VITA POSSIDII.

Possidius, urbis Calamensis in Numidia episcopus electus anno 397, discipulus fuit D. Augustini, quocum quadraginta prope annis, ut ipse narrat, vixit familiariter. Magistri sui extremum excepit spiritum, Vitamque scripsit quam infra referimus, non stili quidem splendore, sed suavi quadam simplicitate necnon factorum veritate pretiosam. Cui Indiculum adjunxit librorum, tractatuum et epistolarum D. Augustini . Inter varias quae prodierunt hujus Vitae editiones, primum locum facile tenent, propter annotationum excellentiam, duo quas vulgavere PP. Benedictini in collectione operum sancti doctoris, et seorsim Joannes Salinas Neapolitanus, regularis canonicus Lateranensis. Haecce posterior editio Romae data est anno 1731. Utramque consuluimus. M.

VITA SANCTI AURELII AUGUSTINI, HIPPONENSIS EPISCOPI, AUCTORE POSSIDIO CALAMENSI EPISCOPO. **(C)**

[NOTA.]

Variis lectionibus quas PP. Maurini tum e sex codicibus, scilicet duobus Floriacensibus, Germanensi, Vedastino,

Fossatensi et Cisterciensi, tum ex editionibus antiquis eruere, complures alias adjecimus depromptas ex Joanne Salinas, de quo supra in Vita Possidii. Eruditus ille vir, cui nonnullae debentur ejusdem generis lucubrationes et imprimis Commonitorii Lirinensis exquisitissima editio, ut bene noverunt nostri Theologiae Cursus Completi *lectores, Vitam D. Augustini auctore Possidio Romae vulgavit, anno 1731. Hi sunt fontes unde variantes sibi proprias hausit: Duo codices in Bibliotheca Suecorum Reginae inscripti numeris 541 et 1025, tresque alii codices Bibliothecae Vaticanae, 1188, 1190 et 1191 numerati.* M.

PRAECIPUARUM ABBREVIATIONUM EXPLICATIO.

Cd. Codex.
Cdd. Codices.
Ms. Manuscriptus.
Mss. Manuscripti.
Edd. Editi.
Vatic. Vaticanus codex. M.

PRAEFATIO.

Inspirante rerum omnium factore et gubernatore Deo, mei memor propositi, quo per gratiam Salvatoris omnipotenti ac divinae per fidem Trinitati servire decrevi, et antea in vita laicorum, et nunc in officio episcoporum, studens ex qualicumque accepto ingenio et sermone aedificationi prodesse sanctae ac verae Christi Domini catholicae Ecclesiae, de vita et moribus praedestinati, et suo tempore praesentati sacerdotis optimi Augustini, quae in eodem vidi, ab eoque audivi, minime reticere debeo. Id enim etiam ante nos factitatum fuisse a religiosissimis sanctae matris Ecclesiae catholicae viris legimus et comperimus, qui divino afflati Spiritu, sermone proprio atque stilo, et auribus et oculis scire volentium, dicendo et scribendo similia studiosorum notitiae intulerunt, quales quantique viri ex communi Domini gratia in rebus humanis, et vivere, et usque in finem obitus perseverare meruerunt. Idcirco ipse quoque dispensatorum omnium minimus, fide non ficta, qua Domino dominantium omnibusque bonis serviendum et placendum est fidelibus, de praedicti venerabilis viri et exortu, et procursu, et debito fine , quae per eum didici, et expertus sum, quam plurimis annis ejus inhaerens charitati, ut Dominus donaverit, explicandum suscepi. Verum summam quaeso majestatem, quo munus hujusmodi a me arreptum ita geram et peragam, ut nec Patris luminum offendam veritatem, nec bonorum Ecclesiae filiorum ulla ex parte fraudare videar charitatem. Nec attingam ea omnia insinuare, quae idem beatissimus Augustinus in suis Confessionum libris de semetipso, qualis ante perceptam gratiam fuerit, qualisque jam sumpta viveret, designavit. Hoc enim facere voluit, ut ait Apostolus, ne de se quisquam hominum supra quam se esse noverat, aut de se auditum fuisset, crederet vel putaret **(II Cor. XII, 6)**,

humilitatis sanctae more utens, et jam nullum fallens , sed laudem non suam, sed sui Domini, de propria liberatione ac munere quaerens, ex iis videlicet quae jam perceperat; et fraternas preces poscens, de iis quae accipere cupiebat. *Sacramentum* igitur *regis,* ut angelica auctoritate prolatum est, *bonum est abscondere: opera autem Domini revelare et confiteri, honorificum est* **(Tobiae XII, 7)**.

CAPUT PRIMUM.---*Augustini ortus, conversio et baptismus. Ambrosii doctrina revocatur ab errore Manichaeorum. Baptizatur ab eodem.*

Ex provincia ergo Africana , civitate Tagastensi, de numero curialium parentibus honestis et christianis progenitus erat; alitusque ac nutritus eorum cura, et diligentia impensisque, secularibus litteris eruditus apprime, omnibus videlicet disciplinis imbutus, quas liberales vocant . Nam et grammaticam prius in sua civitate, et rhetoricam in Africae capite Carthagine postea docuit. Consequenti etiam tempore trans mare in urbe Roma, et apud Mediolanum, ubi tunc imperatoris Valentiniani minoris comitatus fuerat constitutus. In qua urbe tunc episcopatum administrabat acceptissimus Deo, et in optimis viris praeclarissimus sacerdos Ambrosius. Hujus interea verbi Dei praedicatoris frequentissimis in ecclesia disputationibus astans in populo, intendebat suspensus atque affixus. Verum aliquando Manichaeorum apud Carthaginem adolescens fuerat errore seductus: et ideo caeteris suspensior aderat, ne quid vel pro ipsa, vel contra

ipsam haeresim diceretur. Et praevenit Dei liberatoris clementia sui sacerdotis cor pertractantis, ut contra illum errorem incidentes legis solverentur quaestiones: atque ita edoctus, sensim atque paulatim haeresis illa miseratione divina ejus ex animo pulsa est; protinusque ipse in fide catholica confirmatus, proficiendi in religione eidem amoris ardor innatus est, quo propinquantibus diebus sanctis Paschae salutis aquam perciperet. Et factum est divina praestante opitulatione, ut per illum talem ac tantum antistitem Ambrosium, et doctrinam salutarem Ecclesiae catholicae, et divina perciperet Sacramenta .

CAPUT II.---*Relictis omnibus suscipit propositum serviendi Deo, jam annis major triginta.*

Moxque ex intimis cordis medullis spem omnem quam habebat in saeculo, dereliquit; jam non uxorem, non filios carnis, non divitias, non honores saeculi quaerens; sed Deo cum suis servire statuit, et in illo, et ex illo pusillo grege esse studens, quem Dominus alloquitur, dicens: *Nolite timere, pusillus grex, quoniam complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Vendite quae possidetis, et date eleemosynam: facite vobis sacculos non veterascentes, thesaurum non deficientem in coelis* **(Luc. XII, 32)**, et caetera. Et illud quod dicit iterum Dominus, idem vir sanctus facere cupiens: *Si vis esse perfectus, vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelis; et veni, sequere me* **(Matth.**

XIX, 21). Et super fidei fundamentum aedificare desiderans , non ligna, fenum, et stipulam; sed aurum, argentum, et lapides pretiosos. Et erat tunc annis major triginta, sola superstite matre , sibique adhaerente, et de suscepto ejus proposito serviendi Deo amplius quam de carnis nepotibus exsultante. Nam ejus pater antea defunctus erat. Renuntiavit etiam scholasticis, quos rhetoricam docebat, ut sibi magistrum alium providerent, eo quod servire Deo ipse decrevisset.

CAPUT III.---*Secessus Augustini. Quidam ab Augustino conversus.*

Ac placuit ei percepta gratia cum aliis civibus et amicis suis Deo pariter servientibus ad Africam et propriam domum agrosque remeare. Ad quos veniens, et in quibus constitutus, ferme triennio, et à se jam alienatis curis saecularibus , cum iis qui eidem adhaerebant, Deo vivebat, jejuniis, orationibus, bonisque operibus, in lege Domini meditans die ac nocte. Et de iis quae sibi Deus cogitanti atque oranti intellecta revelabat; et praesentes et absentes sermonibus ac libris docebat. Contigit forte eodem tempore, ut quidam ex iis quos dicunt Agentes in rebus, apud Hipponem-Regium constitutus, bene christianus, Deumque timens, comperta ejus bona fama atque doctrina, desideraret atque optaret eum videre, promittens se posse mundi hujus omnes contemnere cupiditates atque illecebras, si aliquando ex ejus ore Dei verbum audire meruisset. Quod cum ad se fideli fuisset relatione delatum, liberare animam cupiens ab hujus vitae periculis morteque aeterna, ad memoratam ultro atque

confestim venit civitatem, et hominem visum allocutus frequentius atque exhortatus est, quantum Deus donabat, ut quod Deo voverat reddidisset. Ac se ille de die in diem facturum pollicebatur, nec tamen in ejus tunc hoc implevit praesentia: sed vacare utique et inane esse non potuit, quod per tale vas mundum et in honore, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum **(II Tim. II, 21)**, in omni loco divina gerebat providentia.

CAPUT IV.---*Capitur ad presbyterii gradum.*

Eodem itaque tempore in Ecclesia Hipponensi catholica Valerius sanctus episcopatum gerebat. Qui cum, flagitante ecclesiastica necessitate , de providendo et ordinando presbytero civitati , plebem Dei alloqueretur, et exhortaretur; jam scientes catholici sancti Augustini propositum et doctrinam, manu injecta (quoniam et idem in populo securus et ignarus quid futurum esset astabat: solebat autem laicus, ut nobis dicebat, ab eis tantum ecclesiis quae non haberent episcopos, suam abstinere praesentiam) eum ergo tenuerunt, et, ut in talibus consuetum est , episcopo ordinandum intulerunt, omnibus id uno consensu et desiderio fieri perficique petentibus, magnoque studio et clamore flagitantibus, ubertim eo flente: nonnullis quidem lacrymas ejus, ut nobis ipse retulit, tunc superbe interpretantibus, et tanquam eum consolantibus ac dicentibus, quia et locus presbyterii, licet ipse majore dignus esset, appropinquaret tamen episcopatui, cum ille homo Dei, ut nobis retulit, majori consideratione intelligeret et gemeret, quam multa et magna

suae vitae pericula de regimine et gubernatione Ecclesiae impendere jam ac provenire spectaret , atque ideo fleret. Et eorum, ut voluerunt, completum est desiderium.

CAPUT V.---*Monasterium instituit. Valerius episcopus Augustino presbytero dat potestatem coram se praedicandi verbum Dei.*

Factus ergo presbyter monasterium intra ecclesiam mox instituit; et cum Dei servis vivere coepit secundum modum et regulam sub sanctis Apostolis constitutam **(Act. IV, 32)**: maxime ut nemo quidquam proprium in illa societate haberet, sed eis essent omnia communia, et distribueretur unicuique sicut opus erat; quod jam ipse prior fecerat , dum de transmarinis ad sua remeasset. Sanctus vero Valerius ordinator ejus, ut erat vir pius et Deum timens, exsultabat, et Deo gratias agebat, suas exauditas a Domino fuisse preces, quas se frequentissime fudisse narrabat, ut sibi divinitus homo concederetur talis, qui posset verbo Dei et doctrina salubri Ecclesiam Domini aedificare: cui rei se homo natura Graecus, minusque latina lingua et litteris instructus, minus utilem pervidebat. Et eidem presbytero potestatem dedit coram se in ecclesia Evangelium praedicandi, ac frequentissime tractandi; contra usum quidem et consuetudinem Africanarum Ecclesiarum: unde etiam ei nonnulli episcopi detrahebant. Sed ille vir venerabilis ac providus in Orientalibus Ecclesiis id ex more fieri sciens et certus , et utilitati Ecclesiae consulens, obtrectantium non curabat linguas, dummodo factitaretur a

presbytero, quod a se episcopo impleri minime posse cernebat. Unde accensa et ardens elevata super candelabrum lucerna, omnibus qui in domo erant lucebat **(Matth. V, 15)**. Et postea currente et volante hujusmodi fama, bono praecedente exemplo, accepta ab episcopis potestate, presbyteri nonnulli coram episcopis populis tractare coeperunt verbum Dei.

CAP. VI.---*Conflictus August cum Fortunato Manichaeo.*

Sane in illa tunc Hipponensi urbe Manichaeorum pestilentia quam plurimos vel cives vel peregrinos et infecerat et penetraverat, seducente et decipiente ejusdem haeresis quodam presbytero nomine Fortunato, ibidem conversante atque manente. Interea Hipponenses cives et peregrini Christiani tam catholici quam etiam Donatistae adeunt presbyterum , ac deposcunt, ut illum hominem Manichaeorum presbyterum, quem doctum credebant, videret, et cum eodem de Lege tractaret. Quod idem, ut scriptum est, paratus ad responsionem omni poscenti se rationem de fide et spe quae in Deum est **(I Petr. III, 15)**, potensque exhortari in doctrina sana, et contradicentes redarguere **(Tit. I, 9)**, minime renuit. Sed utrum etiam ille hoc fieri vellet, sciscitatus est. At illi confestim ad ipsum Fortunatum id detulerunt, petentes et exhortantes ac flagitantes, quod id minime recusaret. Sane quoniam idem Fortunatus jam apud Carthaginem sanctum noverat Augustinum adhuc in eodem secum errore constitutum; cum eodem congredi pavitabat. Verumtamen

suorum maxime instantia coactus ac verecundatus, promisit in cominus se esse venturum, certamenque disputandi subiturum. Unde condicto die et loco convenerunt in unum, concurrentibus quam plurimis studiosis turbisque curiosis, et apertis notariorum tabulis , disputatio coepta primo, et secundo finita est die. In qua ille Manichaeus praeceptor, ut gestorum continet fides, nec catholicam assertionem potuit vacuare, nec Manichaeorum sectam veritate subnixam valuit comprobare: sed responsione deficiens , ultimo collaturum se cum suis majoribus ea, quae refellere non potuit, prosecutus est; et si sibi forte de his satis minime fecissent, suae animae consulturum: atque ita ab omnibus apud quos magnus et doctus videbatur, nihil valuisse in suae sectae assertione judicatus est. Qua ille confusione affectus, et sequenti tempore de Hipponensi civitate profectus, ad eam amplius non remeavit: ac sic per memoratum Dei hominem omnium cordibus, vel qui aderant, vel qui absentes illa quae gesta sunt cognoverant, error ille ablatus, catholica est intimata ac retenta sincera religio.

CAPUT VII.---*Libri et tractatus Augustini contra fidei hostes ab ipsis etiam haereticis ingenti ardore excepti.*

Et docebat ac praedicabat ille privatim et publice, in domo et in ecclesia, salutis verbum cum omni fiducia adversus Africanas haereses, maximeque contra Donatistas, Manichaeos et Paganos , libris confectis, et

repentinis sermonibus, ineffabiliter admirantibus Christianis et collaetantibus , et hoc ipsum ubi poterant non tacentibus, sed diffamantibus. Sicque, adjuvante Domino , levare in Africa Ecclesia catholica exorsa est caput , quae multo tempore illic convalescentibus haereticis, praecipueque rebaptizante Donati parte majorem multitudinem Afrorum, seducta et oppressa jacebat . Et hos ejus libros sive tractatus mirabili Dei gratia procedentes ac profluentes, instructos rationis copia, atque auctoritate sanctarum Scripturarum, ipsi quoque haeretici concurrentes cum Catholicis ingenti ardore audiebant: et quisquis, ut voluit, et potuit, notarios adhibens, etiam ea quae dicebantur excepta descripsit. Et inde jam per totum Africae corpus praeclara doctrina odorque suavissimus Christi diffusus et manifestatus est, congaudente quoque, eo comperto, Ecclesia Dei transmarina. Quoniam sicut dum patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; ita etiam cum glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra **(I Cor. XII, 26)**.

CAPUT VIII.---*Designatur episcopus, vivo Valerio, et à Megalio primate ordinatur.*

Ille vero beatus senex Valerius caeteris ex hoc amplius exsultans, et Deo gratias agens de concesso sibi speciali beneficio, metuere coepit, ut est humanus animus, ne ab alia Ecclesia sacerdote privata, ad episcopatum quaereretur, et sibi auferretur: nam et id provenisset, nisi et hoc idem episcopus cognito, ad locum secretum eum transire curasset , atque occultatum a quaerentibus minime inveniri fecisset. Unde

amplius formidans idem venerabilis senex, et sciens se corpore et aetate infirmissimum, egit secretis litteris apud primatem episcoporum Carthaginensem , allegans imbecillitatem corporis sui aetatisque gravitatem, et obsecrans ut Hipponensi Ecclesiae ordinaretur episcopus, quo suae cathedrae non tam succederet, sed consacerdos accederet Augustinus. Et quae optavit et rogavit satagens, rescripto impetravit. Et postea petito ad visitandum et adveniente ad Ecclesiam Hipponensem tunc primate Numidiae Megalio Calamensi episcopo, et Valerius antistes episcopis qui forte tunc aderant, et clericis omnibus Hipponensibus, et universae plebi inopinatam cunctis suam insinuat tunc voluntatem: omnibusque audientibus gratulantibus, atque id fieri perficique ingenti desiderio clamantibus, episcopatum suscipere contra morem Ecclesiae suo vivente episcopo presbyter recusabat . Dumque illi fieri solere, ab omnibus suaderetur, atque id ignaro transmarinis et Africanis Ecclesiae exemplis probaretur, compulsus atque coactus succubuit, et episcopatus curam et majoris loci ordinationem suscepit. Quod in se postea fieri non debuisse, ut vivo suo episcopo ordinaretur, et dixit, et scripsit **(Epist. 213, n. 4)**, propter concilii universalis vetitum , quod jam ordinatus didicit: nec quod sibi factum esse doluit, aliis fieri voluit. Unde etiam sategit , ut conciliis constitueretur episcoporum, ab ordinatoribus deberi ordinandis vel ordinatis omnium statuta sacerdotum in notitiam esse deferenda.

CAPUT IX.---*Pugnat cum Donatistis.*

Atque ita factum est, ut episcopus multo instantius ac ferventius, majore auctoritate, non adhuc in una tantum regione, sed ubicumque rogatus venisset, verbum salutis aeternae alacriter ac gnaviter pullulante atque crescente Domini Ecclesia praedicaret, paratus semper poscentibus reddere rationem de fide et spe, quae in Deum est. Et ejus dicta atque excepta, maxime Donatistae in eadem Hipponensi vel vicina manentes civitate, ad suos episcopos deferebant. Quae cum audissent, et contra forte aliquid dicerent, aut a suis refellebantur, aut eadem responsa ad sanctum Augustinum deferebantur, eisque compertis, patienter ac leniter, et, ut scriptum est, cum timore et tremore salutem omnium operabatur **(Philipp. II, 12)**: ostendens, quam nihil illi refellere voluerint ac valuerint, quamque verum manifestumque sit quod Ecclesiae Dei fides tenet ac docet. Et haec diebus ac noctibus ab eodem jugiter agebantur. Nam et epistolas privatas ad quosque ejusdem erroris episcopos, et eminentes scilicet laicos dedit , ratione reddita admonens atque exhortans, ut vel ab illa se pravitate corrigerent, vel certe ad disputationem venirent. At illi causae diffidentia ne quidem unquam rescribere voluerunt: sed irati furiosa loquebantur , atque seductorem et deceptorem animarum Augustinum esse, et privatim et publice conclamabant; et ut lupum occidendum esse in defensionem gregis sui, dicebant et tractabant; omniaque peccata a Deo indubitanter esse credendum posse dimitti iis qui hoc facere ac perficere potuissent, nec Deum timentes, nec homines erubescentes . Et ut eorum causae diffidentia cunctis innotesceret, elaboravit: et publicis gestis conventi, non sunt ausi conferre.

CAPUT X.---*Circumcellionum furor.*

Habebant etiam iidem Donatistae per suas pene omnes Ecclesias inauditum hominum genus perversum ac violentum, velut sub professione continentium ambulantes , qui Circumcelliones dicebantur . Et erant in ingenti numero et turbis per omnes pene Africanas regiones constituti. Qui malis imbuti doctoribus, audacia superba et temeritate illicita, nec suis, nec alienis aliquando parcebant, contra jus fasque incautis interdicentes hominibus : et nisi obedissent, damnis gravissimis et caedibus afficiebant , armati diversis telis, bacchantes per agros villasque, usque ad sanguinis effusionem accedere non metuentes . Sed dum verbum Dei sedulo praedicaretur, et cum his qui oderant pacem, pacis ratio haberetur; illi loquentem debellabant gratis. Et cum adversus eorum dogma veritas innotesceret, qui volebant et poterant, sese inde vel eripiebant vel subducebant, et paci atque unitati Ecclesiae cum suis quibus poterant cohaerebant. Unde illi sui erroris congregationes minui videntes, atque augmentis Ecclesiae invidentes, accensi exardescebant ira gravissima, et intolerabiles persecutiones unitati Ecclesiae compacti faciebant; ipsisque sacerdotibus catholicis et ministris aggressiones diurnas atque nocturnas, direptionesque rerum omnium inferebant. Nam et multos Dei servos caedibus debilitaverunt. Aliquibus etiam calcem cum aceto in oculos miserunt, aliosque occiderunt. Unde etiam suis iidem Donatistae rebaptizatores in odium veniebant.

CAPUT XI.---*Profectus Ecclesiae per Augustinum. Monasteria per ejus alumnos instituta.*

Proficiente porro doctrina divina, sub sancto et cum sancto Augustino in monasterio Deo servientes, Ecclesiae Hipponensi clerici ordinari coeperunt . Ac deinde innotescente et clarescente de die in diem Ecclesiae catholicae praedicationis veritate , sanctorumque servorum Dei proposito, continentia, et paupertate profunda , ex monasterio quod per illum memorabilem virum et esse et crescere coeperat, magno desiderio poscere atque accipere episcopos et clericos pax Ecclesiae atque unitas et coepit primo, et postea consecuta est. Nam ferme decem, quos ipse novi, sanctos ac venerabiles viros continentes et doctissimos , beatus Augustinus diversis Ecclesiis, nonnullis quoque eminentioribus, rogatus dedit. Similiterque et ipsi ex illorum sanctorum proposito venientes, Domini Ecclesiis propagatis, et monasteria instituerunt; et studio crescente aedificationis verbi Dei, caeteris Ecclesiis promotos fratres ad suscipiendum sacerdotium praestiterunt. Unde per multos et in multis salubris fidei, spei, et charitatis Ecclesiae innotescente doctrina, non solum per omnes Africae partes, verum etiam in transmarinis, et per libros editos atque in graecum sermonem translatos, ab illo uno homine, et per illum multis, favente Deo, multa innotescere meruerunt. Atque hinc, ut scriptum est, peccator videns irascebatur, dentibus suis frendebat , et tabescebat **(Psal. CXI, 10)**: servi autem Dei , ut dictum est, cum his qui oderant pacem, erant pacifici; et cum loquerentur, debellabantur gratis ab eis **(Psal. CXIX, 7)**.

CAPUT XII.---*Augustinus paratas sibi insidias errore ductoris devitat. Multa auraria haereticis indicta.*

Aliquoties vero etiam vias armati iidem Circumcelliones contra famulum Dei Augustinum obsederunt, dum forte iret rogatus ad visitandas, instruendas et exhortandas catholicas plebes; quod ipse frequentissime faciebat. Et aliquando contigit, ut illi succenturiati hactenus perderent captionem: evenit enim Dei quidem providentia, sed ducatoris hominis errore, ut per aliam viam cum suis comitibus , sacerdos quo tendebat venisset, atque per hunc quem postea cognovit errorem, manus impias evasisset. Et cum in omnibus liberatori Deo gratias egisset, omnino suo more illi nec laicis nec clericis pepercerunt, sicut publica contestantur gesta .

Inter ea silendum non est, quod ad laudem Dei per illius tam egregii in Ecclesia viri studium domusque Dei zelum adversus praedictos rebaptizatores Donatistas gestum et perfectum est. Cum forte unus ex iis quos de suo monasterio et clero episcopos Ecclesiae propagaverat, ad suam curam pertinentem Calamensis Ecclesiae dioecesim visitaret, et quae didicerat pro pace Ecclesiae contra illam haeresim praedicaret, factum est ut medio itinere eorum insidias incurrisset, et pervasum cum omnibus illi comitantibus, sublatis animalibus et rebus, injuriis et caede eum gravissima affecissent. De qua re, ne pacis Ecclesiae amplius impediretur profectus, defensor Ecclesiae inter leges non siluit. Et

praeceptus est Crispinus, qui eisdem Donatistis in Calamensi civitate et regione episcopus fuit, praedicatus scilicet et multi temporis, et doctus ad mulctam teneri aurariam publicis legibus contra haereticos constitutam. Qui resultans legibus praesentatus cum apud Proconsulem se negaret haereticum, oborta est necessitas, ut illi recedente Ecclesiae defensore, a catholico episcopo resisteretur , et convinceretur eum esse, quod se fuisse negaverat: quoniam si ab eodem dissimularetur, forte catholicus episcopus ab ignorantibus haereticus crederetur, illo se quod erat negante, atque ita ex hac desidia infirmis scandalum nasceretur. Et memorabili Augustino antistite omnimodis instante, ad controversiam ambo illi Calamenses episcopi venerunt, et de ipsa diversa communione tertio conflictum secum egerunt, magna populorum christianorum multitudine causae exitum, et apud Carthaginem, et per totam Africam exspectante: atque ille Crispinus proconsulari et libellari sententia est pronuntiatus haereticus. Pro quo ille apud Cognitorem catholicus episcopus intercessit, ne auraria mulcta exigeretur; et ei est beneficium impetratum. Unde cum ingratus ad piissimum Principem provocasset, et ab Imperatore relationi debitum est responsum solutum, et consecutum est praeceptum , nullo prorsus loco haereticos Donatistas esse debere, et eos ad vim legum omnium contra haereticos latarum ubique teneri debere. Ex quo et Judex, et Officium , et idem Crispinus, quod minime fuerit exactus, praecepti sunt denas auri libras fisci juribus inferre. Sed protinus opera data est per catholicos episcopos, praecipue per sanctae memoriae Augustinum, ut illa omnium condemnatio principis dimitteretur indulgentia: et Domino adjuvante perfectum est. Qua diligentia et sancto studio multum crevit Ecclesia.

CAPUT XIII.---*Pax Ecclesiae per Augustinum.*

Et de his omnibus pro pace Ecclesiae gestis, Augustino Dominus et hic palmam dedit, et apud se justitiae coronam reservavit: ac magis magisque, juvante Christo, de die in diem augebatur et multiplicabatur pacis unitas, et Ecclesiae Dei fraternitas. Et id maxime factum est post collationem , quae ab universis episcopis catholicis apud Carthaginem cum eisdem Donatistarum episcopis postmodum facta est, id jubente gloriosissimo et religiosissimo imperatore Honorio; propter quod perficiendum etiam a suo latere tribunum et notarium Marcellinum ad Africam judicem miserat. In qua controversia illi omnimodis confutati, atque de errore a Catholicis convicti, sententia Cognitoris notati sunt; et post eorum appellationem, piissimi Regis responso juste inter haereticos condemnati sunt. Ex qua ratione solito amplius eorum episcopi cum suis clericis et plebibus communicaverunt, et pacem tenentes catholicam, multas eorum persecutiones usque ad membrorum amputationem et internecionem pertulerunt. Et totum illud bonum, ut dixi, per sanctum illum hominem, consentientibus nostris episcopis et pariter satagentibus, et coeptum et perfectum est.

CAPUT XIV.---*Emeritus episcopus Donatista superatus.*

Porro autem quoniam post illam, quae cum Donatistis facta est, collationem, non defuerunt qui dicerent, permissos non fuisse eosdem episcopos apud potestatem, quae causam audivit, dicere omnia pro suis partibus, quoniam catholicae communionis Cognitor suae favebat Ecclesiae: licet hoc deficientes et victi ad excusationem jactarent, quandoquidem et ante controversiam iidem haeretici catholicae communionis eumdem esse noverant, et cum ab eodem convenirentur publicis gestis, quod ad collationem occurrerent, se esse facturos prosecuti sunt. Poterant utique suspectum eum habentes, recusare congressum. Tamen omnipotentis Dei praestitit auxilium, ut postea in Caesareensi Mauritaniae civitate constitutus venerabilis memoriae Augustinus, quo eum venire cum aliis ejus coepiscopis Sedis apostolicae litterae compulerant, ob terminandas videlicet alias Ecclesiae necessitates: hac ergo occasione provenit, ut Emeritum ejusdem loci Donatistarum episcopum, quem suae sectae praecipuum in illa collatione habuerunt defensorem, videret, et cum eodem publice in ecclesia populo astante diversae communionis, ex hoc ipso disputaret, et provocaret gestis ecclesiasticis, ut quod forte, sicut dicebant, prosequi potuit in collatione, sed permissus non erat, in praesenti sine alicujus potestatis prohibitione aut potentia securus dicere minime dubitaret, et in sua civitate suis omnibus praesentibus civibus fiducialiter propriam defendere communionem non denegaret. Ille neque hac hortatione, nec suorum parentum et civium instanti petitione id facere voluit, qui ei pollicebantur, se ad ejus redituros communionem, etiam cum discrimine patrimoniorum salutisque suae temporalis, si modo catholicam superaret assertionem. At ille amplius dicere illis gestis nihil voluit, nec valuit, nisi tantum: *Jam*

illa, inquit, *gesta continent apud Carthaginem inter episcopos confecta, utrum vicerimus, an victi fuerimus.* Et alio loco, dum a notario, ut responderet, admoneretur, et reticeret , ejus cunctis manifestata diffidentia, Ecclesiae Dei augmenta ac firmamenta provenerunt. Quisquis ergo diligentiam et operam beatissimae memoriae Augustini pro Ecclesiae Dei statu cognoscere plenius voluerit, etiam illa percurrat gesta : et inveniet quae vel qualia protulerit, quibus illum doctum, eloquentem, et praedicatum hominem provocarit, hortatusque fuerit ut pro suae defensione partis quod vellet ediceret; illumque victum cognoscet.

CAPUT XV.---*Digressione concionantis conversus negotiator, nomine Firmus.*

Scio item non solus ipse, verum etiam alii fratres et conservi, qui nobiscum tunc intra Hipponensem Ecclesiam cum eodem sancto viro vivebant, nobis pariter ad mensam constitutis eum dixisse: *Advertistis hodie in ecclesia meum sermonem, ejusque initium et finem contra meam consuetudinem processisse, quoniam non eam rem terminatam explicuerim quam pro posueram, sed pendentem reliquerim?* Cui respondimus. *Ita nos in tempore miratos fuisse scimus et recognoscimus.* At ille: *Credo,* ait, *quod forte aliquem errantem in populo Dominus per nostram oblivionem et errorem doceri et curari voluerit, in cujus manu sunt et nos et sermones nostri. Nam cum propositae quaestionis latebras pertractarem, in aliud sermonis excursu perrexi, atque ita non conclusa vel explicata quaestione,*

disputationem terminavi, magis adversum Manichaeorum errorem, unde nihil dicere decreveram, disputans, quam de iis quae asserere proposueram. Et post haec, nisi fallor, ecce alia die vel post biduum venit quidam Firmus nomine, negotiator, et intra monasterium sedente sancto Augustino, nobis coram, ad pedes ejus genibus provolutus sese jactavit, lacrymas fundens, et rogans ut pro suis delictis sacerdos cum sanctis Dominum precaretur, confitens quod Manichaeorum sectam secutus fuisset, et in ea quam plurimis annis vixisset, et propterea pecuniam multam ipsis Manichaeis, vel eis quos dicunt electos, incassum erogasset: ac se in ecclesia, Dei misericordia, fuisse ejus tractatibus nuper correctum atque catholicum factum. Quod et ipse venerabilis Augustinus, et nos qui tunc aderamus, ab eodem diligenter inquirentes, ex qua re potissimum in illo tractatu sibi fuerit satisfactum, et referente eo, nobisque omnibus sermonis seriem recognoscentibus, profundum consilium Dei pro salute animarum admirantes et stupentes, glorificavimus sanctum ejus nomen, et benediximus; qui cum voluerit, et unde voluerit, et quomodo voluerit, et per scientes et per nescientes salutem operatur animarum. Et ex eo ille homo proposito servorum Dei adhaerens, negotiatoris dimisit actionem, et proficiens in Ecclesiae membris, in alia regione ad presbyterii quoque Dei voluntate petitus et coactus accessit officium, tenens atque custodiens propositi sanctitatem: et forte adhuc usque in rebus humanis vivit trans mare constitutus.

CAPUT XVI.---*Manichaeorum exsecrandae turpitudines detectae. Felix Manichaeus conversus.*

Apud Carthaginem quoque, dum per quemdam domus regiae procuratorem, nomine Ursum, fidei catholicae hominem, ad quosdam Manichaeorum, quos electos vel electas dicunt, praesentes perveniretur, atque ad ecclesiam ab eodem deducerentur et perducerentur, ab episcopis ad tabulas auditi sunt. Inter quos etiam sanctae memoriae Augustinus fuit, qui prae caeteris illam exsecrabilem sectam noverat, et eorum prodens ejusmodi damnabiles blasphemias ex locis librorum, quos illi accipiunt Manichaei, usque ad confessionem earumdem blasphemiarum eos perduxit: et quae inter se illi suo more malo indigna et turpia facere consueverant, feminarum illarum velut electarum proditione, illis ecclesiasticis gestis declaratum est. Atque ita pastorum diligentia, dominico gregi et augmentum accessit, et adversus fures atque latrones defensio competens procurata est. Cum quodam etiam Felice, de numero eorum quos electos dicunt Manichaei , publice in Hipponensi ecclesia notariis excipientibus disputavit populo astante: et post secundam vel tertiam collationem ille Manichaeus frustrata vanitate et errore ipsius sectae, ad nostram conversus est fidem atque Ecclesiam, sicut eadem relecta docere poterit scriptura .

CAPUT XVII.---*Pascentius comes Arianus in collatione revincitur. Collatio cum Maximino episcopo Ariano.*

Praeterea cum quodam etiam Pascentio comite domus regiae Ariano, qui per auctoritatem suae personae fisci vehementissimus exactor, fidem catholicam atrociter ac jugiter oppugnabat, et quam plurimos sacerdotes Dei simpliciori fide viventes, dicacitate ac potestate exagitabat, et perturbabat, interpositis honoratis et nobilibus viris, apud Carthaginem ab illo provocatus, coram contulit. Sed idem haereticus tabulas atque stilum, quod magister noster et ante congressum et in congressu instantissime fieri volebat, ne adessent omni modo recusabat. Et dum id pernegasset, dicens quod metu legum publicarum periclitari tabulis scriptis nollet; atque interpositis id placere Augustinus episcopus cum suis qui aderant consacerdotibus videret, ut absque ulla scriptura privatim disputarent, collationem suscepit: praedicens, ut postmodum contigit, quod post solutum conventum esse cuiquam posset liberum forte dicere, nullo scripturae documento, se dixisse quod forte non dixerit, vel non dixisse quod dixerit. Et miscuit cum eodem sermonem, atque asseruit quid crederet, et ab illo quid teneret audivit, et vera ratione atque auctoritate Scripturarum probata docuit , et ostendit nostrae fidei firmamenta: illius autem asserta nulla veritate, nulla Scripturarum sanctarum auctoritate suffulta docuit, et frustravit. Et ut a se invicem partes digressae sunt, ille magis magisque iratus et furens, mendacia multa pro fide sua falsa jactabat, victum esse a se ipso proclamans, multorum ore laudatum Augustinum. Quae cum minime laterent, coactus

est ad ipsum scribere Pascentium, propter illius metum omissis nominibus conferentium; et in eis litteris quidquid inter partes dictum vel gestum fuerat, fideliter intimavit: ad ea, si negarentur, probanda magnam testium habens copiam, clarissimos scilicet atque honorabiles, qui tunc aderant, viros. Atque ille ad duo sibi directa scripta, unum vix reddidit rescriptum , in quo magis injuriam facere, quam suae sectae rationem valuit declarare. Quod a volentibus et a valentibus legere comprobatur.

Cum ipsorum quoque Arianorum episcopo quodam Maximino cum Gothis ad Africam veniente, apud Hipponem quam plurimis volentibus atque petentibus, et praeclaris interpositis viris contulit: et quid singulae asseruerint partes, scriptum est. Quae si studiosi diligenter legere curaverint, procul dubio indagabunt , vel quid callida et irrationabilis haeresis ad seducendum et decipiendum profiteatur, vel quid Ecclesia catholica de divina teneat et praedicet Trinitate. Sed quoniam ille haereticus de Hippone rediens ad Carthaginem, de sua multa in collatione loquacitate victorem se de ipsa collatione recessisse jactavit, et mentitus est; quae utique non facile a divinae legis ignaris examinari et dijudicari possent: a venerabili Augustino sequentis temporis stilo, et illius totius collationis de singulis objectis et responsis facta est recapitulatio, et quam nihil ille objectis referre potuerit, nihilominus demonstratum est, additis supplementis, quae in tempore collationis angusto cuncta inferri et scribi minime potuerunt. Id enim egerat nequitia hominis, ut sua novissima prosecutione multo longissima, totum quod remanserat diei spatium occuparet.

CAPUT XVIII.---*Pelagianistae novi haeretici, expugnati et condemnati. Ecclesiae catholicae quantum profuerint labores Augustini. Haeretici et Pagani deficiunt. Augustini operum quam ingens copia.*

Adversus Pelagianistas quoque novos nostrorum temporum haereticos et disputatores callidos, arte magis subtili et noxia scribentes, et ubicumque poterant publice et per domos loquentes, per annos ferme decem laboravit , librorum multa condens et edens, et in ecclesia populis ex eodem errore frequentissime disputans. Et quoniam iidem perversi Sedi apostolicae per suam ambitionem eamdem perfidiam persuadere conabantur, instantissime etiam conciliis Africanis sanctorum episcoporum gestum est, ut sancto papae Urbis , et prius venerabili Innocentio, et postea sancto Zosimo ejus successori persuaderetur, quam illa secta a fide catholica et abominanda et damnanda fuisset. At illi tantae sedis antistites, suis diversis temporibus eosdem notantes, atque a membris Ecclesiae praecidentes, datis litteris et ad Africanas Occidentis, et ad Orientis partis Ecclesias , eos anathemandos et devitandos ab omnibus Catholicis censuerunt. Et tale de illis Ecclesiae Dei catholicae prolatum judicium, etiam piissimus imperator Honorius audiens ac sequens, suis eos legibus damnatos, inter haereticos haberi debere constituit. Unde nonnulli ex eis ad sanctae matris Ecclesiae gremium, unde resilierant, redierunt, et adhuc alii redeunt, innotescente et

praevalescente adversus illum detestabilem errorem rectae fidei veritate.

Et erat ille memorabilis vir, praecipuum dominici corporis membrum, circa universalis Ecclesiae utilitatem sollicitus semper ac pervigil. Et illi divinitus donatum est, ut de suorum laborum fructu, etiam in hac vita gaudere provenisset, prius quidem in Hipponensi Ecclesia et regione , cui maxime praesidebat, unitate ac pace perfecta; deinde in aliis Africae partibus, sive per se ipsum, sive per alios, et quos ipse dederat sacerdotes, pullulasse, et multiplicatam fuisse Domini Ecclesiam pervidens, illosque Manichaeos, Donatistas, Pelagianistas, et Paganos ex magna parte defecisse, et Ecclesiae Dei sociatos esse congaudens: profectibus quoque et studiis favens erat et exsultans bonorum omnium; indisciplinationes pie ac sancte tolerans fratrum, ingemiscensque de iniquitatibus malorum, sive eorum qui intra Ecclesiam, sive eorum qui extra Ecclesiam sunt constituti, dominicis, ut dixi, lucris semper gaudens, et damnis moerens.

Tanta autem ab eodem dictata et edita sunt, tantaque in Ecclesia disputata, excepta atque emendata, vel adversus haereticos conscripta, vel ex canonicis Libris exposita ad aedificationem sanctorum Ecclesiae filiorum, ut ea omnia vix quisquam studiosorum perlegere et nosse sufficiat. Verumtamen ne veritatis verbi avidissimos in aliquo fraudare videamur, statui, Deo praestante, in hujus opusculi fine etiam eorumdem librorum, tractatuum, et epistolarum indiculum adjungere: quo lecto qui magis Dei veritatem quam temporales amant divitias, sibi quisque quod voluerit ad legendum et cognoscendum eligat, et id ad describendum, vel

de bibliotheca Hipponensis Ecclesiae petat, ubi emendatiora exemplaria forte poterunt inveniri, vel unde valuerit inquirat, et inventa describat et habeat, et petenti ad describendum, sine invidia etiam ipse tribuat.

CAPUT XIX.---*In causis audiendis quomodo se gesserit Augustinus. Partes, facta opportunitate, docet quae ad aeternam vitam spectant. Merces operae judiciariae.*

Secundum Apostoli quoque sententiam, dicentis, *Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens judicari ab iniquis, et non apud sanctos? An nescitis quia sancti mundum judicabunt? Et si in vobis judicatur mundus, indigni estis judiciorum minimorum* ? *Nescitis quia angelos judicabimus, nedum saecularia? Saecularia igitur judicia si habueritis inter vos, eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos collocate ad judicandum . Ad reverentiam vobis loquor: sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit inter fratrem suum dijudicare? sed frater cum fratre dijudicatur , et hoc apud infideles* **(I Cor. VI, 1-6)**: interpellatus ergo a Christianis, vel a cujusque sectae hominibus, causas audiebat diligenter ac pie cujusdam sententiam ante oculos habens, dicentis se malle inter incognitos, quam inter amicos causas audire: eo quod de incognitis, pro quo arbitra aequitate judicaretur, amicum posset acquirere; de amicis vero unum esset, contra quem sententia proferretur, perditurus. Et eas aliquando usque ad horam refectionis, aliquando autem tota

die jejunans, semper tamen noscebat et dirimebat: intendens in eis christianorum momenta animorum, quantum quisque vel in fide bonisque moribus proficeret, vel ab iis deficeret; atque compertis rerum opportunitatibus, divinae legis veritatem partes docebat, eamque illis inculcabat, et eas quo adipiscerentur vitam aeternam edocebat et admonebat: nihil aliud quaerens ab iis quibus ad hoc vacabat, nisi tantum obedientiam et devotionem christianam, quae et Deo debetur et hominibus: peccantes coram omnibus arguens, ut caeteri timorem haberent **(I Tim. V, 20)**: et faciebat hoc tanquam speculator a Domino constitutus domui Israel, praedicans verbum atque instans opportune, importune, arguens, hortans, increpans, in omni longanimitate et doctrina **(II Tim. IV, 2)**; praecipueque operam dans instruere eos qui essent idonei et alios docere **(Id.)**. Rogatus quoque a nonnullis in eorum temporalibus causis, epistolas ad diversos dabat. Sed hanc suam a melioribus rebus occupationem tanquam angariam deputabat, suavem semper habens de iis quae Dei sunt vel allocutionem vel collocutionem fraternae ac domesticae familiaritatis.

CAPUT XX.---*Pro reis quomodo intercesserit.*

Novimus quoque eum a suis charissimis litterarum intercessum apud saeculi potestates postulatum non dedisse, dicentem cujusdam sapientis servandam esse sententiam, de quo scriptum esset, quod multa suae famae contemplatione amicis non praestitisset: et illud nihilominus suum addens, quoniam plerumque potestas quae praestat, premit . Cum

vero intercedendum esse rogatus videbat, tam id honeste ac temperate agebat, ut non solum onerosus aut molestus non videretur, verum etiam mirabilis existeret. Nam dum exorta necessitate suo more apud quemdam Africae vicarium, Macedonium nomine, pro supplici litteris interveniret, atque ille paruisset, hoc modo rescriptum misit: *Miro modo afficior sapientia tua, et in illis quae edidisti, et in iis quae interveniens pro sollicitis mittere non gravaris. Nam et illa tantum habent acuminis, scientiae , sanctitatis, ut nihil supra sit; et haec tantum verecundiae, ut nisi faciam quod mandas, culpam penes me remanere, non in negotio esse, dijudicem, domine merito venerabilis, et suscipiende pater . Non enim instas (quod plerique homines istius loci faciunt*), *ut quodcumque sollicitus petitor voluerit, extorqueas; sed quod tibi a judice tot curis obstricto petibile visum fuerit, admones subserviente verecundia, quae maxima difficilium inter bonos efficacia est. Proinde statim commendatis effectum desiderii tribui: nam sperandi viam ante patefeceram* **(Maced., in Epist. inter Augustinianas, 154, n. 1)**.

CAPUT XXI.---*Conciliis quo animo interesse soleret. In ordinandis sacerdotibus major consensus et Ecclesiae consuetudo inquirenda.*

Sanctorum concilia sacerdotum per diversas provincias celebrata, cum potuit, frequentavit; non in eis quae sua sunt, sed quae Jesu Christi quaerens; ut vel fides sanctae Ecclesiae

catholicae inviolata maneret, vel nonnulli sacerdotes et clerici, sive per fas sive per nefas excommunicati, vel absolverentur vel abjicerentur. In ordinandis vero sacerdotibus et clericis consensum majorem Christianorum, et consuetudinem Ecclesiae sequendam arbitrabatur.

CAPUT XXII.---*In vestitu et victu qualis fuerit Augustinus.*

Vestes ejus et calceamenta vel lectualia ex moderato et competenti habitu erant, nec nitida nimium, nec abjecta plurimum: quia his plerumque vel jactare se insolenter homines solent, vel abjicere; ex utroque non quae Jesu Christi, sed quae sua sunt iidem quaerentes: at iste, ut dixi, medium tenebat, neque in dexteram, neque in sinistram declinans. Mensa usus est frugali et parca, quae quidem inter olera et legumina, etiam carnes aliquando propter hospites, vel quosque infirmiores, semper autem vinum habebat. Quia noverat , et docebat, ut Apostolus dicit, quod *omnis creatura Dei bona sit, et nihil abjiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei et orationem* **(I Tim. IV, 4, 5)**. Et, ut idem Augustinus sanctus in suis Confessionum libris posuit, dicens: *Non ego immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis. Scio Noe omne genus carnis quod cibo esset usui, manducare permissum; Etiam cibo carnis refectum; Joannem mirabili abstinentia praeditum, animalibus, hoc est locustis, in escam cedentibus non fuisse pollutum. Scio et Esau lenticulae concupiscentia deceptum; et David propter aquae desiderium*

a se ipso reprehensum; et Regem nostrum, non de carne, sed de pane esse tentatum . Ideoque et populus in eremo, non quia carnes desideravit, sed quia escae desiderio contra Deum murmuravit, meruit improbari **(Confessionum lib. 10, cap. 31, n. 46)**. De vino autem sumendo Apostoli exstat sententia ad Timotheum scribentis, ac dicentis: *Noli usque adhuc aquam bibere, sed vino modico utere propter stomachum et frequentes tuas infirmitates* **(I Tim. V, 23)**. Cochlearibus tantum argenteis utens, caetera vasa quibus mensae inferebantur cibi, vel testea, vel lignea, vel marmorea fuerunt: non tamen necessitatis inopia, sed proposito voluntatis. Sed et hospitalitatem semper exhibuit. Et in ipsa mensa magis lectionem vel disputationem, quam epulationem potationemque diligebat. Et contra pestilentiam humanae consuetudinis in ea scriptum ita habebat:
Quisquis amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam indignam noverit esse sibi .
Et ideo omnem convivam a superfluis et noxiis fabulis et detractionibus sese abstinere debere admonebat. Nam et quosdam suos familiarissimos coepiscopos illius scripturae oblitos, et contra eam loquentes, tam aspere aliquando reprehendit, commotus ut diceret, aut delendos esse illos de mensa versus, aut se de media refectione ad suum cubiculum surrecturum. Quod ego et alii, qui illi mensae interfuimus, experti sumus.

CAPUT XXIII.---*In usu redituum ecclesiasticorum qualis.*

Compauperum vero semper memor erat, eisque inde erogabat, unde et sibi suisque omnibus secum habitantibus ; hoc est, vel ex reditibus possessionum Ecclesiae, vel etiam ex oblationibus fidelium. Et dum forte (ut assolet) de possessionibus ipsis invidia clericis fieret, alloquebatur plebem Dei, malle se ex collationibus magis plebis Dei vivere, quam illarum possessionum curam vel gubernationem pati; et paratum se esse illis cedere, ut eo modo omnes Dei servi et ministri viverent, quo in Vetere Testamento leguntur **(Deut. XVIII, 1)**, altari deservientes de eodem comparticipari . Sed nunquam id laici suscipere voluerunt.

CAPUT XXIV.---*In re domestica qualis. Donata et legata Ecclesiae quaenam suscipiebat aut recusabat. A rerum temporalium curis liberum semper animum habere volebat.*

Domus Ecclesiae curam omnemque substantiam ad vices valentioribus clericis delegabat et credebat. Nunquam clavem, nunquam annulum in manu habens: sed ab eisdem domus praepositis cuncta et accepta et erogata notabantur: quae anno completo eidem recitabantur, quo sciretur quantum acceptum, quantumque dispensatum fuisset, vel quid dispensandum remansisset ; et in multis titulis magis illius praepositi domus fidem sequens, quam probatum manifestatumque cognoscens . Domum, agrum, seu villam nunquam emere voluit. Verum si forte Ecclesiae a quoquam sponte tale aliquid vel donaretur, vel titulo legati dimitteretur,

non respuebat, sed suscipi jubebat. Nam et aliquas eum haereditates recusasse novimus, non quia pauperibus inutiles esse possent, sed quoniam justum et aequum esse videbat, ut a mortuorum vel filiis vel parentibus vel affinibus magis possiderentur, quibus ea deficientes dimittere noluerunt. Quidam etiam ex honoratis Hipponensium apud Carthaginem vivens Ecclesiae Hipponensi possessionem donare voluit, et confectas tabulas, sibi usu fructu retento, ultro eidem sanctae memoriae Augustino misit: cujus ille oblationem libenter accepit, congratulans ei quod aeternae suae memor esset salutis. Verum post aliquot annos nobis forte cum eodem cominus constitutis, ecce ille donator litteras per suum filium mittens, rogavit ut illae donationum tabulae suo redderentur filio; pauperibus vero erogandos direxit solidos centum: quo ille sanctus cognito, ingemuit, hominem vel finxisse donationem, vel eum de bono opere poenituisse, et quanta potuit Deo suggerente cordi ejus cum dolore animi ex eadem refragatione dixit , in illius scilicet increpationem et correctionem: et tabulas quas ille sponte miserat, nec desideratas, nec exactas, confestim reddidit, pecuniamque illam respuit; atque rescriptis eumdem, sicut oportuit, et arguit et corripuit, admonens ut de sua simulatione vel iniquitate cum poenitentiae humilitate Deo satisfaceret, ne cum tam gravi delicto de saeculo exiret.

Frequentius quoque dicebat, magis securius et tutius Ecclesiam legata a defunctis dimissa debere suscipere, quam haereditates forte sollicitas et damnosas; ipsaque legata magis offerenda esse, quam exigenda. Commendata vero quaeque ipse non suscipiebat, sed volentes suscipere clericos non prohibebat. In iis quoque quae Ecclesia habebat et possidebat,

intentus amore vel implicatus non erat: sed majoribus magis ac spiritualibus suspensus et inhaerens rebus, vix aliquando se ipsum ad illa temporalia ab aeternorum cogitatione relaxabat et deponebat. Quibus ille dispositis et ordinatis, tanquam a rebus mordacibus ac molestis, animi recursum ad interiora mentis et superiora faciebat; quo vel de inveniendis divinis rebus cogitaret, vel de jam inventis aliquid dictaret, aut certe ex jam dictatis atque transcriptis aliquid emendaret. Et id agebat in die laborans, et in nocte lucubrans. Et erat tanquam illa religiosissima Maria typum gestans supernae Ecclesiae, de qua scriptum est, quod sederet ad pedes Domini atque intenta ejus verbum audiret: de qua soror conquesta, quod ab eadem circa multum ministerium occupata non adjuvaretur, audivit: *Martha, Martha, meliorem partem elegit Maria, quae non auferetur ab ea* **(Luc. X, 39-41)**. Nam fabricarum novarum nunquam studium habuit, devitans in eis implicationem sui animi, quem semper liberum habere volebat ab omni molestia temporali: non tamen illa volentes et aedificantes prohibebat, nisi tantum immoderatos. Interea dum Ecclesiae pecunia deficeret, hoc ipsum populo christiano denuntiabat, non se habere quod indigentibus erogaret. Nam et de vasis dominicis, propter captivos et quam plurimos indigentes , frangi et conflari jubebat, et indigentibus dispensari. Quod non commemorassem, nisi contra carnalem sensum quorumdam fieri perviderem. Et hoc ipsum etiam venerabilis memoriae Ambrosius in talibus necessitatibus indubitanter esse faciendum, et dixit, et scripsit **(Offic. lib. 2, cap. 18)**. Sed et de neglecto a fidelibus gazophylacio et secretario, unde altari necessaria inferuntur, aliquando in ecclesia loquens admonebat: quod etiam beatissimum

Ambrosium se praesente in ecclesia tractavisse, nobis aliquando retulerat.

CAPUT XXV.---*Disciplina domestica. Poena jurantis.*

Cum ipso semper clerici, una etiam domo ac mensa sumptibusque communibus alebantur et vestiebantur. Et ne quisquam facili juratione etiam ad perjurium decidisset, et in ecclesia populo praedicabat, et suos instituerat, ne quis juraret , ne ad mensam quidem. Quod si prolapsus fuisset , unam de statutis perdebat potionem: numerus enim erat suis secum commorantibus et convivantibus poculorum praefixus. Indisciplinationes quoque et transgressiones suorum a regula recta et honestate , arguebat, et tolerabat quantum decebat et oportebat: in talibus praecipue docens, ne cujusquam cor declinaretur in verba maligna ad excusandas excusationes in peccatis **(Psal. CXL, 4)**, et dum quisque offerret munus suum ad altare, et illic recordatus fuisset quod frater suus haberet aliquid adversus illum, relinquendum esse munus ante altare, atque eundum quo fratri reconcilietur , et tunc veniendum, et munus ad altare offerendum **(Matth. V, 23, 24)**. Si vero ipse adversus fratrem suum aliquid haberet, corripere eum debere in parte; et si eum audisset, lucratus esset suum fratrem: sin minus, adhibendum esse unum aut duos: quod si et ipsos contemneret, Ecclesiam adhibendam: sin vero et huic non obediret, esset illi ut ethnicus et publicanus. Et illud addens, ut fratri peccanti et veniam petenti, non septies, sed septuagies

septies delictum relaxetur **(Id. XVIII, 15-17, 21, 22)**, sicut quisque a Domino quotidie sibi postulat relaxari.

CAPUT XXVI.---*De convictu feminarum.*

Feminarum intra domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, ne quidem germana soror, quae vidua Deo serviens multo tempore usque in diem obitus sui praeposita ancillarum Dei vixit. Sed nec patrui sui filiae, et fratris sui filiae, quae pariter Deo serviebant: quas personas sanctorum episcoporum concilia in exceptis posuerunt. Dicebat vero, quia etsi de sorore et neptibus secum commorantibus nulla nasci posset mala suspicio; tamen quoniam illae personae sine aliis necessariis secumque manentibus feminis esse non possent, et quod ad eas aliae etiam a foris intrarent, de his posse offendiculum aut scandalum infirmioribus nasci; et illos qui cum episcopo vel quolibet clerico forte manerent, ex illis omnibus feminarum personis posse una commorantibus vel adventantibus, aut tentationibus humanis perire, aut certe malis hominum suspicionibus pessime diffamari . Ob hoc ergo dicebat, nunquam debere feminas cum servis Dei, etiam castissimis, una manere domo, ne, ut dictum est, aliquod scandalum aut offendiculum tali exemplo poneretur infirmioribus: et si forte ab aliquibus feminis ut videretur vel salutaretur, rogabatur; nunquam sine clericis testibus ad eum intrabant , vel solus cum solis unquam est locutus, nec si secretorum aliquid interesset .

CAPUT XXVII.---*Officium erga destitutos et aegrotantes. Ambrosii in extremis praeclarum dictum. Altera episcopi morti propinquantis eximia sententia contra vitae hic prolixioris cupiditatem.*

In visitationibus vero modum tenebat ab apostole definitum, ut nonnisi pupillos et viduas in tribulationibus constitutas visitaret **(Jacobi I, 27)**. Et si forte ab aegrotantibus ob hoc peteretur, ut pro eis in praesenti Dominum rogaret, eisque manus imponeret; sine mora pergebat . Feminarum autem monasteria nonnisi urgentibus necessitatibus visitabat.

Servandum quoque in vita et moribus hominis Dei referebat, quod in instituto sanctae memoriae Ambrosii compererat, ut uxorem cuiquam nunquam posceret, neque militare volentem ad hoc commendaret, neque in sua patria petitus iret ad convivium. De singulis rebus reddens causas, scilicet ne dum inter se conjugati casu jurgarent, ei maledicerent per quem conjuncti essent: sed plane ad hoc sibi jam illis consentientibus petitum interesse debere sacerdotem, ut vel eorum jam pacta et placita firmarentur , vel benedicerentur. Et ne militiae commendatus ac male agens, ejus culpa suffragatori tribueretur . Et ne per frequentiam in patriae conviviis constitutus temperantiae amitteretur modus.

Indicaverat quoque nobis se praedicti beatae memoriae viri in ultimo vitae constituti audisse sapientissimum et piissimum

responsum, et multum laudabat ac praedicabat. Nam cum ille venerabilis ultima jaceret aegritudine, et a fidelibus honoratis lecto ejus astantibus, et videntibus eum de saeculo ad Deum migraturum, et ob hoc moerentibus tanti ac talis antistitis Ecclesiam posse privari verbi et sacramenti Dei dispensatione, rogaretur cum lacrymis, ut sibi a Domino vitae posceret commeatum, eum illis dixisse: *Non sic vixi, ut me pudeat inter vos vivere; sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus* . Et in his noster Augustinus senex elimata ac librata admirabatur et laudabat verba. Ideo enim eum dixisse intelligendum esse, *Nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus;* ne crederetur praefidens de suis purgatissimis moribus praesumpsisse , *Non sic vixi, ut me pudeat inter vos vivere.* Hoc enim dixerat ad illud quod homines de homine nosse poterant. Nam sciens examen aequitatis divinae, de bono se dixit Domino magis confidere: cui etiam in oratione quotidiana dominica dicebat, *Dimitte nobis debita nostra* **(Matth. VI, 12)**.

Cujusdam quoque coepiscopi, et familiarissimi sui amici, in extremis vitae de talibus frequentissime referebat dictum: ad quem cum visitandum jam morti propinquantem ventitasset, et ille manus gestu se de saeculo exiturum significaret, atque a se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiae necessarium vivere posse; illum, ne putaretur hujus vitae teneri cupiditate, ei respondisse: *Si nunquam, bene; si aliquando, quare non modo?* Et talem sententiam mirabatur et laudabat hominem protulisse, Deum quidem timentem, verumtamen in villa natum et nutritum, sed non multa lectionis eruditum scientia: contra illum scilicet sensum aegrotantis episcopi, de quo sanctus in epistola sua quam de Mortalitate scripsit martyr

Cyprianus, ita retulit, dicens: *Cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti et jam pene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statura celsus, et clarus aspectu, et quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de saeculo recessurus: atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit, et dixit, Pati timetis, exire non vultis; quid faciam vobis?*

CAPUT XXVIII.---*Quae proxime ante mortem ab Augustino edita. Retractationum libri. Barbarorum irruptio. Hipponis obsidio.*

Ante proximum vero diem obitus sui a se dictatos et editos recensuit libros, sive eos quos primo tempore conversionis suae adhuc laicus, sive quos presbyter, sive quos episcopus dictaverat: et quaecumque in his recognovit aliter quam sese habet ecclesiastica regula a se fuisse dictata et scripta, cum adhuc ecclesiasticum usum minus sciret, minusque sapuisset , a semetipso et reprehensa et correcta sunt. Unde etiam duo conscripsit volumina, quorum est titulus, *De recensione librorum* . Praereptos etiam sibi quosdam libros ante diligentiorem emendationem a nonnullis fratribus conquerebatur, licet eos postmodum emendasset. Imperfecta etiam quaedam suorum librorum praeventus morte dereliquit. Quique prodesse omnibus volens, et valentibus multa

librorum legere, et non valentibus, ex utroque divino Testamento, Vetere et Novo, praemissa praefatione praecepta divina seu vetita ad vitae regulam pertinentia excerpsit, atque ex his unum codicem fecit; ut qui vellet legeret, atque in eo vel quam obediens Deo inobediensve esset, agnosceret: et hoc opus voluit Speculum appellari.

Verum brevi consequenti tempore divina voluntate et potestate provenit, ut manus ingens diversis telis armata et bellis exercitata, immanium hostium Vandalorum et Alanorum commixtam secum habens Gothorum gentem, aliarumque diversarum personas, ex Hispaniae partibus transmarinis, navibus Africae influxisset et irruisset: universaque per loca Mauritaniarum etiam ad alias nostras transiens provincias et regiones, omni saeviens crudelitate et atrocitate, cuncta quae potuit, exspoliatione, caedibus, diversisque tormentis, incendiis, aliisque innumerabilibus et infandis malis depopulata est; nulli sexui, nulli parcens aetati, nec ipsis Dei sacerdotibus vel ministris, nec ipsis ecclesiarum ornamentis seu instrumentis vel aedificiis. Et hanc ferocissimam hostium grassationem et vastationem, ille Dei homo, et factam fuisse et fieri, non ut caeteri hominum sentiebat et cogitabat: sed altius et profundius ea considerans, et in his animarum praecipue vel pericula vel mortes praevidens, solito amplius (quoniam, ut scriptum est, *Qui apponit scientiam, apponit dolorem* **(Eccle. I, 18)**; et, *Cor intelligens, tinea ossibus*) fuerunt ei lacrymae panes die ac nocte **(Psal. XLI, 4)**, amarissimamque et lugubrem prae caeteris suae senectutis jam pene extremam ducebat ac tolerabat vitam. Videbat enim ille homo Dei civitates excidio perditas, pariterque cum aedificiis villarum habitatores, alios

hostili nece exstinctos, alios effugatos atque dispersos; Ecclesias sacerdotibus ac ministris destitutas, virginesque sacras et quosque continentes ubique dissipatos; et in his alios tormentis defecisse, alios gladio interemptos esse, alios in captivitate, perdita animi et corporis integritate ac fidei, malo more ac duro hostibus deservire; hymnos Dei et laudes de ecclesiis deperisse, aedificia ecclesiarum quam plurimis locis ignibus concremata, solemnia quae Deo debentur de propriis locis desiisse sacrificia, sacramenta divina vel non quaeri , vel quaerenti qui tradat non facile reperiri; in ipsas montium silvas et cavernas petrarum et speluncas confugientes, vel ad quasque munitiones, alios fuisse expugnatos et interfectos , alios ita necessariis sustentaculis evolutos atque privatos, ut fame contabescerent; ipsosque Ecclesiarum praepositos et clericos, qui forte Dei beneficio vel eos non incurrerant, vel incurrentes evaserant, rebus omnibus exspoliatos atque nudatos egentissimos mendicare, nec eis omnibus ad omnia quibus fulciendi essent subveniri posse: vix tres superstites ex innumerabilibus Ecclesias, hoc est, Carthaginensem, Hipponensem, et Cirtensem, quae Dei beneficio excisae non sunt, et earum permanent civitates, et divino et humano fultae praesidio; licet post ejus obitum urbs Hipponensis incolis destituta ab hostibus fuerit concremata. Et se inter haec mala cujusdam sapientis sententia consolabatur, dicentis: Non erit magnus magnum putans, quod cadunt ligna et lapides, et moriuntur mortales .

Haec ergo omnia ille, ut erat alte sapiens, quotidie ubertim plangebat. Accrevitque moeroribus et lamentationibus ejus, ut etiam adhuc in suo statu consistentem ad eamdem Hipponensium-Regiorum civitatem ab iisdem hostibus

veniretur obsidendam: quoniam in ejus tunc fuerat defensione constitutus comes quondam Bonifacius cum Gothorum foederatorum exercitu , quam urbem ferme quatuordecim mensibus conclusam obsederunt: nam et littus illi marinum interclusione abstulerunt . Quo etiam ipsi nos de vicino cum aliis nostris coepiscopis confugeramus, in eademque omni ejus obsidionis tempore fuimus. Unde nobiscum saepissime colloquebamur, et Dei tremenda judicia prae oculis nostris posita considerabamus, dicentes: *Justus es, Domine, et rectum judicium tuum* **(Psal. CXVIII, 137)**. Pariterque dolentes, gementes et flentes orabamus miserationum Patrem et Deum omnis consolationis **(II Cor. I, 3)**, ut in eadem nos tribulatione sublevare dignaretur.

CAPUT XXIX.---*Morbus extremus Augustini.*

Et forte provenit, ut una cum eodem ad mensam constitutis, et inde confabulantibus nobis diceret: *Noveritis me hoc tempore nostrae calamitatis id Deum rogare, ut aut hanc civitatem ab hostibus circumdatam liberare dignetur, aut si aliud ei videtur, suos servos ad perferendam suam voluntatem fortes faciat, aut certe ut me de hoc saeculo ad se accipiat.* Quae ille dicens, nosque instruens, deinceps cum eodem et nos, et nostri omnes, et ipsi qui in eadem fuerant civitate, a summo Deo similiter petebamus. Et ecce tertio illius obsidionis mense decubuit febribus fatigatus, et illa ultima exercebatur aegritudine. Nec suum sane Dominus famulum fructu suae precis fraudavit. Nam et sibi ipsi et eidem civitati, quod lacrymosis depoposcit precibus, in tempore impetravit. Novi

quoque eumdem et presbyterum, et episcopum, pro quibusdam energumenis patientibus ut oraret rogatum, eumque in oratione lacrymas fundentem Deum rogasse, et daemones ab hominibus recessisse . Itemque ad aegrotantem et lecto vacantem quemdam cum suo aegroto venisse, et rogavisse ut eidem manum imponeret, quo sanus esse posset: eumque respondisse, si aliquid in his posset, sibi hoc utique primitus praestitisset: et illum dixisse visitatum se fuisse, sibique per somnium dictum esse: *Vade ad Augustinum episcopum, ut eidem manum imponat, et salvus erit.* Quod dum comperisset, facere non distulit, et illum infirmum continuo Dominus sanum ab eodem discedere fecit.

CAPUT XXX.---*Consilium an hostibus adventantibus ex Ecclesiis episcopis recendum sit.*

Interea reticendum minime est, cum memorati impenderent hostes , a sancto viro quoque nostro coepiscopo Thiabensis Ecclesiae Honorato, litteris fuisse consultum, utrumnam illis adventantibus, ex Ecclesiis episcopis vel clericis recedendum esset, necne: eique rescriptis insinuasse quid magis ab illis Romaniae eversoribus esset metuendum. Quam ejus epistolam huic scripturae inserere volui: est enim sacerdotum Dei et ministrorum moribus valde utilis et necessaria. Isto modo rescriptum est ad eumdem ab eodem: *Sancto fratri et coepiscopo Honorato, Augustinus, in Domino salutem. Charitati tuae misso exemplo epistolae* (non

exstat) *quam fratri Quodvultdeo nostro coepiscopo scripsi, putabam me hoc onere caruisse quod mihi imposuisti, quaerendo consilium quid in his periculis quae tempora nostra invenerunt , facere debeatis. Quamvis enim epistolam illam breviter scripserim, nihil me tamen praetermisisse arbitror, quod et respondenti dicere, et quaerenti audire sufficeret: quandoquidem dixi nec eos esse prohibendos qui ad loca, si possunt, munita migrare desiderant; et ministerii nostri vincula, quibus nos Christi charitas alligavit, ne deseramus Ecclesias quibus servire debemus, non esse rumpenda. Ista quippe verba sunt quae in illa epistola posui: Restat ergo, inquam, ut nos quorum ministerium quantulaecumque plebi Dei ubi sumus manenti, ita necessarium est, ut sine hoc eam non oporteat remanere, dicamus Domino, «Esto nobis in Deum protectorem, et in locum munitum»* **(Psal. XXX, 3)**. *Sed hoc consilium tibi propterea non sufficit, ut scribis, ne contra Domini praeceptum vel exemplum facere nitamur, ubi fugiendum esse de civitate in civitatem monet. Recolimus enim verba dicentis, «Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam»* **(Matth. X, 23)**: *quis autem credat ita hoc Dominum fieri voluisse, ut necessario ministerio, sine quo vivere nequeunt, deserantur greges, quos suo sanguine comparavit? Numquid hoc fecit ipse, quando portantibus parentibus in Aegyptum parvulus fugit* **(Id. II, 14)**, *qui nondum Ecclesias congregaverat, quas ab eo desertas fuisse dicamus? Numquid quando apostolus Paulus, ne illum comprehenderet inimicus, per fenestram in sporta submissus est, et effugit manus ejus* **(II Cor. XI, 33)**, *deserta est quae ibi erat Ecclesia necessario ministerio, et non ab aliis fratribus ibidem constitutis quod oportebat impletum est? Eis quippe*

volentibus hoc Apostolus fecerat, ut se ipsum servaret Ecclesiae, quem proprie persecutor ille quaerebat. Faciant ergo servi Christi, ministri verbi et Sacramenti ejus, quod praecepit sive permisit. Fugiant omnino de civitate in civitatem, quando eorum quisquam specialiter a persecutoribus quaeritur, ut ab aliis qui non ita requiruntur, non deseratur Ecclesia, sed praebeant cibaria conservis suis, quos aliter vivere non posse noverunt. Cum autem omnium, id est episcoporum, clericorum et laicorum est commune periculum, hi qui aliis indigent, non deserantur ab his quibus indigent. Aut igitur ad loca munita omnes transeant; aut qui habent remanendi necessitatem, non relinquantur ab eis per quos illorum est ecclesiastica supplenda necessitas, ut aut pariter vivant, aut pariter sufferant quod eos Paterfamilias volet perpeti. Quod si contigerit ut sive alii minus, alii majus, sive omnes aequaliter patiantur, qui eorum sint qui pro aliis patiuntur, apparet; illi scilicet qui cum se possent talibus malis eripere fugiendo, ne aliorum necessitatem desererent, manere maluerunt. Hinc maxime probatur illa charitas quam Joannes apostolus commendat, dicens: «Sicut Christus animam suam pro nobis posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere» **(I Joan. III, 16)**. *Nam qui fugiunt vel suis devincti necessitatibus fugere non possunt; si comprehensi patiuntur, pro se ipsis, non pro fratribus, utique patiuntur: qui vero propterea patiuntur, quia fratres, qui eis ad christianam salutem indigebant, deserere noluerunt, sine dubio suas animas pro fratribus ponunt. Unde illud quod episcopum quemdam dixisse audivimus, Si Dominus nobis imperavit fugam in eis persecutionibus, ubi potest fructus esse martyrii; quanto magis debemus fugere steriles passiones, quando est barbaricus et hostilis incursus? verum est quidem et*

acceptabile, sed his quos ecclesiastici officii non tenent vincula. Nam qui clades hostiles ideo non fugit, cum possit effugere, ne deserat ministerium Christi , sine quo non possunt homines vel fieri vel vivere christiani, majorem charitatis invenit fructum, quam qui non propter fratres, sed propter se ipsum fugiens, atque comprehensus non negat Christum, suscipitque martyrium. Quid est ergo quod in epistola tua priore posuisti? dicis enim, Si in Ecclesiis persistendum est, quid simus nobis vel populo profuturi non video, nisi ut ante oculos nostros viri cadant, feminae constuprentur, incendantur ecclesiae, nos ipsi in tormentis deficiamus, cum de nobis quaeritur quod non habemus. Potens est quidem Deus audire preces familiae suae, et haec, quae formidantur, avertere; nec ideo tamen propter ista, quae incerta sunt, debet nostri officii esse certa desertio, sine quo est plebi certa pernicies, non in rebus vitae hujus, sed alterius incomparabiliter diligentius sollicitiusque curandae. Nam si certa essent ista mala, quae timentur ne in locis in quibus sumus, forte contingant, prius inde fugerent omnes propter quos ibi manendum est, et nos a manendi necessitate liberos redderent: non enim quisquam est qui dicat ministros manere oportere, ubi jam non fuerint, quibus necesse sit ministrare. Ita quidam sancti episcopi de Hispania profugerunt, prius plebibus partim fuga lapsis, partim peremptis, partim obsidione consumptis, partim captivitate dispersis: sed multo plures, illic manentibus propter quos manerent, sub eorumdem periculorum densitate manserunt. Et si aliqui deseruerunt plebes suas, hoc est quod dicimus fieri non debere: neque enim tales docti auctoritate divina, sed humano vel errore decepti, vel timore sunt victi. Cur enim sibi putant indifferenter obtemperandum esse praecepto, ubi legunt de

civitate in civitatem esse fugiendum; et mercenarium non exhorrent, qui videt lupum venientem et fugit, quoniam non est ei cura de ovibus **(Joan. X, 12, 13)**? *Cur non istas duas dominicas verasque sententias, unam scilicet ubi fuga sinitur aut jubetur, alteram ubi arguitur atque culpatur, sic intelligere student, ut inter se reperiantur non esse contrariae, sicut non sunt? Et hoc quomodo reperitur, nisi attendatur quod jam superius disputavi, tunc de locis in quibus sumus, premente persecutione fugiendum esse Christi ministris, quando ibi aut plebs Christi non fuerit cui ministretur; aut etiam fuerit, et potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus eadem non est causa fugiendi: sicut in sporta submissus, quod supra memoravi, fugit Apostolus, cum a persecutore proprie ipse quaereretur, aliis utique necessitatem similem non habentibus, a quibus illic ministerium absit ut desereretur Ecclesiae; sicut fugit sanctus Athanasius Alexandrinus episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius cuperet imperator, nequaquam a caeteris ministris deserta plebe catholica quae in Alexandria commanebat? Cum autem plebs manet, et ministri fugiunt, ministeriumque subtrahitur; quid erit nisi mercenariorum illa fuga damnabilis, quibus non est cura de ovibus? Veniet enim lupus, non homo, sed diabolus, qui plerumque fideles apostatas esse persuasit, quibus quotidianum ministerium dominici corporis defuit; et peribit infirmus in tua non scientia , sed ignorantia frater, propter quem Christus mortuus est* **(I Cor. VIII, 11)**. *Quod autem ad eos attinet, qui in hac re non falluntur errore, sed formidine superantur; quare non potius contra suum timorem Domino miserante atque adjuvante fortiter dimicant, ne mala sine comparatione graviora, quae multo amplius sunt tremenda, contingant? Fit*

hoc ubi Dei charitas flagrat, non mundi cupiditas fumat. Charitas enim dicit: Quis infirmatur, et non ego infirmor? quis scandalizatur, et non ego uror **(II Cor. XI, 29)**? *Sed charitas ex Deo est. Oremus ergo ut ab illo detur, a quo jubetur: et per hanc magis timeamus ne oves Christi spiritualis nequitiae gladio in corde, quam ne ferro in corpore trucidentur, ubi quandocumque, quocumque mortis genere, morituri sunt. Magis timeamus ne sensu interiori corrupto, pereat castitas fidei, quam ne feminae violenter constuprentur in carne: quia violentia non violatur pudicitia, si mente servatur; quoniam nec in carne violatur, quando voluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat quod alius operatur. Magis timeamus ne lapides vivi exstinguantur deserentibus nobis, quam ne lapides et ligna terrenorum aedificiorum incendantur praesentibus nobis. Magis timeamus ne membra corporis Christi destituta spirituali victu necentur, quam ne membra corporis nostri oppressa hostili impetu torqueantur. Non quia ista non sunt vitanda cum possunt; sed quia potius ferenda sunt, quando vitari sine impietate non possunt: nisi forte quisquam contenderit non esse ministrum impium, qui tunc subtrahit ministerium pietati necessarium, quando magis est necessarium. An non cogitamus, cum ad istorum periculorum pervenitur extrema, nec est potestas ulla fugiendi, quantus in Ecclesia fieri soleat ab utroque sexu, atque ab omni aetate concursus; aliis Baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam poenitentiae ipsius actionem, omnibus consolationem et Sacramentorum confectionem et erogationem? Ubi si ministri desint, quantum exitium sequitur eos, qui de isto saeculo vel non regenerati exeunt vel ligati! quantus est etiam luctus fidelium suorum, qui eos secum in*

vitae aeternae requie non habebunt! quantus denique gemitus omnium, et quorumdam quanta blasphemia de absentia ministeriorum et ministrorum ! *Vide quid faciat malorum temporalium timor, et quanta in eo sit acquisitio malorum aeternorum. Si autem ministri adsint, pro viribus quas eis Dominus subministrat, omnibus subvenitur: alii baptizantur, alii reconciliantur, nulli dominici corporis communione fraudantur, omnes consolantur, aedificantur, exhortantur, ut Deum rogent, qui potens est omnia quae timentur, avertere; parati ad utrumque, ut si non potest ab eis calix iste transire, fiat voluntas ejus* **(Matth. XXVI, 42)** *qui mali aliquid non potest velle. Certe jam vides quod te scripseras non videre, quantum boni consequantur populi Christiani, si in praesentibus malis non eis desit praesentia ministrorum Christi: quorum vides etiam quantum obsit absentia, dum sua quaerunt non quae Jesu Christi* **(Philipp. II, 21)**; *nec habent illam de qua dictum est:* Non quaerit quae sua sunt **(I Cor. XIII, 5)**; *nec imitantur eum qui dixit:* Non quaerens quod mihi utile , sed quod multis ut salvi fiant **(Id. X, 33)**. *Qui etiam persecutoris principis illius insidias non fugisset, nisi se aliis quibus necessarius erat, servare voluisset: propter quod ait,* Compellor autem ex duobus: concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis optimum; manere autem in carne, necessarium propter vos **(Philipp. I, 23)** .

CAPUT XXXI.---*Mors et sepultura Augustini. Psalmi poenitentiales. Sacrificium pro mortuo*

oblatum. Bibliotheca. Monasteria. Epitaphium poetae cujusdam.

Sane ille sanctus in vita sua prolixa pro utilitate ac felicitate sanctae Ecclesiae catholicae divinitus condonata, vixit annis septuaginta et sex, in clericatu autem vel episcopatu annis ferme quadraginta. Dicere autem nobis inter familiaria colloquia consueverat, post perceptum Baptismum, etiam laudatos Christianos et sacerdotes absque digna et competenti poenitentia exire de corpore non debere. Quod et ipse fecit, ultima qua defunctus est aegritudine: nam sibi jusserat Psalmos Davidicos, qui sunt paucissimi de poenitentia, scribi, ipsosque quaterniones jacens in lecto contra parietem positos diebus suae infirmitatis intuebatur, et legebat, et jugiter ac ubertim flebat: et ne intentio ejus a quoquam impediretur, ante dies ferme decem quam exiret de corpore, a nobis postulavit praesentibus, ne quis ad eum ingrederetur, nisi iis tantum horis, quibus medici ad inspiciendum intrarent , vel cum ei refectio inferretur. Et ita observatum ac factum est: et omni illo tempore orationi vacabat. Verbum Dei usque ad ipsam suam extremam aegritudinem impraetermisse, alacriter et fortiter, sana mente, sanoque consilio in ecclesia praedicavit. Membris omnibus sui corporis incolumis, integro aspectu atque auditu, et, ut scriptum est, nobis astantibus, et videntibus, et cum eo pariter orantibus obdormivit cum patribus suis, enutritus in bona senectute; et nobis coram pro ejus commendanda corporis depositione sacrificium Deo oblatum est, et sepultus est. Testamentum nullum fecit, quia unde faceret pauper Dei non habuit. Ecclesiae bibliothecam, omnesque codices diligenter posteris custodiendos semper jubebat. Si quid vero

Ecclesia, vel in sumptibus, vel in ornamentis habuit, fidei presbyteri , qui sub eodem domus Ecclesiae curam gerebat, dimisit. Nec suos consanguineos, vel in proposito vel extra constitutos, in sua vita et morte vulgi more tractavit: quibus, dum adhuc superesset, id si opus fuit, quod et caeteris, erogavit, non ut divitias haberent, sed ut aut non, aut minus egerent. Clerum sufficientissimum, et monasteria virorum ac feminarum, continentibus cum suis praepositis plena, Ecclesiae dimisit, una cum bibliothecis, libros et tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus, in quibus dono Dei qualis quantusque in Ecclesia fuerit noscitur, et in his semper vivere a fidelibus invenitur. Juxta quod etiam saecularium quidam poetarum, suis jubens quo sibi tumulum mortuo in aggere publico collocarent, programmate finxit, dicens , Vivere post obitum vatem vis nosse viator,
Quod legis ecce loquor, vox tua nempe mea est.
Et in suis quidem scriptis ille Deo acceptus et charus sacerdos, quantum lucente veritate videre conceditur, recte ac sane, fidei, spei, et charitatis catholicae Ecclesiae vixisse manifestatur: quod agnoscunt qui eum de divinis scribentem legentes proficiunt. Sed ego arbitror plus ex eo proficere potuisse, qui eum et loquentem in ecclesia praesentem audire et videre potuerunt , et ejus praesertim inter homines conversationem non ignoraverunt. Erat enim non solum eruditus scriba in regno coelorum, de thesauro suo proferens nova et vetera, et unus negotiatorum, qui inventam pretiosam margaritam, quae habebat venditis, comparavit **(Matth. XIII, 52, 45, 46)**: verum etiam ex iis ad quos scriptum est, *Sic loquimini, et sic facite* **(Jacobi II, 12)**; et de quibus Salvator dicit, *Qui fecerit et docuerit sic homines, hic magnus vocabitur in regno coelorum* **(Matth. V, 19)**.

Peto autem impendio vestram charitatem, qui haec scripta legitis, ut mecum omnipotenti Deo gratias agatis, Dominumque benedicatis, qui tribuit mihi intellectum, ut haec in notitiam et praesentium et absentium praesentis temporis et futuri hominum, et vellem deferre, et valuissem; et mecum ac pro me oretis, ut illius quondam viri, cum quo ferme annis quadraginta Dei dono absque amara ulla dissensione familiariter ac dulciter vixi, et in hoc saeculo aemulator et imitator existam, et in futuro omnipotentis Dei promissis cum eodem perfruar. Amen .

VITA SANCTI AURELII AUGUSTINI, HIPPONENSIS EPISCOPI, EX EJUS POTISSIMUM SCRIPTIS CONCINNATA.

LIBER PRIMUS. De primis viginti novem annis Augustini, ab ejus ortu ad profectionem ejusdem in Italiam.

CAPUT PRIMUM. 1 *Augustini patria. 2 Natalis dies. 3 Nomen. 4 Parentes et consanguinei.*

1. Aurelius Augustinus, vir divino munere Ecclesiae donatus, Tagastam obscurum Africae oppidum in Numidiae mediterranea parte, haud procul Madauris et Hippone-Regio situm, ortu suo nobilitavit **(Poss., in Vita August., c. 1; August., Epist. 7, n. 6; Confess. lib. 2, cap. 3, n. 5)**. Ea

civitas nefario Donatistarum schismati tota olim adhaeserat: sed anno circiter trecentesimo quadragesimo nono Caesarearum legum terrore compulsa ad communionem catholicam, tanto deinde animorum studio in eam coaluit, ut anno post sexagesimo illius incolae iis erroribus nunquam impliciti fuisse viderentur **(August., Epist. 93, n. 17)**.

2. In lucem editus est Augustinus idibus novembris, anno Christi (quantum ex Prospero et Possidio intelligimus **(Prosp., in Chron.; Poss., in Vita August., c. 30)** trecentesimo quinquagesimo quarto: quippe qui vita cesserit quinto kalendas septembris, anno salutis quadringentesimo trigesimo, aetatis suae septuagesimo sexto prope absoluto. Quod quidem pluribus eo loco discutiendum erit, ubi de tempore conversionis ejus acturi sumus.

3. Cum celebrari per orbem coepit, jam tum eidem erat praenomen Aurelio: quod profecto ille, sive id infans acceperat ipsis ab incunabulis, sive post vitae doctrinaeque merito sanctus Doctor adeptus erat, semper retinuit. Nam hoc ipsum praenomine Paulus Orosius in suae Historiae *Ad Aurelium Augustinum* inscriptione insignivit. Eodem illum exornavit ipsius fere aequalis Claudianus Mamertus **(Mamer., de Statu animae, lib. 2, cap. 10)**; eodem venerabilis Beda (Bed., in Vita S. Cuthb.); eodem praeclara quaeque et antiquiora opusculorum ipsius visa nobis volumina decorant augentque Augustinum.

4. Honestis eum prognatum parentibus tradit Possidius, de Curialium numero, hoc est, eorum qui in municipiis curiae officium administrabant, et munia procurabant civilia **(Poss., in Vita August., c. 1)**. Pater ei Patricius fuit, municeps

Tagastensis admodum tenuis, virque animo magis quam opibus pollens, ut ipse Augustinus summa animi demissione memoriae prodit **(Confess. libro 2, cap. 3, n. 5)**: qui eadem modestia adductus, publica in concione fassus est aliquando, vestem pretiosam forte episcopum decere, minime vero Augustinum, hominem pauperem, de pauperibus natum parentibus **(Serm. 356, n. 13)**. Erat Patricio liberalis et propensus in omnes animus, at iracundus multum et ferox. A christiana fide alienus diu cum fuisset, sub extrema vitae tempora conversus, una cum fide castos et christianos mores induit **(Confess. libro 9, cap. 9, nn. 19, 22)**. Patricii conjux nomine Monnica (sic enim ejus nomen ubique in antiquis codicibus pingebant librarii) Augustinum spiritu non minus quam carne parturivit. Multos ex Patricio peperit liberos: nam Augustinus matri ad Ostia Tiberina obeunti anno trecentesimo octogesimo octavo fratrem suum adfuisse testatur **(Ibid., cap. 11, n. 27)**. Is porro non alius videtur a Navigio, qui una cum Augustino fratre suo nondum regenerato in villa Verecundi degens, philosophicis ejus dissertationibus intererat, laborans splene vitioso **(De Beata Vita, nn. 7, 14)**: quo haud dubie patre procreatae fuerant illae Augustini ex fratre neptes, quae Deo pariter serviebant **(Poss., in Vita August., c. 26)**, cum ejusdem, ut videtur, sancti Antistitis germana sorore, quae vidua relicta multos annos in diem usque obitus sui Christo serviens ancillarum Dei coenobio praefuit **(August., Epist. 211, n. 4)**. Meminit quoque Augustinus Patricii nepotis sui, Hipponensis Ecclesiae subdiaconi **(Serm. 356, n. 3)**, cui et sorores erant complures, et mater pertinentium ad eumdem possessionum usufructuaria. In suo apud Verecundum secessu duos etiam e consobrinis suis secum habuit, Lastidianum et Rusticum. Eadem consanguinitatis necessitudine devinctus

erat Augustino Severinus ille, quem epistola officii et charitatis plena, ad Ecclesiae catholicae unitatem, ex Donatistarum factione traducere conabatur **(Epist. 52)**. Licentius denique filius Romaniani illius civis Tagastensis genere atque opibus insignis, se eadem, quam Augustinus, stirpe prognatum videtur innuere **(Epist. 26, n. 3)**. At Paulinus uno eodemque loco scribit, Alypium Licentii fratrem esse consortio sanguinis, Augustinum vero ejusdem in scientiis magistrum et ingenii satorem existere. Quamobrem Licentius adolescens, quo impensius praeceptori adblandiretur, poetica licentia locutus videri potest, qua nonnunquam unius urbis cives uno sanguine prognati dicuntur. Haec sunt quae de Augustini genere comperimus. Quod ad ipsius matrem Monnicam attinet, omni profecto dignam laude mulierem, longior de illa instituendus est sermo, quam ut hoc loco possit comprehendi.

CAPUT II. 1 *Augustinus infans catechumenis adscribitur. 2 In pueritia morbo correptus Baptismum flagitat. 3 Deum puerulus invocat, ne in schola vapulet 4 In scholas datus ut litteras discat, latinas amat. 5 Graecas odit. 6 Pueritiae ipsius errata.*

1. Sanctissima atque optima femina cum primum infantem enixa est, nihil potius habuit, quam ut eum inter catechumenos signaculo crucis Christi obsignandum, et mystico sale condiendum curaret **(Confess. libro 1, cap. 11, n. 17)**: qui

ritus catechumenum initiandi inter solemnes Baptismi caeremonias semper retentus, summa etiamnum religione servatur. Hinc certe Augustinus christianam religionem sibi puerulo a parentibus insitam, et se christianum catholicum ante fuisse profitetur, quam in Manichaeorum errores incidisset **(De Utilit. credendi, n. 2)**. Audierat adhuc puer de vita aeterna nobis promissa per mysterium Incarnationis Domini Dei nostri, qui superbiam nostram humilitate sua sanaturus advenit **(Confess. libro 1, cap. 11, n. 17)**. Itaque jam tum credebat in Christum, ut et ejus mater, et omnis domus, uno excepto patre; cujus tamen iniqua consilia et hortamenta jus maternae pietatis evincere in ejus animo nunquam valuerunt. Porro suavissimum Jesu Christi nomen, quod una cum lacte matris imbiberat, sic alte tenero ejus cordi inhaesit, ut nulla exinde quantumvis facundi et expoliti sermonis lenocinia eum totum raperent, quae non ejus nominis dulcedine condirentur **(Ibid., libro 3, cap. 4, n. 8)**.

2. Hac igitur fide a teneris imbutus, nobile illius documentum puer parvulus dedit tum, cum stomachi pressu correptus repentino tamque vehementi, ut prope animam acturus videretur, Baptismum quanto potuit fidei et mentis ardore a piissima matre flagitavit: quae festinabunda dedit operam, ut sacro quam primum fonte ablueretur. Verum cum interea vis morbi remisisset, provida in futurum mater Baptismum in aliud tempus differendum putavit, verita scilicet ne per impendentis aetatis lubricum novis se ille delictis inquinaret, reatuque ob violatam salutaris lavacri sanctitatem majore multo obligaretur. Quanquam eam dilationem haud satis approbat Augustinus: *Quanto melius,* inquit, *et cito sanarer, et id ageretur mecum, meorum meaque diligentia, ut recepta*

salus animae meae tuta esset tutela tua, qui dedisses eam? **(Confess. libro 1, cap. 11, nn. 17, 18.)**

3. Praeter institutionem, quam habebat optimam a matre, etiam ab hominibus quibusdam piis, in quos ipse puer incidit, didicit Deum, quantum de illo pro aetatis captu sentire poterat, *esse magnum aliquem, qui posset, etiam non apparens sensibus nostris, exaudire nos et subvenire nobis.* Unde sub haec Deum sic alloquitur: *Puer coepi rogare te auxilium et refugium meum; et in tuam invocationem rumpebam nodos linguae meae; et rogabam te parvus, non parvo affectu, ne in schola vapularem: peccabamus tamen, minus scribendo, aut legendo, aut cogitando de litteris, quam exigebatur a nobis. Non enim deerat, Domine, memoria vel ingenium, quae nos habere voluisti pro illa aetate satis; sed delectabat ludere: et vindicabatur in nos ab eis qui talia utique agebant. Sed majorum nugae negotia vocantur; puerorum autem talia cum sint, puniuntur a majoribus. Peccabam faciendo contra praecepta parentum et magistrorum illorum. Poteram enim postea bene uti litteris, quas volebant ut discerem quocumque animo illi mei. Non enim meliora eligens, inobediens eram, sed amore ludendi* **(Ibid., cap. 9, nn. 14, 15; cap. 10, n. 16)**.

4. Uterque parens eum litterarum peritum esse ac ingenuis expolitum artibus, vehementer cupiebat: pater quidem, quod Dei propemodum immemor, inania sibi de filio polliceretur; mater vero, quod doctrinae atque optimarum artium studia plurimum ipsi ad Deum adipiscendum adjumenti crederet allatura **(Ibid., lib. 2, cap. 3, n. 8)**. Quapropter cum ingenii sui specimen cito praebuisset, ludimagistro traditus est, primis imbuendus litterarum elementis, quibus videlicet legere et

scribere ac numerare discitur **(Ibid., lib. 1, cap. 9, n. 14)**: atque ubi per aetatem licuit, Madauras vicinam urbem, litteraturae atque oratoriae artis percipiendae gratia missus est **(Ibid., lib. 2, cap. 3, n. 5)**. Verum deterrebant inde animum pueri, ingenio licet ac memoria praevalentis, insitae primis litterarum rudimentis difficultates; sed ab illis praesertim, in quibus scribendi, legendi et numerandi praecepta traduntur, ipse valde abhorrebat; quamvis istae multo plus utilitatis afferant, quam quae honestiores et uberiores litterae putantur **(Ibid., lib. 1, cap. 13, nn. 20, 21.)** Postea tamen cum ex his difficultatibus emersisset, aliquanto propensiore studio ad latinas litteras animum appulit, seu quod jam inde a teneris unguiculis inter arridentis nutricis blandimenta iis utcumque imbutus esset, seu quod poetarum in primis delectaretur figmentis, fabulisque, quibus nobilissimi quique Romanae linguae auctores libros suos sparserunt. Didonis mortem non sine lacrymis lectitabat, et hac sibi lectione interdici tulisset molestissime. Qui autem eis rebus delectabatur, licet hoc ipso miser, ob hoc tamen bonae spei puer appellabatur **(Ibid., cap. 16, n. 26)**. *Quid enim,* ait, *miserius misero non miserante se ipsum, et flente Didonis mortem, quae fiebat amando Aeneam; non flente autem mortem suam, quae fiebat non amando te, Deus lumen cordis mei?* Et tamen inde illi acclamabatur in schola prae multis coaetaneis et condiscipulis. *Non te amabam et fornicabar abs te, et fornicanti sonabat undique, Euge, Euge. Amicitia enim mundi hujus fornicatio est abs te; et Euge, Euge dicitur, ut pudeat, si non ita homo sit* **(Ibid., cap. 13, n. 21; cap. 17, n. 27)**.

5. Tametsi vero Graeci texendarum fabularum peritissimi sint, ab iis tamen linguae ipsius peregrinitate longissime abalienabatur, et Homerum quoque, lepidis licet deliriis animos oblectantem, prorsus respuebat. Saevis terroribus ac poenis urgebatur puer, ut graecas litteras condisceret: sed cum in ea re, quam quis invitus agit, parum proficiat, hisce litteris leviter imbutum se fuisse fatetur Augustinus. Hujus quoque linguae inopia, se suosve populares Africanos legendis libris de divina Trinitate graece scriptis impares fuisse non dissimulat **(De Trinit., lib. 3, n 1)**. Ea tamen quantulacumque graeci sermonis notitia, quam sibi comparaverat, usque adeo feliciter usus est, ut nisi ipse pro innata modestia ejus se rudem professus esset, litteris graecis apprime eruditus videri potuisset. Nam legit Epiphanii Commentarium de haeresibus, aut certe breviarium ejus, nondum latinitate donatum. Deinde aliorum Patrum graecorum libros pervolvit, e quibus testimonia non pauca deprompsit adversus haereticos. Denique crebra graecarum vocum interpretatio, quae passim in ejus opusculis occurrit, ac complurium Scripturae locorum ex collatione codicum graecorum cum latinis restitutio, documento esse possunt, Augustinum haud ita mediocriter graece scivisse.

6. Vitam illa aetate suam agnoscit justa reprehensione non caruisse, quando nimirum in vanitates ferebatur et a Deo suo ibat foras; qui magis timebat barbarismum facere, quam cavebat non facientibus invidere: ac nihilominus in ejuscemodi studiis laudabatur ab iis, quibus placere, tunc erat illi honeste vivere. Non praeterit silentio Vir sanctus caetera pueritiae suae errata: verum nihil habet in his

admodum singulare aut a vulgatis puerorum moribus abhorrens, quod nos remoretur.

CAPUT III. 1 *Madauris domum remigrat, ibique per annum ab studiis feriatur. 2 Ex otio in luxuriam incidit. 3 Furti sese astringit.*

1. Haec fere sunt, quae de se ipso refert Augustinus ad annum usque decimum quintum exeuntem, hoc est, usque ad litterarias ferias, ut quidem videtur, anni trecentesimi sexagesimi noni. Tunc Madauris Tagastam reversus decimum sextum aetatis annum, qui reparatae salutis erat trecentesimus septuagesimus, in paterna domo transegit, intermisso per id tempus studiorum cursu, dum longinquioris peregrinationis sumptus pararentur. Patricius enim gloriae filii cupidus, atque animo magis quam divitiis pollens, eum academiae Carthaginensi destinabat. Nemo tunc Patricium non impense laudabat, quod sumptus filio necessarios ad prosequendum dissita illa in urbe studiorum curriculum, supra quam domesticae paterentur facultates, prolixe suppeditaret. Neque enim ullus e communicipibus, eo longe opulentioribus, ad liberorum studia promovenda tantum curae atque operae conferebat. Verum nun perinde sollicitus erat, ut filius pro aetatis progressu in Dei timore proficeret, castitatemque coleret. Id unum spectabat, ut ille disertus evaderet, atque ad persuadendum concinnus, perfectus et politus **(Confess. lib. 2, cap. 3, n. 5)**. Quid, quod cum illum ex prudentiae et mansuetudinis praescripto moderata severitate coercere

teneretur, laxas in ludis et oblectamentis habenas illi permittebat, et libertate licentiaque ultra modum indulta variis eum effrenatisque cupiditatibus obsequentem sinebat in praeceps abripi **(Ibid., n. 8)**.

2. Sub haec ille tempora, quibus ab omni schola feriatus otio diffluebat, foedae libidinis aculeos experiri, et quemadmodum fere adolescentes otiosi omnes, tyrannicam voluptatis pati servitutem. Quae quidem spinae subito excrescentes caput ejus excesserunt: nec erat medica manus quae illas evelleret. Imo pater filium forte in balneis conspicatus pubescentem, quasi ex ejus conjugio nepotes brevi speraret, id Monnicae gaudens indicavit. Non ita pridem catechumenus erat Patricius: at uxor ejus pietate provectior, ad haec trepidatione ac timore sancto concussa exsilivit, verita scilicet ne rueret adolescens in flagitia. Hinc eum sevocatum admonuit cum sollicitudine ingenti, ut ab obscenis amoribus, maxime autem ab alieni tori violatione abhorreret. At hos ille monitus, certe a Deo ipsi per mulierem datos, muliebres reputabat, quibus obtemperare probrosum sibi esse duceret. Tanta caecitate ibat in praeceps, ut inter coaetaneos flagitia sua palam jactitantes, et de illis eo procacius, quo magis propudiosa erant gloriantes, minoris eum dedecoris reum esse puderet: et ubi deerat, quo profligatissimos quosque adaequaret, ne quo castior et innocentior, eo abjectior et vilior haberetur, illud idem quoque se commisisse fingebat **(Ibid., nn. 7, 8)**. Morum suorum sordes, in quibus interea jacuit, multis ipse verbis deplorat: quo quidem tempore, ut loquitur, satiari inferis exarsit **(Ibid., cap. 1, n. 1)**. Nec de nimia tantummodo licentia sibi concessa queritur; sed etiam quod mater ex quo virum supra memorata referentem audiisset, satis esse putaverit, ipsi colendae

castitatis monita tradidisse, neque diligentiam adhibuerit, quo pestilentiosa ac in posterum periculosior libido, si resecari ad vivum non poterat, injecto legitimi conjugii freno coerceretur. Verum ea solummodo cura fuit parentum ipsius, ut artem bene dicendi persuadendique addisceret; ac metus erat, ne filio conjugii vinculis tunc astricto, spes omnis de illo concepta vanesceret. In ipso adolescentiae suae exordio, ut ipse scribit, petiit a Deo castitatem, sed futili quodam et ambiguo voto. *Dixeram,* ait, *Da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo. Timebam enim ne me cito exaudires et cito sanares a morbo concupiscentiae, quam malebam expleri quam exstingui* **(Confess. lib. 8, cap. 7, n. 17)**.

3. Per idem tempus quo domi feriabatur otiosus, cum in consuetudinem pravorum aliquot adolescentium pariter otiosorum se dedisset, ab iis in furti societatem adductum se fuisse memorat, quod solo justitiae fastidio ac velut exaggeratae iniquitatis cumulo admisisse confitetur; cum in hoc furto aliud nihil quam furtum quaereret, ac vitii potius turpitudine, quam emolumento frui peroptaret. *Arbor,* inquit, *erat pirus in vicinia vineae nostrae, pomis onusta, nec forma nec sapore illecebrosis. Ad hanc excutiendam atque asportandam nequissimi adolescentuli perreximus nocte intempesta, quousque ludum de pestilentiae more in areis produxeramus; et abstulimus inde onera ingentia, non ad nostras epulas, sed vel projicienda porcis, etiamsi aliquid inde comedimus, dum tamen fieret a nobis, quod eo liberet, quo non liceret* **(Ibid., lib. 2, cap. 4, n. 9)**. Coram Deo expendens, quis tandem in furto tam iniquo animi sui affectus exstitisset: *Risus,* ait, *erat quasi titillato corde, quod fallebamus eos qui haec a nobis fieri non putabant; et*

vehementer nolebant. Illud solus non facerem, non facerem omnino solus: me solum facere prorsus non liberet, nec facerem. O nimis inimica amicitia, seductio mentis investigabilis; ex ludo et joco nocendi aviditas, et alieni damni appetitus; nulla lucri mei, nulla ulciscendi libidine; sed cum dicitur, Eamus, faciamus; et pudet non esse impudentem! **(Ibid., cap. 9, n. 17.)**

CAPUT IV. 1 *Carthagine studens Rhetoricae, a perditis scholasticorum moribus abhorret. 2 Ibi impuro amore capitur. 3 Modum in eo quemdam tenet. 4 Adeodatum ex concubina suscipit. 5 Adeodati mirabile ingenium, morsque immatura.*

1. Comparato viatico, litterarium studium peracturus Carthaginem petiit: ubi non pecunia modo quam pater ad id paraverat, sustentatus est; sed opibus etiam Romaniani, civis Tagastensis primarii, qui eum adolescentulum pauperem ad peregrina studia pergentem, et domo, et sumptu, et quod plus est, animo excepit **(Contra Acad., lib. 2, n. 3)**. In hac eloquentiae palaestra primas confestim tenuit, unde non sine fastu et elatione animi, gaudio triumphabat. Caeteris tamen scholasticis moderatius se gerebat, et ab insana eorum abhorrebat licentia, qui Eversorum nomen, infamiae causa sibi merito impositum, velut urbanitatis insigne petulanter ostentabant **(Confes. lib. 3, cap. 3, n. 6)**. Foeda et intemperans illorum licentia eo usque progrediebatur, ut in aliorum praeceptorum scholas os ferreum procaciter inferrent,

et in eas ingressi, ordinem ad profectum discipulorum a magistris institutum, furiosa quadam fronte perturbarent. Multa id genus injuriosa perpetrabant mira hebetudine et foeda rabie caeci, legibus certe vindicanda, nisi ea consuetudo patrona comprobasset **(Ibid. lib. 5, cap. 8, n. 14)**. *Inter quos,* ait Augustinus, *vivebam pudore impudenti, quia talis non eram: et cum eis eram, et amicitiis eorum delectabar aliquando, a quorum semper factis abhorrebam, hoc est ab eversionibus quibus proterve insectabantur ignotorum verecundiam, quam perturbarent gratis illudendo, atque inde pascendo malevolas laetitias suas* **(Ibid., lib. 3, cap. 3, n. 6)**. Inter hos ergo imbecilla tunc aetate discebat libros eloquentiae, in qua praecellere cupiebat prava illa et infelici succensus ambitione, quae solius gloriae causa desudans solidiora sua gaudia in aura ventosa vanitatis humanae collocat **(Ibid., cap. 4, n. 7)**. Haec enim studia eum per se ducebant ad forum, quod ille jam tum spectabat, ut ibi clarus eo majorem sibi gloriam compararet, quo melius nosset etiam oppressa veritate mendacio patrocinari. *Tanta est,* ait hanc in rem, *caecitas hominum de caecitate etiam gloriantium!* **(Confes. lib. 3, cap. 3, n. 6.)**

2. Sed quid silentio praeterimus quae prius in eodem Confessionum suarum libro probrosa de se prodidit memoriae? Scilicet virum sanctum ad ea insuper quae vix citra ruborem legi possint, in oculis omnium confitenda, singularis impulit animi demissio. *Veni Carthaginem,* inquit (quod sub exitum anni trecentesimi septuagesimi accidisse videtur), *et circumstrepebat me undique sartago flagitiosorum amorum. Nondum amabam, et amare amabam, et secretiore indigentia oderam me minus indigentem. Rui*

etiam in amorem quo cupiebam capi: non amorem, opinamur, alterius ab ea quam unam sibi ad cubilis societatem adlegit: nam continuo prosequitur: *Deus meus, misericordia mea, quanto felle mihi suavitatem illam, et quam bonus adspersisti! quia et amatus sum et perveni occulte ad vinculum fruendi, et colligabar laetus aerumnosis nexibus, ut caederer virgis ferreis ardentibus zeli, et suspicionum, et timorum, et irarum, atque rixarum* **(Ibid., cap. 1, n. 1)**. Sic nempe super peccantem circumvolabat fidelis a longe misericordia Dei, et in omnibus factis ipsius malis eum flagellabat. *Ausus sum,* ait, *etiam in celebritate solemnitatum tuarum, intra parietes ecclesiae tuae concupiscere et agere negotium procurandi fructus mortis: unde me verberasti gravibus poenis; sed nihil ad culpam meam* **(Ibid., cap. 3, n. 5)**. Theatrica spectacula, quibus summopere deditus erat, et in quibus libidinum suarum exprimi cernebat imagines, illius mores magis ac magis labefactabant **(Ibid., cap. 2, n. 2)**. Multis post annis in publica concione, quam Carthagine habuit, fassus est se hac potissimum in urbe malam duxisse vitam, fuisseque aliquando ex iis quos dicit Apostolus stultos et incredulos, et ad omne opus bonum reprobos **(Enarr. in Psal. 36, serm. 3, n. 19)**.

3. Attamen iis concupiscentiae sordibus inquinatus, elegans atque urbanus adolescens videri volebat, insita nimirum virtuti pulchritudine tanta, ut qui eam minime colunt, ejus speciem prae se ferre omnium maxime ambiant. *Foedus atque inhonestus,* inquit, *elegans et urbanus esse gestiebam abundanti vanitate* **(Conf. lib. 3, cap. 1, n. 1)**. Erat certe ad omnem urbanitatem natura compositus, adeoque tum etiam cum eloquentiae studebat Carthagine, turpi licet amore captus,

honestatis cultor nihilominus habebatur. Cujus extat illustre testimonium Vincentii apud eamdem civitatem Rogatistarum episcopi, in iis litteris quas ad Augustinum jam pariter episcopum dedit, ubi eum laudat in haec verba: *Cum optime noverim te longe adhuc a fide christiana sepositum, et studiis olim deditum litterarum, quietis et honestatis fuisse cultorem* **(Inter August., Epist. 93, n. 51)**. Enim vero non ita pudorem exuerat adolescens, ut vago eum ac promiscuo amore passim contaminari liberet; sed profecto in immoderata libidine quemdam modum tenuit, eo contentus, quod tum in homine nondum christianam religionem professo haud indecorum videretur: uni siquidem concubinae adhaerens, tori fidem illi non imparem conjugali servabat. Quam primo anno suae apud Carthaginem peregrinationis assumptam, nonnisi Mediolani passus est a se divelli, cum ad uxorem ducendam animum adjecisset. Illa vero in Africam reversa perpetuae continentiae voto se obstrinxit **(Conf. lib. 6, cap. 15, n. 25)**. Sua nihilominus infelicitate experiebatur Augustinus quid sit discriminis inter sacrum conjugii foedus, quod sobolis suscipiendae causa initur, et libidinosi amoris pactum, ubi proles etiam contra parentum votum nascitur, quamvis jam nata vel ab invitis amorem extorqueat.

4. Anno suae in dicta urbe peregrinationis forte secundo sustulit ex ea filium, cui nomen fuit Adeodato. Nam ipsum anno trecentesimo septuagesimo secundo natum esse, decimum octavum aetatis annum agente Augustino, vel ex eo constat, quod anno trecentesimo octogesimo septimo quo ipsis Paschalibus feriis fuit sacris christianis initiatus, annorum erat ferme quindecim **(Ibid., lib. 9, cap. 6, n. 14)**.

5. Augustinus nihil in eum contulisse se, praeter delictum agnoscit. Verum praeclaris eum donis cumulaverat Deus, et adeo praecoci ditaverat ingenio, ut decimum quartum aut decimum quintum annum agens, permultis gravibus et doctis viris jam tum antecelleret. Jam inde ab anno trecentesimo octogesimo sexto optimae spei puer patri videbatur. Eum ad erudita illa colloquia, quae cum amicis habere consueverat, jam tum admittebat. Cumque aliquando quaereretur, quisnam Deum in se possideret, et suam quisque super ea re sententiam protulisset; pronuntiavit Adeodatus eum esse, qui spiritum immundum non haberet. Quod pronuntiatum Monnica responsis aliorum omnium praetulit. Quaerenti postridie Augustino explanationem illius sententiae, quam fortasse aliquanto sereniore et purgatiore spiritu puer dixisset: *Is mihi videtur,* respondit, *immundum spiritum non habere, qui caste vivit.* Cum instaret pater, quem castum vocaret, eumne qui nihil peccaret, an qui ab illicito tantum concubitu temperaret: *Quomodo,* inquit, *castus potest esse, qui ab illicito tantum concubitu abstinens sese, caeteris peccatis non desinit inquinari? Ille est vere castus, qui Deum attendit, et ad ipsum solum se tenet.* Quod Augustino sic placuit, ut ipsissima pueri verba perscribenda censuerit **(De Beata vita, nn. 12, 18)**. Testatur pariter, ea quae in libro de Magistro inseruntur ex Adeodati persona, illius sensa esse omnia, quamvis tum decimum sextum solummodo annum ageret. Addit plura se in hoc puero admiratione digniora expertum, sibique horrori fuisse illius ingenium **(Conf. lib. 9, cap. 6, n. 14)**. Sacramento regenerationis initiatus est una cum Augustino patre, qui filium sibi in gratia Christi coaevum in societatem susceptae a se vitae sanctioris assumpsit, quo eum christianae disciplinae praeceptis magis ac magis imbueret. Monnicae

morienti apud Ostia Tiberina adfuit Adeodatus: cumque illa supremum spiritum efflavisset, repentino doloris impetu exclamavit in planctum; sed astantium verbis statim coercitus tacuit **(Ibid., cap. 12, n. 29)**. Remigrante in Africam patre trajecit quoque filius: hic siquidem partes suas sustinet in libro de Magistro, quem in Africa edidit Augustinus. Illum in adolescentia coelo jam maturum, terris praemature Deus abstulit. Hinc pater: *Securior eum,* inquit, *recordor, non timens quidquam pueritiae, nec adolescentiae, nec omnino homini illi* **(Ibid., cap. 6, n. 14)**; quod scilicet illum suscepti Baptismatis sanctitatem nunquam violasse, animo reputaret.

CAPUT V. 1 *Augustinus patre orbatus alitur Carthagine sumptibus matris, et ope Romaniani. 2 Lecto Ciceronis Hortensio, sapientiae studio incenditur. 3 Scripturas sacras ob demissiorem stilum fastidit. 4 Aristotelis categorias et omnes artes liberales suopte ingenio percipit.*

1. Jam inde ab anno aetatis suae decimo septimo, qui quidem numerabatur a reparata salute trecentesimus septuagesimus primus, Augustinus patre orbatus erat: magnum adolescenti damnum, quo in apertam studiorum, atque adeo fortunarum, jacturam adductus esse videbatur. Attamen (quae erat Monnicae animi magnitudo) mater in filii profectus sollicite intenta, illum quibus potuit modis Carthagine alere perseveravit: indeque ille maternis mercedibus emptam filii esse eloquentiam dicit **(Conf. lib. 3, c. 7, n. 7)**. Suppeditavit

tunc quoque sumptuum partem Romanianus, qui luctuosam eximii adolescentis orbitatem benevolentia, consiliis, facultatibus sustentare solarique non destitit. *Tu patre orbatum,* ait Augustinus, *amicitia consolatus es, hortatione animasti, ope adjuvisti* **(Contra Academicos, lib. 2, n. 3)**.

2. Annum aetatis undevigesimum attigerat, anno Christi trecentesimo septuagesimo tertio, cum juxta receptum discendi ordinem in Ciceronis librum pervenit, qui Hortensii nomine inscriptus, hortationem ad sapientiam continebat **(Conf. lib. 3, cap. 4, n. 7; lib. 6, cap. 11, n. 18; Soliloq. lib. 1, n. 17)**. Etsi vero in eo libro summa eloquentia cum admirabili eruditione conjuncta esset; non eo tamen legebatur ab Augustino, ut verborum lenocinia aucuparetur, sed abjecta sermonis cura in res solummodo atque sententias animum intendebat. Ejus ergo libri lectione tanto sapientiae desiderio flagrare coepit, ut prae illa cupidine spes omnes mortales abjiceret, fastidiretque: surgere jam coeperat ut rediret ad Deum. *Quomodo,* ait, *ardebam, Deus meus, quomodo ardebam revolare à terrenis ad te?* Hoc uno illius flamine defervescebat, quod Christi nomen in illa Ciceronis exhortatione non exstaret. *Quoniam hoc nomen,* inquit, *secundum misericordiam tuam, Domine, hoc nomen Salvatoris mei Filii tui in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum praebiberat, et alte retinebat; et quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum et expolitum et veridicum, non me totum rapiebat* **(Conf. lib. 3, c. 4, n. 8)**.

3. Quamobrem instituit animum adjicere ad Scripturas sacras, ut quales ipsae essent, exploraret. Sed hic illum offendit impervia illa magnis et altis spiritibus simplicitas, indigna, se judice, quae Tullianae dignitati compararetur. Neque vero is

tum erat, qui ad eam animi modestiam, quâ patet ad illas aditus, demitti posset. Dedignabatur esse parvulus, et turgidus fastu sibi ipse grandis videbatur **(Ibid., c. 5, n. 9)**.

4. Quanto majore ingenii solertia et sagacitate scientias omnes percipiebat citra ullam magistri operam, tanto proniore in arrogantiam impetu ferebatur. Annos ferme viginti natus in Aristotelis categorias incidit, quas à rhetore Carthaginensi magistro suo, aliisque qui docti habebantur, tanta verborum pompa commendari audierat, ut eas tanquàm quid magnum et divinum legere peroptaret: sed has tamen cum solus legisset, adeo plene intellexit, ut postquam cum illis qui easdem a peritissimis magistris, cum voce, tum figuris in pulvere depictis expositas vix didicerant, sermonem contulisset, aliud nihil ab eis quam quod ipse suopte ingenio cognovisset, acceperit. Ex hac tamen lectione non leve dispendium passus erat, ob falsam Dei speciem quam animo imbibit. Procedente tempore legit pariter omnes artium liberalium libros, quotquot in illius manus venerunt; et quidquid de facultate dicendi et disserendi, quidquid de geometricis rebus, quidquid de musicis et de numeris legere potuit, per seipsum, facili negotio, nullo hominum tradente intellexit. Quapropter non sentiebat illas artes vel ab studiosis quibusque ac ingeniosis difficillime percipi, nisi cum easdem illis conabatur exponere; atque erat ille excellentissimus in eis, qui ipsum exponentem non tardius sequeretur. *Scis tu,* inquit, *Domine Deus meus, quia et celeritas intelligendi, et dispiciendi acumen, donum tuum est: sed non inde sacrificabam tibi. Itaque mihi non ad usum, sed ad perniciem magis valebat* **(Ibid., lib. 4, cap. 16, n. 28-30)**.

CAPUT VI. 1 *In Manichaeorum haeresim delabitur. 2 Complures ex familiaribus suis in eam pellicit. 3 In auditorum gradu sese apud Manichaeos continet. 4 Novem annos totos illos audit. 5 Filii sui casum deflet Monnica, et de ejus salute bene sperare divinitus jubetur.*

1. Augustinum jam sapientiae vehementer cupidum utque eam adipisceretur, quo se verteret nescientem, interceperunt Manichaei, genus hominum superbe delirans, carnale ac loquax, caetera vero speciem pietatis prae se ferens **(Conf. lib. 3, c. 6, n. 10)**. Portentosas horum haereticorum seu magis incredibiles deliriones, quae satis ex sancti doctoris adversus eos lucubrationibus compertae sunt, referre hic nihil interest: sed quod ad susceptum negotium attinet, quibus illi artibus adolescentem excellenti ingenio praeditum pellexerint, implicuerintque sua haeresi ac societate, juvabit ipsomet narrante cognoscere. In primis vero lenocinabantur animis multa pollicitatione docendae veritatis, catholicam Ecclesiam eo maxime nomine criminantes, quod fidem imperaret, non doceret. Ea vel sola spe delusum se testatur Augustinus, eo quod veri inveniendi cupidus esset, et quod insito animi tumore ceu aniles fabulas computaret quaecumque ratione non constitissent. *Quid enim me aliud,* inquit, *cogebat annos fere novem, spreta religione quae mihi puerulo a parentibus insita erat, homines illos sequi ac*

diligenter audire; nisi quod nos superstitione terreri, et fidem nobis ante rationem imperari dicerent, se autem nullum premere ad fidem, nisi prius discussa et enodata veritate? Quis non his pollicitationibus illiceretur, praesertim adolescentis animus cupidus veri, etiam nonnullorum in schola doctorum hominum disputationibus superbus et garrulus: qualem me tunc illi invenerunt, spernentem scilicet quasi aniles fabulas, et ab eis promissum, apertum et sincerum verum tenere atque haurire cupientem **(De Utilitate credendi, n. 2)**? Haud levior erat ad haeresim illecebra species pietatis ac decus insigne continentiae, quod falso prae se ferebant Manichaei, *in quorum ore laquei diaboli, et viscum confectum commixtione syllabarum nominis tui et Domini Jesu Christi, et Paracleti consolatoris nostri Spiritus sancti. Haec nomina non recedebant de ore eorum, sed tenus sono et strepitu linguae; et caeterum cor inane veri. Et dicebant, Veritas, et veritas: et multum eam dicebant* ipsi Augustino, *et nusquam erat in eis* **(Confes. lib. 3, c. 6, n. 10)**. Nempe haec fere insita est nostris animis opinio, virtutem veritatemque magna inter se necessitudine devinciri, neque hanc inde abesse, ubi castimoniae virtus eluceat. Hinc Augustinus scribit duas maxime esse illecebras Manichaeorum, quibus decipiuntur incauti, ut eos velint habere doctores; altera, cum vitae castae ac memorabilis continentiae imaginem praeferunt; altera, cum Scripturas reprehendunt, vel quas male intelligunt, vel quas male intelligi volunt **(De Moribus Eccl. cath. lib. 1, n. 2)**. Commovebant sane ejus animum etiam quae adversum Christi Domini genealogiam a Matthaeo et Luca descriptam ab haereticis effutiebantur, e quibus cum se expedire non posset rudis adhuc et Litterarum sacrarum imperitus, in eorum sententiam

facile concidebat: qua de re exstat haec illius ad plebem sermonem habentis sincera confessio: *Loquor vobis, aliquando deceptus, cum primo puer ad divinas Scripturas ante vellem afferre acumen discutiendi, quam pietatem quaerendi: ego ipse contra me perversis moribus claudebam januam Domini mei: cum pulsare deberem, ut aperiretur; addebam, ut clauderetur. Superbus enim audebam quaerere, quod nisi humilis non potest invenire. Haec enim me perturbaverunt, quae modo vobis securus in nomine Domini et propono* (De concordia Matthaei et Lucae in texenda Christi genealogia), *et expono* **(Serm. 51, n. 6)**. Scripturas quoque veteris Testamenti, et eas potissimum solebant Manichaei vituperare, ac ea vituperatione infirmos et parvulos, non invenientes quomodo illis responderent, irridere atque decipere **(De Gen. contra Manichaeos, lib. 1, n. 2)**. Praeterea difficultas, quam in mali, praesertim quod agimus, origine detegenda patiebatur, eum in hanc haeresim induxit **(Conf. l. 3, cap. 7, n. 12)**: nam mens ejus hac inquisitione defatigata, cum nulla ipsi ad eam lux affulgeret, facile adducta est, ut malo verum aeternumque principium, Deo tanquam solius boni principio contrarium cum insanis illis deceptoribus affingeret. Scientiae quippe praesidio destitutus, captiosis illorum argumentis, cum ab eo quaererent, unde malum, non poterat obsistere.

2. Post ubi Manichaeis nomen dederat Augustinus, nihil illi antiquius fuit, quam ut susceptae a se haereseos placitis atque institutis animum affatim imbueret. Illos igitur sedulo audiit, eorum figmenta omnia curiose indagavit, iis fidem temere praebuit; quin etiam instanter ea, quibus potuit, persuasit, et adversus alios pertinaciter animoseque defendit. Nec defuit

consilio et conatui temerario successus secundus, usque adeo ut fidem catholicam miserrima ac furiosissima loquacitate vastasse se, lugens agnoscat **(De Dono perseverantiae, n. 53)**. Complures imperitos futilibus quaestionum argutiis exagitavit **(Conf. lib. 3, cap. 12, n. 21)**, et amicorum plurimos decepit: praecipuum inter eos Alypium, de quo infra saepius, et Romanianum Maecenatem suum, iisdem erroribus involvit. Honoratum quoque, hominem nondum quidem christianum, sed veri inveniendi studio flagrantem, Manichaeis, quos vehementer exsecrabatur, conciliavit tandem et adjunxit **(De Utilitate credendi, n. 2)**.

3. Ceterum ex consuetudine et familiaritate, quam cum haereticis illis contraxerat Augustinus, eos in aliorum opinionibus destruendis magis disertos, quam in suis astruendis firmos esse cognovit **(Ibid.)**. Id ipsum obstitit, quominus eis penitus adhaereret: adeo ut eos caute ac timide sequeretur, seque in numero Auditorum contineret, qui gradus apud illos infimus erat, idemque prope qui Catechumenorum in Ecclesia **(Contra Litt. Petil., lib. 3, n. 20)**. Neque enim Manichaeorum presbyter fuit, ut illi postea non nemo exprobravit **(Ibid.)**; nec Electus, hoc est, eorum mysteriis initiatus **(Contra Fortunatum, n. 3)**. Quapropter eum latebant flagitia quorum insimulabantur Manichaei: haec enim ad Electos spectabant. Eorum solummodo interfuerat orationi, in qua nihil turpe animadverterat, nisi quod semper ad solem se converterent. Illos quoque Eucharistiam recipere audierat; quid autem acciperent, et quando acciperent, ignorabat: quamvis omnia sectae hujus flagitia quidam ex adversariis in eum contulerint, Catechumenos sive Auditores Manichaeorum, baptisma

eorum recepisse falso arbitrati. Singularem solemnitatis Paschalis cultum hauserat ab Ecclesia catholica Augustinus, quem diem festum Manichaei nulla propemodum celebritate, nullis vigiliis, nullo prolixiore jejunio, nullo denique festiviore apparatu colebant **(Contra Epist. Manichaei, n. 9)**. Cujus rei causam saepius ab eis sciscitabatur: sed cum illi sub idem tempus Manichaei sui mortem insigni pompa celebrarent, religionem et venerationem, qua sacrum Pascha prosequi consueverat, in hanc ipse transfundebat.

4. Cum in Manichaeis parum praesidii et firmitatis reperiret, spem et negotia mundi non dimisit; cujus amore teneri non destitit, quamdiu eos sectatus est **(De Utilitate credendi, n. 2)**. Passim testatur se totos novem annos Manichaeorum sectae fuisse addictum. Videbimus eum infra Mediolani tantummodo ab illis discessisse anno trecentesimo octogesimo quinto. Ita dicendum esset, eum in hanc haeresim incidisse anno trecentesimo septuagesimo sexto. Ipse Augustinus novem his annis, quibus Manichaeos audiit, se Fausti adventum exspectasse testatur **(Conf. lib. 5, cap. 6, n. 10)**: Faustus iste jam advenerat, Augustino annum aetatis undetrigesimum agente **(Ibid., cap. 3, n. 3)**, qui Christi erat trecentesimus octogesimus tertius. Hos itaque novem annos numerare debemus ab anno aetatis illius vigesimo, Christi trecentesimo septuagesimo quarto; et de iisdem annis intelligere quod ipse scribit, se per novem annos, nimirum ab undevigesimo aetatis suae anno ad duodetrigesimum usque (completum) fuisse seductum et alios seduxisse **(Ibid., lib. 4, cap. 1, n. 1)**. Ita videre licet, eum, cum primum Ciceronis Hortensium legit anno aetatis decimo nono aut vigesimo, in Manichaeorum haeresim fuisse prolapsum. Neque vero statim

ab anno vigesimo octavo aut vigesimo nono se ab illis omnino disjunxit, sed eos plurimum fastidiit; neque sic sectatus est, nisi dum quidpiam melius ipsi occurreret **(Ibid., libro 5, cap. 7, nn. 12, 13)**.

5. Monnicam Augustini lapsus in haeresim adeo nefariam gravissimo dolore perculit. Aberrantem a fide filium mater non mitius deflebat, quam si supremo funere extulisset: imo tanto acerbius, quanto intelligeret vitae mortali praestare immortalem, cujus ille spem lethali haereseos vulnere in se peremisse videbatur: *Cum pro me fleret ad te mater mea,* inquit, *fidelis tua, amplius quam flent matres corporea funera* **(Ibid., lib. 3, cap. 11, n. 19)**. Illius conversionem plurimis a Deo lacrymis postulavit. Precabatur, quotquot idoneos inveniebat, ut cum filio sermonem conferrent ad errores illius refellendos, utque eum veritatis doctrina imbuentes a falsitate revocarent. Sed nimium adhuc indocilem illum faciebat arrogantia, qua haeresis hujus novitas eum inflabat. Hinc sanctus quidam episcopus ab ea rogatus ut cum filio colloqueretur, recusavit, eumque perfectis Manichaeorum libris suos tandem errores deprehensurum affirmavit. Cumque illa magis ac magis instaret, *Vade,* inquit, *a me; ita vivas: fieri enim non potest, ut filius istarum lacrymarum pereat.* Quod illa responsum divini instar oraculi accepit **(Ibid., cap. 12, n. 21)**. Eam adhuc super filii salute Deus cum aliis pluribus modis, tum maxime somnio consolatus est. Cum enim esset moerore confecta, juvenem splendidum, hilarem, et renidenti vultu ad se venientem vidit, qui cum ab ea moestitiae causas quaesiisset, jussit illam securo esse animo, simulque monuit, videret et attenderet, secum filium eodem loci consistere. Quod cum illa

filio narrasset, et ipse somnium ad se trahere conaretur, diceretque hoc viso significari matrem in suam aliquando tractum iri sententiam; illa continuo citra haesitationem, *Non,* inquit; *non enim mihi dictum est, Ubi ille, ibi et tu; sed, Ubi tu, ibi et ille* **(Ibid., cap. 11, n. 20)**. Hoc extemporali matris responso, quae speciosa ipsius interpretatione turbata non fuerat, vehementius quam ejusdem viso permotus est. Contigit istud novem propemodum ante annis, quam Augustinus ex limo profundi ac tenebris falsitatis in quibus jacebat, emergeret. Saepe tentavit exsurgere, sed altius semper immergebatur. Haud scimus an hi novem anni, ut alii supra, adventu Fausti terminentur, ante cujus accessum, illius ad emergendum conatus non legimus: an vero eo tempore, quo a Manichaeis discessit anno trecentesimo octogesimo quinto; an denique illo, quo perfecte ad Deum conversus est, anno videlicet trecentesimo octogesimo sexto.

CAPUT VII. 1 *Tagastae grammaticam docet, ubi auditorem habet Alypium. 2 Amici morte incidit in maximum luctum, et Tagasta dolore premente excedit. 3 Regressus Carthaginem, ibi rhetoricam profitetur.*

1. Tum Augustinus Tagastam forte redierat, cum somnium supra memoratum mater habuit: quam scribit hoc viso adeo fuisse recreatam, ut ipsum sub eodem tecto degere, et eidem mensae accumbere siverit; quod quidem Monnica nolle aliquanto ante coeperat, tantum illam haeresim

exhorrescebat **(Confes. lib. 3, cap. 11, n. 9)**. Ad illa itaque tempora revocandum videtur, quod ipse refert, se in patriam reversum, à Romaniano susceptum fuisse hospitio, et usque adeo ejus amicitia et familiari consuetudine honestatum, ut illius honoris et dignitatis eadem in urbe Tagastensi socius ac particeps esse videretur **(Contra Academicos, lib. 2, n. 3)**. Suorum haud dubie studiorum metam attigerat, dum Carthagine discessit, spectabantque studia illa forum litigiosum. Eum tamen aut causas egisse, aut artem suam in alia re, quam in discipulis erudiendis, collocasse non legimus. Coepit itaque docere in patria **(Confes. lib. 4, cap. 4, n. 7)**: scribit Possidius eum ibi docuisse grammaticam **(Possidius, in Vita August., c. 1)**. At cum ipsemet Augustinus se in illis annis rhetoricam professum esse memorat **(Confes. lib. 4, cap. 2, n. 2)**, si hoc dictum ex serie narrationis interpreteris, videbitur eam Tagastae docuisse. Non desunt tamen gravissimarum rationum momenta, quae id de Carthagine intelligendum persuadeant, ut inferius ostendemus. Tempus certe, quo grammaticam docebat, non obscure indicat, dum scribit se, instar adolescentis prodigi, exclusum fuisse a siliquis porcorum, quos de siliquis pascebat **(Ibid. lib. 3, cap. 6, n. 11)**. Ubi mox de grammaticorum et poetarum fabulis loquitur; quas etiam Hieronymus porcorum seu daemonum cibum nuncupat (*Epist. ad Dam. de Filio prodigo*). Eodem pertinet, nisi nos fallimur, quod ipse Augustinus dicit: *Seducebamur et seducebamus, falsi atque fallentes in variis cupiditatibus; et palam per doctrinas, quas liberales vocant, occulte autem falso nomine religionis. Hic superbi, ibi superstitiosi, ubique vani. Hac popularis gloriae sectantes inanitatem, usque ad theatricos plausus, et contentiosa carmina, et agonem coronarum*

fenearum, et spectaculorum nugas, et intemperantiam libidinum: illac autem purgari nos ab istis sordibus expetentes cum eis qui appellarentur Electi et Sancti, afferremus escas, de quibus nobis in officina aqualiculi sui fabricarent angelos et deos, per quos liberaremur; et sectabar ista atque faciebam cum amicis meis, per me ac mecum deceptis **(Confes. lib. 4, cap. 1, n. 1)**. Dum Tagastae doceret, auditorem habuit Alypium, praeclarae indolis et optimae spei adolescentem, ex primatibus Tagastae municipalibus oriundum: quem ut ipse eximia charitate complectebatur, ob ea virtutum specimina, quae jam tum in eo elucebant; sic ab illo vicissim multum dilectum se dicit, eo quod illi bonus et doctus videretur.

2. Mortuo per id tempus amico, cujus nomen reticet, longe charissimo, Tagasta migrare Carthaginem dolore opprimente compulsus est. *In illis,* inquit, *annis, quo primum tempore in municipio quo natus sum, docere coeperam, comparaveram amicum, societate studiorum nimis charum, cooevum mihi et conflorentem flore adolescentiae. Mecum puer creverat, et pariter in scholam ieramus, pariterque luseramus. Sed nondum erat sic amicus, quanquam ne tunc quidem, sicuti est vera amicitia; quia non est vera, nisi cum eam tu agglutinas inter inhaerentes tibi charitate diffusa in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Sed tamen dulcis erat nimis, coacta fervore parilium studiorum. Nam et a fide vera, quam non germanitus et penitus adolescens tenebat, deflexeram ego eum in superstitiosas fabellas et perniciosas, propter quas plangebat me mater. Mecum jam errabat in animo homo ille, et non poterat anima mea sine illo. Et ecce tu imminens dorso fugitivorum tuorum, Deus ultionum et fons*

misericordiarum, simul, qui convertis nos ad te miris modis; ecce abstulisti hominem de hac vita, cum vix explevisset annum in amicitia mea, suavi mihi super omnes suavitates illius vitae meae. Quis laudes tuas enumerat unus in se uno quas expertus est? Quid tunc fecisti, Deus meus, et quam investigabilis abyssus judiciorum tuorum? Cum enim laboreret ille febribus, jacuit diu sine sensu in sudore lethali. Et cum desperaretur, baptizatus est nesciens, me non curante, et praesumente id retinere potius animam ejus, quod à me acceperat, non quod in nescientis corpore fiebat. Longe autem aliter erat; nam recreatus est, et salvus factus. Statimque ut primum cum eo loqui potui (potui autem mox ut ille potuit, quando non discedebam, et nimis pendebamus ex invicem), tentavi apud illum irridere, tanquam et illo irrisuro mecum Baptismum, quem acceperat mente atque sensu absentissimus, sed tamen jam se accepisse didicerat. At ille ita me exhorruit ut inimicum, admonuitque mirabili et repentina libertate, ut si amicus esse vellem, talia sibi dicere desinerem. Ego autem stupefactus atque turbatus, distuli omnes motus meos, ut convalesceret prius, essetque idoneus viribus valetudinis, cum quo agere possem quod vellem. Sed ille abreptus dementiae meae, ut apud te servaretur consolationi meae, post paucos dies me absente repetitur febribus, et defungitur. Quo dolore contenebratum est cor meum, et quidquid aspiciebam, mors erat. Et erat mihi patria supplicium, et paterna domus mira infelicitas; et quidquid cum illo communicaveram, sine illo in cruciatum immanem verterat. Solus fletus erat dulcis mihi et successerat amico meo in deliciis animi mei **(Confes. lib. 4, n. 7-9)**. Pluribus adhuc acerbissimum dolorem, quo tum perculsus est, prosequitur. Illum divinitus curari posse non erat nescius; sed

neque voluntas, neque facultas opis implorandae aderat, quia Deus animo ipsius, cum de eo cogitabat, non erat aliquid solidum et firmum, sed vanum phantasma **(Ibid., lib. 4, cap. 7, n. 12)**. Nimius tandem moeror eum mutare solum, et Carthaginem redire compulit. *Fugi de patria,* inquit. *Minus enim eum quaerebant oculi mei, ubi videre non solebant, atque a Tagastensi oppido veni Carthaginem* **(Ibid.)**: ubi tempus et amicorum consuetudo dolorem ipsius sensim mitigarunt **(Ibid., cap. 8, n. 13)**.

3. Nec vero solus de amici morte dolor eum Tagasta coegit excedere: scribit enim alibi, se illustrioris professionis gratia Carthaginem remeasse **(Contra Academicos, lib. 2, n. 3)**; sive quod oratoriae artis ibi docendae studio incitatus sit, cum antea grammaticam Tagastae traderet; sive quod ejusdem artis professio Carthagine urbe primaria, quam Tagastae obscuro municipio, foret honoratior. Initi a se consilii, conceptaeque spei unum ac solum Romanianum conscium et participem fecit; qui quidem Romanianus amore patriae ductus in qua tunc docebat Augustinus, illum primo ab hac sententia dimovere conatus est; sed ubi evincere adolescentis cupiditatem ad ea quae videbantur meliora tendentis, nequivit, ex dehortatore in adjutorem mira benevolentiae moderatione conversus, commeatum illi necessarium suppeditavit; et qui ibidem cunabula et quasi nidum studiorum ejus foverat, jam volare audentis sustentavit rudimenta **(Ibid.)**. Venit itaque Carthaginem rhetoricam illic professurus **(Possidius, in Vita August., c. 1)**; et artem animorum victricem victus ipse commodi et honoris cupiditate vendebat **(Confes. lib. 4, cap. 2, n. 2)**. Haud ita tamen quaestu et lucro ducebatur, quin prae hoc mallet bonos habere discipulos, ut vulgo appellantur

boni: cum consuetam scholasticorum Carthaginensium licentiam ferre non posset **(Ibid., lib. 5, cap. 8, n. 14)**. Illos artis rhetoricae dolos sine dolo docebat, non quibus innocentem in capitis discrimen adducerent, sed quibus aliquando nocentem e judiciorum laqueis eximerent **(Ibid., lib. 4, cap. 2, n. 2)**. Sic dum in lubrico vacillaret Augustinus, ipsius fides, quam in illo magisterio exhibebat, velut in densissimo fumo scintillabat. Nactus porro est Carthagine nobiles auditores Romaniani Maecenatis sui filios in primis, Licentium videlicet, atque ejus fratrem natu, uti videtur, minorem; siquidem is puer nuncupatur ab Augustino cum Licentio, utpote paulo aetate provectiore, disputante **(Contra Academ., lib. 2, nn. 16, 19)**. Eulogius quoque insignis rhetor Carthaginensis ad hanc addiscendam artem, quam in illa civitate circa annum trecentesimum octogesimum sextum profitebatur, Augustino magistro usum fuisse reperimus **(De Curâ pro motuis gerendâ, n. 13)**. Denique Alypius, qui eidem docenti Tagastae operam dederat, Carthagine quoque illum audire perseveravit: tametsi enim verecundia patris sui, cui cum Augustino forte erat quaedam simultas, aliquantum ejus excipiendis praelectionibus abstinuerit; nihilo secius in ejus auditorium veniebat, et eo tantisper audito discedebat **(Confes. lib. 6, cap. 7, nn. 11, 12)**. Contigit autem aliquando, ut Augustinus in exponenda lectione similitudinem a ludis circensibus ductam adhiberet, arreptaque occasione, non consulto, huic amentiae deditos mordaci scommate subsannaret: Alypius ea peste infectus id in se rapuit, et sibi uni, quod Augustinus de industria non dixerat, dictum credidit. Id tamen honestus adolescens non ad ei succensendum, sed ad eum ardentius diligendum accepit, et a circo deinceps abstinuit; ac demum a patre reluctante

impetravit, ut Augustino magistro uti sibi liceret: hoc solo infelix, quod ejus, quam ostentabant Manichaei, continentiae specie delusus, eorum se superstitione per id tempus involvit.

CAPUT VIII. 1 *Augustinus quam longe abhorret a magia. 2 De Albicerio ariolo stupendum quidpiam memorat. 3 Astrologiae judiciariae plus nimio tribuens, ab ea per Vindicianum et Nebridium avocari non potest. 4 Firminus eum hoc errore nesciens exsolvit. 5 Libri de Pulchro et Apto ad Hierium scripti.*

1. Priscis litteratorum moribus acceptum erat, ut proposito publice praemio, coram atque in theatro, carmine decertarent, adinventa exercitatione ad liberales artes fovendas, alenda studia, ac praeclara quaeque ingenia honesta aemulatione acuenda stimulandaque. Hic ludus solemnis cum esset Carthagine, Augustinus seu ratione ejus quod capessiverat muneris, seu ostentandi ingenii aut ventitandae artis causa, ludicrum illud certamen inire constituit. Hoc secum meditanti quidam aruspex mandat, quid sibi dare mercedis vellet, ut se procurante vinceret. Verum Augustinus foeda illa sacramenta detestatus et abominatus, respondit, nunquam se, licet corona illa foret aurea et immortalis, vel muscam victoriae suae gratia necari permissurum **(Conf. lib. 4, cap. 2, n. 3)**. Quod ideô dixit, quia in exsecrandis illis sacrificiis ariolus animalia necaturus erat, ut hisce impiis honoribus daemones Augustino

suffragaturos invitaret. Attamen hac contempta superstitione, ingenii viribus coronam agonisticam reportavit, quam a Vindiciano medico, tum proconsule, capiti suo non sano impositam fuisse scribit. Et haec quidem ex narrandi ordine, quem tenet Augustinus, in illud tempus quo Tagastae docebat, referenda putaremus, nisi Possidius aperte significaret eum solam grammaticam Tagastae fuisse professum **(Possidius, in Vita August., c. 1)**; et nisi constaret Numidiam, in qua sita est Tagasta, non a proconsule, ut Carthaginem, sed a consulari fuisse administratam. Accedit illud, quod ejusmodi certamina primariis civitatibus magis conveniant. Ita videtur Augustinus prioribus hisce quarti libri Confessionum capitibus ordine rerum ac temporum minime servato, passim atque indiscriminatim narrare, quae ipsi acciderunt ab anno aetatis undevigesimo ad duodetrigesimum usque, ut ipse innuit initio capitis primi: quorum pleraque haud dubie contigerunt post ejus reditum Carthaginem; cujus tamen nulla exstat mentio prius quam capite libri ejusdem septimo.

2. Vidit in illis annis Carthagine hominem, cui Albicerio nomen, tanta divinandi solertia celebratum, ut eam ob causam non solum ab imperita multitudine, sed etiam ab eruditis viris conveniretur. Quidpiam inter alia de hoc ariolo memoriae prodit Augustinus, quod insolentia sua et magnitudine fidem superare videatur. Nam uno ex Augustini discipulis eum lacessente ac petulanter rogante ut ediceret Albicerius, quid ipse qui rogabat secum animo tacitus volveret: Virgilii versum eum cogitare respondit. Quod cum inficiari non posset adolescens, perrexit quaerere, quisnam is versus esset: Albicerius quamvis grammaticae scholam vix transiens vidisset aliquando, versum ipsum continuo fidenter et jocunde

decantavit. Flaccianus quoque vir clarissimus, qui proconsulari munere in Africa functus est, cum de fundo emendo cogitaret, quaesivit ex eodem Albicerio, possetne initum a se de re gerenda consilium aperire: ille statim et negotii genus, et ipsum fundi nomen pronuntiavit; cum ita esset absurdum, ut vix ejus Flaccianus ipse meminisset. Flaccianus tamen, alta mente praeditus, illud divinationis genus deridebat, quod cuipiam abjectissimo spiritui tribuebat; quo ille afflatus, haec respondere solitus esset: quippe cum sat acuminis et subtilitatis insit daemonibus, etiam ad ea quae in memoriam nostram incurrerint, cognoscenda. Quamobrem horrabatur eos qui de hoc fatidico loquerentur, animos ut suos illi divinationi praeferrent, eosque ita roborarent, ut horum invisibilium aeris spirituum naturam possent transcendere. Eoque facilius id omne credi poterat daemonis esse ludibrium, quod non omnium modo scientiarum imperitissimus erat iste Albicerius, sed etiam flagitiis atque omni dedecore infamis; et si quandoque veritati congruenter respondebat, saepe tamen allucinabatur **(Contra Academicos, lib. 1, nn. 17, 18)**.

3. Non perinde ab astrologia, quam judiciariam vocant, atque a magia abhorrebat Augustinus; quod illa nullas ad divinandum adhiberet preces, nullas immolaret hostias, omni cum daemone commercio, omnique demum superstitioso ritu carere sibi videretur. Ea propter planos illos, quos olim mathematicos appellabant, consulere non desistebat: quod tamen christiana et vera pietas repellit et damnat. Grata erat haud dubie adolescenti trita illa eorum hominum oratio, qua pravis cupiditatibus egregie adblandiebantur: *De coelo tibi est inevitabilis causa peccandi;* et, *Venus hoc fecit, aut Saturnus, aut Mars: scilicet ut homo sine culpa sit, caro et sanguis et*

superba putredo; culpandus sit autem coeli ac siderum creator et ordinator **(Conf. lib. 4, cap. 3, n. 4)**. Atque ut erat ingenio ad omnem cui sese applicuisset disciplinam prompto expeditoque, tantum in nugatoria illa divinandi arte profecisse videbatur, ut veluti peritissimus illius ab curiosis futurorum eventuum inquisitoribus interdum consuleretur. Agebat per id tempus Carthagine Vindicianus, qui pro consule erat, eoque nomine victori Augustino coronam supra memoratam imposuerat **(Ibid., n. 5)**, vir sagax medicae artis peritissimus, atque in ea nobilissimus, de quo disertis id verbis affert: *Consultus a quodam,* inquit, *dolori ejus adhiberi jussit quod in tempore congruere videbatur; adhibitum sanitas consecuta est. Deinde post annos aliquot eadem rursus corporis causa commota, hoc idem ille putavit adhibendum; adhibitum vertit in pejus. Miratus recurrit ad medicum, indicat factum. At ille, ut erat acerrimus, ita respondit: Ideo male acceptus es, quia ego non jussi; ut omnes qui audissent, parumque hominem nossent, non eum arte medicinali fidere, sed nescio qua illicita potentia putarent. Unde cum esset a quibusdam postea stupentibus interrogatus, aperuit quod non intellexerant, videlicet illi aetati jam non hoc se fuisse jussurum* **(Epist. 138, n. 3)**. Haec de Vindiciano Augustinus: qui cum in hujus viri familiaritatem sese penitius insinuasset, eique suum erga Genethliacorum libros studium in colloquio aperuisset, nihil ille reliquum fecit, quo adolescentem ab ludificatoria arte avocaret; benigne ac paterne (erat enim vir id temporis admodum aetate provectus) eum adhortatus, ut ne curam atque operam rebus utilibus necessariam, vanitati illi frustra impenderet. Aiebat se quoque inani huic studio usque adeo jam inde a prima aetate deditum, ut etiam ex eo quaestum facere deliberaret: verum retecta ejus artis fraude animum ad

medicinam appulisse; quod indignum judicaret, deludendis decipiendisque hominibus victum sibi parare: tametsi huic qualicumque disciplinae percipiendae haud imparem se fuisse existimaret, qui libros Hippocratis captu longe difficillimos sine magno negotio legisset, atque intellexisset: quo magis illi videbatur, Augustinum ea abjicere debere, ad quae sectanda nulla rei familiaris necessitate adigeretur; quippe cui praesto esset ars rhetorica, cujus honestissima professione non modo vitam sustentare, sed et dignitatem augere posset. Atqui ut erat Vindiciani sermo, sine verborum cultu, vivacitate sententiarum jucundus et gravis; assiduus intentusque ex ejus ore pendebat Augustinus, aequis, ut par erat, auribus excipiens quaecumque ab venerando sene, non solum monitore, sed, id quod majus est, experto doctore dicerentur. Sed illud in primis obstabat argumentum, quominus ab sententia pristina decederet Augustinus: Quae causa ergo faceret, ut multa inde vera pronuntiarentur. Diluebat quidem illud Vindicianus quibus poterat modis, illud quodcumque erat divinationis in arcanam quamdam vim sortis naturae rerum inditam refundens. *Si enim de paginis poetae cujuspiam longe aliud canentis atque intendentis, cum forte quis consulit, mirabiliter consonus negotio saepe versus exiret; mirandum non esse dicebat, si ex anima humana superiore aliquo instinctu, nesciente quid in se fieret, non arte, sed sorte sonaret aliquid, quod interrogantis rebus factisque concineret* **(Conf. lib. 4, cap. 3, n. 5)**.

4. Ingerebantur haec ejus animo haud dubie Dei nutu: sed neque Vindicianus acutus ille senex, neque Nebridius illi in primis charus, atque, ut ipse habet, mirabilis animae adolescens, valde bonus et valde cautus, qui totum illud

divinationis genus irridebat, persuadere illi tum potuerunt, ut hujusce artis studium abjiceret repudiaretque **(Ibid., lib. 7, cap. 6, n. 8)**. Scilicet eum multo amplius movebat eorum auctoritas, qui ipsam artem tractassent, quam eorum opinio qui eam criminarentur nullis certis fulti argumentis, quibus quidem liquido ipsi appareret, temeritate sortis potius, quam ulla certa ratione, ex siderum positu conspectuque futura interdum praenuntiari **(Ibid., lib. 4, cap. 3, n. 6)**. Haerebant tamen pervicaci licet atque obfirmato tum animo, sermones Vindiciani, quibus veluti ad pleniorem imbuebatur inquisitionem, qua se ipse aliquando errore liberaret: jamque in Nebridii sententiam flecti coeperat, qui non asseveranter quidem, sed crebo nihilominus atque identidem dicebat, non esse ullam artem futura praevidendi, conjecturas autem hominum habere saepe vim sortis: et multa dicendo, dici pleraque ventura, nescientibus eis qui dicerent, sed in ea non tacendo incurrentibus. Ac demum Deo aspirante, omni errore casu potius quam consilio solutum se gratulatur: quod hac occasione contigit. Firminus vir liberaliter institutus et eloquentia non mediocriter excultus, astrologiae quidem parum peritus, percuriosus tamen mathematicorum consultor, Augustinum tanquam charissimum convenit, ut eum certis de rebus, quibus in magnam florentis fortunae spem adducebatur, consuleret quid ipsi secundum suas constellationes videretur. Non abnuit quidem Augustinus, quid conjectura augurarentur, Firmino aperire: subjecit tamen prope jam sibi esse persuasum, totum illud praedictionis genus merum esse ac inane ludibrium. Tum ille narravit Augustino reipsa patrem suum hujusmodi libris inhiasse, et amicum habuisse eorum non minus studiosum, tartoque illos harum ineptiarum amore flagrasse, ut etiam animalium quae apud ipsos nascebantur,

ortum observarent, coelique positionem in hoc momento ad colligenda suae artis experimenta pariter explorarent. Itaque dicebat, audisse se a patre suo, quod cum de se Firmino praegnans mater esset, paterni quoque amici famula quaedam uterum ferebat; quod latere dominum non potuit, qui vel canum suarum partus tam accurate observaret; atque ita contigisse, ut cum iste conjugis, ille autem ancillae diem, horam, et momentum diligenter explorarent, eodem ambae temporis puncto parerent: ita ut easdem constellationes ad easdem usque minutias utrique nascenti describere coacti fuerint, iste filio, ille servulo. Nam cum eae mulieres parturire coepissent, indicaverunt sibi ambo quid in sua cujusque domo ageretur, et paraverunt quos ad se invicem mitterent, simul ac illae partum edidissent. Addebat eos, qui ab utroque missi fuerant, adeo ex paribus domorum intervallis sibi obviam esse factos, ut aliam positionem siderum, aliasque momentorum particulas in horum infantium ortu notare non potuerint. Et tamen Firminus nobili loco natus, magni apud omnes nominis erat, divitiis in dies affluebat, et honoribus augebatur: servus autem ille conditionis jugo nullatenus relaxato dominis serviebat. His ab idoneo teste relatis fidem cum sine cunctatione adjunxisset Augustinus, quidquid ei dubitationis supererat, evanuit, et omnis illius reluctatio resoluta concidit. Et primo quidem Firminum ab illa curiositate, quam res per ipsum narrata futilem et ridiculam esse monstrabat, tentavit avocare. Deinde cum ab hujus historiae narratione magna lux ejus animo affulsisset ad hujus artis fallacias penitus detegendas, mentis aciem in eos potissimum intendit, qui gemini nascuntur: quorum plerique, velut Jacob et Esau, post invicem tam cito funduntur ex utero, ut intervallum temporis observare mathematicus non possit, nec diversas eorum

constellationes litteris signare; quorum tamen sors longe dissimilis futura sit. Verum aequissimus et sapientissimus universi moderator Deus, consulentibus, consultisque nescientibus, occulto instinctu agit, ut dum quisque consulit, hoc audiat quod eum oportet audire occultis meritis animarum, ex abysso justi judicii Dei **(Ibid., lib. 7, cap. 6, n. 8-10)**. An istud Firmini cum Augustino colloquium Carthagine contigerit, an vero postquam in Italiam trajecit, non liquet: extra controversiam positum est, illud ante conversionem ejus accidisse; necdum enim ita se omni errore exsolverat, quin etiam tum mali originem investigaret **(Conf. lib. 7, cap. 7, n. 11)**.

5. Anno aetatis vigesimo sexto aut septimo animum appulit ad lucubrandos libros duos aut tres de Pulchro et Apto **(Ibid., lib. 4, cap. 15, n. 27)**. In his definiebat Pulchrum id esse quod per se ipsum, Aptum autem id quod ad aliquid accommodatum deceret **(Ibid., n. 24)**. Nam cum non amemus aliquid, nisi pulchrum seu decorum; quippe cum res quas amamus, nisi esset in eis decus et species, nullo modo nos ad se moverent: demonstrabat in ipsis corporibus aliud esse quasi totum, et ideo Pulchrum; aliud autem quod ideo deceret, quoniam apte accommodaretur alicui, sicut pars corporis ad universum suum **(Ibid., cap. 13, n. 20)**. Inde ad animi quoque naturam sese convertebat: sed falsa opinio, quam de spiritualibus habebat traditam sibi a Manichaeis, verum cernere non sinebat **(Ibid., cap. 15, n. 24)**. Jam tum interciderant hi libri, cum confessiones suas scriberet; nec quot scripsisset, ipse meminerat **(Ibid., cap. 13, n. 20)**. Illos ad Hierium Romanae urbis oratorem scripserat, qui cum graecas apprime litteras excoluisset, latinae facundiae doctor mirabilis, et simul

clarissimus aetatis suae philosophus evaserat. Eum de facie non noverat Augustinus, sed amabat ex doctrinae fama et claritate nominis; ac quaedam illius verba audierat, quae ipsi arriserant. Cum itaque Hierium plurimi faceret, secum praeclare agi putavit, quod lucubrationes suae ad tanti viri notitiam possent pervenire **(Ibid., cap. 14, n. 21)**.

CAPUT IX. 1 *Perditos Manichaeorum mores deprehendit Augustinus. 2 Horum Auditor Constantius eos emendare frustra conatus, se in Ecclesiae catholicae sinum recipit. 3 Errores quoque illorum ab Augustino comperti. 4 Quis quantusve Faustus ille a Manichaeis tantopere praedicatus. 5 Ejus inscitia ab Augustino deprehensa. 6 Manichaeorum imbecillitatem audito Fausto intelligit.*

1. Etsi magna animi propensione Manichaeorum sectae se adjunxisse videretur Augustinus, neque minori studio eam tueri atque propagare conaretur; haud ita tamen ei sese dediderat, quin traditae in ea doctrinae interdum diffideret. Quam suspicionem solerti ingenio mox obortam esse vel ex eo apparet, quod, ut superius a nobis observatum est **(Supra, cap. 6, n. 3)**, Auditorum ordinem praetergredi noluit, ac tum demum magnopere auctam firmatamque, cum paulo serius licet, intellexit Manichaeos in refellendis alienis, quam in suis asserendis dogmatibus, esse eloquentiores. Neque enim latere

eum posset, quam expeditum foret cuivis mediocriter erudito, in aliorum errores multo verborum strepitu invehi; quo uno haereticorum eorumdem robur omne continebatur. Cum enim hoc pacto efficerent, ut nulli opinioni adhaerescere liceret, in ipsorum sententiam erat necessario transeundem. *Itaque nobis faciebant,* inquit Augustinus, *quod insidiosi aucupes solent, qui viscatos surculos propter aquam defigunt, ut sitientes aves decipiant. Obruunt enim, et quoquo modo cooperiunt alias quae circa sunt aquas, vel inde etiam formidolosis molitionibus deterrent, ut in eorum dolos, non electione, sed inopia decidant* **(De Utilit. credendi, n. 2)**. Multae praeterea gravissimaeque concurrebant causae, quae susceptae haereseos fastidium illi ingererent: sed nullae eum vehementius commovebant, quam quod obscenos deprehenderat Manichaeorum mores, et a Christi legibus, et a suis ipsorum institutis longissime aberrantes. *Novem,* inquit, *annos totos, magna cura et diligentia vos audivi, nullus mihi Electorum innotescere potuit, qui secundum haec praecepta non aut deprehensus in peccato, aut certe suspicioni subditus fuerit. Multi in vino et carnibus, multi lavantes in balneis inventi sunt. Sed haec audiebamus. Nonnulli alienas feminas seduxisse approbati sunt, ita ut hinc plane dubitare non possim. Sed sit et haec magis fama quam verum. Vidi ipse non solus, sed cum iis qui partim jam illa superstitione liberati sunt, partim adhuc opto ut liberentur; vidimus ergo in quadrivio Carthaginis, in platea celeberrima, non unum, sed plures quam tres Electos simul, post transeuntes nescio quas feminas tam petulanti gestu adhinnire, ut omnium trivialium impudicitiam impudentiamque superarent. Quod de magna venire consuetudine, atque illos inter se ita vivere, satis eminebat,*

quandoquidem nullus socii praesentiam veritus, omnes aut certe pene omnes eadem teneri peste indicabat. Non enim erant hi ex una domo; sed diverse prorsus habitantes, ex eo loco ubi conventus omnium factus erat, pariter forte descenderant. Nos autem graviter commoti, graviter etiam questi sumus. Quis tandem hoc vindicandum, non dicam separatione ab ecclesia, sed pro magnitudine flagitii, vehementi saltem objurgatione, arbitratus est? Et haec erat omnis excusatio impunitatis illorum, quod eo tempore, quo conventicula eorum lege publica prohiberentur, ne quid laesi proderent metuebatur. Id etiam nobis responsum est, cum ad ipsos primates detulissemus conquestam nobis esse mulierem, quod in conclavi, ubi cum aliis feminis erat, de illorum scilicet sanctitate secura, ingressis Electis pluribus, et ab uno lucerna exstincta, incertum cujus eorum, in tenebris appetita esset amplexu, et coacta in flagitium, nisi subsidio clamoris evasisset. Hoc nobis quoque notissimum nefas, de quanta consuetudine venisse arbitrandum est? Et hoc factum est ea nocte, qua festae apud vos vigiliae celebrantur **(De Moribus Manich., n. 68-70)**. Quod attinet ad interdictionem, qua Manichaei vetiti sunt conventus agere, exstat ea de re lex a Valentiniano imperatore lata anno trecentesimo septuagesimo secundo: quamvis hic princeps ita ingenio comparatus esset, ut cuique liberam religionis optionem ejusque usum facile relinqueret. *Suspicionibus vero januae quantae aperiebantur,* pergit Augustinus, *cum eos invidos inveniebamus, cum avaros, cum epularum exquisitarum avidissimos, cum in jurgiis frequentissimos, cum de rebus exiguis mobilissimos? Non utique arbitrabamur eos temperare posse, a quibus se temperare profitebantur, quando latibula et tenebras invenirent. Duo quidam erant*

existimationis satis bonae, facili ingenio, atque in illis suis disputationibus principes nobis amplius quam caeteri familiariusque conjuncti. Quorum unus, qui propter studia etiam liberalia nobis arctius adhaerebat, hic nunc ibi esse presbyter dicitur: hi sibi graviter invidebant, et objiciebat alter alteri, non accusatione manifesta, sed sermone apud quos poterat, et susurris, ab eo violenter attentatam cujusdam Auditoris uxorem. Ille autem se purgans, interim apud nos alium ejusdem sceleris Electum criminabatur, qui apud eumdem Auditorem, quasi amicus fidissimus habitabat: quem quoniam subito ingrediens cum muliere deprehenderat, dicebat mulieri et adultero ab illo inimico atque invido consilium datum, ut illa sibi conflaretur calumnia, ne si quid proderet, crederetur. Angebamur nos, et molestissime ferebamus, quod etiamsi de appetita muliere incertum erat, livor tamen in illis duobus, quibus meliores ibi non inveniebamus, apparebat acerrimus, et alia conjicere cogebat. Postremo in theatris Electos et aetate, et, ut videbantur, moribus graves, cum sene presbytero saepissime invenimus. Omitto juvenes, quos etiam rixantes pro scenicis et aurigis deprehendere solebamus; quae res non mediocri argumento est, quomodo se possint continere ab occultis, cum eam cupiditatem superare non possint, quae illos Auditorum suorum oculis ostentat et prodit erubescentes atque fugitantes. An vero illius etiam sancti, ad cujus disputationes in ficariorum vicum ventitabamus, tantum illud flagitium proderetur, si virginem sanctimonialem mulierem tantum, non et praegnantem facere potuisset? Sed occultum et incredibile malum crescens uterus latere non passus est. Quod cum mater fratri juveni prodidisset, acerrime dolens, religionis tamen nomine ab accusatione publica revocatus

est; perfecitque ut ille (non enim hoc ferre quisquam posset), de illa ecclesia pelleretur: et ne impunita res omnino esset, cepit consilium, ut adjunctis sibi amicis, hominem pugnis calcibusque concideret **(Ibid., nn. 71, 72)**.

2. In hanc rem adhuc maxime insignem refert historiam, quae quidem usque adeo percrebuerat, ut ad absentes etiam longeque positos fama vulgante perveniret. Contigit illa Romae cum ab ea urbe abesset Augustinus, qui rem omnem gestam, a familiari suo probae fidei viro, oculato ejus teste, cognovit: nonnullisque insuper idem eadem serie referentibus, cum Romam postea venisset, compertam omnino exploratamque sibi fuisse testatur. Illam ipse narrat hunc in modum: *Quidam vester Auditor* (Manichaeos alloquitur) *in illa memorabili abstinentia nihilo Electis cedens, qui et liberaliter institutus esset, et vestram sectam copiose vellet et soleret defendere, molestissime ferebat, quod ei vage pessimeque habitantium passimque viventium Electorum mores perditissimi saepe disputanti objiciebantur. Cupiebat itaque, si fieri posset, omnes qui secundum illa praecepta vitam degere parati essent, congregare in domum suam, et suis sumptibus sustinere. Erat enim et non mediocris pecuniae contemptor, et non mediocriter pecuniosus. Querebatur autem impediri tantos conatus suos episcoporum dissolutione, quibus adjuvantibus implere debebat. Interea vester episcopus quidam, homo plane, ut ipse expertus sum, rusticanus atque impolitus, sed nescio quomodo, ea ipsa duritia severior in custodiendis bonis moribus videbatur. Hunc diutissime desideratum, et aliquando praesentem arripit iste, exponit homini voluntatem suam: laudat ille atque consentit, placet ut in domo ejus prior ipse incipiat habitare.*

Quod ubi factum est, eo congregati sunt Electi omnes, qui Romae esse potuerunt. Proposita est vivendi regula de Manichaei epistola. Multis intolerabile visum est; abscesserunt: remanserunt tamen pudore non pauci. Coepit ita vivi ut placuerat, et ut tanta praescribebat auctoritas: cum interim Auditor ille vehementer omnes ad omnia cogeret, neminem tamen ad id quod non prior ipse susciperet. Interea rixae inter Electos oriebantur creberrimae, objiciebantur ab invicem crimina, quae ille omnia gemens audiebat, dabatque operam, ne se ipsos in jurgando incautissime proderent: prodebant nefanda et immania. Ibi cognitum est quales essent, qui tamen inter caeteros vim praeceptorum illorum subeundam sibi esse putaverunt. Jam de caeteris quid suspicandum erat, aut quid potius judicandum? Quid plura? Coacti aliquando murmuraverunt, sustineri illa mandata non posse: inde in seditionem. Agebat Auditor causam suam complexione brevissima: Aut illa omnia esse servanda, aut illum qui talia sub tali conditione praecepisset, quae nullus posset implere, stultissimum existimandum. Vicit tamen, non enim aliter poterat, unius sententiam effrenatissimus plurium strepitus. Postea etiam ipse cessit episcopus, et cum magno dedecore aufugit: cujus sane cibi praeter regulam clanculo accepti, et saepe inventi ferebantur, cum ei de proprio sacculo diligenter occultato pecunia copiosa suppeteret. Haec si falsa esse dicitis, nimis apertis et pervulgatis rebus obsistitis. Sed utinam hoc dicatis. Cum enim sint ista manifesta, et iis qui scire voluerint cognitu facillima; intelligitur quam vera dicere soleant, qui haec vera esse negaverint **(De Morib. Manich., nn. 74, 75)**. Non est dubium quin Auditor ille Manichaeus sit Constantius, quem Augustinus alibi scribit, Manichaeorum quam plurimos in domum suam congregasse, ut eos ad

implenda Manichaei praecepta cogeret: quibus illa graviora viderentur, alios alio fuisse dispersos; qui vero in his servandis perseverarunt, a caeteris Manichaeis discessisse, facto schismate, quod quia mattis dormiebant, Mattariorum appellatum est **(Contra Faustum, lib. 5, cap. 5)**. Tandem Constantius iste catholicam fidem amplexus est, et adhuc superstes erat, cum Augustinus contra Faustum scriberet circa annum quadringentesimum quartum.

3. Non flagitiosi tantum Manichaeorum mores offensioni erant Augustino: sed ipsa quoque doctrina suspicionem ei praebere coeperat, maxime postquam audivisset Helpidium adversum eos palam ac publice Carthagine disputantem, proferentemque aliquot ex Scripturis argumenta, a quibus Manichaei sese male expedirent. Respondebant tamen ad ea, ut poterant, ne causam deseruisse videri possent: sed ipsa eorum responsio suspicionem augebat, nedum amoliebatur. Causabantur scilicet, Scripturas Novi Testamenti falsatas fuisse a nescio quibus codicum corruptoribus, queis Judaeorum leges Christianis institutis inserere visum esset. Sed praeterquam quod eam quamcumque responsionem occulte magis Auditorum suorum auribus insusurrabant, quam publice promerent; nullum porro exemplar incorruptum ab iis proferebatur, in quo quidem non exstarent quae falsi redarguebantur **(Confess. lib. 5, cap. 11, n. 21)**. Quamobrem imbecilla et futilis videbatur illa responsio, non solum Augustino aut Honorato, sed et omnibus qui paulo majorem in judicando diligentiam adhiberent, quam turba credentium **(De Utilitate credendi, n. 7)**. Minime vero omnium intelligere poterat, stante Manichaei doctrina, cur tandem Deus animas in mortalium corpora innumeris

calamitatibus obnoxia detrusisset. Qua difficultate cum sese expedire sectatores illius non possent, inde se divinitus admonitum scribit, ut ejurato errore, ad Ecclesiae fidem se converteret **(Contra Fortunat., disput. 2, n. 37)**. Erat istud perpetuum validissimumque Nebridii argumentum, quod unum errori repellendo satis erat, si satis animum advertisset. Quaerebat scilicet acutus adolescens a Manichaeis, quid erat Deo factura gens illa tenebrarum, quam ex adversa mole solerent opponere, uti principium mali, si Deus cum ea pugnare noluisset. Si enim responderetur, aliquid fuisse nocituram; violabilis Deus et corruptibilis foret: si autem nihil eam nocere potuisse diceretur, nulla afferretur causa pugnandi, et ita pugnandi, ut quaedam portio et membrum vel proles de ipsa substantia Dei, anima scilicet, misceretur adversis potestatibus, et non a Deo creatis naturis; atque in tantum ab eis corrumperetur et commutaretur in deterius, ut a beatitudine in miseriam verteretur, et indigeret auxilio quo erui purgarique posset **(Confess. lib. 7, cap. 2, n. 3)**. Movebat eum praeterea, quod nullam substantiam malum esse a quopiam audierat. Neque vero hunc scrupulum ejus animo amoliebatur Manichaeorum ille antesignanus, qui egregie quaestionem puerili ea cavillatione dissolvere se putabat: *Vellem,* inquiebat ille, *scorpionem in manu hominis ponere, ac videre, utrum non subtraheret manum: quod si faceret, non verbis, sed re ipsa convinceretur, aliquam substantiam malum esse; quando quidem illud animal esse substantiam non negaret. Respondebat ergo,* ait Augustinus, *pueriliter pueris. Quis enim meliuscule imbutus et eruditus, non videat per inconvenientiam corporalis temperationis haec laedere, ac rursus per convenientiam non laedere, saepe etiam commoda non parva conferre. Nam si*

illud venenum per se ipsum malum esset, eumdem scorpionem magis priusque perimeret **(De Moribus Manich., n. 11)**. Jamque eo ventum erat, ut placita philosophorum, queis animum diligenter excoluerat, longissimis Manichaeorum fabulis non compararet solum, sed et anteferret **(Confess. lib. 5, cap. 3, n. 3)**. Videbat scilicet homo perspicax motuum coelestium causas, aequinoctiorum, solstitiorum, defectuum denique solis ac lunae, multo melius a philosophis explicari, quam a Manichaeo; tametsi is in eam rem copiosissime delirasset **(Ibid., n. 6)**. Quamvis enim ea rerum naturalium cognitio non pertineat ad verae pietatis institutionem: quod tamen Manichaeus hac in parte fallebatur sive fallebat, fidem auctoritatemque omnem in reliquis ei abrogabat. Non dubia quippe exinde suspicio oboriebatur, eum multo magis in rebus a sensu remotioribus pertractandis aberrare; neque porro eum vera sinceraque sapientia instructum esse, qui ea quae non intellexisset, temere doceret. Quanto vero minus credi poterat, eum Spiritu divino afflari, aut quod ipse omnium maxime existimari cupiebat, Spiritum sanctum auctoritate plenaria personaliter in eo residere **(Ibid., cap. 5, n. 8)**, qui in rebus cuique mediocriter erudito perviis adeo turpiter allucinabatur, ut caecubre potius quam caligare videretur? Interim ei credere jubebatar Augustinus, etsi eis rationibus, quas et numeris et oculis suis exploratas habebat, neutiquam cohaererent Manichaei fabulae, imo prorsus ab eis discreparent. Nondum tamen satis compererat, utrum etiam secundum Manichaei verba, vicissitudines longiorum et breviorum dierum atque noctium, et ipsius noctis et diei, et deliquia luminum, et si quid ejusmodi in aliis libris legerat, posset exponi **(Ibid., n. 9)**. Quapropter adventum Fausti, qui honestarum omnium disciplinarum peritissimus et apprime disciplinis liberalibus

eruditus habebatur, ardenti studio exspectabat **(Ibid., cap. 6, n. 10)**. Caeteri enim Manichaei solvendis ejus quaestionibus impares, hunc ipsi assidue promittebant, cujus adventu collatoque colloquio, non solum omnes rerum astronomicarum nodi, sed etiam quicumque, vel istis longe intricatiores, ipsius animo possent occurrere, planissime expedirentur.

4. Faustus iste gente Afer, civitate Milevitanus **(Contra Faustum, lib. 1, cap. 1)**, obscuro et egeno patre natus **(Ibid., lib. 5, cap. 5)**, Manichaeorum sectam amplexus, inter eos episcopi nomen obtinuit **(Conf. lib. 5, cap. 3, n. 3)**. Jactabat se dimisisse patrem, matrem, uxorem, liberos, et caetera omnia, quae lex evangelica jubet relinquere; aurum et argentum rejecisse, aes in zonis non habere; se quotidiano contentum cibo, de crastino non curare, nec esse sollicitum unde ventrem impleret, aut corpus operiret: denique se pauperem esse, mitem, pacificum, puro corde, lugentem, esurientem, sitientem, persecutiones et odia sustinentem propter justitiam, praedicabat. At notior erat Fausti mollities, iis maxime qui Romae familiariter eo usi essent, quam ut longa confutatione egeret. Redarguebant scilicet hominis inverecundiam delicatae illae plumae quibus indormiebat, caprinae lodices quibus operiebatur, deliciarum denique affluentia omnis, qua non modo Mattariorum severiorem disciplinam, sed etiam domum patris sui hominis pauperis Milevitani fastidire videbatur. Nunc quod attinet ad eam partem vanae commendationis, qua se ob praestitum veritati patrocinium, persecutiones et odia sustinuisse gloriabatur; dissimulari quidem non potest, pios aliquot viros haereseos actionem illi intendisse, eoque nomine in jus vocatum,

convictumque aut confessum, mitissima pro meritis poena, eis ipsis qui vocaverant Catholicis intercedentibus, in quamdam insulam sententia proconsulis Africani cum nonnullis suis gregalibus deportatum esse, unde non multo post, ut erat solita per id tempus erga damnatos indulgentia principum, revocatus fuit **(Contra Faustum, lib. 5, capp. 1, 5, 7, 8)**. Et haec quidem contigisse videntur ad annum trecentesimum octogesimum sextum, cum ingens Manichaeorum multitudo coram Messiano proconsule causam dicere jussa est, atque, uti videri potest, ab eo damnata.

5. Ut Faustus ob mores suos prae caeteris non eminebat; sic aliis Manichaeis doctrina et eruditione superior non erat. Nam omnium liberalium disciplinarum, praeterquam grammaticae, rudis atque expers erat; eamque ipsam, in qua excellere videbatur, non quaesitam ex occulto aliquo genere litterarum, sed de medio sumptam tenebat. Verum quia Tullii orationes aliquot, unaque paucissimos Senecae libros, poetarum etiam nonnulla, ac si quae essent a suae sectae tractatoribus eleganter et ornate scripta, lectitaverat, usu atque exercitatione continua non mediocrem indeptus erat dicendi facultatem, eo ad decipiendum incautos aptiorem, quo magna animi moderatione et naturali quodam lepore condiebatur **(Conf. lib. 5, cap. 6, n. 11)**. Tametsi enim serius ad dicendi artem accessisset; ut erat tamen ingenio acer et callidus **(Contra Faustum, lib. 21, cap. 10)**, vultu ad modestiam composito, eloquio dulci ac blando **(Conf. lib. 5, cap. 6, n. 10)**, vulgaria quaeque ac trita multo suavius multoque jucundius garriebat. Ob eam suaviloquentiam non paucis magnus diaboli laqueus exstitit Catholicis **(Ibid., cap. 3, n. 3)**; suisque multo maximus magister est habitus, quibus eo sapiens ac prudens,

quo disertus atque eloquens videbatur. His quibuscumque eloquentiae praesidiis instructus, librum scribere ausus est, quo adversum Legem et Prophetas et eorum Deum, et Incarnationem Christi lingua sacrilega impie invehitur: ac ne Scripturis Novi Testamenti revincatur, eas quoque falsatas esse his locis, quibus praepediri se posse sentit, praefidenter asseverat. Cum autem liber in Augustini manus pervenisset, eum continuo de verbo ad verbum confutavit: quo factum est ut eumdem librum etiam nunc haberemus. En qualis quantusve fuerit nominatissimus ille Faustus, quem Augustinus toto ferme novennio adeo cupide exspectavit, futurum sperans, ut is quem veluti coelo delapsum hominem celebrabant Manichaei, scrupulum omnem, quo dudum pungebatur, animo evelleret. Quod quidem multo felicius contigit, quam ab eo putabatur: ille enim ipse Faustus, *qui multis laqueus mortis exstitit,* inquit, *meum, quo captus eram, relaxare jam coeperat, nec volens, nec sciens* **(Ibid., cap. 7, n. 13)**.

6. Jam Faustus Carthaginem venerat, cum Augustinus annum aetatis ageret undetrigesimum, quem idibus novembris anno Christi trecentesimo octogesimo secundo inierat. Et si vero quam ille de se concitarat exspectationem, haud omni ex parte sustinere tuerique posset; erat ei tamen eloquentia famae non impar, qua se quoque primo auditu magnopere delectatum fuisse non diffitetur Augustinus. *Delectabar autem,* ait, *et cum multis, vel etiam prae multis laudabam ac efferebam* **(Ibid., cap. 6, n. 11)**. Quanquam, ut erat aequus rerum aestimator, uberem illam dicendi facultatem, quam meritis laudibus prosequebatur, acri judicio ab rerum veritate discerneret. Moleste interea ferebat, nullam sibi esse copiam,

hominem publica in concione dicentem interpellandi, atque alternis cum eo familiariter disserendi, quo oborientes animo difficultates invicem excuterent. Cum primum vero hujus sese dedit opportunitas, illum cum familiaribus suis frequens convenit, eosque scrupulos qui se angerent, cum eo communicavit. *Protuli,* inquit, *quaedam quae me movebant: expertus sum prius hominem expertem liberalium disciplinarum, nisi grammaticae, atque ejus ipsius usitato modo* **(Conf. lib. 5, cap. 6, n. 11)**. Desperatio exinde ingens, fore unquam ut Faustus eos animi aestus, quibus laborabat Augustinus, sedaret, aut nodos quaestionum quibus praepediebatur exsolveret. Vehementer scilicet cupiebat, rationes mathematicas, quas quidem in philosophorum commentariis legisset, cum iis quae Manichaei libris continebantur, conferre, explanarique sibi an motus coelestes conversionesque siderum, aeque certo ex illius sectae opinione atque ex astrologorum disciplina explicari possent. Sed ad ea cum ventum esset, Faustus tenuitatis suae conscius, ac, quod habet Augustinus, non usquequaque imperitus, imperitiae suae modeste se excusavit, neque disputationis aleam subire ausus est. Gratior fuit atque acceptior Augustino modesta illa confessio, quam aliorum ejusdem sectae inverecunda temeritas, conantium ea docere quae nescissent unquam. Quam animi moderationem in caeteris quoque subtilioribus ac difficilioribus quaestionibus prae se tulit, constanterque retinuit Faustus; indeque multo plus gratiae iniit ab eodem Augustino, quam si vel garrula loquacitate Manichaei mendaciis veri speciem induisset, aut etiam inquisitioni plane satisfecisset. Pulchrior enim recte judicanti videbatur ea animi temperantia, quam ipsa rerum de quibus quaerebat, aperta cognitio **(Ibid., cap. 7, n. 12)**. Officiose

nihilominus atque humaniter Fausto morem gerens Augustinus, aut cum eo familiariter de arte rhetorica disceptare coepit, aut insimul legere quae ille in primis audire optaret, aut quae ejus ingenii facultati magis congruere sibi viderentur. Deferbuit subinde studium illud ingens, quo flagraverat in Manichaei doctrinam, omnisque illico spes concidit reperiendorum in ea secta hominum, qui eas quaestiones enodarent, quibus solvendis celebratissimus ille Faustus impar fuisset. Quamobrem eo cognito, omnem in ea haeresi proficiendi curam abjecit. Fluctuabat animo cunctabundus in eodem luto haesitans, eaque cunctatio major in dies oboriebatur, ex quo Faustus copiam illi fecerat secum colloquendi, neque porro exspectationi responderat **(De Utilitate credendi, n. 20)**. Atque haec videri potest meta novem illorum annorum quibus Manichaeis adhaesisse se scribit, uti a nobis superius observatum est **(Supra, cap. 6, nn. 4, 5)**. Quanquam id aetatis haud omnino se ab eorum societate sejunxerit: *Sed quasi melius quidquam non inveniens,* inquit, *eo quo jam quoquo modo irrueram, contentus interim esse decreveram, nisi aliquid forte quod magis eligendum esset eluceret.* **(Confess. lib. 5, cap. 7, n. 13)**. Sic animo affectus erat, cum relicta Africa Romam petiturus trajecit in Italiam: quod iter cum statim ab habito cum Fausto sermone commemorat **(Ibid., cap. 8, n. 14)**, indicare videtur, id se anno aetatis suae vigesimo nono vergente, per litterarias forsitan inducias anni trecentesimi octogesimi tertii, suscepisse: quanquam revera nihil obstet quominus susceptum ab ipso sub ineuntem hunc eumdem annum Christi existimetur.

LIBER SECUNDUS. De Augustini profectione in Italiam, et de rebus ibi ab eo gestis usque ad suum in Africam reditum.

CAPUT PRIMUM. 1 *Augustinus Romam proficiscitur. 2 Occulte ac invita matre. 3 Ibi in morbum incidit periculosum. 4 Inter Manichaeos versatur, quaenam eum in illorum adhuc secta distinebant. 5 Rhetoricam in Urbe docet.*

1. Cum in Italiam transmittere Augustinus animum induxit, eum profecto, quem ex illa navigatione fructum, Deo aspirante, capturus erat, haudquaquam ipse sibi pollicebatur. Romam contendebat, rhetoricam ibi professurus, non spe ductus amplioris emolumenti et majoris honoris, tametsi et isthaec incentiva, quae amici adhibebant, nonnihil moverent animum: sed hac praecipua causa et pene sola impulsus, quod audierat quietius Romae quam Carthagine studere adolescentes, et ordinatiore disciplinae coercitione sedari. Verum si rem altius repetamus, peculiari Dei nutu dirigebatur, qui occulto consilio et stimulos ei admovebat quibus Carthagine avelleretur, et illecebras quibus Romam attraheretur adjiciebat, ut per varios demum anfractus, ad salutis portum errantem deduceret. Quod ipse agnoscens Augustinus: *Et in his,* ait, *altissimi tui recessus et praesentissima in nos misericordia tua cogitanda et*

praedicanda est **(Confes. lib. 5, cap. 8, n. 14)**. Eum Messiani proconsulis in Manichaeos lata sententia percussum ex Africa profugisse, postmodum objectarunt adversarii **(Contra Litt. Petiliani, lib. 3, n. 30)**: quo commento nullum absurdius. Messiani quippe sententia dicta fuit anno Christi trecentesimo octogesimo sexto: Augustinus autem Mediolani procul dubio erat ante annum trecentesimum octogesimum quintum; cujus rei documentum in promptu habebat ipse, ad eam, ubi necessitas posceret, multorum illustrium virorum testimonio comprobandam instructissimus.

2. Hoc sane iter clanculum suscepit; cum navigarit inscio ipso Romaniano, quicum sua consilia communicare solitus erat, cujus etiam liberos relicta Carthagine deserebat. Eum tamen cui tot tantisque beneficiis obstrictus erat, nisi tum abfuisset, id celaturus fuisse non videtur: quamobrem nec ei vel leviter succensuit Romanianus, nec de pristina benevolentia remisit aliquantum **(Contra Academ., lib. 2, n. 3)**: quippe cui perspectior erat Augustini animus, quam ut adversum se ingratum atque immemorem suspicari posset. Non latuit Monnicam quod Augustinus animo volvebat proficiscendi consilium; quae cum more matrum, ac multis multo amplius filii consuetudine delectaretur, neque ab eo divelli se aequo animo pati posset (Tagasta an Carthagine decedentem, dubium est), illum insequi constituit, vel ut una secum domum illum reduceret, aut si porro is animum in proposito obfirmaret, comes itineris ei adjungeretur. Finxit tum quidem Augustinus velle se solummodo amico mox navigaturo adhaerere, usque dum portu solvisset: sed eo astu delusa non est pia matris sollicitudo, neque eo adduci potuit, ut sola domum remigraret: quin vehementer redire recusanti vix

persuasum est, ut in loco navi proximo ac Cypriani martyris memoriae sacro eam noctem transigeret. Ea dum ibi orationibus intenta Deum enixius deprecaretur, ut filium navigatione inhiberet, is se clanculo subduxit, atque obsecundantibus ventis Romam navigavit. Quod illa mane cum deprehendisset, tota in miserabiles fletus effusa, moestis vocibus littus omne implevit, nunc suam ipsius orbitatem deplorans, nunc filii fraudem, nunc crudelitatem animo obversans suo. Attamen mitigato aliquantulum animi dolore, sedatior facta, inanibus quibus se defatigabat omissis querelis, rursus ad filii salutem Deo precibus commendandam conversa domum se recepit **(Confess. lib. 5, cap. 8, n. 15)**.

3. Vix Romam adventarat Augustinus, cum ecce gravissimum in morbum incidit; jamque in dies ingravescente mortis periculo proximus erat. Nequidquam tamen de salutaribus undis quibus animae sordes abluuntur, ab eo cogitabatur: eo enim vesaniae processerat, ut divinum hoc medicamentum irrideret. Ignara licet pia mater ejus, in quod inciderat filius vitae discrimen, nihilo segnius pro illo Deum precabatur; cujus precationis interventu convaluisse se, ac vitali lavacro reservatum. non sine memoris animi testificatione, memorat. *Non satis eloquor,* ait hanc in rem, *quid erga me habebat animi, et quanto majore sollicitudine me parturiebat spiritu, quam carne pepererat* **(Ibid., cap. 9, n. 16)**.

4. Diversabatur per id tempus Augustinus apud unum ex Manichaeorum secta Auditorem, neque solum ejus ipsius aut aliorum Auditorum, sed etiam Electorum consuetudine familiarius utens, quam reliquorum hominum, qui illi haeresi non adhaererent. Etsi vero Manichaeorum deliramenta minus, quam ante solitus erat, animose defenderet; eorum tamen

familiaritate, quos magno numero Roma occultabat, ab inquisitione veri non parum retardabatur. Necdum vero eum errorem exuerat, quo sibi ex eorum sententia videbatur, non se esse qui peccaret, sed quamdam aliam in ipso naturam. Quo figmento sacrilego superbiae ipsius blandiente, se extra omnem culpam esse, lubenter reputabat. *Adhuc enim mihi videbatur,* inquit, *non esse nos qui peccamus, sed nescio quam aliam in nobis peccare naturam; et delectabar superbiam meam extra culpam esse; et cum aliquid mali fecissem, non confiteri me fecisse, ut sanares animam, quoniam peccabat tibi; sed excusare eam amabam, et accusare nescio quid aliud, quod mecum esset, et ego non essem* **(Ibid., cap. 10, n. 18)**. Erat vero istud longe maximum ac prope solum impedimentum, quominus ex profundo emergeret, quod Deum cogitare non posset ab omni mole corporea secretum; neque quidquam omnino esse existimaret, quod corpus non esset: ex quo principio errores permulti veluti ex corrupto fonte impuri rivuli scaturiebant. Hinc suos adversus Faustum libros hac salubri admonitione conclusit: *Dei naturam atque substantiam incommutabilem omnino, omnino incorruptibilem cogitate, vel credite, et Manichaei continuo non eritis, ut aliquando et Catholici esse possitis* **(Contra Faust., lib. 33, cap. 9)**. Retinebat eum insuper desperatio inveniendae in Ecclesia catholica veritatis, quam Ecclesiam, confictis ad invidiam mendaciis, eo usque suspectam ei reddiderant Manichaei, ut persuasum sibi ab iis fuisse innuat, Catholicos homines credere Deum forma corporea nostrae consimili constare, membris humanis coagmentari, ac carnis lineamentis finiri condecorarique; quod ei turpe creditu cogitatuque videbatur **(Conf. lib. 5, cap. 10, n. 20; lib. 6, cap. 2, n. 4)**. Quae etiam illum cum

Manichaeis conjungebat amicitia, segniorem ad aliud certius investigandum efficiebat: cum eorum doctrina contentus esse decrevisset, dum aliquid melius et exploratius occurreret **(Ibid., lib. 5, cap. 10, n. 19)**. Deinde quae Manichaei in Scripturis divinis reprehendebant, ab Catholicis defendi posse non arbitrabatur: tametsi vehementissime cuperet cum aliquo illorum librorum peritissimo singula conferre, quae quidem in controversia versarentur; ut quae esset illius ea de re sententia dispicere posset **(Ibid. cap. 11, n. 21)**. Atque ut spem omnem in ea secta proficiendi dudum abjecerat; ea ipsa quibus, si nihil melius apertiusque reperiret, stare decreverat, jam remissius negligentiusque retinebat: usque adeo ut suum ipsius hospitem fabulis, quas Manichaeus in libris suis sparsit, nimio plus tribuentem fidentemque, ab ea credulitate reprimere non dubitarit **(Ibid., cap 10, n. 19)**. Vixdum tamen bene discussa nube, quam Manichaeorum errores ejus animo circumfuderant, saevior rursus incubuit tempestas, conversis ipsius ad Academicorum philosophorum sectam haesitationemque studiis, quos omnium longe sapientissimos habebat, seu quod ab omni assensu sese cohiberent, seu quod nihil veri ab homine comprehendi posse decrevissent **(De Beata vita, n. 4)**. *Ita enim,* inquit, *et mihi liquido sensisse videbantur, ut vulgo habentur, etiam illorum intentionem nondum intelligenti* **(Confes. lib. 5, cap. 10, n. 19)**.

5. Caeterum uti oratoria professio una aut maxima illi causa fuerat Romam adeundi; ubi e morbo recreatus est, in illud studium sedulo incumbere coepit, congregatis primum domi discipulis, quibus et per quos jam innotuerat. Brevi didicit, juvenum Carthaginensium licentiam Romae non vigere; sed

alteram non leviorem ibi grassari. Certior enim de scholasticorum fraude factus est, qui ne mercedem penderent, a suo praeceptore plerumque transfugae, facta conspiratione ad alium se transferebant. Turpis illius fraudis, aliunde sibi exitialis, indignitate procul dubio impulsus est, ut de suscipienda, quae se alibi offerebat, provincia cogitaret **(Ibid., cap. 12, n. 22)**.

CAPUT II. 1 *Ab Urbis praefecto mittitur Mediolanum ad docendam artem oratoriam. 2 Benigne suscipitur ab Ambrosio, ejusque auditis concionibus a Manichaeis discedere, atque in Ecclesia catholica catechumenus manere constituit, donec aliquid sibi certi eluceat.*

1. Cum itaque civitas Mediolanensis eloquentiae professore destituta esset, missum est a Mediolano Romam ad Symmachum urbis praefectum, ut illi civitati professorem provideret, impertita etiam evectione publica. Hanc Augustinus provinciam per eos ipsos Manichaeos *quibus,* ait, *ut carerem ibam,* ambivit **(Conf. lib. 5, cap. 13, n. 23)**: nec frustra; postquam enim periculum sui fecisset, ac recitata publice oratione Symmacho sese approbasset, votis potitus, Mediolanum missus est; ubi tum temporis Valentinianus junior aulam habebat **(Possid., in Vita August., c. 1)**. Eo pervenit ante Bautonis consulatum,

hoc est, ante annum Christi trecentesimum octogesimum quintum; ac si forte Romam non adventarat nisi exeunte anno trecentesimo octogesimo tertio, Mediolanum commigrare non potuit ante annum trecentesimum octogesimum quartum; quo anno Symmachum praefecturam Urbis gessisse reperimus. Caeterum Alypius, qui prae Augustino Romam ierat **(Conf. lib. 6, cap. 8, n. 13)**, ibique veterem cum eo amicitiam renovarat firmaratque arctiore vinculo, Mediolanum quoque eum insequi constituit: *Ut nec me desereret,* inquit Augustinus, *et de jure quod didicerat aliquid ageret, secundum votum magis parentum, quam suum* **(Ibid. cap. 10, n. 16)**.

2. Mediolanensem Ecclesiam Ambrosius episcopus magna cum sapientiae tum probitatis fama procurabat **(Possid., in Vita August. c. 1)**: qui Augustinum ad officiosae salutationis munus ipsum adeuntem paterno excepit animo, et episcopali charitate complexus est. *Ad eum autem,* inquit, *ducebar abs te nesciens, ut per eum ad te sciens ducerer. Suscepit me paterne ille homo Dei, et peregrinationem meam satis episcopaliter dilexit. Et eum amare coepi, primo quidem non tanquam doctorem veri, quod in Ecclesia tua prorsus desperabam, sed tanquam hominem benignum in me.* Audiebat eum exinde frequens atque assiduus sermonem ad populum habentem, non eo animo quo par erat, sed ut experiretur an ejus eloquentia infra vel supra famam esset: rerum ipsarum incuriosus, verborum lenocinia, quorum suavitate mirifice delectabatur, solummodo captabat. Etsi vero Fausti oratio aliquanto elegantior atque ad mulcendas aures dulcior illi appareret; nulla tamen, se judice, de gravitate atque eruditione inter utrumque comparatio erat **(Conf. lib. 5, cap. 13, n. 23)**.

Itaque sensim sine sensu veritas ejus animo illabebatur. Attentiorem eum reddebat illa ipsa haeresis, cujus praeceptis imbutus erat: et ideo caeteris suspensior aderat, ne quid vel pro ipsa vel contra ipsam diceretur. Et praevenit Dei liberatoris clementia, sui sacerdotis Ambrosii cor pertractantis, ut contra illum errorem incidentes Legis quaestiones dissolveret **(Possid., in Vita August., cap. 1)**. Narrat haec ipse fuse atque eleganter Augustinus in hunc modum: *Cum enim non satagerem discere quae dicebat, sed tantum quemadmodum dicebat audire (ea mihi quippe jam desperanti ad te viam patere homini, inanis cura remanserat), veniebant in animum meum simul cum verbis quae diligebam, res etiam quas negligebam. Neque enim ea dirimere poteram. Et dum cor aperirem ad excipiendum quam diserte diceret, pariter intrabat et quam vere diceret, gradatim quidem. Nam primo etiam ipsa defendi posse mihi jam coeperant videri; et fidem catholicam, pro qua nihil posse dici adversus oppugnantes Manichaeos putaveram, jam non impudenter asseri existimabam; maxime audito uno atque altero, et saepius aenigmate soluto de Scriptis veteribus: ubi, cum ad litteram acciperem, occidebar. Spiritualiter itaque plerisque illorum librorum expositis locis, jam reprehendebam desperationem meam, illam duntaxat qua credideram Legem et Prophetas detestantibus atque irridentibus resisti omnino non posse. Nec tamen jam ideo mihi catholicam viam tenendam esse sentiebam, quia et ipsa poterat habere doctos assertores suos, qui copiose et non absurde objecta refellerent; nec ideo jam damnandum illud quod tenebam, quia defensionis partes aequabantur. Ita enim Catholica non mihi victa videbatur, ut nondum etiam victrix appareret. Tunc vero fortiter intendi animum, si quo modo possem certis*

aliquibus documentis Manichaeos convincere falsitatis. Quod si possem spiritualem substantiam cogitare, statim machinamenta illa omnia solverentur et abjicerentur ex animo meo; sed non poteram. Verumtamen de ipso mundi hujus corpore, omnique natura quam sensus carnis attingeret, multa probabiliora plerosque sensisse philosophos, magis magisque considerans atque comparans, judicabam. Itaque Academicorum more, sicut existimantur, dubitans de omnibus atque inter omnia fluctuans, Manichaeos quidem relinquendos esse decrevi: non arbitrans eo ipso tempore dubitationis meae in illa secta mihi permanendum esse, cui jam nonnullos philosophos praeponebam: quibus tamen philosophis, quod sine nomine salutari Christi essent, curationem languoris animae meae committere omnino recusabam. Statui ergo tamdiu esse catechumenus in catholica Ecclesia, mihi a parentibus commendata, donec aliquid certi eluceret, quo cursum dirigerem **(Conf. lib. 5, cap. 14, nn. 24, 25)**. Idipsum rursus scribit ad Honoratum in haec verba: *Rationem ipse mecum habui, magnamque deliberationem, jam in Italia constitutus, non utrum manerem in illa secta, in quam me incidisse poenitebat; sed quonam modo verum inveniendum esset, in cujus amorem suspiria mea nulli melius quam tibi nota sunt. Saepe mihi videbatur, non posse inveniri, magnique fluctus cogitationum mearum in Academicorum suffragium ferebantur. Saepe rursus intuens, quantum poteram, mentem humanam tam vivacem, tam sagacem, tam perspicacem, non putabam latere veritatem, nisi quod in ea quaerendi modus lateret, eumdemque ipsum modum ab aliqua divina auctoritate esse sumendum. Restabat quaerere quaenam illa esset auctoritas, cum in tantis dissensionibus se quisque illam traditurum polliceretur.*

Occurrebat igitur inexplicabilis silva, cui aemum inseri multum pigebat, atque inter haec sine ulla requie, cupiditate reperiendi veri animus agitabatur. Dissuebam me tamen magis magisque ab istis, quos jam deserere proposueram. Restabat autem aliud nihil in tantis periculis, quam ut divinam providentiam lacrymosis et miserabilibus vocibus, ut opem mihi ferret, deprecarer. Atque id sedulo faciebam. Et jam fere me commoverant nonnullae disputationes Mediolanensis episcopi, ut non sine spe aliqua de ipso Vetere Testamento multa quaerere cuperem; quae, ut scis, male nobis commendata exsecrabamur. Decreveramque tamdiu esse catechumenus in Ecclesia, cui traditus a parentibus eram, donec aut invenirem quod vellem, aut mihi persuaderem non esse quaerendum. Opportunissimum ergo me ac valde docilem tunc invenire posset, si fuisset qui posset docere **(De Utilitate credendi, n. 20)**.

CAPUT III. 1 *Monnica Mediolanum venit. 2 Augustino nulla copia datur sciscitandi quae cupit, ab Ambrosio episcopo. 3 Conciones ejus ad populum audire perseverat, ex iisque magis in dies veram Ecclesiae catholicae doctrinam intelligit. 4 Fidei necessitatem et salubrem Scripturarum auctoritatem agnoscit. 5 Adhuc laborat in quaestione de mali origine. 6 Platonicorum lectione proficit in cognitione Dei,*

non autem Verbi incarnati. 7 Commiserationis sensu afficitur in eos qui Manichaeorum errore sunt implicati.

1. Periculi plena erat illa inveniendi veri desperatio, in qua versabatur Augustinus, quod ex ea torpor ac negligentia ejus inquirendi nasceretur. Verum haec animi constitutio, aut potius instabilitas et anceps fluctuatio, ad quam audito Ambrosio perductus erat, fuit instar accessionis criticae, per quam ab aegritudine ad sanitatem, intercurrente acriore periculo, erat transiturus **(Confes. lib. 6, cap. 1, n. 1)**. Et eo quidem loco positus erat, cum Monnica terra marique filium insecuta, Mediolanum pervenit. Quae ubi totius rei certior ab eo facta est, tametsi voluptatis exinde aliquid cepit, quod falsitati ereptum cerneret: non tamen, quasi inopinatum aliquid audierit, in turbulentam se laetitiam extulit; sed mente placida et fiduciae plena dixit, confidere se in Christo, fore ut priusquam ex hac vita migraret, eum visura esset fidelem catholicum **(Ibid)**.

2. Interea vero temporis cum Augustinus ad ingemiscendum ac Deo supplicandum assiduus esse debuisset, quo ei subveniret; erat animus ejus ad quaerendum intentus, et ad disserendum inquietus. Nec vero ulla erat ei copia communicandi cum Ambrosio dubia aestusque suos, secludentibus illum ab ejus aure atque ore catervis negotiosorum hominum, quorum infirmitatibus serviebat. Ac nemo quidem unquam ad Ambrosium accedere prohibebatur, neque ei nuntiari mos erat, si quis ad se veniret; cum omnibus liberam sui copiam homo bono publico natus devotusque ultro faceret: sed cum ad eum Augustinus frequens ventitaret,

feriatum licet ab strepitu causarum alienarum interdum reperisset, religioni tamen habebat lectioni intentum alio avocare **(Ibid., cap. 3, n. 3)**. Quamobrem nulla dabatur occasio percunctandi quae vellet, nisi si quae forsitan paucis explicari possent: quemadmodum illud de relaxando sabbati die jejunio (qua de re ambigebat Monnica), quaesivisse se adhuc catechumenum isthaec parum curantem scribit **(Epist. 36, n. 32)**. At illi, quibus dies noctesque angebatur, scrupuli altius animo haeserant, quam ut facile ac cito evelli possent. Varii illi cogitationum fluctus, quibus aestuabat, otiosum atque omnibus curis expeditum, cui refunderentur, doctorem exigebant: neque porro ita comparatum Ambrosium unquam nanciscebatur. *Erumpebat saepe numero sacer antistes in Monnicae laudes gratulans mihi,* inquit Augustinus, *quod talem matrem haberem; nesciens qualem illa me filium, qui dubitabam de illis omnibus, et inveniri posse viam vitae minime putabam* **(Confes. lib. 6, cap. 2, n. 2)**. Non suppetebat vero ipsi pecunia coemendis libris, quorum se ope erudiret, non facultas commodato ab amicis accipiendi, non, etiamsi praesto fuissent, legendi tempus: antemeridianas enim horas occupantibus discipulis, quod reliquum diei supererat, aut praelectionibus adornandis, aut curando corpusculo, aut reficiendo animo ab intentione curarum, aut denique officiose salutandis amicis magnatibusque, quorum favore ad rerum suarum commodum indigebat, absumebatur **(Ibid., cap. 11, n. 18)**. Etsi vero Philastrium Brixiensem doctrina tum aetatis celebrem, visum a se Mediolani scribat **(Epist. 222, n. 2)**; non apparet tamen ullam ipsi cum eo episcopo necessitudinem intercessisse, aut cum eo de religione unquam egisse.

3. Quod igitur unum supererat vulneri remedium, audire Ambrosium per diem quamque dominicam coram ac publice ad populum disserentem sedulo perseverabat: quo magis ac magis tanti viri sermonibus persuasum sibi fuisse testatur, omnes versutarum calumniarum nodos, quos quidem adversum divinos Libros Manichaei innecterent, non magno negotio ab Catholicis posse dissolvi. Ubi vero comperit hominem ad imaginem Dei factum non sic a Catholicis intelligi, ut humani corporis membris Deus terminari crederetur, quemadmodum Manichaei calumniabantur **(De Haeresibus, haer. 46)**, quanquam spiritualem substantiam nondum mente assecuto res ea haud satis aperta esset; gaudium tamen pudore mixtum exinde sensit, quod tandem aliquando cerneret, se adversum cogitationum suarum figmenta magis, quam adversum Ecclesiae catholicae fidem oblatrasse temere; cum humiliter ac religiose investigare debuisset, quemadmodum res se haberet **(Confes. lib. 6, cap. 3, n. 4)**. Hinc eo ardentiori dignoscendae veritatis desiderio flagrabat, quo se vanis Manichaeorum pollicitationibus turpiter delusum esse verecundabatur. Nondum liquido compererat, an quae ab Ecclesia Dei traderentur, vera essent: sed sine ulla dubitatione tenebat, illic non doceri quae ipse falsa existimatione tam acerbe olim criminatus esset. *Itaque confundebar,* inquit, *et convertebar: et gaudebam, Deus meus, quod Ecclesia unica, corpus Unici tui, in qua mihi nomen Christi infanti est inditum, non saperet infantiles nugas; neque hoc haberet in doctrina sua sana, quod te creatorem omnium, in spatium loci quamvis summum et amplum, tamen undique terminatum, membrorum humanorum figura contruderet. Gaudebam etiam, quod vetera scripta Legis et Prophetarum jam non illo oculo mihi*

legenda proponerentur, quo antea videbantur absurda, cum arguebam tanquam ita sentientes sanctos tuos; verum autem non ita sentiebant: et tanquam regulam diligentissime commendaret, saepe in popularibus sermonibus suis dicentem Ambrosium laetus audiebam, «Littera occidit, Spiritus autem vivifieat» **(II Cor. III, 6)**: *cum ea quae ad litteram perversitatem docere videbantur, remoto mystico velamento spiritualiter aperiret non dicens quod me offenderet, quamvis ea diceret, quae utrum vera essent, adhuc ignorarem. Tenebam enim cor meum ab omni assensione, timens praecipitium; et suspendio magis necabar. Volebam enim eorum quae non viderem, ita me certum fieri, ut certus essem quod septem et tria decem sint. Neque enim tam insanus eram, ut ne hoc quidem putarem posse comprehendi; sed sicut hoc, ita caetera cupiebam, sive corporalia quae coram sensibus meis non adessent; sive spiritualia, de quibus cogitare nisi corporaliter nesciebam. Et sanari credendo poteram, ut purgatior acies mentis meae dirigeretur aliquo modo in veritatem tuam semper manentem, et ex nullo deficientem. Sed sicut evenire assolet, ut malum medicum expertus, etiam bono timeat se committere; ita erat valetudo animae meae, quae utique nisi credendo sanari non poterat, et ne falsa crederet, curari recusabat: resistens manibus tuis, qui medicamenta fidei confecisti, et sparsisti super morbos orbis terrarum* **(Confes. lib. 6, cap. 4, nn. 5, 6.)**

4. Tum porro intelligere coepit, sincerius ac modestius Ecclesiam agere, dum earum rerum fidem postulat, quae neque sensu percipi, neque certa ratione commonstrari possent, quam Manichaei, qui eam credulitatem irridentes, magnifice quidem pollicerentur, nihil se nisi apertum ac

perspicuum traditurus; sed id postea cum praestare non valerent, eo demum devolvuntur, ut sua ipsorum fide, confictas a se fabulas stare atque accipi velint **(Ibid., cap. 5, n. 7)**. Postea cum mitissima Dei manus cor ejus pertractatum paulatim emolliisset, consideravit quam innumera ex aliorum testimonio indubitanter crederet, quibus nisi fides haberetur, tollenda foret e vita vitae societas. Hinc intellexit argui non posse, qui sacris Codicibus fidem tribuerent, quorum nempe auctoritatem Deus ipse in omnibus propemodum orbis terrarum partibus tam potenter stabilivit. Cum enim ad veritatem liquido investigandam natura simus infirmiores, et ad hoc divina auctoritate indigeamus; tantam Deus illi Scripturae, quam Ecclesia reveretur, non contulisset, nisi et per ipsam sibi credi, et per ipsam se quaeri voluisset, humillimo genere loquendi usus, ut omnes populos alliceret. Si qua vero Scripturae loca nondum animo perciperet, hanc sententiarum caliginem ad sacramentorum altitudinem referendam esse facile intelligebat: qua occasione sic Deum alloquitur: *Cogitabam haec, et aderas mihi; suspirabam, et audiebas me; fluctuabam, et gubernabas me; ibam per viam saeculi latam, nec deserebas* **(Ibid., n. 8)**. Eo vero promptius Scripturis sacris primas auctoritatis deferendas esse judicabat, quo variae illae pugnantesque invicem variorum hilosophorum sententiae, quibus ingenium imbuerat, insitam opinionem, qua et Deum esse, et rerum humanarum administrationem ad eum pertinere credebat, ejus animo nunquam depulerunt. *Id credebam,* ait, *aliquando robustius, aliquando exilius; semper tamen credidi, et esse te, et curam nostri gerere; etiamsi ignorabam vel quid sentiendum esset de substantia tua, vel quae via duceret aut reduceret ad te* **(Ibid)**. Haerebant insuper animo timor mortis, futuri divini judicii

formido, spes immortalitatis, atque actae vitae meritorum futura dispunctio ac merces nulla opinionum diversitate ejus pectore submotae: quibus veluti frenis coercitum se, atque a profundiore obscenarum voluptatum gurgite revocatum scribit **(Ibid., cap. 16, n. 26)**.

5. Etsi vero Deum cogitatione non complecti aliter posset, quam ceu nobilissimum aliquod corpus immensa mole quaquaversum diffusum, extensumque; incontaminabilem tamen, incorruptibilem, ac nulla ex parte mutabilem ejus, quaecumque tandem illa esset, naturam inconcusse tenebat **(Ibid., lib. 7, cap. 1, n. 2)**. Quo insanius delirare arbitrabatur Manichaeos, qui divinam substantiam malo patiendo obnoxiam, quam suam ipsorum malo perpetrando ream teneri, satius existimarent **(Ibid., cap. 3, num. 4)**. Nihilominus tamen quaenam esset mali origo, nondum dilucide perspicere poterat. Occurrebat interea quidem solerti animo, quod identidem auditu accipiebat, liberum voluntatis arbitrium, ejus quod faceremus, rectum vero Dei judicium, ejus quod pateremur, mali causas esse; sed nec liquido intelligere poterat cur ita res se haberet: etsi enim sentienti se libero pollere voluntatis arbitrio, nonnihil lucis oboriretur, quo illud esse fontem eorum peccatorum, quae libens ac volens admisisset, non difficulter agnosceret; attamen rursus inextricabilis erat quaestio, unde libero arbitrio a Deo optimo condito insita ad malum proclivitas esset; unde illi male velle, et bene nolle **(Ibid., n. 5)**. His ac consimilibus cogitationum aestibus exagitatus, curis conficiebatur excruciabaturque eo magis, quo eas familiaribus suis minus explicare atque explicando partiri poterat. Sed tacita illa cordis tormenta erant velut clarissimae voces, quae divinae misericordiae solium

pulsabant. Sua tamen eum arrogantia inde removebat; et qui faciem ejus inflaverat tumor, sic oculos claudebat, ut veritatis lucem admittere non posset **(Ibid., cap. 7, n. 11)**. *Tu Domine,* inquit, *stimulis internis agitabas me, ut impatiens essem, donec mihi per interiorem aspectum certus esses. Et residebat tumor meus ex occulta manu medicinae tuae, aciesque conturbata et contenebrata mentis meae, acri collyrio salubrium dolorum de die in diem sanabatur* **(Ibid., cap. 8, n. 12)**.

6. Ad id plurimum ipsi subsidii contulit lectio quorumdam librorum Platonis et ejus sectatorum, qui a Victorino urbis Romae rhetore clarissimo latine redditi, per quemdam hominem praeter modum arrogantem et elatum, in ejus manus venerunt **(Ibid., cap. 9, n. 13)**. Nam cum caeteri philosophi, qui solis rebus corporeis inhaerentes non altius assurgunt, fallaciarum et deceptionum pleni sint; Platonici cunctis suis ratiocinationibus mentem ad cognitionem Dei et Verbi ejus aeterni conantur evehere. Reipsa in eorum libris reperit, non iisdem quidem verbis, quidquid Joannes ipse Evangelii sui exordio de Verbi gloria, et quod Paulus de ejusdem aequalitate cum Patre, docent. Ibidem reperit Filium Patri suo esse coaeternum, ante omnia et supra omnia tempora incommutabiliter permanere: animas de plenitudine ejus accipere, ut beatae sint, et participatione manentis in se Sapientiae renovari, ut sint sapientes. *Inde admonitus,* inquit, *redire ad memetipsum, intravi in intima mea, duce te; et potui, quoniam factus es adjutor meus. Intravi, et vidi qualicumque oculo animae meae, supra eumdem oculum animae meae, supra mentem meam, lucem incommutabilem; non hanc vulgarem et conspicuam omni*

carni, nec quasi ex eodem genere. Grandior erat, tanquam si ista multo multoque clarius claresceret, totumque occuparet magnitudine. Non hoc illa erat, sed aliud, aliud valde ab istis omnibus. Nec ita erat supra mentem meam, sicut oleum super aquam, nec sicut coelum super terram; sed superior, quia ipsa fecit me; et ego inferior, quia factus sum ab ea. Qui novit veritatem novit eam: et qui novit eam, novit aeternitatem. Charitas novit eam **(Ibid., cap. 10, n. 16)**. Postea fuse ac mirifice describit, quo pacto ad cognoscendam aeternam veritatem, creaturarum conditionem ac statum, veram quoque mali originem, divinitus fuerit illustratus. Nec vero in solis Platonicorum libris reperit, cum de Deo et de anima cogitaretur, nihil omnino corporis esse cogitandum: id ipsum didicit ex sermonibus sacerdotis Ambrosii, et Mallii Theodori, viri non eruditi modo, sed etiam religione christiani. Hic ipse est haud dubie, qui consulatum gessit anno trecentesimo nonagesimo nono. Ubi fuse retulit Augustinus, qua ratione per Platonicorum libros a Deo fuerit edoctus. haec subjungit: *Mirabar quod jam te amabam, non pro te phantasma. Et non stabam frui Deo meo, sed rapiebar ad te decore tuo, moxque deripiebar abs te pondere meo, et ruebam in ista cum gemitu: et pondus hoc, consuetudo carnalis. Sed mecum erat memoria tui, neque ullo modo dubitabam esse cui cohaererem; sed nondum esse me qui cohaererem* **(Ibid., cap. 17, n. 23)**. Quaerebat itaque viam, qua idoneum ad fruendum Deo robur sibi compararet, nec inveniebat nisi in cognitione et amore Mediatoris Dei et hominum Jesu Christi Dei et hominis. Verum neque Jesum Christum tenebat humilem, qui humilis non erat; neque cujus rei magistra esset ejus infirmitas, noverat. Praeterquam quod non aliud de Domino Christo sentiebat, nisi eum esse hominem caeteris similem, ex

corpore, anima et mente rationali constantem, excellente solummodo sapientia praeditum, cui nullus possit aequari; quem Deus singulari erga nos providentia ex Virgine mirabiliter nasci, summamque in universos auctoritatem et magisterium obtinere voluerat, ut ejus exemplo, ad immortalitatem adipiscendam, temporalia contemnere disceremus. Quid autem sacramenti lateret sub hisce verbis, *Verbum caro factum est* **(Joan. I, 14)**, ne leviter quidem suspicari poterat: nec nisi aliquanto posterius didicit, qua ratione super hoc mysterio catholica veritas ab errore Photini discreparet. In libris quidem Platonicorum majestatem et divinitatem Verbi repererat: sed nihil de illius depressione, nihil de incarnatione, nihil de ejusdem morte et cruce legerat.

7. Quo plus autem operae ac laboris consumpserat Augustinus in investiganda veritate, eo postmodum teneriori commiserationis sensu afficiebatur erga eos, quibus id beneficii Deus nondum contulerat. Sic enim Manichaeos compellat: *Illi in vos saeviant, qui nesciunt cum quo labore verum inveniatur, et quam difficile caveantur errores. Illi in vos saeviant, qui nesciunt quam rarum et arduum sit carnalia phantasmata piae mentis serenitate superare. Illi in vos saeviant, qui nesciunt cum quanta difficultate sanetur oculus interioris hominis, ut possit intueri solem suum. Illi in vos saeviant, qui nesciunt quibus suspiriis et gemitibus fiat, ut ex quantulacumque parte possit intelligi Deus. Postremo, illi in vos saeviant, qui nunquam tali errore decepti sunt, quali vos deceptos vident. Ego autem qui diu multumque jactatus tandem respicere potui, quid sit illa sinceritas, quae sine inanis fabulae narratione percipitut; qui vanas imaginationes*

animi mei variis opinionibus erroribusque collectas vix miser merui Domino opitulante convincere; qui me ad detergendam caliginem mentis tam tarde clementissimo medico vocanti blandientique subjeci; qui diu flevi ut incommutabilis et immaculabilis substantia, concinentibus divinis Libris sese mihi persuadere intrinsecus dignaretur; qui denique omnia illa figmenta, quae vos diuturna consuetudine implicatos et constrictos tenent, et quaesivi curiose, et attente audivi, et temere credidi, et instanter quibus potui persuasi, et adversus alios pertinaciter animoseque defendi, saevire in vos omnino non possum, quos sicut me ipsum illo tempore, ita nunc debeo sustinere, et tanta patientia vobiscum agere, quanta mecum egerunt proximi mei, cum in vestro dogmate rabiosus et caecus errarem **(Contra Epist. Manichaei, nn. 2, 3)**.

CAPUT IV. 1 *Sic veritatem consectatur Augustinus, ut nihilominus terrenis adhuc inhiet. 2 Ex mendico jocante et laetante, miseriam ambitiosorum intelligit. 3 In eligendo vitae genere fluctuat. 4 Concubina ab se, ut uxorem ducat, dimissa, aliam assumit. 5 De vitae communitate ineunda consilium frustra cum amicis habitum. 6 Ejus amorem erga sapientiam augent Platonici. 7 Plurimum proficit ex Apostoli lectione.*

1. Non sola ignoratio veri obstabat quominus in philosophiae sinum celeriter evolaret Augustinus: conjugii adhuc et honoris illecebra detinebatur. Utrumque vero primum consequi ac tum demum totis velis omnibusque remis ad hunc securum portum properare, ibique conquiescere peroptabat. In haec aliquando verba erumpebat, familiares suos compellans: *Quid cunctamur, relicta spe saeculi, conferre nos totos ad quaerendum Deum et vitam beatam? Sed exspecta: jucunda sunt etiam ista, habent non parvam dulcedinem suam: non facile ab eis praecidenda est intentio; quia turpe est ad ea rursum redire. Ecce jam quantum est, ut impetretur aliquis honor? et quid amplius in his desiderandum? Suppetit amicorum majorum copia: ut nihil aliud, et multum festinemus, vel praesidatus dari potest: et ducenda uxor cum aliqua pecunia, ne sumptum nostrum gravet; et ille erit modus cupiditatis. Multi magni viri et imitatione dignissimi sapientiae studio cum conjugibus dediti fuerunt* **(Confess. lib. 6, cap. 11, n. 19)**. Nimis enim se miserum fore arbitrabatur, si coelibem vitam duceret. Hinc episcopum Ambrosium, qui ab ipsis orbis principibus impense coleretur, felicem secundum saeculum reputabat: unus illius coelibatus ei laboriosus et molestus videbatur; cum quod ille spei gereret, quid adversus ipsius excellentiae tentamenta luctaminis, quidve solaminis in adversis haberet, et quam sapida essent ejus gaudia, ne conjicere quidem posset **(Ibid., cap. 3, n. 3)**. Honoribus igitur, opibus, conjugio inhiabat **(Ibid., cap. 6, n. 9)**. Verum Deus illius vota deludens, in ipso cupiditatum aestu, amarissimis eum difficultatibus cruciabat, tanto magis propitius, quanto minus ei aliquid extra se dulcescere sinebat, ut omnibus posthabitis ad ipsum converteretur.

2. Notat ipse, qua data occasione miseriam perspicue suam intellexerit, cum ad panegyricum se compararet, Valentiniano juniori Augusto dicendum. Loquitur alibi de panegyri, quam pro sua rhetoricae artis professione in frequentissimo consessu kalendis januariis habuerat **(Cont. Litt. Petil., lib. 3, n. 30)**: sed ea oratio panegyrica Bautoni tum consuli anno trecentesimo octogesimo quinto, dicta fuit. De hoc autem Imperatoris panegyrico sic loquitur: *Cum pararem recitare Imperatori laudes, quibus plura mentirer, et mentienti faveretur ab scientibus, easque curas anhelaret cor meum, et cogitationum tabificarum febribus aestuaret; transiens per quemdam vicum Mediolanensem, animadverti pauperem mendicum, jam credo saturum, jocantem atque laetantem: et ingemui, et locutus sum cum amicis, qui mecum erant, multos dolores insaniarum nostrarum; quia omnibus talibus conatibus nostris, qualibus tunc laborabam, sub stimulis cupiditatum trahens infelicitatis meae sarcinam, et trahendo exaggerans, nihil vellemus aliud nisi ad securam laetitiam pervenire, quo nos mendicus ille jam praecessisset, nunquam fortasse illuc venturos! Quod enim jam ille pauculis et emendicatis nummulis adeptus erat, ad hoc ego tam aerumnosis anfractibus et circuitibus ambiebam, ad laetitiam scilicet temporalis felicitatis. Non enim verum gaudium habebat, sed et ego illis ambitionibus multo falsius quaerebam* **(Conf. lib. 6, cap. 6, n. 9)**. Haec erat gemituum, in quos ipse cum amicis erumpebat, assidua materies; de qua et frequentius atque confidentius cum Alypio et Nebridio colloquebatur. Nebridius enim matre, patria, praediis relictis, Carthagine Mediolanum non aliam ob causam se contulerat, quam ut Augustino conviveret, et pariter cum eo ad veritatis ac sapientiae indagationem omni studio incumberet, beatae

vitae inquisitor ardens, et quaestionum difficillimarum scrutator acerrimus. *Erant,* ait Augustinus, *ora trium egentium, et inopiam suam sibimet invicem anhelantium, et a te exspectantium ut dares eis escam in tempore opportuno. Et in omni amaritudine, quae nostros saeculares actus de misericordia tua sequebatur, intuentibus nobis finem cur ea pateremur, occurrebant tenebrae; et aversabamur gementes, et dicebamus: Quamdiu haec? Et hoc crebro dicebamus; et dicentes non relinquebamus ea: quia non elucebat certum aliquid quod illis relictis apprehenderemus* **(Ibid., cap. 10, n. 17)**.

3. *Et ego,* subjicit Augustinus, *maxime mirabar, satagens et recolens quam longum tempus esset ab undevigesimo anno aetatis meae, quo fervere coeperam studio sapientiae, disponens ea inventa relinquere omnes vanarum cupiditatum spes inanes et insanias mendaces: et ecce jam tricenariam aetatem gerebam, in eodem luto haesitans, aviditate fruendi praesentibus, fugientibus et dissipantibus me, dum dico: Cras inveniam; ecce manifestum apparebit, et tenebo* **(Ibid., cap. 11, n. 18)**. Pergit sub haec eximie describere, quibus ipse dubiis distraheretur circa vitae genus, quod sibi foret ad inquirendam veritatem opportunum eligendumque. Ipsi quippe lumen veritatis vix primum affulserat hoc tempore, quo videlicet nondum Platonicorum libros legerat. In hoc multiplici aestu motuum et cogitationum. quibus simul jactabatur, et navis instar contrariis ventis abreptae, huc atque illuc impellebatur, effluebant tempora, et ipse semper animi dubius suam quotidie conversionem procrastinabat. Beatae vitae amans, eam in ejus ipsius sede, quae est rerum omnium contemptio ad inhaerendum uni Deo, sic timebat, ut eamdem

cum quaereret, fugeret **(Ibid., n. 20)**. Infirmitatis suae conscius, et gratiae vim nondum expertus, inducere animum non poterat, ut coelibem vitam coleret. Alypius castissimus adolescens omni studio enitebatur, quo eum averteret à conjugio; cum causaretur fieri nullatenus posse, si uxorem duceret, ut tranquillam vitam simul in amore sapientiae degerent, sicut jam pridem expetebant. *At deligatus morbo carnis, mortifera suavitate,* inquit, *trahebam catenam meam, solvi timens, et quasi concusso vulnere repellens verba bene suadentis, tanquam manum solventis.* Hinc Alypius, qui de Augustini ingenio bene existimabat, curiositate stimulatus et ipse, conjugium expetere; et aliena servitute obstupefactus, in eamdem ultro propendere **(Ibid., cap. 12, nn. 21, 22)**.

4. Cum itaque sic animo constitutus Augustinus esset, nihil mirum si Monnica dabat operam, ut ante susceptum Baptisma, ad quod illum se in dies comparare gaudebat, matrimonio jungeretur **(Ibid., cap. 13, n. 23)**, ne scilicet post sacram regenerationem incontinentiae periculo foret adhuc obnoxius. Deum illa frequenter oravit, etiam a filio sollicitata, ut sibi de hoc matrimonio aliquid per visum indicaret; sed nunquam exoravit. Quaesita tamen est puella, transactumque negotium: verum cum illa nonnisi post biennium nubilis futura esset, placuit idoneum tempus exspectari, quod illa conditio non spernenda videretur. Interim cum illius concubina impedimentum afferret conjugio, ab ipsius latere avulsa est. In Africam illa rediit, vovens Deo alium se virum nesciturum At ille ne mulierculam quidem virili animo imitari valuit: et cum biennium praestolari non posset, in locum illius quae discesserat, aliam ascivit **(Ibid., cap. 15, n. 25)**; quasi animae suae morbum aut semper producere, aut proritare statueret.

Nec ipse diffitetur, se à profundiore libidinum gurgite, solo mortis et divini judicii metu fuisse revocatum: *Qui metus,* ait, *per varias quidem opiniones, nunquam tamen recessit de pectore meo* **(Ibid., cap. 16, n. 26)**. Cum de finibus bonorum et malorum cum Alypio et Nebridio interdum disputaret, dicebat se daturum fuisse palmam Epicuro, nisi credidisset ipse, quod Epicurus credere noluit, post mortem restare animae vitam et tractus meritorum. Qua mente suam ipse miseriam satis aperte monstrabat, seque coelestis illius pulchritudinis, quae propter se adamanda est, purissimum lumen non posse perspicere.

5. *Multi amici,* ait, *agitaveramus animo, et colloquentes, ac detestantes turbulentas humanae vitae molestias, pene jam firmaveramus remoti a turbis otiose vivere: id otium sic moliti, ut si quid habere possemus, conferremus in medium, unamque rem familiarem conflaremus ex omnibus: ut per amicitiae sinceritatem non esset aliud hujus, et aliud illius; sed quod ex cunctis, fieret unum, et universum singulorum esset, et omnia omnium . . . . Placuerat nobis, ut bini annui, tanquam magistratus, omnia necessaria curarent, caeteris quietis. Sed posteaquam coepit cogitari, utrum hoc mulierculae sinerent, quas et alii nostrum jam habebant, et nos habere volebamus, totum illud placitum quod bene formabamus, dissiluit in manibus atque confractum et abjectum est. Inde ad suspiria et gemitus, et gressus ad sequendas latas et tritas vias saeculi, quoniam multae cogitationes erant in corde nostro; consilium autem tuum manet in aeternum. Ex quo consilio deridebas nostra, et tua praeparabas, nobis daturus escam in opportunitate, et aperturus manum tuam, atque impleturus animas nostras*

benedictione **(Ibid., cap. 14, n. 24)**. Congregandi videbantur circiter decem, quibus haec vitae societas arridebat: inter quos erant quidam praedivites, Romanianus in primis Augustino a teneris familiarissimus; nec erat qui hanc vitae communitatem aut eo ardentius expeteret, aut ad eam suadendam majori auctoritate polleret, cum res ei familiaris amplior quam caeteris esset. Id temporis Mediolani degebat, ut intentas sibi a praepotente adversario lites persequeretur, quibus quidem eum divina providentia quodam somno hujus vitae veternoque sopitum excitabat. De hoc fortasse vitae communis consilio, quod inierant, cum eo agit Augustinus, dum sic illum alloquitur: *Quidquid de otio meo modo gaudeo, quod a superfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quod depositis oneribus mortuarum curarum, respiro, resipisco, redeo ad me, quod quaero intentissimus veritatem, quod invenire jam ingredior, quod me ad summum ipsum modum perventurum esse confido; tu animasti, tu impulisti, tu fecisti. Cujus autem minister fueris, plus adhuc fide concepi, quam ratione comprehendi. Nam cum praesens praesenti tibi exposuissem interiores motus animi mei, vehementerque ac saepius assererem, nullam mihi videri prosperam fortunam, nisi quae otium philosophandi daret; nullam beatam vitam, nisi qua in philosophia viveretur; sed me tanto meorum onere, quorum ex officio meo vita penderet, multisque necessitatibus, vel vani mei pudoris, vel ineptae meorum miseriae, refrenari: tam magno es elatus gaudio, tam sancto hujus vitae inflammatus ardore, ut te diceres, si tu ab illarum importunarum litium vinculis aliquo modo eximereris, omnia mea vincula etiam patrimonii tui mecum participatione rupturum. Itaque cum admoto nobis fomite discessisses, nunquam cessavimus inhiantes in philosophiam, atque illam vitam, quae inter nos*

placuit atque convenit, prorsus nihil aliud cogitare. Atque id constanter quidem, sed minus acriter agebamus; putabamus tamen satis nos agere. Et quoniam nondum aderat ea flamma, quae summa nos arreptura erat; illam qua lenta aestuabamus, arbitrabamur vel esse maximam **(Contra Acad., lib. 2, nn. 4, 5)**.

6. Post haec legit Platonicorum libros, ut hisce verbis testatur: *Cum ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celsinus, bonas res arabicas ubi exhalarunt in nos, ubi illi flammulae instillarunt pretiosissimi unguenti guttas paucissimas, incredibile, Romaniane, incredibile et ultra quam de me fortasse et tu credis; quid amplius dicam? etiam mihi ipsi de me ipso incredibile incendium concitarunt. Quis me tunc honor, quae hominum pompa, quae inanis famae cupiditas, quod denique hujus mortalis vitae fomentum atque retinaculum commovebat* **(Ibid., n. 5)**? Caeterum tam incredibile istud incendium, quantumcumque erat, nunquam Augustinum sic afficeret, ut is ad sapientiae cultum a vitae pravitate converteretur, nisi aliae quoque commoverent eum causae praeter philosophorum sermones, qui ad erigendum cor hominis in Deum haud vim ullam habent, non adjuvante Christo mediatore. Hinc alio loco, ubi Platonicorum lectionem ad frangenda vincula, quibus saeculo illigabatur, plurimum sibi profuisse dicit, simul testatur, hunc se fructum percepisse collata cum iisdem auctoritate illorum qui divina mysteria tradiderunt, puta, Prophetarum et Apostolorum **(De Beata Vita, n. 4)**. Deinde quamvis in philosophorum libris sublimia quaedam deprehendisset, ex his tamen solummodo garrire didicerat, quasi jam peritus evasisset; qui nihilominus nisi in Christo Salvatore nostro viam Dei quaereret, non peritus, ut

loquitur, sed periturus esset **(Conf. lib. 7, cap. 20, n. 26)**. Jam inde enim coeperat, licet peccatorum poenis ac mole oppressus, eruditionis famam aucupari, et doctrinae opinione inflatus magis efferri, de diluendis interea peccatis minime cogitans. Erat ergo id temporis ex eorum numero, qui cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt **(Rom. I, 21)**. Is, ut videtur, status est ab eo expressus in libro de Beata Vita, quem statim a sua conversione composuit, in quo ubi mortales omnes velut in procelloso mari, ex quo ad philosophiae portum appellere debeant, fluctuantes exhibuit, praeclare admonet, quibusdam qui quocumque modo ad beatae vitae regionem feruntur, unum immanissimum montem, qui ante ipsum portum constitutus sit, quique etiam magnas ingredientibus gignat angustias, vehementissime formidandum, cautissimeque vitandum esse. Neque hunc *montem alium vult intelligi ratio, propinquantibus ad philosophiam ingressisve metuendum, nisi superbum studium* (verba sunt Augustini) *inanissimae gloriae: quod ita nihil intus plenum atque solidum habet, ut inflatos sibi superambulantes succrepante fragili solo demergat ac sorbeat, eisque in tenebras revolutis, eripiat luculentissimam domum, quam pene jam viderant* **(De Beata Vita, n. 3)**.

7. In hunc se montem Augustinus Platonicorum libris evehi videbat, qui nunquam eum charitatem illam docere potuissent, quae nostrae salutis aedificium ab humilitatis fundamento, quod est Christus Jesus, constituit stabilitque. Cum igitur ad se quamprimum redire cogitaret, mentis oculos conjecit in catholicam religionem, quae puero sibi insita erat, et medullitus, ut dicit, implicata, quaeve ipsum ad se vel nescientem revocabat **(Cont. Acad., lib. 2, n. 5)**. *Verum in*

hos libros, ait Augustinus, *me propterea, priusquam Scripturas tuas considerarem, credo voluisti incurrere, ut imprimeretur memoriae meae, quomodo ex eis affectus essem: et cum postea in libris tuis mansuefactus essem, et curantibus digitis tuis contrectarentur vulnera mea, discernerem atque distinguerem quid interesset inter praesumptionem, et confessionem; inter videntes quo eundum sit, nec videntes qua, et viam ducentem ad beatificam patriam, non tantum cernendam, sed et habitandam. Nam si primo sanctis tuis litteris informatus essem, et in earum familiaritate obdulcuisses mihi, et postea in illa volumina incidissem; fortasse aut abripuissent me a solidamento pietatis, aut si in affectu, quem salubrem imbiberam, perstitissem, putarem etiam ex illis libris eum posse concipi, si eos solos quisquam didicisset* **(Conf., lib. 7, cap. 20, n. 26)**. Itaque sacros codices avidissime arripere, et divina illa Spiritus sancti oracula revereri: verum non alia magis quam Epistolarum Pauli apostoli lectione afficiebatur: et statim evanuerunt eae difficultates, quibus in hanc opinionem ante fuerat adductus, ut eum quibusdam in locis pugnantia loqui, et illius verba Legis ac Prophetarum testimoniis non congruere putaret. Agnovit casta illa minimeque fucata eloquia uno Spiritu animari, eadem arcana complecti; et in iis suspiciendis exsultare cum tremore didicit. Primo etiam aspectu cognovit, quidquid in profanis libris verum legerat, in his inveniri: sed hos ita verum tradere, ut et gratiae vim commendent, et variis nos mysteriis imbuant: quod illae paginae non habent, ut nec piae illius humilitatis, quae in sola christiana religione reperitur, notitiam ingenerant. Enimvero aliud est e summo silvestris et inculti montis cacumine patriam pacis aspicere, iter ad eam non reperire, ac frustra conari per invia

circumobsistentibus desertoribus angelis: et aliud eam, quae ad beatam illam patriam ducit, viam bonorum Angelorum praesidio munitam tenere. Haec miris et arcanis modis in illius animum, cum Apostolum legeret, alte descendebant; et admiranda Dei opera considerans stupore percellebatur **(Ibid., cap. 21, n. 27)**. Cum alibi Romanianum alloquitur: *Titubans,* ait, *properans, haesitans, arripio apostolum Paulum. Perlegi totum intentissime atque cautissime. Tunc vero quantulocumque jam lumine asperso, tanta se mihi philosophiae facies aperuit, ut, non dicam tibi, qui ejus incognitae fame semper arsisti, sed si ipsi adversario tuo a quo nescio utrum plus exercearis quam impediaris, eam demonstrare potuissem; nae ille et Baias, et amoena pomoeria, et delicata nitidaque convivia, et domesticos histriones, postremo quidquid eum acriter commovet in quascumque delicias, abjiciens et relinquens, ad hujus pulchritudinem blandus amator et sanctus, mirans, anhelans, aestuans, advolaret* **(Cont. Acad., lib. 2, nn. 5, 6)**. Haec insignis morum mutatio, quam sacrorum codicum lectio in Augustini animo peperit, non videtur contigisse ante paschalem festivitatem anni conversionis ejus, quam anno trecentesimo octogesimo sexto reponimus; imo nec ante junii exitum. Cum enim Ambrosium Justina circa festum Paschae persequeretur, nondum Deus glaciem cordis ejus vitali Spiritus sui calore dissolverat; licet ipse turbatae civitatis tumultu vehementer excitaretur **(Conf. lib. 9, cap. 7, n. 15)**: nec adhuc post Deum currebat, cum Ambrosius martyrum Protasii et Gervasii detexit corpora **(Ibid., n. 16)**, die junii, ut videtur, decimo octavo.

CAPUT V. 1 *Rebus omnibus Dei causa renuntiare vult, nec valet. 2 Simplicianum consulit. 3 Antonii vitam narrante Pontitiano discit, simulque aulicorum duorum conversionem. 4 Conflictus in Augustini mente ac voluntate audito Pontitiano. 5 Pauli codicem insolitae vocis monitu aperit, lectoque loco repente convertitur.*

1. Cum sacra Dei eloquia, ut diximus, Augustini animo penitus insiderent, non jam de illo certior, sed in illo stabilior esse cupiebat. Animi tamen pendebat, et quid de vitae suae instituto statueret, ignorabat. Cor ejus a veteri fermento, quo infectum fuerat, mundandum erat. Et licet gauderet ipsum Salvatorem viam esse, quae nos ad salutem duceret, nihilominus tamen per hujus viae angustias ire adhuc pigebat. Turbulentis saeculi negotiis adhuc se tum implicari aegre gravateque ferebat. Neque enim, ut ante, spes quaestus et honoris comparandi erigebant animum ad hanc molestissimam servitutem ferendam. Jam eum illa non oblectabant prae dulcedine, quam ex divino fonte sitienter hauriebat. Sed ei moram afferebat cura studiumque vitandi offensionem nonnullorum hominum, eorum forte, quorum liberos imbuebat ingenuis artibus. Conjugii praeterea desiderio vehementer tenebatur; et ob id unum in caeteris languidus, curis animum corrodentibus tabescebat; quod nimirum vita conjugalis, ad quam tanta propensione ferebatur, varia secum traheret incommoda, quae pati nolebat **(Conf lib. 8, cap. 1, nn. 1, 2)**.

2. Sic affecto mentem Deus injecit, ut Simplicianum adiret, tunc spiritualem Ambrosii patrem, ejus deinde successorem. Elucebat in eo gratia Dei, cujus se cultui a juventute dediderat. In summa semper pietate vitam duxerat, tum aetate confectus. Quod Augustinum adduxit, ut crederet (et ita se res habebat) eum post tot annos in virtutis exercitatione transactos, spiritualis vitae scientiam diuturno usu sibi comparasse. Huic igitur decrevit omnes sui animi aestus fluctusque detegere: ut sibi sic mente constituto Simplicianus modum, quem aptiorem duceret, ad viam Dei tenendam demonstraret. Eum itaque adiit, et errorum suorum anfractus eidem aperuit. Ubi audivit Simplicianus, eum Platonicorum libros a Victorino in latinum conversos legisse, gratulatus est; et inde arrepta occasione, ejusdem Victorini, quem Romae familiarissime noverat, conversionem illi retulit. Haec illi narrabat, ut eum ad humilitatis Jesu Christi, quae absconditur sapientibus et revelatur parvulis, studium hortaretur, et ille se ad tanti viri, eadem in arte, quam ipse profitebatur, adeo illustris, imitationem accenderet: ac re quidem ipsa ad eum imitandum exarsit Augustinus. Cumque subjecisset Simplicianus, edicto Juliani prohibitos fuisse Christianos litteraturam et oratoriam artem docere, Victorinumque huic legi obsequentem scholae suae nuntium remisisse: *Non mihi,* ait Augustinus, *fortior quam felicior visus est, quia invenit occasionem vacandi tibi.* Mox in haec verba erupit: *Cui rei ego suspirabam ligatus, non ferro alieno, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, et inde mihi catenam fecerat, et constrinxerat me. Quippe ex voluntate perversa facta est libido: et dum servitur libidini, facta est consuetudo; et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. Quibus quasi ansulis sibimet innexis, unde catenam appellavi, tenebat me*

obstrictum dura servitus. Voluntas autem nova, quae mihi esse coeperat ut te gratis colerem, fruique te vellem, Deus sola certa jucunditas, nondum erat idonea ad superandam priorem vetustate roboratam. Ita duae voluntates meae, una vetus, alia nova, illa carnalis, illa spiritualis, confligebant inter se, atque discordando dissipabant animam meam. Sic intelligebam, in me ipso experimento, id quod legeram, quomodo caro concupisceret adversus spiritum, et spiritus adversus carnem . . . . **(Galat. V, 17)**. *Et non erat jam illa excusatio, qua videri mihi solebam, propterea nondum me contempto saeculo servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis: jam enim et ipsa certa erat, ego autem adhuc terra obligatus, militare tibi recusabam, et impedimentis omnibus sic timebam expediri, quemadmodum impediri timendum est* **(Confessionum lib. 8, cap. 5, nn. 10, 11)**. Pergit adhuc vim tyrannidis, quam inveterata peccandi consuetudo in ipsum exercebat, graphice describere.

3. Sed tandem omnia ejus vincula disrupit Deus, visibili simul et invisibili miraculo. Solitae illius curae et sollicitudines magis ac magis in dies recrudescebant: Deo continenter suspirabat: ecclesiam frequentabat, quantum ipsi licebat per negotia, sub quorum pondere gemebat. *Quodam die,* inquit, *venit ad me et Alypium Pontitianus quidam civis noster in quantum Afer, praeclare in palatio militans: nescio quid a nobis volebat. Et consedimus ut colloqueremur, et forte supra mensam lusoriam quae ante nos erat, attendit codicem, tulit, aperuit, invenit apostolum Paulum, inopinate sane: putaverat enim aliquid de libris, quorum professio me conterebat. Tum vero arridens meque intuens, gratulatorie miratus est quod eas et solas prae oculis meis litteras repente*

comperisset. Christianus quippe et fidelis erat, et saepe tibi Deo nostro prosternebatur in ecclesia crebris et diuturnis orationibus. Cui ego cum indicassem illis me Scripturis curam maximam impendere, ortus est sermo ipso narrante de Antonio Aegyptio monacho, cujus nomen excellenter clarebat apud servos tuos; nos autem usque in illam horam latebat. Quod ille ubi comperit, immoratus est in eo sermone, insinuans tantum virum ignorantibus, et admirans eamdem nostram ignorantiam. Stupebamus autem audientes tam recenti memoria, et prope nostris temporibus testatissima mirabilia tua in fide recta et catholica Ecclesia. Omnes mirabamur: et nos, quia tam magna erant; et ille, quia inaudita nobis erant. Inde sermo ejus devolutus est ad monasteriorum greges, et mores suaveolentiae tuae, et ubera deserta eremi, quorum nos nihil sciebamus. Et erat monasterium Mediolani plenum bonis fratribus, extra urbis moenia sub Ambrosio nutritore; et non noveramus. Pertendebat ille et loquebatur adhuc, et nos intenti tacebamus. Unde incidit ut diceret, nescio quando se et tres alios contubernales suos, nimirum apud Treveros, cum Imperator pomeridiano Circensium spectaculo teneretur, exisse deambulatum in hortos muris contiguos; atque illic ut forte combinati spatiabantur, unum secum seorsum, et alios duos itidem seorsum pariterque digressos: sed illos vagabundos irruisse in quamdam casam, ubi habitabant quidam servi tui, spiritu pauperes, qualium est regnum coelorum **(Matth. V, 3)**, *et invenisse ibi codicem in quo scripta erat vita Antonii. Quam legere coepit unus eorum, et mirari, et accendi, et inter legendum meditari arripere talem vitam, et relicta militia saeculari servire tibi: erant autem ex eis quos dicunt Agentes in rebus. Tunc subito repletus amore*

sancto et sobrio pudore, iratus sibi conjecit oculos in amicum, et ait illi: Dic, quaeso te, omnibus istis laboribus nostris quo ambimus pervenire? quid quaerimus? cujus rei causa militamus? Majorne esse poterit spes nostra in palatio, quam ut amici Imperatoris simus? Et ibi quid non fragile, plenumque periculis? Et per quot pericula pervenitur ad grandius periculum? Et quando istuc erit? Amicus autem Dei, si voluero, ecce nunc fio. Dixit hoc, et turbidus parturitione novae vitae, reddidit oculos paginis, et legebat, et mutabatur intus ubi tu videbas, et exuebatur mundo mens ejus, ut mox apparuit. Namque dum legit et volvit fluctus cordis sui, infremuit aliquando, et discrevit, decrevitque meliora; jamque tuus, ait amico suo: Ego jam abrupi me ab illa spe nostra, et Deo servire statui; et hoc ex hora hac, in hoc loco aggredior. Te si piget imitari, noli adversari. Respondit ille, adhaerere se socium tantae mercedis tantaeque militiae. Et ambo jam tui aedificabant turrim sumptu idoneo relinquendi omnia sua, et sequendi te **(Luc. XIV, 26-35)**. *Tum Pontitianus, et qui cum eo per alias horti partes deambulabant, quaerentes eos devenerunt in eumdem locum, et invenientes admonuerunt ut redirent, quod declinasset dies. At illi narrato placito et proposito suo, quoque modo in eis talis voluntas orta esset atque firmata, petiverunt ne sibi molesti essent, si adjungi recusarent. Isti autem nihilo mutati a pristinis, fleverunt se tamen, ut dicebat, atque illis pie congratulati sunt, et commendaverunt se orationibus eorum; et trahentes cor in terra abierunt in palatium; illi autem affigentes cor coelo, manserunt in casa. Et ambo habebant sponsas: quae posteaquam hoc audierunt, dicaverunt etiam ipsae virginitatem tibi* **(Conf. lib. 8, cap. 6, nn. 14, 15)**.

4. Narrante haec Pontitiano, prosequitur Augustinus. *Tu autem, Domine, inter verba ejus retorquebas me ad me ipsum; auferens me a dorso meo ubi me posueram, dum nollem me attendere; et constituebas me ante faciem meam, ut viderem quam turpis essem, quam distortus et sordidus, maculosus et ulcerosus. Et videbam, et horrebam; et quo a me fugerem non erat. Et si conabar a me avertere aspectum, narrabat ille quod narrabat, et tu me rursus opponebas mihi, et impingebas me in oculos meos, ut invenirem iniquitatem meam et odissem. Noveram eam, sed dissimulabam; et connivebam et obliviscebar. Tunc vero quanto ardentius amabam illos, de quibus audiebam salubres affectus, quod se totos tibi sanandos dederant, tanto exsecrabilius me comparatum eis oderam. Quoniam multi mei anni mecum effluxerant, forte duodecim anni, ex quo ab undevicesimo anno aetatis meae, lecto Ciceronis Hortensio, excitatus eram studio sapientiae; et differebam contempta felicitate terrena ad eam investigandam vacare . . . Ita rodebar intus, et confundebar pudore horribili vehementer, cum Pontitianus talia loqueretur. Terminato autem sermone et causa qua venerat, abiit ille. Et ego ad me, quae non in me dixi? Quibus sententiarum verberibus non flagellavi animam meam, ut sequeretur me conantem post te ire? Et renitebatur; recusabat, et non se excusabat. Consumpta erant et convicta argumenta omnia, remanserat muta trepidatio; et quasi mortem reformidabat restringi a fluxu consuetudinis quo tabescebat in mortem. Tum in illa grandi rixa interioris domus meae, quam fortiter excitaveram cum anima mea in cubiculo nostro corde meo, tam vultu quam mente turbatus, invado Alypium et exclamo: Quid patimur? quid est hoc? quid audisti? Surgunt indocti, et coelum rapiunt; et nos cum*

doctrinis nostris sine corde, ecce ubi volutamur in carne et sanguine? An quia praecesserunt, pudet sequi, et non pudet nec saltem sequi? Dixi nescio quae talia, et abripuit me ab illo aestus meus, cum taceret attonitus intuens me. Neque enim solita sonabam, plusque loquebantur animum meum frons, genae, oculi, color, modus vocis, quam verba quae promebam. Hortulus quidam erat hospitii nostri, quo nos utebamur, sicut tota domo. Nam hospes ibi non habitabat dominus domus. Illuc me abstulerat tumultus pectoris, ubi nemo impediret ardentem litem, quam mecum aggressus eram, donec exiret qua tu sciebas; ego autem non: sed tantum insaniebam salubriter, et moriebar vitaliter, gnarus quid mali essem, et ignarus quid boni post paululum futurus essem. Abscessi ergo in hortum, et Alypius pede post pedem. Neque enim secretum meum non erat, ubi ille aderat: aut quando me sic affectum desereret? Sedimus quantum potuimus remoti ab aedibus. Ego fremebam spiritu, indignans turbulentissima indignatione, quod non irem in placitum et pactum tecum, Deus meus, in quod eundum esse omnia ossa mea clamabant, et in coelum tollebant laudibus . . . . Si vulsi capillum, si percussi frontem, si consertis digitis amplexatus sum genu; quia volui feci. Potui autem velle et non facere, si mobilitas membrorum non obsequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle quod posse: et non faciebam quod et incomparabili affectu amplius mihi placebat, et mox ut vellem possem; quia mox ut vellem, utique vellem. Ibi enim facultas ea quae voluntas, et ipsum velle jam facere erat **(Ibid., cap. 7, n. 18; cap. 8, nn. 19, 20)**. Multis deinde docet pugnam in hominis ad Deum redire, cupientis voluntate inde oriri, quod voluntas a se ipsa dissidens, plena non sit in eo quod imperat; non autem quod duarum mentium duae sint naturae invicem

contrariae, ut falso asserebant Manichaei. Refert postea quomodo hinc voluptates turpiter lenocinantes cunctantem retardabant; illinc autem casta dignitas continentiae honeste blandiens attraheret; cum interim Alypius ejus lateri affixus, tam insoliti motus exitum tacitus opperiretur.

5. Sed tandem conversionis suae miraculum his verbis exponit: *Ubi vero a fundo arcano alta consideratio contraxit, et congessit totam miseriam meam in conspectum cordis mei, oborta est procella ingens, ferens ingentem imbrem lacrymarum. Et ut totum effunderem cum vocibus suis, surrexi ab Alypio. Solitudo mihi ad negotium flendi aptior suggerebatur; et secessi remotius, quam ut posset mihi onerosa esse etiam ejus praesentia. Sic tunc eram, et ille sensit: nescio quid enim puto dixeram, in quo apparebat sonus vocis meae jam fletu gravidus, et sic surrexeram. Mansit ergo ille ubi sedebamus, nimie stupens. Ego sub quadam fici arbore stravi me, nescio quomodo, et dimisi habenas lacrymis, et proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile sacrificium tuum. Et non quidem his verbis, sed in hac sententia, multa dixi tibi: Et tu, Domine, usquequo? usquequo, Domine, irasceris in finem? ne memor fueris iniquitatum nostrarum antiquarum. Sentiebam enim eis me teneri, jactabam voces miserabiles: Quamdiu, quamdiu cras et cras? Quare non modo, quare non hac hora finis turpitudinis meae? Dicebam haec, et flebam amarissima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis, et crebro repetentis, quasi pueri an puellae, nescio: Tolle, lege; tolle, lege. Statimque mutato vultu, intentissimus cogitare coepi, utrumnam solerent pueri in aliquo genere ludendi cantitare tale aliquid; nec*

occurrebat omnino audivisse me uspiam. Repressoque impetu lacrymarum, surrexi, nihil aliud interpretans, nisi divinitus mihi juberi, ut aperirem codicem, et legerem quod primum caput invenissem. Audicram enim de Antonio, quod ex evangelica lectione, cui forte supervenerat, admonitus fuerit tanquam sibi diceretur quod legebatur, «Vade, vende omnia quae habes, et da pauperibus; et habebis thesaurum in coelis: et veni, sequere me» **(Matth. XIX, 21)**; *et tali oraculo confestim ad te esse conversum. Itaque concitus redii ad eum locum, ubi sedebat Alypius: ibi enim posueram codicem Apostoli, cum inde surrexeram. Arripui, aperui, et legi in silentio capitulum, quo primum conjecti sunt oculi mei: «Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis, non in contentione et aemulatione; sed induite Dominum Jesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis»* **(Rom. XIII, 13, 14)**. *Nec ultra volui legere, nec opus erat. Statim quippe cum fine hujusce sententiae, quasi luce securitatis infusa cordi meo, omnes dubitationis tenebrae diffugerunt. Tum interjecto aut digito, aut nescio quo alio signo, codicem clausi, et tranquillo jam vultu indicavi Alypio. At ille quid in se ageretur, quod ego nesciebam, sic indicavit: Petit videre quid legissem: ostendi; et attendit etiam ultra quam ego legeram, et ignorabam quid sequeretur. Sequebatur vero: «Infirmum autem in fide recipite»* **(Rom. XIV, 1)**. *Quod ille ad se retulit, mihique aperuit. Sed tali admonitione firmatus est, placitoque ac proposito bono et congruentissimo suis moribus, quibus a me in melius jam olim valde longeque distabat, sine ulla turbulenta cunctatione conjunctus est. Inde ad matrem ingredimur: indicamus; gaudet. Narramus quemadmodum gestum sit, exsultat et triumphat; et benedicebat tibi, qui*

potens es ultra quam petimus aut intelligimus facere, quia tanto amplius sibi a te concessum de me videbat, quam petere solebat miserabilibus flebilibusque gemitibus. Convertisti enim me ad te, ut nec uxorem quaererem, nec aliquam spem saeculi hujus . . . **(Confess. lib. 8, cap. 12, n. 28-30)**. *Quam suave mihi subito factum est carere suavitatibus nugarum! et quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat. Ejiciebas enim eas a me, vera tu et summa suavitas; ejiciebas, et intrabas pro eis omni voluptate dulcior* **(Ibid., lib. 9, cap. 1, n. 1)**.

CAPUT VI. 1 *Quare magisterii sui onus non ante vindemiales ferias prope instantes abjiciat. 2 In Verecundi villam cum amicis secedit.*

1. Uni jam Deo vivere gestiens Augustinus faciendum sibi putavit quam primum, ut publicae professionis onus poneret. Verum ad id vindemiales ferias, quae opportune imminebant, opperiri visum est, quod non plures quam viginti circiter dies ad eas usque superessent, quibus elapsis jam solemni more abscedens nuntium rhetoricae magisterio sine strepitu remitteret. *Quin etiam,* inquit ipse, *quod ipsa aestate litterarie labori nimio pulmo meus cedere coeperat, et difficulte trahere suspiria, doloribusque pectoris testari se saucium, vocemque clariorem productioremve recusare, primo perturbaverat me, quia magisterii illius sarcinam pene jam necessitate deponere cogebat; aut si curari et convalescere potuissem, certe intermittere. Sed ubi plena voluntas vacandi et videndi*

quoniam tu es Dominus, oborta mihi est atque firmata; nosti, Deus meus, etiam gaudere coepi, quod haec quoque suberat non mendax excusatio, quae offensionem hominum temperaret, qui propter liberos suos me liberum esse nunquam volebant **(Confess. lib. 9, cap. 2, n. 2-4)**. In hunc pectoris morbum sui secessus causam refundit in prioribus libris tum a se scriptis, ea quae sibi in horto evenerant, silentio praetermittens **(Contra Academicos, lib. 1, n. 3; de Beata Vita, n. 4; de Ordine, lib. 1, n. 5)**, ex eadem haud dubie animi modestia, qua suum propositum nonnisi familiarissimis communicare, atque caeteris clausum tenere constituit **(Conf. lib. 9, cap. 2, n. 2)**. Cor ejus sat alte amoris divini sagittis confixum erat, et ignitis carbonibus sat valide communitum, ut subdolas eorum linguas non timeret, qui pravis eum sermonibus a proposito deterrere voluissent. Quid, quod sanctorum hominum exempla, quibus ad serviendum Deo excitatus erat, tam ardentes ei faces subjiciebant, ut contrarius obtrectationis flatus accensum in ejus animo ignem acrius inflammare posset, non extinguere? Verum ut defuturi non erant boni, qui ejus consilium laudarent: sic jactantiae simile illi videbatur, si ante litterarias ferias, quae appetebant, professionem rhetoricam abjiceret; omnia in se ora conversurus, qui hanc immaturam magisterii abdicationem ostentationi palam tribuere potuissent. Tot vero temerariis judiciis et falsis sermonibus ansam dare, causamve tam sancti operis arguendi praebere, et inquirendi quonam id animo faceret, a prudentia videbatur alienum **(Ibid., n. 3)**. Toleravit igitur illud temporis intervallum, donec decurreret; quod exiguum licet, aegre tamen toleravit. Jam enim recesserat illa gloriae cupiditas, quae in partem oneris cum eo venire consueverat: et solus illud sustinere coactus, succubuisset

ponderi, nisi in pristinae ambitionis locum patientia subsidio venisset. Quantumvis prudenter in hoc se negotio gesserit, non audet tamen ab omni se culpa vacuum asserere, quod firmum Deo serviendi propositum amplexus, adhuc in cathedra mendacii vel breve tempus sedere se passus fuerit **(Ibid., n. 4)**.

2. De Augustini proposito bono macerabatur anxietudine Verecundus **(Ibid., cap. 3, n. 5)**, familiaris ejus, civis et grammaticus Mediolanensis **(Ibid., lib. 8, cap. 6, n. 13)**; cujus cum in omnes, tum vero in Augustinum erat benevolentia singularis **(De Ordine, lib. 1, n. 5)**: scilicet aegre admodum ferebat, quod multis saeculi laqueis irretitus, se tam jucunda societate prope diem orbandum videret. Nondum christianus erat: et licet uxorem fidelem duxisset, ea tamen arctissima compede ab itinere, quod inibant amici, retardabatur. Illud siquidem alta lege nolebat aggredi, quam ea, qua minime poterat; nempe ut se ab uxore sua disjungeret, quo terrenis omnibus dimissis totum se Deo manciparet. Quapropter eum Augustinus et Alypius solabantur, et ut in vita conjugali, qua implicatus erat, Deo serviret, hortabantur. Nihil de Verecundi erga eos benevolentia moeror animi detraxit. Villam suam Cassiciacum eis benigne obtulit, ut quamdiu ibi morarentur, in ea degerent. Oblatam illi sedem grato animo susceperunt. Hinc Augustinus in ea villa residens, per jocum dixit, se incuriose uti grammaticorum verbis, qui res suas ipsi ad utendum dedissent **(De Beata Vita, n. 31)**. *Retribues illi, Domine,* ait Augustinus, *in resurrectione justorum, quia jam ipsam sortem retribuisti ei. Quamvis enim absentibus nobis, cum Romae jam essemus, corporali aegritudine correptus, et in ea christianus et fidelis factus, ex hac vita emigravit: ita*

misertus es non solum ejus, sed etiam nostri, ne cogitantes egregiam erga nos amici humanitatem, nec eum in grege tuo numerantes, dolore intolerabili cruciaremur. Gratias tibi, Deus noster, tui sumus; indicant hortationes et consolationes tuae: fidelis promissor, reddes Verecundo, pro rure illo ejus Cassiciaco, ubi ab aestu saeculi requievimus in te, amoenitatem sempiterne virentis paradisi tui; quoniam dimisisti ei peccata super terram, in monte incaseato, monte tuo, monte uberi **(Conf. lib. 9, c. 3, n. 5)**. Haec itaque Verecundi villa inter montes sita fuisse videtur. Effluxerunt tandem dies illi, qui ad litterarias ferias supererant; illi nimirum dies, qui prae amore libertatis otiosae ad requirendum vultum Dei, et longi et multi Augustino videbantur. Illuxit igitur dies, quo rhetoricae professionem reipsa deseruit, et quo linguam ejus eruit Deus, unde cor illius prius eruerat **(Ibid., cap. 4, n. 7)**. Sic laetus et Deo gratias habens statim cum omnibus suis, hoc est, Monnica matre, Navigio fratre, Trygetio et Licentio discipulis, Lastidiano et Rustico consobrinis, Adeodato filio et Alypio, se ad villam Verecundi contulit **(De Beata Vita, n. 6)**.

CAPUT VII. 1 *De anno in quo conversio Augustini contigit, controversia unde potissimum exorta. 2 Anno 387 illam adscribunt opiniones duae, quibus alio atque alio detorquentur Possidii Augustinique hanc in rem dicta. 3 Nihil obstare quominus hisce dictis in*

germano sensu acceptis illum anno 386 conversum, eumdemque anno 387 baptizatum asseramus. 4 Huic sententiae robur accedit ex quodam Augustini loco, comparato cum tempore quo Ambrosius exagitabatur ab Justina. 5 Diluitur contraria argumentatio petita ab observatione temporis, quo Imperatori laudes recitavit. 6 Opinio quaedam conversionem Augustini ponens anno 385 minime probabilis.

1. Paucos adhuc in ea villa dies transegerat, cum libros suos de Academicis exorsus **(Contra Academicos, lib. 1, n. 4)**, eos intermisit, ut librum de Beata Vita scriberet **(Retractationum lib. 1, cap. 2)**, tridui opus, ipso natalitio illius die incoeptum **(De Beata Vita, n. 6)**, qui in idus novembris incidebat. Itaque secessus ejus in villam Cassiciacum nonnisi mense octobri ejusque conversio septembri, aut saltem exeunte augusto videtur contigisse: Mediolani enim, praeclectionibus suis absolutis, aliquot adhuc dies potuit commorari. Tunc vero temporis trigesimum et tertium aetatis annum agebat, ut ipsemet testatur sub finem librorum, quos de Academicis scripsit **(Contra Acad., lib. 3, n. 43)**, et post idus novembres absolvit. Id ipsum asserit in Soliloquiorum libris **(Soliloquiorum lib. 1, n. 17)**, quos sub idem tempus edidit. Et cum Monnica mater paulo post ejus Baptismum ex hac vita migravit, nondum trigesimum et tertium aetatis annum exegerat **(Conf. lib. 9, cap. 11, n. 28)**. His ita constitutis conficitur, eum trigesimo secundo aetatis suae anno exeunte fuisse conversum; anno autem trigesimo

tertio baptizatum, octo aut novem post conversionem mensibus, cum Baptisma in Paschali solemnitate susceperit. Jam autem Possidius annos eum sex et septuaginta natum obiisse tradit **(Possidius, in Vita Augustini, c. 31)**: nullusque in dubium revocat ejus obitum in quintum kalendas septembris anni quadringentesimi trigesimi, juxta Prosperi chronicon incidisse. Illum igitur natum fuisse oportet idibus novembris anni trecentesimi quinquagesimi quarti; conversum mense augusto anni trecentesimi octogesimi sexti; baptizatum vero Paschate anni trecentesimi octogesimi septimi, octavo kalendas maii. Eo enim anno Pascha septimo kalendas maii celebrandum esse docuerat Ambrosius **(Ambros., Epist. ad Aemilium)**. Nullam haecce chronologia controversiam admitteret, nisi Augustinus matrem suam tum ex hac vita migrasse diceret, cum ipse Africam repetens, se ad Ostia Tiberina navigationi instauraret **(Conf. lib. 9, cap. 8, n. 17; cap. 10, n. 23)**. Constat enim, hinc quidem, obiisse illam, ut diximus, trigesimum et tertium aetatis annum agente Augustino; hoc est, juxta calculum nostrum, ante idus novembres anni trecentesimi octogesimi septimi. Illinc autem certum habemus, Augustinum non repetiisse Africam nisi post necem Maximi tyranni **(Contra Litteras Petiliani, n. 30)**, qui mense julio exeunte, vel augusto anni trecentesimi octogesimi octavi interfectus est.

2. Difficultas duo ista conciliandi doctissimos quosque in diversas opiniones distrahit. Quidam enim nolunt a Possidio, cum Augustinum annos septuaginta sex vixisse scribit, ipsius annos per consulatus numerari; et pro primo anno sumi temporis spatium quod ab idibus novembris ad kalendas

januarias, ac pro ultimo anno, id quod a kalendis januariis ad quintum kalendas augusti extenditur. Sic Augustinum natum esse contendunt idibus novembris anni trecentesimi quinquagesimi quinti; conversum anno trecentesimo octogesimo septimo, baptizatum anno trecentesimo octogesimo octavo; et re ipsa vixisse annos, non septuaginta sex, sed septuaginta quatuor, adjectis super novem aut decem mensibus. Volunt alii Augustinum in libro sive contra Academicos tertio, sive Soliloquiorum primo, annos suos tantum absolutos, non autem inchoatos numerare. Sic eum natum esse anno trecentesimo quinquagesimo quarto, conversum porro non fuisse nisi anno trecentesimo octogesimo septimo, nec baptizatum nisi anno trecentesimo octogesimo octavo, trigesimo tertio aetatis expleto, hoc est, trigesimo quarto inchoato. Utraque haec opinio profecto vim infert verbis Augustini aut Possidii; ut dicere cogamur Possidium, qui una cum Augustino quadraginta annorum tempus traduxit, quique ipsius aetatem ab eo solo acceperat, illam tamen aliter ac ipsum Augustinum computavisse. Nec enim Augustinus, si annos per consules notaret, libros suos de Academicis, mense novembri conscriptos, reponeret anno aetatis suae trigesimo tertio; nec pariter eidem anno adscriberet ipsam mortem Monnicae, quae tam longo post tempore contigisset. Et si absoluti tantum illius anni numerati sunt, ei quinque et septuaginta vitae anni, non plures, tribui debuerunt. Observare adhuc licet contra priorem sententiam, haud fuisse quidem omnino insolens, episcoporum urbis et imperatorum annos per consulatus numerare (lice hoc ipsum infrequenter evenerit); quod scilicet eorum creatio et obitus in actis publicis, quibus consules erant adscripti, notarentur, et annum nullus ignoraret. Non sic porro de ortu filii municipis

Tagastensis admodum tenuis existimare licet. Quod spectat ad alteram sententiam, tametsi fatendum est, cum quispiam dicitur annos triginta tres natus, de inchoatis aut absolutis id posse intelligi; quemadmodum cum reges anno aetatis decimo quarto, caeteros autem vigesimo quinto sui juris esse dicimus, quamvis illi anno decimo quarto inchoato, isti autem vigesimo quinto exacto in suam tutelam veniant: attamen a vero prorsus alienum videtur, hanc nominis ambiguitatem ad omnia loca, in quibus aetatis suae meminit Augustinus, extendere; et ad eum praecipue locum, qui nobis regulae instar esse debet ad illius Baptismi tempus statuendum: *Die nono,* inquit de matre, *aegritudinis suae, quinquagesimo et sexto anno aetatis suae, trigesimo et tertio aetatis meae, anima illa religiosa et pia corpore soluta est* **(Conf. lib. 9, cap. 11, n. 28)**. Nullae hic verborum ambages. Nemo rem unquam ad annum aetatis suae trigesimum tertium retulit, ut progrediente trigesimo quarto, eoque plus dimidia parte jam elapso, evenisse eam significaret. Quis etiam putet Augustinum, cum se anni aetatis suae undetrigesimi historiam aggressurum sic diceret, *Proloquar in conspectu Dei mei annum illum undetrigesimum aetatis meae* **(Ibid., lib. 5, cap. 3, n. 3)**; persuasisse sibi, hoc a suis lectoribus de anni sui trigesimi historia intelligendum? Quod autem scribit, se decimo sexto aetatis anno pubescentem, libidini luxuriaeque parere coepisse **(Ibid., lib. 2, cap. 2, n. 2)**; haud scimus, an operosum sit credere, Afrum adolescentem igneo animi vigore, ad id jam satis fuisse aetate provectum: quanquam videatur, non corruisse penitus in vitium, nisi Carthagine **(Ibid., lib. 3, cap. 1)**, hoc est, anno aetatis suae decimo septimo.

3. Cum duae igitur sententiae in tantas difficultates incurrant, ut qui unam sequuntur, alteram vi detortam et omnino improbabilem existiment; nihil obstare videtur, quominus stemus Augustini verbis, et ipso asserente agnoscamus Monnicam diem obiisse, quando ipse in Africam rediens, instaurabat se navigationi; nec inde inferamus illum statim ab obitu matris perfecisse iter, navimque conscendisse; cum id minime asserat. Neque vero alienae sunt a narrationibus hujuscemodi loquendi formulae: Proficiscebamur, cum iste advenit; parabamus nos itineri. Atque id quidem videtur ad munus diligentiamque historici spectare, ut memorata re, quae capto consilio moram attulit, doceat quoque subinde dilatumne tantummodo, an omnino dissolutum consilium fuerit. Sed perspicuum est Augustini propositum non fuisse, eo usque vitae suae historiam in prima Confessionum suarum parte perducere: hoc forte solum erat in animo, ut ad laudem gloriae gratiae Dei in omnium aspectum proferret suos ipsius mores ab infantia ad conversionem suam et Baptismum: quo fit ut narrata matris morte, ne verbum quidem de suo Romam reditu faciat; licet cum aliquandiu Romae substitisse, et aliquot illic scripsisse libros in confesso sit **(Retract. lib. 1, cap. 7-9)**. Quid, quod nos ipse admonet, se multum festinantem multa silentio praeterire **(Conf. lib. 9, cap. 8, n. 17)**? Ejus igitur verbis nullatenus adversamur, cum cum mortua matre consilium in Africam remeandi distulisse, et postero solum anno perfecisse dicimus. Quibus porro de causis distulerit (quae multae esse potuerunt), nos latet; nobis eum potuisse differre sufficit: quanquam dilationem et moram ipsi allatam esse suadet ratio non levis. Scribit enim se, cum mater in morbum incidit, Ostiae fuisse, ubi post longi itineris laborem vires reficiebat priusquam in navem

conscenderet: *Instaurabamus nos,* ait, *navigationi* **(Ibid., cap. 10, n. 23)**. Igitur ad Ostia Tiberina conquiescens, itineris labore, quem Mediolano rediens toleraverat, supersedebat. Ac sic profecto Romae non tantum temporis commoratus erat, quantum sat esse posset ad tria sive quatuor opuscula, quae ibi post Baptismum edidit, conscribenda **(Retract. lib. 1, cap. 7-9)**. Quapropter ejus in Urbe commoratio non ante, sed post obitum matris reponenda est; et fatendum quidpiam ei fuisse impedimento, quominus in Africam tam cito remearet. Et vero non improbabiliter dici posset, Monnicam sub initium novembris e vita migrasse, per ejus obitum destinatam profectionis occasionem Augustino excidisse, nullam deinde opportunam reliquo anno se obtulisse; aut eum jam adverso tempore ac infesto mari navigare noluisse; tandem anno sequenti quibusdam de causis eum adhuc ad mensem augustum Romae fuisse detentum. Porro navigationem a tertio idus novembris interclusam fuisse legimus: et ipse Gratianus edixit anno trecentesimo octogesimo, ut naves, quae frumentum Romam advehebant, non ultra idus octobris deinceps e portu solverentur **(Cod. Theod. Gotf. tom. 5, pagg. 107, 108)**. Ipsa etiam temporis historia commodam satis conjecturam nobis suppeditat, ex qua colligere liceat, quid Augustinum Romae ad necem usque Maximi distinere potuerit. Hoc ipso enim anno trecentesimo octogesimo septimo tyrannus ille circa mensem augustum irrupit in Italiam, et pulso ex ea Valentiniano, Africam pariter occupavit, teste Pacato. Fieri ergo facile potuit, ut Augustinus de his certior factus, cum ad Ostia Tiberina propter obitum matris detineretur, mutato subinde consilio, hujus tumultus exitum opperiri Romae statuerit, ubi a civilis belli cladibus tutior, quam Tagastae, degere poterat. Hinc satis, opinamur,

perspicuum est nullam subesse causam, quae exigat ut Augustini et Possidii verba detorqueamus a germano sensu: quin etiam aliquot non deesse rationes, quae nos a praepostera illa interpretatione revocent. Nam si conversionem Augustini referimus in annum trecentesimum octogesimum septimum, dicere cogemur eum suo in secessu ruri prope Mediolanum habitasse illo ipso tempore, quo Maximus, ut constat ex temporis illius historia, cunctam Italiam invadebat, et ex ea Valentinianum expellebat, hoc est in medio belli turbine, qui non immanius alibi, quam in Mediolanensi tractu fremebat: quippe cum Imperatori domicilium ac sedem praebere Mediolanum soleret. Quo fit, ut ex Ambrosii verbis colligi Baronius arbitretur, Mediolanenses cives tunc de fuga cogitasse **(Baronius, ad annum. 387, n. 62)**.

4. Cum Augustinus Baptismum suscepit, annus intercesserat aut amplius, ex quo Psalmorum in ecclesia Mediolanensi modulatio coeperat; cum videlicet Justina Valentiniani regis pueri mater ab Arianis seducta persequeretur Ambrosium **(Confessionum lib. 9, cap. 7. n. 15)**. Unde Baronius infert illum baptizatum fuisse anno post sedatam hanc persecutionem proximo **(Baronius, ad annum 388, n. 74)**. Et recte quidem, ut Baptismum Augustini reponamus anno trecentesimo octogesimo septimo, si modo Sermo Ambrosii de Basilicis non tradendis habitus fuerit Dominica Palmarum, quae anno trecentesimo octogesimo sexto incidebat in ultimum diem martii. Nam sub id tempus, quo sermo hic habitus est, aut paucis ante diebus, populus Mediolanensis psalmos coepit concinere. Sic ergo dum Augustinus baptizatus est octavo kalendas maii anno trecentesimo octogesimo septimo, annus et mensis circiter

intercesserat. Isthaec persecutionis in Ambrosium concitatae chronologia confirmari potest ex lege, quam Justina contra orthodoxos ferendam curavit pro Synodo Ariminensi, data duodecimo kalendas februarii, anno trecentesimo octogesimo sexto. Nam in epistola decima quarta Ambrosii, ad Marcellinam sororem, quae ad primum persecutionis annum (biennio enim illa desaeviit) videtur spectare, ne verbum quidem exstat illius legis. Contra vero frequens ejus habetur mentio in Sermone de Basilicis non tradendis, qui haud dubie ad alterum annum pertinet. Verisimile est igitur hanc legem adulta persecutione sancitam. Quod si ita sit, inchoanda est illa necessario anno trecentesimo octogesimo quinto, et terminanda anno trecentesimo octogesimo sexto. Atque adeo Baptismus Augustini reponendus anno trecentesimo octogesimo septimo. Operae pretium est pariter observare, Justinae persecutionem adhuc viguisse, dum martyrum Protasii et Gervasii corpora inventa sunt, hoc est, exeunte junio. Cum enim constet ex Augustino **(Serm. 286, n. 4)** hujus translationis solemnitatem, quae hac ipsa die in veteri Carthaginensis Ecclesiae Kalendario memoratur **(Mabillonius, Annalium tomo 3, pag. 398)**, in Africa fuisse celebratam, nec aliunde sanctos illos martyres tunc temporis innotuisse; verisimile omnino est, decimum nonum junii diem, qui sacer illis est, diem esse translationis eorumdem. Itaque hinc consequitur, Justinae persecutionem non quievisse, nisi sub finem junii illius anni, qui Augustini Baptismum praecessit. Haec omnia optime inter se cohaerent, si ejus Baptismum anno trecentesimo octogesimo septimo, et conversionem anno trecentesimo octogesimo sexto reponimus: sed in difficilem nodum incidemus, si ejus conversionem anno trecentesimo octogesimo septimo

statuamus. Eo enim anno Maximum in Italiam irrupisse certum est, et neminem in dubium revocare existimamus, quin Ambrosius datam sibi a Valentiniano legationem ad Maximum secundam paulo ante obiverit. Ex ipsius Ambrosii relatione patet, Maximum Treviris tunc degentem se ad bellum comparasse: et juxta Zosimum, Domninus post Ambrosium a Valentiniano ad Maximum legatus est **(Zosimus, lib. 4)**. Haec autem omnia post mensem junium reponere, non est adeo facile et expeditum. Accedit illud, quod juxta hunc calculum, Augustam a vexando Ambrosio non ante destitisse oportet, quam cum illum de pace acturum ad Maximum misit: licet vix credi possit, Justinam extemplo tantum spei ac fiduciae in eo homine posuisse, ad quem expellendum tot modo machinas adhibuisset, quique ad hoc negotium obeundum non adeo idoneus videbatur; cum ex ejusdem relatione constet, conquestum esse Maximum, quod ab eo fuisset in prima legatione deceptus.

5. Qui Augustinum anno solum trecentesimo quinquagesimo quinto natum esse, aut ipsum annos suos expletos numerare contendunt, locum alium afferunt, in quo se, ut quidem putant, cum Imperatoris panegyricum recitavit, tricenariam aetatem egisse testatur **(Confessionum lib. 6, cap. 6, n. 9, et cap. 11, n. 18)**. Nempe pro certo ponunt hanc panegyrim eam esse, quam Bautoni consulatum ineunti dixit **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 30)** kalendis januarii anni trecentesimi octogesimi quinti. Unde colligunt eum, cum trigesimum aetatis suae annum numeret anno trecentesimo octogesimo quinto, aut natum esse anno trecentesimo quinquagesimo quinto, aut non numerare initium anni sui trigesimi primi. Observavimus supra, in hisce numerandi modis quosdam esse

dubios et ancipites, quosdam unico sensu definitos. Arbitramur hunc loquendi modum, Ago trigesimum aetatis annum, ad postremum genus pertinere, nec aliud significare quam, Nondum trigesimum aetatis annum absolvi. Sin dicas, Annos triginta natus sum; fatemur id ex aequo significare posse, te annos triginta natum esse, sive inchoatos, sive absolutos. Hac ergo ratione haud inficias ibimus, panegyrim illam, cujus Augustinus meminit, siquidem eam ipse annos triginta et unum natus habuerit, pertinere ad annum trecentesimum octogesimum quintum. Et re quidem ipsa cum varii aestus animi, quibus tunc jactabatur, ab Ambrosii concionibus concitati esse videantur **(Confessionum lib. 6, cap. 4, n. 6)**; conjici potest eum jam pridem Mediolanum venisse, nec tamen ante idus novembres anni trecentesimi octogesimi quarti, si modo ad hanc urbem non venit, nisi ut peractis ejusdem anni vindemialibus feriis publicas scholas instauraret: quod quidem non omnino perspectum est ac exploratum; fieri enim potuit, ut Mediolanum anno trecentesimo octogesimo quarto ineunte venerit. Quin etiam Rivius in sua chronologia eum anno trecentesimo octogesimo tertio venisse statuit; nec est quod in contrariam partem afferamus. Faustus enim Carthaginem venire potuit ante annum Augustini undetrigesimum; et id indicari videtur his verbis: *Proloquar in conspectu Dei mei annum illum undetrigesimum aetatis meae. Jam venerat Carthaginem quidam Manichaeorum episcopus Faustus nomine* **(Ibid., lib. 5, cap. 3, n. 3)**. Potuit igitur videre Faustum, et ab eo abalienari, jam inde ab anno trecentesimo octogesimo secundo exeunte; sub ejusdem anni exitum, aut anno trecentesimo octogesimo tertio ineunte Romam venisse; et ante peractas vindemiales anni trecentesimi octogesimi tertii

ferias mitti Mediolanum. Nam si desunt argumenta, quibus probetur Symmachus Urbis praefecturam gessisse anno trecentesimo octogesimo tertio; desunt pariter nobis in contrariam partem. Juxta quem calculum panegyricum, quem videtur innuere a se trigesimo aetatis anno habitum, recitare potuit aut ineunte anno trecentesimo octogesimo quarto, aut alio ejusdem anni tempore. Nullis enim probari potest argumentis eumdem esse, quem Bautoni consuli dixit; et longe similius vero est aliam fuisse panegyrim, cum eam Imperatoris laudes nuncupet **(Ibid., lib. 6, cap. 6, n. 9)**. Cur autem Augustinus (quae etiam nonnullis errandi causa extitit) ostensurus se ab Africa, cum ibi damnati sunt Manichaei, anno trecentesimo octogesimo sexto abfuisse, priorem illam panegyrim Imperatoris tacitus praeterit **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 30)**, tantumque se Mediolanum venisse testatur ante consulatum Bautonis **(Ibid.)**, cui magistratum ineunti panegyricum dixerat; ejus rei facilis et prompta responsio est: quia cum frequens se praebere potuerit occasio laudandi Imperatoris, novis oportuisset eum argumentis commonstrare, panegyrim illam Imperatori dictam fuisse anno trecentesimo octogesimo quarto, non autem anno trecentesimo octogesimo septimo. Sat igitur habuit afferre idoneam probationem minime dubiam, et eo magis perspicuam, quod Manichaeorum damnatio videtur his verbis fuisse subscripta: *Anno post consulatum Bautonis,* etc. Et ob eamdem haud dubie causam tacet, se Romae fuisse commoratum etiam priusquam Mediolanum proficisceretur. Maluimus tamen adventum Augustini Mediolanum anno duntaxat trecentesimo octogesimo quarto consignare, cum ea sententia magis recepta sit, et Augustini verbis apprime consentanea; quaeque non ponat Symmachum praefecturam

Urbis gessisse jam inde ab anno trecentesimo octogesimo quarto, quamvis hujus rei nulla cernantur vestigia. Quod si anno trecentesimo octogesimo quarto ineunte advenit; statui potest, eum ante trigesimum aetatis suae annum absolutum panegyrim Imperatori dixisse.

6. Alio quoque ex loco exsurgere scrupulus potest: nimirum cum ad Christum conversus est, multi jam, ut in Confessionum libris tradit, effluxerant anni, *forte duodecim,* ex quo Ciceronis Hortensium undevicesimo aetatis suae anno legerat **(Confessionum lib. 8, cap. 7, n. 17)**. Hujus porro scrupuli amovendi ratio nulla est potior, quam quae ab ipso Augustino suggeritur, qui voce adjuncta *forte,* satis indicat eo loci se accurate et ad amussim non loqui; ut nec eodem fere loco, cum illud ipsum tempus *decennio et amplius* exprimit **(Confessionum lib. 8, cap. 7, n. 18)**. In suis autem Soliloquiis, quae, ut diximus, paulo post suam conversionem scripsit, quatuordecim fere annos effluxisse testatur **(Soliloq. lib. 1, n. 17)**. Attamen Baronius hoc uno Confessionum loco innixus, Augustini conversionem anno aetatis ejus primo et trigesimo, Christi trecentesimo octogesimo quinto reposuit. Unde biennium et aliquot insuper menses inter conversionem ejus et Baptismum interponere coactus est. Verum ex dictis perspicuum relinquitur, id nequaquam posse propugnari; sicut nec illud quo asserit Monnicam non obiisse nisi quarto nonas maii, anni trecentesimi octogesimi noni, id est, anno et amplius post Augustini conversionem elapso; et Augustinum non remeasse in Africam nisi eodem anno trecentesimo octogesimo nono. Quo ex calculo sequeretur, ut non plus quam biennium inter

ejus reditum et presbyteratum intercessisset; cum tamen Possidius triennium interponat.

CAPUT VIII. 1 *Quibus exercitiis ruri vacarit Augustinus. 2 Qua ratione duos ibi adolescentes instituerit. 3 Librum adversus Academicos primum conscribit. 4 Hinc aliis quibusdam opusculis manum admovet. 5 Redit ad Academicos, et librum de iisdem secundum ac tertium perficit. 6 De Romaniano cui hos de Academicis libros dedicavit. 7 Liber de Beata Vita scriptus ad Theodorum. 8 Libri de Ordine duo. 9 Aemulationis et inanis jactantiae motus in discipulis suis comprimit. 10 Opus de Ordine cur Zenobio dedicatum.*

1. Ut seriem historiae Augustini repetamus: *Renuntiavi,* inquit, *peractis vindemialibus, ut scholasticis suis Mediolanenses venditorem verborum alium providerent, quod et tibi ego servire delegissem, et illi professioni prae difficultate spirandi ac dolore pectoris non sufficerem. Et insinuavi per litteras antistiti tuo viro sancto Ambrosio pristinos errores meos, et praesens votum meum, ut moneret quid potissimum mihi de Libris tuis legendum esset, quo percipiendae tantae gratiae paratior aptiorque fierem. At ille jussit Isaiam prophetam; credo quod prae caeteris*

Evangelii vocationisque Gentium sit praenuntiator apertior. Verumtamen ego primam hujus lectionem non intelligens, totamque talem arbitrans, distuli repetendum exercitatior in dominico eloquio **(Confessionum lib. 9, cap. 5, n. 13)**. Monnica eorum, dum in villa Cassiciaco degerent, curam ut par est credere susceperat, eisque parabat cibaria **(Contra Academicos, lib. 2, n. 13; Confessionum lib. 9, cap. 4, n. 8, et cap. 9, n. 22)**: Augustinus laborem rusticis partiebatur, et eorum operibus praeerat **(Contra Academicos lib. 1, n. 15, et lib. 2, n. 10)**. In hisce domesticis curis, scribendisque epistolis magnam dici partem vel illubenter aliquando insumebat **(Ibid., lib. 2, n. 25, et lib. 3, n. 2)**. Tantum alimenti sumebat, quantum compescendae fami satis esset **(Ibid., lib. 2, n. 14)**; et prandii ejus idem initium qui finis erat **(Ibid. lib. 3, n. 7)**. Non ante surgebat a lectulo, quam luceret. Sed cum in tenebris id temporis ageret, quod in Italia etiam pecuniosis prope necessarium fuisse testatur; jam pridem consueverat, veri perquirendi studio, aut primam, aut ultimam, certe dimidiam fere noctis partem secum meditando pervigilem ducere. Id quoque praecipiebat adolescentibus, ut suo exemplo aliquid secum agerent, et secum habitare consuefacerent animum **(De Ordine, lib. 1, n. 6)**. E lectulo surgens quotidiana Deo vota persolvebat **(Ibid., n. 25)**, et humiles ignorantiae suae et vulnerum suorum querelas exhibebat **(Ibid., n. 13)**. Inde cum suis de re utili sermone conferens, quod ejus oculis occurrebat, materiem ipsi de altissimis rebus disserendi aliquando ministrabat **(Contra Acad., lib. 3, nn. 33, 34)**.

2. Secum inter alios adduxerat Trygetium et Licentium, ambos Tagastenses **(De Beata Vita, n. 6)**. Licentius Romaniani

filius, jam tum auditor Augustini erat, cum ille Carthagine doceret **(Contra Academicos, lib. 2, n. 3)**. Hos adolescentes singulari benevolentia complectebatur, et in eorum mores informandos omni cogitatione curaque incumbebat **(De Ordine, lib. 1, n. 29)**: operam quoque conferebat ad eos ingenuis ac humanioribus litteris imbuendos; quia eos idcirco secum habebat. *Nam eruditio,* inquit, *disciplinarum liberalium, modesta sane atque succincta, et alacriores et perseverantiores et comptiores exhibet amatores amplectendae veritati, ut et ardentius appetant, et constantius insequantur, et inhaereant postremo dulcius, quae vocatur, Licenti, beata vita* **(Ibid., n. 24)**. Postea tamen in hoc liberalium disciplinarum encomio se modum excessisse animadvertit. Jam tum etiam nonnisi timide ac dubitanter ad eas excitabat Licentium, quem licet adhuc adolescentulum, ad amorem ipsius veritatis et sapientiae, quod utrumque vere Christus est, inflammare magis studebat **(Contra Academicos, lib. 3, n. 7; Paulinus, inter August. Epist. 32, n. 5)**. Cum eo socioque ejus Trygetio saepe ipse disserebat de gravibus seriisque admodum rebus, quo et eorum eruditionem exploraret, ac meditata disputatione excitatos roboraret proveheretque ad altiora. *Nam et maximae res,* aiebat, *cum a parvis quaeruntur, magnos eos solent efficere* **(Contra Academicos, lib. 1, n. 6)**. Quamobrem cum illi quos ad disputandum non inveniendi veri cupiditas, sed puerilis ingenii jactantia impellit, vix ad ea quae temere ab adversario sint concessa, redire patiantur; contrariam ipsis legem praescribebat, ut ea quae in cautius forte dicta essent, de integro discuterentur. Sic inducti sunt, ut non parvum in philosophia profectum putarent, cum in comparatione recti verique inveniendi contemnitur a disputante victoria **(Ibid., n.**

8). Miram super hac re coram eis orationem habuit, quam adscribimus inferius **(Infra, n. 9)**. Porro haec instituendi ratio, quam Augustinus iniit, tantum Trygetio et Licentio profuit, ut qui prius eos noverant, vix crederent sic illos ad res magnas investigandas exarsisse, et id aetatis adolescentes bellum indixisse voluptatibus **(De Ordine, lib. 2, n. 29)**. Non immerito itaque Licentius felicissimos illos dies, quos cum sancto Doctore in Italiae medio inter jucundissima otia transegerat, sibi postea revocari peroptabat **(Carmine ad August. praeceptorem, vers. 52 sqq. in tomo 2, Epist. 26)**. Quidquid in his dicebatur colloquiis, adhibito notario statim stilo excipiebatur **(De Ordine, lib. 1, n. 5)**. Quod semper usurpabat Augustinus, tum ne quid boni perire permitteret, tum quod id valetudini suae conducere videret: aliqua enim loquendi difficultate laborabat, et eum tunc tenebat incommoda valetudo, quae nec eum sua manu scribere patiebatur **(Soliloquiorum lib. 1, n. 16)**.

3. Ex his colloquiis varia prodiere opuscula Augustini in modum dialogorum edita, in quibus familiares eruditique illi congressus, nativo prorsus et jucundo sermone exponuntur. Refert ipsissima verba, quibus in iisdem colloquiis tum ipse, tum Alypius usi fuerant; aliorum autem solummodo sententias reddidit **(Contra Academicos, lib. 1, n. 4)**. Eorum omnium quae per id temporis, cum se omnibus abdicatis ad christianae vitae otium contulisset, nondum baptizatus elabovarit, primum est opus contra Academicos, vel de Academicis scriptum **(Retractationum lib. 1, cap. 1)**. In illorum, ut diximus, philosophorum errores inciderat, qui sapientem cuiquam rei, ut certae et manifestae, assentiri prohibebant, et omnia nobis obscura et dubia volebant videri: quique hoc

pacto veri inveniendi desperationem multis ingerebant. Opinio illa, quam falsa eorum argumenta in illius animo impresserant, necdum penitus oblitterata fuerat. Sed tamen quod operis hujus quodam loco ait, se nihil certi adhuc habere quod sentiat, nisi quod illis probabile visum est non posse inveniri veritatem, sibi autem inveniri posse probabile est **(Contra Academicos, lib. 2, n. 23)**; quis non intelligat ab ipso dictum figura quadam, solemni dialogorum more: quandoquidem jam ipsi, ut alibi disertis verbis dicit, certa erat perceptio veritatis **(Confessionum lib. 8, cap. 5, n. 11)**? Caeterum cum ea res maximi esset ad salutem momenti, hosce philosophos, qui veritatis ostium, omni spe illam inveniendi adempta, ipsi praecludebant, quantis posset rationibus aggredi constituit. Paucis ergo a suo in villam secessu transactis diebus, Trygetium et Licentium secum invicem contendere de hac re jussit, ita ut hic partes Academicorum sustineret, ille coram ipso Augustino et Alypio impugnaret. Aderat Navigius, sed pauca protulit. Alypius etiam paulo post discessit **(Contra Academicos, lib. 1, n. 8)**, cum iter in urbem Mediolanum esset ipsi constitutum **(Ibid., n. 5)**? Alii tamen colloquium tribus continuis diebus **(Ibid., nn. 11, 15)**, decimo forte, undecimo et duodecimo novembris, ut videtur, vel quarto, duodecimo et decimo tertio, horis antemeridianis prosecuti sunt. Quae triduana disputatio ex tribus libris contra Academicos scriptis, priorem constituit. Quem Augustinus absolvit, dicens hanc controversiam paucis potuisse concludi, nisi hos adolescentes exercere, et eorum nervos ac studia in primis explorare voluisset.

4. Post illud colloquium, septem fere diebus à disputatione quieverunt **(Ibid., lib. 2, n. 10)**. Per id enim temporis,

priusquam libros de Academicis absolvisset, librum de Beata Vita composuit **(Retract. lib. 1, cap. 2)** ex colloquiis, quae per triduum, decimo tertio, decimo quarto et decimo quinto novembris horis pomeridianis habuit. Duos etiam libros de Ordine **(Ibid., cap. 3)**, hoc est, priorem qui duorum dierum, decimi sexti et decimi septimi (ut videtur) colloquia complectitur **(De Ordine, lib. 1, n. 27)**. Hinc Augustinus in libro de Beata Vita scribit, ex eorum dictis totum, quod cum Academicis susceperant, confectum esse negotium, et Licentium ubique partes Academicorum sustinere **(De Beata Vita, n. 13)**. In priore autem libro de Ordine Trygetius exclamat: *Habemus jam, quod plus est, Licentium non Academicum* **(De Ordine, lib. 1, n. 10)**; eos enim ille studiosissime defendere solebat.

5. Paucis admodum diebus, tribus aut quatuor ad summum, elapsis à gemino illo colloquio, quo liber de Ordine primus constat, Mediolano rediit Alypius **(Ibid., lib. 2, n. 1)**. Tunc Augustinus intermissam octo ante diebus de Academicis quaestionem prosecutus est **(Contra Acad., lib. 2, n. 10)**. Licentius Academicorum partes contra Trygetium et ipsum etiam Augustinum aliquandiu sustinuit; ac subinde locum cessit Alypio; quocum Augustinus, non jam oblectandi animi gratia praeludens, ut antea cum Licentio, sed serio velut rem gravissimam agitavit. Eo tamen die, ut et postero, quaestionem tantummodo delibarunt. Verum die tertio, cum ipse Alypius Academicorum causam, quam tuebatur, deseruisset, totam disputationem Augustinus oratione bene longa conclusit: ex qua profecto oratione periculum eorum qui ex probabili opinione vitam instituunt **(Ibid., lib. 3, nn. 35, 36)**, prudens quisque satis intelligat. Academicos etiam

purgare contendit, et ostendere in ea illos non fuisse sententia, ut verum inveniri non posse crederent **(Ibid., nn. 37, 38)**. Quae conjectura utilis erat, si non certa **(Epist. 1)**. Observat adhuc varias philosophorum sectas ad unam tunc redactas videri. Caeterum ea disceptatio argumentis Academicorum, quae forte negotium adhuc facessebant, animum ejus miserante atque adjuvante Deo expedivit **(Retract. lib. 1, cap. 1, n. 1)**, illudque penitus abrupit retinaculum, quo ab ubere philosophiae, desperatione inveniendi veri, mens sua ante conversionem refrenabatur **(Epist. 1, n. 3)**. Quapropter finem operi imponens, profitetur se de comparanda sapientia non amplius desperare, seque huic adipiscendae, posthabitis caeteris omnibus quae mortales magni faciunt, insudare statuisse; cumque gemino pondere, auctoritatis atque rationis, ad discendum impellamur, se nusquam à Christi auctoritate, ut omnium validissima, discedere; seque quod sacris Scriptoribus non repugnet, et intelligendo apprehendere posset, apud Platonicos reperturum confidere **(Contra Acad., lib. 3, n. 43)**. In suis tamen Retractationum libris laudem, qua Platonem, et ejus sectatores tantum extulit, ipse condemnat et repudiat **(Retract. lib. 1, cap. 1, n. 4)**. Professus est Alypius, nihil se habere, quod Augustini rationibus opponeret; simul elogio longe pulcherrimo subjunxit, se cum gaudio superatum discedere, seque et concertatores suos in Augustino ducem habere, qui divini luminis beneficio eos in ipsa veritatis arcana perducat **(Contra Acad., lib. 3, n. 44)**. Hermogenianus Augustini amicus, cum hos legisset libros, partam de Academicis victoriam per litteras illi gratulatus est. Illius approbatio eo gratior fuit Augustino, quod ejus judicium ab errore alienum, et amicitiam simulationis expertem cognoscebat. Quapropter in epistola, quam ad eum scribit,

orat ut diligentius consideret ea, quae in his libris de vero Academicorum sensu dixerit; sibique, quid super hac re sentiat, per litteras significet **(Epist. 1, n. 3)**.

6. Hos de Academicis libros Romaniano dedicavit Augustinus, tum ut illum Licentii filii litterario progressu delectaret, tum ut eumdem ad veritatis amorem induceret. Nam summopere cupiebat Augustinus, ut is ad amorem sapientiae animum adjiceret, eo avidius illam hausturum sperans, quo diutius eam sitire visus erat. Eo etiam paratiorem ad investigandam et amandam veritatem arbitrabatur, quod Academicis omnia in dubium revocantibus saepius succensuerat. Adhuc tamen Manichaeorum superstitione, in quam eum Augustinus ipse dederat praecipitem **(Contra Acad., lib. 1, n. 3)**, erat implicatus. Sed cum Augustinum apud Cassiciacum ut videtur invisisset, e sententia sua pene dimotus inde discesserat, jamque ad inquirendam veritatem instructus, quam sanctus vir aut quodam colloquio, aut aliqua disputatione de religione ad cum missa, se illi demonstraturum sperabat. Cum igitur spem concepisset, fore ut eum ad veram sapientiam adduceret, quotidianis votis, quae illius causa divinae Sapientiae faciebat, hoc illi donum impetrare conabatur; *si modo,* inquit, *dignus sim qui impetrem.* Ergone Augustinus de Romaniano frustra ista dixit, *Non sinet ille cui me totum dedi, quem nunc recognoscere aliquantum coepi* **(Ibid., lib. 2, n. 2)**. Uti aliquem illi hujus philosophiae, ad quam eum hortabatur, saporem infunderet, suos illi de Academicis libros inscripsit: quod incitamentum eo efficacius fore credidit, quo esset jucundius; cum filius ejusdem Licentius sibi partem in iis vindicaret. Unum esse fatetur, unde illius fortunae invideat,

quod solus Luciliano suo perfruatur **(Ibid., n. 9)**. Is haud dubie Romaniano conjunctissimus erat, et ejus fortasse germanus: aliquando enim ut duo propemodum aequales copulantur. Carmen a Licentio de philosophia compositum Romaniano pollicetur Augustinus **(Ibid., n. 7)**.

7. Inter ea colloquia, quae tres de Academicis libros constituunt, liber de Beata Vita conscriptus fuit **(Retract. lib. 1, cap. 2)**: quo mirum videri non debet, si huic non adfuerit Alypius **(De Beata Vita, n. 6)**: is enim Mediolanum inchoata contra Academicos disputatione profectus, inde nonnisi post decem dies rediit. Eo igitur absente, cum natalitius Augustini dies qui in idus novembris incidebat, advenisset, omnes suos ille contubernales, Monnicam matrem, Navigium fratrem, Licentium et Trygetium discipulos, Lastidianum et Rusticum consobrinos suos, et Adeodatum filium suum prandio tenui excepit, ac postea in balneas ad consedendum vocavit. Multa ex iis de beatitudine quaesivit, ea mente ut illos in hunc portum induceret: quo in colloquio certum est Monnicam et Adeodatum inter omnes eminuisse intelligendi prudentia et gravitate verborum. Eamdem disputationem secunda et tertia die pomeridianis horis prosecutus est, eamque pulchra et sublimi oratione de sanctissima Trinitate conclusit. Horumce colloquiorum institutum hoc erat, ut beatam vitam perfecta Dei cognitione contineri doceretur **(Retract. lib. 1, cap. 2)**. Verum in ea disputatione hoc illi postea displicuit, quod beatitudinem in hac etiam vita obtineri a sapiente, ac in solo animo residere voluisset. Notat Augustinus in suis Retractationum libris se opus istud integrum non habere **(Ibid.)**, cum omnia ipsius et aliorum apographa mutila reperiantur, ac decurtata non parum: haud tamen videmus, quo

nunc libri loco desideratur aliquid. Opus Mallio Theodoro dedicavit, cujus ex sermonibus didicisse se scribit, cum de Deo aut de anima cogitatur, nihil omnino corporis esse cogitandum. Multum eminebat in saeculo Theodorus, non alius haud dubie ab eo, qui summis honoribus perfunctus est, quique consulatum anno trecentesimo nonagesimo nono gessit. Hunc amplissimis quidem laudibus ob singularem praecipue animi moderationem et integritatem effert Claudianus poeta **(Claudius Claudianus, in Paneg. de consulatu. Fl. Mallii Theod.)**: certiores vero et longe ampliores eae sunt, quas eidem Augustinus tribuit. Eum enim modo et christianum et doctum fuisse testatur **(Retract. lib. 1, cap. 2)**, nunc commendat ut virum ingenio ac gloria et ipsis insignibus fortunae, et, quod caput est, mente praestantissimum **(De Ordine, lib. 1, n. 31)**: cumque opus, de quo loquimur, illi dedicat, eumdem humanissimum et magnatem appellat. Illi profecto conjunctissimus erat, cum eum per animarum inter se vinculum atque commercium obtestetur, ut ipsum amet, ac se quoque ab ipso vicissim amari credat. Ejus eloquentia nequaquam se terreri profitetur, cum eam facultatem, quam adamet, licet nondum assecutus, timere non possit, seque multo minus ipsius fortunae sublimitatem ac decus extimescere. *Quamvis enim sit magna,* inquit, *apud te secunda est: nam quibus dominatur, eosdem ipsos secundos facit.* Addit praeterea eum unum esse, quem intueatur et suspiciat, a quo certus auxilium exspectet. Obsecrat nimirum, ut pro sua erga ipsum benevolentia dextram porrigat. *Quod si impetravero,* inquit, *ad ipsam beatam vitam, cui te jam haerere praesumo, parvo conatu facillime accedam* **(De Beata Vita, n. 5)**. Is haud dubie locus est, quem Augustinus et aetate et pietate provectior sibi displicuisse testatur, quod

homini nimium tribuerit **(Retract. lib. 1, cap. 2)**. Philosophiae Platonicae studiosissimus erat Theodorus, et suo erga eruditos favore id agebat, ut nec ipsius aevo, nec apud posteros quispiam conqueri posset, pauciorem doctorum hominum numerum jus temporibus, quam aliis exstitisse.

8. Post librum de Beata Vita collocat Augustinus disputationes de Ordine digestas in duos libros **(Ibid. cap. 3)**; quorum primum antequam Mediolano rediisset Alypius **(De Ordine, lib. 1, n. 7, et lib. 2, n. 1)**, atque adeo ante secundum contra Academicos, conscripsit. Navigius, qui adhuc in villa Cassiciaco commorabatur decimo septimo kalendas decembris, aut saltem decimo octavo, Mediolanum profectus erat, cum liber ille de Ordine primus inchoaretur **(De Beata Vita, n. 20)**, et Cassiciaco bene mane discesserat **(De Ordine, lib. 1, n. 7)**, atque, ut videtur, decimo sexto kalendas decembris. In secundo libro de Ordine non semel citatur liber de Beata Vita, ut et de Academicis tertius, qui proinde inter duos de Ordine libros conscriptus est. Hi duo libri colloquia sunt cum Licentio et Trygetio habita, quibus Monnica nonnunquam interfuit. Secundi autem libri disputationibus adfuit etiam Alypius. In his porro libris agitatur gravis illa quaestio, utrum omnia bona et mala divinae providentiae ordo contineat **(Retract. lib. 1, cap. 3, n. 1)**. Verum cum difficillimae res occurrerent, et auditores suos ad earum perceptionem operose perduci posse intelligeret Augustinus, in postrema libri secundi parte de ordine studendi loqui maluit, quo a rebus corporeis ad spiritualium notitiam oportet assurgere.

9. Hujus colloquii occasione atque origine, quae in prioribus libri primi capitibus refertur, nihil excogitari potest jucundius,

nihil gratius illa gallorum gallinaceorum pugna, quam ibidem Augustinus graphice describit **(De Ordine, lib. 1, n. 25)**. Verum quae sub ejus libri finem leguntur, majoris sunt momenti, quam ut debeant praetermitti. Hic enim optimus non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister gravi seriaque discipulorum suorum objurgatione ostendit, quomodo coercendi sunt aemulationis et inanis jactantiae motus in adolescentibus qui dant operam litteris. Trygetius quidpiam protulerat, propter quod eum arguere coactus fuerat Augustinus. Ille autem perperam se locutum fuisse animadvertens, verba sua deleri postulabat. *Urgebat Licentius ut manerent,* inquit, *puerorum scilicet more, vel potius hominum, proh nefas! pene omnium; quasi vero gloriandi causa inter nos illud ageretur. Cujus motum animi cum objurgarem gravioribus verbis, erubuit: qua ejus perturbatione animadverti ridentem laetantemque Trygetium. Et ambobus: Itane agitis, inquam? Nonne vos movet quibus vitiorum molibus atque imperitiae tenebris premamur et cooperiamur? Haeccine est illa paulo ante vestra, de qua ineptus laetabar, attentio, et in Deum veritatemque surrectio? O si videretis, vel tam lippientibus oculis quam ego, in quibus periculis jaceamus, cujus morbi dementiam risus iste indicet! O si videritis! quam cito, quam statim, quantoque productius eum verteretis in fletus! Miseri, nescitis ubi sumus? Demersos quidem esse animos omnium stultorum indoctorumque commune est; sed non uno atque eodem modo demersis opem sapientia et manum porrigit. Alii sunt, credite, alii sunt qui sursum vocantur, alii qui in profunda laxantur. Nolite, obsecro vos, geminare mihi miserias. Satis mihi sint vulnera mea, quae ut sanentur, pene quotidianis fletibus Deum rogans, indigniorem tamen esse me, qui tam cito saner,*

quam volo, saepe memet ipse convinco. Nolite, obsecro; si quid mihi amoris, si quid necessitudinis debetis, si intelligitis quantum vos diligam, quanti faciam, quantum me cura exagitet morum vestrorum; si dignus sum quem non negligatis, si denique Deo teste non mentior, nihil me plus mihi optare quam vobis, rependite mihi beneficium. Et si me magistrum libenter vocatis, reddite mihi mercedem: boni estote. Hic ubi ne plura dicerem, lacrymae mihi modum imposuerunt, Licentius molestissime ferens, quod omnia scribebantur: Quid enim, ait, fecimus, oro te? Adhuc, inquam, nec fateris saltem peccatum tuum? Tu nescis in illa schola graviter me stomachari solitum, quod usque adeo pueri non utilitate atque decore disciplinarum, sed inanissimae laudis amore ducerentur, ut quosdam etiam aliena verba recitare non puderet, exciperentque plausus (o ingemiscendum malum!) ab eisdem ipsis, quorum erant illa quae recitabant? Ita vos quamvis nihil unquam, ut opinor, tale feceritis; tamen et in philosophiam, et in eam vitam, quam me tandem occupasse laetor, aemulationis tabificae atque inanis jactantiae ultimam, sed nocentiorem caeteris omnibus pestem introducere ac proseminare conamini: et fortasse quia vos ab ista vanitate morboque deterreo, pigriores eritis ad studia doctrinae; et ab ardore ventosae famae repercussi, in torporem inertiae congelabitis. Me miserum, si necesse erit tales etiam nunc perpeti, a quibus vitia decedere sine aliorum vitiorum successione non possint! Probabis, ait Licentius, quam purgatiores futuri simus. Modo illud obsecramus per omnia quae diligis, ut ignotum nobis velis, atque illa omnia deleri jubeas. Prorsus, inquit Trygetius, maneat nostra poena, ut ea ipsa, quae nos illicit fama, flagello proprio a suo amore deterreat. Ut enim solis amicis et familiaribus nostris litterae

istae innotescant, non parum desudabimus. Assensus est ille **(Ibid., lib. 1, nn. 29, 30)**. Jubet Augustinus Licentium poema scribere contra libidinosos amores, et in laudem puri amoris, quo anima per philosophiam intellectui copulatur **(Ibid., n. 24)**. Haud scimus an illud sit Licentii de philosophia carmen, quod sanctus Doctor Romaniano pollicetur.

10. Suos de Ordine libros Zenobio inscribit, cui de Licentio curae erat, quod illius patri foret conjunctissimus. Hic saepenumero de rerum ordine sermones cum Augustino contulerat: verum ei sublimia percunctanti nunquam plene satisfacere potuerat Augustinus, seu propter rerum sublimitatem, seu propter temporum angustias; et semper solutionem in aliud tempus distulerat. Quare Zenobius hac procrastinatione defatigatus, Augustinum eleganti carmine ad fusius et accuratius respondendum provocavit. Sed cum Mediolano repentinum ob tumultum, cujus causa non indicatur, ex improviso proficisci coactus fuisset idem Zenobius, venit in oblivionem hujus carminis Augustino relinquendi ut illi responderet **(Ibid., n. 20)**. Haud scimus an ea res sit illa ipsa, de qua Zenobio scribens Augustinus **(Epist. 2)** dixerit inchoatam cum illo disputationem, cum eodem esse perficiendam. Aberat id temporis Zenobius, eique testatur Augustinus se, cum necdum assecutus sit, ut nihil amet quod abesse a se invito possit, absentis amici desiderio teneri, seque ab amicis velle pariter desiderari. Quandonam isthaec epistola data sit, an non tempore secessus Augustini, definiri non potest. In posteriori libro de Ordine pollicetur Augustinus se, si vacarit, de anima postea dicturum **(De Ordine, lib. 2, n. 17)**: id tamen eum in sermonis sui serie praestitisse non

videmus. Jam forte animo meditabatur librum de Quantitate animae, quem Romae anno fere evoluto conscripsit.

CAPUT IX. 1 *Laborat Augustinus ut magis ac magis in veritatis cognitione proficiat. 2 Ignei pietatis ejus affectus. 3 Inveterata jurandi consuetudine se Deo juvante liberat. 4 A dentium dolore divinitus sanatur. 5 De Soliloquiis, in quibus illius animae status inspicitur. 6 Unde appellata Soliloquia, quodve eorumdem librorum argumentum.*

1. Ex libris, quos Augustinus inter colloquia cum amicis habita suo in secessu lucubravit, videre licet quanam illic ratione vitam degeret, quem caperet otii sui fructum, quibusnam demum in studiis concessam sibi a Deo doctrinam et eruditionem collocaret: quam quidem etsi divino cultui totam addixisset, adhuc tamen superbiae scholam nonnihil sapere videbatur; ut iis accidit, qui ex longo cursu anhelant, etiam cum ad respirandum quiescunt **(Conf. lib. 9, cap. 4, n. 7)**. Praeterquam quod hac in parte pietas ipsius paulum oppugnabatur ab Alypio, qui primo eum suis in libris nomen Salvatoris nostri Jesu Christi inserere prohibebat, quod mallet illius stilum excelsas philosophiae et eloquentiae cedros, quam humiles Evangelii et Ecclesiae herbas, animis salubres, serpentibus adversas, redolere. Gaudebat in eo secessu superfluarum mundi cupiditatum laqueis velut expeditus,

respirabat quasi terrenarum sollicitudinum onere liberatus, sui eum erroris poenitebat, ad se redibat, quaerebat intentissimus veritatem **(Contra Acad., lib. 2, n. 4)**. Tunc enim temporis sentiebat quam gravi vitiorum mole premeretur, et quam densis obrueretur ignorantiae tenebris. Vulnerum suorum medelam pene quotidianis a Deo lacrymis exposcebat: ac nihilominus inducebat animum, indigniorem esse se, qui tam cito sanaretur, quam vellet **(De Ordine, lib. 1, n. 29)**. Adhuc in quaestione de anima fluctuabat **(De Beata Vita, n. 5)**, et Paracletum Spiritum veritatis a Christo Domino missum fuisse nesciebat **(Conf. lib. 9, cap. 4, n. 9)**. Itaque persuasissimum habebat, ignorantiam suam majorem esse, quam intelligeret **(De Ord., lib. 2, n. 9)**; seque in philosophia puerum fatebatur, nedum se sapientem reputabat **(Ibid., lib. 1, n. 13)**. Verum ardentissimo discendi studio flagrabat, et ob id unum noctes diesque pervigilabat **(Ibid., n. 12)**. In id solum incumbebat, ut animum suum a falsis perniciosisque opinionibus, quibus obturbabatur, expurgaret **(Contra Acad., lib. 2, n. 9)**. Cumque jam tunc sciret, veritatem nisi divina ope non percipi, eam a solo Deo ad confutandum mendacium exspectabat, a quo suis in studiis auxilium omni devotione atque pietate implorabat. Cum Deum ipsum quotidie interrogaret cum humilibus querelis et lacrymis, erat tamen paratus ad responsum recipiendum, per quem Deo videretur.

2. In primis Augustini opusculis plenius cernere est, quanta ille recens conversus, ac dum vix a tenebris emerserat ignorantiae atque erroris sui, jam tum doctrina sapientiaque pollebat. Ea profecto longe uberior erat, quam consuevit in fidelibus etiam provectioribus reperiri. Verum affirmare licet charitatem ejus, hoc est, veritatis amorem tanta illa doctrina,

cujus fons et origo erat, multo majorem exstitisse. Hinc minime mirandum est, si postea dixerit, quosdam aliquando reperiri catechumenos, qui et doctrina et moribus vincunt multos fideles **(Enarr. in Psal. XC, serm. 2, n. 6)**. Dulce illi postmodum fuit, in mentem sibi revocare, quibus tum stimulis Deus cor ipsius configeret perdomaretque: qui dum inanium et superbarum cogitationum montes deprimeret, valles complanaret; morum ipsius et indolis obliqua dirigeret, aspera deliniret **(Confess. lib. 9, cap. 4, n. 7)**. *Quas tibi, Deus meus, voces dedi,* ait in suis Confessionum libris, *cum legerem Psalmos David, cantica fidelia, et sonos pietatis, excludentes turgidum spiritum; rudis in germano amore tuo, catechumenus in villa cum catechumeno Alypio feriatus, matre adhaerente nobis, muliebri habitu, virili fide, anili securitate, materna charitate, christiana pietate? Quas tibi voces dabam in psalmis illis, et quomodo in te inflammabar ex eis, et accendebar eos recitare, si possem, toto orbe terrarum adversus typhum generis humani? Et tamen toto orbe cantantur, et non est qui se abscondat a calore tuo. Quam vehementi et acri dolore indignabar Manichaeis; et miserabar eos rursus, quod illa sacramenta, illa medicamenta nescirent, et insani essent adversus antidotum quo sani esse potuissent! Vellem ut alicubi juxta essent; tunc, et me nesciente quod ibi essent, intuerentur faciem meam, et audirent voces meas, quando legi quartum psalmum, in illo tunc otio, quid de me fecerit ille psalmus. Inhorrui timendo, ibidemque inferbui sperando et exsultando in tua misericordia, Pater. Et haec omnia exibant per oculos meos et vocem meam, cum conversus ad nos Spiritus tuus bonus ait nobis: «Filii hominum, usquequo gravi corde? Ut quid diligitis vanitatem, et quaeritis mendacium?» Audivi et*

contremui, quoniam tatibus dicitur qualem me fuisse reminiscebar. Et insonui multa graviter et fortiter in dolore recordationis meae. Quae utinam audissent qui adhuc usque diligunt vanitatem, et quaerunt mendacium, forte conturbarentur et evomuissent illud. Legebam: «Irascimini, et nolite peccare.» Et quomodo movebar, Deus meus, qui jam didiceram irasci mihi de praeteritis, ut de caetero non peccarem? . . . Nec jam bona mea foris erant, nec oculis carneis in isto sole quaerebantur. O si viderent internum aeternum, quod ego quia gustaveram, frendebam, quoniam non eis poteram ostendere! Ibi enim, ubi mihi iratus eram intus in cubili, ubi compunctus eram, ubi sacrificaveram mactans vetustatem meam, et inchoata meditatione renovationis meae sperans in te, ibi mihi dulcescere coeperas, et dederas laetitiam in corde meo. Et exclamabam legens haec foris, et agnoscens intus; nec volebam multiplicari terrenis bonis, devorans tempora, et devoratus temporibus; cum haberem in aeterna simplicitate aliud frumentum et vinum et oleum. Et clamabam in consequenti versu clamore alto cordis mei: «O in pace! o in idipsum!» o quid dixit, «Obdormiam et somnum capiam!» Quoniam quis resistet nobis, cum fiet sermo qui scriptus est, «Absorpta est mors in victoriam» **(I Cor. XV, 54)**. *Et tu es idipsum valde qui non mutaris; et in te requies obliviscens laborum omnium, quoniam nullus alius tecum, nec ad alia multa adipiscenda quae non sunt quod tu; sed «tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.» Legebam, et ardebam; nec inveniebam quid facerem surdis mortuis, ex quibus fueram pestis, latrator amarus et caecus adversus litteras de melle coeli melleas, et de lumine tuo luminosas: et super inimicis Scripturae hujus tabescebam,*

quando recordabar omnia dierum illorum feriatorum **(Confess. lib. 9, cap. 4, n. 8-12)**.

3. Sub id tempus, ut videtur, inolitam jurandi consuetudinem, quam contraxerat, emendavit. *Juravimus et nos passim,* ait ipse ad populum suum, *habuimus istam teterrimam consuetudinem et mortiferam. Dico Charitati vestrae; ex quo Deo servire coepimus, et quantum malum sit in perjurio vidimus, timuimus vehementer, et veternosissimam consuetudinem timore frenavimus* **(Serm. 180, n. 10)**. *Luctatus sum contra consuetudinem meam, in ipsa luctatione invocavi Dominum adjutorem. Praestitit mihi Dominus adjutorium non jurandi. Nihil mihi facilius est, quam non jurare* **(Serm. 307, n. 5)**. *Frenata* (haec consuetudo) *restringitur, restricta languescit, languescens emoritur, et malae consuetudini bona succedit* **(Serm. 180, n. 10)**. Ex eo tempore adhuc interdum jurabat, sed magna necessitate compulsus. Nam cum videbat sibi non credi nisi juraret, et ei qui sibi non credebat, non expedire quod non crederet; hac perpensa ratione et consideratione librata, cum magno timore dicebat verbis Paulo solemnibus, *Coram Deo* **(Galat. I, 20)**; aut, *Testis est Deus* **(Rom. I, 9)**; aut, *Scit Christus sic esse in animo meo* **(II Cor. XI, 31)**: cujusmodi juramenti exempla in ejus scriptis forte nonnulla videas. Extra hanc necessitatem nullus unquam eum jurantem audivit.

4. Dum sanctus Vir in suo secessu degeret, eum Deus tam acuto dentium dolore torqueri permisit, ut parem nunquam esset expertus. Animum ad aliquid de novo discendum intendere non poterat, et vix ea quae jam forte didicerat, secum ipse volvebat. Sibi tamen videbatur, si veritatis splendor menti suae effulgeret, aut se non sensurum fuisse

illum dolorem, aut certe facilius toleraturum **(Soliloq. lib. 1, n. 21)**. At Deus, qui eum tam rigide castigarat, illum non minus mirabili celeritate sublevavit. *Cum dolor,* inquit, *in tantum ingravesceret, ut non valerem loqui ascendit in cor meum admonere omnes meos qui aderant, ut deprecarentur te pro me, Deum salutis omnimodae. Et scripsi hoc in cera, et dedi ut eis legeretur. Mox ut genua supplici affectu fiximus, fugit dolor ille. Sed quis dolor? aut quomodo fugit? Expavi, fateor, Domine meus, Deus meus; nihil enim tale ab ineunte aetate expertus fueram. Et insinuati sunt mihi in profundo nutus tui; et gaudens in fide laudavi nomen tuum. Et ea fides me securum esse non sinebat de praeteritis peccatis meis, quae mihi per Baptismum tuum remissa nondum erant* **(Confess. lib. 9, n. 12)**.

5. Per id temporis pius ille Catechumenus suos edidit Soliloquiorum libros, in quibus interiorem animi sui statum mirabiliter exprimit. Profitetur in primis se teneri incredibili quodam desiderio Deum cognoscendi; neque scire se aliquid, quomodo scire Deum cupit **(Soliloq. lib. 1, n. 7)**: non enim sibi sat esse, si Deum sic noscat, quomodo suum novit Alypium **(Ibid., n. 8)**, aut certiora mathematicae principia, quae prae Dei amore ex illius pene memoria exciderant **(Ibid., nn. 10, 11)**. Cum ipse a se quaerit, an aliquid praeter Dei suique notitiam amet: *Possem respondere,* inquit, *nihil me amare amplius, pro eo sensu qui mihi nunc est; sed tutius respondeo, nescire me. Nam saepe mihi usu venit, ut cum alia nulla re me crederem commoveri, veniret tamen aliquid in mentem, quod me multo aliter atque praesumpseram pungeret. Item saepe, quamvis in cogitationem res aliqua incidens non me pervellerit, revera tamen veniens perturbavit*

plus quam putabam; sed modo videor mihi tribus tantum rebus posse commoveri: metu amissionis eorum quos diligo, metu doloris, metu mortis **(Ibid., n. 16)**. Divitiarum et honorum cupiditas ab ejus animo exsulabat. Nullatenus eum illiciebat ciborum jucunditas in iis, a quibus abstinere statuerat. Aliis quidem non sine aliqua delectatione utebatur, ita tamen ut illis facile temperaret: nec unquam eum ciborum appetitio ab iis rebus, quas meditari vellet, avocabat. Denique ex cibo, potu, balneis, caeterisque id genus quae ad corpus pertinent, id tantum capessebat, quod cura valetudinis exigeret. Quod ad uxoris amorem pertinet: *Quantumlibet velis,* ait, *eam pingere atque cumulare bonis omnibus, nihil mihi tam fugiendum, quam concubitum esse decrevi: nihil esse sentio, quod magis ex arce dejiciat animum virilem, quam blandimenta feminea, corporumque ille contactus, sine quo uxor haberi non potest. Itaque si ad officium pertinet sapientis quod nondum comperi, dare operam liberis, quisquis rei hujus tantum gratia concumbit, mirandus mihi videri potest, at vero imitandus, nullo modo: nam tentare hoc periculosius est, quam posse felicius. Quamobrem satis, credo, juste atque utiliter pro libertate animae meae mihi imperavi, non cupere, non quaerere, non ducere uxorem. Prorsus nihil hujusmodi quaero, nihil desidero, etiam cum horrore atque aspernatione talia recordor. Quid vis amplius? Et hoc mihi bonum in dies crescit: nam quanto augetur spes videndae illius qua vehementer aestuo pulchritudinis, tanto ad illam totus amor voluptasque convertitur* **(Soliloq. lib. 1, n. 17)**. Interdum tamen libidinis, quae tantam in eum tyrannidem exercuerat, acribus stimulis, Deo ita permittente, pungebatur: ut quo e morbo coelestis medici cura evasisset, et quid in se superesset curandum, agnosceret. Quod ubi

contigisset, pudore suffundebatur, vim lacrymarum etiam cum valetudinis dispendio profundebat; nihil sibi polliceri, nihil de se audebat praesumere; id solum solatii habebat, quod in Dei sinum confugeret, seque illius providentiae committeret. *Ille ipse,* aiebat, *quem videre ardeo, noverit quando sim sanus; faciat quod placet: quando placet, sese ostendat; jam me totum ejus clementiae curaeque committo. Semel de illo credidi, quod sic erga se affectos sublevare non cesset. Ego nihil de mea sanitate, nisi cum illam pulchritudinem videro, pronuntiabo* **(Ibid., n. 26)**. *Ego solam propter se amo sapientiam,* inquit; *caetera vero vel adesse mihi volo, vel deesse timeo propter ipsam, vitam, quietem, amicos. Quem modum autem potest habere illius pulchritudinis amor, in qua non solum non invideo caeteris, sed etiam plurimos quaero, qui mecum appetant, mecum inhient, mecum teneant, mecumque perfruantur; tanto mihi amiciores futuri, quanto erit nobis amata communior?* **(Ibid., n. 22.)** Quapropter in familiaribus suis colloquiis contubernales suos ad indefessum sapientiae amorem studiumque cohortatur.

6. Augustini secessus haec adhuc Soliloquia peperit, eodem pene tempore, quo superiores libros: his enim illa subjungit, eaque se scripsisse indicat paulo post abjectam honorum ac dignitatum cupiditatem **(Retract. lib. 2, cap. 4)**. Verum in aliis libris sermones cum amicis suis conferebat, in his autem secum ipse loquitur. Hinc Soliloquia inscribi voluit, novo quidem et duriusculo nomine, sed ad rem designandam apposito. *Cum enim,* inquit, *neque melius quaeri veritas possit, quam interrogando et respondendo, et vix quisquam inveniatur, quem non pudeat convinci disputantem, eoque*

pene semper eveniat, ut rem bene inductam ad discutiendum inconditus pervicaciae clamor explodat, etiam cum laceratione animorum, plerumque dissimulata, interdum et aperta; pacatissime, ut opinor, et commodissime placuit, a me ipso interrogatum, mihique respondentem, Deo adjuvante, verum quaerere **(Soliloq. lib. 2, n. 14)**. In ipso operis exordio se nescire ait, quicum colloquatur, intrinsecusne sit, an extrinsecus: se vero ad eum cognoscendum hunc sermonem instituere, postquam de cognitione sui ipsius, et de boni quaerendi, malique devitandi scientia multos dies sedulo cogitavit **(Ibid., lib. 1, n. 1)**. In suis Retractationum libris rationem secum colloqui testatur **(Retract. lib. 1, cap. 4, n. 1)**. Hoc opus bipartitum est: in primo quidem libro inquirit qualis esse debeat, qui sapientiam investigare velit, quae non corporis sensibus, sed mente percipitur; et in extrema parte libri ea quae vere sunt, immortalia esse, quibusdam argumentis ostendit. In altero autem de immortalitate animae disserit: sed hanc quaestionem ad exitum non adducit. Nec enim extrema manus accessit huic operi **(Ibid., cap. 5, n. 1)**, ut ipse significat, eo consilio, ut cum doctis et bene cordatis viris hac de re conferret **(Soliloq. lib. 2, n. 28)**. Memorat scriptores duos, qui tunc de immortalitate animae, alter Mediolani soluta oratione, alter in Galliis carmine, tractabant **(Ibid., n. 26)**. Primus, cui suum erga ipsum et sapientiam studium pro sua voluntate, ut ait, aperire non valet **(Ibid., et Confess. lib. 6, n. 18)**, videtur esse Ambrosius. Quis vero alter illius familiaris, omnium ejus sollicitudinum conscius, in Galliis quietus, et adeo dissitus, ut vix ad eum vel epistolae mittendae facultas esset, conjicere non possumus, nisi dicamus esse Zenobium, cui Mediolano jam diu absenti, duos de Ordine libros dedicarat. In litteris ad Nebridium datis

statim post Soliloquia, quae scilicet nondum visa erant Nebridio, istud opus cunctis prioribus suis lucubrationibus anteponit **(Epist. 3, n. 1)**. Idem asserit se in hoc opere animum induxisse, intelligentiam esse veritatem, ac mori non posse aliquid in quo quidpiam immortale sit; cumque intelligentia sit in animo, et veritas immortalis, inde sequi ut animus sit immortalis **(Ibid., n. 4)**.

CAPUT X. 1 *De Nebridio amico Augustini. 2 Hujus ad Nebridium epistolae.*

1. Hos Soliloquiorum libros ipsemet Augustinus designat in suis Confessionibus, ubi agit de libris quos ex colloquiis cum ipso se solo coram Deo habitis contexuit **(Confess. lib. 9, cap. 4, n. 7)**: addit epistolas testari, quid cum absente Nebridio litteris egerit. Ad haec ergo tempora partim referendae epistolae, ab eo scriptae ad Nebridium, quicum erat non minori ferme quam cum Alypio necessitudine conjunctus. Nebridius singulari bonitate, summa prudentia, et mirabili ingenio adolescens, patriam habuit vicinam Carthagini; qua in urbe cum esset frequentissimus, arctissimam cum Augustino rhetoricae artis tunc illic magistro amicitiam et consuetudinem junxerat **(Ibid., lib. 4, cap. 3, n. 6; lib. 6; cap. 10, n. 17; lib. 7, cap. 6, n. 8)**. Non tamen astronomorum commentis, Augustini exemplo, sese decipi permisit: imo illa explodens et exsibilans, Augustinum huic divinationis generi mirifice deditum avocare inde conabatur. Verisimile quoque est, Nebridium Manichaeorum erroribus non fuisse implicatum, cum eos argumento, ex quo expedire se non

poterant, non impugnaret modo, verum etiam expugnaret: unde et ipsum Augustinum, et eos qui audiebant, concutiebat **(Ibid., lib. 7, cap. 2, n. 3)**. In illorum tamen haereticorum errore aliquandiu jacuit, qui Christi carnem phantasma credebant: ex quo tandem etiam ante susceptam fidem christianam emersit **(Ibid., lib. 9, cap. 3, n. 6)**. Cum Augustinus Mediolanum venisset, Nebridius quoque relicta patria, ipsaque Carthagine, relicto praedio, relicta domo et non secutura matre, Mediolanum se contulit, non alio consilio, quam ut una cum Augustino viveret, ac illi pro ardentissimo, quo flagrabat, veritatis et sapientiae inquirendae studio collaboraret **(Ibid., lib. 6, cap. 10, n. 17)**. Pariter suspirabat, pariterque fluctuabat: beatam vitam summa contentione exquirebat, miraque ingenii solertia difficillimas quasque quaestiones scrutabatur. *Cum esset,* ait Augustinus, *rerum obscurarum ad doctrinam pietatis maxime pertinentium diligentissimus et acerrimus inquisitor, valde oderat de quaestione magna responsionem brevem. Et quisquis hoc poposcisset, aegerrime ferebat, eumque, si ejus persona pateretur, vultu indignabundus et voce cohibebat, indignum deputans qui talia quaereret, cum de re tanta quam multa dici possent deberentque nesciret* **(Epist. 98, n. 8)**. Cum eo et Alypio maxime ac familiarissime de suis ante conversionem curis communicabat **(Confess. lib. 6, cap. 7, n. 11)**; tresque hos amicos eadem sollicitudo vexabat **(Ibid., n. 17)**. Dum Augustinus ad Christum conversus est, Nebridius aberat. *Amicitiae enim nostrae cesserat,* ait Augustinus, *ut omnium nostrum familiarissimo Verecundo Mediolanensi civi et grammatico subdoceret, vehementer desideranti et familiaritatis jure flagitanti de numero nostro fidele adjutorium, quo indigebat nimis. Non itaque Nebridium*

cupiditas commodorum eo traxit; majora enim posset si vellet de litteris agere: sed officio benevolentiae petitionem nostram contemnere noluit amicus dulcissimus et mitissimus. Agebat autem illud prudentissime cavens innotescere personis secundum hoc saeculum majoribus, devitans in eis omnem inquietudinem animi, quem volebat habere liberum, et quam multis posset horis feriatum ad quaerendum aliquid, vel legendum, vel audiendum de sapientia **(Ibid., lib. 8, cap. 6, n. 13)**.

2. Cum hac igitur occupatione distentus Nebridius Augustinum in villam secedentem sequi non potuisset, mutuis epistolis amicitiam foverunt **(Ibid., lib. 9, cap. 4, n. 7)**. Inter eas haud dubie numeranda est epistola tertia, ex qua patet, libros ab Augustino mense novembri ante Soliloquia compositos Nebridio legenti adeo arrisisse, ut gestientis animi motu velut abreptus continere se non potuerit, quominus eum beatum nuncuparet. Sua igitur illi Augustinus super hac re sensa exponit, et de suis loquitur Soliloquiis. Ubi conclusit, in animo esse veritatem, in mente nimirum atque intelligentia, subdit: *Quid huic adversatur? Sensus? Resistendum ergo sensibus totis animi viribus? Liquet. Quid, si sensibilia nimium delectant? Fiat ut non delectent. Unde fit? Consuetudine iis carendi, appetendique meliora* **(Epist. 3, n. 4)**. Addit et illud se in suo secessu evidenter agnovisse, animi beatitudinem, licet is immortalis non esset, in rerum sensibilium delectatione ac fruitione non posse consistere. In extrema parte epistolae aliquot illi de verborum conjugationibus quaestiunculas proponit **(Ibid., n. 5)**: quod mirum videri possit in Augustino, qui et grammaticam et rhetoricam professus fuerat. Ad idem tempus referenda

quoque videtur epistola quarta, cum adhuc suae mentis oculos curis perturbatos et rerum sensibilium plagis debilitatos sublevare ei necesse esset; ut persuasum haberet, illa quae intelligimus, magis vera esse, quam ista quae oculis subjecta cernimus. Ad quod perducebatur hac Nebridii ratiocinatione, mentem nimirum atque intelligentiam corporeis oculis et hoc aspectu vulgari esse meliorem, neque hoc ita futurum fuisse, nisi magis essent illa quae intelligimus, quam ista quae cernimus. Ac licet a Nebridio petat, utrum huic ratiocinationi nihil valide inimicum sit, secum consideret; ea tamen ipsi ita arrisit, ut eam postmodum in suis contra Manichaeos libris adhibuerit **(De Duabus Anim., n. 3)**. *Hac ego interim recreatus,* scribit ad Nebridium, *cum Deo in auxilium deprecato, et in ipsum, et in ea quae verissime vera sunt, attolli coepero, tanta nonnunquam rerum manentium praesumptione compleor, ut mirer interdum illa mihi opus esse ratiocinatione, ut haec esse credam, quae tanta insunt praesentia, quanta sibi quisque sit praesens* **(Epist. 4, n. 2)**. Hac epistola respondet Nebridio postulanti, ut quantum in otio, quo fruebatur, in sensibilibus et intelligibilibus discernendis profecisset, sibi per litteras indicaret. Ad haec respondet, in iis ita se proficere, ut per aetatem paulatim proficimus: in his tamen adhuc se puerum esse, sed forte bona spe praeditum. Id temporis Nebridius nullis adhuc Ecclesiae sacris imbutus, nondum erat christianus, sed tamen ardentissimo studio veritatem inquirebat **(Confess. lib. 9, cap. 3, n. 6)**. Et quamvis Augustinus dum se ad Christum convertit, consilium cedendi Mediolano coepisset, ex quo discessu orbandus ille erat amici consuetudine; hanc tamen ipsi conversionis bonam gratiam gratulabatur: a qua ipse non longe aberat, cum Augustini exemplum jamjam esset

secuturus; nam haud multo post ipsum sacro fonte lustratus est.

CAPUT XI. 1 *Mediolanum redit Augustinus daturus nomen inter Competentes. 2 Interea temporis de Immortalitate animae librum unum, et aliquot alios de liberalibus disciplinis ibidem scribit. 3 Baptismum sacerdote Ambrosio ministrante suscipit. 4 Ecclesiae ea de re gratulatio ac laetitia. 5 Qua occasione Mediolani institutus mos canendi hymnos et psalmos in ecclesia. 6 Augustinus, omnibus abdicatis, propositum serviendi Deo amplexus adjungit aliquos sibi socios ejusdem propositi, ac remeat cum illis in Africam.*

1. Ubi tempus advenit, quo ad sacram regenerationem catechumeni nomina dare, seque in Competentium numero reponere tenebantur, quod saltem sub initium Quadragesimae fieri consueverat, Augustinus rure relicto Mediolanum rediit una cum Alypio, qui cum ipso renasci in Christo cupiebat; secumque filium suum Adeodatum adduxit, ejusdem gratiae consortem futurum, atque subinde in eorum societate christianis moribus et institutis imbuendum. Jam sane erat Alypius humilitate Sacramentis christianis congrua indutus, fortissimus domitor corporis, usque ad Italicum solum

glaciale nudo pede obterendum insolito ausu **(Confess. lib. 9, cap. 6, n. 14)**. Ipse autem Augustinus quam idonee comparatus esset, ex iis intelligimus, quae multis post annis et de se ipso et de aliis scripsit: *An usque adeo dissimulamus a sensibus nostris, ut vel nos ipsos non recordemur, quam fuerimus attenti atque solliciti, quid nobis praeciperent a quibus catechizabamur, cum fontis illius sacramenta peteremus, atque ob hoc Competentes etiam vocaremur?* **(De Fide et Operibus, n. 9.)** Tum porro Ecclesiae ubera post longissimam sitim pene exhaustus atque aridus, ut loquitur, tota aviditate repetivit, eaque altius flens et gemens concussit, et expressit, ut id manaret, quod ei sic affecto ad recreationem satis esse posset, et ad spem reducendam vitae ac salutis **(De Utilitate credendi, n. 2)**.

2. Per eos dies librum de Immortalitate animae scripsit, velut commonitorium ad absolvenda Soliloquia, quae imperfecta remanserant **(Retract. lib. 1, cap. 5, n. 1)**. Quare mirum videri non debet, si hujus libri ratiocinationes adeo contractas et breviter expressas dixerit, ut vix eas ipse perciperet. In eo libro locus est, cujus sententiam se non capere confitetur **(Ibid., n. 3)**. Nihilo tamen minus eo invito fetus iste in lucem prodiit, et ejus operibus annumeratus est. Tum etiam aliquot de liberalibus disciplinis libros scribere aggressus est, suos his de rebus interrogans convictores, qui ab hujusmodi studiis non abhorrerent; eo videlicet animo, ut per res corporeas ad spirituales quibusdam quasi gradibus certis vel perveniret, vel duceret **(Ibid., cap. 6)**. Has lucubrationes Mediolani exorsus, solum ibidem de Grammatica librum absolvit. Nam opus de Musicâ **(Ibid., cap. 11, n. 1)** tum quoque incoeptum, nonnisi post Baptismum et post regressum

in Africam, scriptis sex voluminibus confecit **(Ibid., cap. 6)**. At de aliis quinque disciplinis apud Mediolanum similiter inchoatis, scilicet de Dialectica, de Rhetorica, de Geometrica, de Arithmetica, et de Philosophia, principia sola, id est, ipsorum forte librorum sola exordia remanserant. Quanquam cum suos Retractationum libros ederet, jam et haec ipsa principia, et librum de Grammatica perdiderat: quae nihilominus ab aliquibus haberi existimabat **(Ibid.)**. Reipsa omnia isthaec opuscula in Possidii memorantur Indiculo.

3. Tandem factum est divina praestante opitulatione, ut per antistitem Ambrosium et doctrinam salutarem Ecclesiae catholicae et divina perciperet Sacramenta, ut memoriae prodit Possidius; apud quem proxime ante illa verba legitur: *Proficiendi in religione eidem amoris ardor innatus est, quo propinquantibus diebus sanctis Paschae, salutis aquam perciperet* **(Possid., in Vita August., c. 1)**. Quibus verbis indicare videtur, Augustinum, cum ad Christum conversus est, Baptismatis in proxima Paschali solemnitate percipiendi consilium cepisse. Sed inde Baronius intulit, eum tempore Paschali fuisse regeneratum, eo sane consilio, ut ejus Baptismum ad quintum diem maii, quo die illius conversionem Ecclesia nunc celebrat, adaptaret **(Baron., ad ann. 388, n. 71)**: quamvis ea Possidii verba, si juxta morem, quem tunc Ecclesia servabat, exponantur, eum in Paschae pervigilio baptizatum fuisse significent: qui dies adultorum praecipue Baptismo destinatus erat; ita ut extra eum diem multos aquis salutaribus simul abluere, quemadmodum in Augustini regeneratione accidit, infrequens et perrarum esset. Hoc itaque contigit ea nocte, quae quintum et vicesimum diem aprilis antecedebat, quo die Ambrosius Pascha anno tricesimo

octogesimo septimo esse celebrandum publica epistola probaverat.

4. Non est tenuitatis nostrae, de gaudio Angelorum Dei in coelis super Augustini poenitentia et Baptismo pro dignitate dicere: certe Christi in terris Ecclesia suum quotannis etiam nunc gratulabunda testatur; et adeo eximium Doctorem magno divinae gratiae munere donatum agnoscens, quintum diem maii ejusdem conversioni sacrum constituit: quae porro non aliam cujusquam conversionem instituta festivitate celebrat, praeter quam Pauli et Augustini. Hujus tamen conversio vel Baptismus tertio nonas maii accidere non potuit. Quanquam non longissime abest is dies ab eo, qui Mediolanensi Ecclesiae veniente ad Baptismum Augustino festivus fuit. Nemo certe erit qui non facile suspicetur, sanctum virum fortunati illius diei recordatione maxime incitatum fuisse, ut Romanae Ecclesiae in Victorini conversione laetitiam tam disertis tamque piis verbis promendam prodendamque memoriae curaret. Quocirca ex iis quae ille de Victorino **(Confes. lib. 8, cap. 2, n. 5)**, hoc praeter alia, mutato duntaxat nomine, de ipso dicere peraeque liceat, quod nimirum ubi ascendit ut symbolum in ecclesia redderet, omnes sibimet invicem, quisque ut eum noverat, instrepuerunt nomen ejus strepitu gratulationis. Quis autem ibi non eum noverat? Et sonuit presso sonitu per ora cunctorum collaetantium: Augustinus! Augustinus! Cito sonuerunt exultatione, quia videbant eum; et cito siluerunt intentione, ut audirent eum. Pronuntiavit ille fidem veracem praeclara fiducia, et volebant eum omnes rapere intro in cor suum, et rapiebant amando et gaudendo. Hae rapientium manus erant. Multi quidem ex profundiore tartaro caecitatis, quam

Augustinus redeunt ad Deum: sed si minus noti sunt populis, minus de illis gaudent etiam qui noverunt eos: qui autem multis noti, multis sunt auctoritati ad salutem, et multis praeeunt secuturis. Plus etiam hostis vincitur in eo quem plus tenet, et de quo plures tenet. Plus autem superbos tenet nomine nobilitatis, et de his plures nomine auctoritatis. Quanto igitur gratius cogitabatur Augustini pectus, quod tanquam inexpugnabile receptaculum diabolus obtinuerat, et Augustini lingua, quo telo grandi et acuto multos peremerat; tanto abundantius exsultare oportuit filios tuos, quia Rex noster alligavit fortem, et videbant vasa ejus erepta mundari, et aptari in honorem tuum, et fieri utilia Domino ad omne opus bonum **(Ibid., cap. 4, n. 9)**.

5. *Baptizati sumus,* inquit Augustinus, *et fugit a nobis sollicitudo vitae praeteritae. Nec satiabar illis diebus dulcedine mirabili, considerare altitudinem consilii tui super salutem generis humani. Quantum flevi in hymnis et canticis tuis, suavesonantis Ecclesiae tuae vocibus commotus acriter? Voces illae influebant auribus meis, et eliquabatur veritas in cor meum, et exaestuabat inde affectus pietatis, et currebant lacrymae, et bene mihi erat cum eis* **(Ibid., lib. 9, cap. 6, n. 14)**. *Annus erat, aut non multo amplius (puta tredecim circiter menses ex quo ista consuetudo Mediolani coeperat), cum Justina Augusta Valentiniani regis pueri mater hominem tuum Ambrosium persequeretur haeresis suae causa, qua fuerat seducta ab Arianis;* quod narrare pergit Augustinus in hunc modum: *Excubabat pia plebs in ecclesia, mori parata cum episcopo suo, servo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, sollicitudinis et vigiliarum primas tenens, orationibus vivebat. Nos adhuc frigidi a calore spiritus tui, excitabamur tamen*

civitate attonita atque turbata. Tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem Orientalium partium, ne populus moeroris taedio contabesceret, institutum est; et ex illo in hodiernum retentum, multis jam ac pene omnibus gregibus tuis, et per caetera orbis imitantibus **(Ibid., cap. 7, n. 15)**. Experimentum utilitatis, quae ex sacra Ecclesiae modulatione percipitur, cum etiam recordaretur Vir sanctus, lacrymas, quas divina cantica in recuperatae fidei suae primordiis ex ipsius oculis elicuerant, eum ad istud Ecclesiae institutum comprobandum semper induxit **(Ibid., lib. 10, cap. 33, n. 50)**.

6. Percepta Baptismi gratia mox Augustinus ex intimis cordis medullis, quidquid spei collocare in saeculo potuisset, abdicavit; jam non uxorem, non liberos, non divitias, non dignitates consectans, sed soli Deo cum suis servire constituens, ut pusillo illi gregi adscriberetur, cui regnum suum pollicetur Dominus, et quem ad possessiones vendendas ac pauperibus erogandas adhortatur. Itaque super fidei fundamentum nihil nisi aurum et argentum et gemmas exstruere, soloque victu ad tuendam corporis valetudinem necessario contentus esse decrevit: cum ante variis cupiditatibus et sollicitudinibus irretitus teneretur **(Possidius, in Vita August., c. 2)**. In dubium vocari non potest, quin Alypius, praeter alios quosdam, ei foret ejusdem placiti societate devinctus. Evodius sane Tagastensis, operante Deo qui habitare facit unanimes in domo, se socium illis adjunxit. Is prior Augustino ad Deum conversus erat et baptizatus **(Confess. lib. 9, cap. 8, n. 17)**. Omnes in Deo jam consociati, simul degebant: quorum omnium Monnica perinde curam gerebat, ac si singulorum parens exstitisset **(Ibid., cap.**

9, n. 22). Perfectam pariter vitam agere singuli statuerant: de loco solum consiliis suis ac votis opportuno laborabant. *Simul eramus,* ait, *simul habitaturi placito sancto: quaerebamus quisnam locus nos utilius haberet servientes tibi* **(Ibid., cap. 8, n. 17)**. Non enim alio spectabat placitum istud eorum sanctum, nisi ut spreto mundo simul Deo servirent: qui jam non solum christiani catholici ab suscepta fide et sacra regeneratione, sed etiam contempta felicitate terrena servi Dei essent **(Ibid., lib. 9, cap. 10, n. 26)**, ac vere jam inde monachi, ad perfectionem mandatorum Christi contendentes: quandoquidem Augustinus his ipsemet nominibus haud veretur appellare Albinam, Pinianum, et Melaniam, cum in Africa peregrinantes persimili placito sancto res suas pauperibus distribuerent; nam ipsi omnino sunt, quos implendae jurationis, tametsi ab Piniano extortae, obligatione eo minus absolvi posse contendit, quod praestita illa juratio esset Servorum Dei munere sanctitatis praeeminentium, Monachorum ad perfectionem mandatorum Christi rerum etiam suarum distributione currentium **(Epist. 126, n. 11)**. Placuit itaque Augustino cum civibus suis et amicis, qui se Dei servitio pariter addixerant, in Africam remeare **(Possidius, in Vita August., c. 3)**. Cum eo erat Navigius frater **(Confess. lib. 9, cap. 11, n. 27)**: et cum ad Ostia Tiberina pervenisset, anno aetatis suae trigesimo tertio matre orbatus est **(Ibid., n. 28)**, atque adeo ante idus novembres hujus anni trecentesimi octogesimi septimi. Sed non multo ante videtur id contigisse. Profitetur enim Augustinus multa se studio brevitatis praeterire **(Ibid.)**: unde quamdiu Mediolani post Baptismum commoratus sit, definire non possumus.

CAPUT XII. 1 *Beata Monnica parentibus christianis nata, et apud ipsos pudice ac sobrie educata est. 2 Quam laudabiles ejus in conjugio mores. 3 Anno aetatis quadragesimo orbata viro, reliquam vitam omnem in piis operibus traduxit. 4 Quanto majore sollicitudine Augustinum parturivit spiritu, quam carne parturierat. 5 Interest philosophicis colloquiis Augustini, ubi inter alios eminet argutis et gravibus dictis.*

1. Cum in matris obitum Vir Dei narrando incidit, testatur se, cui multum festinanti multa praetereunda sunt, facere tamen non posse, quin aliquid eorum promat, quae occurrunt animo de sanctissima femina; non quo velit propria ejus bona, sed Christi in ea dona praedicare. Haec enim illum et carne ut in hanc temporalem, et corde ut in aeternam lucem renasceretur, parturivit **(Conf., lib. 9, cap. 8, n. 17)**. Fuit vere Augustinus lacrymarum ejus filius **(Ibid., lib. 3, capp. 11, 12)**: cumque ille animi esset sinceri aeque ac beneficiorum memoris, debere se ei quidquid vitae haberet, ultro fatebatur **(De Beata vita, n. 6)**. Nata erat Monnica anno Christi trecentesimo trigesimo secundo, in domo fideli, bono Ecclesiae membro; atque ibi sub Christi regimine divinum timorem imbiberat. Cum de ratione qua fuerat educata, confabulabatur, non tantum curae matris debere se dictitabat, quantum diligentiae

famulae cujusdam decrepitae, quae propter senectam et mores optimos ab familiae istius vere christianae dominis in honore habebatur, et ab iisdem suarum filiarum institutioni praefecta erat. Commissam sibi earum curam diligenter gerebat: et ut erat in eis coercendis, cum opus esset, sancta severitate vehemens, ita in docendis moderata et temperans prudentia. Nam eas praeter illas horas, quibus ad mensam parentum moderatissime alebantur, etiam si exardescerent siti, nec aquam bibere sinebat, praecavens consuetudinem malam, et addens verbum sanum: *Modo aquam bibitis, quia in potestate vinum non habetis; cum autem ad maritos veneritis, factae dominae apothecarum et cellariorum, aqua sordebit, sed mos potandi praevalebit* **(Confess. lib. 9, cap. 8, n. 17)**. Sapientissimis illis monitis, cum ea, quam apud teneros puellarum animos sibi comparaverat, auctoritate, inconsulta desideria teneriori aetati familiaria compescebat, illisque praecipiebat, qua ratione sitim suam ita moderarentur ex temperantiae lege, ut jam nec liberet, quod non deceret. Narrabat tamen Augustino Monnica, ut elusa prudentis illius anus sedulitate, quaedam animo suo ad bibendum vinum propensio irrepserat. Nimirum quoties a parentibus de more ad hauriendum vinum, tanquam exploratae sobrietatis virgo mittebatur, e poculo quod de cuppa complebat, primoribus labris sorbebat exiguum, cum ejus palatum amplius non ferret. Non enim innata vini cupiditate ad hoc impellebatur, sed liberis quibusdam ludicrisque motibus, quos ex primae aetatis ardore ebullientes in puerilibus animis majorum auctoritate frenari necesse est. Cum autem in graviora vitia sensim inducat leviorum contemptio, factum est ut vini plusculum in dies singulos bibens, cogente prava consuetudine, prope jam plenos mero caliculos cum aviditate ac voluptate hauriret. *Ubi*

tunc (pius ejus filius exclamat) *sagax anus et vehemens illa prohibitio? Numquid valebat aliquid adversus latentem morbum, nisi tua medicina, Domine, vigilaret super nos? Absente patre et matre et nutritoribus, tu praesens qui creasti, qui vocas, qui etiam per praeposteros homines boni aliquid agis ad animarum salutem, quid tunc egisti, Deus meus? Unde curasti? unde sanasti? Nonne protulisti durum et acutum ex altera anima convicium, tanquam medicinale ferrum ex occultis provisionibus tuis, et uno ictu putredinem illam praecidisti? Ancilla enim, cum qua solebat accedere ad cuppam, litigans cum domina minore, ut fit, sola cum sola, objecit hoc crimen, amarissima insultatione vocans meribibulam. Quo illa stimulo percussa, respexit foeditatem suam, confestimque damnavit atque exuit* **(Ibid., n. 18)**. Baptismum Christi non in extremis posita, sed multis ante mortem annis percepit Monnica: quo ex tempore sic vitam instituit, ut fidei morumque puritate cuilibet ad laudandum Dei nomen esset incitamento **(Ibid., cap. 13, n. 34)**.

2. Itaque educata pudice ac sobrie, et parentibus potius Dei gratia, quam cura parentum Deo subdita, ubi matura fuit conjugio, viro, cui tradita est, non secus ac domino paruit: quem ut Deo lucraretur, omnes cogitationes intendit, efficacissimo genere persuadendi utens, morum integritate. Hac siquidem ornata divinitus, mariti oculis ea nitebat pulchritudine, ut amorem ejus simul ac venerationem non sine quadam illius admiratione sibi conciliaret **(Ibid., cap. 9, n. 19)**. Ejus conjux, cui Patricio nomen, civis Tagastensis, adhuc erat idolorum cultui mancipatus **(Ibid., lib. 2, cap. 3, nn. 5, 6)**. In iis omnibus, quae non spectabant ad religionem, illi Monnica, tametsi melior, serviebat: hac enim in re Deo ipsi

obsequebatur, à quo sibi fuerat obsequendi lex imposita **(Ibid., lib. 1, cap. 11, n. 17)**. Tori injurias tam patienter tulit, ut cum marito nunquam ea de re expostularet, nimirum exspectans ut ei castitatem fides ac Dei misericordia largiretur. Noverat irato nunquam neque facto neque dicto reluctari: verum cum deferbuerat illius impetus, opportunitatem nacta, suam agendi rationem ei exponebat, si ipsum inconsiderantius excandescere contigisset. Cum aliae mulieres, quarum viri mansuetiores erant, vestigia plagarum etiam dehonestata facie gererent, atque inter amica colloquia culpam illae in maritorum intemperiem transferrent: haec docebat illarum linguae potius esse imputandum, graviter, sed jocunde simul admonens eas, cum primum tabulas matrimoniales recitari audierant, tanquam instrumenta quibus ancillae maritorum factae essent, existimare debuisse; ac proinde non decere ipsas conditionis suae memores adversus dominos superbire. Quapropter quae noverant quam ferocis ingenii maritum sustineret, eae quidem mirari nunquam satis poterant, non fuisse auditum unquam, aut ullo vestigio deprehensum, Patricium violenter in uxorem manus injecisse, aut a se invicem domestica lite vel dieculam unam eos dissensisse. Cumque ab ea familiariter sciscitarentur, quonam pacto illud esset assecuta: instituti sui, quod supra memoravimus, rationem eis exponebat; cujus utilitatem, quae eam imitabantur, propria experientia cognoscebant, eique hoc nomine gratias habebant **(Ibid., lib. 9, cap. 9, n. 19)**. Socrum etiam suam, a se initio susurris malarum quarumdam ancillarum abalienatam, obsequiis suis cum patientia ac mansuetudine ita sibi devinxit, ut illarum nequitiam ipsa Patricio filio proderet, eumque ut in illas animadverteret, precaretur. Cum autem is, tum ut matri morem gereret, tum ut

domesticae disciplinae ac tranquillitati consuleret, easdem ancillas ex ejus voluntate meritis poenis affecisset, declaravit mater, non alia de se praemia sperare debere, quaecumque de sua nuru, placendi sibi studio, mali aliquid loqueretur: quod nulla jam audente, memorabili inter se benevolentiae suavitate vixerunt **(Ibid., n. 20)**. Hoc praeterea sanctae illi feminae munus grande donaverat Deus, quod inter dissidentes atque discordes quaslibet animas, ubi poterat, tam se praebebat pacificam, ut cum ab utraque multa de invicem audiret amarissima, qualia solet eructuare turgens atque indigesta discordia, quando praesenti amicae de absente inimica per acida colloquia cruditas exhalatur odiorum, nihil tamen alteri de altera proderet, nisi quod ad eas reconciliandas valeret **(Ibid., n. 21)**. Sic vero se gerebat Monnica, docente eam Magistro intimo in schola pectoris. Denique gratiae semen, quod in famulae suae mentem sparserat Agricola coelestis, ubertim fructum attulit in patientia; ac ejus erga virum agendi ratio tantum valuit, ut illum in extrema ejus vita totum Deo lucraretur; nec in eo jam fideli essent ipsi deflenda mala, quae in nondum fideli toleraverat **(Ibid., lib. 9, cap. 13, n. 37)**. Quo tempore Augustinus annum aetatis decimum sextum agebat, nimirum circiter annum reparatae salutis trecentesimum septuagesimum, numerabatur inter catechumenos Patricius **(Ibid., lib. 2, cap. 3, n. 6)**; qui et proxime sequenti anno, aetatis Monnicae quadragesimo, vita concessit.

3. Orbata viro, ante quem nulli, et post quem nulli nupta est **(Ibid., lib. 9, cap. 13, n. 37)**, reliquae vitae tempus traduxit vidua casta ac sobria, frequentans eleemosynas **(Ibid., lib. 5, cap. 9, n. 17)**; adversus peccantes in se misericorditer agens,

donansque debitoribus debita **(Ibid., lib. 9, cap. 13, n. 36)**; obsequium et famulatum sanctis exhibens, vere serva servorum Dei: quorum quisquis eam noverat, multum in ea laudabat et honorabat et diligebat Deum; quippe cum Dei praesentiam in ejus corde sentiret agnosceretque ex sanctae conversationis fructibus, tanquam idoneis testibus **(Ibid., cap. 9, n. 22)**. Eam ipse quoque Ambrosius maxime diligebat propter ejus religiosissimam conversationem, qua in bonis operibus tam fervens spiritu frequentabat ecclesiam **(Ibid., lib. 6, cap. 2, n. 2)**. Bis in die, mane et vespere, ad ecclesiam Dei sine ulla intermissione veniebat; non ad vanas fabulas et aniles loquacitates, sed ea mente, ut et Deum in divino verbo sibi loquentem audiret, et ab eo ipsa in suis orationibus audiretur **(Ibid., lib. 5, cap. 9, n. 17)**. Nullum diem praetermisit oblationem ad altare Dei **(Ibid.)**; sive, sicut rem aliis paulo verbis Augustinus secundo memorat, nullius diei praetermissione servivit altari, unde sciret dispensari Victimam sanctam, qua deletum est chirographum quod erat contrarium nobis, qua triumphatus est hostis computans delicta nostra et quaerens quid objiciat, et nihil inveniens in illo in quo vincimus: cui nullus refundet innocentem sanguinem, cui nullus restituet pretium, quo nos emit ut nos auferat ei: ad cujus pretii nostri sacramentum ligaverat ancilla Dei animam suam vinculo fidei **(Ibid., lib. 9, cap. 13, n. 36)**. Cum autem usus in Africa obtineret, pultes et panem ac merum ad sepulcra martyrum afferendi, Monnica canistrum cibis refertum, quos in sanctorum honorem praelibaret, ac postea pauperibus divideret, afferens, non poculum, sed pocillum tantummodo vini, et quidem aqua temperati ponebat, unde dignationem sumeret: ac sicubi contingeret multas esse, quae illo modo videbantur honorandae memoriae

defunctorum, idem ipsum unum, quod ubique poneret, pocillum circumferebat; atque ita vinum, non modo aquatissimum, sed etiam tepidissimum erat, quod inter hujusce religiosi officii comites per sorbitiones exiguas partiebatur; quia pietatem ibi quaerebat, non voluptatem. Ambrosius porro Mediolani praeceperat ista non fieri, nec ab eis qui sobrie facerent; tum ne ulla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis, tum quia illa quasi parentalia superstitioni Gentilium essent simillima. Cum igitur Monnica munuscula suo more attulisset, atque ab ostiario prohiberetur; ubi hoc Ambrosium, quem sicut angelum Dei diligebat, vetuisse cognovit, tam pie atque obedienter id accepit, ut ipse miraretur Augustinus, eam potius ad consuetudinem quam sequebatur condemnandam, quam ad inquirendum qua de causa prohiberetur, adductam fuisse. Itaque ab instituto suo discessit lubens, et pro canistro pleno terrenis fructibus, plenum purgatioribus votis pectus ad memorias martyrum afferre didicit; ut et quod posset, daret egentibus, et sic communicatio Dominici corporis illic celebraretur, cujus passionis imitatione immolati et coronati sunt martyres **(Ibid., lib. 6, cap. 2, n. 2)**. Cum etiam religiosa vidua perturbaretur, ambigens an Mediolani sibi jejunandum esset sabbato, secundum consuetudinem Tagastensis Ecclesiae, an Mediolanensis more prandendum; Augustinus tunc nondum conversus, quamvis hac de re parum sollicitus, ut eam tamen illa cunctatione liberaret, consuluit Ambrosium: Qui respondit, nihil hinc se eos docere posse, nisi quod ipse faceret; quia si melius nosset, id potius observaret. Et adjecit: *Quando hic sum, non jejuno sabbato; et ad quamcumque Ecclesiam veneritis, ejus morem servate, si pati scandalum non vultis, aut facere* **(Ep. 36, n. 32, et Ep. 54, n.**

3). Hoc responsum retulit ad matrem, eique suffecit, nec dubitavit esse obediendum. Per idem tempus, quo Mediolani degebat, Ambrosio persecutionem ab Justina totos fere duos annos sustinente, *excubabat pia plebs in ecclesia,* ait Augustinus, *mori parata cum episcopo suo, servo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, sollicitudinis et vigiliarum primas tenens, orationibus vivebat* **(Conf. lib. 9, cap. 7, n. 15)**. Tandem quidquid in vere viduis christianis requirit Apostolus **(I Tim. V, 9)**, ea implevit. Fuit unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddidit, domum suam pie tractavit; in operibus bonis testimonium habuit, nutrivit filios, toties eos parturiens, quoties a Deo deviare animadvertit **(Conf. lib. 9, cap. 9, n. 22)**: quod quidem in Augustino plane compertum est.

4. Vidimus quo studio christianam religionem inserere illi puerulo adhuc, ac pietatem semper inspirare curaverit sanctissima femina **(Ibid., lib. 1, cap. 11, n. 17)**, in cujus lacte nomen Christi Salvatoris nostri sic tenerum cor illius praebibit, ut admodum alte retineret **(Ibid., lib. 3, cap. 4, n. 8)**. Quo ardore dabat operam, ut idem adhuc puer in mortis periculo salutaribus sacramentis initiaretur; charius eum parturiens corde casto in fide, quam carne parturierat? **(Ibid., lib. 1, cap. 11, n. 17.)** Quos etiam adolescenti postea et cum quanta sollicitudine monitus dedit, ut eum ab obscenis amoribus deterreret? **(Ibid., lib. 2, cap. 3, n. 7.)** Quantum pro eo in Manichaeorum haeresim lapso flevit ad Deum? Flevit certe amplius quam flent matres corporea filiorum funera. *Videbat enim illa,* inquit Augustinus, *mortem meam ex fide et spiritu quem habebat ex te; et exaudisti eam, Domine: exaudisti eam, nec despexisti lacrymas ejus, cum*

profluentes rigarent terram sub oculis ejus, in omni loco orationis ejus; exaudisti eam. Nam unde illud somnium, quo eam consolatus es, ut vivere me concederet et habere secum eamdem mensam in domo, quod nolle coeperat, aversans et detestans blasphemias erroris mei? Vidit enim stantem se in quadam regula lignea, et advenientem ad se juvenem splendidum, hilarem atque arridentem sibi, cum illa esset moerens et moerore confecta: qui cum causas quaesisset ab eâ moestitiae suae, quotidianarumque lacrymarum, docendi, ut assolet, non discendi gratia, atque illa respondisset perditionem meam se plangere; jussisse illum, quo secura esset, atque admonuisse ut attenderet et videret, ubi esset illa, ibi esse et me. Quod illa ubi attendit, vidit me juxta se in eadem regula stantem. Unde hoc, nisi quia erant aures tuae ad cor ejus? Unde illud etiam, quod cum mihi narrasset ipsum visum, et ego ad id trahere conarer, ut illa se potius non desperaret futuram esse quod eram; continuo sine aliqua haesitatione, Non, inquit: non enim mihi dictum est, Ubi ille, ibi et tu; sed, Ubi tu, ibi et ille **(Ibid., lib. 3, cap. 11, nn. 19, 20)**. Id novem ferme annos ante illius emendationem, quae sub mensem augustum anni trecentesimi octogesimi sexti contigit, proindeque extremo circiter trecentesimo septuagesimo sexto factum est. Per hoc omne spatium vidua illa casta, pia et sobria, pro filio gemere apud Deum nunquam destitit. Etenim vivida factarum sibi promissionum fide ita se ipsa stimulabat, ut inde non solum non fieret segnior, verum etiam nullam suspiriis quietem, nullam fletibus moram, nullum modum votis ac precibus permitteret. De sanguine cordis sui Deo per lacrymas diebus ac noctibus pro illo sacrificabat **(Ibid., lib. 5, cap. 7, n. 13)**: quem divina misericordia servavit usque ad aquam gratiae, qua eodem

abluto, siccarentur flumina maternorum oculorum, quibus pro filio quotidie Deo rigabat terram sub vultu suo **(Ibid., cap. 8, n. 15)**. Porro non contentus Deus ei primum hoc pignus futurae conversionis Augustini dedisse, addidit et aliud per episcopum in Ecclesia catholica nutritum, atque in Libris divinis exercitatum. *Quem cum illa femina,* inquit Augustinus, *rogasset ut dignaretur mecum colloqui, et refellere errores meos, et dedocere me mala, ac docere bona (faciebat enim hoc si quos forte idoneos invenisset); noluit ille, prudenter sane, quantum sensi postea. Respondit enim me adhuc esse indocilem, eo quod inflatus essem novitate haeresis illius, et nonnullis quaestiunculis jam multos imperitos exagitassem, sicut illa indicaverat ei. Sed sine, inquit, illum ibi, et tantum roga pro eo Dominum; ipse legendo reperiet quis ille sit error, et quanta impietas. Simul etiam narravit, se quoque parvulum a seducta matre sua datum fuisse Manichaeis, et omnes pene non legisse tantum, verum etiam scriptitasse libros eorum; sibique apparuisse nullo contra disputante et convincente, quam esset illa secta fugienda, itaque fugisse. Quae cum ille dixisset, atque illa nollet acquiescere, sed instaret magis deprecando, et ubertim flendo, ut me videret et mecum dissereret; ille jam substomachans taedio, Vade, inquit, a me; ita vivas: fieri non potest ut filius istarum lacrymarum pereat. Quod illa ita se accepisse, inter colloquia sua mecum saepe recordabatur, ac si de coelo sonuisset* **(Ibid., lib. 3, cap. 12, n. 21)**. Data sunt ei divinitus alia quoque futurae filii emendationis testimonia, quae illa fideli pectore tenebat, et semper orans tanquam chirographa Deo sua ingerebat **(Ibid., lib. 5, cap. 9, n. 17)**. Quando Augustinus ipsa incassum retinente ac in littore relicta navigavit in Italiam, remansit illa orando et flendo. *Et*

quid a te petebat, Deus meus, inquit ille, *tantis lacrymis, nisi ut navigare me non sineres? Sed tu alte consulens, et exaudiens cardinem desiderii ejus, non curasti quod tunc petebat, ut in me faceres quod semper petebat* **(Ibid., cap. 8, n. 15)**. Appulsus Romam Augustinus gravem in morbum incidit, à quo precibus matris, licet ipsius periculum nescientis, liberatum se profitetur. Si vero contigisset illum in haeresi, quam tum sectabatur, mortem obire, casus ille cordi matris tam altum vulnus inflixisset, ut nullum reliquo vitae curri culo solatium esset admissura. Neque enim dici potest qua charitate filium complectebatur, quantove majori sollicitudine eum parturiebat spiritu, quam carne pepererat. *Non itaque video,* ait Augustinus, *quomodo sanaretur, si mea talis illa mors transverberasset viscera dilectionis ejus* **(Ibid., cap. 9, nn. 16, 17)**. Diu se a filio separari non tulit; sed pietate fortis, nihil arduum rata, eum terra marique secuta est, ac tandem Mediolani, quam in urbem docendi causa anno trecentesimo octogesimo quarto se contulerat, assecuta **(Ibid., cap. 13, n. 23)**. Divini auxilii fiducia periculum nullum non contemnebat, adeo ut per marina discrimina ipsos nautas, a quibus solatium adhiberi solet iis quos navigandi insuetos exoriens procella perturbat, ipsa solaretur, pollicens eis perventionem cum salute; quia hoc ei Deus per visum erat pollicitus **(Ibid., lib. 6, cap. 1, n. 1)**. Filium offendit, ob desperationem inveniendi veri, non mediocriter periclitantem. *Sed tamen ei cum indicassem,* ait Augustinus, *non me quidem jam esse Manichaeum, sed neque catholicum christianum, non, quasi inopinatum aliquid audierit, exsilivit laetitia; cum jam secura fieret ex ea parte miseriae meae, in qua me tanquam mortuum, sed resuscitandum tibi flebat, et feretro cogitationis efferebat, ut*

diceres filio viduae: Juvenis, tibi dico, surge **(Luc. VII, 14, 15)**; *et revivisceret, et inciperet loqui, et traderes illum matri suae. Nulla ergo turbulenta exsultatione trepidavit cor ejus, cum audisset ex tanta parte jam factum, quod tibi quotidie plangebat ut fieret; veritatem me nondum adeptum, sed falsitati jam ereptum: imo vero quia certa erat, et quod restabat te daturum, qui totum promiseras; placidissime et pectore pleno fiduciae respondit mihi, credere se in Christo, quod priusquam de hac vita emigraret, me visura esset fidelem catholicum. Et hoc quidem mihi. Tibi autem, fons misericordiarum, preces et lacrymas densiores, ut accelerares adjutorium tuum, et illuminares tenebras meas; et studiosius ad ecclesiam currere, et in Ambrosium ora suspendi, ad fontem salientis aquae in vitam aeternam. Diligebat autem illum virum sicut angelum Dei; quod per illum cognoverat me interim ad illam ancipitem fluctuationem jam esse perductum, per quam transiturum me ab aegritudine ad sanitatem, intercurrente arctiore periculo; quasi per accessionem quam criticam medici vocant, certa praesumebat* **(Confess. lib. 6, cap. 1, n. 1)**. Votorum tandem compos circiter augustum mensem anni trecentesimi octogesimi sexti facta est beata vidua, cum catenas, quibus et mundo et sibi colligabatur Augustinus, gratia Christi liberatoris abrupit. Matrem ille confestim adivit, quae hoc audito laetata est; cumque idem totam rei seriem explicaret, exsultabat illa, et triumphabat, et benedicebat Deum, qui potens est ultra quam petimus aut intelligimus facere: quippe quae cerneret sibi multo plus pro filio concessum fuisse, quam ipsa gemitibus ac lacrymis petere solita erat. Is enim ita resipuerat, ut ducendae uxoris cogitationem penitus abjiceret, et omnem saeculi hujus spem proculcaret: jam stans immotus

in ea regula fidei, in qua eum secum aliquando futurum tot annis mater revelatione divina cognoverat. Ac sic lacrymas suas in voluptatem multo quam sibi promiserat uberiorem mutatas sensit, eamque multo sibi chariorem et castiorem, quam si filio liberos, quos optarat, in legitimo conjugio vidisset procreari **(Ibid., lib. 8, cap. 12, n. 30)**.

5. Cum Augustinus post suam conversionem se cum suis in villam Cassiciacum recepit, his in eo secessu comitem se quoque adjunxit Monnica, muliebri quidem habitu, sed virili fide, anili securitate, materna charitate, christiana pietate praestans **(Ibid., lib. 9, cap. 4, n. 8)**. Ibi philosophicis eorum colloquiis, quantumlibet sublimia illa essent, etiam ipsa intererat. Cumque idibus novembris de beata vita disputaretur, asseruit, nulla re alia ali animam, quam intellectu rerum et scientia; neque quemquam esse posse beatum, quin idem et bonum vellet, et haberet: *Si bona,* inquiebat, *velit et habeat, beatus est; si autem mala velit, quamvis habeat, miser est.* Qua in re affirmavit Augustinus, illam summum philosophiae apicem attigisse; nec ipsi Ciceroni, si par elocutio adfuisset, quidquam concessuram fuisse. Deinde pulcherrimum ex Hortensio hujus oratoris locum recitavit: *In quibus verbis,* inquit, *illa sic exclamabat, ut obliti penitus sexus ejus, magnum aliquem virum considere nobiscum crederemus; me interim quantum poteram intelligente, ex quo illa et quam divino fonte manarent* **(De Beata Vita, disput. 1, nn. 8, 10)**. Eadem postea adjecit, illum qui vel universas mundi felicitates ita possideret, ut securus esset eas se nunquam amissurum, tamen cum illis satiari non posset, eo ipso miserum fore, quo semper esset indigus: non ergo quemquam illis rebus, sed animi sui moderatione beatum esse.

Quibus auditis, nihil eam neque verius, neque ipsa dignius dicere potuisse, Augustinus respondit **(Ibid., n. 11)**. Cum autem ei expositum esset, quinam essent Academici, *Isti homines,* inquit Monnica, *caducarii sunt:* quo nomine vulgo vocabant, quos comitialis morbus subverteret **(Ibid., n. 16)**. In colloquio etiam postridie habito verba memoratu digna protulit. Tertio autem die cum quaereretur, illine omnes, qui in terrena felicitate, cum summo bono priventur, miseri sunt, dicendi quoque sint egeni: *Nescio,* inquit Monnica, *et nondum plene intelligo, quo modo ab egestate possit miseria, aut egestas a miseria separari. Nam et iste, qui dives et locuples erat, et nihil, ut dicitis, amplius desiderabat; tamen quia metuebat ne amitteret, egebat sapientia. Ergone hunc egentem diceremus, si egeret argento et pecunia; cum egeret sapientia, non diceremus?* Exclamaverunt quotquot aderant, et dictum illud sunt admirati. Ipse vero Augustinus solutionem illam, quam ex philosophorum libris petitam veluti pulcherrimam in finem reservabat, a matre fuisse inventam, non mediocriter laetus: *Videtisne,* inquit, *aliud esse multas variasque doctrinas, aliud animum attentissimum in Deum? Nam unde ista, quae miramur, nisi inde procedunt?* **(Ibid., disput. 3, n. 27.)** Circa hujusce disputationis finem, cum ab Augustino Trinitatis mentio injecta fuisset, Monnica recognitis verbis, quae suae memoriae penitus inhaerebant, et quasi evigilans in fidem suam, versum illum sacerdotis Ambrosii, *Fove precantes, Trinitas,* laeta effudit, atque subjecit: *Haec est, nullo ambigente, beata vita, quae vita perfecta est; ad quam nos festinantes posse perduci solida fide, alacri spe, flagrante charitate, praesumendum est* **(Ibid., n. 35)**. Quanquam matris excellens ingenium jam ante ex diuturno convictu perspexisset Augustinus; in illa tamen

disputatione mentem ejus agnovit adeo sublimem atque erectam, ut arbitraretur esse neminem, qui ad veram philosophiam ea magis idoneus reperiretur **(De Ordine, lib. 2, n. 1)**. Quapropter agebat ipse, ut illa philosophicis ejusmodi dissertationibus, cum otium suppeteret, nunquam non adesset. In secundo de Ordine colloquio praeclarum hoc effata est: *Ego,* inquit, *non puto nihil potuisse praeter Dei ordinem fieri; quia ipsum malum quod natum est, nullo modo Dei ordine natum est; sed illa justitia id inordinatum esse non sivit, et in sibi meritum ordinem redegit et compulit* **(Ibid., n. 23)**. Quibus verbis id videtur significare voluisse, quod adeo frequenter Augustinum legenti occurrit, videlicet auctorem peccati Deum non esse, sed ordinatorem. Sub extremum illud colloquium eam Augustinus laudat compellatque in hunc modum: *Oremus ergo, non ut nobis divitiae, vel honores, vel hujusmodi res fluxae atque nutantes, et quovis resistente transeuntes, sed ut ea proveniant, quae nos bonos faciant ac beatos. Quae vota ut devotissime impleantur tibi, maxime hoc negotium, mater, injungimus; cujus precibus indubitanter credo atque confirmo mihi istam mentem Deum dedisse, ut inveniendae veritati nihil omnino praeponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil amem. Nec desino credere, nos hoc tantum bonum, quod te promerente concupivimus, eadem te petente adepturos* **(Ibid., n. 52)**. Postquam autem baptizatus fuisset Augustinus cum quibusdam amicis et necessariis, qui una jam in Deo consociati vivebant, in illorum contubernio adhuc aliquandiu vixit Monnica: quibus omnibus tantum curae adhibebat, quantum si mater omnium exstitisset; tantum observantiae, quantum si omnium filia **(Confessionum lib. 9, cap. 9, n. 22)**. His autem pariter remeantibus in Africam, cum ad Ostia Tiberina pervenissent, seque ibi ad navigandum

compararent, Monnica extremo correpta morbo, naturae debitum solvit **(Ibid., cap. 8, n. 17)**.

CAPUT XIII. 1 *Monnicae cum Augustino de aeternae vitae felicitate collocutio.* 2 *Praeclarum dictum sanctissimae feminae de abjicienda sepulcri sui cura: felix ejusdem obitus.* 3 *Monnicae funus: Augustini dolor de illius obitu acerbissimus, fletus modicus.*

1. Quinque aut forte sex ante diebus, quam beata Monnica in morbum incideret, cum ipsa et filius apud Ostia Tiberina incumberent ad fenestram, unde prospectus erat in hortum domus, in qua diversabantur; et remoti a turbis post longi itineris laborem, instaurabant se navigationi, de vita aeterna cum summa animi voluptate sermonem contulerunt, praeterita obliviscentes, ac in ea quae ante sunt extenti. *Inhiabamus,* inquit Augustinus, *ore cordis in superna fluenta fontis tui, fontis vitae qui est apud te; ut inde pro captu nostro aspersi, quoquo modo rem tantam cogitaremus. Cumque ad eum finem sermo perduceretur, ut carnalium sensuum delectatio quantalibet in quantalibet luce corporea prae illius vitae jucunditate, non comparatione, sed ne commemoratione quidem digna videretur; erigentes nos ardentiore affectu in idipsum, dum loquimur et inhiamus illi, attigimus eam modice toto ictu cordis; et suspiravimus, et*

reliquimus ibi religatas primitias spiritus, et remeavimus ad strepitum oris nostri, ubi verbum et incipitur et finitur. Is hujus colloquii et ecstasis fructus fuit, ut ipsis omnia mundi oblectamenta, prae illa delibatae felicitatis suavitate, vilescerent. Et illa quidem ad Augustinum: *Fili,* ait, *quantum ad me attinet, nulla jam re delector in hac vita. Quid hic faciam adhuc, et cur hic sim nescio, jam consumpta spe hujus saeculi. Unum erat propter quod in hac vita aliquantum immorari cupiebam, ut te christianum catholicum viderem priusquam morerer. Cumulatius hoc mihi Deus meus praestitit, ut te etiam, contempta felicitate terrena, servum ejus videam. Quid hic facio?* **(Confess. lib. 9, cap. 9, n. 23-26.)**

2. Alio item die Monnica Ostiis Tiberinis cum nonnullis amicis Augustini (ipse enim aberat) sermonem de contemptu vitae hujus et de bono mortis familiarissime conferebat: qui feminae virtutem stupentes, cum ab ea quaesiissent, numquid timeret, ne tam longe a sua civitate corpus relinqueret: *Nihil,* inquit illa, *longe est Deo; neque timendum est, ne ille non agnoscat in fine saeculi, unde me resuscitet.* Porro mirum quantum fuerat ante de sepulcro sollicita, quod ideo juxta mariti corpus sibi providerat et praeparaverat, quia peractis cum illo summa consensione matrimonii annis, cupiebat illud huic felicitati adjici, quo commemoraretur ab hominibus concessum sibi esse post transmarinam peregrinationem, ut conjuncta terra amborum conjugum terra tegeretur: sed jam tum infirmitatem hanc Deus sanaverat, et cordis ejus inanitatem gratiae plenitudine compleverat **(Ibid., cap. 10, n. 28)**. Quod sane Augustino satis ipsa significaverat, cum in supra memorato sermone ad

fenestram erupit in haec verba: *Quid hic facio?* Sed ejus mentem ille haud quaquam plene est assecutus, donec in extremis posita sese illa planius aperuit. Nam quinto circiter post istum sermonem die in febrim incidit: qua quidem novem dies durante, obsequiis interea sibi ab Augustino impensis interblandiens, pium illum appellabat, ac tenerrimo cordis affectu commemorabat, nunquam ex illius ore voculam excidisse, quae ipsam vel leviter laedere potuisset **(Ibid., cap. 12, n. 30)**. Quodam autem aegritudinis die defectum animae passa est, ac paululum subtracta praesentibus: *Nos concurrimus* (Augustini verba haec sunt), *sed cito reddita est sensui, et aspexit astantes me et fratrem meum, et ait nobis quasi quaerenti similis: Ubi eram? Deinde nos intuens moerore attonitos: Ponetis hic, inquit, matrem vestram. Ego silebam, et fletum frenabam. Frater autem meus quiddam locutus est, quo eam non peregre, sed in patria defungi, tanquam felicius, optaret. Quo audito, illa vultu anxio reverberans eum oculis, quod talia saperet, atque inde me intuens: Vide, ait, quid dicit. Et mox ambobus: Ponite, inquit, hoc corpus ubicumque; nihil vos ejus cura conturbet: tantum illud vos rogo, ut ad Domini altare memineritis mei, ubi ubi fueritis* **(Ibid., lib. 9, cap. 11, n. 27)**. *Ergo illa imminente die resolutionis suae,* pergit paulo post Augustinus, *non cogitavit suum corpus sumptuose contegi, aut condiri aromatibus, aut monumentum electum concupivit, aut curavit sepulcrum patrium; non ista mandavit nobis: sed tantummodo memoriam sui ad altare tuum fieri desideravit, cui nullius diei praetermissione servierat; unde sciret dispensari Victimam sanctam, qua deletum est chirographum, quod erat contrarium nobis* **(Ibid., cap. 13, n. 36)**. Itaque cum mentem suam, prout ei per valetudinem licebat, explicasset,

ingravescente morbo exercebatur. In quo cruciatu beata illa anima corpus reliquit, ad superos evolatura, die aegritudinis suae nono, aetatis ipsius anno quinquagesimo sexto, aetatis autem Augustini trigesimo tertio, paucis forte diebus ante idus novembres anni supra trecentesimum octogesimi septimi. Natalem tamen ejus Ecclesia quarto nonas maii celebrat: quod cur ita fiat, nobis ignotum est.

3. Matris oculos pressit Augustinus, ac statim acerbissimus dolor intimum ejus pectus pervasit: et cum per lacrymas exitum quaereret, suis ille oculis vim faciens, eas intus retrudebat. Nec levis erat cruciatus, quem in illa longe gravissima sui contra se lucta patiebatur. Indecorum videlicet censebat, matris mortem lacrymis prosequi; cum in dubium vocare non posset, quin illa meliore sui parte viveret: hoc et documentis morum ejus, et fide non ficta, rationibusque certis tenebat **(Ibid., cap. 12, n. 29)**. Nihilo tamen minus suavissimam illius consuetudinem sibi morte ademptam graviter dolebat. *Quasi dilaniabatur vita,* inquit, *quae una facta erat ex mea et illius* **(Ibid., n. 30)**. Tum vero cum efflavit extremum spiritum, puer Adeodatus exclamavit in planctum; atque ab omnibus praesentibus coercitus tacuit. Cohibito ergo a fletu Adeodato, confestim Evodius arripuit Psalterium, ac psalmum canere coepit Augustino et aliis accinentibus: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* **(Ibid., n. 31)**. Ubi per urbem sanctae viduae obitus percrebuit, Christiani complures ac religiosae feminae domum convenerunt Interim funus curantibus iis, quorum id muneris erat, secessit Augustinus in locum, ubi decenter esse poterat in illorum societate, qui eum in hac animi aegritudine deserendum non esse censebant. *Quod erat,* inquit, *tempori*

congruum disputabam, eoque fomento veritatis mitigabam cruciatum tibi notum, illis ignorantibus, et intente audientibus, et sine sensu doloris me esse arbitrantibus. At ego in auribus tuis, ubi eorum nullus audiebat, increpabam mollitiem affectus mei, et constringebam fluxum moeroris: cedebatque mihi paululum, rursusque impetu suo ferebatur, non usque ad eruptionem lacrymarum, nec usque ad vultus mutationem; sed ego sciebam quid corde premerem. Et quia mihi vehementer displicebat, tantum in me posse haec humana, quae ordine debito et sorte conditionis nostrae accidere necesse est, alio dolore dolebam dolorem meum, et duplici tristitia macerabar **(Confess. lib. 9, c. 12, n. 31)**. Elato corpore, ac prope sepulcrum posito, ut ibi moris erat, liberationis nostrae sacrificium pro ea oblatum est. Atque interea lacrymas suas continebat Augustinus. *Ecce,* ait, *corpus elatum est; imus, redimus sine lacrymis. Nam neque in eis precibus, quas tibi fudimus cum offerretur pro ea sacrificium pretii nostri, jam juxta sepulcrum posito cadavere, priusquam deponeretur, sicut illic fieri solet, nec in eis precibus ego flevi: sed toto die graviter in occulto moestus eram, et mente turbata rogabam te, ut poteram, quo sanares dolorem meum; nec faciebas, credo commendans memoriae meae vel hoc uno documento, omnis consuetudinis vinculum etiam adversus mentem quae jam non fallaci verbo pascitur.* Visum est illi petere balneas; quod iis anxietatem ex animo pelli audiisset, nec tamen illius dolor his aquis abstersus est. Verum cum obdormisset, sensit experrectus dolorem suum non mediocriter somno mitigatum **(Ibid., lib. 9, cap. 12, n. 32)**. Attamen cum jacturae suae et orbitatis memoriam paulatim in mentem revocaret, de matre et pro matre, de se et pro se sub oculis Dei flere libuit.

Lacrymas itaque, quas hactenus compressas tenuerat, disrupto veluti repagulo laxavit, et ut dolorem cordis per eas egereret, libere prorsus effluere permisit. Sic demum requievit; quoniam illas coram Deo, non autem in oculis hominis, eas forte per superbiam male interpretaturi, effuderat. Illius tamen fletus exiguam horae partem non excessit. *Legat,* ait, *qui volet, et interpretetur ut volet: et si peccatum invenerit, flevisse me matrem exigua parte horae, matrem oculis meis interim mortuam, quae me multos annos fleverat, ut oculis tuis viverem; non irrideat, sed potius si est grandi charitate, pro peccatis meis fleat ipse ad te Patrem omnium fratrum Christi tui* **(Ibid., n. 33)**.

CAPUT XIV. 1 *Dilato reditu ad patriam, Augustinus Romae conscribit aliquot libros, scilicet de Moribus Ecclesiae catholicae. 2 De Moribus Manichaeorum. 3 De Quantitate animae. 4 Inchoat opus de Libero Arbitrio, et quasdam Romanae Ecclesiae consuetudines discit.*

1. Augustinum ad Ostia Tiberina pervenisse vidimus, ut se illic instauraret navigationi, suumque in Africam reditum adornaret. Non trajecit tamen, nisi post Maximi necem, hoc est, mense augusto vel septembri anni trecentesimi octogesimi octavi. Qua de re satis ample diximus supra **(Lib. 2, cap. 7)**. Ipsemet testatur, se post Baptismum, priusquam in Africam

remearet, aliquandiu Romae constitisse **(Retract. lib. 1, c. 7, n. 1; c. 8, n. 1; c. 9, n. 1)**. Per hos dies duos libros conscripsit, alterum de Moribus Ecclesiae catholicae, alterum de Moribus Manichaeorum. Scripsit et dialogum de Quantitate animae, ac tres libros de Libero Arbitrio. Liber de Moribus Ecclesiae editus est contra Manichaeos. Nam cum Augustinus quam maxime gratiae Christi obstrictum se agnosceret, cujus nimirum auxilio ex illius haereseos gurgite tandem emerserat: alios quoque periculo, quod ipse adierat, eripi vehementer optabat. Et reipsa id solatii percepit, ut Deus ejus ministerio librisque per eum divino instinctu conscriptis, quam plurimos a nefario illo errore liberarit. Duae in primis illecebrae ad incautos et rudes decipiendos fuerunt Manichaeis: una, scripturarum Veteris Testamenti, quas ignorarent, reprehensio; altera, vitae castae et singularis continentiae simulata professio **(De Morib. Eccl. cath., n. 2)**. Ut igitur ab hoc posteriore laqueo fideles averteret Augustinus, doctrinam disciplinamque catholicae Ecclesiae explicare constituit, sperans fore, ut ex hoc libro innotescere posset, quam facili negotio virtus simuletur, et quam difficili teneatur. Ipso initio testatur, sat in aliis libris ostendisse se, quemadmodum error et impietas, qua in Vetus Testamentum invehuntur Manichaei, possit impugnari. Eum tamen hac de re superioribus opusculis egisse non legimus. Quapropter non alios opinamur memoratos ibi ab eo libros, nisi geminos illos, quibus initium Genesis contra Manichaeorum calumnias post reditum in Africam exposuit. Quod si ita est, libri de Moribus Ecclesiae et de Moribus Manichaeorum scripti quidem Romae fuerint, quando ipse auctor id testatur: non tamen ibi publicati neque perfecti prorsus, nisi Augustino in Africa jam constituto. Enimvero locis nonnullis perinde est locutus, ac si

Roma tum abesset, ut videre est libri primi capite trigesimo tertio, et libri secundi capite vigesimo. Quid, quod in ejusdem libri secundi capite duodecimo memorat quodpiam pro Manichaea haeresi novum responsum, quod se nuper apud Carthaginem audivisse testatur? Quaedam scilicet his libris Romae primum scriptis accessio postea fieri in Africa potuit, antequam vulgarentur. Augustinus igitur cum tacitus ferre non posset Manichaeorum de falsa continentia et fallaci abstinentia sua jactantiam, qua imperitos in errorem inducebant, cum se veris Christianis, quibus comparandi non erant, insolenter praeponerent, silentium solvit, et stilum arripuit. In quo tamen eum modum tenere voluit, ut in perditos illorum mores, sibi notissimos, non tam acriter inveheretur, quam illi haeretici in ea quae ignorarent. Eos enim sanare potius, quam oppugnare et vincere cupiebat. Nec ibi mysteria, quae in Scripturis ipse detegebat, aperit; cum eos non verum docere, sed falsum dedocere, favente Deo, fuisset adortus. Sub libri primi finem a morum doctrina ad virtutis exempla, quae in Ecclesia elucebant, delapsus, disserit de perfectis illis eremi cultoribus, qui se ab omni hominum commercio penitus disjunxerant: de mira coenobitarum multitudine, qui sub unius patris moderamine in desertis locis degentes, se manuum suarum labore sustentabant: de sanctimonialibus, quae ab omni virorum conspectu sejunctae, eodem ritu vivebant: de multis episcopis et clericis sanctissimis, quorum virtus eo mirabilior erat, quo difficilius est eam inter improbos tueri: denique de variis utriusque sexus Christianis, qui mediis in urbibus idem, quod alii in solitudine, vitae genus consectabantur. Viderat simile diversorium sanctorum Mediolani: Romae etiam plura cognoverat.

2. In eo libro volumen aliud pollicetur, quo sit ostensurus, quam vana sit, imo quam noxia, quam sacrilega virtus, qua gloriabantur Manichaei; et vix ac ne vix quidem unum ex illis leges, quas irrationabili superstitione sibi praescriberent, observare **(De Morib. Eccl. cath., n. 75)**. Id praestat in libro de Moribus Manichaeorum, in quo ubi theologica eorum principia confutavit, demonstrat in quo tandem moralis illorum doctrina consisteret. Demum animadvertit quam accurate illam observarent, ex iis quae aut ipse viderat, aut ab oculatis testibus acceperat. Varia superius exempla notavimus, quae ille super hac re commemorat **(Supra, lib. 1, cap. 9)**.

3. Romae etiam non multo post tempore, quam Mediolano discessisset, librum de Quantitate animae conscripsit. Dialogus est, qui satis nativus et ad veritatem videtur adductus, ut non omnino fictitius existimetur. Habitum cum Evodio prodit ipse Augustinus in epistola ad eumdem data **(Epist. 162, n. 2)**. In hoc libro multa de anima quaerit et expendit: nempe undenam ducat originem, qualis sit, quanta sit; cur infusa corpori, qualis evadat corpori unita, qualis cum illius compagibus soluta fuerit. Verum quia et uberius et accuratius disputat quanta sit, ut eam et quantitatis et corporis expertem esse, et tamen magnum aliquid esse demonstret; ex hac inquisitione factum est, ut liber iste de Quantitate animae nuncuparetur.

4. Denique tres libros de Libero Arbitrio etiam in Urbe constitutus inchoavit: duos enim posteriores, aliquot annis interjectis, jam presbyter ordinatus absolvit. Romae cum ageret, didicit haud dubie quasdam consuetudines Ecclesiae Romanae proprias ab ipso in suis opusculis memoratas, qualis

est illa jejunandi crebro tribus diebus hebdomadae, nempe feria quarta, sexta et sabbato; ut plurimum autem sabbato, praeter consuetudinem omnium ferme Orientalium et Occidentalium Christianorum, qui sabbato non jejunabant. Verum ne Romae quidem per tempus Paschale sabbato jejunium servabatur, ubi etiam non putabatur quinta feria esse jejunandum **(Epist. 36, nn. 8, 9)**. Romae quoque auditione accepit exsecranda flagitia, quae Manichaei suis in sacrificiis perpetrarant, ut ex eorum confessione in Galliis publico in judicio facta constabat **(De Nat. Boni contra Manich., cap. 4)**.

LIBER TERTIUS. De Augustini reditu in Africam ac de rebus ibi gestis ab ipso usque ad Episcopatum.

CAPUT PRIMUM. 1 *Africam repetit, ubi se cum Mediolani ageret, Eulogio Carthagine docenti apparuisse in somnis, ex ipso comperit. 2 Interest miraculo curationis Innocentii.*

1. Maximus, qui Gratiano imperium per tyrannidem ademerat anno trecentesimo octogesimo tertio, quique Valentinianum juniorem Italia expulerat anno trecentesimo octogesimo

septimo, occisus est anno sequenti, quinto kalendas Augusti aut sexto kalendas septembris. Post ejus necem Augustinus in Africam trajecit **(Contra litt. Petiliani, lib. 3, n. 30)**; sed quantum mutatus ab illo Augustino, qui ex ea solverat anno trecentesimo octogesimo tertio! *Sciunt,* ait, *quia et navigavimus aliquando, sciunt quia et peregrinati sumus: sciunt quia alii ivimus, et alii redivimus* **(Enarr. in Psal. XXXVI, serm. 3, n. 19)**. Carthaginem appulisse creditur, et illic prius, quam se Tagastam conferret, aliquandiu constitisse. Ibi quippiam audivit dictu mirabile, quod ipso Mediolani agente contigerat. *Carthaginis rhetor Eulogius,* inquit, *qui meus in eadem arte discipulus fuit, sicut mihi ipse, posteaquam in Africam remeavimus, retulit, cum rhetoricos Ciceronis libros discipulis suis traderet, recensens lectionem, quam postridie fuerat traditurus, quemdam locum offendit obscurum, quo non intellecto, vix potuit dormire sollicitus: qua nocte somnianti, ego illi quod non intelligebat exposui: imo non ego, sed imago mea nesciente me, et tam longe trans mare aliquid aliud sive agente, sive somniante, et nihil de illius curis omnino curante* **(De Cura pro mort. gerenda, n. 13)**.

2. Verum aliud longe jucundius commemorat, hoc ipso gestum tempore, curationem scilicet illustris viri Innocentii, exadvocati vicariae praefecturae: cujus ipse Augustinus, si auctor non fuerit, certe testis oculatus exstitit. Hanc accurate describit his verbis: *Venientes enim de transmarinis, me et fratrem meum Alypium, nondum quidem clericos, sed jam Deo servientes, ut erat* (Innocentius ille) *cum tota domo sua religiosissimus, ipse susceperat, et apud eum tunc habitabamus. Curabatur a medicis: fistulas, quas numerosas*

atque perplexas habuit in posteriore atque ima corporis parte, jam secuerant ei, et artis suae caetera medicamentis agebant. Passus autem fuerat in sectione illa et diuturnos et acerbos dolores. Sed unus inter multos sinus fefellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant. Denique sanatis omnibus, quae aperta curabant, iste remanserat solus, cui frustra impendebatur labor. Quas moras ille suspectas habens, multumque formidans ne iterum secaretur, quod ei praedixerat alius medicus domesticus ejus, quem non admiserant illi, ut saltem videret, cum primum sectus est, quomodo id facerent, iratusque illum domo abjecerat, vixque receperat; erupit, atque ait: Iterum me secturi estis? Ad illius, quem noluistis esse praesentem, verba venturus sum? Irridere illi medicum imperitum, metumque hominis bonis verbis promissionibusque lenire. Praeterierunt et alii dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Medici tamen in sua pollicitatione persistebant, non se illum sinum ferro, sed medicamentis esse clausuros. Adhibuerunt et alium grandaevum jam medicum, satisque in illa arte laudatum (adhuc enim vivebat) Ammonium, qui loco inspecto, idem quod illi ex eorum diligentia peritiaque promisit. Cujus ille factus auctoritate securus, domestico suo medico, qui futuram praedixerat aliam sectionem, faceta hilaritate, velut jam salvus, illusit. Quid plura? Postea tot dies inaniter consumpti transierunt, ut fessi atque confusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expavit, expalluit nimio timore turbatus: atque ubi se collegit, farique potuit, abire illos jussit, et ad se amplius non accedere. Nec aliud occurrit fatigato lacrymis et illa jam necessitate constricto, nisi ut adhiberet Alexandrinum quemdam, qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipse faceret quod ab illis fieri nolebat

iratus. Sed posteaquam venit ille, laboremque illorum in cicatricibus sicut artifex vidit, boni viri functus officio, persuasit homini, ut illi potius qui in eo tantum laboraverant, quantum ipse inspiciens mirabatur, curationis suae fine fruerentur; adjiciens quod revera nisi sectus esset, salvus esse non posset; sed valde abhorrere a suis moribus, ut hominibus quorum artificiosissimam operam, industriam, diligentiam admirans in cicatricibus ejus videret, propter exiguum quod remansit, palmam tanti laboris auferret. Redditi sunt animo ejus, et placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui jam consensu omnium aliter insanabilis putabatur, aperirent. Quae res dilata est in consequentem diem. Sed cum abiissent illi, ex moerore nimio domini tantus est in domo illa exortus dolor, ut tanquam funeris planctus vix comprimeretur a nobis. Visitabant eum quotidie sancti viri, episcopus tunc Uzalensis, beatae memoriae Saturninus, et presbyter Gelosus, ac diaconi Carthaginensis Ecclesiae: in quibus erat, et ex quibus solus est nunc in rebus humanis, jam episcopus cum honore a nobis debito nominandus Aurelius, cum quo recordantes mirabilia opera Dei de hac re saepe collocuti sumus, eumque valde meminisse, quod commemoramus, invenimus. Qui cum eum, sicut solebant, vespere visitarent, rogavit eos miserabilibus lacrymis, ut mane dignarentur esse praesentes suo funeri potius quam dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus invaserat poenis, ut se inter medicorum manus non dubitaret esse moriturum. Consolati sunt eum illi, et hortati ut in Deo fideret, ejusque voluntatem viriliter ferret. Inde ad orationem ingressi sumus: ubi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terrae, ille se ita projecit, tanquam fuisset aliquo impellente graviter prostratus, et coepit orare: quibus modis, quo

affectu, quo motu animi, quo fluvio lacrymarum, quibus gemitibus atque singultibus succutientibus omnia membra ejus et pene intercludentibus spiritum, quis ullis explicet verbis? Utrum orarent alii, nec in haec eorum averteretur intentio, nesciebam: ego tamen prorsus orare non poteram: hoc tantummodo breviter in corde meo dixi: Domine, quas tuorum preces exaudis, si has non exaudis? Nihil enim mihi videbatur addi jam posse, nisi ut exspiraret orando. Surreximus, et accepta ab Episcopo benedictione discessimus; rogante illo ut mane adessent, illis ut aequo animo esset hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant servi Dei, sicut se adfuturos esse promiserant: ingressi sunt medici; parantur omnia quae hora illa poscebat, tremenda ferramenta proferuntur, attonitis suspensisque omnibus. Eis autem, quorum erat major auctoritas, defectum animi ejus consolando erigentibus, ad manus secturi membra in lectulo componuntur, solvuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inspicit medicus, et secandum illum sinum armatus atque intentus inquirit. Scrutatur oculis, digitisque contrectat, tentat denique modis omnibus: invenit firmissimam cicatricem. Jam illa laetitia et laus atque gratiarum actio misericordi et omnipotenti Deo, quae fusa est ore omnium, lacrymantibus gaudiis, non est committenda meis verbis: cogitetur potius, quam dicatur **(De Civ. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 3)**.

CAPUT II. 1 *Augustinus facultates suas pauperibus erogat. 2 Communis vitae institutum*

sectatur cum sociis Deo servientibus, quorum ipse curam gerit. 3 Per litteras colloquitur cum Nebridio, et ejus quaestiones expendit.

1. Tandem aliquando votorum summam adeptus est Augustinus, dum quod animo intenderat a suscepto Baptismate **(Confess. lib. 9, cap. 8, n. 17, et Possidius, c. 3)**, imo jam inde a tempore conversionis, quo longe ante Baptismum suum servire Deo delegerat **(Ibid., lib. 9, cap. 5, n. 13)**, Tagastam reversus, feliciter perfecit. Ac primum quidem agros a patre relictos, qui haereditario sibi jure obtigerant, alienavit, eorumque pretium pauperibus continuo distribuit, nihil omnino sibi reservans, quo expeditior libera Dei servitute frueretur **(Epist. 126, n. 7)**. In illo quippe et ex illo pusillo grege esse studebat, quem Dominus alloquitur dicens: *Nolite timere, pusillus grex, quoniam complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Vendite quae possidetis, et date eleemosynam* **(Luc. XII, 32, 33)**. Et super fidei fundamentum aedificare desiderabat, non ligna, fenum et stipulam, sed aurum, argentum et lapides pretiosos **(Possidius, c. 2)**. Unde cum illi postea necessitas incumberet reprimendi Pelagianorum arrogantiam, qui divites sua non dimittentes excludi a regno Dei volebant **(Epist. 156)**, ut demonstraret se non privatis ad eos refellendos rationibus et commodis adduci: *Ego,* ait, *qui haec scribo, perfectionem de qua Dominus locutus est, quando ait diviti adolescenti, «Vade, vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo; et veni, sequere me»* **(Matth. XIX, 21)**, *vehementer adamavi, et non meis viribus, sed gratia ipsius adjuvante sic feci. Neque enim quia dives non fui, ideo*

minus mihi imputabitur. Nam neque ipsi Apostoli, qui priores hoc fecerunt, divites fuerunt. Sed totum mundum dimittit, qui et illud quod habet, et quod optat habere dimittit. Quantum autem in hac perfectionis via profecerim, magis quidem novi ego quam quisquam alius homo; sed magis Deus quam ego. Et ad hoc propositum quantis possum viribus alios exhortor. Additque: *Et in nomine Domini habeo consortes, quibus hoc per meum ministerium persuasum est* **(Epist. 157, n. 39)**. Ex his consortibus adhortatione ipsius ad istud propositum amplectendum impulsis, fuere cives et amici illi ejus, cum quibus Deo pariter servientibus ad Africam et propriam domum agrosque remeavit **(Possidius, c. 3)**.

2. In istis agris, qui non ruri tamen aut ab urbe procul, sed Tagastae adjacebant; si quidem inde ipse ad Nebridium scribens ait, se ibi potius quam Carthagine vel etiam ruri ex sententia posse degere **(Epist. 10, n. 1)**: in istis, inquam, agris a se jam alienatis (sic enim Possidii veteres codices ferunt), id est, in his non proprii amplius, sed alieni juris jam factis, constitutus, una cum illis civibus et amicis qui eidem ut patri adhaerebant, triennium ferme transegit: ubi seculi curis solutus et liber Deo vivebat, et jejuniis, orationibus, bonisque operibus vacans, in lege Domini diu noctuque meditans, Aegyptiorum monachorum, aliorumque quos in libro de Moribus Ecclesiae tam impense laudaverat, vitam quoad poterat aemulabatur **(Possidius, c. 3)**. Non omnem modo saeculi spem abjecerat; verum cum in saeculo quod esse potuerat esse noluisset, de illa, ad quam postmodum in Ecclesia evectus est, consectanda dignitate minime cogitabat. Elegerat abjectus esse in domo Dei magis, quam habitare in tabernaculis peccatorum **(Psal. LXXXIII, 11)**. Segregatus

erat ab iis qui saeculum diligunt: sed eis qui praesunt populis, non se coaequabat **(Serm. 355, n. 2)**. Vitae genus et regulam sub Apostolis constitutam sectabatur: maxime vero ut in sua societate nemo quidpiam suum esse diceret, sed omnia essent omnibus communia, et divideretur singulis prout cuique opus erat. Id omnino jam ipse prior fecit, ait Possidius, dum de transmarinis ad propria remeasset **(Possidius, c. 5)**. Quae Augustino auctore constituta fuerat dominici schola servitii (*Benedictinae Reg. prologo*) (liceat B. Benedicti de monastico instituto loquentis verba usurpare), ea sane magistro eodem ipso utebatur: ac suis ipse sociis, iis nimirum qui simul cum eo servitium sanctum professi erant **(Ejusd. Reg. cap. 5)**, ceu filiis a se in Christo Jesu genitis, vice patris erat. Cum illis assiduus excolebat eorum animos, et imbuebat sanctis litteris ac doctrinis; alebat ad pietatem, roborabatque, quo aliquando suismet illi viribus citra ipsius opem starent in secessu. Nam flagitanti Nebridio ut ad se veniret una secum victurus, his tum verbis respondebat: *Hic sunt, qui nec venire mecum queant, et quos deserere nefas putem. Tu enim potes et apud tuam mentem suaviter habitare; ii vero ut idem possint satagitur* **(Epist. 10, n. 1)**. Addit et illud alibi, se ab ipso primo conversionis suae tempore, posteaquam in Africam venit, cum interrogaretur a fratribus, quando eum vacantem videbant, responsa illa dictasse, ex quibus octoginta trium Quaestionum librum jam episcopus conflaverit **(Retractationum lib. 1, cap. 26)**. Rebus quoque illorum commodisque consulebat: tametsi, ejusmodi cura et sollicitudine exoptatum sibi otium adimeretur. Hinc forte Nebridius cum aliquando accepisset amicum suum negotiis civium impediri, quominus optata quiete frueretur, epistolium istud ad eum misit: *Itane est, mi Augustine,*

fortitudinem ac tolerantiam negotiis civium praestas, necdum tibi redditur illa exoptata cessatio? Quaeso, qui te tam bonum homines interpellant? Credo, qui nesciunt quid ames, quid concupiscas. Nullusne tibi est amicorum, qui eis amores referat tuos? nec Romanianus, nec Lucinianus? Me certe audiant: ego clamabo, ego testabor, te Deum amare, illi servire atque inhaerere cupere. Vellem ego te in rus meum vocare, ibique acquiescere. Non enim timebo me seductorem tui dici a civibus tuis, quos nimium amas, et a quibus nimium amaris **(Epist. 5)**. Quippe non quorumcumque civium negotia procurabat Vir Deo deditus, sed eorum tantummodo qui se in ejus disciplinam tradidissent, quorum necessitatibus occupari et servire tenebatur. Quanquam credi possit, ipsum suo etiam in secessu, cum nimium ille et a civibus suis amaretur, et ex aequo cives suos redamaret, suscepisse interdum curam graviorum negotiorum, quae ab iis ad ipsum perferebantur. Caeterum in sua societate cives inter alios habuit ab initio Alypium et Evodium, atque, ut videtur, Severum episcopum postea Milevitanum, quocum diu meditatum se fuisse verbum Dei, recordatur scribens ad Novatum **(Epist. 84, n. 1)**.

3. Nebridius Mediolano jam reversus, ut ex superiori epistolio intelligitur, erat tunc temporis in Africa. Ibi Carthagine vel in praedio urbi proximo degebat cum matre totaque domo **(Epist. 10, n. 1)**, quam Deus illius ministerio ad fidem adduxit **(Confess. lib. 9, cap. 3, n. 6)**. Ac ipse quidem apud suos ex quo baptizatus est, in castitate perfecta atque continentia Deo servivit. Cum igitur hoc pacto procul ab amico abesset, seque frequenter invisere non possent, mutuo epistolarum commercio secum invicem colloquebantur. Nebridius quidem magna et difficilia proponens Augustino,

iste autem illius nodos per epistolas dissolvens: *quas,* ait Nebridius, *perplacet ita servare, ut oculos meos. Sunt enim magnae, non quantitate, sed rebus, et magnarum rerum magnas continent probationes. Illae mihi Christum, illae Platonem, illae Plotinum sonabunt. Erunt igitur mihi, et ad audiendum propter eloquentiam dulces, et ad legendum propter brevitatem faciles, et ad intelligendum propter sapientiam salubres* **(Epist. 6, n. 1)**. In quadam ad eum epistola observare est, Platonis reminiscentiam nobilissimum inventum ab Augustino nuncupari, eumque videri asserere velut ex sua sententia, olim animam verum inspexisse, a quo unita corpori sese disjunxerit **(Epist. 7, n. 2)**. Quidpiam simile reperire est in dialogo de Quantitate animae **(De Quant. animae, n. 34)**, licet illud in suis Retractationum libris sanius interpretetur. Sed mirum videri non debet, si Augustinus quas e philosophorum fontibus opiniones hauserat, non continuo abjecerit. Ipsemet asserit, eum qui opera ipsius ordine quo scripta sunt legerit, facile animadversurum quomodo scribendo profecerit **(Retract. prologo, n. 3)**. Plurima quoque nullo negotio deprehendes in prioribus illius operibus, quae ipse in posterioribus emendaverit. In hanc rem adnotare licet, eum in Millenariorum aliquando fuisse sententia; eo tamen modo, quo ista opinio utcumque tolerari posset, hoc est, si nonnisi spirituales deliciae in hoc mille annorum regno sanctis adfuturae crederentur **(Serm. 259, n. 2; de Civitate Dei, lib. 20, cap. 7)**. Quod ad Nebridii quaesita spectat, quia non omnia de rebus divinis erant, scribit ad eum Augustinus, illa quae de hoc mundo quaeruntur, nec satis ad beatam vitam obtinendam sibi videri pertinere; ac si aliquid afferunt voluptatis cum investigantur, metuendum esse tamen, ne occupent tempus rebus impendendum melioribus. Idcirco caeteras inter

quaestiones, quae dissolvendae supererant, eam quae de Incarnationis mysterio proposita erat, seligit, ut conetur exponere quo pacto, cum trium divinarum personarum actiones indivisae sint, nostra tamen mysteria et religio qua imbuti sumus, humanae naturae susceptionem uni Filio attribuant **(Epist. 11)**. Ex qua quaestione videtur certo colligi posse, jam baptizatum fuisse Nebridium. Hunc aliquanto ante presbyteratum Augustini, neque in hujus monasterio, sed domi suae diem obiisse, aperte significat idem ipse Augustinus, in hoc amici demortui pernobili elogio: *Quem,* ait, *non multo post conversionem nostram et regenerationem per Baptismum tuum, ipsum etiam fidelem catholicum, castitate perfecta atque continentia tibi servientem in Africa apud suos, cum tota domus ejus per eum christiana facta esset, carne solvisti; et nunc ille vivit in sinu Abraham. Quidquid illud est, quod illo significatur sinu, ibi Nebridius meus vivit, dulcis amicus meus, tuus autem, Domine, adoptivus ex liberto filius, ibi vivit. Nam quis alius tali animae locus? Ibi vivit, unde me multa interrogabat homuncionem inexpertum. Jam non ponit aurem ad os meum, sed spirituale os ad fontem tuum; et bibit, quantum potest, sapientiam pro aviditate sua sine fine felix. Nec sic eum arbitror inebriari ex ea, ut obliviscatur mei; cum tu, Domine, quem potat ille, nostri sis memor* **(Confess. lib. 9, cap. 3, n. 6)**.

CAPUT III. 1 *Libros de Genesi contra Manichaeos conscribit. 2 Absolvit sex libros de*

Musica. 3 Dialogum de Magistro edit. 4 Deinde librum de Vera Religione. 5 Scribit ad Maximum Madaurensem. 6 Ad Coelestinum. 7 Ad Gaium. 8 Et ad Antoninum.

1. Non eo fine se saecularibus curis et occupationibus subduxerat Augustinus, ut in secessu deinceps inani ac sterili otio frueretur. Quocirca non praesentibus modo, sociis videlicet suis, sed absentibus quoque ac exteris, prodesse studuit, tradens, teste Possidio, qua libris, qua sermonibus, quae ipsi meditanti et oranti essent a Deo revelata **(Possidius, in Vita August., c. 3)**. Exstant etiamnum eorumdem sermonum, quos cum suis habuit, quaedam vestigia in supra memorato volumine octoginta trium Quaestionum. Quod ad libros tunc ab ipso lucubratos attinet, recenset in suis Retractationibus duos libros de Genesi contra Manichaeos, sex libros de Musica, librum qui inscriptus est de Magistro, et librum de Vera Religione. Libris quos de Genesi scripsit, Vetus Testamentum ab insanis Manichaeorum calumniis vindicare exorsus, priore quidem initium Geneseos exponit ad eum usque locum, in quo Deus die septimo requievisse dicitur. In posteriore vero eamdem prosequitur expositionem usque ad locum, in quo Adam et mulier ejus de paradiso dimissi esse narrantur. Deinde in libri fine erroribus Manichaeorum catholicae veritatis fidem dilucide et compendiose opponit. In hac expositione allegoricum tantummodo sensum secutus est: *Non ausus,* inquit, *naturalium rerum tanta secreta ad litteram exponere; hoc est, quemadmodum possent secundum historicam proprietatem, quae ibi dicta sunt, accipi* **(Retract.**

lib. 1, cap. 18). De his libris Augustinus postea disserens, *Duos,* ait, *conscripsi libros recenti tempore conversionis meae, cito volens* (Manichaeorum) *confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quaerendam in litteris, quas oderunt, christianam et evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia, quemadmodum proprie possent accipi, magisque non posse accipi videbantur, aut vix posse aut difficile; ne retardarer, quid figurate significarent ea, quae ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate et perspicuitate explicavi; ne vel multa lectione vel disputationis obscuritate deterriti, in manus ea sumere non curarent. Memor tamen quid maxime voluerim, nec potuerim; ut non figurate, sed proprie primitus cuncta intelligerentur, nec omnino desperans etiam sic posse intelligi, idipsum in prima parte secundi libri ita posui: Sane, inquam, quisquis voluerit, omnia quae dicta sunt, secundum litteram accipere, id est, non aliter intelligere quam littera sonat, et potest evitare blasphemias, et omnia congruentia fidei catholicae praedicare; non solum ei non est invidendum, sed praecipuus multumque laudabilis intellector habendus est* **(De Genesi ad Litt., lib. 8, n. 5)**. Suos deinde duodecim libros de Genesi ad Litteram (quod non fuerat ausus primitus aggredi) Deo fretus edidit, posteaquam sacra illius verba diligentius fuisset intuitus. Verum ab ipso limine operis illius in Genesim primi, quod est contra Manichaeos, mirum nobis demissionis specimen in se ipso exhibet. Scribit enim nonnullos, qui liberalibus litteris cum essent eruditi, sed vere christiani, primasque ipsius contra eosdem haereticos lucubrationes legissent, observasse illas ab imperitioribus aut vix aut difficile intelligi. *Et me,* inquit, *benevolentissime monuerunt, ut communem loquendi consuetudinem non*

desererem, si errores illos tam perniciosos ab animis etiam imperitorum expellere cogitarem. Hunc enim sermonem usitatum et simplicem etiam docti intelligunt, illum autem indocti non intelligunt **(De Gen. contra Manichaeos, lib. 1, n. 1)**. Aequo se animo moneri passus est Vir sanctus, et id consilii reduxit ad praxim jam inde ab hoc opere, in quo se Manichaeorum vanitatem non ornato politoque sermone, sed rebus manifestis convicturum esse profitetur.

2. Per id breve temporis spatium, quo Mediolani, commoratus est Baptismum percepturus, scribendis disciplinarum libris, ut vidimus, operam dederat Augustinus. Inter alias lucubrationes aliquid de Musica fuerat exorsus: verum regressus in Africam sex de hoc argumento libros, qui exstant hodieque, post opusculum de Genesi composuit **(Retract. libro 1, capp. 6, 11)**. Illos autem libros quasi proludens scripsit per otium, quo jam primum fruebatur **(Epist. 101, n. 3.)**, et in eorum gratiam, qui cum bono ingenio divinitus donati sint, politioribusque litteris dediti, erroribus saeculi praestigiisque implicantur, et praeclara ingenia in nugis conterunt, quamvis quid in iis delectet ignorent: cum tamen, si quod in creaturarum harmonia sibi placet, agnoscerent; viderent qua et illa lenocinia, quibus irretiuntur, effugerent, et ubi beatae securitatis et libertatis portum possent reperire **(De Musica, lib. 6, n. 1)**. In hoc nimirum opere intendit ostendere, quonam pacto a mutabilibus numeris, sive corporeis sive spiritualibus, ad immutabiles numeros in sola immutabili veritate existentes, quibusdam veluti gradibus perveniatur, et sic invisibilia Dei, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciantur. Sed id non praestat nisi in sexto libro, in quo est omnis fructus caeterorum, quique maxime celebratus fuit, quod res scitu

dignissimas complectatur **(Ep. 101, n. 4)**. In quinque prioribus circa numeros ad moras temporum pertinentes, quos rhythmos appellat, immoratur. Et hi quidem libri difficillime intelliguntur. Augustinus ipse fatetur plurimos fore, qui eos ut pueriles nugas habituri sint: sperat tamen alios arduum hunc laborem aequi bonique facturos: *Quem non ob aliud suscipiendum putavimus,* inquit praefatione in sextum librum, *nisi ut adolescentes, vel cujuslibet aetatis homines, quos bono ingenio donavit Deus, non praepropere, sed quibusdam gradibus a sensibus carnis atque carnalibus litteris, quibus eos non haerere difficile est, duce ratione avellerentur; atque uni Deo et Domino rerum omnium, qui humanis mentibus nulla natura interposita praesidet, incommutabilis veritatis amore adhaerescerent. Illos igitur libros qui leget, inveniet nos cum grammaticis et poeticis animis, non habitandi electione, sed itinerandi necessitate versatos. Ad hunc autem librum cum venerit, si, ut spero et supplex deprecor, Deus et Dominus noster propositum meum voluntatemque gubernaverit, et eo quo est intenta perduxerit, intelliget non vilis possessionis esse vilem viam per quam nunc cum imbecillioribus, nec nos ipsi admodum fortes, ambulare maluimus, quam minus pennatos per liberiores auras praecipitare. Ita nos, quantum arbitror, aut nihil, aut non multum peccasse judicabit* **(De Musica, l. 6, n. 1)**. Asserit, eos qui ad tenendum iter, quod in hoc opere patefacit, non sunt satis eruditi, si tamen ex fide Jesu Christi vivant, hanc viam non pedibus, sed charitatis pennis subnixos, quodam modo volando facile conficere, ac tandem post hujus vitae curriculum, ad locum quo illa ducit, caeteris certius atque felicius pervenire; cum ii qui haec intelligere possunt, si desit eis fides Mediatoris, cum tota scientia sua miserrime

pereant. Hos de Musica libros Memorius episcopus ab Augustino flagitavit: qui ei per Possidium rescribens, se ad eos emendandos nondum vacasse respondit; ac sextum solum misit, quem recognitum et castigatum reperit, quemve unum censebat dignum qui mitteretur. Addit sibi fuisse in animo, praeter sex illos de Rhythmo libros, sex alios de Melo, cum nactus esset otium, conscribere: verum ex quo ad sacerdotium provectus ecclesiasticarum curarum onus sustinebat, omnes illas delicias e manibus fugisse **(Epist. 101)**.

3. Libri de Magistro supra meminimus, in quo Augustinus cum filio Adeodato loquitur, testaturque illius esse sensa omnia, quae inseruntur ibi ex persona filii, quamvis tunc annos sexdecim solummodo natus esset **(Confess. lib. 9, cap. 6, n. 14)**. Unde colligere licet, librum hunc scriptum fuisse versus medium annum trecentesimum octogesimum nonum; quandoquidem Adeodatus annorum erat ferme quindecim, cum Baptismum anno Christi trecentesimo octogesimo septimo, octavo kalendas maii percepit **(Ibid.)**. In eo libro re discussa diligenter et quaesita comperit, verum nobis magistrum non esse qui docet hominem scientiam, nisi Deum **(Retract. lib. 1, cap. 12)**.

4. Tunc etiam librum de Vera Religione conscripsit, in quo multis rationibus fuse demonstrat unum verum Deum, id est, Trinitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum religione vera colendum; necnon infinita Dei misericordia veram, hoc est, christianam religionem, per temporalem dispensationem et incarnationem Jesu Christi, hominibus esse concessam. Ostendit pariter quemadmodum homo hujus religionis sanctitati vitam suam aptare teneatur. Maxime vero duas Manichaeorum naturas, sive illorum de origine ac natura mali

errorem hic liber impugnat **(Ibid., cap. 13, n. 1)**. Vix ulla est lucubrationum Augustini, quae ad illius incredibilis ingenii magnitudinem demonstrandam plus valeat. Nihil enim admiratione dignum vel stupendum magis, quam hominem religionis christianae mysteriis recens imbutum, nec adhuc alio quam Fidelis nomine in Ecclesia decoratum, de divina illa religione tam eximie disserere, et adeo egregiam illius dignitatis ac excellentiae imaginem depingere potuisse. In hoc libro cunctos homines aliquando compellat, in primis tamen Romanianum alloquitur, cui ante aliquot annos, anno nimirum trecentesimo octogesimo sexto, aliquam hac de re disputationem se missurum promiserat **(De Vera Relig., n. 12)**. Evodium multis post annis remittit ad hunc librum, ut de quaestione circa Dei existentiam ratione adstruendam probe judicet **(Epist. 162, n. 2)**. Idem liber inter hos quinque numerandus est, quos Alypius ad Paulinum misit anno trecentesimo nonagesimo quarto **(Epist. 25, n. 1)**. Romanianum quoque libri hujus a se editi certiorem facit Augustinus per litteras ad eum ex itinere scriptas, cum Tagastam, a qua urbe absentem se esse significat, esset propediem rediturus. Eum Romanianus prosperi rerum suarum exitus participem fecerat: quo nuntio etiamsi laetatur Augustinus, eum tamen admonet, ut fluxae felicitati minime confidat, et multo minus inhaereat; sed otium sibi divinitus datum ad aeterna bona magis ac magis quaerenda conferat **(Epist. 15)**.

5. Ad Tagastam habitabat haud dubie eo adhuc tempore, quo ad Maximum Madaurensem scripsit **(Epist. 17)**. Nam illa quae ipsi cum hoc ethnico fuisse cernitur consuetudo, non alia nisi vicinitatis occasione oborta esse videtur. Madaura

quippe erat Tagastae finitima **(Confess. lib. 2, cap. 3, n. 5)**. Deinde cum nullum aut episcopatus aut presbyteratus ejus exstet in ea vestigium; atque etiam idolorum cultus, qui sub initium anni trecentesimi nonagesimi primi Imperatorum lege vetitus fuit, adhuc publicus foret, ut passim ibi significatur; inde licet inferre, scriptam fuisse epistolam anno trecentesimo nonagesimo. Maximus, qui grammaticus nuncupatur, palam profitebatur superstitionem ethnicam, cui Madaurenses adhuc, imo etiam multis post annis, erant magnopere dediti, quamvis Catholicorum ecclesia jam tum esset illo in oppido constituta. Ethnicorum ille errore occupatus, in sua ad Augustinum epistola unum Deum summum sine initio, cujus diversae virtutes et quaedam veluti membra caeteri dii sint, agnoscit. Mox jocis insulsis et frigidis quorumdam martyrum Madaurensium nomina insectatur: quibus tamen Jovem suum fulminantem, aliorumque deorum immortalium turbam postponi, vel invitus fatetur. Sub haec velut deorum suorum veritatem asserturus addit, eos et palam coli, et victimas in oculis omnium illis immolari; cum Christiani Deum suum in locis abditis praesentem a se cerni asseverent. Hortatur itaque Augustinum, ut post posita paululum facundia sua, quam omnium mortalium fama celebrabat; omissis etiam, quibus pugnare consueverat, acutis et pressis Chrysippi argumentis; remota denique dialectica, quae omnia efficit aequaliter probabilia, quisnam sit Christianorum Deus, sibi reapse demonstret **(Epist. 16)**. Sic illi respondet Augustinus, totam ut ejus epistolam, velut joculatoriam accipiat; quasi superstitionem ethnicam voluerit ipse cavillari. Verum amplissimum saltem demonstrat ab eo sibi locum patefieri, ut ostendat quanta in Ethnicorum religione ridenda sint: caveat tamen ne de Deo jocose loquendo, in blasphemas voces

erumpat: caeterum rem esse seria discussione dignam; se cum eam ille serio egerit, responso non defuturum: jocari sibi modo per otium non licere; aliud enim amicos posse jure exigere *de nostro,* ait, *proposito.* **(Epist. 17, n. 5)**. Quibus verbis monastica professio his temporibus designari solebat.

6. Coelestino amico suo jam suas adversus Manichaeos lucubrationes legendas miserat. Hunc perbrevi epistola ab ipso forte ante presbyteratum, cujus nullum in ea indicium, data, rogat Augustinus, ne differat eas remittere; rescribatque quid de illis sentiat, quidve in iis ad haereticos istos penitus expugnandos desiderari comperiat. Optare se dicit, ejus auribus quidpiam assidue ingerere, ut se nimirum supervacaneis curis exueret, ac utilibus et necessariis indueret. Omnia christiani hominis officia uno ibi verbo complectitur; infimum scilicet bonum non diligere, in medio seu in suo bono non insolescere, ac sic ad inhaerendum summo bono idoneum se praebere **(Epist. 18)**.

7. Non videtur in aliud tempus referenda ejus ad Gaium epistola. Hic fortasse Manichaeus erat aut Donatista; certe a catholico Christi grege alienus: sed is tamen, cui misericordem Dei providentiam Augustinus speraret adfuturam. In brevi siquidem colloquio, quod cum eo habuerat, maximum illius in vestiganda veritate ardorem animadverterat; plurimum quoque roboris ac sapientiae in veritate, quam semel agnovisset, nunquam deserenda. *Recolimus,* inquit, *ardore inquisitionis tuae, cum esset mirabilis, non fuisse perturbatam modestiam disputandi: nam neque flagrantius percontantem, neque tranquillius audientem quemquam facile invenerim.* Non poterat Augustinus tunc temporis cum eo frequenter colloqui:

quod ut suppleret, epistolam, qua de agimus, ad eum misit, simulque fratri epistolae latori mandatum dedit, quo ei legenda praeberet omnia, quae contra haeresim, quam ille sectabatur, conscripserat. In quam rem ita scribit: *Non aliquid meum inculcabit invito; novi enim quid benignitatis in nos animo geras: quae tamen si lecta probaveris, et vera pervideris, nostra esse non putes, nisi quia data sunt, eoque te convertas licet, unde tibi quoque est, ut ea probares, datum. Nemo enim quod legit, in codice ipso cernit verum esse, aut in eo qui scripserit; sed in se potius, si ejus menti quoddam non vulgariter candidum, sed a faece corporis remotissimum lumen veritatis impressum est. Quod si falsa aliqua atque improbanda compereris, de humano nubilo irrorata scias, et ea vere nostra esse deputes* **(Epist. 19)**.

8. Cum ab Antonino sub idem illud tempus, ac forte nondum presbyter ordinatus, litteras accepisset officii et amicitiae plenas, rescripsit illi gratias acturus, quod ab eo fidelis Dei servus haberetur, eoque nomine plurimum diligeretur. In quam rem dicit multa longe pulcherrima. Hujus Antonini conjux Donatistarum schismati adhaerebat: illius itaque virum monet Augustinus, Dei timorem vel uxoris suae menti inserat, vel eum divini verbi lectione, gravique colloquio nutriat. Neminem enim, qui de statu animae suae sollicitus, atque ob hoc sincere ac sine pertinacia inquirendae voluntati divinae intentus sit, non dignoscere, si modo bono demonstratore utatur, quid sibi vel fugiendum sit, vel sequendum **(Epist. 20)**.

CAPUT IV. 1 *Presbyter Hipponensis anno Christi trecentesimo nonagesimo primo ordinatur. 2 De Hippone-Regio. 3 De Valerio illius urbis episcopo. 4 Ab eo postulat Augustinus aliquod tempus, quo sese in secessu ad presbyterii munia precibus et sacrarum Scripturarum studio comparet. 5 Quod concessum videtur a Valerio. 6 Ejus jussu Augustinus presbyter verbum Dei tractat ad plebem, etiam praesente ipso episcopo.*

1. Triennium ferme jam effluxerat, ex quo Augustinus more ac instituto monachorum cum sociis in Tagastensi secessu vivebat, cum Hipponem proficiscendi quaedam ei ad salutem amici procurandam necessitas imposita est **(Serm. 355, n. 2)**. Usque adeo metuebat ad episcopatum provehi, ut cum nominis ipsius fama inter Dei servos jam diffundi et celebrari coepisset, ad ea loca quibus deesset episcopus, caveret accedere. Pro virili parte agebat, ut in humili loco salvaretur, et eminentis gradus pericula evitaret. Nihil esse in hac vita, et maxime illo tempore, facilius et laetius et hominibus acceptabilius cernebat, episcopi, aut presbyteri, aut diaconi officio, si perfunctorie atque adulatorie res agatur; sed nihil apud Deum miserius et tristius et damnabilius. Item nihil esse ducebat in hac vita, et maxime illo tempore, difficilius, laboriosius, periculosius episcopi, aut presbyteri, aut diaconi officio; sed apud Deum nihil beatius, si eo modo militetur, quo noster Imperator jubet. Quis autem sit iste modus, vix discere incipiebat **(Epist. 21, n. 1)**. Sic erat animo comparatus, cum

ad ministerium, quod tantopere formidabat, divinitus est vocatus; ad quod non ascendit, nisi quia Domino servus contradicere non debet. *Veni,* ait ipse, *ad istam civitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, ut nobiscum esset in monasterio; quasi securus, quia locus habebat episcopum. Apprehensus, presbyter factus sum, et per hunc gradum perveni ad episcopatum* **(Serm. 355, n. 2)**. Rem paulo fusius narrat Possidius: *Contigit forte eodem tempore,* ait, *ut quidam ex iis, quos dicunt Agentes in rebus, apud Hipponem-Regium constitutus, bene christianus Deumque timens, comperta ejus bona fama atque doctrina, desideraret atque optaret eum videre, promittens se posse mundi hujus omnes contemnere cupiditates atque illecebras, si aliquando ex ejus ore Dei verbum audire meruisset. Quod cum ad se fideli fuisset relatione delatum, liberare animam cupiens ab hujus vitae periculis morteque aeterna, ad memoratam ultro atque confestim venit civitatem, et hominem visum allocutus frequentius atque exhortatus est, quantum Deus donabat, ut quod Deo voverat redderet. Ac se ille de die in diem facturum pollicebatur, nec tamen in ejus tunc hoc implevit praesentia: sed vacare utique et inane esse non potuit, quod per tale vas mundum et in honore, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum, in omni loco divina gerebat providentia* **(Poss., in Vita August., c. 3)**. Haud scimus an Possidius his verbis notare studuerit, Agentem istum Augustini consilio paulo post obtemperasse; an designare commodum velit, quod ex hoc itinere Augustini ad presbyterium postea promoti percepit Ecclesia. Securus ergo Hipponem venerat, quod urbs illa episcopum, scilicet sanctum senem Valerium, haberet. Sed tunc forte Hipponensis Ecclesia presbytero indigebat, quod latebat Augustinum. Congregato

itaque populo, nihil ille simile suspicatus in templum venit, et plebi se immiscuit, quae virtutem ejus doctrinamque habebat perspectam; eumque quod relicto patrimonio totum se Deo addixisset, admodum diligebat **(Epist. 126, n. 7)**. Cum autem Valerius verba faceret ad populum, deque ordinandi presbyteri necessitate dissereret, subito rapuit Augustinum populus **(Possid., in Vita August., c. 4)**: qui nimirum id jure poterat, cum Ecclesia Tagastensis Augustinum clericali militiae non adscripsisset **(Epist. 126, n. 7)**. Eum itaque laicum episcopo de more obtulerunt ordinandum, omnibus id uno consensu et desiderio fieri perficique petentibus, magnoque studio et clamore flagitantibus. Ille vero sanctum istud ministerium periculosissimum judicans, jamque animo prospiciens quot fluctibus et procellis in Ecclesiae regimine foret mox objiciendus, vim lacrymarum profundit **(Epist. 21, n. 2)**. Animadvertuntur ejus lacrymae, nec desunt qui cum doloris illius causas ignorent, medelam ipsius vulneri nullatenus consentaneam adhibere studeant. Nam cum ejus lacrymas ex inanis gloriae cupiditate promanare suspicentur, quod nimirum ad episcopatum non continuo provehatur, suggerunt presbyterium quidem infra illius meritum esse, proxime tamen ad episcopatum accedere.

2. Augustino itaque frustra repugnante populi voto factum est satis **(Possid., in Vita August., c. 4)**. Hipponensis Ecclesiae presbyter creatus, hanc non auro quidem et argento locupletavit, cum praeter vestimenta, quibus induebatur, aliud nihil ad eam attulerit **(Serm. 355, n. 2)**; verum tam illustri doctrina et pietate, ut Hippo-Regius, parum aliunde celebris, inter nobilissimas orbis christiani civitates ob Augustini famam numeretur. Urbs illa, secundum geographos, in

maritima Numidiae ora sita erat, natura sane ac loco munita, cum Vandalorum obsidionem quatuordecim mensibus sustinuerit **(Possid., in Vita August., c. 28)**. A Carthagine quatuor et octoginta circiter leucis, octo et triginta a Cirta Numidiae metropoli distabat. Observant geographi hanc urbem, quae hodie Bona dicitur, sub Constantina in regno Algeriensi, etiamnum magni esse nominis. Colonia erat, et regionis, cui nomen dabat, videtur fuisse metropolis; cum in Hipponensi regione complures episcopi numerentur. Ea civitas a Silio Italico iis verbis celebratur: *Antiquis dilectus regibus Hippo* **(Punic. lib. 3, vers. 259)**. A Latinis Hippo-Regius vulgo nuncupatur, ad Hipponis alterius discrimen, qui Zarritus sive Diarrhitus dicitur, in eadem ora Proconsularis provinciae. In Concilio Carthaginensi, quod sub episcopo Cypriano celebratum est, mentio fit cujusdam Theogenis Hipponensis, qui martyrio coronatus fuisse dicitur. De Memoria sancti Theogenis, tanquam de loco ubi sacrificium offerri consueverat, loquitur Augustinus **(Serm. 273, n. 7)**: scribit quoque de memoria viginti martyrum apud Hipponem celeberrima **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 9)**. Quanquam vero celeberrimi erant episcopatus in Africa, Hipponensis tamen late patebat; cum ipsum etiam Fussalense territorium, sexdecim leucis sejunctum, ad Hipponensem Ecclesiam pertineret **(Epist. 209, n. 2)**.

3. Valerius huic tunc Ecclesiae praeerat, natione Graecus, pius ac timens Deum: sed cum latini sermonis usus expeditus illi non esset, atque ob id minus se utilem Ecclesiae intelligeret; crebris a Deo precibus exposcebat, ut hominem commissae sibi plebi provideret idoneum, qui eam verbo et doctrina posset informare **(Possidius, in Vita Augustini, c. 5)**. Ubi

Augustinum ordinare sibi datum est, preces suas divinitus exauditas credidit, ac voti compos gaudioque triumphans gratias Deo plurimas egit **(Epist. 29, n. 7)**. Tenerrimo cordis affectu complectebatur Augustinum, et quamvis minime eum lateret, quam magnam sibi sanctus presbyter gloriam compararet, nulla unquam liventis invidiae labecula purissimam beati senis mentem inquinavit: cum gauderet potius, vehementerque laetaretur, plebem suam ministerio illius erudiri. Quin etiam Augustinum sibi successorem ardentissimo studio peroptavit; ac Deus ad votorum ejus cumulum, illum ipsi adhuc in vivis agenti, ut infra dicemus, collegam concessit **(Epist. 32, n. 2)**. Valerium porro vicissim usque adeo colebat et observabat Augustinus, nihil ut quod ei displiceret tantisper, agere auderet, ne illud quidem quod in animae suae salutem ac profectum sciret redundare **(Epist. 21, n. 6)**. Is ad Aurelium Carthaginensem scribens de tollendis compotationibus ad sepulcra martyrum fieri solitis, haec de Valerio habet. *Et nos quidem illarum partium* (in quibus haec intemperantia non viget), *hominem habemus episcopum, unde magnas agimus gratias Deo: quanquam ejus modestiae atque lenitatis est, ejus denique prudentiae et sollicitudinis in Domino, ut etiamsi Afer esset, cito illi de Scripturis persuaderetur curandum, quod licentiosa et male libera consuetudo vulnus inflixit* **(Epist. 22, n. 4)**. Cum per id tempus Hipponensis Ecclesia Donatistarum schismate dilaceraretur, Augustinus, qui ei ad pristinam concordiam revocandae studebat, Proculeiano episcopo Donatistae pollicetur, Valerium tunc absentem, animo lubentissimo, quidquid simul egissent, probaturum. *De animo,* ait, *beatissimi et venerabilis mihi patris Valerii nunc absentis tota securitate polliceor, hoc eum cum magna laetitia cogniturum: novi enim quantum*

diligat pacem, et nulla vani fastus inanitate jactetur **(Epist. 33, n. 4)**. Narrat Augustinus **(Epistolae ad Romanos Expos. inchoata, n. 13)** Valerium, cum duos aliquando rusticanos punice colloquentes, et nomen Salus mutuo usurpantes offendisset, quaesiisse ab eo qui latine sciret ac punice, quid sibi vellet id nominis; rusticumque respondisse, tria significare: tum Valerium cum gaudio cognovisse, non fortuita significatione nominis, sed occultissima divinae providentiae dispensatione factum, ut eodem vocabulo, quo salus latine significatur, Trinitas vera salus nostra punice denotaretur. Eam observationem dignam censuit Augustinus, quam ad lectorum animos oblectandos in suas lucubrationes referret.

4. Existimare licet eo fine Valerium Augustino presbyterii gradum contulisse, ut ei totum Ecclesiae suae regimen committeret: quo fit, ut Augustinus in epistola ad Maximinum Donatistam episcopum ea dicendi gravitate loquatur, quae potius episcopo, quam presbytero conveniat **(Epist. 23)**. Baptismi quoque conferendi curam gerebat: unde a Licentio dicitur fontibus infantum praefectus **(In Epist. 26, n. 3, v. 27)**. In ordinando tamen Augustino id potissimum videtur spectasse Valerius, ut verbi praedicandi munus ei demandaret. Hinc scribit Augustinus se, cum id muneris obire coepit, multo amplius expertum fuisse, quam antea nosset, quot et quantae presbyteratum circumcingant difficultates et pericula. Sibi sat perspectum erat, quid ad salutem pertineret: sed quo pacto hoc ipsum ad aliorum salutem ministrari deberet, necdum didicerat. Tot difficultates intuitus, usque adeo de se humiliter sensit, ut vim ad presbyteratum factam sibi crediderit, Deo id permittente in poenam peccatorum

suorum, et emendationem pristinae temeritatis suae, dum presbyterorum et episcoporum culpas liberius reprehenderet. *Vires meas,* inquit, *omnino non noveram, et alicujus momenti arbitrabar: Dominus autem irrisit me, et rebus ipsis ostendere voluit meipsum mihi.* Nihilominus Dei misericordia fretus, ab eo se non damnari, sed emendari credebat. Cognita igitur aegritudine sua, statuit in sacris Litteris medicamenta quaerere, ac idoneam ad tam periculosum ministerium animae valetudinem sibi, qua precibus, qua lectione comparare; cum nullatenus dubitaret quin sacris in codicibus et consilia et praecepta esset reperturus; quibus cognitis et apprehensis possit homo Dei rebus ecclesiasticis ordinatius ministrare, aut certe inter manus iniquorum vel vivere conscientia saniore, vel mori, ut illa vita non amittatur, cui uni christiana corda humilia et mansueta suspirant. Quomodo autem hoc fieri potest, nisi petendo, quaerendo, pulsando, id est, orando, legendo, plangendo? Ut his igitur vacaret exercitiis, inducias saltem in sequens Pascha peroptabat: quam facultatem a Valerio fratrum suorum et amicorum precibus flagitavit. At cum eum Valerius omnibus praesidiis ad cuncta presbyteri officia et munia instructum esse certo cognosceret, non aliter ejus petitioni respondit, quam sincerum suum erga eum amorem contestatus, cujus Deum ipsum et Jesum Christum testem adhibebat. Quapropter Augustinus supplicem, instar epistolae, libellum, quo facultatem secedendi aliquandiu ad sacrarum Litterarum studium postulabat, illi offerre coactus est. Extat etiamnum insignis isthaec epistola **(Epist. 21)**, quae cum singularem in Augustino animi demissionem indicet, monet porro eos qui munus evangelicae praedicationis cogitant (quae est viri non dignitate modo, sed doctrina

quoque ac pietate illustrissimi observatio **[Antonii Godeau, Grassensis episcopi, in Vita sancti Augustini, lib. 1, cap. 28]**), ut ad hoc ministerium oratione, secessu, et divini verbi meditatione se comparent. Atque ut ex eadem patet, quantum Augustinus illius muneris, quo tam multi nostra aetate citra reverentiam et vocationem divinam se temere implicant, sanctitatem ac difficultatem haberet cognitam: ita studium et ardor ille, quo exiguam temporis moram, pro ingenti beneficio, supplex efflagitat, praecipitem aliorum festinationem severissime condemnat. Caeterum pius ille tam augusti ac periculosi ministerii metus, eorum proprius est, qui vocantur a Deo: contra vero plerosque omnes, qui non Spiritus sancti, sed suo ipsorum impulsu sumunt sibi honorem, illos imitari videas, de quibus Dominus, *Non mittebam prophetas, et ipsi currebant* **(Jerem. XXIII, 21)**.

5. Credibile est Valerium tam sollicitis et justis Augustini precibus annuisse, eique presbyteri munia forte ad tempus traditionis Symboli, quod Paschalibus feriis vicinum erat, differendi potestatem fecisse: quo tempore Augustinus illum de Symbolo sermonem habuit, cujus exordium est: *Pro modulo aetatis rudimentorumque nostrorum, pro tirocinio suscepti muneris atque in vos ditectionis affectu, qui jam ministrantes altari, quo accessuri estis, assistimus, nec ministerio sermonis vos fraudare debemus* **(Serm. 214, n. 1)**. Paucis quoque inde elapsis diebus Competentes post exorcismum instituens sic alloquitur: *Rudimenta ministerii nostri, et vestri conceptus* **(Serm. 216, n. 1)**. Quoniam vero post susceptum presbyteratum aliquod eo in munere, maxime autem in divini verbi praedicatione, jam periculum fecerat suarum virium, quando eas tanto muneri impares expertus,

facultatem ad breve tempus, saltem ad Pascha usque, secedendi poposcit, quo sacris Litteris operam navaret; facile intelligitur, eum non solum ab ineunte Quadragesima, ut vult Rivius, sed etiam aliquanto ante tempore fuisse ordinatum. Quapropter haec illius ministerii primordia nonnisi ad illud tempus, quo ex permisso sibi secessu egressus, huic muneri se totum addixit, possunt commode revocari; sic nempe ut intelligatur ipse missa facere ea munia, quae ante hunc secessum obierat. Quo secesserit, ignoratur; certe quidem non procul Hippone: nam Hipponenses hoc primo seu proxime sequenti tempore longinquam Augustini absentiam vehementer nimisque metuebant, et illi hac in re nequaquam volebant credere **(Epist. 22, n. 9)**. Ex his quae diximus, ordinationem Augustini saltem in ipso anni principio reponamus necesse est. Ad annum trecentesimum nonagesimum primum vulgo refertur, juxta ea quae Possidius scribit, illum videlicet ex Italia in Africam regressum tribus annis Tagastae vixisse, in clericatu autem (id est, presbyteratu) vel episcopatu, annis ferme quadraginta usque ad quintum kalendas septembris anni quadringentesimi trigesimi **(Possid., in Vita August., c. 3 et c. 31)**. Porro anno trecentesimo nonagesimo primo Pascha in sextum aprilis incidebat. Tum vero agebat Augustinus annum aetatis suae quadragesimum.

6. Erat tunc in more institutoque positum Ecclesiae Africanae, ut presbyteri verbum Dei aut nunquam praedicarent, ut nonnullis ex Optato de praedicationis munere velut de officio episcopali loquente **(Optat., lib. 3)**, colligi posse videtur; aut saltem coram episcopis illud in ecclesia non tractarent. Meminit Hieronymus consuetudinis hujus, quae in quibusdam

Ecclesiis vigebat, ut presbyteri tacerent, ac praesentibus episcopis non loquerentur: quam ipse pessimam vocat, et quae occasionem praebeat suspicandi episcopos aut presbyterorum suorum gloriae invidere, aut eorum sermones fastidire **(Hieronym., Epist. 2 ad Nepotian.)**. Valerius ab hisce pravis affectionibus immunis, cum in Orientalibus Ecclesiis presbyteros coram episcopis ex usu recepto populum docere non ignoraret, Africanum illum morem solvere non est veritus. Nam quia sibi facilem latini sermonis usum ad plebem instituendam non suppetere cernebat, vices suas Augustino commisit, eumque coram se in ecclesia Evangelium jussit frequentissime tractare **(Possidius, in Vita August., c. 5)**. Id nonnulli carpserunt episcopi: sed venerabilis ille ac providus senex minorem putavit habendam esse obtrectantium linguarum rationem, quam ipsius utilitatis et fructus, quem Ecclesiae suae per ministerium presbyteri eam erudientis (quippe cum per se minus id posset) procurabat. Sic Augustinus, ut lucerna ardens et lucens super Ecclesiae candelabrum posita, omnibus qui in domo Dei erant, doctrinae suae radiis illucebat. Cum autem fama sacrarum concionum, quas ad Hipponenses habebat, longe lateque diffunderetur, nonnullae Ecclesiae bonum exemplum secutae sunt, ut in iis presbyteri, facta sibi ab episcopo suo potestate, coram eo verbum salutis tractare inciperent. Exstat hodieque Augustini et Alypii jam episcoporum epistola ad Aurelium Carthaginensem, cui ob hanc praecipue causam gratulantur, quod presbyteris se praesente sermonem ad populum habere jam primum permitteret **(Epist. 41, n. 1)**. Haec epistola, ut videtur, prioribus annis episcopatus Augustini conscripta est. Augustinus ipse post finem sui aliquando sermonis, populum

cohortatus est, ut presbyteros post se verba Dei ministraturos audire non pigeret **(Serm. 20, n. 5)**.

CAPUT V. 1 *Monasterium Hippone constituit. 2 De ejus discipulis. 3 Ex iis plures ad episcopatum assumpti. 4 Monastica vita Augustini studio per Africam propagata. 5 Monachorum quorumdam ex suorum numero lapsus quam graviter tulit. 6 Demonstrat effici non posse ut monastica professio nullos bonis malos mixtos habeat. 7 Infimae sortis homines ad eam admitti jubet, neque divitibus admitti cupientibus haberi minores gratias, cum ubilibet egenis, quam cum monasterio suas dederint facultates. 8 De sanctimonialibus Hipponensibus communis vitae institutum in monasterio per eum erecto professis.*

1. Etsi faustus ille dies ordinationis ejus vitam aliam afferre, atque alios mores presbyteri gradus postulare videatur (quod Martianus amico suo ea forsitan occasione, id est, Tagastam forte reverso post ordinationem, atque inde Hipponem profecturo suggerebat **[Epist. 258, n. 5])**; de monasterio nihilominus quam primum constituendo cogitat Vir sanctus, ubi cum Dei servis constanter humile et abjectum vivendi genus tenere pergat. Quo quidem comperto Valerius

episcopus votis illius obsecundans, hortum ipsi hanc in rem concessit. Id in publica concione plebi suae narrat dicendi modo perquam familiari, ac ordine rerum tantisper neglecto; unde nonnullis data occasio asserendi, eum postquam illud vitae genus apud Tagastam excoluerat, sese monasterii erigendi gratia Hipponem contulisse, quia nondum aliquod ab eo instructum fuisset monasterium **(Baronius, ad ann. 391, n. 24)**. At veri non videtur simile, et eum circiter tres annos in secessu monasticae vitae exercitiis cum servis Dei vacantem caruisse monasterio, et illud Tagastense monasterium, cujus incolis anno trecentesimo nonagesimo quarto salutem precatus est Paulinus **(apud August., Epist. 24, n. 6)**, quovis alio potius quam Augustino fundatore erectum. Sic ergo legendus Augustinus, ut quod ait: *Ego quem Deo propitio videtis episcopum vestrum, juvenis veni ad istam civitatem, ut multi vestrum noverunt. Quaerebam ubi constituerem monasterium, et viverem cum fratribus meis;* post praedictum illud, *Quaerebam,* animo suppleas, *cum mihi jam presbytero Hipponensi in hac civitate manendum esset:* moxque his quae proxime sequuntur per parenthesim sejunctis, ad superiora annectas: *Et quia hoc disponebam, in monasterio esse cum fratribus, cognito instituto et voluntate mea, beatae memoriae senex Valerius dedit mihi hortum illum, in quo nunc est monasterium. Coepi boni propositi fratres colligere, compares meos, nihil habentes, sicut nihil habebam, et imitantes me: ut quomodo ego tenuem paupertatulam meam vendidi, et pauperibus erogavi, sic facerent et illi qui mecum esse voluissent, ut de communi viveremus; commune autem nobis esset magnum et uberrimum praedium ipse Deus* **(Serm. 355, n. 2)**. Sic una cum servis Dei, quos congregaverat, idem vitae genus sequebatur, quod

Jerosolymis Apostolorum temporibus primi consectabantur Christiani; quale nobis in Actis Apostolorum exhibetur, et quod ipse adhuc laicus colere jam coeperat. Hipponensis illius monasterii erectionem notat Possidius his verbis: *Factus ergo presbyter monasterium intra ecclesiam mox instituit; et cum Dei servis vivere coepit secundum modum et regulam sub sanctis Apostolis constitutam: maxime ut nemo quidquam proprium in illa societate haberet, sed eis essent omnia communia, et distribueretur unicuique sicut opus erat; quod jam ipse prior fecerat, dum de transmarinis ad sua remeasset* **(Possidius, in Vita Augustini, c. 5)**. Coenobium istud intra ecclesiam fuisse scribit Possidius, ob eam fortassis causam, quod hortus à Valerio illi concessus ad ecclesiam Hipponensem pertineret, et huic etiam foret proximus. Nam quod in episcopali domo erexit monasterium, aliud erat a superiori; nec istud nisi jam episcopus creatus coepit exstruere. Possidium haec duo coenobia confudisse scribit Baronius **(Baronius, ad annum 391, n. 25)**, quod tamen credibile non videtur; nec est quod nos cogat id asserere. Aurelio Carthaginensium episcopo Augustinus adhuc presbyter gratias agit, quod ejus et curis et munificentia praedium aliquod datum esset fratribus **(Epist. 22, n. 9)**: quo nomine intelligendus venit vel Tagastensis coetus, vel Hipponensis; nam cum uterque ab Augustino congregatus esset, ad ejus quoque curam uterque quodammodo pertinebat. Illum ergo coetum fratrum summopere devinctum esse dicit Aurelii beneficio, qui suis scilicet erga eum curis ostenderet, quantum illi spiritu conjungeretur, a quo tantis locorum disjunctus esset intervallis.

2. Nullus in dubium vocat, quin Alypius, Severus et Evodius Augustino adhuc laico tam arctae necessitudinis vinculo astricti, huic sanctae societati nomen dederint. Ipse Aurelius Carthaginensis Augustino per litteras gratulabatur, quod in ejus conjunctione ac societate mansisset Alypius, ut exemplo esset curas saeculi vitare cupientibus **(Ibid., n. 1)**. Augustinus in duobus posterioribus libris de Libero Arbitrio, quos paulo ante episcopatum suum conscripsit, Evodium secum loquentem inducit, quemadmodum in priore, quem Romae composuerat. Enimvero constat Evodium in monasterio degisse **(Epist. 158, n. 11)**, nec habitasse procul Hippone: videlicet casu quodam cum Proculeiano Donatianae partis episcopo Hipponensi in unam domum conveniens, collocutionem cum ipso habuit, sententiamque ipsius et mentem Augustino subinde indicavit **(Epist. 33, n. 2)**. Possidius perillustris episcopus Calamensis, qui Augustini gesta memoriae prodidit, in primis haud dubie in ejus monasterium se recepit; cum ejus se charitati quam plurimis annis inhaesisse, atque in illius societate et amicitia jucunde ac familiariter, citra ullam amaram dissensionem, annis ferme quadraginta vixisse commemoret **(Possid., in Vita Aug., Praefat., et c. 31)**. Ipsemet Augustinus scribit eum suo ministerio nutritum fuisse, non litteris quidem illis, quas libidinum suarum servi liberales nuncupant, sed Dominico pane ciboque coelesti, *quantus,* inquit, *ei potuit per nostras angustias dispensari* **(Epist. 101, n. 1)**. Testatur idem vir Dei, profuisse se conatibus suis fratri Profuturo **(Epist. 28, n. 1)**, qui ad Cirtensem episcopatum anno saltem trecentesimo nonagesimo quinto evectus est. Evodius autem scribit ad Augustinum de Profuturo, Privato et Servilio, qui sancti viri de monasterio praecesserant, et quos sibi post obitum locutos

fuisse asseverat **(Epist. 158, n. 9)**. Meminit Augustinus cujusdam Privati monachi, qui moriens aliquot solidos per donationem in quempiam non transtulerat **(Epist. 83, n. 4)**. Urbanus, postea Siccensis episcopus, fuerat presbyter Hipponensis (*Sermonum Fragmenta, n. 1 primi fragm.*). Verisimile quoque est Peregrinum episcopum, illum ipsum esse qui Augustini diaconus ante fuerat **(Epist. 171, et Epist. 139, n. 4)**. Tantam Augustinus sibi cum Bonifacio Cataquensi episcopo necessitudinem fuisse ubique testatur **(Epist. 96, n. 2, et Epist. 97, n. 3)**, ut certe colligi possit, eum ex sancti Viri fuisse discipulis. Idem de Fortunato Cirtensi episcopo asserendum videtur **(Epist. 115, et Epist. 116)**.

3. Sed nemo ex nobis requirat, ut recenseantur, qui ex Augustini schola prodiere magno numero praestantes viri; quando Possidius, qui eos probe noverat, curasse videatur, ut illorum nos laterent nomina, quorum egregia in Ecclesiam merita publicabat. *Proficiente porro,* inquit, *doctrina divina sub sancto et cum sancto Augustino, in monasterio Deo servientes, Ecclesiae Hipponensi clerici ordinari coeperunt. Ac deinde innotescente et clarescente de die in diem Ecclesiae catholicae praedicationis veritate sanctorumque servorum Dei proposito, continentia et paupertate profunda, ex monasterio quod per illum memorabilem virum et esse et crescere caeperat, magno desiderio poscere atque accipere episcopos et clericos pax Ecclesiae atque unitas et coepit primo, et postea consecuta est. Nam ferme decem, quos ipse novi, sanctos ac venerabiles viros, continentes et doctissimos, beatus Augustinus diversis Ecclesiis, nonnullis quoque eminentioribus, rogatus dedit. Similiterque et ipsi ex illorum sanctorum proposito venientes, Domini Ecclesiis propagatis,*

et monasteria instituerunt, et studio crescente aedificationis verbi Dei, caeteris Ecclesiis promotos fratres ad suscipiendum sacerdotium praestiterunt. Unde per multos et in multis salubris fidei, spei et charitatis Ecclesiae innotescente doctrina, non solum per omnes Africae partes, verum etiam in transmarinis, et per libros editos, atque in graecum sermonem translatos, ab illo uno homine, et per illum multis, favente Deo, multa innotescere meruerunt **(Possidius in Vita Augustini, c. 11)**. Ex his decem episcopis, qui ab Augustini monasterio ad episcopatum arcessiti, sanctitatis existimationem suis sibi meritis conciliarunt, octo jam a nobis supra laudati in notitiam nostram venerunt; videlicet Alypius Tagastensis, Evodius Uzalensis, Profuturus Cirtensis Numidiae metropolitanus, Fortunatus ejusdem successor, Severus Milevitanus, Possidius Calamensis, Urbanus Siccensis, et Peregrinus. Ecclesiarum longe positarum necessitatibus charissimos discipulos suos, quos ut alumnos strictissima dulcissimaque familiaritate sibi conjunctos diligebat, concedere non poterat, quin ex eorum desiderio laboraret, ac doloris veluti stimulis foderetur. Publicas tamen Ecclesiarum necessitates privatis commodis anteponebat, sperans fore, ut cum illis, quos in terris propter Christum ab se divelli pateretur, in coelis per Christum esset aeternum convicturus **(Epist. 84, n. 1)**. Ipse vero creatus episcopus, ex his qui sancti propositi tenaces permanebant in monasterio, nonnisi meliores atque probatiores in clerum suum solebat asciscere. Nihilo tamen minus experiebatur aliquando, ex bono monacho vix bonum clericum fieri, si adsit ei sufficiens continentia et tamen desit instructio necessaria, aut personae regularis integritas **(Epist. 60, n. 1)**.

4. Non solum autem praesules ab Augustini monasterio arcessiti, alia coenobia in sua quisque dioecesi constituerunt; verum etiam existimare licet, Aurelium et complures alios etiam ante Augustini episcopatum idem factitasse. Nam cum episcopatum adeptus est, jam annus erat et amplius ex quo Paulinus non modo per Alypium se precibus sanctorum commendaverat, *qui sunt,* inquit, *in clero Sanctitatis tuae comites, et in monasteriis fidei ac virtutis tuae aemulatores;* sed etiam in extrema parte epistolae fratres tum Ecclesiarum, tum monasteriorum Carthaginis, Tagastae, Hipponis-Regii aliorumque Africae locorum salutat **(Epist. 24, n. 2)**. Ei quoque Augustinus verbis *fratrum, non solum qui nobiscum,* inquit, *habitant, et qui ubilibet habitantes Deo pariter serviunt,* salutem nuntiat **(Epist. 27, n. 6)**. Ipsae etiam cedri Libani, hoc est, nobiles et divites hujus saeculi, praeclare secum actum putabant, si sub umbra ramorum suorum nidificantes colligerent passeres et pauperes, qui propter Christum communisque vitae professionem omnia reliquerant; agros illis et hortos concedebant, ecclesias et monasteria construebant **(Enarr. in Psal. 103, serm. 3, nn. 16, 17)**. Unde contigit, in una et eadem civitate complura aliquando coenobia reperiri. Nam praeter illud, quod Augustinus a sua statim ordinatione apud Hipponem condidit, alterum a Leporio presbytero in eadem urbe, tertium ibidem ab Eleusino videtur fuisse constitutum **(Serm. 356, nn. 10, 15)**. Hinc Possidius scribit, Augustinum ex hac vita migrantem multa Ecclesiae suae monasteria virorum ac feminarum continentium plena dimisisse **(Possidius, in Vita Augustini, c. 31)**; quae in urbe constituta fuisse oportet; alioquin a Vandalis, quia multis eam mensibus obsidebant, fuissent devastata. Hi sunt uberrimi fructus, qui ab Augustini

pietate velut a radice prodierunt. Quare non immerito et monachorum et monasteriorum institutor habebatur; cum reipsa monastici Ordinis in Africa fundatorem eum fuisse videamus. Verum Ecclesiae adversarii, qui hoc Augustino in magnis criminibus objectare non verebantur, illud vitae genus ignorare se demonstrabant, vel potius toto orbe notissimum nescire se simulabant **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 48)**. Quid, quod adeo pudorem omnem exuebant, ut sanctissimum institutum cum suis Circumcellionibus auderent comparare? Qua de re sic Augustinus ad Catholicos: *Si comparandi sunt, vos videte; si verbis vestris opus est, jam laboratis. Non opus est nisi ut admoneatis unumquemque ut attendat; solum attendat et comparet. Quid opus est verbis vestris? Comparentur ebriosi cum sobriis, praecipites cum consideratis, furentes cum simplicibus, vagantes cum congregatis. Verumtamen, charissimi, sunt et qui monachi falsi sunt; et nos novimus tales: sed non periit fraternitas pia, propter eos qui profitentur quod non sunt* **(Enarr. in Psal. 132, nn. 3, 4)**.

5. Tales inter suos cum dolore tulit non ignotos, nec levioribus tantummodo criminibus obstrictos. Ut enim ipse plebi suae identidem repetit, non est status adeo perfectus, in quo non sint debiles, imo et proditores; neque societas adeo sancta est, in qua scandalum interdum non reperiatur. Nam, ubi Dominus omnes tribus generibus hominum comprehendit, scilicet existentium aut in agro, aut in molendino, aut in lecto; *In lecto autem eos,* inquit Augustinus, *intelligi voluit, qui amaverunt quietem; per lectum enim quietem voluit intelligi; non se miscentes turbis, non tumultui generis humani, in otio servientes Deo: et inde tamen unus assumetur, et unus*

relinquetur. Sunt ibi probi, et sunt ibi reprobi **(Ibid., n. 4)**. Unde sic alicubi loquitur: *Quantumlibet vigilet disciplina domus meae, homo sum, et inter homines vivo; nec mihi arrogare audeo, ut domus mea melior sit quam arca Noe, ubi tamen inter octo homines reprobus unus inventus est, etc.: aut melior quam cohabitatio ipsius Domini Christi, in qua undecim boni perfidum et furem Judam toleraverunt: aut melior sit postremo quam coelum; unde Angeli ceciderunt. Simpliciter autem fateor Charitati vestrae, coram Domino Deo nostro, qui testis est super animam meam, ex quo Deo servire coepi: quomodo difficile sum expertus meliores quam qui in monasteriis profecerunt; ita non sum expertus pejores, quam qui in monasteriis ceciderunt; ita ut hinc arbitrer in Apocalypsi scriptum,* «Justus justior fiat, et sordidus sordescat adhuc» **(Apoc. XXII, 11)**. *Quapropter etsi contristamur de aliquibus purgamentis, consolamur tamen etiam de pluribus ornamentis. Nolite ergo propter amurcam, qua oculi vestri offenduntur, torcularia detestari, unde apothecae Dominicae fructu olei luminosioris implentur* **(Epist. 78, nn. 8, 9)**. Hoc jam episcopus ad populum Hipponensem scribebat, occasione cujusdam scandali, in ipsius domo inter Bonifacium presbyterum et alium nomine Spem exorti. His utebatur experimentis ut abjecte de se sentiret, aliosque simul cohortaretur, ne fiduciam in ipso, aut in domus ipsius quantumvis bona disciplina, sed in uno Deo collocarent. *Fuit quidam,* ait, *in nostro monasterio, qui corripientibus fratribus, cur quaedam non facienda faceret, et facienda non faceret, respondebat: Qualiscumque nunc sim, talis ero, qualem me Deus futurum esse praescivit. Qui profecto et verum dicebat, et hoc vero non proficiebat in bonum: sed usque adeo profecit in malum, ut deserta monasterii societate*

fieret canis reversus ad suum vomitum: et tamen adhuc qualis sit futurus, incertum est **(De Dono perseverantiae, n. 38)**. Ex ejus monasterio Donatus cum fratre suo fuerat egressus, ut ambitione stimulante ad clericatum alibi suscipiendum uterque convolaret **(Epist. 60)**. Paulum episcopum, cui Bonifacius in sedem Cataquensem successit, in Christo Jesu per Evangelium genuerat; sed neque salutaribus suis consiliis, neque benignitate, neque severitate facere potuit, quin ille universam Ecclesiam Hipponensem perversis suis moribus vulneraret. Quapropter ab ejus communione sejungere se coactus est Augustinus **(Epist. 85)**. Antonium, quem secum habebat in monasterio suo a parvula aetate nutritum, ad Fussalensem episcopatum provexit: eo tamen munere sic ille praepostere functus est, ut ipse Augustinus moerore discruciatus, quod ejus episcopatui suffragatus fuisset, de abdicanda episcopali dignitate, ut se lamentis errori suo convenientibus dederet, cogitarit **(Epist. 209, nn. 3, 10)**. Rem de monacho apud se pariter a pueritia enutrito miram ad modum narrat; qua narrata eumdem tamen dicit non permansisse in proposito sanctitatis **(De Genesi ad Litt., lib. 12, nn. 37, 38)**.

6. Quanto chariorem habebat Ordinem monasticum, tanto monachorum lapsus et probra molestius ferebat; cum ea nimirum adversarentur studio ipsius et voto, quo sanctum illud institutum per universam Africam, ut jam in aliis orbis christiani partibus, et propagari et florere cupiebat. Verum dolorem temperabat, ubi attendebat eam esse, Deo ita ordinante, hujus vitae conditionem, ut nusquam sint grana sine palea, nusquam frumenta nisi inter zizania: ubique autem animas, etiam Deo ob munditiem proximas, in medio filiarum

sicut lilia inter spinas versari; hoc est, cum iis necessario vitam agere, quae licet filiae propter sacramenta Domini, spinae tamen sint propter mores suos **(Enarr. in Psal. XCIX, n. 8)**. Quapropter sicut nullam conditionem volebat ita laudari, ut mala tacerentur quae ibi mixta sunt; ita nec probabat, si qui monasticam professionem nimis valde laudarent, ut ea sola proprio quasi praerogativo jure reprobis carere hominibus putari posset. *Tu qui laudas,* ait, *dic mixtos malos; tu qui vituperas, vide ibi et bonos. Sic et in illa vita communi fratrum, quae est in monasterio: magni viri sancti, quotidie in hymnis, in orationibus, in laudibus Dei, inde vivunt, cum lectione illis res est; laborant manibus suis, inde se transigunt; non avare aliquid petunt, quidquid eis infertur a piis fratribus, cum sufficientia et cum charitate utuntur; nemo sibi usurpat aliquid, quod alter non habeat; omnes se diligunt, omnes invicem se sustinent. Laudasti, laudasti: qui nescit quid interius agatur, qui nescit quomodo illo vento intrante etiam naves se in portu collidunt, intrat quasi securitatem sperans, neminem quem toleret habiturus; invenit ibi fratres malos, qui mali inveniri non possent, nisi admitterentur (et necesse est ut primo tolerentur, ne forte corrigantur; nec excludi facile possunt, nisi prius fuerint tolerati): et fit ipse intolerandae impatientiae. Quis me huc quaerebat? Ego putabam quia charitas est hic. Et paucorum hominum molestia irritatus, dum non perseveraverit implere quod vovit, fit desertor tam sancti propositi, et reus voti non redditi. Jam vero cum inde exierit, fit et ipse vituperator et maledicus: et dicit ea sola quae quasi se pati non potuisse asseverat; et aliquando vera. Sed vera malorum toleranda sunt propter societatem bonorum. Dicit illi Scriptura:* «Vae his qui perdiderunt sustinentiam!» **(Eccli. II, 16.)** *Et quod est*

amplius, ructat indignationis malum odorem, unde absterreat intraturos; quia ipse cum intrasset, perdurare non potuit. Quales illi? Invidi, litigatores, neminem sustinentes, avari; ille ibi illud fecit, et ille ibi illud fecit. O male, quare taces bonos? Quos tolerare non potuisti, jactas: qui te malum toleraverunt, taces. Hanc itaque professionem cum portu comparabat, in quo felicius quidem quam in pelago naves, at non cum tota securitate consistunt. *Habet enim,* inquiebat, *alicunde et portus aditum: si portus aditum ex nulla parte haberet, nulla in eum navis intraret; oportet ergo ut ex aliqua parte pateat: aliquando autem per eam partem qua patet, ventus irruit; et ubi scopuli non sunt, naves se invicem collisae confringunt. Ubi ergo securitas, si nec in portu? Et tamen utcumque feliciores in portu quam in pelago, fatendum est, concedendum est, verum est. Ament se naves in portu, bene sibi applicentur, non sibi collidantur: servetur ibi parilitas aequabilitatis, constantia charitatis; et quando forte ventus ex illa parte, qua patet, irruerit, sit ibi cauta gubernatio. Nam quid dicturus est mihi, quisquis talibus locis forte praeest, imo servit fratribus, in his quae monasteria dicuntur? quid dicturus est? Cautus ero, nullum malum admittam. Quomodo nullum malum admittes? Nullum hominem malum, nullum fratrem malum intrantem admissurus sum; cum paucis bonis bene mihi erit. Ubi cognoscis quem forte vis excludere? Ut cognoscatur malus, intus probandus est: quomodo ergo excludis intraturum, qui postea probandus est, et probari nisi intraverit non potest? Repelles omnes malos? Dicis enim, et nosti inspicere. Omnes nudis cordibus ad te veniunt? Qui intraturi sunt, ipsi se non noverunt; quanto minus tu? Multi enim sibi promiserunt, quod impleturi essent illam vitam sanctam in commune habentem*

omnia, ubi nemo dicit aliquid suum, quibus est una anima et cor unum in Deum: missi sunt in fornacem, et crepuerunt. Quomodo ergo cognoscis eum, qui sibi ipse adhuc ignotus est? Excludes malos fratres a conventu bonorum? De corde tuo, quisquis ista dicis, omnes malas cogitationes, si potes, exclude. Ubi ergo securitas? Hic nusquam, in ista vita nusquam nisi in sola spe promissorum Dei **(Enarr. in Psal. XCIX, nn. 10, 11)**.

7. Caeterum humillimae sortis homines, licet de illis minus constaret an vere animo Deo serviendi, an potius commodioris ornatiorisque vitae amore venirent, excludi noluit. *Nunc autem,* inquit, *veniunt plerumque ad hanc professionem servitutis Dei et ex conditione servili, vel etiam liberti, vel propter hoc a dominis liberati sive liberandi, et ex vita rusticana, et ex opificum exercitatione et plebeio labore, tanto utique felicius, quanto fortius educati: qui si non admittantur, grave delictum est. Multi enim ex eo numero vere magni et imitandi exstiterunt. Nam propterea* «et infirma mundi elegit Deus, ut confunderet fortia; et stulta mundi elegit, ut confunderet sapientes; et ignobilia mundi, et ea quae non sunt tanquam sint, ut ea quae sunt evacuentur: ut non glorietur omnis caro coram Deo» **(I Cor. I, 27-29)**. *Haec itaque pia et sancta cogitatio facit, ut etiam tales admittantur, qui nullum afferant mutatae in melius vitae documentum. Neque enim apparet utrum ex proposito servitutis Dei venerint, an vitam inopem et laboriosam fugientes vacui, pasci atque vestiri voluerint, et insuper honorari ab eis, a quibus contemni conterique consueverant* **(De Op. Mon., n. 25)**. Neque etiam volebat pauperes in sua societate ab iis unquam distingui, qui aliquid attulissent **(Serm. 356, n. 9)**. Hac mente praeditus,

profecto non committebat, ut ab illa discederet unquam de recipiendis credentibus in Christi familiam regula, quam in haec verba protulit: *Absit ut in tabernaculo tuo prae pauperibus accipiantur personae divitum, aut prae ignobilibus nobiles: quando potius infirma mundi elegisti, ut confunderes fortia; et ignobilia hujus mundi elegisti et contemptibilia, et ea quae non sunt tanquam sint, ut ea quae sunt evacuares* **(Confess. lib. 8, cap. 4, n. 9)**. Quod attinet ad divites, qui relictis suis facultatibus et in pauperes erogatis, non parvum animi sui documentum afferunt: *Non est attendendum,* inquit, *in quibus monasteriis vel in quo loco, indigentibus fratribus quisque id quod habebat impenderit. Omnium enim Christianorum una respublica est. Et ideo quisquis Christianis necessaria ubilibet erogaverit, ubicumque etiam ipse, quod sibi necessarium est, accipit, de Christi bonis accipit. Quia ubicumque et ipse talibus dedit, quis nisi Christus accepit* **(De Op. Mon., n. 33)**. Ac praeterea animum induxerat Vir sanctus, opus istorum bonum nonnihil prodesse monasterio, in quod se recipiunt, imo et ad illud pertinere, si modo fratribus gratum haberetur. Hinc ubi enarravit Leporium, quamvis saeculi natalibus clarum et apud suos honestissimo loco natum, tamen Deo jam servientem, cunctis quae habebat relictis, inopem susceptum esse, quia jam res suas in pauperes erogaverat: *Hic,* inquit, *non fecit, sed nos scimus et ubi fecit. Unitas Christi et Ecclesiae una est: ubicumque fecit opus bonum, pertinet et ad nos, si congaudeamus* **(Serm. 356, n. 10)**. Porro praeter illud monachorum coenobium, quod huic narrationi locum dedit, et quod videtur Augustinus ad eorum exemplar, quae Mediolani et Romae multa viderat, constituere voluisse, aliud clericis jam episcopus, ut suo loco videbimus, erexit.

8. Quo autem studio et consilio viris Deo servientibus communis vitae institutum tradiderat, eodem quoque sanctus Episcopus, in omnium salutem tota mente intentus, ut virginibus Christo dicatis id praesidii praeberet, impulsus est. Nam etsi Ecclesia virgines semper habuerit, quas perinde ac nobilissimam christiani gregis partem spectaret; haud tamen illae semper vixere simul in monasteriis, ubi se mutuo inflammarent ad pietatis studium, atque ab hominum daemonumque insidiis invicem tuerentur. Neque porro nobis compertum est, an ante Augustinum ulla horumce monasteriorum vestigia reperiantur in Africa. Constat autem illius temporibus aliquot exstitisse; quamvis non omnes quae virginitatem profitebantur, in illis sese includerent **(Serm. 355, n. 6)**. Permulta erant apud Hipponem-Regium **(Possidius, in Vita August., c. 31)**, et unum praecipue quod Augustinus velut hortum dominicum, ut ipse loquitur, plantaverat **(Epist. 211, n. 3)**. Illius soror huic monasterio complures annos praefuerat, ad obitum usque suum in sancta viduitate Deo deserviens. Ejusdem ex fratre neptes ibidem degebant **(Possidius, in Vita Augustini, c. 26)**. Hujus coenobii sanctimonialibus scripsit epistolam **(Epist. 211)**, quae ad postremos annos Augustini commode revocatur. Ejus enim soror quae illius coenobii praeposita diu multumque fuit, e vivis jam excesserat, et in ejus locum alia successerat praeposita, sub qua velut sua matre sanctimoniales ibi jam per annos multos creverant **(Epist. 211, n. 4)**. In hoc monasterio plurimum solatii capiebat Augustinus, de quo ita loquitur: *Soleo gaudere de vobis, et inter tanta scandala, quibus ubique abundat hic mundus, aliquando consolari, cogitans copiosam congregationem, et castam dilectionem, et sanctam conversationem vestram, et*

largiorem gratiam Dei, quae data est vobis, ut non solum carnales nuptias contemneretis, verum etiam eligeretis in domo societatem unanimes habitandi, ut sit vobis anima una et cor unum in Deum. Haec in vobis bona, haec Dei dona considerans, inter multas tempestates, quibus ex aliis malis quatitur cor meum, solet utcumque requiescere **(Ibid., nn. 2, 3)**. Quamvis hunc dominicum hortum, quem suo ipse labore plantaverat, studiose coleret ac diligenter irrigaret; illum tamen ad visendas sanctimoniales raro admodum adibat: nec enim feminarum monasteria (quod Possidius observatu dignum judicavit) nisi necessitate summa compulsus visitabat **(Possidius, in Vita Augustini, c. 26)**. Sunt qui existiment hanc praepositam fuisse ipsam Felicitatem, cui Augustinus epistolam cum hacce inscriptione perferendam dedit: *Dilectissimae et sanctissimae matri Felicitati, et fratri Rustico, et sororibus quae vobiscum sunt* **(Epist. 210)**. An Rusticus illius monasterii presbyter fuerit, nobis non liquet. Erat quidam hujus nominis inter presbyteros Hipponenses, anno quadringentesimo vigesimo sexto **(Epist. 213, n. 1)**. In illo autem de quo prius dicebamus, coenobio tumultuantibus plurimum sanctimonialibus, ut sibi mutaretur praeposita, ob idque Augustini conspectum magnopere expetentibus, sat habuit sanctus Episcopus objurgatoriam ad illas epistolam dare, in qua vehementer quidem, sed tamen amanter in earum culpam invehitur. Easdem cohortatur, ut in bono proposito perseverent; quod si faciant, de mutanda praeposita, non ultra esse locuturas. *Tranquillet Deus,* inquit, *et componat animos vestros; non in vobis praevaleat opus diaboli, sed pax Christi vincat in cordibus vestris: nec dolore animi quia non fit quod vultis, vel quia pudet voluisse quod velle non debuistis, erubescendo curratis in mortem; sed potius poenitendo*

resumatis virtutem, nec habeatis poenitentiam Judae traditoris, sed potius lacrymas Petri pastoris **(Epist. 211, n. 4)**. Sub isthaec verba continuo incipit Regula sanctimonialibus praescripta ab Augustino, eoque auctore prorsus digna.

CAPUT VI. 1 *Aurelius creatur episcopus Carthaginensis, ex quo ingentes in Ecclesias Africanas redundant utilitates. 2 Ad eum scribit Augustinus, quo ab ecclesiis comessationes et alias foeditates auferat. 3 Dolet contentionem et vanae laudis appetitum in ipsis quoque clericis inveniri.*

1. Cum Augustinus ex Italia rediit exeunte anno trecentesimo octogesimo octavo, Aurelius erat eo tempore diaconus Carthaginensis **(De Civ. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 3)**. Hic in eo adhuc constitutus gradu, vitiosas quasdam, quae per Africam impune regnabant, consuetudines intoleranter dolebat, imo exsecrabatur. Unde cum ad Carthaginensem cathedram provectus est, nullus eo dignior visus, qui suae sedis auctoritate illis mederetur. Qui Ecclesiam ex animo diligebant, ut Augustinus, et antea desperare videbantur turpia vitia, quae pleraque illius membra deformabant, et a paucis aliis gemitus eliciebant, ex ea unquam posse proscribi; ubi auctoritatem divinitus Aurelio videre tributam, jam non desperare coeperunt. Quin etiam cum eum plus interius per

virtutem, quam foris per dignitatem eminere crederent, in spem certissimam adducti sunt, fore ut foedae illae consuetudines et hujus episcopi prudentia, et conciliorum quae convocaturus erat auctoritate tollerentur. Nec vero spes eos fefellit. Aurelius enim quantocumque tempore Carthaginensem rexit Ecclesiam, semper se dignissimum Cypriani successorem praebuit. Haud alias magis, quam eo praesule, floruit Africana Ecclesia. Nulla pars Ecclesiae catholicae plus gratiae et pietatis prae se ferebat: et citra temeritatis notam videtur asseri posse, secundum apostolica tempora nusquam religionis christianae dignitatem, ecclesiasticae doctrinae eruditionem, et episcopalis regiminis formam tanta cum laude claruisse, quanta eluxit in Africana Ecclesia fortunatis illis temporibus, quibus caput habuit Aurelium, animam Augustinum. Hi nimirum duo eximii praesules, ad fratrum suorum subsidium tanta semper necessitudine fuerunt invicem conjuncti, ut nec sedis illius praestantia, nec illustris et pervagata istius fama, eorum amicitiam ullo unquam aemulationis et invidiae motu visa sit elevare.

2. Primum mutuae illorum amicitiae symbolum nobis occurrit, epistola quam Aurelius jam Carthaginensis episcopus scripsit Augustino; qui respondet illi epistola vigesima secunda, quam ipse paulo post ordinationem suam videtur conscripsisse, quando monasterium suum Hipponense erigere incipiebat, et ipso episcopatus Aurelii exordio; quippe cum spei, quam omnes boni de illo conceperant, in ea mentionem faciat. Quapropter affirmare licet, Aurelium ante annum trecentesimum nonagesimum non fuisse creatum episcopum. Et re ipsa antecessorem ejus Genethlium in

secundo concilio Carthaginensi, decimo quarto kalendas junii, anno trecentesimo nonagesimo praesidere conspicimus. Aurelius autem Carthaginensem sedem tenebat anno trecentesimo nonagesimo tertio; cum Hipponense concilium octavo die octobris illius anni inscriptum, ex eorum sit numero, quae sub illo sunt habita. Non exstant litterae quas ille scripsit Augustino: id solum colligere possumus, eum se precibus Augustini commendasse; gratulatum eidem fuisse quod Alypius illi conviveret; et agri qui Augustini monasterio datus fuerat, in iis litteris meminisse. Sanctum hunc praesulem jam ante colebat diligebatque Augustinus; et illius litteris, in quibus impressa sinceri amoris indicia legit, adeo captus est, ut quibus ei verbis responderet, diu dubius haeserit. Tandem se Deo commisit, ut ipse responsum suggereret, quod utriusque erga Ecclesiae bonum studio zeloque congrueret. Fiduciam ei dederunt Aurelii litterae, ut cum illo tanquam secum auderet colloqui. Postquam itaque certiorem illum fecit orationum, quas ipse cum fratribus Deo fundebat, ut spei de illius episcopatu conceptae responderet eventus, eum adhortatur ut comessationes, quibus Afri etiam obducta pietatis specie in ecclesiis vacabant, proscribat. Pollicetur etiam illi, modo prior operi manum admoveat, Valerium Hipponensem non defuturum. Ubi multa habet in hanc rem egregia, et est locus de oblationibus pro mortuis observatione dignissimus **(Epist. 22, n. 1-6)**. Aurelius haud dubie suo erga Ecclesiam officio hac in re perfunctus est. Testatur Augustinus in quadam concione ad populum habita, se, cum ebrietates de basilica in qua concionabatur, vellet expellere (quae re ipsa carnalium hominum seditione nequidquam obstante sublatae sunt), grande periculum incurrisse. Videtur id accidisse Carthagine, cum de spectaculis in eo sermone

multum disserat, et argumentum tractet ab aliis sibi propositum **(Serm. 252, n. 4)**.

3. Sed ut ejus ad Aurelium epistolam reliquam perlustremus, de inani quoque gloria et laudis cupiditate ibidem praeclara dicit, subditque se ista non tam instruendo Aurelio proferre, quam sibimet excitando ad strenue cum hoste decertandum, cujus vires is unus sentit, qui ei bellum indixerit. *Vehementer cum adversario dimicans,* inquit, *saepe ab eo vulnera capio, cum delectationem oblatae laudis mihi auferre non possum. Haec propterea scripsi, ut si tuae Sanctitati jam non sunt necessaria, sive quod plura hujusmodi ipse cogites atque utiliora, sive quod tuae Sanctitati medicina ista non opus sit, mala tamen mea nota sint tibi, sciasque unde pro mea infirmitate Deum rogare digneris: quod ut impensissime facias, obsecro per humanitatem illius qui praeceptum dedit, ut invicem onera nostra portemus* **(Ep. 22, nn. 8, 9)**. Addit multa superesse, quae de vita sua et conversatione defleturus esset, si cum eo coram potius quam per litteras colloqui sibi de illis liceret: Hipponenses porro ipsi non credere, dumque deseri metuunt, longinquam suam ipsius absentiam tolerare non posse. Rogat tamen Aurelium ut a Saturnino, quem uterque sincere diligebat, secum enixe postulet, ut ad se venire ne gravetur; propterea quod cum senis illius sit observantissimus, et ejus in Aurelium singulare studium praesens ipse perspexerit, vix aliquid discriminis inter colloquium, quod vel cum Saturnino, vel cum ipso Aurelio esset habiturus, agnosceret. Haud scimus an iste Saturninus, quem episcopum et antiquum et celebrem fuisse, dubitare non possumus, sit ille praesul Uzalensis beatae memoriae Saturninus quem Augustinus Carthagine viderat una cum

Aurelio **(De Civ. Dei, lib. 22, cap. 8)**, anno trecentesimo octogesimo octavo.

CAPUT VII. 1 *Librum de Utilitate credendi ad Honoratum Manichaeis addictum scribit. 2 Tum librum de Duabus Animabus adversus eosdem Manichaeos. 3 Fortunatum Manichaeum presbyterum convincit in publica disputatione. 4 Adimantum Manichaei discipulum refellit.*

1. Licet Augustinus Valerii jussu populum Hipponensem verbo institueret, aliisque presbyterii sui muneribus sedulo fungeretur; haud tamen haec obstitere quominus universam Ecclesiam publicis lucubrationibus suis erudiret. Primas contulit ad impugnandos Manichaeos, qui apud Hipponem-Regium frequentes erant, ob presbyterum quemdam Manichaeum (Fortunato nomen fuit), qui permultos ibi cives et advenas pravae suae doctrinae veneno infecerat **(Retract. lib. 1, cap. 14)**. Primum opus suum inscripsit amico suo Honorato, Manichaeorum irretito laqueis, in quos eum ipsemet Augustinus olim conjecerat **(De Utilitate credendi, n. 2)**. Cum esset Honoratus acri judicio, quam invalidae forent nonnullae Manichaeorum solutiones, satis agnoscebat et eisdem pene curarum ac sollicitudinum fluctibus, quibus alias Augustini necdum conversi animus, jactabatur. Verum deceptus fuerat speciosis illis Manichaeorum pollicitationibus, quibus se nihil nisi quod clarum, evidens et apertum foret, asserturos promittebant. Irridebat pariter in

catholicae fidei disciplina, quod fides hominibus imperaretur, nec verum illis ratione demonstraretur. Cum igitur falsa veritatis specie deceptus, non temporalis commodi gratia pellectus, adhaereret errori, sicque magis delusus ab haereticis, quam haereticus esset; credidit Augustinus fore ut illum ad veri notitiam eadem via qua ipse pervenerat, posset adducere. In hunc finem ad eum scripsit insignem librum, cui titulum fecit, De Utilitate credendi, ut ostenderet Manichaeos temere ac sacrilege in eos invehi, qui catholicae fidei auctoritatem sequentes, ad mysteriorum intelligentiam se comparant, dum ea credunt, quae nondum valeant animo percipere, mentemque suam ad radios divini luminis excipiendos emundant. De hoc uno argumento agit in hoc opere. Confutationem enim fabularum quas Manichaei comminiscebantur, et uberiorem de catholica doctrina sermonem, si Honorato ad salutem prodesse judicaret, ad alia reservat opera, jamque id in aliis voluminibus editis fuerat exsecutus. Ait se cum eo, velut cum familiari suo, simplici stilo agere, id est, sicut ipse tunc posset, omissa scientiae altitudine, quam in aliis doctissimis viris fuisset admiratus **(Ibid., n. 10)**. Addit, se sacris in Litteris necdum esse satis exercitatum. Deum rogaverat ut istud opus utile foret Honorato, aliisque quorum in manus deveniret. *Et spero ita fore,* inquit, *si bene mihi conscius sum, quod ad hunc stilum pio et officioso animo, non vani nominis appetitione ac nugatoriae ostentationis, accessi. Scit autem Deus, cui nota sunt arcana conscientiae meae, nihil me in hoc sermone malitiose agere; sed ut existimo accipiendum esse, veri probandi causa: cui uni rei vivere jamdiu statuimus, et incredibili sollicitudine; ne mihi errare vobiscum facillimum fuerit, iter autem rectum tenere vobiscum sit, ne durius*

loquar, difficillimum. Sed praesumo quod et in hac spe, qua spero vos viam sapientiae mecum obtenturos, non me deseret ille cui sacratus sum: quem dies noctesque intueri conor, et quoniam propter peccata mea, propterque consuetudinem plagis veternosarum opinionum sauciatum oculum animae gerens, invalidum me esse cognosco, saepe rogo cum lacrymis. Et quemadmodum post longam caecitatem ac tenebras luminibus vix apertis, et adhuc lucem palpitando atque aversando, quam tamen desiderant, recusantibus, praesertim si eis solem istum quispiam conetur ostendere: ita mihi nunc evenit, non neganti esse ineffabile quiddam et singulare animae bonum quod mente videatur; et me ad contemplandum nondum esse idoneum cum fletu et gemitu confitenti. Non me ergo deseret, si nihil fingo, si officio ducor, si veritatem amo, si amicitiam diligo, si multum metuo ne fallaris **(Ibid., nn. 1, 4)**. Augustini laboribus optatus erga Honoratum respondit eventus, si modo is est, ut putant, qui Augustino circa annum quadringentesimum duodecimum varias quaestiones enodandas ab urbe Carthagine mittebat **(Epist. 140, n. 83)**.

2. Post librum de Utilitate credendi, scripsit Augustinus de Duabus Animabus **(Retract. lib. 1, cap. 15)**, quas inesse homini dicunt Manichaei, quarum unam bonam, alteram carnis propriam et de gente tenebrarum, quam Deo opponunt: omnia quidem hominis bona illi bonae animae, omnia vero mala illi malae animae tribuentes. Hanc sententiam falsi convincit: rationesque quas adhibet, eo plus ad persuadendum et movendum ponderis ac momenti obtinent, quod eas non disputando exponit, sed solum dolendo, se iis, dum a Manichaeis illudi sibi passus est, usum non fuisse, sicut se uti

potuisse demonstrat; cum ex naturae ipsius, communique hominum sensu depromptae sint **(De Duabus Animabus, n. 22)**. Asserit se a rerum tam evidentium consideratione peccandi consuetudine fuisse aversum, seque sentire nunc in familiarissimorum suorum damno, quod tunc in suo ipsius periculo minime sentiebat. Quapropter operi finem imponit, Deum orans atque obsecrans, ut ejusdem gratiae ope quam ipse expertus est, illos ab errore revocet: sicque orans agnoscit, non solum conversos ad Deum gratia ejus adjuvari, ut proficiant; verum etiam ut convertantur, ad ipsam Dei gratiam pertinere **(Retract. lib. 1, cap. 15, n. 8)**. Spem facit in hoc opere, se aliis in lucubrationibus ostensurum, quonam pacto catholicae Scripturae a Manichaeorum criminationibus et calumniis possint vindicari: quod contra Faustum maxime scribens praestitit. Varii sunt in hoc eodem opere loci quos Pelagiani aliique gratiae adversarii ad errorum suorum patrocinium detorquere poterant. Julianus nominatim, in Augustinum scribens, producto quodam exinde loco gratulandus exclamat: *O lucens aurum in stercore! quid verius, quid plenius dici a quoquam vel orthodoxo potuisset?* Sed hos locos Augustinus ipse nullatenus eis suffragari ostendit **(Operis imperf. lib. 1, cap. 44, 45)**. Libri de Utilitate credendi et de Duabus Animabus ad annum trecentesimum nonagesimum primum, vel trecentesimum nonagesimum secundum referendi sunt; cum eos Augustinus praemittat disputationi, quam cum Fortunato habuit quinto kalendas septembris, anno trecentesimo nonagesimo secundo.

3. Jam diximus hunc Fortunatum fuisse Manichaeorum presbyterum, qui apud Hipponem-Regium cum jam pridem plurimum temporis vixisset, ibi seduxerat ita multos, ut

propter illos amaret in ea urbe habitare **(Retract. lib. 1, cap. 16)**. Tandem tamen civitatis illius Catholici omnes, et qui tunc in ea morabantur peregrini, ac ipsi quoque Donatistae, adierunt Augustinum, rogaruntque ut cum Fortunato, qui doctus ab eis habebatur, de Lege tractaret. Augustinus paratus semper ad reddendam fidei suae rationem, speique ac fiduciae quam in Deo collocarat, et sane potens exhortari in doctrina sana, et contradicentes arguere, non detrectavit colloquium: sed utrum etiam Fortunatus id expeteret, sciscitatus est. Quod illi confestim ad Fortunatum detulerunt, petentes et cohortantes ac flagitantes ne congressum recusaret. Ille qui formidandum hunc adversarium, dum Manichaeorum partes sequeretur, Carthagine noverat, diu inops consilii fluctuavit. Verum magnis ipsorum, maxime Manichaeorum, precibus reluctari non potuit; ne disputationis certamen detrectando, causae suae infirmitatem tacite proderet. Itaque se in arenam descensurum, et partes suas propugnaturum est pollicitus **(Possid, in Vita August., c. 6)**. Designatus fuit dies et locus, et constitutum ut ratione discuteretur, an possent esse geminae naturae, coaeternae et contrariae, prout contendebant Manichaei. Cum enim illi haeretici Scripturarum plures pro libitu partes rejicerent, operosum erat eos auctoritate convincere. Apud Hipponem igitur convenerunt in Balneas Sossii quinto kalendas septembris, anno trecentesimo nonagesimo secundo, confluentibus illic quam plurimis viris eruditis, aliisque sive discendi studio, sive curiositate ductis **(Contra Fortunat., disput. 1, n. 1)**. Sub Actorum finem significari credas solos fideles baptizatos adfuisse disputationi secundae **(Ibid., disput. 2, n. 37)**: nihilominus liquet ex Possidio, Manichaeos etiam plures, cum in ea Fortunatus obmutuit, praesentes fuisse **(Poss., in Vita**

August., c. 6); vixque ac ne vix quidem credi potest rem se aliter habuisse. Utrimque dicta notarii velut in actis publicis excipiebant. Fortunatum pressit Augustinus hoc, quod a Nebridio acceperat, argumento: Si Deus a gente tenebrarum, quam comminiscuntur Manichaei, nihil pati potuit, quia inviolabilis est, non debuit animas, hoc est, juxta eorum sententiam, partem suae substantiae, huc mittere, ut aerumnas paterentur; sin autem a tenebrarum gente aliquid pati potuit, inviolabilis non est. Ex quibus inferre voluit, malum ex libero voluntatis arbitrio emanare; cum Fortunatus naturam mali ac tenebrarum Deo ipsi coaeternam persuadere moliretur. Producta est disputatio usquedum Fortunatus in hanc blasphemam vocem erupit: Sermonem Dei ligatum esse in gente tenebrarum. Quod cum exhorruissent qui aderant, discessum est. Sed postridie redintegratum est de eodem argumento colloquium, in quo Fortunatus in eas angustias ab Augustino compulsus est, ut ab ipso, quidnam dicturus esset, petierit, confessus nihil se invenire quod diceret. Tum Augustinus ultro ei pollicitus est, se catholicam fidem, si modo auditores permitterent et vellent, expositurum. Respondit Fortunatus, se de Augustini argumento ad peritissimos sectae suae relaturum: qui si minus interrogationi suae facerent satis, se, quoniam animae suae consulere vellet, ad fidei catholicae inquisitionem, quam Augustinus offerebat, esse venturum. Cum is fuisset hujus disputationis exitus; qui Fortunati eruditionem atque doctrinam plurimi fecerant, nihil eum in errore suo propugnando valuisse judicarunt. Ille vero cum fidem catholicam amplecti debuisset, ob publicam infamiam quam concoquere non poterat, aliquanto post ex urbe discessit rubore suffusus, nec ad eam amplius remeavit. Hanc disputationem in librum memoriae mandandam

conferre curavit Augustinus, Deoque piis illius laboribus favente, quotquot huic interfuere colloquio, vel ejus Acta perlegerunt, ejurato errore, sinceram et orthodoxam Ecclesiae catholicae fidem amplexi sunt **(Ibid.)**. Manichaei subinde Hipponem miserunt alium sectae suae presbyterum, cujus nomen reticetur. Conjectura tamen non deest, eum esse Felicem illum, de quo sumus acturi anno quadringentesimo quarto. Scripsit illi Augustinus, idemque argumentum, quo se Fortunatus expedire nequiverat, proposuit; simul illi denuntians, ut aut quaestionem solveret, aut discederet **(Epist. 79)**.

4. Ne autem ea, quae contra Manichaeos Augustinus adhuc presbyter scripsit, disjungamus, agendum nobis est hoc loco de ejusdem libro adversus Adimantum **(Retract. lib. 1, cap. 22)**, licet is alia quaedam opuscula, de quibus nondum diximus, subsequatur. Adimantus iste, seu Addas, unus e primis et praecipuis Manichaei discipulis, multa ex utroque Testamento loca corraserat, quae velut inter se contraria veteratorie opponens, ab uno eodemque Deo esse non posse contendebat. Cum igitur hujus Adimanti disputationes in manus Augustini venissent, eas a se refellendas putavit: conscriptoque in easdem libro, utriusque legis in iis locis, quae sibi invicem adversari volebat Adimantus, consensum et concordiam demonstravit. In hoc libro quaestionibus aliquot semel et iterum respondet, quoniam quae primo responderat, interciderant, quae tamen post alteram responsionem reperta sunt: quasdam etiam in suis ad plebem Sermonibus enodavit **(Serm. 12, nn. 1, 2)**: nonnullas denique, sed paucas admodum, partim oblivione, partim negotiis urgentibus distractus praetermisit.

CAPUT VIII. 1 *Generale concilium totius Africae celebratur Hippone, in quo Augustinus fidei symbolum exponit. 2 Ad Hieronymum scribit. 3 Edit librum de Genesi ad Litteram imperfectum. 4 Libros postea de Sermone Domini in monte. 5 Scribit in Epistolam ad Romanos. 6 Necnon in Epistolam ad Galatas. 7 Opusculum de Mendacio.*

1. Anno Christi trecentesimo nonagesimo tertio, octavo idus octobris habitum est concilium Hipponense in ecclesia Pacis, cujus ecclesiae non semel meminit Augustinus **(Epist. 213, n. 1)**. Illa est, uti conjectare libet, quam Majorem basilicam appellabant. Generale fuit totius Africae concilium, in quo haud dubie praesedit Aurelius, cum sedem Carthaginensem tunc obtineret. Magnam profecto existimationem sibi jam Augustinus pepererat. Nam cum biennio ante res esset omnino inaudita, presbyterum coram episcopo dicere; jussus ille est ab ipsismet episcopis in isto celebri consessu, de Fide et Symbolo disserere. Quam etiam disputationem amicis studiosissime instantibus, in librum qui etiamnum exstat, redigere coactus est **(Retract. lib. 1, cap. 17)**. In hoc opere singulos Symboli articulos exponit, quos tamen non iisdem verbis refert, quibus memoriter tenendi Competentibus tradebantur: ob id forte, quod nonnisi in corde ac memoria liceret sive soleret Symbolum scribi **(Serm. 212, n. 2, et Serm. 214, n. 1)**. In eodem libro conceptis verbis Manichaeos,

tacito tamen eorum nomine, passim insectatur. Quamvis haec Augustini gloria voluptatem crearet prae caeteris Valerio, hunc tamen simul non levi sollicitudine affecit. Nam quo tenerius eum adamabat, eo metuebat magis, ne alicui Ecclesiae praeficiendus, eriperetur Hipponensi: quod certe jam prope erat ut eveniret, nisi re cognita Valerius sic eum secreto abdidisset, ut a quaerentibus minime potuerit reperiri. Hoc experimento inductus est sanctus senex, ut eum sibi adhuc viventi in episcopatu subrogaudum curaret. Quod quanam ratione contigerit, infra dicturi sumus. Concilium Hipponense, de quo mox egimus, aliquot haud dubie statuta sancivit, quae majore ex parte in tres et triginta primos Collectionis Africanae canones inserta sunt. Id primum fuisse videtur ab Aurelio ex tota Africa congregatum, ut collapsam in hac amplissima provincia disciplinam ecclesiasticam in integrum restitueret. Nec ambigendum, quin Augustinus decretis in Concilio sanciendis operam suam praeter caeteros praestiterit. Concilium istud Baronius Archetypon appellat **(Baron., ad ann. 393, cap. 33)**, ex quo alia, quae postea in Africa celebrata sunt, complura fuerint mutuata, iis adjectis, quae salubriora fore experiendo didicerant.

2. Ad hunc annum trecentesimum nonagesimum tertium refert Baronius Alypii, nondum quidem episcopi, sed jam episcopatu digni **(Epist. 28, n. 1)** profectionem in Palaestinam. Et reipsa eum, cum ad Paulinum scriberet anno trecentesimo nonagesimo quarto, jam episcopum creatum fuisse videbimus **(Epist. 24, n. 1, et in titulo)**. Nihil de hac peregrinatione compertum, nisi visum fuisse ab Alypio Hieronymum **(Epist. 28, n. 1)**, qui apud Bethlehem jam inde ab anno trecentesimo octogesimo sexto degebat, et ibi variis

ingenii sui lucubrationibus, quibus sacros in primis codices exponebat, magnam sibi existimationem pepererat. Hoc placidissimo Hieronymus otio et exercitatione vere liberali Augustino primum innotuit. Cumque huic ex ingenii fetibus esset cognitus, supererat ut de facie nosceretur. Erat haec minor Hieronymi pars: attamen tanta indoles in Augustino erat, ut etiam videndis amicis avide inhiaret **(Ibid.)**. Verum quod per se non potuit, per Alypium, quicum unus animo erat, fuit consecutus. Illius familiarissimi sui oculis, necnon ejusdem reducis relatione, Hieronymum vidit. Tum primum etiam Hieronymus Augustinum ex his, quae ab Alypio de illo didicit anno trecentesimo nonagesimo quarto, et cognovit, et dilexit: adeo ut cum quidam Profuturus in Palaestinam profecturus esset, Augustinus (cujus ille, ut videtur, discipulus erat) satis arcta necessitudine se Hieronymo conjunctum putarit, ut eum ipsi commendaret, et suos eidem sensus, cum super variis locis operum hujus sancti doctoris, tum in primis super Petri et Pauli disceptatione detegeret. Optat etiam ut vicissim Hieronymus in scriptis suis legendis, quorum nonnulla per Profuturum ipsi mittebat, eadem licentia ac libertate fruatur **(Ibid., n. 6)**. Hanc epistolam adhuc presbyter scripsit **(Epist. 71, n. 2)**, ac proinde anno trecentesimo nonagesimo quarto, vel trecentesimo nonagesimo quinto. Verum nonnisi longo post intervallo reddita fuit Hieronymo: siquidem Profuturus, cui eam tradiderat, non est profectus. Cum enim se itineri commissurus esset, episcopus creatus, haud ita multo post e vita discessit **(Epist. 72, n. 1)**. Videtur is esse Profuturus, qui Cirtensis fuit episcopus, paucis ante annis defunctus, quam Augustinus de Baptismo contra Petilianum scriberet **(De Unico Bapt., n. 29)**.

3. Cum Augustini episcopatum ad anni sequentis exitum, hoc est ad annum trecentesimum nonagesimum quintum, relaturi simus, opera quae post concilium Hipponense conscripsit presbyterii sui tempore in praesenti anno recensebimus. Primo ipse loco librum de Genesi ad Litteram imperfectum collocat. Primum etiam est istius generis opus quod in sacram Scripturam conscripsit: duo siquidem libri, quos de Genesi contra Manichaeos scripserat, allegoricam tantummodo expositionem continebant. Hunc igitur composuit exploraturus, num ad perspicienda rerum naturalium arcana, eaque ad litteram, hoc est secundum historicam proprietatem (quod opus negotiosissimum vocat, ac difficillimum), exponenda satis valeret. Subdit se etiam tunc temporis vires suas huic labori adeo impares comperisse, ut tantae moli succumbens, opusculum imperfectum reliquerit, nec in lucem ediderit. Quin etiam cum libros suos recognosceret, hunc abolere decreverat, ob eam potissimum causam, quod opus magis amplum et absolutum de eodem argumento confecisset. Nihilominus opusculum istud non inutilem fore rudimentorum suorum in enucleandis atque scrutandis divinis eloquiis indicem ratus, servare constituit. Dimidiam etiam circiter paginam ad calcem libri adjecit, neque tamen absolvit. Quapropter hunc *De Genesi ad Litteram imperfectum* inscripsit.

4. Per idem tempus de Sermone Domini in monte secundum Matthaeum duos libros fecit **(Retract. lib. 1, cap. 19)**; in quibus morem quotidie communicandi coenae Dominicae, quem ipse cum caeteris Africae fidelibus sequebatur, observat; licet illa consuetudo in orientali Ecclesia non vigeret **(De Serm. Domini in monte, lib. 2, n. 26)**. Refert

ibidem, se a quodam Hebraeo quaesiisse, quid sibi vellet vocabulum illud, Racha, et acceptam ab eo interpretationem aliis anteponit **(Ibid., lib. 1, n. 23)**. Quidam Pollentius plurimis post annis hoc opus evolvens, aliquot difficultates de uxoribus repudiatis offendit, easque sancto Doctori proposuit, quas ille priore libro de Adulterinis Conjugiis enodavit.

5. Adhuc presbyter Carthaginem se contulit, ubi cum inter fratres Epistola Pauli ad Romanos legeretur, occasione oblata variae quaestiones super implicatissimis hujus Epistolae locis fuerunt ei propositae, et a fratribus, quibuscum ibi versabatur, inductus est, ut responsiones suas scriptis excipi pateretur. Sicque superioribus opusculis liber unus accessit, qui Expositio quarumdam propositionum ex Epistola Pauli ad Romanos, inscribitur. Fatetur in suis Retractationum libris, nondum per id tempus satis diligenter quaesiisse se, qualis esset electio gratiae. Unde sic ibi loquitur, quasi non a gratia, sed a nobis esset initium fidei **(Retract. lib. 1, cap. 23, n. 2)**. Quare Semipelagiani librum hunc tanquam sibi suffragantem probabant, et in sententiae suae patrocinium adducebant: nec injuria sane, ut ipse fatetur Augustinus, qui subdit eos et ipsum legendo secum proficere, et errorem sui exemplo deponere debuisse **(De Praedest. sanct., nn. 6, 7)**.

6. Sub haec ejusdem apostoli Epistolam ad Galatas, non carptim, ut Epistolam ad Romanos, sed continenter et totam exposuit; quam tamen expositionem uno volumine complexus est **(Retract. lib. 1, cap. 14)**. Hieronymi in hanc Epistolam Commentarium jam tum vidisse poterat. Eum certe legerat nondum episcopus **(Epist. 28, n. 3)**. Epistolam quoque ad Romanos eodem modo commentandam susceperat; quod opus libros attulisset plurimos. Verum ipsius operis

magnitudine ac labore deterritus, in alia faciliora deflexit **(Retract. lib. 1, cap. 25)**. Sic primum tantummodo librum in sola ipsius salutationis ac velut tituli Epistolae expositione confecit, cum diu in solvenda incidente sermoni suo quaestione de peccato in Spiritum sanctum coactus fuisset immorari.

7. Postremus liber, quem Augustinus notat a se presbytero compositum, De Mendacio inscribitur **(Ibid., cap. 27)**; quem, ut illicitum esse mendacium ostenderet, elaboravit. Sed hujus magna pars in ipsa quaestione ultro citroque discutienda, et investiganda veritate versatur. Fatetur ipse librum hunc obscurum, anfractibus implicatum, et omnino molestum sibi videri: ideoque nec eum ediderat; quin etiam ex operum suorum numero, maxime cum contra Mendacium postea scripsisset, expungere decreverat. Verum cum opuscula sua recogniturus, hunc librum incolumem comperisset, etiam ipsum retractatum manere permisit; quod in eo nonnulla reperirentur necessaria, quae in altero posteriore deessent, ratus nimirum hunc librum, quamvis operose intelligeretur, non inutilem tamen et ingenii et mentis exercitationem habiturum, eoque magis ad ingenerandum veritatis amorem fore idoneum. Nec enim in eo vult quaeri eloquentiam, cum in sola re discutienda, ut opus moderandae vitae pernecessarium celeriter absolveretur, neglecta verborum cura, desudasset. In operis clausula eos acriter insectatur, qui Apostolum in Epistola ad Galatas officiosum admisisse mendacium contendebant: quod non dubie Hieronymi in hanc Epistolam Commentarium respicit. Et fortassis illo ipso tempore opus istud elaboravit, quo vigesimam octavam epistolam ad eumdem de hoc argumento scripsit. In quodam

opere circiter annum Christi quadringentesimum decimum nonum composito, significare videtur se nondum Scripturae testimonia de mendacio discussisse; cum nempe hunc librum, quem supprimi jusserat, nullo loco numeraret. Sermonem centesimum in verba Domini, Lucae capite nono, fortassis adhuc presbyter habuit: cum in eo dicat Deum Apostolos et secundum gratiam suam, et secundum illorum justitiam elegisse, quos nempe non de se ipsis, sed de ipsius tantum gratia praesumentes videbat **(Serm. 100, n. 3)**.

CAPUT IX. 1 *Historiae Donatistarum epitome. 2 Quantum ii multitudine pollebant in Africa, cum ad presbyteratum pervenit Augustinus, et qui eos ille continuo adortus est. 3 Congredi cum illo non audent Donatistae. 4 Psalmum abecedarium in eos componit. 5 Epistolam Donati refellit. 6 Ad Maximinum Sinitensem Donatistarum episcopum scribit, ob diaconum ab ipso, uti ferebatur, rebaptizatum.*

1. Hactenus Augustinum cum solis Manichaeis in arena decertantem vidimus: at longe acrius fuit ipsi cum Donatistis confligendum. Hi haeretici se a Caeciliani Carthaginensis episcopi communione sejunxerant, anno Christi circiter trecentesimo undecimo, eo scilicet obtentu, quod Felix Aptungitanus, a quo fuerat ordinatus, in persecutione sacros codices tradidisset. Ipsimet a Constantino Augusto judices

postulaverant, a quibus primum damnati, dein ab ipso quoque Constantino imperatore, suo semper schismati pertinaciter adhaeserant. Ut autem pervicaciae suae patrocinium quaererent, hoc veluti posito a se fundamento nitebantur: Quotquot cum reo communicarent, eodem crimine teneri. Cum totus itaque christianus orbis cum Caeciliano communicaret, se a caeteris omnibus disjunxere Catholicis, et integrum schisma conflarunt. Scelus insuper scelere cumulantes, iterum baptizabant quotquot in eorum secta Baptismum non susceperant; cum Baptismum extra legitimam Ecclesiam, quam suam esse contendebant, collatum prorsus invalidum esse tuerentur. Errori praeterea vim crudelitatemque adjungebant. Qui enim inter eos Circumcelliones dicebantur, plagis, rapinis, incendiis, caedibus, contra omnem juris ordinem impune grassabantur. Cumque non minus in se, quam in alios desaevirent; ultro se in aquas et ignes immittebant, sed potissimum e summis montium cacuminibus se turmatim plusquam belluina feritate praecipites agere consueverant. Ex illo ipso uno schismate plurima sensim pullularunt. In his famosissimum fuit schisma Maximianistarum, qui anno trecentesimo nonagesimo tertio Primianum Donatistarum Carthagine episcopum damnarunt, et in ejus locum Maximianum suffecere. Verum caeteri Donatistae in Bagaiana civitate provinciae Numidiae congregati hoc ipso, de quo agimus, anno trecentesimo nonagesimo quarto, Primianum in sedem suam restituerunt, et in eos a quibus ipse damnatus fuerat, dixerunt sententiam, in duodecim quidem ex illis nullo die praefinito, in caeteros vero, nisi ante diem Natalem Domini ad suam communionem redirent. Verum, etsi hujuscemodi damnationis sententiam tulissent, nonnullos subinde post expletum praestituti

temporis spatium admiserunt; imo et aliquot ex iis, quibus nullam concesserant moram, etiam velut episcopos receperunt; nullis tamen eorum, quos iidem isti in schismate baptizaverant, iterum baptizatis. Sic nimirum illi haeresis suae fundamenta labefactabant.

2. Haec secta nullo licet fundamento suffulta, tantum tamen in Africa valebat, cum Augustinus in Ecclesia coepit eminere, ut trecenti et decem episcopi ad synodum Bagaiensem convenerint, praeter centum alios qui Maximiano adhaerebant. Eam suo complexu majorem Afrorum multitudinem continuisse docet Possidius **(Possidius, in Vita Augustini, c. 3)**. Et quidem Hippone-Regio tam exiguus erat Catholicorum numerus, et ea auctoritate Donatistae dominabantur, ut Faustinus eorum in hac urbe episcopus, paulo ante Augustini adventum, panem Catholicis coqui prohiberet; ita ut diaconi cujusdam Hipponensis catholici furnarius inquilinus ipsius domnaedii sui panem incoctum abjecerit **(Contra Litteras Petiliani, lib. 2, n. 184)**. Augustinus Hipponem adveniens, omnes eloquentiae suae nervos contendit, ut exsecrandam convelleret hominum consuetudinem, qui christiano nomine gloriantes, Christianos rebaptizare non dubitarent **(Epist. 23)**. Et simul ac verbum salutis annuntiavit, Deo laboribus ejus favente, Ecclesia catholica, quae afflicta et oppressa jacebat, caput, ut cum Possidio loquamur, levare, illorumque qui schisma ejurabant frequenti numero, coepit in dies accrescere. Hunc fructum peperit Augustini, populum privatim et publice, intra domesticos parietes et in ecclesia, voce ac scripto docentis labor assiduus. Verbum Dei audacter libereque praedicabat, et haereses quasque a veritatis tramite deviantes oppugnabat

acerrime. Catholici Hipponenses incredibili gaudio mirabundi triumphabant, agebantque ut hoc ipsum quoquoversus pervulgaretur. Quamobrem admirandis illis ejus tractatibus, quorum doctrinam ex divinae gratiae fonte derivatam, validissimarum semper rationum momentis, et sanctarum Scripturarum auctoritate roborabat, ipsi etiam haeretici cum Catholicis convolantes, avidissime inhiabant; et quisquis notarios adhibere poterat, quae dicebantur laetus excipiebat. Sic singularis illius doctrina, et odor Christi suavissimus per universam Africam diffusus est. Neque etiam Ecclesiam Dei transmarinam diu latuit, quae tantum bonum fratribus suis, quibuscum corpus unum constituebat, divinitus collatum gratulata est **(Possidius, in Vita Augustini, c. 7)**. Qui sermones ejus aut tractatus habebant exscriptos, ipsi quoque Donatistae Hipponenses, aut finitimi, eos ad episcopos Donatistas deferebant. *Quae cum audissent, et contra forte aliquid dicerent, aut a suis refellebantur, aut eadem responsa ad sanctum Augustinum deferebantur, eisque compertis, patienter ac leniter, et, ut scriptum est, cum timore et tremore salutem omnium operabatur* **(Philipp. II, 12)**: *ostendens quam nihil illi refellere voluerint, ac valuerint, quamque verum manifestumque sit, quod Ecclesiae Dei fides tenet ac docet* **(Possidius, in Vita Augustini, c. 9)**. Ipsemet Augustinus, referens quantum ab illis exagitaretur Ecclesia: *Videmus,* inquit, *et toleramus, et quantum possumus reprimere conamur disputando, convincendo, conveniendo, terrendo (idque post annum quadringentesimum quintum), tamen in omnibus diligendo* **(Enarr, in Psal. XXXIX, n. 1)**.

3. *Et haec diebus ac noctibus,* ait Possidius, *ab eodem jugiter agebantur. Nam et epistolas privatas ad quosque ejusdem*

erroris episcopos, et eminentes scilicet laicos dedit, ratione reddita admonens atque exhortans, ut vel ab illa se pravitate corrigerent, vel certe ad disputationem venirent. At illi causae diffidentia, ne quidem unquam rescribere voluerunt: sed irati furiosa loquebantur, atque seductorem et deceptorem animarum Augustinum esse, et privatim et publice conclamabant; et ut lupum occidendum esse in defensionem gregis sui, dicebant et tractabant; omniaque peccata a Deo indubitanter esse credendum posse dimitti iis, qui hoc facere ac perficere potuissent; nec Deum timentes, nec homines erubescentes. Et ut eorum causae diffidentia cunctis innotesceret elaboravit: et publicis Gestis conventi, non sunt ausi conferre **(Possidius, in Vita Augustini, c. 9)**. *Aliquando venimus ad illos,* ait Augustinus, *dicentes, Quaeramus verum, inveniamus verum. Et illi, Vos tenete quod tenetis: oves tuas habes, oves meas habeo; noli molestus esse ovibus meis, quia et ego non sum molestus ovibus tuis. Deo gratias: meae sunt oves, illius sunt oves; Christus quid emit?* **(Enarr. 2 in Psal. XXI, n. 31.)** Litteraturae ac eloquentiae peritiam, qua plurimum valebat Augustinus, detrectationi congressus videntur interdum obtendisse **(Epist. 34, n. 6)**: quamvis totum, quo superior illis erat, potius in Scripturae verbis et instrumentorum rationumque momentis, quam in orationis venustate nervisque consisteret. Vires quibus ejus in ore veritas pollebat, illius facundiae tribuebant. Id ei specie laudis Petilianus et Cresconius objectarunt aliquando, sanctum Virum cum Tertullo Pauli accusatore comparantes. Eum quoque tanquam dialecticum criminabantur; et quasi christianae veritati ars illa minime congrueret, eum potius fugiendum, quam refellendum censebant **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 19; Contra Cresconium, lib. 1, nn. 2, 16)**.

Diffidentia illa eorum, qua colloquium Catholicorum detrectabant, ad quos tamen se tanquam prophetas missos esse jactabant, tanta erat, ut etiam vererentur, ne sua ipsorum scripta in illorum manus devenirent. Nam cum aliquando Augustinus posteriorem partem epistolae a praecipuo quodam illorum episcopo, Petiliano scilicet, scriptae, cuperet accipere; nullus a quo petita est, eam dare voluit, posteaquam cognoverunt illum priori parti respondere **(Contra Litteras Petiliani, lib. 1, n. 21)**. Neque vero sanctus Doctor putabat, si urgeretur ipsemet epistolae illius auctor, ut ei manu propria subscribens suam esse fateretur, id eum unquam facere ausurum. Nec sat illis fuit veritatis oblatae lumen semper aversari, nisi etiam illius praecones acriter insectarentur. Verum nec eorum duritia, nec furor, ardentem Augustini zelum restinguere aut remorari valuerunt. Unde sic ipse populum suum compellat: *Hic inter manus latronum et dentes luporum furentium utcumque versamur, et pro his periculis nostris ut oretis, oramus. Et contumaces sunt oves: quia quaeruntur errantes, alienas se a nobis dicunt errore suo et perditione sua. Quid nos vultis? quid nos quaeritis? Quasi non ipsa causa sit quare eas velimus, et quare quaeramus, quia errant et pereunt. Si in errore, inquit, sum, si in interitu, quid me vis? quid me quaeris? Quia in errore es, revocare volo: quia peristi, invenire volo. Sic volo errare, sic volo perire. Sic vis errare, sic vis perire! quanto melius ego nolo! Prorsus audeo dicere, Importunus sum. Audio enim dicentem Apostolum,* «Praedica verbum; insta opportune, importune» **(II Tim. IV, 2)**. *Quibus* «opportune?» *quibus* «importune? Opportune» *utique volentibus,* «importune» *nolentibus. Prorsus importunus sum, audeo dicere. Tu vis errare, tu vis*

perire: ego nolo. Non vult postremo ille qui me terret. Si voluero, vide quid dicat, vide quid increpet: «Quod errabat, non revocastis; et quod periit, non inquisiistis» **(Ezech. XXXIV, 4)**. *Te magis timebo quam ipsum?* «Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi» **(II Cor. V, 10)**. *Non te timeo; non enim potes evertere tribunal Christi, et constituere tribunal Donati. Revocabo errantem, requiram perditam: velis nolis, id agam. Et si me inquirentem lanient vepres silvarum, per omnis angusta me coarctabo, omnes sepes excutiam; quantum mihi virium terrens Dominus donat, omnia peragrabo, revocabo errantem, requiram pereuntem. Si me pati non vis, noli errare, noli perire* **(Serm. 46, n. 14)**. Deinde notat id etiam necessarium fuisse, ne Catholici schisma ut quidpiam indifferens arbitrati, proclivius in illud prolaberentur. *Si neglexero errantem,* ait, *atque pereuntem, et eum qui fortis est delectabit errare atque perire. Cupio lucra exteriora, sed timeo plus damna interiora. Si indifferentem habuero errorem tuum, attendit qui fortis est, putat nihil esse ire in haeresim. Quando aliquod commodum de saeculo reluxerit unde mutetur, statim mihi dicit fortis ille periturus, cum te perditum non requiro, Et hac et hac Deus est, quid interest? Homines inter se litigantes hoc fecerunt, ubicumque colendus est Deus. Si forte illi dixerit aliquis Donatista, Non tibi dabo filiam meam, nisi fueris de parte mea: illi opus est ut attendat et dicat, Si nihil mali esset esse de parte eorum, non contra illos tanta dicerent pastores nostri, non pro illorum errore satagerent. Si ergo cessemus et taceamus, contraria locuturus est* **(Ibid., n. 15)**. *Multum timeo,* inquit alibi nondum episcopus, *ne me tacente et dissimulante, alii quoque rebaptizentur a vobis. Decrevi ergo, quantum vires et facultatem Dominus praebere dignatur causam istam sic*

agere, ut pacificis collationibus nostris omnes, qui nobis communicant, noverint ab haeresibus aut schismatibus quantum catholica distet Ecclesia, et quantum sit cavenda pernicies, vel zizaniorum, vel praecisorum de vite Domini sarmentorum. Quam collationem mecum si libenti animo susceperis, ut concordibus nobis amborum litterae populis recitentur, ineffabili exsultabo laetitia: si autem id aequo animo non accipis, quid faciam, frater, nisi ut te quoque invito epistolas nostras populo catholico legam, quo esse possit instructior? Quod si rescribere dignatus non fueris, vel meas solas legere decrevi, ut saltem diffidentia vestra cognita rebaptizari erubescant **(Epist. 23, n. 6)**.

4. Primum opus, quod ab eo contra Donatistas scriptum comperimus, Psalmus est, quem Abecedarium appellat **(Retractat. lib. 1, cap. 20)**, quod varias in partes, quarum singulae a latinis litteris secundum alphabeti ordinem initium ducunt, divisus sit. Rhythmi genus est et cantilenae, ad cujus singulas partes hypopsalma succinitur. Hoc autem Psalmo totius schismatis historiam, quam ex Optato deprompsisse videtur ac refutationem erroris schismaticorum, qua potuit sermonis perspicuitate, stilique simplicitate, complexus est. Id enim operis ad imperitum et rude vulgus erudiendum conscripsit: quapropter illud ut concini posset, ac memoriae facilius inhaereret, rhythmis conclusit. Non tamen poeticis numeris illigavit, ne metrica necessitas eum ad aliqua vocabula vulgo minus usitata compelleret. Prooemium etiam quod caneretur, tamen extra litterarum ordinem, testatur huic Psalmo fuisse praefixum. Hoc prooemium hypopsalmati subjunctum in Psalmo, quem prae manibus habemus, non reperimus. Jam observavimus hanc lucubrationem,

caeterasque de quibus nunc agimus, post librum de Fide et Symbolo mense octobri anni trecentesimi nonagesimi tertii compositum, ab eo collocari. Nullam in hoc Psalmo historiae Maximianistarum mentionem facit; nec enim proprie absoluta est nisi anno trecentesimo nonagesimo septimo.

5. Alterum adhuc opus presbyterii sui tempore contra Donatistas scripsit Augustinus; confutationem videlicet magni Donati Carthaginensis, totius schismatis principis et architecti, cui etiam nomen indidisse creditur **(Ibid., cap. 21)**. Jam pridem ille supremum diem obierat: sed inter opera quae moriens reliquit, inventa est epistola, in qua Baptismum extra sectam suam conferri non posse contendebat. Hanc epistolam confutavit Augustinus; verum opus istud intercidit. Sanctus Doctor in suis Retractationum libris notat aliquot loca istius operis sui, in quibus ipse deliquerat: maxime vero summa cum demissione confitetur, se immerito in illum tanquam in furem divini eloquii vel violatorem fuisse invectum, eumque falso insimulasse quasi de libro Ecclesiastici quaedam verba ad rem necessaria de media sententia praecidisset; cum in plurimis codicibus, ipso Donatistarum schismate antiquioribus, idem mendum postea repererit.

6. Augustinus nondum episcopus ad Maximinum Donatistarum Sinitensem episcopum litteras scripsit, quibus induceremur ad credendum, Maximini sedem apud Hipponem fuisse, nisi testaretur Augustinus Proculeianum pro Donatistis in hac ipsa urbe multorum fuisse annorum episcopum, cum ipse recens episcopatum ibidem gereret **(Epist. 34, n. 6)**. Quamobrem libenter imus in Holstenii sententiam, qui hunc Maximinum arbitratur esse episcopum illum Sinitensem, quem Augustinus ad unitatem catholicam tandem aliquando,

anno scilicet circiter quadringentesimo septimo, rediisse memorat **(Epist. 105, n. 4)**. Sinitum autem castellum erat Hipponensi coloniae vicinum, cui suus praeerat episcopus **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 11)**. Videtur tamen hoc oppidum, cum episcopum catholicum non haberet, Hipponensis dioecesis fuisse, aut certe catholicorum ibi degentium cura ad Hipponensem antistitem pertinuisse: quandoquidem Augustinus ea referens, quae anno quadringentesimo sexto ante Maximini conversionem gesta fuerant, *Ad quid aliud,* inquit, *presbyterum Siniti miseramus, nisi ut nulli molestus, nostros visitaret, et in domo, juris sui positus, pacem catholicam volentibus praedicaret? quem vos inde cum gravi injuria projecistis* **(Epist. 105, n. 4)**. Causam Augustino scribendi ad Maximinum praebuit diaconus Ecclesiae Mutugennensis, cujus velut Ecclesiae Hipponensi subjectae meminit **(Epist. 23, n. 2)**, et quam alibi villam nuncupat **(Epist. 173, n. 7)**. Collationi tamen Carthaginensi aderat quidam Antonius catholicus, simulque Splendonius Donatista Mutugennensis episcopus; sive quod postmodum in ea villa collocati fuissent episcopi, sive quod esset urbs et villa cognominis. Ut primum igitur Hipponem advenit Augustinus, impiam Donatistarum rebaptizantium consuetudinem acriter insectari coepit. Et quidem nonnulli Maximinum, de quo loquimur, hanc exsecrandam consuetudinem non usurpare, ipsi asseruerunt. Sed cum postea auditione accepisset, diaconum Mutugennensem catholicum a Maximino rebaptizatum; et illius lapsum, et hujus crimen vehementer doluit. Nihilominus tamen ut rem magis exploratam haberet, Mutugennam ipse perrexit: et illum quidem turpissimum fidei desertorem videre non potuit, ab ejus vero parentibus audiit, jam a Donatistis factum fuisse diaconum. Aberat tunc

Valerius: verum Augustinus, quem hujus diaconi lapsus acerbissimi doloris aculeis lancinabat, et qui similem aliorum casum metuebat, praesulis sui reditum aut jussum sibi exspectandum esse non putavit. Nec enim eo fine presbyterium susceperat, ut mortalis hujus vitae brevissimum tempus in ecclesiasticis honoribus transigeret: verum se supremo pastorum Principi rationem de commissis ovibus redditurum cogitabat. Cum igitur citra salutis suae discrimen silere se non posse arbitraretur, epistolam, quae adhuc exstat, ad Maximinum scripsit **(Epist. 23)**, quam quidem orditur a ratione reddita honorifici tituli, quo eum in ipsa epistolae inscriptione exornat, expositaque querela sua, rogat quid gesserit, dignetur sibi rescribere; quod nimirum tam bene de illo sentiat, ut eum rebaptizasse, sibi persuadere non possit. Addit eidem animos, ut fratrum suorum consiliis minime terreatur; si modo de iteratione Baptismatis ab illis dissentiat. Hortatur pariter, ut secum Ecclesiae catholicae veritatem, quo impium illud schisma auferatur, non gravetur per litteras expendere. Postulat, ut quas ultro citroque scriberint, utrique populo recitari patiatur; si aequo id animo non accipiat, se nihilo secius id facturum. Quod si rescribere non dignetur, se tamen epistolas suas palam lecturum, ut Catholici cognita Donatistarum diffidentia, rebaptizari se minime patiantur. Pollicetur tamen, nihil se populo lecturum, quamdiu miles Hippone praesens esset: ne quis Donatistarum arbitretur tumultuosius ipsum agere voluisse, et ad suam communionem Donatistas invitos compellere, quod a proposito suo plurimum abhorrere testatur. Haec epistola, ut diximus, scripta est haud dubie tempore presbyteratus Augustini: de anno non liquet, sicut nec de fructu quem illa peperit. Si Maximinus ille, cui inscribitur, Sinitensis sit episcopus, ut merito existimari

potest; jam observavimus eum ab errore suo emersum ad communionem catholicam rediisse, postquam de transmarinis partibus remeavit anno, ut videtur, quadringentesimo quinto, paulo antequam Augustinus epistolam centesimam quintam ad Donatistas conscriberet. Ante conversionem ejus, et eodem absente, Catholici, ac probabiliter ipse Augustinus, ad Sinitense castellum, ut mox diximus, presbyterum miserant. Eodem ad Ecclesiae communionem reverso, Donatistae praeconem allegarunt, qui clamaret Siniti: *Quisquis Maximino communicaverit, incendetur domus ejus* **(Epist. 105, n. 4)**. Notat Possidius Sermonem adversus Donatistas et contra idola, Siniti ab Augustino habitum **(Possidius, in Indiculo, cap. 3)**. Donatum Africae proconsulem monet Augustinus anno quadringentesimo nono vel quadringentesimo decimo, ut eos quos in agro Sinitensi haberet, ad Ecclesiae catholicae communionem hortaretur **(Epist. 112, n. 3)**. Idem sanctus Doctor miraculum narrans, quod in ipsius dioecesi contigerat, scribit secum fuisse Maximinum collegam suum, Sinitensis Ecclesiae praesulem **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 6)**. Paulo post Lucilli meminit, qui castelli Sinitensis Hipponi-Regio vicini episcopus erat **(Ibid., n. 11)**, ex quo Stephani protomartyris reliquiae, anno quadringentesimo decimo sexto, delatae fuerant in Africam. Is forsan Maximini successor est. In collatione Carthaginensi nullus reperitur episcopus Sinitensis catholicus. Aderat Cresconius ex parte Donatistarum, qui eum haud dubie Maximino converso subrogaverant. Verumtamen iste Cresconius nullum episcopum catholicum sibi ex adverso consistere non dixit **(Collat. Carthag. 1, cap. 202)**.

CAPUT X. 1 *Augustinus ex lucubrationibus suis et Alypii relatione innotescit Paulino. 2 Hic ad Alypium et ad Augustinum singulas dat epistolas. 3 Licentius carmen ad Augustinum transmittit. 4 Augustinus respondet litteris Paulini. 5 Is non accepto Augustini responso, litteras ad illum secundas scribit.*

1. Quo tempore Deus in Augustino gratiae miraculum Africae ostendebat, eodem alterum misericordiae suae specimen toti Ecclesiae exhibebat in Paulino. Hic nobilissimi generis splendore contempto, amplissimisque abdicatis opibus, hoc ipso anno trecentesimo nonagesimo quarto Nolam Campaniae secesserat, ut ibi cum Therasia conjuge sua, verius sorore ac pietatis suae socia, humilem et pauperem monachi vitam degeret. Alypius qui Mediolani, cum illic baptizaretur, de Paulino jam tum audierat **(Epist. 24, n. 4)**, ut primum vitae illius apud Nolam institutum accepit, eum alloqui, et amoris oculis illoque spiritu verae dilectionis, qui ubique et penetrat et effunditur, intueri properavit **(Epist. 25, n. 1)**. Itaque quamvis nondum eum peculiariter agnosceret, et ab illo longinqua soli et sali intercapedine sejungeretur, ad eum tamen per Julianum ejusdem Paulini domesticum, Nolam Carthagine revertentem, amicitiae ineundae gratia litteras scripsit **(Epist. 24, n. 1)**. In his Augustinum ornaverat laudibus; et ut qualis ac quantus vir esset, ex ipsius operibus nosceret, eumque non mediocri benevolentia prosequeretur, primum novo huic amico munus velut exploratum suae erga eum sollicitudinis argumentum, perfectae charitatis vinculum,

et certissimum amoris sui pignus, Augustini libros quinque adversus Manichaeos misit; inter quos tamen erat liber de Vera Religione, qui Manichaeos directe non oppugnat. Paulinum quoque rogabat Eusebii Chronicon, ab Hieronymo anno circiter trecentesimo octogesimo latine redditum, ad se transmitteret, et ad Comitem ac Evodium, qui illud exscripturi erant, dirigeret. Monebat etiam, hunc codicem Romae repertum iri apud sanctum Domnionem Hieronymo amicissimum. Alypius pariter Paulino loca sua, hoc est, quo responsum ad se dirigere posset, indicabat; et ad hoc Carthaginem vel Hipponem-Regium videtur illi designasse. Tagasta siquidem locus erat nimium dissitus, nec satis ad haec litterarum commercia celebris. Constat tamen ex Paulini ad Augustinum prioribus litteris, Alypium jam tum, cum eae scriberentur, illius urbis fuisse episcopum. Adjecerat Alypius, se complurium sanctorum precibus eum commendasse. Hymni quoque meminerat, quem a Paulino legerat conscriptum. Paulinus multum se sanctis episcopis Aurelio et Alypio debere profitetur, quod eorum beneficio Augustinum ex ipsius contra Manichaeos lucubrationibus cognoverit. Quocirca Aurelius Carthaginensis eodem tempore quo Alypius ad Paulinum videtur scripsisse litteras: ad quas illud probabiliter referri potest, quod Paulinus ad Severum Sulpitium scripsit circiter annum trecentesimum nonagesimum sextum, complures amicos vel in ignotis regionibus sibi divinitus datos, quorum benevolentiam loco patriae, consanguineorum, et patrimonii sui haberet **(Apud Paulinum, Epist. olim 5, nunc 11, n. 4)**.

2. Et sane acceptis Alypii litteris, summopere sibi gratulatus est Paulinus, amplissimasque Deo gratias egit, qui eos, qui se

de facie non nossent, et tanto locorum intervallo disjungerentur, tam arcto amicitiae vinculo colligaret. Sed in primis Augustini libris ab Alypio sibi dono missis laetatus est. Hoc ipsum illi rescribens testatur, simulque asserit, se sancti hujus et perfecti viri verba tantopere demirari, ut credat dictata fuisse divinitus **(Apud Augustinum, Epist. 24, n. 2)**. Alypio respondere tantisper distulit, quod Eusebii Chronicon ab eo postulatum penes se non haberet. Quapropter illud a sancto Domnione Romae mutuari coactus est, qui codicem eo libentius commodavit, quod Alypio sciret esse deferendum. Hunc itaque ad Aurelium Carthaginensem direxit una cum epistola Alypio inscripta, ut Hipponem-Regium, si forsan illic degeret, codicem et litteras ad eum transmitteret. Simul Comitem et Evodium rogavit, Chronicon illud Alypio transcriberent, ne Domnioni diutius codex suus deforet. Verum ab Alypio vicissim postulat ut, pro hac historia temporum, omnem vitae suae historiam seriemque sibi rescribat, quo in primis certior fiat, utrumne Baptismum, an sacerdotium de manibus Ambrosii susceperit, eum ut ardentius diligat ob arctissimam necessitudinem, quae sibi cum sancto illo praesule, adhuc in vivis agente, intercederet. Rogat pariter, litteras quas ad sanctum Augustinum scribere ausus sit, illi sua commendatione et gratia faciat acceptas. Se nempe admiratione perculsum, ob ea quae in illius sancti Doctoris operibus deprehendebat divinae sapientiae miracula, ejus amore penitus inflammari; nec dubitare se quin Alypius ea charitate, qua illius notitiam sibi dedisset, ejusdem quoque jam amicitiam sibi conciliasset. Itaque eum amore jam tum complexus est, ut non novam cum eo amicitiam inire, sed veterem renovare videretur. Sic Spiritus, qui eos adunabat, ejusdemque corporis membra efficiebat, Paulinum induxit, ut

ad eum epistolam conscriberet **(Ibid., Epist. 25)**, in qua ejusdem opera, quae ipse legerat, miris laudibus effert. Rogat si quos alios scripserit libros, ad se transmittat. Ad eum vicissim panem, ut ipsi mos erat, dono mittit, amicitiae et ejusdem communionis symbolum. Simul ad Aurelium Carthaginensem litteras dedit: quas omnes per unum e domesticis suis misit, quem ad Augustinum aliosque Dei amicos verbis suis salutandos direxerat. Illo autem in reditu morante, denuo scripsit ad Augustinum **(Ibid., Epist. 30)**, cui se priores litteras ante hiemem misisse testatur. Videntur itaque posteriores istae litterae, quae eodem anno, quo Augustinus creatus est episcopus, exaratae sunt, circa vernum tempus fuisse conscriptae, priores autem autumnali tempestate. Quapropter haec omnia ad annum trecentesimum nonagesimum quartum referimus.

3. Sub idem tempus Licentius Romaniani filius ab urbe Roma scripsit ad Augustinum, et ad eum carmen pariter transmisit **(Epist. 26, n. 3)**: cui Augustinus litteris aliquanto post intervallo missis respondit, cum ipse occasionem ad eum scribendi vix se reperisse testetur. In hac epistola, Paulini tanquam sibi ob virtutis famam notissimi meminit **(Ibid., n. 5)**. Quamobrem scripsisse illam videtur, cum jam accepisset Paulini litteras, eumque vidisset quem ille ad Augustinum salutandum transmiserat. In confesso esse debet, epistolam ad Licentium prius scriptam esse, quam quae ad Paulinum anno trecentesimo nonagesimo quinto per Romanianum missa est: siquidem hoc ipsum et Augustinus satis significat, ubi Paulinum monet, quid ipse de Licentio doleat, quid timeat, quid cupiat, ex ejus carmine et ex epistola quam ad eum misit, probe intellecturum **(Epist. 27, nn. 4, 6)**.

4. Quantumvis exploratam Augustini virtutem haberet Paulinus, eamque magni faceret, nondum tamen sanctum Virum plene penitusque noverat; cum Alypii commendationem sibi necessariam esse duceret, ut suas Augustinus litteras haberet acceptas, seque de imperitia, ut ait, excusaret. Non erat Augutino in amicos suos, nedum in Paulinum, dubius et anceps animus. Et re quidem ipsa nihil excogitari potest vel ardentius, vel tenerius litteris, quas illi rescripsit; nihil quod plus in admirationem rapiat, quam vehemens et inflammatum illud studium, quo ejus videndi flagrare se profitetur. Majores adhuc ei rependit laudes, quam ab eo receperat. Nec tamen dicere licet, eas aut ex assentatione aut ex mendacio, sed ex amore non minus igneo quam lynceo fuisse profectas. *Legerunt fratres,* inquit, *et gaudent infatigabiliter et ineffabiliter, tam uberibus et tam excellentibus donis Dei, bonis tuis. Quotquot eas legerunt, rapiunt, quia rapiuntur cum legunt. Quam suavis odor Christi, et quam fragrat ex eis, dici non potest* **(Ibid., n. 2)**. Habent admirationem singula epistolae verba. In his litteris salutem dicit Therasiae, quam de more Paulinus in epistolae inscriptione secum conjunxerat. Ad eum scripsit per Romanianum familiarissimum suum, qui tamen ad eam, quam ipsi peroptabat, mentis constitutionem necdum pervenerat. Quapropter omnibus precibus orat et obtestatur Paulinum, ut illi filioque Licentio adsit, et utriusque salutem pro virili parte promoveat. Ab illo tamen postulat, ne huic amico credat, quae de ipso fortasse laudans amandi propensione dixerit. Cum Romanianus omnes Augustini lucubrationes secum deferret, eum Paulino copiam illarum facturum pollicetur. Sed orat, ut eas accurate perlegat, quo ipsum de erratis, quae deprehenderit, admoneat: quam in rem habet longe

pulcherrima. Eidem spondet, se beati episcopi Alypii historiam, quam ab ipso Alypio Paulinus expoposcerat, conscripturum. Alypium siquidem sua erga Paulinum benevolentia ad id praestandum compellebat; sed animi sui modestia retinebat. Cum igitur eum verecundiam inter et amicitiam Augustinus fluctuantem videret, id oneris ab illo in humeros suos transtulit, cum officii gratia (namque id Alypius per litteras ab eo flagitaverat), tum praecipue ut dona divinitus in eum collata fusius et uberius ipso Alypio exponeret, qui multa procul dubio et pro animi modestia siluisset, et ne aliis hoc opus fortasse lecturis, nec qua mente de se ipso loqueretur, intellecturis, offendiculum praeberet. Augustinus scribens ad Paulinum, id operis illi mittere parabat: sed ei per improvisam Romaniani profectionem solummodo licuit quam primum illud Paulino mittendum polliceri. Attamen nec apud Augustinum, nec apud Possidium legimus id aliter ab eo fuisse praestitum, quam iis quae de Alypio in Confessionum suarum libris commemorat. Fortassis illud in aliqua posteriori epistola, quae interciderit, fuerat exsecutus. In postrema epistolae parte Paulinum rogat Augustinus, ut, si ipsi ab ecclesiasticis muneribus vacet, in Africam trajiciat; visurus ipse quantum ab omnibus fratribus illic Deo servientibus et ametur, et colatur.

5. Haec epistola, quae extrema hieme anni trecentesimi nonagesimi quinti videtur exarata, serius ac vellet Augustinus, fuit Paulino reddita: sed haec ipsa ei mora profuit. Cum enim Paulinus eum, quem ante hiemem in Africam transmiserat, in itinere videret remorari, ac de litteris suis perlatis dubius foret; officium suum diutius suspendere non potuit, sed ad Augustinum iterato scripsit, ut suam erga eum benevolentiam,

suumque illius visendi studium testaretur. *Non solum desideriis nostris,* inquit, *magnum conferretur gaudium; sed etiam mentibus lumen accresceret, et ex tua copia locupletaretur inopia nostra* **(Apud August., Epist. 30, n. 3)**. Scripsit ei per Romanum et Agilem, quos ad aliquod charitatis opus in Africam mittebat: in qua epistola commendat eos Augustino, rogatque ut eos revertentes (injunxerat autem ut quam celerrime redirent) aliquo dignetur responso. Gavisus est vehementer Augustinus, hanc moram litterarum, quas priori epistolae Paulini rescripserat, hujus posterioris, quam non minus laetanter perlegit, lucrum sibi contulisse. Romanum et Agilem hujus epistolae latores eo cumulatiore gaudio excepit, quo illius auctori visendo avidius inhiabat, quem etiam in spiritualibus filiis praesentem intuebatur. Illos aliam Paulini epistolam nuncupat, eo jucundiorem, quod non modo vulgarium instar litterarum ista sibi loqueretur epistola, sed voces etiam audiret ac redderet. Longe plura de Paulino ex eorum ore didicit, quam ille scribendo referre potuisset. Hinc Augustinus in litteris, quas ei rescripsit, haec adjicit: *Aderat etiam, quod nulli chartae adesse potest, tantum in narrantibus gaudium, ut per ipsum etiam vultum oculosque loquentium vos in cordibus eorum scriptos cum ineffabili laetitia legeremus. Hoc quoque amplius erat, quod pagina quaelibet quantacumque bona scripta contineat, nihil ipsa proficit, quamvis ad profectum explicetur aliorum: hanc autem epistolam vestram, fraternam scilicet animam, sic in eorum colloquio legebamus, ut tanto beatior appareret nobis, quanto uberius conscripta esset ex vobis. Itaque illam ad ejusdem beatitatis imitationem, studiosissime de vobis omnia percunctando, in nostra corda transcripsimus* **(Epist. 31, n. 2)**.

CAPUT XI. 1 *Contra pessimam consuetudinem in ecclesia convivandi sermonem habet ad plebem Hipponensem. 2 Eamdem consuetudinem vehementius oppugnat altero die. 3 Sequenti die penitus tollit. 4 Operi de Libero Arbitrio supremam manum apponit. 5 Nonnulla in eo opere pro se facere jactarunt Pelagiani ac Semipelagiani.*

1. Dum in hunc modum per litteras pietate refertas jucunde inter se colloquuntur Paulinus et Augustinus, huic interea voluptatis cumulum affert concessa divinitus ejus votis res multo laetissima. Jam ante narratum est **(Supra, cap. 6, n. 2)** quam indigne tulerit sanctus Presbyter, sacra loca ignominia affici specie religionis, cum in caemeteriis martyrumque memoriis frequentari cerneret vinolenta convivia, queis plebs imperita non tantum honorem sanctis martyribus, sed etiam suis solatium mortuis conferri putabat. Hac de re ad Aurelium episcopum, statim atque illum in Carthaginensi sede collocatum audivit, scribere non distulerat **(Epist. 22)**, ipsumque hortari, ut hanc ab Africa foeditatem auctoritate conciliorum, et proposito caeteris exemplo Ecclesiae Carthaginensis auferret. Anno postea trecentesimo nonagesimo tertio Hipponense concilium generale statuto canone vetuit, ne ulli Episcopi vel clerici in ecclesia convivarentur: jussit pariter ut populi ab hujusmodi conviviis, quantum fieri posset, prohiberentur **(Codice**

Canonum Afric., can. 42). An autem Carthagine corruptelam hanc tam cito emendare Aurelio licuerit, haud nobis notum est: certe Augustinus anno, de quo narramus, trecentesimo nonagesimo quinto feliciter illam Hippone abolevit. Id ex epistola didicimus a nobis nuper reperta, quam sanctus Vir adhuc presbyter ad Alypium jam episcopum scripsit **(Epist. 29, 2)**. Nempe erat apud Hipponem die sancti alicujus memoriae sacro solemnitas, quam cives Laetitiam nominabant, hoc videlicet minus indecoro vocabulo vinolentiae turpitudinem contegentes. Neque porro Donatistis Hipponensibus minor, quam Catholicis, eo die celebritas erat, neque illorum moderatior intemperantia. Antequam solemnis dies recurrisset, cum nuntiatum esset Augustino, tumultuari homines, et dicere, se ferre non posse ut illa solemnitas prohiberetur; opportune accidit ut quarta feria ante diem Quadragesimae capitulum Evangelii ex ordine seu consequenter tractandum sese illud offerret: *Nolite dare sanctum canibus* **(Matth. VII, 6)**. Eo ad propositum adhibito effecit, ut viderent quam esset nefarium, intra ecclesiae parietes id agere, quod in suis domibus si agere perseverarent, a sancto et margaritis ecclesiasticis eos arceri oporteret. Sed haec quamvis grate accepta essent, tamen quia ad concionem pauci convenerant, non erat satisfactum tanto negotio: praeterquam quod iste sermo, cum ab eis qui adfuerant pro cujusque facultate et studio foris ventilaretur, contradictores multos habuit.

2. Itaque posteaquam dies Quadragesimae illuxisset, quo frequentior multitudo ad horam tractationis occurrit, lectum est istud in Evangelio, ubi Dominus de templo expulit venditores animalium, et nummulariorum mensas evertit **(Id.**

XXI, 12). Quod capitulum ipse quoque Augustinus proposita vinolentiae quaestione recitavit, adjunxitque disputationem, qua ostenderet, quanto commotius et vehementius Dominum nostrum ebriosa convivia, quae ubique sunt turpia, de templo expelleret, unde sic expulit concessa commercia. Tum ex praeparatis sibi lectionibus adjecit, ipsum adhuc carnalem populum Judaeorum, in illo templo, ubi nondum corpus et sanguis Domini offerebatur, non solum vinolenta, sed nec sobria quidem unquam celebrasse convivia, nec eos publice religionis nomine inebriatos inveniri in historia, nisi cum festa fabricationis idoli exsolverent **(Exod. XXII, 6)**. Ibi autem codice accepto, locum illum totum recitavit: addiditque cum dolore, quo potuit, siquidem Moyses propter illos ebrios binas lapideas tabulas confregisset; quomodo non possemus illorum corda confringere, qui homines novi Testamenti sanctorum diebus celebrandis ea vellent solemniter exhibere, quae populus veteris Testamenti et semel et idolo celebravit? Tunc reddito codice crimen ebrietatis exaggerans, sumpsit Apostolum, et inter quae peccata id positum esset, ostendit, legens hunc locum: *Si quis frater nominatur aut fornicator, aut idolis serviens, aut avarus, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum ejusmodi nec cibum sumere* **(I Cor. V, 11)**: ingemiscendo admonens, cum quanto periculo convivaremur cum eis qui vel in domibus inebriantur. Legit etiam illud quod non longo intervallo sequitur: *Nolite errare, neque fornicatores, neque idolis servientes,* etc. Quibus lectis monuit, ut considerarent quomodo possent audire, *Sed abluti estis* **(Ibid., VI, 9-11)**, qui adhuc tales concupiscentiae sordes, contra quas clauditur regnum coelorum, in corde suo, interiore Dei templo, esse patiuntur. Inde ventum ad illud capitulum, *Convenientibus ergo vobis in unum,* etc. **(Id. XI,**

20), quo recitato diligentius commendavit ne honesta quidem et sobria convivia licere in ecclesia celebrari. Commemoravit etiam Evangelii capitulum, quod pridie tractaverat, ubi de pseudoprophetis dictum est, *Ex fructibus eorum cognoscetis eos* **(Matth. VII, 16)**. Deinde in memoriam revocavit fructus eo loco non appellari nisi opera: et recitato illo capitulo ad Galatas, *Manifesta autem sunt opera carnis,* etc. **(Galat. V, 19)**, interrogavit quomodo de fructu ebrietatis inter carnis opera nominatae agnoscerentur Christiani. Egitque ut adverterent, quam esset pudendum atque plangendum, quod de illis fructibus carnis non solum privatim vivere, sed etiam honorem Ecclesiae deferre cuperent: de spiritualibus autem fructibus, ad quos et Scripturarum auctoritate et ipsius gemitibus invitarentur, nollent afferre Deo munera, et his potissimum celebrare festa sanctorum. His peractis codicem reddidit, et imperata oratione ante oculos constituit commune periculum, cum eorum qui ejus curae commissi essent, tum suum ipsius, qui de illis rationem redditurus esset pastorum Principi: per cujus humilitatem, insignes contumelias, alapas, et sputa in faciem, et palmas, et spineam coronam, et crucem ac sanguinem obsecravit, ut si se ipsi offendissent, vel ipsius misererentur; et cogitarent venerabilis senis Valerii circa ipsum ineffabilem charitatem, qui ei tractandi verba veritatis tam periculosum onus propter eos imposuerit, eisque saepe dixerit, suas orationes exauditas esse de ipsius adventu, quem non utique ad communem mortem, vel spectaculum mortis eorum, sed ad communem conatum in vitam aeternam ad se venisse laetatus est. Postremo etiam dixit, certum se esse et fidere in Deum, quod, si haec tanta quae sibi essent lecta et dicta contemnerent, visitaturus esset in virga et in flagello, nec eos permissurus cum hoc mundo damnari. *Non ego illorum*

lacrymas, ait Augustinus, *meis lacrymis movi; sed cum talia dicerentur, fateor eorum fletu praeventus, meum abstinere non potui. Et cum jam pariter flevissemus, plenissima spe correctionis illorum, finis sermonis mei factus est* **(Epist. 29, n. 7)**.

3. Postridie vero cum illuxisset dies, cui solebant fauces ventresque se parare, nuntiatum est sancto Presbytero, nonnullos, eorum etiam qui sermoni aderant, nondum a murmuratione cessasse, tantumque in eis valere vim pessimae consuetudinis, ut ejus tantum voce uterentur et dicerent: Quare modo? non enim antea qui haec non prohibuerunt, christiani non erant? Quo audito, quas majores ad eos commovendos machinas praepararet, omnino nesciebat; disponebat tamen, si perseverandum putarent, lecto illo loco de Ezechiele, *Explorator absolvitur, si periculum denuntiaverit, etiamsi illi, quibus denuntiatur, cavere noluerint* **(Ezech. XXXIII, 9)**, vestimenta sua excutere atque discedere. Verum Deo votis ejus et conatibus favente, qui de oppugnatione vetustae consuetudinis conquesti erant, iidem ipsi cum forte jam vererentur ne sanctum Virum vel Hippone, vel a praesenti saltem concione abscedere cogerent, ingressi sunt ad eum ante horam qua exedram ascenderet; quos ipse blande acceptos, paucis verbis in sanam sententiam transtulit: atque ubi ventum est ad tempus disputationis, omissa lectione quam praeparaverat, quia necessaria jam non videbatur, de hac ipsa quaestione pauca disseruit, nihil se nec brevius nec verius posse afferre adversus eos qui dicunt, Quare modo? nisi et ipse dicat, Vel modo. Deinde ne illi, qui ante vel permiserunt haecce in sanctorum natalitiis convivia, vel ea prohibere non ausi sunt, aliqua ab eo affici contumelia

viderentur, exposuit populo, qua necessitate ista in Ecclesia crederentur exorta: scilicet post persecutiones facta pace, cum turbae Gentilium in christianum nomen venire cupientes hoc impedirentur, quod dies festos cum idolis suis solerent in abundantia epularum et ebrietate consumere, nec facile ab his perniciosissimis et tam vetustissimis voluptatibus se possent abstinere; visum fuisse majoribus nostris, ut huic infirmitatis parti interim parceretur, diesque festos, post eos quos relinquebant, alios in honorem sanctorum martyrum, vel non simili sacrilegio, quamvis simili luxu celebrarent; ut jam Christi nomine colligatis et tantae auctoritatis jugo subditis salutaria sobrietatis praecepta traderentur, quibus jam propter praecipientis honorem ac timorem resistere non valerent: quocirca jam tempus esse, ut qui non se audent negare christianos, secundum Christi voluntatem vivere incipiant; ut ea quae ut essent christiani concessa sunt, cum christiani sunt respuantur. Deinde hortatus est, ut transmarinarum Ecclesiarum, in quibus vel ista recepta nunquam sunt, vel jam correcta, imitatores se praebere vellent. Et quoniam de basilica beati Petri apostoli quotidianae vinolentiae proferebantur exempla; dixit primo, audisse se id saepe esse prohibitum, sed cum remotus sit locus ab episcopi habitatione, atque in tanta civitate magna sit carnalium multitudo, peregrinis praesertim, qui novi subinde veniunt, tanto violentius, quanto inscitius illam consuetudinem retinentibus, tam immanem pestem nondum compesci sedarique potuisse. Verumtamen ipsis, si Petrum apostolum honorarent, praecepta ejus audienda, et multo devotius epistolam, in qua voluntas ejus perspicitur, quam basilicam considerandam esse; statimque accepto codice recitavit: *Christo enim passo pro nobis per carnem, et vos eadem cogitatione armamini.*

Sufficit enim vobis praeteritum tempus voluntate hominum perfecisse, ambulantes in libidinibus, desideriis, ebrietate, comessationibus, et nefandis idolorum servitutibus **(I Petr. IV, 1, 3)**. Quibus gestis, cum omnes uno animo in bonam voluntatem ire contempta mala consuetudine jam cerneret, hortatus est ut meridiano tempore divinis lectionibus et psalmis interessent: ita illum diem multo mundius atque sincerius placere celebrandum; et certe de multitudine convenientium facile posse apparere, qui mentem, et qui ventrem sequerentur. Ita lectis omnibus sermo terminatus est. Pomeridiano autem die major quam ante meridiem adfuit multitudo, eisque ad horam, qua presbyter Augustinus cum episcopo egrederetur, legebatur alternatim et psallebatur: ipsisque egressis duo psalmi lecti sunt. Deinde Augustinum invitum, qui jam cupiebat peractum esse tam periculosum diem, compulit Valerius, ut aliquid plebi loqueretur. Habuit brevem sermonem, quo gratias ageret Deo. Et quoniam in haereticorum basilica audierat ab eis solita convivia celebrata; cum adhuc eo ipso tempore, quo a Catholicis ista gerebantur, illi in poculis perdurarent: dixit, diei pulchritudinem noctis comparatione decorari, et colorem candidum nigri vicinitate esse gratiorem; ita suum spiritualis celebrationis conventum minus fortasse futurum fuisse jucundum, nisi ex alia parte carnalis ingurgitatio conferretur: hortatusque est ut tales epulas instanter appeterent, si gustassent quam suavis est Dominus. Atque in hanc sententiam pro tempore cum ea quae Dominus suggerebat dicta essent; acta sunt vespertina, quae quotidie solebant: et Augustino recedente simul cum episcopo, fratres, forte monachi, eodem loco hymnum dixerunt, non parva multitudine utriusque sexus ad obscuratum diem manente atque psallente. Totam rei seriem

Augustinus prompto et alacri animo retulit per litteras ad Alypium, ut qui paucos ante dies Hippone simul cum ipso preces de accipiendo beneficio fuderat, simul quoque de accepto gratias Deo persolveret.

4. Aliquot post menses ad episcopatum Hipponensem, quo se digniorem in dies praebebat sanctus Presbyter, pervenit: sed antequam hujus ordinationis ejus texamus historiam, agendum nobis est de libris ab ipso de Libero Arbitrio scriptis hoc tempore, vel absolutis. Quippe Romanianum, cum in Italiam sub initium anni trecentesimi nonagesimi quinti profectus est, id operis, aut certe tres libros, ex quibus omnino constat, non habuisse testatur Augustinus **(Epist. 31, n. 7)**, quamvis se cunctas lucubrationes suas illi tradidisse existimaret **(Epist. 27, n. 4)**. Unde vero simile est, hoc opus tunc temporis, id est, ut arbitramur, hoc anno trecentesimo nonagesimo quinto ineunte nondum fuisse perfectum. Illud tamen, duobus posterioribus libris adjectis, ad finem adhuc presbyter perduxit **(Retractat. libro 1, cap. 9, n. 1)**: priorem enim Romae anno trecentesimo octogesimo octavo jam scripserat. Hoc pacto fieri potuit, ut hunc secum Romanianus deferret. Hos libros dialogorum instar composuit, in quibus sermonem confert cum Evodio. Mutui sermonis argumentum est indagatio originis, unde malum proficiscatur. *Cum adhuc Romae demoraremur, voluimus disputando quaerere unde sit malum. Et eo modo disputavimus,* ait Augustinus, *ut si possemus, id quod de hac re divinae auctoritati subditi credebamus, etiam ad intelligentiam nostram, quantum disserendo opitulante Deo agere possemus, ratio considerata et tractata perduceret. Et quoniam constitit inter nos, diligenter ratione discussa, malum non exortum nisi ex libero*

voluntatis arbitrio; tres libri, quos eadem disputatio peperit, appellati sunt de Libero Arbitrio. Quorum secundum et tertium in Africa, jam etiam Hippone-Regio presbyter ordinatus, sicut tunc potui, terminavi. In his libris ita multa disserta sunt, ut incidentes nonnullae quaestiones, quas vel enodare non poteram, vel longam sermocinationem in praesenti requirebant, ita differrentur, ut ex utraque parte, vel ex omnibus earumdem quaestionum partibus, in quibus non apparebat quid potius congrueret veritati, ad hoc tamen ratiocinatio nostra concluderetur, ut quodlibet eorum verum esset, laudandus crederetur, vel etiam ostenderetur Deus. Propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, et Deum, si ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse contendunt: eo modo volentes secundum suae impietatis errorem (Manichaei enim sunt) immutabilem quamdam et Deo coaeternam introducere mali naturam. De gratia vero Dei, qua suos electos sic praedestinavit, ut eorum qui jam in eis utuntur libero arbitrio, ipse etiam praeparet voluntates, nihil in his libris disputatum est propter hoc proposita quaestione. Ubi autem incidit locus, ut hujus gratiae fieret commemoratio, transeunter commemorata est; non quasi inde ageretur, operosa ratiocinatione defensa. Aliud est enim quaerere, unde sit malum; et aliud est quaerere, unde redeatur ad pristinum, vel ad majus perveniatur bonum. Quapropter novi haeretici Pelagiani, qui liberum sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiae Dei non relinquant locum, quandoquidem eam secundum merita nostra dari asserunt, non se extollant, quasi eorum egerim causam; quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio, quae illius disputationis causa poscebat **(Ibid., nn. 1, 2)**.

5. Hos libros reipsa profert Pelagius: verum demonstrat Augustinus, eodem se loco praeposterum sensum evertisse, quem ille verbis suis affingere volebat; et quamvis adversus Manichaeos, non contra Pelagianos, necdum exortos, istud opus conscriptum foret, horum tamen haeresim abunde se labefactasse; adeo ut si Pelagius ipse confiteri voluerit, quidquid eo loco quem profert, continetur, nulla cum eo hac de re futura sit amplius controversia **(De Natura et Gratia, nn. 7, 8)**. Hi pariter libri ansam dederunt errori Semipelagianorum, qui ex iis contendebant evertere, quidquid Augustinus de praedestinatione postea dixisset **(Epist. 226, n. 8)**. At sanctus Doctor ostendit, nullum eos ex ipsius verbis ducere posse causae suae patrocinium: nec se ullatenus in dubium vocare voluisse, quin ignorantia et difficultas essent originalis poenae peccati: praeterea se, ut veritatem tunc temporis minus recte intellexisset, non minus ad illius postmodum cognitae defensionem suscipiendam teneri **(De Dono perseverantiae, nn. 26, 27)**. Id operis Augustinus, simul ac episcopus creatus est, ad Paulinum misit, seque optare testatur, ut grandis illa quaestio, quae est totius operis argumentum, quanta dicendi ubertate tractatur, tanta certitudine et perspicuitate in his libris enodetur **(Epist. 31, n. 7)**. Scripsit paulo post ad Secundinum Manichaeum Romanum, si legere vellet tres libros suos de Libero Arbitrio, eos Nolae in Campania penes sanctum Paulinum reperturum **(Contra Secundinum, cap. 11)**. Hieronymo postmodum scribens, notat qua ratione in hisce libris de animae incarnatione, seu de animae origine in corpore, disseruerit; nihil tum de Priscillianistis cogitans, de quibus adhuc nihil audierat; quamvis ipso Augustino Mediolani agente, magnas jam tum tragoedias excitassent. Observat

pariter se de parvulorum Baptismo pauca admodum, nihil autem de eorumdem sine Baptismo morientium damnatione, ut quae a proposito suo aliena essent, scripsisse **(Epist. 166, nn. 7, 18)**.

LIBER QUARTUS. In quo demonstratur quomodo in episcopatu vixerit Augustinus, et quae ab ordinatione sua ad annum inde quintum ediderit.

CAPUT PRIMUM. 1 *Augustinus a Valerio collega deposcitur. 2 Megalius Numidiae primas falsi criminis nomine ordinationi ejus intercedit, cujus rei mox eum poenitet. 3 In suam ordinationem tandem aliquando consentit Augustinus, et cum Valerio sedet coepiscopus. 4 Ejus ordinatio facta anno Domini trecentesimo nonagesimo quinto exeunte. 5 Scribens ad Paulinum de sua eum ordinatione facit certiorem. 6 Hic de eadem ad Romanianum scribit, adjuncto carmine ad Licentium.*

1. Augustinus presbyteri munere annos propemodum quinque digne perfunctus, ad episcopatum provehitur anno aetatis suae quadragesimo quinto proxime inchoato. Hunc honorem sanctus ille vir sibi ipse non sumpsit: sed hanc Dei curam, ait Paulinus, Africanae Ecclesiae meruerunt, ut verba coelestia Augustini ore perciperent **(Epist. 32, n. 2)**. Id beneficii divinitus collatum est paci et puritati cordis beati Valerii antistitis, qui non modo nullo in eum invidiae stimulo pungebatur, sed etiam partae a Presbytero suo gloriae prae caeteris exsultans gratulabatur **(Possid., in Vita August., c. 8)**. Ille ipse Augustinum presbyterum infra se non passus, suum fieri collegam, et coepiscopatus sarcinam subire compulit **(Epist. 31, n. 4)**. Primum quidem id solum satagebat atque suppliciter a Deo flagitabat, ut Augustinum haberet sacerdotii sui successorem **(Epist. 32, n. 2)**: sed cum semel vidisset, eum sibi propemodum ablatum esse, ut alteri Ecclesiae praeficeretur; seque etiam infirma valetudine affectaque jam aetate, ad onus episcopale sustinendum alterius indigere subsidio; secretis egit litteris apud Aurelium episcopum Carthaginensem, ut Augustinus ordinaretur episcopus, qui sibi in Hipponensi cathedra non tam succederet, quam collega et coepiscopus accederet. Voti compos factus est, et quod ab Aurelio exposcebat, rescripto impetravit **(Possid., in Vita August., c. 8)**.

2. Paulo post Megalius Calamensis episcopus, tum primas sive decanus episcoporum Numidiae, Hipponem-Regium venit, hanc Ecclesiam visitaturus. Ejus praesentia requirebatur ad episcopum ordinandum. Itaque Valerius arrepta occasione, Megalio caeterisque praesulibus qui tum forte aderant, totique Hipponensi clero, et universae plebi suum de promovendo ad

episcopatum Augustino consilium, cunctis hactenus ignotum, aperit **(Ibid.)**. Quod quidem summo populi omniumque praesentium studio et gratulatione exceptum, ingentique acclamatione, ut facto compleretur, flagitatum est **(Epist. 31, n. 4)**. Unus cum Megalio renuebat Augustinus. Cur autem ei Megalius infensus esset, non constat: id unum liquet, eum iratum intercessisse illius ordinationi **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 92)**, necnon scripsisse litteras, in quibus eum rei cujuspiam insimulabat **(Ibid., lib. 4, n. 79)**. Quaenam porro ea fuerit, nominatim et distincte non agnoscitur. Licet enim Augustinus proxime ante quam litterarum Megalii meminit, notet Petilianum Donatistam persuadere velle, ipsum amatoria maleficia mulieri cuidam praebuisse; simul tamen satis indicat, hanc calumniam ab uno Petiliano excogitatam, non ex illis litteris fuisse repetitam **(Contra Litt. Petil., lib. 3, n. 19)**. Utut est, testatur Augustinus, se Megalii litteras, nec si ille in accusatione perstitisset, minime curaturum fuisse. Verum cum Megalius in episcoporum concilio probare, quod Augustino objecerat, urgeretur, accusationis falsitatem agnovit, prolatam a se calumniam scripto manifeste damnavit, et a sancto concilio commissi in Augustinum delicti veniam petiit **(Contra Crescon., lib. 3, n. 92)**. Nec enim se ob titulum et dignitatem primatis a culpa sua emendanda immunem arbitratus est; verum illius divini oraculi sapienter meminit: *Quanto magnus es, humilia te in omnibus, et coram Deo invenies gratiam* **(Eccli. III, 20)**. Quapropter concilium ei, ut sibi ignosceretur humiliter petenti, clementer ignovit. Quod attinet ad illud concilium, si praesules qui primum Hipponem convenerant, non tam frequentes erant, ut possent concilium componere; sat magni momenti res erat ad illud vel

ob eam unam causam convocandum: nisi forte aliqua synodus provincialis in Numidia tunc temporis alia occasione celebrata sit, quae hac ipsa de re cognoverit. Paulo post Augustinus ad Profuturum familiarissimum suum scribens de hujus Megalii obitu, ista continuo subjicit: *Non desunt scandala, sed neque refugium; non desunt moerores, sed neque consolationes* **(Epist. 38, n. 2)**. Sub haec multis ostendit iram esse fugiendam, ne odii tandem naturam induat. Deinde concludit asserens, se ista consulto scribere, ob ea quae nuper sibi dixisset Profuturus. Haud scimus an illa ad Megalii causam spectarent, in qua fortasse Profuturus jam tum episcopus, Augustini sui olim magistri partes suscepisset. Cum in Donatistarum manus epistola Megalii venisset, eam ad infamiae labem Augustino aspergendam adhibere tentarunt. Verum haud difficile Augustino fuit, eos accusatoris sui retractatione convincere. In collatione Carthaginensi Donatistae, qui semper in aliquam perturbandi occasionem imminebant, quaesierunt ab Augustino, quis eum ordinasset: quo nimirum inde litigandi ansam arriperent. Quapropter Augustinus ea de re, quae ad propositam quaestionem non pertineret, illis aliquandiu respondere distulit. At cum ex suo ipsius silentio eos proficere adverteret, illis confidenter respondit, se a Megalio episcoporum Ecclesiae catholicae in Numidia primate, eo tempore quo ille ordinare poterat, fuisse ordinatum; posse eos super hac re, quidquid liberet, expromere, suasque calumnias cum veritate connectere. Tunc illi, cum respondere, aut omnino hiscere non auderent, ad alia delapsi sunt **(Collatione Carthag. 3, cap. 247)**.

3. Ut Augustinum inaugurare Megalius, sic vicissim inaugurari Augustinus recusabat **(Possidius, in Vita Augustini, c. 8)**. Nec enim minor erat hujus modestia et religio, quam tot illustrium virorum, qui aetate illa, ut episcopatum susciperent, sicuti scribit, tenebantur inviti, perducebantur, includebantur, custodiebantur, patiebantur tanta quae nolebant, donec eis adesset voluntas suscipiendi operis boni **(Epist. 173, n. 2)**. Nam praeterquam quod episcopalis dignitatis onus reformidabat, ipsi veniebat in mentem, ab Ecclesiae consuetudine abhorrere, ut vivente adhuc episcopo alius eidem Ecclesiae praeficeretur. Certior tamen factus est, id novum et insolens non esse, prolatis ipsi plurimis, non Africanis modo, sed transmarinis etiam exemplis, quibus omnis excusatio ei praeclusa est **(Possidius, in Vita Augustini, c. 8, et Augustinus, Epist. 31, n. 4)**. Cum igitur divino consilio vehementer timeret obsistere, si quod tanta praesulis sui charitate tantoque populi studio sibi deferebatur, diutius recusaret; publicis eorum votis ac desideriis divinam sibi voluntatem denuntiari credidit. Dedit itaque manus, et curam ac dignitatis episcopalis insignia suscepit invitus. Scribit Paulinus ab hac inusitata ordinatione novum illius episcopatui splendorem ac decus accessisse; nec prius hoc credi potuisse, quam fieret **(Apud Augustinum, Epist. 32, n. 2)**. Id sane conceptam de Augustini doctrina et pietate existimationem comprobabat. Ea tamen ordinatio reprehensa est, et ipse Augustinus tum verbo, tum scripto confessus est, id octavo concilii Nicaeni canone fuisse prohibitum **(Epist. 213, n. 4)**, in quo sancta illa synodus satis aperte declarat, primariam suam intentionem eam esse, ut unicus cuilibet ecclesiae praesit episcopus, licet aliquando contrarium fieri permittat. Verum nec Augustino, nec Valerio

tunc temporis notum erat illud concilii decretum, quod ubi scivit, concilii sanctionem accurate servavit. Nam auctor quidem fuit, ut statueretur, episcopos Donatistas, qui ad Ecclesiae communionem redirent, sedere posse cum episcopo catholico, sicut concilium Nicaenum Novatianis permiserat: verum praeter hujus generis perraros casus, in quibus inflicta ecclesiasticae disciplinae plaga majori reconciliationis bono abunde compensaretur, non patiebatur id ab aliis fieri, cujus ipsum poenitebat. Quamobrem cum arbitraretur procurandam sibi esse Heraclii presbyteri electionem, qui sibi succederet; eum tamen presbyterum reliquit, nec illius ordinationem promovit **(Ibid., nn. 4, 5)**. Hinc et illud statutum in conciliis sanciendum curavit, ut ordinandis omnium decreta Patrum ab ordinatore legerentur **(Possidius, in Vita Augustini, c. 8)**. Exstat decretum illud in concilio Carthaginensi tertio, cujus tertius canon in decimum octavum Codicis Africanorum canonum insertus haec habet: *Placuit ut ordinatis episcopis vel clericis prius ab ordinatoribus suis placita conciliorum auribus eorum inculcentur, ne se aliquid contra statuta concilii fecisse poeniteat* **(Labbe, Conciliorum Collectione maxima, tomo 2, pag. 1057)**; sive, ut legitur in concilio Carthaginensi tertio, capite tertio: *Placuit ut ordinandis . . . decreta conciliorum . . . fecisse asserant* **(Ibid., pag. 1167)**.

4. Haec nimirum fuit Augustini promotio, cujus ille memoriam quotannis renovabat. Quemadmodum illis temporibus facere consueverant Urbis quoque antistites, qui plurimos ad hanc celebritatem episcopos convocabant. Legimus etiam episcopos Donatistas ad Optati sui Gildoniani natalitia frequentes convenire solitos **(Epist. 108, n. 5; Contra Litteras Petiliani, lib. 2, n. 53)**. Anniversarius iste

dies consecrationis Augustini universae quidem Africae jucundissimus erat, cujus publica laetitia a Paulino expressa fuisse videtur in ea gratulatione, quam accepto hujus ordinationis nuntio statim edidit suis ad Augustinum litteris, in quibus has in voces gratabundus erumpit: *Exsultemus et laetemur in eo qui facit mirabilia solus, et qui facit unanimes habitare in domo, quoniam ipse respexit humilitatem nostram, et visitavit in bono plebem suam: qui erexit cornu in domo David pueri sui, et nunc exaltavit cornu Ecclesiae suae in electis suis, ut cornua peccatorum, sicut per prophetam spondet, hoc est, Donatistarum, Manichaeorumque confringat* **(Apud August., Epist. 32, n. 2)**. Haec autem festivitas Augustino moeroris potius et tristitiae dies erat, cum oneris ipsius humeris impositi, et rationis Deo reddendae memoriam ejus animo permolestam refricaret. Et quo fiebat aetate provectior, eo mentem acrius pungebat illa cogitatio. Exstat hanc in rem egregius prae caeteris sermo **(Serm. 339, n. 1)** ad plebem ipso die episcopalis ordinationis ejus habitus, in quo natalem Domini imminere dicit **(Ibid., n. 3)**. Facit haec observatio, ut consecrationem ejus, quam in hujus anni trecentesimi nonagesimi quinti finem referre visum est, nemo putaverit rejiciendam ultra annum trecentesimum nonagesimum sextum, quippe cum anno trecentesimo nonagesimo septimo sanctionibus concilii Carthaginensis tertii, die septembris prima, vel augusti vigesima octava celebrati subscripserit inter episcopos Augustinus: quo etiam impulsore, ut diximus, fuit in ea synodo constitutum, ut ordinandis episcopis vel clericis decreta conciliorum praelegerentur. Ne tamen illa ordinatio ponatur ante eumdem annum trecentesimum nonagesimum sextum, obstare videbatur alia observatio, quia videlicet librorum quos

episcopus elaboravit, in ipso, ut loquitur, episcopatus sui exordio, primi sunt duo ad Simplicianum Mediolanensem, quem et in epistola nuncupatoria, et in libri principio patrem appellat: quo eum titulo putari potest exornasse, quod jam successisset Ambrosio, qui tamen ex hac vita non decessit nisi anno trecentesimo nonagesimo septimo, pridie nonas aprilis. Quare dum Augustini ordinatio trecentesimum nonagesimum sextum annum Christi praecessisse dicitur, eum annos propemodum duos feriatum nulla edita lucubratione traduxisse fatendum videtur: quod profecto vix credi possit de sancto illo doctore, qui curas, quas fratribus suis impendere tenebatur, in hoc potissimum se ponere dixit, ut iis et lingua et stilo suo, quas bigas in eo charitas agitabat, maxime serviret **(De Trinit., l. 3, n. 1)**. Verumtamen Prosper ad hunc annum trecentesimum nonagesimum quintum ita scribit: *Augustinus beati Ambrosii discipulus, vir multa facundia doctrinaque excellens, Hippone-Regio in Africa episcopus ordinatur (Prosper in Chronic. ad annum* 395). Quotquot Augustini gesta scripserunt, hanc adeo expressam auctoritatem velut epocham chronologicam ratam et fixam minimeque dubiam habuerunt. Itaque ut ne ab illa nos discedamus, quaeremus postea quo tempore conscripti sint libri ad Simplicianum; curve ille, licet adhuc presbyter, patris appellatione dignus haberi potuerit ab Augustino jam episcopo.

5. Comperto tempore ordinationis Augustini perspicuum est, potuisse Romanum et Agilem, per quos Paulinus posteriores ad eum litteras miserat, huic consecrationi interesse. Per hiemem haud dubie non sunt regressi, sed potius ineunte vere anni trecentesimi nonagesimi sexti; citius tamen, ac vellet

Augustinus: nec eos ille sine molestia dimisit, quamvis unius Paulini revisendi gratia redire maturarent. *Tanto utique dimittendi erant velocius,* ait Augustinus, *quanto vobis impensius obedire cupiebant. Sed quanto id cupiebant magis, tanto vos nobis praesentius exhibebant: eo quippe indicabant, quam chara vestra viscera essent. Tanto igitur eos minus dimittere volebamus, quanto justius ut dimitterentur instabant.* Tradidit eis epistolam Paulino et Therasiae inscriptam, qua posterioribus litteris a Paulino acceptis respondebat. Nec in hac minus tenerum erga eum amorem, minusve ardens ejus videndi studium testabatur, quam in epistola per Romanianum delata. De sua ad episcopatum promotione certiorem eum fecit, ut illi significaret, se de profectione in Italiam, ejus invisendi causa, cogitare non posse, utque ipsum ecclesiasticis curis expeditiorem (nondum enim episcopus erat Paulinus) ad trajiciendum in Africam invitaret, tam ad sui caeterorumque solatium, qui dona divinitus in eum collata mirabantur; quam ad eorum institutionem, qui ea credere vel non poterant, vel nolebant, nisi prius ipsum ejusque sponsam praesentes intuerentur. Eo usque progreditur, ut dicat: *Nescio si quidquam misericordius agitis, quam si tantum nolitis latere quod tales estis, quantum tales esse voluistis* **(Epist. 31, nn. 3, 6)**. Ejus charitati commendat puerum (Vetustino nomen erat), qui reus et miser fuisse videtur. Romanianum pariter ejusque filium commendatione apud illum sua juvari cupit. Tres libros suos de Libero Arbitrio ad eumdem mittit. Exigit vicissim, ut quem scribere dicebatur adversus Paganos commentarium, ad se transmittat cum libris aliquot Ambrosii, quibus sanctus ille doctor imperitos quosdam et superbos, forsitan philosophos, qui Christum de Platonis libris profecisse contendebant,

copiosissime refutavit. Nullus ex his Ambrosii libris modo superest nobis; sed tamen eos, cum Augustinus saepe velut cognitos laudet, haud dubie a Paulino sibi missos accepit. Orabat quoque Paulinum, ut panem, quem mittebat, benigne acciperet. Eumdem omnium fratrum Deo servientium nomine salutabat, ipsius etiam beati Valerii verbis, quem adhuc patrem suum nuncupat, quique eodem, quo ipse, Paulini videndi studio flagrabat. Ei praeterea Severi Milevitanae Ecclesiae antistitis officiosam urbanitatem exhibet. Quapropter haud scimus, an idem Severus sit, qui litteras ad Paulinum simul dedit: siquidem iidem fratres, qui Augustini epistolam et illius ordinationis nuntium ad Paulinum detulerunt, litteras pariter sanctorum episcoporum Aurelii, Alypii, Profuturi, et Severi eidem reddiderunt **(Epist. 32, n. 1)**. Facile tamen contingere potuit, ut idem Severus, qui primo urbanitatis tantum suae officia per Augustinum offerre Paulino voluerat, quadam postea necessitate compulsus ad eum ipse scripserit.

6. Jam Paulinus hos fratres Agilem et Romanum adhuc praesente Romaniano praestolabatur; verum nonnisi post illius discessum advenerunt. Postridie adventus illorum Romaniano scripsit, ut eum de optatissimis nuntiis acceptis faceret certiorem, et in primis de Augustini ad episcopatum provectione; qua de re, prout sanctum virum decebat, gratulatur. Deinde Licentium vehementer hortatur; quem per patrem primum alloquitur, ac post ipsum tam soluta quam stricta oratione compellat, quo flagrantissimae, ut ait, Augustini sollicitudini, quam in posterioribus litteris, suis renovarat, faceret satis. Optat ut haec Domini tuba, qua per Augustinum intonat, cordis illius pulset auditum. Sperat etiam

pro sua in Deum fiducia, carnalia hujus adolescentis vota, fidei et votis Augustini cessura; cui videlicet nihil esset antiquius, quam ut, quem Romaniano patri dignum genuerat in litteris, hunc et sibi ipsi digne filium in Christo pareret **(Apud August., Epist. 32)**. Dubium non est, quin Paulinus Augustini epistolae responderit, et quin illud nobile per amicorum mutuam societatem et commercium, quod utriusque pietas fecerat, accurate studioseque foverit. Cujus si pauca nobis vestigia supersint, id temporum fato tribuendum est: hae siquidem litterae, ut et aliae innumerae, exciderunt. Caeterum Augustini ad Paulinum litteras non plures octo notat Possidius **(In Indiculo, cap. 7)**; quem in editis numerum nunc habemus.

CAPUT II. 1 *Quis animae habitus erat, quive mores Augustini jam episcopi. 2 In solitudinem fugere prohibetur a Deo: ejus deliciae sunt Scripturae Dei et vacare Deo. 3 Qualis ei cultus corporis in vestibus et calceamentis acceptus fuerit. 4 Quae ejus mensa. 5 Manibus quotidie aliquid operari vellet, si per valetudinem et per occupationes liceret. 6 Infirma valetudo ipsius et occupationes. 7 Clericorum monasterium in episcopii domo instituit. Ad Laetum istius forte monasterii alumnum epistola. 8 In eo monasterio regulariter et anguste cum suis*

clericis convivit. 9 Ut se gerebat erga feminas: nullam ne quidem ex consanguineis habitare in sua domo passus est.

1. Episcopale onus imponi sibi non prius passus est Augustinus, quam constitutum haberet in animo, aetatem suam in officiis ad id pertinentibus totam exigere. Hinc in reliqua vita nihil molitus unquam aliud, nihil aggressus reperietur, nisi quod ejus in fratres suos, quos ut dominos observabat, charitas exposceret **(Confess. lib. 10, cap. 4, n. 6)**. Sed antequam juxta seriem annorum videamus, quibus laboribus, quot scriptis et peregrinationibus illum fraternus amor implicuerit; colligemus hic nonnulla de illius pro Ecclesia gestis, quae nobis ad certum ordinem temporum revocare non licet. Ut autem ab iis quae ad ipsius mores spectant, narrandi faciamus initium; qualis esset animae suae habitus primo episcopatus sui tempore, ipsemet in suis Confessionibus anno ab ipsius ordinatione quarto vel quinto editis, in oculis conspectuque omnium exposuit. Nam cum jacere cuperet, nulloque inter homines esse numero, aegre admodum ferebat Vir sanctus, se contra in ore omnium versari, atque etiam sanctae conversationis nomine summo dignum honore haberi. Itaque *ne de se quisquam hominum,* ait Possidius, *supra quam se esse noverat, crederet, non solum qualis ante perceptam gratiam fuerit, sed etiam qualis jam sumpta viveret, designavit (Possidius, in Vita August., in Praef.*). Cernebat praeterea multis bonis Christianis, qui pariter quis tempore ipso Confessionum suarum esset nosse cuperent, gratum facturum se non sine magno fructu:

siquidem ii et gratias Deo acturi de donis ipsi collatis, et perspectis ejus malis pro ipso rogaturi essent **(Confess. lib. 10, cap. 3, n. 4)**. Primum ergo is ipse, qui vir sanctissimus ac ejus apud Deum meriti esse videretur, in quo facile quisque spem reponeret, profitetur totam spem suam nonnisi in magna valde misericordia Dei sitam esse; ab illo se petere ut det quod jubet, atque hoc pacto quod velit jubeat: scire se, neminem posse esse continentem, nisi Deus det: quippe cum per continentiae mandatum nobis praecipiatur, ut colligamur et redigamur in unum, a quo in multa defluximus (quia videlicet is minus Deum amat, qui cum Deo aliquid amat, quod non propter Deum amat); ad illud implendum se per se non sufficere, sed indigere ut ab ipso Deo accendatur. *O amor,* ait, *qui semper ardes et nunquam exstingueris! Charitas Deus meus, accende me. Continentiam jubes; da quod jubes, et jube quod vis* **(Ibid., cap. 29, n. 40)**. Deinde quanquam ad eam animae sanitatem jam divino munere perductus esset, ut confidenter Deo diceret, *Non dubia, sed certa conscientia, Domine, amo te* **(Ibid., cap. 6, n. 8)**: attamen multos et magnos esse languores suos agnoscit, quibus sanandis necessaria sit medicinalis gratia Christi Mediatoris **(Ibid., cap. 43, n. 68)**. Nam turpium rerum imagines et vivere adhuc in sua memoria testatur, et sibi occursare, vigilanti quidem carentes viribus, in somnis autem non solum usque ad delectationem, sed etiam usque ad consensionem factumque simillimum. Quanquam saepe etiam in somnis resistebat, et sui memor propositi, atque in eo castissime permanens, nullum talibus illecebris vel dormiens adhibebat assensum **(Ibid., cap. 30, n. 41)**. Quo in genere mali adhuc se esse comperiens, sic exsultabat cum tremore in eo quod illi Deus donaverat, ut in eo quod inconsummatus erat

lugeret. Pergit ad aliud tentationis genus, quod ex edendi et bibendi necessitate oritur. Hoc quidem a Deo edoctus erat, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accederet **(Ibid., cap. 31, n. 44)**: sed dum ad quietem satietatis ex indigentiae molestia transibat, in ipso transitu ipsi insidiabatur laqueus concupiscentiae. Quia cum saepe incertum sit, utrum adhuc necessaria corporis cura subsidium petat, an voluptaria cupiditatis fallacia ministerium suppetat: ad hoc incertum hilarescit infelix anima, et in eo praeparat excusationis patrocinium, gaudens non apparere quid satis sit moderationi valetudinis, ut obtentu salutis obumbret negotium voluptatis. His tentationibus quotidie conabatur resistere, et invocabat dexteram Dei ad salutem suam; et ad eum referebat aestus suos, quia consilium sibi de hac re non stabat. Et quidem ebrietas longe erat ab eo: crapula autem nonnunquam subrepebat ei, crapula tamen ea, qua non cor ipsum, sed affectus et languens stomachus in perfectis etiam Christianis aliquando gravatur. Ebriosus nunquam fuit: quod Deo prorsus acceptum refert. In his ergo tentationibus positus, certabat quotidie adversus concupiscentiam edendi et bibendi: cumque non id esset, quod semel praecidere, et de quo ulterius non attingendo decernere posset; freni gutturis temperata relaxatione et constrictione tenendi erant. Sed nondum is erat, qui non raperetur aliquantutum extra metas necessitatis: ac nihilominus magnificabat nomen Dei, quem, qui vicit saeculum; pro ipsius peccatis interpellabat, numerans ipsum inter infirma membra corporis sui. Quod ad illecebram odorum pertinet, de ea non satagebat nimis: cum jucundi abessent odores, non requirebat; cum adessent, non respuebat, paratus eis semper carere. Sed quamvis ita sibi videretur, hac in re tamen falli se timebat: quippe cum eum lateret facultas

sua quae in ipso erat, et animus illius de viribus suis ipse sibi non facile credendum existimaret; quia quod inest, plerumque occultum est, nisi experientia manifestum fiat. Voluptates aurium tenacius eum implicaverant, et subjugaverant: sed Deus resolverat et liberaverat eum. Tunc ergo in sonis, quos animant divina eloquia, cum suavi et artificiosa voce cantantur, aliquantulum acquiescebat, non quidem ut haereret, sed ut cum vellet surgeret. Attamen aliquando plus sibi videbatur honoris iis sonis tribuere, quam deceret; dum ipsis sanctis dictis religiosius et ardentius sentiret moveri animum in flammam pietatis, cum ita cantantur, quam si non ita cantarentur **(Ibidem, cap. 33, n. 49)**. Nam delectatio carnis saepe eum fallebat, dum rationem propter quam meruerat admitti, etiam praecurrere ac ducere conaretur. Ita in his peccabat non sentiens, sed postea sentiebat. Aliquando hanc ipsam fallaciam cavens, errabat nimia severitate, ac valde interdum, ut melos omne cantilenarum suavium, quibus Davidicum psalterium frequentatur, ab auribus suis removeri vellet, atque ipsius Ecclesiae; tutiusque sibi videretur quod de Alexandrino episcopo Athanasio saepe sibi dictum meminerat, qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicinior esset, quam canenti. Verumtamen cum reminiscebatur lacrymas quas fuderat ad cantus Ecclesiae in primordiis recuperatae fidei suae, quantumque postmodum moveretur, non cantu, sed rebus quae cantantur, cum liquida voce et convenientissima modulatione cantantur, magnam instituti hujus utilitatem rursus agnoscebat. Cum autem sibi accideret, ut ipsum plus cantus, quam res quae canitur moveret; poenaliter se peccare agnoscebat, et tunc mallet non audire cantantem. *Ecce ubi sum,* ait: *flete mecum, et pro me flete, qui aliquid boni*

vobiscum intus agitis unde facta procedunt. Nam qui non agitis, non vos haec movent **(Ibid., n. 50)**. Resistebat quoque seductionibus oculorum, et erigebat ad Deum invisibiles oculos. Et quidem pulchra trajecta per animas in manus artificiosas noverat ab illa pulchritudine venire, quae super animas est, cui suspirabat anima ejus die ac nocte. Etiam istis pulchris gressum innectebat, quem Deus evellebat: capiebatur miserabiliter, et Deus evellebat misericorditer; aliquando non sentientem, quia suspensius inciderat; aliquando cum dolore, quia jam inhaeserat **(Ibid., cap. 34, nn. 52, 53)**. Jam si de curiositatis morbo agitur, multa praeciderat et a suo corde dispulerat Augustinus: non tamen audebat dicere, nulla re se intentum fieri ad spectandum et vana cura capiendum. Eum jam theatra non rapiebant, nec curabat nosse transitus siderum; nec anima ejus unquam responsa quaesivit umbrarum; omnia sacrilega sacramenta detestabatur. Agebat autem inimicus, quantis poterat suggestionum machinationibus, cum eo, ut a Deo signum aliquod peteret: sed a sancto Viro longe erat ista consensio **(Ibid., cap. 35, n. 56)**. Verumtamen in multis minutissimis rebus curiositas ejus quotidie tentabatur, et saepe labebatur. Saepius narrantes inania primo quasi tolerabat, ne offenderet infirmos; deinde paulatim libenter advertebat. Canem currentem post leporem jam non spectabat cum in circo fieret: at vero in agro, si casu transiret, avertebat eum fortassis et ab aliqua magna cogitatione, atque ad se convertebat illa venatio, non quidem deviare cogens corpore jumenti cui forte insideret, sed cordis inclinatione. Eum quoque domi sedentem stellio muscas captans, vel aranea retibus suis irruentes implicans, intentum faciebat. Pergebat quidem ad laudandum Deum, creatorem mirificum atque ordinatorem omnium, sed non inde intentus

esse incipiebat. Et talibus vita ejus plena erat, et una spes ejus, magna valde misericordia Dei **(Ibid., n. 57)**. Sanaverat primitus eum Deus a libidine vindicandi: quo propitius fieret etiam caeteris omnibus ejus iniquitatibus. Compresserat a timore suo superbiam ejus, et mansuefecerat jugo suo cervicem ejus; ita ut jam illud portanti lene esset **(Ibid., cap. 36, n. 58)**. Sed laudis humanae tentatione quotidie tentabatur, sine cessatione tentabatur. *Tu nosti,* inquit ad Deum, *de hac re ad te gemitum cordis mei et flumina oculorum meorum. Neque enim facile colligo, quam sim ab ista peste mundatior; et multum timeo occulta mea, quae norunt oculi tui, mei autem non. Contristor aliquando laudibus meis, cum vel ea laudantur in me in quibus ipse mihi displiceo; vel etiam bona minora et levia pluris aestimantur, quam aestimanda sunt. Sed rursus unde scio an propterea sic afficior, quia nolo de me ipso a me dissentire laudatorem meum; non quia illius utilitate moveor, sed quia eadem bona quae mihi in me placent, jucundiora mihi sunt cum et alteri placent? Video non me laudibus meis propter me, sed propter proximi utilitatem moveri oportere. Et utrum ita sit, nescio. Sermo ore procedens, et facta quae innotescunt hominibus, habent tentationem periculosissimam ab amore laudis, qui ad privatam quamdam excellentiam contrahit emendicata suffragia; tentat et cum a me in me arguitur, eo ipso quo arguitur; et saepe homo de ipso vanae gloriae contemptu vanius gloriatur* **(Ibid., cap. 37, n. 60-63)**. Alibi etiam quid ab humana laude timeat, cur eam plane non abnuat, aut qua ratione inde afficiatur, declarat in hunc modum: *Periculum meum est, si attendam quomodo laudatis, et dissimulem quomodo vivatis. Ille autem novit, sub cujus oculis loquor, imo sub cujus oculis cogito, non me tam delectari laudibus*

popularibus, quam stimulari et angi quomodo vivant qui me laudant. Laudari autem a male viventibus nolo, abhorreo, detestor: dolori mihi est, non voluptati. Laudari autem a bene viventibus, si dicam nolo, mentior; si dicam volo, timeo ne sim inanitatis appetentior, quam soliditatis. Ergo quid dicam? Nec plene volo, nec plene nolo. Non plene volo, ne in laude humana pericliter; non plene nolo, ne ingrati sint quibus praedico **(Serm. 339, n. 1)**. Postremo, quod ad illud aliud tentationis malum, quo inanescunt qui placent sibi de se, aut de Dei bonis quasi suis, aut tanquam ex meritis suis, aut velut aliis invidentes ea, afficiebatur ipse tremore cordis, et vulnera sua magis subinde a Deo sanari, quam sibi non infligi sentiebat **(Confessionum lib. 10, cap. 39, n. 65)**.

2. Ubi se agnovit confessusque est sanctus Episcopus iis omnis generis peccatis obnoxium, quidquid tandem alii de ejus probitate ac merito sentiant, adeo non contemnenda illa ducebat, ut potius testetur se tanto timore concussum fuisse, ut de arripienda in solitudinem fuga cogitarit. *Conterritus peccatis meis,* inquit, *et mole miseriae meae, agitaveram in corde, meditatusque fueram fugam in solitudinem; sed prohibuisti me, et confirmasti me dicens: «Ideo pro omnibus Christus mortuus est ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est* **(II Cor. V, 14)**. Nihil ergo sibi reliquum esse cognovit, nisi ut in Deum jactaret curam suam, ut viveret **(Confessionum lib. 10, cap. 43, n. 70)**. *Filios tuos,* ait, *esse voluisti dominos meos, quibus jussisti ut serviam, si volo tecum de te vivere. Et hoc mihi verbum tuum parum erat, si loquendo praeciperet, nisi et faciendo praeiret. Et ego id ago factis et dictis; id ago sub alis tuis nimis cum ingenti periculo, nisi quia sub alis tuis tibi subdita est anima*

mea, et infirmitas mea tibi nota est **(Ibid., cap. 4, n. 6)**. Denique vix aliquando sufficeret, ut dicit, calamo enuntiare omnia Dei hortamenta, omnes terrores et consolationes et gubernationes, quibus eum ad subeundam pastoralis officii sarcinam perduxit **(Ibid., lib. 11, cap. 2, n. 2)**. Eo constitutus loco, cum in divina lege meditari olim inardesceret, nolebat in aliud horas diffluere, quas a necessitatibus sive reficiendi corporis sui, sive serviendi hominibus curae suae commissis, liberas inveniebat: maxime cum se ejusmodi studio non sibi soli, sed fraternae charitati simul prodesse optaret. Castae deliciae ipsius erant Scripturae Dei; cujus vox ipsius gaudium, cujus vox illi erat super affluentiam voluptatum **(Ibid., n. 3)**. Praeterquam quod in rerum etiam creatarum consideratione Deum quaerens, ac de omnibus eum consulens, an sint, quid sint, et quanti quaeque pendenda sint, audiebat dicentem ac jubentem. *Et saepe istud facio,* inquit; *hoc me delectat, et ab actionibus necessitatis quantum relaxari possum, ad istam voluptatem refugio. Neque in his omnibus quae percurro, consulens te, invenio tutum locum animae meae, nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec a te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inusitatum introrsus, ad nescio quam dulcedinem; quae si perficiatur in me, nescio quid erit, quod vita ista non erit. Sed recido in haec aerumnosis ponderibus, et resorbeor solutis, et teneor; et multum fleo, sed multum teneor: tantum consuetudinis sarcina degravat! Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo; miser utrobique* **(Ibid. libro 10, cap. 40, n. 65)**. Ex quo Deum didicerat, non frustra manentem eum habebat in sua memoria: illic eum inveniebat, et delectabatur in eo. *Hae sunt,* inquiebat, *sanctae deliciae meae, quas donasti mihi,*

misericordia tua respiciens paupertatem meam **(Ibid., cap. 24, n. 35)**.

3. Quod ad cultum corporis attinet: *Vestes ejus et calceamenta vel lectualia ex moderato competenti habitu erant, nec nitida nimium, nec abjecta plurimum: quia his plerumque vel jactare se insolenter homines solent, vel abjicere; ex utroque non quae Jesu Christi, sed quae sua sunt iidem quaerentes: at iste (sanctus Episcopus), ut dixi, medium tenebat, neque in dexteram neque in sinistram declinans* **(Possidius, in Vita August., c. 22)**. Scribit Augustinus moris fuisse, ut interiora vestimenta linea essent, exteriora lanea: seque his verbis, *vestimentorum nostrorum,* cum aliis comprehendit **(Serm. 37, n. 6)**. Aliud quoque gestabat indumenti genus, byrrhum vocat, quo laici pariter utebantur. Habes in quodam sermone locum de vestimentis ejus sane pulcherrimum. *Nemo,* inquit, *det byrrhum, vet lineam tunicam, seu aliquid nisi in commune: de communi accipio et mihi ipsi, cum sciam commune me habere velle quidquid habeo. Nolo talia offerat Sanctitas vestra, quibus ego solus quasi decentius utar; offerat mihi, verbi gratia, byrrhum pretiosum; forte decet episcopum, quamvis non deceat Augustinum, id est, hominem pauperem, de pauperibus natum. Modo dicturi sunt homines, quia inveni pretiosas vestes, quas non potuissem habere vel in domo patris mei, vel in illa saeculari professione mea. Non decet: talem debeo habere, qualem possum, si non habuerit, fratri meo dare. Qualem potest habere presbyter, qualem potest habere decenter diaconus et subdiaconus, talem volo accipere; quia in commune accipio. Si quis meliorem dederit, vendo: quod et facere soleo; ut quando non potest vestis esse communis,*

pretium vestis possit esse commune. Vendo, et erogo pauperibus. Si hoc eum delectat, ut ego habeam; talem det unde non erubescam. Fateor enim vobis, de pretiosa veste erubesco: quia non decet hanc professionem, hanc admonitionem, non decet haec membra, non decet hos canos **(Serm. 356, n. 13)**. Cum sancta quaedam virgo, cui Sapidae nomen, de Timothei fratris sui, Carthaginensis diaconi, morte gravissime doleret, rogavit Augustinum, ut ad sui solatium tunicam, quam suis ipsa manibus ad usum germani sui texuerat, acciperet. Non renuit sanctus Praesul, ne illam contristaret, eaque tunica usus est. Illam tamen per litteras hortatus est, ut meliores a fide sua consolationes peteret, atque a spe vivendi aliquando cum fratre, de cujus aeterna felicitate non dubitanter loquitur **(Epist. 263, n. 1)**. Quod ad calceamenta pertinet, non arbitrabatur, teneri se ad servandam juxta litteram eorum inhibitionem a Christo Domino factam; cum ex Evangelio cognosceret, Christum ipsum fuisse calceatum: hoc sibi solatii proponebat in infirma valetudine, quae hujus illi levaminis necessitatem imponebat. Simul eorum qui nudo pede ambularent, fortitudinem amabat **(Confessionum lib. 9, cap. 6, n. 14)**: nec tamen evangelicam legem hac in re accuratius ab illis, quam a se impleri, aut eos propterea insolescere superba duritia posse arbitrabatur. In hujusmodi rebus bonis, sed minime necessariis, tam eos qui illas observarent, quam qui non observarent, charitate sociari volebat; ut quorum externa discreparent opera, eorum corda eodem amore conflagrarent **(Serm. 101, cap. 6, n. 7)**.

4. Mensa usus est frugali et parca, in qua nihil superfluum, nihil non moderatum; quae quidem inter olera et legumina,

etiam carnes aliquando propter hospites, vel quosque infirmiores, semper autem vinum habebat **(Possidius, in Vita August., c. 22)**. Neque enim immunditiam opsonii, sed immunditiam cupiditatis timebat; ut qui sciret omnem Dei creaturam bonam esse, et sanctificari per verbum Dei et orationem **(Confessionum lib. 10, cap. 31, n. 46)**. Illius convivis praefixus erat poculorum numerus: et si quis clericorum ejus jurasset, unam de statutis potionem perdebat **(Possidius, in Vita August., c. 25)**. Cochlearibus argenteis utebatur; verum caetera vasa, quibus cibi mensae inferebantur, vel testea, vel lignea, vel marmorea erant: non tamen ex necessitate atque inopia, sed ex spontaneae paupertatis ac modestiae studio **(Ibid., c. 22)**. Cum semper hospitalitatem coluisset, plurimos ad mensam suam peregrinos adhibebat **(Ibid.)**. Et reapse ab hoc officio quibusque venientibus ac transeuntibus exhibendo, sine detrimento charitatis quae ab episcopo exigitur, eximere se non poterat **(Serm. 355, n. 2)**. Eamdem humanitatem in recipiendis etiam ignotis hospitibus exercebat, hoc axioma secutus: Longe satius esse malum hominem excipere, quam bonum excludere, dum cavemus ne recipiatur malus **(Epist. 38, n. 3)**. Id tamen ordinem ab eo constitutum minime perturbabat. In ipsa mensa magis lectionem vel disputationem, quam epulationem potationemque diligebat; et contra pestilentiam humanae consuetudinis, in ea ita scriptum habebat:

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam indignam noverit esse sibi.

Et ideo omnem convivam a superfluis et noxiis fabulis et detractionibus sese abstinere debere admonebat. Nam et quosdam suos familiarissimos coepiscopos illius scripturae

oblitos, et contra eam loquentes, tam aspere aliquando reprehendit commotus, ut diceret aut delendos esse illos de mensa versus, aut se de media refectione ad suum cubiculum surrecturum. *Quod ego,* ait Possidius, *et alii qui illi mensae interfuimus, experti sumus* **(Possidius, in Vita August., c. 27)**.

5. Victum sibi labore manuum non comparabat, cum neque per adversam valetudinem id exsequi posset, neque per occupationes assiduas, quibus eum Ecclesiae suae cura sine ulla intermissione implicabat **(Epist. 126, n. 10)**. Quod si salva officii sui ratione id praestare potuisset, certis quotidie horis, quantum in bene moratis monasteriis constitutum est, aliquid manibus operari, et caeteras horas ad legendum et orandum, aut divinis Litteris vacandum liberas habere maluisset **(De Opere monachorum, n. 37)**. *Ad istam,* inquit, *securitatem otiosissimam nemo me vinceret. Nihil est melius, nihil dulcius, quam divinum scrutari, nullo strepente, thesaurum: dulce est, bonum est. Praedicare, arguere, corripere, aedificare, pro unoquoque satagere, magnum onus, magnum pondus, magnus labor. Quis non refugiat istum laborem? sed terret Evangelium* **(Serm. 339, n. 4)**. Sic eum officii sui ratio ad labores alios, aliasque sollicitudines avocabat, quae arctiorem illi et asperiorem coeli viam efficiebant, quam si sese labore corporis exercuisset; quamvis eum spes continuo gaudio perfunderet, et Christi Domini exemplum jugum illi suum suave ac leve redderet.

6. Natura frigus ferre non poterat **(Epist. 124, n. 1)**, et tenui ac infirma valetudine utebatur **(Epist. 122, n. 1)**, perspecta omnibus qui familiarius eum noverant **(Epist. 151, n. 13)**. Hinc se multo ante corporis infirmitate, quam aetate senuisse

testatur **(Serm. 255, n. 7)**. Rarissime tamen de morbis suis loquitur, qui eum ad vires recreandas aliquando rus ire cogebant **(Epist. 118, n. 34)**. Quam patienter autem solitas aegritudines sustineret, ex epistola, quam in molestissimo corporis morbo scripsit, satis conjicere possumus **(Epist. 38, n. 1)**. Occupationes ejus assiduae tam parum illi permittebant otii, ut ab ecclesiasticis curis pauculae temporum stillae (sic enim loquitur) vix eum recrearent, vel cogitantem aliquid, vel ea quae magis urgerent, et pluribus essent profutura, dictantem, vel reficientem corporis vires ipsius necessarias servituti **(Epist. 261, n. 1)**. Sed et contra officium suum sibi facturus videbatur, si vel paucissimas illas temporis guttulas aliis rebus impenderet **(Epist. 110, n. 5)**. Scribit ad Hieronymum anno quadringentesimo quarto se, si quid in Scripturarum divinarum scientia facultatis haberet, id uni populo Dei erudiendo totum impendere: vacare autem studiis non posse, nisi quantum necessitas exigat ad ea paranda, quae populorum poscit institutio **(Epist. 73, n. 5)**. Ipse quoque pauca legisse se confitetur. Quapropter solito majores curas et occupationes fugiebat **(Epist. 82, n. 23)**: cumque Severus prolixam ab eo epistolam flagitaret, rogat ut se habeat excusatum; subditque eum caeterosque familiarissimos suos rem sibi pergratam facturos, si nullam a se lucubrationem exposcant, et alios ab iisdem flagitandis avertant, ne, si votis eorum satisfacere non possit, offensionem accipiant **(Epist. 110, n. 6)**. Neque silentio praetereundum, quod prolixiores ad familiarissimos suos, seu laicos, seu etiam episcopos datas epistolas chartae mandabat propria quadam ratione ac forma, forte minus eleganti, sed ad hoc idonea, ut et cito scriberentur, et charta ipsa teneretur commodius cum legerentur. Id Maximo medico notum fieri cupit, ne forte ille, istum ejus

morem nesciens, factam sibi injuriam arbitraretur **(Epist. 171)**. Epistolam mittens ad Victorinum, monet signatam illam esse annulo, qui exprimit faciem hominis attendentis in latus **(Epist. 59, n. 2)**. Cum nunquam annulum in manu haberet, teste Possidio **(Possidius, in Vita August., c. 24)**, ab aliquo forte istum, quo memoratam epistolam signavit, utendum acceperat.

7. Vidimus superius Augustinum, simul ac presbyter ordinatus est, in Hipponensi civitate virorum instituisse monasterium, ex quo velut ex uberrimo fonte, monastica vita sese per universam Africam diffundebat. Illic toto presbyteratus sui tempore vitam degit **(Ibid., c. 5)**. At ubi creatus est episcopus, cum ad humanitatem assiduam hospitibus exhibendam ex officio teneri se intelligeret, ac id monasticae vitae tranquillitati officere arbitraretur, voluit secum in domo episcopii clericorum, hoc est, presbyterorum, diaconorum, subdiaconorum Ecclesiae suae servientium, habere monasterium **(Serm. 255, n. 2)**. Videtur is Spes, qui apud Augustinum degebat, fuisse in eo monasterio solum laicus, licet clericatui quodam modo destinatus **(Epist. 77, n. 2, et Epist. 78, n. 2)**. De Laeto quoque adolescente, qui perfectae vitae tirocinium apud Augustinum posuerat, et aliquandiu cum eo manserat, aut in ejus domo, si laicos, quos clericatui destinabat, in eam admitteret, idem quod de Spe existimare licet. Laetus ille animi sui fervore maximam fratribus laetitiam attulerat. Animadvertit tamen Augustinus, eum domesticis curis a divino studio retardatum, ferri potius et duci a cruce sua et carnis suae infirmitate, quam illam ferre ac ducere. Et reipsa coactus est ab Augustino discedere, et domum suam repetere, ut res domesticas componeret, ea

mente ut jugo mundanae servitutis excusso, se vinculis sapientiae daret ultro constringendum. Attamen domi suae plurimis tentationibus conflictatus est. Reperit illic servi fugam, mortem ancillarum, aegram fratrum valetudinem, et praecipue lacrymas matris, quae eum irretitum ab instituto cursu revocabat. Quapropter ad fratres suos (Hipponensis monasterii, seu laicorum seu clericorum), aliquid solatii sollicitudinibus suis quaesiturus epistolam misit, in qua insinuabat desiderare se litteras Augustini. Hunc dolor de infelici statu Laeti conceptus satis urgebat, ut ipsius desiderio non negaret, quod se videbat officio debere charitatis. Ardentissimam igitur ad eum scripsit epistolam **(Epist. 243)**, qua illum hortabatur ad terrenarum rerum contemptum, et ad matris amorem, charitati Christi et Ecclesiae, suaeque saluti postponendum. Suadet itaque ut facultates suas matri et domesticis suis, si forsan his indigeant, relinquat; tum illis nuntium remittat: ne majorem tristitiam torpore suo fratribus pariat, quam laetitiam alacritate pristina dederat. Monet ut studio cognoscendae veritatis vacet, seseque ad evangelicae praedicationis officium comparet: Ecclesiam indigere auxilio, ut adversus hostium suorum incursus propugnetur, atque ut parvuli ejus filii, contra quorumdam filiorum suorum ignaviam atque torporem, aliorum filiorum, quorum e numero erat, calore foveantur. Ex quibus colligere licet, eum Ecclesiae ministerio fuisse ab Augustino destinatum.

8. Cum igitur Augustinus in episcopii domo secum clericos suos haberet, cum iisdem formam vitae primorum Christianorum Jerosolymis degentium, quibus erant omnia communia, nihil proprium, quantum poterat, sectabatur **(Serm. 355, c. 1, n. 2; Serm. 356, n. 1)**. In illius

societate nulli licebat suum aliquid dicere, sed omnia omnibus erant communia: et quotquot in eam admittebantur, hanc sibi legem sciebant impositam **(Serm. 355, c. 2, n. 2; Serm. 356, n. 2)**. Neque vero ullum ordinabat clericum, nisi qui secum sub ea conditione manere vellet: ut si quis desciscerat a proposito, illi clericatum auferret, eumque velut sacrae societatis susceptae, et sanctae professionis desertorem de gradu dejiceret **(Serm. 356, nn. 6, 14)**. Sic omnes clerici cum eo pauperes erant, simul praestolantes misericordiam Dei ex reditibus possessionum Ecclesiae, vel ex oblationibus fidelium, quae singulis pro cujusque indigentia distribuebantur **(Possidius, in Vita Augustini, c. 23)**. Quibus aliqua res familiaris erat, eam aut erogare pauperibus, aut in commune conferre, aut quovis modo remittere tenebantur **(Serm. 355, n. 2)**. Qui nihil contulerant, non discernebantur ab eis qui aliquid attulissent **(Serm. 356, n. 8)**. Si quos aegros aut ex morbo convalescentes necessitas cogeret ante horam prandii reficere, non prohibebat quidem Augustinus iis mitti quod aliorum pietas offerebat; sed eos prandium aut coenam extra sumere non permittebat **(Ibid., n. 13)**. Cum iis semper Augustinus una domo, una mensa, sumptibusque communibus alebatur et vestiebatur. Nolebat habere quidpiam nisi commune, vel accipere nisi in commune: et si quis aliquid ipsi, quod commune esse non posset, offerret; illud, ut pretium esset commune, vendebat. *Indisciplinationes quoque,* ait Possidius, *et transgressiones suorum a regula recta et honestate, arguebat et tolerabat, quantum decebat et oportebat: in talibus praecipue docens, ne cujusquam cor declinaretur in verba maligna ad excusandas excusationes in peccatis. Et dum quisque offerret munus suum ad altare, et illic recordatus*

fuisset quod frater suus haberet aliquid adversus illum, relinquendum esse munus ante altare, atque eundum quo fratri reconcilietur; et tunc veniendum, et munus ad altare offerendum. Si vero ipse adversus fratrem suum aliquid haberet, corripere eum debere in parte; et si eum audisset, lucratus esset suum fratrem: sin minus, adhibendum esse unum aut duos: quod si et ipsos contemneret, Ecclesiam adhibendam: sin vero et huic non obediret, esset illi ut ethnicus et publicanus. Et illud addens, ut fratri peccanti et veniam petenti, non septies, sed septuagies septies delictum relaxetur, sicut quisque a Domino quotidie sibi postulat relaxari **(Possidius, in Vita Augustini, c. 25)**. Istud profecto Possidius inter Augustini acta non ob aliud retulit, nisi ut ejus propriam quamdam sollicitudinem studiumque commendaret, quo videlicet sanctus Episcopus in hoc maxime incumbebat, ut citra exceptionem ullam fieret, quod ea de re Dominus noster imperavit.

9. *Feminarum intra domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, ne quidem germana soror, quae vidua Deo serviens multo tempore usque in diem obitus sui praeposita ancillarum Dei vixit; sed nec patrui sui filiae, et fratris sui filiae, quae pariter Deo serviebant: quas personas sanctorum episcoporum concilia in exceptis posuerunt. Dicebat vero, quia etsi de sorore et neptibus secum commorantibus nulla nasci posset mala suspicio; tamen quoniam illae personae sine aliis necessariis secumque manentibus feminis esse non possent, et quod ad eas aliae etiam a foris intrarent, de his posse offendiculum aut scandalum infirmioribus nasci; et illos qui cum episcopo vel quolibeclerico forte manerent, ex illis omnibus feminarum personis posse una commorantibus vel*

adventantibus, aut tentationibus humanis perire, aut certe malis hominum suspicionibus pessime diffamari. Ob hoc ergo dicebat, nunquam debere feminas cum servis Dei, etiam castissimis, una manere domo, ne, ut dictum est, aliquod scandalum aut offendiculum tali exemplo poneretur infirmioribus: et si forte ab aliquibus feminis, ut videretur, vel salutaretur, rogabatur; nunquam sine clericis testibus ad eum intrabant, vel solus cum solis unquam est locutus, nec si secretorum aliquid interesset **(Ibid., c. 26)**.

CAPUT III. 1 *Augustinus semper animo liber in Ecclesiae suae bonis administrandis. 2 In iisdem data facultate augendis quantum alienus ab omni cupiditate. 3 Oblationes pias approbat et suscipit. 4 Ipsius et Alypii de Honorati presbyteri haereditate quam discrepantes sententiae. 5 Basilicas et xenodochium construi curat.*

1. *Domus Ecclesiae curam, omnemque substantiam ad vices valentioribus clericis delegabat et credebat* **(Possid., in Vita August., c. 24)**. Singuli per annuum, ut videtur, spatium id muneris, cui praepositurae nomen erat, obibant; quibus etiam mutuam sumere pecuniam licebat **(Serm. 356, n. 15)**. Ipse *nunquam clavem, nunquam annulum in manu habens: sed ab eisdem domus praepositis cuncta et accepta et erogata notabantur: quae anno completo eidem recitabantur, quo*

sciretur, quantum acceptum, quantumque dispensatum fuisset, vel quid dispensandum remansisset; et in multis titulis magis illius praepositi domus fidem sequens, quam probatum manifestatumque cognoscens. Domum, agrum, seu villam nunquam emere voluit. In iis quoque, quae Ecclesia habebat et possidebat, intentus amore, vel implicatus non erat: sed majoribus magis, ac spiritualibus suspensus et inhaerens rebus, vix aliquando se ipsum ad illa temporalia ab aeternorum cogitatione relaxabat et deponebat. Quibus ille dispositis et ordinatis, tanquam a rebus mordacibus ac molestis, animi recursum ad interiora mentis et superiora faciebat, quo vel de inveniendis divinis rebus cogitaret, vel de jam inventis aliquid dictaret, aut certe ex jam dictatis atque transcriptis aliquid emendaret. Et id agebat in die laborans, et in nocte lucubrans. Et erat tanquam illa religiosissima Maria, typum gestans supernae Ecclesiae, de qua scriptum est, quod sederet ad pedes Domini, atque intenta ejus verbum audiret **(Possid., in Vita Aug., c. 24)**. Videbimus infra eum possessionum Ecclesiae suae administrationem prorsus abjicere, atque iis omnino cedere voluisse **(Ibid., c. 23)**. Ille ipse opum contemptus, quo jam inde a sua conversione facultates suas pauperibus erogavit, ei totius Hipponensis populi benevolentiam conciliaverat **(Epist. 126, n. 7)**: quae virtus in illo, ex quo creatus est episcopus, imminuta non fuit. Nam quamvis Ecclesiae bona re sua familiari, quam dimiserat, multo majora possidere videretur, eorum tamen solummodo distributor et oeconomus erat. Quare cum aliquando in cupiditatis suspicionem falso venisset, Deum ipsum animi sui testem adhibuit: *Deus testis est,* inquit, *istam omnem rerum ecclesiasticarum procurationem, quarum credimur amare dominatum, propter servitutem quam debeo charitati fratrum*

et timori Dei, tolerare me, non amare; ita ut ea, si salvo officio possim, carere desiderem **(Ibid., n. 9)**. Videri adhuc possunt, quae, ad refellendas Donatistarum calumnias, super hac re scribit, occasione legum, quae ecclesiasticas illorum possessiones episcopis Ecclesiae catholicae addicebant.

2. Verum ex ejus gestis clarius, quam ex verbis elucebat, quantum a pecuniae cupiditate vacuus existeret. Cum enim aliquis Ecclesiae quidpiam testamento legasset, malebat illud sibi offerri, quam per se exigi. *Nam et aliquas eum haereditates recusasse novimus,* ait Possidius, *non quia pauperibus inutiles esse possent, sed quoniam justum et aequum esse videbat, ut a mortuorum vel filiis, vel parentibus, vel affinibus magis possiderentur, quibus eas deficientes dimittere noluerunt* **(Possid., in Vita August., c. 24)**. Et ad id narrabat Aurelii Carthaginensis factum, quod omnibus virtutis specimen praebuerat. *Quam laudabile,* aiebat, *factum sancti et venerandi episcopi Aurelii Carthaginensis, quomodo implevit omnibus qui sciunt, os laudibus Dei? Quidam cum filios non haberet, neque speraret, res suas omnes retento sibi usufructu donavit Ecclesiae. Nati sunt illi filii, et reddidit Episcopus nec opinanti quae ille donaverat. In potestate habebat Episcopus non reddere; sed jure fori, non jure poli* **(Serm. 355, n. 5)**. Haec quoque regula retinenda ipsi videbatur, ut patris, qui filium suum iratus exhaeredasset, non susciperet haereditatem, sed filio redderet. Unde consilii sui rationem plebi suae redditurus, sic eam compellat: *Pater si viveret, non eum placarem? non ei filium suum reconciliare deberem? Quomodo ergo cum filio suo volo ut habeat pacem, cujus appeto haereditatem? Plane quando donavi filio, quod iratus pater moriens abstulit, bene feci: laudent, qui volunt;*

parcant, qui laudare nolunt. Quandoque etiam verebatur haereditates suscipere, ne forte sollicitudinibus et damnis Ecclesiam implicarent. Quapropter hac in re neque laudari, neque vituperari volebat. *Bonifacii haereditatem,* inquit, *suscipere nolui; non misericordia, sed timore. Navicullariam nolui esse Ecclesiam Christi. Multi sunt quidem, qui etiam de navibus acquirunt. Tamen una tentatio esset, iret navis, et naufragaret: homines ad tormenta daturi eramus, ut de submersione navis secundum consuetudinem quaereretur, et torquerentur a judice qui essent de fluctibus liberati? Sed non eos daremus: nullo pacto enim hoc facere deceret Ecclesiam. Onus ergo fiscale persolveret? Sed unde persolveret? Enthecam nobis habere non licet.* Locus hic ex iis intelligitur, quae habentur in jure Romano; nimirum eos qui frumentum publicum Romam aut Constantinopolim transvehere tenerentur, navicularios fuisse appellatos, illorumque haeredes eidem oneri successisse. Quod si naufragium accidisset, fisco damnum praestare cogebantur, nisi jacturam sola vi tempestatis, non culpa sua, contigisse approbarent. Ut autem hujus rei fidem facerent, saltem duo vel tres nautae dandi erant in quaestionem, et in primis navarchus, qui naufragium fecerat. Vocabulum autem entheca nihil aliud eo loci sonat, quam gazae repositorium, cum statim subdat Augustinus: *Non est enim episcopi servare aurum, et revocare a se mendicantis manum* **(Ibid., nn. 4, 5)**. Erat tamen Augustino quoddam gazophylacium excipiendis fidelium oblationibus, sed illud in pauperum usus brevi exhauriebatur **(Ibid., n. 13)**.

3. Improbabant nonnulli, quod haereditates aegre susciperet. Erant qui obmurmurarent, et nihil Hipponensi Ecclesiae hanc

ob causam donari quererentur. Hoc murmure adeo a ratione alieno non movebatur Augustinus: sed sua eum sapientia quibusdam in rebus facere compellebat, quod in aliis minime faceret. Etsi enim oblationes vel probrosas, vel Ecclesiae graves molestasque respuebat: profitebatur tamen se oblationes sanctas suscipere; et reipsa plures id generis suscepit **(Ibid., n. 4)**. Si quis igitur Ecclesiae vel donaret, vel testamento legaret domum, aut agrum, aut villam, non respuebat, sed suscipi jubebat **(Possid., in Vita August., c. 29)**. Frequenter etiam fideles commonebat, ut Christum in numero filiorum haberent, et in partem haereditatis vocarent; quod ubi fecissent, hanc libenter portionem suscipiebat **(Serm. 355, n. 4)**. Eos pariter hortabatur, ut curiose perquirerent, an servi Dei et Ecclesiae ministri aliqua re indigerent, et eorum preces liberalitate sua quamprimum praevenirent **(Enarr. in Psal. CIII, serm. 3, nn. 10, 12)**. Illud autem eo libentius dicebat, quod omnibus exploratum esset, eum hac in re minime curare, ut hanc in ipsum beneficentiam et curam adhiberent **(Enarr. in Psal. CXLVII, n. 17, et Enarr. in Psal. CIII, serm. 3, n. 12)**. *Sed et de neglecto a fidelibus gazophylacio et secretario, unde altari necessaria inferuntur,* Possidii verba sunt, *aliquando in ecclesia loquens admonebat; quod etiam beatissimum Ambrosium se praesente in ecclesia tractavisse nobis aliquando retulerat* **(Possid. in Vita August., c. 24)**. Securius ac tutius censebat, sola testamento legata, quam haereditates integras ab Ecclesia suscipi: haereditates tamen interdum suscipiebat, ut Juliani haereditatem, quod nulla prole relicta obiisset **(Serm. 355, n. 4)**. *Quidam etiam ex honoratis Hipponensium,* ait Possidius, *apud Carthaginem vivens, Ecclesiae Hipponensi possessionem donare voluit, et confectas tabulas, sibi*

usufructu retento, ultro eidem sanctae memoriae Augustino misit: cujus ille oblationem libenter accepit, congratulans ei quod aeternae suae memor esset salutis. Verum post aliquot annos nobis forte cum eodem cominus constitutis, ecce ille donator litteras per suum filium mittens, rogavit ut illae donationum tabulae suo redderentur filio; pauperibus vero erogandos direxit solidos centum. Quo ille sanctus cognito, ingemuit, hominem vel finxisse donationem, vel eum de bono opere poenituisse, et quanta potuit, Deo suggerente cordi ejus, cum dolore animi ex eadem refragatione dixit, in illius scilicet increpationem et correctionem: et tabulas, quas ille sponte miserat, nec desideratas, nec exactas, confestim reddidit; pecuniamque illam respuit, atque rescriptis eumdem, sicut oportuit, et arguit et corripuit; admonens ut de sua simulatione vel iniquitate cum poenitentiae humilitate Deo satisfaceret, ne cum tam gravi delicto de saeculo exiret **(Possid., in Vita August., c. 24)**.

4. Quidam Honoratus, facultatibus suis non dimissis, in Tagastensi coenobio monasticam vitam amplexus, postmodum in Thiavensi Ecclesia presbyter ordinatus est. Post ejus obitum Thiavenses illius bona, sive hoc uno nomine, quod apud ipsos presbyter fuisset ordinatus, sive aliquo donationis titulo sibi vindicarunt. Contra vero Alypius haec bona monasterio suo, quod Honoratus in eo monasticum fuisset institutum sectatus, asserere nitebatur; et cum monachus nihil proprium possidere debeat, quidquid ille habuisset, ad monasterium suum pertinere contendebat. Sin decerneretur monachos posse quidpiam possidere, locum iis dari ad procrastinandam, quantum possent, rerum suarum venditionem. Hac de causa Thiavam se cum Alypio contulit

Augustinus: sed cum temporis angustiae utrumque diu hac de re deliberare non sivissent, juri, quod Thiavenses sibi vindicabant, intercessit; visusque est probasse sententiam Alypii, qui dimidiam bonorum Honorati partem Thiavensibus, alteram vero pauperibus, hoc est monachis coenobii sui Tagastensis, addici volebat; sic tamen ut illis dimidia pars quam ista divisione amitterent, ab Augustino aliunde provideretur. Non placuit Thiavensibus ista partitio. Quin etiam videntur insimulasse Alypium, quasi minus hac in re aequitatem, quam suas ipsius rationes commodaque attenderet. In eo tamen statu controversia tunc ista relicta est. Verum cum Augustinus post reditum causam istam momento suo diu ponderasset, vidit illam controversae pecuniae partitionem suspicione cupiditatis non carere, prorsusque redolere homines, qui de pecuniario commodo, non de justitia laborarent: sic incidere se in eam mali speciem, a qua nos Apostolus jubet abstinere **(I Thess. V, 22)**; labem se praesulibus, qui magni apud populum erant nominis, aspergere; seque infirmorum animis mortem inferre, quorum ad salutem permagni interesset, persuasissimum habere, praesules in hujuscemodi rebus sordida pecuniae cupiditate non duci. Quod quidem tunc temporis eo magis cavendum erat, quod nuper hi populi catholicae paci accessissent, post multos labores ea de causa susceptos; quorum particeps in primis fuerat Augustinus, cum testetur se ab iis nullatenus posse desciscere. Possidius ipse binas notat Augustini litteras ad Thiavenses contra Donatistas **(In Indic., cap. 3)**. Quod attinet ad incommodum, quod Alypius in his bonis Ecclesiae Thiavensi addicendis videbat, propter hanc scilicet causam, quod monachi nuntium bonis suis remittere tenerentur, satis animadvertebat Augustinus id incommodi in ista quoque

divisione reperiri; ita ut minus periculi fore censeret, si nihil omnino Thiavensibus concederetur. Aliunde rationem Alypii non valere arbitrabatur, et in his civilibus bonis standum esse putabat imperio legum civilium; juxta quas monachi illis temporibus res suas obtinebant, donec eas vendidissent, aut earum donationem fecissent: adeo ut monachis ante constitutam donationem morientibus, non monasterium, sed privati earumdem ex legum praescripto haeredes succederent. Cujus rei aliquot exempla praecesserant. Augustinus igitur monachos, prius quam reciperentur, ad rerum suarum venditionem aut donationem astringi, valde probabat: sin re sua non vendita nec per donationem in quempiam translata morerentur, eorum bona juris civilis sequi debere praescriptum; ut praesules ab ipsa etiam cupiditatis specie prorsus vacui et puri existerent, et hanc integritatis famam dispensationi suae tantopere necessariam sibi servarent incolumem. Ex hac regula, bona Honorati ad Thiavenses pertinebant. Sed ut ea falsa fuisset; quoniam illius falsitas Thiavensibus demonstrari non poterat, satius esse censebat Augustinus, et eorum infirmitati obsequi, et offensionis vitandae gratia horum bonorum possessionem illis cedere. Movebatur exemplo Christi Domini, qui tributum, a quo ipse liberum se professus est, eam ob causam persolvit; sicut et gestis Apostoli, qui ut famae suae consuleret, in ipso Ecclesiae jure pepercit infirmis, et debitum stipendium aliquando non exegit. Quamvis Augustinus his rationibus adductus id persuasum haberet; tamen ne in sententiam suam proclivior erraret, rem Samsucio episcopo Turrensi exposuit, eique id unum retulit, quod ipse cum Alypio primum statuisset. Samsucius in liberalibus quidem litteris non admodum exercitatus, sed vera fide eruditus, ad haec exhorruit, et tam

foedam rem cujuslibet vita et moribus indignissimam, in Augustini et Alypii mentem venisse miratus est. Quapropter Augustinus, ut haereditatem Honorati Thiavensibus omnino cederet, scripsit ad eos epistolam, quam ad Alypium direxit, rogans ut subscriptam ad eos quamprimum transmitteret. Simul illi rationes, quibus ad sententiam mutandam inductus est, graviter exponit. Hanc quoque regulam retineri vult, ut quidquid jure civili clerici fuerit, ad ipsius Ecclesiam pertineat. Neque vero ponit, vel id vi donationis antea constitutae fieri, vel Honoratum quidquam de rebus suis statuisse. Canones tamen Antiocheni **(Conc. Antioch. canone 24; Labbe, tom. 2, pp. 571, 580, etc.)** et Hipponenses **(Codice Canon Afric. can. 32)** permittunt clericis sua, quibus velint, relinquere; nec eorum Ecclesiis addicunt, nisi quae clericatus sui tempore nomine suo comparaverint. Videtur porro haec facultas quibusdam veluti cancellis postmodum fuisse restricta; legimusque concilium Carthaginense tertium idibus septembris celebratum, anno quadringentesimo primo, ipsos etiam episcopos anathemate percutere, qui alienos, vel etiam consanguineos suos gentiles aut haereticos, Ecclesiae praetulissent **(Ibid., can. 81)**. Forsan quoque decretum istud in posterioribus conciliis amplificatum est, et alicujus imperatorii edicti auctoritate roboratum. Quod vero speraret Alypius, Augustinum dimidiam partem, quam Thiavensibus concedi volebat, monasterio Tagastensi persoluturum, testatur Augustinus, modo id Alypius justum esse liquido perspiciat, non abnuere se; sed cum habuerit redditurum, id est, cum tanta sibi eleemosyna obvenerit, ut hinc ea summa detracta, non minor quam aequalis pars pro numero fratrum ad Hipponense monasterium perveniat. Quandonam porro contigerit tota haec controversia **(Epist.**

83), ignoramus. Id unum liquet, Samsucium episcopalem sedem tenuisse initio episcopatus Augustini, neque de eo quidquam comperiri post annum quadringentesimum septimum.

5. Quamvis ipse, cum animum ab omni cupiditate, et ab importuno negotiorum tumultu maxime alienum gereret, nunquam domum, agrum, aut villam emere voluerit **(Possid., in Vita August., c. 24)**; cuidam tamen e clericis suis auctorem se fuisse testatur ad possessionem aliquam in Ecclesiae commodum comparandam: sed eo tamen consilio, ut si forsan in gradu non persisteret, sua ei possessio redderetur, ut ipsi ejusque consanguineis omnis expostulandi tolleretur occasio **(Serm. 356, n. 7)**. *Fabricarum,* ait Possidius, *novarum nunquam studium habuit, devitans in eis implicationem sui animi, quem semper liberum habere volebat ab omni molestia temporali: non tamen illa volentes, et aedificantes prohibebat, nisi tantum immoderatos* **(Possid., in Vita August., c. 34)**. Leporium presbyterum construere jussit xenodochium pecunia Ecclesiae in hunc finem collata. Ejusdem sancti Praesulis jussu Leporius adhuc basilicam ad Octo Martyres residua pecunia aedificavit **(Serm. 356, n. 10)**. Heraclius, qui ad summum diaconus erat, memoriam sancti martyris Stephani, ut videtur, suis sumptibus erexit **(Ibid., n. 7)**. Verisimile est Augustini temporibus conditam fuisse memoriam Protasii et Gervasii martyrum, in qua sermonem die anniversario eorum apud Mediolanum inventionis habuit **(Serm. 286, n. 4)**, non ipso natali, ut in veteribus libris praenotabatur. Erat et alia memoria eorumdem martyrum in villa Victoriana dioecesis Hipponensis: sed illa decem aut

duodecim leucis ab urbe aberat **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 7)**.

CAPUT IV. 1 *Sublevandis pauperibus intendit. 2 In gratiam Fascii aere alieno pressi scribit ad plebem Hipponensem. 3 In commendatione sua et intercessione apud Potestates aliis praestanda modeste se gerit. 4 In rusticanorum gratiam scribit ad Romulum.*

1. Nil opus est testimoniis, ut ostendamus in quos usus Augustinus Ecclesiae suae reditus impenderet. Observabimus tamen, eum scribere, quod e Piniani eleemosynis accepisset, erogasse se, ut placuerat; partem quidem clericis monachis, et paucissimis indigentibus extra monasterium contulisse: penes se residuum esse, quod pari modo sit erogaturus **(Epist. 126, n. 8)**. Hos unos oblationum Ecclesiae participes faciebat. Diximus superius, nullam eum apud se pecuniam habuisse sepositam. *Non est enim episcopi,* ait, *servare aurum, et revocare a se mendicantis manum. Quotidie tam multi petunt, tam multi gemunt, tam multi nos inopes interpellant; ut plures tristes relinquamus, quia quod possimus dare omnibus, non habemus* **(Serm. 355, n. 5)**. Pauperum semper memor erat, eisque inde erogabat, unde et sibi suisque omnibus secum habitantibus erogabatur; hoc est, vel ex reditibus possessionum Ecclesiae, vel etiam ex oblationibus fidelium. *Dum Ecclesiae pecunia deficeret, hoc ipsum populo Christiano denuntiabat, non se habere quod*

indigentibus erogaret **(Possid., in Vita August., c. 24)**. Illud ipsum facere videtur in sermone quem habuit in anniversario episcopalis ordinationis suae **(Serm. 339, n. 3)**. Gratulatur alibi plebi suae, quae curabat ut ne ipse alicujus rei indigeret; et fraternam fratribus misericordiam exhibebat **(Epist. 268, n. 1)**. Qui tamen Ecclesiae reditus administrabant, mutuam quandoque pecuniam sumere, et aes alienum contrahere cogebantur **(Serm. 356, n. 15)**. Supervacaneum esset seriem locorum attexere, in quibus populum ad stipem pauperibus erogandam cohortatur. Annuam vestiendorum indigentium consuetudinem in populo suo constituit **(Epist. 122, n. 2)**: de quo more loquitur quodam sermone, et ejus exhortationem publica laetitiae significatione populus excepit **(Serm. 2, n. 8)**. Eo tamen absente consuetudo ista semel intermissa est. Verum subinde per litteras, quas clero suo et Hipponensi populo scripsit, hanc oblivionem reprehendit. Et quoniam calamitosa tunc erant tempora, quibus, ut videtur, Alarici in Africam irruptio metuebatur, monet eo magis fideles ad inopiam pauperum sublevandam obstringi **(Epist. 122)**.

2. Christianus quidam catholicus (Fascio nomen fuit) cum a creditoribus suis ob debitum decem et septem solidorum urgeretur, nec solvendo esset, ad ecclesiae auxilium, ne in vincula raperetur, convolavit. Theodosius Augustus anno trecentesimo nonagesimo septimo edixerat, fisci debitores, qui ad ecclesiam confugissent, inde extrahendos, aut episcopos, a quibus occultarentur, aes alienum, quo illi essent obstricti, dissoluturos. Quam legem ad privata debita extenderat Arcadius anno trecentesimo nonagesimo octavo. Igitur sive illarum legum auctoritate, sive ipsius causae aequitate freti creditores Fascii, cum proficisci cogerentur, et

hac de causa dilationem ei dare non possent, cum ipso Augustino ea de re conquesti vehementer instituerunt, ut aut Fascium sibi traderet, aut ipse provideret unde Fascii debitum solveretur. Obtulit Fascio Augustinus, ut de ipsius negotio ad populum diceret: sed ille pudore deterritus sanctum praesulem, ne faceret, deprecatus est. Itaque cum alia ejus adjuvandi ratio non suppeteret, mutuos à Macedonio decem et septem solidos accepit, quos Fascii creditoribus dedit. Hic vicissim hanc ei summam ad certum diem redditurum se pollicitus est; quod nisi praestaret, verba hac de re ad populum haberi consensit. Ad constitutam tamen diem non venit Fascius; qua de re quia commonitus non fuit Augustinus, ut ipso die Pentecostes, quo aderat major populi frequentia, sermonem inde faceret, atque mox itineri se commisit; ideo e loco, in quo tunc versabatur, plebem Hipponensem per litteras rogavit, ut hanc summam, non tam Fascium, quam fidem qua ipse se obstrinxerat Macedonio, liberatura eleemosynae nomine conferret. Scripsit simul ad clerum suum, ut si collata a populo pecunia non sufficeret, ex ecclesiae bonis residuum compleretur. Malebat tamen hanc summam ex populi sui pia liberalitate depromere, ut esset veluti fructus ortus e coelestibus pluviis, quibus eam Deus per ipsius ministerium jugiter irrigabat **(Epist. 268)**. Notat Possidius, illius erga miseros pietatem eo fuisse progressam, ut ad complures captivos et pauperes sublevandos vasa ecclesiae initiata frangi conflarique jusserit. In quo si carnalem nonnullorum sensum offenderet, certe Ambrosii doctrinam et exemplum alacri animo sectabatur **(Possidius, in Vita August., c. 24)**.

3. Quos Deus curae et dilectioni suae commiserat, etiam commendatione sua, et datis epistolis, apud saeculi potestates

adjuvabat. Sed hanc suam a melioribus rebus occupationem tanquam angariam deputabat, suavem semper habens de iis quae Dei sunt, vel allocutionem, vel collocutionem fraternae ac domesticae familiaritatis **(Ibid., c. 19)**. Sacerdotii sui esse censebat, pro reis apud judices intercedere. Cum enim alicujus vita periclitaretur in judicio, concurrebatur in ecclesiam; rogabatur episcopus, ut intermissis occupationibus vel gravissimis, pro reo deprecaretur. Quod tamen Augustinus verecunde et moderate agebat. *Novimus eum,* ait Possidius, *a suis charissimis litterarum intercessum apud saeculi potestates postulatum non dedisse, dicentem cujusdam sapientis servandam esse sententiam, de quo scriptum esset, quod multa suae famae contemplatione amicis non praestitisset. Et illud nihilominus suum addens, quoniam plerumque potestas quae praestat, premit. Cum vero intercedendum esse rogatus videbat, tam id honeste ac temperate agebat, ut non solum onerosus aut molestus non videretur, verum etiam mirabilis existeret* **(Ibid., c. 20)**. Refert deinde Possidius testimonium, quod Macedonius Africae vicarius illi hac de re tribuebat: attamen ejus modesta demissio et innata illi lenitas non obstabant, quominus graviori quandoque et velut minaci modo intercederet: siquidem veritas et dulcis est, et amara: quando dulcis est, parcit; quando amara, curat **(Epist. 247, n. 1)**.

4. Quidam Romulus, quem Augustinus per Evangelium in Christo genuerat, Ponticanum actorem suum in possessione sua collocatum, colonis eidem villae subjectis praefecerat. Is cum tributa Romulo debita ab illis exegisset, quod ipse inficiari non poterat, ea ad se intervertit. Romulus, cui aliunde nonnullus Dei timor inerat, hos rusticanos, qui vix semel

solvendo fuerant, ad pendenda denuo tributa teneri contendebat. Iniqua haec agendi ratio Augustinum vehementius perculit, minus tamen egentium colonorum, qui opprimebantur, quam ipsius Romuli causa, qui hac tyrannide divinam in se vindictam provocabat. *Neque enim tam miser sum,* inquit, *et alienus a visceribus Christi, ut non gravissimo vulnere feriatur cor meum, quando sic agunt quos in ejus Evangelio genui.* Romulum igitur compellavit, contendentem hos colonos Ponticano solvere non debuisse; quibus tamen ipse contrarium per litteras non praescripserat; citra quas fieri non poterat, ut rusticani, qui Ponticanum videbant ab eo sibi praepositum, pecuniam domino debitam pendere detrectarent. Cum Augustinus nihil apud Romulum hac vice profecisset, misit die sabbati ad eum adhuc prandentem, ut Hippone-Regio non proficisceretur, nisi se adiisset. Renuntiavit ita se esse facturum. Postridie tamen in ecclesiam venit, oravit, et sancto praesule insalutato profectus est. Erat hoc Augustinum summo despicatui ducere. Piissimus tamen praesul, ut se sancte ulcisceretur, veniam illi suis a Deo precibus depoposcit. Sed quoniam reus hanc obtinere non poterat, nisi se ipse corrigeret, sanctus Praesul acerrimam ad eum epistolam scribere coactus est, in qua illum obtestatur atque obsecrat, ut injuriam attendat, qua se ipsum magis, quam villicos suos laederet, erga quos, ut inficiari non poterat, iniquissime se gereret. *Et modo quidem,* inquit, *non rogandus, sed objurgandus es: nam et hoc scriptum est, «Ego quem amo, redarguo et castigo*» **(Apoc. III, 19)**. *Ego tamen, si pro me rogandus esses, forte non te rogarem: quia vero pro te rogandus es, rogo te iratum, ut parcas tibi, ut placeris tibi; ut tibi placetur ille quem rogas. Aperiat tibi sensum, ut videas quae facis, et exhorreas et emendes. Parva enim et quasi nulla*

tibi videntur, quae tam magna mala sunt, ut quando te domita cupiditas ea considerare permiserit, riges lacrymis terram, ut Deus misereatur tui. Verebatur Augustinus, ne ille his litteris magis exasperatus in colonos suos acrius desaeviret; sed addit, si hoc accidat, illis imputatum iri ad meritum bonum, quod pro ejus salute, propter quam scribebat, eum paterentur iratum. Unum Dei judicium illi minitatur; quoniam apud homines, qui formulas a legibus constitutas ad alios iniquos actus prohibendos sequi tenentur, causam obtinere Romulus poterat. Unde consectarium est, quamvis aliis minime denegare debeamus, quod iis reddere ex humanarum legum praescripto tenemur; nobis tamen non semper licere, quod ex iisdem legibus nobis alii debent, exigere **(Epist. 247, n. 1)**.

CAPUT V. 1 *Augustini regula et prudentia in visitationibus vel in aliis praestandis officiis. 2 In Germanicianensis paraeciae gratiam scribit ad Pancarium. 3 Universae Ecclesiae pro sua parte ac facultate dat operam. 4 Causis dirimendis se occupari conqueritur.*

1. Ut sancti Praesulis in administranda Ecclesia curam ductumque pergamus exponere: *In visitationibus,* inquit Possidius, *modum tenebat ab Apostolo definitum, ut nonnisi pupillos et viduas in tribulationibus constitutas visitaret. Et si forte ab aegrotantibus ob hoc peteretur, ut pro eis in praesenti Dominum rogaret, eisque manus imponeret, sine mora pergebat. Feminarum autem monasteria nonnisi urgentibus*

necessitatibus visitabat. Servandum quoque in vita et moribus hominis Dei referebat, quod in instituto sanctae memoriae Ambrosii compererat, ut uxorem cuiquam nunquam posceret, neque militare volentem ad hoc commendaret, neque in sua patria petitus iret ad convivium. De singulis rebus reddens causas, scilicet ne dum inter se conjugati casu jurgarent, ei maledicerent per quem conjuncti essent; sed plane ad hoc sibi jam illis consentientibus petitum interesse debere sacerdotem, ut vel eorum jam pacta et placita firmarentur, vel benedicerentur. Et ne militiae commendatus ac male agens, ejus culpa suffragatori tribueretur. Et ne per frequentiam in patriae conviviis constitutus, temperantiae amitteretur modus **(Possidius, in Vita August., c. 27)**. Videbimus inferius vigilantissimum Praesulem officia toti suae dioecesi exhibentem, quae Hipponi-Regio praestabat.

2. Erat in ejus dioecesi Germanicianensis paroecia, cujus presbyter Secundinus semper populo placuerat. Ubi tamen Pancarius quidam illuc advenit, scripsit ad Augustinum **(Epist. 251)**, paratos esse incolas eum criminibus accersere. Pancarius iste, ut videtur, cum alio de hujus pagi possessione contendebat, qua de causa multa patiebantur incolae. Cum autem Secundinum in hoc negotio suae voluntati faventem non reperisset, Donatistas in eum pagum, in quo antea non fuerant, ad ejus nomen deferendum advocarat. Rescribit ad Pancarium Augustinus, mirari se quod Germanicianenses de Secundino conquerantur; se tamen quae illi objiciuntur, si modo catholici sint qui objiciunt, non posse contemnere: haereticorum autem accusationes admittere nec posse nec debere: quocirca primo agat Pancarius, ut haeretici non sint ubi ante adventum ipsius non fuerant, tum se causam

presbyteri, sicut eam audiri oportet, auditurum. Simul commendat ne Secundini domum diripi vastarique aut eum de ecclesia sua deponi patiatur. Monet etiam ut causam quantocius curet componendam, ne indigenae ea occasione diutius affligantur.

3. Unius Hipponensis Ecclesiae, cui se servum divinitus datum esse dicebat **(Epist. 124, n. 2)** curam propriam ad se pertinere arbitrabatur. Quapropter ab ea nunquam nisi invitus aberat **(Epist. 34, n. 5)**. Populus vicissim semper illius absentiam moleste ferebat **(Epist. 122, n. 1)**, et ut erat ex omni pene parte infirmus, inde ad periculosissimam usque offensionem et scandalum interdum laborabat. Eam ob rem erat in urbe magis assiduus **(Epist. 124, n. 2)**. Quin etiam corpore absens, semper spiritu cordisque affectu praesens illis aderat. Ab urbe, ut ait, nunquam discedebat licentiosa libertate, sed necessaria servitute, ut aliis Ecclesiae membris debita praestaret officia **(Epist. 122, n. 1)**. Hac enim de causa singulis ferme annis Carthaginem, frequenter ad alia loca, et aliquando in Mauritaniam usque se conferebat **(Epist. 193, n. 1)**. Ipsis etiam navigationis laboribus ac periculis sese lubenter objecisset, transmarinas regiones pro Ecclesia petiturus, ipsamque aulam imperatoriam, ut ejus collegae factitabant, nisi ejus infirma valetudo obstitisset **(Epist. 122, n. 1)**. Apud alias ecclesias tantum agebat, quantum episcopi dioecesani vel permitterent, vel imponerent **(Epist. 34, n. 5)**. Conciliis per diversas provincias celebratis adesse, cum posset, non omittebat, studio succensus inserviendi non suis commodis, sed honori Christi, faciendique pro virili sua parte, ut sanctae Ecclesiae catholicae et inviolata fides maneret, et illibata disciplina **(Possid., in Vita August., c. 21)**. Cum ab

episcopis deputatis haberentur synodi, aut ecclesiastici judices ad quasdam controversias dirimendas deligerentur, ipse episcoporum Numidiae nomine ferme semper cooptari solebat. Episcoporum pariter ordinationibus, interdum etiam basilicarum dedicationibus intererat, ut videre licet in epistola ad Nobilium episcopum **(Epist. 269)**, qui eum ad fabricae suae dedicationem invitarat. Iter tam prolixum deprecatur, utens hiberni temporis suaeque senectutis excusatione; se tamen illud lubenter suscepturum scribit, nisi corporis infirmitate praepediretur.

4. Apostolus decernens fideles non apud saecularium magistratuum tribunalia, sed a sapientibus et sanctis ipsius Ecclesiae viris, qui in locis consisterent, judicari debere, episcopis alienas causas audiendi necessitatem imposuit **(De Opere monach., n. 37)**. Christiani quoque imperatores hanc episcopis judicandi potestatem non una tantum lege firmaverant. Augustinus igitur sive a Christianis, sive a cujusvis sectae hominibus ad causas audiendas interpellatus, illis sedulo vacabat; et hoc munere, quod pietatis suae esse ducebat, religiose fungebatur. Simul tamen prae oculis habebat illud cujusdam effatum: Malle se inter ignotos, quam inter amicos causas audire: quoniam de incognitis eum, secundum quem ex juris norma sententia diceretur, posset amicum acquirere; de amicis vero eum, contra quem sententia proferretur, esset fortasse perditurus **(Possid., in Vita August., c. 19; August. Epist. 33, n. 5)**. Huic obeundo muneri interdum ad usque horam refectionis, aliquando autem tota die jejunans vacabat. Admodum laboriosa erat, et molesta haec occupatio ei viro, qui unius veritatis contemplandae studio afficiebatur **(Enarr. in Psal. CXVIII, serm. 24, n. 3)**.

Hinc ea de re passim conqueritur, maluissetque certas singulis diebus horas in opere manuum consumere, quam his negotiorum anfractibus et molestiis implicari **(De Opere monach., n. 37)**: sed hanc operam fratribus suis, praesertim infirmioribus, denegare non poterat. Quapropter id laboris non sine ulla consolatione perferebat, sperans se ex patientia sua fructum vitae aeternae aliquando percepturum. *Nostras orationes,* inquit, *saepe sauciat et debilitat caligo et tumultus saecularium actionum; quas etsi nostras non habemus, eorum tamen qui nos angariant mille passus, et jubemur ire cum eis alia duo, tantae nobis ingeruntur, ut vix respirare possimus: credentes tamen quod ille, in cujus conspectu intrat gemitus compeditorum, perseverantes nos in eo ministerio, in quo dignatus est collocare, cum promissa mercede, adjuvantibus orationibus vestris, ab omni angustia liberabit* **(Epist. 48, n. 1)**. Cum ad populum verba faceret, hortabatur eos, quibus injustae lites inferrentur, ut se pecunia redimere et expedire conarentur; quod ipse in causis ad se delatis, cum posset, factitabat. *Vult aliquis,* ait quodam sermone, *avocare te litibus a Deo tuo: non habebis quietum cor, non habebis tranquillum animum; everteris cogitationibus tuis, irritaris adversus ipsum adversarium tuum. Ecce tempus perdidisti. Quanto ergo melius est ut nummum amittas, et tempus redimas? Fratres mei, in causis vestris et in negotiis vestris, quando ad nos judicanda veniunt, si homini christiano dico, ut pro tempore redimendo, perdat aliquid suum; quanto majore cura et fiducia debeo dicere, ut reddat alienum? Ambos enim christianos audio. Jam ille calumniosus, qui vult alteri facere causam, et tollere ab illo vel pro compositione, gaudet ad ista verba. Apostolus dixit: «Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt»* **(Ephes. V, 15)**. *Facio ergo*

calumniam christiano illi; velit nolit, dat mihi aliquid, ut tempus redimat, quia episcopum audivit. Dic mihi, si illi dicturus sum, Perde aliquid ut sis otiosus; tibi non sum dicturus, Calumniose, perdite, fili diaboli, quare res alienas auferre moliris? Causam non habes, et calumnia plenus es. Addit deinde: *Sed hoc forte rides, quia pecuniam rapis. Ride, ride, et contemne: ego erogem, veniet qui exigat* **(Serm. 167, c. 3, n. 4)**. Litigatores, haud dubie vitandae provocationis causa, sic ad amice transigendum hortabatur, etiam cum de unius injusta causa, et de alterius jure non ambigeret. De his probabiliter negotiis a populo suo tandem obtinuit, ut per quinque cujuslibet hebdomadae dies a nemine interpellaretur. Sed hoc ubi ad breve tempus servatum est, irruptum est violenter in eum, et ante ac post meridiem occupationibus hominum occupari coactus fuit **(Ep. 213, n. 5)**. Tandem anno quadringentesimo vigesimo sexto in Heraclium presbyterum, quem sibi successorem designavit, id oneris refudit. Harum occupationum molestiam singulari patientia, qua illam tolerabat, non modo ad suam ipsius, verum etiam ad eorum, qui apud ipsum causam dicerent, salutem convertere nitebatur. Cum enim litigantes audiret, simul interiorem animarum statum et diversos cordium affectus expendebat; et ex modo quo sua negotia procurarent, suumque jus persequerentur, observabat quantum quisque vel in fide bonisque operibus proficeret, vel ab iis deficeret. Et ubi se commoda offerebat occasio, divinae legis veritatem partes docebat, eamque illis toto animo et omni studio inculcans, ad vitam aeternam adipiscendam suis eos sermonibus hortabatur: id unum videlicet in controversiis aliorum dirimendis lucrum quaerebat, ut ea, quae Deo et hominibus ex christianae pietatis praescripto debemus, implerent. *Et faciebat hoc tanquam*

speculator a Domino constitutus domui Israel, praedicans verbum atque instans opportune, importune arguens, hortans, increpans, in omni longanimitate et doctrina; praecipueque operam dans instruere eos, qui essent idonei et alios docere **(Possid., in Vita August., c. 19)**. Sic quacumque oblata occasione utens, nunquam non operam dabat aliis sive privatim sive palam instituendis.

CAPUT VI. 1 *In divini verbi praedicationem sedulo incumbit sanctus Episcopus. 2 Audito eo concionante, Firmus Manichaeus ad Christi fidem convertitur. 3 Quaedam in ejus Sermonibus observatu digna. 4 Latine concionabatur apud Hipponem. 5 Consuetudo audiendi verbum Dei sedendo, quam quae Africanarum Ecclesiarum erat, audiendi scilicet stando, magis illi probatur.*

1. Maximum emolumentum Africanis Ecclesiis attulit Augustini episcopatus, eo potissimum nomine, ipsius Paulini judicio, quod verba coelestia ejus ore percipere meruerunt **(Epist. 32, n. 2)**. Ut enim Evangelium adhuc presbyter pro virili sua parte annuntiaret; *factum est, ut episcopus multo instantius ac ferventius, majore auctoritate, non adhuc in una tantum regione, sed ubicumque rogatus venisset, verbum salutis aeternae alacriter ac gnaviter pullulante atque crescente Domini Ecclesia*

praedicaret **(Possidius, in Vita August., c. 19)**. Possidii verba illa sunt; qui rursum de ejusdem in praedicatione labore assiduo tradit: *Verbum Dei usque ad ipsam suam extremam aegritudinem impraetermisse, alacriter et fortiter, sana mente, sanoque consilio in Ecclesia praedicavit* **(Ibid., c. 31)**. Tantum ei vel juveni tributum est, ut ubicumque adesset, si dicendum erat ad populum, id muneris ei semper deferretur, et ipse raro tacere atque alios audire permitteretur **(Retract. prologo, n. 2)**. Et vero ipse modeste se gerens, ac unius Hipponensis Ecclesiae cura contentus, in aliis civitatibus ecclesiastica negotia tantum curabat, quantum earumdem civitatum praesules ei permitterent, vel potius imponerent **(Epist. 34, n. 5)**. Jam vidimus eum, quidquid fere vacui temporis haberet, iis quae ad populum dicturus erat, parandis insumere consuevisse **(Epist. 73, n. 5)**. Sermo trecentesimus quinquagesimus primus videtur ad verbum fuisse praescriptus, et mandatus memoriae. Extemporalem aliquando concionem habebat. Ubi de illius in Joannem Tractatibus agemus, videbimus illum diebus quinque continuis fuisse concionatum. Geminos in Psalmum octogesimum octavum sermones eodem die habuit; alterum matutinis horis, pomeridianis alterum. Nec a verbi ministerio abstinebat, etiam cum languor ei propemodum verba praecluderet: et vires loquendo recuperabat **(Serm. 42, cc. 1, 3)**. Tanto nimirum profectus populi sui studio flagrabat, ut laboris ac doloris sensu carere videretur.

2. Ex fortuitis aliquando casibus judicabat, quid sibi Deus ad populum dicere praeciperet. Exempli causa, si lector, qui saepius puer erat, psalmum ipse delegisset, aut errasset **(Serm. 352, c. 1, n. 1)**; vix in animum inducere

poterat, ut certis de quaestionibus ad populum verba faceret; quod tamen agere non omittebat, cum ex interiori cordis motu Deum id velle sentiret **(Serm. 52, c. 8, n. 20)**. Aliquando Deus aliud ei, quam quod fuerat praemeditatus, suggerebat **(Serm. 71, c. 5, n. 8)**. Cujus rei Possidius insigne refert exemplum in haec verba: *Scio item non solus ipse, verum etiam alii fratres et conservi, qui nobiscum tunc intra Hipponensem Ecclesiam cum eodem sancto viro vivebant, nobis pariter ad mensam constitutis eum dixisse: Advertistis hodie in ecclesia meum sermonem, ejusque inicium, et finem contra meam consuetudinem processisse, quoniam non eam rem terminatam explicuerim, quam proposueram, sed pendentem reliquerim? Cui respondimus: Ita nos in tempore miratos fuisse scimus, et recognoscimus. At ille: Credo, ait, quod forte aliquem errantem in populo Dominus per nostram oblivionem et errorem doceri et curari voluerit; in cujus manu sunt et nos et sermones nostri. Nam cum propositae quaestionis latebras pertractarem, in aliud sermonis excursu perrexi; atque ita non conclusa vel explicata quaestione, disputationem terminavi, magis adversum Manichaeorum errorem, unde nihil dicere decreveram, disputans, quam de iis quae asserere proposueram. Et post haec, nisi fallor, ecce alia die, vel post biduum, venit quidam Firmus nomine, negotiator, et intra monasterium sedente sancto Augustino nobis coram, ad pedes ejus genibus provolutus sese jactavit, lacrymas fundens, et rogans ut pro suis delictis sacerdos cum sanctis Dominum precaretur, confitens quod Manichaeorum sectam secutus fuisset, et in ea quam plurimis annis vixisset, et propterea pecuniam multam ipsis Manichaeis vel eis quos dicunt Electos, incassum erogasset; ac se in Ecclesia, Dei misericordia fuisse ejus tractatibus nuper correctum, atque*

catholicum factum. Quod et ipse venerabilis Augustinus, et nos qui tunc aderamus, ab eodem diligenter inquirentes, ex qua re potissimum in illo tractatu sibi fuerit satisfactum, et referente eo, nobisque omnibus sermonis seriem recognoscentibus, profundum consilium Dei pro salute animarum admirantes et stupentes, glorificavimus sanctum ejus nomen, et benediximus; qui cum voluerit, et unde voluerit, et quomodo voluerit, et per scientes, et per nescientes salutem operatur animarum. Et ex eo ille homo proposito servorum Dei adhaerens, negotiatoris dimisit actionem, et proficiens in Ecclesiae membris, in alia regione ad presbyterii quoque, Dei voluntate petitus et coactus, accessit officium, tenens atque custodiens propositi sanctitatem: et forte adhuc usque in rebus humanis vivit trans mare constitutus **(Possidius, in Vita August., c. 15)**.

3. In senectute cum gravitate majori, sed minori prolixitate concionabatur **(Serm. 350, n. 3)**. Aliquando prae nimia fatigatione viribus fractis, cogebatur sermonem abrumpere, ut ipsa die Paschae accidit, ob laborem, quem in pervigilio festi jejunus toleraverat **(Serm. 320)**. Sermonibus finem frequentius imponebat, ne nimiis auditores suos documentis oneraret. A praedicatione interdum abstinebat, ut spatium populo daret ad ea, quae ante dixisset, attenta mente recolenda **(Serm. 352, c. 1, n. 1)**. Verum cum populus sermones ejus avide ac salubriter exciperet, iis proritabatur illius fames, nedum satiabatur. Itaque piis ejus et utilibus votis cedere cogebatur. Studium suum populus et attentionem animi ad eum audiendum significabat; indicans modo intelligere se res difficillimas, quas enodaret; modo ea, quae dicturus erat, praeoccupans, et saepius eum maximo applausu

interpellans: qui Augustinum quidem gaudio afficiebat, quod illorum erga veritatem studium et amorem ex eo cognosceret; sed qui ejus modestiae ac demissioni terrorem incutiebat. In rebus gravioris momenti plausibus eorum non contentus, pergebat dicere, donec lacrymas ex eorum oculis fluentes cerneret **(De Doctr. christiana, lib. 4, n. 53)**. *Mihi prope semper,* ait, *sermo meus displicet. Melioris enim avidus sum, quo saepe fruor interius, antequam eum explicare verbis sonantibus coepero: quod ubi minus, quam mihi notus est, evaluero, contristor linguam meam cordi meo non potuisse sufficere. Totum enim quod intelligo, volo ut qui me audit intelligat, et sentio me non ita loqui, ut hoc efficiam: maxime quia ille intellectus quasi rapida coruscatione perfundit animum; illa autem locutio tarda et longa est, longeque dissimilis; et dum ista volvitur, jam se ille in secreta sua condidit: tamen quia vestigia quaedam miro modo impressit memoriae, perdurant illa cum syllabarum morulis; atque ex eisdem vestigiis sonantia signa peragimus. Nos autem plerumque in auditoris utilitatem vehementer ardentes, ita loqui volumus, quemadmodum tunc intelligimus, cum per ipsam intentionem loqui non possumus. Et quia non succedit, angimur et velut frustra operam insumamus, taedio marcescimus; atque ex ipso taedio languidior fit idem sermo et hebetior, quam erat unde perduxit ad taedium. Sed mihi saepe indicat eorum studium, qui me audire cupiunt, non ita esse frigidum eloquium meum, ut videtur mihi; et eos inde aliquid utile capere, ex eorum delectatione cognosco; mecumque ago sedulo, ut huic exhibendo ministerio non desim, in quo illos video bene accipere quod exhibetur* **(De Catechizandis rudibus, nn. 3, 4)**. In ejus ad populum sermonibus complures haud dubie sunt in eorum gratiam

compositi, qui, cum muneris officiique sui ratio ab iis postulet ut in ecclesia concionentur, nequaquam habent facultatem excogitandi quae dicant. Hujus generis sunt duo ad Carthaginensem diaconum missi in libro de Catechizandis rudibus, necnon ille forte qui in ipsius Sermonum collectione est ducentesimus decimus quartus. Nam utile esse affirmabat, ut vel sic multi praedicatores veritatis fierent **(De Doctrina christiana, lib. 4, c. 29, n. 62)**. In elocutione sua grammaticae leges violare non dubitabat, quo ab imperitis et rudibus facilius intelligeretur. Quamvis autem in suis ad plebem tractatibus stilo paulo submissiore uti consueverit, sermonis tamen curam non usque adeo abjecit, ut sordida sit ejus oratio. Verum hanc non minimam oratoriae artis partem putabat, accommodare sese ad captum auditoris: et malebat redargui se a grammaticis, quam a populis non intelligi **(Enar. in Psal. XXXVIII, n. 20)**. Probabat in primis dictum oratoris, quamdam in loquendo diligentem esse negligentiam docentis; ubi tamen illa sic detrahat ornatum ut sordes non contrahat. *Bonorum ingeniorum,* ait, *insignis est indoles, in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? aut quid obest lignea, si hoc potest? quando nihil quaerimus, nisi patere quod clausum est* **(De Doctrina christiana, lib. 4, c. 10, n. 26)**? Tandem plerumque, ut ipse observat, dictio ipsa submissa dum solvit difficillimas quaestiones, maxime quando adest ei quoddam decus non appetitum, sed quodam modo naturale, tantas acclamationes excitat, ut vix intelligatur esse submissa **(Ibid., n. 56)**. Hoc porro persaepe illo ad populum dicente contingebat.

4. Dubium non est, quin latine suos ad plebem, quales exstant, sermones haberet. Ac re quidem ipsa cum Hippo-Regius esset urbs celebris, Romana civitas, seu coloniae jure gaudens, ac maritimus portus ad quem frequentissimi advenae appellerent **(Epist. 35, n. 3; De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8; Cont. Litt. Petiliani, lib. 2, c. 83, n. 184)**, generatim populum latine scivisse credibile est. In quodam sermone proverbium punicum latine reddit: *Latine,* inquit, *vobis dicam; quia punice non omnes nostis* **(Serm. 167, c. 3, n. 4)**. Clericos conquirebat, qui latinam linguam callerent: et quod mirum videri possit, iis se destitutum esse, et ob id evangelicae praedicationis progressum retardari conqueritur. Ea de causa Lucillum diaconum, quem educasse videtur, a se dimittere noluit. Lucillus iste germanus erat Novati, Sitifensis, ut videtur episcopi, qui eum ab Augustino repetiit, ut dioecesi suae prodesset. Sed cum Sitifensis Ecclesia ministris, qui latine scirent, minime indigeret, Novatum rogavit Augustinus, ut Ecclesiae suae necessitatibus consulens, sibi Lucillum concederet non ultra repetendum. Annuit Novatus modo longe suavissimo, agnoscens quidem durum esse, germanum germano denegare; suo se affectui vim maximam inferre; ut tamen id concederet, se et ipsius episcopalis officii cura et fidelium salute adduci. Videtur Novatus, simul ac episcopus creatus est, fratrem suum repetiisse **(Epist. 84, nn. 1, 2)**. Quapropter id contigerit ante annum quadringentesimum undecimum, quo Novatus Carthaginensi collationi interfuit.

5. Leges quidem in publicis institutionibus observandas praescripsit sanctus Doctor in libro quarto de Doctrina christiana: quas autem in privatis sequi oporteat, in primis erga initiandos adnotavit in libro, qui *De Catechizandis*

rudibus inscribitur. In eo legimus concionatorem in Africana Ecclesia, stantibus auditoribus, solum sedisse: in quibusdam autem Ecclesiis transmarinis, populum ipsum sedentem audiisse. Quam consuetudinem magis probat Augustinus, quod standi labor et difficultas animum a verbo Dei attente audiendo avertat **(De Catechiz. rudibus, n. 19)**. Exstat Caesarii sermo, adscriptus olim Augustino, in quo significat concionator, se paucis ante diebus rogasse debiles et infirmos, ut dum Acta martyrum et prolixiores Scripturae lectiones recitarentur, considerent: subinde vero omnes propemodum feminas, etiam citra incommodam valetudinem, morem non modeste sedendi ad ea, quae legerentur, attentius audienda, sed recumbendi velut in lectis suis, et garriendi induxisse **(Apud Augustinum, Append. Serm. 300, n. 1)**. Qua de re illas in hoc sermone reprehendit concionator, docetque qua religione et reverentia verbum Dei excipere debeant. Cum vero pauci privatim instituuntur, scribit Augustinus arrogantiam esse non ferendam, si erudiendis sessio non offeratur; animadverso praesertim auditorum taedio, quod eos interdum aliud praetexentes ad excedendum potest impellere. Hoc ipse expertus, cum rusticanum hominem aliquando mysteriis imbueret, quam illud praecavendum esset, didicit **(De Catechiz. rudibus, n. 19)**. Advertitur solitum fuisse sermones suos hac conclusione absolvere: *Conversi ad Dominum Deum Patrem omnipotentem, puro corde ei, quantum potest parvitas nostra, maximas atque uberes gratias agamus; precantes toto animo singularem mansuetudinem ejus, ut preces nostras in beneplacito suo exaudire dignetur, inimicum a nostris actibus et cogitationibus sua virtute expellat, nobis multiplicet fidem, gubernet mentem, spirituales cogitationes concedat, et*

ad beatitudinem suam perducat, per Jesum Christum Filium ejus. Amen. **(Serm. 67, n. 10; Serm. 106, n. 4; Serm. 183, n. 15; post Enarr. in Psal. CL, etc.)**

CAPUT VII. 1 *Invehitur in vitia. 2 Ejus in corripiendis peccantibus prudentia et charitas. 3 A flagitiosorum Christianorum magis quam ab Ethnicorum convictu sese abstinet. 4 Ob alicujus peccatum totam ejus familiam excommunicari non probat. 5 Mathematicum quemdam in poenitentium numerum recipit. 6 Lampadium in quaestione de astrorum fato haerentem erudit.*

1. Afros ad luxuriam, ebrietatem et juramentum proclives fuisse observant. Quapropter Augustinus, teste Possidio, laborabat in primis, ut inolitam jurandi consuetudinem e populo suo penitus tolleret **(Possidius, in Vita August., c. 25)**. Exstant reipsa sermones aliquot ab ipso in haec vitia habiti. Ea de re verba facere semper distulerat, veritus ne monendo auditores suos nocentiores faceret: sed tandem timuit, ne mandato ipse non pareret, quod sibi cum Jacobi Epistola legeretur, divino afflatu injunctum fuisse arbitrabatur **(Serm. 180, c. 12, n. 14)**. In ebrietatem quoque passim invehitur. Ebriosos aliquando objurgaturus: *Si non me audieritis,* inquit, *et tamen ego non tacuero, animam meam liberabo. Sed nolo salvus esse sine vobis* **(Serm. 17, c. 2, n. 2)**. Quod ad luxuriam spectat, conatur in primis ostendere,

maritos eadem fide erga conjuges suas obstringi, quam ipsi ab iis exigant **(Serm. 9, c. 9, nn. 11, 12; Serm. 392, c. 5, n. 5)**. In quo Romanae leges ab evangelicis plurimum discrepabant. Unde contingebat omnes propemodum viros in hanc prolabi morum corruptelam, quae tamen silentio tegebatur fovebaturque. At maluit Augustinus veritatem non tacendo, omnium, qui eam sectari nollent, odiis se objicere, quam in dissimulatae veritatis, cujus imperio loqui jubebatur, crimen incurrere. Hoc ipsum est praecipuum argumentum sermonis, quem *De decem Chordis* inscripsit, propterea quod decem Dei mandata, quae in hoc sermone exponit, cum decachordo psalterio, ut Scriptura loquitur, comparat.

2. Leges, quas Apostolus Timotheo ad verbum Dei praedicandum praescribit, accurate servabat; et ut caeteris metum injiceret, publice peccantes publice arguere non timebat **(Possidius, in Vita August., c. 19)**. Unde laudabatur ab omnibus; sed se ipse privatim ante arguebat. Erant tamen vitia sic usitata, ut quantumvis publica forent, ea vix lente et arridens insectari ac prohibere auderet, ne peccantes ad iram provocaret, et ipse novator haberetur **(Serm. 17, c. 3, n. 3; Epist. ad Galat. Expos., n. 35)**. Occulta vero peccata, maxime cum gravia secum importarent incommoda, ut sunt homicidia et adulteria, charitas eum publice carpere non sinebat. Neque tamen ea negligebat. Hujusmodi sceleribus obstrictos remotis arbitris admonens, eorum oculis divini judicii diem subjiciebat, et timore illis incusso poenitentiam persuadebat. Eorum denique medelam, citra judiciorum forensium severitatem, pro virili parte procurabat. Quocirca contingebat aliquando, ut quibus nota erant illa crimina, conquererentur quod illa non argueret, cum scilicet eum aut

prudentiae lege cohiberi, aut non semper omnia scire minime attenderent **(Serm. 82, c. 7 et 8, nn. 10, 11)**.

3. A Christianorum flagitiose viventium convictu quandoque abstinebat, ut eos et pudore suffunderet, et ad meliorem frugem hac ratione revocaret. Convivere solebat potius cum Ethnicis et impiis, quam cum Catholicis sceleratis; in quo morem gerebat Apostolo **(Enarr. in Psal. C, n. 8)**. Excommunicationem vero in criminibus eam exigentibus adhibebat, quantum id pax Ecclesiae sineret, et ipse peccatoribus utile arbitraretur. Nam ebriosos, exempli causa, quo magis vitium illud commune et pervagatum erat, eo minus, meritos licet, anathemate ferire, et de Ecclesia projicere audebat. Nam cum illi criminis sui gravitatem non satis agnoscerent, timebat ne ipso fortassis flagello pejores fierent, qui caederentur. Quapropter solis saepius verbis eos corripiebat **(Serm. 17, c. 3, n. 3)**. Maritos, qui suis uxoribus fidem non servabant, quodam sermone compellans, *A communione,* ait, *se cohibeant, qui sciunt quia novi peccata ipsorum; ne de cancellis projiciantur* **(Serm. 392, c. 5, n. 5)**. Quanquam in hunc sermonem, quem inter dubios collocandum censuimus, illa sententia immissa videri potest, cum ad illud confertur quod Augustinus in sermone trecentesimo quinquagesimo primo pronuntiat: *Nos vero a communione prohibere quemquam non possumus (quamvis haec prohibitio nondum sit mortalis, sed medicinalis), nisi aut sponte confessum, aut in aliquo sive saeculari, sive ecclesiastico judicio nominatum atque convictum* **(Serm. 351, c. 4, n. 10)**. Quamvis ob quorumdam facinora adversus Ecclesiam immaniter perpetrata gravissime aliquando commoveretur; nunquam tamen eos cum tota familia

anathemate percutere ausus est: cum qua ratione posset id recte fieri non inveniret, licet hoc ab aliis forsitan usurparetur **(Epist. 250, n. 2)**.

4. Cum nonnulli, qui per Evangelium pejeraverant, in ecclesiam confugissent, ut violatae fidei perfugium in ipsa fidei domo requirerent; magistratus christianus fidelis (Classiciano nomen erat) pro dignitate sua comitatus in ecclesiam venit, acturus cum Auxilio dioecesano episcopo, ne contra jus suum hisce perjuris faveret. Aequa sane postulabat. Nihilominus Auxilius, qui cum adhuc esset catechumenus, Classiciano benevolentia conjunctus fuerat, usque adeo indulsit iracundiae, ut post exscripta rei gestae acta, Classicianum cum tota domo sua anathemate percusserit. Contendebat haud dubie sacrum ecclesiae asylum a Classiciano fuisse violatum, et reos inde per vim fuisse abductos. Verum Classicianus de hac injuria per litteras apud Augustinum conquesturus, testatus est sontes sceleris sui conscientia pressos, citra vim ex ecclesia sponte sua fuisse digressos. Juvenis adhuc erat Auxilius, et annum in episcopali munere necdum exegerat: Augustinus autem tot jam annorum episcopus senuerat. Scripsit tamen ad Auxilium, si qua ille ratione posset ostendere, ob unius peccatum totam familiam jure excommunicari, se paratum esse ab eo discere: si vero non posset, culpam in eo residere, qui rem, cujus rationem reddere non valeat, fuerit aggressus. Eumdem rogat, ut si culpa vacet Classicianus, errorem suum, in quem ex humana fragilitate prolapsus est, corrigat, et gesta ecclesiastica in eum confecta rescindat. *Nec arbitreris,* inquit, *ideo nobis non posse subrepere injustam commotionem, quia episcopi sumus: sed potius cogitemus inter laqueos tentationum nos*

periculosissime vivere, quia homines sumus **(Ibid., n. 3)**. Collationi Carthaginensi Auxilius Nurconensis episcopus intererat. Idem si sit, non potuit haec epistola serius esse scripta, quam anno quadringentesimo duodecimo. Sed et aegre animum induxeris, eam multo ante conscriptam esse; cum Augustinus anno quadringentesimo duodecimo tantum decimum septimum episcopatus, aetatis autem suae septimum et quinquagesimum annum ageret; quo sane tempore vix videatur satis provectus, ut cum Auxilio tanquam senex cum juvene, atque episcopus tot annorum cum collega necdum anniculo loquatur. Ipsi autem Classiciano, a quo litteras super illa re acceperat, rescripto consilium suum mentemque aperuit: *Ego propter eos,* inquit, *qui pro peccato unius animae totam domum ejus, id est, plurimas animas anathemate ligant, maxime ne ibi quisquam sine Baptismate de corpore abscedat; et utrum non etiam de ecclesia pellendi sunt, qui eo confugiunt, quo fidem fidejussoribus frangant, adjuvante Domino, et in concilio nostro agere cupio, et si opus fuerit ad Sedem apostolicam scribere; ut in his causis quid sequi debeamus, concordi omnium auctoritate constituatur atque firmetur. Illud plane non temere dixerim, quod si quisquam fidelium fuerit anathematus injuste; ei potius oberit qui faciet, quam ei qui hanc patietur injuriam. Spiritus enim sanctus habitans in sanctis, per quem quisque ligatur aut solvitur, immeritam nulli poenam ingerit: per eum quippe diffunditur charitas in cordibus nostris, quae non agit perperam* **(Ex Epist. ad Classicianum, post Epist. 250, tomo 2, pag. 1334)**.

5. In suis Sermonibus Augustinus vanas astrologiae judiciariae superstitiones oppugnat, quibus Christianorum

etiam complures deditos sic fuisse conqueritur, ut nonnulli coram ipso fidenter dicerent, quasi nihil in ea re mali subesset, certis se diebus non esse profecturos. Quod vitium ita vulgare erat, ut vix ullus illud reprehendere auderet. Unde sic exclamare cogitur: *Vae peccatis hominum, quae sola inusitata exhorrescimus* **(Enchirid., n. 21)**! Verumtamen cum vanae hujus et impiae artis sectatores (mathematici tum dicebantur) ad conversionem accederent, eos poenitentiae publicae addicebat, nec ad eam nisi post crebras postulationes et interjectas moras admittebat. Cujus rei habemus insigne exemplum ad calcem sermonis in psalmum sexagesimum primum. *Illa Ecclesiae sitis,* inquit, unum ex hujusmodi mathematicis poenitentibus plebi demonstrans, *etiam istum quem videtis, bibere vult. Simul etiam ut noveritis, quam multi in commixtione Christianorum, ore suo benedicant, et in corde suo maledicant; iste ex christiano et fideli poenitens redit, et territus potestate Domini, convertitur ad misericordiam Domini. Seductus enim ab inimico, cum esset fidelis, diu mathematicus fuit: seductus seducens, deceptus decipiens, illexit, fefellit, multa mendacia locutus est contra Deum, qui dedit hominibus potestatem faciendi quod bonum est, et non faciendi quod malum est. Iste dicebat, quia adulterium non faciebat voluntas propria, sed Venus; et homicidium non faciebat voluntas propria, sed Mars; et justum non faciebat Deus, sed Jovis: et alia multa sacrilega non parva. Quam multis eum putatis christianis nummos abstulisse? Quam multi ab illo emerunt mendacium? Modo, sicut de illo credendum est, horruit mendacium, et multorum hominum illectorem se aliquando a diabolo sensit illectum; convertitur ad Deum poenitens. Putamus, fratres, de magno timore cordis accidisse. Quid enim dicturi sumus? Namque si*

ex pagano converteretur mathematicus, magnum quidem esset gaudium; sed tamen posset videri, quia si conversus esset, clericatum quaereret in Ecclesia. Poenitens est; non quaerit nisi solam misericordiam. Commendandus est ergo et oculis et cordibus vestris. Eum quem videtis, cordibus amate, oculis custodite. Videte illum, scitote illum, et quacumque ille transierit, fratribus caeteris, qui modo hic non sunt, ostendite illum: et ista diligentia misericordia est, ne ille seductor retrahat cor, et oppugnet. Custodite vos, non vos lateat conversatio ejus, via ejus; ut testimonio vestro nobis confirmetur, vere illum ad Dominum esse conversum. Non enim silebit fama de vita ejus, quando sic vobis et videndus et miserandus offertur. Nostis in actibus Apostolorum esse scriptum, quia multi perditi, id est, talium artium homines et doctrinarum nefariarum sectatores, omnes codices suos ad Apostolos attulerunt; et incensi sunt libri tam multi, ut pertineret ad scriptorem aestimationem eorum facere, et summam pretii conscribere **(Act. XIX, 19)**. *Hoc utique propter gloriam Dei, ne tales etiam perditi desperarentur ab illo, qui novit quaerere quod perierat. Perierat ergo iste, nunc quaesitus, inventus, adductus est: portat secum codices incendendos, per quos fuerat incendendus; ut illis in ignem missis, ipse in refrigerium transeat. Sciatis eum tamen, fratres, olim pulsare ad Ecclesiam ante Pascha: ante Pascha enim coepit petere de Ecclesia Christi medicinam. Sed quia talis est ars, in qua exercitatus erat, quae suspecta esset de mendacio atque fallacia, dilatus est, ne tentaret; et aliquando tamen admissus est, ne periculosius tentaretur. Orate pro illo per Christum, prorsus hodiernam precem pro illo fundite Domino Deo nostro. Scimus enim et certi sumus, quia oratio*

vestra delet omnes impietates ejus. Dominus vobiscum **(Enarr. in Psal. LXI, n. 23)**.

6. Quidam nomine Lampadius aliquam huic arti fidem adhibebat. Id ubi Augustinus ex colloquio primum, dein ex litteris ab eodem acceptis certius intellexit, paucis ei rescripsit **(Epist. 246)**, leges divinas et humanas, omniaque publicae ac domesticae disciplinae instituta, perversis fati et virtutis astrorum in humanas actiones opinionibus penitus labefactari atque subverti: ipsos etiam mathematicos non adeo insanire, ut domus suae moderamen ad illius scientiae, quam aliis grandi pecunia venderent, amussim normamque dirigant. Rogat quoque Lampadium, ut quid de hac epistola sentiat, rescribendo edoceat: quae si ejus aviditati non sufficiat, integrum hac de re librum ei pollicetur; modo exspectet dum id per otium exsequi possit, et promissi sui memoriam identidem refricare non gravetur.

CAPUT VIII. AUGUSTINI AD PRIVATOS MONITA ET HORTAMENTA. 1 *Christinum ad pietatem incendit. 2 Adversus scandala corroborat Sebastianum. 3. Et Restitutum. 4 Chrisimum a desperatione revocat. 5 Ecdiciae piae feminae inconsultam agendi rationem arguit. 6 Obduratum Cornelii animum premit. 7 Florentinam per litteras docere non recusat. 8 Fabiolam monet, praesentiam sanctorum*

corpore tenus, parum expetendam esse. 9. Pupillae curam gerit.

1. Ex tam multis lucubrationibus, quas Augustinus ad privatos aut instituendos aut hortandos conscripsit, eas hoc libro solas memoramus, quibus recensendis locus opportunior non videtur. Cum quidam Christinus nomine, professione christianus, solum tamen catechumenus, aut saltem saeculi laqueis implicatus, officiosas ad eum scripsisset litteras, et ab eo epistolam flagitasset; egit illi gratias pro ejus officiosa urbanitate, et ad pietatem hortatus est hac brevi sententia: *Cum in itinere Dei faciliora et fructuosa, ignava formidine fugiuntur; in itinere saeculari duriora et sterilia aerumnoso labore tolerantur* **(Epist. 256)**.

2. Sebastianus monachus et abbas, sive sanctae familiae praepositus, aliquandiu familiariter usus Augustino, plurimam suae pietatis existimationem reliquerat. Ad Augustinum postea, et ad Alypium, ut videtur, litteras scripsit, quas Augustinus gratabundus accepit: cumque in his Sebastianus ob peccata et scandala iniquorum, taedio se affectum testaretur; sanctissimus Praesul illius zelum impense laudavit, eum tamen ad perseverantiam, et ad solatium suum in bonorum fratrum probitate atque in fidelibus Dei promissis quaerendum hortatus est. Alypius vero, cum ad eum propriam epistolam scribere potuisset, maluit Augustini epistolae pauca officiosa verba attexere, eique subscribere, ut eorum unanimitatem una etiam pagina testaretur **(Epist. 248)**.

3. Cum ei Deogratias (ille idem ipse fortassis, ad quem alibi scribit Augustinus) indicasset aestus animi cujusdam diaconi

catholici (Restituto nomen erat), qui aeque ac Sebastianus, Catholicorum vitia iniquo videtur tulisse animo; rescripsit huic Restituto, suasitque ut Tychonii Donatistae librum de Ecclesia legeret, cogniturus ex ejus lectione, bonos cum malis ad finem usque saeculi permixte esse victuros. Monet tamen, Tychonium pauca solum hac de re Scripturae testimonia protulisse, cavendaque esse quae ille in schismatis, cui adhaerebat, patrocinium adducit **(Epist. 249)**.

4. Fidelis quidam Baptismo initiatus, nomine Chrisimus, qui verbum Dei studiose semper audierat, et cordatus habebatur, cum bonorum suorum jacturam fecisset, in eam animi perturbationem incidit, ut sibi manus violentas illaturus videretur. Quod ubi rumor ad Augustinum detulit, summa ille miseratione commotus, per litteras non benevolentiae modo, sed existimationis etiam plenas, eum hortatus est, ne in adversis, quae Deus ad ejus salutem immiserat, animo deficeret. Brevis est haec epistola, sed pietatis et ingeniosae charitatis plenissima. Simul ad eum litteras misit, quas ad Comitem illius ergo conscripserat **(Epist. 244)**.

5. Epistola, quae est ad Ecdiciam, gravius argumentum complectitur. Fidelis haec erat, et fideli nupta, ex quo filium pepererat. Attamen non expectato mariti consensu continentiae votum nuncupavit, non advertens se virtutis hujus, quamvis eam non coleret, praemio minime carituram, si non suae, sed sui conjugis infirmitati cederet. Verum hanc culpam felix eventus reparavit: maritus enim uxoris suae secutus exemplum, eodem se continentiae voto adstrinxit; sicque complures annos quo sanctius et castius, eo verius et concordius conjuges manserunt. In hoc proposito communi mulier, sive in abdicandis saeculi moribus, sive in stipe

pauperibus eroganda fortior videbatur. Verum cum ad arbitrium nutumque viri se ipsa accommodare minime studeret, illius animum non ea, qua par erat, prudentia tractabat, nec muliebrem zelum scientia et charitate moderabatur. Licet enim continentiae voto teneretur, in caeteris tamen rebus viro suo parere debuit. Nihilo tamen minus a marito forte jussa conjugatarum mulierum habitum gestare, cum modestum sumere debuisset, in quo sane consentientem virum habuisset, nigram instar viduae et monachae vestem induit. Culpam hanc alia cumulavit. Nam cum maritus ejus ad eleemosynam segnior esset, sive ob animi vitium, sive ob necessariam curam, quam in filio adhuc puero ponere tenebatur, quem ad id quod melius esset debebat quidem incendere, sed ad monasticum institutum cogere non poterat: contra Ecdiciae in optatis erat, omnes facultates suas in egenos profundere. Igitur absente viro, cum duo peregrini quidam monachi ad eam divertissent, illis omnia, vel pene omnia quae habebat, erogavit. Id postquam resciit maritus, iracundia supra modum exarsit in conjugem suam, et in geminos illos veteratores, qui ad ipsius domum exhauriendam, sub ficto monachorum habitu (sic enim ille arbitratus est) accesserant. Et ipse fatetur Augustinus, dubitandi locum esse, an qui ab ignota et conjugata muliere tanta recepissent, servi Dei existerent. Sed longe gravius incommodum secutum est: nam maritus iram in se convertens, continentiae voto, quod ipse nuncupaverat, violato, se in profundum adulterii gurgitem immersit. In hoc tam calamitoso rerum statu Ecdicia per litteras Augustinum consuluit, ut sciret quid sibi facto opus esset. Augustinus epistolae, quam rescripsit, maximam partem posuit in iis notandis, quae illa in anteactae vitae ratione perperam egisset:

quod vero ad posterum tempus attineret, scripsit eam, cum maritus votum continentiae ab ea nuncupatum comprobasset, ad illud in finem usque servandum, et ad viri culpam, quantum in ea situm esset, redimendam obligari. *Induc itaque,* ait, *humilitatem mentis, et ut te Deus conservet perseverantem, noli maritum contemnere pereuntem. Funde pro illo pias et assiduas orationes; sacrifica lacrymas, tanquam vulnerati sanguinem cordis; et scribe ad eum satisfactionem, petens veniam, quia in eum peccasti; quod praeter ejus consilium et voluntatem de rebus tuis fecisti, quod faciendum putasti: non ut te poeniteat tribuisse pauperibus, sed eum tui boni operis participem et moderatorem habere noluisse. Promitte de caetero in adjutorio Domini, si et illum suae turpitudinis poenituerit, et continentiam, quam deseruit, repetiverit, te illi, sicut decet, in omnibus servituram.* Jubet denique ut ad viri animum sibi conciliandum eo majori studio incumbat, quod citra hanc animorum concordiam filius ejus in timore Dei et sapientia, ut ipsa optabat, educari non posset; cum esset in potestate patris, et huic jure poscenti esset necessario concedendus **(Epist. 262)**. Quod hic scribit Augustinus, conjugatas videlicet mulieres posse in superbo cultu cor humile servare, si eo tantum fine se ornent, ut maritis suis obsequantur, consentaneum est iis quae ad Possidium scribit: ornamenta non esse conjugatis absolute prohibenda, praeter pigmenta, et ea quae magicam superstitionem redolent **(Epist. 245)**.

6. Si vehementi oratione insectatur Ecdiciam, longe gravioribus verbis objurgat Cornelium, qui perniciosissimo Manichaeorum errore fuerat olim cum ipso Augustino implicatus. Juvenis tunc erat, licet aetate Augustinum

antecederet; a muliebri tamen amore cum se summo temperantiae robore abstraxisset, continuo in eum sese altius immersit. In extremo vitae periculo, Baptismum percepit, cum jam Augustinus episcopus senuisset, atque adeo ipse foret aetate magis ingravescente. Attamen e morbo recreatus, ab improba peccandi consuetudine non se revocavit; sed pellicum grege in dies crescente stipatus incedebat. Augustinus, qui eum semper charissimum habebat, saepius de moribus emendandis frustra commonuerat. Is porro Cyprianam in matrimonium duxerat castissimam feminam, quae viro longe dissimilis, eum obscenis licet amoribus irretitum adamabat, et conversionis ejus desiderio tenebatur. Ex hac vita migravit, et in castarum atque fidelium animarum societatem recepta est. Post ejus obitum Cornelius ad Augustinum scripsit, ut ad se optimae conjugis morte gravissime commotum aliquam prolixam epistolam consolatoriam daret, sicut sanctum Paulinum ad Macarium fecisse meminerat. Ad haec rescribit Augustinus, illius uxorem humanis non egere laudibus; has viventibus, non mortuis impendi solere; eum vitae mutatione elogium conjugis suae promereri debere: illud polliceri se ea conditione, quam ejus uxor etiam defuncta peroptaret, quemadmodum vivens expetiisset: velle aliter moerorem abstergere, adulationem esse, non consolationem. Simul turpem, in quo versatur, statum illius oculis aperte subjicit, eumque magna dicendi vi, ut inde emergat, et vehementer et amanter hortatur **(Epist. 259)**.

7. Erat extra dioecesis Hipponensis limites puella (Florentinae nomen fuit), quae licet adolescentula, pietatis ac verae sapientiae ardenti studio tenebatur. Parentes ejus optimi, et de

filiae pietate gratulantes, ab Augustino in his oris commorante postularunt, ut illi edocendae, in quo opus esset, suam operam impenderet. Renuere non potuit Augustinus: et re quidem ipsa curam illius non solum in precibus apud Deum suscepit; verum etiam cum ad ejus matrem scriberet, plurima illi documenta tradidit. Sed ejus mater Augustino rescripsit, prius filiam velle litteras ab eo accipere; tum demum confidentius scripturam, eumque de necessariis rebus esse consulturam. Ad eam igitur scripsit Augustinus, ut ei fiduciae ostium aperiret; simulque eam hortatus est, ut promeret ipsa, si quid a se quaerendum putaret. *Aut enim scio,* inquit, *quod inquisieris; et non negabo: aut ita nescio, ut nullo fidei salutisque detrimento nesciam, et de hoc etiam te ipsam, si potuero, faciam reddita ratione securam. Aut certe si et nescio, et tamen sciendum est, vel impetrabo a Domino, ne tibi desim; nam saepe officium impertiendi, meritum est accipiendi: vel ita tibi respondebo, ut noveris pro hac ipsa re, quam pariter nescimus, ad quem pulsare debeamus. Haec ideo praelocutus sum, ne te pro certo speres quidquid a me quaesiveris audituram; et cum hoc non provenerit, audacter potius quam prudenter me fecisse arbitreris, quod tibi quaerendi, si quid voles, facultatem dedi. Hoc enim feci, non doctor perfectus, sed cum docendis perficiendus, domina eximia meritoque honorabilis in Christo ac suscipienda filia. Equidem etiam in iis rebus quas utcumque scio, magis te cupio esse scientem, quam scientiae nostrae indigentem. Neque enim, ut quod scimus doceamus, aliorum ignorantiam optare debemus. Multo quippe melius omnes sumus docibiles Deo.* Pergit deinde demonstrare periculum, quod in aliis erudiendis comperit: cujus illud est sibi singulare solatium, si animae in

pietate ita proficiant, ut eo perveniant, ubi hominis doctoris non amplius indigeant ministerio **(Epist. 266)**.

8. Cum altera puella, nomine Fabiola, ad eum rescribens, animi sui moerorem ei significasset, quod adhuc in hac terrena peregrinatione moraretur, nec semper hic sanctorum consortio frui posset; quod ad ipsum Augustinum, ut videtur, referebat: is officii sui esse putavit, ei rescribere, ut amorem, quo illa erga res coelestes ferebatur, commendaret; simulque eam doceret, corporum praesentiam animorum praesentiae esse postponendam **(Epist. 267)**. Haec Fabiola videtur eadem esse, quam Hieronymus sanctam filiam suam appellat, dum ad Marcellinum in Africa degentem scribit anno quadringentesimo undecimo aut quadringentesimo duodecimo, posse illum ab ipsa mutuari duos priores libros in Ezechielem, quos ad eam misisset **(Hieron., Epist. 82)**.

9. Erat Hippone-Regio puella quaedam, patre suo, ut videtur, orbata; cujus etiam mater non apparebat. Ecclesiae tutelae, ut ejus adversus improborum vim praesidio uteretur, commendata fuerat a spectabili viro, cujus nomen ab Augustino reticetur: non enim is idem videtur, ac Benenatus episcopus, qui nec viri spectabilis nomine notandus esset, et curam ejus, si in ipsius fuisset potestate, suscipere debuisset. Quanquam non negaverimus Benenatum istum illius puellae consanguineum fuisse: qui sane conditionem huic puellae propositurus ad Augustinum scripsit. Augustinus pro cura praecipue pupillis tuendis debita in ejus tutelam sedulo incumbens, oblatam conditionem sibi non displicere respondit; sed puellam adhuc esse teneriori aetate, quam ut cuiquam posset promitti, dum adolesceret; illius interim matrem, cujus auctoritas in tradenda filia caeteris omnibus

esset praeponenda, forsan apparituram; meliorem forte conditionem occursuram, quam ipse propter Deum judicem illi procurare teneretur; denique incertum esse, utrum nubere vellet; dicere solitam, velle se esse sanctimonialem; et quamvis ob aetatem iis non foret sermonibus adhaerendum, se tamen praestolari debere, dum ipsa vitae institutum sua sponte deligere valeat. Addit Felicem, qui puellae hujus materteram in matrimonium duxerat, quicum ea de re necessario sermonem contulisset, oblatam conditionem comprobasse, jure tamen amicitiae fuisse conquestum, quod nil hac de re per litteras accepisset **(Epist. 2504)**. Paganus quidam (Rustico nomen erat) hanc puellam petiit in connubium filio suo pariter pagano, qui nec se christianam fidem amplexurum esse pollicebatur. Verum Augustinus ab ea illi tradenda plurimum abhorrebat, ut ipse Rustico per litteras significavit **(Epist. 255)**, praeter ea quae in epistola ad Benenatum episcopum indicasse se dicit, quibus de illius puellae connubio tunc temporis quidquam spondere prohibebatur. Vix adducimur, ut credamus hanc ipsam conditionem esse, quam Augustinus in epistola ad Benenatum, ut diximus, absolute sibi placuisse testatur. Ut enim Benenatus illam Augustino proposuisset, ea tantum lege, ut Rustici filius christianam fidem susciperet: tamen Augustinus circumstantiam adeo gravem minime tacuisset. De eadem, ut videtur, puella Felicis nepte idem Felix ad Augustinum scripserat, et spectabilis viri, a quo Ecclesiae fuerat commissa, litteras ad eum miserat. Rescribit Augustinus se, cum hanc pupillam cuiquam passim committere non audeat, adventum ejus, cujus litteras ad se misisset, exspectaturum; quid facto sit opus coram illo deliberaturum; facturumque quod Dominus faciendum esse inspiraverit **(Epist. 252)**. Haud scimus, an de eadem adhuc

puella scribat Augustinus ad Benenatum, audivisse se, quod de negotio transigendo cogitaret. Testatur adduci se non posse, ut id sibi persuadeat; si tamen verum sit, nosse ipsum quemadmodum Ecclesiae consulere, ac tantum cum catholica domo, quae non obesse, sed prodesse possit Ecclesiae, transigere debeat **(Epist. 253)**.

CAPUT IX. 1 *Madaurenses ad christianam religionem traducere studet. 2 Cum Longiniano quoque pagano sacerdote per litteras agit, ut eam amplectatur. 3 Maximam exortis in provincia sua erroribus perturbatam solatur et roborat. 4 Cum diversis haereticis in certamen venit: contra quemdam e Novatianis scribit ad Seleucianam. 5 Tertullianistarum haeresis eo praesente deleta. 6 Abelonii quoque seu Abeloitae in Hipponensi tractu ministerio et labore ipsius sublati.*

1. Ex suis potissimum certaminibus cum hostibus Ecclesiae nobilis et clarus evasit Augustinus. Ethnicos cum aliis lucubrationibus, tum maxime opere de Civitate Dei fortiter impugnavit. Cum cuidam Florentino, qui unus e Madaurae proceribus fuisse videtur, Hippone quidpiam negotii esset, omnes urbis ordines per eum scripserunt Augustino, ut ipsi in

negotio adesse dignaretur. Haec erat litterarum inscriptio, *Patri Augustino, in Domino aeternam salutem;* subscriptio autem, *Optamus te, domine, in Deo et Christo ejus, per multos annos semper in clero tuo gaudere.* Jam pridem dolebat Augustinus idola non magis in Madaurensium templis, quam in eorum cordibus includi. Quapropter epistolae titulum miratus est. *Tanta spe subito erectus sum,* inquit, *ut crederem vos ad ipsum Dominum, et ad ipsam aeternam salutem, aut jam esse conversos, aut per nostrum ministerium desiderare converti. Sed ubi legi caetera, refriguit animus meus. Quaesivi tamen ab epistolae perlatore, utrum jam vel essetis christiani, vel esse cuperetis. Cujus responsione posteaquam comperi, nequaquam vos esse mutatos; gravius dolui, quod Christi nomen, cui jam totum orbem subjectum esse conspicitis, non solum a vobis repellendum, sed etiam in nobis irridendum esse credidistis, dum mihi (negotia vestra) curanda imponitis.* Florentino nihilominus omni ope adfuit; sed tale negotium erat, quod facile peragi posset. Quamobrem immissam fuisse a Deo Madaurensibus ad se scribendi mentem credidit, ut veritatis illis annuntiandae sibi opportunitatem offerret. Oblatam igitur arripuit; et ubi ostendit illusores eos fuisse, cum Christi nomine sibi honorem et observantiam exhibere simularunt, si Christi hostes adhuc existerent; aliquot argumentis christianam religionem asserit, ad quam amplectendam eos adhortatur; quod tamen se cum tremore cordis pro eis facere profitetur. *Novi enim,* inquit, *quanto graviorem et perniciosiorem causam sitis habituri apud Deum, si frustra vobis haec dixero. Erit enim testis affectus in vos cordis mei, per hanc, quantum potui, paginam expressus: erit testis vobis in judicio ejus, qui credentes sibi confirmaturus est et*

incredulos confusurus. Eos et fratres suos et parentes nuncupat, ob hanc fortasse causam, quod puer litteras apud Madauras didicisset. Imperatores ipsos ad piscatoris Petri sepulcrum submisso diademate supplicare memorat in iis litteris; eodemque loco se post leges in idola anno trecentesimo nonagesimo nono constitutas scribere, non obscure significat **(Epist. 232)**.

2. Cum Longiniano, pagano homine, et idolorum (ut apparet) pontifice congressus aliquando, in hujus colloquii velut speculo inspexit, eum agnoscere Deum esse colendum, bene sentire de Christo, ad virtutem etiam ex animo adspirare. Optima sane haec erat ad illam reipsa consequendam animi constitutio. Quapropter eum adamare coepit Augustinus, ut ipse redamabat Augustinum. Hic autem ratus amicos non posse fructuosius ulla de re colloqui, quam de mediis quibus boni beatique simus, litterarum super ea re commercium cum Longiniano libenter iniit. Idcirco per litteras ab eo petiit, ut sibi rescriberet, quonam modo crederet Deum colendum; quid sentiret de Christo Domino; an alia via, quam ipse nobis demonstrasset, ad beatam vitam perveniri posse censeret; an unam hanc viam arbitratus, qua piam tantum ex causa eam inire differret **(Epist. 233)**. Respondit Longinianus insigni veracique elogio. Eum enim Romanorum virum vere optimum, virum bonum, si quis alias fuerit, indigitat. *Si quidem,* inquit, *adhuc post hominum memoriam nisi Xenophontis figmentis compositae fabulae schema concedas, adhuc audierim, legerim, viderim neminem, aut certe post unum (Cyrum fortasse) nullum, quod Deo teste, bono periculo certoque dixerim, nisi te, Deum et conniti semper agnoscere, et posse puritate animi corporisque projecta gravedine*

sectari facillime, et spe perfectae conscientiae non dubia credulitate tenere. Ad Augustini quaesita respondet, dicens ad unum et verum Deum, incomprehensibilem rerum omnium opificem, vitae integritate, deorum sive (ut Christiani vocant) Angelorum societate, et antiquorum sacrorum expiationibus esse perveniendum. De Christo autem et Spiritus dono non audere se, nec posse, quid sentiat, exprimere; cum nullam eorum notitiam habeat. Rogat igitur Augustinum, ut sibi quid de his existimet, rescribere dignetur **(Epist. 234, n. 1)**. Ex tam felicibus primordiis incredibilem voluptatem cepit Augustinus, Deumque precatus est, ut primis extrema responderent. Ne vero ipse deesset, Longiniano rescripsit, non improbare se, quod de Christo nihil temere sibi negandum vel affirmandum putasset; id unum rogare se, ut rescribat, an illae antiquorum sacrorum expiationes, de quibus loquebatur, ad integram vitam necessario debeant accedere, an illius causae sint, aut effectus, aut quaedam veluti portio: nodum hunc prius esse solvendum, quam ad caetera procedatur **(Epist. 235)**. Quaenam hujus colloquii series, quisve exitus fuerit, nos latet. Libenter illud ad tempus, quo adhuc laicus erat Augustinus, referremus, nisi Longinianus eum frequenter patrem nuncuparet; quod non nisi episcopo, vel homini aetate jam affecta videtur convenire.

3. Sancti Doctoris labores, quos tota deinceps vita contra haereticos pro tuenda catholica fide suscepit, nemo est qui cogitatione, nedum oratione ac verbis, assequi valeat. Quaedam Dei famula (Maximae nomen erat) ad eum ex Hispania fortasse scripsit, provinciam in qua degebat, per noxios errores longe lateque diffusos graviter periclitari. Suam pariter de Incarnationis mysterio fidem, quam ejus

judicio submitteret, exposuit; et lucubrationes adversus haereticos ab eodem conscriptas postulasse videtur. Respondet Augustinus, eam posse, cum libuerit, mittere quid laborum suorum opuscula describant (locuples enim fuisse illa videtur); ejus de Filio Dei incarnato fidem approbat: rogat ut, si possit, aliquot horumce haereticorum libros ad se mittere dignetur, quo eorum doctrinam et penitius nosse, et efficacius possit refellere. Acerbissimum dolorem prae se fert ob haereseon incrementa: ex hoc tamen se ipse solatur, quod haec Deus minime permitteret, nisi majus electorum suorum bonum ex iis vellet elicere. *Tantum,* inquit, *eos permittit esse, quantum novit expedire, atque sufficere admonendae atque exercendae sanctae domui suae. Ideo nostram de illis tristitiam consolatur: quia et ipsa tristitia, quam pro illis habemus, nos relevat; illos autem in sua perversitate perseverantes gravat. Gaudium vero, quod percipimus, quando aliqui ex eis correcti in melius commutantur, et sanctorum societati copulantur, nulli gaudio in hac vita comparari potest. Unde et moestitiam tuam de talibus, et vigilantiam atque cautelam contra tales, quam tuis litteris expressisti, multum approbo et laudo: atque ut in hac via perseveranter ambules, pro meis viribus, quia hoc exigis, et hortor et moneo ut miserearis eorum tanquam simplex ut columba; caveas autem illos tanquam astuta sicut serpens; desque operam, quantum potes, ut qui tibi adhaerent, tecum in recta fide permaneant, aut ad fidem rectam, si forte in aliquo aliqui depravati sunt, corrigantur* **(Epist. 264)**.

4. Geminos libros contra adversarium Legis et Prophetarum directe adversus Marcionistas et alios id genus haereticos conscripsit. Eum contra Priscillianistas Hispanos ad Orosium,

ad Consentium et Ceretium scripsisse videbimus inferius. In eodem ad Orosium libro varios errores Origeni attributos impugnat. Novatianorum haeresis erat tunc temporis in Occidente communis et pervagata. Cum Seleuciana matrona sermones cum aliquo, qui se hujus esse sectae dicebat, contulisset, eumque Christo lucrari expeteret, Augustinum rogavit, ut quaedam illi documenta tradere dignaretur. Simul ad eum scripsit, hunc Novatianum nullam nisi ante Baptismum poenitentiam agnoscere; atque etiam contendere, Petrum non fuisse baptizatum. Credere pariter videbatur, neophytis interdum impositam fuisse ab Apostolis, Baptismi loco, poenitentiam. Quae tamen non erat Novatianorum sententia. Rescripsit igitur ad Seleucianam Augustinus: et ubi triplicem, quam agnoscit Ecclesia, poenitentiam paucis probavit, uberius ostendit nullum esse dubitandi locum, quin Petrus baptizatus fuerit. Hujus autem apostoli exemplum ad probandam canonicam post susceptum Baptisma poenitentiam non vult adhiberi **(Epist. 265)**.

5. Haeresis, cujus celeber ille Tertullianus parens fuerat, et quae reipsa Tertullianistarum dicebatur, adhuc aevo Augustini Carthagine vigebat: verum cum paulatim fuisset debilitata, tandem aliquot annis ante obitum ejusdem sancti Praesulis penitus exstincta est. Cum enim Augustinus esset Carthagine, pauci admodum qui supererant Tertullianistae, illius procul dubio hortatibus, ad Ecclesiae catholicae unitatem reducti, basilicam, quam hactenus tenuerant, in Ecclesiae et Aurelii episcopi manus tradiderunt **(De Haeresibus, haer. 87)**.

6. Aliam haeresim in Hipponensi tractu aetate Augustini, et ipsam quoque ejus haud dubie ministerio, tametsi id sanctus Episcopus prae modestia silentio praetereat, Deus exstinxit;

de qua ille haec in libro de Haeresibus refert: *Est quaedam haeresis rusticana in campo nostro, id est Hipponensi, vel potius fuit: paulatim enim diminuta, in una exigua villa remanserat, in qua quidem paucissimi, sed omnes hoc fuerunt; qui omnes modo correcti et Catholici facti sunt, nec aliquis illius supersedit erroris. Abelonii vocabantur, Punica declinatione nominis. Hos nonnulli dicunt ex filio Adae fuisse nominatos, qui est vocatus Abel: unde Abelianos vel Abeloitas eos nos possumus dicere. Non miscebantur uxoribus: et eis tamen sine uxoribus vivere, sectae ipsius dogmate non licebat. Mas ergo et femina sub continentiae professione simul habitantes, puerum et puellam sibi adoptabant in ejusdem conjunctionis pacto successores suos futuros. Morte praeventis quibusque, singulis alii subrogabantur; dum tamen duo duobus disparis sexus in illius domus societate succederent. Utrolibet quippe parente defuncto, uno remanenti, usque ad ejus quoque obitum filii serviebant. Post cujus mortem etiam ipsi puerum et puellam similiter adoptabant: nec unquam eis defuit unde adoptarent, generantibus circumquaque vicinis, et filios suos inopes ad spem haereditatis alienae libenter dantibus* **(Ibid.)**. Quae vero contra Manichaeos, Donatistas et Pelagianos scripserit, reliquae historiae series edocebit. Quae pariter adversus Arianos variis temporibus elucubrarit, sub extremum vitae illius curriculum colligemus.

CAPUT X. 1 *Cum Proculeiano episcopo Hipponensi Donatista colloqui tentat. 2 Hac de*

re scribit ad Eusebium. 3 Apud eumdem conqueritur, juvenem matris suae percussorem a Proculeiano receptum, et in illius parte rebaptizatum. 4 De Primo quoque subdiacono Spaniensi, homine flagitioso, a Donatistis rebaptizato expostulat. 5 Valerii episcopi obitus. 6 Ad Casulanum presbyterum de jejunio rescribit Augustinus.

1. Jam notavimus, Ecclesiam Hipponensem schismate Donatistarum fuisse divisam. His apud Hipponem episcopus erat Proculeianus, quem satis colebat Augustinus, cum propter ipsius humanae societatis vinculum, quod ambos copulabat, tum quod in eo nonnulla placidae mentis indicia relucerent, et ejus a plerisque praedicaretur humanitas. Diu tamen Augustinus, ex quo creatus est episcopus, apud eum tacuit, ratus congressum suum et colloquium ab eo detrectari. Verum cum casu postea contigisset, ut Evodius et Proculeianus in eamdem domum convenissent, sermo inter eos de spe fidelium, hoc est, de haereditate et Ecclesia Christi ortus est. Tum Evodius, qui se non adulatorem, sed veritatis, cujus studiosissimus erat, propugnatorem esse cupiebat, id forte ferventius, quam Proculeianus vellet, fuit exsecutus: Evodium enim sibi contumeliose respondisse ille conquestus est. Nihilominus significavit, velle se, coram gravibus et honestis viris, cum Augustino conferre sermones. Quam illius sententiam ac voluntatem Evodius gaudens Augustino indicavit: qui cum eam non minus libenter accepisset, oblatam sibi a Proculeiano arripuit occasionem discutiendi

causam et originem illius luctuosi schismatis, quod et familias et personas conjunctissimas miserrima discissione turbabat. Litteras igitur honestatis et benevolentiae plenas scripsit ad Proculeianum, in quibus ubi Evodii fervorem excusavit, asseruitque cavere se ne verbo quempiam laedat, promittit se venturum ad colloquium coram iis quos Proculeianus ipse delegerit, modo utriusque verba stilo excipiantur: aut, si placet, prius per singularem congressum, aut etiam per epistolas; dummodo vel colloquii acta, vel mutuae litterae plebibus recitentur, ut aliquando non plebes, sed plebs una et Ecclesia dicatur. Id enim Valerio tum absenti gratum fore pollicetur. Reliqua epistola Proculeianum orat atque obsecrat, ut studium pacis caducis honoribus et commodis anteponat. Quod forte dixerit, quia nondum Africana Ecclesia decreverat, episcopos Donatistas in gradum suum admittere. Presbyterne, an episcopus esset Augustinus, cum hanc epistolam scripsit, non liquet. Vero similius tamen arbitramur jam tum episcopum fuisse, ob id maxime quod de honoribus ibidem scribit, quibus eum prosequebantur homines, *causas suas saeculares,* inquit, *apud nos finire cupientes, quando eis necessarii fuerimus: pro quibus rebus quotidie submisso capite salutamur* **(Epist. 33)**. Vix enim comperire est, iis qui tantum presbyteri essent, jus fuisse negotia et controversias dirimendi. Certe quidem cum illud ante contigerit, quam epistolam ad Eusebium primam, in qua se adhuc tironem episcopum confitetur **(Epist. 34, n. 6)**, scriberet, dumque adhuc in vivis ageret Valerius, longe post episcopatus illius initia minime licet differre. Quid ex hac ad Proculeianum epistola secutum fuerit, nos latet. Illud tamen constat, Donatistas generatim Augustini colloquium refugisse.

2. Quod ad litteras attinet, alias etiam ille scripsit ad primarios Donatistarum episcopos **(Epist. 43)**, non quidem communicatorias, quibus se indignos a catholica Ecclesia dissentiendo fecerant; sed tales privatas quas etiam ad Paganos scribere liceat, officiosas tamen et ad pacem conciliandam idoneas, ut eos ad commune colloquium invitaret, in quo schismatis causa, et alia id genus discuti possent. Verum ipse testatur, litteras suas interdum perlectas ab illis fuisse rejectas, nec eos unquam sive per contemptum, sive potius per inscitiam et diffidentiam respondisse **(Contra Litt. Petil., lib. 1, n. 1)**. De ipso Proculeiano scribit, expertum se fuisse litteras suas ab eo recusari **(Epist. 35, n. 1)**. Nam quaternas saltem ad eum dedit; licet hodie sola exstet epistola, de qua mox egimus. Ad id si referri debeat, quod in litteris ad Eusebium habetur, respondisse Proculeianum per unum e presbyteris suis, Victorem nomine, qui publici muneris administros, ad excipiendum Proculeiani responsum missos, allocutus est; hoc responsum, quod iidem administri actis publicis consignarunt, iis quae Proculeianus Evodio dixerat, satis consentaneum erat, et eum, ut videtur, colloquio communi obligabat. Quanquam hoc forte aliam quamdam respicit expostulationem, ad quam id responsi dari jusserat: *Si christianus es, serva hoc judicio Dei* **(Epist. 35, n. 4)**. Utut est, per urbem Hipponensem subinde pervulgari coepit, non hoc Proculeianum mandasse, quod publicum renuntiasset Officium **(Epist. 34, n. 5)**. Ferebatur et illud dixisse, si tanta Augustinum disputandi cupido incesseret, Constantinam ire debuisse, quo ipsi frequentes convenerant, vel illi eundum Milevim, ubi concilium brevi essent habituri. Erat tum apud Hipponem-Regium Eusebius vir primarius, Donatistarum quidem sectator et Proculeiani amicus, verum

singulari sapientia, gravitate et moderatione praeditus. Cum igitur nollet Augustinus ad Proculeianum litteras scribere, quod eas ille respueret, hunc Eusebium interpellavit, petens ab eo per bonos et honestos viros, ut a Proculeiano quaereret, num hoc mandatum Victori dederit, quod Victor ipsius verbis Officio publico renuntiasset; an illi publico muneri praefecti ex Victoris verbis falsas tabulas confecissent. Ad eumdem postea de hoc argumento scripsit, rogans ut generatim percunctaretur, quaenam Proculeiani mens esset de tota schismatis quaestione discutienda. Profitetur, ad hanc placide cum illo pertractandam se libenter descensurum, si Proculeianus annueret; quod ex sermonibus ad se relatis futurum sperabat. Acceperat enim eum dixisse, denis utrimque gravibus et honestis viris, citra popularem tumultum adhibitis, sibi ambobus veritatem ex Scripturae auctoritate esse disquirendam. Subjungit sanctus Doctor, si Proculeianus secum ad colloquium aegre descensurus esset, quod humanioribus disciplinis, ut ferebatur, minus foret expolitus; liberalium litterarum doctrinam nihil ad hanc quaestionem pertinere, quae vel de sanctis Scripturis, vel documentis ecclesiasticis aut publicis esset discutienda: posse tamen eum, quem e suis voluerit collegam adsciscere; aut se Samsucio Ecclesiae Turrensis episcopo catholico, qui tum Hippone versabatur, vices suas in illo colloquio demandaturum **(Epist. 35, n. 6)**. Samsucius iste simul cum Alypio et Augustino ad Severum scripsit **(Epist. 62)**, tertio loco in ipsa inscriptione nominatus. Hunc suis in dubiis Augustinus aliquando consulebat, eumque de re aliqua, in qua dubius ipse et anceps haeserat, recte sentire comperit **(Epist. 83, n. 4)**. Quamvis enim sermone foret impolitus, vera tamen fide apprime erat eruditus **(Epist. 34, n. 6)**. Quapropter eum cum Proculeiano

committere non verebatur Augustinus, confidens eum pro veritate certantem divinitus adjuvandum. De Milevitana vero urbe petenda respondet Augustinus, sibi totam quaestionis hujus rationem maxime cum Proculeiano esse, sibique in aliis civitatibus non licere quidquam agere, cum propria cura unius Hipponensis Ecclesiae ad se pertineat.

3. Alia simul res Augustinum ad Eusebio scribendum compulerat. Juvenis quidam catholicus Hipponensis solitus erat matrem suam viduam, inopem, vetulam et omni auxilio destitutam caedere; eoque furoris progressus fuerat, ut nec illis diebus, quibus legum severitas sceleratissimis parcit, quales sunt Dominicae, et octo Paschae dies, impias ab ea manus contineret. Sui eum criminis arguit Augustinus. Verum cum ille scelus suum ab Ecclesia prohiberi videret, furore correptus matri suae ita comminatus est: *Transferam me in partem Donati, et bibam sanguinem tuum.* Videntur ipsissima fuisse illius verba. Priorem minarum suarum partem perficere non distulit. A Donatistis recipitur, rebaptizatur furens, et materni sanguinis avidus albis vestibus candidatur. Intra cancellos eminentiore loco constituitur spectandus ab omnibus, velut dono Spiritus sancti perfecte renovatus, qui aliud nihil quam matricidium cogitaret. Id unum supererat, ut qui eum sic affectum baptizaverant, urgerent ad reliquum, quod noverat, intra suas octavas, exsolvendum. Ad hoc spectaculum, vel inter Donatistas, nemo non gemuit, ut innuere videtur Augustinus, qui tam exsecrando facinore vehementer perculsus est. Hinc, quantuscumque foret Donatistarum furor, se saltem ad loquendum cogi arbitratus est. Publicis itaque tabulis consignari voluit tam sacrilegum nefas, ut, ubicumque opportunum censeret de tanto flagitio

conqueri, sive intra Hipponensem civitatem, sive extra, id citra mendacii suspicionem posset. Eodem temporis vestigio, priusquam infelicis hujus neophyti octavae complerentur, ad Eusebium scripsit sperans fore, ut ipse facinus illud improbaret: simulque ei Deum contestatus denuntiavit se, quantum christianam pacem diligeret, tantum sacrilegis illis factis quae schismatici in sua dissensione patrabant, commoveri; caeterum hunc animi sui motum esse pacificum; neque sese id agere, ut ad communionem catholicam quisquam cogatur invitus, sed ut omnibus errantibus aperta veritas declaretur, ac sic se amplectendam satis ipsa persuadeat **(Epist. 34)**.

4. Augustino rescripsit Eusebius, confitens sibi non probari, quod filius percussor matris reciperetur: Proculeianum, si sciret, prohibiturum fuisse a sua communione, tam nefarium adolescentem; caeterum mirari se, quod judex et arbiter inter episcopos fuisset ab ipso constitutus. Augustinus datis ad eum denuo litteris rescripsit, rogasse se tantummodo illius benignitatem, et adhuc rogare, ut a Proculeiano quaereret, utrum hoc ipse mandasset Victori, quod ab eo sibi dictum publicum Officium renuntiaverat; simulque percunctaretur, quid ille de colloquio sentiret: quod ad juvenem illum spectaret; Proculeianum, si paratus esset eum a sua communione prohibere cum facinus ipsi foret exploratum, rem gestam modo cognoscere, modo prohibendi moram excusare nullatenus posse. Eum pariter de alio monuit, quem Proculeianus adhuc a sua communione teneretur excludere. Primus is appellabatur, Spaniensis Ecclesiae in dioecesi, ut apparet, Hipponensi quondam subdiaconus: qui cum ab accessu indisciplinato sanctimonialium prohiberetur, atque

ordinata et sana praecepta contemneret, a clericatu remotus est. Quod ille indigne ferens, ad partes Donatistarum transiit, a quibus una cum duabus sanctimonialibus ex eodem pago, quae illum secutae fuerant, rebaptizatus est. Ex eo tempore inter perditos muliercularum greges, et exsecrandas Circumcellionum comessationes vitam suam omni intemperantiae addixit. Subdit Augustinus, modum, quem ipse teneret, a Proculeiano pariter esse servandum, nimirum ut qui ab Ecclesia, disciplinae fugiendae causa, desciscunt, citra poenitentiae humiliationem non recipiantur. Rogat igitur Eusebium, ut de his omnibus certiorem Proculeianum faciat; aut se ista per codices publicos eidem Proculeiano denuntiaturum comminatur: silere se non posse, ubi Deus loqui jubeat: si per vim illi agere contendant, Dominum Ecclesiae suae non defuturum. Aliam quoque expostulandi causam illi exponit. Erat cuidam Ecclesiae colono filia catechumena, quae a Donatistis seducta Baptismum et sanctimonialis etiam formam ab iisdem susceperat. Voluit eam pater ad communionem catholicam patrio jure ac plagis inflictis revocare: sed Augustinus vim illi a patre vetuit adhiberi, nolens eam nisi volentem et sponte sua redeuntem suscipi. Licet hanc agendi rationem ab omni vi adeo alienam tenuisset, nihilominus cum per Spanianum pagum aliquando transiret, Proculciani presbyter, qui ei in fundo catholicae piissimaeque feminae occurrit, in eum et in ipsam matronam acriter invectus est, eosque traditores ac persecutores appellavit. Non modo se ipse a lite refrenavit Augustinus, sed et multitudinem, quae se comitabatur compescuit. Sed his aliisque motus Eusebium rogat, ut Proculeianum de coercenda clericorum suorum licentia commoneat; nec jam velit a bonis pastoribus taceri, dum illi eorum oves insidiantibus morsibus

luporum more depraedari conantur **(Epist. 35)**. Binas istas litteras Eusebio scripsit Augustinus recens adhuc episcopus; quapropter ad hoc tempus eas retulimus.

5. Valerius episcopus, qui adhuc in vivis agebat, cum Augustinus Proculeianum ad mutuam collationem scripta ipsi epistola invitaret **(Epist. 33, n. 4)**, videtur paulo post ex hac vita migrasse: saltem nihil amplius de illo comperimus. Hieronymus Vignierius in suum Supplementum retulit sermonem quemdam, habitum, ut putat, ab Augustino cum primum post obitum Valerii verba fecit ad populum, postquam tres conventus dies, ob vim lacrymarum suarum totiusque populi, tacitus praeteriisset. Hic sermo plurima gesta complectitur, qui, si legitimus credi posset, uberrimam nobis dicendi segetem suppeditaret. Eum nos, quia de subdiacono quodam a Donatistis rebaptizato et in diaconum ordinato agit, rejecimus ad calcem tomi noni, quo scripta contra Donatistas continentur. Ut omittamus expendere, num stilus sat gravitatis habeat, ut Augustino possit adscribi, sermo iste majori ex parte spectat ad Rusticianum Mutugennensem diaconum, sive subdiaconum; qui cum ab Ecclesia defecisset ad Donatistas, a Macrobio rebaptizatus fuerat, et diaconus ordinatus. Iste Rusticianus ex plurimis indiciis et conjecturis videtur idem ac diaconus ille Mutugennensis, de quo Augustinus ad Maximinum scripsit, ut supra notavimus **(Lib. 3, cap. 9, n. 6)**.

6. Erat inter sancti Praesulis amicos presbyter alterius Ecclesiae, nomine Casulanus, cujus studiis et stilo impense delectabatur Augustinus; qui eum ob ingenium, quod in epistolis suis ostendebat, hortabatur ut in verbo Dei proficeret, et ad Ecclesiae fructum magis ac magis abundaret. Degebat is, ut videtur, in quadam Africae Ecclesia ex iis in

quibus alii jejunium sabbati servabant, alii minime. Non enim tum unus et idem ubique mos Ecclesiae circa hoc jejunium erat. Romana et aliquot Occidentis Ecclesiae, etiamsi paucae, illud extra quinquaginta dies temporis Paschalis observabant. Verum per omnes Orientales, et multos etiam Occidentales populos christianos nullus eo die, praeterquam sabbato sancto, jejunabat. In hac consuetudinis discrepantia, videtur Casulanus ad quemdam familiarem suum Romam scripsisse, ut sciret quid esset observandum. Inde amicus ille ad eum rescribens, dissertationem bene longam misit, in qua Romanae Ecclesiae consuetudinem servandam et sabbato jejunandum esse contendebat; ac secus facientes, hoc est, universum prope orbem christianum injuriosis verbis lacerabat. Sed cum operosum foret, commentitium illud jejunandi praeceptum validis rationum momentis confirmare, laxis habenis in jejunii laudem excurrebat, et in comessationes ac temulenta convivia insultabundus invehebatur: quod ab instituta quaestione alienum erat; aut omnes qui singulis diebus non jejunarent, hoc est Romanam ipsammet Ecclesiam, ut et caeteras, condemnabat. Hanc dissertationem Casulanus ad Augustinum misit, ut eam refelleret, sibique rescriberet, utrum sabbato liceret jejunare. Voluit Augustinum nomen illius ignorare, cujus disputationem ad eum mittebat, illum tantummodo Urbicum quemdam nuncupans. Augustino e memoria excidit Casulano rescribere, donec alteras accepisset litteras, quibus jure charitatis, qua unum erant, sibi tandem responderi flagitabat. Arctissimas igitur occupationes suas intermisit, ut debitum istud exsolveret; eique indicaret, in hujusmodi rebus divina lege minime praescriptis certiorem regulam, quam ab ipso beato Ambrosio accepisset, esse consuetudinem ipsius loci, in quo degimus; aut si haec

uniusmodi non sit, sequendum esse exemplum episcopi. Sed falsa dissertationis sibi missae argumenta fuse diluit; sic tamen ut in iis singulatim refellendis non immoretur, quo in aliis operibus magis urgentibus otium suum collocaret **(Epist. 36)**. Cum ibi laudat Ambrosium in haec verba, *Indicabo tibi, quid mihi de hoc requirenti responderit venerandus Ambrosius, a quo baptizatus sum, Mediolanensis episcopus* **(Ibid., n. 32)**; locum dat suspicandi eum scribere ante Ambrosii obitum, qui anno trecentesimo nonagesimo septimo, pridie Paschatis contigit. Cui opinioni nihil interest refragari.

CAPUT XI. *1 De libris ad Simplicianum conscriptis, quo in labore praedestinationis veritas illi a Deo revelatur. 2 Quandonam editi sint iidem libri. 3 Epistolam Manichaei, quam vocabant Fundamenti, refellit Augustinus. 4 Librum edit de Agone christiano.*

1. Hoc anno pridie nonas aprilis ex hac vita migravit Ambrosius, cui successit Simplicianus. Hunc Augustinus Mediolani noverat, ejusque consiliis, cum de sua conversione jam serio cogitaret, usus fuerat. Jam tum in eo paternum affectum, quo benignissimum cor illius ardebat, fuerat expertus **(Epist. 37, n. 1)**. Cum deinde Augustinus in variis lucubrationibus desudasset, earum nonnullae in Simpliciani manus inciderunt, quas ille cum singulari animi voluptate perlegit. Quin etiam per litteras Augustino

significavit, illius se studiosum ac memorem de donis divinitus ei collatis gratulari: simul quaestiones aliquot illi proposuit, quas uno libello enodari ab eo postulabat **(De diversis Quaest. ad Simplicianum, lib. 2, quaest. 6)**. Augustinus, quem illustria tam sancti viri merita non latebant, illius dilectionis indicia suffragiumque, quo litterarios ipsius labores comprobabat, laeto animo excepit; ratus Deum id solatii curis suis afferre voluisse, cum semper antea pavidus esse cogeretur ac sollicitus, ne quid in exponendis Scripturis aut per inscitiam aut per incuriam delinqueret. Quod ad quaestiones attinet, quas sibi a Simpliciano velut piissimo patre propositas fuisse dicit, non ut ab ipso quidpiam disceret, sed ut exploraret proficientem, et emendaret errantem; testatur se non contumacem modo, sed ingratum etiam futurum fuisse, nisi eis respondisset **(Ibid., in Praefatione)**. Quare cum illae quaestiones partim essent de Epistola ad Romanos, partim de libris Regum; duos composuit libros, priorem quidem de quaestionibus in Paulum, quae duae omnino erant; posteriorem vero de caeteris quaestionibus, quarum propheticum sensum Simplicianus requirebat. Et illa quidem, quae de Apostolo dissolvenda Simplicianus proponebat, jam ab Augustino discussa fuerant, litterisque mandata: sed ille ratus Simplicianum ea sibi propositurum non fuisse, si sensus eorum facilis foret ac expeditus: ne quid in priori discussione negligenter praeteriisset, ea cautius denuo attentiusque rimatus est. Ac re quidem ipsa cum alteram quaestionem de his Apostoli verbis, *Quid habes quod non accepisti* **(I Cor. IV, 7)**? ad trutinam revocasset, mutavit sententiam in qua prius fuerat, arbitratus fidem esse ab homine **(De Praedest. sanct., c. 4, n. 8)**, eumque post veritatis praeconium se ad credendum aut non credendum determinare propriae

voluntatis arbitrio **(Ibid., n. 7)**. Hanc suam sententiam, quae deinde Semipelagianorum fuit, in nonnullis opusculis, quae scripserat adhuc presbyter, indicaverat. Verum cum usu et exercitatione scribendi legendique proficeret, clarius in hoc opere, quam alias unquam, initium fidei perinde ac bonorum operum consequentium seriem, donum Dei esse ex divina revelatione cognovit **(De Dono perseverantiae, c. 20, n. 52)**. Sic postquam pro libero laborasset arbitrio, tandem aliquando Dei gratia vicit **(Retractat. lib. 2, cap. 1, n. 1)**. In posteriori enim parte prioris libri statuit velut rem minime dubiam, gratiam Dei non secundum merita nostra dari. Probat etiam initium fidei esse donum Dei. Et ea principia ponit, ex quibus facile sit inferre, licet id conceptis verbis non dicat, nos perseverantiam usque in finem habere non posse, nisi ab eo qui nos ad regnum et gloriam suam praedestinavit, nobis conferatur **(De Dono persever., c. 21, n. 55)**. Quamobrem Prosperum et Hilarium rogat, ut hoc opus Massiliensibus, qui doctrinam hanc impugnabant, curent perlegendum, si forsan adhuc non legerint **(De Praedest. sanct., c. 4, n. 8)**. Sic fidei suae fructum percepit, cujus impulsu ad Simplicianum scripserat, se, licet quaestiones ab eo sibi propositas, sua tarditate implicatus, minus intelligeret, ejus tamen meritis fretum illas aperturum **(Epist. 37, n. 3)**. Et ad alteram quaestionem gradum faciens, testatur se ipsius precibus adjutum, rem adeo implexam et obscuram aggredi: cum certus sit pro ejus erga se benevolentia, nunquam eum jussurum fuisse, ut haec arcana reseraret, nisi simul fuisset a Deo deprecatus ut posset **(De diversis Quaest. ad Simplic., lib. 2, quaest. 1, Praef.)**. Simplicianum pariter rogat, ut in hoc opere, aliisque quae in manus illius forte pervenirent, non solum curam legentis impendat, sed etiam censuram

corrigentis assumat **(Epist. 37, n. 3)**. Et in extrema libri clausula, postquam pro suis erratis preces ab eo postulavit: *Sententiam vero,* inquit, *de hoc opere tuam brevissimam, sed gravissimam flagito; et dum sit verissima, severissimam non recuso* **(De diversis Quaest. ad Simplic. lib. 2, quaest. 6)**. Inter quaestiones illi a Simpliciano propositas una erat de pythonissa, quae Samuelis animam Saüli exhibuit **(Ibid., quaest. 3)**. Cum postea Dulcitius illum eadem de re consuluisset, ea quae jam ad Simplicianum scripserat, solummodo repetiit. Adjecit tamen ad calcem operis, videri sibi, ex his quae postmodum in Ecclesiastico comperisset, non simulatam Samuelis imaginem maligno pythonissae ministerio praesentatam, sed Samuelem ipsum adfuisse spectabilem **(De octo Dulcitii Quaest., quaest. 6, n. 5)**.

2. Etsi Augustinus eorum librorum, quos episcopus elaboravit, primos esse duos ad Simplicianum **(Retract. lib. 2, cap. 1, n. 1)**, eosque in exordio sui episcopatus scriptos a se testatur **(De Praedest. sanct. n. 8; De Dono persever., n. 55)**, nihil id obstat quominus illos in annum trecentesimum nonagesimum septimum rejiciat Joannes Rivius, haud dubius sane Simplicianum jam tum esse episcopum **(Rivius, pagg. 125, 636)**: in quo Baronii sententiam videtur secutus **(Baronius, ad ann. 397, n. 55)**. Ausi non sumus ab utroque discedere, cum in hisce libris Augustinus Simplicianum patrem suum appellet **(Epist. 37, titulo et n. 1; De diversis Quaestionibus ad Simplicianum, lib. 1, in Praefatione)**, perpetuoque asserat scripsisse se id operis, nunc ad Simplicianum Ecclesiae Mediolanensis antistitem, nunc ad Simplicianum episcopum Mediolanensis

Ecclesiae **(Retract. lib. 2, cap. 1; De Dono persever., c. 21, n. 55)**, sancti Ambrosii successorem **(De Praedest. sanct., n. 8)**, aut alias dicat, rem a se quaesiisse Simplicianum Mediolanensem episcopum **(De octo Dulcitii Quaestionibus, quaest. 6, n. 2)**: nunquam autem Simplicianum postea factum episcopum innuat. Quanquam non temere existimari possit, Simplicianum adhuc presbyterum, ab Augustino, pro singulari ejus erga tantum virum observantia, patrem nuncupari; siquidem ipse Augustinus eum Ambrosii in accipienda Christi gratia patrem nominat, et vere ut patrem ab eodem dilectum fuisse tradit **(Confess. lib. 8, cap. 2, n. 3)**. Ambrosius reipsa Simplicianum patris loco se colere disertis ipsemet verbis significat: nam et eum rogat, ut se parentis affectu diligere pergat **(Apud Ambros. Epist. 65, n. 10)**: et alibi, *Veteris affectum amicitiae,* inquit, *et quod plus est, paternae gratiae amorem recognosco; nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet* **(Ibid., Epist. 37, n. 1)**. Cum autem Simplicianum tam honorifice habuerit Ambrosius, neque deest unde Augustinus, qui Ambrosio et aetate et dignitate inferior erat, eumdem licet nondum episcopum patrem nominare voluisse existimetur. Enimvero non legimus ipsum hanc appellationem vel Romanis deferre praesulibus, vel episcopo Carthaginensi, quos etiam plerumque fratres appellat. Unde intelligere licet, eum patris titulum ipsi Simpliciano, non autem sedi Mediolanensi concedere. Addi etiam potest eum eidem Simpliciano, si jam exstitisset episcopus Mediolanensis, titulum papae probabiliter collaturum fuisse quemadmodum Aurelio Carthaginensi **(Epist. 41, n. 60)**, necnon ipsi Ambrosio deferebat **(Epist. 31, n. 8)**. Hae nimirum sedes paris propemodum dignitatis in Ecclesia censebantur, et ipsa

locorum intercapedo (ut venerandam Simpliciani canitiem sileamus) plus adhuc officii et honoris erga Mediolanensem sedem adhiberi postulabat. Ad haec Gennadius, qui Simpliciani legisse videtur epistolam, testis est eum ad Augustinum adhuc presbyterum scripsisse. Has igitur ad eum litteras dederit ineunte anno trecentesimo nonagesimo sexto: unde inducimurut credamus Augustinum eodem quidem anno ad illum scripsisse; sed ubi postea hos ad Simplicianum libros memoravit, eum, commendandi et indicandi viri causa, episcopum Mediolanensem appellavisse.

3. Post libros ad Simplicianum collocat Augustinus opusculum a se lucubratum contra Epistolam Manichaei, quam vocabant Fundamenti **(Retract. lib. 2, c. 2)**: quoniam reipsa totum pene, quod Manichaei credebant, complectebatur **(Cont. Epist. Manichaei, c. 5, n. 6)**. Verum sola illius principia, id est, priores epistolae partes refellit. In reliquam enim epistolam adnotationes tantum dictavit, quae tamen omnia ad eam subvertendam necessaria continebant; ut his velut signis et indiciis admoneretur, si aliquando contra totam scribere vacaret **(Retract. lib. 2, cap. 2)**. Illae adnotationes exciderunt. Hoc opus contra Manichaeos orditur Deum deprecans, ut sibi mentem det pacatam atque tranquillam, quae de illorum correctione magis quam de subversione cogitet; cum erga eos misericordia, non odio moveatur; quos nempe iisdem erroribus, quibus aegre adeo se expedierit, videt implicatos.

4. Huic libro subjicit eum, quem *De Agone christiano* inscribit **(Ibid., cap. 3)**, eo quod ibi Christianos ad meundam contra daemonem et se ipsos pugnam erudiat. In eo fidei regulam, et bene vivendi praecepta paucis verbis tradit,

in quibus tamen multa occurrunt longe pulcherrima. Praecipuas pariter haereses hoc in libro breviter comprehendit, quas inter et Donatistarum et Luciferianorum sectas recenset. Observat quoque Donatistas in varia schismata fuisse distractos **(De Agone christiano, nn. 31, 32)**. Verum ad causae suae utilitatem non trahit, quod Praetextatum et Felicianum, cum diris ante imprecationibus ejectos, recepissent in communionem suam: licet id circa initium anni trecentesimi nonagesimi septimi contigerit. Non parum hoc favet iis quae diximus, eum forsan ad Simplicianum scripsisse jam inde ab anno trecentesimo nonagesimo sexto. Notat hunc librum de Agone christiano humili stilo, et fratribus latino sermone leviter imbutis accommodato a se fuisse conscriptum **(Retract., lib. 2, cap. 3)**.

CAPUT XII. 1 *Libri de Doctrina christiana quatuor ab Augustino lucubrati. 2 Tum liber contra Partem Donati: et Confessionum libri tredecim. 3 Opus contra Faustum sub idem tempus vulgatum. 4 In tribuendo quibusdam opusculis suo loco, quid observare visum est. 5 Scribit Augustinus librum de Canticis ad altare. 6 Quaestiones Evangeliorum. 7 Adnotationes in Job. 8 Librum de Catechizandis rudibus. 9 Ac de Trinitate libros quindecim.*

1. Ordo, quem in suis operibus recensendis servat Augustinus, facit ut ejus de Doctrina christiana lucubrationem huic tempori assignemus **(Retract., l. 2, c. 4)**. In ea tribus quidem prioribus libris intelligendae Scripturae regulas praescribit: quarto autem libro docet quomodo, quae intellecta et percepta fuerint, aliis tradenda sint. Cum ad istud opus edendum se contulit, plura de hac re jam in cogitatione tenebat, sperabatque, ubi aliis impendere ea coepisset, Deum qui haec dederat, caetera sibi adhuc necessaria non denegaturum **(De Doctrina christiana, lib. 1, n. 1)**. Hoc tamen opus, anno forte trecentesimo nonagesimo septimo coeptum, tunc temporis non absolvit; sed ad medium solummodo caput vigesimum quintum libri tertii perduxit **(Retract. lib. 2, cap. 4)**, ac statim, quanquam imperfectum, permisit in vulgus exire, quandoquidem id citat in libris quos contra Faustum paulo post conscripsit **(Contra Faustum, lib. 22, cap. 91)**. Verum cum opera sua recognoscens mancum opus comperisset, prius perficiendum sibi existimavit, quam ad alia retractanda gradum faceret. Tunc itaque librum tertium complevit, quartumque integrum adjecit **(De Doctrina christ., lib. 4, c. 24, n. 53)**, elapsis tunc ab itinere quod ad urbem Caesaream Mauritaniae anno Christi quadringentesimo decimo octavo, mense septembri, susceperat, annis octo vel novem, id est, anno Domini supra quadringentesimum sexto aut septimo. In secundo libro, ubi laudat opus Ambrosii quod a Paulino petierat, sanctum illum praesulem nostrum Ambrosium appellat **(Ibid., lib. 2, c. 28, n. 43)**. Unde tamen, ut opinamur, inferri non potest, hunc tum aut in vivis adhuc egisse, aut e vivis jam excessisse. Refert, se non ita pridem accepisse a gravissimis viris, fideque dignissimis, servum barbarum christianum, qui litteras non nosset, plenam earum notitiam

triduanis precibus divinitus obtinuisse, adeo ut codicem oblatum, stupentibus qui aderant, expedite legendo percurrerit **(Ibid., lib. 1, Prolog. n. 4)**.

2. Post libros de Doctrina christiana mentionem facit Augustinus duorum librorum, quos *Contra partem Donati* inscripserat **(Retract. lib. 2, cap. 5)**; sed illi ad nostra tempora non pervenerunt. Collocat deinde Confessionum suarum libros, in quibus Dei justitiam ac bonitatem in peccatorum suorum recordatione ac beneficiorum divinitus acceptorum memoria commendans, hominis intellectum in summum illud bonum et infinitam Dei majestatem excitat. Hoc enim in se egisse, cum scriberentur, et agere cum leguntur, multisque fratribus eos placuisse et placere testatur **(Ibid., n. 6)**. Scribit alibi, nullum e suis operibus aut frequentius, aut delectabilius fuisse perlectum **(De Dono persev., n. 53)**. Non erat tamen nescius a nonnullis forsan improbatum iri **(Retract. lib. 2, cap. 6)**. Et re quidem ipsa cum aliquando a quodam episcopo haec ejus verba Romae commemorarentur, *Da quod jubes, et jube quod vis;* Pelagius qui aderat, et haeresis suae virus necdum retegebat, ea ferre non potuit; et contradicens aliquando commotius, pene cum eo, qui illa commemoraverat, litigavit **(De Dono persev., n. 53)**. Verum longe plures sunt alii hujus operis loci, unde Pelagiani et Semipelagiani debeant offensionem accipere, cum illorum errores nondum exortos, in hoc opere passim impugnet. Apparet, Petilianum quaedam verba libri tertii Confessionum praepostero sensu accepisse, ut inde ansam ea criminandi arriperet; quamvis et per se perspicua, et ex multis ante et postea dictis essent manifesta **(Cont. Litt. Petil., lib. 3, n. 60)**. Cum Darius Comes Confessionum libros ab

Augustino postulasset, eos ille transmittens sic Darium compellat: *Ibi me inspice, ne me laudes ultra quam sum; ibi non aliis de me crede, sed mihi; ibi me attende, et vide quid fuerim in me ipso, per me ipsum; et si quid in me tibi placuerit, lauda ibi mecum, quem laudari volui de me; neque enim me. Quoniam ipse fecit nos, et non ipsi nos; nos autem perdideramus nos, sed qui fecit, refecit. Cum autem ibi me inveneris, ora pro me, ne deficiam* **(Epist. 231, n. 6)**. *Hoc opere,* inquit Possidius, *qualis ante perceptam gratiam fuerit, qualisque jam sumpta viveret, designavit. Hoc enim facere voluit, ut ait Apostolus, ne de se quisquam hominum supra quam se esse noverat, aut de se auditum fuisset, crederet vel putaret* **(II Cor. XII, 6)**, *humilitatis sanctae more utens, et jam nullum fallens; sed laudem non suam, sed sui Domini de propria liberatione ac munere quaerens, ex iis videlicet quae jam perceperat; et fraternas preces poscens de iis quae accipere cupiebat (Possid., in Vita August., Praef.*). Quia vero Paulinus Alypium episcopum, quamvis frustra, rogavit ut omnem vitae suae historiam ad ipsum scriberet **(Apud August., Epist. 24, n. 4)**, eo fretus exemplo Baronius opinatur, ejusdem Paulini rogatu ac impulsu scriptos fuisse ab Augustino suos Confessionum libros (*Baron., ad an.* 395). Non unus tamen Paulinus, sed multi boni Christiani, qui eum noverant, vel potius, quod ad constitutionem animae non eum noverant, quae esset vita ipsius nosse cupiebant. His ille morem gessit, quos sperabat, et congratulaturos ei de bonis ipsi a Deo datis, et oraturos Deum pro quibusdam pristinorum vitiorum reliquiis ipsius in via Dei progressum adhuc retardantibus **(Confess. lib. 10, cap. 3, nn. 4, 5.)**

3. Opus contra Faustum in Retractationum serie Confessionum libros excipit **(Retract. lib. 2, cap. 7)**. De Fausto supra diximus, ac de libro quem pro Manichaeis adversus Ecclesiam scripserat **(Lib. 1, cap. 9, n. 4)**. Cum iste liber in Augustini manus venisset, lectusque fuisset a fratribus, enixe illi a sancto Praesule, jure charitatis qua ipsis serviebat, flagitarunt ut ei responderet. Respondit igitur, et propositis Fausti verbis responsiones suas subjecit. Sic opus bene longum evasit, in tres et triginta divisum disputationes, quas mavult libros appellare; quamvis sint in eis aliquot perbreves: sed sunt nonnulli admodum prolixi, praesertim vicesimus secundus, in quo Patriarcharum vitam contra Fausti calumnias defendit. Hujus vicesimi secundi libri locum profert in Quaestionibus ad Dulcitium **(Quaest. 7)**. Liber iste videtur esse opus illud, quod de vita Patriarcharum contra Faustum nuncupat. Opus suum contra Faustum una cum epistola **(Epist. 82, n. 17)** misit ad Hieronymum anno circiter quadringentesimo quinto.

4. Nostrae quidem sunt partes, operum singulorum tempus, si modo comperiri possit, diligenter observare. Verum supra memorati libri aut parva admodum, aut nulla temporis indicia prae se ferunt. Nam quod ad libros contra Faustum, refert solummodo Augustinus, se illos scripsisse diu ante acceptam ab Hieronymo epistolam numero octogesimam secundam, quae illi reddi non potuit ante annum quadringentesimum quintum. Aliud igitur nobis non licuit, quam sequi seriem ab ipso Augustino in Retractationibus institutam, qui se ordinem temporis, quantum potuit, servasse testatur **(Retract. Prol., n. 3)**. In eo tamen non fuit omnino accuratus. Nam libris contra Faustum proxime subjungit disputationem contra Felicem

Manichaeum, quam haud dubie habuit mense decembri anni quadringentesimi quarti **(De Actis cum Felice, lib. 1, cap. 1)**. Et ubi complures alios Tractatus recensuit, collocat libros contra Petilianum: quos tamen sub Anastasio papa, hoc est, anno saltem quadringentesimo secundo conscripsit **(Cont. Litt. Petil., lib. 2, c. 15, n. 118)**. Forsan operi contra Faustum caetera opera, quae postmodum scripserat adversus Manichaeos, voluit continenter annectere. Et re quidem ipsa post libros, quos eo loci memoravit, nullum amplius adversus hanc haeresim ab eo scriptum comperimus. Hunc ordinem sequemur, aliaque opera, quae libris ad Manichaeos spectantibus subjicit, hic etiam collocabimus, quoad occurrant aliqua, quorum tempus distinctius indicare possimus.

5. Primus in hac serie nobis occurrit liber, quem contra Hilarum quemdam, virum tribunitium, laicum catholicum scripsit **(Retract. lib. 2, cap. 11)**. Is ira succensus (causa nos latet) adversus Ecclesiae ministros, ut fieri assolet, ait Augustinus, morem qui tunc apud Carthaginem induci coeperat, ut hymni e Psalmorum libro ad altare canerentur, sive ante oblationem, sive cum populo distribueretur oblatum, maledica reprehensione carpebat. Cum igitur hanc ille consuetudinem velut erroneam ubicumque laceraret, Augustinus fratrum suorum precibus compulsus est eum refellere. Hoc opus appellatur a Possidio liber contra Hilarum de Canticis quae ad altare dicuntur **(Possid., in Indic., cap. 6)**. Hodie non exstat.

6. Post hunc librum collocat Augustinus expositiones quorumdam locorum ex Evangelio secundum Matthaeum et Lucam, duobus libris comprehensas, quas *Quaestiones Evangeliorum* inscribit **(Retract. lib. 2, cap. 12)**. Id operis

composuit ad usum cujusdam, qui Evangelium una cum eo legens, si quid ipsi videbatur obscurum, illum consulebat, et quae ipse primo praeterierat, aliquando retractabat. Unde fit ut illae quaestiones non semper evangelici textus seriem sequantur. Cui incommodo ut mederetur Augustinus, titulorum syllabum texuit. Porro nec omnes difficultates, nec aliquando graviores quae proponi possunt, in his libris enodantur; quia qui consulebat Augustinum, jam pleraque noverat.

7. Adnotationes in Job sunt quaedam solummodo scholia, quae a sancto Doctore ad marginem textus adscripta, parum accurate alii exscripserunt, et in unum corpus redegerunt. Unde dubitat Augustinus, an hunc fetum ut suum et legitimum agnoscere debeat. Fatetur has Adnotationes acceptas et ad intelligentiam accommodatas non fore, nisi paucissimis; quibus etiam multa in his occurrent, quae percepturi non sint, cum propter sententiarum brevitatem, tum propter menda, quae in eas tam crebra irrepserunt, ut emendare non potuerit. Qualecumque tamen esset hoc opus, expetitum fuit a fratribus, quorum studio cum denegare non potuisset Augustinus, in suis Retractationum libris illud ut suum agnovit **(Ibid., cap. 13)**.

8. Adnotationes istas excipit liber de Catechizandis rudibus **(Ibid., cap. 14)**, ad Deogratias Carthaginensem diaconum, ad quem primis fidei elementis imbuendi saepius deducebantur; quod is in christiana religione foret apprime eruditus, ac suavi facundia singularique catechizandi facultate polleret. Attamen in hac exercitatione sibi ipse non faciebat satis; pene semper angustias patiebatur, dubius et anceps quo pacto ea, quorum fides nos christianos facit, exponeret;

undenam exordienda esset institutio, et ubi concludenda: an institutioni subjicienda quaedam exhortatio, an solum exponenda praecepta, quorum observationem ad christiano more vivendum necessariam scire teneretur catechizandus. Querebatur quoque, quod prolixo sermone fatigatus persaepe prae tepore languesceret, et sic animo affectus nec catechizandum, nec audientes accenderet. Augustinum igitur hac de re sibi monita daturum credidit: et ut illius familiaris erat, ab eo per litteras petiit, ut inter occupationes suas non gravaretur aliquod sibi catechizandi specimen edere. Existimavit Augustinus, se ex officio et charitate, qua non uni tantum amico, sed generatim toti Ecclesiae obstrictus erat, teneri se ad illud alterius voto libenter concedendum. *Quanto enim cupio,* inquit, *latius erogari pecuniam dominicam, tanto magis me oportet, si quam dispensatores conservos meos difficultatem in erogando sentire cognosco, agere quantum in me est, ut facile atque expedite possint, quod impigre ac studiose volunt* **(De Catech. rud., c. 1, n. 2)**. De hoc igitur argumento librum quo de agimus, ad eum scripsit, ubi primum consolatur eum de taedio, quod illi dicenti subrepere solebat. Idem sibimet prope semper contingere fatetur, dum in exponendis fidei mysteriis lingua menti sufficere non potest: inde animum suum frangi, seque aliis molestum arbitrari; cum tamen ex studio et alacritate, quam prae se ferunt audientes, eloquium suum, quantumvis sibi ipsi frigidum videatur, illos inflammare conjiciat. Inter alia praecepta quae tradit, monet expedire, ut privatim instituendis offeratur sessio, cum ut videtur illa species fastus, quando stantes sedentem jubentur audire, tum quia contingere potest, ut stando defatigati se, aliam causam praetexentes, subducant: quod sibi rusticum quemdam primis fidei rudimentis imbuenti accidisse

testatur **(Ibid., c. 13, n. 19)**. Deogratias, cui tractatus hic inscribitur, ad presbyterium deinde provectus est, si modo idem est cui Augustinus circa annum quadringentesimum sextum ad quaestiones ab eo sibi Carthagine missas respondet epistola centesima secunda. Hunc presbyterum non modo ut familiarem suum, cui denegare nihil possit, compellat; sed etiam ut virum peritum, qui consuleretur in dubiis, et cujus stilus sibi et aliis probaretur.

9. Libro de Catechizandis rudibus subdit quindecim libros de Trinitate **(Retract. lib. 2, cap. 15)**, quos per aliquot annos elucubratus est, cum eos, ut ipse scribit, juvenis inchoarit, senex ediderit **(Epist. 174)**. Illos siquidem intermittebat, quoties alio implicabatur opere, quod pluribus profuturum existimabat **(Retract. lib. 2, cap. 16)**; ratus istud operosius et minus utile, quam pleraque alia, quod res minus necessarias et a paucioribus intelligendas contineret **(Epist. 169, c. 1, n. 1)**. Unde id opus potissimum suscepit in eorum gratiam, qui fidei auctoritatem repudiantes, myteriorum veritatem ratione sibi demonstrari volebant **(De Trin. lib. 1, c. 1, n. 1)**. Cum autem in lege Domini, quantum sibi licebat, meditaretur; non patiebatur charitas eum, quae ex Dei dono ac revelatione accepisset, aliis denegare: ac sibi pollicebatur fore, ut ea ministrando aliis, ipse quoque proficeret; dumque eis cuperet respondere quaerentibus, quod etiam ipse quaerebat inveniret **(Ibid., c. 3, n. 5)**. *Ergo suscepi haec,* inquit, *jubente atque adjuvante Domino Deo nostro, non tam cognita cum auctoritate disserere, quam ea cum pietate disserendo cognoscere* **(Ibid., c. 5, n. 8)**. Cernitur is sancti Doctoris animus in permultis hujus operis locis, et in ipsis maxime prooemiis. Testatur stilum se perlibenter fuisse suppressurum,

si aut res hujusmodi sufficienter a Latinis invenirentur expositae, aut Graeci scriptores essent latine redditi, aut alii denique curam respondendi quaestionibus sibi propositis vellent suscipere. Initio libri decimi quinti, quae in superioribus exposuerat, compendiario sermone complectitur **(Ibid., lib. 15, n. 3)**. Hos libros singillatim edere nolebat, sicuti libros de Civitate Dei postea edidit, sed omnes simul; quod extrema primis, ratiocinationis quasi vinculo, connectantur. Verum qui de hisce libris aliquid audierant, et illos habere vehementer cupiebant, tantam moram et dilationem minime passi, unum illi exemplar subtraxerunt, libro duodecimo nondum absoluto, et aliis minus emendatis et recognitis, quam eos editurus esse voluisset. Quod ubi comperit, statuerat eos, labore suo intermisso, non edere, sed in alio quodam opusculo de hisce libris sibi subreptis conqueri: verum ardentissimis fratrum precibus, et in primis Aurelii Carthaginensis Ecclesiae episcopi jussis reluctari non valuit. Itaque quod supererat ad coronidem perduxit, et priores libros emendavit; non tamen ut ad res adeo difficiles explanandas et illustrandas necessarium esse censebat, sed ut potuit, operam adhibens ne ab iis, qui ipso invito prodierant, multum discreparent **(Retract. lib. 2, cap. 15, n. 1)**. Eos subinde per diaconum quemdam misit ad Aurelium Carthaginensem una cum epistola **(Epist. 174)** quam in fronte librorum praefigi rogabat, ut esset instar prooemii: propterea quod hac in epistola, quae mox retulimus adnotabat. In quadam ad Evodium epistola scribit, se nondum hoc opus edidisse **(Epist. 162, n. 2)**; et in epistola ad eumdem altera, quae solum exeunte anno quadringentesimo decimo quinto conscripta est, se nondum illud perfecisse testatur **(Epist. 169, c. 1, n. 1)**, quamvis jam primos quinque de Civitate Dei libros

elaborasset. Ex alia porro epistola sub finem anni quadringentesimi duodecimi ad Marcellinum data, licet intelligere, amicos ab eo flagitasse, ut hos libros ederet, quo posset eorumdem ipse defensionem suscipere, si vel ab inimicis mordacibus, vel etiam ab amicis minus intelligentibus quidpiam in illis forte carperetur: ipsum contra diutius eos retinuisse, quam vellent ac ferrent amici, ob periculum quod suberat, ne in argumento, de quo tractabant, falleretur: *Ut si non potuerint,* inquit, *nisi habere aliqua, quae merito reprehendantur, saltem pauciora sint, quam esse possent, si praecipiti festinatione inconsultius ederentur* **(Epist. 143, n. 4)**. Scribens quoque ad Consentium, meminit operis de Trinitate, quod in manibus habebat, et ob argumenti praestantiam ac difficultatem nondum perficere poterat **(Epist. 120, c. 3, n. 13)**. In his omnibus locis, si forsan postremum excipias, loquitur de opere suo velut necdum edito. Quocirca conjectare licet, priorem ipsam editionem, quae eo necdum absoluto prodiit, non praecessisse annum quadringentesimum duodecimum. Constat autem, alteram nonnisi post longum temporis intervallum publicatam esse: cum ipse libro decimo tertio quidpiam dicat esse jam a se explicatum in duodecimo de Civitate Dei; qui ante annum quadringentesimum decimum sextum compositus non fuit. Ubi mentionem fecit Augustinus librorum de Trinitate, eos memorat, quos de Consensu Evangelistarum post ipsam, ut videtur, eversionem templorum anno trecentesimo nonagesimo nono factam, conscripsit. Quapropter de illis hoc loco non agimus. Jam notavimus minime nos contendere, omnia opera, quae modo memoravimus, hoc anno fuisse elaborata: sed solum eo ferme ordine, quem illis

assignavimus: et quidem ante libros de Consensu Evangelistarum, aliosque postea recensendos.

CAPUT XIII. 1 *Possidii ordinatio in Calamensem episcopum. 2 Hieronymus scribens ad Augustinum, papae ipsum titulo exornat. 3 Epistola ad Hieronymum data Paulo perferenda tardius illi redditur. 4 Epistolae ad Paulinum Augustini rescripta postulantis duae.*

1. Ut eorum, quae ad annum trecentesimum nonagesimum septimum referri possunt, seriem repetamus: reponendus est hoc anno Megalii Numidiae decani sive primatis obitus, cum in concilio Carthaginensi, quod celebratum est hoc anno, quinto kalendas septembris, Aurelius se litteras a Crescentiano primariae sedis Numidiarum, ut Crescentianus ipse insinuabat, episcopo, non ita pridem accepisse testetur **(Cod. Can. Afric. can. 33)**. Unde liquet nesciisse tunc Aurelium, eum esse decanum; quod tamen in primis scire debuerat. Quarto et vicesimo circiter die ab obitu Megalii scripsit Augustinus ad Profuturum Cirtensem episcopum, ut sciret an successorem in illius primatu invenisset: id enim quaesiturum se pollicitus fuerat **(Epist. 38, n. 2)**. Ad eumdem scribit, se prae rhagadis vel exochadis dolore ac tumore, nec sedere, nec stare, nec ambulare posse, sed lecto affigi: nihilominus, quoniam id Domino placeret, secum agi praeclare **(Ibid., n. 1)**. In eadem epistola habet longe pulcherrima de affectu irae cohibendo, ne in odium

degeneret **(Ibid., n. 2)**. Qua de re consulto loquitur, ob id quod nuper ipsi Profuturus in itinere dixerat. Verum quid rei sit, conjici non potest. Scripsit ad Profuturum per Victorem, qui Constantinam petiturus eum praemonuerat. Quapropter in dubium vocari non potest, quin iste Profuturus ille ipse sit, qui alibi legitur fuisse Cirtae sive Constantinae episcopus. Rogat eum Augustinus, ut Victor per Calamensem civitatem remeet (sic enim promiserat), ob negotium cujus ipse notitiam haberet, de quo a Nectario majore vehementer urgeretur. Quid illud fuerit, non liquet. Augustinum paucis post annis scripsisse videbimus ad Nectarium **(Epist. 91)**, unum e Calamae primoribus, admodum aetate provectum, sed paganum, quamvis illius pater christianam fidem fuisset professus. Megalius, ut diximus, Calamensis erat episcopus; adeoque illi Possidius Augustini discipulus successerit necesse est: eum enim sedem hanc laborum suorum et fortitudinis gloria illustrantem subinde videbimus. Quanquam oportet Calamensem sedem aut aliquandiu vacasse post Megalium, aut episcopum habuisse ad modicum tempus alium a Possidio. Nam Profuturi episcopi Cirtensis ad quem Megalio jam defuncto datae sunt ab Augustino litterae, successor Fortunatus in Africanis ubique conciliis ante Possidium collocatur.

2. Hoc ipso anno, ut videtur, Hieronymus, qui per Asterium anno superiori litteras ad Augustinum miserat, scripsit rursum ad eum **(Apud Aug., Epist. 39)**, commendaturus illi Praesidium familiarem suum, qui certis de causis in Occidentem trajecerat. Is bonorum amicitias studiosissime consectabatur, quas si quis ipsi conciliasset, maximi beneficii loco ducebat. Rogat igitur Augustinum Hieronymus, ut hoc

illi praestet, nec enim rei alterius indigere. Hieronymus in eadem epistola Alypium salvere jubet, seque molestias huic nostrae peregrinationi annexas sustinere, et variis hinc inde fluctibus in monasterio jactari atque concuti testatur. Quapropter hanc epistolam ad hunc annum trecentesimum nonagesimum septimum referre cogimur antequam inter eum et Joannem Jerosolymitanum hoc ipso anno convenisset: cum minime legamus eum ab illa reconciliatione concordiae cum Joanne, usque ad persecutiones a Pelagianis anno quadringentesimo decimo sexto in ipsum concitatas, occasionem ita conquerendi habuisse. Papae titulo semel et iterum insignit Augustinum **(Ibid., inscript. et n. 2)**; unde non prius anno trecentesimo nonagesimo sexto reponenda est epistola. Cum autem Hieronymus Augustino ad episcopatum provecto in ea non gratuletur; probabile est, id praestitisse, cum ad eum superiori anno per Asterium scripsit. Praesidius quem Hieronymus in hac epistola illi commendat, videtur omnino is esse, cujus opera usus est Augustinus, ut exacerbatum ipsius Hieronymi animum sibi excusato conciliaret **(Epist. 74)**. Ex diacono jam creatus fuerat episcopus; et a concilio Carthaginensi ad Imperatorem contra Donatistas legatus anno quadringentesimo decimo celeberrimam illam collationem Carthaginensem, quae anno sequenti habita est, obtinuit. Idem epistolae concilii Numidiae contra Pelagianos ad Innocentium papam subscripsit anno quadringentesimo decimo sexto **(Apud August., Epist. 176)**.

3. Sub id fortasse tempus Augustinus epistolam a Paulo perferendam scripsit ad Hieronymum **(Epist. 40, c. 1, n. 1)**. Primum quidem alterius cujusdam litteris subscribens eum officiose salutaverat, et Hieronymus pro ejus urbanitate

peculiarem illi epistolam reddiderat. Ea est, ni fallimur, epistola quam per Asterium diaconum Hieronymus ad eum misit anno forsan trecentesimo nonagesimo sexto, ut illi salutationis officium redderet. Cum igitur ei rescribere teneretur Augustinus, occasionem arripuit ab eo sciscitandi, quid de Petri et Pauli disceptatione sentiret. Ibi etiam meminit libri ab eodem conscripti de scriptoribus ecclesiasticis, quem nuper ipse legerat: simulque amice admonet, siquidem in eo libro nec haeresiotas praetermittere voluisset, commodius sibi videri facturum fuisse, si nominatis illis, subjunxisset etiam in quibus cavendi essent. Eum pariter rogat, quo consilio quosdam ex iis in eodem opere praeterierit; aut si voluminis non onerandi gratia hoc factum sit, cur haereticis duntaxat commemoratis, non addiderit in quibus eos catholica damnarit auctoritas. Et quia de Origene rescribens Hieronymus innuerat eum in aliis quidem approbandum et laudandum, in aliis vero improbandum atque reprehendendum; certiorem eum facit sese jam scire, non tantum in ecclesiasticis, sed in omnibus litteris, recta et vera quae invenerimus approbare atque laudare, falsa vero et prava improbare atque reprehendere: hoc autem se desiderasse, atque etiamnum desiderare, ut nota sibi faceret errata, quibus a fide veritatis ille vir tantus recessisse convincitur. Ita scribebat illi per Paulum, cujus praeclarae existimationi testimonium tribuit. Sed Paulus navigationis consilium mutavit: factumque est, ut epistola prius spargeretur per Italiam, quam ad Hieronymum perveniret **(Epist. 72, n. 1)**. Quod inter utrumque discordiam animorum serere poterat, nisi humilitas modestiaque Augustini, et utriusque charitas offensionis semina suffocasset.

4. Quemadmodum in epistola superiore Augustinus magnopere petit ab Hieronymo, ut litterariam collocutionem secum habeat; quod id in primis valeat ad tuendam amicitiam, faciatque ne multum ad amicos disjungendos, ut loquitur, liceat absentiae corporali: sic in illa, quam hoc eodem tempore dedit ad Paulinum, huic sancto viro, cujus amicitiam maximi ducebat, vehementer instat, quo rescripta sibi, ea diu ardenterque expetenti, persolvat. *O qui res,* inquit, *vestras quotidie donatis, debitum reddite.* Jam annus et amplius effluxerat ab ultimis litteris Paulini anno trecentesimo nonagesimo quinto sibi redditis: quod perspicue indicat illa Augustini conquestio: *Quid est quod duas aestates, easdemque in Africa, sitire cogamur* **(Epist. 42, n. 1)**. Ibi Romanum et Agilem salvere jubet, quorum honorifice meminit etiam in epistola anno sequente ad eumdem missa; in qua rursum insistit, ut demum post biennii silentium rescribat. *Nequaquam nos,* ait, *nescio qua vestra cessatio, qua ecce per totum biennium, ex quo a nobis dulcissimi fratres Romanus et Agilis ad vos remeaverunt, nullas a vobis litteras sumpsimus, pigros ad scribendum fecit. Nam cum in aliis rebus, quanto quisque amplius diligitur, tanto dignior imitatione videatur, in hac re contra est. Quo enim vos amamus ardentius, eo minus ferimus, quod nobis non scribitis; nec vos in eo volumus imitari* **(Epist. 45, n. 1)**. In utraque epistola rogat Paulinum, ut sibi mittat opus contra Paganos, quod ab ipso elaborari audivit.

CAPUT XIV. 1 *Augustinus Cirtam se conferens cum Alypio ad ordinandum Fortunatum episcopum, venit in colloquium cum Fortunio Donatistarum Tuburci episcopo. 2 Quonam tempore habitum sit istud colloquium. 3. Litterae ad Glorium aliosque Donatistas quosdam post colloquium scriptae. 4 De alia quadam collocutione cum iisdem habita ante congressum cum Fortunio. 5 Cum Fortunato Donatistarum episcopo disputationem per litteras aggreditur. 6 De Coelicolis.*

1. Supra vidimus, Augustinum exacto propemodum mense ab obitu Megalii, scripsisse ad Profuturum Cirtensem episcopum. Videtur is paulo post e vita migrasse; nec enim diu episcopatum tenuit **(Epist. 71, c. 1, n. 2)**, et annis aliquot ante vita discessit, quam Augustinus librum de Unico Baptismo conscriberet **(De Unico Baptismo, n. 29)**. Successit ei Fortunatus, unus ex illis septem, qui ad Ecclesiae causam in celeberrima illa Carthaginensi collatione contra Donatistas propugnandum, anno quadringentesimo undecimo, ab universis Africae episcopis catholicis delecti sunt. Ob studium paupertatis laudatur ab Augustino, qui ejus ordinationi adfuit cum Alypio **(Contra Litteras Petiliani, c. 99, n. 228)**. Legimus enim ambos istos praesules una Cirtam festinanter se contulisse ad episcopi ordinationem **(Epist. 44, c. 1, n. 1, et c. 3, n. 6)**. Porro constat id contigisse ante collationem Carthaginensem, cui Fortunatusinter fuit. Cum Cirtam

pergerent, transierunt Tubursico, cujus urbis episcopus ex parte Donatistarum erat Fortunius, homo confecta aetate, cu jus benignitatem laudarant apud Augustinum Donatistae aliquot, Glorius, Eleusius, et Felix, qui vicissim honorificam de Augustino mentionem Fortunio fecerant. Apparet vel ex verbo *soletis,* quo eos alloquitur Augustinus **(Ibid., n. 1)**, ipsi fuisse cum illis usum et consuetudinem: licet Hippone-Regio non essent oriundi, sed alia civitate, eaque Gelizae atque ipsi, ut videtur, Hipponi finitima **(Epist. 43, c. 2, n. 5)**. Solebant illi benignissime polliceri Augustino, non recusaturum Fortunium de componendo Ecclesiarum discidio cum eo colloqui **(Epist. 44, c. 1, n. 1)**. Quapropter cum Tubursicum venisset, renuntiavit Fortunio, se iis quae de ipso inaudierat, ad eum et videndum et compellandum induci. Annuit ille. Mox Augustinus, comitantibus non paucis, quos illi fortuitus casus adjunxerat, eum convenit, hoc illius aetati tribuendum arbitratus. Cum apud eum consedisset, frequens civium turba, quam hujus colloquii rumor per urbem dispersus accierat, eodem confluxit. In tanta tamen frequentia pauci admodum studio cognoscendae veritatis, quam plurimi vero sola disputationis curiositate permoti, velut ad spectaculum convenerant. Ex isto populi concursu orta est perturbatio: neque preces, neque minae tam Augustini quam Fortunii, necessarium disputationi silentium extorquere potuerunt. Res tamen utcumque agi coepta est, et per horas aliquot invicem sermones contulerunt. Augustinus ab ipso ferme disputationis exordio postulavit, ut verba ultro citroque prolata exciperentur a notariis; quo pacatior et modestior foret disputatio. Annuit aegre Fortunius. Sed notariis, qui aderant, excipere renuentibus, alii hoc munus aggressi, ob inordinatas perstrepentium interpellationes desistere coacti sunt.

Fortunius primo contendit, per totum terrarum orbem diffusam esse communionem suam: sed affirmare non est ausus, posse se litteras communicatorias quocumque mittere. Quod si asseruisset, eum compulisset Augustinus, ut secum pariter ad Ecclesias in Scripturis apostolicis notatas scriberet. Tum Fortunius ad persecutiones a consectaneis suis, ut dicebat, toleratas delapsus est. Verum subjecit Augustinus, persecutiones eos solos numero beatorum adjungere, qui propter justitiam paterentur: ideoque si Macarius, de quo tam acerbe querebantur, eos ab exorto solum schismate divexarat anno trecentesimo quadragesimo octavo, nullum hinc suae causae commodum illos posse deducere. Respondit Fortunius, transmarinarum partium Ecclesias mansisse innocentes, donec consensissent in eorum sanguinem, quos Macariana persecutio sustulisset. Sed cum urgeretur, utrum consectanei sui saltem ad illa usque tempora cum Orientalibus Ecclesiis caeterisque orbis partibus in unitate mansissent: protulit epistolam, quam concilium Sardicense anno trecentesimo quadragesimo septimo scripserat ad Donatum, quem suum Carthaginensem esse contendebat. Patet Augustinum nullam hactenus hujus epistolae aut concilii Sardicensis habuisse notitiam. Verum cum in hac epistola Athanasium Alexandrinum, et Julium Romanum episcopum improbari vidisset, eam ex Arianorum officina prodiisse facile animadvertit. Petiit igitur ut ad accuratiorem temporum discussionem sibi liceret eam accipere, ac secum auferre. Renuit Fortunius, nec eum vel manu sua quidpiam adnotare permisit: quod tamen optabat Augustinus, ne sibi causa forsitan exigente petenda esset illa epistola, et alia supponeretur. Cum pergeret Fortunius justitiam suae partis ex eo certam velle intelligi, quia persecutionem passa fuerit;

Augustinus ostendit, persecutionem ad jus causae probandum non satis habere momenti; idque confirmavit exemplis Maximiani ab ipsis Donatistis exagitati, et Ambrosii, quem christianum et justum fuisse negare cogebantur, a Justina divexati. Rursum Fortunius interventoris cujusdam, quem a nostris occisum dicebat, morte objecta, ab Augustino instanter quaerere coepit, quem justum putaret, qui occidit, an qui occisus esset. Statim ille ei uni nec probatae morti, cum multa alia, tum maxime opposuit apertum Circumcellionum furorem frequentesque caedes. Sed cum haec dissimularet Fortunius, neque a quaesitis desisteret; allatis ab Augustino Eliae gestis, quibus hic vir Dei plures pseudoprophetas manu sua peremisse narratur, videre demum coepit, justo saltem veteris Testamenti temporibus licuisse occidere. Perstitit tamen ut quaereret, num et hoc de novo Testamento posset probari. Ad quem Augustinus: sibi quidem in eo non occurrere justum ullum qui aliquem interfecerit, verumtamen liquido ibi demonstrari, sceleratos ab innocentibus in Ecclesia tolerandos esse; cum Christus ipse Judam toleraverit, et ei primum Sacramentum corporis et sanguinis sui porrexerit. Quo exemplo cum prope omnes moverentur, illud Fortunius eludere tentavit, asserens illam cum scelerato communionem non obfuisse Apostolis, quod non alium quam Joannis baptismum tunc temporis accepissent. Sed neque hic valuit Augustino, eos jam tum Baptismo Christi ablutos fuisse probanti, atque in eam rem confirmandam plura adhuc paranti, resistere. Inde vero sermonem ad id convertit, unde intelligere liceat, Donatistas persecutionem aliquam sibi tum impendentem timuisse. Nam petiit ab Augustino, quidnam si casus incideret, ipse esset facturus. Professus est Augustinus, se illi non consensurum, quin etiam pro virili parte

obstiturum **(Ibid., n. 11)**. Reipsa tunc temporis ita sentiebat; sed experientia eum de sententia postmodum depulit **(Epist. 185, c. 7, n. 25)**. Jam de sedibus suis discessuri surrexerant, cum Fortunio Genethlii decessoris Aurelii in sede Carthaginensi lenitatem praedicante subjecit Augustinus: Ille tamen Genethlius, si in manus vestras incidisset, rebaptizandus censeretur. Fassus est Fortunius, constitutum apud suos fuisse, ut quisquis ad ipsos fidelium venerit, rebaptizetur: quod tamen eum invitum et cum dolore animi hanc eorum consuetudinem improbantis dicere, facile apparebat. Et re quidem ipsa totius civitatis testimonio constabat, quam esset a violentis sectae suae factis alienus, de quibus apud suos saepius conquerebatur, ut cum ipsis etiam catholicis in hoc colloquio condolebat. Quocirca convenit inter eos, violenta facinora, quae sibi invicem Donatistae et Catholici exprobrabant, in his disputationibus non esse proferenda. Schismatis adversus Caecilianum a Donatistis excitati quaestio agitanda restabat. Itaque Fortunium obtestatus est Augustinus, ut pacato animo ad tam gravem controversiam componendam secum adniteretur. Respondenti Fortunio, nolle Catholicos de his quaestionem haberi, pollicitus est Augustinus, se collegas suos, certe vel decem, qui suae sententiae subscriberent, exhibiturum. Idem ex parte Donatistarum spopondit Fortunius. Sub haec discessum est.

2. Postridie Fortunius Augustinum convenit, et rursus eadem de re egerunt, sed paucis; quoniam Augustinus Majorem Coelicolarum accersiverat, sermonem cum eo habiturus; et ad episcopum ordinandum quamprimum erat profecturus: ipsum quoque Fortunium cujusdam itineris necessitas urgebat. Quandoquidem Cirtam se conferret, dubitari non potest, quin

istius civitatis ordinandus esset episcopus, Fortunatus videlicet Profuturi successor. Nam Profuturus, ut docuimus, Augustinum in episcopatu antecedebat, et ejus successor Fortunatus inter primarios erat in collatione Carthaginensi anno quadringentesimo undecimo. Constat porro hunc Augustini cum Fortunio congressum et colloquium contigisse ante annum quadringentesimum undecimum. Quod conjicere licet vel ex ipso Augustini animo a persequendis haereticis adhuc alieno. Perspicuum etiam est, Donatistas tunc quietos fuisse, totaque epistola eos plena frui libertate indicat; quod nunquam accidit ab anno quadringentesimo undecimo. Liquet pariter Augustinum, cum ei Fortunius pseudosynodi Sardicensis epistolam exhibuit, quid haec esset tunc ignorasse. Illam tamen in libris contra Cresconium ante annum quadringentesimum undecimum conscriptis memorat, et ut opus Arianum, quod jam diu prae manibus haberet, explodit **(Contra Cresconium, lib. 3, c. 34, n. 38)**. Hic praeterea Fortunius antiquior Augustino episcopus decessorat anno quadringentesimo undecimo: quippe cum Januarius, ut episcopus Tubursicensis in Numidia, ex parte Donatistarum, interfuerit collationi Carthaginensi. Sed ille Fortunius ipse est, haud dubie, qui decimus numeratur inter trecentos et decem episcopos concilii Bagaiensis anno trecentesimo nonagesimo quarto **(Ibid., lib. 4, c. 10, n. 12)**. Ubi in praedicto colloquio de Ambrosio sermo incidit, Augustini verba inducere possunt, ut sanctum illum praesulem in vivis adhuc egisse credamus: atque ubi actum est de persecutione Donatistarum in Maximianistas, nullus sermo factus reperitur de Praetextato et Feliciano, quos receperant sub initium anni trecentesimi nonagesimi septimi. Haec vero videntur postulare, ut istud colloquium non serius ineunte anno trecentesimo nonagesimo

septimo habitum agnoscamus. Sed quia constat id Augustinum habuisse, cum ad ordinandum Profuturi successorem proficisceretur; ponendum esset Megalium, cui superstes fuit Profuturus tunc defunctus, obiisse ante ipsum annum trecentesimum nonagesimum septimum, atque anni fere spatium prius effluxisse, quam ejus in primatu successor renuntiaretur. Nam Crescentianus, qui ei successisse creditur, primas non fuit, nisi circa initium augusti anni hujus trecentesimi nonagesimi septimi. Licet autem Megalium inter et Crescentianum primas possit interseri, non tamen est, cur hoc ita contigisse asseramus. Quocirca malumus istud colloquium aut exeunte anno trecentesimo nonagesimo septimo reponere, aut potius ineunte anno trecentesimo nonagesimo octavo, dum Gildonis interitus persecutionis metum Donatistis propter Optatum suum Gildonis fautorem injicere poterat.

3. Postmodum Augustinus Eleusium et alios, qui de Fortunio ipsi verba fecerant, colloquii cum eo habiti certiores fecit: et hoc illi testimonium tribuit, in episcopis Donatistis difficillime repertum iri tam utilem animum et voluntatem, quam in isto sene perspexisset. Hos Donatistas per Domini sanguinem obtestatur, eum ut sui de prosequendo colloquio promissi commoneant; quo res jam coepta et magna ex parte gesta, tandem aliquando peragatur. Ad quam dirimendam monet, locum aliquem procul a tumultu et turbulenta hominum frequentia esse seligendum, sicut est villa Titiana, vel quivis alius in Tubursicensi aut Tagastensi dioecesi locus, in quo nulla sit ecclesia, qui tamen ab Catholicis et Donatistis incolatur, ut quisque apud hospitem communionis suae possit diversari: illuc deferendos esse canonicos codices, et si qua

proferri debeant ultro citroque causae instrumenta; singulis deinde dubiis discutiendis, quantum res exegerit, vacandum. Denique Eleusium et alios rogat, ut quid hac de re sive ipsis sive Fortunio videatur, rescribant **(Epist. 44, c. 6, n. 12)**. Latet nos horumce negotiorum eventus, quae Augustino pacis procurandae causa charitas inspirabat.

4. Exstat adhuc altera Augustini epistola iisdem Glorio, Eleusio, Felicique inscripta, quibus adjungit Grammaticum et caeteros omnes quibus hoc gratum fuerit **(Epist. 43)**. In hac etiam epistola de schismate agitur, idemque ferme de Maximiano sermo est, qui in superiore: nihilque videtur obstare, quin eam sub idem tempus, imo paulo ante, conscriptam arbitremur. Optati Thamugadensis tyrannidem ibi summa dicendi libertate commemorat Augustinus, iis tamen verbis, quae illam nondum desiisse innuant. Demonstrat ibidem, quam juste civilibus poenis possent Donatistae mulctari: sed id potest optime referri ad tempora Macarii. Haec epistola memoria prodit collocutionem aliam, quam cum iisdem Donatistis in ipsorum civitate habuerat Augustinus. Cum enim de communione christianae unitatis cum illis ageret, prolata sunt ab iis gesta quaedam, in quibus Caecilianus et Felix a concilio Carthaginensi damnati perhibebantur. Ostendit illis Augustinus, quam vitiosum esset illud concilium, et qua ratione rescissum fuisset illius decretum a concilio Romano, quod ex episcopis a Constantino ipsorum Donatistarum rogatu missis constabat; a concilio Arelatensi; ab ipsomet Constantino, ad quem ipsi provocaverant; denique a proconsule, qui sua sententia Felicem purgaverat. Non erant Augustino prae manibus omnia haec causae instrumenta: sed

statim accersenda curavit. Interea excurrit ad Ecclesiam Gelizitanam. Quae autem illa sit, quidve ibi egerit, nescimus. Inde reversus, cum bidui non pleni intermissione quaesita accepisset, singula uno die Donatistis recitari jussit. Ab actis coepit Cirtensis concilii: quae quia illorum nonnulli rejicere tentabant, causati verisimile non esse ab eis qui traditionis veniam in concilio Cirtensi obtinuissent, Caecilianum eodem crimine fuisse condemnatum; totum in eo negotio Secundi consilium latius exposuit. Jussit deinde recitari Gesta proconsularia de causa Felicis Aptungitani. Cum autem nonnemo ex eis Felicem suggillasset, quasi rem passus esset episcopo indignam, quod proconsulari judicio fuisset absolutus, et in illius causa quidam fuisset tormentis addictus; illius cavillatio, utpote absurda, caeteris displicuit. His ante meridiem lectis, post meridiem recitatae sunt Donatistarum preces ad Constantinum, acta concilii Romani, et Constantini litterae de judicio quod Mediolani secundum Caecilianum tulerat. Curaverat pariter Augustinus deferenda Gesta, quibus Nundinarius ostenderat, anno trecentesimo vigesimo, coram Zenophilo, corruptos fuisse Lucillae pecunia episcopos, ut Caecilianum condemnarent: sed ob temporis angustias recitari non potuerunt. Omnem illis haec Gesta discutiendi et exscribendi licentiam tribuit. Sub hoc igitur colloquium scripsit ad eosdem Donatistas, illos obtestaturus, ut haec Gesta inspicerent: et in re tanti momenti eis inculcanda pluribus immoratur. Ipso epistolae suae exordio non obscure indicat, posse a nonnullis improbari, quod ad homines a catholica communione alienos de salutis eorum negotio scriberet; qui tamen probarent, si de saecularibus negotiis id praestaret: *Usque adeo,* inquit, *charus est hic mundus hominibus, et sibimet ipsi viluerunt!* Eo libentius ad hosce

Donatistas scribebat, quo propensiores eos videbat ad veritatem ex animo inquirendam, ut sincere eam, relicto, quem a parentibus accepissent, errore, sectarentur. Enimvero illius epistola de colloquio, quod cum Fortunio habuit, satis indicat eos non fuisse a concordia et pace alienos. Epistolam in haec verba concludit: *Erit autem vobis hic sermo, quem de munere Dei novit ipse, quanta et pacis et vestra dilectione deprompsimus, correctio si velitis, testis vero etsi nolitis.*

5. Nondum veritati animo tam infenso adversabantur Donatistae, ac proinde priores adhuc episcopatus annos agebat Augustinus, cum Honoratus illius partis episcopus, et Hipponi vicinus, significavit ei per Erotem, se libenter cum ipso per litteras de schismate collaturum, ut de re tanti momenti, ea qua par erat lenitate et animi tranquillitate dissererent. Augustinus, qui jam pridem illius colloquium expetebat, ejus sibi consilium multum placere rescripsit: et ut causam aggrederetur, demonstravit ipsi, cum Scriptura nobis polliceatur Ecclesiam Dei per orbem terrarum esse diffundendam, hanc prophetiam in Ecclesia catholica compleri. Quaerit itaque, ut respondere non gravetur, quo pacto, cum ita se res habeat, pars Donati possit esse Ecclesia illa divinitus praenuntiata, et quomodo Christus haereditatem suam in toto terrarum orbe sibi promissam sic amittere potuisset, ut in una solummodo Africae parte resideret **(Epist. 49, n. 1)**.

6. Notavimus supra, cum Fortunius veniret ad Augustinum, ab hoc sancto Praesule Majorem Coelicolarum accitum fuisse, ut cum illo aliquid loqueretur **(Epist. 44, c. 6, n. 13)**. Exstat horum Coelicolarum nomen in quibusdam legibus Honorii Augusti **(Cod. Theod. de Haeret., lege 43, et de Jud. Coelic.**

ac. Sam. lege 19); nec satis liquet, quinam illi fuerint. Apparet tamen, non fuisse sectam haereticorum, neque hominum, opinamur, qui Judaicam professionem cum Christiana, sicut Nazaraei, consociantes, Christianorum sibi nomen arrogarent: cum Augustinus, qui eos probe noverat, in suo libro de Haeresibus, illorum mentionem non fecerit. Honorius in legibus anno quadringentesimo octavo et quadringentesimo nono latis, Coelicolas arguit novi dogmatis, novae superstitionis, et nominis hactenus inauditi. Fieri enim potuit, ut paucos ante annos se per Occidentem propagassent, aut ibi primigenium suum nomen nomine Coelicolarum commutassent. Praeterea discimus ab Augustino, eorum antesignanum seu Majorem, ut vocat, quem ipse Tubursico transiens accersiit, novum baptismi genus apud eos instituisse: quo sacrilegio jam permultos ille seduxerat **(Epist. 44, c. 6, n. 13)**. Quapropter hujusmodi secta, quae quamdiu nihil conjunctum atque commune cum Ecclesia haberet, in nullo ferme numero fuerat, eo postmodum exitialior exstitit, quo propius ad eam accedebat, et illius sacramenta tentabat usurpare.

CAPUT XV. 1 *Augustinus ad Eudoxium abbatem scribit. 2 Concionatur adversus Christianos qui Paganis in eorum solemnitatibus adjunguntur. 3 Simulacrum Herculis Carthagine cum dedecore tractatum. 4 Publicolae quaestiones solvuntur.*

1. Gildo sub Comitis et Magistri militiae titulo per decem aut duodecim annos rerum potitus in Africa, exeunte anno trecentesimo nonagesimo septimo, ab Honorio defecit eo obtentu, ut Africam in Arcadii ditionem transferret: sed proximo vere ineunte Mascezel ejus frater cum copiis ab Italia missus, insignem de illo victoriam divina ope obtinuit. Post ejus cladem Optatus Thamugadensis episcopus Donatista, unus e primariis illius satellitibus, in carcerem detrusus, illic exstinctus est. Petilianus partium Donatistarum episcopus Augustinum postea insimulavit, quod ad illius damnationem sua consilia contulisset **(Cont. Litt. Petil., lib. 3, c. 40, n. 48)**. Tum vero, cum in Africam solvit Mascezel, monachos aliquot Caprariae insulae, Etruriam inter et Corsicam sitae, secum adduxerat **(Oros., Hist. lib. 7, cap. 36)**. Fortassis illi ipsi sunt, de quibus Augustinus in epistola ad Eudoxium abbatem et ejus fratres conscripta loquitur **(Epist. 48, n. 4)**. Testatur eorum se pietatem primum ex fama, dein ex relatione Eustasii et Andreae didicisse: qui ex eorum monasterio profecti, bonum illius odorem in Africam attulerant, et sanctam eorum conversationem divulgarant. Certiores eos fecit obitus Eustasii, qui non amplius Caprariam desideraret, quia nec cilicio jam quaereret indui. Unde colligere licet, Eudoxii monasterium, ex quo Eustasius erat, in ea situm fuisse insula. Hinc consequitur et illud, monachis, aut certe Eustasio illi solemne fuisse cilicio ex caprinis pilis contexto indui. Augustinus igitur Eudoxio ejusque monachis aperit, quo sanctam eorum quietem animo affectuque cogitet: illorum preces efflagitat, et quo efficaciores sint, piis adhortationibus, quibus illos ad profectum et perseverantiam exstimulat, eas demereri studet. Illos potissimum monet, ut in omnibus bonis operibus suis

unam Dei gloriam spectent; ita sint solitudinis studiosi, ut nec eos avida elatio ad capessendum Ecclesiarum regimen inde detrahat, nec ad Ecclesiae munia vocatos blandiens desidia retineat **(Epist. 48, nn. 2, 3)**.

2. Hoc ipso, ut videtur, anno trecentesimo nonagesimo octavo, certe quidem ante annum subsequentem, habitus est eximius ille sermo, quo Augustinus Christianos redarguit, qui ne in magnatum offensionem incurrerent, aut ab iis injuriam paterentur, detrectare eorum jussa non audebant, cum illi se ab eis ad simulacra deduci praeciperent; nec vero solum eos ad fana euntes stipabant, sed cum illis etiam in idolio recumbebant. Quod ethnicorum impium errorem fovebat, cum vel ab ipsis Christianis idola sua honorari conspicerent. Sic omnis ille labor, quem in convertendis Gentilium reliquiis impendebant episcopi, saepe irritus erat. Nam Pagani horumce Christianorum exemplo confirmati dicebant intra se: Quare nos relinquamus deos, quos Christiani ipsi nobiscum venerantur? In his praeterea conviviis Christiani et blasphemas in Christum voces evomere, et ejus divinitatem in dubium vocare discebant. Hoc scandalo permotus vehementer Augustinus, de illo qua potuit lenitate, acri tamen et gravi oratione conquestus est **(Serm. 62)**; et quidem Carthagine, ut videtur; cum alterius sermonis mentionem faciat, quem paucis ante diebus habuerat in Mappalibus, ubi martyr Cyprianus quiescebat. Notat praeterea hos Christianos dicere solitos, se non apud falsos deos discumbere, sed apud genium Carthaginis, merum lapidem, qui tamen ut deus a Paganis colebatur, cujus videlicet ante statuam ara erat posita. Docet ibidem Augustinus, hanc viam ad Gentiles vincendos et Christianae fidei aggregandos quasi compendiariam esse, si

Christiani solemnitates eorum deserant, nec se illorum nugis immisceant: quo, *si non consentiunt veritati nostrae,* inquit, *erubescant paucitati suae.* In hoc sermone cujusdam meminit, qui ad fidem conversus fundum Ecclesiae dederat, in quo erant idola quae frangi cuperet. Voluntati ejus cito obsecundarunt Christiani, frementibus Ethnicis, et conquerentibus idola passim ab episcopis perfringenda conquiri. Negat Augustinus, asserens loca esse plurima in quibus scirent esse simulacra, quae tamen intacta relinquerent, quod ea Deus potestati ipsorum non permisisset; nihil eos aggredi, de quo locorum domini conqueri possint; prius agere ut idola in eorum corde frangant; pro hominum conversione Deum deprecari: ab dominis locorum ad fidem conversis rogatos idola in eis reperta confringere; reos fore si desint: saepius ab ipsismet recens conversis idola comminui: pravorum hominum esse et furiosorum Circumcellionum ea, quae non sunt in illorum potestate, velle diruere, seque vitae periculo temere exponere. Patet inde, licet in Paganos jam leges aliquot latae fuissent, nondum tamen rescriptum illud, quo Imperator simulacra tollenda esse decrevit, de quo acturi sumus, anno proximo fuisse promulgatum. Nam ab hoc rescripto illa Paganis nonnisi clanculum servare licuit. Sub ejusdem sermonis finem loqui videtur de novis aliquot legibus contra Donatistas, potius tamen in privatorum, quam universae sectae flagitia latis. Scribit enim, haereticos alicubi suae impietatis et furoris poenas ex legum praescripto dedisse, unde sibi a Catholicis publicam persecutionem ad suam perniciem moveri quererentur. Insuper et in eodem sermone commemorat, Judaeos, cum quibusdam in locis ob improbitates suas correpti fuissent, hinc ansam arripuisse criminandi, vel fingendi, aut suspicandi, in id semper

episcopos incumbere, ut facultatem ipsis nocendi quaererent. Eo pacto Judaei, Pagani et haeretici, cum universam Ecclesiam sibi haberent infensam, conspirantibus animis societatem querelarum adversus eam coibant, unitatem facientes contra unitatem.

3. Ad hoc saltem tempus referendus quoque videtur sermo in versum Psalmi octogesimi secundi, *Deus, quis similis tibi* **(Serm. 24)**? quandoquidem adhuc idolis litabatur, et eorum cultus Carthagine vigebat. Erat illic inter caetera simulacrum ex lapide, Herculis dei nomen in titulo praeferens. Statuae hujus barbam, in qua tota Herculis virtus putabatur, novus magistratus a Paganis seductus auro perfundi permiserat. Verum ad dedecus cultorum ejus auro refulsit falsum numen. Inde enim non ad adorandum, sed ad vindicandum permotus Christianus, superstitioni illi sese immiscuit, ut barbam ejus raderet. An hoc unus ausus sit, dubium est, cum mox Augustinus subjiciat, barbam Herculis a Deo rasam esse *per fideles suos, per Christianos suos, per potestates a se ordinatas.* Hac ille occasione sermonem, de quo loquimur, habuit. Dicentem interpellavit populus, vociferans et clamans, *Quomodo Roma. sic et Carthago!* id se nimirum velle, id postulare, ut omnis Ethnicorum superstitio deleretur, nec jam Carthagine permitterentur Hercules aliique dii Romani, qui in ipsa etiam urbe Roma defecerant; sed in hoc Romae Carthago omnino consimilis esset. Populi pietatem et studium sic laudibus effert Augustinus, ut videatur tamen metuere, ne quid ille tumultuose et non satis legitima auctoritate moliatur. Praecipiti plebis suae studio, ni nostra nos fallit conjectura, jam ipso mane frenos injecerat episcopus Carthaginensis. Quam enim aliam ob causam eis gratulatur,

quod episcopo suo in eo quod ipsis mane locutus erat, obedierint, atque ut eum sequantur, et ab ea via non recedant obtestatur? Interea eos cohortari non cessat, ut suam de abolenda superstitione voluntatem notam et testatam fecisse contenti, ejus implendae consilium ac modum ab episcopis exspectent; nec timeant ne illi in hac parte officio suo desint. Spem quoque facit, fore ut eorum preces felicem exitum sortiantur, cum Deus superstitiones Gentilium delendas praedixerit, et multis jam terrarum locis, etiam Romae, oraculum suum compleverit Ex hoc sermone, quem Carthagine habitum fuisse nemo non agnoscit, facile intelligitur, jam tum ab episcopis, qui in ea urbe versabantur, decretum fuisse ut ad Honorium Augustum pro obtinenda superstitionis exstinctione mitterent; ac subinde ipsorum, qui ad id procurandum legati sunt, persuasione et inductu celebres illas leges hac de re latas fuisse anno trecentesimo nonagesimo octavo, et anno sequenti in Africa exsecutioni mandatas.

4. Quo tempore dubia sua ad Augustinum retulit Publicola **(Epist. 46)**, eo certe idolorum sacrificia adhuc vigebant. Nam quod in responsione Augustini legitur de templorum et idolorum lucorumque eversione **(Epist. 47, n. 3)**, id ad potestatem ea evertendi non lege publica sive generali, sed speciali quadam jussione certis in causis datam spectare liquet. Quis ille Publicola fuerit, incertum est. Is praedia possidebat in Arzugibus, quae natio barbaris Gentilibus erat finitima. Quapropter indigenae eorumdem barbarorum opera utebantur, prius ipsorum fide jurejurando adstricta. De quo juramento eum variae difficultates angebant, ut et de usu multarum rerum, quae idolorum cultu pollui

videbantur. Haec et similia dubia proponit Augustino, ut patri, ut seniori, ut pontifici, cujus ex ore requirenda lex foret. Ad ejus postulata rescripsit Augustinus, et inter alia respondet, eorum sibi consilium non probari, qui censerent, hominem posse alium occidere, ne ab eo occidatur; nisi forsan ille legitima potestate fretus ad aliorum tutelam id faceret. Itaque tantum approbat, ut aggressor et insidiator terrore repellatur **(Ibid., n. 5)**. Censet pariter homini, fame premente, si nihil uspiam invenerit, nisi cibum quem certo scit idolis oblatum, satius esse, etiam nemine conscio, eum christiana virtute respuere **(Ibid., n. 6)**.

CAPUT XVI. 1 *Pagana superstitio tunc ubique eversa, cum ex daemonum oraculis instauranda erat. 2 In Oriente prohibetur ac deletur auctoritate Arcadii. 3 In Occidente quoque auctoritate Honorii. 4 Hujus legem ea de re latam exsequendam curant Jovius et Gaudentius. 5 Coelestis deae templum Carthagine Christo dedicatum ab Aurelio. 6 Nonnulla idololatriae quibusdam locis relicta vestigia. 7 Suffectani martyres. Augustinus ad principes Coloniae Suffectanae scribit. 8 Rescriptum adulatoriis Donatistarum precibus a Juliano indultum jubetur publicis locis affigi.*

1. Cum viderent Gentiles, *nec tot tantisque persecutionibus,* quas per trecentos fere annos pertulerat, religionem Christianam potuisse consumi, *sed his potius mira incrementa sumpsisse; excogitaverunt nescio quos versus graecos, tanquam consulenti cuidam divino oraculo effusos, ubi Christum quidem ab hujus tanquam sacrilegii crimine faciunt innocentem; Petrum autem maleficiis fecisse subjungunt, ut coleretur Christi nomen per trecentos sexaginta quinque annos, deinde completo memorato numero annorum, sine mora sumeret finem* **(De Civit. Dei, lib. 18, cap. 53, n. 2)**. Hi trecenti sexaginta quinque anni sumebant initium saltem a die quo missus est Spiritus sanctus, hoc est, ex mente Augustini, ab idibus maiis, duobus Geminis Rubellio et Rufo consulibus, qui aerae communis annus est vicesimus nonus. Sic illi trecenti sexaginta quinque anni complendi erant idibus maiis anni trecentesimi nonagesimi quarti. Augustinus tamen vult, eos finem cepisse consulatu Honorii et Eutychiani, qui incidit in annum Christi trecentesimum nonagesimum octavum; quo reipsa complebantur, si ponamus Christum passum fuisse anno trigesimo tertio aerae communis. Igitur secundum illud oraculum daemonum pagana tum superstitio resurgere, et christiana religio cadere debuit. Verum Deus, ut hujus oraculi figmentum demonstraret, christianam religionem novis in dies incrementis florere voluit. Quod manifeste patuit jam inde ab anno consequenti, quo Mallius Theodorus consulatum gessit, hoc est, anno trecentesimo nonagesimo nono, in quo nunc versamur. *Sequenti anno,* scribit Augustinus, *consule Mallio Theodoro, quando jam secundum illud oraculum daemonum, aut figmentum hominum, nulla esse debuit religio christiana,*

quid per alias terrarum partes forsitan factum sit, non fuit necesse perquirere. Interim quod scimus, in civitate notissima et eminentissima Carthagine Africae, Gaudentius et Jovius comites imperatoris Honorii, quarto decimo kalendas aprilis, falsorum deorum templa everterunt, et simulacra fregerunt **(Ibid., cap. 54, n. 1)**. Augustinus itaque de rebus tantum sibi cognitis, et quae Carthagine contigerant, memorat; nec quid in aliis terrarum partibus accidisset, perquisivit. Verum in Idacii fastis legimus, falsorum numinum templa hoc anno fuisse demolita; notatque Tyro Prosper ad annum, qui Gildonianam cladem subsequitur, hoc est, ad annum praesentem, antiquae superstitionis templa toto orbe Romano fuisse destructa.

2. Grande hoc opus exorsus fuerat Theodosius imperator. Eo post Ecclesiam longe lateque amplificatam vita functo, Arcadius et Honorius ejus liberi non magis imperii paterni, quam pietatis erga christianam religionem haeredes exstitere. Crevit adhuc in eorum animis illud religionis studium a secundis rebus et obtentis divinitus victoriis in illos, qui auctoritatem ipsorum vel aperto marte vel clandestinis consiliis oppugnarunt. Cumque felicitatem suam paternae pietati acceptam referrent, privilegia a majoribus suis Ecclesiae collata vehementiori studio tuebantur, et novis edictis cumulabant. Eorum pietas facem subditis praeferebat. Ethnici ad Christi fidem nullo negotio adducebantur: et haeretici discidiis, quibus eos Deus lacerari sinebat, defatigati, ad Ecclesiae catholicae unitatem ultro redibant. Ut autem de iis solum, quae ad Paganos spectant, hic loci disseramus, et ab Oriente auspicemur; comperimus rescriptum Arcadii ad Rufinum praefectum praetorio in Oriente, datum septimo idus

augusti anni trecentesimi nonagesimi quinti, quo Paganos minis intentatis gravissimisque poenis constitutis, in fana et delubra ingredi, et idolis ubicumque sacrificare prohibet, et hanc ob causam leges omnes in haereticos Paganosque a patre suo latas renovat **(Codice Theod. de Pag. sacr. et templ., lege 13)**. Anno sequenti, sexto idus decembris, idolorum sacerdotibus et ministris privilegia, quae ipsis alias concessa fuerant, ademit, ut iis quorum professio erat ipsis damnata legibus **(Ibid., lege 14)**. Plurima per Orientem delubra id temporis excisa fuerint necesse est; cum in rescripto ad Asterium Orientis comitem dato kalendis novembris anni trecentesimi nonagesimi septimi statuat Arcadius, dirutorum fanorum rudera instaurandis pontibus, viis publicis, aquaeductibus, et urbium moenibus esse insumenda **(De Op. publ., lege 36)**. Hoc autem anno trecentesimo nonagesimo nono, tertio idus julii, Arcadius ad tollendam omnem superstitionis materiem, legem tulit de omnibus agrorum fanis exscindendis, ita tamen ut id citra perturbationem et tumultum perageretur **(De Pag. sacr. et templ., lege 16)**. Lex ista Damasci lata est, vel potius fixa et promulgata, ut quidam volunt, existimantes hanc ipsam legem esse, qua, ut scribit Theodoretus, Chrysostomus Constantinopolitanae Ecclesiae tertio kalendas martii anni trecentesimi nonagesimi octavi creatus episcopus, armavit ardorem monachorum, quos ad haec fana demolienda misit in Phoeniciam, cujus inter primarias urbes Damascus recensetur **(Theodoretus, Hist. eccl. lib. 5, cap. 29)**.

3. Quod ad imperatorem Honorium attinet, nulla lex exstat ab eo hac de re promulgata ante annum trecentesimum nonagesimum nonum. Vidimus tamen idola Romae fuisse

disturbata, cum adhuc in Africa starent, nulla tum, ut videtur lege adversus, idolorum cultum in Occidente generatim constituta. Verumtamen infertur ex lege lata quarto kalendas februarii anni trecentesimi nonagesimi noni, jam Honorium anno superiori rescriptum de omnibus idololatriae vestigiis penitus delendis promulgasse **(Codice Theod. de Pag., etc., lege 15)**. Et hoc ipsum, nisi fallimur, notat auctor libri de Praedictionibus, qui Prosperi nomen prae se fert, dum Honorium, pietati suae prorsus christianae obsecundantem, templa deorum omnia cum suis adjacentibus spatiis tunc Ecclesiis contulisse, et Christianis simulacra omnia confringendi facultatem dedisse testatur **(De Praediction. lib. 3, cap. 33)**. Augustinus libro quodam, quem anno proxime sequenti conscriptum ab eo fuisse arbitramur, scribit Gentilium simulacra everti et confringi iussa esse recentibus legibus, inhibita quoque sacrificia sanctione poenae capitalis. Testatur ibidem, pene toto orbe terrarum reapse delubra exscindi, idola comminui, aboleri sacrificia, daemonum cultores deprehensos suppliciis affici **(Contra Epist. Parmen., lib. 1, c. 9, n. 15)**. Narrat alibi, Catholicos et Donatistas in Paganorum templis, ubi potuerunt, evertendis pariter desudasse, et symphoniacorum daemonis tibias et scabella fregisse **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 51)**. Cum lex adversus idola rem nullam eximeret, ad omnia generatim quae ad idolorum cultum spectarent, videtur extenta, et excidium pariter ipsis etiam statuis, quae ornamento aedificiis publicis erant, fuisse intentatum. Hoc ut prohiberet Honorius, rescriptum dedit quarto kalendas februarii anni trecentesimi nonagesimi noni ad Macrobium et Proclianum praefectorum vicarios **(Codice Theod. de Paganis, etc., lege 15)**, alterum in Hispania, alterum in quinque Galliarum provinciis, quae

sunt, ut putant, prima et secunda Aquitania, secunda, tertia et quarta Lugdunensis.

4. Legis Honorii de diruendis Gentilium templis exsequendae provincia comitibus Jovio sive Joviano et Gaudentio videtur fuisse demandata, cum in Idacii fastis legamus templa hoc anno a Comitibus fuisse demolita, et Prosper templa omnia a comitibus Jovio et Gaudentio spoliata fuisse asserat **(De Praediction., lib. 3, cap. 38)**. Id quidem ipse ad Theodosii magni tempora refert: verum aut illis eadem cura semel et iterum demandata est, primum sub Theodosio, deinde sub Honorio, quod minus videtur probabile; aut ipse auctor, his temporibus adhuc junior, non satis accuratam rerum memoriam tenuit. Mandatum siquidem duobus illis datum Comitibus notatur anno trecentesimo nonagesimo nono, non solum in Idacii fastis, sed etiam apud Augustinum, qui hoc anno, decimo quarto kalendas aprilis, delubra Carthagine a comitibus Gaudentio et Jovio demolita, et simulacra confracta fuisse testantur **(De Civitate Dei, lib. 18, cap. 54)**. Haud scimus an iste Jovius idem sit, qui anno quadringentesimo nono fuit praefectus praetorio. At vero verisimile nobis est Gaudentium eum esse, qui comes fuit Africae ineunte anno quadringentesimo primo, ut legis, in qua illius mentio fit, adscriptio testatur **(Codice Theod. de Equor. conl. lege 3)**. Verum cum lex ista Indictionem duodecimam praeferat, forte locum opinandi relinquit, eam potius latam fuisse anno trecentesimo nonagesimo nono, quam quadringentesimo primo, quo anno Indictionem decimam quartam notat Marcellini Chronicon. Constat etiam jam inde a decimo tertio die Julii anni quadringentesimi primi, Bathanarium fuisse Africae comitem. Sic admodum probabile est, Gaudentium

ejus antecessorem Gildoni in hoc munere successisse. Illud inter caetera de hoc Gaudentio memoratur, eum patrem fuisse Aetii, celeberrimi illius ducis temporibus Valentiniani imperatoris. Quamvis autem Augustinus, Idacius et Prosper Paganorum templa per id temporis excisa fuisse commemorent, nec ambigi possit, quin plurima reapse diruta fuerint; omnia tamen demolita fuisse, dicere non possumus. Nam concilium Carthaginense adhuc anno quadringentesimo primo statuebat, facultatem aliquot templa diruendi ab Imperatore esse postulandam **(Codice Canon. Afric., can. 84)**. Et ex auctore libri de Praedictionibus, mandatum Jovio et Gaudentio de tollendis potius, quam confringendis idolis, datum fuerat **(De Praediction., lib. 3, cap. 38)**. Verum cum in Ecclesiae manus, ut verisimile est, traderentur; mirum videri non debet, si episcopi plurima diruerint. Attamen sive quod Imperatoris rescriptum non id conceptis verbis praeciperet, sive quod Gentilium querelae illius animum permovissent; anno trecentesimo nonagesimo nono, tertio kalendas septembris, aliud rescriptum dedit ad Apollodorum Africae proconsulem, quo decernit templa rebus omnibus illicitis, aris nimirum et idolis, spoliata, intactis prorsus aedificiis, esse relinquenda **(Codice Theod. de Pag., etc., lege 18)**.

5. Refert ad hoc tempus Baronius, velut quidpiam demandatam Jovio et Gaudentio provinciam consequens **(Baronius, ad ann. 399, n. 63)**, id quod auctor libri de Praedictionibus contigisse scribit de templo Coelestis, Honorio imperante, ante principatum Constantii, qui ab Honorio in collegam imperii anno quadringentesimo vigesimo, aut quadringentesimo vigesimo primo assumptus

est. De hac Coeleste pluribus disserit Baronius, quam putat eamdem ac Astarthen Sidoniorum deam. In confesso est, supremum illud fuisse Carthaginis numen, ubi templum stupendae molis illi constructum fuerat minoribus deorum omnium templis vallatum, ambitu duorum fere milliarium, cujus platea lithostrata pavimento ac pretiosis columnis et moenibus erat decorata **(De Praedict., lib. 3, cap. 38)**. Jam pridem templum hoc clausum erat, forsan ab anno trecentesimo nonagesimo primo, quo geminas leges comperimus, quibus templorum aditus prohibetur **(Cod. Theod. de Paganis, etc., lege 10 et lege 11)**. Et hae primae sunt hac de re latae a temporibus Juliani apostatae. Cum igitur inaccessum diu permansisset, spinosa virgulta illud circumseptum obruerant: et Christianis ingredi volentibus, ut illud in usum verae religionis consecrarent, postquam Honorius Ecclesiis omnia templa contulisset, rumorem sparserunt Gentiles, in his dumis ac sentibus dracones et aspides ad templi custodiam latere, qui aditum accessumque prohiberent. *Quo magis Christiani fervore succensi, ea facilitate omnia amoverunt illaesi, quo templum vero coelesti Regi et Domino consecrarent. Nam cum sancta Paschae solemnis ageretur festivitas, collecta illic et undique omni curiositate etiam adveniens multitudo, sacerdotum multorum pater et dignae memoriae nominandus antistes Aurelius, coelestis jam patriae civis, cathedram illic loco Coelestis et habuit, et sedit. Ipse tunc aderam,* inquit auctor, *cum sociis et amicis, atque, ut se adolescentium aetas impatiens circumquaque vertebat, dum curiosi singula quaeque pro magnitudine inspicimus, mirum quoddam et incredibile nostro se ingessit aspectui, titulus aeneis grandioribusque litteris in frontispicio templi conscriptus:* AURELIUS

PONTIFEX DEDICAVIT. *Hunc legentes populi mirabantur praesago tunc spiritu acta, quae praescius Dei ordo certo isto fine concluserat* **(De Praedict., lib. 3, cap. 38)**. Templum hoc postea solo aequatum est anno quadringentesimo vigesimo primo. Itaque non de templo Coelestis, sed de idolo loquebatur Augustinus, cum paulo post captam Romam diceret: *Carthago in nomine Christi manet, et olim eversa est Coelestis; quia non fuit coelestis, sed terrestris* **(Serm. 105, c. 9, n. 12)**.

6. Auctor libri de Praedictionibus scribit, in quadam urbe Mauritaniae cruta fuisse plurima e cavernis simulacra vetera, quae in eas abstrusa fuerant; et ob hanc inventionem totam civitatem, ipsos etiam clericos reos fuisse, vel perjurii convictos **(De Praedict., lib. 3, cap. 38)**. Forsan ab urbibus jusjurandum exigebatur, quo confirmarent nulla latere idola; hujus autem civitatis clerici, qui simulacra scirent esse recondita illud denuntiare non ausi sunt. Nam metus incurrendi in magnatum offensionem, efficiebat nonnunquam, ut ipsi Christiani in idololatriae sceleribus conniverent. Et sane Augustinus ea de re graviter expostulat in memorato jam supra sermone ad plebem, ubi nonnullos frequentantes templa, et in idolio una cum Paganis recumbentes damnat **(Serm. 62, c. 4, nn. 7, 8)**. Id forte post leges adversus idololatriam ab Honorio constitutas adhuc fiebat; ipseque Imperator istud flagitium adjuvit lege lata decimo tertio kalendas septembris anni trecentesimi nonagesimi noni, in qua Apollodoro Africae proconsuli denuntiat, nolle se, licet profanos ritus ethnicae superstitionis inhibuerit, festivitates publicas aboleri, sed continuandas esse ludorum solemnitates, modo nulla sacrificia, vel alia quaevis idololatrica superstitio

illis immisceretur **(Cod. Theod. de Pag., etc., lege 17)**. Itaque concilium Carthaginense decimo sexto kalendas julii anni quadringentesimi primi congregatum, sui putavit esse officii, Honorium deprecari, ut illa convivia penitus abrogaret, quibus Christiani ab Ethnicis interesse cogebantur; quod speciem cujusdam persecutionis adumbrabat, his persaepe contra religionis decus multa procaciter patrantibus **(Cod. Cann. Afric., can. 60)**. Scribit Augustinus, in evertendis templis, idolis et lucis pro facultate ab imperatoribus concessa, privatos nullum debere ex eorum ruinis commodum percipere, ne ad destruenda gentilitiae superstitionis monumenta, potius avaritia, quam pietate duci videantur: id tamen non obstare, quin ea monumenta in usus communes et publicos converti, aut honori veri Dei possint consecrari; sicut ipsi homines sua ad Deum conversione in ejus templa commutantur **(Epist. 47, n. 3)**.

7. Omnem Theodosius adhibuerat operam, ut ab idololatriae superstitionibus Roma, ubi altiores quam in alia ulla ditionis ejus urbe radices egerant, purgaretur. Honorius dubio procul idola ibi perinde ac alibi passim dejicienda curaverat; quandoquidem jam ante Rhadagaisi cladem, id est, ante annum quadringentesimum sextum; imo vero quo tempore adhuc in Africa stabant, illic disturbata atque eversa erant **(Serm. 105, c. 10, n. 13; Serm. 24, n. 6)**. Cum autem in hac idolorum eversione, intacta remanerent illa deorum signa, quae locis et aedificiis publicis ornamento erant; Deus undecim post annos reliqua illa gentilitiae superstitionis vestigia, tum Gothorum manu, tum fulminibus e coelo vibratis penitus abolevit. Haec simulacrorum destructio, quae anno trecentesimo nonagesimo nono contigit, causam praebuit

plurimorum Gentilium conversioni, qui cum eo usque errori pertinaciter adhaesissent, in eam spem adducti, fore ut completis trecentis sexaginta quinque annis, secundum oraculum daemonum, avitus cultus quasi postliminio revocaretur in pristinum decus; hujus oraculi fidem vanam et inanem fuisse, ex eventu demum compererunt **(De Civit. Dei, lib. 18, cap. 54)**. Testatur Augustinus, ab hoc ad illud usque tempus, quo decimum octavum ex libris de Civitate Dei absolvebat, nimirum post annos ferme triginta, christianam religionem majora adhuc sumpsisse incrementa; quamvis ipsam constanter affirmarent Ethnici tandem aliquando interituram **(Enarr. in Psal. LXX, serm. 2, n. 4)**, eique eventui certum ac definitum tempus ex oraculis assignarent **(Enarr. in Psal. IV, n. 1)**. Interea illi sacrificaturi latebras petere, suosque etiam deos abscondere cogebantur, ne a Christianis reperti, juxta principum leges confringerentur, prout oracula divina per Judaeorum Prophetas longe ante praedixerant **(De Consens. Evang., lib. 1, c. 27)**. Ethnicus quidam illius temporis poeta Sibyllarum carmina jussu Stilichonis igni tradita fuisse queritur **(Baronius, ad ann. 369, n. 82)**. Honorii edicto adscribit Baronius **(Idem, ad ann. 399, n. 77)**, quod Augustinus narrat in Suffectana colonia contigisse; quo in loco, cum dejecta confractaque esset Herculis statua, ejus impii cultores, facto in Christianos impetu, sexaginta ex illis trucidarunt, qui Christi martyribus accensiti ad tertium kalendas septembris in Romano Martyrologio comperiuntur. Qua de re Augustinus epistolam illam, brevem quidem, at vehementem **(Epist. 50)** scripsit ad illius coloniae principes et seniores, quibus exprobrat conculcatas leges Romanas, judiciorum religionem, ac potissimum venerationem metumque imperatorum: quippe

cum ad primarios urbis suae honores ac dignitates eos evexerint, quos certum erat in ea caede plus caeteris prae se tulisse crudelitatis immanitatisque. Iisdem pollicetur, et id quidem verbis scommatum ac ironiae plenis, se curaturum ut illorum deus restituatur, sed porro nonnisi ea lege, ut ipsi quoque vitam iis, quibus ademerunt, restituant. Urbs quaedam Suffetensis in Bizacena ponitur, cum alia cui nomen Suffetulae: in hac Martyrologium illos sexaginta a Gentilibus tunc interfectos collocat.

8. Huic anno trecentesimo nonagesimo nono Africanorum Canonum codex concilium Carthaginense assignat quinto kalendas maii habitum: de quo id unum discimus, missos ad Imperatorem fuisse Epigonium et Vincentium episcopos, qui concilii nomine legem rogarent, qua caveretur, ne quis quocumque scelere obstrictus, ex ecclesia in quam confugisset, per vim extraheretur **(Cod. Cann. Afric., can. 56)**. Horum legatorum, ut satis credibile est, rogatu, legem illam Honorius tulit quinto kalendas martias anno quadringentesimo, qua jubet in locis frequentioribus et celebrioribus affigi rescriptum, quod anno supra trecentesimum sexagesimo secundo ab Juliano Apostata impetraverant Donatistae; quo rescripto illorum propudiosae ad eumdem imperatorem preces continebantur **(Cod. Theod. de Haeret., lege 37)**.

LIBER QUINTUS. De Augustini actis ab anno Christi quadringentesimo ad annum quadringentesimum quintum.

CAPUT PRIMUM. 1 *Quatuor Evangelistarum concordiam demonstrat adversus infideles. 2 Respondet ad Januarii inquisitiones de Sacramentis et variis Ecclesiae consuetudinibus. 3 Scribit de Opere monachorum, in eorum gratiam qui se suis manibus transigebant.*

1. Interea dum profanus mentitorum deorum cultus de toto Romano imperio exterminabatur, laborandum simul fuit, ut ea quoque dissiparentur, quae infideles adversus cultum nominis Christi objectabant. Nam quamvis eo loco res essent, ut illi jam inter se ipsos calumnias suas mussitare vix auderent, compressi fide Gentium et omnium devotione populorum: verumtamen quia nonnullos adhuc calumniosis disputationibus suis vel retardabant a fide, ne crederent; vel jam credentes, quantum poterant, agitando perturbabant: ea propter Augustinus inspirante Deo decrevit argutas eorum criminationes contra quatuor praesertim Evangelia, horum concordiam demonstrando, refellere: *Hoc enim solent,* inquit, *quasi palmare suae vanitatis objicere, quod ipsi Evangelistae inter se ipsos dissentiant* **(De Cons. Evang., lib. 1, c. 7, n. 10)**. Posito igitur ad aliquod tempus, quod in

manibus habebat, opere de Trinitate, aliud admodum necessarium, quo summam Evangelistarum concordiam ostenderet, suscepit perfecitque labore continuo **(Retract. lib. 2, cap. 16)**. Haud ibi silentio praeterit, simulacra quae Gentium caecitas adorabat, per id temporis jussu imperatorum deleri **(De Cons. Evang., lib. 1, cc. 20, 27)**: quod argumento est, eum operi huic manum non ante finem anni trecentesimi nonagesimi noni admovisse. Legem enim hac de re conceptis verbis datam nullam habemus iis superiorem, quae in Africa promulgatae et exsecutioni mandatae fuerunt anno supra memorato: quibus nondum constitutis fatebatur Augustinus, non licere sibi simulacra confringere, nisi ab illis quorum ea erant, facultas daretur **(Serm. 62, c. 11, n. 17)**. Cum autem hujus operis scopus sit demonstrare, qua ratione loca Evangeliorum in speciem inter se dissidentia possint conciliari; titulum ei indidit, *De Consensu Evangelistarum.* Primus tamen operis liber in iis revincendis totus occupatur, qui cum Christum, tanquam hominem sapientia longe prae caeteris excellentem, honorandum esse non negarent, Evangelio tamen fidem haberi nollent, quod non ab ipso Christo conscriptum fuerit, sed ab ejus discipulis, qui et magistrum suum pro Deo obstruserint, et de deorum abdicando cultu, quam ipse non eis tradidisset doctrinam praedicarent **(De Cons. Evang., lib. 2, prolog. n. 1)**. In aliis ergo tribus libris ostendit quatuor Evangelistas inter se nunquam non convenire: qua in operis parte multum operae ac laboris se consumpsisse non diffitetur **(In Joan. Evang. Tractt. 112, 117)**. Enimvero destitutus erat iis adjumentis, quibus instructi fuere quotquot postea idem illud argumentum tractarunt: qui tamen ipsi vestigiis ejus insistentes, vix quidquam alicujus momenti invenere, quod ille non docuisset.

2. Ex eruditis hujusmodi lucubrationibus magnam existimationem jam collegerat, cum ad eum tanquam doctorem eximium, quem nihil lateret, christianus quidam pietate insignis, et eidem sancto Doctori bene cognitus (Januario nomen erat), deferendas curavit varias de Sacramentis et Ecclesiae ritibus inquisitiones. Cum permultae illae essent commonitorio, uti vocatur, quodam comprehensae, primum quidem uni ejus quaestioni, omnium, si ordinem spectes, principi, ab Augustino responsum est, qua videlicet inquirebat quid per quintam feriam ultimae hebdomadis Quadragesimae fieri debeat; an offerendum sit mane et rursus post coenam; an jejunandum, et post coenam tantummodo offerendum; an etiam jejunandum, et post oblationem, sicut facere solemus, inquiebat, coenandum **(Epist. 54, c. 5, n. 6)**. Caeterae autem quaestiones in aliud tempus dilatae sunt. Cum vero Januarius longo post tempore per litteras eum rogasset, ne illis quoque satisfacere gravaretur, sanctus Episcopus multas, quibus tunc distringebatur, occupationes intermisit, quo ejusdem optatis altera data epistola seu libro ad eum secundo responderet **(Epist. 55, n. 1)**. Id inter caetera sciscitabatur Januarius, cur non semper una eademque die, quemadmodum Natalis Domini, ita et Paschatis festum celebraretur; curve in hac statuenda re observaretur sabbatum et luna **(Ibid., n. 2)**. In geminis hisce libris de consuetudinibus multis agitur, quae vel in omnibus, vel solum in quibusdam Ecclesiis obtinebant. Quibus explicatis Augustinus operi finem imponit in haec verba: *Haec tibi si satis esse ad ea quae requisisti non putaveris, nimis ignoras et vires et occupationes meas. Tantum enim absum ab eo, quod putasti, nihil me latere, ut nihil in epistola tua legerim tristius; quia et apertissime*

falsum est; et miror quia hoc te latet, quod non solum in aliis innumerabilibus rebus multa me latent, sed etiam in ipsis sanctis Scripturis multo nesciam plura quam sciam. Sed ideo spem in nomine Christi non infructuosam gero, quia non solum credidi Deo meo, in illis duobus praeceptis totam Legem Prophetasque pendere, sed etiam expertus sum, experiorque quotidie; quandoquidem nullum mihi sacramentum aut aliquis sermo admodum obscurior de sacris Litteris aperitur, ubi non eadem praecepta reperiam: finis enim praecepti est charitas **(Ibid., c. 20, n. 38)**. Libris iisdem ad Januarium anno circiter quadringentesimo conscriptis Augustinus proxime subjungit librum de Opere monachorum **(Retract. lib. 2, cap. 21)**.

3. Supra vidimus, monasticae vitae institutum per Africam a quo tempore in eam illud importavit ibique servare coepit Augustinus, multis locis brevi propagatum fuisse. Plurima Carthagine monasteria mox excitata sunt: in quibus tamen non una omnino vitae forma tenebatur. Alii siquidem Apostolo praecipienti morem gerentes, proprio sudore victum sibi comparabant. Alii contra se piorum hominum donariis sustentari malebant, ab omni labore, quo sibi necessaria providerent, supersedentes: idque non quod ullo ecclesiastico ministerio occuparentur, ut altari servientes inde merito sibi stipendium postularent; aut quod delicate ac molliter educati, non essent ferendo manuum labori pares; quippe qui in sodalitium sanctum coiverant, ubi multo abundabant otio, et eorum plerique illuc a vita gravissimis laboribus exercita venerant. At vero multo melius esse ipsis videbatur, orationibus et psalmis et lectioni vacare, studio quoque incumbere ac meditationi verbi Dei, quod venientibus ad se

ex alio genere vitae fratribus quandoque erogandum atque exponendum esset; ac illud demum non operando implere statuerant, quod in Evangelio de considerandis volatilibus et liliis agri praecipitur, quae neque seminant, neque metunt: tametsi de hoc quod adjicitur, neque congregant in apothecas **(Matth. 6, 26)**, minus solliciti, penus recondendae curam haudquaquam abjecissent; imo vellent manus habere otiosas, et repositoria plena. Quicumque vero ab manuum opere sic vacabant, cum ipsi deberent vel propriam corporis infirmitatem, vel suam ipsorum desidiam agnoscere, sese iis potius, qui quotidiano duroque labore victum quaererent, anteponebant. Hinc porro sancti praesules verebantur, ut veri monachi, qui vitam ex sanioris vitae praescripto suam dirigebant, fallaci demum pietatis sublimioris specie ad inertiam pellicerentur; urgente praesertim verecundia, cum infractores Evangelii haberi se conspicerent apud imperitos. Praeterea ab illa eorum vivendi ratione auctoritas addebatur monachis errabundis, qui ad operandum quiete ac silentio cum induci non possent, plebem monasticae vestis veneratione captam deludebant, variis fraudibus atque fallaciis ad corradendas pecunias in summum instituti monastici dedecus abutentes. Erat quoque id in ea re perquam molestum, quod complures e laicorum numero, qui laudabili charitatis instinctu iisdem necessaria providebant, ipsorum etiam desidiam defendendam susciperent, cum ab aliis contra damnaretur isthaec vivendi ratio. Hinc porro graves exortae inter eos controversiae, quibus agitabatur Ecclesia. Ex istis insuper desidiosis erant, qui comam contra Pauli jussum nutrire solerent; ac nonnulli quidem non alio fine, nisi quo majorem sibi acquirerent venerationem, et uberiorem quaestum hujusmodi humilitatis simulatione facerent. In hoc

vitium monachi caetera sancti admodum, atque ab episcopis longe prudentissimis magno in honore habiti collabebantur: qua culpa Ecclesiam perturbabant, periculosissimis dissensionibus in ea concitatis; cum inter orthodoxos alii, ne viros tanta sanctimoniae fama pollentes damnarent, in alienam sententiam expressa Pauli verba detorquere cogerentur; alii legitimum Scripturae sensum mallent defendere, quam cuiquam hominum assentari. Quoniam Ecclesiae Carthaginensis turbae ad Aurelium, utpote illius antistitem, prae caeteris spectabant, is Augustinum, in hanc rem aliquid scripto ederet, rogavit: ac sanctus ille Vir, qui monasticum institutum, sicut in reliquis orbis christiani regionibus, ita per universam Africam diffundi vehementer cupiebat, demandatam sibi ab eo provinciam hoc minus potuit recusare, quod a Christo ipso id illius ore sibi imperari non dubitaret. Scriptionem ergo illam ad redarguendos pigros, quae *De Opere monachorum* praenotatur, elucubravit: sub cujus finem Aurelium rogat, si quid in ea vel expungendum, vel immutandum deprehenderit, id sibi ne gravetur significare. Reclusorum, ut vocant, atque in his, eorum quoque qui laboribus nullis vacabant, mentionem in hoc libro facit honorificam. Hic etiam id temporis obortam inter se ac Hieronymum de Petro et Paulo controversiam indicat.

CAPUT II. 1 *Crispinum Donatistarum episcopum Calamensem urget, ut scriptis inter se confectis tractetur quaestio de causa schismatis. 2 De eadem quaestione cum*

Clarentio per litteras ad Naucelionem agunt Alypius et Augustinus. 3 Hic Severinum consanguineum suum ab schismate eripere studet. 4 Ad Generosum scribit, ne illudi sibi patiatur a presbytero quodam Donatista.

1. Indefessam simul per id temporis dabat operam, ut catholicae unitatis amicos conciliaret Ecclesiae. Nam eo spectant aliquot non parvae molis volumina circiter hunc ipsum annum quadringentesimum edita, praeter varias epistolas. Ex his duae sunt ad Crispinum episcopum Donatianae partis Calamensem: quarum prior cum data sit post Optati quidem, sed ante Praetextati obitum, non potest in alio ullo tempore melius collocari. Nam Praetextati ac Feliciani pari semper modo meminit, ac de utroque, quod etiam multo validius est, in haec verba loquitur: *Quotquot,* ait, *baptizaverunt, eos nunc secum ac vobiscum habent* **(Epist. 51, n. 4)**. Atqui jam tum e vivis excesserat Praetextatus, cum Augustinus circa hunc ipsum annum, libris adversus Parmenianum editis, summam manum imposuit **(Cont. Epist. Parm., lib. 3, c. 6)**. Quapropter quod narrat Donatistas conqueri, sese a Catholicis terrenorum principum ope vexari, id non ad leges anno quadringentesimo quinto latas referendum est, verum ad alias antiquiores. Quaedam enim anno trecentesimo septuagesimo septimo, quaedam sequenti tempore sancitae fuerant. Et sane anno quadringentesimo secundo fatebatur Augustinus, edictis imperatorum cautum esse, ne liceret Donatistis in urbibus commorari **(Cont. Litt. Petil., lib. 2, n. 184)**. Nonnunquam etiam in eos leges adversus haereticos in universum

constitutas adhibet **(Cont. Epist. Parm., lib. 1, c. 12)**. Crispinum ergo Carthagine forte repertum Augustinus, ad disputandum de facta ab Ecclesia secessione, etiam atque etiam invitarat **(Epist. 51, n. 1)**: sed post nonnullam, eamque satis acrem concertationem, impedimentum aliquod in praesens tempus excusaverat Crispinus; pollicitus tamen intermissum colloquium se denuo repetiturum, ubi commodior sese dedisset occasio. Utroque igitur in Numidiam ad suas Ecclesias reverso, cum rumor increbuisset, quominus excuteretur difficultas, per Crispinum neutiquam stare; Augustinus datis ad eum litteris, instat ut id fiat: quandoquidem tunc temporis nihil in mora esset, ac per utriusque Ecclesiarum viciniam liceret repetitis ultro citroque scriptis, omnem quaestionis obscuritatem tollere. Non enim aliter in hac causa, quam scripto agere constituerat; ne forte quod tantum viva voce tractatum esset, excideret e memoria; simul ut quibus esset cordi quaestionem cognoscere, id ex litteris, si concertationi forte interesse ipsis non licuisset, possent consequi. Quin addit forsitan etiam futurum, ut haec ipsa epistola responsioni, quam ab Crispino obnixe petit, conjuncta, exsolvendis omnibus difficultatum nodis sola sufficiat. Quamobrem ante omnia demonstrat, gravius crimen in schismate ac discidio contineri, quam in sacrorum codicum traditione; quod tamen unum Caeciliano, vel ei potius a quo ordinatus fuerat, nulla testimoniorum fide vel auctoritate freti, exprobrabant: itaque nullo pacto licitum illis fuisse, quantumvis reus exstitisset Caecilianus, ab Ecclesia secedere. Hanc rem ipsos agnovisse, cum Felicianum et Praetextatum, quos ante schismatis damnaverant, servato eisdem episcopatu receperunt: et siquidem illi hoc scelere vacaverint, potuisse itidem fieri, ut perinde imposito crimine caruerit Caecilianus:

ipsos praeterea sua cum Maximianistis agendi ratione palam fecisse, non omnes jure condemnari, a quibus alii divexantur, imo nec semper necessum esse, eos omnes iterum ablui, qui Baptismum extra veram Dei Ecclesiam accepissent. Stabilitis hisce capitibus, in quibus Ecclesiae ac Donatistarum controversia tota vertebatur, iisdemque in calce epistolae summatim collectis, Crispinum obtestatur, ut respondeat; et, siquidem illud possit, ostendat vel levissimam difficultatis umbram, quae ipsos quoque imperitissimos distineat, superesse. Suus epistolae titulus non praefigitur; et re ipsa nullo eam, aut saltem admodum simplici, inscripserat Augustinus: quam rem apud Crispinum excusat, id sese eo fecisse affirmans, quod Donatistae, si quando secum urbanius agerent Catholici, illorum modestiam reprehenderent: non futurum quoque sibi molestum, si Crispinus eamdem secum agendi rationem sequatur. Hisne litteris responderit, ignoramus: verum in confesso est, eum et in schismate perseverasse, et in animi impotentiam a temperantia et moderatione, quam initio prae se tulerat, maxime discrepantem, delapsum esse. Aequum enim est eos, qui beneficiis divinitus oblatis abutuntur, his ipsis dotibus, quibus ornati videbantur, spoliari.

2. Augustinus atque Alypius non absimilem, uti conjicimus, disceptationem cum Clarentio, quem patrem, provectioris forsitan aetatis causa, vocitant, iniere. Reperitur Clarentius quidam Tabracae episcopus Donatista **(Collat. Carthag. 1, cap. 187)**. In ipsa autem disputatione Naucelione internuntio utebantur. Qua de re tantum habemus, quod sanctos hosce viros monuerit Naucelio, confessum sibi Clarentium, postquam damnatus esset ab Donatistis Felicianus

Mustitanus, eum ab iisdem postea in honore suo receptum fuisse: causatum vero damnationem injustam exstitisse, quippe hominis absentis. Id porro Augustinus Alypiusque assumunt, et ad suae causae commodum torquent, data ad ipsummet Naucelionem epistola **(Epist. 70)**: quae cum nullam de Praetextato mentionem faciat, post annum quadrigentesimum haud dubie scripta est.

3. Augustino consanguineus quidam Donatista fuit nomine Severinus, qui, non secus atque alii complures, in discidio nulla alia quam consuetudinis causa tenebatur. Jam diu illum Augustinus tam misere irretitum non sine dolore ac gemitu videbat, atque eumdem ut expediret ab errore, praesentem alloqui peroptabat. Et quidem Severino litteras hac de re jam ante nonnullas miserat: ab hoc enim cum epistolam accepisset, nimiam ejus in scribendo tarditatem incusavit. Tametsi porro quae Severini epistola continebantur, ejus votis minime responderent: gaudebat tamen sibi redditam fuisse, praesertim ubi intellexit, tabellarium non aliam ob causam, nisi ut illam Hipponem ferret, abs Severino missum. Inde enim judicabat hanc illum curam, nisi animo ad excipiendam veritatem parato, nunquam suscepturum fuisse. Huic igitur in responsione quaedam exposuit ex argumentis, quibus solebat discidii firmamenta subvertere: illudque inter alia usurpabat, perditos homines innumeros, ne pars Donati scinderetur, tot annos ab illis ipsis esse toleratos. Quibus verbis decennium, quo tyrannidem exercuit Optatus, persaepe designat. Quod nisi nos moveret, hanc epistolam **(Epist. 52)**, in qua nimirum nulla Maximianistarum fit mentio, scriptam ab Augustino nondum episcopo facile crederemus.

4. Epistolam quoque Generoso missam **(Epist. 53)** licet ad hoc circiter tempus referre. Certe ea sub Anastasii pontificatu scripta est, Praetextato Assuritano, uti videtur, nondum vita functo, proindeque antequam tres libri in Parmenianum essent editi. Generosus ille, de quo agitur, Cirtensis erat, catholicae communionis, quem etiam comperimus Numidiae consularem exstitisse **(Epistt. 115, 116)**, at nonnisi post legem quamdam, quae tantum duodecimo kalendas februarias anni quadringentesimi noni lata est **(Ut observatum Praefat. tom. 2, ad Epistt. 115, 116)**. Itaque si quam anno quadringentesimo dignitatem, ut satis verisimile est, Cirtae gerebat, eam oportet aliam fuisse, quam consularis. Erat tunc temporis Cirtae quidam ex Donatistarum parte presbyter, cui venit in mentem, ut ad Generosum scriberet, angelum sibi apparuisse, mandasseque ut eidem Generoso verum Christianitatis urbis Cirtensis ordinem aperiret; ac praeterea moneret, Donati partem amplecti, prout in epistola Petiliani ejusdem civitatis episcopi exponitur. Huic etiam ejus sedis ostentabat episcoporum seriem, ac Silvanum in primis honorificentissime praedicabat. Planum erat, angelum tenebrarum, ad illudendum ei, in angelum lucis transformatum fuisse; nisi forte Donatistae illius presbyteri commentum id erat, qui satanae ministrum agens, alios hoc mendacio in fraudem pellicere destinaverat. Quamobrem Generosus, utpote vere catholicus, ejus irrisit epistolam, eamque ad Fortunatum Cirtae catholicum episcopum, necnon ad Alypium atque Augustinum, qui tum forte Cirtae simul aderant, transmisit. Tres illi antistites, sed unius Augustini manu, spe ac studio revocandi ad fidem presbyteri, Generoso responderunt **(Epist. 53, c. 1, n. 1)**, quem proinde rogarunt, uti suam ipsorum cum illo epistolam communicaret. In ea

demonstrant, si standum sit episcoporum successioni, eam potius a Romana Sede repetendam: qua de causa Romanorum antistitum ad Anastasium usque tunc sedentem catalogum contexunt. Post haec proferunt ea monumenta, quae potissimum ad cognoscendam Donatistarum historiam faciunt, et ea in primis, quibus Silvanum Cirtensem traditorem fuisse liquet. Maximianistarum quoque gesta commemorant; neque id omittunt, Felicianum ac Praetextatum ab illis admissos, quos, ut quidem videtur, etiam tum in vivis agere pro certo ponunt. Generosum vero cum ad opus adversus Petiliani epistolam scriptum non mittunt, inde judicare est, nihil adhuc ab Augustino super ea re editum: quandoquidem vix ullum dubium esse potest, quin laudata ab eodem presbytero Petiliani epistola, celebris illa ipsa fuerit, quam confutavit Augustinus.

CAPUT III. 1 *Petilianus e Donati parte episcopus quis fuerit. 2 De illius adversus catholicam Ecclesiam epistola. 3 Hujus primam partem refellit Augustinus. 4 Quonam tempore id aggressus est. 5 Parmeniani contra Tichonium epistolam in favorem schismatis conscriptam confutat. 6 Edit libros de Baptismo contra Donatistas. 7 De libro, Contra quod attulit Centurius a Donatistis. 8 De litteris ad Celerem.*

1. Epistolae mox memoratae auctor Petilianus, inter Donatistarum episcopos tunc maxime omnium nominatus, forenses aliquando causas egerat: quem propterea in collatione Carthaginensi catholicus quidam episcopus ad fori sui leges non injuria redire jubet. Is sane jactare solitus erat potentiam quondam suam in forensi advocatione; seque, propter hanc, Spiritus sancti cognominalem, quod inde paracleti nomen obtinuisset, fuisse stolide praedicabat **(Cont. Litt. Petil., lib. 3, c. 16, n. 19)**. Hunc cum primo in Ecclesia catholica esset catechumenus, per vim rapuerant Donatistae, ac suae parti vinculo honoris mortifero, videlicet episcopali dignitate, astrinxerant. Qua de vi Petiliano illata Augustinus in sermone ad populum Caesareensem dicebat: *Pars Donati quando praevalebat Constantinae, laicum nostrum catechumenum, natum de parentibus catholicis, Petilianum tenuit, vim fecit nolenti, scrutata est fugientem, invenit latentem, extraxit paventem, baptizavit trementem, ordinavit nolentem* **(Serm. ad Caerar. Eccl. pleb., n. 8)**. Ab his ergo volens nolens Constantinae seu Cirtae (nam duobus hisce vocabulis insignitur eadem urbs, quam Numidia civilem metropolim agnoscebat) praesul est constitutus: qua ille dignitate, Optato necdum mortuo, potiebatur. Tametsi autem Petilianum soleret fama praedicare, quod inter suos doctrina et facundia maxime excelleret **(Contra Litt. Petil., lib. 1, c. 1)**; ejusdem tamen oratio quandoque reprehenditur ab Augustino ut turgida, tumultuosa, ac concitandae plebi accommodata, verbis etiam ineptis interdum ac insanis composita **(Ibid., lib. 2, c. 73)**. Praecipuum vero schismatis fuit ille in Collatione praesidium, in qua quidquid excogitari potest solertiae ac fraudis, quidquid tergiversationis ac pervicaciae, id omne in mendacii defensionem adhibuit; quo

et acta produceret, et efficeret ne quid interea transigeretur, donec contracta ravi, tandem ad silentium adactus fuit.

2. Multis annis ante collationem Carthaginensem Petilianus ad presbyteros, diaconosque sibi subditos, pastoralem epistolam adversus Ecclesiam catholicam scribere ausus, hanc temere, nec ullis adductis in medium documentis, infamibus probris incessebat; contendebatque verum ac legitimum Baptismum tantummodo penes suam sectam reperiri **(Ibid., lib. 1, c. 1, n. 2)**. Hanc epistolam is haberet integram, qui decerpta ex Augustini libro in Petilianum secundo capitum singulorum initia apte inter se conjungeret. Orthodoxos in ea quasi traditores, aut natos e traditoribus, nullo testimonio nixus traducit. Acceptas ab illis injurias queritur, etsi vexationem tunc nullam experiretur ejus factio; cum magistratus satis haberent, si modo illi, vi forte legis a Gratiano anno trecentesimo septuagesimo septimo latae, sacras aedes adimerent. Plures quidem, tum quas Donatistae Catholicis per vim eripuerant, tum quas iidem per discidii tempus exstruxerant, eis subtractas retinebant Catholici: quamvis adhuc non paucae, ex his etiam quae communionis catholicae fuerant, schismaticis partibus servirent. Ecclesiam Catholicae titulo spoliare nitebatur : sed tandem ea spe dejectus, ad paucitatis per angustam viam gradientis laudem se conferebat. Exprobrabat factam a Catholicis apud imperatores expostulationem de Ecclesiae locis, quae Donatistarum secta occupaverat. Jam tum quidem exstabant leges, quae Donatistis urbium domicilio interdicerent; nec dubium quin multa Honorii in illos edicta reperirentur id temporis: qua etiam de re graves querimonias habebat Petilianus, quod scilicet Catholici ad regiam auctoritatem

confugerent. Inter haec suos adhortabatur, ut innocentiam illam, quam ipsis tribuit, vel bonorum omnium terrenorum jactura tuerentur. In eis se suosque numerabat, quos Christus pauperes spiritu vocat; quique reformidant divitias, nedum concupiscant: tametsi parum admodum in nonnullos Donatistarum episcopos ejusmodi laudes quadrarent, ipseque nullum bonorum suorum dispendium esset passus, quae an abjecisset, profecto latebat Augustinum. Eo dementiae ac superbiae venerat Petilianus, ut sentire videretur verae Ecclesiae episcopos peccatis nullis obnoxios esse, neque adeo popul precibus indigere; atque ita se quoque ipsum esse Paulo, Joanne evangelista, Daniele atque aliis justiorem.

3. Haec epistola multorum in manibus erat, qui varias etiam ex ea sententias ad verbum ediscebant, quasi ex opere adversus catholicam Ecclesiam apprime valido **(De Unitate Ecclesiae, n. 1)**. Cirtae primum ex illa quaedam legit Augustinus **(Contra Litteras Petiliani, lib. 1, n. 1)**, forte etiam, ut a nobis dictum est, quo tempore a Generoso presbyteri Donatistae litteras, in quibus eadem laudabatur, accepit **(Epist. 53)**. Hanc ei, cum in ecclesia esset una cum Fortunato catholico ejus loci antistite, orthodoxorum nonnulli obtulerunt, Absentio praesente: forte reponendum Alypio, quandoquidem Alypius cum Augustino et Fortunato conjunctim Generoso rescripsit. Haec nonnisi initium et pars epistolae perquam exigua erat: quoniam nondum licuerat Catholicis ex ea plura describere. Principio observat Augustinus, hac epistola ab ipso exordio funditus Donati partem subverti; cum ab impolluta baptizantis conscientia, eorum qui baptizantur, pendere justificationem doceat. Quapropter illam revera Petiliani esse, quamvis ejus nomen

praeferret, haud facile sibi persuadebat: verum quibus nota erat hujus Donatistae scribendi forma, hunc ipsum esse ejusdem stilum Augustino testati sunt **(Contra Litteras Petiliani, lib. 1, n. 1)**. Igitur illam scripto refellere constituit; quod et praestitit quam maxima potuit diligentia, claritate ac sinceritate, ne quid contra catholicam fidem solidi ea contineri putarent imperitiores: nec modestia sua inhibetur, quominus asserat veritatem in sua responsione adeo firmiter stabiliri, tantaque luce illustrari, ut Petiliano nihil succurrat, quo eam possit revincere **(Ibid., lib. 3, n. 1)**. Responsionem hanc fideli dioecesis suae populo dicat, eamque non librum appellat, sed epistolam **(Retractation. lib. 2, cap. 25)**. Utitur hic Optati quidem, at multo magis Maximianistarum historia, plebemque suam adhortatur, ut hanc ultimam alte in mentem demittant: quippe quae sit omnibus omnino Donatistarum petitionibus, sine ullo argumentorum praesidio, repellendis maxime accommoda. Quibus subjicit: *Haec, fratres, cum impigra mansuetudine agenda et praedicanda retinete: diligite homines, interficite errores: sine superbia de veritate praesumite, sine saevitia pro veritate certate. Orate pro eis quos redarguitis atque convincitis* **(Contra Litteras Petiliani, lib. 1, n. 31)**. Diligentiam sane adhibuit Augustinus, ut reliquae litterarum Petiliani partes sibi in manus venirent: sed cum illarum initium ab eo confutari intellexissent Donatistae, nullus eorum, a quibus hae petitae fuerunt, dare voluit. Adeo verebantur illi, ne quod e suis scriptis in Catholicorum manus incideret. Quid, quod Augustinus Petilianum nunquam inductum iri putat, ut illam ipsam epistolam vel pro sua agnoscat, ac propria manu obsignet? Haudquaquam ita se gerebat Augustinus: sed Catholicos rogat, ne cuiquam poscenti suam ipsius epistolam negent, imo

et eam non poscentibus ingerant. Donatistis ita respondendi facit potestatem, ut si ad ipsum nolint, saltem ad sectae suae fautores responsionem mittant, dummodo eam ipsi occultari non jubeant. Ipsos quoque a premenda tam sedulo Petiliani epistola dehortatur, ne forte, quam partem sibi videre non contigit, ea contineatur aliquid, quod, uti facete dicit, refelli non possit **(Ibid., n. 27)**.

4. Primum hunc librum post Gildonis et Optati mortem, id est, non ante anni trecentesimi nonagesimi octavi finem composuit **(Ibid., nn. 10, 27)**: cui profecto libro, si eum scripta sub Anastasii pontificatu ad Generosum epistola praecessit, ne licebit quidem tempus ante annum trecentesimum nonagesimum nonum assignare; cum Anastasius ad eam dignitatem tantummodo vergente anno trecentesimo nonagesimo octavo cooptatus sit. Quin imo ex Retractationum serie, in qua primus iste liber cum secundo circiter annum quadrigentesimum secundum edito jungitur, non multo ante hunc ipsum annum collocandus videretur, nisi variis in eo locis Augustinus Praetextati Assuritani et Feliciani Mustitani tanquam adhuc superstitum recordaretur **(Ibid., nn. 10, 26)**: nam e vivis excesserat Praetextatus, antequam Augustinus absolveret suum in Parmenianum opus **(Contra Epistolam Parmen., lib. 3, cap. 6)**, quod ultra annum quadringentesimum rejici posse non putamus. Quocirca non immerito dixeris, utrumque librum ab Augustino ob argumenti similitudinem una junctum, atque in loco utrique simul assignando, rationem secundi esse habitam, non primi, quem epistolae tantum loco habebat ipse Augustinus, nec in librorum suorum numero, nisi secundi ac tertii gratia recensebat. Ut ille tamen liber contra Petiliani litteras primus,

quam minime longo temporis intervallo a duobus aliis disjungeretur, placuit locum eidem ante tres in Parmenianum libros proximum concedere.

5. Parmenianus, de quo hic agitur, ille ipse est, qui in locum demortui Donati a Donatistis Carthaginensis episcopus suffectus fuerat **(Retract. lib. 2, cap. 17)**. Is jam tum excesserat e vita **(Contra Epistolam Parmeniani, lib. 1, c. 1)**. Verum cum epistola, quam adversus Tichonium scripserat, in Augustini manus incidisset, non potuit Ecclesiae catholicae vindex petentibus atque, ut ipse loquitur, jubentibus fratribus, ut illam confutaret, non morem gerere; idque maxime ob diversos sacrarum paginarum locos, queis Parmenianus ad defendendam partis suae secessionem abutebatur. Augustinus igitur id in se recepit, ut Ecclesiam toto terrarum orbe diffusam purgaret a criminationibus et calumniis, quibus Donatistae suum ab ea discidium tueri quasi legitimum conabantur. Qua de causa celeberrimam illam excutit ac solvit quaestionem, an mali bonos, quibuscum ejusdem Ecclesiae societate, ac eorumdem Sacramentorum communione copulantur, inficiant: ab illis autem hos minime contaminari demonstrat. Quae per Maximianistarum schisma evenerant, potissimum adhibet, illisque peropportune armis utitur, quae sibi praebuerant Donatistae, cum Felicianum Mustitanum, ac Praetextatum Assuritanum, cum omnibus in Maximiani schismate baptizatis, ad communionem admiserunt. Et quidem e vita Praetextatus haud longe ante discesserat: Felicianus autem adhuc superstes erat. Multum quoque isthic Augustinus sermonem habet de Gildoniano Optato, deque ab eo violenter factis; et quamdiu bacchata sit ejus tyrannis, non obscure definit **(Ibid., lib. 2, n. 4)**. Quae quidem anno demum

trecentesimo nonagesimo octavo sublata est. Quo tempore haec scribit, eodem ipso fere ubivis gentium falsorum deorum templa solo aequari, eorum simulacra legum recens latarum vi comminui, sacra denique ac ceremonias inhiberi, testatur **(Ibid., lib. 1, n. 15)**; quod anno trecentesimo nonagesimo nono fieri coeptum. Quapropter ante hunc annum locare non licet eam lucubrationem, quam ipsemet Augustinus proxime post librum de concordia Evangelistarum ponit.

6. In illa contra Parmenianum lucubratione spondet sanctus Doctor, alibi se fusius Baptismi quaestionem tractaturum. Reipsa septem libros de Baptismate postea composuit, quos eidem isti operi proxime in Retractationibus subjungit **(Retractationum lib. 2, cap. 18)**. Hunc alium laborem promissi non immemor suscepit, illum tamen fratribus efflagitantibus non negaturus, etiamsi in libro contra Parmenianum de eo nihil promisisset. Id sibi in his septem libris proponit, ut ea dissolvat, quae de Baptismate adversus Ecclesiae doctrinam Donatistae objectabant: sed in primis, ut Cypriani, quem armis veritatis tanquam firmissimum clypeum opponebant, auctoritati respondeat; ostendatque non iniquis rerum aestimatoribus nec praejudicata opinione corruptis, nihil esse quod eos validius ad silentium adigat, ac discidii quo ab Ecclesia desciverant, fundamenta subruat, quam beatissimi hujus martyris in ea ipsa super Baptismo controversia judicium et agendi ratio. Ad haec ipsorum auctoritate Donatistarum pugnat, qui recepto Feliciano propriae causae firmamenta confregerant, ut jam nulla superesset de re cum Donati praecipua grandiorique parte concertandi causa, sed tantum cum particulis quibusdam, quae

velut a corpore suo divulsae grandiorem illam ob approbatum Maximianistarum baptisma criminabantur, ac sibi solis verum Baptisma singulae sic arrogabant, ut unaquaeque contenderet, nec omnino esse alibi, nec in Ecclesia catholica, nec in ipsa grandiore parte Donati, nec in caeteris praeter se unam ex minutissimis partibus. Postrema operis parte sententias concilii apud Carthaginem Cypriani auctoritate de rejiciendo haereticorum baptismo celebrati omnes expendit, et ad verbum singulis respondit.

7. Cum id temporis Augustinus sermonem contra Donatistas haberet frequens, quidam ex iis laicus, cui Centurio nomen, in Ecclesiam attulit adversus Catholicos nonnulla scripta, quibus nihil omnino continebatur, praeter locos aliquot e sacris paginis in unum congestos, quos secum facere schismatici contendebant. His breviter respondit edito scripto, cui *Contra quod attulit Centurius a Donatistis,* titulum fecit. Eadem inscriptione illud in suo Indice notat Possidius **(Possidius, in Indiculo, cap. 3)**: quod ipsum videtur in ejusdem Sancti Vita significare voluisse **(Idem, in Vita August., c. 9)**. Id nostra aetate desideratur.

8. Aliquem forte ex iis in Donatistas libris, quorum supra meminimus, ad Celerem sanctus Antistes misit, ut eum doceret, justam causam Donatistis fuisse nullam, cur ab Ecclesia catholica per totum orbem diffusa secederent **(Epist. 57)**. De hoc autem Celere, tanquam de viro generis nobilitate claro, necnon ob gestas dignitates conspicuo, semper loquitur. Christi autem fidem constanti animo secutus, in sua conditione dignam imitatu duxerat vitam: attamen erat ei cum Donatistis nimia consuetudo, a quorum etiam erroribus non omnino videbatur alienus. Huic cum forte essent in

Hipponensi regione possessiones, eaque occasione necessitudinem junxisset cum Augustino, ei sanctus episcopus ipsius rogatu adductus promiserat, se nonnulla ad schismatis cognitionem pertinentia traditurum. Id tamen serius, quam in votis habuerat, praestitit, quod ipsi necesse fuerit ad obeundam dioecesim se itineri committere. Verum Optato cuidam presbytero delegavit, ut quae ad eam rem conducerent, legeret Celeri. Peculiarem ea de causa ad eumdem Celerem epistolam dedit **(Epist. 56)**: ad quem alteram postea scripsit **(Epist. 57)**, facturus eum certiorem, curasse se, ut codex, quem per filium suum Caecilium petierat, ad eum deferretur, quo evoluto codice planum ipsi fieret, perperam Donatistas ab Ecclesia catholica descivisse; eique pollicetur, si quid adhuc dubii in illius animo inhaereat, se hac de re, cum primum ipsi libuerit, facturum satis. Celerem a Donati partibus oportet jam tunc abalienatum fuisse: quandoquidem illum rogat Augustinus, ut suis in Hipponensi agro clientibus unitatem catholicam commendet; sibique ipsi cum quodam, qui in possessione illius tum esse dicebatur, amico suo concordare cupienti, petit ad hanc rem faveat. In illis litteris altum de collatione Carthaginensi silentium: quo videri possint ab Augustino recens adhuc episcopo conscriptae. Anno supra quadringentesimum duodecimo Spondeus bonorum Celeris procurator, formidandus erat Donatistis adversarius **(Epist. 139, n. 2)**. Anno quadringentesimo vigesimo tertio, cum Augustinus epistolam ad Coelestinum papam scriberet, honorem nullum gerebat Celer **(Epist. 209, n. 5)**: verum anno quadringentesimo vigesimo nono, quemadmodum ex legum quarumdam ad eum destinatarum titulis intelligere

est **(Codice Theod., de Annona, lege 34, et de Appell., lege 68)**, Africam pro consule administravit.

CAPUT IV. 1 *Liber de Bono conjugii occasione Jovinianae haeresis editus. 2 Liber quoque de sancta Virginitate. 3 Commentationes de Genesi ad Litteram.*

1. Ubi primum prodivit Joviniani haeresis, qui circa annum trecentesimum nonagesimum praedicare coeperat, virginitatis meritum quam castitatis conjugalis potius non esse **(Retractationum lib. 2, cap. 22)**; ea quidem Romae primum, deinde Mediolani vehementer impetita damnataque fuit: quin etiam ab Hieronymo celeberrimis duobus libris anno trecentesimo nonagesimo secundo scriptis sic oppugnata est, ut illam aperte tueri jam auderet nemo. Verumtamen nonnullas etiam hoc tempore ejus reliquias clandestinis interdum sermonibus sparsas reperire erat; et idcirco res ipsa postulabat, ut huic veneno non ideo minus periculoso, quod clanculum serperet, occurreretur. Eam ob causam Augustinus librum scripsit de Bono conjugii, idque argumenti consulto sibi tractandum elegit, quod essent qui Jovinianum contenderent nulla alia ratione revinci posse, quam si matrimonium, uti factum jactabant ab Hieronymo, reprehenderetur. Ipse vero et conjugii sanctitatem adversus Manichaeos posse propugnari, et eidem, quamvis non improbando, tamen praeferendam esse virginitatem ostendit. Jovinianum ab eo nusquam in hoc opere nominatum

reperimus, nisi quod illum alicubi impudentis percunctatoris appellatione designat **(De Bono conjugali, n. 27)**. Non modo tradit quodam loco, more tunc Romano licitum non esse superducere uxorem, ut vir amplius habeat quam unam vivam; sed vetitum quoque innuit, ne sterilis uxor alterius ducendae gratia dimitteretur. Quaestionem ibidem attingit, qua de causa qui vel ante vel post receptam Baptismi gratiam unam et alteram uxorem duxissent, ab episcopali dignitate removerentur **(Ibid., c. 7, n. 7, c. 18, n. 21)**. Idem opus libro in Genesim nono memorat, aitque illud a se non ita pridem publici juris factum **(De Genesi ad Litteram, lib. 9, n. 12)**.

2. Laudato copiosissime nuptiarum bono, monitis etiam in superiore libro christianis virginibus, ne se ipsae antiquis populi Dei conjugatis anteponant **(De sancta Virginitate, n. 1)**, nullum jam periculum erat, ne si virginitatis excellentiam contra Joviniani erroris reliquias assereret, criminari nuptias videretur. Qua propter ab ea suspicione tutus alium post emisit de sancta Virginitate librum **(Retractationum lib. 2, cap. 23)**, in quo, pro gratia sibi divinitus concessa, homines ad hanc virtutem impellere nititur; necnon modestas de se ipsis cogitationes, ne ob professionis suae dignitatem insolescant, in eorumdem animis inserere: dum ex alia parte, quantum sit impertitum illis a Deo munus, ex alia vero, quam sedulo illud donum per piam animi demissionem conservandum sit, ipsorum oculis subjicit.

3. Hoc eodem tempore duodecim illos aggreditur de Genesi ad Litteram libros, quibus idcirco hujusmodi titulum inscripsit, quod missis allegorematis, Scripturam in illis juxta rerum gestarum veritatem exponit **(Ibid., cap. 24)**. Observatum a nobis jam supra, eum cum adhuc presbyteri

munia obiret, rem eamdem conatum fuisse, scripsisseque jam tunc de hoc argumento librum; experientia tamen comperisse, sibi vires ad exsequendum opus destinatum nondum suppetere. Ergo nonnisi longo post tempore ad illud reversus, in exordium Geneseos ad usque emissum Adamum e paradiso libros undecim composuit, quibus addidit de ipso paradiso duodecimum: in quo libro, qua ratione mentis oculis corporea percipiamus, fuse disputat. Fatetur autem ingenue, tametsi illud opus multis partibus ei sit anteponendum, quod adhuc presbyter scripserat; tamen se non paucis in capitibus investigare potius veritatem, quam invenire: quin etiam ubi illam invenerit, non a se proponi solere tanquam certam; sed ut plurimum ad accuratius examen definitionem rerum differri. *Non tam praescribentes,* inquit, *de rebus obscuris unicuique quid sentiat, quam nos docendos in quibus dubitavimus ostendentes; temeritatemque affirmandi amoventes a lectore, ubi non valuimus praebere sententiae firmitatem* **(De Genesi ad Litteram, lib. 12, c. 1, n. 1)**. Explicare mysteria verborum inclusa contextu sibi neutiquam proponit, demonstrare contentus eo nihil contineri, quod ad litteram, ut aiunt, et ad proprietatem historiae verum esse non possit, aut quod partis naturali lumine cognitionibus repugnet: denique si quid supervacaneum appareat, id esse mysterio necessarium **(Ibid., lib. 9, c. 12, n. 20-22)**. Ex hac exponendi ratione non parum compendii ac utilitatis ad Ecclesiam, perinde atque ad eos, quos ipsorum salutis causa docere peroptabat, rediturum censet. Non tamen physicae nodos exsolvere curat: quippe cui ad hoc nec suppetat tempus, imo nec suppetere debeat, nec sibi, nec illis quos, ut dicit, ad salutem suam, et sanctae Ecclesiae necessariam utilitatem cupit informari **(Ibid., lib. 1, cc. 40, 41; lib. 2, c. 10, n. 23)**.

Id operis non continuo labore confecit **(Retractationum lib. 2, cap. 24, n. 1)**: at illud quamvis efflagitarent amici, diu tamen quemadmodum etiam suas de Trinitate lucubrationes, priusquam ultimam imponeret manum, apud se pressit **(Epist. 43, n. 4)**: tum propter quaestionum quas ibi tractat summas difficultates, tum quia futurum sperabat, ut, quamdiu non ederetur, errores in eo nonnullos semper emendaret. In undecimo libro opus de Civitate Dei, quod per expugnatae anno quadringentesimo decimo Urbis occasionem scriptum est, quodam modo pollicetur **(De Genesi ad Litteram, lib. 11, c. 15, n. 20)**. Enim vero sua haec in Genesim scripta nondum in vulgus emiserat, cum litteras sub anni quadringentesimi duodecimi finem ad Marcellinum **(Epist. 43, n. 4)**, neque cum alias ad Evodium **(Epist. 159, n. 2; Epist. 162, n. 2)** anno forte quadringentesimo decimo quarto aut quadringentesimo decimo quinto, dedit. Illa tamen, opere de Trinitate nondum absoluto, perfecit **(Retractationum lib. 2, cap. 24, n. 1)**. Duodecimum quidem jam in altera ad Evodium epistola circiter annum quadringentesimum decimum quartum data, citavit; maturabatque totius operis, quantum in ipso erat, emendationem, ut illud quamprimum publici juris faceret, neve multorum exspectationem ac desiderium diutius procrastinando suspenderet. Porro Augustinus voluminibus supra memoratis locum, ea retractando, tribuit ante libros in Petilianum ineunte anno quadringentesimo secundo non serius absolutos: quamobrem superiora illa ab ipso partim anno quadringentesimo, partim quadringentesimo primo elucubrata fuisse existimamus.

CAPUT V. 1 *Concilium Carthagine habitum die decimo sexto junii decernit legandos episcopos ad transmarinas sedes, ut Donatistae ad unitatem redeuntes cooptari possint in clerum; et quaedam per eosdem legatos ab imperatore petenda. 2 Alterum ejusdem anni Carthaginense concilium decimo tertio die septembris agit de revocandis ad Ecclesiam iisdem schismaticis, et statuit eorum clericos in suis honoribus recipiendos esse. 3 Ratio modusque admittendorum ab Ecclesia Donatistarum. 4 Quaedam ex constitutionibus Carthaginensis concilii notantur.*

1. Concilium in Africana collectione duplex anno eodem quadringentesimo primo ponitur, alterum die supra decimum sexto vel quarto kalendas julias, alterum idibus septembris, utrumque Carthagine in secretario basilicae Restitutae celebratum. Aurelius, qui unus in priore synodo verba facit, tantummodo partem illorum testatur adfuisse, quibus eo conveniendum erat. Ac primum quidem proponit, Africam ea laborare ministrorum penuria, ut in multis Ecclesiis ne unus quidem vel illitteratus diaconus praesto sit. Unde relinquit colligendum, superiores gradus, cum plures quam diaconatus dotes requirant, multo magis ministris idoneis destitui. *Et quotidianos,* inquit, *planctus diversarum pene emortuarum plebium jam non sustinemus; quibus nisi fuerit aliquando subventum, gravis nobis et inexcusabilis innumerabilium*

animarum pereuntium causa apud Deum mansura est **(Labbe, Concil. tomo 2, pag. 1642)**. Persuasum habebat, a nemine dubitari, quin ei malo remedium afferretur, si modo qui a Donati partibus ad Ecclesiam remearent, iis ad ecclesiasticas dignitates aditus non intercluderetur: verum id a sedibus praecipue Romana ac Mediolanensi anno forte trecentesimo nonagesimo secundo in synodo Capuensi vetitum fuerat. Itaque petit Aurelius ut episcopus quispiam ex suo ipsorum numero ad Anastasium Romanum antistitem simulque ad Venerium Mediolanensem mittatur, qui Ecclesiae Africanae indigentiam illis aperiat; oretque eos in clericorum ordinem cooptari consentiant, qui baptizati fuerint ab haereticis adhuc infantes; dummodo digna tanto gradu pietas, prout in superiori concilio fuerat ab Africana Ecclesia constitutum, in illis emineat **(Codice Canonum Afric., can. 57)**. Constat quidem, jam ante sive in Hipponensi concilio anni trecentesimi nonagesimi tertii, sive in Carthaginensi anni trecentesimi nonagesimi septimi, agitatum fuisse de recipiendis in suo honore et gradu conversis ad Ecclesiam Donatistis; modo tamen in schismate non rebaptizassent, aut suos secum populos reducerent: at quidquam ea de re, nisi consultis prius transmarinis Ecclesiis, definire noluerunt. Tum inde Aurelius alia proponit non parum necessaria, quae ab Imperatore petenda essent: inter haec, uti profana quae multis in locis fierent convivia prohibeantur **(Ibid., can. 60)**; idque non solum propter saltationes, aliaque turpitudinis ac impudentiae plena, quae in religionis christianae contumeliam in illis Pagani exercebant, verum etiam quod Christianos isthic adesse cogerent; qua in re sub imperatoribus Christo addictis nova quaedam excitabatur persecutio. Convivia illa ex erroribus gentilium manasse, necnon divinis repugnare

praeceptis, aperte testatur Aurelius: quibus verbis, ut quidem videtur, ea notat in templis solita celebrari, quae pariter Augustinus sermone sexagesimo secundo, qui cum hoc articulo non mediocrem habet affinitatem, insectatus est. Praeterea si quis servos suos manumittere cuperent, id illis in ecclesia, coram episcopis, nulla alia ex juris formulis servata, peragendi potestatem fecerat Constantinus triplici lege, quod forte in Africa, ubi de modo ac legitimo ritu ambigebatur, nondum usu receptum erat. Postulat ergo Aurelius, ut mittendo in Italiam legato cura committatur sciscitandi, quonam pacto sese Italiae episcopi in ea re gererent; ut sibi quoque tantumdem potestatis ipsi usurpent **(Ibid., can. 82)**. In concilio idibus septembris habito constitutum est, ut ab Imperatore peteretur in ecclesia manumittendi facultas **(Ibid.)**: quam et concessam fuisse ex Augustino discimus **(Serm. 21, n. 6; Serm. 356, n. 6)**.

2. Ad secundum istud eodem anno quadringentesimo primo idibus septembris habitum Carthagine concilium, cum totius Africae generale fuerit, episcopi convenere frequentissimi; adeo ut ad obeundum privatum negotium non pauciores viginti delegati sint, in quibus Alypius, Augustinus, atque Evodius recensentur. Augustini certe ingenium in hujusce concilii decretis elucet plurimum. Primum recitatae sunt litterae ab Anastasio papa ad episcopos Africanos scriptae; quibus eos cohortabatur, ne improbitatem, injurias, ac damna, quae ab haereticis Donatistis illata, tam dirum in modum Ecclesiam Africanam vexabant, ullo modo dissimularent. Actaeque tum Deo gratiae, quod tanta adversus ipsos charitate sancti hujus Antistitis animum inflammasset: deinde magna cura discussum, quaenam cum Donatistis agendi ratio esset

utilior futura **(Labbe, Concil. tomo 2, pag. 1651)**: captumque est Deo inspirante consilium, ut benigne admodum et pacifice ageretur, atque illis omnibus, quoad fieri posset, ob oculos poneretur, quam miserum in statum decidissent **(Codice Canonum Afric., can. 66)**: quod spes esset, futurum, ut amicarum hujusmodi correctionum ope, mentis caliginem illis Deus abstergeret, cor emolliret, et laqueorum, quibus a daemone tenebantur irretiti, nexus dissolveret. Statutum est eam ob causam, litteras ad Africanos magistratus a Concilio mittendas esse, quibus rogarentur, ut eorum, quae Donatistas inter ac Maximianistas acta fuerant, instrumenta authentica episcopis tradi juberent **(Ibid., can. 67)**: tum deligendos antistites, qui schismate segregatos ab Ecclesia episcopos plebesque eorum ad pacem et unitatem invitarent, convincerentque nihil esse causae, cur ab eis catholica Ecclesia reprehendatur; cum praesertim eorumdem in Maximianistas indulgentia obtentas suae secessioni causas omnes excludat **(Ibid., can. 69)**. Placuit quoque ut episcopis ad Donatistas per omnes Africae provincias legandis potestas sub instructionis forma traderetur, a cujus praescripto non esset illis integrum discedere **(Ibid., can. 85)**. Nihil erat ad resarciendam concordiam magis idoneum, quam si redeuntes ad Ecclesiam Donatistarum clerici in suis honoribus reciperentur **(Ibid., can. 68)**. Quod quidem tam in ipso discidii initio, quam cum redintegrata est sub annum trecentesimum quadragesimum septimum per Macarium unitas, servatum fuerat, uti testes esse poterant Africanae pene omnes ecclesiae: verum idem postea variae synodi, in quibus praecipue Hipponensis, ac transmarina, Capuana fortasse anno trecentesimo nonagesimo secundo celebrata prohibuerant. Veterem illum usum revocare, idque erga eos

cum primis, qui suos secum populos reducerent, peroptabant Africani antistites; attamen de ea re nihil decernere ausi fuerant priusquam episcoporum Italiae consensum obtinuissent. Ad hunc modum in concilio, decimo sexto kalendas julias praesentis anni coacto, animis affecti remanserant; remque omnem statuerant Romani Episcopi ac Mediolanensis arbitrio permittendam. In hoc vero decretum est, ut ad Italos antistites, ac praecipue ad Anastasium papam litterae darentur, quibus certiores fierent, pacem atque Africanae Ecclesiae utilitatem exigere, ut locorum episcopis Donatistas in propriis honoribus recipiendi facultas esset, dum revocandis ad unitatem aliis conducibile videretur: valeret autem transmarinum placitum adversus eos solos, qui reditu suo Ecclesiae non tantum afferrent utilitatis, quantum ad hocce inflictum disciplinae vulnus compensandum sufficeret. Hac tamen hujus articuli inscriptione (Ut clerici Donatistarum in Ecclesia catholica recipiantur in clero) videtur significari, eum loco habitum constitutionis definite ab Ecclesia Africana factae, neque pendentis ex transmarinarum Ecclesiarum consensu.

3. Augustinus circiter annum quadringentesimum sextum contra Cresconium scribens, superioris articuli constitutionem tunc temporis observari solitam declarat; necnon episcopos caeterosque inferioris ordinis clericos, qui se ad Ecclesiam recipiebant, vel exercuisse propria ministeria, vel ab iis abstinuisse, prout Ecclesiae paci ac saluti populorum, quorum causa hae dignitates ac ministeria constituta sunt, expedire judicabatur **(Contra Cresconium, lib. 2, c. 11, n. 13)**. Quam disciplinam adversus Donatistas, a quibus reprehendebatur, ipse defendit **(Ibid., c. 10, n. 12)**. Postea cum Bonifacio

comiti scriberet, perinde esse ait, ac si cortex arboris ad inserendum surculum incidatur **(Epist. 185, c. 10, n. 44)**. Certe quidem Donatistae episcopi in locis episcopo catholico destitutis suas plebes cum eas ad Ecclesiam reducerent, gubernandas obtinebant **(Codice Canon. Afric., can. 99)** ad annum usque quadringentesimum septimum. Hinc reperiuntur in collatione Carthaginensi catholici antistites non pauci, qui prius Donati partes sectati erant. Quin etiam nonnullis qui rebaptizaverant, sua servabatur dignitas **(Cont. Cresconium, lib. 2, c. 16, n. 19)**. Rogatus a quodam Theodoro Augustinus, quo pacto, si qui ex Donatistis clerici schismati nuntium remittere vellent, illos esset recepturus (id enim arbitrio cujusque episcopi permiserat concilium), a se nullum sua dignitate spoliatum iri viva voce respondit: quod ipsum postea propria manu eidem perscripsit, rogans de hoc illos certiores faceret; et suam quoque epistolam, si ita vellent, quasi fidei obsidem relinqueret **(Epist. 61, n. 1)**. Theodorus ille, quem fratrem vocitat, vir erat, ut quidem credibile est, non mediocris Hippone auctoritatis, quo ad tractandum cum Donati sectatoribus utebatur. Etenim Theodori et Maximi, quos charissimos et honorabiles filios appellat **(Epist. 107, 108, n. 1)**, ministerio epistolam primum ad Macrobium Hipponensem Donatistarum episcopum curavit deferendam **(Epist. 106)**. Nec est cur fratris nomen, quo ab eo Macrobius compellatur, quemquam moveat, cum hoc titulo laicos etiam honorare nonnunquam soleret Augustinus. Is quidem, ut secundum pollicita faceret, duos Proculeiani diaconos admisit **(Epist. 78, n. 8)**. Hi postea in culpam aliquam lapsi, populo in causa fuerunt, cur et Proculeiani regimini insultaret, ac ob Augustini virtutem gestiens dictitaret e clericis qui sub ejus disciplina fuissent informati, neminem in talia peccata decidere. Id

autem ipse Augustinus minus probabat, ac neque homines de ipso gloriari, neque haereticis, praeter suam haeresim, quidquam exprobrari volebat. Inter explicandum psalmum trigesimum sextum populi precibus commendat subdiaconum Donatistam de cujus ad Ecclesiae communionem reditu laetari se profitetur **(Enarr. in Psal. XXXVI, serm. 2, n. 11)**. Porro qui ab unitate ad Donati partem deficientes, iterum tingi Baptismo voluerant, Ecclesia in his recipiendis haud aeque facilem se praebebat, ac in aliis qui a pueritia schismate fuerant implicati **(Contra Cresconium, lib. 2, c. 16, n. 19)**. Amabat utrosque Ecclesia, eisque sanandis charitate plane materna serviebat. Verum etsi neutros recipiebat sine poenitentia, in eos tamen quos nondum in filiis numeraverat, paulum indulgentior, aliis qui transfugerant ab ejus unitate, poenas indicebat multo graviores **(Epist. 93, n. 53)**. Nam ab ecclesiasticis honoribus posteriores istos excludebat, perinde ac qui semel abdicato schismate, rursus ad vomitum reversi, ab Ecclesia defecissent, sive hi tantum e plebe fuissent apud Donatistas, sive in eorum clero locum obtinuissent: ac si quis episcoporum illos aut ab ecclesiasticis dignitatibus non removisset, aut etiam ad eas adsciscere voluisset, fraterno jure culpabatur a diligentioribus **(De unico Baptismo, c. 12, n. 20)**. At contra displicuit valde Augustino, ac prae dolore torta sunt viscera ejus, ubi audivit quemdam a Donatistis redeuntem, et peccatum rebaptizationis confitentem, ab Ecclesiae aditu ac poenitentia fuisse ea specie prohibitum, quod recipi forte non nisi legum metu postulasset. *Puta,* inquit, *quia coactus est esse catholicus, erit poenitens. Quis illum cogit petere reconciliationis locum, nisi voluntas propria? Modo ergo admittamus infirmitatem, ut postea probemus voluntatem* **(Serm. 296, c. 11, n. 12)**.

Quanquam autem erant Donatistarum clerici, quibus munerum suorum usu interdicebatur, attamen quibus illa obeundi potestas fiebat, non eis coram plebe manus imponebantur, ne istud in contumeliam sacrae ordinationis, quae deleri in ipsis nunquam poterat, verteretur. Si quando tamen ignoranter fiebat, ut nec animose defenderetur factum, sed pie corrigeretur cognitum, venia facilis impetrabatur **(Contra Epist. Parmeniani, lib. 2, cap. 13, n. 28)**, atque idem statutum in presbyteros ac diaconos omnes obtinebat, quos perpetrata crimina dignos qui de gradu suo dejicerentur, effecerant. Testatur sane beatus Optatus sanctum chrisma in iis qui apud Donatistas illo inuncti fuissent, ab Ecclesia catholica intemeratum atque incorruptum servari **(Optatus, lib. 7)**. Imo qui in eadem factione honorem tantummodo presbyterii gesserant, nonnunquam provehebantur ad episcopatum: cujusmodi complures in Collatione animadvertere licet. In his clarissimus est Sabinus, qui cum Tuccae in dioecesi Milevitana presbyteri munus obiret, plebi suae ad Ecclesiam adductae, ipsum dari sibi episcopum expetenti, cum ea dignitate praefectus est **(Collat. Carthag. 1, cap. 130)**. Quod ad laicos attinet, qui baptizati a Donatistis fuerant infantiam nondum egressi, concessum aliquando erat, ut eis liceret sacris ordinibus initiari **(Codice Canonum Afric., can. 57)**: id autem cum nonnisi propter summam clericorum penuriam statutum fuisset, consultus aliquando à Possidio Augustinus num quemdam in Donati partibus baptizatum ordinaret, ei significavit id se neque consulere, neque, si quidem cogeret necessitas, condemnare **(Epist. 245, n. 2)**. De illis porro, qui a schismaticis ob admissam culpam gradu et ordine moti fuissent, profitebatur ab ineunte episcopatu suo Augustinus,

se hunc servare modum, ut si ad catholicam Ecclesiam transire cuperent, in ea humiliatione poenitentiae reciperentur, cui illos fortassis Donatistae ipsi propter disciplinam subjecissent, si retinuissent eorum societatem: ratus videlicet nunquam ferendum esse, ut quisquam impune in aliam Ecclesiam ex alia commigret, disciplinae severitatem elusurus **(Epist. 35, n. 3)**. A vero neutiquam abhorret, talem fuisse eum de quo in Psalmum trigesimum sextum verbis ad permovendos pietatis sensus admodum appositis loquitur. *Quidam,* ait ille, *ex parte Donati venerat ad nos, accusatus et excommunicatus a suis, hic quaerens quod ibi perdiderat. Sed quia suscipi non potuit, nisi eo loco quo debuit; non enim deseruit illam partem quasi integer apud ipsos, ut appareret eum non necessitate, sed electione fecisse: quia ibi ergo habere non potuit quod quaerebat, quaerebat autem vanam elationem et falsum honorem* (quibus verbis aliud quiddam, quam simplex communio designatur); *et quia hic non invenit quod ibi perdidit, et ipse periit. Gemebat saucius, et non consolabatur: erant enim in conscientia ejus aculei horribiles taciti. Tentavimus consolari eum de verbo Dei; sed ille non erat de sapientibus formicis, quae sibi aestate collegerunt, unde hieme vivant. Cum enim res sunt tranquillae, tunc homo sibi colligere debet verbum Dei, et recondere in intimis cordis sui, quemadmodum formica abscondit in cavernosis penetralibus labores aestatis. Per aestatem enim vacat hoc agere: venit autem hiems, id est, supervenit tribulatio; et nisi intus invenerit quod edat, necesse est ut fame dispereat. Iste ergo sibi non collegerat verbum Dei; supervenit hiems, non hic invenit quod quaerebat; consolari nisi inde non poterat, de verbo autem Dei nullo modo. Intus apud se nihil habebat, foris quod quaerebat non*

inveniebat; ardebat indignationum et dolorum facibus; agitabatur mens ejus violenter, et tam diu occulte donec etiam erumperet in quosdam gemitus, ita ut inter fratres sonaret, et se audiri nesciret. Videbamus, et dolebamus vehementer, Deus scit tantam poenam animae, tantas cruces, tantas gehennas, tanta tormenta. Quid pluribus? impatiens loci humilis, cui, si saperet, posset esse locus salubris, talis apparuit, ut etiam projiceretur **(Enarr. in Psal. XXXVI, serm. 2, n. 11)**. Videtur tamen fateri Augustinus, quemdam, Quodvultdeum nomine, quem Donatistae quasi duplicis adulterii convictum abjecerant, vel ad communionem, vel ad clericalem dignitatem receptum fuisse: verum id non prius factum, quam innocentiam suam legitime probavisset **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, c. 32, n. 37)**.

4. Ut ad Carthaginense concilium redeamus, statutis iis quae ad Donatistas pertinebant, nonnulla in eo disciplinae causa decreta sunt. Inter caetera quia usu forte receptum erat apud Afros, ut quoties Ecclesia quaepiam vacaret, ea certo cuidam episcopo committeretur, de temporariis hujusmodi episcopis nonnihil statutum. Tales autem Interventores sive Intercessores vocitabant: exstatque apud Augustinum Donatistarum criminatio, qua necis illatae cuidam Interventori, quem tum Majorino nondum adversus Caecilianum ordinato Carthaginem miserant, orthodoxos calumniabantur **(Epist. 44, c. 4, n. 8)**. Hujusmodi quoque Interventores adventitios, ut vocat Augustinus, illi Romam ad suos sectatores mittebant, antequam proprios illis episcopos ordinare coepissent **(De Unico Baptismo, c. 16, n. 28)**. Prohibet ergo concilium, ne quis ejus Ecclesiae sit episcopus, quam prius Interventoris titulo rexerit: qui si nequiverit

efficere intra annum, ut electio episcopi perageretur, jubet alium Interventorem exacto anno in illius locum subrogari **(Codice Canonum Afric., can. 74)**. Hoc idem concilium decrevit, ut clericis ab Ecclesia propter aliquod crimen separatis, annus ad probandam innocentiam concederetur; quo elapso omnis sui purgandi illis adimeretur facultas **(Ibid., can. 79)**. Cujus decreti in epistola, de qua nobis jam jam dicendum erit, meminit Augustinus **(Epist. 65, n. 2)**. Sequentem etiam canonem citare videtur, quem in ultima synodo constitutum asserit, ut qui de aliquo monasterio recessissent aut ejecti fuissent, eos neque ad clericalem ordinem in alia Ecclesia, neque ad monasterii ullius administrationem promoveri fas esset **(Codice Canonum Afric., can. 80)**. Illum quoque subindicat in quadam ad Aurelium epistola, et ad eum observandum cohortatur. Coenobii in aliena dioecesi constituti monachos synodus universim comprehendit, eumque episcopum, a quo fuerint promoti, ab omnium (si propriam plebem excipias) communione separat. Agitata fuit hoc in concilio Cresconii Villa-Regensis causa **(Ibid., can. 77)**: necnon et Equitii Hippo-Diarrhytorum episcopi **(ibid., can. 78)**; qui quid perpetraverit incompertum est. Hoc tantum exploratum habemus, eum jam pridem episcoporum sententia damnatum ob scelera, non modo illorum, ut par erat, non paruisse judicio, verum etiam inquieti animi vitio et impudentia Ecclesiam perturbavisse. Quae causa fuit, cur concilium ad decimum sextum kalendas julias anni quadringentesimi primi coactum legatis, quos ad Imperatorem destinabat, mandaret, ut, si forte Equitium illum in Italia reperissent, omni juris via adversus ipsum agerent **(Ibid., can. 65)**. Non deerant in ejus urbe, qui causae ipsius plus nimio studerent, ejusque a fuga reditum

praestolarentur: cum ejus contra alii ab istis dissidentes abdicarent communionem: et hi quidem aedes Deo sacras tenebant, ac episcopum adhuc nullum acceperant. Cum igitur Ecclesiam illam non putaret concilium desertam diutius esse relinquendam, episcopos viginti, et in his Alypium, Augustinum atque Evodium selegit, qui sese eo conferentes, episcopum communi universae plebis consensu, si tamen Equitii fautores ad ineundam cum aliis societatem liceret adducere, instituerent: sin minus, darent operam, ne quam isti moram episcopali electioni afferrent. Augustinus continuo post absolutam illam synodum scribens, affirmat episcopum Vigesilitanum, aut certe ad cujus dioecesim pertinebat Vigesilitana Ecclesia, in plenario Africae concilio de gradu fuisse dejectum, atque hanc ob causam ejusdem loci populum, si illum recipere noluerit, probe facturum, neque ad id vel posse vel debere ab ullo cogi: memoratum vero episcopum, si potentiae saecularis terrore, quod quidem videtur fuisse minatus, ad eam rem ipsum adigere tentaret, qualis modo sit, et qualis ante fuerit quando de se nihil mali credi volebat, ostensurum. *Nullus enim,* inquit, *sic proditur qualem causam habuerit, quam ille qui per saeculares potestates, vel quaslibet violentias, cum perturbatione et querela conatur recipere honorem, quem perdidit. Non vult enim volenti Christo servire, sed Christianis nolentibus dominari* **(Epist. 64, n. 4)**. Terminatur denique concilium facta Carthaginensi antistiti potestate eas nomine episcoporum omnium dictandi atque obsignandi epistolas, quas concilia mittere constituissent: non secus ac tradita scriptis mandata eorum, quae circa Donatistas observanda omnino essent **(Codice Canonum Afric., can. 85)**.

CAPUT VI. 1 *Victorinus et Xantippus de primatu contendunt. 2 Colonos suos Donati partibus adhaerentes ad Ecclesiam revocat Pammachius. 3 Augustini monasterium Donatus cum suo fratre deserit. 4 Quintiano presbytero causam apud Aurelium habenti rescribit. 5 Ejusdem ob susceptum in Augustini monasterio Privationem querimonia. 6 Abundantium dioecesis suae presbyterum ab officio removet Augustinus. 7 Exeunte hoc anno quadringentesimo primo, Crispinus rusticos Mappaliensis agri rebaptizat.*

1. Numidiae primas, ad quem de Cresconio Villa-Regensi scribendum statuerat Carthaginense concilium **(Codic. Afric., can. 77)**, diem suum haud dubie non ita multo post clausit. Ejusdem quippe provinciae primatum jam ineunte ad summum anno quadringentesimo secundo adeptus erat Xantippus Tagosensis episcopus **(Epist. 65, n. 2)**, quem et adhuc anno quadringentesimo septimo gerebat **(Codice canonum Afric., can. 100)**. Ei porro primatum ineunti oborta est controversia. Etenim quinto idus novembris, jam vergente in noctem die, reddita est Augustino encyclica Victorini epistola, qui primatem agens, eum ad Numidiae concilium invitabat **(Epist. 59)**. In eadem epistola, seu, uti vocitatur, tractoria, legebatur etiam ad Mauritanias esse scriptum,

quamvis hae provinciae suos haberent primates. Sed etsi ex eis ad Numidiam convocandum esset concilium, oportebat ut aliquorum Maurorum, qui illic priores sunt, nomina in tractoria ponerentur: quod cum in ista non reperiret Augustinus, multum miratus est. Praeterea moleste tulit, se, tametsi antiquiores essent episcopi complures, tertio loco recenseri. Neque minus movebatur, quod Xantippus ipse, qui primatum ad se pertinere, ultro ei assentientibus plurimis, dicebat, eoque nomine tales mittebat epistolas quae primatem decent, in iisdem litteris ne nominatus quidem esset; cum tamen ille maxime ad concilium venire, ac primus nominari debuisset. Istos ob errores timuit, ne forte subdititia esset illa tractoria. Quae una dubitatio, ne pareret convocationi, per se inhibere eum poterat: sed praeterea et angustia temporis, et variae gravesque curae quibus tum distinebatur, cum adversa forsitan valetudine, non facile sinebant, ut ad synodum sese accingeret. Itaque satis habuit ad Victorinum scribere; primum ei ut se excusaret, tum ut eum commonefaceret, in primis ipsi una cum Xantippo discutiendum utrius esset primatus et jus cogendi concilii; vel potius sine cujusquam praejudicio concilium simul ab utroque indicendum esse, ubi cum senioribus examinaretur, uter utrum antiquitate superaret. Porro hujusmodi de provinciarum Africae decanatu vel primatu controversiae ad judicium episcopi Carthaginensis a concilio delatae sunt. Et haec forte contentio in causa fuit, cur varia statuerit anni sequentis concilium, quibus omnis de tempore ordinationis episcoporum ambiguitas tolleretur **(Codice Canonum Afric., can. 86)**.

2. Hoc ipso forsitan vertente anno quadringentesimo primo Augustinus per legatos Carthaginensis concilii Pammachio

scriptam epistolam dederit **(Epist. 58, n. 3)**. Huic enim significat, quas improbo in Catholicos animo Donatistae insidias moliebantur, ei se minime dicere; illum vero a fratribus suis, quos ipsi commendat, eas commodius auditurum. Pammachio erant possessiones media in Numidia, cujus incolae Donati partibus adhaerescebant. Quapropter is charitatis ac pietatis adductus impulsu litteras ad eos de amplectenda Ecclesiae unitate scripsit, tantum spiritus fervorem prae se ferentes, ut praeter spem promptissimo animi studio delegerint id sequendum, quod talem ac tantum virum nonnisi duce veritate sequi sibi persuaderent. Id quidem Augustino tam gratum accidit, ut gaudium suum Pammachio per litteras, de quibus modo agimus, significandum censuerit: quarum tamen ex verbis laetitiae suae voluptatem, vel amoris erga cum sui ardorem existimari ab ipso non vult: sed, *Perge cogitando,* inquit, *in pectus meum, et cerne quid illic de te agatur. Patebit enim oculo charitatis cubiculum charitatis, quod claudimus adversus nugas tumultuosas saeculi, cum illic Deum adoramus; et videbis ibi delicias laetitiae meae de tam bono opere tuo, quas nec lingua effari, nec stilo exprimere valeo, calentes atque flagrantes in sacrificio laudis ejus, quo inspirante hoc voluisti, et quo adjuvante potuisti.* Addit se vehementer cupere, ut ad idem praestandum alii christiani senatores adduci vellent; at sibi non eam inesse fiduciam, ut ad hoc illos audeat exhortari. *Illi enim,* subdit sanctus Antistes, *forte non facient, et tanquam nos in animo eorum vicerint inimici Ecclesiae, decipiendis insidiabuntur infirmis.* Quare hoc unum eumdem rogat, ut nempe acceptam a se epistolam coram eis recitet; quod fieri possit, ipsos colonorum suorum conversionem non alia de causa negligere, quam quia de hac procuranda desperent. Hoc ergo contigisse

satis constat, quo tempore Donatistarum magno numero simul ad Ecclesiae unitatem redeuntium rariora exstabant exempla, atque adeo ante annum quadringentesimum quintum; imo nondum actis hisce violentiis, quibus in Catholicos bacchati sunt Circumcelliones, ubi viderunt Maximianistarum historiam, prout hoc anno concilium Carthaginense statuerat, instanter ubique a Catholicis evulgari. Augustinus quippe ea tantum damna commemorat, quae ab iisdem timebantur, nec ipse inficiatur, timorem suum apud quosdam pro vano haberi posse: ideoque rogat, ne aspernetur etiam superflua metuentes.

3. In monasterio suo non parum solatii capiebat Augustinus; sed nihilominus molesta quoque nonnulla ibi subinde experiebatur; et quantavis cura eorum, qui secum vivebant, disciplinae prospiceret; sentiebat tamen, et se hominem esse, et in hominum contubernio versari, nec sperare ullo modo posse, nullos se praeter sanctos in vitae societate habiturum: cum non licuerit hoc, neque in illorum, qui vitae sanctimonia praecelluerunt, familia, neque in Christi Domini comitatu, neque in coelo ipso reperire **(Epist. 78, nn. 8, 9)**. Istam humanarum rerum calamitatem hoc tempore expertus est. Ejus in monasterio erant duo fratres, Carthagine aut in vicinia nati, quorum alteri Donato nomen. Hi quadam vanae gloriae cupiditate ducti e monasterio excedere cogitarunt: desiderium, uti videtur, obtendentes patriae suae in clericali ministerio serviendi. Cupidus eorum salutis Augustinus, quanta potuit impedimenta, ne illi prava cogitata perficerent, objecit. At cum abduci se a proposito nequaquam essent passi, Carthaginem profecti sunt: ubi Aurelius ratus fortasse huc eos cum bona venia Augustini venisse, Donatum in clerum

ascivit. Huic fratrem, cur egrederetur, causam praebuisse testatur Augustinus. Atqui illud prius evenit, quam concilium, in quo de monasteriorum desertoribus eorumque ordinatione actum est, celebraretur, nempe ante idus septembris anni quadringentesimi primi. Haud reperimus tamen in hac synodo Augustinum ea de re cum Aurelio locutum: etsi eodem loci, verbo *statueremus,* non obscure significet ei se interfuisse. At quas litteras Augustinus ab Aurelio proxime post suum ab invicem discessum accepit, in iis de Donato ejusque fratre agebatur. Diu dubitavit sanctus Episcopus quid ei responsi daturus esset: at salutis tandem illorum, quibus consulere tenebatur, desiderio motus rescripsit, monachos periculosae tentationi objici, clericos, e quorum numero episcopi ipsi sunt, non levi affici contumelia, si vitae monasticae desertores in eorum ordinem assumantur; cum prius is honor nonnisi monachorum probatissimis tribui soleret, nec raro ii ipsi ecclesiasticis muneribus essent inepti. Quibus addit, Aurelium ex animi sententia Donato, si quidem superbiam is posuerit, uti posse; quando illum, antequam hac de re quidquam statuisset concilium, ordinavit. *De fratre autem ejus,* inquit, *cum intelligas quid sentiam, nescio quid respondeam.* Quo plane significat istum non posse, nisi violato concilii decreto, ordinari. Subdit nihilominus, ejus se prudentiae et charitati nolle intercedere, atque adeo posse ipsum hac in re sequi, quod utilius Ecclesiae judicaverit. Papae vocabulum, quo in epistolae inscriptione Aurelium salutat, dubium esse non sinit, quin is fuerit Carthaginensis episcopus **(Epist. 60)**.

4. Haud scimus an idem quoque sit, quem in epistola ad Quintianum semel ac secundo senem Aurelium

vocitat **(Epist. 64, nn. 2, 3)**: siquidem istud vocabulum recepto usu decanis sive primatibus in Africa tribuebatur: quod an deferri pariter soleret episcopo Carthaginensi propter dignitatem sedis, non satis liquet. Hoc vero minime dubium, si praedicta epistola post Natalem Dominicum hujus ipsius anni data fuerit, qua de re ambigendum utique non videtur, Numidiae primatem haudquaquam exstitisse hunc Aurelium; cum eam dignitatem Victorinus aut certe Xantippus obtineret. Atqui statuere non audemus, illine Aurelio primatus adscribi possit in aliam quamlibet Africae provinciam, ut puta Bizacenam, ad quam Vigesilitana Ecclesia, cujus in eadem epistola mentio facta est **(Ibid., n. 4)**, pertinebat. Sed quisquis fuerit iste Aurelius, in ejus vel dioecesi, vel certe provincia Badezilitanam Ecclesiam, aut huic vicinam, regebat presbyter Quintianus. Hic jusserat in ecclesia sua recitari libros nonnullos qui in canone Scripturarum synodi auctoritate constituto minime contenti, e numero erant apocryphorum, quibus ad inducendos in fraudem populos vulgo haeretici abutebantur, ac prae caeteris Manichaei, qui reipsa narrabantur hoc in loco libenter latitare **(Ibid., n. 3)**. Nec procul dubio aliud fuit, cur Aurelius a communione sua Quintianum amoveret, quamvis de ejus causa sententiam ultimam, occupationibus distentus, nondum tulisset: verum statuerat circa Natalis Dominici ferias ad Badezilitanam Ecclesiam se conferre **(Ibid., n. 2)**.

5. Eadem quoque tempestate contigit, ut quidam adolescens, nomine Privatio, qui nonnisi semel quidpiam ex apocryphis libris hujusmodi legerat in illa ecclesia, veniret ad Augustinum, rogans ut ejus in monasterio reciperetur **(Ibid., n. 3)**. Hunc non putavit sanctus Antistes lectoris habendum

loco, nec proinde subjiciendum canoni, quo vetitum erat, ne reciperetur alterius dioecesis clericus. Id tamen per litteras Aurelio significavit, ejus hac in re sententiam secuturum se affirmans. Augustino igitur Quintianus scripsit tum de eodem Privatione, quem nisi violatis canonibus admitti non posse contendebat; tum de propria cum Aurelio controversia, a quo suam causam non judicari querebatur. Ejus epistolam pridie, aut ad summum biduo ante Natalem Domini accepit Augustinus; quam et Aurelio deferri ea mente voluit, ut intelligeret, quibus ille de rebus expostularet, quibusve in defensione rationibus uti constituisset. Deinde eidem Quintiano cum omni urbanitatis significatione respondit: ac simul, ut eam, qua secum agebatur, rationem aequo animo ferret, perinde est adhortatus, quasi existimasset innocentem; satis tamen intelligitur, eum sibi hac de re statuendi jus arrogare noluisse. Quin etiam illum omnino hoc nomine reprehendit, quod apocryphos libros recitari jusserit; ac praeterea notat ipsum, quod ad Privationem attinet, plus aequo commotum fuisse. Se autem ab ejus suscipienda causa excusat; cum sint alii antistites qui, propter majorem tum auctoritatem, tum propinquitatem, id facilius praestare queant. Ejus tamen epistolam ait a se ad Aurelium transmissam; non potuisse autem populo curae illius credito, a quo litteras nullas acceperat, scribere; tum quod ipse tardius Quintiani epistolam accepisset, tum quod plebi, quae dispensationi suae commissa non esset, ultro scribere nec auderet, nec sua quidem sententia recte posset; suam vero ipsius ad eum responsionem omnibus facile satisfacturam. Significat illum, cum libuerit, ad se venire posse, nec onerosum fore adventum ejus; non tamen licere sibi eum admittere ad suam communionem, qui cum Aurelio non communicaret. In hac

quoque epistola, quid nuper a concilio de monachis monasterii desertoribus statutum sit, observat: unde adducimur, ut credamus eam, post acceptas circiter Domini Natalem Quintiani litteras, hoc vertente anno scriptam fuisse; cum non aliud e concilio proferat, quam quod fuerat in Carthaginensi idibus septembris constitutum.

6. Id ferme temporis Augustinus de causa Abundantii sententiam tulit, centum, ut ipse profitetur, diebus ante Dominicum Paschae **(Epist. 65, n. 2)**, qui octavo idus aprilis futurus erat. Primatum in Numidia tunc obtinebat Xantippus **(Ibid. titulo.)**: quo sane tempore Pascha in octavum idus aprilis nonnisi anno quadringentesimo secundo incidisse reperitur. Hac ergo de re sexto kalendas januarias anni quadringentesimi primi judicavit. Erat Abundantius loci, qui Strabonianensis dicebatur, in dioecesi Hipponensi presbyter. Ibi cum Ecclesiam gubernaret, famam non bonam habere coepit: qua conterritus licet sanctus Antistes, nihil tamen temere credidit. Verum factus inde sollicitior, operam dedit, si quo modo posset ad aliqua depravatae illius vitae certa indicia pervenire. Primum igitur comperit, illum de pecunia suae fidei a rustico credita nullam posse probabilem reddere rationem: atque adeo hanc ipsum in usus proprios convertisse. Is deinde convictus fuit, quod jejunii ob Natalem Dominicum instituti die a Gippitano presbytero, quasi ut domum repeteret, hora circiter quinta, hoc est, nostro loquendi more, undecima, discedens ad ejusdem loci mulierem, quae male audiebat, nullo comitante clerico divertisset; et quamvis jejunium in Gippitana Ecclesia servaretur non secus ac in caeteris Ecclesiis, tamen apud eamdem mulierculam prandisset, coenasset, et, quod reprehensione dignius est,

pernoctasset. Tunc vero temporis Hipponensis clericus, eodem receptus hospitio (unde publicum diversorium fuisse facile credideris) aderat. Quo factum est, ut quaerente Augustino de causa Abundantii, is caput hoc negare haud quaquam potuerit. Itaque sanctus Praesul, Deo dimissis quae ille inficiabatur, confessionem hanc sufficere existimavit, ut eum ab Ecclesiae, quam undique circumstabant haeretici, administratione removeret, aut etiam propter sinistram famam de presbyterii gradu depelleret. Hoc igitur sexto kalendas januarias centum diebus ante Pascha factum est. Statuit Abundantius ad presbyterum Armemanensem, in Bullensi campo, unde venerat, se recipere. Est autem Bulla seu Bulla-Regia in Proconsulari sita. Quapropter Augustinum rogavit, uti scriberet ad presbyterum illum, ac rei totius, ne forte aliquid gravius suspicaretur, certiorem faceret: quod et ipsi misericordia quadam concessit Augustinus, ut a presbyterii munere remotus, ibi cum diligentiori existimationis suae cura, aut, quemadmodum ait sanctus Praesul, correctior viveret. In indice epistolarum Augustini, unam ad Victorem presbyterum de campo Bullensi recenset Possidius **(In Indiculo, cap. 7)**. Abundantium simul admonuit Augustinus, si vellet a sententia in se lata provocare, id ipsi intra anni spatium ex ultimo concilio liberum esse **(Codice Canonum Afric., can. 79)**; quo tempore elapso, jam ad agendum neutiquam admitteretur. Xantippo quoque tanquam provinciae primati scripsit, facti sui rationem redditurus. Cumque liceret Abundantio postulare, ut sex episcopi de causa ejus extremo judicio pronuntiarent; profitetur Augustinus, si hoc in examine dignus depositione is non fuerit repertus, posse quem libuerit, ei Ecclesiam suae jurisdictionis committere; sibi vero id nullo modo esse

integrum, ne quae damna hinc forte orirentur, in se ipsum reciderent. Hanc epistolam ad summum ineunte anno quadringentesimo secundo, et dubio procul ante Pascha, scriptam fuisse oportet.

7. Referendus videtur ad anni quadringentesimi primi exitum tristior ille casus, quem initio quadringentesimi secundi recentem adhuc lugebat Augustinus. Crispinus Calamensis e Donati parte episcopus cum haud quaquam eo divitiarum metu, quem Petilianus suae sectae hominibus inesse praedicabat, sed amore contra earum teneretur **(Contra Litteras Petil., lib. 2, c. 99, n. 228)**; coacta pecuniae non mediocri summa praedium emit Mappaliense, non longe ab Hippone situm **(Epist. 66. n. 1)**, cujus miseros incolas tam violenter oppressit atque conturbavit, ut uno terroris impetu octoginta ferme animas miserabili gemitu mussitantes non dubitarit rebaptizando submergere **(Cont. Litteras Petil., lib. 2, c. 83, n. 184)**. Augustinus luctuosi hujusce facti dolore pressus, Crispino per litteras significavit, se quidem efficere posse, ut decem auri pondo, quibus clericos haereticos Theodosius mulctarat, solveret; malle tamen eum admonere, ut quid Deo ipsi responsurus sit, provideat: quod si affirmet colonos Mappalienses sua sponte ejus suscepisse communionem, petere se, ut ipsis praesentibus habeatur Crispinum inter et Augustinum de Ecclesiae causa disputatio, et quae utrimque dicentur, scripta atque obsignata iisdem rusticis punica lingua exponantur; quibus peractis, illis per Crispinum potestas fiat, utram velint, communionem eligendi. Addit praeterea, si quas etiam plebes Crispinus putet metu dominorum coactas a Donatistis descivisse, se neutiquam recusare, quin hoc ipsum et ibi fiat, ipsos scilicet ambos

audiant, iisque auditis eligant quod placuerit. Quibus ut respondeat Crispinus, eum per Dominum Christum obtestatur **(Epist. 66, nn. 1, 2)**. Quanquam hoc non poterat Crispinus defugere, quin simul se haud veritate niti declararet: veri tamen simile est, illum conditionem minime ausum accipere, ne manifesta clades ipsi esset, quam fuga, propudiosior.

CAPUT VII. 1 *Controversia Augustinum inter ac Severum Milevitanum propter Timotheum exorta. 2 Hunc Severo, obstinate illum reposcenti, mittit Augustinus. 3 Ornatissima laudatio Augustino data a Severo. 4 Augustini responsio ad sibi datam ab amico laudationem. 5 Necessitudo quanta Augustino erat cum Severo, et capita quaedam ex hujus historia.*

1. Scriptae sunt circiter id temporis epistolae ad Severum duae **(Epist. 62, et Epist. 63)**, Milevitano concilio nondum, ut postea visuri sumus, celebrato. Severus ille sine controversia idem est qui, post exactos in monasterio Augustini aliquot annos, Milevitanus episcopus creatus est **(Vide supra, lib. 3, cap. 5, n. 3)**: in qua sede non parum existimationis jam tum sibi comparaverat, cum Paulinum ejus nomine, ipse ad episcopatum adhuc recens evectus, Augustinus amicis verbis salutabat **(Epist. 31, n. 9)**. Severus quoque litteras ad Paulinum tunc destinasse videtur: cum hic

laetitiam suam, ob acceptas ab eo sicut et ab aliis compluribus sanctis ac venerabilibus episcopis litteras, testificetur **(Epist. 32, n. 1)**. Profuturus Cirtensis aliquanto post ab Augustino fuit rogatus, ut ejus nomine Severum, ad quem ipsi per tempus non licebat scribere, salutaret **(Epist. 38, n. 3)**. Ortum suum Severus eidem urbi debebat, atque Augustinus, et una ambo diu multumque divino verbo pasti fuerant **(Epist. 84, n. 1)**: ut quantumlibet valeat concors fraterni sanguinis germanitas, nulla tamen vinceret amicitiae vinculum, quo sibi invicem inhaerebant. Neque tamen id prohibuit, quominus inter eos nonnihil discordiae suboriretur. Res quidem haud mediocriter intricata est: verumtamen hoc eam pacto expediri posse arbitramur. Coeperat quidam Timotheus apud Subsanam, Hipponensis dioeceseos, necnon aliis quibusdam in Ecclesiis, ad eamdem forte dioecesim pertinentibus, publice Scripturas legere. Quapropter ei lectoris ibi munus adepto, ad aliam Ecclesiam transire licitum non erat. Nihilominus tamen ipsum de petendo Milevo cogitasse intelligimus. Vetuit quidem Severus ne ad se adiret, nisi cum venia Carcedonii, qui utrum Subsanensis presbyter fuerit, necne, haud satis constat. Ad illum tamen Timotheus, nullam jussi hujus rationem habens, nec petito Carcedonii consensu, se contulit. Atque haec totius fuit discidii origo **(Epist. 63, nn. 1, 2)**. Nam cum eidem Severus, ut par erat, auctor fuisset, ut ad Subsanam rediret Deo ibidem ministraturus, hic interposito jure jurando affirmavit, se ab ipso nulla unquam causa recessurum **(Epist. 62, n. 2)**. Contigit tamen, ut Subsanam repeteret. Interea Severus cum Augustino sermonem contulit, idque forte Hippone; nec ob aliam procul dubio causam, nisi ut ab eo Timotheum impetraret. Verum dum Augustinus secum reputat, quid de illo statuendum sit, ratus Severum ex collato

invicem sermone adduci potuisse, ut illum secum esse pateretur, eumdem Subsanae subdiaconum ordinari, ejus Ecclesiae presbyter et alius quidam Verinus praeter consilium et voluntatem Augustini, procurant **(Epist. 63, n. 1)**. Non ita multo post Augustinus cum Alypio et episcopo Samsucio Subsanam se contulit **(Epist. 62, n. 1)**, ubi de iis quae per suam ipsorum absentiam et contra voluntatem facta fuerant, quaestione habita, rerum quas acceperant alias falsas, alias veras, sed omnes molestas esse compererunt. Quibus tamen mederi, quoad potuere, partim objurgando, partim monendo, partim orando conati sunt: objurgando quidem eos qui in hoc toto negotio deliquerant; tum vero hos, aliosque monendo, quid ipsis in posterum praestandum esset, quo quae male facta fuerant corrigerentur. *Orando autem,* ut verbis utamur Augustini, *correximus nos ipsos, ut et gubernationes et exitus nostrorum consiliorum misericordiae Dei commendaremus; et si quid indignationis nos momorderat, sub illius medicinalem dexteram confugiendo sanaremur* **(Epist. 63, n. 2)**. Timotheus vero, cum ei persuadere niterentur, ut ne a Subsanensi Ecclesia discederet, palam testatus est, se jurejurando promisisse, ab Severi contubernio se nunquam abducendum; quo nexu nisi teneretur, morem eis gerere non recusaturum. Cui sancti praesules demonstrarunt, si Severus, nullo ipse astrictus jurisjurandi vinculo, eum suo solutum vellet, consentiretque ut vitandi scandali ergo in Subsana maneret, id ipsi sine ulla perjurii nota licitum fore. Quibus auditis id praestitit, quod servum Dei, atque Ecclesiae filium facere oportebat: nimirum pollicitus est se, quidquid cum Severo transegissent observaturum. Extemplo tres illi episcopi Severo scripsere; quae simul egerant, significavere: ac per charitatem Christi

adjuravere, ut quae inter se locuti erant in memoriam revocaret, ac rescriptis suis eos recrearet. Timotheus quidem ipse non scripsit ad Severum: hujus enim germanus frater, cujus nomen hic reticetur, eum rerum omnium certiorem faciebat **(Epist. 62, n. 2)**.

2. Affectum se injuria Severus existimavit, quod, quo tempore Timotheum Ecclesiae suae concedi postulabat, eo ipso Subsanensis subdiaconus esset constitutus. Is igitur in sua responsione significavit mirari se, ordinationem illam, quam sibi displicere profitebantur, tolerare eos velle; cum tamen admissus error posset reddito demum Timotheo emendari. Hac Severi mente, sive ex illius responso, sive eo necdum accepto perspecta, ratus est Augustinus, nulla alia ratione cum eo servari posse charitatem, quam si Timotheus ad eum remitteretur. Tum ergo dedit ad eum epistolam, cujus istud est exordium: *Si dicam quae me ipsa causa cogit dicere, ubi erit sollicitudo charitatis? Si autem non dicam, ubi erit libertas amicitiae? Verumtamen fluctuans interim elegi me purgare potius, quam te arguere* **(Epist. 63, n. 1)**. Postea viae, quam in hac causa inierat, rationem reddit: subjicitque, tametsi ipsum, quod ei Timotheum remiserit, non poeniteat; sperare tamen se, futurum ut is coram Deo consideret, non posse a quoquam alterius Ecclesiae clericum hac obtenta specie retineri, quod hic ab illo nunquam se recessurum juraverit, quin magnus ad labefactandam Ecclesiae disciplinam aperiatur aditus: at eum contra neque concordiae legibus defuturum, nec in cujusquam reprehensionem incursurum, si jurejurando, quo teneri non poterat, neglecto, illum Subsanensi Ecclesiae redderet. Causam hanc suam ejus permittit judicio, id unum petens, ut Christum consulat, quem

in ejus corde habitare, mentique ejusdem sibi subditae praesidere, ait sibi esse persuasissimum. Timotheum Ecclesiae suae clericum esse non ob subdiaconatum asserit, quod nonnisi postquam se ad adhaerendum Severo obligasset, atque etiam illum Severus ipse ab Augustino petisset, ad eum gradum esset evectus; sed tantum ob lectoris officium. Rogatque Severum sanctus Praesul, num qui id muneris in sua dioecesi obire coepisset, ac multis in locis atque adeo apud Subsanam praesente Subsanensis Ecclesiae presbytero legisset, is non jure lector haberetur. Nec tamen asseverat, eum ex canonum definitione hoc in numero habendum: unde adducimur, ut haec ante Milevitanum concilium sexto kalendas septembris anni quadringentesimi secundi celebratum referamus; quo decretum fuit, ut quisquis vel semel alicubi legerit, jam non possit in clerum alterius Ecclesiae cooptari. Qui canon ut conderetur, si, quemadmodum satis verisimile est, in causa fuit haec controversia; certe Severo non licuit recusare, quin Timotheum Augustino redderet. Imo a fide minime alienum est, illum jam antea ab eo remissum fuisse.

3. Caeterum intima illa amicitia, quae Severum inter et Augustinum intercedebat, hac contentione nequaquam fuit imminuta. Nihil enim litteris **(Epist. 109, et Epist. 110)**, aliquot post annos ultro citroque scriptis tenerius, aut sincerae voluntatis plenius esse potest. Suas Severus ruri exaravit, ubi aliquantum temporis cum Augustino, hoc est in ejus operum lectione, collocarat. Earum hic partem subjiciemus, ex qua intelligas, tum quis fuerit episcopi illius animus, et, ut ita loquamur, ingenii character, tum vel maxime quo is loco sancti Doctoris libros haberet. Erumpit igitur Severus in haec

verba: *Deo gratias, frater Augustine, cujus donum est, quidquid in nobis bonorum gaudiorum est. Fateor, bene mihi tecum est; multum te lego: mirum dicam, sed verum plane, quam mihi absens solet esse praesentia, tam praesens facta est absentia tui. Nullae se nobis interponunt turbulentae actiones temporalium rerum. Ago quantum possum, etsi non tantum possum quantum volo. Quid ego dicam, quantum volo? Nosti optime quam avarus sim tui: nec tamen murmuro, quia non tantum ago, quantum volo, quoniam rursus non minus ago quantum possum. Deo ergo gratias, frater dulcissime, bene mihi tecum est, gaudeo tecum arctius conjunctus; et, ut ita dicam, unissime, quantum potest, adhaerens tibi, redundantiam uberum tuorum suscipiens, vires comparo, si possim idoneus effici ad ea concutienda et exprimenda; ut quidquid secretius et interius clausum custodiunt, remotis pellibus, quas adhuc lactenti sugendas inserunt, ipsa mihi viscera, si possibile est, dignentur effundere. Viscera, inquam, mihi ut refundantur cupio; viscera tua, viscera pinguia sagina coelesti, et condita omni dulcedine spirituali; viscera tua, viscera pura, viscera simplicia; nisi quod duplici sunt vinculo redimita geminae charitatis; viscera tua, viscera perfusa lumine veritatis, et refulgentia veritatem. Horum me manationi vel resultationi subjicio, quo nox mea in lumine tuo deficiat, ut in diei claritate simul ambulare possimus. O vere artificiosa apis Dei construens favos divini nectaris plenos, manantes misericordiam et veritatem, per quos discurrens deliciatur anima mea, et vitali pastu quidquid in se minus invenit, aut imbecillum sentit, resarcire et suffulcire molitur! Benedicitur Dominus per praeconium oris tui, et fidele ministerium; quod sic concinere et respondere facis canenti tibi Domino, ut*

quidquid de ejus plenitudine ad nos usque redundat, jucundius efficiatur et gratius per tuum elegantem famulatum, et succinctam munditiam, et fidele ac castum simplexque ministerium: quod ita resplendere facis per argutias tuas et vigilantiam tuam, ut perstringat oculos, et in se rapiat; nisi tu idem innuas Dominum, ut quidquid in te delectabile lucet, referentes nos ad illum, ipsius esse agnoscamus, de cujus bonitate tam bonus es, et de cujus puritate et simplicitate ac pulchritudine purus, simplex et pulcher es **(Epist. 109, nn. 1, 2)**. Augustinum sub epistolae finem rogat, ut sibi respondeat prolixis litteris; quas tamen sibi visum iri breviores asseverat **(Ibid., n. 3)**. Res quaepiam videbatur exigere, ut is ad sanctum Virum se conferret: ab eo nihilominus petit, ut, siquidem id fieri possit, ab hoc itinere excusetur, neve retrahatur a suo cursu; quibus verbis utrum secessum suum designet, an suae dioeceseos visitationem, nobis non liquet.

4. Litteras illas Quodvultdeus Gaudentiusque attulerunt ad Augustinum, qui Severo paulo ante per diaconum Timotheum alia quapiam de re scripserat. Nondum profectus erat ille diaconus: at cum jam in procinctu esset, ac profecturus in singulas horas videretur, non potuit Augustinus per eumdem hisce officiosissimis litteris respondere. *Sed etsi per eum,* inquit ille, *respondissem, adhuc debitor forem epistolae tuae. Quando enim sufficiam tuae suavitati, tantaeque aviditati animi tui* **(Epist. 110, n. 1)**? Respondendi difficultatem faciebat, quod Severo, qui tam magnifice ipsum laudarat, hinc vicem reddere, illinc propter verecundiam parcere se debere existimabat; sin autem parceret, minus redditurum, adeoque remansurum esse debitorem. Immodicas illas sui laudes se minime curaturum ait, si proficiscerentur ab

assentatore; quia tunc talia rependere nullatenus teneretur. At cum certo sciret natas illas ex amore sincero, atque eo pectore, quod non aliud foris ostendit, quam quod intus sentit; utrimque judicabat incommodum, sive referret paria paribus, sive non referret. Subinde tamen non sine magno humilitatis ac dilectionis sensu, nec minus prae se ferens in justitia consulenda colendaque studium, respondit: quamvis non posset inficias ire, quin se non minus quam propria anima perspectum haberet Severus; alteram enim suam animam in eo contineri, vel potius ambas utriusque animas in unam coaluisse; posse tamen eum in sua de ipso opinione labi, cum nemo se satis ipse cognoscat: hoc vero se ferre impatienter, non tantum quia non vult ut in errorem amicus inducatur, verum etiam ne ille hoc pacto pro se minus Deum oret, ut sit quod jam se esse credit. Sibi quoque in proclivi esse, non absimilem agendi cum eo rationem inire, ac sine ullo fuco explicare, quantis eum bonis ac dotibus sciat divina munificentia exornatum: sed malle se illius pudori parcere, non quod timeat ne in judicando fallatur; sed ne Severus ab altero Severo commendatus, videatur sui ipsius commendator; neve causam ei praebeat expostulandi eadem illa, quae de eo ipse expostulabat. Quod spectat ad prolixam epistolam, quam ab eo Severus efflagitarat, negat id sibi per occupationes licere; exigente aequitatis ordine, ut quod uni Severo debebat, iis officiis cederet, quae eidem pariter atque aliis, hoc est universae Ecclesiae, praestare tenebatur. Quapropter eum caeterosque, quibus erat magis arcto quodam amicitiae nexu conjunctus, rogat ne quid sibi novi oneris imponant; sed contra alios ipsi ab ea re, quanta possunt auctoritate et sancta benignitate prohibeant. Eum a se exspectari significat **(Epist. 110, n. 4)**.

5. In quadam epistola Novatum antistitem, ut ad se fratrem utilitati Ecclesiae necessarium mitteret obtestatus, in haec verba eum compellat: *Ut longe mittam cogitationem tuam, quantumlibet valeat germanitas tui sanguinis, non vincit amicitiae vinculum, quo nobis invicem ego et frater Severus inhaeremus: et tamen nosti quam raro eum mihi videre contingat. Atque hoc fecit, non utique voluntas vel mea, vel illius; sed dum matris Ecclesiae necessitates propter futurum seculum, quo nobiscum inseparabiliter convivemus, nostri temporis necessitatibus anteponimus. Quanto ergo aequius te tolerare oportet, pro utilitate ipsius matris Ecclesiae ejus fratris absentiam, cum quo non tamdiu cibum dominicum ruminas, quamdiu ego cum dulcissimo concive meo Severo, qui mecum tamen nunc vix, et interdum per exiguas chartulas loquitur, et eas quidem plures aliarum curarum et negotiorum refertas, quam portantes aliquid nostrorum in Christi suavitate pratorum* **(Epist. 84, n. 1)**. Illa Augustini cum Severo societas nota erat atque apud omnes pervulgata: quandoquidem ignotus scriptor in quadam ad Augustinum epistola, quae in Hieronymi opera irrepserat, his beatum episcopum verbis alloquitur: *Cum in urbem Leges anteriori tempore commeassem; nimium sum contristatus, quod te totum ibidem minime potui reperire; inveni enim te medium, et, ut ita dicam, partem animae tuae Severum charissimum, de quo ex parte gavisus sum. Perfecte enim gauderem, si te totum invenirem: unde ex parte, qua te repereram, gratulabar, et propter partem tuam, quam nequaquam cernebam, omnibus modis contristabar. Proinde dixi animae meae, Quare tristis es, et quare conturbas me? Spera in Deo* **(Psal. XLI, 6)**: *et faciet praesentem amicum, quem diligis. Unde confido in Domino, et spero, quod me faciet de*

tua visione gratulari **(Apud August., Epist. 270)**. Atque ut quaecumque praeterea de Severo licet invenire, hunc in locum congeramus; observat Augustinus mirum quoddam magnetis experimentum, quod Severus, cum aliquando apud Bathanarium Africae comitem pranderet, spectaverat; cui quidem non minus fidei ex ejus testimonio habere se testatur, quam si praesens ipse interfuisset **(De Civit. Dei, lib. 21, cap. 4, n. 4)**. In componendis turbis, quae, ut infra visuri sumus, contra Ecclesiam anno quadringentesimo octavo in Africa concitatae sunt, tantum desudavit Severus, quantum ejus charitas postulabat: quin etiam cum Augustino in colloquium venit, ut tantis malis idoneum remedium junctis consiliis investigarent. Cum postea quidam presbyter ex Milevitana dioecesi ad Imperatoris comitatum se conferret, huic mandavit Severus, ut per Hipponem iter faceret: qua usus opportunitate Augustinus, ad Olympium in eamdem rem scripsit, necnon plurimam illi Severi verbis salutem dixit **(Epist. 97, n. 3)**. Inter eos, qui Carthaginensi collationi interfuere, nomen illius non reperitur. At anno quadringentesimo decimo sexto epistolam cum reliquis episcopis Numidiae Milevi congregatis ad Innocentium pontificem misit **(Epist. 176)**. Diem denique anno quadringentesimo vigesimo sexto obiit, cum prius clero suo praesente designasset sibi successorem; qui et de facto opera Augustini ejus locum obtinuit **(Epist. 213, n. 1)**. Erant in eadem urbe servi Dei, videlicet monachi, quos illic Severus instituerat **(Ibid.)**; quemadmodum eos omnes, qui ex monasterio Augustini ad episcopatum assumpti fuere, fecisse narrat Possidius **(In Vita August., c. 11, et supra, lib. 3, cap. 5, nn. 2, 3)**.

CAPUT VIII. 1 *Conditus est anno Christi quadringentesimo secundo liber contra Petilianum secundus. 2 Hoc libro epistolam illius integram confutat Augustinus. 3 Scribit ad Catholicos epistolam, qui liber de Unitate Ecclesiae non ab initio dicitur. 4 Petilianus pro responsione probra et maledicta ingerit in Augustinum. 5 Hujus ad Petiliani convicia et contumelias mira responsio. 6 Psalmum trigesimum sextum Carthaginensi plebi exponens Augustinus disputat contra Donatistas.*

1. Quinto kalendas maias praesentis anni quadringentesimi secundi Anastasius papa de vita exivit: cujus quidem exitus nondum erat in Africa nuntiatus, quo tempore Augustinus librum contra Litteras Petiliani secundum componebat; in hoc enim Anastasii tanquam adhuc Petri cathedram occupantis recordatur **(Cont. Litt. Petil. lib. 2, c. 51, n. 118)**. At certe hunc librum caetera inter opuscula sua eo recensuit ordine, ut dici non possit ante praesentem annum elaboratus. Enimvero cum Petilianus ad primum Augustini librum secundo isto nondum absoluto responderet, Quod vultdeum clericum Donatistam in proprio gradu admissum querebatur **(Ibid., lib. 3, c. 32, n. 37)**: non igitur nisi post concilium idibus septembris anno quadringentesimo primo habitum Carthagine, ubi constitutio de Donatistarum clericis in suo

honore recipiendis edita est. Praeterea quodam in loco secundi hujus libri te statur Augustinus, toleratam fuisse Optati Gildoniani tyrannidem *recentibus temporibus* **(Ibid., lib. 2, c. 23, n. 53)**: quae verba non unum et alterum tantummodo mensem, sed spatium temporis insigne quoddam ab illa tyrannide, quae sub finem anni trecentesimi nonagesimi octavi desiit, effluxisse significant. Qua observatione Baronii opinio, librum illum Augustini anno eidem supra trecentesimum nonagesimo octavo assignantis, funditus evertitur. Silentio praeterimus commemoratas in eodem libro leges Honorii de subvertendis idolis **(Ibid., c. 92, n. 202)** anni trecentesimi nonagesimi noni.

Denique Felicianum, omisso Praetextato, saepius nominat: quod certissime evincit, hunc jam e vivis abiisse: cum tamen eum, quo tempore Augustinus ad Generosum sub Anastasii pontificatu scribebat, adhuc superstitem fuisse viderimus **(Epist. 53, n. 6)**.

2. Quod autem ad causam attinet secundi libri adversus Petilianum, ex iis quae supra diximus licuit intelligere, epistolam ab hoc Cirtensi Donatistarum episcopo conscriptam adversus Ecclesiam, primo sancti Doctoris libro refutatam fuisse, non tamen integram; quippe cujus aliquam tantum partem, prementibus eam sedulo Donatistis, ipsi legere contigisset. Verum irrita illorum industria, tandem aliquando in Augustini manus tota pervenit. Nam Cirtenses quidam catholici inventam illam, exscriptamque eidem transmiserunt **(Contra Litt. Petil., lib. 2, c. 1, n. 1; De Unit. Eccles., n. 1; Contra Cresconium, lib. 1, c. 1, n. 1)**: qui statim ut illi cumulate responderet, suos tum de Trinitate, tum in Genesim libros interrupit **(Retract., lib. 2, cap. 25)**. *Non*

quia, inquit Augustinus, *ille novum aliquid dicit, cui non jam multis modis et saepe responsum est; sed propter tardiores fratres, qui ea, quae alicubi legerint, ad omnia paria referre non possunt, ita morem geram eis, qui me omnino ad singula respondere compellunt; ut quasi alternis sermonibus in praesentia disseramus. Verba ex Epistola ejus ponam sub ejus nomine, et responsionem reddam sub meo nomine; tanquam, cum ageremus, a notariis excepta sint. Ita nemo erit, qui me aliquid praetermisisse, aut propter indiscretas personas se non potuisse intelligere conqueratur: simul etiam ut iidem ipsi Donatistae, qui coram nobiscum disserere nolunt, per litteras, quas suis ediderunt, ita non effugiant respondentem sibi ad singula veritatem, tanquam nobiscum facie ad faciem colloquantur* **(Contra Petil., lib. 2, c. 1, n. 1)**. Eadem ratione refellendis Fausti libris usus fuerat. Infra quidem dolere se testatur, quod sibi necesse sit dissolvendis nugis immorari, ne forte infirmis negotium facessant, eisque lapsus occasionem praebeant **(Ibid., c. 92, n. 209)**: at diligentia illa multo minus ipsi, quam Donatistis, molestiae afferebat. Petilianus enim quo se verteret non habens, ad calumniam confugit, contenditque eum responsionem suam in formam colloquii non sine mendacio concinnasse, quod nunquam sermones inter se miscuissent. *Quid faciamus,* inquit Augustinus, *hominibus, qui tale cor habent, aut eos, quibus scripta sua innotescere cupiunt, tale cor habere opinantur* **(De Unit. Eccles., n. 1)**? Haec igitur fuit causa, cur in Petilianum librum secundum scriberet, et eum quidem satis prolixum. In eo enim ipsum quoque epistolae Petiliani initium, quod jam primo suo libro refutarat, iterum diluit. Ratus porro est, quae in medium afferebat, adeo Scripturarum auctoritate firmata esse omnia, ut a nemine, nisi qui divino

verbo sese inimicum denuntiaret, negari possent. Neque etiam dubitavit asserere eos, qui prius epistolam Petiliani plurimi faciebant, perlecta ejusdem confutatione, ab utra parte staret veritas, tandem agnituros. Quibus tamen Petiliani, si quidem velit epistolam suam defendere, audiendi potestatem non adimit.

3. Interea fidelibus ad suae dispensationis curam pertinentibus eodem ferme tempore, quo edidit secundum librum in Petilianum, et antequam tertio manum admoveret, epistolam scripsit bene longam, cui nunc libro *De Unitate Ecclesiae* titulus est. Ibi Ecclesiae catholicae veritatem auctoritate Scripturarum confirmat, simulque demonstrat nihil ex illis, quod secum faciat, Donatistas proferre posse: cum ex apertis testimoniis, nulla contra eos non pugnent; ad probandam autem rem, de qua controversia est, non valeant ambigua, vel obscura, sicut nec allegorice dicta. Quibus tamen Donatista quidam episcopus Hippone inter concionandum usus, miras sibi pepererat acclamationes eorum, qui speciem a solido non secernentes, aliquid novi in suae sectae gratiam afferri laetabantur. Patet quoque Donatistas proferre solitos patrata per suos miracula, beneficia ad mortuorum suorum memorias precantibus indulta, visa tandem suis quibusdam coelitus immissa. *Removeantur ista,* inquit Augustinus, *vel figmenta mendacium hominum, vel portenta fallacium spirituum. Aut enim non sunt vera quae dicuntur, aut si haereticorum aliqua mira facta sunt. magis cavere debemus: quod cum dixisset Dominus quosdam futuros esse fallaces, qui nonnulla signa faciendo, etiam electos, si fieri posset, fallerent; adjecit vehementer commendans, et ait: «Ecce praedixi vobis»* **(Matth. XXIV, 25.)** *Porro si aliquis in*

haereticorum memoriis orans exauditur, non pro merito loci, sed pro merito desiderii sui recipit sive bonum, sive malum. Et multi irato Deo exaudiuntur; et multis propitius Deus non tribuit quod volunt, ut quod utile est tribuat. Nonne legimus ab ipso Domino Deo nonnullos exauditos in excelsis montium Judaeae; quae tamen excelsa ita displicebant Deo, ut et reges qui ea non everterent, culparentur, et qui everterent, laudarentur? Unde intelligitur, magis valere petentis affectum, quam petitionis locum. De visis autem fallacibus legant quae scripta sunt, et quia ipse satanas transfigurat se tanquam angelum lucis **(II Cor. XI, 14)**, *et quia multos seduxerunt somnia sua* **(Eccli. XXXIV, 7)**. *Audiant etiam quae narrent Pagani de templis et diis suis mirabiliter vel facta, vel visa. Exaudiuntur ergo multi et multis modis, non solum Christiani catholici, sed et Pagani, et Judaei, et haeretici, variis erroribus et superstitionibus dediti. Exaudiuntur autem vel ab spiritibus seductoribus; qui tamen nihil faciunt, nisi permittantur, Deo sublimiter atque ineffabiliter judicante quid cuique tribuendum sit; sive ab ipso Deo, vel ad poenam malitiae, vel ad solatium miseriae, vel ad admonitionem quaerendae salutis aeternae. Ad ipsam vero salutem ac vitam aeternam nemo pervenit, nisi qui habet caput Christum. Habere autem caput Christum nemo poterit, nisi qui in ejus corpore fuerit, quod est Ecclesia, quam sicut ipsum caput in Scripturis sanctis canonicis debemus agnoscere, non in variis hominum rumoribus et opinionibus et factis et dictis et visis inquirere* **(De Unitate Eccl., c. 18, n. 46)**. Hac in epistola Praetextatum Assuritanum in Donatistarum communione jam diem obiisse, Felicianum autem Mustitanum in eadem adhuc degere significat **(Ibid., n. 46)**. Quo loco de persecutionibus agit **(Ibid., n. 55)**, leguntur

nonnulla, quae tametsi ad Honorii leges anni quadringentesimi quinti referri queant, pertinere putamus ad superiores alias, quae vel in Donatistas nominatim, vel generatim in quosvis haereticos promulgatae sunt. Petiliani sane responsionem, quae tertio Augustini contra eum libro confutatur, nondum viderat sanctus Doctor, cum istud opus composuit: quandoquidem in ejus exordio a Petiliano postulat, ut vel eidem huic operi, vel primis duobus contra ipsius litteras libris a se editis respondeat. Quia porro id ante praestitit Petilianus, quam secundum suum librum adversus illum absolvisset Augustinus **(Retractationum lib. 2, cap. 25)**; nonnisi ejusdem primo potuit respondere **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 1)**. Ergo hujusce libri locos nonnullos aggrediebatur; quibus tamen nullo pacto satisfaciebat: complures vero intactos prorsus omittebat **(Ibid., nn. 22, 23, 60-62)**. Ac nominatim ubi ad illam venit quaestionem, Cur Maximianistarum baptismum quos damnaverant susceperunt, omnis eum etiam simulata pugna defecit; nec inde se extricare valuit, nisi ad secundum quem pollicebatur librum remittendo **(Ibid., n. 42)**.

4. Tandem cum expertus esset, tantam esse circa causae caput debilitatem suam, illud deserere maluit. Simulque elegit materiam, ubi ipsius eloquentia partium suarum asseclis magis probaretur. Hi porro tam implacabiliter sancto Praesuli infensi erant, ut quisquis in ejus gratiam loqueretur, hoc ipso illum inimici loco haberent. Quapropter eumdem pro Ecclesia, in quam quid diceret non inveniebat, substituit; atque eo pacto fit, ut cum Augustino loquamur, *summa inopia copiosus* **(Ibid., n. 24)**. Iram suam omnem in eum vertit **(Retractationum lib. 2, cap. 25)**. Eum innumeris

conviciis proscidit **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 17)**. Sed cum multa de ipso effutiisset, nihil tamen dixit, nisi quod vel esset omnino falsum, vel reprehensione nulla dignum, aut saltem ad eum post acceptam Baptismi gratiam nullo modo pertineret. Qua in re Petilianus judicium neglexit cordatorum hominum, qui illum non ob aliud, quam ob infirmitatis propriae conscientiam, negotium quodam modo publicum privato jurgio mutare erant deprehensuri. In vitam, quam Augustinus ante conversionem duxerat, copiosis verbis declamabat, affictis etiam delictis, quae nunquam ille perpetraverat, iis vero in quae reipsa inciderat, quandoque praetermissis **(Ibid., n. 11)**. Quasdam ex ejus Confessionibus voces in alienum sensum detorquebat **(Ibid., n. 20)**. Asserebat eum presbyterii officio functum apud Manichaeos, quorum ei omnia flagitia attribuebat **(Ibid., nn. 20, 19)**. Hoc etiam amplificabat uberius, nempe Augustinum, ut pro certo ponebat, ex Africa tanquam Manichaeum anno trecentesimo octogesimo sexto coactum exsulare: cum tamen ante hunc annum amplius jam anno Mediolani versatus esset **(Ibid., n. 30)**. Imo eum temeritate non ferenda eodem errore adhuc teneri contendebat **(Ibid., n. 11)**. Tertulli oratoris, a quo accusatus fuerat Paulus **(Act. XXIV, 1)**, ei, ob rhetoricam quam docuerat, nomen imponebat: simulque ut vim illam argumentandi, qua Donatistas oppugnabat, in invidiam vocaret, eum pro dialectico traducebat; et eo conferebat omnem eloquentiae suae tumorem ac strepitum, ut dialecticam tantummodo ad confirmandum mendacium valere persuaderet **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 19)**. Sententiis utebatur adversus quosdam latis, quorum nonnulli sancto Viro ignoti erant, atque ipsum delicti convictum teneri vel hoc solo volebat, quod eum absentem, interrogatus in

judicio aliquis e numero quondam amicorum ipsius, defendendi sui causa nominaverat. Epistolarum ejus titulos, quo illius reprehendendi ansam aliquam arriperet, a se vel a suis pro libidine inscriptos referebat. Cumque sanctus Vir amico cuidam suo atque uxori ejus significasset, eis se panem benedictionis ergo mittere, sub his eulogiis abominanda scelera contineri affirmabat; nec puduit eum communi omnium sensu repugnante dicere, amatoria maleficia mulieri data nomine sacri illius muneris, cujus maritus non solum conscius, verum etiam consors ac particeps fuit **(Ibid.)**. Quippe citato loco libri contra Petilianum post verba, *marito non solum conscio,* lectioni quae ex Erasmi conjectura obtinuit, *verum etiam favente,* praeferendum putamus, *verum etiam consorte,* aut, *participe.* Veri enim simile est illic a Petiliano notari, atque ad putidam adeo calumniam detorqueri, quod Augustinus Paulino et ejus uxori Therasiae scribens simpliciter ait: *Panis quem misimus, uberior benedictio fiet, dilectione accipientis vestrae Benignitatis* **(Epist. 31, n. 9)**. Praeterea Petilianus eorum habendam esse rationem contendebat, quae adversus Augustinum presbyterum episcopale munus adhuc ineuntem iratus scripserat Megalius: quod vero is peccati hujus a sancto concilio mox veniam poposcerat, pro nihilo ducendum volebat. Imo et quod ei ut sibi ignosceretur humiliter postulanti clementer ignotum esset, criminabatur **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 19)**. Accersebat furti crimine Augustinum, quod is textum illius referens, duas dictiones quae ab exemplo ad se transmisso aberant, nec ullo modo faciebant ad quaestionem praesentem, omisisset **(Ibid., nn. 18, 21, 19, 20)**. Ipsi demum, quod monastici in Africa instituti auctor exstitisset, crimini dabat **(Ibid., n. 48)**.

5. Longe opinione fallebatur Petilianus, si sperabat fore, ut Augustinum hoc agendi modo ab Ecclesiae defensione ad propriam avocaret. Ipsi res erat cum eo viro, qui non alliciendis ad se hominibus, sed iis ad Deum secum convertendis desudaret; qui paratus esset suam ipsius causam citius, quam catholicae Ecclesiae deserere; qui denique deprimere sese atque abjicere, Ecclesiam autem domum Dei praedicare ac extollere vehementer cuperet. *Domum Dei mei,* ait, *cujus decorem dilexi, praeconio vocis extollam, me vero humiliabo et abjiciam* **(Ibid., n. 2)**. Falsa adversariorum opprobria, quae praedicando eloquia veritatis, et erroris vaniloquia convincendo, in se concitarat, non modo tristitiam ipsi nullam, sed etiam abundantissimam consolationem afferebant, non intuenti videlicet quam esset amarum, sed quam falsum quod audiebat, et quam verax pro cujus nomine hoc audiebat, qui mercedem multam toleratis ejus causa opprobriis pollicetur **(Ibid., n. 7)**. In contumeliis Petiliani cogitabat diaboli fraudem, qua eum in odium hominis, à quo tam indigne tractabatur, studeret impellere. Quapropter in id incumbebat Vir sanctus vigilanti magnoque animo, ut inimicum alium occultum affligeret, alium diligeret manifestum, et huic precibus suis divinam misericordiam conciliaret **(Ibid., n. 14)**. Itaque necessariam in eum responsionem editurus, nullo pacto regulam illam violavit, quam in sermonibus scriptisve in se contumeliosis solitus erat servare; qua videlicet haud quaquam justo suo dolori, sed auditorum seu lectorum commodo serviebat, dum errores adversarii invictis argumentis potius, quam probra probris vincere nitebatur. Id igitur unum in tertio contra Petilianum libro egit, ut planum faceret, Petilianum eorumdem librorum primo, quem is refellendum susceperat, nullo modo

respondisse: atque eam rem ita dilucide commonstraturum se pollicetur, ut a Donatistis ipsis, quantumvis partibus suis addicti essent, vel Augustino infensi, si modo illos utriusque scripta pervolvere non pigeret, certo agnosci posset **(Ibid., n. 15)**. Nihil sane aliud ad hunc finem requirebatur, quam ut primum ejus librum cum Petiliani responsione componerent: at ejus in homines tardioris ingenii charitas evicit, ut addito tertio libro majorem adhuc quaestioni lucem admoveret **(Retract. lib. 2, cap. 25)**. In eo primum Petiliani convicia cum insigni animi simplicitate ac mansuetudine propulsat. Declarat se vitam omnem suam Baptismate accepto superiorem detestari, neque ejus velle recordari, nisi ut illius gloriam praedicet, *qui me,* inquit, *per gratiam suam et a me ipso liberavit. Unde illam vitam meam cum vituperari audio, quolibet animo id faciat qui hoc facit, non usque adeo sum ingratus, ut doleam: quantum quippe ille accusat vitium meum, tantum ego laudo medicum meum* **(Contra Litt. Petiliani, lib. 3, n. 11)**. Quod autem spectat ad illam vitae ipsius partem, quam post Baptismum egit, nulla quidem egebant defensione exteriora ejus facta apud Ecclesiae filios, quibus ejus vivendi ratio perspecta erat; qui vero illam necdum satis notam habebant, eos sperare poterat non tam iniquos futuros, ut professi inimici, qualis erat Petilianus, quam notorum suorum, testimonio plus tribuerent auctoritatis. Si vero Petilianus intimos quoque animi recessus rimari vellet; erat eorum, quae hic agebantur, sola Augustini conscientia testis, et de iis fidem ipsius verbis omnino haberi oportebat. Atqui testatur se, quamvis illud Apostoli, *Nihil mihi conscius sum* **(I Cor. IV, 4)**, sibi usurpare non liceat; affirmare tamen vere et coram Deo posse, conscientiam suam nihil agnoscere eorum, quibus vitam a se post Baptismum

actam Petilianus inficere moliebatur **(Contra Litt. Petiliani., lib. 3, n. 9)**. Sed tantum abest, ut ad capessendam suam defensionem inducere Ecclesiam velit, ut contra, illud adversus haereticos probandum suscipiat, nimirum abdicandam esse humanam fiduciam, quo gloriam ac spem nostram omnem in Deum unum transferamus; proindeque nec domum Dei, propter malos qui in ea nunc tolerantur, deserendam esse. Itaque Catholicos, qui veritatem in ipso diligebant, illamque ex ore ipsius cum voluptate audiebant, securos esse, non quidem ob honorificam, qua apud illos valebat, existimationem, verum ob eam spem, quam in Deo ipso iidem collocarant **(Ibid., n. 3)**. Donatistas vero, non qualis esset ipse, qualemve eum Petilianus esse diceret, expendere debere; sed quanta argumentorum vi et efficacia ab eo demonstrabatur, Ecclesiam catholicam, cujus causam, qualis qualis ipse esset, propugnabat, victoriam de eorum erroribus reportare **(Ibid., nn. 11, 12, 17)**. Dein urgere Petilianum, ut omissis inutilibus conviciis, ad ea responderet **(Ibid., n. 18)**. Neque etiam operosius alios nonnullos purgat, quos in scripto suo incessebat idem Petilianus. Etenim quod Augustinus contenderet, ab Ecclesiae communione non licere cuiquam eo obtentu discedere, ut se a malis, qui convinci minime possint, secernat; id ille in alienum sensum rapiens, quaevis scelera apud Catholicos impunita remanere asseverabat **(Ibid., nn. 43, 44)**. Cui rei ut fidem faceret, episcopum quemdam ob Sodomitarum crimen dignitate abdicatum, ita ut in ejus locum alius jam suffectus esset, dictitabat in pristinum gradum postea restitutum fuisse. Cui Augustinus id unum reponit, Petilianum nescire quid dicat. Hic alterius etiam publice apud Donatistas poenitere jussi mentionem faciebat: quod per calumniam dictum

innuere videtur Augustinus. Injiciebat similiter, quemdam Quodvultdeum, quem duplicis adulterii quasi convictum a communione resciderant Donatistae, tamen ad honores ecclesiasticos (nam eum esse Petiliani sensum constat) fuisse a Catholicis admissum **(Ibid., n. 37)**. Sed illud non ante factum fuerat, quam se ille esse extra noxam, vel demonstrasset, vel saltem persuasisset universis. Contendit autem sanctus Praesul, eum injuria disciplinae neglectum Ecclesiae affingere. *Exstant innumerabilia documenta,* inquit, *in his qui vel episcopi vel alterius hujuscemodi gradus clerici fuerunt, et nunc degradati, vel pudore in alias terras abierunt, vel ad vos ipsos aut ad alias haereses transierunt, vel in suis regionibus noti sunt* **(Ibid., n. 43)**. Milevitanum quemdam Honorium, qui forte Severi in episcopatu praecessor exstitit, nominatim designat **(Ibid., n. 44)**. Huic Splendonium addit in Galliis diaconatu exutum, qui cum Cirtam venisset, a Petiliano denuo baptizatus, atque ad presbyterii gradum evectus fuit. Qua re impulsus Fortunatus Catholicorum Cirtensium episcopus, transmissos ad se illius exauctorationis codicillos palam recitari jussit. Ac Petilianus ipse perfidiam execrandam ab eodem Splendonio perpessus, eum post abjicere coactus est. Verum cum Petiliano probari oporteret, praves quoque ministros apud Donatistas aliquantisper latilare; necessum habuit ei Cyprianum indicare Thubursicuburensem episcopum, quem cum meretrice in lupanari deprehensum Primiano episcopo suo Carthaginensi obtulerant; a quo ea de causa damnatus et abjectus fuerat; nec tamen eorum, quos ille baptizaverat, quisquam baptismum iterare compulsus est **(Cont. Litt. Petil., lib. 3, n. 40)**. Librum suum claudit hisce verbis appellans Donatistas: *Sed interea vos, quos inter me et illum*

judices posui, sapitisne aliquid inter verum falsumve discernere, inter inflatum et solidum, inter turbidum et tranquillum, inter tumidum et sanum, inter divina praedicta et humana praesumpta, inter probationes et criminationes, inter documenta et figmenta, inter causae actionem et causae aversionem? Si sapitis, bene et recte: si autem non sapitis, nos vestri curam gessisse non poenitebit; quia etsi cor vestrum ad pacem non convertitur, pax nostra tamen ad nos revertetur **(Ibid., n. 71)**. Quod ad secundum Petiliani librum, in quo is de Maximianistis acturum se promittebat; de eo non secus loquitur Augustinus, ac de nunquam sibi viso: etiamsi hoc compertum habere se testetur, nimirum in illo nihil, quod sit rationi consentaneum, posse reperiri.

6. Quae in fine expositionis in Psalmum trigesimum sextum refert, ea cum libro adversus Petilianum tertio tantum habent affinitatis, ut eodem ferme tempore factam ab illo fuisse haud difficulter credideris. In ea testatur Donatistas, eo quod successionem suam tueri non valeant, linguam in ipsum convertere, et nota ignotaque juxta effutire. *Quae sciunt,* ait Vir sanctus, *praeterita nostra sunt: fuimus enim aliquando, sicut dicit Apostolus, stulti, et increduli, et ad omne opus bonum reprobi* **(Tit. III, 3)**. *In errore perverso decipientes et insanientes fuimus: non negamus; et quantum praeteritum nostrum non negamus, tanto magis Deum qui nobis ignovit laudamus. Quid ergo, haeretice, dimittis causam, et is ad hominem? Vituperas mala mea praeterita, quid magnum facis? Severior sum ego in mala mea, quam tu: quod tu vituperasti, ego damnavi. Utinam velles imitari, ut et error tuus fieret aliquando praeteritus. Quod autem modo reprehendunt,* addit Augustinus, *non norunt. Sunt quae adhuc*

in me reprehendant: sed tamen multum est ad illos, ut haec noverint. Multa enim ago in cogitationibus meis, pugnans adversus malas suggestiones meas, et habens conflictationem diuturnam, et prope continuam cum tentationibus inimici subvertere me volentis. Gemo ad Deum in infirmitate mea; et novit quid parturit cor meum, ille qui novit partum meum **(Enarr. in Psal. XXXVI, serm. 3, n. 19)**. *Quid autem simus, ille novit ad quem gemimus* **(Ibid., n. 20)**. At non diu in sui defensione immoratus, liberam illis, quidquid libuerit, de se judicandi facit potestatem **(Ibid., n. 19)**. Carthaginenses autem catholicos, apud quos loquebatur, et quorum in se benevolentiam ex ea, qua illos ipse complectebatur, charitate perspectam sibi esse affirmabat, obsecrat causam ejus deserant, et ea de re cum Donatistis contentionem nullam ineant; urgeant vero circa Ecclesiae controversiam, quam a sua ipsius negabat ullo modo pendere **(Ibid., n. 20)**. *Quid enim ego sum, quid sum?* inquiebat. *Numquid Catholica ego sum? numquid haereditas Christi diffusa per gentes ego sum? Sufficit mihi ut in ea sim* **(Ibid., n. 19)**. Et iterum qua ratione ad rei caput revocandi sint Donatistae, declarat in hunc modum: *Prorsus, qui me dicis malum, dico et ego alia innumerabilia: cito aufer de medio, fini causam meam; de re age, Ecclesiae causam attende, ubi sis vide. Veritas tibi undelibet loquatur, esuriens accipe; ne nunquam ad te perveniat panis, dum semper quid reprehendas in vasculo fastidiosus et calumniosus inquiris* **(Ibid., n. 20)**. Hanc orationem Carthagine ab eo habitam diximus, siquidem manifesto intelligitur, eam et extra propriam Augustini Ecclesiam, et in eadem urbe, ubi ipsius adolescentiae errata quam maxime vulgata fuerant, pronuntiatam esse **(Ibid., n. 19)**. Itaque non est cur miremur, si Cypriani mentionem

ibidem faciat **(Ibid., n. 13)**. Ac primo quidem antequam Psalmum aggrediatur, Evangelium de judicio, videlicet, *Duo in agro* **(Matth. XXIV, 40)**, etc., interpretatur **(Enarr. in Ps. XXXVI, serm. 1, n. 2)**. Habita prima illa concione cogitantem de reditu assiduae pluviae retinuerunt, et interim ne sine fructu abiret ista mora, eum Catholici rogarunt, coeptam ejusdem psalmi expositionem prosequeretur **(Ibid., serm. 2, n. 1)**. Quorum precibus cum annuisset, orationis serie perductus in Donatistarum mentionem, synodalis Maximianistarum adversus Primianum epistolae magnam partem recitavit **(Ibid., n. 20)**: in quo argumento tam diu moratus est, ut nec tum quidem Psalmum potuerit absolvere. Illum ergo tertio repetiit, a Deo ipso nolens volens revocatus, id est non secundum dispositionem suam retardatus, ut debitum omnino dissolveret **(Ibid., serm. 3, n. 1)**. Curasse videtur, ut alia quoque non pauca, praeter Maximianistarum synodum, instrumenta ad Donatistas spectantia publice in ecclesia legerentur: siquidem excusat multas chartas, multa quae in canone Scripturarum non continerentur, recitata esse; verum cur id factum sit, causam praebuisse Donatistas. *Nam etsi reprehendent haec,* inquit, *quia vobis talia legimus; nos reprehendamur, dum vos instruamini* **(Ibid., n. 18)**. Felicianum Mustitanum etiam tunc superstitem extitisse significat **(Ibid., serm. 2, nn. 20, 22)**; quem postea ferme nunquam memorat, nisi solum; quod planissime arguit, Praetextatum jam tum in vivis agere desiisse. Tangit ibidem sanctus Praesul nonnulla Donatistarum acta, in quibus Catholicos traditorum progeniem vocitabant, dictitabantque gladios suos acuere; cum ipsi neque ablata repeterent, neque armis sese aliis quam Evangelio tuerentur **(Ibid., n. 18)**. Et sane dubium non est, quin hoc illud instrumentum sit, quod

apud magistratum Carthaginensem confecit Primianus, scatens verbis in Catholicos admodum conviciosis, in quibus et haec legebantur: *Illi auferunt aliena, nos intermittimus ablata* **(Contra Cresconium, lib. 4, n. 57)**. Quod scriptum omnibus communionis suae episcopis misit **(Enarr. in Ps. XXXVI, serm. 2, n. 18)**: nec aliud, ut credere licet, continebat, quam responsionem ab eo vulgatam anno quadringentesimo tertio jam exeunte mense septembri: quo tempore de colloquio cum Catholicis ineundo interpellatus est. Constat enim eum tunc in hunc modum respondisse: *Indignum est, ut in unum conveniant filii martyrum, et progenies traditorum* **(Codice Canonum Afric., cann. 91, 92, etc.)**. In hoc igitur rerum statu Augustinus, qui synodo Carthaginensi septimo calendas septembris interfuerat, Psalmum trigesimum sextum, antequam Hipponem rediret, exposuit: cum jam tertio libro contra Petilianum, non longo ante tempore, supremam manum imposuisset. Ad haec citat Augustinus ex libello, quem Primianus ad magistratum Carthaginensem detulerat, illa verba: *Parentes nostros vestri majores variis exsiliis vexaverunt* **(Ad Donatistas post Collat., n. 20)**; necnon et isthaec alia: *Illi portant,* inquiebat, *multorum imperatorum sacras, nos sola offerimus Evangelia* **(Ibid., n. 53)**. Augustinus post libros contra Petilianum, eos proxime recenset, qui in Cresconium inscribuntur **(Retract. lib. 2, cap. 26)**, quamvis hos ultimos non ante annum quadringentesimum quintum elucubraverit. Quod utique factum putamus, ob argumenti cognationem: cum utrisque Petiliani epistola occasionem dederit. Nec hinc quisquam facile nobis persuadeat, inter utrumque opus nullum aliud medium prodiisse. Nec nos tamen ullum interjiciemus, ni forte

suppetant evidentissima argumenta, ut Augustini, quantum in nobis est, ordini studiose insistamus.

CAPUT IX. 1 *De statutis nonnullis concilii Milevitani primi. 2 Proprio Maximianus Bagaiensis propter Ecclesiae pacem et commodum sponte cedit episcopatu: in quo ut fratri suo succedat, Castorius urgetur. 3 Augustinus ac Hieronymus sub hujus anni finem litteras ultro citroque scribunt ad invicem. 4 Alias quoque anno proxime subsequenti.*

1. Hoc anno concilium generale Africanum Milevi in Numidia sexto kalendas septembris actum est. Vidimus **(Supra, cap. 6)** anno superiori, Xantippum inter ac Victorinum intercessisse nonnullam de primatu contentionem: Xantippum autem jam ante paschalia praesentis anni hujusce dignitatis potitum; quippe cui eum titulum litteris hoc ipso tempore datis detulerit Augustinus. Atqui videtur eadem controversia non paucis concilii Milevitani canonibus, qui cum illa habent aliquid affinitatis, occasionem praebuisse. Nam Valentinus episcopus id postulavit decreto stabiliri, quod inter episcopos nunquam non obtinuerat, nimirum ut eorum ordo ex antiquitate consecrationis peteretur **(Codice Canon. Afric., can. 86)**. Et hoc quidem postulatum Aurelio probatum est, et postea rogante Xantippo universi concilii calculis confirmatum, salvo tamen jure Numidiae ac Mauritaniae

primatum, qui reliquos forsan, etiam antiquiores praecedebant. Reperimus saltem primatem Numidiae secundum a Carthaginensi episcopo subscribere haud infrequenter. Cirtae pariter seu Constantinae, quae civilis erat Numidiae metropolis, antistitem non temere credideris praecipuum aliquem locum sibi vindicasse; quandoquidem in epistolae cujusdam inscriptione **(Epist. 53)**, Alypii atque Augustini nomina non nisi post Fortunati leguntur; de quo tamen existimamus dubitaturum neminem, quin hic Fortunatus ille sit Cirtensis episcopus, quem constat Augustino tempore inferiorem fuisse. In eodem quoque concilio decreverunt Patres, si quis semel in ecclesia aliqua legisset, id sufficere, ut ejus lector habeatur, nec illi posthac in aliam transire sit liberum **(Codice Canon. Afric., can. 90)**. Cui sanciendo forsitan decreto causam praebuit orta inter Augustinum et Severum controversia occasione Timothei **(Epist. 63)**; de qua superius **(Cap. 7)**.

2. Idem concilium Maximiano Bagaiensi episcopo, ejusque plebi scribere constituit: illi ut ab episcopatu sese abdicaret, his ut de alio sibi in episcopum deligendo cogitarent **(Codice Canon. Afric., can. 88)**. Exstat Augustini epistola **(Epist. 69)**, quae planissime, ut jam ab aliis est observatum, cum hoc canone consentit: siquidem in ea legimus, Maximianum episcopum Ecclesiae Vaginensis ejusque fratrem Castorium, ejurato Donati discidio, in Ecclesiae gremium rediisse; laetitiam vero, quam suo reditu attulerant, scandalo contra Maximianum diabolica fraude suscitato interturbatam. Verumtamen Deus offensionem illam ita sedavit, ut inde plus voluptatis caperet Ecclesia, quam ante ex scandalo ceperat aegritudinis. Cum enim Maximianus intelligeret, honorem

episcopalem retinere se non posse, quin Ecclesia turpi dissensione, quae forte Christi membris magnam quoque perniciem allatura esset, agitaretur, posita dignitate declaravit, se non quae sua essent, sed quae Jesu Christi quaerere; ab schismaticorum partibus sincero charitatis ac pacis studio transfugisse; sibi veram inesse humilitatem, ac denique aedificium, quod ejus in animo Christus excitarat, adeo firmum esse, ut tam molestae tentationis procellam inconcussum sustineret. Post ejus abdicationem electus est, qui ei succederet, Castorius germanus ejus frater. Hunc, ne dignitatis istius vitandae causa fugeret, tenere jussi sunt Vaginenses. Alypius autem atque Augustinus eumdem per litteras hortati sunt, ut episcopatum susciperet Maximiani fratris sui, quem ipsi filium suum vocant, atque ob voluntariam proprii muneris abdicationem exquisitis laudibus prosequuntur. Hanc potissimum habebat prae oculis Augustinus, cum aliquot post annis Donatistas alloqueretur in haec verba: *Nonnulli sancta humilitate praediti viri, propter quaedam in se offendicula, quibus pie religioseque movebantur, episcopatus officium non solum sine culpa, verum etiam cum laude posuerunt* **(Contra Cresconium, lib. 2, n. 13)**. Visuri sumus ad annum quadringentesimum quartum Donatistarum in Maximianum Bagaiensem seu Vaginensem episcopum stupendas crudelitates. Primo quidem hunc illum fuisse Maximianum, de quo hic agitur, opinatus erat Baronius: deinde vero diversos esse, ac diversarum sedium antistites affirmavit **(Baronius, ad annum 402, n. 62)**. Cujus postrema sententia in eo quoque niti potest, quod Augustinus peculiarem odii, quo in Maximianum confessorem flagrabant Donatistae, causam refert; nec tamen dicit ipsum eorum partes aliquando secutum,

quod utique ad eosdem in illum concitandos satis superque valuisset **(Epist. 185, nn. 27, 28)**.

3. Hoc ipso anno quadringentesimo secundo, nisi nos fallit conjectura, Augustinus Hieronymum data epistola **(Epist. 67)** rogavit, ut sibi ad litteras alias **(Epist. 40)**, quas ipsi jam inde ab anno trecentesimo nonagesimo septimo curaverat deferendas, aliquid responsi daret. Et hae quidem litterae praeter Augustini voluntatem diu per Urbem ac per Italiam pervagatae fuerant, antequam ad Hieronymum pervenirent. Cumque in iis nonnullas hujus opiniones, sed in primis de Petri ac Pauli contentione, amice idem Augustinus impugnaret; hinc factum, ut hic librum adversus illum composuisse ac Romam misisse vulgo diceretur **(Epist. 67, n. 2)**. Sanctus Praesul, cui nondum compertum erat undenam emanasset ille rumor, Hieronymo etiam atque etiam asseverat, id se nullo pacto fecisse quod dicebatur, nec modo nolle ejus in re ulla incurrere offensionem; sed voluptatem non mediocrem percepturum, si sibi una cum illo vivere, aut saltem eum crebro per litteras consulere fas esset. Erat Asterius subdiaconus in procinctu, ut e Palaestina in Africam iter arriperet, cum Hieronymo reddita est illa posterior Augustini epistola. Itaque ad eum statim per subdiaconum eumdem rescripsit **(Epist. 68)** cum singularibus sui in Augustinum amoris testimoniis, etsi non sine aliqua stomachi significatione ob memoratas anni trecentesimi nonagesim septimi litteras; quas nihilominus tamen illius esse, negat adhuc omnino sibi persuasum **(Ibid. et Epist. 72, n. 2)**. Quare Augustinum rogat, uti se quamprimum ejus rei faciat certiorem. Eadem opera secundam suam in Rufinum apologiam sancto Praesuli deferendam curat.

4. Ea, quae Hieronymus Asterio crediderat Augustino reddenda, satis multo post in Africam pervenere. Sed interim Augustinus ad Hieronymum binas epistolas dedit **(Epist. 72, n. 1)**, quarum prior excidit injuria temporum; posterior vero, cujus initium, *Ex quo coepi ad te scribere* **(Epist. 71)**, locum inter ejus epistolas ad annum quadringentesimum tertium obtinet. Hanc ei per Cyprianum diaconum misit una cum superiorum epistolarum suarum exemplis; quod eas an accepisset, necne, ignorabat. In hac ingenue fatetur, minime sibi probari, quod Hieronymus Scripturas sacras ex hebraeo latine converteret. Quam in rem eum admonet tumultus in Africana quadam Ecclesia excitati occasione vocis hederae, quam pro cucurbita, qua dictione usi sunt Septuaginta interpretes, in quodam Jonae loco, usurparat. Hieronymus illi, quae desideratur, Augustini epistolae respondit epistola, cujus initium est, *Crebras ad me epistolas dirigis* **(Epist. 72)**; in qua quidem paulo magis, quam in superiori per Asterium missa, nunquam tamen sine amoris observantiaeque in eum suae testificatione, stomachatur. Quod autem ad Augustini libros attinet, nullos praeter ejus Soliloquia et quasdam in Psalmos commentationes sibi in manibus esse significat. Verum hanc illorum controversiam modo delibasse sufficiat, eamdem ad anni quadringentesimi quarti finem prosequemur.

CAPUT X 1 *Donatistae praedicatione veritatis irritati multa per vim aggrediuntur. 2 Augustinus deerrando in via eripitur ex periculo. 3 Ob toleratas ab istis violentias confessorum*

nomen adipiscuntur nonnulli. 4 Episcopi Catholici Donatistas antistites ad habendum colloquium provocant publica interpellatione. 5 Id illi per arrogantiam recusant: ad eorum laicos scribit Augustinus.

1. Vidimus alias quaenam esset, et quantum rebus Ecclesiae conduceret Maximianistarum historia **(Supra, lib. 3, cap. 9, n. 1)**. Vidimus etiam quid anno quadringentesimo primo de perquirendis ad eam pertinentibus autographis statuerit Carthaginense concilium **(Codice Canonum Afric., can. 67)** Voluit nimirum, ut et cohortandis ad pacem Donatistis mitterentur episcopi: et qui mitterentur, hanc potissimum historiam publicorum gestorum fide testatam ad convincendos ipsorum animos adhiberent **(Ibid., can. 69)**. Concilii placitis egregie obsecundarunt, qui ad hoc opus fuerunt electi. Eamdem enim historiam, quaquaversum potuere, ferventi diffamaverunt instantia: resque adeo recens et manifestata erat, ut Donatistae quod contra afferrent, nihil omnino invenirent. Itaque complures, salutari verecundia perfusi, remque tam exploratam negare veriti, errorem suum ejurarunt; ac multo frequentiores erant quam antea ad Ecclesiam reditus; sed maxime in iis locis, ubi minori licentia saeviebat Circumcellionum immanitas **(Ibid., et Epist. 185, n. 17)**. Verum quae lux veritatis alios illustrabat, eadem aliorum caecitatem adaugebat. Etenim quos delectabant mendacii tenebrae, hi rationem omnem defensionis sibi subtractam aegre ferentes, *solito crebrius et audacius,* inquit Augustinus, *Circumcellionum violentiis turbisque furentibus nos a praedicanda catholica veritate, suaque fallacia*

convincenda deterrere coeperunt **(Contra Crescon., lib. 3, n. 49)**. Nihil aliud optabant episcopi catholici, quam ut sibi liceret veritatem praedicare, quo quibus placeret, eam libere ac omni remota coactione amplecterentur. At haeretici hanc episcopis facultatem adimebant, omnesque violentiis suis territabant **(Epist. 105, n. 3)**. *Sic exarserunt,* ut verbis Augustini loquamur, *et tantis sunt odiorum stimulis incitati, ut contra eorum insidias atque violentias et apertissima latrocinia, vix ullae nostrae communionis Ecclesiae possent esse securae; vix ulla vir tuta, qua iter agerent quicumque adversus eorum rabiem pacem catholicam praedicarent, eorumque dementiam perspicua veritate convincerent. Usque adeo prorsus non solum laicis, vel quibuslibet clericis, sed ipsis quoque episcopis catholicis quodam modo proponebatur dura conditio. Aut enim tacenda erat veritas, aut eorum immanitas perferenda. Sed si veritas taceretur, non solum nemo erat ejus silentio liberandus, sed multi etiam illorum seductione perdendi. Si autem veritatis praedicatione furor eorum ad saeviendum provocaretur, aliquibus liberatis nostrisque firmatis, rursus a sequenda veritate formido impediret infirmos* **(Epist. 185, n. 18)**. Atque haec fuerunt in causa, cur antistites, ut anno sequenti visuri sumus, Imperatoris praesidium implorarent. Anno vero superiori furiosos ejusdem factionis conatus sanctus Praesul querebatur in haec verba: *An vero violentis incursibus Circumcellionum vestrorum, qui sub vestro principatu furiosis agminibus militant, non ex agris undique pelleremur; nisi vos obsides in civitatibus teneremus, qui quoquo modo ipsam faciem publicam et honestorum reprehensionem, et si non timore, vel pudore ferre nolitis?* **(Contra Litteras Petiliani, lib. 2, n. 184.)**

2. Hoc ipso forsan tempore post demandatam variis episcopis, et haud dubie in primis Augustino, praedicandae schismaticis concordiae curam **(Codice Canonum Afric., can. 69)**, idem sanctus Antistes in periculum minime silentio praetermittendum incurrit. Catholicas plebes non infrequenter, ut eas instrueret atque adhortando confirmaret, rogatus invisebat. Qua re intellecta Circumcelliones armati vias obsidentes ejus charitati aliquoties insidiati sunt. At cum aliquando eum ita instructi exspectarent illac transiturum, qua nec ipse nec alii itineris comites illorum manus ullo modo vitaturi essent, singulari Dei providentia factum est, ut falsi in bivio ductoris errore de recta via deflecterent. Atque ad eum modum deerrantes, quo destinabant, per devium iter pervenere, ac furiosorum hominum insidias evasere. Intellecto postea Donatistarum consilio, laeti ob tam opportunum errorem, Deo de periculo ab ipsis propulsato gratias reddiderunt **(Possidius, in Vita Augustini, c. 12; Enchirid., n. 5)**. Contra vero Circumcelliones in clericos laicosve catholicos solita sua crudelitate iram omnem converterunt. Ex quo evenit, ut in eam rem inquisitione facta publicum instrumentum adversus eos conficeretur **(Possidius, in Vita Augustini, c. 12)**.

3. Hipponenses clerici, quae ante Honorii edicta, et forte etiam ante hujus anni concilium, a Circumcellionibus patrata fuerant memorantes: *Insidias,* inquiunt, *in itineribus nostris episcopis tetenderunt, conclericos nostros plagis immanissimis quassaverunt, laicis quoque et plagas gravissimas inflixerunt, et intulerunt eorum aedificiis incendia* **(Epist. 88, n. 6)**. His jungunt celebrem apud Augustinum Restituti presbyteri historiam. Restitutus ille de secta Donatistarum fuerat,

Victorianae in Hipponensi dioecesi sitae presbyter; qui veritatis vi permotus, electione omnino voluntaria, ac sine ulla cujusquam coactione unitatem catholicam erat amplexus; quo tempore leges, quibus jussi sunt Donatistae schismati remittere nuntium, necdum tulerat Honorius **(Contra Cresconium, lib. 3,; Epist. 88, n. 6; Epist. 105)**. Cum igitur Restituti mutationem indigne ferrent iidem haeretici, eorum clerici ac Circumcelliones hunc domo abstractum interdiu in vicinum castellum, spectante multitudine, neque obsistere audente, fustibus, quoad exsaturatus esset eorum furor, verberarunt, in lutulenta lacuna volutarunt, ac veste juncea, quam budam vocabant, induerunt: cumque illum hoc ornatu aliquantisper aliorum quidem jocis, aliorum vero dolori exposuissent, quemdam in locum abduxerunt, cujus aditu Catholicis omnibus interdictum erat, et vix post duodecimum diem dimiserunt **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 53)**. Neque etiam forte illum omnino abire passi essent, ni Proculeianus eorum Hippone episcopus veritus fuisset, ne ea de causa in jus traheretur **(Epist. 105, n. 3)**. De hac violentia, deque tot aliis, quibus Donatistae Catholicos suae dioecesis voxabant, expostulare apud Caesarem noluit Augustinus **(Epist. 88, n. 7)**: verum questus est tantummodo apud Proculeianum, cui, ne ignorantiam o tendere posset, illas authentico actu, quo de tanta sarcienda injuria eum compellabat, significavit **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 53)**. Scripto mandata est Proculeiani responsio: qualis autem ea fuerit, nusquam legimus. Id solum constat, illi nullo modo violentiam hanc ulcisci curae fuisse, imo et ab ea inquirenda prorsus dissimulasse. Qua causa cum Augustinus ad iterandum statim eumdem actum impulsus fuisset, ille nihil amplius se dicturum esse Gestis declaravit. Ac postea sceleris istius reos in presbyterorum ordine videre

erat, qui Catholicis quotidie minas intentarent, eosque quoquo poterant modo vexarent **(Epist. 88, nn. 6, 7)**. Restitutus hac in occasione primum quidem confessoris, in alia autem martyris quoque titulum promeruit **(Epist. 133, n. 1)**: verum id non contigit, nisi aliquot post annis, quemadmodum suo loco narraturi sumus. Caeterum exploratum non habemus, num quaedam per vim a Donatistis facta, quorum, sicut et Restituti mentionem simul facit Augustinus, ad hoc tempus referenda sint. Quidam Casphalianensis presbyter, nomine Marcus, sua sponte ac nemine cogente ad catholicam unitatem redierat: eum adeo persecuti sunt Donatistae, ut aliquando jamjam illorum manibus esset trucidandus, ni Deus ipsorum vim nonnullorum hominum adventu compressisset **(Epist. 105, n. 3)**. Marcianum quoque Urgensem sive presbyterum, sive episcopum, cum ad catholicam communionem se recepisset, fuga sibi consulere coegerunt; ac tum illorum clerici interceptum ipsius subdiaconum, et prope usque ad mortem caesum ingestis saxis obruerunt: quorum aedes in admissi criminis poenam solo aequatae sunt **(Ibid.)**.

4. Ex iis quos Donatistarum errores tenebant irretitos, non pauci nec Circumcellionibus nequitia pares erant, nec per se satis valebant judicio, ut extemplo veritatem amplecterentur; attamen ab ea non omnino se praebebant alienos: sed quoties a Catholicis urgebantur, dictitabant ea de re cum suis episcopis esse disputandum; se vero in votis habere, ut inito inter utramque partem colloquio, rationibus ultro citroque perpensis, utrius partis esset veritas, dijudicari posset **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 49)**. Quorum animos cum ita comparatos intelligerent orthodoxi, ad coeundam concertationem illam incubuere, ac quibus viis id commodius

fieret, in generali concilio Carthagine in basilica secundae regionis octavo kalendas septembres anni praesentis quadringentesimi tertii habito discussere. Aderant inter alios Alypius, Augustinus et Possidius. Eorum quae hoc in concilio post examinatos legatos acta sunt, nihil jam exstat, quod non pertineat ad Donatistas. De his pridie ejus diei habitus sermo fuerat, statutumque uno omnium consensu, ut unusquisque episcoporum, vel solus, vel sibi adjancto vicino episcopo, per magistratus aut locorum seniores interpellet Donatistarum antistitem, ut acto cum collegis conventu deligantur ab ipsis aliquot e suo numero, qui cum Catholicorum legatis constituto loco et tempore discidii controversiam cum pace discutiant, faciantque ut molestissima illa dissensio, qua plebes omnes scindebantur, tandem aliquando optato fine terminetur **(Codice Canonum Afric., can. 91; Contra Cresconium, lib. 3, n. 49)**. Catholici suae in pacem propensionis testimonium hoc dare gestiebant, sperabantque futurum ut Donatistae, si quidem colloquium acciperent, nullo negotio erroris convincerentur; sin autem illud recusarent, id argumento fore, quam parum causae suae fiderent aequitati. Quae res ad abducendos ab errore populos eorum sequaces commode adhiberi posset. Porro ut episcopis omnibus eamdem in eo rationem sequi facilius esset, Aurelius conventionis, qua uterentur, formulam obtulit; quae lecta pariter ab omnibus comprobata est. Ea Concilio inserta hodie legitur. In ejus autem fronte supplicatio praemittitur cujusque urbis magistratui deferenda. Qui in ea loquitur catholicus episcopus, ad id se profitetur *auctoritate illius amplissimae sedis* jussionem hanc obtinuisse; quae in actum referenda erat **(Codice Canonum Afric., can. 92)**. Nec sane alia de causa, nisi ut impetrarentur hujuscemodi jussiones, concilium

ad judices sive gubernatores litteras illas mittere statuerat, quas concilii nomine obsignari ab episcopo Carthaginensi cupit. Exstat adhuc supplex libellus idibus septembris anni quadringentesimi tertii Septimino Africae proconsuli concilii Carthaginensis nomine oblatus: quo declarant antistites se, tametsi violenter a Donatistis facta, vi legum eam ob causam ab imperatoribus latarum comprimere possent, quemadmodum et illi ipsi iisdem legibus ad coercendos Maximianistas abusi fuerant; malle tamen illos cum mansuetudine commonefacere, ut vel discidium suum repudient, vel illud non Circumcellionum immanitate, sed pacifica via in legitima concertatione, si quidem id se posse confidant, tueantur: atque eam ob rem postulant, ut eos per locorum magistratus, prout necesse videbitur, convenire sibi liceat **(Collat. Carthag. 3, cap. 174)**. Cui petitioni confestim assensus est Septiminus.

5. Itaque Donatistas hanc in rem convenire non omiserunt Catholici: sed illi colloquium obfirmato semper animo detrectarunt et recusarunt; *quibus verbis,* inquit Augustinus, *quo dolo, maledictione, amaritudine plenis, nunc longum est demonstrare* **(Cont. Cresc., lib. 3, n. 49)**. Obtendebant autem manifestissimum intolerandae superbiae argumentum, videlicet quod sibi cum peccatoribus in colloquium venire nefas esset **(Epist. 105 n. 13)**. Testis hujus rei Primiani Carthaginensis arrogantiae plena responsio: siquidem de collatione habenda compellatus, *Indignum est,* ait, *ut in unum conveniant filii martyrum et progenies traditorum* **(Ad Donatistas post Collat., n. 1)**. Quod responsum scripto magistratui Carthaginis dedit, ac per diaconum suum apud scribas, sive, ut loquitur Augustinus,

apud acta dicendum mandavit. Superius autem **(Cap. 8, n. 6)** verba quaedam vidimus e scripto decerpta, quod idem Primianus ad reliquos Donatistarum episcopos misit, et quae, ut quidem existimamus, praedicta responsione continebantur. Diximus quoque nequaquam esse a fide alienum, non ita multo post Augustinum, proxime antequam Hipponem rediret, expositionem suam in Psalmum trigesimum sextum apud plebem Carthaginensem pronuntiasse. Is ad sedem suam reversus, ex synodi praescripto Proculeianum conveniri curavit. Respondit ille suarum partium coactum iri concilium; in quo quid esset reponendum, in communi statueretur **(Epist. 83, n. 7)**. Non dubium est quin habitus fuerit hic illorum conventus; verum non alia mente, quam ut colloquium recusandum esse decernerent. Proculeianus siquidem iterum de mente sua, uti promiserat, aperienda compellatus, omnem collationis habendae spem praecidit. Quod responsum satis liquido constat ex conventus illorum placito redditum esse: hanc enim rem illud Augustini non obscure significat: *Si lupi concilium,* inquit, *fecerunt, ut pastoribus non respondeant* **(Epist. 76, n. 4)**; quae verba ex litteris, quas forsan hoc ipso tempore de recusato a Donatistis colloquio scripsit, petuntur. Has porro universis illius schismatis sectatoribus inscribit, ubi posteaquam Ecclesiae catholicae veritatem ipsis demonstravit, primo quidem locis e divina Scriptura collectis: deinde tribus sententiis secundum Caecilianum latis: tum criminibus Optati eorum martyris, quem a communione sua minime resecarant **(Ibid., n. 3)**: postremo historia Maximianistarum, necnon indulgentia, qua Felicianum Mustitatum (nec enim Praetextati meminit) una cum illis quos extra eorum Ecclesiam baptizarat, exceperant. Donatistas laicos rogat, uti praesules suos, quandoquidem

cum Catholicis nollent in colloquium venire, ad solvendas hasce difficultates urgeant; videantque in hac ipsa recusatione indubitatum debilitatis testimonium contineri. Haec autem epistola legum Honorii mentionem omnino nullam facit.

CAPUT XI. 1 *Crispinus ad colloquium provocatus verbis respondet amaris et maledicis. 2 Donatistae invadunt in Possidium. 3 Tum Ecclesiae defensor mulctae aurariae haereticis irrogatae damnari Crispinum curat, quem et subinde Possidius probat haereticum. 4. Illi tamen postea hujus poenae condonationem impetrant Catholici. 5 Concilii Carthaginensis legatio ad petendas ab Imperatore leges in schismaticos, sed moderatas. 6 Legatio haec Theasio et Evasio demandatur. 7 Donatistarum in Maximianum immanitas. 8 In Servum quoque episcopum invadunt.*

1. Ut ad conventionem, qua Donatistas a Catholicis provocari oportebat, redeamus: cum eam curasset Possidius Calamensis episcopus Crispino significari Donatistarum ejusdem urbis episcopo, qui et antiquus erat, et apud suos magno in numero habebatur; hic compellationi reposuit se, quid responsi dandum esset, visurum cum collegis. Satis longo post tempore, anno jam Christi quadringentesimo quarto, idem

repetita conventione interpellatus, istud apud Acta responsum dedit: «*Verba viri peccatoris ne timueris*» **(I Machab. II, 62)**. Et iterum: «*In aures imprudentis cave quidquam dixeris; ne, cum audierit, irrideat sensatos sermones tuos*» **(Prov. XXIII, 9)**. *Postremo, hanc responsionem meam patriarchali sermone definio: Recedant a me impii, vias eorum nosse nolo* **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 50)**. Ea Crispini responsio doctis et indoctis risum movit: quippe qui se verba peccatoris neutiquam timere jactaret; cum tamen ei respondere non auderet. Satis quidem erat manifestum, quid sibi vellet: nec deerant qui demonstrarent, quam inutilis esset ista responsio, quamque propter verborum acerbitatem, ipsi respondenti noxia; atque hinc simul universis Crispini episcopi doctissima, ut apud Donatistas habebatur, annositas contra stante juveni ac tirone, qualis Possidius erat, nihil adversum veritatem posse probabatur.

2. Quapropter quando hac non successit, alia via aggrediendum fuit: haec vero visa est omnium potissima. Contigit paucis post diebus, ut Possidius Calama ad invisendum in sua dioecesi Figulinensem fundum proficisceretur eo consilio, ut Catholicos, qui pauci illic erant, confirmaret, alios autem ad amplexandam, si vellent, unitatem cohortaretur, ac denique pacis doctrinam, quam in Augustini monasterio et clero, unde fuerat ad episcopatum assumptus, didicerat, omnibus traderet **(Possidius, in Vita August., c. 12; Contra Cresconium, lib. 3, n. 50; Epist. 105, n. 4)**. Tum vero Donatistae alio Crispino episcopi Calamensis presbytero, atque ejus, ut ferebatur, propinquo, ductore vias armati latronum more obsidere, atque insidias ponere. In eas jam pene inciderat Possidius, cum hujus rei certior factus alio

divertit, seque in locum nomine Livetum recepit: ubi nimirum ille Crispinus nihil auderet, vel non praevaleret, vel si quid etiam fecisset, negare non posset. *Tum domum, in qua cum suis se Possidius incluserat, sepire armatis, lapidibus circumtundere, ambire flammis, aditum ex omni parte moliri. Quae vero aderat incolentium multitudo, memor periculi sui, si in eo loco aggressum tantum facinus impleretur, partim illum deprecabatur ut parceret, quem resistendo non audebat offendere, partim vero ignes suppositos exstinguebat.* Eosdem usque tertio compressit; quod ni fecisset, Possidius una cum domo et reliquis in ea inclusis vivus combustus esset. *Cum autem ille* (Crispinus) *nihilo segnius coeptis fervidus atque inexoratus instaret, cessit aliquando ictibus janua, ingressi sunt, sauciatisque caede jumentis, quae in inferiore domus parte compererant, de superioribus episcopum deposuerunt, afficientes plagis et contumeliis. Ubi ne gravius saevirent, intercessit ipse Crispinus, velut aliis rogantibus flexus, quorum non tam videbatur in ira sua curare deprecationem, quam in facinore testimonium formidare* **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 50)**. Possidius ipse eumdem casum perinde, quasi alteri evenisset, referens, satis habet dicere, Donatistas, ubi illum in itinere adorti essent, jumenta et res ipsius diripuisse, necnon ipsum injuriis et caede gravissima affecisse **(Possidius, in Vita August., c. 12)**.

3. *Haec posteaquam,* pergit Augustinus, *nota facta sunt in oppido Calamensi, exspectabatur Crispinus episcopus vester* (Donatistas alloquitur) *quemadmodum in suum presbyterum vindicaret. Accessit etiam protestatio municipalibus gestis expressa; cujus vel timore, vel pudore, cogeretur exercere ecclesiasticam vindictam. Quod cum*

omnino contemneret, tantusque fieret vestrorum tumultus, ut veritati praedicandae, cui respondere non poterant, itinera clausuri putarentur, imo vero jam etiam cernerentur **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 51)**: demum ne istiusmodi violentiae pacis ecclesiasticae cursum prohiberent, Ecclesiae defensor ea de re querimonias ad magistratum servato juris more detulit **(Possidius, in Vita August., c. 12)**, impetratumque est (forsan a Proconsulari Numidiae) ut episcopus Crispinus mulctam legibus in haereticos constitutam, nimirum decem auri pondo, solveret **(Epist. 105, n. 4; Contra Cresconium, n. 51)**. Legem hanc Theodosius jam inde a decimo septimo kalendas julii anni trecentesimi nonagesimi secundi promulgaverat in haereticos omnes, ut qui apud eos vel conferrent vel acciperent clericalem dignitatem, denis auri libris mulctarentur; et quaevis loca, in quae domino quidem consentiente convenirent, fisco addicerentur; sin autem illo inscio vel in locis jam fisco addictis id fieret, denas quoque auri libras fundi conductori imperabat **(Codice Theod. de Haeret., lege 21)**. Ejusdem legis meminit passim Augustinus **(Contra Epist. Parmeniani, lib. 1, n. 19)**: praeter quam aliae non paucae suppetebant, ex quibus Ecclesiae cum haereticis agere licebat. Verum quantumvis aequitati consentirent illae, tanta inerat Catholicis mansuetudo, ut eas negligerent, ac dormire, si fas est ita loqui, sinentes, earum imperata fieri minime postularent **(Epist. 88, n. 7; Contra Cresconium, lib. 3, n. 51)**. Nec sane alia res ad earum legum recordationem excitavit Catholicorum animos, quam necessitas propulsandi quas Circumcelliones ipsis violentias afferebant. Istis primum legibus usi fuerunt Catholici ad coercendam, si qua possent, Optati Gildoniani tyrannidem **(Contra Litter. Petiliani, lib. 3, n. 184)**. Eas

etiam subinde adversus Crispinum episcopum adhibuerunt: at multo minus ut de patratis facinoribus repeterent poenas, quam ut documenta lenitatis suae praeberent; planumque facerent Ecclesiam, nedum sibi ullam, Circumcellionum instar, potestatem usurparet tyrannice, ea etiam nolle uti facultate, quam ab legitima auctoritate sibi juxta propheticam veritatem famulante accepisset **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 51)**. Judicio in se lato parere noluit Crispinus: stetit eoram proconsule, sibique crimen haereseos neutiquam haerere contendit **(Possidius, in Vita August., c. 12; Contra Cresconium, lib. 3, n. 51)**. Haud erat Ecclesiae defensoris, quem nos quidem virum ex ordine laicorum fuisse opinamur, id probare. Illo igitur recedente, in eam necessitatem adductus est Possidius, ut Crispino resisteret, eumque revera haeresi irretitum esse ostenderet: quippe cum alioquin offendiculum praeberetur infirmis, ac periculum esset, ne ipse ab ignorantibus haereticus crederetur. Non longe aberat Augustinus; qui pro sua virili urgebat, ut concertationem inter se haberent duo Calamenses episcopi. Tribus ergo illi vicibus in certamen devenientes de ipsa diversa communione, qua scilicet a vera Ecclesia avulsi erant Donatistae, disceptarunt: cum interea numerosa hominum multitudo tum Carthagine, cum in reliqua Africa rei exitum intenta exspectaret. Tandem haud aegre convictus fuit haereseos Crispinus, atque a proconsule sententia scripto libellari lata talis declaratus **(Possidius, in Vita August., c. 12)**.

4. Attamen ea fuit Possidii mansuetudo, ut suam apud proconsulem interposuerit gratiam, quominus decem auri pondo Crispinus mulctaretur, hancque illi immunitatem reipsa obtinuerit **(Epist. 105, n. 4; Contra Cresconium, lib. 3, n.**

52; Possidius, in Vita August., c. 12). Verum quantumvis mitissimum esset hocce judicium, ei tamen morem gerere noluit Crispinus **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 51)**; sed majorem in modum sese ingratum praebens, Imperatorem appellavit **(Epist. 88, n. 7, et Epist. 105, n. 4)**. Ferebatur id caeteris displicuisse Donatistarum episcopis **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 51)**, nec sane immerito; quandoquidem nonnisi successum adversum inde sperare poterant. Et quidem admissa fuit appellatio; responsumque dedit Imperator, Donatistas, ubicumque locorum degant, in mulcta decem auri librarum comprehendi, non secus ac in quibuslibet aliis legibus, quae contra haereticos promulgatae fuerant; eas proinde adversus illos exsecutioni mandandas: non solum autem a Crispino solvendas esse decem auri libras, sed etiam ab ipso judice, qui illi gratiam ejus mulctae fecisset, necnon ab Officio, hoc est a caeteris forensibus in illo judicio administris, exigendas **(Codice Theod., de Haereticis, lege 39; et Possidius, in Vita August., c. 12)**. Atque ita maluit Crispinus periculum, quod sibi soli impendebat, et quod ipsum a se nullo negotio propulsare potuisset, in omnem Donatianam factionem convertere, quam in presbyterum suum atrocis delicti reum degradatione saltem animadvertere **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 52)**. Nihilominus tamen catholici antistites, ac in primis Augustinus, praedictae mulctae immunitatem illis ab Imperatoris clementia impetrarunt: ita ut eorum praesidio, ne Crispinus quidem eam pendere coactus fuerit **(Possidius, in Vita August., c. 12)**. Haec porro episcoporum indulgentia magnas Ecclesiae accessiones afferebat. At Augustinus palmam semper hinc reportabat, in omnibus quae pacis conciliandae causa gerebantur, primas concedens nemini; et

sic justitiae coronam, quae ipsi in coelis a Deo servabatur, magis magisque in dies amplificabat.

5. Post illam Crispini historiam subnectit Augustinus mentionem legationis, quam concilium Carthagine sexto kalendas julias hujusce anni quadringentesimi quarti in basilica secundae regionis habitum ad Imperatorem misit **(Epist. 88, n. 7)**. Tunc temporis vexabatur dirum in modum Ecclesia. Donatistae siquidem indigne ferentes, quod toties ad colloquium provocati, quid responderent, nequaquam invenirent, vicem suam novis ac prorsus inauditis immanitatibus ulcisci conati sunt **(Epist. 185, n. 18)**. Non pauci tamen ex eorum communione talem agendi rationem horrebant, quodque eam exosam haberent, sese culpa omni solutos existimabant **(Ibid., n. 16)**. Quam in rem objiciebant eis Catholici, si se a criminibus in communione sua patratis immunes esse posse judicarent, non licere ipsis affirmare, universum orbem fuisse Caeciliani criminibus, vel falsis vel certe ignotis, contaminatum. Ea ratio nonnullos ita permovebat, ut schisma deserere, omnesque injurias, quas a furore Circumcellionum timere poterant, perferre apud se statuerent. At eorum, quibus redeundi ad catholicam unitatem desiderium erat, pars longe maxima iram hominum perditorum adversus se concitare non audebant, quorumdam exemplo deterriti, qui ob repudiatum discidium atrocia perpessi fuerant. In his angustiis non laudandae patientiae, sed culpandae negligentiae notam incurrissent catholici praesules, si pati oppressionem hanc, quam ad praesidium sibi divinitas in imperiali auctoritate oblatum confugere mallent, neque christianorum principum defensionem ipsi Ecclesiae, cujus et illi filii erant,

implorarent, ut ne sub eorum imperio liceret improbis debiliores perterrere, eosque ad id metu compellere, quod illis ratione persuaderi posse desperabant **(Ibid., n. 18)**. Permulti antistites, et ii quidem aetate graviores, petendas esse leges censebant, quibus omnes omnino Donatistae juberentur communionem catholicam amplecti **(Ibid., n. 25)**: exempla proponebant multarum civitatum et locorum, quae prae timore legum Constantini ac subsequentium imperatorum susceptam vel invite communionem catholicam summa in posterum sinceritate et constantia retinuerunt **(Epist. 185, n. 25; Epist. 93, n. 16)**. Memorabantque nominatim Tagastam, quae cum olim tota a Donato stetisset, ab eo postea legum imperialium terrore defecerat; et unitatem sincere amplexa, in Donatistarum sectam odium tantum conceperat, ut in hac nunquam fuisse crederetur. Eo pacto sua Augustino prae caeteris proponebatur civitas, quo facilius ad aliorum placitum adduceretur **(Epist. 93, n. 17)**. Nam illius primitus sententia erat, neminem ad unitatem Christi esse cogendum: verbo esse agendum, disputatione pugnandum, ratione vincendum; ne ficti Catholici in Ecclesia essent, qui aperti prius notique erant haeretici. Atqui manus tandem dedit, collegarum suorum tum rationibus, tum exemplis victus: sed mitiorem viam adhuc aggredi satius esse existimavit **(Ibid., n. 19)**. *Nonnullis fratribus,* inquit, *videbatur, in quibus et ego eram, quamvis Donatistarum rabies usquequaque saeviret, non esse petendum ab Imperatoribus, ut ipsam haeresim juberent omnino non esse, poenam constituendo eis, qui in illa esse voluissent; sed hoc potius constituerent, ut eorum furiosas violentias non paterentur, qui veritatem catholicam vel praedicarent loquendo, vel legerent constituendo. Quod eo modo fieri aliquatenus posse arbitrabamur, si legem*

piissimae memoriae Theodosii, quam generaliter in omnes haereticos promulgavit, Ut quisquis eorum episcopus vel clericus ubilibet esset inventus, decem libris auri mulctaretur, expressius in Donatistas, qui se negabant haereticos, ita confirmarent, ut non omnes ea mulcta ferirentur, sed in quorum regionibus aliquas violentias a clericis, vel a Circumcellionibus, vel populis eorum Ecclesia catholica pateretur: ut scilicet post protestationem Catholicorum, qui fuissent ista perpessi, jam cura Ordinum ad persolvendam mulctam episcopi sive ministri caeteri tenerentur. Ita enim existimabamus eis territis, et nihil tale facere audentibus, posse libere doceri et teneri catholicam veritatem; ut ad eam cogeretur nemo, sed eam qui sine formidine vellet sequeretur, ne falsos et simulatores Catholicos haberemus **(Epist. 185, c. 7, n. 25)**. Huic consilio aliorum episcoporum sententiae cesserunt, ac decretum in synodo, de qua loquimur, factum est, lectique legati, qui aulam adeuntes legem Ecclesiae, ut credebatur, necessariam ab Imperatore suppliciter poscerent. Exstabat alia lex, quae haereticis vel faciendi testamenta, vel per donationes aliquid conferendi, vel ex donationibus aut testamentis aliquid capiendi facultatem adimebat. Atque ob eam legem, quae nunc in Codice desideratur, ante annum quadringentesimum Imperator feminae cujusdam Donatistae testamentum resciderat edicto, in quo furorem etiam Circumcellionum tangebat. Constituit igitur synodus Carthaginensis, ut hujusce legis confirmationem rogaretur Imperator; sed tamen cum ea moderatione, ut in illos tantum valeret, qui pertinaciter in schismatica factione perseverarent: qui vero in gratiam cum Ecclesia redirent, iis jus fasque esset ea recuperare, quae sibi ante reconciliationem obvenissent; dummodo non post motam de bonis, quae sibi vindicabant,

litem ad unitatem catholicam transirent. Tunc enim ad id terreni potius commodi, quam Dei metu inducti censerentur. Concilio quoque visum est, petere ut urbium Ordines, et ii, quibus vicina essent praedia, tuitionem Ecclesiis contra Circumcellionum furorem, imperatoribus satis notum, ac saepe legibus condemnatum, praebere tenerentur: atque interim, dum redirent legati, a provinciarum praefectis idem postulare **(Cod. Canon. Afric., can. 93)**.

6. Ea legatio Theasio et Evodio episcopis demandata fuit **(Ibid.)**. Theasii cujusdam Memblositensis in Proconsulari episcopi exstat in Collatione mentio **(Collat. Carthag. 1, cap. 133)**. Evodius forte idem est ac Uzalensis, qui in epistola ad Augustinum Theasii episcopi meminit, quem senem vocitat, atque in monasterio vivere quodam modo innuit **(Epist. 158, n. 10)**. In utrumque Petilianus his debacchatur verbis: *Illos scilicet, quos praecursores ac navigatores semper habent, furiaeque suae legatos, qui expetant sanguinem, expetant proscriptiones, incutiant metus, pericula ingerunt, homines per provincias diversas occidunt* **(Collat. Carthag. 3, cap. 141)**. Ambo propter vexationes, quas anno quadringentesimo octavo fidei causa pertulere, confessoris titulum consecuti sunt **(Cod. Cann. Afric., in concil. Carthag. anni 408, post can. 106)**. Hodieque supersunt mandata illis de legatione a concilio tradita, quibus, quid ab Imperatore ex Patrum placito petendum sit, ita praescribitur, ut tamen ipsis quidquid Ecclesiae utilitati conducere judicaverint, petendi plena libertas relinquatur **(Ibid., can. 93)**. Placuit quoque, ut Romano antistiti, et locorum in quibus forte versaretur Imperator, episcopis per litteras commendarentur. Eisdem etiam legatis traditae sunt aliae ad

Imperatorem ac praecipuos illius ministros epistolae, datis a synodo mandatis fidem adrogantes, quas Aurelius Patrum omnium nomine solus obsignavit. Hae dubio procul ab Augustino perscriptae sunt: quando Possidius in recensendis ejus epistolis quatuor illas continua serie ponit: Innocentio episcopo; Imperatoribus; Stiliconi; Praefectis Italiae. Quarum quidem nulla nobis restat.

7. At certe habemus in superioribus, quae Africanae Ecclesiae consilia afflaverit Augustini mansuetudo. *Sed Dei major misericordia,* inquit idem sanctus, *qui sciret, harum legum terror, et quaedam medicinalis molestia quam multorum esset pravis vel frigidis animis necessaria, et illi duritiae quae verbis emendari non potest, sed tamen aliquantula severitate disciplinae potest, id egit, ut legati nostri quod susceperant, obtinere non possent. Jam enim nos praevenerant ex aliis locis quaedam episcoporum querelae gravissimae, qui mala fuerant ab ipsis multa perpessi, et a suis sedibus exturbati. Praecipue horrenda et incredibilis caedes Maximiani episcopi catholici Ecclesiae Bagaiensis effecit, ut nostra legatio jam quid ageret, non haberet* **(Epist. 185, n. 26)**. Hic dicta inter partes judiciaria sententia apud ordinarium judicem basilicam fundi Calvianensis evicerat, quam Donatistae, cum catholica esset, illicite aliquando usurpaverant. Hanc cum jure perspicuo retineret, in ea ipsa stantem ad altare invaserunt, irruentes horrendo impetu et furore crudeli, ut sub altari quo confugerat, eodem supra se fracto, ejusque lignis, aliisque fustibus, ferro etiam crudeliter caesus, totum illum locum sanguine oppleverit. Acceperat autem et grande vulnus in inguine pugione percussus, unde cruore largius effluente continuo moreretur, nisi major eorum crudelitas per occultam

Dei misericordiam profuisset. Nam cum membris ex ea parte nudatis semivivus insuper, pronusque traheretur, exundantes venas latenter pulvis obstrusit. Deinde cum ab eis relictum Catholici cum psalmis auferre tentarent, illi ira ardentiore succensi eum de portantium manibus abstulerunt, male mulctatis fugatisque Catholicis, quos ingenti multitudine superabant, et facile saeviendo terrebant. Sic illis violenter extortum, graviusque mulctatum inde in quamdam turrem excelsam levatum, jam defecisse arbitrantes, cum ille adhuc viveret, abjecerunt. Ille subter cinere stercoris molliter jacebat exceptus, sensu amisso vix extremum spiritum tenens. Ibi eum transiens quidam pauper invenit, cum ventris exonerandi causa ad cum divertisset locum. Agnovit autem, cum pavidus suam conjugem accersiit, quam procul verecundia dimoverat, lucernam ferentem. Tunc eum ambo pervexerunt domum, vel miserando, vel aliquid etiam lucelli sperando; cum sive vivus, sive mortuus, collectus tamen nostris ostenderetur. Quid plura? Adhibita magna cura, mirabili curatione post multos dies ab illa desperatione recreatus est et sanatus. Hunc ad transmarinas terras occisum fama nuntiaverat, et ejus facinoris immanitas gravisque indignitas, quaquaversum audiri potuit, dolore horrendo cuncta commoverat. Quo postea quam ipse secutus est, et vita ejus inopinatissima apparuit, cicatricibus suis tam ingentibus, tam multis, tam recentibus, non frustra famam mortuum se nuntiasse monstravit. Nam quem tunc inspicientes vix crederent vivum, non temere illa jactasse videbatur occisum. Auxilium ergo petivit ab Imperatore Christiano, non tam sui ulciscendi causa, quam tuendae Ecclesiae sibi creditae. Quod si praetermisisset, non ejus fuisset laudanda patientia, sed negligentia merito culpanda **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 52; Epist. 185, n.**

26-28). Ex Augustini quidem verbis colligi posse videtur, illum Romam ad Imperatorem adiisse **(Epist. 88, n. 7)**: attamen leges mense februario anno quadringentesimo quinto ipsius causa latae Ravennae datae sunt **(Codice Theod., de Haereticis, lege 58)**. Anno proximo vel sequenti, quo scilicet sanctus Doctor adversus Cresconium scribebat, adhuc ille in vivis agebat, ac plures in ejus corpore cicatrices, quam membra numerabantur **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 47)**. In collatione Carthaginensi non reperitur ejus nomen: at in Romano Martyrologio sanctis confessoribus quinto nonas octobris adjungitur.

8. Is in aulam adveniens, ibi non paucos invenit, qui illuc perfugerant, eadem qua ipse, aut certe haud multo humaniori ratione a Donatistis excepti **(Ibid.)**. Quos inter aderat episcopus Thubursicae, quam Buram dicebant, et unico vocabulo Thubursicaburam: quae videtur fuisse in Proconsulari posita. Huic autem praesuli Servo, seu Servo-Dei, nomen erat. Anno quadringentesimo undecimo Carthaginensi collationi interfuit **(Collat. Carthag. 1, cap. 121)**. Hic locum repetebat occupatum a Donatistis **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 47)**, pro quibus tunc temporis, forte post Cyprianum ob scelera sua condemnatum **(Contra Litteras Petiliani, lib. 3, n. 38)**, Donatus quidam episcopus erat **(Collat. Carthag. 1, cap. 121)**. Cum igitur de loco illo hi duo praesules litigarent, partiumque procuratores proconsulare praestolarentur examen, armati Donatistae in memorato Thubursicubure oppido repente in Servum irruerunt, ita ut vix vivus aufugerit. Pater autem ejus presbyter, aetate ac moribus gravis, ea caede, qua ab iisdem vehementer afflictus est, post dies paucos excessit e

vita **(Contra Cresconium, lib. 3, c. 43)**. Quibus porro legibus in semet ferendis causam tot suis facinoribus praebuerint Donatistae, anno proximo declarabimus.

CAPUT XII. 1 *Scandalum Hippone propter Bonifacium presbyterum et Spem exortum. 2 Augustini hac de re ad confirmandos Hipponenses litterae. 3 Felicem Manichaeum convincit et ab errore revocat. 4 Librum de Natura boni scribit contra Manichaeorum haeresim. 5 Hanc libro praesertim adversus Secundinum edito funditus evertit. 6 Exacerbatum Hieronymi animum humilitate sua mitigat. 7 Eorum epistolae ultro citroque missae.*

1. Per tempus illius forsitan, de quo loquebamur, Carthaginensis concilii, data fuit ab Augustino ad suos Hipponenses super Bonifacii et Spei negotio epistola **(Epist. 78)**: quae certe quidem scripta est post decretum de recipiendis in suo honore Donatistis clericis, in Carthaginensi concilio anno quadringentesimo primo editum; sed tamen cum adhuc Proculcianus in vivis ageret. Erat in Augustini familia presbyter nomine Bonifacius, una cum laico quodam quem Spem vocabant **(Epist. 77, n. 2)**. Hujus ad Augustinum

detulit Bonifacius se motum sensisse impudicum ac immundum, cui nec assensum praestare ipse vellet, nec silentium. Spes contra contendebat se a Bonifacio sollicitatum ad impudicitiam, atque illum proprium crimen in se, quem ad flagitium pellicere nequiverat, conferre statuisse. Graviter admodum ferebat Augustinus, duorum e suis domesticis et convictoribus, alterum necessario perditae vitae existimari debere, alterum qui esset ab scelere alienus, tamen apud aliorum animos sceleratum, apud aliorum saltem suspectum haberi. Ipse quidem Bonifacium crimine vacuum reputabat, cum de Spe nihil boni suspicaretur: et certe praejudicatam hanc opinionem utriusque agendi ratio confirmabat. Caeterum quoniam deerant, quibus reus convinci posset, probationes; re diu multumque perpensa, constituit illam judicio divino permittere, dum quem suspectum habebat, de sua domo ejiciendi justa aliqua manifestaque sibi causa praeberetur. Interea haud quaquam animo erat ita comparatus, ut eum, qui apud se tanti flagitii suspicione laborabat, in clerum allegendum putaret: at ille, sive Augustini in se animum experiri vellet, sive innata quadam ambitione duceretur, omnem machinam adhibuit, ut vel per sanctum Antistitem referretur in ejus clerum, vel acceptis ab ipso commendatitiis litteris sibi liceret alibi ordinationem suscipere. At Augustinus adduci nullo modo potuit, ut aut ei manus imponeret, aut ulli e coepiscopis suis per commendationem suam eum subintroduceret. Quam ob repulsam ille turbulentius agere, dictitareque, si sibi ad clerum praecluderetur aditus, Bonifacium pariter de gradu dejiciendum esse. Hoc proposito nihil erat iniquius. Verumtamen ei consentire paratum se profitebatur Bonifacius, eo quod mallet honore presbyterii apud homines privari, quam ullam Spei ansam praebere

Ecclesiam perturbandi. Ea in re mediam quamdam viam sibi ineundam esse existimavit Augustinus, videlicet ut uterque scripto placito pollicerentur, se locum aliquem miraculis celebrem petituros, ubi reum sive metus, sive divina ultio ad confitendam culpam adigeret. Quocirca eos Nolam ad sancti Felicis tumulum ire jussit; propterea quod ibi certius, quam usquam, per Paulinum resciretur, quid ambobus contigisset. Et ea quidem fuit Bonifacii modestia, ut litteras, quae suam in Ecclesiam dignitatem testificarentur, nullas postularet; Nolae cum alio juxta haberi non recusans, quo utique in loco juxta erant incogniti.

2. Res illa usquedum tecta remanserat, ei remedia omnia sic adhibere Augustinus studuit, ut tamen gravissimus cordis ejus dolor in plebis notitiam non veniret; quia merito verebatur, ne hinc simul et infructuose cruciarentur firmi, et periculose turbarentur infirmi; ac ipsis quoque schismaticis ansa daretur catholico populo illudendi. Factum nihilominus invito illo vulgatum est, quamque animo prospexerat, offensionem peperit; et eo quidem acerbiorem, quod antea jactatum fuerat, Augustini clericos in crimina nequaquam labi solitos, quemadmodum ii, quibus manus imposuerat Proculeianus. Fuere etiam qui peterent, ut Bonifacii nomen ex albo presbyterorum, quos moris erat ad altare recitari, expungeretur: ne scilicet ulla Donatistis relinqueretur occasio praedicandi, scelera apud Catholicos impunita remanere. Id vero noluerat Augustinus: ne hoc pacto Dei, cujus ad tribunal causa Bonifacii translata fuerat, judicium praeverteretur; neve violaretur concilii statutum, per quod non licebat clericum, qui nondum convictas sit, a communione suspendi, nisi judicio se sistere recusasset **(Concil. Carthag. 3 anni 397, cann. 7, 8)**.

Cleri tamen populique judicio hoc etiam permisit, si ita eis visum fuisset expedire, ne iis qui cum ad Ecclesiam nollent accedere, quaerebant saltem quod praetexerent, quaedam inde praeberetur probabilis excusatio: tunc vero non ipsorum futurum esse hoc factum, sed eorum quorum causa fuerit factum; neque etiam illinc homini, quem non iniqua conscientia de libro vivorum deleverit, damni quidquam accessurum. Dum haec ita gererentur, Hippone aberat Augustinus. Quapropter clero suo, senioribus, et universae plebi Ecclesiae Hipponensis epistolam misit, qua eos qui secum infelicem illum casum moleste ferebant, quamvis inde multo minus quam ipse doloris caperent, solari studet; docetque jam pridem a Christo praedicta fuisse ejusmodi scandala: ipsis etiam summopere cavendum esse, ne fratrem ex falsis suspicionibus judicantes in diaboli laqueos incidant; quod in Bonifacii gratiam dicit. Eos obtestatur, ne vulnera suis ipsius vulneribus nova superaddant, ne cruciatus augeant, ne denique dolorem dolore cumulent, deficiendo vel in suspicionibus falsis, vel in peccatis alienis; ipsi videlicet, qui spem aliquam habent ad Deum, pro quibus ipse continuis periculis caput objicit: quod enim ad schismaticos attinet, qui nequitia plane diabolica gaudium e tam luctuosis casibus percipiebant; atque in Ecclesiae membris vitia quaedam investigabant, unde toti illius corpori illuderent, ipsi quidem expeditius videbatur, eos contemnere, et canum, a quibus vulnera Lazari lingebantur, loco habere. Monet Hipponenses, Deum fortassis ideo noluisse hoc eos scandalum latere, ut secum instantius incumbant orationibus, ut facti veritas divina revelatione comperiatur. Eosdem vehementer juxta ac demisse reprehendit, quod adversus Proculeianum in se ipso potius, quam in Deo gloriati fuerant: neve etiam monasteria

eo nomine criminentur, quod in illis improbos aliquos reperire sit, adhortatur. Cum Felix quidam atque Hilarinus de hac re ad eum scripsissent, respondit ad eorum litteras, minime mirum esse, si talia nascantur offendicula, aut contra Dei servos sinistri rumores in vulgus spargantur: porro se nec flagitiosi quidquam deprehendisse in Bonifacio, nec credidisse; itaque non jussisse ut ejus nomen de praesbyterorum numero auferretur, quia divinum judicium, ad quod presbyteri hujus causa relata erat, antevertere non audebat. Quo tempore scriptae sunt a beato Viro illae epistolae, jam iter Bonifacius ac Spes Nolam susceperant, aut saltem ad illud erant in procinctu. Quem vero exitum eorum causa habuerit, ignoramus. Et nos quidem infra de quodam Bonifacio viro optimo, et sancti Praesulis amicissimo, qui Cataquensis episcopus anno circiter quadringentesimo octavo consecratus est, dicturi sumus. Tametsi autem ex humilitate presbyteri non temere conjicias, Deum et illius innocentiam liquido declarasse, et illum post quam fidei ejus ac patientiae periculum fecisset, ad episcopalem dignitatem evexisse: attamen unum atque eumdem fuisse nulla evincunt argumenta.

3. Ante hujus anni finem contigit Augustini cum Felice disputatio. Erat is unus e Manichaeorum Electis **(Possid., in Vita August, c. 16)** ac ipsorum doctoribus **(Retract. l. 2, cap. 8)**, liberalium quidem disciplinarum imperitus; attamen Fortunato, quem Augustinus adhuc presbyter in publica disceptatione anno trecentesimo nonagesimo tertio convicerat, longe versutior. Hipponem venerat errores suos disseminaturus. An autem is idem Felix fuerit, ad quem exstat Augustini epistola **(Epist. 79)** quae presbytero Manichaeo

tantum inscribitur, haud certo scimus. Ex ea intelligitur, hominem illum qualis esset dissimulare conatum; at cum colloquium cum quibusdam Catholicis habuisset, statim ab illis deprehensum fuisse, ac sancto Antistiti delatum. Mortem a se despici praedicabat, dictitabatque se apud Augustinum magno in numero haberi, quandoquidem de suis comprimendis conatibus sollicitus esset. Ad eum ergo epistolam dedit Augustinus, brevem illam quidem, at vehementem: in qua ejus ostentationem irridet, eamdemque ratiocinationem, quam diluere nequiverat ipsius praecessor Fortunatus, illi proponit, denuntians ut vel eam solvat, vel inde abscedat. Si quidem presbyter ille Manichaeus idem sit, qui et Felix; haec illi contigisse comperimus. Oblata sunt ei sua scripta, hoc est, quae secum habebat Manichaeae doctrinae volumina numero forsitan quinque, necnon sub publico sigillo custodita **(De Actis cum Felice, lib. 1, cap. 1)**. Octavo idus decembris adiit Curatorem seu Majorem urbis, eique supplicem libellum obtulit, publice clamitans, cum codicibus suis se paratum esse incendi, si aliquid mali repertum in ipsis fuisset **(Ibid., cap. 12)**. Cum eo fortassis hoc ipso die aliquantum collocutus est Augustinus; quando Possidius bis aut ter eos disputasse affirmat **(Possid., in Vita August., c. 16)**, tametsi in Actis ea de re perscriptis duplex tantum dissertatio habeatur. Harum prior septimo idus decembres, quae quarta erat feria, anno quadringentesimo quarto acta est in ecclesia Hipponensi **(De Act. cum Fel., lib. 1, cap. 1)**, populo ad cancellum adstante **(Ibid., cap. 20)** et cum summo silentio et modestia audiente, ac notariis, qui verba utriusque exciperent, praesentibus **(Ibid., cap. 12)**. Is fuit concertationis exitus, ut, cum illi Augustinus idem argumentum, quod antea Fortunato, objecisset, nimirum qua ratione Deo, si quidem

esset natura incorruptibilis, nocere gens tenebrarum valeret; sin autem ei nihil detrimenti afferre posset, quid erat quod adversus istam ita dimicasset, ut naturae suae partem huc missam isti tenebrarum genti misceri, perque eam pollui pateretur **(Ibid., cap. 19)**; peteret Felix sibi tempus ad respondendum, usque ad secundam feriam proximam, pridie idus ejusdem mensis, quintum scilicet post diem prorogari **(Ibid., lib. 2, cap. 1)**. Notae illae tam accuratae erroris circa colloquii tempus suspicionem omnem removent. Promisit Felix se per illud spatium, cum christiano quodam, quem ex adstantibus elegit, mansurum: sin vero fugeret, neque enim retinebatur, consensit, non quidem ut Manichaeum anathemasse, verum ut judicio proprio victus, legis suae praevaricator, atque in Hipponensem civitatem reus existimaretur **(Ibid., lib. 1, cap. 20)**. Reipsa ad condictum diem in ecclesiam Pacis venit, ubi populo praesente iterum coepta est disputatio **(Ibid., lib. 2, cap. 1)**. Argumentum suum resumpsit Augustinus: cum vero Felix eludere vellet necessitatem respondendi, causatus suos codices redditos non fuisse, illos se repetere, ac biduo post ad colloquium rediturum; testatus est sanctus Doctor illum codices istos, si necessarios sibi futuros putasset, petere debuisse tum, cum dilationem postularet. Itaque disputatio redintegrata est, ac praecipue circa liberum arbitrium, quo bonum malumve agitur, versata: de gratia tamen, qua in libertatem asserimur, neutiquam tractatum fuit; quippe cujus quaestio ad Manichaeorum haeresim nihil spectaret **(Retract. lib. 2, cap. 8; De Act. cum Fel., lib. 2, capp. 2, 3, 4)**. Et Felix quidem primo concessit, quisquis Deum corruptioni obnoxium diceret, eum anathemate feriendum esse **(De Act. cum Fel., lib. 2, cap. 14)**. At vero cum Augustinus blasphemiam hanc a

Manichaeo doceri planum fecisset, illum non sine difficultate eo compulit, ut quidquid sibi imperatum esset, facturum se profiteretur **(Ibid., cap. 22)**. Adjecit sanctus Episcopus, ipsi Manichaeum anathemandum; et ex animo id quidem, quando ad hoc a nemine cogeretur. Deum testem invocavit Felix, se animo ad hoc praestandum paratissimum esse; sed hoc rogare, ut sibi Felici, quo magis confirmaretur, praeiret Augustinus, ac Manichaeum, necnon et spiritum, qui in eo locutus fuerat, prior anathemaret. Chartam sanctus Praesul statim accepit, atque anathematismum exaravit: idem praestitit et Felix, sed iis verbis usus, quae et perspectam ei blasphemiarum istiusmodi abominationem, et revera horrori esse declarent. Uterque postea collationis acta obsignavit, quae jure merito Augustini opusculis inserta sunt: quandoquidem victoriam testificantur, quam de haeresi, non tantum errore ipsius armis confosso confusoque, sed etiam illis, a quibus propugnabatur, ad veram fidem traductis, reportavit **(Possid., in Vita August., c. 16)**.

4. Post illud cum Felice colloquium, librum suum de Natura boni collocat **(Retract. lib. 2, cap. 9)**. Hoc adversus Manichaeos ostendit, Deum naturam esse immutabilem, ac summum bonum, et caeterarum naturarum tum corporearum tum spiritualium, quae omnes in se ipsis bonae sunt, auctorem. Ibi simul demonstrat, quid sit malum, unde nascatur, quot bona in natura mali, quam vocant, quot e contrario mala in natura boni, qualem eam sibi fingunt, involvant. Horrendas quoque turpitudines memorat, quae fuerant in hujus sectae nonnullis, tum in Paphlagonia, tum in Galliis deprehensae **(De Nat. boni, cap. 47)**. Quae autem in Africa similiter exsecranda patrata sunt, silet: quia ibi non ante annum circiter

quadringentesimum vigesimum primum contigerunt. At abominationes illas ipsis Manichaei placitis niti commonstrat **(Ibid., cap. 46)**. Operi finem imponit precatione, qua divinam benignitatem obtestatur, ut per suum ministerium, sicut coepit jam non paucos, ita pergat alios hujusce erroris irretitos laqueis exsolvere **(Ibid., cap. 48)**.

5. Erat inter Manichaeorum Auditores Secundinus **(Retractationum lib. 2, cap. 10)**, homo Romanus, unde marmorum Anicianae domus mentionem facit **(Secundini Epist., n. 3)**, atque ad Paulinum ab Augustino remittitur **(Contra Secund., cap. 11)**. Is cum sancti Doctoris libros quosdam adversus Manichaeos evolvisset, in illis, ut fatetur, oratorem numeris omnibus absolutum, ac pene totius eloquentiae deum animadvertit: at vero cum sectae suae errores quam persuasissimos haberet, veritatem ibi deprehendere nunquam potuit **(Secundini Epist., n. 3)**. Quapropter sibi proposuit in eam rem Augustino, cui ne de facie quidem notus erat, tanquam amico scribere: ita tamen ut urbanitati suae ac verbis officiosis subinde reprehensiones haud parum acerbas insereret, objurgans quod Manichaeorum placita scriptis suis insectaretur. Ab ea re ut desisteret, atque etiam ad eamdem sectam rediret, admonebat **(Retract. lib. 2, cap. 10)**. Quam ob causam et iisdem ille placitis fidem conciliare, et catholicae doctrinae auctoritatem, quantum in se erat, detrahere moliebatur. Epistolae Secundini aliam multo prolixiorem reddidit Augustinus: quae in ejus libris idcirco numerata est, quia usitata epistolarum inscriptione eam non praenotaverat, sed ei tantum Secundini litteras, quas ibidem etiamnum reperire est, praemiserat. In hac responsione criminationes privatim sibi a

Secundino illatas paucis quidem ipse verbis et cum summa modestiae significatione depulit **(Contra Secund., capp. 1, 2)**: in Ecclesia vero defendenda longior et vehementior fuit, ac Manichaeorum haeresis principia adeo evertit confregitque, ut se pluris facere opusculum istud, quam aliud quodcumque adversus illam pestem a se editum profiteatur **(Retractationum lib. 2, cap. 10)**.

6. Asterius subdiaconus, cui litteras ad Augustinum **(Epist. 68)** una cum secunda sua adversus Rufinum Apologia perferendas Hieronymus dederat, extremo, ut quidem videtur, anno quadringentesimo tertio in Africam pervenit: ac non multo post ascitus est ad episcopatum **(Epist. 82, n. 1)**. Tum demum perlectis Hieronymi litteris, ejus a se ob epistolam suam, cujus initium est, *Habeo gratiam* **(Epist. 40)**, abalienatum animum Augustinus intellexit. Quapropter prima data occasione, per quosdam ex amicis, quibus anno forte quadringentesimo quarto in Palaestinam iter erat, litteras ei demissionis ac benevolentiae plenas, quibus ejusdem animum demulceret, scripsit **(Epist. 73)**. In his de simultate, qua Hieronymus ac Rufinus inter se dissidebant, mirum in modum loquitur. Non tantum sibi arrogat, ut in alterutrum sententiam pronuntiet: tantum in utriusque praesentiam suspirans, declarat quid forte, si haec sibi daretur, ageret diceretve, quo eos in concordiam revocare sibi liceret. Quae tamen ad se in hoc argumentum Hieronymus transmiserat, legit: quod vero ad scripta Rufini in Hieronymum, quamvis in Africam delata essent, se nunquam ea evolvisse, imo nec nosse, satis liquido significat. Praesidium episcopum, quem ei quondam Hieronymus tanquam singulari necessitudine sibi conjunctum commendarat **(Hieron., apud Aug. Epist. 39, n. 1)**, verbis

oravit, ut epistolam suam **(Epist. 74)** eidem Hieronymo deferendam curaret, illumque additis aliis litteris precaretur, ut ejus excusationes admitteret. Ad eumdem Praesidium postea Hieronymi epistolam cum suae exemplo misit, ut qua ratione ad sanctum illum presbyterum scribere deberet, facilius nosset: hunc etiam simul obsecravit, ut si quid minus probaret in sua ad Hieronymum epistola **(Epist. 73)**, id sibi, quo posset emendare, significaret.

7. Augustini epistolam, cujus exordium est, *Quamvis existimem* **(Ibid.)**, necdum acceperat Hieronymus, cum e suis illam quae incipit, *Tres simul epistolas* **(Apud August., Epist. 75)**, ad eum, jam exturbato e sede Chrysostomo, et proinde sub anni quadringentesimi quarti finem, scripsit. In ea variis Augustini quaestionibus respondere, necnon in primis ejus de mendacio officioso, deque Petri ac Pauli controversia objectis satisfacere nititur. Ipsi post haec reddita est supra memorata Augustini epistola **(Epist. 73)**, quae procul dubio commotam ejus mentem sedavit: quamvis hac illi occasione rescribendum non putaverit. Sed responsionis loco, cum Firmus sancti Praesulis necessarius ex Africa sine ullis ejusdem, qui scilicet amici profectionem ignoraverat, litteris in Palaestinam venisset, huic redeunti epistolam **(Apud August., Epist. 81)** ad Augustinum amoris benevolentiaeque suavissima testimonia praeferentem dedit; in qua epistolam suam ad ipsum ultimam **(Epist. 75)** excusabat, atque in posterum ab ejusmodi quaestionibus abstinere se velle testabatur. Alypium quoque ibi salutabat. Hoc tamen Augustinum non prohibuit quominus per quosdam e suis familiaribus, prolixam epistolam postea Hieronymo scriberet **(Epist. 82)**, in qua fuse de eadem Petri et Pauli

contentione disputat; magnopere cavens, salva tamen pro qua certabat veritate, ne Hieronymi animum exasperaret: simulque ad eum suam in Faustum elucubrationem misit. Atque hunc habuit finem celebris illa disputatio Augustini cum Hieronymo: qui quidem et ipse in Augustini sententiam discessit, cum adversus Pelagianos anno quadringentesimo decimo quinto dimicandum fuit.

LIBER SEXTUS. In quo narrantur quae Augustinus gessit a datis anno quadringentesimo quinto novis legibus in Donatistas, usque ad Collationem cum iisdem schismaticis Carthaginensem.

CAPUT PRIMUM. 1 *Severa lex ab Honorio lata contra Donatistas. 2 Aliae in eosdem leges. 3 Augustini ad Paulinum litterae. 4 Fructum quam maximum ex Honorii legibus capit Ecclesia. 5 Concilium Carthagine post restitui coeptam ibi unitatem celebratur.*

1. Digressi parumper a causa Donatistarum, jam nunc ipso narrandi ordine ad eam revocamur. Cum ad comitatum devenissent episcopi legari, quibus a Carthaginensi concilio

commendata erat, nihil tum illic a se praestandum esse compererunt **(Epist. 185, n. 26)**. Etenim lex adversus Donati factionem jam ante eorum adventum lata, promulgataque fuerat. Toti eos hominum querelae, qui male mulctati domum redire non audebant, ac in primis Bagaiensis episcopi horrendae ac recentissimae cicatrices Imperatorem commoverant. Et quia, ut loquitur Augustinus, Circumcellionum nobilis furor horrendum praebens suis clericissatellitium, usquequaque odiosissime innotuerat, ingens in Donatistas conflagraverat invidia: atque inde factum erat, ut et praeteritae omnes contra eos leges excitarentur, et conderentur novae **(Contra Crescon., lib. 3, n. 47)**. Nam Imperator religiosus et pius, perlatis in notitiam suam talibus causis, maluit piissimis legibus impietatis errorem omnino corrigere, et eos qui contra Christum Christi signa portarent, ad unitatem catholicam terrendo et coercendo redigere, quam saeviendi tantummodo auferre licentiam, et errandi ac pereundi relinquere. Ergo lex promulgata fuit, ut tantae immanitatis haeresis Donatistarum, cui crudelius parci videbatur, quam ipsa saeviebat, non tantum violenta esse, sed omnino esse non sineretur impune: non tamen supplicio capitali, propter servandam etiam circa indignos mansuetudinem christianam, sed pecuniariis damnis propositis, et in episcopos vel ministros eorum exsilio constituto. Habemus igitur edictum ab Honorio datum anno quadringentesimo quinto pridie idus februarii, quo quidem declarat Imperator, nolle se eorum qui Baptismum iterabant, errores diutius tolerare, aut nomen Donatistarum amplius audire: jubet vero, ut omnes catholicam unitatem sequantur. Si qui illicita perpetrare pergant, ex tenore superiorum legum, necnon illius quae non pridem (forsitan adversus Crispinum)

constituta fuerat, poenas luant: qui autem seditiosos conventus coire praesumpserint, acrius severiusque coerceantur. Et haec omnino sunt, quae ex illo edicto scisso nunc in duas, ut minimum, partes reperire est in duplici Codicis loco. Nam ejus una pars est tituli, *Ne sanctum Baptisma iteretur,* lege tertia; altera, tituli, *De haereticis,* lege trigesima octava. Existimat non nemo **(In Cod. Theod., tom. 6, p. 196)** ad hoc ipsum edictum referri debere, quas ad annum circiter quadringentesimum nonum citat Augustinus ex quadam lege pulcherrimas illas voces: *Nam si in eis, qui primo initiati sunt, idcirco religio Baptismatis judicatur infirma, quod ii a quibus accipitur, peccatores putentur, toties renovari necesse erit traditum sacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati Baptismatis administrator: et fides nostra non ex nostrae voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratia, sed ex meritis sacerdotum et clericorum qualitate pendebit.* Post quam Imperatoris sententiam ita sanctus Praesul: *Faciant,* inquit, *mille concilia episcopi vestri, huic uni sententiae respondeant; et ad quod volueritis, consentimus vobis* **(Epist. 105, n. 12)**. Edictum hoc nonnulli Unionis seu Henoticum appellant: quod idem a concilio Carthaginensi anni quadringentesimi septimi lex Unitatis dicitur. Atque adeo Honorius ipse edictum de unitate testatur a se missum in Africam, ut omnibus significaret unam et veram fidem catholicam esse retinendam **(Cod. Theod., de Relig., lege 2)**.

2. Eodem die, videlicet pridie idus februarias, Honorius Adriano praetorii praefecto legem misit, qua de tollenda funditus Donatistarum haeresi apud se constitutum esse affirmat: idque maxime ob iterandi Baptismatis sacrilegium,

ad quod mancipia aliosque sibi subditos vi compellebant **(Ibid., Ne sanctum Bapt. iteretur, lege 4 et lege 5)**. Quod quidem ad Crispini facinus praecipuo quodam modo spectare judicatur. Is igitur decernit illos, qui ab hujusce legis promulgatione Baptismum secundo contulisse deprehendentur, fortunis suis omnibus spoliari; quae tamen eorum liberis, si redierint ad Ecclesiam, restituerentur: praedia, in quibus convenerint, si factum sit consciis dominis, fisco addici; si secus, eos a quibus istiusmodi coetus haberentur, plumbatis flagellari, ac perpetuum in exsilium amandari: eorum clientes, vel servos, quos denuo baptizare voluerint, in ecclesias Catholicorum confugere posse, atque ab hinc libertatis jura obtinere: repetendi Baptismi auctores consciosve, non solum testandi, verum etiam adipiscendi aliquid sub specie donationis, necnon contractus agendi facultate, donec haeresim abdicaverint, privari: quicumque illis opitulati fuerint, eidem poenae subjici: provinciarum praefectos, qui consensum opemque eis tulerint, viginti auri pondo solvere; eorumque Officia, hoc est forenses administros, totidem: urbium denique magistratus ac defensores, si vel ea mandata servare neglexerint, vel Ecclesias ipsis praesentibus vexari passi fuerint, eadem mulcta damnari. Quod ultimum ad eam sane pertinet Carthaginensis concilii postulationem, qua civitates ad suscipiendam Ecclesiarum tutelam obligari petierat. Ea lex nullam universae Donatistarum sectae poenam irrogat, nec omnes eorum clericos exsilio, quemadmodum ab Honorio statutum fuisse docet Augustinus, afficit. Utrum haec in edicto alio praecipere sat habuerit, an vero quae exstat constitutio, ad nostram aetatem non integra pervenerit, nobis non constat. Praeter leges pridie idus februarii anno quadringentesimo

quinto datas, quas non obscure indicabat Honorius, cum secundo post anno quid de factione Donati sentiret, se nuper ostendisse profitebatur **(Ibid., de Haeret., lege 40)**; aliam quoque tertio nonas martias ejusdem anni quadringentesimi quinti ad Diotimium Africae proconsulem misit, qua ei mandabat, ut missum a se in Africam Unitatis edictum, quo omnibus innotesceret, variis locis affigi curaret **(Ibid., de Relig., lege 2)**. Idemque imperator sexto idus decembris proxime sequentis Diotimio nuntiat, ab omnibus, qui in haeresi Donatistarum deprehensi fuerint, mulctam lege constitutam sine ulla comperendinatione esse exigendam **(Ibid., de Haeret., lege 39)**.

3. Theasii atque Evodii, quos contra Donatistarum factionem anno superiore ad Honorium miserat Carthaginense concilium, reditus in Africam jam proximus putabatur, cum Paulino per Celsum epistolam misit Augustinus **(Epist. 80)**. Is ad eumdem sanctum nuper epistolam aliam de quadam quaestione dederat, quam ille quidem nimis cursim et breviter, sed plane christiana mente ac pietate dissolverat, affirmando ita se Nolae, ubi degebat, manere statuisse, ut si quid aliud a se Deus expeteret, ejus voluntatem suae anteponere paratus esset. Perbrevem hancce responsionem videtur Paulinus Celso cuidam tradidisse; qua necdum accepta, ad eumdem rursus Augustinus per Fortunatianum Hipponensem presbyterum Romam id temporis petentem scripserat. Epistolae autem illae tres, scilicet una Paulini, et Augustini duae, exciderunt. Celsus ea mente Hipponem venerat, ut in Augustini familiaritate dies aliquot traduceret. Verum occasionem navigii nactus, sanctum Praesulem sero admodum monuit, se postridie discessurum, rogans ut sibi ad Paulinum responsionem daret.

Epistolam ergo propere dictavit Augustinus: in qua Paulinum orat, ut, qua ratione divinam voluntatem internoscere possimus in illa actione inter plures bonas seligenda, quam a nobis Deus postulet, atque adeo quam nos ejus voluntati obtemperaturos caeteris praeferre oporteat, sibi significet: in hoc enim non falli, atque in peccata, quae ignoremus, non labi, fatetur difficile. Ei se uberius scripturum pollicetur, ubi primum Theasius ac Evodius, quorum in dies singulos exspectabatur adventus, rediissent, ipseque eum in istorum episcoporum mentibus ac verbis conspexisset. Reversi sunt, ut credere licet, mense martio, vel saltem aprili, quando leges in Donatistas pridie idus februarii jam concessae atque obsignatae erant.

4. *Jamvero,* narrat Augustinus, *cum ipsae leges venissent in Africam, praecipue illi qui quaerebant occasionem, aut saevitiam furentium metuebant, aut suos verecundabantur offendere, ad Ecclesiam continuo transierunt. Multi etiam, qui sola illic a parentibus tradita consuetudine tenebantur, qualem vero causam ipsa haeresis haberet, nunquam antea cogitaverant, nunquam quaerere et considerare voluerant; mox ubi coeperunt advertere, et nihil in ea dignum invenire, propter quod tanta damna paterentur, sine ulla difficultate catholici facti sunt: docuit enim eos sollicitudo, quos negligentes securitas fecerat. Istorum autem omnium praecedentium auctoritatem et persuasionem secuti sunt multi, qui minus idonei erant per se ipsos intelligere, quid distaret inter Donatistarum errorem, et catholicam veritatem. Ita cum magna agmina populorum vera mater in sinum gaudens reciperet, remanserunt turbae durae, et in illa peste infelici animositate sistentes. Ex his quoque plurimi*

simulando communicaverunt, alii paucitate latuerunt. Sed illi qui simulabant, paulatim assuescendo, et praedicationem veritatis audiendo, maxime post collationem et disputationem quae inter nos et episcopos eorum apud Carthaginem fuit, ex magna parte correcti sunt. In quibusdam vero locis, ubi pertinacior et impacatior praevaluit multitudo, cui resistere non poterant pauciores, quorum erat melior de communione sententia, aut turbae auctoritati paucorum potentiorum subditae in malam partem obtemperarunt, aliquanto diutius laboratum est **(Epist. 185, nn. 29, 30)**. In epistola quoque ad Vincentium ante Collationem, ut quidem videtur, scripta, sanctus Antistes adhuc uberius explicat, quantum utilitatis Ecclesiae severitas earum legum attulerit: quaedam inde verba subjecisse sufficiet. *De multorum,* ait, *jam correctione gaudemus, qui tam veraciter unitatem catholicam tenent atque defendunt, et a pristino errore se liberatos esse laetantur, ut eos cum magna gratulatione miremur.* Et paulo infra: *O si possem tibi ostendere, ex ipsis Circumcellionibus quam multos jam catholicos manifestos habeamus, damnantes suam pristinam vitam et miserabilem errorem, quo se arbitrabantur pro Ecclesia Dei facere, quidquid inquieta temeritate faciebant!* **(Epist. 93, nn. 1, 2)** etc. *Multi eorum, quorum jam in unitate Christi, pium fidei fervorem charitatemque miramur, cum magna laetitia Deo gratias agunt, quod illo errore caruerunt, ubi mala ista bona putaverunt: quas gratias modo volentes non agerent, nisi prius etiam nolentes ab illa nefaria societate discederent. Quid de illis dicamus, qui nobis quotidie confitentur, quod jam olim volebant esse catholici; sed inter eos habitabant, inter quos id quod volebant esse non poterant per infirmitatem timoris, ubi si unum verbum pro Catholica dicerent, et ipsi et*

domus eorum funditus everterentur? **(Epist. 185, n. 13)**. In Cresconium etiam scribens dicit Ecclesiam catholicam quaquaversum diffundi ac dilatari, cum in ipsa Africa pars Donati in dies magis magisque minuatur **(Contra Cresconium, lib. 3, n. 71)**. *Nam si posses videre,* inquit, *quam longe lateque Africam error iste pervaserat, et quam pauca ejus remanserint, quae nondum in pacem catholicam correcta transierunt; nullo modo assertorum christianae pacis et unitatis infructuosam et inanem arbitrareris instantiam* **(Ibid., lib. 1, n. 7)**. Ad anni quadringentesimi octavi finem in haec verba loquitur: *Multum sane de quorumdam, neque paucorum, fide firma et stabili gratulamur, qui ex occasione legum ipsarum ad Christianam religionem vel catholicam pacem conversi sunt; pro quorum salute sempiterna nos in hac temporali etiam periclitari delectat. Propterea enim maxime ab hominibus nimium dureque perversis, nunc inimicitiarum graviores impetus sustinemus, quos nonnulli eorum nobiscum patientissime sustinent* **(Epist. 97, n. 4)**. Fatebantur quam plurimi, hoc sibi gratissimum accidisse, ut ad redeundum in sinum Ecclesiae cogerentur, ac sic reditu suo Circumcellionum vexationibus causam nullam praeberent **(Epist. 105, n. 5)**. Quin etiam eorum qui non ex animo, sed ex mero timore partem Donati abdicare videbantur, non pauci in sequentium temporum difficultate majorem constantiam prae se tulerunt, quam qui nunquam a catholica veritate desciverant **(Epist. 89, n. 7)**. Sic *multi,* inquit Augustinus, *per illas leges correcti sunt, et quotidie corriguntur; et se esse correctos, atque ab illa furiosa pernicie liberatos, gratias agunt. Et qui oderant, diligunt, molestasque sibi fuisse saluberrimas leges, quantum in insania detestabantur, tantum recepta sanitate gratulantur;*

et in residuos, cum quibus fuerant perituri, jam simili dilectione nobiscum, ut pariter instemus ne illi pereant, excitantur **(Epist. 185, n. 7)**. *Multis etiam profuit* (quod experimentis probavimus et probamus), *prius timore vel dolore cogi, ut postea possent doceri, aut quod jam verbis didicerant, opere sectari* **(Ibid., n. 21)**. Atque illi sunt fructus, quos peperit paterna illa severitas cum ea institutione conjuncta, qua Ecclesia redeuntes, praesertim Augustini lingua et calamo imbuebat. *Si enim,* ait idem sanctus, *terrerentur, et non docerentur; improba quasi dominatio videretur. Rursus si docerentur, et non terrerentur; vetustate consuetudinis obdurati ad capessendam viam salutis pigrius moverentur* **(Epist. 93, n. 3)**.

5. Non igitur sine causa Idacii fasti unitatem inter Catholicos ac Donatistas hoc anno factam memorant Coepta est primum Carthagine ante decimum kalendas septembris **(Codice Canonum Afric., can. 94)**, non quidem omnium Donatistarum, cum semper Carthaginensis episcopi titulum sibi Primianus arrogaverit, at certe non exigui eorum numeri conversione: ereptis praeterea, quas obtinebant, sacris aedibus, quae vel Catholicis traderentur, vel saltem occluderentur, quod jam ante in Hipponensi dioecesi factum fuisse reperimus **(Epist. 139, n. 2)**. Post factam sive coeptam unitatem habitum fuit decimo kalendas septembris in basilica Regionis secundae Carthaginense concilium; quod Africae totius fuisse vel ex die solo satis superque declaratur: quam rem etiam probat legationum ex omnibus provinciis ad synodum mittendarum facta mentio. Placuit per litteras rogare provinciarum praefectos, ut ad componendam per totam Africam, quae nonnisi Carthagine tunc temporis redintegrata

erat, concordiam laborarent; item ad Comitatum, id est, ad Imperatorem ejusque ministros, scribere, ut ei gratiae, ob expulsos Donatistas, totius Africae nomine agerentur **(Codice Canonum Afric., can. 94)**. Qui vero litteras illas deferrent, electi sunt duo, non quidem episcopi, sed tantum clerici: eo quod epistola Innocentii papae, quam procul dubio a legatis superioris concilii allatam in hoc recitarant, Africani antistites monebantur, ne facile episcopos in Italiam proficisci paterentur. Qua de re praesules concilii sive legati, idem plane cum Innocentio senserunt. Ex quo licet conjicere, episcoporum transmarinam profectionem, tametsi illi Donatistarum vexationibus coacti ad Imperatorem perfugissent, reprehensione tamen non caruisse. Nullus autem est ambigendi locus, quin huic generali concilio Augustinus, non secus ac prioribus aliis, interfuerit.

CAPUT II. 1 *Hipponensium Donatistarum immanitas 2 Caeciliani praesidium implorat Augustinus. 3 Schismaticorum in reliqua Africa furor. 4 Sanguine illorum manibus fuso floret Ecclesia. 5 Legatos ad Imperatorem mittunt Donatistae. 6 De illorum injuriis apud Januarium queruntur Hipponenses clerici.*

1. Si quid fiduciae in causa sua reposuissent Donati sectatores; cum se tantopere vi legum imperialium urgeri viderunt, amplectendum illis Catholicorum exemplum fuerat: ita ut

ipsos ad colloquium, veritatis illustrandae gratia, provocarent **(Epist. 88, n. 7)**. Verum hac ratione agendi neglecta, viam plane contrariam inierunt, statueruntque pluribus adhuc, quam antea, facinoribus debacchari, et leges eodem illo furore conculcare, quo iis ferendis causam praebuerant **(Epist. 108, n. 18)**. *Quotidie vestrorum,* inquit Augustinus, *incredibilia patimur facta clericorum et Circumcellionum, multo pejora quam quorumlibet latronum atque praedonum. Namque horrendis armati cujusque generis telis, terribiliter vagando, non dico ecclesiasticam, sed ipsam humanam quietem pacemque perturbant. Nocturnis aggressionibus clericorum catholicorum invasas domos nudas atque inanes derelinquunt. Ipsos etiam raptos, et fustibus tunsos, ferroque concisos, semivivos abjiciunt. Insuper novo et antehac inaudito sceleris genere, oculis eorum calcem aceto permixto infundentes et infercientes, quos evellere compendio poterant, excruciare amplius eligunt, quam citius excaecare. Nam primo tantum calce ad hoc facinus utebantur; sed posteaquam illos quibus hoc fecerant, cito salutem reparasse didicerunt, acetum addiderunt* **(Contra Crescon., lib. 3, n. 46)**. Praecipue vero in Hipponensi dioecesi feritatem illam exercuerunt, barbaris ipsis incognitam **(Epist. 111, n. 1)**. Quapropter Hipponenses clerici ea de re anno sequenti apud Primatem Donatistarum expostularunt. *Vivunt ut latrones,* aiunt illi, *moriuntur ut Circumcelliones, honorantur ut martyres, et tamen nec latrones aliquando audivimus, eos quos depraedati sunt, excaecasse. Occisos auferunt luci, non vivis auferunt lucem* **(Epist. 88, n. 8)**. Illis in Collatione exprobrata est ea diritas, tanquam quae quodam modo ipsius daemonis in Job crudelitatem superaret **(Brevic. Collat. 3, n. 22, et Collat.**

Carthag. 3, cap. 298). *Membra etiam caetera plagis horrendis vulneribusque sauciarunt. Depraedantur etiam domos aliquas, et incendunt: fructus aridos diripiunt, humidos fundunt* **(Epist. 111, n. 1)**. *Arma sibi ingentia et terribilia fabricarunt, quibus armati per diversa discurrunt, comminantes atque anhelantes caedes, rapinas, incendia, caecitates* **(Epist. 88, n. 8)**. Quo terrore in animos hominum injecto, complures adeo percellebant, ut se paterentur iterato Baptismate funestari **(Epist. 111, n. 8)**. Ita fiebat, ut inter gravissisimas leges, quae fuerant in eos promulgatae, ac de quibus perinde ac de vexatione dirissima querebantur, non modo in possessionibus et suis et alienis securi sederent, verum et orthodoxos, supra quam credi possit, afflictarent. *Insuper etiam,* narrant Hipponenses clerici, *si quas mortes sibi ultro ingerunt, nobis volunt esse invidiosas, vobis gloriosas. Quod nobis faciunt, sibi non imputant; et quod sibi faciunt, nobis imputant* **(Epist. 88, n. 8)**. Tantae tamque inauditae feritatis, qua vel apud ipsos partium suarum sectatores in invidiam vocabantur, legum timor non tam causa erat, quam dolor ex profectu catholicae Ecclesiae, quam Augustini praesertim conciones assiduae mirum in modum amplificabant. *Dum enim,* scribit Possidius, *verbum Dei sedulo praedicaretur, et cum his qui oderant pacem, pacis ratio haberetur; illi loquentem debellabant gratis. Et cum adversus eorum dogma veritas innotesceret, qui volebant, et poterant, sese inde vel eripiebant, vel subducebant, et paci atque unitati Ecclesiae, cum suis quibus poterant, cohaerebant. Unde illi sui erroris congregationes minui videntes, atque augmentis Ecclesiae invidentes, accensi exardescebant ira gravissima, et intolerabiles persecutiones*

unitati Ecclesiae compacti faciebant **(Possidius, in Vita August. c. 10)**.

2. Tunc temporis cum per agros Hipponi vicinos acerrima fureret haereticorum audacia, datae sunt illae ad Caecilianum litterae **(Epist. 86)**, quibus eum rogat Augustinus, ut eam, qua in Africa pollebat, auctoritatem, non quidem ad ulciscendas justa severitate injurias, verum ad sanandos earum auctores adhibito terrore conferret. Hic ille Caecilianus anno quadringentesimo nono praetorio praefectus fuit. Ad eumdem Augustinus sub finem anni quadringentesimi decimi tertii scripsit, tanquam ad virum apud se magno in honore habitum, sibique benevolentia devinctum plane singulari **(Epist. 151)**. Christianam religionem inter catechumenos profitebatur, ac sibi demandatum in Africa munus cum non mediocri diligentiae ac pietatis fama gerebat. Edictum jam tulerat severum admodum in Donatistas, quo variis in Africae locis schismaticorum cum Ecclesia reconciliationem egregie promovit. At hujusce edicti fructus nondum Hipponem nec in alia loca Numidiae Hipponi confinia pervenerat. Itaque sanctus Praesul nolens in re tanti momenti negligentiae insimulari, petiit per litteras a Caeciliano, ut eam quoque regionem juvaret: presbyterumque misit, ex quo quantopere urgeret necessitas, certior fieret. Eum autem alloquitur, quasi qui nondum in ejus cognitionem devenisset. Dubitare nemo possit, quin ea tempestate in Africa versaretur, atque illam provinciam administraret Caecilianus: unde colligas id nec anno quadringentesimo nono tribuendum, quo idem ipse in Italia praetorio praefectus erat, nec anno quadringentesimo decimo tertio, quo munus aliquod ibi eum obtinuisse minime comperimus. Etenim verisimile vix cuiquam videatur, ipsum

post adeptam praefecti praetorio dignitatem provinciae ulli praefuisse. At eumdem anno quadringentesimo quarto gessisse honorem vicarii animadvertunt **(Gothofr. Cod. Theod. tit. 6, p. 354)**. Unde anno quadringentesimo quinto non absurde eodem officio in Africa functus existimari potest. Non enim epistolam illam anno quadringentesimo quarto, ante Honorii leges ponere licet.

3. Donatistarum effrenatus furor haud Hipponensis regionis finibus circumscribebatur: ejus quoque nefaria vestigia per alios Africae tractus exstabant. Siquidem apud Bagaium, cujus urbis, ut nobis quidem videtur, Maximianus ille ab ipsis adeo male mulctatus, episcopus erat, dictu horrenda perpetrarunt **(Brevic. Collat. 3, n. 23)**. Illic basilica ab ipsis incensa est, necnon in ignem conjecti sacri codices, quos grassante Diocletiani persecutione ab se servatos tantopere gloriabantur: judex ipse, dum eorum vim atque impetus compescere niteretur, in propriae salutis discrimen adductus est; ita ut, cum ille coactus esset illatam vim vi atque armis repellere, nonnulli ex iis interfecti sint. Quod cum in Collatione exaggerarent **(Collat. Carthag. 3, cap. 258)**, dictitantes, Catholicos causam praebuisse, cur multorum Christianorum sanguis funderetur **(Brevic. Collat. 3, n. 13)**, quamvis leves essent istiusmodi poenae prae damnis, quae ipsi priores intulerant: responsum est a Catholicis, eos hoc passos esse, dum eorum violentiae resisteretur, quam et judici inferre conati erant **(Ibid., n. 23)**. Ad Bagaianam hancce vastitatem possunt spectare illa Augustini verba: *Nam quanta mala nostris fecerint furiosissimi clerici et Circumcelliones partis Donati, nostis et vos. Incensae sunt ecclesiae, missi in flammas codices sancti, incensae etiam privatae domus, rapti*

homines de sedibus suis, et omnibus quae inerant ablatis, aut perditis, ipsi caesi, laniati, excaecati: nec ab homicidio potuit temperari; quamvis sit mitius huic luci morientem, quam istam lucem auferre viventi. Ventum est ad homines, non ut retenti aliquo ducerentur, sed tantum ut ista paterentur. Nec tamen nostros ideo justificamus, quia ista perpessi sunt; sed quia pro christiana veritate, pro Christi pace, pro Ecclesiae unitate perpessi sunt **(Ad Donat., post Collat., n. 22)**. Gorgonius plebis Liberaliensis episcopus in Collatione questus est, ecclesiam suam ab haereticis solo aequatam fuisse **(Collat. Carthag 1, cap. 133)**. Questus est quoque Fortunatus Cirtensis, altaria omnia in civitate ab iisdem fuisse confracta **(Ibid., cap. 139)**. Aurelius Macomadiensis occisum Rotariensem episcopum, ejusque ecclesiam ab ipsis per vim occupatam esse deploravit **(Ibid., cap. 187)**. Cum populi Caesarianae pars quaedam ab haereticis defecisset, Cresconius ibi Donatistarum episcopus presbyterum catholicum, a quo fideles regebantur, variis suppliciis affecit, quaecumque vel ille vel illius ecclesia possidebat, diripuit, pecuniam quoque ac frumentum Ecclesiae abstulit, et plaustra his praedationibus onusta deduxit **(Ibid., cap. 188)**. Pudentianae sacras Catholicorum aedes everterunt, earumque ornamenta omnia abstulerunt: et Cresconius ibidem illorum episcopus, uno atque eodem loco quatuor basilicas diruit. Cum autem compulsi illorum furore ac violentia Catholici praesidium magistratuum frangendis eorum conatibus implorassent; inde quaedam necessario contigere molesta et odiosa, ob quae in Collatione graviter conquesti sunt Donatistae **(Ibid., cap. 201)**. Haec profecto eveniebant praeter voluntatem consiliumque bonorum ac praecipuorum e Catholicis: quippe qui leges, quibus semet tuerentur, non

quibus adversarios persequerentur, postulaverant. *Nos interim,* aiunt Hipponenses, *si quando vestros tenemus, cum magna dilectione servamus illaesos: loquimur illis, et legimus omnia, quibus error ipse convincitur, qui fratres a fratribus separat. Ac sic aliquos eorum, considerantes evidentiam veritatis et pulchritudinem pacis, non Baptismo, quem jam sicut regalem characterem tanquam desertores acceperant, sed fidei quae illis defuit, et Spiritus sancti charitati et Christi corpori sociamus. Si autem vel nimia duritia, vel pudore, non ferentes eorum insultationem, cum quibus contra nos tam multa falsa jactabant, et tam multa mala excogitabant, vel magis timore, ne qualia nobis antea faciebant, talia nobiscum jam patiantur, unitati Christi consentire noluerint; sicut illaesi retenti sunt, sic a nobis dimittuntur illaesi. Hoc, quantum possumus, monemus etiam laicos nostros, ut eos illaesos teneant, et nobis corripiendos instruendosque perducant. Sed aliqui nos audiunt, et si possunt faciunt. Alii cum illis quemadmodum cum latronibus agunt, quia eos revera tales patiuntur. Aliqui ictus eorum suis corporibus imminentes feriendo repellunt, ne ab eis ante feriantur: aliqui apprehensos judicibus offerunt, nec nobis intercedentibus eis parcunt, dum ab eis pati mala immania pertimescunt. In quibus omnibus illi non deponunt facta latronum, et honorem sibi exigunt martyrum* **(Epist. 88, n. 9)**.

4. Caeterum Deus etiam tum iis damnis, quae Donatistarum furor Catholicis infligebat, vocem illam pluribus ante annis pronuntiatam comprobavit, sanguinem videlicet martyrum semen esse Christianorum. Quod et Augustinus testatur his verbis: *Nos hujusmodi afflictos malis consequens consolatus est fructus. Nam ubicumque a perditis ista commissa sunt, ibi*

ferventius atque perfectius unitas christiana profecit; et uberius laudatur Dominus, qui donare dignatus est, ut servi ejus passionibus suis lucrarentur fratres suos, et oves ejus mortifero errore dispersas in pacem salutis aeternae suo sanguine congregarent **(Epist. 185, n. 31)**. Id certe praesertim laboribus Augustini, membri inter alia omnia, quibus mysticum Domini corpus constabat, praecipui contigit. Is indefessa cura promovendis Ecclesiae rebus invigilabat, eamque laetitiam divina benignitate adeptus est, ut superstes adhuc sudorum suorum fructus perciperet, ac pacem atque concordiam primum Hippone, cujus urbis ac dioeceseos ei praecipue demandata erat cura, constitutam cerneret; deinde per totam Africam, ubi cum per se ipsum, tum per episcopos, quos ex sua institutione ac disciplina ei dederat, Ecclesiae magnum incrementum attulit **(Possid., in Vita August., c. 18)**. Hoc tamen opus in sua dioecesi non nisi multis post annis absolvit: ac de praesenti id tantummodo cognoscere est, basilicam quae illic Donatistarum fuerat, illis tunc aut post paulum ereptam esse **(Retract. libro 2, cap. 27)**. Cirtensis Ecclesia, tam dirum in modum ab haereticis vexata, pariter argumento fuit plurimum apud Deum valuisse servorum suorum poenas, quarum haud dubie intuitu ac merito Donatistas illius loci ad catholicam unitatem demum reduxit **(Epist. 144)**. At illud ante annum quadringentesimum duodecimum contigisse non videtur. Ex Collatione quoque discimus, Libertinae schismaticos omnes, nemine excepto, ad Ecclesiam rediisse **(Collat. Carthag. 1, cap. 116)**. Idem fuerat a plebe Bazaritana factum; ita ut Calipotius eorum episcopus cum omnes a se defecisse conspiceret, alio commigrare fuerit coactus **(Ibid., cap. 129)**.

5. Non alia sane de causa mare trajecerunt, et coram praefecto praetorii sisterunt sese nonnulli ex Donatistarum episcopis, quam ut legum latarum in ipsos mitigari severitatem rogarent **(Epist. 88, n. 10)**. Horum e numero Maximinum Sinitensem fuisse opinamur. Antequam autem is ex transmarina peregrinatione rediisset, Augustinus presbyterum Sinitum misit, ut Catholicorum ejus loci curam gereret, atque illic in sui juris domo positus injuria nemini illata catholicam pacem annuntiaret iis, quos eam audire delectaret: verum haeretici presbyterum crudeliter habitum hinc tandem ejecerunt **(Epist. 105, n. 4)**. Episcopi Donatistae, qui ad Comitatum venerant, ad tribunal praetoris adierunt, utque audirentur, et quidem in colloquio cum Valentino catholico episcopo ibi tunc reperto, magnopere flagitarunt, se non aliam ob rem venisse affirmantes **(Collat. Carthag. 3, cap. 124)**. Gesta de hoc negotio confecta sunt Ravennae tertio kalendas februarias anno quadringentesimo sexto **(Ibid., cap. 141)**. Eorum exemplum ex archivis transcribendum curarunt Catholici, quod in Carthaginensi collatione, ut hanc utrimque petitam fuisse ostenderent, recitari postularunt. Quapropter huic tempori adscribenda sunt illa Augustini apud Collationem verba: *Cum nuper in Comitatum venissent quidam illorum, apud acta etiam praefectoria dixerunt, audiri se velle, discuti velle* **(Ibid., cap. 110)**. Tunc igitur instabant illi, ut Valentinus catholicus antistes, qui tum apud Imperatorem aderat, secum disceptaret **(Epist. 88, n. 10)**. At episcopus ille non eo consilio huc venerat, ut cum iis sermonem conferret, neque a coepiscopis suis ullum hac de re mandatum acceperat: ipseque adeo praefectus, quo judice haec agebantur, nulla auctoritate ad colloquium illud concedendum pollebat; eique, ut ex legibus adversus

Donatistas latis pronuntiaret, necesse erat. Interea assensus ille habendae collationi sic ab ipsis praebitus, in rem Catholicorum cessit; qui hoc titulo ad illam ab Imperatore obtinendam, licet nonnisi quatuor abhinc annis, opportune usi sunt **(Collat. Carthag. 3, cap. 110, et Brevic. Collat., capp. 4, 5)**. Nam et Marcellinus in edicto, quod ineunte anno quadringentesimo undecimo convocandae Collationis causa promulgavit, Donatistas eam ante brevissimum tempus apud Praefectorum tribunal petiisse testatur: et narrat Augustinus, illos causae propriae apud gesta praefectoria inconsultis ac temerariis quibusdam responsis nocuisse, eamque ob rem summa cura, ne in Collatione recitarentur, cavisse **(Brevic. Collat. 3, n. 5)**. In iisdem gestis Donatistarum vocabulum, quod illi postea repudiarunt, sibimet imponebant **(Collat. Carthag. 3, cap. 31)**.

6. Porro Maximinus Sinitensis post hoc iter unitatem catholicam amplexus est, quod supra observavimus **(Lib. 3, cap. 9, n. 6)**. Post illam quoque Donatistarum legationem factum est, ut de vexationibus Circumcellionum quererentur apud Donatistas ipsos clerici Hipponenses, epistola hanc in rem ad Januarium illorum in Numidia primatem data **(Epist. 88)**: cujus auctorem Augustinum stilus indicat. In hac primo ostenditur ex historia Caeciliani in compendium redacta, controversiam illam ad imperatores prius a Donatistis, quam a Catholicis delatam; atque idcirco nihil esse cur iisdem Catholicis, quod Honorii opem implorarint, vitio vertant: secundo, ferendis adversus eos legibus causam praebuisse Circumcellionum immanitates: tertio, has easdem leges impedimento non esse, quominus Donatistae perhumaniter habeantur a Catholicis, cum hos contra illi quibuslibet damnis

afficiant, malum pro bono rependentes. Ibi quoque calcis atque aceti, caeterarumque crudelitatum mentio fit. Quibus subjungunt, hoc sibi in desiderio esse, ut cum episcopis catholicis pacifice conferant Donatistae, quo discidium tollatur, non homines; seu quo homines non puniantur, sed corrigantur: illos quidem suam de colloquio voluntatem apud praefectos nequidquam professos esse, quia hoc eis propter leges jam latas judex concedere non poterat; sed apud Imperatorem non frustra id tentaturos, qui non obstrictus eisdem legibus, alias ferre in potestate haberet: caeterum collationem hanc se tantopere flagitare, non ut causa jam olim terminata iterum finiatur, sed ut eis qui nesciunt, jam finita monstretur. Sin talem disceptandi rationem minus probent, rogant ut saltem Hipponenses clericos coram se cum Donatistis ejusdem loci disputantes audiant, ac, si quid a veritate abhorrere videantur, eos doceant; aut denique sive per se ipsos, sive per alios in nefaria facinora, quae a suorum Circumcellionum exercitu perpetrantur, inquirant: ac ipsos ab caedibus, ab rapinis, ab excaecatione, si quidem ab illorum damnatione sibi temperandum putent, saltem prohibeant. His porro verbis epistolam claudunt: *Si autem querelas nostras contempseritis, nos minime poenitebit ordine pacifico agere voluisse. Aderit Dominus Ecclesiae suae, ut vos potius humilitatem nostram contempsisse poeniteat.* **(Ibid., n. 12)**.

CAPUT III. 1 *In Cresconium scribit Augustinus. 2 Paulum Cataquensem ad vivendi rationem episcopo dignam reducere frustra satagit. 3*

Scribit ad Emeritum, dolens eum schismate implicitum. 4 Opuscula tunc forte edita contra Donatistas tria. 5 Liber de Divinatione daemonum. 6 Sex quaestiones expositae contra Paganos, ad presbyterum Deogratias. 7 Expositio Epistolae Jacobi ad duodecim tribus. 8 Liber de Unico Baptismo, ad Constantinum.

1. Testatur quoque Augustinus in suis adversus Cresconium libris Catholicos expetiisse, ut in colloquium venirent secum Donatistae **(Contra Crescon., lib. 4, n. 83)**, quibus jam finitam esse causam demonstrarent **(Ibid. lib. 1, n. 6)**. Leges adversus haereticos illos ab Honorio jam quidem latae **(Retract. lib. 2, cap. 26)**, verumtamen adhuc recentes erant, cum opus hoc elucubravit **(Contra Crescon., lib. 3, n. 51)**; jamque illi Catholicos ob eas leges non minus calce et aceto, quam ferro et igne divexabant **(Ibid., n. 46)**. Cresconius ille de secta Donatistarum erat, ex laicorum ordine **(Ibid., lib. 1, n. 1)**, professione grammaticus **(Retract. lib. 2, cap. 26)**. Is cum Augustini librum in Petiliani litteras primum evolvisset, ea qua mediocriter instructus erat, scribendi facultate fretus, partes suas adversus Augustinum defendendas **(Contra Crescon., lib. 1, n. 2)**, necnon propugnandam Petiliani epistolam suscepit **(Ibid., lib. 4, n. 1)**. Quamvis autem Cresconius opusculum suum Augustino inscripsisset, ad ipsum tamen nonnisi multo postquam fuerat vulgatum pervenit **(Ibid., lib. 1, n. 1)**. Tum putavit Augustinus esse et urbanitatis, auctori rescribere; et officii ac muneris sui, defensionem veritatis non detrectare. Ergo Cresconium

quatuor libris confutavit: quorum in primo minime probandam esse docet simulatam illam Donatistarum modestiam, qua cum Catholicis disceptare de discidii causa nolebant; tum deinde, nullius vel adversarii eloquentiam vel dialecticam assertoribus veritatis esse metuendam. Ostendit praeterea, tametsi Donatistarum Baptisma verum esse Catholici concedant, hinc tamen colligi non posse, illud recte accipi ab iisdem schismaticis. In secundo demonstrat, nihil a Cresconio dictum, quo suus adversus Petilianum liber refellatur, quamvis forte ab illo didicerit non Donatistas ex Donato recte dici, sed Donatianos; et alias quasdam grammaticales nugas, quibus ille immorabatur **(Ibid., lib. 2, n. 2)**. Ubi iis Cresconii dictis, quae majoris momenti videbantur, satisfecit; ne imperitiores aliquid ab eo sine responsione praetermissum putarent; tertium adjecit librum in reliqua capita opusculi ab illo conscripti. In quarto demum libro illud de integro ex sola Maximianistarum historia a capite ad calcem dissolvit.

2. Epistolam ad Paulum episcopum non ante hoc tempus scriptam fuisse vel inde colligas, quod is cui inscribitur, multos ad Ecclesiam catholicam reduxisse laudatur **(Epist. 85, n. 1)**. Quia porro Paulum Christo genuerat Augustinus, idcirco illius agendi ratio praecipuo quodam jure ad suam Hipponensisque Ecclesiae curam spectare putabat. Is si, quemadmodum censet Holstenius, ac res ipsa videtur persuadere, idem sit, atque ille Paulus de quo mentionem facit in epistola ad Olympium **(Epist. 96, n. 2)**, Cataquae in Numidia episcopalem dignitatem gessit **(Epist. 97, n. 3)**. Hanc autem postquam est adeptus, Augustino multo plus doloris attulit, quam solatii. Etenim si non paucos e Donatistis

in Ecclesiae sinum collegit, adhuc longe plures inde corruptione morum dispersit. Ita vivebat mundanis negotiis implicatus, ut ab illo episcopatum quaestuosae artis loco haberi dixisses **(Epist. 85, nn. 1, 2)**. Ac Deus quidem ut Paulo, si tamen ulla in eo intelligentia fuisset, commonstraret, praeter animi divitias, quarum causa fuerat ad episcopatum adoptatus, nullas alias quaerendas esse, fecit ut ne quem e quaestibus odiosis fructum caperet: adeo ut nominibus, quae fisco debebat, solvendis impar, rebus omnibus suis cedere coactus sit **(Epist. 96, n. 2)**. Atqui nihilo secius institutum antea commercium, contra ipsarummet humanarum legum ordinem, repetiit, haud dubie cujusdam tunc temporis potentissimi, forsan Bathanarii, praesidio fretus. Atque ita magis magisque negotiis sese immersit, eamque arripuit vitae rationem, quam Ecclesiae suae tenuitas sustinere nullo modo poterat. Arbitratus est Augustinus sese ei, quem in Christo per Evangelium pepererat, magis quam alii debere salubrem mordacitatem charitatis, veraciter objurgando **(Epist. 85, n. 1)**. Quocirca eum monitis omnibus, quae eo conducere putavit, sanare conatus est. Verum frustra fuit. Itaque ab ejus, licet a nullo ecclesiastico judice damnati, communione semet sanctus Vir segregavit, tametsi ei fratris, collegae, atque episcopi titulum minime ademit. Augustini communionem per litteras poposcit Paulus, atque simul questus est, ipsum, quem etiam inexorabilem vocat, iis plus aequo credere, qui secum apertas inimicitias semper gesserant. Hac ipsa de causa epistolam, qua de agitur, severitatis juxta et charitatis plenam ad eum Augustinus scripsit. Cum eo se idcirco communicare nolle profitetur, quia ut ei aduletur, adduci non potest: cum necesse sit ipsum, si quidem vulneribus, quae Hipponensi Ecclesiae inflixit, mederi velit, a Domino curis et sarcinis

saecularibus expediri, atque ad vitam victumque revocari episcopali ordini convenientem. Procul dubio non multum fructus edidit haec epistola; quando Augustinus de hoc praesule, etiam vita functo, parum honorifice loquitur. Narrat eum, quo tempore cedere bonis coactus est, aliquanta pecunia, quae illi debebatur, recepta, ex agellis praeconis voce subjectis nonnullos tanquam Ecclesiae suae sub domus tum potentissimae nomine comparasse; ut etiam ex ipsis, cum more suo nil fisco solveret, nullas exactorum molestias pateretur **(Epist. 96, n. 2)**. Haec deinde praedia successori illius Bonifacio relicta. Quae quidem ille sine ulla forsitan controversia retinere poterat: sed ut erat sincerioris homo fidei, timuit ne coram Deo fraudis et injustitiae particeps haberetur. Quapropter maluit ingenue et aperte fateri, relictos sibi a praecessore fundos pecunia aerario debita emptos fuisse. Bonifacius autem jam inde a mense augusto anni quadringentesimi octavi ad episcopatum, ut suo loco dicemus, ascitus fuerat.

3. Nihil est dubii, quin severiores illas anni quadringentesimi quinti leges in Donatistas jam tum Honorius tulisset, cum Augustinus epistolam ad Emeritum Donatistarum Caesareensem episcopum scripsit **(Epist. 87, n. 8)**. Neque minus constat eam prius scriptam esse, quam habeatur Collatio, ubi Emeritus ille partis suae causam tam acriter, quam quisquam alius, defendit; quandoquidem eum Augustinus nonnisi ex fama cognitum sibi esse, in praedicta epistola testatur **(Ibid., n. 1)**. Fuerat apud schismaticos Baptismo initiatus, nec unquam in Ecclesiae catholicae gremio constitutus **(Sermone ad Caesar. Ecclesiae plebem, n. 2)**. Ea erat illius apud suos auctoritas, ut etiam celebrem

illam Bagaiensis concilii sententiam contra Maximianistas anno supra trecentesimum nonagesimo quarto composuisse creditus sit **(De Gestis cum Emerito, n. 10)**. Habebatur felici praeditus ingenio, honestis disciplinis excultus, liberaliter educatus **(Epist. 85, nn. 1, 10)**. Violentis suorum conatibus infensus erat, ac tantae denique probitatis, quanta in schismatico inesse posset. Augustinus iis, quae de illo cum laude spargebantur, fidem non invitus habuit; quinimo ut ea veritati congruerent, optavit. Etenim praecipuo quodam studio in eos propendebat, qui tales essent, qualis apud se depingebatur Emeritus: cumque illos crasso quopiam errore constrictos cernebat, quo mirabatur magis, hoc magis in illorum cognitionem atque colloquium venire cupiebat, ut eos ab hocce vitio liberaret. Quod ipsum in causa fuit, cur semel ac iterum ad eumdem Emeritum scriberet, quamvis magno locorum intervallo disjunctum: cum a viris fide dignis accepisset, fore ut ille sibi rescriberet **(Ibid., n. 6)**. Possidius quoque binas ad hunc episcopum litteras notat **(Possid., in Indic., cap. 3)**: quarum quidem primae exciderunt. Cum nullam ad has responsionem accepisset Augustinus, incertusque esset, suane epistola, an Emeriti responsio periisset; secundam illam, quae adhuc superest, adjecit. In hac ostendit, quam nullius roboris essent, quae in gratiam secessionis afferri poterant: et posteaquam Optati Gildoniani exemplo planum fecit, vel manifestissima, quae in aliqua communione perpetrantur scelera, cum legitimis de causis tolerantur, non aliis, quam propriis auctoribus, maculam inurere; eum ut sibi respondeat obtestatur. Utrum hac in re sancto Praesuli satisfecerit, nusquam legimus: verum postea insignem pervicaciam et obfirmatam in errore mentem prae caeteris Donatistis exhibuit.

4. Libris in Cresconium alia nonnulla adversus Donatistas opera, quae nostra aetate desiderantur, subjungit Augustinus. Primum quidem ad Donatistas libellum direxit, quo quidquid ad decidendam secessionis causam faceret, acta scilicet omnia, tum ecclesiastica, tum civilia, necnon omnes sacrorum codicum locos eis se traditurum pollicebatur; ut eos ad illa exposcenda impelleret. Ex iis, quorum in manus promissum illud incidit **(Retract. libro 2, cap. 27)**, quidam contrarium scriptum, in quo tantum se Donatistam nuncupabat, edidit. Quocirca suum Augustinus librum, quo eidem respondit, *Contra nescio quem Donatistam,* inscripsit **(Ibid., cap. 28)**. Quae autem promiserat, una cum libello, quo primum ea promissa fuerant, evulgans, totum hoc opus *Probationum et testimoniorum contra Donatistas* titulo donavit **(Ibid., cap. 27)**; utque magis vulgo innotesceret, illud basilicae Donatistis non pridem ablatae parietibus affixit. Cum vero lucubrationes paulo fusiores a plerisque nec legi quidem intellexisset: unam admodum brevem, pro innata sibi charitate, in lucem emisit, quo illius exscribendae facilitas eam per plurium manus traduceret, efficeretque ut memoriae nullo negotio mandaretur. Hujus opusculi titulus erat, *Admonitio Donatistarum de Maximianistis:* quod scilicet ex sola Maximianistarum historia demonstrabat, Donati factionem nullo fundamento, nulla veritate niti **(Ibid., cap. 29)**.

5. Eadem tempestate librum suum de Divinatione seu praedictione daemonum scripsit **(Ibid., cap. 30)**: cui occasionem dedit ejus cum laicis quibusdam christianis, qui apud eum magno numero aderant in diebus sanctis octavarum, quodam die mane ac priusquam divina mysteria celebrarentur,

habita collocutio **(De Divinatione daemonum, nn. 1, 6)**. Natum est argumentum ex rumore, quo destructio Serapidis templi, quod anno circiter trecentesimo octogesimo nono Theodosio imperante, Alexandriae eversum est, praedicta a mago quodam ferebatur. Hoc autem in colloquio Augustinus praedictae divinationis aliarumque similium, quae praenuntiari a daemonibus possunt, rationem afferre nisus est. Cum primum vero per otium licuit, quae tunc temporis dicta fuerant, chartis mandavit. In extremo eodem libro promittit, si quid Ethnici iis, quae ibidem disputavit, vellent opponere, se pro sua virili responsurum. Prius observat, idolorum cultum in dies singulos imminui, neque ullum esse annum, in quo non minor infidelium numerus, quam in superiore deprehendatur **(Ibid., n. 14)**.

6. Proximo postea loco in librorum suorum serie ponit Augustinus sex Quaestiones contra Paganos expositas **(Retract. lib. 2, cap. 31)**; quod nihilominus opusculum in excusis codicibus relatum est inter ipsius epistolas **(Epist. 102)**. Illud scribendi occasionem ipsi praebuit paganus quidam, quem cum eximie charum haberet, christianum fieri magnopere cupiebat **(Retract. lib. 2, cap. 31)**. Quasdam etiam ad eum litteras dederat, nec tamen ab eo quidquam ad illas responsi acceperat **(Epist. 102, n. 1)**; perinde quasi hominem Augustin sectatorem esse puduisset. Is demum presbytero Deo gratias, sex de religione quaestiones proposuit, quas partim se accepisse a Porphyrio philosopho jactabat. Porphyrium vero istum, a celeberrimo illo, natione Siculo, qui sub finem tertii saeculi vivebat, diversum putat Augustinus **(Retract. lib. 2, cap. 31)**. Propositas quaestiones presbyter statim a Carthagine ad Augustinum misit, ex cujus

ore solutionem illarum accipere, quam ipsemet eam tradere malebat. Cui quidem hac in re sanctus Doctor morem gessit, licet per id temporis occupatissimus: sed eum tamen epistola opusculo suo praefixa rogat, ut ipse ethnico illi ad omnia respondere ne gravetur; opusculum autem quod ipsi mittit, nonnisi iis quibus congruum judicaverit, ostendat. In extrema parte, cum praesentiret animo, eum qui quaestiones illas proposuisset, jam quidem de amplectenda Christi fide cogitare, sed prius quae in Scripturis obscura sunt velle sibi explicari; illum sedulo monendum duxit, ut jamjam christianus fiat, nec diutius haereat in quaestionibus, quales quasdam proposuerat: *Ne forte,* inquit, *cum exspectat ante Librorum sanctorum finire quaestiones,* quam sit Christianus, *prius finiat vitam istam, quam transeat a morte ad vitam. Sunt enim innumerabiles, quae non sunt finiendae ante fidem, ne finiatur vita sine fide. Sea plane retenta jam fide, ad exercendam piam delectationem mentium fidelium studiosissime requirendae, et quod in eis eluxerit, sine typho arrogantiae communicandum; quod autem latuerit, sine salutis dispendio tolerandum* **(Epist. 102, n. 38)**. Scriptionem illam proferebant Pelagiani, hoc in rem suam converti posse opinantes, quod ibidem legitur, Christum tunc voluisse hominibus apparere, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse, qui in eum fuerant credituri. Verum docet Augustinus, id se tantum de praescientia Christi dicere voluisse, quod convincendae Paganorum infidelitati, qui hanc objecerant quaestionem, sufficere videretur; cum aliunde, quidquid in eam rem facere posset, enucleandum suscipere nollet: caeterum ostendit haudquaquam illud ad Pelagianorum causam pertinere. Praeterea nonnullas ejusdem

loci dictiones, quamvis eas Pelagiani non objecissent, explanat **(De Praedest. sanctorum, n. 17-20)**.

7. Jam vero in suis Retractationibus opusculo superiori subdit Expositionem Epistolae Jacobi ad duodecim tribus **(Retract. lib. 2, cap. 32)**: quae quidem nihil erat aliud, quam adnotationum ad marginem textus ab illo adscriptarum, diligentia fratrum suorum concinnata collectio; et hinc tamen ad verborum hujus epistolae intelligentiam, adjumenti nonnihil accedebat. Verum istud opus nostra memoria non exstat. Huic deinde tres libri de Peccatorum meritis ac remissione, quibus Christi gratiam contra Pelagianam haeresim propugnare tum primum aggressus est, ab eo proxime subjiciuntur **(Ibid., cap. 33)**: cum tamen hos libros nisi post damnatum Coelestium, hoc est, quemadmodum infra demonstrabitur, anno quadringentesimo duodecimo, non scripserit. Quod cum ita sit, eum hac in re temporum ordini minus institisse constat; quandoquidem eosdem libros Collationis quoque breviculo, qui sane liber sub anni quadringentesimi undecimi finem, aut non ita multo post, editus est, longe praemittit.

8. Quod vero ad opus de unico Baptismo, de quo mox agit **(Ibid., cap. 34)**, id Collationem praecessisse, vel hinc manifestum esset, quod in eo nulla mentio ejusdem Collationis exstat. Verum eamdem rem id praeterea declarat, quod Donatistas probra, quae Marcellino et aliquot aliis Romanis episcopis ingerebant, hic negat ullis eos testimoniis probare conatos; qui tamen in Collatione nonnulla, tametsi commentitia, attulerunt **(De Unico Baptismo, n. 27)**. Ibidem quoque in errore cujusdam facti haeret **(Ibid., n. 28)**, cujus pene in omnium contra Donatistas librorum retractatione se

ipse reprehendit **(Retract. lib. 2, cap. 34)**: nimirum quod Felicis Aptungensis judicium ei, quod in gratiam Caeciliani Constantinus tulit, postponat. De quo quidem in Collatione necdum certior erat factus: at illum suum errorem jam tum cum eamdem Collationem in compendium redegit, agnoverat **(Brevic. Collat. 3, n. 42)**, et sane ante decimum octavum kalendas julias anni quadringentesimi duodecimi Librum de Unico Baptismo, sive de Unitate Baptismi, eo animo composuit, ut alteri ejusdem inscriptionis responderet **(Retract. lib. 2, cap. 34)**: cujus auctor quem ferebant esse Petilianum Cirtensem, non posse Baptisma, nisi in secta Donatistarum, legitime administrari contendebat. Hoc libro praeter ampullata verba, et incredibiles calumnias, nihil continebatur, quod esset consideratione aliqua dignum **(De Unico Baptismo, n. 1)**. Ea siquidem auctor adducebat argumenta ac testimonia, quae Catholicis potius faverent, quam suis **(Ibid., n. 10)**. Plures e Romanis episcopis idololatriae, sed sine ulla probatione, arcessebat **(Ibid., n. 27)**. Quod autem catholicos Cirtensis Ecclesiae praesules, probe cognitos, Manichaeorum haeresim sequi asseverabat **(Ibid., n. 29)**, eo ipso ostendebat planissime, quantum fidei aliis, quibus in ignotos utebatur, criminationibus tribuendum esset: quando Profuturum Cirtensem ante paucissimos annos defunctum, ejusque successorem Fortunatum adhuc superstitem, homines tam exploratae tamque spectatae innocentiae, tam atrociter insectabatur. Hunc librum presbyter quidam Donatista uni ex amicis Augustini, nomine Constantino, dedit; a quo illum sanctus Doctor allatum ad se, dum ruri esset, accepit, simulque, ut ejus confutationem scriberet, obnixis precibus rogatus est. Id amico negandum, tametsi jam saepius materiam illam tractasset, haud

existimavit; ratus bonorum librorum copiam augeri non sine fructu, tum ut facilius in omnium manus perveniant, tum vel maxime ut illis satisfaciant, qui vetus argumentum nova ratione propositum pro novo ducunt. Hoc autem opus ipsi Constantino inscripsit **(Ibid., n. 1)**. Libelli cujusdam supra meminimus, quem ea mente Augustinus ediderat, ut ad evertendum funditus Donatistarum adversus Ecclesiam catholicam impium ac superbissimum errorem, solam Maximianistarum historiam sufficere planum faceret. Huic autem et secundum ejusdem argumenti librum post aliquot annos adjunxit, sed priore multo prolixiorem et accuratiorem **(Retract. lib. 2, cap. 35)**: qui libri pariter interciderunt. Nihil quidem suppetit, unde queat memoratis operibus suum cuique tempus assignari: at ex ordine, quo in Retractationibus disponuntur, nobis duntaxat suspicari licet, eadem ab anno quadringentesimo sexto ad initium quadringentesimi undecimi fuisse elucubrata. Hoc ipso anno quadringentesimo sexto, ut nostra quidem fert opinio, bellum Rhadagaisi Gothorum regis exarsit. Tum vero Augustinus, cum Carthagine esset, non sine summo dolore audivit, quam inde causam obtrectandi christianae religioni captarent Romae infideles. At cito citius eosdem ignominia perfudit impii hujus convicii festinata profligatio.

CAPUT IV. 1 *Carthaginensis concilii anni quadringentesimi septimi placitum de episcopo plebibus ex schismate Donati conversis praeficiendo. 2 Ejusdem ad imperatorem*

legationi leges indultae. 3 Rogatistarum schisma Cartennensi oppido et vicinioribus locis contentum. 4 Vincentii apud Rogatistas episcopi praecipui epistolam Augustinus refellit.

1. Africanum concilium, quod anno quadringentesimo septimo celebratum est Carthagine, quaedam ad Augustini Donatistarumve historiam pertinentia ad nos transmisit. Fuerat a superioribus synodis prohibitum, ne novi episcopatus, eo episcopo renuente e cujus dioecesi distrahenda erat nova sedes, constituerentur. At praeterea voluit praesentis anni concilium, ut cum primatis, tum provincialis synodi consensus accederet **(Codice Canonum Afric., can. 98)**. A qua tamen lege eas Ecclesias eximit, quae cum in Donatistarum parte proprium habuissent episcopum, eumdem sibi ipsis ad unitatem reversis conservari postulabunt: quod eis sine ulla difficultate, nec exspectata synodo tribui jubet **(Ibid., can. 99)**. Sin autem mortuo praesule, plebs ejus vicinae dioecesi aggregari, quam ei successorem petere, satius putet; neque hoc ei negandum esse decernit. Dein etiam statuit, ut quas episcopus quisque plebes ad Ecclesiae societatem ante legem Honorii anni quadringentesimi quinti reduxisset, eas ipse tanquam jurisdictioni suae subditas episcopali jure gubernet: Ecclesiae vero eorum, qui post legem illam de unitate latam sive rediissent ad Catholicam, sive in haeresi permansissent, cum suis omnibus instrumentis ac juribus sint in potestate catholici illius episcopi, cujus in dioecesi positae erant. Planum igitur fit, Donatistarum ecclesias constituto per Unitatis edictum jure ad Catholicos pertinuisse. Tunc temporis plebs

Germaniae-Novae cum Maurentio episcopo lite contendebat **(Ibid., can. 100)**. Concilio visum est, episcopos utrimque deligendos esse, qui Thubursicam proficiscentes, maturum ea de re judicium ferrent. Elegit e vestigio Maurentius Xantippum, Augustinum, Florentium, Theasium, Samsucium, Secundum et Possidium: quos et concilium comprobavit, et provinciam Xantippo dedit, ut alios ad supplendum numerum necessarios a Germaniensibus nominandos curaret. Maurentius delectu suo satis indicabat haudquaquam juri suo se diffidere. Reperitur in Collatione Maurentius quidam Thubursicensis **(Collat. Carthag. 1, cap. 143)**, quem non esse alium a Germaniensi censet Holstenius. Ac fieri quidem potuit, ut Germania-Nova quondam in ejus dioecesi comprehensa fuerit, quamvis posterioribus temporibus una dioecesis ex ipsa sola constituta sit.

2. Idem concilium legatos ad Imperatorem misit Vincentium ac Fortunatianum espiscopos **(Cod. Can. Afric., can. 97)**, hunc forte Siccensem, Culusitensem illum, quibus una cum aliis legatis Ecclesiae causa in Collatione defendenda credita est **(Collat. Carthag. 1, capp. 138, 139)**. Legatis illis mandatum, ut ab Imperatoribus, totius provinciae nomine, peterent facultatem in Ecclesiae defensores instituendi advocatos, quibus, quoties in rem Ecclesiae judicarent, ad Praefectorum tribunalia, quae judicum secretaria vocat concilium, aditus sive ad supplicandum, sive ad intercedendum nunquam intercluderetur: quod jus olim provincialibus Ethnicorum sacerdotibus competebat. De caetero, puta, ut adversus Donatistas, Paganos, ac idololatriae superstitiones agerent, libera potestate donati sunt. Vulgo opinantur, concilii hujus precibus indultas fuisse duas illas

leges, quae decimo septimo kalendas septembris, datae, in unam coaluerunt **(Cod. Theod. de Epist. et Eccl., lege 38)**. Utraque autem Romae lata est anno quadringentesimo septimo, atque ad Porphyrium Africae proconsulem missa. Harum prior privilegia quaelibet sive Ecclesiae sive clericis concessa firmat, ac praeterea novam quamdam facultatem addit, Ecclesiarum scilicet et ecclesiasticorum privilegiorum defensores assumendi ex advocatorum numero, quemadmodum a concilio petitum fuerat. Porro secunda pars eas leges, quae contra Donatistas ac Manichaeos factae fuerunt, ratas haberi, atque in usum redigi mandat **(Ibid. de Haeret., lege 41)**. Insuper octavo kalendas decembris ejusdem anni quadringentesimi septimi Honorius legem ad Curtium praefectum praetorio scripsit, mandatis, quae Vincentius ac Fortunatianus a synodo Carthaginensi acceperant, apprime convenientem. Haec enim tum ad Ethnicos, tum ad haereticos, ac in his maxime ad Donatistas, Manichaeos, Priscillianistas, Coelicolasque pertinebat. Fuit autem ea lex nonis junii anno quadringentesimo octavo publice sub Porphyrii proconsulis programmate affixa Carthagine **(Sirmund. App. Cod. Theod., cap. 12)**. Ejus non minima pars duobus codicis Theodosiani locis inserta est **(Cod. Theod., de Haeret., lege 43 et lege 44, et de Paganis. lege 19)**, et nusquam non anno quadringentesimo octavo et decimo septimo kalendas decembris notata. At certum est Romae, unde praedicta lex data significatur, anno quadringentesimo octavo mense novembr non fuisse Honorium, sed Ravennae. Neque etiam Porphyrio proconsule anno quadringentesimo nono affigi potuit Carthagine; quandoquidem ei Donatus sub anni quadringentesimi octavi finem jam successerat. Quo etiam exeunte anno Theodorus

praetorii praefecturam gerebat: hac vero dignitate Curtius anno quadringentesimo septimo et ineunte quadringentesimo octavo potitus est.

3. Sub hoc tempus Vincentius Rogatista de Catholicis cum Augustino per litteras expostulavit: certe quidem non multo serius; nam in responsione Augustini, quanquam prolixa ac de secessione Donatistarum unice agente, nullum exstat vel minimum collationis Carthaginensis vestigium. Praeterea de facta cuilibet sub exitum anni quadringentesimi noni potestate deligendae religionis tacetur, tametsi litterae illae in defendenda legum quae latae fuerant severitate totae versentur. His adde quod nihil ibi de Stiliconis occisione legitur, nihil de iis quae subinde circumagente se anno supra quadringentesimum octavo evenerunt. Vincentius ille Rogati Donatianae partis episcopi, a quo Rogatense schisma **(Cont. Crescon., lib. 4, n. 73)**, brevissimum frustum de majore frusto praecisum est **(Epist. 93, n. 24)**, presbyter prius **(Ibid., n. 47)**, tunc vero temporis successor erat **(Ibid., n. 1)**, sedem suam Cartennis Mauritaniae Caesareensis oppido habens **(Ibid., n. 20)**. In Africa ipsa tot jam partes factae erant de parte Donati, ut eas non ipsi, si interrogarentur, Donatistae recenserent **(Ibid., n. 25)**. Regatenses porro, cum imperium capessivit Julianus, quod sub finem anni trecentesimi sexagesimi primi contigit, nondum desciverant a Donatistis **(Ibid., n. 12)**. Ab his autem illi ob suam defectionem dura valde atque acerba pertulere. Neque enim jussionibus tantum terrenarum potestatum in haereticos datis, sed etiam Firmi ducis, qui anno trecentesimo septuagesimo secundo rebellavit, tyrannide ad eorumdem Rogatistarum exitium abusi sunt Donatistae **(Cont. Litt. Petiliani, lib. 2, n.**

184): quos ob eam rem Firmianos illi vocitabant **(Epist. 87, n. 10)**. Mitiores quidem videri ipsi volebant, atque ab caeterorum Donatistarum saevitie abhorrentes: at hoc non tam christianae mansuetudinis studio, quam notae ipsorum imbecillitati tribuendum putat Augustinus. *Saevire,* ait, *vos nolle dicitis: ego non posse arbitror. Ita enim estis numero exigui, ut movere vos contra adversarias vobis multitudines non audeatis, etsi cupiatis* **(Epist. 93, n. 11)**. Ponens tamen eos evangelicam sententiam, *Si quis tibi voluerit tunicam tollere, et judicio tecum contendere, dimitte illi et pallium* **(Matth. V, 40)**, sic intelligere, ut persequentibus se non solum nulla injuria, verum etiam nullo jure resistendum putent; contendit Rogatum eorum auctorem, aut non ita intellexisse, aut certe quod intellexit non implesse; quippe qui de quibusdam rebus, quas suas illi dicerent, acerrima perseverantia, etiam forensi disceptatione conflixerit. Relictum ab eo gregiculum **(Epist. 93, n. 49)** apud Cartennas et viciniora loca curabat Vincentius, cum novem sive decem collegis et consortibus **(Ibid., n. 20-22)**.

4. Is Augustinum adolescentem et Carthagine studiis incumbentem, vivo adhuc Rogato, cognoverat **(Ibid., nn. 1, 51)**. Jam tunc animadverterat pacis in ipso ac honestatis amorem; cumque illum suscepta Christi religione sacris Litteris navare operam rescivisset, existimavit multo quam antea magis quietis avidum et appetentem, necnon ab omni violenter agendi ratione alienum esse. Quocirca de severitate, quae in Donatistas per leges precibus episcoporum catholicorum datas exercebatur, scripsit ad Augustinum, contendens ad amplectendam justitiam et unitatem cogendum esse neminem **(Ibid., nn. 5, 14)**: adversus inimicos

communionis nostrae, querelas Imperatori deferri illicitum **(Ibid., n. 13)**: neque in Evangeliis, neque apud Apostolos legi, quidquam a terrenis principibus contra Ecclesiae adversarios fuisse postulatum **(Ibid., n. 1)**: non contigisse aliquando, ut Apostolorum quispiam in alienas fortunas sub obtentu fidei invaderet **(Ibid., n. 11)**: et alioqui violentias illas in magnam hominum partem incassum adhiberi **(Ibid., n. 3)**; ac vereri se, ne hinc potius nomen Dei a Judaeis et Paganis blasphemetur **(Ibid., n. 26)**. Ecclesiae, ut in orbem universum semper cresceret ac dilataretur, datum negabat; eam contra asseverans posse in reliquo terrarum orbe exstinctam, una in regione servari **(Ibid., n. 21)**: quam in rem Hilari testimonium proferebat, Asianas decem provincias ex majori parte vere Deum nescire scribentis **(Ibid., nn. 31, 32)**. Pugnabat, eam partem in qua fides religioque christiana floret, si cum toto mundo comparetur, modicam videri **(Ibid., n. 22)**; adeoque Catholicae nomen non ex totius orbis communione interpretabatur, sed ex observatione praeceptorum omnium divinorum atque omnium Sacramentorum: quo sic videlicet Rogatensi particulae suae titulum Catholicae arrogaret **(Ibid., nn. 23, 49)**. Baptismum extra Ecclesiam administratum, nullum esse arguebat, tum martyre Cypriano teste, tum ipsius decessore Agrippino; et debere post haereticos baptizari **(Ibid., nn. 35, 36)**: *Nam et post Joannem,* aiebat, *baptizavit Paulus apostolus* **(Ibid., n. 47)**. Sciscitabatur, qua de causa, si Donati sectatores nequam atque haeretici erant, tanto tamen studio quaererentur a Catholicis, et sine difficultate ulla reciperentur **(Ibid., n. 46)**. Haec epistola ad Augustinum per catholicum virum ipsi probe cognitum perlata est: quapropter cum nullus esset dubitandi locus, quin eam scripsisset Vincentius Rogatista, suum ei

responsum misit **(Ibid., n. 1)**; atque id quidem satis amplum, non tam de Vincentii animo cogitans, quam de utilitate eorum, a quibus forsitan cum Dei timore legendum esset; ac futurum sperans, ut ex illo, si minus Vincentius, saltem alii fructum aliquem perciperent **(Ibid., n. 53)**.

CAPUT V. 1 *Melania senior in Africam venit. 2 Augustinus scribit ad Paulinum, a quo vicissim litteras accipit. 3 Calamensium idololatrarum insolentia et ferocitas. 4 Augustinum Nectarius pro reis Calamensibus suis civibus deprecatur. 5 Eorum ob scelus in aulam se confert Possidius. 6 Paulino rescribit Augustinus. 7 Necnon Memori episcopo, cui sextum ex libris suis de Musica mittit.*

1. Melania senior seu avia, matrona apud ecclesiasticos scriptores celebratissima, Romam ante aliquot annos, post traductum in Oriente longissimum temporis spatium, redierat, cum iter in Africam suscepit: ubi, qua moderatione unici filii mortem sustinuerit, testis fuit Augustinus **(Paulin. apud August., Epist. 94, n. 2)**. Haud sane videmus, qua id ratione referri queat in idem ipsum tempus, quo Albina ejus nurus eo cum universa familia trajecit, vergente scilicet anno quadringentesimo decimo. Nam si filius ejusdem Melaniae Publicola etiam tum in vivis egisset, Albina illius uxor eam potius, quam filiam Melaniam juniorem, aut Pinianum

generum comitata esset. Praeterea Publicolae obitum secutus est Calamensis tumultus, cui causam post annum quadringentesimum octavum datam nullam deprehendimus. Atque ista quidem ratio prohibet, quominus mortem Publicolae in anni quadringentesimi decimi exitum rejiciamus: at praeter hanc alia est adhuc validior, quod nempe seditio illa Calamensis kalendis juniis et sexto idus ejusdem mensis Possidio praesente contigit: non igitur anno quadringentesimo undecimo, quo Possidius Carthaginensi collationi iisdem plane diebus intererat. Nec etiam tumultum illum anno quadringentesimo decimo collocare licet; quando per id tempus lex nulla adversus Ethnicos recens erat promulgata; cum tamen scelus contra recentissimas leges factum dicat Augustinus **(Epist. 91, n. 8)**. Ac ipse quidem proxime post illas turbas Carthagine hiemavit **(Epist. 121, cap. 3, n. 14)**; cum contra hiemem, quae anno quadringentesimo decimo coepit, Hippone traduxerit **(Epist. 124, nn. 1, 2)**. Quid sit causae, cur praedictam seditionem anno quadringentesimo octavo ponamus, non autem quadringentesimo nono, a nobis postea explicabitur. Ipsam anno trecentesimo nonagesimo nono contigisse auctor est Baronius: at praeter argumenta quibus ea sententia labefactatur, asserere nobis haud integrum est, anno trecentesimo nonagesimo octavo, in Africam venisse Melaniam. Verum his majorem lucem series historiae allatura est.

2. Ipsa fortassis Melania in Africam veniens Augustino secum attulit Paulini litteras priores illas quibus nascentem Publicolae virtutem jam abunde laudaverat, antequam epistolam eidem ineunte anno quadringentesimo octavo

scriberet, quae incipit, *Lucerna semper est pedibus meis verbum tuum* **(Epist. 94)**. Et quidem Publicolam in Africa excessisse minime traditum habetur; constat solum, id, dum mater ejus ibidem versaretur, evenisse. Quas lacrymas huic morti dederit illa, quam pias, quamque moderatas, vidit Augustinus; nec temperare sibi potuit, quin ea de re ad Paulinum scriberet, eique significaret, sibi non tam videri Melaniam unici filii mortem lugere, quam quod nondum is penitus saecularem pompam ac vanitatem abjecisset **(Ibid., nn. 2, 3)**. Simul ex eodem Paulino sciscitabatur, quamnam beatorum post resumpta corpora futuram in coelo actionem putaret **(Ibid., n. 4)**. Cum eo etiam agebat de felici illo otio ad percipiendam vel disserendam christianam sapientiam necessario, quo Paulinum, cujus tamen incredibiles occupationes postea didicit, tum gaudere existimabat **(Epist. 95, n. 9)**. Epistolam hanc sub anni quadringentesimi octavi initium Quinto diacono perferendam dedit **(Epist. 94, n. 8)**. Etenim Romae jamdudum erat Quintus, cum eo Paulinus ad invisenda Apostolorum martyrumque monumenta annuo more post festa Paschatis adventavit **(Ibid., n. 1)**. Pascha autem anno quadringentesimo octavo in quartum kalendas aprilis incidebat. Hanc igitur epistolam ibidem Paulinus accepit; neque tamen prius eam legit, quam Formiis esset; quo in loco domum repetens diem integrum subsistere statuerat: eo quod per strepitus, qui Romae vitari nequeunt, eam ibi non licuisset, ad explendum desiderium, continenter legere. Quod sane argumento est, litteras illas, quae nunc desiderantur, peramplas fuisse atque a Paulino libelli nuncupatione jure donatas **(Ibid.)**. Eas non vulgaribus elogiis commendat in sua responsione, quam satis praecipitanter idibas maiis scripsit; cum Quintus eum pridie ejus diei, quo reipsa profectus est,

discessus sui admonuisset **(Ibid., n. 8)**: ex quo factum, ut quibusdam Augustinianae epistolae capitibus satisfacere oblitus sit **(Epist. 95, n. 9)**. Cum summo demissionis ac pietatis sensu disserit de beatorum in futuro saeculo actione post resurrectionem, eoque loci sanctum Praesulem, a quo suam hac de re sententiam rogatus erat, magnis laudibus exornat **(Epist. 94, n. 6)**.

3. Lex octavo kalendas decembris anno quadringentesimo septimo data Carthagine, uti diximus, non ante nonas junias anni quadringentesimi octavi promulgata est **(Sirmund., Append. Cod. Theod., cap. 12)**. Videtur autem prius in Numidia ejus facta esse promulgatio, si quod Calamae kalendis juniis contigit **(Epist. 91, n. 8)**, ad hunc annum potius referre libeat, quam ad subsequentem: quam in opinionem haec nos adducit observatio, quia videlicet exortum de illa seditione negotium nondum confectum erat extremo martio anni ab eadem proximi **(Epist. 104, n. 1)**. eam ergo, si quidem anno quadringentesimo nono ponatur, Possidius apud Comitatum adhuc mense aprili anni quadringentesimi decimi versabatur; atque ita vix ille redierat in Africam (quod profecto nemo facile crediderit), cum ad Imperatorem a Carthaginensi concilio die decimo octavo kalendas julias anni ejusdem quadringentesimi decimi legatus est. At, sive octavo, sive nono supra quadringentesimum anno, res ita Calamae se habuit. *Contra recentissimas leges,* inquit Augustinus, *kalendis juniis, festo Paganorum sacrilega solemnitas agitata est, nemine prohibente, tam insolenti ausu, ut quod nec Juliani temporibus factum est, petulantissima turba saltantium in eodem prorsus vico ante fores transiret ecclesiae. Quam rem illicitissimam atque indignissimam*

clericis prohibere tentantibus, ecclesia lapidata est. Deinde post dies ferme octo, cum leges notissimas episcopus ordini replicasset, et dum ea quae jussa sunt, velut implere disponunt, iterum ecclesia lapidata est. Postridie nostris ad imponendum perditis metum, quod videbatur apud Acta dicere volentibus, publica jura negata sunt. Eodemque ipso die, ut vel divinitus terrerentur, grando lapidationibus reddita est; qua transacta continuo tertiam lapidationem, et postremo ignes ecclesiasticis tectis atque hominibus intulerunt; unum servorum Dei, id est, monachorum, *qui oberrans occurrere potuit, occiderunt, caeteris partim ubi potuerant latitantibus, partim qua potuerant fugientibus, cum interea contrusus atque coarctatus quodam loco se occultaret episcopus, ubi se ad mortem quaerentium voces audiebat sibique increpantium, quod eo non invento gratis tantum perpetrassent scelus. Gesta sunt haec ab hora ferme decima usque ad noctis partem non minimam. Nemo compescere, nemo subvenire tentavit illorum, quorum esse gravis posset auctoritas, praeter unum peregrinum, per quem et plurimi servi Dei,* id est monachi, *de manibus interficere conantium liberati sunt, et multa extorta praedantibus; per quem clarum factum est, quam facile illa vel omnino non fierent, vel coepta desisterent, si cives, maximeque primates ea fieri perficique vetuissent.* **(Epist. 91, n. 8)**. Dicit alio in loco Augustinus, infelici vulgo ad diripiendum exposita fuisse ea, quae alendis pauperibus religiosissimis, monasterio scilicet Possidii cura instituto, reposita fuerant; sanguinem quoque eorum, uno ex illis interfecto, fusum fuisse **(Ep. 104, n. 5)**. Idem significat, tumultum illum non aliunde ortum, quam ex quibusdam simulacris argenteis, quae abs se conflata vel servare, vel adorare, vel cultu ac honoribus sacrilegis publice prosequi

peroptabant. Erat igitur in culpa tota civitas, cum ii soli minus caeteris rei essent, qui ne in inimicos Ecclesiae, quos in illo oppido plurimum posse noverant, in se concitarent, Deo episcopum et monachos precibus commendare sat habuerunt **(Epist. 91, n. 9, et Epist. 104, n. 17)**. Unde ignavos istos et meticulosos homines e Christianorum tamen numero fuisse non levis conjectura est. Et sane Augustinus in publicum illud peccatum ex his non paucos incidisse memorat, sive quod opem ecclesiae conflagranti non tulissent, sive etiam quod ex illa sacrilega Paganorum praeda nonnihil abstulissent: qui tamen postea culpam suam confessione, precibus ac poenitentiae luctu eluerunt **(Epist. 104, n. 9)**. Hanc historiam ad annum trecentesimum nonagesimum nonum post latas ab Honorio leges adversus idololatras refert Baronius **(Baronius, ad annum 399, n. 78)**. Nihilominus Paganorum festa legibus anni trecentesimi nonagesimi noni minime proscribebantur; quinimo lege decimo tertio kalendas septembres anni trecentesimi nonagesimi noni data firmabantur **(Codice Theod., de Paganis, lege 17)**. Qua observatione inducti quidam, eorum proscriptionem legi ad Curtium inscriptae **(Ibid., lege 19)**, tanquam omnium in eam rem primae, adscribunt.

4. Calamam non ita multo post tam impium facinus Augustinus proficiscitur. *Ut nostri,* inquit, *in tam gravi dolore vel consolarentur afflicti, vel sedarentur accensi; quantum potuimus, quod in tempore oportuisse existimavimus, cum Christianis egimus. Deinde etiam ipsos Paganos, mali tanti caput et causam, petentes ut ab eis videremur, admisimus, ut hac occasione admoneremus eos, quid facere deberent, si saperent, non tantum pro removenda praesenti*

sollicitudine, siquidem non injuria metuebant, ne pro tanto scelere poenas quam gravissimas darent, *verum etiam pro inquirenda salute perpetua. Multa a nobis audierunt, multum etiam ipsi rogaverunt; sed absit, ut tales servi simus, quos ab eis rogari delectet, a quibus noster Dominus non rogatur* **(Epist. 91, n. 10)**. Nectarius, cujus fecimus supra mentionem, inter praecipuos cives ejusdem urbis numerandus, ethnicus ipse **(Epist. 90)**, licet patre saltem ante obitum christiano **(Epist. 91, n. 2)**, cum patriam suam ob illam seditionem, cujus quidem participem eum non fuisse credibile est, tanto periculo obnoxiam cerneret, ad Augustinum, fratris eum vocabulo compellans, scripsit: fassusque Calamam juxta leges severissimae poenae ream teneri; illum, ut amorem mansuetudinis episcopo tantopere convenientem prae se ferat, obtestatur. Rerum, quae perierant, plenam offert atque integram reparationem: ac ne innocentes cum nocentibus involvantur, neve supplicia adhibeantur, exposcit **(Epist. 90)**. Arrepta occasione ex eo, quod in patriam ostendebat, studio, illum adhortatur in sua responsione Augustinus, ut et veram patriam diligat, et christianam religionem tam sanctam tamque salutarem amplectatur. De Calamensi vero seditione respondet, statuisse episcopos eam animadversionem prosequi, quae reliquas urbes ab imitando hocce teterrimo exemplo deterreret, neque tamen limites transiliret lenitatis christianae ac episcopalis, cui quidem non injurias ulcisci propositum est, sed peccantium correctioni salutique consulere **(Epist. 91, n. 6)**; demum reis vitam, vitaeque conservandae necessaria subsidia, tametsi resipiscere nollent, relinquere, iis tantum ademptis quibus ad malefacta abutebantur; imo quod ad inquisitionem pertinebat, quidquid non posset nisi vi tormentorum exprimi, puta

quinam primi seditionis auctores fuissent, omittere. At vero cum id Imperatoris et civilium judicum in manibus et arbitrio esset; subdit, si Deo placuerit, ut illud crimen vel severius puniatur, vel in praesentiarum per graviorem ipsius iram impunitum remaneat, tum episcopis nihil aliud permissum iri, quam divino consilio mentem submittere; ac se ipsos inde consolari, quod eam rem efficere conati fuerint, quam optimam factu atque utilissimam judicarant **(Ibid., n. 9)**. Epistolam hanc octo fere mensibus ante sextum kalendas apriles, hoc est, sub mensis augusti initium, exaravit **(Epist. 104, n. 1)**; cui per totum illud temporis spatium non respondit Nectarius. Quod quidem satis commode in annum quadringentesimum octavum quadrat; quo tempore, ut videbimus, vulgo contendebant divulgabantque, leges quae florente Stilichone datae fuerant, ab ejus nece quae hoc anno mense augusto contigit, fuisse antiquatas. Quapropter Nectarius ratus fortasse, tum eam ob causam, tum ob turbas hoc ipso tempore exortas, futurum ut Calamensis tumultus excideret, Augustino instare supersedit.

5. Erat adhuc in Africa Possidius, cum ad Nectarium Augustinus scripsit **(Ibid.)**: at postea trajecto mari ad imperialem aulam se contulit, causam suam contra Calamenses idololatras acturus, quos verius sanctiusque diligebat, quam qui eorum crimen impunitum esse voluissent. Quandonam illud iter susceperit, non reperimus. Verumtamen cum Augustinus sexto kalendas aprilis, utrum ille impetrasset quidquam, nondum comperisset, credi non absurde potest, nonnisi hoc vertente anno, vel etiam sequenti ineunte profectum esse. Et reipsa quae per Possidium ipsum, aut sane haud multo post ejus profectionem missa est ad

Paulinum epistola **(Epist. 95, n. 1)**, haec per hiemem, quam Augustinus Carthagine traduxit **(Epist. 121, n. 14)**, scripta est. Ea porro epistola illi respondet, quam ad se a Paulino idibus maiis datam diaconus Quintus detulerat, quemadmodum ex ipsis ejusdem Paulini verbis in ea citatis intelligere est. In eadem non sine doloris sensu necessitatem, qua Possidius in Italiam pertrahebatur, indicat; nec tamen aliter exprimit, quam dicendo, infirmorum servire languoribus, eum tanto imperiosius cogi, quanto periculosius aegrotant. Attamen profitetur sibi solatio esse laetitiam illam, quam ex Paulini conspectu capit Possidius. Ex eo loco intelligamus licet, quo animo tam frequenter ad Comitatum sancti illi Africani antistites proficiscebantur. Testatur ibidem Augustinus, se facile solo vivendi Paulini desiderio ad navigandum in Italiam inductum iri, ni muneris sui officiis detineretur. Dum autem de rebus, quae Possidium ad profectionem Italicam impellebant, loquitur: *Utrum exerceamur his,* inquit, *an potius plectamur, nescio; nisi quod non secundum peccata nostra facit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis, qui tanta solatia doloribus miscet, agitque mirabili medicina, ne amemus mundum, ne deficiamus in mundo* **(Epist. 95, n. 1)**.

6. Deinde litteris Paulini respondet **(Ibid., n. 2 seqq.)**: cumque idem sanctus dixisset, satius esse quo pacto hic vivere deceat, quam quis noster futurus sit in coelo status, inquirere; hanc Augustinus arripit occasionem proponendae quaestionis, haud levis, ut ipsi quidem videbatur, momenti, qua scilicet ratione vivendum sit inter eos ac propter eos, qui nondum a cupiditatibus soluti sint et liberi: atque hinc animi sui in multis vitae officiis sollicitudinem, anxietatem ac timorem

professus, rogat ut ea de re communicet cum viro quopiam vere pio, seu mansueto, ut loquitur, cordis medico, quem aut Nolae ubi degit, aut Romae quo singulis annis pergit, repererit; quodque ipsi Dominus aperuerit, scribat sibi. Postea vero delabitur ad statum resurrectionis, in iis maxime quae ad corpus pertinent. Atque etiam quaestionem agitat, num Angeli habeant corpora suis officiis accommodata; quod Paulinus eos esse creaturas simpliciter spirituales, tanquam rem certam posuisset. Orat igitur, ut beatus ille vir sibi tum ea de re, tum de alio capite in superiori sua epistola circa christianum otium ad capessendam sapientiam proposito satisfaciat: quandoquidem Paulino per maturatum Quinti reditum ad omnia respondere neutiquam licuerat. Putant hanc ipsam esse de forma resurrectionis epistolam **(Epist. 121, n. 14)**, quam ad secundam Paulini consultationem rescripserat Augustinus, in qua tractaverat de membrorum usu; et quam sibi iterum ut mittat, petit ab eodem Paulinus: quamvis eam brevem fuisse significet **(Epist. 95, n. 7; Epist. 149, n. 2)**. Quippe illam non aliter brevem ab eo dici manifestum est, quam comparate ad ea scripta quae libros conficiunt. Brevem quoque, pro dogmatis fidei quibus erat referta, dicere haud dubie licebat.

7. Inter antistites Augustino litterarum officiis conjunctissimos erat Memor, seu Memorius, Juliani illius pater, qui postea in Pelagianorum haeresim misere prolapsus est **(Contra Julianum, lib. 1, n. 12)**. Sed infelix filii casus nequaquam impedimento fuit, quominus ejus parentes tanquam catholicos christianos semper honorabiles Augustinus habuerit, reputaveritque in hoc fortunatos, quod ante defuncti sint, quam haereticum filium viderent **(Operis imperfecti lib. 1, cap. 68)**. Memor igitur litteras ad

Augustinum scripserat amoris juxta et honoris plenas, petens libros ab eo compositos de Musica **(Epist. 101)**. Hos castigaturum se, necnon illi missurum, sanctus Doctor receperat. Sed cum esset negotiis districtissimus, non solum ei non vacavit huic emendationi incumbere; sed nec illos quidem, saltem quinque primos, nisi aegre reperire potuit: adeo spatium indulgendi hujusmodi relaxationibus ei suae occupationes negabant. Cum tamen Possidium in eam regionem proficisci nollet, quin illum in cognitionem Memoris induceret, abeunti sextum librum ipsi deferendum tradidit; adjecit quoque epistolam, in qua nonnulla de disciplinis edisserit, quae falso plerumque, cum absit vera pietas, liberales vocitantur: ac Memorem rogat, ut ad se Julianum filium tunc diaconum mittat secum tantisper commoraturum. Sciscitatus ab eo fuerat Memor, quibusnam numeris consisterent Davidici versus: ingenue fatetur id sibi ignotum esse, utpote hebraici idiomatis imperito; sibi tamen ab hujusce linguae doctis affirmatum, illos omnino certis numeris constare.

CAPUT VI. 1 *In Stilichonis auctoritatem succedit Olympius. 2 Huic in Bonifacii Cataquensis episcopi negotio litteras mittit Augustinus. 3 Bonifacii episcopi quaestiones ab Augustino exponuntur. 4 Post Stilichonis necem tumultuantibus Ethnicis et Haereticis perturbatur Ecclesia. 5 Novae in eos leges ab*

Imperatore obtentae. 6 Donatum rogat Augustinus, ut lenitatis christianae memor, Donatistas sic data sibi potestate coerceat, ut non occidat. 7 Ad Italicam de videndo Deo ac de Urbis obsidione scribit.

I. Cum Honorius extremo maio Roma profectus esset, accepta prius in matrimonium Thermantia Stilichonis secunda filia, quemadmodum anno trecentesimo nonagesimo octavo Mariam ejus natu majorem duxerat: ubi Ticinum pervenit, gravissima coorta seditione milites praecipuis Imperii praefectis necem attulere: cujus quidem tumultus hic exitus fuit, ut in vincula conjiceretur ipse Stilicho, et Ravennae decimo kalendas septembres anni quadringentesimi octavi jugularetur. Olympium Stilichoni exitium creasse, communis est historicorum consensus, quorum illum propterea laudant alii, alii damnant. Christianum illum fuisse tradit Augustinus, qui et commendat ejus pietatem, eamque pro vera ac solida videtur habuisse **(Epist. 96, n. 1, et Epist. 97, n. 1)**. Erat ei cum illo litterarum consuetudo: quem forte ex episcopis Africanis, qui illum in aula viderant, atque ad promovenda sancta eorum concilia propensum experti fuerant, cognitum habebat. Zosimus illi, si vere christianum putabat, necessario infensus, ipsum christianae pietatis officiis assiduam dedisse operam fatetur; quamvis externam illam speciem contendat ei personae loco fuisse, qua et nequitiam tegeret suam, et Imperatoris voluntatem ad se pelliceret. Idem tradit, eum veluti quodam religionis officio aegrotos milites invisere solitum. Addit praeterea, Honorium per Imperii discidia in precibus istius Olympii fiduciam suam collocasse **(Zosimus,**

Historiae libro 5.) Vivente Stilichone jam tum amplissimos honores adeptus erat; eo autem caeso magistri officiorum, quem alii majorem palatii vocant, dignitatem obtinuit; ac tandem primus minister et rerum aulicarum arbiter est constitutus. Augustinus eum hoc honore dignum arbitratus est: cumque non ignoraret divinitus ipsum didicisse, non alta sapere, sed humilibus consentire **(Epist. 96, n. 1)**, minime dubitavit quin temporali felicitate sapienter ad aeterna comparanda merita uteretur; et, cum verus esset Ecclesiae filius, ei suam operam hoc majori sedulitate impenderet, quo plus in Imperio obtinebat auctoritatis. Itaque ubi primum ejus promotio in Africam nuntiata est, necdum etiam rei veritate plane comperta, hoc est, ut quidem videtur, ineunte septembri vel circiter, eidem Bonifacii causam commendavit.

2. Hic Bonifacius Cataquae in Numidia forsitan positae episcopus, Paulo illi successerat, cujus agendi rationem vidimus ab Augustino reprehensam **(Supra, cap. 3, n. 2)**. Paulus porro non solum quosdam agres pecunia a se fisco debita emerat sub alieno nomine, verum etiam fructus agrorum illorum sub Ecclesiae nomine percipiens, haudquaquam pependerat tributa, quibus ob eosdem fisco obnoxius erat. De his tributis persolvendis interpellatus videtur successor ejus Bonifacius. Et ille quidem cum posset immunitatem ab hac summa Imperatorem rogare, ac deinde bona quae praecessor ipsius comparaverat, et sub Ecclesiae nomine possidere jam coeperat, consequenter etiam ipse sine ulla disceptatione retinere; fraudem tamen fisco factam dissimulare non sustinuit, aut animum suum hac religione angi, ut bona dolo malo comparata retineret. Itaque qua ratione res peracta esset, declaravit; et eorumdem agrorum

usum ab Imperatore poposcit; satius esse ducens eos manifestae Principis benignitati, quam occultae praecessoris iniquitati, referri acceptos. Quin etsi contingeret, ut repulsam ea in re pateretur, servis Dei melius esse judicabat inopiae laborem tolerare, quam sibi necessaria cum conscientia fraudis obtinere. Jam ab Imperatore quosdam codicillos hac de re obtinuerat; idque ut videtur, Augustini, a quo fuerat Olympio commendatus, beneficio: sed tamen res non omnino ex animi sententia processerat **(Ibid., n. 3)**. Quapropter cum hi codicilli minime sufficerent: iis uti, quo posset alios impetrare, noluit Bonifacius. Quamobrem Augustinus ejus gratia Olympio scripsit, eumque rogavit, ut eidem episcopo ad obtinendum hoc beneficium faveret; vel sibi possessiones illas ipse peteret, quas postea Cataquensi Ecclesiae dono daret. Reperitur in Collatione Cataquensis illius Bonifacii mentio **(Collat. Carthag. 1, cap. 142)** Ex ea, quam in toto hoc negotio prae se tulit, conscientiae integritate, haud perperam augurabimur, eum ipsum esse Bonifacium a mendacio vehementer abhorrentem, ad cujus inquisitiones respondet Augustinus **(Epist. 98, n. 7)**: qui variis in locis de sancto fratre suo Bonifacio loquitur **(Epist. 97, n. 3)**; ac testatur alicubi, apud illum sese anno circiter quadringentesimo decimo quarto fuisse **(Epist. 149, n. 2)**.

3. Quod vero spectat ad quaestiones Bonifacii, hae duae erant. Prima scilicet, utrum parentes liberis suis parvulis, quando eorum sanandorum causa vel remedia superstitiosa vel inanium deorum sacrificia adhibent, detrimenti quidpiam afferant: cum negaret intelligere se, quid esset, quod infantibus ad vivificas Baptismatis aquas oblatis parentum fides prodesset; si quidem eis illorum perfidia nihil

noceret **(Epist. 98, n. 1)**. Defendit Augustinus, parvulis spiritualem vitam eripi a parentibus nullo modo posse: dein locis quibusdam abstrusioris intelligentiae ex Cypriano petitis respondet. Observat praeterea, infantes ab iis quidem, quorum gestantur manibus, si vere fideles sint, offerri ad Baptismum; sed maxime tamen ab universa sanctorum atque fidelium societate. Id autem cum sentire Bonifacius videretur, parvulos ab originali macula non expiari, nisi ab utroque parentum ad salutiferas aquas delatos; ei Augustinus posse quoque illos a quibuslibet offerri ex constanti Ecclesiae usu demonstrat. Altera Bonifacii quaestio erat, qua ratione parentibus, dum ad sacros fontes parvulos sistunt, eos credere, itemque ad alias, quae fieri solent, interrogationes, respondere liceat **(Ibid., n. 7)**. Haec ei quaestio, propterea quod a mendacio multum abhorrebat, videbatur difficilis. Augustinum in litterarum calce rogabat, ut suis dubitationibus responderet, in id non sola consuetudinis auctoritate, sed argumentis ex ipsa ratione adductis. Ipsi igitur ut cumulate satisfaciat Augustinus, usus ecclesiastici rationem, quoad erat necessum, exponit.

4. Quae Stilichonis casum in aula consecutae sunt turbae, eaedem alias quoque in Africana Ecclesia turbas continuo pepererunt. Namque Pagani et Donatistae leges vivente Stilichone latas cum eo simul exstinctas palam jactabant **(Epist. 97, n. 2, et Epist. 100, n. 2)**; utpote quae sola hujusce ministri auctoritate, Imperatore inscio aut etiam invito, promulgatae fuissent; atque adeo jam nihil valere eas sanctiones, quae vel ad haereticos reprimendos vel ad idola confringenda pertinerent: quin etiam vulgata fuit a Donatistis falsa quaedam Honorii in eorum gratiam indulgentia **(Epist. 105, n. 6)**. Vani hujuscemodi rumores ab Ecclesiae adversariis

sparsi dissipatique, totam Africam subito pervaserunt, et ingentes ubique tumultus edere, ac animos adversus antistites ita concitare coeperunt, ut illi de salute sua non essent ullo modo securi. Tum porro necati sunt a Paganis aut haereticis mense circiter septembri Severus et Macarius: Evodius autem, Theasius ac Victor episcopi verberibus ac plagis excepti fuere **(Codice Canonum Afric., can. 106)**. Appendicis ad codicem Theodosianum decima quarta constitutio si tota ad ea, quae per Africam eo tempore gesta sunt, spectat; ibi manifesto videre est episcoporum alios per vim ex suis aedibus, imo etiam e templis abstractos, ac diversis insuper suppliciis affectos fuisse: alios vero minus quidem crudeliter, sed magis contumeliose tractatos; quippe quibus capillorum pars evulsa, et variae in christianae fidei probrum ac dedecus illatae sunt injuriae: atque haec scelera, tametsi mediis in urbibus perpetrata magistratuum cognitionem fugere non poterant, nullis tamen poenis coercita ab illis esse, ac ne quidem perlata in notitiam Imperatoris.

5. His permoti in Carthaginensi synodo episcopi, e suo collegio Florentium ac Restitutum tertio idus octobris in aulam adversus idololatras atque haereticos destinarunt **(Ibid.)**. Nec videtur aliud innuisse Augustinus, cum ab episcopis ad Imperatorem missis indicari posse tradit viam aliquam his malis occurrendi, prout communi collegarum consilio diligentius deliberatum fuerat, quantum temporis permittebat angustia **(Epist. 97, n. 3)**: sibi vero consilium cum illis communicare non licuisse **(Ibid., n. 2)**. Quibus verbis Carthaginensi illi synodo, quam provincialem tantum fuisse satis verisimile est, ipsum non interfuisse declaratur. Simul etiam affirmat bene multos antistites ingenti

illo Ecclesiae tumultu ac trepidatione, ut in aulam contenderent, ac propemodum fugerent, coactos **(Ibid.)**: cum hi procul dubio, qui vexabantur atrocius, sese legatis synodi adjunxissent. Ii Roma transire constituerant. Horum quidem incommodorum in epistola, quam ad Olympium de Bonifacio scripserat Augustinus, nulla fuerat facta mentio; necdum enim illa contigisse audierat. Sed cum postea litteras Olympii accepisset, eum ultro compellantis, ut de rebus Ecclesiae commodo necessariis, quo procurandis illis operam navare suam posset, ab eo certior fieret **(Ibid., n. 1)**: opportunam tandem episcopo Severo procurante occasionem nactus **(Ibid., n. 3)**, Milevitani scilicet presbyteri, qui urgente necessitate pro salute civis sui ad illas partes proficisci, quanquam media hieme, compellebatur, eo usus est tabellario, ut epistolam alteram Olympio mitteret, qua illi, quam necessarium esset Ecclesiae Africanae praesidium, quod eidem ab ipso sponte oblatum fuerat, exponit. In illo quantum fiduciae reponeret, ea re demonstrat, quod non dubitet simul commonitorium, quo quid agendum censeret explicabat, ad eum perferendum dare, quod episcopis, posteaquam in aulam pervenerint, reddat **(Ibid., n. 4)**. Etenim putabat fore, ut illi a presbytero, quanquam itineri priores se dedissent, praeverterentur. Sic tamen consilia sua confert, ut quibus viis Ecclesiae consuli commodius possit, praesulibus iisdem relinquat exponendum. At vero petit, obsecrat, flagitat, ut ipse publicis quamprimum documentis declaret, leges, quae in Paganos, haereticosque propositae fuerant, ab Imperatore volente ac sciente fuisse profectas, nec proinde illas Stilichonis morte potuisse abrogari; operae pretium esse, ut sine ulla procrastinatione id fiat, nec adventu quidem episcoporum in aulam exspectato **(Ibid., n. 3)**: propterea quod

ea procella in salutis periculum adducerentur infirmi complures, quibus per vires fidei nondum licebat supra humana sese attollere. Ipse vero qua ratione difficillimis hisce temporibus animo comparatus fuerit, explicat in hunc modum: *Multum sane de quorumdam, neque paucorum fide firma et stabili gratulamur, qui ex occasione legum ipsarum ad christianam religionem vel catholicam pacem conversi sunt; pro quorum salute sempiterna nos in hac temporali etiam periclitari delectat. Propterea enim maxime ab hominibus nimium dureque perversis, nunc inimicitiarum graviores impetus sustinemus* **(Ibid., n. 4)**. Quamvis asserat Augustinus epistolam illam suam media hieme exaratam **(Ibid., n. 2)**; non desunt tamen qui ejus causa (procul dubio quanta licuit diligentia perlatae) factum censeant, ut legem hoc ipso anno octavo kalendas decembres datam, ac Donato id temporis in Africa proconsulem agenti inscriptam **(Codice Theod., de Haereticis, lege 44)**, sanciri curaret Olympius: qua quidem lege statutum intelligitur, ut si quis in religionem aliquid attentaret, sacramentave profanaret, expressis nominatim Donatistis, in eum ex legum jure animadverteretur. Decimo octavo kalendas ejusdem mensis jam fuerat ab Honorio prohibitum, ne quis ipsi fidei religionisque vinculo non conjunctus, hoc est, ex adversariis veritatis catholicae, ulla imperialis aulae munera capesseret **(Ibid., lege 42)**. Hinc Ethnicis eo tempore hujuscemodi honoribus interdictum fuisse testatur Zosimus **(Zosimus, Historiae lib. 5)**. Ad haec Honorius Theodoro praetorii praefecto edictum quinto kalendas ejusdem mensis dedit, quo defensores caeterique magistratus universos a communione catholicorum antistitum alienos a quavis concione sive in urbibus seu ruri habenda prohiberent,

universa loca, in quibus istiusmodi illiciti coetus celebrati essent, fisco addicerent; atque adeo illos proscriberent cogerentque ad solum vertendum, qui doctrinam ab ea, quam divinitus accepimus, condemnatam traderent **(Codice Theod., de Haereticis, lege 45)**. Hoc eodem die, si credendum Sirmundianae Appendici **(Append. Cod. Theod., cap. 9)**; vel kalendis decembris, si Codicis editioni standum **(Codice Theod., de Episcopis, lege 39)**, Honorius demandavit eidem Theodoro constitutionem aliam, qua disciplinam ecclesiasticam sancit ac firmat, edicendo, ut qui ab episcopis clericatu fuerint abdicati, vel eum suapte sponte deseruerint, ejus etiam privilegiis caderent, muniis oneribusque publicis laicorum instar mancipati; sed illis omnino aditus ad dignitates militares intercluderetur. Neque enim hominibus fideles praestare se ullo modo posse, qui fidem Deo fregissent.

6. Ex illis sane constitutionibus satis constabat, aulae voluntates ac studia in Ecclesiam catholicam nulla parte fuisse immutata. Quapropter haud erit absurdum credere, ad primam earumdem legum famam Augustinum Donato scripsisse epistolam illam, qua ei persuadere nititur, ut Donatistis eas leges, quas antiquatas praedicabant, vim suam adhuc obtinere quamprimum edicto significet **(Epist. 100, n. 7)**. De idololatris nihil addit, cum leges hoc anno latae ea de re verbis expressis non perinde praeciperent, atque illa, quae proxime sequenti promulgata est. Obnixe ac vehementer illum obsecrat, ut ne quem propter vim Ecclesiae illatam capitis damnet **(Ibid., nn. 1, 2)**. Quod utique in praeteritis criminibus necessum non erat, post legem decimo octavo kalendas februarias anni quadringentesimi noni datam; quippe quae,

quantum ad illa, capitalem poenam removeret; eadem tamen illis proposita, qui tale quidpiam in posterum attentassent. Donatus, uti videtur, proconsul haud ita pridem factus fuerat, cum litteras accepit ab Augustino. Intercedebat alteri cum altero vetus quaedam ac singularis necessitudo **(Epist. 112, n. 1)**: ita ut etiamsi Augustinus episcopali dignitate careret, Donatus vero gradum proconsulatu multo altiorem obtineret, huic tamen apud illum licuisset magnam libertatem usurpare **(Epist. 100, n. 2)**. Eumdem sincerissimum Ecclesiae catholicae filium appellat; putavitque dum is proconsulari auctoritate polleret, Africanae Ecclesiae datum divinitus, qui solatium ei adhiberet maximis in malis, ac inimicorum illius audaciam frangeret. Id unum ab ejus in justitiam studio metuebat, ne scilicet admissa contra Ecclesiam summa, quam merebantur, severitate, id est, extremo supplicio vindicaret. Quod ne committat, ipsum Jesu Christi nomine interposito obtestatur: hinc siquidem fore, ut ea clerici ad illum deferre jam non audeant, ac caeteris illud officii negligentibus impunita illa remaneant, insuperque ad eadem perpetranda accedat adversariis Ecclesiae nova audacia. *Corrigi eos cupimus,* ait, *non necari, nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec suppliciis quibus digni sunt exerceri. Sic igitur eorum peccata compesce, ut sint quos poeniteat peccasse* **(Ibid., n. 1)**. Nec minori studio eum admonet, ne Donatistarum vanissimam et impiae superbiae plenissimam sectam ita curet imperialibus legibus comprimi, ut vel sibi vel suis videantur qualescumque molestias pro veritate vel justitia sustinere: ideoque si quis eorum jussu ipsius attineatur, illum a Catholicis, ubi petierint, manifestissimis rerum certarum documentis apud Acta convinci atque instrui patiatur. *Onerosior est quippe,* inquit, *quam utilior diligentia,*

quamvis ut magnum deseratur malum, et magnum teneatur bonum, cogi tantum homines, non doceri **(Ibid., n. 2)**. Quoniam autem perspectis proconsulis hujusce dotibus atque ornamentis, existimabat Augustinus idoneum viri pectus, cui se Christus largissime infunderet, propterea desiderio ejus videndi quam vehementissimo tenebatur: verum ejus explendi, quoad ille magistratum gessit, quamvis Tibilim Hippone-Regio, ut par est credere, non admodum remotam venisset, occasionem nunquam est adeptus **(Epist. 112, n. 1)**. At ubi terrenis curis solutum illum ac liberum vidit, aliquid cum eo commercii coire dandis atque accipiendis ultro citroque litteris tentavit. In his ad studium virtutis, non humanae existimationis laudumve cupiditate, sed virtutis ipsius ac aequitatis amore inflammat. *Intuere,* ait, *ut coepisti, fortissima cordis acie Dominum nostrum Jesum Christum, et ab omni inani fastu omnino detumescens assurge in illum, qui non ventose allevat conversos ad se, sed certis fidei passibus innitentes atque ascendentes collocat in sempiterno fastigio coelestis atque angelicae dignitatis* **(Ibid., n. 3)**. Ei de patre in Ecclesiae gremio ipsius opera genito gratulatur. Supplicat etiam ut se conveniat, quo pari consilio laborent procurandae saluti quorumdam, praedia ejus in agro Sinitensi atque Hipponensi posita colentium; quibus ut interim scribat, eosque ad amplectendam Ecclesiae catholicae communionem benigne atque humaniter excitet, cupere se testatur. Quandonam proconsulari dignitate Donatus abierit, non liquet: id tamen planum est contigisse ante septimum kalendas julias anni quadringentesimi decimi; quo die datam ad Macrobium proconsulem Africae legem reperimus **(Codice Theod., de Indul., lege 6)**.

7. Quo tempore Augustinus Olympio alteram suam epistolam mittebat **(Epist. 97)**, qua legatos concilii significabat brevi Romam esse perventuros; hujus urbis obsessionem nondum audierat, cum illius nulla ibi fiat mentio: verum id non ita multo post evenit. Legimus siquidem Romae praesules Africanos exstitisse tum, cum eadem urbs ejusque confinia gravissimis premi calamitatibus ac damnis nuntiabantur **(Epist. 99, n. 1)**. Et certe si Zosimum audiendum putemus, necesse fuerit obsidionem illam in anni quadringentesimi octavi exitum referre **(Zosimus, Historiae lib. 5)**. Circumsessa Roma ad extremam ciborum commeatusque pecuniam, quam ipsa quoque pestis excepit, redacta est. Augustinum de miserrimo illius urbis statu docuerunt fratrum, ut indicat, episcoporum litterae **(Epist. 99, n. 1)**. Ex his quidem ille molesta et dura comperit, sed quibus addidit vulgatus rumor multo adhuc acerbiora. Accepit dein Italicae nobilis Romanae litteras, quae nihil prorsus ei hac de re nuntiabat. Id Augustinus, quem sua charitas non patiebatur fraternis aerumnis non affici, miratus est, sed nec illud minus, sanctos videlicet episcopos (Africanos haud dubie, qui tum in illis partibus versabantur) per domesticos Italicae non rescripsisse. Patet Urbis commercium tunc interclusum neutiquam fuisse. Unde intelligas id vel priusquam Alaricus Tiberis aditus occlusisset, hoc est, initio obsidionis, vel nonnisi illa jam transacta, factum. Eam rem pertinere ad expugnationem Urbis illam, quae anno quadringentesimo decimo contigit, opinatur Baronius. At vero lex contra haereticos Heracliano inscripta, quam non sine causa legatorum Africanae Ecclesiae precibus concessam volunt, diem octavum kalendas septembris, quo ipso tempore expugnata est Roma, prae se fert **(Codice Theod., de**

Haereticis, lege 51). Quo pacto igitur ibi tum, cum capta est, legati fuisse dicendi sunt? Nam quod ad annum quadringentesimum nonum, quo item anno Urbem Alaricus copiis cinxit, Afrorum antistitum in Italia, quod quidem legendo didicerimus, nullus fuit. Italicam illam, quam Augustinus religiosissimam ac merito laudabilem Dei famulam appellat **(Epist. 99)**, non abs re eamdem esse putamus, quam Chrysostomus, malevolorum exagitatus nequitia, per litteras ad operam suam componendis Orientalis Ecclesiae discidiis praestandam adhortabatur **(Chrysost., Epist. 70)**. Eam Romae tunc exstitisse disertis ille verbis indicat, sed praeterea nihil addit. Erant ei aetate nondum adulta liberi, quos, praeterita mariti mentione, in responso ad eam nunc misso salutat Augustinus **(Epist. 99, n. 3)**. Et hinc, jam ante ademptum illi fuisse conjugem, liquido constat; eamdemque hanc esse, quam de conjugis obitu in exordio alterius ad Italicam epistolae consolatur **(Epist. 92, n. 1)**, ubi ejus quoque liberis salutem verbis suis nuntiari jubet **(Ibid., n. 6)**. In hac porro totus ferme est in refellendis iis, qui Deum videri oculis corporeis posse affirmabant. Quinam isti essent, consulto non indicat: nam erat inter eos Africanus quidam episcopus, cujus nomini parcendum existimavit **(Epist. 148, nn. 1, 4)**: ac eorum aliqui cum antea tantum dixissent, Christo praestitum ut corporis intuitu divinam substantiam conspiceret, eo demum progressi fuerant, ut omnes post resurrectionem sanctos eodem modo visuros Deum assererent, imo istam etiam impiis videndi Dei possibilitatem donarent **(Epist. 92, n. 4)**. Hos duris admodum atque asperrimis verbis castigat, veritus scilicet ne subinde Deus ipse corporeus et per localia spatia divisibilis crederetur **(Ibid., n. 3, et Epist. 148, n. 1)**. Rogat Italicam ut

eis, siquidem ipsos apud illam de suis deliramentis disserere contingat, epistolam hanc suam legat, sibique ad eam quid responderint, rescribat **(Epist. 92, n. 6)**. In alia posteriore ad eamdem epistola, quantum dolorem ex Urbis incommodis capiat, ostendit **(Epist. 99, n. 1)**. Itemque animadvertit Italicae liberos, ex iis quae contingunt, jam tum posse in aetatula adeo tenera intelligere, quam sit amor hujus saeculi periculosus et noxius. *Atque utinam,* inquit, *cum magna et dura quatiuntur, parva et flexibilia corrigantur* **(Ibid., n. 3)**.

CAPUT VII. 1 *Leges adversus Ethnicos et Haereticos latas confirmat Honorius; rursumque Nectarius Augustinum pro Calamensibus rogat. 2 Libertas Haereticis et Paganis ab Honorio indulta. 3 Ad Donatistas scribit Augustinus. 4 Necnon ad Festum. 5 Summopere contendit a Macrobio, ut ne Rusticianum subdiaconum apostatam rebaptizet. 6 Litteras ad varios scribit in Faventii gratiam. 7 Victorianum ob intolerabiles orbis calamitates animo fractum corroborat.*

1. Legem nobis Theodosianus codex suppeditat jam a decimo septimo kalendas februarias anni quadringentesimi noni ab Honorio datam **(Codice Theod., de Haereticis, lege 46)**; quam quidem impetratam putamus precibus antistitum, qui

ad ipsum decreto Carthaginensis concilii tertio idus octobris anni superioris legati sunt, praesidium opemque postulaturi contra Paganos atque haereticos, a quibus leges in se promulgatas Stilichone exstincto vigere desiisse jactabatur. Ne siquidem Donatistae aliive haeretici, Pagani, aut Judaei de abrogatione earum legum sibi blandiantur, imperator universis judicibus, ut easdem sequantur, atque illarum exsecutioni quam diligentissime prospiciant, edicit; his, qui imperata facere negligerent, proposita mulctae pecuniariae, privationis honorum, necnon etiam bonorum publicationis et exsilii poena. Cum autem inde perspicue intelligeretur, quam bene in Ecclesiam animatus esset Imperator; erat sane cur vererentur idololatrae Calamenses, ne meritas propter superioris anni nefarios conatus poenas luerent. Quam ob rem animum induxit Nectarius, ad opem Augustini denuo confugere, et acceptis ab eo ante septem octove menses litteris respondere **(Epist. 104, n. 1)**. Universis ille, qui quoquo modo sceleri isti affines fuerant, veniam impetrare nititur, falsae hujus opinionis beneficio, quod omnia peccata paria sint **(Epist. 103, n. 3)**. Ejus epistolam Augustinus sexto kalendas aprilis accepit: ad quam respondens, principio illum rogat, ut si quod edictum aequo severius impetratum a Possidio fuisse fama praevolante didicerit, id sibi nuntiet, quo prospicere valeat, vel quid agendum ne quidquam asperius fiat, vel quid respondendum iis qui falso rumori temere credidissent. Quod vero ad pecuniarias mulctas attinet, quarum incommoda mirum quantum amplificarat Nectarius, ei, quam sine causa de iis tantopere laboraret, ipsis philosophorum documentis Augustinus demonstrat. Praeterquam quod is non erat Christianorum animus, ut reos ad rerum inopiam necessariarum vellent redigere. Nec enim

illis propositum, ulcisci adversarios, sed eorum consulere saluti. Tum, quod ille de peccatorum parilitate dixerat, sanctus Doctor confutat: ac eum summopere ad amplexandam fidem christianam hortatur. Postremo de filio ejus, cui nomen Paradoxo, mentionem faciens, rursum quam periculosa sit mox dicta Stoicorum de peccatis doctrina, dextere approbat **(Epist. 104)**.

2. Praeter haec Honorius Ecclesiae gratia sexto kalendas julias anni hujusce quadringentesimi noni decrevit, ut, quae ad illam pertinerent, judices sine ulla procrastinatione statuerent: utque edicta, si qua forte legibus in haereticos jam toties iteratis contraria abs se impetrarentur, omni omnino vi ac auctoritate carerent, nec ullo modo exsecutioni mandarentur **(Codice Theod., de Haereticis, lege 47)**. Fore praesagiebat forsitan, ut in tanta Imperii imbecillitate tamque afflictis suis rebus, inter praecipuos suos administros non deessent, quorum pravis suasionibus ad aliquid se suaque religione indignum adduceretur. Nec eum hac in re fefellit animus. Etenim ex concilio Carthagine decimo octavo kalendas julias anni quadringentesimi decimi habito constat, id temporis lege cautum esse, ne quis nisi libera voluntate christianae religionis culcum amplecteretur **(Codice Canonum Afric., can. 107)**. Quod quidem non aliud erat, quam cuivis religionem quamlibet sequendi optionem relinquere, necnon eadem opera quidquid ad eam diem contra haereticos Paganosve constitutum fuerat, antiquare. In edicto octavo kalendas septembris anni quadringentesimi decimi dato agnoscit Honorius, haereticos rescriptum ab se per dolum expressisse, quo suos sibi conventus celebrare liceret **(Codice Theod., de Haeret., lege 51)**. Item in alio, quod pridie idus octobris dedit,

declarat Imperator, si quid statuerit, quod in rem suam esse existiment Donati sectatores, id in hoc tantum animo factum fuisse, ut suavius eorum mentes ad superstitiones abjiciendas corrigendosque errores impelleret **(Ibid., de Relig., sub lege 3)**. Legem illam libertatis autumat Baronius consilio latam Heracliani Africae comitis et Macrobii proconsulem ibi anno quadringentesimo decimo agentis; ut ne videlicet Donatistarum factionem gentilemque sectam nimia superiorum legum severitate abalienari, ab Honorio, atque ad Attali partes traduci contingeret. Heraclianus quidem, qualem eum Hieronymus depingit **(Hieron., Epist. 8)**, eo erat ingenio, ut id consilii non difficulter daret: Macrobius vero si, quod nonnulli putant, idem est, qui Saturnalium libros edidit, haud obscure idolorum cultui addictus deprehenditur. Ad eamdem legem spectasse videtur Zosimus, ubi tradidit aditum ad dignitates tum forenses, tum militares ab Honorio omnibus, retenta sua cujusque religione, patefactum esse; atque ob eam rem, legem, quam decimo octavo kalendas decembris anni quadringentesimi octavi tulerat **(Zosimus, Hist. lib. 5)**, abrogatam. Huic autem abrogationi causam dedisse affirmat Generidum quemdam religione paganum, quem cum Imperator Dalmaticis legionibus praeficere voluisset, facta ei legis, qua honore illo excludebatur, gratia, delatam ille dignitatem, nisi ea lex omnino antiquaretur, recusarit. Id ille contigisse tradit paulo antequam ab Alarico Imperator crearetur Attalus: atque adeo non absurde in medium annum quadringentesimum nonum referri posset. Et sane putant Honorii in haereticos indulgentiam postremos anni quadringentesimi noni menses durasse, ac sequentis, nempe quadringentesimi decimi, primos. Olympius eo tempore Imperatoris gratia exciderat, et dignitate exutus in Dalmatiam

secedere compulsus fuerat; atque ob eam rem neutiquam ei licebat, Honorium a pravis, quae ipsi suggerebantur, consiliis avertere **(Ibid.)**. Illis tamen non diu paruit Imperator, ac proximo anno visuri sumus, quemadmodum in ipsis turbulentissimis rebus, eam legem, quam abs se extorqueri praeposteris consiliis passus fuerat, abrogaverit.

3. Datam credimus ab Augustino sub hujus anni initium epistolam, quae generatim omnibus Donatistis inscribitur **(Epist. 105)**. In ea enim mentio fit falsae illius indulgentiae seu abrogationis latarum in eos legum, cujus illi famam vertente anno quadringentesimo octavo sparserant; ibique recipit sanctus Episcopus, demonstraturum se, modo ipsi venire in colloquium non detrectent, quaedam ad Caeciliani causam pertinentia, quae praecipua materia fuere collationis Carthaginensis: de qua quidem collatione non significat quidpiam adhuc fuisse constitutum. Plurimos in epistolae calcem congerit Scripturae locos, quibus Ecclesiam catholicam per omnes gentes diffusam ostendat: ejus tamen maximam partem eo refert, ut ab eorum criminationibus legum Honorii severitatem vindicet: unde id scriptum intelligas ante libertatem cujuslibet colendae religionis ab Honorio concessam extremo isto anno quadringentesimo nono. Huic autem scribendae epistolae occasionem praebuerunt quidam e Donati parte presbyteri, qui renuntiari Augustino jussere ipsissima haec verba: *Recedite a plebibus nostris, si non vultis ut interficiamus vos* **(Ibid., n. 1)**.

4. Insanae illae, quae in exordio epistolae ad Festum commemorantur, Donatistarum minae **(Epist. 89, n. 1)**, forsitan ipsae sunt, quas ex dictis Augustini ad eosdem litteris modo retulimus. Tentationes vero, quibus eos probatos dicit,

qui in gremium Ecclesiae redierant **(Ibid., n. 7)**, peraeque ad ea quae aut Stilichonis necem, aut Honorii adversus Donatistas jussiones ab anno quadringentesimo quinto consecuta diximus, referri queunt. Nam quo tempore data fuit haec epistola, eo certe in illos ex imperialibus edictis non segniter agebatur **(Ibid., nn. 1, 2, 3, 6)**. Collationis autem in ipsa nulla mentio. Festus porro laicus erat, ac publicis gerendis muneribus implicatus. Huic erant in Hipponensi tractu e Donati secta subditi **(Ibid., n. 8)**: quos quidem ille scriptis litteris ad reconciliationem cum Ecclesia fuerat cohortatus; verum quominus id ex voto succederet, nonnihil fortassis obstiterat. Horum salutis studiosus erat Augustinus, non ipsorum modo causa, sed etiam illorum qui cum ad catholicam fidem se recepissent, nonnihil capiebant ex aliorum vicinia detrimenti. Itaque ad Festum litteras dedit, rogans ut aliquem fidum ex domesticis, vel ex amicis destinaret, qui eo non recta pergens, ad se caeteris insciis diverteret, quo communicatis consiliis, qua potissimum ratione pellici ad Ecclesiam possent decerneretur. Et ne quis Festum ab eo dehortaretur studio, quo revocandis ad fidem subditis operam navare suam coeperat, causam eidem exponit schismatis, quonamve modo ad se redeuntes Ecclesia recipiat. Ad Festum contra Donatistas sancti Praesulis commonitorium adnotat Possidius **(In Indiculo, cap. 3)**.

5. Quemadmodum Augustinus in id incumbebat toto animo et studio omni, ut e sua Hipponensi dioecesi funditus exstirparetur Donatistarum haeresis: sic Donatistae vicissim illic ut ea firmaretur atque etiam incrementum caperet, pro viribus enitebantur. Neque profecto valuit vigilantissimi cura laborque pastoris impedire, quominus de suo grege

profligatus aliquis, et scelere perditus ac egestate, ad eorum caulas perfugeret. Nam per hoc ipsum, in quo versamur, tempus Rusticianus quidam Hipponensis dioecesis subdiaconus catholicus, qui ob improbos mores excommunicatus a presbytero suo erat, necnon multorum etiam in illa regione debitor factus, dum aliquid praesidii, cum adversus creditores suos, tum contra Ecclesiae disciplinam parare sibi cupit, optimum factu judicavit, adire ad Macrobium schismaticorum apud Hipponem episcopum, et alterum ab eo Baptismum suscipere: quo nimirum fieret, ut ab Circumcellionibus diligeretur velut mundissimus, et defenderetur **(Epist. 108, n. 19)**. Augustinus ergo ubi primum consilium Rusticiani intellexit, litteras scripsit ad Macrobium, breves illas quidem, sed nihilominus vehementes; quibus illum per salutem animae adjurat, ne iteratum Baptismum isti subdiacono conferat, aut saltem ut quaestioni de Baptismate, quod Felicianus administraverat in Maximiani schismate, respondeat. Quod postremum si ille praestiterit, paratum se sanctus Doctor affirmat, ad Baptismum denuo suscipiendum: sin autem de Feliciani facto dubitet, id se probaturum ea lege recipit, ut ni fecerit, episcopatu suo cadat **(Epist. 106)**. Maximo et Theodoro epistolam hanc ad Macrobium deferendam tradidit. Hic primum illos, ne Augustini litteras ei recitarent, admittere in colloquium noluit; sed tandem urgentibus cedens, eas sibi legi passus est. Ad quas haec ejus fuit responsio: *Non possum nisi ad me venientes suscipere, et iisdem fidem quam postulaverint dare:* hoc est iteratum Baptisma. Quod ad Primianum spectat, a quo et Felicianus et quos hic baptizaverat admissi fuerant, cum a Maximo ac Theodoro interrogatus esset, quid responsi ad id afferret; dixit: *Se nuper ordinatum patris sui judicem esse non posse,*

sed in id quod a prioribus suis acceperit permanere **(Epist. 107)**. Hanc Macrobii responsionem cum illi Augustino significassent, is timore simul et dolore permotus ad eumdem pluribus scribendum judicavit. Hac illum in epistola, argumento ex eodem facto Feliciani atque ex ipsa Primiani et Maximiani causa petito, urgere pergit, magisque operose demonstrat, quidquid ab eo contra Ecclesiam afferri excogitarive posset, id omne hac unica historia convelli, quam propterea speculum ipsis correctionis a divina clementia ob oculos positum vocat: ita ut omnis omnino difficultas sublata sit. Itaque eum cohortatur, ut de praedicta objectione cognoscat, illamque, si possit, diluat: sin vero non possit, ne susceptas Donati partes Dei timori propriaeque saluti anteponat. Quam ob causam ei tum schismatis mala exponit, tum bona unitatis **(Epist. 108)**. Dicendi genus magna ubique lenitate temperatum non male quadrat in tempus indultae per Honorium libertatis, ad quam haud scimus an quidpiam vetet referri quod ait: *Ante istam legem, qua gaudetis vobis redditam libertatem.* Neque enim jam, ut ab iterando Baptismate deterreat, legum severitatem Macrobio, quemadmodum vel ante latas posteriores Crispino, minitatur Augustinus. Quanquam fortassis erga illum ita se gesserit, ne illius animum exacerbaret, futurum sperans, ut mansuetudine facilius expugnaretur. Praeterquam quod Mocrobium existimabat bonae indolis juvenem: cui ingenii quoque ac eloquentiae laudem tribuit. Is porro, cum ad eum Augustinus litteras dedit, non ita pridem ordinatus fuerat Hipponem solemni pompa perductus est, episcopali ibi munere functurus **(Collat. Carthag. 1, capp. 138, 201)**: in hac quippe civitate plebem suam habebat **(Epist. 108, nn. 17, 20)**. Ingredientem illum in urbem Circumcellionum duces

cohortibus suis stipatum deduxere, Deo laudes! inter cantica conclamantes **(Ibid., n. 14)**; quibus vocibus, tanquam praeliorum suorum tuba, solebant se ad caedes mutuo cohortari. Macrobius tamen eorum petulantia magis offensus, quam obsequiis delectatus, aspera in eos postridie per interpretem linguae punicae verba protulit, indignationem suam professus ea libertate, quae virum ingenuum atque honestum deceret: quod adeo impatienter tulerunt, ut ante solutam concionem non sine motibus indignationis ac furoris indicibus excederent. Hujus rei testes adfuerunt Catholicorum nonnulli, quibus pariter egressis, pavimentum ubi steterant, salsa aqua Macrobii clerici abluerunt, quod ipsum familiare illis fuisse testis est Optatus **(Optatus, lib. 6)**: quem vero locum Circumcelliones occupaverant, is ad eumdem modum nequaquam expiatus fuit.

6. Honorius duodecimo kalendas februarias praesentis anni legem posuit, qua inter caetera jubet, eos qui detinentur, quique alio postmodum sunt traducendi ut judiciis exhibeantur, prius rogari coram magistratibus, velintne dies triginta in ea civitate in qua comprehensi sunt, sub moderata custodia residere, tum ut domesticis rationibus consulant, tum ut sumptus sibi necessarios parent; iisque illud spatii, si eo velle uti significent, ex lege a Theodosio, tertio kalendas januarias anni trecentesimi octogesimi promulgata non negari **(Cod. Theod., de Exhibendis vel transmittendis reis, lege 6)**: sin secus, illos e vestigio cum accusatoribus perduci eum in locum, qui judicio sit destinatus **(Ibid., lege 3)**. Hujus Augustinus legis in pluribus epistolis, unam eamdemque ob causam scriptis, meminit **(Epist. 113-115)**. Faventius ergo quidam conducto saltu, cum ab ejus possessore quidpiam sibi

timeret, confugit in ecclesiam Hipponensem, ibique tantisper commoratus est, dum negotium illud, sanctus Praesul componeret. Re autem moram trahente, sensim factus quasi securior, sui servandi atque intra limites ecclesiae continendi curam ferme adjecerat. Hinc factum, ut cum aliquando ab amico, quecum una coenaverat, rediret, cum Florentinus quidam Comitis Africae apparitor cum militari manu interciperet, et, incertum quo, pertraheret. Qua in re non servatas fuisse leges, asserit Augustinus **(Epist. 115)**. Is, ubi primum hujusce raptus factus est certior, illum statim per schedulam Cresconio tribuno, cui provincia tuendi maritimam oram commissa fuerat, nuntiavit **(Epist. 113)**: ab hoc missi aliquot e suis, nihil reperere **(Epist. 115)**. Postero die cum diluxisset, Faventium in domo quadam noctem egisse, ac summo mane certum in locum a Florentino traductum fuisse Augustinus comperit. Eo confestim direxit unum e suis presbyteris nomine Coelestinum, lege Imperatoris instructum, qui Florentinum de illa observanda compellaret. Recitavit ei legem Coelestinus; sed ne potuit quidem ab eo impetrare, ut sibi captivum videndi potestas fieret **(Epist. 114)**. Postridie ejus diei litteras ad eumdem misit cum illa ipsa lege conjunctas, rogans et per propriae existimationis curam et per debitum Principi, cujus ille minister erat, obsequium, ut episcopi quoque intervenientis ac benigne deprecantis ratione habita, vincto non denegaret, quod ei legis concessu debebatur. Simul et aliam epistolam, nisi forte id jam pridie praestiterat, dedit Cresconio deferendam, illi nimirum tribuno, cui custodia littoris demandata fuerat; nam jam ante ad illum eadem de re scripserat Augustinus. Huic porro declarat, cum Faventius ad Ecclesiae suae praesidium confugerit, sibi liberum non esse, illum deserere, ac non defendere pro

viribus: ne apud Deum, imo et apud eum ipsum, a quo ille exagitabatur, culpam incurreret; quandoquidem ipse haud immerito suspicaretur, sese ab Ecclesia pariter destituendum fuisse, si ad eam simili in casu confugere contigisset. Ergo eum rogat, ut sibi accedat postulanti a Florentino apparitore, ne captivum beneficio legis uti prohibeat; sperare enim se, rem amice intra illud triginta dierum spatium posse componi **(Epist. 113)**. Verum omnis ejus diligentia frustra fuit. Etenim nulla legis ratione habita, Florentinus illum in remotiorem locum deduxit; quo, uti creditum est, sisteretur tribunali Numidiae consularis. Huic nomen erat Generoso; ac eum ferebant aequitate summa atque integritate judicem: sed cum Faventio res esset cum homine pecuniosissimo, subtimuit Vir sanctus, ne quid ille praeter fas et aequum pateretur ab Generosi ministris. Itaque ad eum super ea re litteras dedit **(Epist. 116)**, nec tamen exposuit quid hoc esset negotii, rogans ut a Fortunato Cirtensi episcopo, cujus ille manibus hanc epistolam accepturus erat, et ad quem aliam ipse miserat eidem Generoso recitandam, de tota hac causa doceri se ne gravaretur **(Epist. 115)**. Epistola igitur Fortunato inscripta totam rei seriem exhibet, significatque cupere se, ut morae et ampliationis aliquid cognitor concedat Faventio; quippe qui violatis legibus abreptus esset, ac dilationis beneficio frustratus.

7. Hoc anno multis et magnis calamitatibus conflictatum undique est Occidentis Imperium. Alaricus cui superiore anno suas opes, ut a direptione se redimeret, Roma dederat, ipsum Italiae meditullium cum suis copiis semper tenebat; cumque nullam cum Honorio paciscendi sibi propositam rationem satis probaret, Urbem denuo venit obsessum, atque eam ad

suscipiendum Attalum imperatorem compulit. Novus Caesar quasdam ad Africam occupandam copias misit: sed periere illae consiliis ac prudentia comitis Heracliani, qui praesidio quibusque provinciae portubus posito, Romam brevi ad extremam annonae penuriam redegit, et Honorium dignitatis insignia deponendi atque in Orientem fugiendi necessitate liberavit. Amplius jam duobus annis Galliae barbarorum innumerorum incursionibus patebant, ac insuper civilis belli, quod ibidem Constantinus excitaverat, flagrabant incendio. In Hispanias extremo septembri, aut paulo serius barbari Pyrenaeorum montium angustias sine praesidio nacti, ita sese effuderunt, ut inde illos expellere nunquam postea quiverint Romani: quas autem illa provincia clades ab iis passa sit, dici vix potest. Africa quoque luctuosissimis illis temporibus haud intacta fuit: neque enim dubitare licet, quin de quapiam hujusmodi calamitate scripserit ad Augustinum Victorianus presbyter, ad quem ille paulo post rescripsit. Certe tractum Hipponensem, cui pepercerant barbari, ne mitius caeteris regionibus tractaretur, foedum in modum Donatistarum ac Circumcellionum exagitavit furor. Qua de re dictum jam a nobis superius. Sed per hoc ipsum tempus, cum prima afferrentur nuntia exscensus barbarorum in Hispaniam, idque forte sub finem octobris; uno in loco quadraginta octo homines ab istis haereticis coacti sunt baptismum denuo suscipere. Moestissimi illius casus certior est factus sanctus Praesul pridie quam Victoriano presbytero super illa responderet barbarorum grassatione, qua, ut is narrabat, quidam servi Dei, id est monachi, fuerant trucidati, necnon sacrae virgines in captivitatem abductae, atque hominum religione omni ac pudore destitutorum objectae libidini. Rogabat Augustinum Victorianus, ut sibi hanc in rem paulo

fusius responderet, vel ea potissimum de causa, quod ansam hinc Pagani arriperent blasphemis vocibus Deum impetendi, necnon mala illa conferendi in religionem christianam. Responsum dedit ei Vir sanctus, pro suis occupationibus, amplum, et quod ad rem sat esset. In hoc demonstrat, nihil tum Ethnicis tum Christianis aptius commodiusve posse reponi, quam si dicamus gravioribus poenis dignos esse, qui Domini voluntatem, quam ignorare nequeunt, aspernantur, quam ii, quibus de illa nunquam quidquam audire contigit: pios vero, quantalibet vitae sanctimonia fulgeant, nequaquam in integritate ac morum innocentia primas sibi arrogare posse prae Daniele ac sociis ejus sanctissimis illis adolescentibus, vel etiam Machabaeis; qui tamen omnes atrocibus conflictati miseriis, puniri se digne et juste pro suis ipsorummet peccatis praedicarunt. Quamobrem Victorianum hortatur, ut caveat pro viribus, prohibeatque, quominus in hisce cladibus ac damnis Deus indignis querimoniis irritetur: tum ne cesset ad eum pro captivis virginibus ingemiscere; quid de illis factum sit, aut qua in re juvari possint, summa diligentia inquirat: ac tandem speret fore, ut opem illis Deus afferat, vel prohibita ab earum corporibus injuria, vel confirmatis per gratiam earumdem animis, ut quam ipsi voto nuncuparunt, virginitatem retineant. His addit futurum fortasse, ut hanc ancillarum suarum captivitatem Deus tum in suam ipsius gloriam, tum in illarum utilitatem non sine magno fenore convertat. Cujus rei documentum narrat in virgine quadam sanctimoniali regionis Sitifensis, Severi episcopi nepte, ante paucos annos exhibitum. *Domus enim illa,* inquit, *barbarorum, ubi captiva ingressa est, subita coepit dominorum infirmitate jactari, ita ut omnes ipsi barbari, tres, nisi fallor, vel amplius fratres, periculosissima infirmitate laborarent. Quorum mater*

animadvertit puellam Deo deditam, et credidit quod ejus orationibus sui filii possent ab imminentis jam mortis periculo liberari; petivit ut oraret pro eis, pollicens, quod si salvi facti essent, eam suis parentibus redderent. Jejunavit illa, et oravit, et exaudita continuo est. Ad hoc enim factum erat, quantum exitus docuit. Ita illi tam repentino Dei beneficio salute percepta, mirantes eam et honorantes, quod eorum mater promiserat impleverunt. Itaque per mirabilem Dei misericordiam cum honore magno suis parentibus restituta est. Demum subjicit, tantum in mente valere integritatem castitatis, ut illa inviolata, nec in corpore possit pudicitia violari **(Epist. 111)**.

CAPUT VIII. *Anno quadringentesimo decimo, expugnata Urbe, varios ea de re sermones habet ad plebem. 2 Hipponensibus absentiam suam excusat, utque de vestiendis pro suo more pauperibus cogitent, hortatur. 3 A morbo convalescens ruri respondet Dioscoro de quaestionibus ab eo missis. 4 Consentium animi simplicitate ac sine arrogantia errantem dedocet, imbuitque saniori doctrina. 5 Colendae suae cuique religionis libertatem datam tollit Honorius. 6 Idem jubet ut Catholici cum Donatistis in colloquium veniant. 7 Curando*

futurae Collationis modo ac ordini praeficitur Marcellinus.

1. Superiore anno Victorianum ob intolerabilia mala, quae barbarorum incursionibus Imperio acciderant, animo fractum confirmare studebat Augustinus: verum id genus remediis, quae ipsi propensa in omnes pietas suppeditabat, magis indiguit sanctus Antistes in illis aerumnis, quas annus quadringentesimus decimus tulit; quo videlicet anno Gothorum rex Alaricus Urbem obsidione cinxit, et nono kalendas septembris tandem expugnavit. Hanc enim militi barbarus diripiendam permisit; quanquam ea posita lege, ut et christiano sanguini parceret, et eorum quae in basilicis praesertim apostolorum Petri et Pauli recepta fuissent, contingere quidquam non auderet. Calamitatum, quae nobilissimam illam urbem populatae fuerant, tristes nuntii pio Antistiti crebros e pectore gemitus, magnam ex oculis lacrymarum vim expresserunt: atque hinc solatium capere se vix potuisse profitetur **(De Urbis excidio, n. 3)**. At ei prae caeteris in molestum erat, Paganos et ex ipsis eos etiam quorum saluti, nisi se christianos mentiti essent, aut in Christianorum templa confugissent, consultum omnino non fuisset, tamen adeo caecos atque immemores beneficii se praebere, ut imperii damna christianae religioni imputarent, Urbemque non ob aliud, quam propter eversa simulacra, expugnatam fuisse praedicarent. Hasce blasphemias frequens refellebat in suis ad populum Sermonibus, ex quibus non pauci supersunt adhuc, et unus in primis, in quo significat, sibi a Gentilibus nimium crebram Romanae cladis mentionem exprobrari, quasi in animo haberet ipse alienis illudere atque insultare infortuniis: quae res ab ejus ingenio quam maxime

abhorrebat **(Serm. 105, nn. 12, 13)**. Et sane hoc illo sermone, ubi fideles docet qua ratione ab ipsis excipienda sint dura et adversa, quidve pro sua spe respondendum Paganis insultatoribus et blasphematoribus nominis christiani, horum vicem simul graviter dolet, atque ut ad fidem conversi, aeternam salutem adipisci valeant, vota facit. Alias eamdem jamjam adfuturam, aut potius illatam recens Romae vastitatem oratione persequens, auditores sub concionis finem obtestatur, ut quo magis in ista occasione peregrinorum, egenorum, laborantium, augeri numerum cernerent, hoc etiam magis charitatem ipsi ac misericordiam intenderent suam; sic enim Christianis Christi praeceptum implentibus, fore ut Paganorum impiae in Deum voces, nonnisi in suam ipsorum vertantur perniciem. *Quod jubet Christus,* inquit, *faciant Christiani; et tantum suo malo blasphemant Pagani* **(Sermone 81, n. 9)**. Exstat et sermo alius in recentem ejusdem urbis direptionem habitus, cujus ipsa inscriptio est: *De Urbis Excidio.* In eo autem demonstrat Vir sanctus, istiusmodi clades peccatis nostris acceptas referri debere; ac inter mortales neminem omni ex parte justum atque a delicti contagione liberum esse, multis ostendit argumentis et exemplis: quod ab eo videtur factum, ut exorientium Pelagianorum placitis occurreret. Inibi quoque mentionem facit ignitae illius nubis, quae anno supra trecentesimum nonagesimo sexto apparuit Constantinopoli impendens. Plura hinc non dicimus: suus infra se dabit locus explicandi, quo pacto Gentilium impiis ob expugnatam Urbem querimoniis permotus ad aggrediendum egregium opus de Civitate Dei animum appulerit.

2. Contigit, sanctum Episcopum aliquandiu per luctuosissima illa tempora abesse Hippone, quo nonnisi coepta hieme regressus est. Qua occasione autem Ecclesiam suam tum deseruerit, cum ob Imperii aerumnas praesentiam ejus magis illa requirebat, ignoramus: at certe nunquam ab sua dioecesi abfuit liberiore licentia, sed sola juvandi alios necessitate compulsus **(Epist. 122, n. 1)**: neque dubium est, quin ad iter hoc potissimum tempore suscipiendum causa eum solito urgentior adegerit. Nam *populus Hipponensis,* inquit, *cui me Dominus servum dedit, cum ex magna et pene ex omni parte ita infirmus sit, ut pressura etiam levioris tribulationis possit graviter aegrotare, nunc tam magna tribulatione caeditur, ut etiamsi non sic esset infirmus, vix eam cum aliqua salute animi sustineret. Eum autem,* pergit idem sanctus, *modo cum regressus sum, periculosissime scandalizatum comperi de absentia mea: praesertim quoniam multi sunt hic, qui detrahendo nobis, caeterorum animos, a quibus diligi videmur, adversus nos perturbare conantur, ut locum in eis diabolo faciant. Cum autem irascuntur nobis, de quorum salute satagimus, magnum illis consilium vindicandi, est libido moriendi, non in corpore, sed in corde* **(Epist. 124, n. 2)**: quibus quidem, ut opinamur, tacite innuit, transire eos ad Donatistarum partes velle. Quod ipsum in causa fuit, cur tota hieme ne pedem quidem Hippone efferret. Per illud ipsum absentiae suae tempus epistolam ad clerum et populum Hipponensem scripsisse videtur **(Epist. 122)**: hac enim calamitates in orbem pene universum saevientes memorat, quibus ad prospiciendum, ne iisdem similiter opprimerentur, excitari necesse erat Hipponenses. Etenim direpta Roma vastataque Italia Alaricus trajicere in Siciliam destinabat **(Orosius, Hist. lib. 7, cap. 43)**, inde in Africam,

si Jornandi credimus, invasurus **(Jornandes, lib. de Reb. Goth.)**. Porro malorum istorum metu civium Hipponensium nonnihil refriguit pietas. Multis jam retro annis vestire pauperes erant soliti, quod etiam absente aliquando Augustino praestare non omiserant. Eos sanctus Praesul antequam sese in viam daret, diligenter adhortatus fuerat, ut pium illud opus suo more prosequerentur, nihilominus tamen id comperit neglectum ab illis fuisse. Quamobrem per litteras eis amanter admodum conatur persuadere, ut idem christianae charitatis officium pro suis quisque opibus, uti solebat antea, non detrectet exhibere impendente jam ruina et contritione mundi. Imitetur potius illos, qui aedibus ruinam minitantibus, fortunas suas tutiorem in locum transferunt; memor scilicet apostolici illius pronuntiati, *Dominus in proximo est, nihil solliciti fueritis* **(Philip. IV, 5, 6)**. Suam illis absentiam purgat in principio epistolae, ad eam coactum se esse asseverans aliis Christi membris subveniendi necessitate; qua etiam, nisi valetudinis infirmitate fuisset prohibitus, ad trajiciendum mare, quod non raro sui collegae fecerant, inductus esset. Neque illic dissimulat absentiam hanc suam permoleste tulisse Hipponenses: quod ipsum non male in annum, ut mox dicebamus, quadringentesimum decimum quadrat. Adde quoque sub hiemis initium largienda fuisse pauperibus vestimenta.

3. Hoc ipso fortassis quadringentesimo decimo Christi anno quaestionibus Dioscori facere satis Augustinus aggreditur: quandoquidem se jam tum aetate canum, quod in hominem quinquaginta sex annos natum cadere potest, esse testatur **(Epist. 118, n. 9)**; atque orta hic occasione dicendi de haereticis, qui per id tempus tumultuabantur in Africa, deque

opinionibus, quas operae pretium erat cognoscere, Donatistas, Maximianistas, et Manichaeos nominat **(Ibid., n. 12)**, nulla mentione injecta Pelagianorum inimicorumve gratiae Christi, in quos concilium anno sequenti cogendum fuit. Porro Dioscorus ille juvenis erat, e Graecia oriundus, qui postquam prima graecanicae linguae rudimenta imbibisset, Romam ac dein Carthaginem, qua tum in urbe morabatur, venerat latinis litteris erudiendus **(Ibid., nn. 9, 10)**. Hic aliis quibuslibet doctrinis christianam praeferebat, eamque profitebatur esse solam, qua posset aeternae vitae spes afferri **(Ibid., n. 11)**. Is igitur cum suos revisurus jam esset in procinctu ad repetendam Graeciam **(Ibid., nn. 1, 2)**, Augustino quemdam nomine Cerdonem destinavit, quaestionibus onustum longe difficillimis, tum in dialogos Ciceronis, ut varias philosophorum opiniones intelligeret, tum etiam in Oratorem ejusdem Tullii, ac libros de Oratore **(Epist. 117)**. Permirum Augustino visum est, quod sibi tot curis tantum non obruto quaestiones proponerentur adeo difficiles, ab episcopi studiis atque occupationibus adeo discrepantes, ac in ea demum argumenta, quae vel aetas ex memoria delevisset, vel ipsa cognitionum magis utilium oblitterasset investigatio; quaeque idcirco in mentem ipsi revocanda fuissent ex libris, quos ne reperire quidem Hippone potuisset. Cum autem illae ad explendam animi curiositatem spectarent omnes, maximum in modum abhorrebant ab institutis episcopi; cujus illud in primis refert, curiositati nimium indulgentes cohibere. Deum ipsum in epistola sua testem adducebat Dioscorus, omnino se ad eum interrogandum super hisce rebus necessitate compulsum. Quapropter quae obtestationem illam sequebantur, quam attentissime perlegit Vir sanctus, nimirum ut, quid isthic esset tam urgentis necessitatis, cognosceret.

Atqui facile deprehendit id prorsus nihil aliud esse, nisi quod verebatur juvenis, ne reversus in patriam, si forte istis quaestionibus respondere non posset, pro tardo ac stolido haberetur. *Hoc loco vero exarsi,* ait Augustinus, *ad rescribendum tibi: hoc enim languore animi tui penetrasti mihi pectus, et irrupisti in curas meas, ut dissimulare non possem, quantum me Deus adjuvaret, mederi tibi; non ut de tuis quaestionibus enodandis explicandisque cogitarem, sed ut felicitatem tuam pendentem ex linguis hominum atque nutantem a tam infelici retinaculo abrumperem, et cuidam sedi omnino inconcussae stabilique religarem* **(Epist. 118, n. 3)**. Hic igitur demonstrat, cupiditatem ejus meram esse vanitatem, cui ab episcopis mos nullo pacto gerendus esset. Quin etiam eamdem nulli usui futuram, cum eo tempore reperiretur nemo, qui priscorum id genus philosophorum, quorum fere vel nomina oblivione sepulta essent, rimandis disquirendisque sententiis operam luderet suam: illi quidem nonnihil existimationis ac nominis, si qua ejus rei cura homini christiano esse deberet, accedere posse legendis, qui celebres etiamnum erant, Graecis philosophis; at vero quod ad Ciceronis libros, qui tum negligenter admodum habebantur apud Latinos, id eum pro certo tenere posse, repertum iri neminem, qui eorum in Graecia mentionem injiciat. *Facilius quippe,* inquit Vir sanctus, *corniculas in Africa audieris, quam in illis partibus hoc genus vocis* **(Ibid., n. 9)**. Quare ei nititur persuadere, ut scientiae cuipiam magis necessariae studeat, exempli causa haereseon cognitioni; propter eas scilicet, quae tum Orientem, quo iter ille destinabat, infestabant. Sed illum etiam atque etiam adhortatur, ut pietati incumbat, et humilitati in primis, cui virtuti inanis illius philosophiae studium vehementer adversatur. Ei tamen

quasdam philosophorum opiniones exponit, et sic velut in transcursu ejus partim enodat quaestiones; quae vero de Platonicis tradit, ea sunt observatu dignissima. Quin etiam ad caetera philosophiae problemata, quae sua in responsione non attigerat, observatiunculas nonnullas addidit. Has in iisdem membranis scripsit, in quibus miserat ille suas quaestiones. At vero quae ad rhetoricam spectabant, ea si suscepisset explananda, tempus in meris nugis atque ineptiis terere sibi visus esset. Dioscoro significat plura praestare sibi non licuisse: imo nec ea ipsa fuisse praestiturum, nisi morbus ubi paulum remisisset, eum ad discedendum Hippone reficiendi corporis gratia compulisset. Petit a Dioscoro, ut, qua ratione epistolam suam acceperit, sibi nuntiet. Porro quo tempore tabellarius epistolam Dioscori ad eum pertulit, infirma adhuc valetudine detinebatur: et postea etiam ipso in loco, ubi liberioris aeris gratia rusticabatur, febri per dies aliquot repetitus fuit.

4. Epistolam quoque ad Consentium scriptam rure, quo sanctus Vir ad tempus secedere necessum habuerat **(Epist. 119, n. 1)**, dum adhuc libros de Trinitate componebat **(Epist. 120, n. 13)**, atque tum datam esse cum reparandae valetudini vacabat, suspicari licet. Verum utut est de tempore, cur ea scriberetur, id in causa fuisse reperimus. Consentius ille in insulis quibusdam, ubi verisimile quidem est eum solitariam vitam duxisse, cum multis aliis agebat **(Epist. 119, n. 6)**. Induxerat autem animum libros edere, ubi Deum instar immensae cujusdam lucis, sed tamen corporeae, effingebat: quo figmento principii loco utens, nitebatur pro suo captu cum trium in Deo personarum, tum Incarnationis mysterium, explicare **(Ibid., n. 3)**. Ejus vero in simplicitate cum tantum

inesset probitatis ac demissionis animi, ut ad veritatis cognitionem mereretur admitti, libros suos ad Augustinum destinavit, in ea epistola, quae praefationis vice erat, testatus sibi propositum, fluctuantem suam fidem ejus sententia stabilire, neque illos libros eo tantum abs se missos ut legerentur, sed ut tanti Doctoris judicio subjicerentur atque emendarentur **(Epist. 120, n. 1)**. Utrum eum postea ex occasione Vir sanctus viderit, aut litteris tantum allocutus fuerit, compertum non est; tametsi primum a fide propius recedat: verum utralibet ratione factum sit, ei clare aperteque declaravit, ejus sensum in idololatriae caecitatem incurrere **(Epist. 119, n. 6)**; nec Deum corporis instar nobis animo cogitandum esse, sed in modum justitiae ac pietatis, quarum nulla est imago corporea **(Ibid., n. 5)**. Et cum alioquin animadverteret, Consentio non solum virtutem esse non mediocrem, sed etiam ingenium neutiquam aspernandum, et iis quoque, quae recte concepisset, scripto exprimendis idoneum, curam ejus gerere constituit peculiarem. Quare eum amanter ac non semel invitavit, ut ad se veniret, quaedam quae suis ex opusculis magis illi conducibilia judicabat, lecturus in emendatioribus codicibus (querebatur enim Consentius, se in mendosissimos incidisse); ac ubi quidpiam ostendisset paulo obscurius, ejus expositionem ab se coram auditurus; quo sic viva voce, quoad divina bonitas tribueret, eruditus in libris ipse suis propria errata per se corrigeret. Quin etiam jussit eum, donec Hipponem vacaret accedere, notas aliquas praefigere iis locis, quos minus intellexisset, ut illos postmodum praesens praesenti proponeret. Quod Consentio beneficium offerebat, id sane haud quaquam vulgare erat existimandum. Nam quantavis esset utilitas, quae colligebatur ex Augustini scriptionibus, eam tamen multo luculentiorem

percipiebant, qui vel ad plebem illum verba facientem, vel in familiari congressu dicentem audiebant **(Possid., in Vita August., c. 31)**. Delatam sibi gratiam haud dubie tanti, quanti par fuit, fecit Consentius: verum doceri se ab eo tam viva voce quam scripto cupiebat; quod inter eos, qui secum insulas illas habitabant, eodem errore tenerentur non pauci **(Epist. 119, n. 6)**. Reduci se in viam sancti illius monitis haud satis habebat, nisi qui eodem adjumento indigebant, ii quoque illo neutiquam destituerentur. Optabat fratribus suis suum etiam esse Augustinum, cujus auctoritati cederent, parerent doctrinae, summo sese subderent ingenio. Familiari disceptatione, quam ei sanctus Praesul pro paterna sua benignitate offerebat, ejus pudori magis consultum fuisset, quam refutatione publica: is vero, cum animae suae utilitatem, non saeculi fumos, quam ardentissime expeteret, amari nihil inesse in eo remedio putabat, quod foret sibi conducibile, quodque tum sibi, tum aliis coelestem vitam, ac solidam veramque laudem allaturum esset. Neque enim existimabat homines fore adeo iniquos rerum aestimatores, ut eum, quod aliquantisper in errore fuisset, vituperarent potius, quam quod inde ad veritatis lucem emersisset, commendarent. Alypio episcopo, quem tum reducem e sua in Mauritaniam profectione fuisse credere licet, mentem suam aperuit, eumque rogavit, ut sibi hoc beneficii impetraret ab Augustino **(Ibid., n. 1)**. Hunc ipse postea quaesitum venit: at non potuit ejus conspectu, nedum colloquio frui. Nam sanctus Praesul rus, ubi eodem in loco eum forte aliquandiu morari oportebat, concesserat necessitate quadam compulsus. Ergo longioris morae impatiens Consentius per litteras ab illo petiit, ut opiniones ac libros suos scripto emendare non gravaretur. Quibus addit et illa verba: *Cur ergo, vir, doctrinae hujus, quae*

in Christo est, culmen, arguere palam corrigendum de caetero filium dubitas, cum sententiae tuae anchora, nisi morsum altius presserit, nos certius stabilire non possit **(Ibid., n. 6)**? Reliquae pariter hujusce epistolae partes humilitatem Consentii referunt, et quo ipse loco Augustini auctoritatem ingeniumque habuerit, magnificis et praeclaris passim declarat verbis. Ingenue confitebatur, se, qua ratione substantialis ac viva sit justitia, nondum cogitatione assecutum: adeoque non potuisse hactenus Deum, id est, viventem naturam justitiae similem cogitare. Quapropter Augustinum obsecrabat in primis, ut sibi ad cognoscendam Dei unitatem ac discretionem personarum facem praeferret **(Epist. 120, n. 2)**. Jam autem apud animum suum statuerat, divina mysteria lumine fidei, non rationis, esse cognoscenda. Optatis ejus sanctus Doctor satisfecit scripta ad eum bene longa epistola, cujus ex lectione atque aliunde etiam petitis institutionibus adjutus, lucubrationem suam facilius emendaret **(Ibid., n. 20)**. Principio ostendit, non recte facere illum, qui divina mysteria intelligere se posse animo desponderet: ipsam enim fidem ratione niti, rationemque ad percipienda religionis arcana, quantum quisque intelligentia valet, conducere, dummodo illa prudenter utamur, neque usquam fundamentum fidei deseramus. Quam ob causam ille auctor est, ut istam recte intelligendi facultatem ardentibus ac fide nixis precibus a Deo efflagitet. *Ora,* inquit, *fortiter et fideliter, ut det tibi Dominus illuminationem, ac sic ea quae forinsecus adhibet diligentia praeceptoris sive doctoris, possint esse fructuosa* **(Epist. 120, n. 14)**. Atque ut ipse etiam pro sua parte afferat Consentio adjumentum, tradit ei quid inconcussa fide tenendum sit de Trinitate, ac simul qua ratione cogitari Deus animo valeat. Eum iterum hortatur, ut ad

se veniat dies aliquot secum traducturus, ac de singulis quae eum moverent, quaesiturus. Quin etiam humaniter arguit, quod hactenus id minime praestiterit. *Recte quippe verecundareris,* inquit, *ac te pigeret id agere, si vel semel voluisses, et me difficilem reperisses* **(Ibid., n. 1)**. Quibus ex verbis humanitatem sancti Viri, atque affabilitatem agnoscas. Spondet quoque curaturum se, ut Consentius perlegat quidquid de Trinitate, deque videndo Deo, aut jam lucubrasset, aut etiam tum lucubraret; cum nondum, propter amplitudinem difficultatemque argumenti, pervenire potuisset ad operis finem **(Ibid., n. 13)**: quo sane non alios quam libros de Trinitate indicari, perspicuum est.

5. Honorium pravis quorumdam consiliis inductum sanctas ac salutares leges, quas antea contra Paganos atque haereticos tulerat, omnes quodammodo antiquasse, concesso cuique eligendae religionis arbitrio, supra vidimus. Haec autem religionum licentia dum obtineret, Africani praesules decimo octavo kalendas julias anni quadringentesimi decimi Carthaginem in basilicam secundae Regionis convenerunt. E cujus concilii actis id solum invenimus, Florentio, Possidio, Praesidio ac Benenato episcopis legationem ad Imperatorem à concilio demandatam esse **(Codice Canonum Afric., can. 107)**. Quam ob causam instituta sit haec legatio, colligere est ex constitutione Honorii ad Heraclianum comitem Africae octavo kalendas septembris data, qua jus exercendi sacra propria haereticis concessum plene planeque abrogatur, et constituta proscriptionis aut etiam capitis poena, ne publicum ullum conventum habeant interdicitur **(Codice Theod., de Haereticis, lege 51)**. Eam enim legem legatorum hujus concilii industriae ac diligentiae non immerito tribuendam

putant. Hanc ipsam reperire est laudatam in mandato ad Marcellinum de procuranda collatione scripto pridie idus octobris ejusdem anni; quo mandato Honorius conceptis verbis, quidquid vel ipse vel superiores imperatores catholicae religionis gratia statuissent, quam exactissime observari praecipit **(Collat. Carthag. 1, cap. 4)**. Unde suo Marcellinus edicto, quod sub initium martii anno undecimo supra quadringentesimum dedit, testatur, per provincias singulas certos quosdam, qui Donati sectatores persequerentur sive convenirent, destinatos fuisse **(Ibid., cap. 5)**.

6. Episcopi legati, qui libertatis heterodoxis concessae rescissionem obtinuerant, iidem quoque in mandatis habebant rei haud levioris momenti procurationem. Neque enim est, cur dubitemus, quin eorumdem precibus debeatur Collationis apud Carthaginem ineundae mandatum pridie idus octobris ab Honorio datum **(Ibid., cap. 4)**. Vidimus jam supra quantis studiis Donatistas ad conveniendum secum de colloquio catholici antistites anno quadringentesimo tertio et quadringentesimo quarto sollicitarint: quanto contra supercilio illud recusarint Donatistae; et tamen anno demum quadringentesimo sexto huc redacti fuerint, ut sese id velle et cupere simularent. Arbitrati sunt Catholici, bono illo, ut videbatur, adversariorum animo utendum esse **(Collat. Carthag. 3, cap. 110, et Brevic. Collat. 3, n. 4)**. Cernebant, e plebeiis Donatianae sectae complures, et pene omnes dicere solitos: *O si in unum locum convenirent! o si aliquando conferrent, atque illis disputantibus veritas appareret?* **(Ad Donatistas post Collat., n. 58.)** *Praeterea illorum furor,* ait Augustinus, *occupaverat Africam totam, nec praedicari a Catholicis veritatem contra suum patiebantur errorem;*

violentis aggressionibus, latrocinationibus, itinerum obsidionibus, rapinis, ignibus, caedibus multa vastantes, cuncta terrentes: cum quibus apud episcopos, quos communes non habebamus, nihil agere poteramus; quod vero ante ferme centum annos majores nostri cum eis egerant, jam populorum memoria non tenebat. Haec igitur necessitas compulit, ut saltem gestis nostra Collatione confectis eorum contunderemus inverecundiam et reprimeremus audaciam **(Contra Julianum, lib. 3, n. 5)**. Hae praesertim fuerunt causae, quibus, ut hocce colloquium expeterent, Africani praesules inducti sunt; non vero quod existimarent illud remedii semper adversus haereticos expedire **(Operis imperfecti lib. 1, c. 10)**. Tam operosi negotii, quod tandem confici vehementer intererat Ecclesiae incoeptor et perfector Augustinus fuit; aliis tamen episcopis suum quoque consensum adhibentibus, illiusque curas propria secundantibus industria **(Possidius, in Vita Augustini, c. 13)**. Directi sunt igitur ad Imperatorem legati, qui peterent, utriusque partis episcopos juberet convenire Carthaginem, ubi delecti utrimque ex omni numero nonnulli disputarent **(Collat. Carthag. 1, cap. 4)**; quo sic posset, deprehenso manifeste mendacio, veritas apparere **(Ibid., 3, cap. 110)**. Prolatum à legatis fuit coram Honorio actum illud, quo Donatistae ipsi colloquium anno quadringentesimo sexto postulaverant **(Brevic. Collat. 3, n. 4)**. Honorium autem, quominus petitum a se conventum animo lubenti prolixoque annueret, Imperii non prohibuit horrenda confufusio. Qua sane in re clarissimo probavit argumento, non vanum fuisse quod affirmabat, utilitatem scilicet honoremque catholicae Ecclesiae curam suam aut unicam esse aut certe primam; nihil aliud neque pace neque bello quaerere se, nisi ut in ditionibus

suis Deus regnaret; dolere sibi quod provinciam Africam, cujus officiis (puta contra Attalum) fuisset adjutus, cerneret Donatistarum discidio lacerari **(Collat. Carthag. 1, cap. 4)**. Honorius vero potestatem conveniendi ad colloquium eo proniori voluntate fecit, quod idem utraque pars poposcisset **(Ibid., cap. 5)**. Exstat adhuc Honorii rescriptum, quo rursus abrogata, quam haereticis concesserat, libertate, Collationem a Catholicis expetitam permittit **(Ibid., cap. 4)**. Eam in mensem quartum, a promulgatione edicti, indicit; ac Donatistas, si quidem ad id tempus convenire detrectarent, statuit iterum ac tertio vocari; qua ratione rem adhuc in duos menses ampliabat; sin vero ne tum quidem ad tempus constitutum adessent, populos demum universos ad praestandum catholicis episcopis obsequium teneri, restitutis in eorummet potestatem omnibus ecclesiis **(Collat. Carthag. 1, cap. 30)**. Scriptum hoc Ravennae datum est pridie idus octobris; sed quoto anno non dicitur: haud dubie tamen quadringentesimo decimo, quando quidem anno quadringentesimo undecimo habita Collatio fuit. Huc adde partem ejusdem rescripti Theodosiano codici insertam, et consulatu Varonis, qui in annum quadringentesimum decimum incidit, notatam; tametsi, quod ad diem attinet, non pridie, sed quarto idus ejusdem mensis ibi signetur **(Codice Theod., de Relig., lege 3)**.

7. Imperiale praeceptum de habenda collatione universis Africanarum provinciarum judicibus missum est **(Collat. Carthag. 3, cap. 140)**, necnon Flavio Marcellino directum cum mandatis, ut is consessui cognitor praesideret **(Ibid. 1, cap. 4)**. Marcellinus ille ubique appellatur tribunus ac notarius; quae dignitas haud multum recedit a munere eorum,

quos Regi ab commentariis nominamus. Catholicae erat communionis **(De Gestis cum Emerito, n. 2)**; eumque dicit Orosius virum in primis prudentem et industrium, necnon omnium studiorum bonorum appetentissimum **(Orosius, Historiae lib. 7, cap. 42)**. Primae duae dotes mirum quantum eluxerunt in Collatione, ubi non aequitatis ac moderationis tantum, sed etiam judicii sapientiaeque egregia specimina dedit. Quam autem vehementer esset divinarum Litterarum studiosus, testis est Augustinus **(Epist. 190, n. 20)**: ex quo ejusdem integerrimos mores et pretiosam mortem suo inferius loco enarraturi sumus. Huic Honorius rescripto suo imperat, ut quicumque ex magistratibus negligentiores se in praestandis adminiculis ad conventum necessariis praebuerint, eos ipse sibi per litteras, quo puniantur, significet, ac primo quoque tempore sententiam abs se in ea causa latam nuntiet **(Collat. Carthag. 1, cap. 4)**. Jussi sunt etiam proconsul ac vicarius Africae ministros omnes, quibus ille ad obeundum munus sibi impositum opus haberet, ei tradere. Ergo ab imperiali Comitatu in Africam Collationis causa venit Marcellinus **(Possidius, in Vita Augustini, c. 13)**: quem Augustinus pro Ecclesiae utilitate missum affirmat; et causas ecclesiasticas eidem potissimum injunctas esse, ita ut de coeptis et molitionibus haereticorum judicare, in eos ex legum severitate inquirere, ac ultimo quoque supplicio, ubi res exigeret, animadvertere posset **(Epist. 133, n. 1-3)**. Multum quidem voluptatis ad Catholicos rediit, cum primum iis de reconciliatione, quam coire imperator colloquii beneficio cogitabat, nuntiatum fuit: at sibi temperare, quominus conceptum ea de re dolorem atque aegritudinem prae se ferrent, Donatistae neutiquam valuerunt **(Serm. 357, n. 3)**.

CAPUT IX. 1 *Pinianus et Melania cum hujus matre Albina Tagastam adventant. 2 Hos illuc invisere Augustino non licet. 3 Hipponem venit Pinianus. 4 Eum sibi plebs Hipponensis in presbyterum poscit. 5 Ortum hinc tumultum compescit Pinianus, Hippone se mansurum adhibito jurejurando pollicitus. 6 Albinae atque Alypii de iis quae sibi sive Piniano evenerant querelae. 7 Purgat se apud eos Augustinus. 8 Piniano postmodum abeundi quo vellet, haud dubie licentia ab Hipponensibus tributa. 9 Armentarium et Paulinam ad mundi contemptum et ad solvendum continentiae volum hortatur Augustinus.*

1. Quos fructus sive imperatoris Honorii, sive Marcellini tribuni de promovenda tam diu a Catholicis expetita Collatione studium et cura peperit, in hujusce anni quadringentesimi undecimi decursu exponetur: jam quid ejusdem initio contigerit, aperiendum. Haud ita multo ante expugnatam Urbem, inde Melania senior familiam suam, videlicet Albinam nurum, juniorem Melaniam neptem, et Pinianum junioris hujus Melaniae conjugem eduxerat. Hi porro omnes, genere atque opibus inter Romanos clarissimi,

nobilissimae illius urbis voluptates aeque reliquerunt ac domicilium: hincque non alio migrarunt animo, quam ut sese ac sua Christo manciparent, vitam vere monasticam victuri **(Epist. 126, n. 11)**. Cum expugnata non pridem Roma Rhegium urbem Alaricus incendit, morabatur adhuc una cum suis in Sicilia Pinianus **(Valois, in Euseb., pag. 129, et Noris, Hist. Pelag., pag. 25)**. Melaniae junioris Vita prodit, illam e Sicilia Carthaginem primum, atque inde Tagastam, ubi cum Piniano et Albina per hiemem agebat **(Epist. 124, n. 1)**, trajecisse **(Surius, decemb. die 31, vel januar. die 2)**. Optime sane cum Tagastensibus divino nutu actum est, quod hospites, qui sibi solatium acerbissimis illis temporibus praeberent, apud se haberent adeo illustres. Quid iis cum natalium splendor, tum Christi gratia contulisset, jam ante audierant, auditumque charitate moti crediderant: sed quibus eadem non erat charitas, his, ne tam insolita res fidem superare omnem videretur, vix fando narrabatur. Tagastensis praesul Alypius vir dicendi peritus, quique sanctae cujusdam eloquentiae vi in animos hominum salutis amorem insinuabat, potiorem prae caeteris laetitiae istius partem capiebat, ac una cum hospitibus suis in eloquii divini meditatione versabatur **(Surius, decemb. die 31, vel januar. die 2)**. Illi contra, ut in Melaniae Vita legere est, variis ornamentis iisque auro ac multiplici gemma distinctis, necnon et praediis haud exiguis ejus Ecclesiam ditarunt; atque etiam Tagastae monasteria duo, alterum virorum in quo monachi octoginta, feminarum alterum, in quo virgines centum et triginta degerent, sufficientibus ad id reditibus attributis construxere. Testatum quoque reliquit Augustinus, varii generis muneribus Tagastensem Ecclesiam ab iis donatam fuisse, ob eamque rem populum laetitiam prae se tulisse non vulgarem quidem,

verum propriae cupiditatis sordibus prorsus alienam **(Epist. 126, n. 7)**: quippe quod ejusmodi munificentiae non ad privatos cives, sed ad ecclesiasticos viros, monachos, sanctimoniales ac pauperes tota rediret utilitas **(Epist. 125, n. 2)**.

2. Non alia de causa tam longo itinere splendidissima illa christianae religionis lumina Tagastam petierant, nisi ut Augustini conspectu colloquioque fruerentur **(Epist. 124, n. 1)**. Tamen eidem sancto, quantumvis esset studiosus amicorum cultor, atque hosce invisendi gratia pervolare maria se posse exoptasset, ne Tagastam quidem, ut et eos salutaret, et suis civibus de felicitate, quae ipsis obtigerat, gratularetur, conferre sese integrum fuit. Adversari quidem videbatur hiems aspera tum et horrenda; quippe cum eo esset valetudinis habitu, ut natura frigus ferre non posset: ea tamen res eum ne Tagastam proficisceretur, non deterruit; sed cum animos Hipponensium vertente anno quadringentesimo decimo absentia sua offensos comperisset, arbitratus est officio ac muneri se defuturum suo, si profectionem aliam tam cito susciperet. Quocirca quam servitutem Ecclesiae suae debebat, eam judicavit voluptati, quam Tagastae percepturus esset, anteponendam. Datis igitur ad Albinam, Pinianum ac Melaniam excusandi sui ergo litteris, testatur, culpam quam incurrebat, quod illos non inviseret, eam ipsam sibi poenam esse, qua gravior imponi posset ei nulla: addit tamen sperare se, si quidem infelicior sit, quam ut videre eos Hippone sibi contingat, non defuturam occasionem, cujus beneficio utcumque liber, eos quacumque in regione Africae futuri sint, conveniat.

3. Haud ita multis, uti videtur, diebus post datam hancce epistolam Pinianus cum Melania juniore Hipponem venit. Cum vero, quae erat ejus humilitas, timeret, ne quam vim ab Hipponensi populo Augustinus, et a Barcinonensi Paulinus, passi fuerant, eamdem ipse quoque pateretur, fidem sibi ab Augustino dari voluit, sese ab eo presbyterum invitum nunquam ordinatum iri **(Epist. 126, n. 1)**: quin et ipsi pollicitus est sanctus Episcopus, ut eam dignitatem acciperet, auctorem se ac suasorem ei non futurum **(Ibid., n. 2)**. Cujus promissi, saltem quod ad posteriorem partem, testis praeter unum, haud dubie Alypium, qui tum forte cum Piniano Hippone versabatur, nullus fuit. Pinianus multis variisque muneribus Augustinum donavit, quibus hic prout judicavit conducibilius utens, ea partim clericis ac monachis, partim laicis quibusdam indigentibus distribuit **(Ibid., n. 8)**. Porro hisce opibus, quas Augustino atque Alypio Pinianus tradebat, factum, ut ambo illi vererentur, ne in suspicionem iniquae dispensationis inciderent. Qua in re cum ipsis minime sufficeret conscientiae propriae testimonium, sed curandum esset praeterea, ut, quantum abhorrerent a studio privatae utilitatis, hominibus, quos ex dominico praecepto erudire, quibusve ad pietatem exemplo suo praeire tenebantur, clarum testatumque redderent **(Epist. 125, n. 2)**, collocuti sunt de hoc inter se, et qua ratione Ecclesiae filiis, imo et adversariis, planum facerent, in administrandis bonis ecclesiasticis mentes suas nulla cupiditatis aut avaritiae nota inquinari, coram conferendo inquisiere **(Ibid., n. 1, et Epist. 126, n. 9)**. Quae cautio quam ipsis necessaria fuisset, patuit ex tentatione quadam, quae Dei permissu non multo post tempore contigit.

4. Factum enim est, ut ecclesiastico coetui cum interessent aliquando una cum Alypio Pinianus ac Melania, universa plebs, necdum dimissis catechumenis, Pinianum sibi in presbyterum ordinari magnis clamoribus flagitaret **(Epist. 126, nn. 1-3, 5)**. Ad eam accessit Augustinus, et concessa eorum clamoribus brevi mora, id sibi integrum non esse, propterea quod invitum illum ab se consecratum non iri promisisset, declaravit: simulque addidit, si contra fidem a se datam Pinianum haberent presbyterum, fore ut se ipsum episcopum non haberent. Quibus dictis ad sedem suam se recepit, quam in eo loci subsellia, et mox absidem vocat; quod genus erat suggesti multis gradibus editius **(Ibid., n. 1)**. Aderant quoque Pinianus et Melania, sed nonnihil remoti ab Augustino, ad quem augescente tumultu (nec enim eum sedavit Antistitis responsio) accesserunt **(Epist. 125, n. 2)**. *Aliquantulum,* inquit sanctus Praesul, *inopinata mea responsione cunctati atque turbati, velut flamma vento paululum pressa, deinde coeperunt multo ardentius excitari; existimantes fieri posse, ut vel mihi extorqueretur, illud non servare promissum, vel me tenente promissi fidem, ab alio episcopo ordinaretur. Dicebam ego quibus poteram, qui ad nos in absidem honoratiores et graviores ascenderant, nec a promissi fide me posse dimoveri, nec ab alio episcopo in Ecclesia mihi tradita, nisi me interrogato ac permittente, posse ordinari; quod si permitterem, a fide nihilominus deviarem. Addebam etiam, nihil eos velle, si ordinaretur invitus, nisi ut ordinatus abscederet. Illi hoc posse fieri non credebant. Multitudo vero pro gradibus constituta, horrendo et perseverantissimo clamorum fremitu in eadem voluntate persistens, incertos animi consiliique faciebat* **(Epist. 126, n. 1)**. Tum vero populus multa convicia in Alypium conjicere,

quasi non ob aliud cuperet Pinianum secum retinere, nisi ut ejus munificentiam ac liberalitatem in proprios usus converteret. His gravissime commotus est Augustinus; tametsi quemquam e clericis aut monachis praesentibus haud comperisset esse reum illius injuriae **(Epist. 125, n. 5)**, sed tantum imperitum vulgus, quod compescere non valuit **(Ibid., n. 2)**, quodque tam ingenti reatu per Alypii orationes mereatur absolvi, vehementer cupit **(Epist. 126, n. 1)**. In his turbis, tum ipse, tum Alypius ac Pinianus non immerito extrema omnia formidabant. Timendum quippe erat, *ne aliqui perditi,* ait Augustinus, *qui multitudini etiam bonorum plerumque miscentur, occasione seditionis et quasi justae indignationis inventa, in aliquam vim sceleratam rapinarum cupiditate prorumperent* **(Epist. 125, n. 3, et Epist. 126, n. 1)**.

5. Adduci non potuit praesenti periculo Augustinus, ut vel obiter Piniano suaderet, populi voluntati morem gerere, tametsi hoc se non facturum, uno tantum teste praesente, pactus esset. *Abscedere cogitabam,* inquit; *sed metuendum fuit, ne magis me absente atrocius quid faceret et reverentia minor, et dolor ardentior. Deinde si cum fratre Alypio discederem per populum constipatum, cavendum fuit, ne quisquam in eum manum mittere auderet: si autem sine illo, quae frons esset existimationis, si quid ei fortassis accideret: et videret eum propterea deseruisse, ut furenti populo traderetur? Inter hos aestus meos gravemque moerorem et nullius consilii respirationem, ecce repente atque inopinate sanctus filius noster Pinianus mittit ad me servum Dei,* Barnabam, *qui mihi diceret eum se velle populo jurare, quod si esset ordinatus invitus ex Africa omnino discederet; credo, existimans eos, quandoquidem pejerare non posset,*

non jam ulterius infructuosa perseverantia clamaturos, ad expellendum hinc hominem, quem saltem deberemus habere vicinum. Mihi autem, quia videbatur vehementiorem eorum dolorem post hanc jurationem fuisse metuendum, apud me tacitus habui: et quia simul petierat, ut ad eum venirem, non distuli. Cum mihi dixisset hoc ipsum, continuo et illud adjunxit eidem jurationi, quod mihi dum ad eum pergo, per alium Dei servum, Timasium, *mandaverat, de praesentia scilicet sua,* hoc est, Hippone se remansurum, *si ei clericatus sarcinam nolenti nullus imponeret. Hic ego in tantis angustiis quasi aura spirante recreatus (neque enim potui sic sapere, ut tanto vel tumultu vel offensione magis everti vellem Ecclesiam cui servio, quam id quod a tali viro nobis offerebatur accipere) nihil ei respondi; sed ad fratrem Alypium gradu concitatiore perrexi, eique quid dixerit, dixi. At ille, ut existimo, devitans ne quid se auctore fieret, unde vos,* Albinam alloquitur, *putabat offendi, Hinc me, inquit, nemo consulat. Quo audito, ad populum tumultuantem perrexi: factoque silentio, quid promissum esset, cum promissione etiam jurationis aperui. Illi vero, qui solum ejus presbyterium cogitabant atque cupiebant, non ita, ut putabam, quod oblatum fuerat acceperunt; sed inter se aliquantulum mussitantes, petiverunt ut adderetur eidem promissioni atque jurationi, ut si quando illi ad suscipiendum clericatum consentire placuisset, nonnisi in ipsa Hipponensi ecclesia consentiret:* et hoc ea spe, quia per illam praesentiam creditum est eum etiam ad clericatum suscipiendum posse desiderantibus consentire. *Retuli ad eum; sine dubitatione annuit. Renuntiavi illis; laetati sunt; et mox jurationem pollicitam poposcerunt. Reverti ad filium nostrum, eumque inveni fluctuantem, quibusnam verbis comprehendi posset illa*

cum juratione promissio, propter necessitates irruentes, quae possent eum ut abscederet cogere. Simul etiam quid timeret ostendit, ne quis irruisset hostilis incursus, qui esset discessione vitandus. Volebat addi sancta Melania, et aeris morbidi causationem: sed illius responsione reprehensa est. Ego autem dixi, gravem ab illo et non contemnendam causam necessitatis ingestam, quae cives etiam emigrare compelleret: sed si haec populo dicerentur, timendum esse, ne male nos ominari videremur; si autem sub necessitatis nomine fieret excusatio, nonnisi fraudulentam necessitatem putari. Placuit tamen ut de hac re populi animum experiremur; et nihil aliud quam id, quod putaveramus, invenimus. Nam cum ejus verba a diacono dicta recitarentur, et omnia placuissent; ubi nomen interpositae necessitatis insonuit, continuo reclamatum est, promissioque displinuit, tumultu recrudescente, et nihil aliud quam fraude secum agi populo existimante. Quod cum sanctus filius noster vidisset, jussit inde auferri nomen necessitatis; rursumque ad laetitiam populus remeavit. Et cum lassitudinem excusarem, sine me ad plebem accedere noluit: simul accessimus. Dixit ei, quae a diacono audita erant, se mandasse, se jurasse, eaque se esse facturum, continuoque omnia eo tenore, quo dictaverat, prosecutus est. Responsum est, Deo gratias, et petitum ut totum scriptum subscriberetur. Dimisimus catechumenos, continuoque scriptum subscripsit. Deinde peti coepimus nos episcopi, non vocibus populi, sed tamen a populo per honestos fideles, ut nos quoque subscriberemus. At ubi coepi subscribere, sancta Melania contradixit. Miratus sum quare tam sero, quasi promissionem illam et jurationem nos, non subscribendo, facere possemus infectam. Sed tamen obtemperavi, ac sic remansit mea non plena subscriptio; nec ultra nobis

quisquam, ut subscriberemus, putavit instandum **(Epist. 126)**. Per eas turbas Albinae sancti filii, Pinianus scilicet ac Melania, qui erant in abside, palam questi sunt, non presbyterum ab Hipponensibus, sed hominem divitem, pecuniarum cupiditate quaeri **(Epist. 125, n. 2)**. Et hanc narrationem, praeter omissa quaedam adjuncta, quae ad rem nihil facerent, ipsissimam rei veritatem esse testatur Augustinus: proindeque Pinianum neque se, ut ferebatur, praecipiente, neque populo cogente jurasse, sed ipsum per se ac sponte sua id obtulisse. Cujus rei Barnabam ac Timasium, quos ille singulos ad se miserat, testes citat **(Epist. 126, n. 6)**. Utrosque vocitat servos Dei, id est monachos. An autem Barnabas, quem appellatione sancti cohonestat, idem habendus sit ac presbyter ille Hipponensis **(Epist. 213, n. 1)**, quem Augustinus familiae suae praefecerat, et cujus existimationem publice in sermone quodam defendit **(Serm. 356, n. 15)**, non definimus. Erat eo tempore Timasius monachus, qui auctore atque impulsore Pelagio nuntium mundo remiserat **(Epist. 177, n. 6)**: sed hujus rursum nobis incidet mentio.

6. Cum habitaturum se Hippone Pinianus jurasset, oborta quadam necessitate alio die illinc discedere compellitur. Quod ubi populus Hipponensis cognovit, haud mediocriter tumultuatum est, ac multa incalescentibus animis dicta, quae etiam scripto mandanda curarunt. Verum cum intellectum esset, id ab eo propter necessitatem privatam necnon animo revertendi factum; nemo fuit, qui hoc boni non consuleret **(Epist. 126, nn. 6, 13)**. Neque enim consilium fuerat, eum exsulis instar ibi retinere, sed sibi putabant abunde satisfactum, modo civium aliorum more sedem ac domicilium

ibi figeret, nec unquam inde discederet, nisi cum voluntate redeundi **(Epist. 125, n. 4)**. Quod autem Baronius refert, Pinianum Hippone elapsum esse clanculum, et Tagastam una cum suis reversum; quippe qui se ejus, ad quod per vim et metum inductus esset, promissi religione non teneri probe sciret (*Baronius, ad annum* 409); ipsius est et dogma probare, et factum, quod contra manifestam Augustini auctoritatem asserit, stabilire. Rem autem iniquo animo tulit Piniani socrus Albina, scripsitque ad Augustinum litteras doloris plenas **(Epist. 126)**, in quibus invidioso nomine illam a Piniano promissam sui praesentiam Hipponensibus, exsilium vel deportationem aut relegationem appellabat: simulque rogabat num exigendum censeret ut impleatur extorta juratio: maxime cum Pinianus illa non discedendi juratione fecerit exceptionem necessitatis. Cum Augustino expostulabat, quod is promissionem hanc non prohibuisset: exprobrabat Hipponensibus, quod turpissimo pecuniae appetitu inducti presbyterum habere voluissent, vel apud se retinere locupletem hominem, et divitiarum satis contemnentem, ut eas in alios divideret. Alypius quoque, qui Tagastam se forte receperat, epistola Augustino scripta contumeliosas tum jactatas in se voces recordabatur. Monebat etiam, quid de juramentis istiusmodi per vim extortis statuere oporteret, communi consilio discutiendum: quamvis in eo quod rescripserat commonitorio significaret, Pinianum Hippone, civium aliorum instar, ipsiusque adeo Augustini, debere habitare **(Epist. 125)**.

7. Ad Alypium Augustinus rescribens **(Ibid.)**, dolere se graviter ejus injurias testatus est: quod vero ad jusjurandum Piniani, post celebratissima quaedam Romanorum de hac ipsa

re exempla turpe esse docet, si vel in controversia, utrum illud observandum esset, necne, ab ipsis poneretur: fore siquidem, ut episcoporum promisso vel etiam juramento nemo fideret, si datum frangi a tanto viro, aut vana ratione eludi permitterent; neque enim secundum verba jurantis, sed secundum exspectationem illius cui juratur, quam novit ille qui jurat, fidem jurationis impleri: sperare tamen se, cum ex benignitate divina, tum ex virtute Piniani, qui fidem Deo et Ecclesiae pactam tanta cum religione servabat, non orituram eam segetem scandali et offensionis. Cum hoc responso, exemplum promissionis Piniani ex subscripta ab ipso chartula translatum et emendatum Alypio misit. Litteris autem Albinae respondens **(Epist. 126)**, testatur primum, ad eam scribere se, non ut dolorem ejus exasperet, sed leniat; neque ut animam, quam venerabatur tanquam Deo dicatam, tristioribus dictis perturbet, sed ejus suspiciones sanet. Tum rei gestae rationem illi aperit, quo ipsa per se animadvertat, non nisi spiritualis Ecclesiae commodi, et earum quibus Pinianus ornatus erat, virtutum gratia, petitum illum ab Hipponensi plebe in presbyterum: qua in re ne minima quidem appareret avaritiae cupiditatisve species; ac proinde nullum praeter se ea criminatione perstringi, quamvis id Albinae studii fuerit, ut vitium quo laborare ipsum judicabat, non directe, ne paulo liberius aut inverecundius in Episcopum agere videretur, sed oblique ac velut alieno nomine sibi objiceret: se vero in beneficiis ponere hanc ejus charitatem, non in malam partem accipere: at cum ab eodem vitio alienum se ipse cognosceret, neque ullum rei intra conscientiam reconditae testimonium afferre posset, se testari Deum, sibi bonorum Ecclesiae administrationem, quam ob fratrum amorem et ob Dei timorem necessario curabat, tolerare se, non amare, ita ut ea,

si salvo officio possit, carere cupiat. Quin etiam sibi persuasum asserit, eamdem in hoc Alypii mentem esse. Dein exemplo Pauli, qui simili in causa Dei testimonio fuerat usus, jusjurandum suum approbat. Ad jusjurandum tandem, quod Pinianus praestiterat, accedit, de quo non aliter hic loquitur, atque in datis ad Alypium litteris, ad quas Albinam remittit. Et hinc colligas eam Tagastae, unde non reperitur recessisse ante id temporis, usque tum forsitan remansisse. Praeterea deferendum Albinae curavit commonitorium, in quo perscriptae erant adversus Pinianum Hippone absentem Hipponensium civium querimoniae.

8. Quid evenerit postea, nusquam traditur; nisi quod prodit beatae Melaniae Piniani uxoris Vita, eam in Aegyptum, atque inde in Palaestinam post annos septem cum admirabili vitae sanctitate peractos in Africa, transiisse **(Surius, decemb. die 31, vel januar. die 2)**. Neque enim illam in ea provincia anno supra quadringentesimum quinto decimo egisse verisimile est: quo anno Hieronymus suam ad Ctesiphontem epistolam, in qua parum honorifice de Melania illius avia loquitur, scribebat. Sed cum anno quadringentesimo decimo octavo Pelagium, qui per id tempus in Palaestina versabatur, Zosimus condemnasset **(Retract. lib. 2, cap. 50)**, Albina, Pinianus, ac Melania de colloquio, quod cum eodem haeresiarcha inierant, Augustinum per litteras consuluere. His ille responsi loco duos suos de Gratia Christi deque originali Peccato libros dicavit, in quibus supra quam dici queat, laetari se, quod ii corpore, atque etiam magis quod anima recte valerent, significat. Anno proxime sequenti sanctum Praesulem eorum nomine salutavit, qui tum in Bethlehemitico monasterio vivebat, Hieronymus **(Apud August., Epist. 202, n. 2)**. Atqui

mutua illa amoris atque observantiae signa sufficiunt, ut neque contra fidem datam, neque contra Augustini mentem Pinianum recessisse arbitremur: quem forte etiam, ut a jurejurando absolverent Hipponenses, auctoritate ac precibus evicerat sanctus Episcopus.

9. Epistolam Armentario et Paulinae scripsit Augustinus **(Epist. 127)** hoc forte anno quadringentesimo undecimo: quandoquidem Urbem recens a barbaris direptam, ac mundum tantis calamitatibus infestari tradit, ut ex vanis illis falsisque illecebris, quibus homines in errorem inducere, ac stultos in sui amorem pellicere solebat, jam nullam ferme retineret. Armentarius sese una cum conjuge Paulina voto obstrinxerat, reliquum vitae tempus Deo consecrandi, necnon, uti videtur, monasticum suscipiendi institutum. In Paulina quidem morae nihil erat, quominus perpetuam Deo continentiam dicaret: verum nequaquam videtur ita paratus fuisse ad abdicandam conjugalem consuetudinem Armentarius, sed rem nonnihil distulisse. Quapropter Augustinus de hoc eorum mentis habitu certior ab ipsorum affine Ruferio factus **(Ibid., n. 1)**, utrique epistolam longe pulcherrimam direxit, in qua tamen perpetuo maritum alloquitur: atque ut votum, quod nuncupavit, quodque sine gravi piaculo frangi non potest, omni procrastinatione omissa impleat, validis admodum argumentis suadet.

CAPUT X. 1 *De Collatione inter episcopos Catholicos et Donatistas habita Carthagine:*

illam indicit Marcellinus. 2 Apud Carthaginem Augustinus instante Collatione concionatur. 3 Insolens Donatistarum in eam urbem ingressus, et eorumdem numerus. 4 Omnem Collationis rationem edicto praescribit Marcellinus. 5 Collationis loco suos omnes qui venerunt interesse volunt, ac subscriptiones suas dare actis recusant Donatistae. 6 His Catholici conditionem eam offerunt, ut si causam obtinuerit Ecclesia, vel episcopatum retineant illi redeuntes ad unitatem, vel eo se ipsi pariter cum illis exuant. 7 Augustini alius ante Collationem sermo de Pace. 8 Episcopos, qui cum schismaticis disputent, Catholici designant, quos et egregio mandato communiunt.

1. Marcellinus tribunus, cui provinciam cogendi Catholicos ac Donatistas in colloquium mandarat Imperator, statim atque venit in Africam, nihil dubio procul omisit, ut omni cura ac diligentia rem tanti momenti promoveret: quanquam non reperitur quidquam hinc ab eo praestitum ante edictum illud quod menses quatuor ante kalendas junias, seu verius ante decimum quartum kalendarum juniarum, id est, die circiter decimo quarto kalendas februarias anni quadringentesimi undecimi promulgari jussit. Hoc edicto, quod Honorii jussioni adjunctum per universam Africam misit **(Brevic. Collat. 1, cap. 2)**, quoslibet episcopos tam Catholicos quam Donatistas

a locorum magistratibus statuit juridico more appellandos, ut Carthaginem, suarum quisque partium peritiores viros ad ineundum colloquium electurus, intra designatos in imperiali jussione menses quatuor accedant **(Collat. Carthag. 1, cap. 5)**. Non aliud se, nisi quod ex allatis ultro citroque documentis verum esse constiterit, judicaturum, per sanctissima quaeque jurat. Verumtamen, cum is catholicae communionis christianus venire in suspicionem posset apud Donatistas **(Possid, in Vita August., c. 4)**, suam illis aequitatem approbare nititur, ea concedens, quae et juris limites praetergredi viderentur, et Imperatoris, ut ipse fatebatur (*Marcellin., sent. post. Collat.*), injussu fierent **(Brevic. Collat. 1, cap. 2)**. Quippe recipit episcopos omnes Donatistas, qui ad colloquium vocati, se adfuturos esse responderint, in possessionem ecclesiarum ac jurium omnium suorum, quibus forte Catholici Caesareorum decretorum vi fruerentur, restitutum iri ante ipsam Collationem **(Collat. Carthag. 1, cap. 5)**. Ac jam tum, quasi per intercessionem, lites omnes actusque forenses iisdem intentatos intentandosve intermitti decernit. Necnon juratus promittit, qualiscumque futurus sit Collationis exitus, Donatistis qui eo venerint, ad propria reditum omnino liberum fore. Verum, quod maxime mireris, sese, siquidem illis habeatur suspectus, paratum ostendit, quemlibet ex eorum communione, paris aut etiam superioris dignitatis, in hoc judicio collegam admittere. Menses quatuor, intra quos habenda Collatio erat, kalendis juniis definit Marcellinus **(Ibid.)**. Atque ita Augustinus legerat, quando edicto illius posteriori, in quo is quoque terminus figitur, eumdem diem, quem priori, constitutum asserit **(Brevic. Collat. 1, cap. 3)**. Attamen in Collatione pronuntiavit scriba decimo quarto kalendas junias fixum

edicto terminum claudi **(Collat. Carthag. 1, cap. 27)**. Consentit etiam cum illo Augustinus, missumque in provinciam edictum, id est primum, sic habuisse agnoscit **(Brevic. Collat. 1, cap. 8)**. Marcellinus vero dictam Collationi secundo edicto kalendarum juniarum diem profitetur **(Collat. Carthag. 1, cap. 23)**. Quocirca in primo edicto non intra diem kalendarum juniarum, sed intra decimum quartum kalendarum juniarum diem legendum esset **(Ibid., cap. 5)**: nisi si quis malit erratum ibi a scriba fuisse, quod alibi quoque ab eodem admissum observat Augustinus **(Ibid., cap. 27)**. Et secundum quidem edictum ita kalendas junias conventui assignat, ut alium diem definitum prius fuisse nequaquam significet. Et vero contendere in altero, necnon in tertio colloquio Catholici, praestitutos quatuor menses juxta edictum, primum videlicet, cujus eo loci verbis utuntur, ad diem kalendarum juniarum concludi **(Collat. Carthag. 2, cap. 50; Ibid., 3, cap. 404; Brevic. Collat. 2, cap. 3)**. Et hoc inde probabant, quod compellatus venire ad Collationem Primianus, adfuturum sese ad istam diem promisisset; ipsique Donatistae delectis, qui suas in Collatione partes sustinerent, episcopis, non ante octavum kalendarum juniarum diem mandatum dedissent, nulla prius, quae ad Collationis diem pertineret, vel petita dilatione, vel judicio flagitato **(Collat. Carthag. 1, cap. 28)**.

2. Eo anno Pascha septimo kalendas aprilis celebrabatur; proindeque pridie idus maias Pentecoste. Hoc festum e consueta Ecclesiae disciplina jejunium sequebatur **(Serm. 357, n. 5)**, sive illud esset, quod feriis quarta et sexta, praeter Paschale tempus, servabatur toto anno; sive solemnius aliquod; quae sententia propius recedere a verbis Augustini

videtur. Et quidem sermones ejus duos de jejunio Quinquagesimae in Indicem retulit Possidius **(In Indiculo, cap. 9)**. Per id certe tempus sanctus Doctor concionem de pace, cujus initium est; *Tempus est exhortari* **(Serm. 357)**, pronuntiavit. Queritur in hac, Donatistas quam infensissimos paci ac reconciliationi animos prae se ferre. Catholicos ad pacem, ut illos ad eam trahere possint, hortatur; rogatque, ut omnem jurgii rixaeque cum haereticis occasionem, ne iratiores inde ac magis implacabiles evadant, summa diligentia fugiant. *Nunc curandis instatur,* inquit; *in fervore sunt oculi sauciorum, caute curandi, leniterque tractandi sunt* **(Ibid., n. 4)**. Monet ut quidquid illi vel contra Ecclesiam, vel contra Ecclesiae antistites effutierint, patienter ferant: Deum tantum fusis pro illorum salute precibus alloquantur; cui et temporis hujusce jejunia offerant, cum pro schismaticis ad communionem catholicam revocandis, tum etiam pro episcopis, a quibus propugnanda esset Ecclesiae causa, preces vero suas uberiori adversus egenos liberalitate fulciant. Impellit praeterea auditores, ut arrepta adventantium servorum Dei opportunitate hospitalitatem exerceant. Ubi sane episcopos Carthaginem Collationis causa accedentes, vel certe adhaerentes eis monachos, significari nemo dubitet. Unde intelligas ea in urbe sermonem hunc habuisse Augustinum: et hic revera illius in proxime sequenti, quem Carthagine pronuntiatum indubie constat, mentionem facit **(Serm. 358, n. 6)**.

3. Ad Collationis locum Catholici non composito ad fastum apparatu ac pompa, sed singuli venere ab ostentatione Donatistarum longe abhorrentes **(Brevic. Collat. 1, cap. 11)**: hi quippe Carthaginem quinta feria, quinto decimo kalendas

junias, tanta cum magnificentia, tanta comitum turba ingressi sunt, ut omnium magnae illius urbis civium oculos in se conversos distinerent **(Collat. Carthag. 1, capp. 14, 29)**. Ipsique adeo jactitant Carthaginem omnem, imo universam Africam, adventus sui testem esse, ita ut nulli liceat ejus rei ignorantiam obtendere. Addunt inductos se eo, quod sibi denuntiatum a Marcellino fuerat, edicto, ut propere Carthaginem advolarent; senes, quamvis exactae ac decrepitae aetatis, non excusasse imbecillitatem; neque ullos relictos in provinciis, nisi quos adversa valetudo retinebat invitos. Et certe sic res habebat: quippe eorum primas suos omnes abjectis quibuslibet rebus eo concurrere jusserat, testatus nimirum eos qui cum reliquis venire detrectarent, id praesidii suae erepturos causae, quod haberent potissimum **(Ad Donatistas post Collat., n. 41)**. Itaque cum ad Collationem publicis Gestis vocati sunt, adfuturos se prompto animo promisere; nec Marcellinum, tametsi catholicam religionem eum profiteri non ignorarent, judicem in fidei causa repudiavere **(Possidius, in Vita Augustini, c. 4)**. Porro quod eis tantopere primas optimum in causa sua futurum commendabat, id Augustino teste nihil erat aliud, nisi ut darent operam, quo numerosissimi esse viderentur **(Ad Donatistas post Collat., n. 41)**. Quin etiam variis fraudibus ac mendaciis suorum amplificare multitudinem studuerunt: quibus tamen hactenus tantum profecere, ut ducenti septuaginta novem numerarentur, paulo videlicet pauciores quam Catholici **(Collat. Carthag. 1, cap. 213)**, quos ad ducentos octoginta sex erat invenire **(Brevic. Collat. 1, cap. 14, et Collat. Carthag. 1, cap. 214)**. Praeter hos, ut acta Collationis tradunt, alii quoque catholicae communionis viginti supra ducentos **(Collat. Carthag. 1, cap. 215)**, seu

verius, non amplius centum viginti **(Brevic. Collat. 1, cap. 14)**, quem numerum Augustinus, necnon manuscriptus Collationis liber exhibent, in provinciis aut infirmitate, aut senectute, aut alia quapiam necessitate detenti remanserant. Fuere insuper viduatae suis praesulibus Ecclesiae sexaginta. Ac proinde, si rationem ad eum modum subducere libeat, quadringentos sexaginta sex episcoporum catholicorum sedes in Africa exstitisse dicamus, necesse est. Atqui absentes episcopos, vacantesque Ecclesias sibi plures esse quam Catholicis, in Collatione jactarunt schismatici, qui postea etiam plusquam quadringentos antistites per totam Africam se esse praedicarunt (*Ad Donatistas post Collat., n.* 41). Caeterum ab iis nullus nominatim designatus. Et sanc illud quam futili et inepta vanitate dicerent, satis superque apparebat, cum ex imposturis quas exaggerando suorum numero adhibuerant, tum ex eo quod solis exceptis aegrotis deesse neminem, sua in Notoria erant apertissime professi.

4. Ubi Carthaginem utriusque communionis episcopi advenere, Marcellinus altero edicto Collationis locum, tempus atque ordinem constituit **(Brevic. Collat. 1, cap. 3)**. Simulque adhibitis cautionibus, diligenter providit, ne cui, quod in Collatione dixisset, postmodum liceret inficiari. Decrevit igitur, cujusque partis episcopos septem, qui disputarent inter se, ab reliquis omnibus eligendos; quibus adderentur alii totidem, quos illis consulere, sicubi res postulare videretur, liberum foret; ac praeterea quatuor alii, qui Gestorum conscriptioni praeessent: et kalendis juniis conveniendum in thermas Gargilianas; qui locus tanquam omnium maxime opportunus delectus fuerat **(Collat. Carthag. 1, cap. 18)**. Erat hic in urbe media, spatiosus admodum, clarus et algidus, et

sane tam celebri conventu longe dignissimus: de quo Thrasamundi Vandalorum regis curis atque impensis restituto exstare epigramma observatur **(Rivius, in Vita Augustini, pag. 359)**. Episcopos omnes tam Catholicos, quam Donatistas capere haud difficulter potuisset: quandoquidem eo simul universi intraverant. At quoniam magnus iste numerus confusionem indubie peperisset, statuit Marcellinus, ut episcoporum nemini, praeterquam viginti octo, vel triginta sex memoratis, permittatur aditus; praesules rogat, subditos praemoneant sibi populos, ne die Collationis eodem conveniant. Huc addit velle se, utriusque communionis episcopos ante diem congressus polliceri, se ratum habituros quidquid a septenis ad colloquium electis fuerit actitatum; atque confectum hac de re actum, se praesente, ab omnibus obsignandum sibi dari: quidquid dicetur, statim notis ab astantibus sibi exceptoribus publicis, simulque a quatuor de utraque parte notariis ecclesiasticis scribi: quos etiam, ne eorum fides in dubium a quoquam revocari possit, quaterni Gestorum conscriptioni praefecti episcopi pervigili ac sollicita observatione custodiant. Praeterea, ne quando hisce actibus vel minima corruptionis mutationisve criminatio impingi queat, a singulis antistitum ea subscribi quae dixerint: quod idem se primitus ad interlocutiones suas praestiturum promittit. Tabellas denique ad eum modum descriptas et digestas una cum episcoporum quatuordecim, quos ad disceptandum elegissent, subscriptionibus statim publice affigi, quo et omnibus eas legere, et universo Carthaginensi populo de iisdem judicare liceat. *Nam cum eis,* verba sunt Marcellini, *me judicem dederit Augusta dignatio, quibus inferiorem me esse pro tanti nominis veneratione cognosco, fidei sollicitudinis meae hac consideratione prospexi, ut de*

meo vellem judicio judicari. Ita quippe oculis, non solum urbis hujusce, verum etiam universae provinciae totue emensae disputationis ordo pandetur, ut tam presecutiones disputantium episcoporum, quam pronuntiationum mearum series subsecuta digestis in publico voluminibus explicetur: haec enim in judice securitas fidei est, ut de se non timeat judicari **(Collat. Carthag. 1, cap. 10)**. Obsignandae etiam erant, quoad omnino decisa esset controversia, schedae singulae, tam Marcellini, quam episcoporum octo custodum sigillis. Porro cautiones illae omnes ex singulari Dei in Donatistas benignitate veniebant: quas proinde isti non poterant, nisi cum summa ingrati animi noxa, contemnere **(Epist. 141, n. 2)**. Atque adeo profitetur Marcellinus, si quis illas observare subterfugiat, quam causae suae diffidat, quamque parum bona fide agere statuerit, palam facturum. Idem epistolas ab utriusque partis primatibus subscriptas, quibus illi conditionibus in edicto propositis assentiri sese declarent, offerendas sibi decernit. At vero disertis verbis a Collatione excludit Maximianistas **(Collat. Carthag. 1, cap. 10)**, qui scilicet, ut exignitati et ignobilitati suae honoris aliquid accerserent, oblato supplici libello ad illam admitti petierant: sed ea vanitas a catholicis despicatui habita est **(Contra Julianum, lib. 3, n. 5)**.

5. Octavo kalendas junias anni quadringentesimi undecimi Donatistae actum, quem Notoriam vocant, Marcellino curant denuntiandum, quo Januarius ac Primianus (qui duo soli subscripserunt) et caeteri sincerae christianitatis episcopi et catholicae veritatis (eorum enim haec verba sunt) secundo illius edicto, maxime quod ad subscriptiones, assentiri se non posse profitentur; utque sibi ad Collationem universis liceat

accedere, vehementer postulant **(Collat. Carthag. 1, cap. 14)**. Ideo vero videbantur nolle subscribere, ut possent de gestis corruptis, si e re sua foret, judici calumniari **(Ad Donatistas post Collat., n. 15)**. Atqui licet Notoria illa suorum neminem a Collatione abesse peterent; tamen hoc ipso die, octavo kalendas junias, e suis septem instituere, a quibus Ecclesiae Dei causa (et hic eorum verbis uti visum) adversus traditores persecutoresque suos defenderetur; polliciti, quidquid illi egissent, id se ratum habituros **(Collat. Carthag. 1, cap. 148)**. Omnes quidem huic actui, sed non praesente Marcellino **(Ibid., cap. 154)**, subscripserunt **(Ibid., cap. 149)**: quem licet in formam epistolae confectum, tamen eligentes electis coram, seu praesentes praesentibus se dedisse testantur **(Ibid., cap. 148)**. Subscriptiones quoque suas gestis firmandis necessarias, quas primo recusarant, ut darent tandem aliquando compulsi sunt **(Ad Donatistas post Collat., n. 15)**. Ab iis autem ad disputandum designati sunt, Primianus Carthaginensis, Petilianus Cirtensis, Emeritus Caesareensis, Protasius Tubiniensis, Montanus Zamensis, Gaudentius Thamugadensis, et Adeodatus Milevitanus.

6. Cum Donatistae in secundo Marcellini edicto multa, quae ipsos moverent, offendere se dictitarent; contra Catholici eidem se in omnibus consentire, ac quidquid praescribebat, se religiose observaturos promiserunt: qua de re Marcellino epistolam (quo nomine eam ipse a Notoria Donatistarum distinguit **[Collat. Carthag. 1, cap. 17])** obtulerunt, Ei subscripsere nomine aliorum episcoporum Aurelius Carthaginensis, et Silvanus Summensis decanus ac primas Numidiae **(Ibid., capp. 16, 18)**. Exemplum ibi proponunt Maximianistarum, quos Donatistae una cum universis per eos

baptizatis receperunt, servato episcopis etiam a se prius damnatis honore proprio: unicum hoc sibi fuisse in Collatione expetenda consilium testantur, ut sibi demonstrare liceret, Ecclesiam toto terrarum orbe diffusam nullorum hominum sibi commixtorum peccatis perire potuisse: causam Caeciliani, patefacta ipsius innocentia, et iis, a quibus accusabatur, pro calumniatoribus habitis, finitam esse; alios denique, quos isti criminabantur, aut esse innocentes, aut Ecclesiae omnino delictis suis non obesse. Id autem potissimum eidem epistolae celebritatem conciliat: quod ibi profitentur Catholici, sub Donatistarum leges, si modo probatum ab illis fuerit Ecclesiam in sola eorum communione remanere, ita se venturos, ut omnino de retinenda episcopali dignitate non cogitent: contra vero si demonstraverint ipsi culpam omnem haerere Donatistis, se nihilominus velle, sic illos secum tenere unitatem, ut honorem episcopatus non amittant: ubicumque episcopi duo fuerint inventi, alter Catholicus, alter Donatista, vicissim eos episcopalem occupaturos sedem, alio interim juxta considentem, paulo tamen humilius, remanente, qui locus peregrino episcopo assignari solebat; vel saltem suam cuique attribuendam fore Ecclesiam, donec altero vita perfuncto, dignitatem alter, prout erat usu receptum, solus obtineret. Quod si porro nimis impatienter duos uno in loco episcopos ferant populi; tum episcopatu utrumque pariter exuendum, aliumque in eorum gradum sufficiendum ab iis antistitibus, qui competitores ipsi non habuerunt. *Quid enim dubitemus,* inquiunt catholici Patres, *Redemptori nostro sacrificium istius humilitatis offerre? An vero ille de coelis in membra humana descendit, ut membra ejus essemus; et nos, ne ipsa ejus membra crudeli divisione lanientur, de cathedris descendere formidamus?*

Propter nos nihil sufficientius, quam Christiani fideles et obedientes sumus: hoc ergo semper simus. Episcopi autem propter Christianos populos ordinamur: quod ergo Christianis populis ad christianam pacem prodest, hoc de nostro episcopatu faciamus. Si servi utiles sumus, cur Domini aeternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus invidemus? Episcopalis dignitas fructuosior nobis erit, si gregem Christi magis deposita collegerit, quam retenta disperserit. Nam qua fronte in futuro saeculo promissum a Christo sperabimus honorem, si christianam in hoc saeculo noster honor impedit unitatem **(Ibid., cap. 16)**. Augustinus post recitatam intra concionem ipsius jussu litterarum istarum partem, in hunc locum ita disserit: *Dicam Charitati vestrae, et commemorem rem dulcissimam et suavissimam, quam Domino adjuvante sumus experti. Cum ante ipsam Collationem inter nos aliqui fratres de hac re colloqueremur, quia pro pace Christi episcopi debent esse, aut debent non esse; quod vobis fatendum est, circumspicientes omnes fratres et coepiscopos nostros, non facile nobis occurrebant, qui hoc vellent suscipere, et de hac humilitate Domino sacrificare. Dicebamus, ut fieri solet, Ille potest, ille non potest; ille consentit hoc, ille non tolerat; loquentes magis pro suspicionibus nostris, qui corda illorum videre minime poteramus. Quando autem ventum est ut hoc palam fieret, in concilio universorum tam frequenti, pene trecentorum Episcoporum, sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, ut parati essent episcopatum pro Christi unitate deponere, et non perdere, sed Deo tutius commendare. Duo ibi vix inventi sunt, quibus displiceret: unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberius ausus est, alter voluntatem suam tacito vultu significavit: sed posteaquam illum senem liberius hoc*

dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam, vultum etiam ille mutavit **(De Gestis cum Emerito, n. 6)**. Propositum adeo christianum non episcoporum tantum firmavit subnotatio, sed etiam universi concilii ad Deum precatio consecravit **(Serm. ad Caesar. Eccl. plebem, n. 1)**. Quamvis autem veritati refragati fuerint Donatistae, nihilo tamen secius eamdem illis offerre conditionem Catholici non destitere, quam et bona fide erga eos qui se ad Ecclesiam receperunt, implevere. Hoc saltem ea synodo Carthagine anno supra quadringentesimum decimo octavo celebrata constat, Donatistas in episcopalem dignitatem recipi solitos **(Cod. Can. Afric., cann. 118, 119)**.

7. Aliis praeterea locis admirandum illud promissum, quo praesulum Africanorum praecipui suo se honore abdicaturos receperunt, memorat Augustinus **(Serm. 359, n. 5)**. Deumque comprecatur, ut quoniam illud e charitatis fonte profectum est, gratum habeat et acceptum **(Serm. 358, n. 4)**. Qua de re, si quid plenius desideres, adeas licet sermonem de Pace et Charitate, qui post memoratam quidem epistolam, quantum ex eis, quae de conditione hac ab antistitibus oblata dicit, conjicimus, sed ante ipsum tamen Collationis diem habitus est. Ibi citatur secundum Marcellini edictum, imo et tertium, quo quidem, ut jamjam exposituri sumus, Catholicorum epistolam promulgavit. In eo populum sanctus Episcopus obtestatur, ut Marcellini edicto morem gerens in Collationis locum non irruat, quin etiam per illum locum, quoad ea plane soluta sit non transeat; ne qua scilicet tumultuandi occasio iis qui nihil omnino maluissent, praeberetur **(Ibid., n. 6)**. Ibi pius Antistes studium prae se fert oppido inflammatum revocandi schismaticos ad unitatem: quae vera esset illorum

victoria. *Nam,* inquit, *non vincit nisi veritas, victoria veritatis est charitas* **(Ibid., n. 1)**. Qua ratione defendi oporteat Caeciliani causam, et quo studio cavendum cuique, ne haereat in quolibet homine, ibi ostendit **(Ibid., n. 3)**. *Quid vobis,* ait ad populum, *injungamus? Partes forte uberes pietatis. Nos disputemus pro vobis: vos orate pro nobis. Orationes etiam vestras jejuniis et eleemosynis adjuvate. Addite pennas illis, quibus volant ad Deum. Sic agentes negotium, fortasse utiliores nobis eritis, quam nos vobis. Nemo enim nostrum in hac disputatione de se praesumit: in Deo est tota spes* **(Ibid., n. 6)**.

8. Marcellinum rogabant sua epistola Catholici, ut eam quamprimum omnium oculis proponeret: quo forte, etiam ante Collationem, schismaticorum vel infirma vel dura corda, exhibitae ibi piae charitatis testificatione, aut sanarentur, aut edomarentur **(Collat. Carthag. 1, cap. 16)**. Id ut praestaret Marcellinus, sua ipse pollicitatione, qua omnium judicio suam agendi rationem permissurum se receperat, satis superque impellebatur **(Ibid., cap. 17)**. Itaque cum epistolam Catholicorum, tum Donatistarum Notoriam publice affigi novo edicto jussit. Inde cum factum esset, ut isthaec Notoria innotesceret Catholicis, hi Marcellino litteras alias ab Aurelio item ac Silvano subscriptas obtulere, quibus timere se significant, ne a Donatistis, suos omnes ad Collationem admitti sine ulla, ut palam erat, causa efflagitantibus, aliquid in ea emergeret seditionis: consentiunt tamen illorum postulatis ea lege, ut ex Catholicis episcopi illi octodecim juxta secundum Marcellini edictum designati, soli interessent, ne scilicet, si quid tumultus excitaretur, in alios quam Donatistas posset conferri. Addunt optime secum agi sese

existimaturos, si vanum fuisse metum illum deprehenderint, neque alia de causa voluisse Donatistas consilio interesse universos, nisi ut, post illud solemni reconciliatione terminatum, in eamdem ecclesiam una cum Catholicis sese conferrent, gratias Deo pro reparata communionis societate redditurі **(Ibid., cap. 18)**. In hac epistola tam perspicue, tam valide simul ac breviter ipsa tota exposita est causa, ut ea lecta Donatistae non sine ineptia questi fuerint, rem a Catholicis prius actam, quam de praeviis ad eam conditionibus agi coeptum esset **(Ibid., capp. 18, 20, et Brevic. Collat. 1, capp. 7, 8)**. Tertio kalendas junias anni quadringentesimi undecimi omnes catholicae communionis episcopi designarunt antistites ad Collationem, et mandatum quo instructos illos volebant, in ecclesia Carthaginensi scripserunt praesente Marcellino, ipsi autem concioni, quae ducentis sexaginta sex episcopis constabat, Aurelio Carthaginensi et Silvano Numidiae primate praesidentibus. Renuntiati sunt, qui in Collatione disputarent, Aurelius Carthaginensis, Alypius Tagastensis, Augustinus Hipponensis, Vincentius Culusitanus, Fortunatus Constantinensis, Fortunatianus Siccensis, Possidius Calamensis. A consiliis fuere isti septem, Novatus Sitifensis, Florentius Hipponensium-Diarrhytorum, Maurentius Thubursicensis, Priscus Quidiensis, Serenianus Miditensis, Bonifacius Cataquensis, et Squillacius Scillitanus. Custodiendae Gestorum conscriptioni praefecti sunt, Deuterius Caesareensis, Leo Moptensis, Asterius Vicensis, ac Restitutus Tagorensis **(Collat. Carthag. 1, capp. 55, 57)**. Hosce ducentos sexaginta sex episcopos secundum inaugurationis suae ordinem subscripsisse verisimile est. At vero electorum octodecim, uno Aurelio excepto, qui subscripsit omnium princeps, nomina postremo loco

subnotantur **(Ibid., capp. 136, 142)**. Porro ab universis praesulibus servata haec fuit in subscribendo forma: *N. episcopus N. Carthagini constitutus, praesente V. C. Marcellino Tribuno et Notario, mandato a nobis facto consensi et subscripsi;* vel, *mandavi et subscripsi* **(Ibid., cap. 57)**. Quibus vero demandata erat disputandi provincia, hi loco vocum istarum, *Mandato a nobis facto consensi;* reponebant, *Hoc mandatum suscepi.* Eo autem Catholicorum mandato simul et responsione ad schismaticorum Notoriam, quidquid majoris momenti dicendum erat, continebatur: idque de industria. Quippe vulgatum fuerat, Donatistarum esse consilium, de praescriptionibus ac formulis quibusdam, quae rei tantum decisionem protraherent, litigare; quod eis si negaretur, timendum erat ne colloquium solverent **(Brevic. Collat. 1, cap. 10)**. Itaque scriptionibus illis testatum esse Catholici voluerunt, quam invicta essent veritatis, cujus a partibus stabant, arma; ut si contingeret Collationem solvi per Donatistas, nemini tamen non abunde notum fieret, eos haud alia de causa noluisse conferre, nisi quod de victoria desperarent, quippe responsis omnino destituti.

CAPUT XI. 1 *Collationis habitae kalendis juniis initia. 2 Donatistae Catholicos omnes, ut de subscriptionibus mandati eorum certiores fiant, vocari volunt. 3 Oblatam consedendi facultatem non accipiunt Donatistae: delectos autem pro se*

disputaturos renuntiant. 4 In subscriptionibus mandati disputatoribus suis dati aliquoties peccasse convincuntur. 5 Necnon in Quodvultdeo episcopo mendacium admisisse. 6 Ad Collationem secundam condicta die non veniunt ex Donatistis nisi septem episcopi disputatores, ex Catholicis vero adsunt octodecim delegati. 7 Donatistis conceditur dilatio.

1. Die ad colloquium constituto, nimirum kalendis juniis anni quadringentesimi undecimi, quo anno in quintam feriam incidebant, Marcellinus cum viris variae dignitatis, sive rerum forensium administris viginti, ac notariis ecclesiasticis, Catholicis duobus ac totidem Donatistis, in secretarium thermarum Gargilianarum ingressus, eo etiam antistites, qui ad januam stabant, e Catholicis videlicet octodecim electos, ac universos Donatistas introduci jussit **(Collat. Carthag. 1, cap. 1)**. Atque ita Donatistae arrogantiam illam posuere, qua aliquot ante annis, indignum esse jactitaverant, martyrum filios cum progenie Traditorum convenire **(Ad Donatistas post Collat. nn. 1, 39)**. Principio quidem Marcellinus rescriptum Imperatoris, suaque ipsius edicta, necnon varias utriusque communionis episcoporum ad se epistolas recitari jussit. Cum autem in priori suo edicto Marcellinus schismaticae factioni promisisset alium, quemcumque voluissent, collegam in hoc judicio se recepturum; respondit Petilianus, non decere, quibus primus cognitor non petentibus datus esset, eligi ab ipsis secundum **(Collat. Carthag. 1,**

capp. 6, 7). Verum propria conscientia propriusque timor alter illis cognitor ac judex fuit, eo ipso quem Honorius dederat, longe sagacior et severior **(Ad Donatistas post Collat, n. 46)**. Hic antequam causa diceretur, prior judicavit. Perlectis hisce scriptis, Emeritus praeteritum jam esse disputandi tempus, et quatuor illos menses, quos praescripserat Imperator, a decimo quarto kalendas junii elapsos contendit **(Collat. Carthag. 1, cap. 20)**. Sed eos ad kalendas usque protendi docuit Marcellinus; imo exactis quatuor mensibus potuisse adhuc et alios duos adjici **(Ibid., cap. 30)**. Quo tamen prohibiti non sunt Donatistae, quin postea Catholicos, quasi ad legitimum diem non adfuissent, praegravare tentarent: eadem enim secunda quoque cognitione ingesserunt, ubi validius etiam fuerunt a Catholicis revicti **(Collat. Carthag. 2, capp. 48, 50)**. Sic factum, ut eo conatu nihil aliud Donatistae consecuti sint, nisi ut clarum exploratumque fieret omnibus, quantopere vererentur, ne discussa penitus causa, tum factionis suae debilitas, tum vires Catholicorum proderentur. Questus fuerat Marcellinus vitilitigationes adhiberi a Donatistis, causae quae agebatur gravitate indignas: quare illi, ut formulis forensibus procul amandatis, juberet solam in hoc judicio valere Scripturarum auctoritatem, petiere **(Ibid., 1, capp. 30, 31)**. Actionem Marcellinus ab electione personarum (quod eo praesente necdum Donatistae praestiterant) auspicandam censebat; illi vero forensem hanc etiam formam esse contendebant, ac proinde simul cum reliquis omittendam. Nihilominus tamen cum urgentibus Donatistis sciscitatus ex Catholicis fuisset, placeretne more forensium judiciorum agere, an sola divinarum Scripturarum auctoritate; responsumque esset, in mandato contineri omnium voluntatem, cujus quidem terminos praetergredi sibi

non liceret, neque tamen id forensibus tricis ullo pacto haerere: obtinuit tandem Marcellinus ut recitaretur, tametsi intercederent Donatistae, ac formam esse minime necessariam dictitarent; *cum in uno,* inquit Emeritus, *constet Ecclesiae tota persona* **(Ibid., cap. 47)**. Lecto mandato bona fide confessi sunt, eo fori jurisque formulas excludi; atque adeo faciendum sibi esse, ut Catholicis ex divinae legis testimoniis respondeatur **(Ibid., cap. 70)**: verum hujusce promissi memoriam brevi abjecerunt.

2. Post mandati lectionem petiere, ut qui illud subscripsissent, introducerentur, ne forte pro episcopis inferiores clerici subdititias inseruissent subscriptiones. Suspicati sunt Catholici Donatistas, cum nihil tumultus usquedum ausi essent excitare, veriti ne in ipsos, qui prope soli erant, omnis invidia recideret, de accersendis Catholicis eo consilio urgere, ut per multitudinis confusionem tumultu sensim excitatu disceptationem abrumperent **(Ibid., capp. 81, 83, 84)**. Quapropter aliquandiu refragati sunt, quoad Donatistae ipsi suos ex una parte, Catholicos e diversa collocandos esse proposuerunt, ut, si quae turbae exortae essent, in insontes tamen non posset ejus rei culpa derivari. At vero postea intellectum est, Donatistas, ut praesentes Catholicos sisti peterent, non alia re inductos, quam quod persuadere sibi neutiquam possent eorum, quos cum apparatu ac pompa urbem ingredi non viderant, tantum esse numerum, quantus ex subscriptionibus apparebat. Consensere itaque Catholici, ut coepiscopos suos, qui forte in ecclesiam aliquam convenire inter se statuerant, vocarentur **(Ibid., cap. 89)**; cum autem non pauci per varia loca dispersi esse possent, recepit Alypius illos adducturum se in diem crastinum. Attamen introductis

iis, qui pro foribus reperti sunt, quosque ex composito vocatos nulli dubitemus; eorum a quibus subscriptum fuerat mandatum, abesse, praeter eos qui Carthagini aegrotabant, repertus est nemo. In hoc subscriptionum examine, schismatici Catholicis vitio dabant, quod in quo tractu unus tantum esset ipsorum episcopus, illi nonnunquam duos aut etiam plures haberent **(Ibid., capp. 65, 117)**: at Catholici idem quoque apud istos inveniri demonstrabant **(Ibid., cap. 125, vel 126)**. Mutuo criminabantur sese, quod episcopos in villis, in fundis et agris, vel in sedibus sine plebe constituissent **(Ibid., capp. 181, 182)**. Denique sibi invicem, quae alii ab aliis passi erant, objicere non omittebant: verum ejusmodi altercationes, quae a cardine rei tantum avertebant, Marcellinus, quoad in se erat, resecabat. Cum Felicianus Mustitanus, e Maximianistarum quondam factione, nominaretur, institit Alypius, ut eum Donatistae suae communionis esse aperte profiterentur **(Ibid., cap. 122; Brevic. Collat. 1, cap. 12)**: id vero illi recusarunt. Episcopus ibi quidam, pro Paulino episcopo catholico praesente, sed litteras nesciente, subscribit **(Collat. Carthag. 1, cap. 133)**.

3. Post recitata Catholicorum omnium nomina, Marcellinus episcopos rogat ut sedeant: quod nimirum illis stantibus ipsi sedere molestum sit. Oblatum honorem recusant Donatistae, sibi interim simul ac Marcellino verbis adblandientes magnificentissimis **(Ibid., capp. 144, 145)**. Tametsi autem eum sic efferebant laudibus, ut dicerent, ait Augustinus, *honorificum, justum, reverentem, benignum;* causam tamen propter quam agendam tam multi convenerant, apud eum agi nolebant **(Brevic. Collat. 1, cap. 13)**. Adacti sunt illi tandem aliquando, ut pro sua parte

disputaturos instituerent, seu verius eos, quibus istam provinciam jam inde ab octavo kalendas junii delegaverant, renuntiarent **(Collat. Carthag. 1, cap. 143)**. Lectum est igitur factum ea de re mandatum, quo quidem soli continentur septem disputaturi: verum alios quoque septem, qui prioribus essent a consiliis, item quatuor, a quibus gesta custodirentur, electos esse, Augustinus auctor est **(Epist. 141, n. 2)**; quod ipsum in primae Collationis calce expressum legas **(Collat. Carthag. 1, cap. 218)**.

4. Lectum mandatum secutae sunt subscriptiones, quas illi denuo confirmarunt; idque urgentibus quidem Catholicis, sed Donatistis ipsis acrius etiam instantibus **(Ibid., capp. 152, 154, 165, 175)**. Hoc isti obnixe a Marcellino efflagitarunt, praecipuam causae suae fiduciam in numero se repositam habere palam professi; quamvis ea de re haudquaquam agi Marcellinus moneret, atque adeo satis habiturum se, modo primi decem testimonium de caeterorum subscriptione ferrent; in quo nec refragabantur Catholici: verum Donatistis morem gerere oportuit. Qui tertio inter eos loco subscripsit Felix, episcopum se urbis Romae professus est **(Ibid., cap. 157)**: neque etiam hic Catholici morati sunt, nisi quod suum Innocentio jus servandum dixerunt **(Ibid., capp. 161, 163)**. Quorumdam nomina recitata sunt, qui neutiquam accesserant Carthaginem, sed eorum absentium vice, tametsi mandatum suum *praesentes praesentibus* dirigerent, alii subscripserant **(Brevic. Collat. 1, cap. 14)**. Sic episcopi sui loco, qui captus oculis venire nequiverat, Manilius presbyter Bazienus subscripsit, ne nomen quidem ejus exprimens **(Collat. Carthag. 1, capp. 182, 183)**. Sic quoque Rufinus presbyter pro antistite suo Juliano absente

subscripsisse repertus est **(Ibid., capp. 193, 195)**. Item professi sunt alii episcopi, manum se rogatos quatuor e suis collegis commodasse, qui adversa, ut praedicabant, valetudine detenti in itinere fuerant **(Ibid., capp. 208, 209)**. Felix Zummensis nec repertus est ipse, nec quis ejus nomine subscripsisset; atque adeo communicatis inter se consiliis Donatistae huc confugere coacti sunt, ut dicerent, illius forte ac Felicis cujusdam Lambiensis, qui tunc aegrotabat, confusa fuisse nomina **(Ibid., capp. 200, 201)**: prius autem Felicem illum Zummensem morbo distineri affirmaverant **(Ibid., cap. 114)**. Novatus Sitifensis antistes catholicus, cum Donatum videret loci cujusdam ditioni suae subditi episcopum sese ferentem, ibi nullum esse nec episcopum nec ullo omnino Donatistam asseruit **(Ibid., capp. 203, 204)**. Asellicus quoque Tusuritanus episcopus juratus asseveravit tertio kalendas maias, quo die ex Arzugibus, regione ad Africae meridiem sita, profectus est, Victorianum, qui sibi Aquensis Donatistarum episcopi titulum arrogabat, presbyterum tantum fuisse, atque adeo illum in itinere ordinatum, tametsi adulterii postulatus esset, cujus adhuc penderet cognitio **(Ibid., cap. 207, vel 208)**.

5. Id porro videtur observatu longe dignissimum, quod in Quodvultdeo Cessitano episcopo contigit **(Ibid., capp. 206, 207)**; in quo scilicet manifestissimi mendacii convicti sunt **(Epist. 141, n. 1)**. Etenim cum istius episcopi subscriptio, perinde ac si illam Carthagine exarasset, inter alias haberetur, nec tamen ille suo nomine recitato responderet; et cum quaereretur ubi esset, subita perturbatione caecati, ipsi eum confessi sunt in itinere defecisse. *Et cum quaererent Catholici, quomodo potuerit apud Carthaginem*

subscribere, qui fuerat in itinere defunctus; illi diu fluctuaverunt perturbati, et nescientes quid responderent. Nam primo dixerunt, non de ipso, sed de alio fuisse suggestum. Et cum Catholici putassent de alio, id est, de clerico eos dicere, qui pro mortuo subscribere potuit; quaesitum est, utrum clericus suo nomine, an illius pro mortuo subscripserit. Sed post magnas angustias perturbationis, atque inconstantis et variae responsionis suae, *responderunt ipsum quidem subscripsisse praesentem, cum octavo kalendas junias mandatum fieret; sed quoniam aeger subscripserat, remeantem ad propria in itinere defecisse. Quo audito Catholici petierunt superiora eorum verba recitari, ut ipsa varietas deprehensa claresceret. Quod cum factum fuisset, et inde appareret quam parum sibi in responsis suis constarent; quaesivit Cognitor, utrum saltem sub Dei testificatione firmarent, eum fuisse Carthagini, quando praesentes praesentibus mandaverunt, ut subscriberent. Ubi vehementius perturbati,* nec se perjurio illigare ausi, *responderunt: Quid si et alius pro eodem apposuit? Hanc eorum falsitatem deprehensam judicio Dei relinquens, jussit caetera nomina recitari* **(Brevic. Collat. 1, cap. 14)**. Atque ita Donatistae, qui Catholicorum subscriptiones idcirco voluerant examinari, quia falsas in eis nonnullas deprehendi posse crediderant **(Ad Donatist. post Collat. n. 56)**, suis se retibus implicuere. In hac autem contentione cum subfrigide dixisset Petilianus, *Non est humanum mori?* continuo ab Alypio responsum est, *Humanitatis est mori, sed inhumanitatis est fallere* **(Collat. Carthag. 1, cap. 207)**. Perlectis Donatistarum subscriptionibus Alypius sexdecim adhuc episcopos catholicos, qui mandatum subscriberent, praeter quatuor alios

in urbe morbo impeditos, obtulit **(Ibid., capp. 212, 215)**. Quo factum est ut in episcoporum omnium supputatione Donatistas numero vincerent Catholici. Dein episcopos omnes, exceptis triginta sex illis, qui ad Collationem selecti fuerant, dimiserunt **(Ibid., cap. 216)**. Sed quoniam hora diei jam undecima praeterierat, hoc est, sexta pomeridiana erat, Marcellinus de partium consensu Collationem in perendinum diem, nimirum in diem sabbati, tertium nonas junias, distulit, ut quae dicta fuerant et tantum notis excepta, per interjectum illum diem exscribi et in dilucidiorem formam digeri possent **(Ibid., cap. 219)**.

6. Postridie, quarto videlicet nonas junias anni undecimi supra quadringentesimum, quae sexta erat feria, actores Donatistae, defensorum Ecclesiae veritatis titulum sibi arrogantes, Marcellino Notoriam obtulere, qua cum exposuissent, longiora esse superioris Collationis acta, quam ut brevi describerentur, Catholicorum mandati copiam interim sibi fieri petierunt, ut ad propugnandam, quam susceperant, causam, essent parati **(Ibid., 2, cap. 12)**. Jussit Marcellinus mandati exemplum illis dari: quod utique in eorum animos perturbationem, ut ipsi confessi sunt, injecit non minimam **(Ibid., capp. 33, 36)**, cum revera, quod ei responderent, nihil succurreret. Hinc prosequendae postero die, id est tertio nonas junias, Collationis, quantumvis ad id arctis se promissis obligassent, mutavere consilium, sperantes scilicet fore, ut per moram aliquam animos recipere sibi liceret. Attamen ad colloquii locum hoc die junii tertio se contulere, ex iis quidem soli septem disputatores; e Catholicis vero octodecim delegatorum nullus defuit **(Ibid., cap. 2)**. Rogavit denuo Marcellinus, uti sederent. Continuo morem

gessere Catholici. Verum Donatistae non modo hunc honorem respuerunt, sed etiam jactitarunt, ne cum Catholicis una sederent, divinis legibus sibi esse vetitum. Hoc Patres catholici dissimularunt, ut ne in confutandis iis quae ad rem nihil facerent, luderent tempus. Extemplo tamen consurrexere omnes. Quin et sede removeri jussa, Marcellinus ipse in pedes stetit, professus sibi non licere per eam venerationem, qua prosequebatur antistites, sedere, dum idem facere illi recusarent **(Ibid., capp. 3, 4)**. Donatistae suam ipsorum arrogantiam hac agendi ratione satis declarabant. Et quidem in tertia Collatione Catholici per occasionem quarumdam litterarum ab illis scriptarum, quibus respondebant, deridiculam illam vanitatem perstrinxere: quippe eos Scripturas perperam interpretari; aut si propter verba psalmi, *Non sedi in concilio impiorum,* secum, quos impiorum nuncupatione notatos volebant, consedere prohiberentur, neque etiam in eumdem ingredi locum debuisse propter proxime sequentes ejusdem psalmi voces, *Et cum iniqua gerentibus non introibo* **(Psal. XXV, 4)**; quando vero jam secum eodem introire minime dubitassent, quominus etiam consederent, detrectare neutiquam debere **(Brevic. Collat. 3. n. 18)**.

7. Marcellino igitur caeterisque stantibus Notoria, quam pridie obtulerant Donatistae perlecta est **(Collat. Carthag. 2, cap. 12)**. Sciscitanti deinde Tribuno, numquid parati essent episcopi sua quisque verba subscribere **(Ibid., c. 13)**; primo quidem Donatistae moris hoc esse negaverunt; deinde vero tum responsuros sese dixerunt, cum sibi gestorum superioris collationis, quae nondum omnino descripta fuerant, traditum esset exemplum: cupere enim se prius quam res ultra

promoveretur, ea denuo legere, necnon accuratiori judicio expendere, quod utique in exemplari notis exarato minus poterant, utpote qui eas non nossent; cum alioquin notas alterius sciret nemo **(Ibid., capp. 16, 20, 33, 38, 43)**. Et hoc non aliud erat, quam tempus trahere, ac prolationibus agere velle ne ad judicium veniretur **(Ibid., cap. 36)**. Itaque respondebatur a Catholicis, eos in prima Collatione, si quid gestorum apographo opus esset, prospicere debuisse, nec polliceri se prius ad colloquium redituros, quam sibi ad id paratis esse liceret: nunc vero post fidem datam amplius procrastinare, haudquaquam integrum esse; illos pridie ejus diei Catholicorum mandatum petiisse, nec ullius praeterea alterius rei mentionem fecisse **(Ibid., cap. 49)**. Quin etiam superiorem Collationem potius in recensendis episcoporum subscriptionibus, atque in aliis hujusmodi, quam in re ullius ad negotium momenti, fuisse collocatam **(Ibid., cap. 40)**. Verum istis minime contenti, diem Collationi constitutum jam inde a quarto decimo kalendas junias elapsum esse, quemadmodum pridie fecerant, moleste objectabant **(Ibid., capp. 48, 50)**. Denique cum in petenda dilatione mentem obfirmarent, ut hoc illis a judice concederetur, Augustinus obtinuit **(Ibid., cap. 56)**. Et ipsi quidem haud iniqua postulabant: sed cum se pridie promisso ad agendum hoc die negotium obligassent; jam non erat, cur istiusmodi postulatorum haberetur ulla ratio **(Ibid., cap. 66)**. Illis igitur, quamvis parum libenti animo, tamen dilationem indulsit Marcellinus **(Ibid., cap. 61)**; cumque notarii sese eodem die castigatas schedas expleturos promisissent **(Ibid., cap. 63)**, promisere similiter eas se subscripturos Donatistae **(Ibid., cap. 64)**. Hoc pacto caput illud, cui primo refragati erant, tandem aliquando admisere **(Ad Donat. post Collat. n. 15)**.

Non enim eos fugiebat, quin, si dicta propria subscriptionibus confirmare detrectarent, hinc liquido appareret, ipsos, ne suis verbis revincerentur, timuisse. Quocirca satius esse duxerunt, verbis suis postea fucum quaerere ac nebulas, quam illa jam inde a principio damnare. Ergo ubi se subscripturos acta Donatistae receperunt, fidem quoque dedere notarii, si quidem eodem aut proximo die subscriberentur, laborantibus diu noctuque exceptoribus ita absolvi posse eadem acta, ut feria quarta, septimo die iduum juniarum ederentur in publicum **(Collat. Carthag. 2, cap. 65)**. Tum vero Catholici pariter ac Donatistae ad feriam quintam, sextum earumdem iduum diem, sese in concilium, ut de summa rei tandem disputetur, conventuros polliciti sunt **(Ibid., capp. 66, 67)**. Marcellinus quoque petentibus Donatistis annuit, ut primo mane septimi jam ante memorati traderentur utrisque utriusque Collationis exempla; quod impletum, scripto testari tenerentur. **(Ibid., capp. 67, 68)**. Sic terminata est secunda Collatio, Tribuno promittente edictum quo ipsorum Donatistarum precibus concessam fuisse ampliationem declararet, ab se promulgatum iri **(Ibid., capp. 72, 73)**. Hoc utique Alypius petierat, veritus ne quam hinc Donatistae caperent occasionem populi falsis rumoribus, quemadmodum pridie factum fuerat, perturbandi. Cum autem per hancce disceptationem Donatistas fratrum nomine semel compellasset Augustinus, dictum Petilianus non sine offensione accepit, neque de hoc aliter, quam de injuria expostulavit **(Ibid., capp. 49, 50)**. Scribae diligentiam vel majorem suis promissis exhibuere **(Ibid., 3, cap. 3)**; nam octavo idus junias, hora diei tertia, id est, nostro in Galliis numerandi more, circiter nona matutina, duarum Collationum acta in ecclesiam, quam Theoprepiam vocabant, detulerunt ad

Donatistas; cujus rei testimonium dedit Montanus Zamensis **(Ibid., cap. 5)**. Ea quoque duabus post horis in basilicam Restitutam delata Catholicis tradiderunt; quod et Fortunatianus Siccensis scripto testatus est **(Ibid., cap. 4)**. Sed in testimonii sui scheda perscripsere schismatici, duas hasce Collationes adversus traditores et persecutores suos sese sustinuisse. Utrique autem dicto die ad colloquium tertium redituros se promiserunt. Dubium non est quin Marcellinus, ut fidem liberaret, utriusque Collationis acta, simul atque descripta fuere, publice affigi jusserit: nec alio forte referendum est illud edictum, quod in capite secundae Collationis memoratur, ubi, quae jam inter episcopos gesta fuerint, atque initi partem conflictus omnium oculis, uti promiserat, proponere se testatur.

CAPUT XII. 1 *Tertia Collatione sexto idus junias habita instant Donatistae, ut discutiatur quinam pro petitoribus habendi sint, utque de petenda Collatione Catholicorum mandata expendantur. 2 Iidem catholicam Ecclesiam agnoscunt eam esse, quae toto orbe propagata est. 3 Ut intelligatur, utri sint petitores, varia acta recitantur; sicque invitis Donatistis ad rei caput acceditur. 4 Donatistae proferunt libellum de Ecclesiae, ut loquuntur, puritate. 5 Hunc refutat Augustinus, ac de gravissimo illo capite*

controversiam expedit. 6 Acceditur ad quaestionem de Caeciliano et de schismate. 7 Maximianistarum historia perturbati ac oppressi Donatistae, nec causam causae, nec personam personae praejudicare confitentur. 8 Controversiam de veritate Cirtensis concilii movent. 9 Locum Optati, quo ipsi revincuntur, inspici volunt. 10 Iidem prolatis documentis, quibus Caeciliani ac Felicis innocentia declarabatur, omnes difficultatum nodos secant. 11 Catholicis demum causam adjudicat Cognitor.

1. Sexto idus junias Collationem, prout condixerant, primo mane auspicati sunt. Catholicos de more octodecim numero, Donatistas vero tantum undecim ibi repertos introduci Marcellinus jussit; ac deinde decrevit ut amotis supervacanearum morarum tergiversationibus, tandem de cardine totius rei disputarent. Mox Catholici Donatistarum esse dixerunt, quoniam ipsos tanquam persecutores suos ac traditores in mandatis suis proscidissent, objecta crimina legitimis argumentis adstruere; necnon in universum sui ab Ecclesia discidii causas proferre **(Collat. Carthag. 3, cap. 14)**. Quibus a schismaticis responsum est, primum omnium discutiendum esse, utri vel petitorum vel defensorum personam sustinerent; eamque ob rem, ab utris petita Collatio fuisset, examinandum **(Ibid., cap. 16)**. Id quidem obstinate

ingesserunt, ut Catholicis petitorum partes suscipientibus, ipsi ad forensem modum cavillarentur: unde ortae fuissent dilationes ac tricae infinitae. Nec tamen Marcellinus alienum ab ea inquisitione animum prae se ferebat: sed cum abunde perspectum esset Catholicis, quo spectarent adversarii; licet hos ipsos vere accusatores esse, jam satis mandato suo demonstrassent; nolebant tamen in hoc inquiri penitius; agendum ante omnia de rei ipsius capite admonentes **(Ibid., capp. 18, 98)**. Rogabant in primis ostenderent Donatistae, quas ob causas secessionem ab Ecclesia Scripturis divinis promissa, ac toto terrarum orbe diffusa, fecissent **(Ibid., cap. 82)**: tum probarent id, quod receperant, nimirum apud se esse catholicam Ecclesiam **(Ibid., cap. 75)**. Qua occasione Augustinus: *Deus nos,* ait, *disputatores et collatores magis, quam litigatores esse voluit. Non interponantur, quae ad rem necessaria non sunt. Ecclesia est quam asserimus testimoniis Scripturarum divinarum, omnibus nota, in monte, sicut scriptum est, altissimo constituta, ad quam veniunt omnes gentes. Si est aliquid contra istam Ecclesiam quod dicatur, jam dicatur, et nullae morae interponantur. Quamdiu ista tanta populi exspectatio suspensa est? De anima sua omnes cogitant, et nos moratorias praescriptiones ad hoc interponimus, ut ad finem cognoscendae veritatis nunquam veniatur!* **(Ibid., cap. 21.)** Neque tamen ibant inficias, quin suis ipsorum precibus Imperator, ut ipse rescripto quod denuo recitatum est testabatur, Collationem concessisset: sed non contenti ea professione haeretici, praeterea instabant, oblatum Honorio supplicem libellum proferendum esse, declaranda legatorum nomina, et edenda quae a Catholicis hac de re acceperant mandata; quod in fieret, omnino nullius fore momenti rescriptum, quod impetraverant. Id vero prorsus a

causa alienum esse contendebant Catholici, quibus tametsi Marcellinus in hoc faveret, expugnari tamen nunquam potuit pervicacia Donatistarum. *Exspectatio, non dico hujus civitatis,* ingerebat Augustinus, *sed universi pene generis humani suspensa est; aliquid de Ecclesia cupit audire: et nos adhuc forenses formulas discutimus, et miserrime litigamus!* **(Ibid., cap. 41.)** *Quanta aguntur, ut nihil agatur!* **(Ibid., cap. 40.)** Item alius e Catholicis episcopus: *Quid est aliud,* inquit, *causam dimittere, et personas quaerere; nisi effugere velle? Quare venisti?* **(Ibid., cap. 56.)** Isthaec autem controversia de Catholicorum ad Honorium legatione continuatur ad usque articulum Collationis nonagesimum septimum, ubi rursus urgentur ab haereticis Catholici, ut se petitores esse profiteantur.

2. Nonnulla quoque de Catholicorum nomine interjecta sunt **(Ibid., 3, capp. 22, 30, 75, etc.)**: de quo quid judicandum esset, post decisam causae totius summam declaratum iri Marcellinus pronuntiavit **(Ibid., capp. 36, 94)**; interim non licere sibi, hunc titulum illis negare, quos eodem cohonestasset in rescripto suo Imperator **(Ibid., capp. 92, 94, 147)**. Cum examinari Tribunus voluisset, utri vere petitores dicendi essent, eas vero partes Catholici, ne quam ansam Donatistarum cavillis darent, in se recipere detrectarent; Augustinus hoc esse respondit Catholicorum consilium, criminationes videlicet, quibus Ecclesiam Donatistae vel in suo mandato impetebant, diluere, neque ob aliud petiisse Collationem, nisi ut iidem Donatistae, a quibus petita quoque fuerat, vel discidii sui aequitatem approbare, vel iniquitatem illius agnoscere atque emendare possent **(Ibid., capp. 110, 116)**: jam Marcellini esse, utris petitorum nomen conveniret

pronuntiare **(Ibid., cap. 108)**. Schismatici tantisper de Catholici significatu litigarunt: fassi tamen sunt, id nominis abjudicari adversariis suis non posse, dummodo universum terrarum orbem sibi communionis vinculo conjunctum esse demonstrarent **(Ibid., cap. 102)**. Magnum autem veritatis partibus momentum ex eo accessit, quod cum dicerent Catholici Ecclesiam toto orbe diffusam falsis criminationibus ab illis esse appetitam, palam professi sunt schismatici, nolle se litem universis totius orbis Ecclesiis intentare; illas siquidem a Christianorum Africae controversia prorsus alienas, exspectare potius certaminis exitum, ut eos sibi communione copulent et Catholicorum secum nomine gaudere velint, qui hac in Collatione vicerint **(Ibid., cap. 99)**. Sic enim agnoscebant sibi nihil esse, quod Ecclesiae per mundum universum diffusae objicerent. Ex qua confessione illud quoque consequebatur, Caecilianum scilicet idcirco ab eadem illa Ecclesia non fuisse resecatum, vel quia innocens esset ipse, vel quia fieri non posset, ut ejus culpa commacularentur, qui communionem ipsius retinerent. Et haec argumenti vis etiam ad Africanos omnes catholicos pertinebat; quippe qui eidem illi Ecclesiae copulati, Catholicorum nomen in ejus unitate semper tenuerant. Quae sane manifesta erat horum victoria, nec sine divino beneficio concessa. Negatum quidem est ab haereticis, illos in communione hac universali esse: verum ipsi huc recidisse causae difficultatem summa cum voluptate cognoverunt. Itaque petiit continuo Alypius, ut sibi liceret, quod quaerebatur, argumentis demonstrare **(Ibid., cap. 102)**: sed alio disputationem vertere conati schismatici, denuo legatorum mandata sibi exhiberi poposcerunt, Ecclesiae causa, quam jam ingressi erant, omissa **(Brevic. Collat. 3, n.**

3). Cum vero Augustinus in Ecclesia toto orbe propagata velle se gradum figere profiteretur, *Hanc,* inquiens, *Ecclesiam elegimus retinendam;* illi reposuit Emeritus, *Sic semper eligere, et mutare consuesti* **(Collat. Carthag. 3, capp. 100, 101)**. Quibus sine dubio Manichaeorum haeresim, in qua haeserat adolescens, ipsi tacite exprobrabat: sed ne uno quidem verbo ad privatam illam injuriam repellendam dicto, Vir sanctus orationem suam prosecutus est.

3. Pronuntiavit tandem Cognitor, eos, qui crimina aliis intenderent, haberi petitores; si quidem ipsam Collationem ab utrisque partibus petitam fuisse probaretur **(Ibid., cap. 120)**. Quod ut Catholici planum facerent, actum eorum, quae tertio kalendas februarias anni quadringentesimi sexti apud Praefectos professi fuerant Donatistae, legendum obtulerunt **(Ibid., cap. 124)**. At omnino non licuit ultra diem, quo datum praenotatur, legendo procedere: nam cum Donatistae hoc in actu sese impedivissent et implicassent, ne suis ipsorum verbis, quod apposite illis objectat Possidius, convicti tenerentur, nihil omisere, quo lectionem ejus prohiberent **(Ibid., cap. 141)**. Eamque ob rem illud jam detritum et toties a Cognitore repulsum, hic etiam obtruserunt; velle se legatorum, a quibus fuerat impetrata Collatio, mandata expendere. Quod etsi tam ardenti studio efflagitarent, ut concilium ea de causa prope viderentur soluturi; id tamen aequum negare Marcellinus perseveravit; quippe qui non alia legi, quam quae utraque pars in medium proferre vellet, jussurum se promisisset **(Ibid., cap. 140)**. Quocirca postquam nihil hac via promovere se intellexerunt, acta quaedam Catholicorum obtulere ante annum sextum a quadringentesimo confecta, quibus ut schismaticis coeundi ad

colloquium ediceretur necessitas, variorum criminum eos insimulabant. Petebant igitur Donatistae, eadem acta tanquam antiquiora his quae Catholici proferebant, praemitti, atque illos ex objectis ibidem criminibus petitores declarari **(Ibid., cap. 141)**. Interea Catholici relationem Anulini ad Constantinum obtulere, ut, si rationem temporum sequi placeret, ab ea, ut multo antiquiore, duceretur exordium **(Ibid., capp. 144, 148)**. Et revera Marcellinus hunc servari ordinem jussit **(Ibid., cap. 150)**. Unde factum est, ut illa quaestio, utri scilicet petitores essent, quam eo solum animo Donatistae injecerant, ut a praecipuo rei capite averterent, sensim ad illud non sine divino consilio deduceret **(Brevic. Collat. 3, n. 7, et Ad Donatistas post Collat. n. 43)**. Hoc illi animadverterunt, neque ullo modo sibi valuerunt temperare, quin illud aegre se ferre testarentur, ac palam dicerent: *Sensim in causam inducimur* **(Collat. Carthag. 3, cap. 151)**. Quo dicto satis aperte declarabant, id sibi unice in omnibus suis molitionibus propositum, ne quid fieret, efficere; atque adeo dissimulare neutiquam posse, quin sibi veritatem obesse scirent. Easdem querelas paucis interjectis iterant **(Ibid., cap. 193)**. *O violentia veritatis,* exclamat Augustinus, *quolibet equuleo, quibuslibet ungulis fortior ad exprimendam confessionem! Hujus timoris apertissimam vocem quis de illorum clauso pectore excuteret, et non dico si eos donis largissimis ditaremus, sed si eos poenis crudelissimis torqueremus? Clamant praeclari viri, qui ad agendum videbantur electi, ac se potius ad non agendum electos esse testantur, et invidiose judici conqueruntur, sensim se in causae interna deduci* **(Ad Donatistas post Collat. n. 43)**. *O magna, sed non miranda confusio! quando enim daemon sic exorcistam*

timeret? **(Ibid., n. 44.)** Ergo, ut penitiorem illam inquisitionem eluderent, Catholicos pactam standi solis Scripturis fidem, dum chartis publicis utuntur, violare obtenderunt **(Collat. Carthag. 3, cap. 149)**. Huic petitioni responsum est ab Augustino, suis Ecclesiam esse catholicam, eosque ad illius auctoritatem divinis eloquiis firmandam semper esse paratissimos; ut autem leges vel gesta vel quaecumque de archivis offerant recitanda, ab ipsis cogi Donatistis, qui prius talibus agunt. *Crimina enim,* inquit, *dicunt traditionis, et ea aut non probant archivis, et nihil dicunt; aut probant, et archivis nos vicissim agere compellunt* **(Ibid., cap. 155)**. Cui responsioni cum Marcellinus esset suffragatus **(Ibid., cap. 156)**, Donatistae non erubuerunt denuo ad rejectam jam diu querelam de legatorum proferendis in medium mandatis confugere, sed non alio atque antea successu **(Ibid., capp. 157, 164)**. Jussit itaque Marcellinus actum, quem Donatistae afferebant, anno quadringentesimo tertio confectum, legi **(Ibid., cap. 174)**; Catholicos interim rogans, ut sua, tametsi antiquiora, differri paterentur **(Ibid., cap. 170)**. Peracta ea lectione, Marcellinus apparere quidem dixit petitores esse Catholicos, quando illi schismatis atque haereseos crimen Donatistis impingerent; verumtamen, quo de hac re statueretur aequius, alia acta similiter esse recitanda **(Ibid., capp. 177, 180)**. Quo nihil minus tergiversatoribus Donatistis cordi erat. Quapropter hic etiam ad solitas artes redierunt, et cavillationes de praescripto die, quem elapsum esse causabantur, de mandato, deque ratione procedendi ingesserunt, eadem cantilena aures indesinenter obtundentes, ut scilicet vel omnino rei caput omitteretur, vel saltem, qui tam longa tamque plena fastidii acta perlegeret, esset nemo **(Ibid., capp. 181, 183, 188, 215)**.

Vicit tamen aliquando tandem Cognitor tam longas obstinationes, et relationem Anulini, qua Donatistarum querelas de Caeciliano ad Constantinum deferebat, recitari voluit **(Ibid., capp. 216, 220)**: ad eumque modum de causa tractari coeptum est. Perlecta Anulini de Caeciliano epistola, Donatistae (quo haud dubie occurrerent iis quae inde fuerant consecutura) Augustinum rogarunt, quo nomine defenderet Caecilianum, ejusne filius esset, an non **(Ibid., capp. 221, 227)**. Quibus ille, nullum vere ac proprie patrem vel caput in his quae ad fidem ac salutem pertinerent, praeter unum Christum, agnoscere Catholicos, respondit; ac proinde quod se Paulus Corinthiorum patrem diceret, nequaquam ad eum modum accipi debere, sed tantum quia esset dispensator evangelici ministerii **(Ibid., capp. 222, 242)**: Caecilianum igitur non patris, non matris, quod illi insulse interrogaverant, locum obtinere apud Catholicos **(Ibid., cap. 231)**, sed tantummodo fratris, sive boni sive mali; hoc enim Ecclesiae nihil officere: ejus se causam defendere, quia innocentem eum arbitrabantur; at si secus foret, ipsi uni culpam suam fraudi futuram: si vellent adversarii ab ejus accusatione discedere, nec eum defensuros quoque Catholicos; atque adeo causam tanto breviorem fore **(Ibid., capp. 230, 232, 233)**. Producta est diuticule haec disputatio: cumque interea Marcellinus Donatistis nonnunquam responderet verbis Augustini; Petilianus illum insimulavit, dejerans plus aequo favere Catholicis **(Ibid., capp. 233, 234)**.

4. Augustinum, ubi sermoni suo de paterni nominis proprietate finem imposuit, Donatistae sciscitati sunt, a quo esset in episcopum consecratus **(Ibid., cap. 243)**. Possidius vero, ut qui magni illius viri praeceptoris sui perspectum

haberet animum, respondit, causam Augustini, qualiscumque tandem illa esset, defendendam hic non suscepisse Catholicos **(Ibid., cap. 245)**. Nihilosecius tamen illi institere, atque in sancti Episcopi ordinatione quaerere calumniae quidpiam videbantur. Ubi tamen ipse manus sibi à Megalio impositas palam esset professus, simulque rogasset, haberent ne aliquid, quod contra dicerent; alio sermonem detorserunt **(Ibid., cap. 247)**. Libellum itaque totius concilii sui nomine obtulerunt, quo ex auctoritatibus divinis probare contendebant, pastores malos maculas esse ac naevos Ecclesiae, cujus in filiis improbum nullum esse oporteret, saltem deprehensum ac manifestum: occultos enim aliquos in ea latitare, ipsa vi veritatis fateri cogebantur **(Ibid., cap. 249)**. Declaravit Marcellinus, istum libellum non omnium suae partis, sed tantummodo septem disputatorum nomine debuisse conscribi **(Ibid., cap. 252, 253)**: unde liberum erat Catholicis, illum explodere, et quominus recitaretur, intercedere; at ne minimam quidem moram aut cunctationem injicere voluerunt, ne argumentorum, quibus utebantur adversarii, vim formidare viderentur **(Ad Donatist. post Collat. n. 49)**. Libellum igitur suum Donatistae curarunt legendum ab uno ex ipsorum episcopis. Legentem sine interruptione ulla Catholici aequis et benignis auribus audierunt **(Collat. Carthag. 3, capp. 257-259, et 264)**. Scriptum autem illud eo animo confecerant, ut Catholicorum mandato, quod recitatum in prima Collatione fuerat, responderent. Atqui demonstravit Augustinus, nihil eos, quod eidem mandato satisfaceret, attulisse; quod ipsum sola utriusque scripti lectione clarum erat **(Brevic. Collat. 3, n. 10)**. Quare percommodum accidit Catholicis, ut suum ipsorum mandatum adversariis per Notoriam postulantibus edidissent, eisdemque pariter petitam

concessissent septem dierum dilationem, quo illi elucubratam aliquam ac per tot dies meditatam responsionem afferrent: siquidem hinc liquido erat animadvertere, quibus capitibus illi nihil responsi darent (quae sane perquam gravia erant), ipsa non fuisse memoriae vitio praetermissa: sed quod essent responsione omni superiora **(Ad Donatistas post Collat., n. 49)**.

5. Recitato isto codice schismatici ipsi Catholicos, ut ei responderent, interpellarunt **(Collat. Carthag. 3, cap. 260)**: his accidere nihil poterat optatius; eamque provinciam Augustinus, tametsi perpetuo interturbarent adversarii, suscepit **(Ibid., capp. 264, 267)**. Et illo quidem urgente adversarios de palea dominicae areae usque ad ventilationem toleranda, negabat Emeritus aream in Evangelio legi **(Ibid., cap. 262)**: sed citatis ex Joanne verbis eum sanctus Praesul revicit; ipsique adeo Donatistae secreto Emeritum sui monuerunt erroris: quem quidem ita correxit, ut nec tamen haereticam vel schismaticam posuerit perversitatem. Continuo enim subjecit paleae nomine malos occultos significari **(Contra Gaudentium, lib. 2, n. 4)**. Quanquam haec responsio in actis Petiliano tribuitur **(Collat. Carthag. 3, cap. 263)**. Tribuni tandem auctoritate vix Augustinus obtinuit, ut sibi continua serie ac nullo interpellante loqui liceret **(Brevic. Collat. 3, n. 16)**. Sermonem suum, quem universim Catholicis adscribit, nobis ipse redegit in compendium. Illic omni studio quaestionem hanc firmare aggreditur, improbos hic ab Ecclesia manifestos perinde atque occultos tolerari, nec eorum peccatis, qui cum illis versantur, bonos infici. Exstat adhuc in actis Collationis hujus orationis initium **(Collat. Carthag. 3, cap. 281)**; reliqua vero, una cum

serie actuum, quorum praeter articulorum titulos nihil superest, desiderantur. Quod autem sanctus Doctor dixerat, seminatos in Ecclesia malos a diabolo, id illi refellere studuerunt **(Ibid., capp. 282, 283)**. Catholici vero cum aliunde idem confirmarunt, tum vel maxime auctoritate Cypriani episcopi, quem in primis sibi venerationi esse schismatici prae se ferebant. Cujus quidem verbis, quoties ea sibi objiciebantur, cum respondere neque auderent, neque valerent, renuebant tamen ejus auctoritati concedere **(Brevic. Collat. 3, n. 20, et Ad Donatistas post Collat. n. 10)**. Ad haec Catholicos calumniabantur, quasi duas existere Ecclesias docuissent, quarum etiam altera mortalis esset. Quae criminatio eo nitebatur, quo praesentem Ecclesiae statum, in quo mortalis est, hoc est hominibus morti obhoxiis constans, a futuro, in quo sancti regnaturi sunt mortalitatis legibus expediti, distinxerat Augustinus **(Collat. Carthag. 3, capp. 283, 287, Brevic. Collat. 3, nn. 16, 19)**. Verum haud magnum huic negotium fuit calumniam dissolvere: etenim cum sua ipsius verba relegi petiisset, eo redacti sunt Donatistae, ut non quod ille dixerat, sed quod animo cogitaverat, accusarent **(Collat. Carthag. 3, capp. 284, 285)**. Atque ad eum modum terminata videbatur Ecclesiae causa, in qua hoc sibi proposuere Catholici, nullis eam maculari, nec Caeciliani, nec cujusvis alterius culpis demonstrare. Ac Donatistae ipsi placitum illud tandem agnovere, cum in angustias compulsi Maximianistarum historia **(Epist. 141, n. 6; Brevic. Collat. 3, nn. 21-23, et 27)**, sibi a veritate verba illa, quae toties illis Augustinus oggerit, exprimi passi sunt, nimirum, *Nec causa causae, nec persona personae praejudicat* **(Epist. 141, n. 6; Epist. 142, n. 3; Ad Donatistas post Collat., n. 24, etc.)**. Itaque pronuntiavit Marcellinus, caput hoc ampliori

disputatione non indigere, ac se postquam alia omnia discussa essent, de eo quoque laturum esse sententiam: jam igitur schismatis causam atque originem examinandam **(Collat. Carthag. 3, cap. 289)**. Instabat contra utraque pars, ut de unaquaque re, statim atque absolutum esset ejus examen, pronuntiaret **(Brevic. Collat. 3, n. 21)**: at ille, hoc per leges non licere respondit; ac judicis officium esse, de toto negotio simul ferre sententiam, mentemque suam, quoad omnino causa peracta sit, premere **(Collat. Carthag. 3, capp. 292, 314)**.

6. Cum originem et causam discidii primam explorari vellet Marcellinus, id quominus fieret, obnixius Donatistae obsistere coeperunt **(Brevic. Collat. 3, n. 21)**; adeo ut ejus rei, utpote quae episcopos contingeret, Christum unum judicem esse causarentur; necnon Catholicos vocarent in invidiam, quod eam ad humanum tribunal detulissent **(Collat. Carthag. 3, capp. 245, 297)**. Huc etiam solitas inserebant querelas de persecutionibus quas perpeti viderentur. Sed Catholici eadem illa, quae tam invidiose criminabantur, eos priores admisisse monstrarunt. Neque illis quidquam profuit, quod Circumcellionum scelera dictitarent nihil ad episcopos pertinere; quandoquidem furiosos illos ducibus eorum clericis tot tamque horrenda mala commisisse constabat. Haec autem de vexationibus atque injuriis controversia longius producta est: verum cum Marcellinus praecepisset prolata a Catholicis instrumenta legi, finis ei tandem impositus fuit. *Salva ergo causa Ecclesiae, confirmata et incommutabiliter fixa ac stabilita, tanquam supra fundamentum petrae quam portae inferorum non vincant: hac ergo salva,* Augustinus inquit, *venimus et ad causam Caeciliani, jam securi, quidquid*

ille inveniretur admisisse. Et diximus, Salva causa Ecclesiae, cui nihil praejudicat peccatum Caeciliani, videamus et ipsius causam, qualis sit. Si invenerimus eum innocentem; jam vos ubi eritis, qui et in ipsa humana calumnia defecistis? Si autem inventus fuerit nocens, si inventus fuerit reus; nec sic victi sumus, quia unitatem Ecclesiae, quae invicta est, obtinemus. Inventus sit prorsus reus; hominem anathemo, Christi Ecclesiam non desero. Hoc fecimus, diximus: deinceps eum ad altare inter episcopos, quos fideles et innocentes credimus, non recitabimus. Hoc solum fecimus. Numquid propter Caecilianum rebaptizaturi estis orbem terrarum? Hac securitate constituta et firmata, coepit discuti causa Caeciliani **(Serm 359, n. 6)**. Recitata est igitur Anulini proconsulis ad Constantinum imperatorem de Donatistarum accusationibus adversus Caecilianum epistola; item alia ejusdem Anulini, qua Constantinum certiorem faciebat, missos ab se ad Romanam synodum Caecilianum ac ejus adversarios: quae epistola interiit **(Collat. Cathag., 3, capp. 316, 318)**. Huic lectioni additae quoque sunt Constantini ad Miltiadem aliosque antistites ad concilium Romanum destinatos litterae, necnon et prima Romani concilii anno supra trecentesimum decimo tertio habiti sessio **(Ibid., capp. 319, 321)**. Hic vero interturbarunt Donatistae, nec prius tumultuari destiterunt, quam eis Tribunus concederet ut, quae spectarent ad Caeciliani damnationem, legerentur **(Ibid., capp. 322, 333)**. Tum illi exortum hinc esse discidium contendentes, quod persecutionis tempore divina volumina praecessor Caeciliani Mensurius tradidisset, accusationem illam ut probarent, cum ejusdem Mensurii epistolam ad Secundum Tigisitanum, tum hujus responsionem ad Mensurium recitarunt **(Ibid., capp. 334,**

342). Familiares erant illae epistolae, nec ullo pacto, veraene essent an secus, constare poterat. Sed ex iis nequaquam fiebat manifestum, codices sacros Mensurium tradidisse: quod ipsum tamen haud obscure de Secundo innuebant **(Brevic. Collat. 3, n. 27)**. Lecta est deinde, assentientibus Catholicis, lata in Caecilianum à Carthaginensi concilio sententia **(Ibid., n. 26, et Collat. Carthag. 3, capp. 346, 347)**. Quam in rem animadversum voluere Catholici, publico nullo judicio damnatum fuisse Mensurium; et Carthaginense concilium, quod contra Caecilianum legerant, non habere consulem et diem; quamvis hoc merae negligentiae magis, quam fraudi, lubentes ipsi tribuerent: denique Caecilianum in eo damnatum absentem, idque ab episcopis qui, cujus criminis illum condemnabant, hoc idem sibimet in alio concilio condonarunt **(Collat. Carthag. 3, cap. 351)**. Ultimum autem illud ut planum facerent, Cirtense concilium anno trecentesimo quinto habitum legi postularunt; cujus testimonium, cum consul et dies ejus legeretur, eo infirmare conati sunt schismatici, quod ei temporis nota, praeter actuum ecclesiasticorum, uti volebant, consuetudinem, esset adscripta **(Ibid., cap. 353)**. Sed Catholici nunquam non sui moris fuisse contenderunt, consulem et diem conciliis adscribere **(Brevic. Collat. 3, n. 27)**. Attamen Donatistae hinc disputandi finem non fecerunt, donec palam edixit Cognitor, decreti fidem adjectione consulis non perire **(Collat. Carthag. 3, capp. 393, 396)**. Ergo a concilio Cirtensi ad Carthaginense reditum est. Institere Catholicis Donatistae, ut ejus auctoritatem agnoscerent, ac Caecilianum, quandoquidem in eo fuerat condemnatus, reum esse confiterentur. Responsum est a Catholicis, Donatistas ipsos liquido significasse, cum rem ad Constantinum detulerunt,

hujusmodi condemnationem minime sufficere **(Brevic. Collat. 3, n. 30)**.

7. At vero etiam, quam infirmum esset petitum ex illo concilio Carthaginensi argumentum, multo lucidius allata Priminiani eodem plane modo a Maximianistis damnati historia demonstrarunt: ita ut schismatici veritatis retibus impediti, et in horrendas contrusi angustias, nihil invenirent, quod in ea, in quam eos Maximianistarum mentio conjecerat, consternatione reponerent, nisi quod erat Catholicis fundamenti loco, nempe nec causam causae, nec personam praejudicare personae **(Ad Donat. post Collat., c. 30; Collat. Carthag. 3, cap. 372)**. Hinc erumpit Augustinus in illa verba: *O responsum breve, liquidum, verum! Non potuit enim pro nobis brevior, et certior, et liquidior ferri sententia* **(Serm. 164, n. 13)**. Nihil aliud ex iis extorquere cupiebant Catholici. *Illud,* ait, *si montes aureos daremus, quando emere possemus* **(Ad Donat. post Collat., n. 52.)**? *Multis quidem verbis superfluis,* addit idem sanctus, *gesta oneraverunt; et quia non potuerunt efficere, ut causa non ageretur, hoc fecerunt multum loquendo, ut quod actum est, difficile legeretur. Sed debent vobis etiam ista eorum pauca verba sufficere, ne propter nescio quae nescio quorum hominum crimina, oderitis unitatem catholicae Ecclesiae; quia sicut ipsi dixerunt, relegerunt, subscripserunt, nec causa causae praejudicat, nec persona personae* **(Epist. 141, n. 7)**. Latius excurrit Augustinus, ut eos usus indicet, quos Ecclesia potest ex illa veritate elicere, quam Donatistae illius lingua confessi sunt, qui defensorum causae suae erat nobilissimus **(Brevic. Collat. 3, n. 2-4)**. *Non enim scivit quid dixit,* inquit Augustinus; *sed Caiphae similis, cum esset*

Pontifex, prophetavit **(Serm. 164, n. 13)**. Post ipsam Collationem verba sua in alienos sensus convertere moliti sunt: sed frustra. Hinc exclamat Augustinus: *O mira defensio! Tam densum et arctum est, ubi eis adhaeserunt pedes, ut eos evellere conantes, frustra et manus et caput figant, et in eodem luto haesitantes arctius involvantur* **(Ad Donat. post Collat., n. 25)**. Et hinc erat, cur vel pertinacissimi Donatistarum sibi hoc uno verbo nullum responsi locum relinqui non dissimularent **(Epist. 173, n. 7)**.

8. Ut Collationis historiam prosequamur; rogavit Tribunus, num ad Constantinum ante concilium Carthaginense, an tantum post illud celebratum perfugerint Donatistae **(Collat. Carthag. 3, cap. 377)**: cui quid illi responderint, non habetur. Catholici vero, id sive ante sive post memoratum concilium factum fuerit, expendendum esse Constantini judicium, ac lectionem actuum prosequendam contenderunt **(Ibid., capp. 379, 382)**: atque ita post varias schismaticorum de Cirtensi concilio vitilitigationes, Romanae synodi, quae Caecilianum crimine liberaverat, continuata est atque absoluta lectio **(Ibid., cap. 403)**. His peractis Donatistae. cum de synodo Romana, quemadmodum eos Marcellinus interrogaverat **(Ibid., cap. 405)**, esset respondendum, ad Cirtense concilium redeuntes, hoc idcirco suppositium esse affirmarunt, quod persecutionis tempore nequaquam liberum fuerit concilia ulla celebrare **(Brevic. Collat. 3, n. 32; Collat. Carthag. 3, capp. 407, 408)**. In eam rem inquiri voluit Marcellinus **(Collat. Carthag. 3, cap. 413)**. Catholici ergo christianas plebes fervente quoque persecutione solitas congregari commonstrarunt praesertim ex gestis martyrum, qui confitebantur in passionibus suis se collectam et

dominicum egisse. Quapropter petiere, ut e suis aliquos, a quibus acta hujuscemodi confessiones exhibentia afferrentur, mittendi potestas sibi fieret **(Collat. Carthag. 3, cap. 419)**. Qua negata, atque inde expostulantibus Catholicis, Donatistae ipsi quaedam martyrum gesta in medium protulere recitanda **(Ibid., cap. 432)**. Pro se quoque Catholici alia martyrum acta deprompsere, unde privatos quosdam domum habendis fidelium coetibus (quod illi contendebant nulla ratione potuisse fieri) suam accommodasse, imo etiam nonnullos in carcere ipso Baptismum collecta plebis ibidem facta accepisse constabat **(Ibid., capp. 433, 449, 451, 453)**. Quibus recitatis, non semel pronuntiavit Tribunus duodecim episcoporum concilium, quale Cirtense fuerat, tunc facile, quamvis persecutionis tempore, potuisse congregari **(Brevic. Collat. 3, n. 33; Collat. Carthag. 3, cap. 444)**. Donatistae autem acta sua, nimirum, ut vero simile est, sanctorum Saturnini, Dativi et aliorum ideo produxerunt, ut his ostenderent Cirtense concilium tempore persecutionis habitum fuisse, cum ipsa pridie idus februarias anni trecentesimi quarti notarentur. Catholici contra, notis temporum necdum discussis, asserebant non fuisse nisi undecim post mensibus celebratum. Et certe elapsi erant a martyrum passione menses tredecim; quandoquidem anno trecentesimo quinto habitum fuit tertio nonas martii. Sed Officium tum concilii hujus, cum actorum illorum tempus, consideratis consulibus ac diebus computare jussum, unum omnino mensem intercessisse renuntiavit. Ea re nonnihil turbati sunt Catholici; quippe qui tantummodo post finitam Collationem deprehenderunt reapse acta martyrum Diocletiani et Maximiani consulatu, gesta autem Cirtensis concilii post eorumdem consulatum consignata esse; hinc

porro lapsum esse Officium, quod in his, perinde atque in illis actis, non post consulatum, sed simpliciter consulatum legisset **(Collat. Carthag. 3, capp. 433, 435, et Brevic. Collat. 3, n. 32)**. Longior illa fuit disceptatio de Cirtensis concilii actis, neque Donatistae finem faciebant urgendi Catholicos, ut ea suppositia atque adulterina esse faterentur: tametsi fraudem hic factam nullo ipsi comprobarent argumento **(Epist. 141, n. 11)**. Cum tandem Marcellinus evicisset, ut de Romana synodo responderent, Miltiadem, quo praeside habita fuerat, dixerunt traditionis reum: quam accusationem vanis quibusdam ac futilibus testimoniis adornabant **(Collat. Carthag. 3, cap. 471)**.

9. Ubi visa est quaestio de Romano deque Cirtensi concilio abunde discussa, Constantini ad Eumalium de sententia, qua partibus auditis Caecilianum innocentem ipse pronuntiarat, litterae perlectae sunt **(Ibid., capp. 515, 530)**. His quod objici posset, nihil invenerunt Donatistae, nisi quod cavillati sunt, eas nomina consulum non praeferre: sed Cognitor ea re nequaquam infirmari rescriptum declaravit **(Ibid., capp. 523, 525, 528)**. At continuo post, earumdem litterarum exemplum, in quo consules notabantur, repertum est **(Ibid., cap. 534)**. Tum illi ad aliam responsionem confugerunt, et quidem haud paulo solidiorem, si modo veritati esset innixa. Dixerunt itaque, post datum illud rescriptum, ab eodem principe condemnatum fuisse Caecilianum, ejusque rei Optatum testem esse **(Ibid., cap. 532)**. Jam ante rogaverant, ut recitaretur locus Optati, et hoc Marcellinus curaturum sese promiserat: quapropter, cum illud secundo petiissent, annuere quoque Catholici, palam tamen contestati prius, errorem ejusdem auctoris, si forte eum labi contigisset, sibi officere

haudquaquam posse; quandoquidem illius scripta non habenda essent ab errandi conditione libera, quod unius erat Scripturae canonicae **(Ibid., capp. 480, 482, 533)**. Verum illud unum deprehensum est, videlicet Optatum scribere, per aliquantum temporis Brixiae pacis ergo detentum Caecilianum fuisse **(Ibid., cap 536)**. Tum contenderunt Donatistae, Optatum verbis mollioribus extenuare voluisse Caeciliani damnationem. Sed responsum est, debere itaque illos aliud testimonium, quo id probarent, evidentius reperire; in quo eorum diligentia frustra fuit. Jussit vero Marcellinus paginam codicis, ut inde Optati sensus nosceretur, totam recitari: cujus lectione patuit, proditum litteris ab Optato fuisse, concilium Romanum omnem criminis suspicionem a Caeciliano sententia sua removisse. Ex illo enim ab Officio recitatum est: *Caecilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus.* Quod cum recitaretur, Donatistae dixerunt hoc se non petiisse recitari, simulque stomachabantur adversus eos, qui risum tenere non potuerant, cum audissent quam apertam contra se paginam protulissent. Sed quia risus non poterat notariorum tabulis excipi, verbis Donatistae suis apud Acta risos se esse testati sunt, cum dicerent, *Audiant qui riserunt:* quod ab exceptoribus scriptum, et a Donatistis subscriptum est **(Brevic. Collat. 3, n. 38, et Ad Donat. post Collat., n. 54)**.

10. Hic jam *apertissime nos adjuvare coeperunt,* inquit Augustinus, *tanquam a nobis essent instructi, vel tanquam nobiscum ad innocentiam Caeciliani defendendam declarandamque delecti* **(Ad Donatistas post Collat., n. 54)**. Quin imo hac in parte ipsorummet Catholicorum sedulitatem vicerunt: etenim pro Caeciliano monumenta Catholici quidem

bina, illi autem quaterna in medium protulere **(Epist. 14, n. 12)**, nimirum Optati testimonium cum tribus aliis lectionibus, quarum duas Catholici, cum illis instructi non essent, maximi emptas voluissent **(Ad Donatistas post Collat., n. 54)**. Erat hoc ab iis docendum, Caecilianum a Constantino, qui eum, ut Catholici demonstraverant, priore judicio absolverat, in posteriori cognitione fuisse damnatum: quod ut efficerent, supplicem libellum eidem principi ab se oblatum produxerunt **(Brevic. Collat. 3, nn. 39, 40)**; quo sane et illos ab eo condemnatos, et declaratam Caeciliani innocentiam, exploratum erat. Dein imperatoris memorati ad Verinum litteras intulere, quibus eos graviter detestatus, nequitiam eorum Domini judicio, qui jam in illos coeperat vindicare, dimittebat. In eos afferri nihil poterat luculentius; neque id eos forsitan latebat; verum a Tribuno impetraturos se sperabant eamdem libertatem, quam a Constantino per hasce litteras permissam ipsis esse patebat: sed ille aliud sibi ab Honorio praeceptum esse respondit **(Collat. Carthag. 3, capp. 155, 552)**. Atque adeo nihil aliud consecuti sunt prolatis tot instrumentis, nisi ut ipsos damnatos fuisse palam fieret; simulque convincerentur quam inique Catholicis odium et invidiam propter id concitassent; quod apud Imperatorem causam egissent Ecclesiae; eum et ipsi Caecilianum a majoribus suis apud Constantinum faterentur accusatum, iisque agentibus ab illo damnatum, etsi mendaciter, jactitarent **(Epist. 141, n. 8)**. Jam videbantur afferre nihil posse, quod Ecclesiam cumulatius adjuvaret: attulerunt tamen, et non secus ac Balaam invito animo Dei populo bene precatus est; sic isti contra voluntatem partibus Ecclesiae catholicae, Deo compellente, mirum in modum faverunt. Quippe in rem Ecclesiae erat, Felicem quoque Aptungensem,

a quo fuerat ordinatus Caecilianus, innocentem demonstrare: cujus quidem rei documenta Catholicis ad manum erant, ut ea, ubi causae ratio id postularet, depromerent: neque tamen illis forsitan usi essent, quando satis aliunde manifesta erat Caeciliani innocentia. Sed ipsos Donatistae praeverterunt, et Constantini, quod facturos illos sperasset nemo, litteras in medio posuere, quibus, discussa causa, Felicem a traditionis crimine liberatum fuisse agnoscebat; idemque decernebat, ut Ingentius, qui adversus Felicem, falsum se fecisse fassus erat, ad Comitatum, ubi Caeciliani accusatores molesti nimium ac pertinaces confutandi erant, mitteretur. Donatistae litteras illas, ipsis vehementer adversas, eo proferebant, quod eas sententia in ipsos a Constantino lata posteriores haberi vellent: quo videlicet causam eodem illo judicio persuaderent finitam nullo modo fuisse; atque adeo examinari oportere, quid hujusce Ingentii missionem esset consecutum **(Ad Donatistas post Collat., n. 55)**. Sed respondebatur a Catholicis, nihil amplius esse dubii, quin absolutus fuisset a Constantino Caecilianus; jamque hoc illis incumbere, ut institutum alterum judicium argumentis legitimis docerent **(Brevic. Collat. 3, n. 42)**. Quin postea, collatis inter se temporum notis, intellectum est Ingentii causam absolutione Caeciliani priorem exstitisse. Hinc interim illud compendii accedebat Catholicis, quod, quibus testimoniis utebantur adversarii, ea mirifice Felicis innocentiam adstruebant. Hanc tamen ipsi quoque praeterea confirmaverunt, oblata Aeliani proconsulis, qui de causa illius cognoverat, relatione ad Constantinum; imo et ipsis ejusdem cognitionis actis; ad quae monumenta quod opponerent, nihil ponderis alicujus inventum a Donatistis.

11. Catholici tandem, ubi videre jam satis ea discussa esse, quae sibi defendenda fuerant, petierunt ut litem Cognitor sententia sua finiret **(Collat. Carthag. 3, capp. 571, 576)**. Donatistae contra eadem sine fine ingerebant, et quae ipsi pro se attulerant, ea queritabantur ex voluntate adversariorum adulterata **(Ibid., cap. 583)**. Quare comperto jam novi instrumenti, quod legeretur, nihil superesse, Marcellinus partes utrasque locum sententiae scribendae secedendo dare jussit. Oborta demum nocte **(Ad Donatistas post Collat., n. 16)** (nam illa aetate saepe contingebat, ut judices audiendi necessitate usque ad multam noctem sedere cogerentur, nec nisi noctu lites dirimerent), episcopis rursus introduci jussis, Marcellinus sententiam recitavit: qua totum summatim negotium complexus, confutatos a Catholicis Donatistas omnium argumentorum manifestatione pronuntiavit. Quod posteaquam evulgatum est, mirum quanta exstitit omnium laetitia, quod Deus tandem, a quibus staret veritas, a quibus autem mendacium atque error, prodidisset **(Collat. Carthag. 3, capp. 584, 585)**.

CAPUT XIII. 1 *Quantum eminuerit in Collatione Augustinus. 2 Donatistarum quot tricae ac tergiversationes. 3 Quam prudenter sese gesserit Marcellinus. 4 Donatistae ad Imperatorem provocant. 5 Collationis acta Marcellinus scripto in schismaticos edicto promulgat. 6 In compendium illa redigit*

Augustinus. 7 Post Collationem frequentes ad Ecclesiam se recipiunt Donatistae. 8 In his nominatim Gabinus ac virgo Felicia.

1. Is exitus fuit celeberrimi illius conventus, quem Africana Ecclesia jam totos octo annos expetebat, quemque in praecipuis episcopatus Augustini fructibus jure numeramus. Certe quidem extra controversiam est, ipsum ex Catholicorum parte ejus quasi mentem exstitisse; nec alia, ut nos quidem arbitramur, ulla re melius intelligitur, quantum ingenio valuerit doctor ille ac vindex Ecclesiae. Etenim licet ubique ipse praeclaras Alypii dotes extollat, licet etiam quibus disputandi provincia demandata est, ii dubio procul omnium Africanorum antistitum ejus aetatis clarissimi juxta ac peritissimi fuerint; nihilosecius tamen in omnibus Augustini dictis, ea dilucet ingenii vis, ea facilitas ac suavitas, tantum denique gratiae simul et nervorum, ut aliorum prae illo lumina evanescant, exstinguanturque. Juridiciales formulas, et curam observandi sicubi quidpiam peccent Donatistae, Alypio et Possidio relinquit: at quoties ardua quaedam et magni momenti quaestio agitatur, aut firmanda est Ecclesiae fides, tum vero illi disceptandi munus ac vicem omnes deferunt. Hinc est cur eum in primis duabus Collationibus vix quidquam locutum reperias: in iis vero quae nobis e tertia relicta sunt, nusquam fere illum non audiamus. Si qui porro animadverterunt, eadem ab illo in suis libris multo clarius ac vehementius tractata, quam in Collatione; iidem simul confitentur, non licuisse illi per frequentes Donatistarum interpellationes eadem isthic ingenii libertate agere **(Bald. in Historia Collat., pag. 125, C, D)**. Nec forte immerito aut

istiusmodi perturbationi, aut contentionis fervori tribueris, quod observatum quibusdam, tanquam ab incuria profectum, inter sacramenta regni Judae, quae legitima erant, et regni Israel, ubi praeter legem celebrabantur, non satis distinxisse Catholicos; sed generatim affirmasse, repudiatam a Prophetis nunquam fuisse Judaicorum sacrorum communionem.

2. Ex omni sane actorum contextu advertere est, quot artes, quot cavillationes adhibuerint Donatistae. Petilianus qui causidici munus in foro obierat, atque in hac causa partes agit praecipuas, multo magis arte forensi, quam ecclesiastica doctrina pollere se prodit. Emeritus vero, qui secundas ipse sustinet, etsi videtur aliqua praeditus dicendi facultate, tanta verborum ambage mentem exprimit, ut eam plerumque aegre admodum assequamur **(Bald. in Historia Collat. pag. 123)** Moratoriae eorum vitilitigationes ac strophae eo spectabant omnes, ut rei decisionem traherent. Quo factum, ut multo plus temporis et verborum in leviculis rebus et a proposito alienis insumptum sit, quam in ipso causae capite. Imo verius dixeris, illos hoc unum secutos fuisse, ut agendo multa, prorsus ageretur nihil. Hinc Donatistas alloquitur sanctus Augustinus in haec verba: *Ecce episcopi partis vestrae, quos omnes elegerunt, ut pro omnibus loquerentur, conati sunt, quantum potuerunt, ut omnino ipsa causa non ageretur, propter quam tantus numerus episcoporum utriusque partis de universa Africa, et de tam longinquis locis, Carthaginem venerat. Et cum omnis anima suspensa exspectaret in tanta collectione quid ageretur, illi vehementer instabant ut nihil ageretur. Quare hoc, nisi quia causam suam malam sciebant, et facillime se posse vinci, si ageretur,*

dubitare non poterant? Ipse ergo animus eorum, quo timebant ne causa ageretur, jam victos eos esse monstrabat. Si enim extorquerent quod volebant, ut jam collatio ipsa non fieret, nec disputationibus nostris veritas appareret: redeuntes a Carthagine, quid vobis erant responsuri? quid demonstraturi? Credo, prolaturi erant Gesta, et dicturi vobis: Nos instabamus ut causa non ageretur, illi instabant ut ageretur. Vos exspectatis videre quid egerimus: ecce legite ubi eos vicimus, ut nihil ageremus. Forte et vos responderetis, si cor haberetis: Nihil ergo acturi, utquid istis? vel potius, qui nihil egistis, utquid redistis? **(Epist. 141, n. 3.)** Scribit idem alio loco: *Congregantur ex universa Africa tot episcopi, ingrediuntur Carthaginem cum tanta speciosi agminis pompa, ut tam magnae civitatis oculos in se intentionemque convertant. Qui loquantur pro omnibus, eliguntur ab omnibus. Locus etiam re tanta dignus in urbe media procuratur. Utrique conveniunt; judex praesto est, tabulae patent, suspensa omnium corda exitum tantae Collationis exspectant. Tunc a lectissimis et disertissimis viris, quantis viribus agi debuit aliquid, tantis agitur ut agatur nihil* **(Ad Donatistas post Collat., c. 25, n. 43)**. Verum quam suspectam ipsi haberent causam suam, nullo alio certiori probari posset argumento, quam quod tantopere ne res enodaretur explicareturque, formidabant. Ergo ante omnia schismaticis debilitatis inopiaeque suae consciis, ut ne omnino controversia tractaretur, in votis fuerat: sed quando illud non valuerunt assequi, saltem acta longis suis ac superfluis sermonibus adeo produxerunt, ut vix ea quisquam legere sustineret. *Quod illi,* inquit Augustinus, *utrum magis inopia veritatis, an industria calliditatis egerint, nescio. Hinc tamen solum causam tam pessimam utcumque adjuvare*

potuerunt, quam potius deserere debuerunt. Denique si in illos, qui egerunt, intendant caeteri accusationem, eosque potius asserant a nobis fuisse corruptos, ut tot prosecutionibus, vel a se prolatis lectionibus sic adjuvarent causam nostram, sic perimerent suam; nescio quemadmodum se possint defendere, et ab ista suspicione purgare, nisi forte dicant, Si corrupti essemus, causam tam malam, et per nos et per illos convictam, cito etiam finiremus: nunc vero vel inde credite; nos ex animo adfuisse, et aliquid prodesse voluisse, quod multum loquendo egimus, ne quod actum est facile legeretur, et nos esse victos cito cognosceretur. Si hoc ab eis non fieret, nec ipsis, nec nobis jurantibus forsitan crederetur, illa quae pro nobis contra se, et tam multa dixerunt, et tam multa legerunt, gratis eos nobis omnia praestitisse. Nec tamen ipsis, sed Deo potius hinc agimus gratias. Ut enim illa omnia vel loquendo, vel legendo, pro causa nostra promerent atque propalarent, veritas eos torsit, non charitas invitavit **(Ibid., n. 57)**. *Enervare vires veritatis conati sunt, et inanium nebulis prosecutionum ejus serenitatem nebulare, quantum potuerunt, enisi sunt. Adfuit Dominus, vicit serenitas ejus nebulas eorum* **(Serm. 164, n. 12)**. Ita nihil ferme in medium afferebant, quod non potius cum Catholicis, quam secum faceret.

3. Qui praeerat huic judicio Marcellinus, ad causam tanti momenti industriam plane singularem cum civilis atque ecclesiastici juris peritia conjunctam attulit: non quidem ut ab utra parte staret veritas dignosceret; quippe etiamsi corruptus a Donatistis fuisset; eos tamen propriis ipsorum probationibus convictos non potuisset non damnare: sed ut ejusmodi litigatorum tricas et fallacias explicaret, atque amotis

tergiversationibus, ad tractandum id quod agebatur, eosdem adduceret. Is lenitudine quoque ac patientia usus est incredibili; adeo ut in suspicionem animi adversus Donatistas propensioris vocari potuisset, si minor ejus exstitisset integritatis ac probitatis existimatio. *Verum de industria ad eum modum se gerebat. Nam cum eos videret premi veritate, nec eis videri vellet adversus; nimium patienter pertulit homines per inania vagantes, et tam multa superflua dicentes, et ad eadem toties convicta redeuntes* **(Ad Donatistas post Collat., n. 57)**.

4. Quanquam autem ad ferendum judicium ei Donatistae ipsi praeiverant, sive prolatis adversus semet instrumentis, sive illa, quam dissimulare non potuerunt, causae diffidentia et desperatione: tamen ad Imperatorem ipsi appellarunt, iis vehementer mirantibus qui gesta vidissent, propriaque eorum verba ibi scripta et subscripta, quibus causam ipsi suam peremerant, inspexissent **(Possidius, in Vita Augustini, n. 15; Augustinus, Ad Donatistas post Collat., n. 16)**. Atqui dum illi provocabant a judice, nihilosecius se e certamine victores abiisse jactitabant **(Serm. 359, n. 6)**. Eademne sit illorum provocatio, atque scriptio illa, quam ipsos fama ferebat statim a Collatione edidisse, et quam refellit Augustinus libro ad Donatistas post Collationem scripto **(Ad Donatistas post Collat., n. 32)**, non satis constat. Sed in hac eos ipsos Scripturae locos, qui jam in Collatione discussi fuerant, rursus proferre non verebantur: istum videlicet ex Apostolo petitum. *Nolite jugum ducere cum infidelibus* **(II. Cor. VI, 14)**, aliosque hujusmodi; sed praecipue ostentabant illum Aggaei, *Quicumque accesserit illo, inquinabitur* **(Aggaei II, 14)**. Ibidem conabantur explicare,

quod in Collatione dixerant, Causam causae, et personam non praejudicare personae **(Ad Donatistas post Collat., n. 25)**. Causabantur sententiam noctu pronuntiatam esse **(Ibid., nn. 16, 20, 58)**; se ipsos in Collationis loco quasi in carcere inclusos; ereptam sibi facultatem libere, quae vellent, in medium proferendi; et quod cum judex fidem catholicam profiteretur, etiam propensiore animo fuisset in Catholicos **(De Gestis cum Emerito, n. 2)**. Emeritus defensor eorum in Collatione praecipuus **(Possidius, in Vita Augustini, c. 14)**, aliquot post annis, fueritne auctoritate victus, an potentia oppressus, cuilibet ex ipsis actis patere dicebat **(De Gestis cum Emerito., n. 3)**. Tum vero ipse, cum alii judicem a Catholicis auro corruptum fuisse in vulgus sparserunt **(Ibid., n. 2; Ad Donatistas post Collat., nn. 1, 39, 57, etc.)** Quanquam vero Imperatorem appellaverint, nihilominus tamen tertiae Collationis acta perinde, atque superiorum duarum, subscripserant: sed nusquam fere non addito, salva appellatione se subscribere. Marcellini subscriptio, tametsi primum se subscripturum spopondisset, tamen omnino in trium dierum actis desideratur. At fieri sane potuit, ut partibus in id consentientibus hoc onere liberatus fuerit.

5. Quin acta Collationis, ubi primum fuere descripta concinnius, publice proposita fuerint, nulli censemus ambigendum. Et huc indubie referendum est subjunctum extremae Collationi Cognitoris edictum. Sed non ita perspicuum est, an hoc haberi debeat pro sententia secundum Catholicos pronuntiata, qua ille, teste Augustino, omnia quae de prolixa trium dierum actione potuit recordari, complexus est **(Brevic. Collat. 3, n. 43)**. Hoc autem in edicto sequentia

declarat tanquam evidentissime probata **(Labbe, tom. 2, pag. 1505)**: Alieni sceleris noxa alium fieri reum omnino non posse; atque adeo non potuisse Ecclesiam collatis in Caecilianum criminibus infici; neque tamen illum admissi cujuspiam convictum ullo modo fuisse; quandoquidem ei Concilium, a quo fuit inauditus et absens condemnatus, officere haud magis valuit, quam absenti quoque Primiano Maximianistarum synodus: fuisse autem crimine liberatum in multis posterioribus judiciis; Donatum vero auctorem discidii pronuntiatum: Felicem Aptungensem de calumniosa criminatione similiter in solemni judicio purgatum esse. Perstringit ibi Donatistarum pertinaciam, quibus perire in errore suo, quam libere in viam salutis redire, satius videbatur: utque periculum faciat, num forte, quod ab eis obtinere vis veritatis non valuit, sit expressura severitas; aut saltem prohibeat, ne quam sibi, eamdem quoque aliis perniciem afferant, gravissima mulcta proposita edicit, ut omnes omnium ordinum viri provideant pro sua virili, ne conventus illorum aut in urbibus, aut uspiam omnino sinant coire; itemque dent operam, ut ecclesiae suo ipsius jussu Donatistis ante Collationem redditae, quam primum tradantur Catholicis. Persancte affirmat, eos qui jam istorum in factionem transfugient, poenam legibus super ea re promulgatis, sed necdum tamen plene observatis, constitutam vitare ulterius non posse. Item universos, qui Circumcelliones in suis praediis habuerint, eorum conatus seditiosos coercere jubet: qui ni paruerint, loca illa a fisco mox occupanda; quippe hoc non fidei catholicae tantum, sed etiam publicae tranquillitatis interesse. Attamen concessam edicto suo superiore Donatistis commeatus securitatem confirmans, ne qua reditus illis intercludatur, vetat, donec suis quisque sedibus redditi

declarent, utrum ad Ecclesiam redire, atque eas conditiones, quas illis jam ante Collationem obtulerant, ac etiam tunc offerebant Catholici, accipere demum sententia esset. Testatur quoque jam peracta Collatione Augustinus, episcopali dignitate illos non abdicari, qui se ad catholicam communionem referrent; tametsi, qui praefracto animo perseverabant in errore, hinc superbiendi ansam caperent **(Ad Donatistas post Collat., n. 58)**. Marcellinus appellationis Donatistarum suo in edicto disertis verbis non meminit: hoc nimirum nihil aliud, quam superiores leges, ipso Imperatoris de habenda Collatione mandato renovatas, observari jubet. Marcellino jam vita functo Honorius gesta Collationis lege tertio kalendas septembris anni supra quadringentesimum decimi quarti data confirmavit, et rata atque legitima haberi voluit **(Codice Theod., de Haereticis, lege 55)**.

6. Eadem Gesta vigilantissimi quique episcoporum, ac potissimum Carthaginensis, Hipponensis, Tagàstensis, et Constantinensis, per quadragesimale jejunium, quo tempore hanc audire lectionem populo magis vacabat, a capite ad calcem curabant recitari: ipseque adeo Augustinus, cum anno quadringentesimo decimo octavo esset Caesareae, Deuterio hujusce civitatis antistiti, ad imitandum eumdem morem, auctorem se atque hortatorem praebuit **(De Gestis cum Emerito, n. 4)**. Signat haud dubie gesta illa suo in Chronico Idacius, ubi ad annum quadringentesimum duodecimum ait: *Augustinus habetur insignis: inter cujus studia magnifica, Donatistas ab eo Dei adjutorio superatos probata fides demonstrat Actorum.* Nec ea sane fuerunt incognita Graecis: quando quinta synodus ex centesimo octogesimo septimo tertiae Collationis articulo verba quaedam Augustini profert,

quibus licere anathema in demortuum dicere, demonstret. Acta priorum duarum Collationum, cum parte tertiae ad nostram aetatem usque pervenerunt, sed mendis foedata compluribus. Cum ea porro longissima sint, et impeditissimis rerum ambagibus implicata atque ad legendum molesta; Marcellus quidam, quem nonnihil auctoritatis in hoc judicio Marcellinus habere voluerat, in compendium ipsa redigere, a Severiano et Juliano, Catholicus videlicet a Catholicis rogatus est. Exstat adhuc epistola, qua certiores eos Marcellus facit, sese, quod optaverant, praestitisse, necnon arithmeticas notas articulis ubique addidisse, quo, quidquid fuerit libitum inveniatur commodius **(Labbe, tom. 2, pag. 1337)**. Utrum autem opella haec Marcelli eadem putanda sit, atque articulorum Collationis tituli, quos illius epistolae subjectos et cuique Collationi praefixos videas, non definimus; his certe actorum compendium quoddam exhibetur. Verum cum idem perobscurum sit atque imperfectum, nequaquam prohibuit, quin Augustinus aliud, quod etiam nunc pro numero sessionum Collationis tripartitum exstat, concinnaret. Laborem hunc suum ea re utilitatem allaturum esse existimavit, quia in eo liceret, quidquid in Collatione gestum esset, cognoscere; necnon eadem opera, quoties liberet, acta ipsa consulere, numerorum scilicet beneficio, qui ad operis hujusce marginem (unde nunc quidem absunt) adscripti, Collationis articulos denotabant. Testatur sanctus Doctor lucubrationem illam, quem Breviculum Collationis appellat **(Retractationum lib. 2, cap. 39)**, opus multi sudoris fuisse; neque tamen sibi liberum id non suscipere, propterea quod, qui prolixa adeo Gesta perlegeret, esset nemo **(Epist. 139, n. 3)**. Bonifacium comitem ad idem illud Breviarium remittit **(Epist. 185, n. 6)**. Atqui non ei dedit operam, nisi post

libros de Baptismo parvulorum absolutos, nimirum anno duodecimo supra quadringentesimum: uti Deo dante postea sumus demonstraturi.

7. Verum anno huic quadringentesimo undecimo adscribendus videtur Sermo in Apostolum ad Galatas, quem fortean Carthagine Augustinus, cum jamjam publice affigenda erant Collationis acta, pronuntiavit **(Serm. 164, n. 13)**. In eo causam hanc inter alias unam esse indicat, cur Donatistarum praesules animum in secessione obfirmarent, nimirum quod eorum timerent offensionem, quibus falsitatem diutissime vendiderant. Simul etiam explicat, quam illis mentem, quae verba ad plebes, quas seduxerant, veritatis amor, si hanc in pectore habuissent, suggerere debuerat. *Dicant,* inquit, *suis: Simul erravimus, simul ab errore recedamus. Duces vobis fuimus ad foveam, et secuti estis cum duceremus ad foveam; et nunc sequimini cum ducimus ad Ecclesiam. Melius quidem erat, si nunquam erraremus: sed vel quod secundum est faciamus, ut errorem aliquando emendemus* **(Ibid., n. 14)**. Tum subjungit: *Possent ista dicere: indignantibus dicerent, iratis dicerent, aliquando et illi ponerent indignationem, amarent vel sero unitatem.* Ac demum ad Catholicos conversa oratione sic eos alloquitur: *Nos tamen, fratres, patientes circa illos simus; in fervore sunt et tumore oculi quos curamus. Non dico ut curare cessemus; sed ut non insultationibus ad majores amaritudines provocemus: rationem leniter reddamus, non de victoria superbe exsultemus* **(Ibid., n. 15)**. Attamen sperato successu non plane caruit prudens illa, quam Augustinus tenuit, agendi ratio: siquidem Collationem consecuti sunt multorum, etiam Circumcellionum, ad Ecclesiae fidem reditus. De his

sermonem habens Augustinus: *Exercenda est,* ait, *charitas, amandi et ipsi. Multi correcti fleverunt, multi correcti: nos novimus, ad nos venerunt de numero ipsorum furiosorum. Flent quotidie praeterita sua, nec satiantur lacrymis, attendentes eorum furorem, qui non digesta ebrietate vanitatis adhuc saeviunt* **(Serm. 359, n. 8)**. De iisdem habet alibi sequentia: *Ex hoc genere quis ignorat quam multi antea per diversas mortes ibant, et peribant; et nunc in illorum comparatione, quam pauci suis ignibus ardeant? Sed si putas moveri nos oportere, quia isto modo tot millia moriuntur; quantum existimas nos habere consolationis, quod a tanta dementia partis Donati, ubi non solum nefariae divisionis error, verum etiam furor iste lex facta est, longe atque imcomparabiliter plura millia liberantur? Neque enim isti, qui pereunt, illorum saltem numero aequantur, qui ex ipso genere nunc jam tenentur ordine disciplinae, colendisque agris, amisso Circumcellionum et opere et nomine, inserviunt, servant castitatem, tenent unitatem: quanto minus coaequantur isti perditi numero utriusque sexus, non solum puerorum et puellarum, juvenum et virginum, verum etiam conjugatorum et senum; quorum innumerabiles ex Donatistarum nefaria dissensione in pacem Christi veram et catholicam transeunt? Isti quippe, qui se incendunt, nec tot homines sunt, quot loca sunt populis plena, quae ab exitiali peste erroris illius et furoris per hanc instantiam perficiendae unitatis eruuntur* **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 33)**.

8. Nominatur inter eos, qui se a Donati factione retraxere, in primis Gabinus quidam, ut vir prae caeteris honore illustris **(Ibid., nn. 12, 13, 43)**. Anno quadringentesimo

decimo octavo Donatistarum Caesareensium vix quisquam erat, qui se in gremium Ecclesiae catholicae non retulisset; quamvis tamen eorum plurimis necdum plane cognita esset atque perspecta veritas **(De Gestis cum Emerito, n. 2)**. Neque sane fieri poterat, quin in tot tantorumque populorum agminibus essent adhuc nonnulli ipsa novitate turbati; sed et ipsi paulatim ab hac infirmitate sanabantur. Et si ficti aliqui perseverarent, non utique propter ipsos non fuerant colligendi veraces **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 27)**. Exstat praeterea inter Augustini Sermones brevis quaedam ad populum oratio, cujus initium est: *Deo gratias, fratres, congratulamini fratri vestro* **(Serm. 360)**. Ex ejus autem inscriptione ac stilo haud injuria quis conjecerit, illam fuisse ab Augustino compositam; sed nomine Donatistae illius, qui publicas Deo gratias, quod se ab errore liberasset, agit. Idem hic sermo praenotatur ad vigilias Maximiani seu Maximini habitus, id est, ni fallimur, inter nocturnum Officium Africani cujusdam martyris eo vocabulo nuncupati, sed cujus cognitio ad nostram memoriam usque non pervenit. Sic psalmum septuagesimum secundum exposuit in pervigilio sancti Cypriani, an autem Carthagine, non explicat: illud solum extra dubium est, haudquaquam multo post elapsum praesentem annum id factum; quandoquidem Honoratum epistola sua medio circiter anno quadringentesimo duodecimo data ad eamdem expositionem remittit **(Epist. 140, n. 13)**. Quo studio sibi populus aures praeberet, ibi significat, seque negat ejus ardori parem esse jam posse: ac demum ab eo sibi vim adhiberi blande queritur **(Enarr. in Psal. LXXII, n. 34)**. In eorum numerum, quos Deus voluit a servis suis compulsos in aulam nuptialem ingredi, virgo quaedam nomine Felicia refertur, quam Christus virginitatis sibi nuncupatae fructu perstantem in

schismate destitui non est passus. Eam in posterum Augustinus in sua dioecesi, ut verisimile quidem est, commorantem, pro filia sibi egregie chara, et honorabili corporis Christi membro, necnon Spiritus sancti praesentia vivo habuit. Ad nos usque pervenit epistola, qua illam oborto quodam scandalo perturbatam solatur, hortaturque ut uno Deo, non hominibus, nitatur, ac simul ne minus inde Ecclesiam, in cujus sinum se receperat, amare pergat. Rogat eam, ut, quo animo litteras illas acceperit, certiorem ipsum faciat rescriptis suis, sese, ut ad ipsam scriberet, salutis illius studio et sollicitudine adductum asseverans **(Epist. 208)**. Post Collationem reversus Hipponem Augustinus curavit, ut acta Collationis populo recitarentur. Et hoc ipsum fortassis indicat, cum in sermone nonagesimo nono per aestivos calores non longe post finitam Collationem pronuntiato, quaedam referens quae in eadem fieri contigerat, addit: *Quod etiam in Gestis ipsis legere potestis* **(Serm. 99, n. 8)**. In Donatistas plurimum ea in concione invehitur.

LIBER SEPTIMUS. Annos complectitur octo a quadringentesimo undecimo, ex quo anno rem habere coepit Augustinus cum inimicis gratiae Dei.

CAPUT PRIMUM. 1 *Pelagius haeresim suam proferre incipit. 2 Discipulus ejus Coelestius a Carthaginensi concilio condemnatur. 3 Pelagianos oppugnat Augustinus, ac libros ad Marcellinum duos de Baptismo parvulorum scribit. 4 Epistolam ad eumdem seu librum superioribus tertium contra Pelagianos adjungit. 5 Liber eidem Marcellino nuncupatus de Spiritu et Littera. 6 Carthagine contra Pelagianorum errorem sermonem habet ad populum. 7 Pelagio rescribit. 8 In epistola ad Anastasium gratiae necessitatem ad legem implendam probat. 9 Honorato respondens disserit de gratia novi Testamenti.*

1. Bello Donatistarum post centum et quinque circiter annos, per quos ab iis vehementer admodum agitata est Africana Ecclesia, jam tandem feliciter confecto, aliud continuo cum Pelagianis suscipiendum fuit, quod universae Ecclesiae longe illo futurum erat periculosius magnitudine, ac diuturnitate molestius. Verum ut de tot praeliis, quae cum Donatistis pro Ecclesiae pace commissa sunt, palmam tulit Augustinus, per quem videlicet totum illud instauratae unitatis bonum et coeptum et perfectum est **(Possidius, in Vita Augustini, c. 13)**; sic in quovis cum inimicis gratiae Dei certamine, jam inde a tempore quo in eos dimicari coepit, catholica acies ejusdem sancti viri ductu et pugnat et vincit **(Prosper, Contra Collatorem, n. 2)**. Copiis illis inimicis gratiae Dei, quae totius

fidei christianae fundamenta evertere moliuntur, Pelagianis nomen esse a Pelagio earum auctore ac duce, nemo nescit **(Epist. 176, nn. 3, 4)**. Hic in insula Britannia, unde illi Britoni cognomen, humili loco natus est. Monasticae vitae institutum secutus, existimatione sanctitatis aliquandiu floruit haud vulgari. Erroris sui semina ab veteribus philosophis, necnon ab Origene collegit **(Epist. 178, n. 2; Epist. 157, n. 21; Epist. 175, n. 6)**. Ea Romae, ubi diutissime vixit, spargebat cum in scriptis, tum in sermonibus et contentionibus privatis; tametsi in his timide, et vitato quantum licebat strepitu versaretur **(De Peccato originali, n. 24)**. Prius absentis et Romae constituti Pelagii nomen cum magna ejus laude cognovit Augustinus; postea vero coepit ad eum fama perferre, quod adversus Dei gratiam disputaret **(De Gestis Pelagii, n. 46)**. Illa sancti Doctoris verba, *Da quod jubes, et jube quod vis,* Pelagius Romae cum a quodam episcopo fuissent eo praesente commemorata, ferre non potuit, et contradicens aliquanto commotius, pene cum eo qui illa commemoraverat litigavit **(De Dono perseverantiae, n. 53)**. Postea vero quam in Africam venit, Hipponensi littore, cum Augustinus illinc abesset, exceptus est, anno, ut videtur, quadringentesimo decimo: sed quod ejus haeresim saperet, ibi omnino nihil ab illo auditum est; quia et citius quam putabatur, inde profectus est. Postmodum ejus faciem Carthagine semel et iterum vidit Augustinus, anno scilicet quadringentesimo undecimo, quando propter collationem, quam Catholici cum Donatistis habituri erant, maximis occupationibus distinebatur. Pelagius vero tunc abscedens Carthagine ad transmarina loca properavit **(De Gestis Pelagii, n. 46)**.

2. Interea per ora eorum qui Pelagii discipuli ferebantur, dogmata recentis haeresis fervebant in Africa **(Ibid.)**. Erant ibi quidam, qui ubicumque poterant, haec sui erroris nova semina spargerent. Nam et unus eorum nomine Coelestius, isque discipulorum Pelagii facile princeps, qui in civitatis Carthaginensis Ecclesia jam ad presbyterii honorem subrepere coeperat, a catholicis viris christianae fidei amore animatis, propter has ipsas contra Christi gratiam disputationes, ad judicium episcopale perductus est **(Epist. 157, n. 22)**. Concilium ea de re apud Carthaginem cum collegis suis habuit Aurelius ipso fortassis ineunte anno quadringentesimo duodecimo, certe annis ferme quinque ante aliam Carthaginensem synodum in Pelagii et Coelestii ejusdem causa anno quadringentesimo decimo sexto celebratam **(Epist. 175, n. 1)**. Concilio libelli, quibus accusationes Coelestio intentatae continerentur, oblati sunt duo, stetitque in eum ex adversa parte Paulinus diaconus. Fragmentum ex gestis hujusce concilii profert Augustinus, unde commonstrat Coelestium in hoc episcopali judicio damnare noluisse eos qui dicunt, *Quod peccatum Adae ipsum solum laeserit, et non genus humanum; et, Quod infantes qui nascuntur, in eo statu sint, in quo Adam fuit ante praevaricationem* **(De Peccato originali, nn. 2, 3)**. Idem tamen Coelestius ora christiana non sustinens **(Contra Julianum, lib. 3, n. 9)**, in libello suo brevissimo confiteri coactus est, propter baptizandos parvulos, quod et ipsis redemptio sit necessaria **(De Peccatorum meritis, lib. 1, n. 62; Epist. 157, n. 22, et de Peccato originali, n. 21)**, licet noluerit confiteri, ex Adam in eos transiisse peccatum **(De Peccatorum meritis, lib. 2, n. 58, et De Peccato originali, n. 21)**. Sed *quanquam noluerit de originali peccato aliquid*

expressius dicere, tamen ipso redemptionis nomine, ait sanctus Doctor, *non parum sibi praescripsit. Unde enim redimendi essent, nisi a diaboli potestate, in qua esse non possent nisi originalis obligatione peccati? aut quo pretio redimuntur, nisi Christi sanguine, de quo apertissime scriptum est, quod in remissionem effusus sit peccatorum* **(Epist. 157, n. 22)**? Fuit in Diospolitana synodo relatum, praeter memorata duo capita, accusatum quoque Coelestium apud Carthaginense concilium, quod doceret, *Adam mortalem factum fuisse, qui sive peccaret, sive non peccaret, moriturus esset; et, Quoniam Lex sic mittat ad regnum, quemadmodum et Evangelium; et, Quoniam ante adventum Christi fuerint homines sine peccato; et, Quoniam neque per mortem vel praevaricationem Adae omne genus hominum moriatur, neque per resurrectionem Christi omne genus hominum resurgat* **(De Peccato originali, n. 12)**. Haec Augustinus duobus in locis, quorum quidem altero nonnulla ex his capitibus esse testatur, quae non meminit contenta gestis ecclesiasticis concilii hujus Carthaginensis; cui ipse quidem non interfuerat, sed cum venisset Carthaginem, eadem gesta recensuerat **(De Gestis Pelagii, n. 23)**. Atqui Coelestium in eo convincere non difficile fuit, corrigere vero nequaquam. Quapropter cum auditus, convictusque, atque etiam opiniones suas confessus esset, damnata sunt, quorum insimulatus fuerat, dogmata **(Epist. 157, n. 22)**; ipse autem reportavit dignam sua perversitate sententiam **(De Gestis Pelagii, n. 46)**, excommunicationis videlicet poena mulctatus **(Retractationum lib. 2, cap. 33)**. Quo facto judicio abscessit infamis, et profugit ex Africa (*Orosius, in Apologia*).

3. Etsi qui Pelagiano errori sese imbuendos tradidissent, pauciores haud dubie reperirentur in Africa, iique Coelestii condemnatione deterriti, jam non auderent contra Ecclesiae fundatissimam fidem nisi occulte mussitare **(Epist. 157, n. 22)**: attamen decrevit sanctus Antistes novam haeresim, ipsius quidem judicio pestiferam aeque atque impiam, instanter oppugnare; quamvis hoc prius non ageret nisi sermonibus et collocutionibus, ubi commodum atque utile videretur **(Retractationum lib. 2, cap. 33)**. Sed oborta mox quaedam necessitas eum ad illam scripto quoque refellendam induxit. Marcellinus quippe, idem ille qui collationis Carthaginensis cognitor fuerat, cum ejusdem haeresis sectatoribus, quos ipse quotidie disputatores molestissimos patiebatur, refutandis impar esset, quaestiones illorum ab urbe Carthagine ad Augustinum per litteras retulit, rogans solutionem earum sibi scribere ne gravaretur **(De Gestis Pelagii, n. 25)**. Explicari petebat in primis quaestionem de Baptismo parvulorum: quia contendebant illi, *Adam etiamsi non peccasset, fuisse moriturum, nec ex ejus peccato quidquam ad ejus posteros propagando transiisse* **(De Peccatorum meritis, lib. 3, n. 1)**. Nam etsi faterentur jam, uti Marcellinus litteris suis intimabat, etiam in parvulis per Baptismum remissionem fieri peccatorum; *Non tamen originaliter,* inquiebant, *sed in vita jam propria, posteaquam nati sunt, peccatum habere coeperunt* **(Ibid., lib. 1, n. 62)**. Nuntiabat praeterea Marcellinus, apostolicum illud testimonium, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors* **(Rom. V, 12)**, in aliam quamdam novam opinionem per ipsos detorqueri. Nec silentio mittebat quaestionem, qua suadere conarentur, quod *in hac vita sint, fuerint, futurique sint filii hominum non habentes*

ullum omnino peccatum **(De Peccatorum meritis, lib 3, n. 1)**. Id temporis sanctus Doctor molestiis curisque, ob negotia quae ipsi peccatores, et ii forsitan Donatistae, facessebant, maximopere praepediebatur; quod ipse, quae sua erat animi demissio, peccatorum suorum meritis imputat **(Ibid., lib. 1, n. 1)**: non potuit tamen committere, quin viri, quocum erat magna et sancta necessitudine conjunctus, tam laudabili desiderio morem gereret. Ea insuper, quam erga Ecclesiam Christi habere eum oportebat, charitatis sollicitudo minime patiebatur, ut dum istarum sententiarum contentiosissimis assertionibus jam usquequaque ferventibus multorum animos infirmorum perturbatos cerneret, sibi interim silentium imperaret **(De Gestis Pelagii, n. 25)**: maxime vero cum novi illi haeretici doctrinae suae virus publice ac privatim, non viva voce tantum, sed etiam libris spargerent, hisque eo magis noxiis, quo majori calliditate atque artificio erant scripti **(Possidius, in Vita Augustini, n. 21)**. Porro inter illa, quae refutandis Pelagianis, solvendisque Marcellini quaestionibus commentatus est, ordinem ducunt libri duo *De Peccatorum meritis et remissione.* Sic enim eos in Retractationibus nuncupat **(Retractationum lib. 2, cap. 33)**: alibi tamen, *De Baptismo parvulorum;* quo eosdem titulo Hieronymus appellat **(Contra Pelag., dialogo 3, cap. 6)**. Primo libro demonstrat, mortem hominis venire ex merito peccati Adae, eo etiam peccato totam illius teneri stirpem obstrictam; atque idcirco baptizari parvulos, ut peccati sui originalis remissionem accipiant. Secundo autem docet, hominem in hac vita sine peccato esse posse per Dei gratiam et liberum suum arbitrium, non tamen esse quemquam in hac vita sine ullo prorsus peccato; quia nemo sit qui tantum velit, quantum res exigit, dum vel latet quod justum est, vel facere

non delectat; denique uno excepto Mediatore Christo nullum esse, vel fuisse, vel futurum esse hominem ab omni peccato immunem. In hoc secundo libro libellum a Coelestio concilio Carthaginensi oblatum, quo redemptionem parvulis opus esse fatebatur, obscure signat **(De Peccatorum meritis, lib. 2, n. 58)**. Verum aperte profitetur in Retractationibus, se tantum post istud concilium, cujus sententia idem ille excommunicatus fuerat, scripsisse hos libros **(Retract. lib. 2, cap. 33)**, id est anno quadringentesimo duodecimo. In his tamen tacenda adhuc arbitratus est adversariorum nomina; quod eos hac agendi ratione facilius posse corrigi speraret. Hoc in opere meminit Augustinus cujusdam ex eo genere fatuorum, qui reliquis ludos praebent, moriones vulgo dicti. *Talium quidam,* ait, *fuit ita christianus, ut cum esset omnium injuriarum suarum mira fatuitate patientissimus, injuriam tamen Christi nominis, vel in se ipso religionis, qua imbutus erat, sic ferre non posset, ut blasphemantes videlicet cordatos, a quibus haec, ut provocaretur, audiebat, insectari lapidibus non desisteret, nec in ea causa vel dominis parceret. Tales ergo praedestinari et creari arbitror, ut qui possunt, intelligant Dei gratiam, et Spiritum qui ubi vult spirat, ob hoc omne ingenii genus in filiis misericordiae non praeterire, itemque omne ingenii genus in gehennae filiis praeterire, ut qui gloriatur, in Domino glorietur* **(De Peccatorum meritis, lib. 1, n. 32)**. Paucis deinde interjectis addit, fatuum illum in Christi gratia multis acutissimis praeferendum.

4. Jam autem absolutis hisce libris atque ad Marcellinum transmissis, Carthaginem profectum esse beatum Antistitem, verisimile est. Namque eumdem illum Marcellinum ita alloquitur: *Libros de Baptismo parvulorum, cum jam codicem*

ipsum Praestantiae tuae misissem, cur abs te rursus acceperim, oblitus sum: nisi forte cum inspicerem, mendosos eos reperi, et emendare volui; quod mirabiliter impeditus, adhuc usque non feci **(Epist. 139, n. 3)**. Paucis post diebus, cum in ejus manus venissent Pelagii expositiones in Pauli Epistolas, argumentationem ibi quamdam adversus originale peccatum reperit, a se minime confutatam: nam in mentem sibi omnino non venerat, quemquam posse talia cogitare vel dicere **(De Peccatorum meritis, lib. 3, n. 1)**. Quapropter cum superioribus libris ad umbilicum perductis nihil addi posse judicaret, epistolam hac de ne propriam Marcellino scripsit, quam et operi suo tertii libri instar annexuit **(Retract. lib. 2, cap. 33)**. Id temporis Carthagine agebat Marcellinus **(De Peccatorum meritis, lib. 3, n. 10)**. Atqui Pelagius Ecclesiae fidem non ex sua persona impugnabat, sed tanquam aliena objecta referens: eadem tamen, ubi semel haereseos suae signum sustulit, pertinacissima animositate defendit **(Retract. lib. 2, cap. 33)**. Quin etiam Romae, qua in urbe multi jam probe noverant quos gereret animo sensus, illum veluti sub hoc pallio propriam mentem insinuare non dubitabant **(De Peccato. orig., n. 24)**. Nihilominus tamen Augustinus, adhuc moderatius cum illo agendum putans, eamdem omnino artem ac rationem, qua ille abusus fuerat, in eo refellendo secutus est: imo cum Pelagius ob sanctitatem morum praedicaretur a multis, cum non dubitavit honorificentius appellare. Haec illa est profecto ad Marcellinum epistola, quam Augustinus Carthagine, ut prioribus duobus libris jungeretur, incoeptam nondum omnino perfecerat, quo tempore de pervulgandis gestis contra Donatistas confectis alias eidem litteras scripsit **(Epist. 139, n. 3)**.

5. In secundo libro docuerat, fieri posse ut sit homo sine peccato, si velit, cum Dei adjutorio; quamvis nullus, excepto Christo, tam perfectae justitiae hac in vita sit. Hoc permotum se fuisse rescripsit Marcellinus, quod dixisset fieri posse eam rem, cujus nullum exstaret exemplum. Novae huic quaestioni respondit Augustinus novo libro, cui titulum fecit, *De Spiritu et Littera:* quia quaestionem explicans, occasionem cepit disputandi contra Pelagianos de adjutorio gratiae Dei, ostendens videlicet, non eo nos a Deo adjuvari ad operandam justitiam, quod legem dedit plenam bonis sanctisque praeceptis, sed quod ipsa voluntas nostra adjuvetur impertito spiritu gratiae; sine quo adjutorio doctrina legis littera est occidens, quia reos potius praevaricationis tenet, quam justificat impios **(Retract. lib. 2, cap. 37; De Spiritu et Littera, n. 1)**. Testatur se, hoc in opere, quantum Deus adjuvit, contra inimicos gratiae Dei, qua justificatur impius, acriter disputasse **(Retract. lib. 2, cap. 37)**: atqui in illos tamen eam adhuc moderationem tenuit, ut neminem adversariorum nominatim appellaverit.

6. Quin etiam immoderato quodam studio revocandi homines ab errore, tantum ipsis Vir sanctus indulgebat, ut patienter ferri juberet, etiam cum ipsi Catholicos antiquae fidei defensores non vererentur inter disputandum habere tanquam haereticos et novatores. *Parum est enim,* ait, *quia isti disserunt et disputant nescio quas impias novitates: et nos conantur arguere, quod aliquid novum dicamus* **(Serm. 294, n. 19)**. Sic omnino loquebatur ad Carthaginensem plebem in sermone, quem Aurelii episcopi impulsu **(De Gestis Pelagii, n. 25)**, aliquanto post editos priores ad Marcellinum libros, nec tamen ante annum, ut nobis quidem videbatur, Christi

quadringentesimum decimum tertium **(Vide Praefat. tomi 10, § 6)**, pronuntiavit in basilica Majorum, in natali martyris Guddentis, quinto kalendas julii: ubi posteaquam quaestionem de Baptismo fusius tractavit, primum quidem divinas auctoritates proferens, dein gestans quoque in manibus epistolam gloriosissimi martyris Cypriani quae est ad Fidum, et de hac re verba ejus recitans atque pertractans, ut error nefarius de quorumdam cordibus auferretur; ad extremum pius Antistes claudit disputationem in haec verba: *Impetremus ergo, si possumus, a fratribus nostris, ne nos insuper appellent haereticos; quod eos talia disputantes nos appellare possimus forsitan, si velimus, nec tamen appellamus. Sustineat eos mater piis visceribus sanandos, portet docendos, ne plangat mortuos. Nimium est quo progrediuntur; multum est, vix ferendum est, magnae patientiae adhuc ferri. Non abutantur hac patientia Ecclesiae, corrigantur, bonum est. Ut amici exhortamur, non ut inimici litigamus. Detrahunt nobis, ferimus: canoni non detrahant, veritati non detrahant; Ecclesiae sanctae pro remissione peccati originalis parvulorum quotidie laboranti non contradicant. Fundata ista res est. Ferendus est disputator errans in aliis quaestionibus non diligenter digestis, nondum plena Ecclesiae auctoritate firmatis; ibi ferendus est error: non tantum progredi debet, ut etiam fundamentum ipsum Ecclesiae quatere moliatur. Non expedit. Adhuc forte nostra non est reprehendenda patientia: sed debemus timere ne culpetur etiam negligentia. Sufficiat Charitati vestrae; habete ad illos qui nostis illos, habete cum illis amice, fraterne, placide, amanter, dolenter: quidquid potest faciat pietas; quia postea diligenda non erit impietas* **(Serm. 294, n. 20)**.

7. Litteris etiam circiter hoc idem tempus ad se datis a Pelagio rescribens Augustinus, tametsi ab ejus laudibus temperaverit, illum nihilominus tam honorifice habuit, ut ipsius ille epistolam in Diospolytana synodo, ut testimonio tanti viri, intentatum haereseos crimen a se depelleret, legendam protulerit. Haec porro hujusmodi erat: *Domino dilectissimo et desideratissimo fratri Pelagio, Augustinus, in Domino salutem. Gratias ago plurimum, quod me litteris tuis exhilarare dignatus es, et certum facere de salute vestra. Retribuat tibi Dominus bona, quibus semper sis bonus, et cum illo aeterno vivas in aeternum, domine dilectissime, et desideratissime frater. Ego autem, etsi in me non agnosco praeconia de me tua, quae tuae Benignitatis epistola continet; benevolo tamen animo erga exiguitatem meam ingratus esse non possum: simul admonens ut potius ores pro me, quo talis a Domino fiam, qualem me jam esse arbitraris.* Et alia manu: *memor nostri incolumis Domino placeas, domine dilectissime et desideratissime frater* **(Epist. 146)**. Ibi dixit eum sibi esse desideratissimum, quoniam valde cupiebat cum praesente aliquid colloqui: jam enim audierat, contra gratiam, qua justificamur, quando hinc aliqua commemoratio fieret, aperta eum contentione conari. Alia pariter hujus epistulae suae verba singula expendens, nihil causae fuisse ostendit, cur eam pro se ad intentati criminis depulsionem valere Pelagius autumaret. Nam ipsum ibi, quoad sine ipsius offensione, aut quaestionis ullius discussione liceret, de Dei gratia recte sapere admonebat. Quanquam postea sanctum Virum poenituit, quod tunc cum dolorem facere timeret, tumorem ulceris, uti jam intelligebat auxisset **(De Gestis Pelagii, n. 50-52)**.

8. Revincendis etiam Pelagianis scripta est epistola ad Anastasium **(Epist. 145)**. Nam postquam in ea docuit, non per legem, sed per gratiam, neque servili timore, sed libera charitate impleri justitiam: declarat se istam cum eo quaestionem per litteras tractasse, non propter ipsum, sed propter quosdam qui nimium arrogant humanae voluntati, quam lege data putant, ad eam implendam sibi posse sufficere. Hanc profecto epistolam, in qua parcit adhuc adversariorum nomini, scripsit ante annum quadringentesimum decimum sextum, quo jam tempore nominare Pelagium non dubitabat. Anastasius autem ille mediis in tumultibus atque calamitatibus, quae per idem tempus mundum, in Hispaniis fortasse, opprimebant, constitutus erat. Quamobrem ex eo sciscitatur Augustinus, quo statu res ejus essent, anve Deus quietem aliquam ipsi concessam voluisset: simulque adhortatur, ut et mundi adversitates charitate superet, et eam virtutem a Deo, qui solus ipsam impertiri potest, efflagitet. Acceperat sanctus Praesul ab Anastasio litteras, quibus an responsum, necne dedisset, fatetur omnino nescire se; usque adeo curis ea tempestate distringebatur.

9. Dum epistolam ad Marcellinum supra memoratam **(Epist. 139, n. 3)**, quam libris de Baptismo adjecit, scriberet Augustinus, simul etiam in manibus habebat epistolam ad Honoratum, cujus inquisitionibus ante omnia facere satis voluntas erat **(Epist. 140; Retract. lib. 2, cap. 36)**. *Charitas enim,* inquit, *quae tanquam nutrix fovet filios suos, non ordine amandi, sed ordine subveniendi, infirmiores fortioribus anteponit, quos tales vult esse, quales jam illi sunt, quos non contemnendo, sed de his confidendo, interim praeterit* **(Epist. 139, n. 3)**. Cum esset igitur Honoratus in catechumenorum

numero, nondum Baptismo initiatus **(Epist. 140, n. 48)**, scripsit Carthagine ad Augustinum sibi familiarem, atque illi quaestiones quinque explicandas proposuit. Eo sane tempore Augustinus contra Donatistas vehementer exercebatur: attamen satius esse existimavit, oblatam sibi ab Honorato Pelagianos impugnandi occasionem arripere. Quaestionibus ergo quinque illis propositis ab Honorato, sextam ipse addidit, nimirum quaenam habenda sit novi Testamenti gratia: hancque adeo praecipua quadam cura ac diligentia discussit, atque ad illam reliquas omnes revocavit. Quibus et explanationem Psalmi vigesimi primi, cujus initio una ex Honorati quaestionibus continebatur, innexuit **(Retract. lib. 2, cap. 36)**. Ea lucubratio, quam libris suis annumerat **(Ibid., et Epist. 139, n. 3)**, ac libri, etiam prolixi, sicuti revera est, appellatione donat **(Epist. 140, n. 85)**, locum inter ejus epistolas pridem obtinuit. Post illam, opusculum cujus inscriptio est, *De Spiritu et Littera,* subjungit Augustinus **(Retract. lib. 2, cap. 37)**; nec dubitare profecto liceat, quin ea posterius scriptum fuerit.

CAPUT II. 1 *Augustinus ad Donatistas laicos post Collationem scribit. 2 Imperatoris Honorii rescripto damnantur Donatistae. 3 Eorum rabies. 4 Caeditur ab illis Restitutus. 5 Quam vehementer agit Augustinus, ne caedium rei capite puniantur. 6 Operam dat, ut schismaticorum in Hipponensi dioecesi et in*

reliqua Numidia violentiae compescantur. 7 Varia scribit opuscula.

1. In eadem ad Marcellinum epistola, qua se Augustinus responsioni ad Honoratum concinnandae operam dare significat, Carthaginensem Collationem in compendium a se redactam, necnon litteras de hac ipsa Collatione ad plebem Donatistarum proximis ante diebus absolutas tradit **(Epist. 139, n. 3)**. Jam supra de hocce Collationis compendio diximus: quod vero ad epistolam Donatistis laicis tunc scriptam, non alia forsitan existimanda est ab eo libro, cujus inscriptio est, *Ad Donatistas post Collationem* **(Retractationum lib. 2, cap. 40)**, in quo reipsa Vir sanctus eorum episcopos nullo modo alloquitur. Hoc in opere, quod cum justae molis est, tum diligenter accurateque elucubratum, calumniae diluuntur ac vana commenta, quae, ne Marcellini parerent judicio, obtendebant. Eamdem etiam rem, sed brevius multo, tractat in alia quadam epistola, quam una cum synodo Zertensi postea, seu quod habet ipse, *rursus* edidit **(Ibid.)**: quae quidem Zertensium Patrum epistola decimo octavo kalendas julias anni supra quadringentesimum duodecimi praenotatur. Quare si prior habenda, quae est ad Donatistas post Collationem, quemadmodum vox illa, *rursus,* videtur indicare; eam, cum aliis omnibus temporis ejusdem scriptis, mense julio anni quadringentesimi duodecimi superiorem habere necesse est. Cum autem ea omnia Coelestii condemnationem secuta sint, idcirco hanc quidem condemnationem anno quadringentesimo undecimo, scripta vero illa deinceps ab ineunte anno quadringentesimo duodecimo ad mensem circiter junium disponenda, sumus arbitrati. In eodem libro

aperte significat Augustinus, decretum esse Catholicis, Donatistas persequi, eorumque impotentiam atque injurias auctoritate legum coercere, quando verbis ac doctrina ab hac agendi ratione revocari se non sinerent: nolle tamen ipsos cruento supplicio in quempiam animadverti, sed aliqua mitissima poena **(Ad Donatistas post Collat., n. 21)**. Ex qua quidem Catholicorum voluntate conjicias, Augustinum post legem tertio kalendas februarias anni quadringentesimi duodecimi datam **(Codice Theod., de Haereticis, lege 52)** ea scripsisse.

2. Marcellinus haud dubie Imperatorem de successu Collationis, quemadmodum in mandatis habuerat, certiorem fecerat; et aliunde ad ipsum de Marcellini sententia Donatistae appellaverant; ergo necesse erat Honorium loqui. Atque ipsum horum respondisse appellationi, illosque, uti par erat, tanquam haereticos damnasse, testis est Possidius **(Possidius, in Vita August., c. 13)**. Nec dubitandum videtur, quin ea ipsa de causa lex, qua desagimu, fuerit ab eo lata **(Codice Theod., de Haeret., lege 51)**; quae tamen, quantum conjectando licet assequi, nihil aliud quam legis integrae fragmentum est. Principio, quidquid anno quadringentesimo nono Donatistis fuerat concessum, ea revocat; contra vero, quidquid adversus illos decretum, renovat. Dein statuit quoslibet e Donatistis, qui redire ad catholicam societatem recusaverint, tam episcopos et clericos, quam laicos et Circumcelliones, pro sua cujusque dignitate, mulcta affici pecuniaria, cui solvendae mulieres non secus ac mariti, seorsim condemnentur: qui post ejusmodi mulctam irrogatam non resipuerint, eos facultatibus omnibus spoliari: quisquis illos receperit, praestiteritve adversus constitutum huic rei exsecutorem perfugium, eamdem ipsi

mulctam imperari. Servos colonosque corporea paena ad ejurandum schisma adigi, ac eorum dominos quanquam catholicos, si illa neglexerint, perinde pecunia mulctari, atque Donatistas episcopos aliosve clericos, qui perseverarint in discidio, ex universa Africa diverso quemque loco exsulare; eorum denique ecclesias aut aiia quaelibet conventicula cum praediis ad eadem pertinentibus Catholicorum episcopis, juxta decretum ea de re anno quadrigentesimo quinto factum, aut saltem in lege octavo kalendas decembres anni quadringentesimi septimi lata propositum, attribui. Et hoc erat caput, de quo Donatistae quam invidiosissime expostulabant, rati videlicet hinc facili persuasum iri, sese non alia de causa vexari agitarique a Catholicis, nisi ut ipsorum spoliis illi ditarentur **(Epist. 185, n. 35)**. Tradit passim Augustinus injustam hancce querelam a Donatistis, etiam ante Collationem, adversus catholicos praesules eo usurpari solitam, ut quodam modo in sectae suae dispendio, cum eam in dies magis magisque imminutam cernerent, dolorem temperarent suum. *Ecce,* inquiebant, *ubi Gaius Seius donavit fundum Ecclesiae, cui praeerat Faustinus* **(In Joannis Evangelium tract. 6, n. 25)**; Donatistarum scilicet apud Hipponem episcopus. At quam injustae essent ejusmodi querimoniae, et contra, quam ab omni parte justum Imperatoris edictum, sanctus Praesul ubique demonstrat. Ut vero illos omnino cogat obmutescere, haec Ecclesiae totius nomine profitetur: *Quisquis ex occasione hujus legis, quam reges terrae Christo servientes, ad emendandam vestram impietatem promulgaverunt, res proprias vestras cupide appetit, displicet nobis. Quisquis denique ipsas res pauperum, vel basilicas congregationum, quas sub nomine Ecclesiae tenebatis, quae omnino non debentur nisi ei Ecclesiae, quae*

vera Christi Ecclesia est, non per justitiam, sed per avaritiam tenet, displicet nobis. Sed nec facile ista monstratis; et si monstretis, nonnullos toleramus, quos corrigere vel punire non possumus; neque propter paleam relinquimus aream Domini **(Epist. 93, n. 50)**. In eamdem rem addit et ista: *Haec, si pauperum compauperes sumus, et nostra sunt et illorum (cum Catholici fiunt). Si autem privatim, quae nobis sufficiant, possidemus; non sunt illa nostra, sed pauperum, quorum procurationem quodam modo gerimus, non proprietatem nobis usurpatione damnabili vindicamus* **(Epist. 185, n. 35)**. Alias se ipse apud populum curae suae creditum purgans, *Nostis, fratres mei,* inquit, *quia villae istae non sunt Augustini: et si non nostis, et putatis me gaudere in possessione villarum; Deus novit, ipse scit quid ego de illis villis sentiam, vel quid ibi sufferam; novit gemitus meos, si mihi aliquid de columba impertire dignatus est* **(In Joannis Evangelium tract. 6, n. 25)**. Praeterea ex eo, quod orthodoxi circa schismaticorum revocationem prae se ferebant, studio, illos sanctus Doctor charitate duci solitos, non cupiditate, docet. Etenim ubi primum quispiam ex istorum episcopis rediisset ad Ecclesiam, ei statim omnia sua, pecuniae, vestes, fructus, vasa, rura, aedificia restituebantur **(Contra Gaudentium, lib. 1, nn. 50, 51)**.

3. Catholica ergo veritate Collationis beneficio illustrata, necnon Imperatoris edicto confirmata, plures quam antea Donatistarum episcopi in Ecclesiae sinum se una cum clericis suis ac plebe generose adeo referebant, ut infracto animo vexari se, imo et membris ac vita ipsa mulctari paterentur ab iis, qui mentem in errore pertinaciter obfirmassent **(Possidius, in Vita August., c. 13)**. Neque enim omnibus, ut

resipiscerent, a Deo concessum. Quinimo tanta fuit quorumdam pervicacia, ut se negarent unquam a schismate abducendos, etiam demonstrata sibi catholica veritate, ac Donatistarum perversitate **(Epist. 139, n. 1)**. Eorum episcopi partim fugam arripuerunt **(Contra Gaudennum, lib. 1, n. 17)**, partim abditi delituerunt, ut Emeritus Caesareensis, quem Catholici, cum ad ipsos colloquendi gratia esset egressus anno quadringentesimo decimo octavo, dimisere **(Ibid., n. 41)**. Multis praeter illum, sed non tanti nominis, impune recedendi locum reliquerant; quamvis praedicarent Donatistae, illorum, qui in hos incidissent, salvum evasisse neminem. Querebantur ea vexatione, qua immanior nunquam exstitisset, sese exagitari; nec jam, quo se reciperent, ullas sibi superesse latebras **(Ibid., n. 47)**. Nihilo tamen secius et conciliabula cogebant, et episcopos in eorum, qui se ipsi combusserant, locum sufficiebant. Coierunt quidem ante annum, ut videtur, quadringentesimum vigesimum episcopi cum Petiliano amplius triginta: qua in synodo constituere, episcopos ac presbyteros, qui catholicam communionem inviti essent amplexi, culpae illius veniam impetrare posse, atque in suis honoribus recipi, modo nec rei divinae operati essent, nec publice verba fecissent ad populum **(Ibid., n. 48)**. Quo sane decreto sectae suae fundamentum ipsimet subruebant. Verum quantalibet industria revocandis ad concordiam schismaticis Catholici insudarent, fuere tamen non pauci, qui non tantum in convivium salutis aeternae et sanctae unitatis Ecclesiae ingredi recusabant, sed etiam diris modis in Catholicos saeviebant **(Epist. 173, n. 10)**, atque in primis in episcopos **(Epist. 185, n. 30)** et clericos **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 7)**. Aedes sacrae, quas illi apud Carthaginem tenebant, cum traditae fuissent Catholicis, non

multo post conflagrarunt; neque habebatur ambiguum, quin eas prae invidentia iidem incendissent. Cum etiam Circumcellionum agmen in Rogatum, quem prius ipsi episcopum Assuritanum instituerant, sed qui postea ex discidii fluctibus enatarat, impetum fecissent, linguam ei ac manum alteram amputarunt, quibus truncatus adhuc anno supra quadringentesimum decimo octavo vivebat **(De Gestis cum Emerito, n. 9)**. *Phrenetici,* ait Augustinus in sermone de charitate et concordia paulo post Collationem pronuntiato, *molesti sunt, qui mentem perdiderunt, et insani atque furiosi armati vagantur hac atque illac, quaerentes quos occidant, quos excaecent. Nova enim nobis nuntiata sunt: cuidam presbytero nostro linguam exsecuerunt. Isti phrenetici sunt: exercenda est charitas; amandi et ipsi* **(Serm. 359, n. 8)**.

4. Eadem illa tempestate nihil celebrius fuit ea diritate, quam in Restitutum atque Innocentium Hippo-Regiensis Ecclesiae presbyteros catholicos exercuerunt **(Epist. 133, n. 1)**. Mentionem jam fecimus vexationum, quas Restitutus Victorianae in Hippo-Regiensi tractu presbyter ab illis idcirco pertulerat, quia veritatem divinitus sibi demonstratam secuturus, ab eorum factione defecisset **(Supra, lib. 5, cap. 10, n. 3)**. Verisimile autem fuerit, eumdem illum esse, qui per hoc tempus vitam suam honore martyrii coronavit. Hunc enim cum Circumcelliones ac Donatistae presbyteri per insidias intercepissent, non solum illius verba, quibus eos ad resipiscendum hortabatur, non admisere, verum etiam gladios in ejus adigentes jugulum, vitam ei cruenta nece eripuerunt **(Epist. 134, nn. 2, 4)**. Erat quoque ardoris ejusdem reus Innocentius presbyter: quamobrem et illum ejusdem

coronae participem fieri voluerunt. Quippe vel iidem Circumcelliones, vel alii, eum domo per vim extractum, oculorum effosso altero, digitoque uno lapidis, ut Augustinus habet, ictibus praeciso, foede truncarunt **(Ibid., n. 2)**. Inter hosce grassatores ac sicarios primas obtinebat Donatus quidam olim Ecclesiae colonus, qui cum iterato Baptismate inquinari se, atque etiam in diaconum a Donatistis adoptari passus esset, in audacissimis perditissimisque jure merito habebatur **(Epist. 139, n. 2)**.

5. Crudelissimum illud facinus procul dubio in Ecclesiae utilitatem cedere poterat. Etenim praeterquam quod passio servorum Dei confirmandis in patientia debilioribus exemplo erat perquam idoneo, et universae Ecclesiae laudi atque honori vertebat; non aliud quidquam reperire licuisset, quo validius obmutescere cogerentur ii, qui ne criminum alienorum contagione polluerentur, ideo nolle se ad Ecclesiam catholicam reverti praedicabant; aut idcirco gloriabantur veritatem abs se defendi, quia persecutionem sustinebant **(Epist. 133, 134, 139)**. Itaque vehementer optabat Augustinus, sceleris hujusce acta legitima sibi venire in manus, ut illa tum Hipponensi Ecclesiae, tum aliis ejusdem dioeceseos frequenti populo recitarentur. Nihilominus tamen neque ipse, neque alius quisquam clericorum suorum eos postulavit homicidii; sed qui civiles magistratus, atque adeo disciplinae publicae curam gerebant, ii rem detulerunt ad Marcellinum; ad quem et Circumcelliones clericosque Donatistarum caedis utriusque reos, ut de illis quaereret, cum custodia miserunt. Ejus enim potissimum diligentiae causarum ecclesiasticarum injuncta fuerat cognitio; idque, ut verisimile est, lege tertio kalendas februarii posita; ea quippe

Exsecutoris contra Donatistas mentionem facit; quo etiam titulo Dulcitius tribunus similiter ac notarius postea donatus fuit **(Codice Theod., de Haereticis, lege 52)**. Quanquam atrox erat, de quo quaerebatur, scelus; Marcellinus tamen non extendente equuleo, non sulcantibus ungulis, non urentibus flammis, sed solis virgarum verberibus confessionem illius a reis atque consciis expressit: *qui modus coercitionis,* inquit Augustinus, *et a magistris artium liberalium, et ab ipsis parentibus, et saepe etiam in judiciis solet ab episcopis adhiberi* **(Epist. 133, n. 2)**. Quapropter eum Vir sanctus laudat, quod in hoc crimen multa cum lenitate, atque adeo patris potius sollicitudine, quam judicis severitate usus, quaesivisset **(Ibid., et Epist. 134, n. 2)**. Jam restare id unum videbatur, ut in reos pro facti atrocitate, nimirum capitali supplicio, animadverteretur. Ac poterat quidem Ecclesia sine ulla intercessione rem permittere omnem judicibus; quando istos non clerici, sed civili disciplinae praefecti ad judicium adduxissent: imo non deerant ex ipso clericorum ordine, quibus primo illo calore, quem tanta tamque gravia facinora injicere solent, inflammatis, eos levioribus poenis non sine quodam disciplinae detrimento et neglectu affici posse videbatur. At contra Augustinus probe judicavit damnum ad Ecclesiam rediturum non minimum, si Donatistae capitis punirentur; eam vero commoda percepturam longe maxima, si hac arrepta occasione, quanta sua esset adversus infensissimos hostes clementia et charitas, palam faceret. Alios quoque in hanc sententiam suam brevi redituros sperabat, ubi nimirum sedati fuissent primi illi motus, quos recentium factorum horror in eorum animis excitarat. Et sane molestum futurum erat, si judicii hujusce acta, quae ut coram populo legerentur, Ecclesiae exigebat utilitas, non possent ad

finem usque recitari; ne videlicet cruento fine animos auditorum offenderent. Adde servorum Dei passiones sanguine inimicorum vindicari non posse, quin ipsarum quodam modo obscuretur splendor. Itaque veritus sanctus Praesul, ne hac in causa summo jure ageretur, Marcellinum obnixe oravit per litteras, severitatem suam non modo temperaret, sed ut alii quoque idem praestarent, efficeret: siquidem suspicabatur fore, ut judicium hoc forte ad Apringium proconsulem deferretur, christianum illum quidem et Ecclesiae filium, atque ab hujusmodi cruentis suppliciis suapte natura alienum; sed tamen qui videbatur de capite sontibus amputando statuisse. Ergo et epistolam, ut ei redderetur, ad Marcellinum direxit. Quibus duabus in epistolis **(Epistt. 133, 139)** quidquid inest sibi facultatis dicendi et eloquentiae, id omne eo confert, ut rei non capite damnentur, sed alia quapiam leviori poena, quae simul et male faciendi licentiam ipsis adimat, et tamen resipiscendi tempus atque in utili quopiam labore sese exercendi potestatem relinquat. Id enim illi maxime cordi erat, tum propter conscientiam, tum propter catholicam communionem commendandam.

6. Sub idem forte tempus, Marcellinus ad Augustinum litteras dedit, quibus missurum se ad eum Gesta reorum confessionem complectentia pollicebatur; simulque rogabat, num ea in Theoprepia, quae Collationis tempore ecclesia erat Donatistarum Carthagine **(Collat. Carthag. 3, cap. 5)**, affigenda viderentur; atque etiam ut fidem de promisso quodam scripto liberaret, admonebat **(Epist. 139, nn. 1, 3, 4)**. Ad ea cupere se rescripsit Augustinus, ut promissa sibi Gesta mittantur, quae scilicet quamprimum non modo in ecclesia

Hipponensi, verum etiam, si fieri possit, in caeteris omnibus ejusdem dioeceseos curet legenda: illis vero Carthagine affigendis locum omnium frequentissimum, sive in Theoprepia, sive alibi, deligendum esse. Obtestatur etiam, reorum capiti parcat; sin autem id concedi non possit, binas litteras, quas hac de re singulas ad illum et ad Proconsulem dedit, sententiae inserat; aut saltem sontes in custodia tantisper habeantur, dum illis veniam de clementia Imperatorum impetrare curabit: quippe qui sciret, Gentilibus Anaunensium martyrum interfectoribus ante aliquot annos Imperatorem rogatum, ne morte punirentur, facile concessisse. Queritur et de injuriis ac violentiis, quibus in dioecesi sua schismatici, Macrobio episcopo duce, insanire ac debacchari pergebant. Nam quas locorum domini, legum timore ducti, clauserant Donatistarum basilicas, has Macrobius quoquoversum cursitans cum perditorum hominum ac mulierum satellitio, per vim aperiri sibi jubebat. Haereticorum audaciam nonnihil Spondeus frenaverat, praediorum, quae Celer dignitate vir clarissimus in Hipponensi tractu possidebat, procurator. Sed cum is Carthaginem se contulisset, reseratis statim ecclesiis Macrobius suorum conventicula in ipsis Celeris aut Spondei possessionibus habuerat. Porro non sola Hippone-Regiensis, sed aliae quoque per Numidiam Ecclesiae graviorem a Donatistis tolerabant exagitationem. Hae ut aliquid praesidii adversus imminens periculum sibi pararent, Delphinum episcopum Carthaginem misere. Ibidem erat quidam Augustini presbyter, ad quem is commonitorium per Peregrinum diaconum, qui Bonifacium antistitem eo comitatus fuerat, curavit perferri; aliud praeterea commonitorium eidem presbytero una cum hacce ad

Marcellinum epistola misit. Utrum autem ille idem sit atque Urbanus **(Epist. 139)**, a quo perlatas Marcellini litteras acceperat, incertum est. Habet alio loco idem Augustinus, Hippone-Regio profectum cum Urbano, quem suscipiendi episcopatus causa vocabat, Peregrinum diaconum **(Epist. 149, n. 34)**. Itaque Marcellinum obsecrat, ut commonitoria abs se Carthaginem directa legat, atque una cum Delphino et Bonifacio dispiciat, qua potissimum ratione eidem provinciae, quam ejus curae ac fidei commendat, consuli possit. Rogat etiam sanctus Antistes, ut Rufinum Cirtensem Principalem praesidio suo destitui ne patiatur **(Epist. 139, nn. 2, 4)**.

7. Marcellinus descriptione quadam, ut jam diximus, ad se mittenda urgebat Augustinum. Hic vero se excusat eo nomine, quod, quamvis vel maxime cupiat, id tamen sibi cum per hominum frequentiam, qui perpetuo ad se de suis ipsorum negotiis adibant, tum per opera varia, quae se in praesentiarum non sinebant omitti, praestare minime liceat. Sed forte satius fuerit illud ejusdem verbis explicare. *Si autem,* inquit, *rationem omnium dierum et lucubrationum aliis necessitatibus impensarum tibi possem reddere, graviter contristatus mirareris, quanta me distendant, quae differri omnino non possunt, nec agere illa permittant, in quae me petendo et admonendo urges volentem, et ineffabiliter, quia non possum, dolentem. Cum enim ab eorum hominum necessitatibus aliquantulum vaco, qui me sic angariant, ut eos nullo modo liceat evitare, nec contemnere oporteat; non desunt quae dictanda praepono, sic in articulis temporum constituta, ut dilationem non ferant.* Et post interjecta nonnulla prosequitur in hunc modum: *Et quid faciam prorsus nescio. Audisti unde mecum Dominum depreceris: sed etiam*

quod tam instanter et tam crebro me admones, nolo cesses, non nihil agens **(Epist. 139, nn. 3, 4)**. Diversas commentationes enumerat, a se per idem tempus elaboratas: de quibus omnibus jam a nobis actum, praeterquam de memoratis ibidem litteris ad Marcellinum et ad Volusianum.

CAPUT III. 1 *Augustinus et Marcellinus Volusianum ab idolorum cultu ad christianam fidem traducere student. 2 Augustini ad Volusianum percelebris epistola. 3 Concilium Zertense. 4 Presbyteri et clerici quidam Donatistae, ac cives quoque Cirtenses ad catholicam Ecclesiam redeunt. 5 Quo in loco ponat Augustinus, ponique ab amicis velit suas lucubrationes.*

1. Volusianum Augustinus summa illa, quam adversus eum perpetuo adhibet, observantia, virum amplissimo loco natum fateri cogit. Certe quidem Baronius ipsum Melaniae junioris avunculum fuisse opinatur (*Baronius, ad annum* 412), hoc est, Albinae matris germanum fratrem; siquidem Melaniae junioris pater, unicus erat senioris Melaniae filius. Quod si illum patruum vocet Metaphrastes, imputandus hic error traductori: idem enim exhibet Photii versio, quamvis in textu θεῖος, quae vox patris matrisque fratrem peraeque significat, habeatur **(Photius, Biblioth. codice 53)**. Ejus ingenium et eloquentiam Augustinus ac et Marcellinus

egregie commendant: verum ex illis quaestionibus quas fidei christianae opponit, intelligere est, vel eam ipsum necdum professum esse, vel saltem nullo pacto in ea confirmatum; atque adeo, ut ejus animae consuleretur, tradendam fuisse illi uberius Ecclesiae doctrinam. Matrem Volusiani sanctam vocat Augustinus, et in Christo dignissime honorandam **(Epist. 137, n. 20)**. Haec salutem filii vehementer exoptabat **(Epist. 132)**, piisque a Deo precibus petebat **(Epist. 137, n. 20)**. Quin etiam exoraverat Marcellinum, ut subinde Volusianum invisens, eum, quantum in se esset, colloquiis suis in bono proposito statueret atque firmaret **(Epist. 136, n. 1)**. Sed non aeque constat, an ejusdem rogatu Augustinus ad procurandam filii salutem animum adjecerit: hoc extra dubium est, eum non minus quam illam ejusdem rei sollicitum fuisse. Ad istum igitur epistolium dederat **(Epist. 132)**, quo eum ad legendas Scripturas divinas, praesertim vero Paulinas epistolas, exhortabatur; si quid ille difficultatis isthic offenderet, scripto se ad omnia responsurum pollicitus. Huic autem is rescripsit urbanissima, quae etiamnum exstat, epistola **(Ep. 135)**, in qua sibi gratum esse illius promissum significat: utque inde statim aliquid utilitatis capiat, exponit ei colloquium quoddam se praesente initum, in quo nescio quis certas de Incarnatione Verbi quaestiones objecerat, ea contendens multa Deo indigna contineri. Ergo Augustinum, ut eos nodos explicet, rogat; eamque in rem verbis utitur, quae hoc loco recensere operae pretium fuerit. *Interest famae tuae,* inquit, *ut quaesita noverimus. Utcumque absque detrimento cultus divini in aliis sacerdotibus toleratur inscitia; at cum ad antistitem Augustinum venitur, legi deest, quidquid contigerit ignorari* **(Ibid., n. 2)**. Hic solam de Incarnatione quaestionem,

ne brevitatis epistolaris oblitus videatur, proponit: sed Marcellino aliisque plurimis fatebatur, non pauca superesse, quae sibi vellet enucleata. Hujusmodi erat immutatio atque abolitio sacramentorum veteris Testamenti: necnon et doctrinae Evangelii, quoad praecepta quaedam majora, cum vita civili ac publico regnorum bono, ut ipsi quidem videbatur, repugnantia. Haec omnia Marcellinus Augustino significavit, simulque ut non iis modo, quae proposuerat Volusianus, sed caeteris quoque quaestionibus satisfaceret, obsecravit: futurum enim, ut ejus responsum in multorum manus perveniat, quos iidem illi difficultatum laquei implicatos impeditosque tenerent. Rogat inprimis ut illud accurate revincat, quod Christum affirmabant Ethnici nihil unquam, quod aliorum hominum vires superaret, effecisse, atque etiam majora, quam illum, miracula patrasse Apollonium Thianaeum, Apuleium, et alios e magorum numero bene multos **(Epist. 136, nn. 2, 3)**.

2. Ratus est Augustinus commentationes alias, quibus desudabat, omnes intermittendas ut Volusiano sine procrastinatione ulla responderet, atque in eo multorum quoque aliorum institutioni prospiceret. Quare laudibus quibus ab illo ornatus fuerat, per summam modestiam elevatis, necnon altitudine sacrorum voluminum ipsi ob oculos posita, quaestionem, quae discutienda erat, aggreditur, deque Incarnationis mysterio quam luculentissime disputat: tum de Ecclesia sermonem instituens, eam ratione sane pulcherrima, et quae sit quasi magni sui operis de Civitate Dei compendium, adstruit asseritque. Hic etiam Volusianum inducere nititur, ut sibi dubitationes suas omnes significet, nihil veritus ne usitatum modum epistolarum transeat; illum

denique Possidii verbis, quem hinc Hippone-Regio id temporis exstitisse merito collegeris, salutat **(Epist. 137)**. Sufficere Augustinus existimavit, si Volusiano, de quibus interrogatus ab eo fuerat, responsum daret: quod autem ad reliqua, quibus et illum et alios multos angi, ex litteris Marcellini cognoverat, ipsi Marcellino suam super ea re sententiam rescribere maluit; ut, si id ita conducere judicaret, epistolam ipsius ostenderet iis, qui sibi molestiam talia perpetuo objectantes facescebant; aut sibi prius significaret, quidnam illi, quod sufficere posset, addendum videretur **(Epist. 138, n. 1)**. Visuri sumus ad annum quadringentesimum vigesimum primum, Volusiano Urbis praefecto rescriptum, quo Coelestius ac Pelagius in exsilium amandabantur, fuisse a Constantio destinatum **(Photius, Biblioth. codice 53)**. Cui suum quoque Volusianus addens edictum, Coelestium divinae fidei et quietis publicae turbatorem vocat **(Baron., ad ann. 420, n. 3)**. Sed enim hinc illum Christo nomen dedisse haud quaquam sequitur, si modo idem ille sit, quemadmodum apud Photium legere est, qui sanctae Melaniae avunculus; quandoquidem is, ut animam Baptismo expiaret, ab sororis filia multum oratus, instante demum obitu, abjurato Gentilium errore traductus est ad Christum et baptizatus **(Photius, Biblioth. codice. 53)**. Haec ita legas in beatae illius feminae Vita, ubi diem ille dicitur obiisse, quo tempore in Constantinopolitana cathedra sedebat Proclus **(Surius, dec. 31, aut jan.)**; quod Baronium induxit, ut illum anno quadringentesimo trigesimo quarto putaret collocandum.

3. Cum jam librum *post Collationem* Augustinus *ad Donatistas* scripsisset, habitum est anno quadringentesimo

duodecimo Zertense concilium: ex quo nihil superest, praeter epistolam ad eosdem decimo octavo kalendas julias scriptam **(Epist. 141)**. Cum enim eorum episcopi jactarent judicem a catholicis, ut contra adversarios pronuntiaret, pecunia fuisse corruptum: putida illa ac deridicula calumnia apud imperitae multitudinis animos fidem inveniebat, et quominus veritati plures manus darent, impedimento erat. Nulla quidem re confutari validius, quam ipsorummet Gestorum lectione poterat, in quibus videlicet tam multa causae suae contraria Donatistas ipsos protulisse, litteris consignatum fuerat; ut etiamsi religionem suam ab illis corrumpi passus fuisset Marcellinus, tamen adversus eos non ferre sententiam, nunquam esset ausus. At vero cum non omnibus integrum esset, eadem Gesta legere, multique adeo, quibus id licuisset, ipsa eorum prolixitate a legendo deterrerentur; expedire catholicis episcopis visum, cum ut salutem populorum promoverent, tum etiam ut pervicacibus nullam excusationis speciem relinquerent, quidquid paulo majoris momenti factum in Collatione fuerat, contractius eorum oculis subjicere. Hoc autem praestitere ejus epistolae beneficio, quam ut ad illos dirigerent, divina charitate permoti sunt. Eam Augustinus communi totius concilii consensu ac nomine scripsit **(Retract. lib. 2, cap. 42)**: ac praefert illa in capite Silvanum Summensem Numidiae decanum, Valentinum Vagensem, Aurelium Macomadiensem, Augustinum et, praeter eos quos reticet, alios quosdam. Fuit is conventus, ut vero proximum est, provincialis, quando eum Numidiae concilium vocat Augustinus.

4. Aberat Hippone, hujusce forsitan Zertensis concilii causa, cum dedit aliam ad Saturninum et Eufratem presbyteros et

conversos cum iisdem ad unitatem clericos epistolam **(Epist. 142)**; in qua videlicet de convictis in Carthaginensi Collatione Donatistarum episcopis quaedam, ut alibi observavimus **(In Praefat. tomi 2)**, sub iisdem verbis dicuntur, quae in istius concilii epistola legimus. Horum haud dubie reconciliatio per Augustini absentiam contigit: quapropter eis de suo ad Ecclesiam reditu laetus gratulatur, ac suam ipsius absentiam excusatam habeant, rogat; deinde varia, quibus universalitatem Ecclesiae asserat, divinae auctoritatis testimonia profert; ad extremum eis auctor est, ut suas quisque partes atque officium gnaviter atque alacriter impleat. Proximo post tempori adscribi potest, quae sancti Antistitis profectionem quamdam secuta est, Cirtae totius ad catholicam unitatem conversio. Quippe in urbe hac, Numidiae domina, omnes ad Ecclesiam rediere, exceptis paucissimis, quos in discidio vel amor vel timor hominis (forte Petiliani) retinuit, quibusque congregari cum eo, nisi clanculum, non licebat: quod quidem post iter illuc ab Augustino susceptum, sed eo tamen inde jam regresso, contigit. Unde ille ansam arripuit, ut huncce felicissimum eventum non suis laboribus arrogaret, sed uni Deo referret acceptum: Cirtenses vero plerique omnes Deum hac in re illius opera usum existimantes, dederunt ad illum litteras, quibus et eorum, quae apud se evenerant, certiorem illum facerent, et simul, ut se inviseret, orarent. Rescripsit ad ea sanctus Praesul, cupere se vehementer illud itineris, ac Deum, ut sibi hujusce desiderii finem annuat, comprecari; idque eo propensiori voluntate se suscepturum, quod non proprium suum opus, sed Dei conspecturus pergeret **(Epist. 144, n. 1-3)**.

5. Animadvertimus supra Bonifacium episcopum, ac presbyterum Hipponensem, eum forte cui Urbano nomen, tum fuisse Carthagine, cum epistolam cujus initium est, *Gesta quae promisit Praestantia tua* **(Epist. 139)**, scripsit Augustinus: atqui illorum uterque inde litteras singulas sancto Praesuli a Marcellino retulit. Quibus epistolis duabus ipse unica respondit, quae incipit, *Epistolam tuam* **(Epist. 143)**. In ea quem in locum sibi a Bonifacio allatam imprudens conjecerit, nescire se profitetur; tametsi probe meminerit, id ex se isthic quaeri petique, undenam magis Pharaonis suppetere aqua potuerit, quam in sanguinem converterint, jam conversa in sanguinem tota aqua Aegypti. In ea vero, quam Urbanus ei reddiderat, difficultatis cujusdam ex ipsius libris de Libero Arbitrio enodationem Marcellinus sciscitabatur; eique simul indicabat, familiari cuidam suo (forte ipsi Volusiano), quae de virginitate sanctae Mariae epistola ad Volusianum tradiderat, non omnino satisfecisse. Ad locum porro libri sui tertii de Libero Arbitrio respondens testatur in primis, nolle se sic legi, aut ab amicis defendi, tanquam ipse, sicut scriptores sacri, illi videlicet homines Dei qui Spiritu sancto acti locuti sunt, nulli credatur errori obnoxius: quinimo jam ibi significat, operum suorum omnium sese eo animo recognitionem meditari, ut scripto ad id in vulgus emisso, quae sibi minus in iis probentur, quamque parum sibi ipse parcat, palam demonstret. Deinde tamen affirmat, nihil in eo, qui tangitur, loco dictum a se, quod quisquam recte reprehendat. Et certe non alios, quam Pelagiani dogmatis sectatores, verba de quibus agebatur, carpere ausos, liquido cognoscitur.

CAPUT IV. 1 *Librum de Fide et Operibus edit Augustinus. 2 Ad Paulinam de videndo Deo scribit, necnon ad Fortunatianum, cujus ope in gratiam cum episcopo quodam, qui ejus adversus erroneam opinionem dicta non sine offensione acceperat, redire cupit. 3 Varias sibi mutuo epistolas mittunt Paulinus et Augustinus. 4 Hic ad scribendum suum opus de Civitate Dei appellit animum.*

1. Opus suum de Spiritu et Littera non ita pridem ediderat Augustinus, cum ad scribendum de Fide et Operibus animum appulit **(De Fide et Oper., n. 21)**, ut nimirum quibusdam responderet scriptis, quae sibi nonnulli, laici quidem, sed divinorum eloquiorum studiosi fratres miserant **(Retractat. lib. 2, cap. 38)**. Ita porro istarum scriptionum auctores fidem in Christum distinguebant a bonis operibus, ut ad aeternam vitam non sine illa, sine his tamen pervenire nos posse existimarent. Docebant propterea, omnes ad percipiendum Baptismi sacramentum et ad Dominicam mensam admittendos esse; nec curandum omnino, de corrigenda vita, necne, cogitarent; imo vero, etiamsi statuisse eos constaret in criminibus ac flagitiis suis perseverare; de quibus emendandis ii nonnisi post acceptum Baptisma essent admonendi **(De Fide et Oper., nn. 1, 10)**; novum enim esse, imo perversum atque praeposterum, prius docere quemadmodum vivere debeat christianus, ac deinde baptizari **(Ibid., nn. 33, 1)**. Atque illi in opinionem adeo perniciosam praecipites acti sunt amore hominum quorumdam, quibus eo denegatus forte

fuerat Baptismus, quod repudiata priore conjuge aliam in matrimonium duxerant **(Ibid., n. 2)**. Quae res Augustinum compulit, ut non solum doceret, qua ratione vitam instituere debeant, qui gratia Christi sunt regenerati; verum etiam quales esse conveniat, qui cupiunt ad lavacrum regenerationis admitti. Quae toto volumine disputaverat, ea capite ultimo velut in fascem revocat colligitque **(Retract. lib. 2, cap. 38)**.

2. Idem eodem circiter tempore ponit opusculum illud, quod Paulinae de videndo Deo scripserat **(Ibid., cap. 41)**. Hoc in opere quale sit futurum post generalem resurrectionem beatorum corpus, utrumve naturam spiritualem, cujusmodi Deus est, cernere oculis possit, discutere, sancti Doctoris non est consilium **(Ibid. et Epist. 147, n. 49)**. Spondet autem, se in commentatione quapiam ex professo, si Deus juverit, hac de re disputaturum **(Epist. 147, n. 54)**. Et eam quidem libro de Civitate Dei vigesimo secundo tractat. Egit quoque de hoc argumento in quadam epistola, quod Commonitorium ad episcopum Siccensem Fortunatianum vocat **(Retractat. lib. 2, cap. 41; et Epist. 148)**: necnon in alia ad Italicam aliquanto ante scripta **(Epist. 92)**. In hac dixerat, istius corporis oculos nec videre Deum, nec esse visuros; ad id asserendum eo adductus, quod timendum esset, ne Deus ipse corporeus et in loci spatio intervalloque visibilis crederetur **(Epist. 148, n. 1, et Epist. 92, n. 3)**. Ea ratione antistitem quemdam ex amicis Siccensi dioecesi in Proconsulari conterminum refellebat paulo vehementius, sic videlicet ardore reprehensionis abreptus, ut verba sua ad observantiam episcopali dignitati debitam non satis exigeret; qua quidem lege eo se minus putaverat obstrictum, quod suis in litteris neminem ex nomine appellaret. Nihilosecius tamen id episcopus ille in pejorem

partem, suique adeo contumeliam rapuit. Optavit Augustinus cum illo venire in colloquium; sperans fore, ut ejus animum sibi reconciliaret petita suppliciter venia. Quod cum conatus esset, *scribente ad eum,* inquit, *viro venerabili, nobisque omnibus honore praeferendo,* nimirum, ut nos interpretamur, Aurelio Carthaginensi, venire ille noluit, dolum forsitan in se suspicatus, sive id Augustino esse animi illudere ipsi, atque de errore insultare: quod immane quantum ab ejus ingenio abhorrebat. Attamen antistitem illum adeundum sibi domum non putavit, ne, si minus excusationem ille admitteret, id offensionem et scandalum pareret **(Epist. 148, n. 4)**. Verum cum ei contigisset Fortunatianum episcopum videre, quanto et quam vero dolore ob amici abalienationem pungeretur, illi aperuit; simulque rogavit, eum inviseret, certiorem de sinceritate animi sui redditurus; non enim se illum aspernari, sed in illo Deum ipsum venerari ac timere, utque sibi offensam hanc ille condonet, obtestari **(Ibid., n. 1)**. Eidem Fortunatiano postea memoratam epistolam scripsit, in qua iteratis iisdem precibus, ut se de impetrata ab illo episcopo venia exhilaret, quam humillime atque amantissime potest obsecrat. Atqui quantolibet mitigandi viri istius desiderio teneretur, eo tamen haudquaquam est prohibitus, quominus veritatem jam abs se propugnatam constantissime tueretur. Etenim testatur se, quod in ejus gratiam scripsisset, minime poenitere: ac Deum, quomodo nos quae sensu percipiuntur cernimus, videri omnino non posse, ne a gloriosis quidem corporibus, confirmat auctoritate Athanasii, Ambrosii, Gregorii, ac vel maxime Hieronymi. Sin autem corpora tam prope ad naturam spirituum accessura, ut res incorporeas oculis usurpare valeant, episcopus ille existimet; se ad audiendum, quibus rationum momentis opinionem suam

stabiliat, paratissimum esse **(Ibid., n. 4)**: interea, dum haec quaestio exacte pacateque discussa fuerit, cor ipsum, quo dubium non est quin Deum simus visuri, parandum mundandumque. Innuere autem videtur, eos, quorum testimonio utitur, jam vita migrasse: quod si ita foret, illam epistolam post annum vigesimum a quadringentesimo, quo sanctus Hieronymus obiit, rejicere oporteret. Sed verba illa non tam rigide putamus interpretanda: siquidem Fortunatianus Siccensis anno quadringentesimo undecimo Collationi Carthaginensi interfuit; unde colligas ei successisse in episcopatu Urbanum, quem Ecclesiae Siccensi anno quadringentesimo decimo sexto necnon et quadringentesimo decimo nono praefuisse visuri sumus; neque etiam parum verisimile est, eumdem jam inde ab anno quadringentesimo decimo tertio factum ejus sedis episcopum. Quocirca tardius isto anno memorata epistola poni non potest.

3. Urbanum presbyterum, cujus mentionem in epistola ad Marcellinum extremo circiter anno quadringentesimo duodecimo data fecit Augustinus **(Epist. 143, n. 2)**, illum ipsum esse non dubitamus, de quo idem in sermone ad plebem dicit: *Sanctus frater et coepiscopus meus Urbanus noster, qui hic presbyter fuit, et modo est Siccensis episcopus* **(Sermon. Fragm., n. 1, primi fragm.)**. Sed nec alium etiam significat, dum Peregrinum diaconum Hipponensem Urbano ad subeundum episcopale munus anno forte quadringentesimo decimo tertio proficiscenti comitem fuisse tradit **(Epist. 149, n. 34)**. Is Roma, quo iter susceperat, jam in Africam anno post quadringentesimum decimo sexto remeaverat **(Serm. Fragm., n. 1 primi fragm.)**: Peregrinus vero, qui cum eo Siccam fuerat profectus, Hipponem nondum repetierat, cum

Augustinus epistolam, cujus est initium, *Quod de perventione tam prospera* **(Epist. 149)**, ad Paulinum dedit: quae proinde nec ante annum quadringentesimum decimum tertium, neque post quadringentesimum decimum quintum scripta fuit. Ea autem ad plures Paulini epistolas responsionem continet. Nempe Augustinus epistolam Carthagine ad illum per hiemem anni quadringentesimi octavi vel quadringentesimi noni destinarat **(Epist. 95)**: hujus Paulinus, quae sibi forte elapsa erat, sibi mitti apographum, aut de integro resurrectionis, de qua in eadem illa epistola agebatur, materiam edisseri, cupiit. Simul Augustino proponit in Vetus ac Novum Instrumentum quaestiones novem; quas cum ipse summa expendit diligentia, tum Augustinum obtestatur, ut suam de illis sententiam sibi rescribat, ac de nona in primis, quae circa Simeonis ad Mariam dicta versabatur **(Paul., apud August., Epist. 121, n. 14)**. Acceptis hisce litteris, quae a Paulino circiter annum quadringentesimum decimum scriptae fuerunt, Augustinus confestim illi respondit, ac ejus quaestiones partim expedivit, partim properante tabellario omisit. Exemplum vero epistolae, quod Paulinus petierat, adjungendum huic responsioni curavit. Hanc porro, quam desideramus, responsionem verisimile est datam haud multis ante diebus fuisse, cum aliam addidit Paulinus, quae similiter periit, qua itidem de psalmo sexto decimo, deque verbis Simeonis ad Mariam Augustinum consulebat. Haec Hipponem cum est perlata, tum Cataquae apud Bonifacium ejusdem urbis episcopum diversabatur Augustinus. Quapropter illam Hippone sibi transmissam accipiens, Cataquae responsum dedit; sed ibi graecum psalterium, unde psalmi decimi sexti expositionem peteret, non reperit. Istud quoque responsum excidit; sed neque Paulino redditum fuit;

sicuti nec illa epistola, qua prius Augustinus ad ejus quaestiones novem responderat. Quare denuo ad illum scribere necessum Paulinus habuit, cum anno supra quadringentesimum duodecimo vel tertio decimo Quinti presbyteri et aliorum aliquot adventum illi nuntiavit, de quorum itinere nihil aliud habemus compertum. Is autem ibi destinatum abs se quoddam misericordiae, ut appellat, consilium significabat Augustino **(Epist. 149, n. 1)**; cujus contubernales, divino mancipatos obsequio, universim quidem, Peregrinum vero diaconum nominatim, uti conjicimus, salutabat **(Ibid., n. 34)**. Postremae illi epistolae Paulini Augustinus prima data occasione Rufini diaconi, qui ex Hipponensi portu solvebat, memoratam epistolam circiter annum quadringentesimum quartum decimum rescripsit. Ibi quaestionibus a Paulino propositis satisfacit; eam tamen quae ad Simeonis verba pertinebat, nonnisi leviter attingens, eo scilicet, quia illud argumenti in altera epistola ad eumdem scripta, cujus exemplum sicut et alterius quae incipit, *Cum vos fratres nostri* **(Epist. 95)**, illi transmittebat, jam ante tractaverat **(Epist. 149, n. 33)**. De praedestinatione ibidem, quanquam non ex professo, tamen clare admodum et valide disputat **(Epist. 95)**.

4. Opus de Civitate Dei contra Gentiles, qui religionem Christianam maledictis et calumniis ob expugnatam Urbem proscindebant, non paucorum annorum spatio elucubratum, hoc primum anno susceptum est. Id enim scripsit Augustinus ad Marcellinum tribunum, qui anno ipso quadringentesimo decimo tertio, idibus septembris caesus vivere desiit: nec tamen diu ante illius caedem manum huic admovit operi; quandoquidem libros ejus duos, cum illa contigit, vix

perfecerat. Hinc haud dubie factum, ut qui Marcellinum alloqui coeperat in exordio primi ac secundi libri, nunquam in reliquis sermonem ad eum convertat. Cum idem ipse Marcellinus libros in hoc argumentum confici deprecatus fuisset **(Epist. 136, n. 3)**; responderat ei anno quadringentesimo duodecimo Augustinus, ejusmodi quaestiones a se tum pertractari, non quemadmodum de his agendum est librorum negotio, sed quemadmodum potest epistolari sat esse colloquio **(Epist. 138, n. 1)**: quod quidem facile nos adducit, ut eum tunc temporis nondum inchoasse opus istud arbitremur. Sed cum simul Marcellinum rogat, ut sibi si quid ad convincendos infideles adhuc necessarium judicet, significare ne gravetur *ut vel epistolis,* ait, *vel libris, si adjuverit Deus, ad omnia respondere curemus* **(Ibid., n. 20)**; nemo isthic non videat, qua ratione sensim ad libros de Civitate Dei conscribendos sanctus Doctor inductus sit. Ergo zelo domus Dei, ut loquitur, exardescens adversus Gentilium blasphemias, propugnationem illius suscipere apud animum suum constituit **(Retract. lib. 2, cap. 43, n. 1)**. Sed abs singulari hocce argumento ad tractandum generatim de utraque civitate, mundi videlicet ac Dei, sic calamum transtulit, ut simul aggressus sit, et quidquid in gentilitii cultus defensionem splendidius afferri poterat, evertere, et christianam religionem invictis rationum momentis astruere. Quae porro grandi illo opere per duos supra viginti libros pertractantur, eorum summa capita in Retractationibus attingit. Tot libros nonnisi pluribus annis interruptisque vicibus ei licuit ad umbilicum adducere, coacto videlicet ab illis saepius stilum removere, ut ad ea quae magis urgere videbantur, illum converteret **(Ibid.)**. Priores duos vel tres, ut a nobis jam dictum, hoc anno, proximos vero istis duos anno

quadringentesimo decimo quinto composuit, cum eos paulo ante quadragesimale jejunium esset exorsus **(Epist. 169, n. 1)**. Primum vulgati sunt ab eo tres illi primi: nec ita multo post in quam plurimorum manus pervenerunt. Non defuere inter idololatras, qui de refellendis illis cogitarent; imo, ut responsum suum in lucem emitterent, dicebantur nihil aliud exspectare, nisi opportunitatem aliquam, cujus beneficio id illis sine metu legum imperialium liceret. *Quos admoneo,* inquit Augustinus, *non optent quod eis non expedit. Facile est enim cuiquam videri respondisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius vanitate? quae non ideo potest quod veritas, quia, si voluerit, etiam plus potest clamare quam veritas. Sed considerent omnia diligenter: et si forte sine studio partium judicantes talia esse perspexerint, quae potius exagitari, quam convelli possint garrulitate impudentissima et quasi satirica vel mimica levitate, cohibeant suas nugas; et potius a prudentibus emendari, quam laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatem vera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus exspectant; absit ut eis eveniat, quod ait Tullius de quodam qui peccandi licentia felix appellabatur: O miserum, cui peccare licebat! Unde quisquis est, qui maledicendi licentia felicem se putat, multo erit felicior, si hoc illi omnino non liceat: cum possit deposita inanitate jactantiae etiam isto tempore tanquam studio consulendi, quidquid voluerit, contradicere; et quantum possunt, ab eis quos consulit amica disputatione, honeste, graviter, libere, quod oportet audire* **(De Civit. Dei, lib. 5, cap. 26, n. 2)**. Quo tempore Orosio, ut historiam suam conscriberet, auctor fuit, nimirum anno supra quadringentesimum decimo sexto vel decimo septimo, ipse maximi illius operis librum undecimum

commentabatur, editis jam decem primis, *quorum orientes radii,* ut ejusdem Orosii verba hic repraesentemus, *mox ut de specula ecclesiasticae claritatis elati sunt, toto orbe fulserunt (Orosius, Historiae praefatione*). Quarti decimi, scribens contra Adversarium Legis et Prophetarum anno circiter quadringentesimo et vigesimo, meminit. Tradit etiam Augustinus ad calcem decimi octavi libri, jam annos a Theodori consulatu, qui in annum trecentesimum nonagesimum nonum incidit, ferme triginta numerari; quo se sub annum Christi quadringentesimum vigesimum sextum scribere indicat.

CAPUT V. 1 *Marinus Heracliani debellator partam existimationem amittit caede Marcellini. 2 Hunc eumdem illum esse, de cujus nece in epistola ad Caecilianum narratur. 3 Marcellinus cum suo fratre in custodia habetur Marini jussu. 4 Hic ut Ecclesiae imponat, mittendos ad Imperatorem qui eis veniam postulent, persuadet. 5 Damnatur cum fratre Marcellinus, et gladio feritur. 6 Marinus Imperatoris gratia excidit: Marcellinus probitatis et innocentiae fama martyriique laurea insignis. 7 Clanculum Carthagine discedit Augustinus, Marcellini necem graviter dolens.*

1. Ponenda est hoc anno Heracliani rebellio Africae comitis, qui Romam oppugnatum venit, classe amplius navium tribus millibus instructa. Verum is a Marino comite fusus fugatusque in Italia, postmodum Carthagine, quo se ex fuga receperat, jam ante tertium nonas augusti, ut quidem suadere videntur conjecturae, extremo supplicio affectus est. Trajecit deinde Marinus in Africam, ubi ejus maxima procul dubio cura in eo versata est, ut Honorii rescriptum in Heraclianum et omnes perduellionis ejus conscios tertio nonas julii promulgatum **(Codice Theod., de Paen., lege 21)** ad effectum adduceretur **(Orosius, Historiae lib. 7, cap. 42)**. At nomen suum aeternae infamiae nota hoc ille affecit, quod Marcellinum tribunum, cujus tot ac tanta erant in Ecclesiam merita, de medio sustulit. Fatendum quidem est, Hieronymum tradere, illum fuisse ab haereticis interfectum **(Hieron., contra Pelag., dialogo 3)**: sed cum ejus neci societatem Heraclianicae tyrannidis, quamvis extra noxam esset, obtentam adjicit; non ambigue significat, mortem illi non intulisse Donatistas, nisi illorum opera, qui leges judiciaque administrabant. Et certe Orosius illum a Marino comite seu privata invidentia stimulato, seu pecuniis Donatistarum, ut creditu quidem proclive est, corrupto punitum capitali sententia asserit **(Orosius, Historiae lib. 7, cap. 42)**.

2. Multa, quae ad ejus mortem pertinent, reperire est in Augustini ad Caecilianum epistola **(Epist. 151)**; ubi tamen nominatim exprimi neminem invenias; sed de fratribus duobus, quorum innocentiam pro compertissima semper habet, Carthagine gladio percussis, conscripta est. Horum alterum laudibus plane singularibus celebrat sanctus Doctor, virum stilo depingens omni virtutum genere decoratum, ac

celebrem multum corde vitaque christiana. Illum in causa Ecclesiae venisse in Africam, et in eo Ecclesiae ipsi maxime factam persecutionem asseverat. Gratuita crudelitate, nulla necessitate (quamvis et aliae causae, quas suspicari licebat, nec opus erat committere litteris, forsitan fuissent) Marinum atrociter contristasse Ecclesiam, scribit: impiis autem isto supplicio placere conatum esse illum, vel placuisse laetatum. Caedis adeo nefariae auctor illam in necessitatem et Imperatoris praeceptum transferre moliebatur; tametsi imperialis Comitatus tam spectatam exploratamque haberet utriusque fratrum innocentiam, ut nec indulgentia illis danda visa sit, ne qua suspicio eorum famae ex eo haereret. Et revera Marcellini necem improbatam ab Aula fuisse, visuri sumus. Erant ea tempora calumniae mirum in modum obnoxia, ut etiam unico teste adhibito impune in quemlibet, utpote quem criminis ex sese invidiosi credibiliter insimulare facile esset, extremo animadverteretur supplicio. Quod sane aptius in nullum aliud, quam in perduellionis crimen, maxime post tantam, quanta Heracliani fuit, defectionem, cadere queat. Quae etiam magna tunc erat illius, a quo damnatus est, potestas, ea intra spatium temporis non ita longum haud mediocriter imminuta fuit. Et reapse statim a nece Marcellini Marinus ex Africa revocatus, loco suo ac favore excidit. Quibus omnibus, ut Marcellinum ipsum ea epistola designari nobis persuadeamus, adducimur. Certe nihil, quod huic nostrae opinioni refragetur, videmus; idque merito possumus affirmare, cui melius res iis litteris relatae conveniant, reperiri posse neminem. Dubium profecto nullum est, quin temporibus Innocentii papae, qui vitam ad annum usque quadringentesimum decimum septimum produxit, scriptae fuerint. Sunt autem Caeciliano inscriptae, viro provectae jam

tum aetatis et magna probitatis existimatione, verum adhuc catechumeno. Erat is reipublicae administrationi implicatus, multisque impeditus communibus curis ac negotiis **(Ibid.)**. Quapropter nos quidem nihil videmus, quominus eumdem illum esse persuasum habeamus, qui praetorio sub anni quadringentesimi noni initium praefectus fuit; atque etiam eum ipsum, ad quem de coercendis in Hipponensi tractu Donatistis circiter annum quadringentesimum quintum epistolam dedit Augustinus **(Epist. 86)**: illum enim Vir sanctus veterem amicum vocat **(Epist. 151, n. 1)**.

3. Post Heracliani cladem contigit ut Caecilianus in Africa cum Marino comite una esset, longa sibi familiaritate, ut ferebant, conjuncto. Cum autem aliquando ad eum venisset Caecilianus, Marcellinum ac fratrem ejus Comes accersivit: quibus dimissis remansit, ut ferebatur, Caecilianus, et secretum cum illo colloquium habuit; simulque missi, qui fratribus manum injicerent, et utrumque in tetrum carcerem ac tenebricosum detruderent. Nihilosecius tamen isthic laetitia Marcellinus perfundebatur, necnon majori potiebatur felicitate, quam ipsemet Marinus, utpote qui nec dignitate nec potentia assequi poterat, quominus furoris proprii stimulis miserum in modum lancinaretur. Quodam die frater ejus, cum jam pariter in custodia tenerentur, ait illi: *Si ego haec pro meritis patior peccatorum meorum; tu, cujus vitam novimus tam attente ferventerque christianam, quibus malis meritis ad ista perductus es? At ille: Parvumne, inquit, mihi existimas conferri divinitus beneficium, si tamen hoc testimonium tuum de vita mea verum est, ut hoc quod patior, etiamsi usque ad effusionem sanguinis patiar, ibi peccata mea puniantur, nec mihi ad futurum judicium reserventur? Hic forte*

aliquis, subdit Augustinus, *credat eum fuisse sibi conscium aliquorum occultorum impudicitiae peccatorum. Dicam ergo quid me Dominus Deus, ad magnam meam consolationem, ex ejus ore audire, et plane scire voluerit. Cum de hoc ipso, ut sunt humana, sollicitus solus cum solo agerem, jam in eadem custodia constituto, ne quid esset, unde majore et insigniore poenitentia Deum sibi placare deberet; ille, ut erat verecundiae singularis, cum ipsam, licet falsam, meam suspicionem erubesceret, sed admonitionem gratissime acciperet, modeste graviterque subridens, et utraque manu meam dexteram apprehendens: Testor, inquit, sacramenta quae per hanc afferentur manum, me nullum esse expertum concubitum, praeter uxorem, nec ante, nec postea* **(Ibid., n. 9)**.

4. Atque haec agebant Carthagine; qua in urbe procul dubio beatus Augustinus jam ante versabatur: neque enim verisimile est, per tempus illi futurum fuisse liberum illuc ex proposito sese conferre. Is porro nihil reliquit intentatum, ut Marinus ne Marcellini nece cor Ecclesiae dolore percelleret, neve suam ipsius animam tanto scelere perimeret. Quin Caecilianus ipse, quem nonnullae rationes suspicione procuratae hujus detentionis onerabant, Ecclesiae precibus suas conjunxit, cumque Marinum saepe monuisset, saepe suppliciter orasset, spem laetioris successus ostendebat non exiguam. Episcopis subinde affirmabat, omnem se operam atque industriam in id negotii conferre; a quibus etiam illud omnino ad amoliendam abs se invidiam necessarium esse, convincebatur. Multa praeclaraque promittebat Marinus; sed eo tantum, ut fucum faceret antistitibus, neu captivos e vinculis eximerent. Hoc quippe fieri ab iis posse credebatur,

sive intercessione atque interventu Ecclesiae apud Imperatorem, sive etiam adhibita nonnulla violentia, quod videntur ea sancti Praesulis verba significare, *Ecclesiastica manus posset eos eripere* **(Ibid., n. 5)**. Atque eam ob rem, ut episcoporum unus ad Imperatorem, fratrum acturus causam, mitteretur, non consensit modo, sed etiam petiit, promittens interea, donec factus esset certior, quid missus episcopus impetrasset, ejus se cognitionem ampliaturum. Destinatus revera fuit ad Comitatum cum diacono quidam episcopus; isque fratribus non veniam quidem obtinuit, ne videlicet eorum existimatio vel tenui suspicione laederetur, verum Marino comiti imperata, ut quamprimum eos dimitteret, neque ulla poena vel injuria afficeret. Sed responsum Imperatoris praevertit Comes.

5. Tertio die ante natalem martyris Cypriani, hoc est, pridie idus septembris, invisit Caecilianus Augustinum, eique spem, quam unquam antea, meliorem dedit: Romam enim profecturum sese propediem, sperareque adeo sibi, priusquam discederet, illud beneficii Comitem esse concessurum. Beato Antistiti persancte affirmavit, se Marino cum ad illum venisset, aperte declarasse, familiaritatem illam, qua sese tam frequentibus colloquiis dignabatur, si quidem hosce fratres damnaturus esset, sibi non honori, sed damno futuram longe maximo: etenim cum obscurae essent nemini, quae sibi cum illis intercedebant, alienationis causae, omnes facile credituros, se nec inconsulto nec dissentiente captum utriusque de medio tollendi consilium. Denique manu ad altare porrecta dejeravit, vere se Marino dixisse ea omnia, quibus ille adeo permotus sibi visus sit, ut minime dubitaret, quin amborum venia pro viatico, id est, munerum illorum

loco, quibus donari solebant amici discedentes, sibi ab eo concederetur. Quibus auditis, fatetur Augustinus sibi tam certo persuasum fuisse, Caecilianum liberandis iis sedulam operam ac sinceram praestare, ut eam opinionem etiam viso tam contrario exitu non exuerit. Enimvero, cum postridie ejus diei accepisset, utrumque carcere eductum, ad Comitem sententiae pronuntiandae causa perductum esse; perculsus quidem fuit non mediocriter: verumtamen iis, quae audierat ex Caeciliano, confirmatus, deque eorum liberatione tantum non certus, Comitem existimavit Cypriani martyris pervigilium eo delegisse, ut fidem suam Caeciliano liberaret, atque ita fidelibus hoc inopinato eventu exhilaratis ad locum sancti Martyris ascenderet, parcendi benignitate, quam occidendi potestate sublimior. Sed Marino longe alia mens erat; necdum enim licuerat Augustino, quae in ea quaestione gererentur, sciscitari, cum ecce illi affertur de fratrum supplicio tristis nuntius. Siquidem cum nihil aeque vereretur Comes, quam ne Ecclesiae interventu suae crudelitati eriperentur, utrumque, cum id minime exspectabatur, damnavit, atque e vestigio truncari jussit. Quin etiam quo magis negotium maturaretur, locum eidem assignavit prius non hominum suppliciis, sed urbis ornamento destinatum. Etenim damnatorum sanguine nunquam antea fuerat funestatus, nisi quod paucis ante diebus reos aliquot capitalem ibi poenam luere voluerat; idque de industria factum ab illo persuasissimum fuit, ut ne videlicet percusso ibidem Marcellino, rei indignitatem horroremque loci augeret insolentia. Non enim ei poterat esse obscurum, quam luctuosa Ecclesiae futura esset ea damnatio; qua sanctae illi matri cruciatum inferre non veritus, eo graviori scelere se obligavit, quod ipsum inter ejus filios retulerat accepti ab ea Baptismi

beneficium. Frater, cujus ille consilium in tanto scelere secutus est, quondam in capitis discrimine constitutus confugere ad Ecclesiae opem coactus fuerat: imo vero Marinus ipse, cum aliquando patroni incurrisset offensam (is enim insperata felicitate ad tantam potentiam devenerat), Ecclesiae patrocinium beneficii loco imploraverat, quod illi nequaquam fuerat denegatum.

6. Nitebatur quidem praecepto Imperatoris, quod sibi per litteras significatum praedicabat, obsequendi necessitatem obtendere: sed quod legatus episcopus ab Imperatore mandatum plane contrarium obtinuit, id vero planissimum fecit Comitis mendacium. Et certe continuo revocatus ex Africa, et munere omni ac dignitate spoliatus, conscientiae propriae, ut eam poenitentiae suae vel poenae testem haberet, permissus est **(Orosius, Historiae lib. 7, cap. 42)**. Quod ad Marcellinum, is quidem vita cessit, non virtutum suarum modo, susceptorumve pro Ecclesia laborum mercedem ac fructum, sed etiam meritam effuso sanguine martyris lauream recepturus; quo eum nomine donat Ecclesia in Romano Martyrologio: ubi cur octavo idus apriles celebretur ejus memoria, causam vel auctoritatem nullam afferunt. Enimvero illum idibus septembris pridie videlicet ejus diei, qui Cypriani passione solemnis erat, percussum vidimus. Quod ut constabit, dubium nullum erit, quin ejus percussio evenerit praesenti anno; cum et defectionem Heracliani sit secuta, et antecesserit legem post obitum ejus tertio kalendas septembris anni quadringentesimi decimi quarti datam ab Honorio, qua is gesta Collationis, cui Marcellinus praefuerat, habere vult perpetuam firmitatem **(Codice Theod., de Haereticis, lege 55)**. Isthic Imperator, ut existimationem illius, quanquam

perduellionis specie trucidati, sartam tectam velle se ostendat, ipsum spectabilis memoriae virum appellat: Augustinus vero eumdem non religiosae tantum **(Epist. 166, n. 7; Epist. 169, n. 13)**, sed etiam sanctae memoriae titulo nobilitat **(De Natura et Gratia, n. 25)**; cujus amici sibi charissimi **(Epist. 190, n. 20)** et in Christi charitate gratissimi **(Epist. 166, n. 6)** interitum deplorans: *Quae illi,* ait, *probitas in moribus, in amicitia fides, in doctrina studium, in religione sinceritas, in conjugio pudicitia, in judicio continentia; erga inimicos patientia, erga amicos affabilitas, erga sanctos humilitas, erga omnes charitas; in beneficiis praestandis facilitas, in petendis pudor, in recte factis amor, in peccatis dolor! Quantum decus honestatis, qui splendor gratiae, quae cura pietatis! Quae in subveniendo misericordia, in ignoscendo benevolentia, in orando fiducia! Quod salubriter sciebat, qua modestia loquebatur! quod inutiliter nesciebat, qua diligentia scrutabatur! Quantus in eo contemptus rerum praesentium! quanta spes, et desiderium bonorum aeternorum! Ne relictis omnibus saecularibus actionibus susciperet cingulum militiae christianae, vinculum praepediebat uxorium, quo jam innodatus coeperat concupiscere meliora, quando jam non licebat illa, quamvis inferiora, disrumpere. Quid ergo huic in morte accidit mali, ac non potius plurimum boni, cum haec habens dona ad Christum, sine quo inaniter habentur, ex hac vita migrarit?* **(Epist. 151, nn. 8, 10.)**

7. Post illam Marini comitis tam impiam tamque crudelem perfidiam, non potuit abs se impetrare Augustinus, ut Carthagine diutius moraretur. Quocirca postridie ejus ipsius diei se dedit itineri: sicque, cum illum alloqui Caecilianus voluisset, is de maturato illius discessu certior factus est.

Idcirco autem sese clanculum ex urbe subripuit, ut ne distineretur gemitibus, lacrymis, clamoribusque plurimorum e clarissimis civibus, qui, ut Comitis furorem atque gladium declinarent, in ecclesiae asylum confugerant. Hic enim quanquam illorum vita minime periclitabatur, tamen haud dubie illum erant obsecraturi, ut pro se Comiti supplicaret; quod sane decori nequaquam sinebat ratio. Nam si adversus Comitem Vir sanctus eo verborum terrore usus fuisset, quod necesse ad procurandam animae salutem videbatur, id ille nunquam boni consuluisset. Quare tantam indignitatem non ferens, abscessit. *Dolebam graviter,* inquit magnus Praesul, *vicem venerabilis coepiscopi mei tantae rectoris Ecclesiae, ad cujus pertinere dicebatur officium, post hominis tam nefariam fallaciam adhuc se praebere humilem, quo caeteris parceretur:* iis videlicet, qui se receperant in ecclesiam; nisi forte nonnulli etiam in custodia haberentur. *Fateor,* addit, *cum tantum malum nullo pectoris robore potuissem tolerare, discessi* **(Ibid., n. 3)**. Quanquam alias etiam, praeter Marcellini necem, discessus sui causas affert; (quarum) *una est,* inquit, *quoniam laborem, quem in illa urbe perpeti necesse est, et quem si exponere velim, aliud tantum loquendum est, jam sustinere non possum, quod infirmitati meae propriae, quae nota est omnibus qui familiarius me noverunt, accessit etiam senectus, quae generis humani est communis infirmitas. Altera causa est, quod statui, si Dominus velit, quantum mihi ex illis occupationibus, quas Ecclesiae, cui proprio munere servio, necessitas flagitat, datur temporis, id totum impendere labori studiorum ad ecclesiasticas scientias pertinentium; ubi me arbitror, si Dei misericordiae placet, etiam posteris aliquid profuturum* **(Ibid., n. 13)**. Tum Caecilianum olim

catechumenum, qui a sancto Doctore verum discere quaerebat, graviter admonet, ne se per Baptismum adjungere fidelibus diutius procrastinet ea vana ratione, quasi fideles non possint rempublicam recte administrare **(Epist. 151, n. 14)**. Eumdem etiam erga Marinum qua ratione se gerat, docere prius non omisit. *Hunc si diligis,* ait, *detestare; si non vis ut in aeternum puniatur, exhorre. Sic existimationi tuae, sic est vitae illius consulendum* **(Ibid., n. 11)**. Haec autem epistola dici non absurde potest exeunte hoc anno scripta.

CAPUT VI. 1 *Demetrias Urbe a Gothis capta in Africam una cum matre et avia transmittit. 2 Probam Demetriadis aviam per litteras instituit, eique de orando Deo praecepta tradit Augustinus. 3 Hujus suasu Demetrias virginalem sanctimoniam amplectitur. 4 Augustinus de velatione Demetriadis cum tota Ecclesia gaudet. 5 Librum de Bono viduitatis Julianae ejus matri scribit. 6 Demetriadis virginis instituendae obtentu Pelagius epistolam edit haeresis suae veneno suffusam.*

1. Etsi grave admodum erat vulnus, quod Augustini animo inflixerat indignissima Marcellini caedes; dolor tamen ejus multum remisit viso insigni divinae gratiae opere, cujus et ipse in eadem illa peregrinatione Carthaginensi, in qua sanguis

amici pene sub ejus oculis fusus fuerat, minister exstitit: si tamen ponere hoc anno placeat memorabile illud gratiae miraculum, quo Demetrias, virgo in orbe Romano nobilitate ac divitiis prima, in quam unam Proborum, Olibriorum, atque Aniciorum sanguis confluxerat, nuntium rebus omnibus, cum jamjam nuptura putabatur, remisit, ut Christum Jesum sibi sponsum haberet; atque ut sic eam gentem, in qua familiares erant consulatus ac maximae quaeque Imperii dignitates, virginitatis etiam honore ac laude augeret. Patrem illa Anicium Hermogenianum Olibrium, parentibus Sexto Petronio Probo et Proba Anicia Faltonia prognatum, matrem vero Julianam habuit. Agebat Demetrias Romae una cum avia Proba, et Juliana matre, cum Urbs a Gothis anno quadringentesimo decimo capta est: simulque illae Roma egressae sunt, quando ea ferme adhuc incendio fumabat **(Hieron., Epist. 8)**. Tum porro Proba, verita ne qui post vastatam Italiam profectus fuerat, iterum in Urbem rediret Alaricus, suam suorumque omnium, in quibus Juliana cum Demetriade filia erat, vitam ac salutem cymbae commisit. Felici quidem successu pervenit in Africam: sed isthic in Heraclianum comitem, qui rem Imperatoris agere simulans, totam illam provinciam misere divexabat, incidit. Quare cum sanctae matronae conservanda esset earum, quas haud exiguo numero secum habebat, feminarum pudicitia, illam data opum suarum parte a tyranno quasi redimere coacta est: quod tamen minime obstitit, quominus ditissima adhuc remaneret.

2. Cum autem in universa Africa nullus esset Augustino illustrior, in ejus cognitionem se suis litteris insinuare Proba et Juliana non omiserunt **(Epist. 188, n. 1)**. Et forte eo

commercio nata est epistola, ex qua discimus Probam, ut de valetudine ejus certior fieret, litteras ad eum dedisse, in quibus haec dicebat, *quod in corpore corruptibili anima constituta, terrena quadam contagione constringitur; et tali onere quodam modo depressa curvatur, ut in imo multa, quam in summo unum, facilius concupiscat et cogitet* **(Epist. 131)**. Respondit ei Augustinus merito ipsam, quam impotens sit natura, quamque tota in terrena propendeat, agnoscere; sed Christum, ut illam erigeret, ad nos descendisse: quod vero ea praesentes calamitates bonorum futurorum spe tolerabiles ducat, recte facere. Simulque eisdem illis calamitatibus atque infortuniis non minimam afferri utilitatem docet. Ipsi futurae vitae praemia praesentisque solatia a Deo precatur; seque ad extremum commendat *dilectioni orationique omnium vestrum,* inquit, *in quorum cordibus per fidem habitat Christus*. Cum id aetatis esset Proba, ut sibi pro se minus timendum videretur; tunc porro ad eam maxime pertinebat, orando concertare pro suis **(De Bono viduit., n. 29)**. Quare merito sanctum Antistitem petiit, ut de orando Deo sibi aliquid scriberet, quo nempe et quid a Deo, et qua ratione poscendum sit, edoceretur **(Epist. 130, nn. 1, 9)**. Promisit Augustinus, se tam dignae vidua christiana petitioni facturum satis: et cum primum ei per otium licuit, fidem suam studuit liberare, atque hac de re prolixiorem epistolam, cujus in libro de Viduitate ipse meminit, ad illam destinavit **(De Bono viduit., n. 29)**. Qua quidem epistola Probam non minus graviter, quam modeste, ad amplexandam juxta praeceptum evangelicum majorem perfectionem cohortatus est; nec frustra: nam cum ipsa per se tantam ad benignitatis officia propensionem haberet; novo tamen charitatis ardore correpta fuit ex adhortatione Augustini: idque tunc contigit, quod scribit

Hieronymus: *Habitas, id est a majoribus acceptas, vendere dicitur possessiones, et facere sibi amicos de iniquo mammona, qui se recipiant in aeterna tabernacula: ut erubescat omnis ecclesiastici ministerii gradus, et cassa nomina monachorum, emere praedia, tanta nobilitate vendente* **(Hieron., Epist. 8)**. Augustinus in hac ad Probam epistola Julianae nurus ejus mentionem facit **(Epist. 130, n. 30)**, sed interim Demetriadis plane oblitus: quod quidem argumento est, scriptas hasce litteras prius fuisse, quam se nobilis illa virgo Christo devovisset. Et revera ejusdem ad Probam epistolae jam meminit in libro de Viduitate, quem non multo post Demetriadis consecrationem editum esse verba illa, *modo coepit* **(De Bono viduit., n. 24)**, aperte declarant.

3. Consecrationem Demetriadis jam ab anno quadringentesimo undecimo factam velle Baronius videtur **(Baron., ad annum 413, n. 13)**: et sane ita necesse erit, si, cum primum eam vidit Augustinus, hoc ipsi propositum Deus injecit: sed rem eo modo contigisse haudquaquam narrat sanctus Antistes. Enimvero si Hieronymus Demetriadi anno tantum, ut ipse Baronius tradit, quadringentesimo decimo tertio, vel potius decimo quarto scripsit; cur is dicendus sit, ut de re statim ab initio per totum terrarum orbem pervagata scriberet, duos vel tres annos exspectasse, nihil nobis occurrit. Augustinus, ut jam a nobis dictum, Probam ac Julianam primum ex ipsarum litteris cognoverat **(Epist. 188, n. 1)**: illas postea praesens praesentes vidit, jam inde ab anno quadringentesimo undecimo, et quoties postmodum Carthaginem venit, salutarium praeceptionum, quas a Deo didicerat, semina in earum pectora spargere non destitit: illae vero eadem non tanquam

hominis cujuspiam, verum, id quod erant, tanquam ipsiusmet Dei verba excepere. Exhortationes illius, opitulante Dei gratia, fructus in ea domo peperere longe maximos. Etenim haud ita multo post, quam Carthagine ille discesserat, Demetrias praeceptis sibi ab illo datis recte ac feliciter usa sanctimoniam virginalem professa est; terrenoque marito, cui jamjam erat tradenda, castos sponsi coelestis amplexus anteposuit. Testatur Augustinus, ea in re se atque Alypium junctis operis laborasse; sed nulla parte laus ejus aut merces minuitur, quod eam cum amico tam unanimi tamque intimo habuerit communem. Erat jam Demetrias in procinctu ut nuberet, cum virginitatis votum nuncupavit. De hoc porro nobilissimae illius virginis facto singularia multa, eaque pulcherrima prodit Hieronymus **(Hieron., Epist. 8)**: quae quidem acceperat a sanctis quibusdam ac nobilibus feminis, quibus ex Galliis ob hostiles depopulationes excedere coactis, et per Africam, ut Jerosolyma peterent, iter facientibus, ibi Demetriadem videre contigerat. Demetriadis igitur capiti flammeum (sic vocat sanctus Presbyter virginitatis insigne) post invocatum Dei nomen publice imposuit pontifex (is fuit Aurelius episcopus Carthaginensis), et castam illam virginem Christo Domino consecravit **(Ibid.)**.

4. Nequaquam Proba ac Juliana commisere, quin Demetriadis propositum per litteras Augustino significarent **(Epist. 150)**, eique muneris aliquid in solemnitatis, qua velata illa fuerat, testimonium mitterent, ingens illud Dei beneficium, exhortationum ejus fructum esse profitentes **(Epist. 143, n. 1)**. Antevertit earum epistola celeritatem famae; sanctoque Augustino tam laetus nuntius ante securam attulit voluptatem, quam de veritate illius dubitare contigisset: quod profecto

futurum erat, si rem tantum vulgatis rumoribus accepisset. Quanta autem laetitia sanctum Antistitem ingens illud gratiae miraculum perfuderit, scire cupienti, satis fuerit epistolam, quam ea de re ad Probam atque Julianam circiter initium anni quadringentesimi decimi quarti scripsit, perlegere **(Epist. 150)**. Quocumque Probae nomen pervenerat, hoc est in regiones universas, virginitatis, quam professa Demetrias fuerat, fama perlata est **(Ibid.)**. *Cunctae per Africam Ecclesiae,* Hieronymi verba sunt, *quodam exsultavere tripudio: non solum ad urbes, oppida, viculosque, sed ad ipsa quoque magalia, celebris fama penetravit. Omnes inter Africam Italiamque insulae hoc rumore completae sunt, et inoffenso pede longius gaudia cucurrere.* Idem proxime ante: *Quasi ex radice fecunda,* inquit, *multae simul virgines pullularunt, exemplumque patronae et dominae* (quae vota erant Augustini **[Ibid.]**) *secuta est clientum turba atque famularum* **(Hieron., Epist. 8)**. Quare non immerito Augustinus Julianae domum non parvam Christi ecclesiam esse dicit **(Epist. 188, n. 3)**, ejusque familiam alibi domesticam ecclesiam appellat **(De Bono viduit., n. 29)**.

5. Paucis post diebus, quam Demetrias sanctioris vitae institutum esset professa, ad matrem ejus Julianam librum seu epistolam de Bono viduitatis scripsit Augustinus. Id eum Juliana coram rogaverat, cumque is sanctae feminae refragari ac renuere non valuisset, haec eum per litteras saepe saepius promissi admonuerat. Igitur aliquot horas ipsum, quibus distringebatur, occupationibus suffurari oportuit, illius ut voluntati satisfaceret. Illud autem hoc in opere sibi proposuit, nimirum et docere sua officia viduas christianas, et eas ad bonum, quod abs se faciendum esse noverint, animose atque

alacriter suscipiendum adhortari. Quanquam enim ad Julianam solam, non tamen soli Julianae, aut quae in ejus erat contubernio, socrui Probae Faltoniae scribebat; sed et viduis omnibus, quae hanc ejus lucubrationem erant lecturae **(Ibid., n. 1)**. Ibi inter caetera id potissimum suadet Julianae, adversariorum gratiae Christi perniciosa fugere colloquia **(Ibid., n. 21)**.

6. Tum vero cum illustriores Ecclesiae viri Demetriadem, ab avia et a matre ejus rogati, praeceptis informare ac in sancto proposito confirmare studerent; Pelagius quoque sibi deesse noluit, quin hacce colligendae famae simulque tradendi sui erroris occasione uteretur. Epistolam ergo et ipse nobilis illius virginis instituendae causa eam scripsit, quae in Augustinianarum appendice, incipiens, *Si summo ingenio,* conspicitur **(Append., Epist. 17)**. Inter ea praecepta, quibus Demetriadem instruit Pelagius, id eam monet, ut sibi in Urbe, quae vox Romam proprie significat, solitudinem instituat **(Ibid., cap. 23)**. Et certe, quominus eo Proba jam tum reversa fuerit, nihil prohibet. Videmus saltem ab Hieronymo Demetriadem, ut fidem Innocentii sequatur, admoneri; nulla interim neque Aurelii, neque Augustini, mentione facta **(Hieron., Epist. 8)**. Apparet insuper, epistolae Pelagianae famam ad Augustinum nequaquam ante annum quadringentesimum decimum sextum aut decimum septimum pervenisse: quod quidem, si semper in Africa remansisset Demetrias, vix fieri potuisset. Illud saltem extra dubium, hanc epistolam ipsum nonnisi post synodum Palaestinam, quae tantum sub anni quadringentesimi decimi quinti finem celebrata est, conspexisse: cum is, an ante synodum illam, an vero postea scripta fuerit, ambigat **(De Gratia Christi, n. 23)**.

Augustinus epistolam hanc forte jam viderat, cum ipse atque Alypius Demetriadis matrem admonuere, ne aures praeberet iis hominibus, qui fidem sermonibus suis corrumpebant **(Epist. 188, n. 2)**. Juliana plurimum illis ob hancce admonitionem debere se rescripsit; eosdemque certiores fecit, ejusmodi homines sibi perinde ac suis invisos esse; denique familiam suam omnem semper usque adeo fuisse retinentem catholicae fidei, ut in ea nullus unquam haeresi ulli, ne levissimae quidem, adhaeserit. Commodum accidit, ut Alypius Hippone esset, quo tempore responsio illa Julianae Augustino reddita est. Quapropter ei rescripta conjunctim suo nomine miserunt **(Ibid., n. 1)**. Ac primum quidem affirmant, cum operam suam ad promovendam filiae ipsius Demetriadi velationem adhibuerint, iniquum visum iri nemini, si id sibi juris sumere non dubitent, ut ipsas de sua salute, ac de gratiae adversariis commonefaciant. Tum eam rogant de libro quodam Demetriadi inscripto, necnon erroribus longe periculosissimis referto, sibi nuntiet, an illum ipsa evolverit; cujusve habeatur auctoris, aut qua fronte illum Demetrias exceperit ea docentem, unde credat virginalem suam sanctitatem, omnesque spirituales divitias, nonnisi ex se ipsa sibi esse; atque ita prius quam sit plenissime beata, diseat Deo esse, quod absit, ingrata. Et ipsi quidem hanc epistolam Pelagio adjudicare se non dissimulant, sed pleniorem illius rei quaerebant confirmationem **(Epist. 188, n. 4)**. Sua ipsos minime fefellit opinio: etenim in libro de Gratia Christi anno quadringentesimo decimo octavo in lucem edito, Augustinus haud semel eamdem illam commentationem tanquam Pelagii citare nihil dubitat. Atque hinc intelligas licet, Augustini et Alypii ad Julianam rescripta eo quidem opere antiquiora esse, verum paucis admodum diebus, quandoquidem in his Pelagii

ad Innocentium litteras, anno quadringentesimo decimo septimo circiter mensem septembrem Zosimo redditas, memorant **(Ibid., n. 14)**.

CAPUT VII. 1 *Honorii lex severior in Donatistas pertinaces. 2 Donatus Mutugennensis et alius pariter cum eo presbyter de parte Donati in custodiam dantur. 3 Augustinus Macedonio scribit de intercessionibus episcoporum pro reis. 4 In iis intercessionibus quam prudenter ac verecunde sese gereret Augustinus, teste Macedonio, cui ille de christiani magistratus officiis verisque virtutibus doctrinam tradit. 5 Contra Pelagianos ad Hilarii quaestiones a Sicilia missas respondet.*

1. Sibi facile persuadebant Donatistae, sese Ecclesiae per Marcellini caedem non minus detrimenti, quam cruciatus attulisse: verum haud multo post Deus eos docuit, illam mortuo Marcellino non ereptam sibi esse potestatem, qua Ecclesiam ante natum Marcellinum tutatus fuerat. Etenim decimo kalendas julias hujus ipsius anni quadringentesimi decimi quarti legem Honorius contra eos tulit, quae quidem legis tertio kalendas februarias anni quadringentesimi duodecimi promulgatae singulis pene capitibus insistebat, sed

ad eorum severitatem multum addebat **(Codice Theod., de Haereticis, lege 44)**. Enimvero cum lex anni quadringentesimi duodecimi vel nobilissimo cuique quinquaginta tantum auri pondo mulctae nomine irrogaret, haec eosdem ducentis argenti libris mulctat; addito, irrogatam summam esse toties ab unoquoque exigendam, quoties ad communionem schismaticorum redierit; qui si plus quinquies relapsus fuerit, tum ejus nomen ad Imperatorem, ut illi poenam aliquam adhuc severiorem quaerat, deferendum esse: quin et superiori adjicit, dominos, qui procuratores suos, a quibus coetus in eorum praediis coire Donatistae non sint prohibiti, impunitos reliquerint, fructibus omnibus, qui uno anno in iisdem praediis colliguntur, mulctandos; clericos antequam eis aqua et igni interdicatur, universis suis facultatibus spoliandos; et generatim quoslibet Donatistas, infames, ex omnium congressu et societate proscriptos, intestabiles, denique privatos omni contrahendi jure, declarandos. Praeterea tertio kalendas septembris ejusdem anni quadringentesimi decimi quarti auctoritate sua, uti jam dictum est, Collationis acta comprobavit **(Ibid., lege 55)**.

2. Etsi Augustinus apud judices magno studio ageret, ut imperialium legum in Donatistas severitatem christiana mansuetudine mitigarent; attamen faciendum sibi putabat, ut illarum auctoritate sensim traducerentur ad Ecclesiam catholicam, ii praecipue, quorum in sua Hipponensi dioecesi residentium saluti prospicere tenebatur **(Epist. 133, et Epist. 134)**. In ea procul dubio erant duo illi presbyteri partis Donati, qui sancto Episcopo vel satagente, vel saltem cupiente comprehensi sunt, atque Hipponem perducti, ut judicibus forte, quibus legum imperata exsequi incumbebat, sisterentur,

utque in custodia, ne violentas sibi manus inferrent, servarentur. Alter eorum, cui Donato nomen, oblatum equum non modo recusavit, sed etiam sese ad terram collidens graviter sauciavit: postea jam adductus Hipponem, praecipitem se in puteum dedit, unde illum invitum ac reluctantem eduxere Catholici. Tanta hujus erat pervicacia, ut clamitaret perpetuo, velle se in errore perseverare, velle in eo perire: cogendum ad bonum, quodcumque demum illud sit, neminem, quando Deus nos nostri juris atque arbitrii esse voluisset: Christum discipulos suos, cum eos deficere ab illo libuisset, non retinuisse; Apostolisque suis optionem ac plenam facultatem seu recedendi seu remanendi permisisse; ad extremum, non debere sibi vitio verti, quod vim sibi afferre statuisset; Apostolum enim bonis et laude dignis adscripsisse actionibus, si quis corpus flammis absumendum traderet. Cum ei, quae constituta in Collatione fuerant, objectabantur, partium suarum causam jactabat, etiam contra Augustinum, defendere se posse, modo revocaretur id quod Donatistae concesserant, personam non praejudicare personae. Angebat magnopere Augustinum miseri istius presbyteri lugenda conditio, eumque maxime sollicitum habebat salutis ipsius cura. Hac ergo stimulatus epistolam ad eum misit **(Epist. 173)**, amoris simul et vehementiae plenam, qua vanas illas rationes argutationesque evertebat, quibus sibi ille fucum in sua pertinacia atque caecitate faciebat. Declarat ibi, quid inducat Ecclesiam, ut vim aliquam adhibeat. Quod autem confessi Donatistae fuerant, personam non praejudicare personae, demonstrat, si non possit ei, privato scilicet presbytero, officere, quod illi tam solemniter concesserant; multo minus Ecclesiae universae fraudi futurum, quod commisit committereve potuit Caecilianus. Eum denique

provocat, ut argumento, quod ex historia Maximianistarum Catholici petierant, commodius si qua possit ipse respondeat.

3. Augustinus superiore anno, ut vidimus, opus suum de Civitate Dei adorsus est, cujus et librum quartum ac quintum proxime sequenti absolvit. Quod cum ita sit, nequaquam abs re videbitur, huic anno ejus ad Macedonium Africae tunc vicarium, epistolas, quas partim post missos ad eumdem primos tres hujusce operis libros dedit, assignare **(Possid., in Vita August., c. 20)**. Atque ipsius quidem Macedonii epistolas ad Augustinum habemus binas, scite profecto ac eleganter scriptas **(Apud August., Epistt. 152, 154)**: totidem quoque Augustini ad ipsum responsiones perquam egregias **(Epistt. 153, 155)**. Hunc Augustinus, cum propter praeclaras ejus dotes atque in gerendis publicis rebus prudentiam et integritatem, tum ob hoc potissimum magni faciebat, quod animum ipsius, ut dicit, charitate aeternitatis et veritatis, atque ipsius charitatis affectu divinae illi coelestique reipublicae, cujus regnator est Christus, agnosceret inhiantem, videret propinquantem, ejusque potiundae amplecteretur ardentem **(Epist. 155, n. 1)**. Quapropter cum talis ac tantus vir amicitiam inire cum sancto Praesule, necnon per litteras cum eo colloqui, scriptave ejus aliqua videre percuperet **(Ibid., n. 11)**, gratum ille acceptumque habuit; promisit aliquot e suis opusculis ei se missurum **(Epist. 152, n. 3)**, ac eidem per Bonifacium episcopum, forte Cataquensem, litteras quibus ab ipso veniam reo cuidam petebat, misit **(Ibid., n. 1)**. Macedonius certe haudquaquam erat commissurus, ut repulsam ab se ullam ferret Antistes, quem unice colendum vereque suspiciendum putabat **(Epistt. 152, 154, tit.)**. Praeterquam quod erat ipse tanta propensione in clementiam,

ut cum sua sponte reos, ne criminibus patrocinari videretur, absolvere non auderet; eos de se optime meritos existimaret, a quibus de poena sontibus condonanda rogatus esset **(Epist. 152, n. 3)**. Verum, cum vellet ut inquiebat, sibi pro concessa gratia mercedem ab Augustino rependi, eum per litteras urbanitatis plenissimas rogavit, sibi ille consilii sui rationem aperiret, anve religionis christianae officiis consentaneum esset, pro reis episcopos intercedere: simul, ut promissa sibi ab eo scripta mitterentur, petiit; quo scilicet, quandoquidem ejus praesentia frui interim non liceret, saltem ipsius doctrina aleretur **(Ibid., n. 1)**. Itaque Augustinus primos tres libros de Civitate Dei curavit ad eum deferendos. Quod vero ad propositam sibi ab eo quaestionem, verbo illi respondit, vitam scilicet ac salutem reis eo animo petere episcopos, ut illis facta emendare ac per poenitentiam eluere liceat: *Ne istam vitam,* ait, *sic finiant per supplicium, ut ea finita non possint finire supplicium* **(Epist. 153, n. 3)**. Hac tamen de re paulo fusius eorum gratia disputat, qui forte non eadem, qua pollebat Macedonius, sagacitate praediti, epistolam hanc suam lecturi essent. Exponit etiam, qua ratione pro reis interpellare fas sit: necnon de legibus in restituenda re aliena servandis multa praecipit. Quin illud itidem notat, Macedonium innata quadam humanitate impulsum, pro clerico qui delictum aliquod admiserat supplicasse; cujus quidem precibus mitigatum Aurelium poenas eidem clerico debitas temperasse apparet: de qua actione ita loquitur Augustinus, ut eidem se fuisse praesentem significet **(Ibid., nn. 16, 10)**.

4. Augustinus, qui episcoporum intercessiones in eadem epistola approbaverat, ac Macedonii fidem, qua ei se postulationes ejusmodi non negaturum quodammodo

receperat, habebat obstrictam, haud negligenter jure suo utens, reos ad se confugientes patrocinio suo destitui non est passus **(Epist. 152, n. 3; Epist. 154, n. 1)**: verum eam exhibuit hac in re sapientiam et verecundiam, ut non modo ejus respuere postulata non potuerit Macedonius, sed etiam, quin modestiam ipsius laudibus cumularet, nequaquam sibi temperaverit. Atque in Vitam sancti Viri transcripsit Possidius illa verba: *Miro modo afficior sapientia tua, et in illis quae edidisti, et in his quae interveniens pro sceleratis mittere non gravaris. Nam et illa tantum habent acuminis, scientiae, sanctitatis, ut nihil supra sit; et haec tantum verecundiae, ut nisi faciam quod mandas, culpam penes me remanere, non in negotio esse, dijudicem, domine merito venerabilis, et vere suspiciende pater. Non enim instas (quod plerique homines istius loci faciunt) ut quodcumque sollicitus volueris, extorqueas; sed quod tibi a judice tot curis obstricto petibile visum fuerit, admones subserviente verecundia, quae maxima difficilium inter bonos efficacia est* **(Ibid., et Possid., in Indic., n. 25)**. Simul Macedonius, quae ex illius operibus legerat, magnifica praedicatione extollit **(Epist. 154, n. 2)**: eaque non alia fuisse a primis libris de Civitate Dei, non obscure indicant, cum ipsius **(Ibid.)**, tum Augustini verba **(Epist. 155, n. 2)**. Macedonium in procinctu fuisse apparet ad redeundum in Italiam, unde scripturum Augustino, si qua id fieri possit, promittit: *ut tantae doctrinae opus,* inquit ille, *debitis, etsi non satisfacientibus, remuneretur obsequiis* **(Epist. 154, n. 3)**. Illum ante profectionem munere, quod se dignum esset, donatum voluit Augustinus: etenim ipsi praestantissima epistola respondit **(Epist. 155)**, qua praecipua quaeque viri christiani, ac praesertim potestatem gerentis officia eidem ponebat ob oculos; illud in primis eum

admonens, ut omnes suas virtutes divinae bonitati acceptas referret, atque istum finem in omnibus magistratus sui officiis sibi propositum haberet, subditos ad Deum aeternamque vitam adducere. Hanc Possidius, *De veris Virtutibus;* alteram vero ad Macedonium epistolam, *De Intercessionibus episcoporum* appellat **(Possid., in Indic., cap. 1)**.

5. Hoc forte anno quadringentesimo decimo quarto librum seu epistolam ad Hilarium de quaestionibus e Sicilia missis scripsit Augustinus **(Epist. 157)**. Hanc siquidem anno quadringentesimo decimo quinto Hieronymus et Orosius memorant, ac *nuper* scriptam esse testantur. Neminem ex toto christiano orbe latebat, quam longe inter Ecclesiae doctores eruditione ac scientia praestaret Hipponensis episcopus; quem vel ipse Volusianus nondum fidelis, nihil quod ad sacram doctrinam pertineret, ignorare audierat. *Cum ad Augustinum venitur,* inquiebat ille, *legi deest, quidquid contigerit ignorari* **(Epist. 135, n. 2)**: atque adeo Augustini famae interesse asserebat, ut sua sibi quaesita per eum explicarentur. Cum ergo animadverteret Hilarius, tradi a quibusdam apud Syracusas nova haec dogmata, *Posse esse hominem sine peccato, et mandata Dei facile custodire, si velit; infantem non baptizatum morte praeventum non posse perire merito, quoniam sine peccato nascitur. Divitem manentem in divitiis suis, regnum Dei non posse ingredi, nisi omnia sua vendiderit; nec prodesse eidem posse, si forte ex ipsis divitiis mandata fecerit,* etc., de his Augustinum consuluit; persuasus ipsius gratia, id est, concessa ei divinitus ad docendum facultate, *quae,* ait, *omnibus nota est.* Hinc enim summa eum pollere auctoritate, significare videtur istis verbis: *De his omnibus rogo, quantis valeo precibus, Sanctitatem tuam, ut*

jubeas nos apertius instrui, quo noverimus quatenus sentire debeamus **(Epist. 156)**. Quamobrem Augustinus, posteaquam affatim explicuit, quid de illis Pelagianis quaestionibus censeret: *Accepisti,* ait, *quod mihi videtur: melius exponant ista meliores; non isti quorum jam novi sententiam reprobandam, sed alii qui veraciter possunt. Nam et ego paratior sum discere, quam docere; et tu magnum conferes beneficium, si ea quae illic a sanctis fratribus adversus istorum vaniloquia, disseruntur, non me facias ignorare* **(Epist. 157, n. 41)**.

CAPUT VIII. 1 *Psalmi plures tum anno Christi quadringentesimo decimo quinto, tum ante expositi. 2 Orosius presbyter ab extrema Hispania venit ad Augustinum. 3 Hic illius consultationi facturus satis librum contra Priscillianistas et Origenistas conscribit. 4 Orosium cum suis aliquot scriptionibus mittit ad Hieronymum, a quo edoceri de animae praesertim origine cupit. 5 Timasium et Jacobum revocat ab errore Pelagii, contra quem opusculum edit de Natura et Gratia. 6 Ad quaesita quaedam Evodii, eaque praecipua, respondet per aliquot epistolas. 7 Librum de Perfectione justitiae hominis componit.*

1. In epistola ad Evodium hoc vertente anno quadringentesimo decimo quinto data variae commentationes notantur, quas Augustinus, ut ipse tradit, ante Pascha, ac jam imminente Quadragesima incoeptas, tunc temporis ad umbilicum adduxerat **(Epist. 169, n. 1)** In his autem libros duos, quartum scilicet et quintum de Civitate Dei, memorat: quibus addit peramplas a se dictatas Psalmorum sexagesimi primi, septuagesimi primi et septuagesimi septimi expositiones. Psalmos alios seu calamo seu sermone jam bene multos explicuerat: nam vidimus trigesimum sextum Carthagine ab eo inter concionandum jam inde ab anno quadringentesimo tertio explanatum fuisse **(Supra, lib. 5, cap. 8, n. 6)**; ac in memorata epistola docet vehementer exspectari flagitarique ab ipso reliquos Psalmos, quorum necdum expositionem neque scriptura neque habito ad plebem sermone ediderat **(Epist. 169, n. 1)**. Innuit etiam id sibi tunc, nimirum sub anni a quadringentesimo quinti decimi exitum, in animo fuisse, omnino huic operi, simulque alteri de Civitate Dei, absolvendo incumbere, eamque ob rem libros de Trinitate adhuc differre; cum praeterea et majoris essent difficultatis, et minoris, saltem plerisque hominum, utilitatis. Et reapse maximo huic operi extremam imposuit manum, ac Psalmos omnes partim dictando, partim concionando edisseruit; atque etiam et hoc et illo modo nonnullos.

2. Post memoratas in tres illos Psalmos commentationes, subjungit Augustinus libros a se per Orosium Hieronymo missos, tum alium quoque eidem Orosio, *Contra Priscillianistas et Origenistas,* inscriptum **(Ibid., n. 13)**. Orosius autem Hispanus presbyter, qui et Paulus in iis, quae ex ejus operibus adhuc supersunt, vocitatur, in extrema

Hispania, scilicet Oceani littore, natus erat **(Ibid., et Epist. 166, n. 2)**. Is cum non communione tantum catholicus, verum etiam pietate ac fidei christianae studio succensus esset, patriam suam tunc a Barbaris diripi vastarique minus gemuit, quam fidem per Hispanias variis erroribus oppugnari. Audita igitur Augustini fama, eo doctore de capitibus, quibus angebatur, quidquid vellet, discere se posse, necnon suo erga sacras litteras amori ab illo plene cumulateque satisfactum iri existimavit. Hoc uno consilio eum, ut in Africam ex ultimis Hispaniis trajiceret, adductum fuisse testis est omni exceptione major Augustinus **(Epist. 169, n. 13)**. Videtur nihilominus ad propositum exsequendum citius quam destinaverat, Barbarorum crudelitate coactus. Enimvero de se ipse asserit, se in tumultu quodam, infortunii formidine perculsum aufugisse **(Oros., Hist. lib. 5, cap. 2)**; Barbarorum vix evitasse insidias; atque etiam postquam jam mare conscendisset, saxis ac telis petitum, demum repentinae nebulae beneficio, cum jamjam capiendus videretur, evasisse: quae pericula tanta fuisse addit, ut ea sine lacrymis nemo nisi durus audire queat **(Ibid., lib. 3, cap. 20)**. Dicit praeterea, cum e patria vi quadam occulta ejectus, ac sine voluntate, sine necessitate, sine consensu esset egressus, in Africam trajecisse, neque se navigationem suam eo tendere prius comperisse, quam ad ejus provinciae littus appelleret; tum demum considerato, qua ratione deportatus eodem fuisset, cursus sui finem et consilium deprehendisse; ac revocato collectoque animo cognovisse, eo se divinitus ad Augustinum dirigi, ut Hispanicis malis remedium in ipso reperiret **(Apud August., Orosii Consult., n. 1)**. Sicque a verisimili non abhorret, eum, qua sese praecipiti festinatione ad navem rapiebat, in quoddam navigium, quod alio vela faceret,

ingressum esse, attamen Deo cursum illius moderante, ad oram applicuisse Africanam.

3. Cum Augustini colloquium vehementer optaret Orosius, exspectaretque opportunitatem, ut capita, de quibus erudiri se cupiebat, eidem in libellum relata traderet; contigit ut eodem, quo ipse, desiderio procurandae omnium salutis permoti Paulus atque Eutropius episcopi commonitorium de quibusdam haeresibus sancto Doctori offerrent. Porro quoniam isti non omnes, sed certas quasdam haereses prodiderant, eapropter sibi necessarium duxit Orosius, omnes omnino dogmatum haereticorum arbores cum ipsis radicibus ac ramis colligere. Hanc in rem ille beato Praesuli consultationem seu commonitorium epistolari forma obtulit, ubi quae Priscilliani, quaeve Origenis venena Hispaniam eo tempore infestarent, exposuerat **(Ibid.)**. Discendi cupiditas illa, qua flagrabat Orosius, non poterat non esse acceptissima Augustino: is ergo illius optatis ut satisfaceret, librum, cui titulus est, *Contra Priscillianistas et Origenistas,* scripsit, atque ipsi nuncupavit Orosio. In eo quanta potuit tum brevitate, tum perspicuitate usus, nihil fere adversus Priscillianistarum errores dixit; eo quod suis contra Manichaeos disputationibus, quas Orosius vel jam legerit, vel legere commode possit, stabilita principia essent, quibus et ipsi Priscillianistae profligantur **(Contra Priscill. et Origen., n. 1)**. In fine, dum de coelestium spirituum distinctione loquitur, pulchre admodum de hujusmodi quaestionibus obscuris, eisque non necessariis, disserit: ac ingenue fatetur Orosio, ad illud respondere se neutiquam posse. *Quo,* inquit, *me contemnas, quem magnum putas esse doctorem, quaenam ista sint, et quid inter se differant,*

nescio **(Ibid., n. 14)**. Alibi quoque fructum hunc affirmat ex sua peregrinatione capturum fuisse Orosium, quod illis, quae de se fama vulgabit, posthac non tantum fidei sit habiturus **(Epist. 166, n. 2)**. Huic tractatui Augustinus locum assignat inter eos, quos anno quadringentesimo decimo quinto composuit: cumque editum eum oporteat non multo post Orosii adventum in Africam, cur hic in eam provinciam prius eodem anno quadringentesimo decimo quinto venisse dicendus sit, non videmus.

4. Etsi quem ex navigatione sua fructum sibi promiserat Orosius, eum abunde viso auditoque Augustino perciperet: Augustinus tamen, qui eum vellet pleno fenore locupletari, non contentus illi tradidisse quae noverat, ipsi fontem uberrimum, unde quidquid abs se doceri posse non putabat, facili negotio hauriret, indicavit; atque ut Hieronymum conveniret, est adhortatus. Id Augustini sive consilium, sive praeceptum, quam libenter accepit Orosius, eique morem gerere laetus decrevit. Illum sanctus Antistes, ut in reditu prius ad se diverteret, quam in patriam remearet, rogavit; quod se praestiturum recepit Orosius. Augustino pergratum fuit, quod eam occasionem Hieronymo dubitationes suas proponendi nancisceretur: etenim pro summo suo in veritatem studio, multum desiderabat cum eo colloqui per litteras; quippe cujus ingenium atque eruditionem plurimi faciebat. Atqui opus ad istud erat homine ad agendum fido, ad parendum prompto, ad ferendos itineris labores exercitato. Talem autem jamdiu quaerebat sanctus Praesul; nec ipsi facile occurrebat. Quocirca eas omnes aliasque dotes in Orosio adhuc juvene nactus, illum ad se divino consilio hujusce rei gratia missum existimavit. Arripuit igitur occasionem, ac Hieronymo

deferenda curavit scripta duo longiuscula, quae libros ipsemet vocitat **(Epist. 169, n. 13; Epist. 190, n. 20)**, eoque titulo in Retractationibus suis recenset, quamvis hac nostra aetate inter illius epistolas numerentur **(Epistt. 166, 167)**. Hieronymum in primo consulit de origine animae hominis; in altero autem de sententia illa Jacobi, *Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno factus est omnium reus* **(Jacobi II, 10)**. Hosce libros Hieronymus non sine honoris testificatione memorat: sed illis respondere eo recusavit, quod neque sibi otium ad id necessarium suppeteret, neque utilitatibus Ecclesiae conduceret, Augustinum ac Hieronymum, vel in minimis, opinione divisos videri. Et hoc forte Augustino, praeterquam quod illum sibi de his aliquando responsurum sperabat, potissimum in causa fuit, cur eosdem illos libros, quoad vixit Hieronymus, publici juris facere noluerit **(Apud August., Epist. 172, n. 1; Retract. lib. 2, cap. 45)**. Exinde enim ut eorum apographum cuipiam daret, non modo induci non poterat, sed neque amicis credebat domum deferendos: id gratiae tantum concedens, ut eosdem lectum ad se venirent. Certe in hac parte, antequam Hieronymi litteras **(Apud August., Epist. 172)** accepisset, sese gerebat liberius: nam inter alios complures libros, quos Evodio describendos offert, hos quoque annumerat **(Epist. 169, n. 13)**. Videtur idem ab Hieronymo traductionem Septuaginta interpretum, ab eo factam, atque astericis verubusque distinctam, per Orosium petiisse **(Epist. 172, n. 2)**: necnon epistolas aliquot tum ad virginem Eustochium, tum ad hujus matrem Paulam juniorem scripisse, quibus illas, ut procedere ac progredi in virtute pergerent, adhortaretur.

5. Ad scribendum librum de Natura et Gratia jam forte Augustinus aggressus erat, cum ex Africa discessit Orosius. Hic enim non ita multo post, quam in Palaestinam pervenisset, ipsomet Pelagio praesente, sanctum Antistitem hujusce haeretici libro, sibi ab illius discipulis tradito, eorumdem rogatu plenissime respondere affirmavit (*Orosius, in Apologia*). Per id quoque temporis de scripto quodam Augustini loquitur Hieronymus, quod nondum sibi in manus venerat, quodque Pelagium recta impugnare ferebatur **(Contra Pelag., dial. 3, cap. 6)**. Augustinus similiter eidem libro locum eos inter, quorum epistola anno quadringentesimo decimo quinto vertente data meminit, postremum assignat. Pelagii librum Augustino miserant Timasius et Jacobus **(De Natura et Grat., n. 1)** adolescentes honestissime nati, et institutis liberalibus eruditi **(Epist. 179, n. 2)**, qui ipsiusmet Pelagii hortatu, omni spe saeculari abjecta, sese ad Dei servitium contulerant **(Epist. 177, n. 6; Epist. 179, n. 2)**. Sed vix illi se Pelagii opera saecularibus vinculis expediverant, cum se laqueis multo funestioribus, nimirum inductae per illum haereseos, implicarunt; a quibus tamen eos Deus eripuit subsidio ac monitis Augustini. Hic enim intermissis confestim quae in manibus erant, librum non mediocri intentione perlegit **(De Nat. et Grat., n. 1)**; reperitque Pelagium naturam hominis contra Dei gratiam quanta poterat argumentatione defendere **(Retract. lib. 2, cap. 42)**. Is autem liber erat dialogi forma, quemadmodum ex locis ab Augustino citatis intelligitur, concinnatus. In eo sibi ipse quaestionem illam opponebat: Numquid gratiam non excluderet, cum sine peccato vivere hominem posse contenderet? Cui rei verbis disertis gratiae opem divinamque misericordiam necessariam esse profitebatur. Augustinum

cuidem eos, qui seclusa gratia de justificatione hominis loquerentur, cum horrore detestantem, laetitia repente perfudit confessio gratiae tam aperta. Verum pergenti ipsi legere caetera, perspicuum tandem fuit, sub hac voce aequivocationem latere **(De Nat. et Grat., nn. 11, 12)**: cum illic Pelagius veram Christi gratiam non modo non agnosceret, sed etiam contraria ei multa loqueretur **(Epist. 169, n. 3)**, eaque omnino moliretur persuadere, quae illam de fidelium cordibus creditam deleant **(Epist. 186, n. 1)**. Isti ergo libro, quia id fieri oportere videbat, edita in vulgus disputatione respondit Augustinus, qui hoc suum opus eo inscripsit *De Natura et Gratia;* quod ibi gratiam defendat, non quidem contra naturam, sed per quam liberatur et regitur natura **(Retract. lib. 2, cap. 42)**. Ibi dictum illud Pelagii *hominem posse esse sine peccato, et mandata Dei facile custodire, si velit,* ab Augustino condemnari, affirmat Orosius (*In Apologia*). Nulla autem libri a Pelagio scripti verba non discutit et confutat, aperiens nimirum et quantopere aliorum verborum error fugiendus sit ac detestandus, et simul quantum in illis ipsis verbis, quae minime mala videantur, tamen propter affectatum verae gratiae ejusque auxilii silentium, inhaereat suspicionis **(Apud August., Epist. 168)**. Cum eam Augustini lucubrationem accepissent Timasius et Jacobus, scriptis litteris gratias egerunt, et singularem ex ejus lectione se voluptatem cepisse testificati sunt; affirmaruntque, tametsi jam ante abdicassent errorem, tamen ei se debere plurimum, quod arma sibi, quibus illum in aliis oppugnarent, suppeditasset. In hac epistola, quam Augustini beneficio etiam nunc habemus integram, Timasius et Jacobus, quod hoc tam praeclarum gratiae Dei munus, sic enim eumdem librum vocitant, non prius acceperint, dolere se testantur; contigisse

siquidem, ut nonnulli, quorum caecitas hac tam perspicuae veritatis illustratione indigeret, id temporis absentes essent; quos tamen idem gratiae donum, licet serius, sperarent accepturos. Quibus verbis eos Pelagium potissimum significasse, suspicatus est Augustinus **(De Gestis Pelagii, n. 49)**.

6. Jam quidem absoluta erat illa de Natura et Gratia disputatio, verum hic annus necdum evolutus, cum Augustinus responsionem ad quaesita Evodii de Trinitate et columba scripsit **(Epist. 169)**. Sanctus ille Uzalensis antistes, quocum is arcta quadam necessitudine jam inde a Baptismo conjunctus erat, varias ei quaestiones de rebus maxime arduis, quemadmodum, quae restant, utriusque epistolae planum faciunt, proponere consueverat. Huic sanctus Doctor ejus momenti rebus studiisque tunc occupari se innuerat, a quibus nollet avocari. Nihilominus tamen ei circa praecipuas inquisitiones satisfecit, partim anno praesenti, partim superiore; missis interim aliis, ex quarum explanatione minus existere posset emolumenti: quippe cujus certa esset sententia, non pati se a laboribus magis necessariis, quique pluribus conducerent, abduci, ut difficultates, quae solos eruditos spectarent enucleret. Ubi autem quaestionem de visis prodigiosis quibusdam ab Evodio prolatis pertractat, cupere se profitetur, rationem aliquam ad manum habere, qua piorum ac sanctorum visa, ab imaginationibus plane eorum simillimis, quas persaepe vel error vel impietas in fraudem inducit, dignoscere valeret: additque citius fore, ut se de fallacibus visionibus narrantem tempus deficiat, quam ejusmodi illusionum exempla **(Epist. 159, n. 5)**. Et hinc intelligas fuisse id temporis et veras et falsas visiones, atque

Augustinum cautionem, ne temere omnes vel respueret, vel admitteret, summam adhibuisse **(Supra, lib. 5, cap. 8, n. 3)**.

7. Nobis non licuit ante hoc tempus librum de Perfectione justitiae hominis collocare, quem in Indiculo **(Cap. 4)** non temere post opus de Natura et Gratia ponit Possidius: quandoquidem Augustinus in memorata ad Evodium epistola **(Epist. 169)** illius non meminit. Verumtamen proximum post illam epistolam locum eidem tribuere, rationi satis congruum vel hoc uno videatur, quod Paulo et Eutropio episcopis scriptus sit, illis videlicet, qui Augustino libellum adversus aliquas haereses paulo ante obtulerant, quam Orosius in Africam appulsus de iisdem ad ipsum scriberet. Tum forte in episcoporum illorum manus venit chartula, e Sicilia per fratres seu quosdam Catholicos allata, quaeque in fronte sic praenotabatur: *Definitiones ut dicitur Coelestii.* Hanc illi statim dederunt clarissimo fidei assertori ac vindici, atque ut ei responderet, petierunt. Is inscriptionem quidem Coelestii non esse judicavit, sed breves istas definitiones vel potius ratiocinationes non abhorrere ab illius ingenio detexit, inspecto alio ejus opere, cujus auctorem eum esse constabat. Adjuncta definitionibus erant Scripturae testimonia, eoque totum id spectabat, ut humanae vires astruerentur, suadereturque posse hominem hic sine peccato esse **(De Perfect. justitiae, n. 1)**. Chartulam eo pacto refellit Augustinus, ut nondum illos reprehendere audeat, qui dicerent, fuisse vel esse in hac vita aliquos homines justos sine peccato **(Ibid., n. 44)**: quorum nihilominus opinionem, auctoritate Carthaginensis concilii anno quadringentesimo decimo octavo damnatam, postea sanctus Doctor ut perniciosum errorem carpit, et cavere jubet **(Contra Duas**

Epist. Pelag., lib. 4, n. 28). Interim vero in isto libro hoc docet atque huc incumbit, ut nostra omnis in ipsa, qua per fidem ambulamus, peregrinatione justitia intelligatur haec esse, ut ad illam perfectionem plenitudinemque justitiae, ubi in specie jam plena et perfecta charitas erit, nunc ipsius cursus rectitudine et perfectione tendamus **(De Perfect. justitiae., n. 18)**.

CAPUT IX. 1 *Pelagii haeresis in Palaestina impugnatur ab Hieronymo, eademque in Jerosolymitano conventu discutitur. 2 Pelagius ab Herote et Lazaro accusatus perducitur ad episcopale judicium habitum Diospoli, ubi haeresis Pelagii ipso absoluto Pelagio condemnatur. 3 Pelagianorum in Hieronymum et virginem Eustochium post illius synodi judicium violenter facta. 4 Post eamdem Diospolitanam synodum varias scriptiones vulgat Pelagius.*

1. Orosius in Palaestinam veniens, ab Hieronymo pro suo merito, et pro ea, quam ab Augustino habebat, commendatione exceptus est **(Apud August., Epist. 172, n. 1)**. Illuc Pelagius ante duos vel tres forte annos advenerat, ac primo necessitudinem aliquam cum Hieronymo, cum ei notus adhuc non esset, conjunxerat. Id sane his verbis, *ne veterem*

laedere videamur necessitudinem **(In Jerem. lib. 4, praefat.)**; significat sanctus Presbyter: qui posteaquam perniciosissimam, ut vocat, haeresim clam ab illo disseminari ac sensim pullulare intellexit, operam dare constituit, ut ea de Ecclesiis auferretur **(Apud. August., Epist. 172, n. 1)**. Scriptio ipsius in illam haeresim prima fuit, quae est ad Ctesiphontem epistola, in qua disputationem hac de re promittebat uberiorem. Tria deinde contra Pelagianos volumina forma dialogorum composuit, quibus manum jam inde ab extremo julio praesentis anni admoverat. Eodem, quo Hieronymus, Pelagiani erroris horrore perculsi Jerosolymitani quoque presbyteri, contra hostem antiquae fidei veniunt. Cum illis, ac illorum forte inductu, conventum Jerosolymis hoc ipso anno quadringentesimo decimo quinto, die quarto vel tertio kalendas augusti, habet Joannes episcopus. Eo vocatus Orosius Coelestium jam a concilio Carthaginensi damnatum fuisse declarat: Pelagii autem librum ab ipsius discipulis proditum refelli ab Augustino: cujus sancti Doctoris in Pelagianas aliquot quaestiones epistolam, missam nuper ad Siciliam, in eodem conventu legit. Introductus postea Pelagius, interrogatur ab omnibus, an ea quae ab Augustino essent refutata, docuisset. Quibus ille cum respondisset: *Et quis est mihi Augustinus?* hac responsione in episcopum, cujus ore Dominus universae Africae unitatis sanitatem exstincto Donatistarum schismate indulserat, injuriosa offensi sunt quotquot aderant, et Pelagium non e conventu solum, sed etiam ex Ecclesia expellendum conclamarunt. Tum vero Joannes, quo liberius injuriam Augustino illatam Pelagio ignosceret, eamdem in se recipere professus est. *Augustinus ego sum,* inquit. Cui ab Orosio, sive etiam ab aliis, statim repositum: *Si Augustini personam sumis, Augustini sequere*

sententiam. Pergit Orosius urgere Pelagium. Joannes autem post multam disceptationem, in qua Pelagio ipsi studio et opera adesse videtur, obstrepentibus plurimis ac dicentibus, non posse eumdem advocatum et judicem esse, pronuntiat fratres mittendos cum epistolis ad Innocentium papam, universis quod ille decerneret secuturis; ac sic utrique parti interim silentium imperatur (*Orosius, in Apologia*). In eo conventu mentem Pelagii Joannes sive errore sive fallacia interpretis adeo non est assecutus, ut aliquot post diebus ipsum Orosium blasphemiae arguerit: quam ille criminationem vulgata mox apologia ab se propulsare compulsus est.

2. Mensibus ab Jerosolymitano conventu, quem presbyteralem vocare licet, quinque nondum exactis, vocatur Pelagius ad aliud in Palaestina episcopale judicium **(De Gest. Pelagii, n. 53)**. Ejus accusatores fuere Galli duo, Heros Arelatensium et Lazarus Aquensium episcopi, qui perversitate disputationum ejus offensi, libellum Eulogio Caesareensi episcopo obtulerunt, erroribus, quos ex Pelagii Coelestiique libris exscripserant, refertum, cum capitulis eidem Coelestio objectis damnatisque in Carthaginensi concilio, cumque iis, quae ad Augustinum e Sicilia transmissa fuerant. Concilium hanc ob causam apud Diospolim, quae urbs in Scripturis Lydda appellatur **(Act. IX, 32, 35, 38)**, habitum est hoc eodem anno quadringentesimo decimo quinto, circiter diem decimum tertium kalendas januarias, cui episcopi numero quatuordecim, quos inter primo loco sedit Eulogius, adfuerunt. Heros autem et Lazarus propter gravem unius eorum aegritudinem, praesentes esse minime potuerunt **(De Gest. Pelagii, n. 1)**. Recitato eorum libello, Pelagius capitula sibi ab iis objecta partim agnovit; sed simul eo, quo volebant

adversarii, sensu negabat ab se dicta, verum alio plane, quique a vera fide nihil abhorreret: partim inficiatus est, illa tanquam meras ineptias explodens; imo etiam anathema dicens iis, a quibus propugnarentur **(Photius, Biblioth. cod. 54)**. Quod vero ad Coelestii doctrinam, quam a concilio Carthaginensi et ab Augustino damnatam asseverabant, eam ad se contendit neutiquam pertinere **(De Gest. Pelagii, nn. 57, 58)**; nihilominus tamen in eos, qui ipsam tenerent tenuerantve, anathema pronuntiavit **(Ibid., n. 47)**. *Objecta* ut loquitur Innocentius papa, *partim ille vitando suppressit; partim multa in se verba reterquendo tota obscuritate confudit; aliqua magis falsis argumentis, quam vera ratione, ut ad tempus poterat videri, purgavit, negando alia, alia falsa interpretatione vertendo* **(Apud Augustinum, Epist. 183, n. 3)**. Verum *praeter illa quae, quo modo potuit, ausus est qualicumque ratione defendere, objecta quaedam sunt, quae nisi remota omni tergiversatione anathematizasset, ipse anathematizatus exisset* **(Epist. 186, n. 32)**. Id quidem fusius legere est apud Augustinum, utpote qui et Antistitum et Pelagii verba ex autographorum, quae ad se missa fuerant, fide referat, adjectis etiam, ubi res postulare videbatur, observationibus ac refutationibus suis **(Ibid. et De Gest. Pelagii, nn. 23, 24, 65; De Pecc. origin., n. 12)**. Cum autem in concilio nemo esset, qui intentatas Pelagio accusationes defenderet, ac tergiversationes ejus atque mendacia detegeret, neque Graeci praesules ejusdem libros, latine videlicet editos, examinare per se valerent; id unum, quod sequerentur, supererat, nempe opiniones Pelagii ex ipsius verbis ac testimonio judicare: atque ita decepti, eum, ut homines erant, nullo ex altera parte urgente adversario, putantes catholicum, tanquam catholicum pronuntiarunt **(Cont. Julianum, lib. 1,**

n. 19). Sic de judicio Diospolitano Pelagius quidem quantum ad hominum conspectum attinet, velut absolutus, suo tamen palam damnato dogmate, egressus est **(Ibid., lib. 2, n. 34)**.

3. *Post hoc judicium,* uti narrat Augustinus, *ibi a nescio quo cuneo perditorum, qui valde in perversum perhibentur Pelagio suffragari, incredibili audacia perpetrata dicuntur* tanta mala, *ut Dei servi et ancillae ad curam sancti Hieronymi presbyteri pertinentes sceleratissima caede afficerentur, diaconus occideretur, aedificia monasteriorum incenderentur, vix ipsum* Hieronymum *ab hoc impetu atque incursu impiorum in Dei misericordia turris munitior tueretur: quorum scelerum fama usquequaque volitante animi graviter vulnerati sunt* **(De Gest. Pelagii, n. 66)**. De his quando certior factus fuit Innocentius papa, scripsit hanc in rem binas epistolas, unam ad Joannem Jerosolymitanum episcopum, alteram ad Hieronymum presbyterum.

4. Post eamdem Diospolitanam synodum editioni Gestorum mora dolose allata **(Ibid., n. 55)**, confestim epistola carnalis ventositatis et elationis, quae Pelagii ad amicum suum quemdam presbyterum scribentis esse dicebatur **(Ibid., n. 54)**, celeritate praecedens in manus hominum praevolavit; in qua sic res acta exponebatur, ut tacita divina gratia, sola ibi legeretur infelix et se ipsam decipiens, velut victrix, humana superbia. Praeterea Gestorum Palaestinorum tanquam breviarium Pelagius in chartula fecit, quae facile ac cito usquequaque discurrens, ei vice apologiae esset **(Ibid., n. 57)**: quam ob id forte Augustinus, cui eamdem ille sine litteris ipsi nominatim scriptis misit **(Ibid., n. 1)**, chartulam defensionis ejus vocat **(Ibid., n. 57)**, et conscriptam ab eo defensionem suam, qua se dicebat objectis respondisse Gallorum **(Epist.**

169, n. 7). Atqui in eadem chartula, breviationis obtentu, Gesta locis quibusdam adulterabat, aut obscurabat **(De Gest. Pelagii, nn. 57, 58)**. Opusculum denique, in quo de Gestis Palaestinae synodi gloriabatur **(De Pecc. origin., n. 15)**, sub idem tempus scripsit pro libero arbitrio **(Ibid., n. 14)**, quatuor in libros digestum; cujus operis sui in litteris Romam missis, scriptisque circiter ineuntem annum quadringentesimum decimum septimum ad Innocentium papam, commemorationem fecisse reperitur **(De Grat. Christi, n. 32)**. In his quatuor libris quaecumque pro gratia videbatur dicere, qua juvamur, ut declinemus a malo, bonumque faciamus, eo modo, eaque verborum ambiguitate dicebat, ut a suo dogmate non recederet omnino **(Ibid., n. 45)**.

CAPUT X. 1 *Litterae Hieronymi simulque aliae Herotis et Lazari per Orosium afferuntur in Africam. 2 Concilium Carthaginense, hujusque exemplo Milevitanum, Innocentio papae scribunt contra Pelagium. 3 Idem praestant quinque conjunctim episcopi Africani. 4 Africana decreta contra Pelagianos errores nota facit Augustinus Hilario Narbonensi. 5 De iisdem erroribus in Pelagio deprehensis ad Joannem Jerosolymitanum scribit. 6 Epistola ad Oceanum ab eo missa. 7 Doctrinam Ecclesiae in Scripturis*

penitius rimandi provincia datur Augustino a duobus conciliis.

1. Cum Orosius, quem Augustinus ad Hieronymum, ut ab eo quidnam de anima credendum sit, addisceret, anno superiore miserat, hoc anno quadringentesimo decimo sexto reverteretur in Occidentem; Hieronymus opportunitate usus, litteras abeunti tradidit, quibus apud Augustinum, quod ejus duobus libris, nimirum de anima, deque sententia Jacobi non responderit, temporis difficultatem excusavit (quod quidem in absolutionis Pelagii tempus cadere satis superque intelligebatur), testatus sibi decretum esse ipsum amare, suspicere, colere, mirari, ac ipsius dicta, quasi sua defendere; necnon jam se in dialogo contra Pelagianos edito, ipsius, ut dignum erat, recordatum fuisse **(Apud Augustinum, Epist. 172, n. 1)**. Hoc autem in haec verba sanctus Presbyter praestiterat: *Scripsit dudum vir sanctus et eloquens episcopus Augustinus ad Marcellinum, qui postea sub invidia tyrannidis Heraclianae ab haereticis innocens caesus est, duos libros de Infantibus baptizandis contra haeresim vestram,* etc. *Unde supersedendum huic labori censeo, ne dicatur mihi illud Horatii, In sylvam ne ligna feras* **(Satyrar. lib. 1, sat. 10, vers. 34)**. *Aut enim eadem diceremus ex superfluo; aut si nova voluerimus dicere, a clarissimo ingenio occupata sunt meliora* **(Cont. Pelagian., dial. 3)**. Praeterea Orosius litteras in Africam attulit ab Herote ac Lazaro, quibus Pelagius et Coelestius nefarii anathemandique erroris auctores arguebantur **(Epist. 175, n. 1)**: atque horum unus, id est Coelestius, etiam ad presbyterium in Asia pervenisse; alter autem, scilicet Pelagius, agere Jerosolymis dicebatur, ibique nonnullos decipere, quamvis longe plures qui ejus sensus

diligentius indagare potuerunt, ac praecipue Hieronymus, adversus eum pro gratia Christi confligerent **(Epist. 176, n. 4)**.

2. Has litteras Proconsularis Provinciae episcopis, qui consuetum statumque quotannis concilium tunc temporis Carthagine celebrabant, Orosius reddidit. Lectis in synodo litteris animadvertunt praesules, gravissimum ab detestandi erroris magistris esse fidei catholicae periculum. Quapropter judicii episcopalis, quo ante annos quinque Coelestius apud Carthaginem damnatus fuerat, acta recitari jubent. Et quamvis eo judicio tantum illud vulnus tunc excisum ab Ecclesia videretur; nihilominus tamen communi deliberatione censent, hujusmodi erroris auctores, nisi hunc apertissime anathemarint, ipsos anathemari oportere; ut si ipsorum non potuerit, saltem eorum qui ab eis decepti sunt vel decipi possunt, cognitaque in eos lata est sententia, sanitas procuretur. Hoc autem a se gestum curant Innocentio papae intimandum, ut suis ipsorum statutis etiam apostolicae Sedis adhibeatur auctoritas. Nam complures, qui eorum, ut aiunt, perhibentur esse vel fuisse discipuli, haec mala, quibus fundamenta christianae fidei conantur evertere, quacumque possunt, affirmare non cessant **(Epist. 175, nn. 1, 2)**. Qui eo tempore Sedem apostolicam non sine singulari Dei providentia obtinebat Innocentius, is tanta diligentia studebat rebus Ecclesiae, ut si quae pro illa tunc suggerenda erant, apud eum tacerent Africani praesules, hoc potius ex incuria veniret, quam ex timore ullo, ne vel ea negligeret ipse, vel moleste gravateque acciperet **(Epist. 176, n. 1)**. Quocirca provinciae Numidiae synodus in urbe Milevo congregata, eum per litteras exemplo Carthaginensis concilii rogat, dignetur magnis

periculis infirmorum membrorum Christi pastoralem curam adhibere; atque eos, ne haeresis novae ac nimium perniciosae, quae orationis a majoribus, simulque Baptismi a parvulis necessitatem aufert, laqueis implicentur, instanter et celeriter providere.

3. Christiana fides in discrimen tam apertum, tamque propinquum adducta visa est sanctis illis episcopis, ut ex his ipsis, qui de duobus provinciae Carthaginensis ac Numidiae conciliis litteras contra inimicos gratiae Christi **(Epist. 177)** miserant ad Innocentium papam, quinque conjunctim suo nomine, Aurelius videlicet, Alypius, Augustinus, Evodius, ac Possidius, familiares ad eumdem litteras, ubi de ipsa causa aliquanto studiosius ageretur, scripserint **(Epist. 186, n. 2)**. Ex hisce litteris intelligimus, epistolam ab Augustino ad Pelagium, qua ad defensionis ipsius seu purgationis in Diospolitana synodo chartulam respondebat, fuisse scriptam: hanc enim ad Innocentium dirigunt, petentes ut eam mittat ipse Pelagio, quem ipsius inductum auctoritate lubentius eam lecturum putant **(Epist. 177, n. 15)**. Ad omnia Innocentius episcopis Africanis rescripsit eo modo, quo fas erat atque oportebat apostolicae Sedis antistitem **(Epist. 186, n. 2)**.

4. Post missas a duobus supra laudatis conciliis epistolas ad Innocentium, ac prius forte quam eidem scripsissent quinque episcopi, contigit ut Palladius quidam mare trajecturus, ab Augustino commendatitias litteras ad Hilarium episcopum, forte Narbonensem, peteret **(Epist. 178, n. 1)**: hac occasione gaudens usus est Augustinus, ut huic antistiti ea nota faceret, quae recens in Africa decreta fuerant adversus haeresim Pelagianam. Hujus novae tunc haeresis praecipua capita

paucis ipsi verbis aperit: ut cura pastorali caveat homines, qui pestifera illa impietate contradicunt orationibus nostris **(Ibid., n. 3)**, dum asserunt hominem posse suis viribus ad tantam justitiam pervenire, ut neque hoc illi sit dicere necessarium, *Dimitte nobis debita nostra;* et illud, *Ne nos inferas in tentationem* **(Matth. VI, 12, 13)**, sic accipiunt, tanquam orandus sit Deus, ne quispiam irruens corporaliter nos humanus casus affligat, non quo nos ad superandas peccatorum tentationes adjuvet; quoniam eas vincere ita sit in nostra potestate, possibilitate naturae, ut hoc inaniter impetrandum orationibus arbitremur **(Sermonum Fragm., n. 3 primi fragm.)**.

5. Litteras ad Joannem Jerosolymorum episcopum, qui anno superiore conventum cum presbyteris aliquot in causa Pelagii habuit, dederat Augustinus, nec ab illo rescripta ulla sumpserat: id tamen sanctus Praesul haud in malam partem accipiens, iterato ad illum scripsit. Nam quia auditione acceperat, Pelagium multum diligi a Joanne, hunc monet eam illi exhibendam esse ab ipso dilectionem, ut ipse falli a Pelagio non existimetur. Haeresim ergo Pelagii retegit contentam libro per eum ad extollendas naturae vires composito, quem illi transmittit, una cum opusculo de Natura et Gratia a se contra istum librum elaborato: petitque vicissim, ut sibi mittat Gesta ecclesiastica Palaestinae synodi, quibus Pelagius perhibetur esse purgatus **(Epist. 179)**.

6. Hoc etiam anno, neque multo post Orosii reditum, Augustinus responsionem ad geminas ternasve epistolas Oceani dedit; quem celebrem amicum illum Hieronymi fuisse **(Apud Augustinum, Epist. 165, n. 3)**, quippe qui ejus non modo evolvendis scriptis operam daret, sed doctrinam ex

ore quoque loquentis exciperet **(Epist. 180, n. 2)**, haudquaquam ambigimus. In suis ille epistolis de origine animae primum agens, proponebat ex Hieronymi sententia, quomodo Deus adulterinis etiam conceptibus juste animas largiatur. Verum non hancce quaestionem, sed illam potius molestam esse respondet Augustinus, qua quaeritur: Si novae ex nihilo animae singulae singulis nascentibus fiunt, quomodo juste in damnationem dantur, quae sine Baptismo de corporibus exeunt? Neque probat sanctus Doctor, solvendae aliae de officioso utilique mendacio quaestioni, adhiberi ab Oceano exemplum Domini, de die et hora finiendi saeculi nec Filium scire dicentis. Nam existimat tropicam locutionem, qualis ista fuit, nullo modo recte dici posse mendacium. Petit denique, ut novum quemdam Hieronymi librum de resurrectione carnis mittere sibi non differat.

7. Baronius et eum secuti scriptores nonnulli, conciliis apud Carthaginem ac Milevum anno praesenti celebratis tribuunt id, quod Augustinus anno quadringentesimo vigesimo sexto tradidit **(Epist. 213, n. 5)**, Scripturarum scilicet meditandarum seu exponendarum curam sibi a fratribus et patribus suis coepiscopis in duobus conciliis Numidiae et Carthaginis ante paucos annos impositam fuisse **(Baronius, ad annum 416)**. Verumtamen jam inde ab exeunte anno quadringentesimo decimo tertio id sibi propositum testabatur, quidquid temporis a necessariis Ecclesiae suae officiis liberum habiturus esset, hoc totum ecclesiasticae doctrinae studiis, ut ad posteros quoque utile aliquid transmitteret **(Epist. 151, n. 13)**, impendere. Post susceptam a synodis hancce provinciam, sanctus Antistes, ut ei satisfaceret, dies quinque vacuos, puta per hebdomadas

singulas, a populo suo impetravit **(Epist. 213, n. 5)**. Hac de re confecto instrumento, acclamavit populus, et aliquantisper fidem servavit. At non multo post eorum, qui cum Episcopo tractare de suis rebus cuperent, improbitas pactum infregit, eumque ab otio suo violenter abduxit. Non permittebatur nec ante meridiem, neque post, interquiescere: sed ut alienis negotiis operam daret, ea ob quae vacare volebat, deserere atque abjicere cogebatur. Inter hujus otii fructus non postremo loco numerandae videntur expositiones in Joannem: quas quidem etsi forte aliquanto ante hoc tempus aggressus est Augustinus, non absolvit tamen, nisi post corporis Stephani martyris, quae anno quadringentesimo decimo quinto prope elapso contigit, revelationem jam ubique fere gentium cognitam et pervulgatam. Huc enim spectat illud in Tractatu centesimo vigesimo: *Quod certe,* ait, *modo in revelatione corporis beatissimi Stephani fere omnibus gentibus declaratur* **(In Joannis Evangelium tract. 120, n. 4)**.

CAPUT XI. 1 *Augustini impulsu historiam suam scribit Orosius. 2 Innocentius papa ad Africanos rescribens, Pelagium et Coelestium, damnata utriusque doctrina, anathemate mulctat. 3 De Gestis Palaestinae synodi librum in vulgus edit Augustinus. 4 Bonifacii comitis praeclarae dotes atque ad se uni Deo, rebus omnibus abdicatis, mancipandum propensus animus. 5 Liber ad ipsum de Correctione Donatistarum scriptus ab*

Augustino. 6 Liber ejusdem ad Dardanum de Praesentia Dei. 7 Epistolam ad Paulinum Augustinus suo et Alypii nomine scribit contra Pelagianos.

1. Anno post quadringentesimum vel sexto decimo juxta Marcellini chronicon, vel septimo decimo secundum nonnullos alios, Orosius Historiam suam elucubravit. Fieri enim potuit, ut eam anno illo priore inciperet, nec tamen ante posteriorem hunc absolveret. Eum certe constat illam non scripsisse, nisi postquam se contulisset Bethlehem, ibique Hieronymi conspectu potitus esset **(Orosius, Historiae libro 7, cap. 43)**. Innuere videtur, hanc a se in Africa fuisse scriptam **(Ibid., libro 5, cap. 2)**: quod quidem creditu haud admodum difficile sit; quippe cum Augustinum, qui ei operis hujus suscipiendi auctor fuit, in principio et in fine compellet. Enimvero cum Pagani neque futura meditantes, neque recolentes praeterita, ex Urbis expugnatione, necnon aliis Romani Imperii calamitatibus ansam arriperent blasphemandi, contendentes eas conferre in religionem christianam, exstincti idolorum cultus effectum esse hunc jactitantes: praeceptum sibi ab Augustino dicit, ut e scriptoribus omnibus funestissimos quosque ab hominum memoria eventus excerperet, bella, pestes, annonae caritates, terrarum concussiones, inundationes fluviorum, ignium subterraneorum eruptiones, vim grandinis extraordinariam, criminum etiam maxime insignia, et demum quotquot legere est in monumentis historiarum, tragica argumenta: dein ex his omnibus historicam seriem et unum quasi corpus eo

contexeret, ut hinc intelligeretur, pluresne a christianis temporibus hujusmodi clades evenissent **(Ibid., lib. 1, praefat.)**. Non poterat Augustinus id per se exsequi, districtus nimirum aliis occupationibus, et potissimum libris de Civitate Dei, quorum tunc undecimum in manibus habebat, lucubrandis operam navans **(Ibid.)**. Hanc itaque provinciam dedit Orosio, quem etiam per Julianum Carthaginensem, servum Dei, quia tum fortassis Carthagine morabatur Orosius, ad eam suscipiendam impulit. Paruit ille ultro ac lubens, ipso vel desiderio morem gerendi ei, quem ut patrem observabat, de successus periculo securus: quippe opus suum omnino permittebat sancto Doctori, ut si minus dignum quod in lucem ederetur illud judicaret, tenebris damnaret **(Ibid., lib. 7, cap. 43)**. Generalem igitur omnium gentium historiam aggressus, eam ab ipsa rerum creatione ad annum Christi quadringentesimum decimum septimum pertexuit: cupiditates et punitiones hominum peccatorum, conflictationes saeculi, et judicia Dei, quam brevissime et quam simplicissime potuit, explicans. Affirmat porro, ex investigatione sedula, praeteritos dies, non solum aeque ut hos graves, verum etiam tanto atrocius miseros, quanto longius a remedio verae religionis alienos, se comperisse **(Ibid., lib. 1, Praefat.)**

2. Sub anni hujus initium Innocentius papa epistolis concilii Carthaginensis, concilii Milevitani, et quinque episcoporum, anno superiore ad se missis, singulis singulas epistolas rescripsit; ipsorum in Pelagianos et doctrinam comprobans, et judicium sententiamque confirmans. *Pelagium Coelestiumque* (Apostolici in eos decreti pars haec praecipua est), *id est, inventores vocum novarum, ecclesiastica communione privari, apostolici vigoris auctoritate censemus*

donec resipiscant. Haec igitur, fratres charissimi, in supradictos maneat fixa sententia; absint atriis Domini, careant custodia pastorali, ne duarum ovium dira contagia serpant forsitan per vulgus incautum **(Apud August. Epist. 182, n. 6)**. Hoc ipso anno Augustinus Carthagine concionem habuit, die dominico, nono kalendas octobris, in qua palam profitetur, nunquam ferme ad populum verba facere se, quin gratiae divinae necessitatem, propter ingratos quosdam homines, a quibus ea parum agnoscebatur, at contra viribus naturae nimium tribuebatur, declararet **(Serm. 131, n. 6)**. Hortatur fideles, istis compatiantur; nec tamen, si quem ejusmodi deprehenderint, falsa quadam misericordia capti, occultum illum esse patiantur. Jubet illos redargui, ac si quidem in errore pertinaciter animum obfirment, ad se adduci. *Jam enim,* inquit, *de hac causa duo concilia missa sunt ad Sedem apostolicam: inde etiam rescripta venerunt. Causa finita est; utinam aliquando finiatur error!* **(Ibid. n., 10.)**

3. Ad eum finiendum pertinere in primis putavit, ut Pelaestinae synodi, ubi se Palagius purgatum fuisse jactitabat, judicium haberetur: animum siquidem induxerat, in eo Pelagium haeresim suam, ut a catholicis episcopis absolveretur, ejurasse, atque apud ipsos fidem omnino professum esse christianam. Acceptis igitur hoc tandem tempore synodi Gestis, rem ita se habere, non sine maxima animi voluptate comperit: atque ut haeretici fraudem retegeret, librum contra Gesta illa breviata, quae Pelagius in suae defensionis chartula vulgaverat, scribere quamprimum aggressus est **(De Gestis Pelagii, n. 2)**: ne quis forte esset, qui eo velut absoluto, ipsa quoque ejus dogmata putaret judices

approbasse. Itaque hoc in libro, *De Gestis Pelagii* inscripto, Augustinus singula errorum capita Pelagio apud synodum objecta, cum ejusdem ad illa responsis, diligentissime excutit. Tametsi vero ille dogmata ipsa damnans, quae inimica gratiae Christi adversus eum de Herotis et Lazari libello legebantur, catholicus a synodo pronuntiatus sit; ipsi tamen suspicionem haereseos adhuc haerere ostendit: ac demum sic eum synodi sententia esse absolutum, ut ipsa haeresis, propter quam ad episcopale judicium pertractus est, incunctanter damnata fuerit **(Retractationum lib. 2, cap. 47)**.

4. Tradit Augustinus, se quo tempore de Gestis Pelagii scripsit, eodem ipso composuisse librum de Correctione Donatistarum **(Ibid., cap. 48)**. Bonifacius, cui liber inscribitur; inter maximos imperii Romani viros numerabatur: et scriptum reliquit Procopius, illum atque Aetium tum ob fortitudinem reique militaris peritiam, tum ob animi magnitudinem caeterasque virtutes, haud immerito Romanorum ultimos posse appellari **(Procopius, Historiae Vandal. 1, 195)**. Quanto apud omnes erat in honore propter humanam magnitudinem, tanta eum veneratione propter insignem pietatem colebant sanctissimi quique ejusdem aetatis episcopi. Verum is tantum decus ad extremum usque non retinuit: cum enim a Deo mentem et cogitationem avertisset, in tot tamque atroces calamitates immersus fuit, ut ad fulciendam temporaneam fluxamque fortunam suam, coactus sit Ecclesiae atque Imperio immane vulnus infligere, cui sanando nec ipse, nec omnes Romanae vires, per totos centum annos, pares fuerunt. Eum in mediis bellorum et armorum curis vehementi ardore divinarum rerum cognitionem quaerere mirabatur Augustinus **(Epist. 185, n.**

1): neque poterat ejus commendationi quidquam ad illud addere, quod monitis ad vitae rationem probe instituendam ei, prout expetierat, datis subjecit, epistolam suam magis ei speculum esse, ubi qualis sit videat, quam ubi discat qualem eum esse oporteat **(Epist. 189, n. 8)**. In primis ipsum ad pudicitiae conjugalis curam abhortabatur **(Ibid., n. 7)**: verum Bonifacius ultra illa consilia progredi peroptabat; et quamvis conjugatus, filiam saltem unam, quam comiti Sebastiano uxorem dederat, sustulisset **(Victor Vitensis, De Persecutione Vandal., lib. 1, n. 6)**; nihilominus tamen a vanitate saeculi abhorrebat, nihilque habebat optatius, quam renuntiato mundanis rebus divortio monachum vivere ac uni Deo mancipari **(Epist. 220, n. 3)**. Re quidem ipsa mortua conjuge, cum non multo post Tubinis in Numidia Augustinum atque Alypium solos offendisset, suum utrique consilium patefecit: sibi propositum, abdicatis omnibus publicis et bellicis rebus, in beata quiete reliquam vitam agere, ut jam nonnisi contra daemones in solitudinis silentio cum sanctis aliquot Christi militibus decertaret **(Ibid., n. 12)**. Ab eo consilio illum sancti viri dehortati sunt; ejus operam in hoc honoris gradu utilem admodum Ecclesiae futuram commonentes: arma sua tantum eo converteret, ut illi pacem, repressis Barbarorum incursionibus, firmam pararet: nihil praeter necessaria sibi suisque inter homines expeteret **(Ibid., nn. 3, 12)**: terrenas opes neque oblatas respueret, neque ambiret negatas, imo nec ablatas quidem, ne in istam necessitudinem perduceretur, *ubi,* ait Augustinus, *cum amantur bona, perpetrantur mala* **(Ibid., n. 5)**. Denique, ut inter arma corporalia spiritualibus armis tutius fortiusque muniretur, quam severissime continentiam servaret. Ad eum igitur modum, et in hominum commercio manere, et coelibem

vitam nihilominus colere decrevit Bonifacius **(Ibid., n. 4)**. Quod quo tempore factum sit, ignoratur. Augustinus atque Alypius id consilii non alia mente Bonifacio dabant, quam quia ejus saluti ita convenire arbitrabantur: at qui non fallatur, praeter Deum, reperias neminem: Deus autem judicio humanis cogitationibus inscrutabili, duos e sanctissimis viris in re tanta passus est caecutire; atque adeo innocenter Bonifacio ruinam ac perniciem accersentes, Vandalis in Africam irrumpendi causam praebere.

5. Verum ut redeamus ad librum, cujus occasione, quis esset Bonifacius, exponendum fuit, hoc in libro disputatur omnino de Donatistis, qui forte haud infrequenter molestos se Bonifacio exhibebant. Itaque cum nobilis ille vir cognoscere Donatistarum sectam cuperet, scripsit ad Augustinum, quid illos inter atque Arianos discriminis esset, inquirens **(Epist. 185, n. 1)**. Ei Augustinus totam hujusce schismatis rationem aperuit, fundamenta subruit, paralogismos, quibus illud firmare nitebantur, rejecit: ac potissimum legum in illos ab Honorio propositarum aequitatem, utilitatem, necessitatemque prosecutus est **(Retractationum lib. 2, cap. 48)**. Sub epistolae finem his illum verbis alloquitur: *Hos tibi ipsi,* inquit, *tanquam fideli filio, mater Ecclesia, ubi potueris, et quomodo potueris, sive ipse loquendo et respondendo, sive ad doctores Ecclesiae perducendo, in adjutorio Domini corrigendos sanandosque commendat* **(Epist. 185, n. 51)**. Ab eodem petit acta Collationis in compendium abs se redacta perlegat; haec apud Optatum episcopum forte invenienda **(Ibid., n. 6)**. Quem quidem episcopum haud absurde quis putaverit Vesceritanum esse, in provincia Sitifensi **(Collat. Carthag. 1, cap. 120)**: quandoquidem

Augustinus ait, hunc ipsum librum, siquidem apud Optatum non sit, nullo negotio de Ecclesia Sitifensi sumi posse. Ex quibus satis intelligas, Bonifacium tunc in eo tractu versatum fuisse. Id operis etsi inter libros suos referat Augustinus, habemus nunc inter ipsius epistolas.

6. Liber de Praesentia Dei, qui pro epistola quoque numeratur, per anni hujus aestatem compositus est **(Epist. 187, n. 1)**, atque ob eam rem proxime post libros de Gestis Pelagii et de Correctione Donatistarum ab Augustino recensitus **(Retract. lib. 2, cap. 49)**. Egregium istud opus referendum est acceptum Dardano, viro hujus saeculi dignitate perquam illustri **(Epist. 187, n. 1)**: qui religioso quodam amore impulsus, duas illas quaestiones, grandi intentione et aviditate discendi, explicari sibi postulavit: alteram, quomodo Christus nunc in coelo sit, qui latroni in cruce dixerit, eum secum illo die futurum in paradiso; num forte quia Christus ubique existit, an quia paradisus in coelo situs est; alteram, utrum infantes, etiam in utero existentes, non Deum noverint, siquidem Joannes in utero exsultavit ad praesentiam matris Domini **(Ibid., n. 3)**. Ad priorem quaestionem Augustinus accurate studioseque respondens, disputat quo pacto rebus in omnibus, ac praecipue in templo suo, hoc est in homine fideli, dicendum sit inesse naturam divinam; qua de causa tractatum illum inscribit, *De Praesentia Dei* **(Retract. lib. 2, cap. 49)**. Ad posteriorem ubi ventum est, animum in Pelagianam haeresim, non tamen expresse nominatam, potissimum intendens, disputationem de parvulorum regeneratione copiosam, eamque valde necessariam instituit. Ibi usum rationis et voluntatis infantibus tribuere quam absurdum sit ostendit. In illis tamen baptizatis,

quamvis id nesciant, Spiritum sanctum habitare, idque quomodo recte intelligatur, statim explicat **(Epist. 187, n. 25)**.

7. Ad Paulinum episcopum Nolanum post Innocentii papae obitum scribens suo et Alypii simul nomine **(Epist. 186)**, apertius istam haeresim, longeque vehementius oppugnat: cujus auctorem Pelagium eum esse nuntiat, qui, ut forte distingueretur a Pelagio Tarenti, Brito cognominabatur, et quem ut servum Dei, perinde atque ipsi, dilexit Paulinus. Mittit eidem Paulino Africanorum duorum consiliorum et quinque episcoporum epistolas hac de causa scriptas ad Innocentium papam, Innocentiique ad illas responsa: adjunctis haud dubie Gestis Palaestini judicii, *de quo,* ut ait, damnatus *Pelagius exisset, nisi objecta sibi contra gratiam Dei dicta, quae obscurare non potuit, ipse damnasset* **(Ibid., n. 31)**. Eumdem nihilominus, in libris post illud judicium ab ipso editis, haudquaquam de adjutorio divinae gratiae recte sentire, hinc perspicuum esse affirmat, quod aliquando ita paribus momentis potestatem voluntatis aequa lance perpendit, ut aliquantum etiam ad non peccandum valere definiat: aliquando autem quotidiano gratiae Dei muniri nos confitetur auxilio, quamvis habeamus ad non peccandum forte ac firmum liberum arbitrium; ut videatur auxilium gratiae tanquam ex abundanti putare concedi, scilicet ut quod homines facere per liberum jubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam. Praeterea auditione acceperat Augustinus, esse in civitate Nolana quosdam pro errore, quo dicebant infantes non baptizatos habere vitam aeternam, tanta obstinatione nitentes, ut ab Pelagio ipso, quam ab hac sententia, potius discederent. Alios memorat alio circa parvulorum Baptismum errore teneri, quo nimirum infantes,

qui non baptizati pereunt, reos propriorum constituunt peccatorum, liberi arbitrii usu ab ipsis commissorum: ut qui bona malave cogitare non possunt, putentur per liberum arbitrium vel poenam mereri posse vel gratiam. Nec perfugium istud, quantumvis ineptum, silentio praeterit: *Quod enim potuerunt,* inquit, *magna et acuta ingenia cogitare, aut inopiae est tacendo vitare, aut arrogantiae contemnendo praeterire* **(Ibid., n. 13)**. Quaedam in hac epistola post annos fere duodecim improbare coeperunt ii, qui Pelagianae haereseos reliquias fovere potius, quam doctrinam catholicam de praedestinatione ac de perseverantiae dono profiteri, animum induxerant **(De Dono persev., n. 55)**. Augustinus ante finem ejusdem epistolae profert duodecim errores, quos in Palaestina synodo vel invitus damnavit Pelagius, ac totidem subjicit opposites illius sententias, quas Ecclesia catholica semper tenuit. Libellum ex hac parte epistolae factum reperire est in Codice Canonum Ecclesiae Romanae **(Cod. Can. Rom., can. 18)**: nec a veritate longe abhorret, sicuti visum est erudito viro **(Quesnel., in Leon., tomo 2, diss. 13, cap. 21)**, huncce libellum, quo distinctius proponuntur ea, quae Coelestio seu Pelagio ejusque discipulis erant profitenda, missum fuisse ad Zosimum papam ab episcopis Carthaginensis concilii hoc anno celebrati; quibus nimirum videbatur, id minime sufficere, quod se generaliter apostolicae Sedis consentire doctrinae profiterentur **(Contra Duas Epist. Pelag., lib. 2, n. 5)**.

CAPUT XII. 1 *Romam venit Coelestius: hunc Zosimus mitissime tractat, proque illo scribit ad episcopos Africanos. 2 Pelagii ad Innocentium epistola redditur Zosimo, qui hujus quoque ambiguis verbis deluditur, atque ejus gratia in Africam scribit. 3 Zosimo Carthaginense concilium ducentorum quatuordecim episcoporum respondet, ac Innocentii sententiam in memoratos haereticos dictam tuetur. 4 Zosimus ad Africanos rescribit, nihil se post acceptas ipsorum litteras immutasse. Plenarium concilium Africae canones octo vel novem edit contra Pelagianos. 5 Ab eodem concilio sancita quaedam de rebus spectantibus ad Donatistas. 6 Pelagiani cum a Zosimo papa, tum ab Honorio imperatore damnati. 7 Eorum damnationem subscriptionibus suis firmant omnes episcopi, praeter octodecim, qui provocant ad plenariam synodum. 8 Pelagiani non sine multo Augustini labore ab Ecclesia victi sunt. 9 Is libros ad Pinianum duos contra Pelagium scribit.*

1. Pelagium et Coelestium non diu latuit lata in ipsos tum ab Africana Ecclesia, tum ab apostolica Sede sententia: neque sibi illi defuere, quin sine cunctatione purgare se conarentur.

Coelestius quidem Romam se conferens, Zosimum Innocentii sucessorem adit, de facto contra se in Africa judicio queritur, contenditque se falso venisse apostolicae Sedi in suspicionem erroris, et libellum fidei suae offert ea arte concinnatum, ut rejici a Zosimo nequaquam possit; maxime cum se instrui velle profiteatur, dicatque ibi disertis verbis: *Si forte, ut hominibus, quispiam ignorantiae error obrepsit, vestra sententia corrigatur* **(De Pecc. origin., n. 26)**. Non hoc tamen contentus Zosimus, explorat hominis animum variis interrogationibus, ac se purgare molientem ad consentiendum Innocentii litteris **(Cont. Duas Epist. Pelag. l. 2, n. 5)**, crebra interlocutione constringit; ita ut omnia, de quibus postulatus est, damnare se respondeat secundum ejusdem beatae memoriae papae sententiam **(Ibid., n. 6)**, et omnia quae Sedes apostolica damnaret, se damnaturum esse promittat **(De Pecc. origin., n. 8)**. Hujusmodi Coelestii responsis inductus est Zosimus, ut eum, non quidem a vinculis excommunicationis statim absolveret, sed duntaxat quam mitissime tractaret. Nam interposito duorum mensium tempore, donec rescriberetur ex Africa, resipiscendi ei locum sub quadam medicinali sententiae lenitate concessit. Quinimo de rebus cum ipso gestis epistolam erga eum benevolentiae plenam dedit ad Aurelium caeterosque Africanos episcopos, quorum de ejus causa judicium ut nimis properatum culpare videtur: accusatores porro illius durius habet, mulctatque excommunicatione. Annum Christi quadringentesimum decimum septimum refert epistola: diem vero minime adjectum habet **(Append. tomi 10, part. 2, Zosimi epist. ad episc. Afric., de causa Coelestii)**.

2. Pelagius autem in Palaestina tunc temporis agens, se quoque molitus est per litteras ad Innocentium, quem defunctum esse nesciebat, scriptas purgare **(De Gratia Christi, n. 32)**. Litterae successori illius Zosimo redditae sunt, una cum libello fidei, quem simul mittebat, desinente in haec verba: *Haec est fides, papa beatissime, quam in Ecclesia catholica didicimus, quamque semper tenuimus et tenemus. In qua si minus perite aut parum caute aliquid forte positum est, emendari cupimus a te, qui Petri et fidem et sedem tenes* **(Append. tomi 10, part. 2, Libell. fidei Pelagii, etc., n. 14)**, etc. Deceptus etiam ab isto Zosimus, sicut pro Coelestio fecerat, pro Pelagio quoque epistolam alteram ad Africanos praesules hoc eodem anno, die undecimo kalendas octobris, misit, in qua in Herotem et Lazarum acerbioribus multo quam in superiori epistola verbis invehitur: idque pollicetur sibi, fore ut ipsi quoque Africani praesules inde cum ipso pariter persuasi, Pelagium et Coelestium pro catholicis habeant, quod ambo isti damnanda damnarent, et sequenda sequerentur, nec ii post mortem et interitum revixissent inventique essent, puta ad fidem redeundo, sed omnino mortui non essent nec periissent, de quibus videlicet falsa vulgata sunt **(Part. 1, Hypomnesticon contra Pelag., lib. 5, cc. 9-10)**.

3. Quod autem Zosimo Pelagius imposuerit, nihil profecto mirum. Hic enim tam callide verba sua composuerat, tantaque industria aequivocationis caliginem offuderat veritati, ut cum ejus scripta in Africam a Zosimo fuissent transmissa, vix ipsemet Augustinus, quin ea catholica judicaret, deque Pelagii reditu ad rectam fidem laetaretur, sibi temperaverit **(De Peccato originali, n. 20)**. Sed virus, quod in prolixioribus ejus libris animadverterat, effecit ut ista quoque ipsi suspecta

essent: quae cum inspexisset attentius, eorum denique ambiguitatem ac vitium deprehendit. Quod ad Coelestium, rescripserunt Africani praesules non sufficere, ait Augustinus, quod se generaliter Innocentii episcopi litteris consentire fatebatur; sed aperte eum debere anathematizare quae in suo libello prava posuerat **(Contra Duas Epistolas Pelag., c. 3)**. Ex eorum epistola ad Zosimum in concilio ducentorum quatuordecim episcoporum scripta hoc decretum profert Prosper: *Constituimus in Pelagium atque Coelestium per venerabilem episcopum Innocentium de beatissimi apostoli Petri Sede prolatam manere sententiam, donec apertissima confessione fateantur, gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, non solum ad cognoscendam, verum etiam ad faciendam justitiam, nos per actus singulos adjuvari; ita ut sine illa nihil verae sanctaeque pietatis habere, cogitare, dicere, agere valeamus* **(Prosper, Contra Collatorem, n. 15)**.

4. Anno subsequente Zosimus Africanis episcopis respondit per litteras duodecimo kalendas aprilis datas **(Append. tomi 10, part. 2, Zosimi epist. ad Afr. episc., de causa Coelest.)**, quibus eos certiores fecit, nihil se post acceptas ipsorum litteras immutasse, sed in eodem statu cuncta, quemadmodum rogatus ab ipsis fuerat, reliquisse. Neque per eum stetit, quominus in Coelestii causam, ex illorum voluntate consilioque, diligentius inquireretur. Verum cum ejus praesentia posceretur, ut certis ac dilucidis responsionibus vel astutia hominis, vel correctio dilucesceret, et nulli ambigua remaneret; se subtraxit ille et negavit examini **(Contra Duas Epistolas Pelag., lib. 2, n. 5)**. Neque etiam Pelagius, tametsi visus est ad tempus aliquid dicere, quod fidei catholicae

conveniret, Romanam Sedem usque in finem fallere praevaluit **(De Peccato originali, n. 24)**. Post rescripta quippe Africani concilii, non ea tantum pestifera ejus dogmata, quae in Africam pervenerant, sed alia quoque ipsius in urbe Roma, ubi diutissime vixerat, atque in his fuerat prius sermonibus contentionibusque versatus, cura fidelium fratrum prolata patuerunt; quae tandem papa Zosimus ab universis Catholicis exsecranda censuit. Posteriores illae Zosimi litterae pervenerunt in Africam tertio kalendas maias. Tunc temporis praesules Carthaginem conveniebant ad concilium, quod hac in urbe ipsis kalendis maiis habitum notatur, atque ab Augustino dicitur plenarium totius Africae **(Epist. 215, n. 2)**. Inde profecti sunt octo illi sive novem contra Pelagianam haeresim canones, qui Milevitanae synodo fuerant falso adscripti **(Vide Praefat. in tomum 10)**.

5. Materiam huic tam frequenti concilio non soli praebuere Pelagiani: siquidem canones quoque in eo plures conditi reperiuntur de rebus, quae ad Donatistas pertinebant. Generalis synodus idibus juniis anni quadringentesimi septimi coacta Carthagine, ecclesias ac populos, qui Donatistarum secessionem ante legem Honorii anno quadringentesimo quinto latam reliquissent, statuerat fore episcopi illius, a quo fuissent conversi; alios vero secuturos antistitem urbis ejus, cui, dum schismaticis partibus adhaerebant, subditi erant **(Codice Canonum Afric., cann. 98, 99)**. Ex ea constitutione lites inter episcopos de finibus dioeceseon suarum ortae, concilium praesentis anni, ut in ea nonnihil immutaret, impulere **(Ibid., cann. 117, 118)**. Praeterea quantumcumque studium exstinguendi Donatistarum discidii prae se tulissent Afri antistites, erant tamen inter hos nonnulli,

qui de convertendis iis, quos plebi suae admixtos esse cognoscebant, parum admodum gerebant sollicitudinis. In istos animadvertit concilium, et quosdam hac in re officii sui negligentes excommunicationis poena plecti jubet **(Ibid., can. 113)**. Restabant, quemadmodum conjicere est, negotia non pauca, quae moram longiusculam, ut constituerentur, desiderabant: igitur ne diutius tot praesules Carthagine retinerentur, electi sunt ex unaquaque provincia terni, qui cum Aurelio, quidquid esset reliqui, componerent. E Numidia cum Alypio et Restituto delectus fuit Augustinus. Hic itaque quoad in Mauritaniam proficisceretur, ubi decimo quarto et duodecimo kalendas octobris agebat, remansit Carthagine: qua in urbe illum occupatissimum varia detinuerunt negotia **(De Gestis cum Emerito, n. 1)**.

6. Nondum Carthagine discesserat Augustinus, cum allatis ad Africam nuntiis comperit, Pelagianos tum Imperatoris lege, tum apostolicae Sedis auctoritate damnatos esse. Lex ab Honorio hanc in rem pridie kalendas maias anni quadringentesimi decimi octavi data est, qua impiae commentationis et dogmatis exsecrandi auctores Pelagium ac Coelestium ex Urbe, si forte in ea versarentur, expelli: ac si qui de caetero quibuscumque locis reperti fuerint hujusce sacrilegii sectatores, ipsos rite convictos, in exsilium ejici jubet **(Append. tomi 10, part. 2, Sacr. rescript. contra Pelag. et Coelest.)**. Imperatores in ista constituenda lege judicium ab Aurelio atque ab Augustino factum se secutos fuisse diserte profitentur litteris ad utrumque seorsum datis, anno quadringentesimo decimo nono, die quinto iduum juniarum **(Apud Augustinum, Epist. 201, n. 1)**: de judicio sane loquuntur Africani concilii contra Pelagianos superiore

anno celebrati, cui videlicet, non secus atque praesentis anni concilio, *dux Aurelius,* uti canit Prosper, *ingeniumque Augustinus erat* **(Carmine de Ingratis, parte 1, cap. 3)**. Horum antistitum existimatio et auctoritas vim habuit procul dubio non minorem ad inducendum Zosimum, ut in eosdem haereticos sententiam damnationis tum demum proferret. Hac ille haeresis novae auctores, vel certe acerrimos notissimosque suasores, Pelagium et Coelestium, nisi correcti etiam egerint poenitentiam, toto christiano orbe damnavit **(Apud Augustinum, Epist. 190, n. 22, et De Peccato originali, n. 25)**. Litteras hac de causa misit quasdam specialiter ad Africanos, alias autem universaliter ad omnes episcopos; atque istis litteris suis, quas conscripsit per orbem catholicum perferendas papa Zosimus, exsecranda Pelagii et Coelestii dogmata attexuit **(De Peccato originali, n. 24)**. Romanos clericos episcopi sui sententiam toto animo amplexos esse, vel ipsi testes sunt Pelagiani; quando eos arguunt, non erubuisse praevaricationis crimen admittere **(Contra Duas Epistolas Pelag., lib. 2, n. 5)**. Certe Sixtum Ecclesiae Romanae presbyterum, eumdem illum, quem favere inimicis christianae gratiae **(Epist. 194, n. 1)**, atque illorum magni momenti patronum esse ante fama jactarat, priorem, id est, vel ante omnes, vel ante promulgatam damnationis sententiam, anathema eis in populo frequentissimo pronuntiasse, eadem fama non tacuit **(Epist. 191, n. 1)**. Augustinus qui, sicuti diximus, Carthagine a concilio kalendarum maii remanserat, prius nuntio illo exhilaratus est sibi longe jucundissimo, quam inde recederet. Neque id Vir sanctus ex communi fama tantum, sed etiam ex propriis Sixti ad Aurelium litteris per Leonem acolytum allatis didicit. Ibi de Pelagiano perniciosissimo dogmate, vel contra

de gratia Dei quid sentiret, exponebat Sixtus, et id quidem paucis: unde episcopi praesentes ejus epistolam describere festinabant, tanta erat eorum laetitia; et illam cunctis ostendere gestiebant.

7. Pelagianae haeresis damnationem subscriptionibus suis firmarunt episcopi omnes catholici; qua de re conquesti Pelagiani dictitabant: *Simplicibus episcopis, sine congregatione synodi, in locis suis sedentibus extorta subscriptio est* **(Contra Deus Epist. Pelag., lib. 4, n. 34)**. Qui subscriptiones suas recusarunt, numerantur octodecim **(Ibid., lib. 1, n. 3)**; quorum antesignanus haud dubie fuit Julianus episcopus Eclanensis, hanc ob causam a Zosimo damnatus **(Contra Julianum, lib. 1, n. 13)**. Hic una cum suis sese ab Ecclesia catholica segregavit **(Serm. 181, n. 3)**, testatus sibi suisque decretum esse, non communicare cum Manichaeis **(Contra Duas Epistolas Pelagianorum, lib. 1, nn. 4, 42)**. Audientiam postulant **(Ibid., n. 42)**, datoque ad Zosimum libello provocant Pelagiani episcopi ad plenariam synodum **(Append. tomi 10, part. 2, Libell. fidei S. J. C.)**. Quin et ipsum Imperatorem petunt, causae suae judices dari jubeat **(Contra Duas Epistolas Pelagianorum, lib. 1, n. 42)**. *Verum absit a christianis potestatibus terrenae reipublicae,* inquit Augustinus, *ut de antiqua catholica fide dubitent; et ob hoc oppugnatoribus ejus, locum et tempus examinis praebeant. Istorum nempe superbia hanc etiam gloriam captare intelligitur, ut propter illos Orientis et Occidentis synodus congregetur. Orbem quippe catholicum, quoniam Domino eis resistente pervertere nequeunt, saltem commovere conantur: cum potius vigilantia et diligentia*

pastorali, post factum de illis competens sufficiensque judicium, ubicumque isti lupi apparuerint, conterendi sint, sive ut sanentur atque mutentur, sive ut ab aliorum salute atque integritate vitentur **(Ibid., lib. 4, n. 34)**. Hoc petendi concilii generalis obtentu Ecclesiis Orientis, ut eas in suas partes allicerent, quomodo molesti intervenerint, docet epistola ab octodecim episcopis Pelagianis, e quorum numero Julianus, Thessalonicam ad Rufum urbis antistitem missa **(Ibid., lib. 1, n. 3)**, qua illius sive aliorum Orientalium praesulum societatem adversus impiam Manichaeorum haeresim efflagitant **(Ibid., lib. 2, n. 1)**. In eo quippe sita erat omnis illorum vis ac industria, ut orthodoxis haeresim exsecrandam impingerent, quo sic proprios obtegerent errores, ac naturae, legis, liberique arbitrii commendatione, gratiam condemnarent **(Ibid., lib. 4, n. 26)**. Istam epistolam, quam Augustinus tribus posterioribus ad Bonifacium libris refellit, ipse memorat agnoscitque Julianus **(Operis imperfecti lib. 2, cap. 178)**.

8. Victoriae de Pelagianis reportatae gloriam Augustino praecipue debitam, cujus inter alios omnes, qui ad eos de Ecclesia pellendos operam contulerunt, industria major, majus opus fuerit, Prosper haud injuria praedicat **(Carmine de Ingratis, parte 1, cap. 3)**. Caeterum non maximis tantummodo laboribus, sed gravissimis quoque molestiis ea sancto Doctori victoria stetit: quod Hieronymus perspicue docet in litteris ad illum circiter hoc tempus datis. Ibi quas vel Romae passa fuerit veritas difficultates indicat, cum dicit: *Contra flantes ventos ardore fidei perstitisti*. Malum etiam quod a Pelagii Coelestiique fautoribus imminebat insuperabili gratiae vindici, atque ab ipso fortiter contemptum

significat, cum subdit: *Maluisti, quantum in te fuit, solus liberari de Sodomis, quam cum pereuntibus commorari. Scit quid dicam prudentia tua.* His demum adjicit verba illa magnifica et praeclara: *Macte virtute, in orbe celebraris. Catholici te conditorem antiquae rursum fidei venerantur atque suspiciunt, et quod signum majoris gloriae est, omnes haeretici detestantur: et me pari persequuntur odio; ut quos gladiis nequeunt, voto interficiant* **(Apud Augustinum, Epist. 195)**. Eidem aliis post scriptis litteris de jugulata per ipsum Coelestiana haeresi gratulatur **(Ibid., Epist. 202, n. 1)**.

9. Posteaquam Pelagiana haeresis cum suis auctoribus a Zosimo papa, necnon ab imperatore Honorio damnata est, scripsit Augustinus in ejusdem haeresis auctores libros duos, ad Pinianum, Albinam ejus socrum conjugemque Melaniam **(Retract. lib. 2, cap. 50; De Peccato originali, n. 18)**. Hi videlicet suaserant Pelagio, quicum forte in Palaestina per id temporis versabantur, ut quaecumque adversus eum dicerentur, scripto damnaret: quibus ille responderat ea calliditate, quae cuivis, dum non plane perspectus esset ejus animus, facile persuaderet, ipsum nihil tenere nisi sanum, nisi catholicum **(Vide Praefat. in tomum 10, cap. 20)**. Enimvero quisquis gratiam Dei, qua Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, negaret omni momento omnique actui necessariam, huic ille anathema dicebat **(De Gratia Christi, n. 2)**. Agnoscebat unum idemque Baptisma esse, ac iisdem verbis in infantibus quibus etiam in majoribus celebrandum **(Ibid., n. 35)**: cumque adhuc interrogaretur ulterius, infantes in peccatorum remissionem Baptismum percipere fatebatur: doctrinam de parvulorum Baptismo suam de libello, quem Romam miserat, ipsis recitans **(De Peccato**

originali, n. 1). Se itaque, cujus innocentia etiam fuisset in Palaestino judicio probata, dicebat eadem cum Coelestio sententia non debuisse teneri **(Ibid., n. 9)**. Non parva ipsos id quod Pelagius professus erat, laetitia affecit: attamen de ejus verbis Augustinum consulendum adhuc esse duxerunt **(Ibid., n. 5)**. Quamobrem scriptis communi nomine litteris, quid ipsi de hoc sermone videretur, sciscitati sunt. Litterarum perlator sanctum Antistitem Carthagine reperit, ab eoque ibi occupationibus licet densioribus impedito, responsum tulit: nec breve quidem **(De Gratia Christi, n. 1)**. Nam cum sanctos illos ea, quae ad aedificationem vel confirmationem fidei conscribuntur, inexpleto semper desiderio legere compertum haberet **(De Peccato originali, n. 48)**, non dubitavit integra duo volumina, unum de Gratia Christi, alterum de Peccato originali, ad ipsos dirigere: quibus in libris quaenam sit Pelagii vera mens circa hoc utrumque caput, ex iis ipsis operibus ejus docet, quorum ille se purgandi causa in epistola ad Innocentium locos producebat.

CAPUT XIII. 1 *Augustinus Caesaream ob Ecclesiae negotia proficiscitur. 2 In eam urbem disputatum cum eo venit Emeritus, quo praesente ac obmutescente concionatur Augustinus. 3 Altera die Emerito intra ecclesiam constituto et perseverante in silentio suo, id commode ad causae suae utilitatem vertit sanctus Episcopus. 4 Hic pravam consuetudinem*

civium Caesareensium habito ad plebem sermone abolet. 5 Ad Optatum rescribit super quaestione de animae origine. 6 Idem respondet Mercatori. 7 Coelestino quoque ac Sixto. 8 Adversus Aptum de cavendo Judaismo scribit ad Asellicum.

1. Sanctus Praesul magna illa negotia, quibus Carthagine fuerat occupatus, non, quo se reficeret a labore deseruit, sed ut susceptis novis laboribus studium in Ecclesiam suum probaret. Enimvero ex ea civitate decedens, iter Caesaream Mauritaniae aggressus est: qua in urbe decimo quarto et duodecimo kalendas octobres hujus ipsius anni versabatur **(De Gestis cum Emerito, n. 1)**. Porro eadem urbs Algerium, ut existimant, hodie dicitur, centum viginti circiter leucis dissita ab Hippone-Regio: unde cum per hanc iter ad illam esset, hac transisse eum non dubitamus: verumtamen haudquaquam eum ibi diu commoratum fuisse, ex epistola ad Mercatorem conjicere est **(Epist. 193, n. 1)**. Hoc autem itineris ut ipse cum aliis aliquot episcopis susciperet, Zosimi papae litteris inductus est **(Epist. 190, n. 1)**, nimirum ad conficienda gravia quaedam Ecclesiae negotia, quae cujusmodi fuerint, nisi quod ad Donatistas ea nihil pertinuisse certum est **(Possidius, in Vita Augustini, n. 16)**, ignoramus. Eum certe omnem illam peragrasse regionem videntur ista significare: *Per quas totas terras cum intentionem nostram huc atque illuc, quae ingerebantur sensibus, diversa raptarent* **(Epist. 193, n. 1)**. Caeterum Caesareae quid gestum

fuerit, ignotum est. Convenerunt eodem inter caeteros Deuterius, ejus ipsius sedis antistes, et, quod insolens in Africa, metropolitanus dictus, Alypius Tagastensis, Possidius Calamensis, Rusticus Cartenitanus, Palladius Tigabitanus; aliorum nomina non recensentur **(De Gestis cum Emerito, n. 1)**. Adfuerunt etiam ejusdem provinciae episcopi **(Retract. l. 1, c. 51)**.

2. Donatistis Caesareae urbis praeerat Emeritus, nobis jam memoratus non semel, idemque clarus potissimum ob ea, quae pro factionis suae causa egerat in Carthaginensi collatione. Illa finita Caesaream repetierat, ubi pertinax in schismate, etiam multa, quibus relatam ab Ecclesia victoriam elevaret, confinxerat jactitaratque **(De Gestis cum Emerito, n. 3)**. Ad eum quamdam scriptionem, quae temporis injuria periit, direxerat Augustinus; illam sane perquam utilem, quippe in quam sanctus Doctor, quidquid ad exstinguendum discidium valebat, brevi atque expedita ratione coegerat. Elucubravit illud operis circiter annum quadringentesimum decimum sextum: quandoquidem ipsum inter ea, quae ad Hieronymum anno quadringentesimo decimo quinto misit, et librum de Gestis Pelagii ponit **(Retract. l. 2, c. 46)**. Verum hoc pacis opus cum filium pacis Emeritum non invenisset, ad auctorem suum illa reversa est. Nihilominus tamen praesulem suum imitati non sunt Caesareenses Donatistae; utpote qui ad catholicam communionem ferme omnes sese retulerint, licet non eadem omnes sinceritate. Erant siquidem adhuc complures, qui de veritate ambigerent; imo et nonnulli ex utroque sexu animo semper ac voluntate schismati adhaerescebant **(De Gestis cum Emerito, nn. 1, 2)**: ut autem et hi caecitate libera rentur, et confirmarentur illi, Deus id,

quod narraturi sumus, permisit. Ab urbe, cum isthuc adventavit Augustinus, Emeritus aberat, quem tunc temporis, ne caperetur, delituisse, obscurum non est. Verum, ut comperit ibi praesentem esse Hipponensem episcopum, eo sponte sua decimo quarto kalendas octobris illius videndi causa accessit. Nuntiatum est ex improviso Augustino eum adesse; ad eum videndum sanctus Antistes continuo convolavit. Ipsum in platea stantem offendens, post primas honoris urbanitatisque significationes locum illum utrique neque commodum neque decentem esse commonuit: quocirca eum rogavit in ecclesiam secum una venire ne gravaretur. Annuit ille haud invitus. Unde Augustinus spes incessit communionem catholicam eum bono libentique animo jamjam amplexurum. Imo et hoc ab ipso jam praestitum fuisse, rumor vulgavit **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 15)**. Eo pacto futurum erat, ut Deuterius Emerito, qui suis civibus charus erat, cedere episcopatu, sicuti Catholici facturos se Donatistis ante Collationem spoponderant, cogi posset: qua tamen retardata non fuisset reconciliatio; quandoquidem ad id paratissimus erat Deuterius; affirmatque Augustinus, olim sibi notum esse animum hujusce praesulis, qui non esset commissurus unquam, ut Ecclesiae utilitati privatum honorem anteponeret **(Serm. ad Caesareensis Eccles. plebem, n. 1)**. Verum ei hoc suae virtutis specimen dare per Emeritum non licuit. Hic una cum Augustino se contulit in ecclesiam, quo maxima multitudo utriusque communionis confluxit **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 15, et Possid., in Vita Augustini, c. 14)**. Vix eodem ingressus est, ac primo sermone compellatus, ut ambiguis hisce vocibus respondet: *Non possum nolle quod vultis, sed possum velle quod volo* **(Serm. ad Caesareensis Ecclesiae plebem, n. 1)**. Caeterum nec in sui, nec in factionis

defensionem quidquam addere valuit; sed in recusanda communione perseveravit. Venerat isthuc non alia haud dubie de causa, quam ut schismatis sui patronum ageret: verum antequam meditata posset effari, haec ab Augustino per antecessionem adeo funditus eversa intellexit, ut, quid contradiceret, non inveniret **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 15)**. Ubi videre hoc trahi diutius, eumque intra ipsos ecclesiae catholicae parietes in discidio et haeresi persistere contumacem, Augustinus ad populum adstantem verba facere aggressus est. *Multa dixi de pace,* inquit, *multa de charitate, multa de sanctae Ecclesiae catholicae, quam Deus promisit et praestitit, unitate. In quo meo sermone et vos alloquebar, et illum exhortabar; et quantum in me poterant viscera charitatis, omnes in periculo animae suae constitutos in illo meo sermone parturiebam, et parere Domino cupiebam* **(De Gestis cum Emerito, n. 1)**. In tota orationis serie pius Praesul nunquam non ostendit sperare se, fore ut Emeritum ab errore divina clementia revocet. At quantumcumque studium atque industriam adhibuerit illius charitas, hic post auditam eam concionem in pertinacia mentem obfirmavit: de quo tamen nec tunc quidem desperavit Augustinus. Concessum etiam est spatium, per quod in urbe ei securo esse liceret **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 15)**.

3. Duobus post diebus, id est, feria sexta in duodecimum kalendas octobris anni a quadringentesimo decimi octavi incidente, episcopi, presbyteri, diaconi, clerus universus ac plebs frequentissima in majorem basilicam Caesareensem convenit. Deuterius omnium primus et tanquam consessus praeses nominatur. Aderat etiam Emeritus: notarii, a quibus omnia scriberentur, atque in tabulas referrentur, adhibiti.

Ratus est Augustinus prudenter ea utendum occasione, sin minus ad Emeriti salutem procurandam, saltem in gratiam eorum, quibus clariore quadam circa discidium expositione opus erat **(De Gestis cum Emerito, n. 1)**. Quoniam igitur cum ipse Emeritus, tum alii factionis ejusdem, Marcellini auctoritate sese in collatione Carthaginensi oppressos, nec ea omnia, quae pro sua causa dicenda habebant, expromere permissos querebantur **(Possidius, in Vita Augustini, c. 14)**; Augustinus enarratis numerosissimae illi concioni, quae feria quarta gesta fuerant, Emeritum rogavit, quidquid potissimum secum facere judicaret, in medium proferret: ad respondendum paratum esse se, disputationem illam utriusque partis nemini praejudicio futuram, populo tamen praesenti non sine fructu abituram: nihil esse quod ille timeat, fore autem ipsi rem plenam gloriae, sive coram civibus suis vincat, sive victrici cedat veritati. Retulit Emeritus, victor an victus abiisset, veritati an potentiae concessisset, ex actis Carthaginensis collationis haud difficulter intelligi. Hic Augustino sciscitanti, si nihil dicere statuisset, quid ergo venisset; reposuit, eo se animo venisse, ut hoc ipsi quod requirebat diceret. Urgente adhuc sancto Viro, quae illum causa adduxisset, et responsum notario exspectante: *Fac,* id est, *scribe,* inquit Emeritus **(De Gestis cum Emerito, nn. 2, 3, et Possidius, in Vita Augustini, c. 14)**; post quod verbum veluti obmutescens, ultra respondere quidquam nec voluit, nec potuit. Augustinus, cum denuo moram illi dedisset ad loquendum, et demum intelligeret ipsum in silentio pertinacem esse, incoepti ad plebem sermonis cursum continuavit. Disseruit de Carthaginensi collatione, cujus acta ut quotannis per Quadragesimam legi curaret, Deuterium obsecravit. Voluit ab Alypio recitari epistolam eam, qua

Catholici antistites pacis et unitatis intuitu dignitatum suarum spontaneam abdicationem Donatistis obtulerant: cui recitationi observationes et exempla charitatis christianaeque humilitatis perquam egregia ipsemet inseruit **(De Gestis cum Emerito, n. 4)**. Denique totum schismaticarum partium fundamentum evertit narrata Maximianistarum historia, in qua haud leviter immoratus, vocem ab Emerito nullam, non secus ac mutum esset allocutus, expressit **(Retract. lib. 2, cap. 51)**. Illum cognati ac cives sui, ut cum sancto praesule colloquium iniret, obtestati sunt instantius, polliciti, modo Catholicos superaret, nihil in se morae futurum, quin vel fortunarum, vel etiam vitae periculo, sese ac ejus referrent communionem: at illius animo major diffidentia insederat, quam ut ipsum quidquam hiscere aut mutire sineret **(Possidius, in Vita Augustini, c. 14)**. *Sed hoc quantum ad ipsius exitium atque supplicium,* ait Augustinus, *tantum ad aliorum confirmationem salutemque profecit. Si enim viderent Emeritum nobis communicantem, suspicarentur hominem formidantem: cum autem viderunt et in parte Donati permanentem, et tamen adversus Catholicam reticentem, magis illis apparuit contra suos silendo clamare. An vero cum voce atque ore sano et libero staret, non erat pro vestra causa contra nos testis idoneus Emeritus ille, ille Emeritus, inquam, et inimicus et mutus?* **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 15.)** Dimittitur tandem Emeritus nulla affectus injuria, ut veritatis victoriam lenitas Ecclesia sane digna coronaret: ipse autem in posterum delituit **(Ibid., n. 41)**. Augustinus tabellas sive acta eorum, quae hac in re duodecimo kalendas octobris disputata fuerant, citat **(Retract. lib. 2, cap. 51)**: atque ut planum omnibus faciat, rationum penuria obmutuisse Emeritum, provocat

Gaudentium episcopum Thamugadensem, virum primariae apud Donatistas auctoritatis, ad respondendum **(Contra Gaudentium, lib. 1, n. 15)**.

4. Facere non possumus, quin hic referamus fructum longe maximum in Caesareenses ex illo itinere Augustini profectum. Rem ipsismet Viri sancti verbis narrabimus. *Denique,* inquit ille, *cum apud Caesaream Mauritaniae populo dissuaderem pugnam civilem, vel potius plus quam civilem, quam Catervam vocabant; neque enim cives tantummodo, verum etiam propinqui, fratres, postremo parentes ac filii lapidibus inter se in duas partes divisi, per aliquot dies continuos, certo tempore anni solemniter dimicabant; et quisque ut quemque poterat occidebat: egi quidem granditer, quantum valui, ut tam crudele atque inveteratum malum de cordibus et moribus eorum evellerem, pelleremque dicendo; non tamen egisse aliquid me putavi, cum eos audirem acclamantes, sed cum flentes viderem. Acclamationibus quippe se doceri et delectari, flecti autem lacrymis indicabant. Quas ubi adspexi, immanem illam consuetudinem a patribus et avis longeque a majoribus traditam, quae pectora eorum hostiliter obsidebat, vel potius possidebat, devictam, antequam reipsa id ostenderent, credidi. Moxque sermone finito, ad agendas Deo gratias corda atque ora converti. Et ecce jam ferme octo vel amplius anni sunt, propitio Christo, ex quo illic nihil tale tentatum est* **(De Doctrina christiana, lib. 4, n. 53)**.

5. In eadem illa peregrinatione Caesareensi, aut non multo postquam inde discessisset, epistolam de Animae origine scripsit ad Optatum episcopum **(Epist. 190)**. Is angebatur circa animae originem, utrum ea per propagationem ex anima

a Deo creata atque Adamo indita descenderet, anve singulis hominibus singulas de novo Deus crearet, nosse cupiens. Attamen in ultimam hanc opinionem, uti videtur, concesserat; deque eodem argumento quoddam ediderat opusculum, necnon litteras ad amicos quosdam suos familiarissimos destinatas: quae cum perlatae essent Caesaream, ipsi Augustino illic adhuc versanti traditae sunt a famulo Dei, cui nomen Renato; qui sanctum doctorem tantopere ad respondendum instigavit, ut hoc recusare, quamvis rebus aliis tunc occupatus, nequaquam posset. Videtur quoque in epistola sua optasse ipsemet Optatus de sancti Doctoris sententia super ea re certior fieri. Augustinum praeterea ad id induxit Muressis quidam Optati necessarius, qui tunc Caesaream veniens, se quoque super eodem argumento litteras ab Optato accepisse dicebat; rogabatque Augustinum, ut quid ea de re sentiret, vel voce vel scripto sibi aperiret, quo illud posset Optato significare. Dedit itaque litteras ad ipsum Optatum sanctus Doctor, Caesarea, quod satis declarant illae voces, *cum in eodem oppido remoraremur,* jam profectus. De proposita autem difficultate illi rescripsit, non habere se quod certo statuat, propter argumenta, quae in utramque partem faciebant: id tantummodo cavendum esse, ne quis hacce quaestione abutens, de peccato originali, quod constans et catholicum dogma erat, vellet ambigere; atque ita Pelagii Coelestiique novam haeresim imprudens admitteret, quam recenti memoria damnarant concilia et Romani antistites Innocentius ac Zosimus; quorum epistolas, saltem postremi hujus, ne forte ad Optatum necdum pervenissent, simul mittebat. Non contentus fuit procul dubio hac responsione idem Optatus; illi siquidem Augustinus praeterea duas epistolas, quae temporum injuria intercidere, super eodem

argumento misit. Laudat Fulgentius eruditionem atque ingenii vim eam, qua cum in hisce tribus epistolis, tum in aliis quibusdam suis operibus quaestionem illam sanctus Doctor excusserat: sed ejusdem in primis modestiam praedicat, utpote quae eum deterruit, ne de re peraeque gravi et abstrusa quidquam decerneret. *Cujus quaestionis,* ait, *profunditatem sibi imperscrutabilem cernens, nullam voluit hujus rei definitam proferre sententiam, incongruum prorsus existimans aliquid affirmare sine dubitatione velle, quod alter posset contraria responsione convellere* **(Fulgentius, de Praedestinatione et Gratia, lib. 5, cap. 18)**. Pertractatis ergo latius contrariis sententiis, tum ea quam sibi Hieronymus, ab quolibet errore, Origenis, Manichaei, Priscilliani, Tertullianive abhorrens, elegit, scilicet singulas singulis nascentibus animas a Deo creari **(Apud Augustinum, Epist. 165, n. 1, et Contra Rufinum, lib. 2)**: tum alia qua propagari animas et non quotidie fieri a Deo ita creditur, ut ab erroribus haereticorum quorumvis super animae natura recedatur; non ausus est ipse Augustinus alteram ex illis partem vel repudiare unquam, vel astruere **(Epist. 66, nn. 8, 28, et Epist. 190, n. 21)**. Quapropter cum ingenio sancti Doctoris nihil eo magis consentit, nedum ejus doctrinae quidquam derogat, quod in fine epistolae Coelestini legimus: *Profundiores vero difficilioresque partes incurrentium quaestionum, quas latius pertractarunt qui haereticis restiterunt, sicut non audemus contemnere, ita non necesse habemus astruere* **(Append. tomi 10, part. 2, epist. Coelestini Papae, pro Prosp., et Hilar., etc., n. 15)**. Hujus prudentissimi papae vestigiis insistens Africanorum episcoporum exsulum synodus, cum regulas catholicae fidei de gratia similiter traderet, non absimiliter adjunxit hoc monitum: *Quaestionem vero*

animarum aut tacitam debemus relinquere, aut sine contentione tractare **(Ibid., epist. synod. episc. Afric. exulum, n. 16)**. Quo sane modo sese gerebat Augustinus, si quando cum Pelagianis decertans incurreret in quaestiones nondum divinae revelationis ope liquido explicatas. Neque alia de causa etiam illam sine contentione non semel tractavit, an scilicet vivi reperti adveniente Domino in saeculi fine ex hac mortalitate ad immortalitatem sine media morte transituri sint **(Epist. 193, n. 9 seqq., et de Civit. Dei, lib. 20, cap. 20)**.

6. Augustinus Hipponem reversus calamum, quo Mercatori rescriberet, arripuit. Nam hujus apud Carthaginem, prius quam Caesaream proficisceretur, litteras acceperat, quibus respondere nondum ipsi gravioribus negotiis occupatissimo ac interdum perlatoris occasione carenti licuerat. Propterea Mercator, quem ejus scripta vehementi ac praefervido ingenio fuisse indicant, secundis ad eum datis litteris, quod nihil accepisset responsi, perinde querebatur, quasi neglectus despectusque esset ab Augustino: cui aliud simul opusculum adversus novos haereticos, Pelagianos scilicet, ab ipso considerandum probandumque mittebat. His perlectis, sanctus Doctor animi commotionem, quam ibi Mercator prae se ferebat, non modo non accepit in malam partem, sed et maxime gratam habuit; atque ejusdem querimonias sinceritatis charitatisve indicia esse credidit, non iracundiae vel simultatis. Itaque rescribendi per Albinum Ecclesiae Romanae acolythum occasionem nactus, dilatum responsum, prout bonitate sua atque humilitate dignum erat, illi excusavit; ac dubiis quibusdam sibi ab eo propositis circa id quod mortem peccati effectum ac poenam esse negabant Pelagiani, satisfecit. Enimvero objiciebant illi, neque Enochum, neque

Eliam obiisse; necnon asseverare Paulum eos, qui Christo veniente superstites erunt, non morituros, sed ei vivos obviam raptum iri in aera: unde colligebant ipsi, cum omnes homines mortem non subeant, aut eos sine peccato natos, quod Catholici de solo Christo posse affirmari contendebant; aut poenam peccati mortem non esse. Objectionem hanc Augustinus explodit; eo quod nimirum, ut maxime certum esset a moriendi necessitate quosdam fore immunes, haud tamen difficulter concipi possit, id singulari aliquo Dei privilegio concessum iri, quo, si voluerit, quosdam huic poenae eximere potest, non secus ac multis aliis non eximit. Epistolam suam terminat professione illa humilitati ejus tam familiari, malle se ex aliis quaestionum abstrusarum solutionem discere, quam ex semet eam illis tradere. *Plus amo,* ait, *discere, quam docere. Ut ergo discamus, invitare nos debet suavitas veritatis; ut autem doceamus, cogere necessitas charitatis* **(Epist. 193, n. 13)**.

7. Albinus ille acolythus superioris epistolae perlator, alias quoque duas detulit, unam **(Epist. 192, n. 1)** ad Coelestinum Ecclesiae Romanae tunc temporis diaconum, ac postea praesulem; quam epistolam Augustinus ejus litteris Hipponem, cum longe abesset, allatis reddidit, ut ei mutuam benevolentiam testaretur: alteram autem **(Epist. 191)** ad ejusdem Ecclesiae presbyterum, eumque deinde Coelestini in episcopatu successorem Sixtum, scriptam, qua ei, ut jam a nobis observatum, ob susceptam gratiae defensionem contra Pelagianos, quibus ipsum favere fama erat, plurimum gratulatus est. Hac epistola prolixiorem aliam se missurum esse pollicebatur: quam reipsa paulo post ad eum perferendam dedit Firmo presbytero **(Epist. 194, n. 1)**. Hanc

sanctus Doctor posterioribus gratiae inimicis aliquando velut ob oculos ponens: *Inspiciant,* ait, *quam dedi ad Sixtum Romanae Ecclesiae presbyterum, quando adversus Pelagianos acerrima conflictatione certavimus* **(De Dono perseverantiae, n. 55)**. Illic et solita effugia intercludit Pelagianis, et eorum contra gratiam objecta dissolvit: petitque postremo Sixtum, ut si quae alia noverit eos adversus catholicam fidem excogitare, necnon quaecumque adversus eosdem pro fide ipse disseruerit, nota faciat sibi **(Epist. 194, n. 47)**.

8. Si qua res id temporis locum praeberet Pelagianae haeresis perniciem commonstrandi, Augustinus ea opportunitate solerter utebatur et perlibenter. Aptus quidam, idem ille forsitan episcopus e parte Donati Tusurritanus **(Collat. Carthag., cap. 120)**, qui aemulum suum in Collatione agnovit Asselicum, Judaeum se ac Israelitam vocitari volebat; necnon Judaizare Christianos, id est, abstinere ab escis Lege prohibitis, ac caeteros Judaicos ritus observare docebat **(Epist. 196, n. 16)**. Asellicus itaque, sive Asselicus, ille, nisi fallimur, Tusurritanus antistes catholicus, qui Collationi cum Apto Tusurritano episcopo Donatista adfuit, litteras de cavendi Judaismi disceptatione ad Donatianum Bizacenae provinciae anno quadringentesimo decimo octavo primatem misit: quas iste ad Augustinum perferendas curavit, ut eis responderet, vehementer obsecrans **(Ibid., n. 1)**. Morem gessit Augustinus, ac demonstravit Christianos vere Judaeos et Israelitas, Abrahami quoque ac Sarae filios non carne, sed spiritu esse: nec tamen eis, nisi perraro haec usurpanda vocabula, nec ea quotidiano usu frequentanda; ne videlicet recepta olim consuetudo loquendi perturbetur, et cum Judaeis

carnali generatione de Abrahae stirpe venientibus confundantur Christiani **(Ibid., n. 9-16)**: a quibus illa quidem opera Legis, quae sunt in veteribus sacramentis, nunc revelato Testamento novo, nequaquam observanda esse. At illa quae in Lege ita praecepta sunt, ut valeant ad informandos mores fidelium, sic accipienda et observanda docet, ut quidquid in eis quisque proficit, non sibi, sed gratiae tribuat **(Ibid., n. 1-8)**. Nam ii, *qui cum profiteantur se esse Christianos, ipsi gratiae Christi sic adversantur, ut se humanis viribus divina existiment implere mandata; non quidem nomine,* inquit sanctus Doctor, *sed errore Judaizant. Hoc genus hominum,* ait, *capita sibi invenerat Pelagium et Coelestium, impietatis hujus assertores acerrimos: qui recenti judicio Dei, per diligentes et fideles servos ejus etiam catholica communione privati sunt, et propter cor impoenitens, adhuc in sua damnatione persistunt* **(Ibid., n. 15)**.

CAPUT XIV. 1 *Anno quadringentesimo decimo nono Honorius mandatum Aurelio, necnon Augustino mittit, quo episcopi quilibet subscriptiones contra Pelagianam haeresim suas dare teneantur. 2 Prodigia Jerosolymae alibique nuper visa narrat Augustinus in concione apud Carthaginem. 3 Hieronymus Augustini amore incensus, praesertim ob jugulatam ipsius ope Coelestianam haeresim. 4*

Augustinus ad Hesychium Salonensem de fine saeculi scribit. 5 Edit librum de Nuptiis et Concupiscentia primum. 6 Quaestiones et Locutiones in Heptateuchum. 7 Vincentius Victor libris de Origine animae redarguitur ab Augustino, et ad revocanda perperam ab se dicta compellitur. 8 Pollentio libri de Conjugiis adulterinis duo scribuntur. 9 Refellitur adversarius Legis et Prophetarum.

1. Agitari superiore anno coepit Apiarii causa, presbyteri nimirum illius Siccensis, qui per Urbanum episcopum suum excommunicatus, deque suo dejectus gradu, ad apostolicam Sedem, cum tamen id ei per Africanae Ecclesiae consuetudines aut leges minime liceret **(Codice Canonum Afric., can. 125)**, appellavit. Ea res disceptationem inter Romanum antistitem et episcopos Africanos longam peperit ac permolestam, quae ante mortuum superiori exeunte anno Zosimum finiri non potuit. Zosimi successor Bonifacius Africanorum agendi rationem, et ad se datas ab ipsis litteras, quantumvis graves essent ac fortes, haudquaquam in deteriorem partem accepit: id siquidem nullatenus prohibuit, quominus cum Hipponensi episcopo, qui celebratorum in Africa de Apiarii negotio conciliorum pars magna fuit, necessitudinem habuerit singularem. Hic sanctae memoriae papa laudatur a Prospero, quod contra inimicos gratiae Dei non solum auctoritate sua apostolica, sed etiam Imperatorum, quorum pietas studio illius opitulabatur, edictis

egerit **(Prosper, Contra Collatorem, n. 57)**. Ipsius curae fortassis illud adscribendum edictum, quod Aurelio, die quinto idus junias, anno quadringentesimo decimo nono, inscriptum est **(Apud August., Epist. 201)**. Honorius ibi significat, edictum superioris anni adversus Pelagium atque Coelestium a se recenti sanctione renovatum esse, simulque constitutum, ut quisquis eos, quocumque ditionis suae loco constiterint, sciens non proderet, aut expelleret, ipsemet in exsilium pelleretur. Episcopos autem qui minime obniterentur iisdem haereticis, aut cum eis tacite consentirent, ab Aurelio admoneri jubet officii sui. Vult adigi omnes universim antistites ad subscribendam Pelagii damnationem, ita ut recusantes dignitate sua exuantur, atque in perpetuum expulsi civitatibus suis, communione priventur. Datum est edictum haud absimile ab Imperatore ad Augustinum, qui videlicet suis meritis auctoritatem et existimationem eam sibi comparaverat, ut honore primariae sedi Africanae proprio dignus haberetur.

2. Carthaginensi concilio praesentis anni cum adfuisset Augustinus, ab illa forsitan urbe priusquam abiret, sermonem in basilica Restituta illum habuit, in quo prodigiorum, quae Jerosolymae anno, uti docent Chronologi, quadringentesimo decimo nono visa sunt, tanquam admodum recentium meminit. Ibidem etiam narrat, Sitifensem civitatem gravissimo terrae motu concussam fuisse **(Serm. 19, n. 6)**. Titulus dictum esse die Munerum prodit; ex quo intelligit Sirmundus, exhibitum isto die fuisse gladiatorium certamen: sed minus a vero abhorret, notari vel statum solummodo diem, quo illud olim exhibebatur, vel aliud muneris genus, quod loco gladiatorii certaminis exhiberi coeptum fuerit ab anno

quadringentesimo tertio, aut quadringentesimo quarto, quo gladiatores abolevit Honorius **(Prudentius, adversus Symmachum, lib. 2, et Theodoretus, Hist. ecclesiast. lib. 5, cap. 25)**.

3. Qui Alexandriam a supra memorato Carthaginensi concilio missus est Innocentius presbyter, ut veros ac germanos canones synodi Nicaenae ab Cyrillo reciperet, idem ille, quantum conjectura assequi licet, epistolam illuc ab Augustino contra Pelagianos scriptam detulit. In ea sanctus Doctor Pelagium ab Hieronymo in dialogis Scripturarum oppressum molibus, ut Julianus tradit, praedicabat **(Operis imperfecti lib. 4, cap. 88)**. Verum periit haec epistola, non secus ac alia quam tunc eidem Innocentio dederunt Augustinus et Alypius perferendam ad Hieronymum, sciscitantes librisne Pelagiani cujusdam, qui se Aniani diaconi Celedensis nomine ferebat, adversus ipsum editis respondisset. Nam per eumdem Innocentium rescripsit illis Hieronymus, per dolorem ab obitu beatae Eustochii acceptum, id aggredi necdum sibi integrum fuisse; sperare tamen, fore ut non magno negotio illud praestaret; ac ipsos nihilominus gratum sibi facturos, si hoc laboris in se vellent recipere. Eisdem Albinae, Piniani, Melaniae ac Paulae junioris nomine salutem dicit **(Apud August., Epist. 202, n. 2)**. Hieronymus anno sequenti migravit ad superos. Hac itaque sanctus Presbyter epistola sua, ut Baronio visum est, ultima, ultimam sui in sanctos illos episcopos amoris declarationem contineri voluit in haec verba: *Mihi enim omnis occasio gratissima est, per quam scribo vestrae Reverentiae; testem invocans Deum, quod si posset fieri, assumptis alis columbae, vestris amplexibus implicarer; semper quidem pro merito virtutum*

vestrarum, sed nunc maxime, quia cooperatoribus et auctoribus vobis haeresis Coelestiana jugulata est **(Ibid., n. 1)**.

4. Augustinus ad Hesychium Salonae, quae Dalmatiae metropolis est, antistitem, litteras circiter hunc annum dedit. Nam quo tempore ei scripsit, eo jam a Christi nativitate anni ferme quadringenti et viginti, ab illius autem resurrectione vel ascensione plus minus trecenti nonaginta numerabantur **(Epist. 199, n. 20)**. Superstitem etiam Hieronymum adhuc fuisse obscurum non est **(Epist. 197, nn. 1, 5, et Epist. 198, nn. 1, 7)**. Contigerant eo tempore quaedam prodigia **(Epist. 198, n. 5; Philastrius, 12, 8; Idacius, ad annum 418; Marcellinus et Prosper)**; hinc porro Hesychio nata occasio videtur ad Augustinum per unum e suis presbyteris, cui nomen Cornuto, scribendi, ut disceret ex eo, numquid novissimi adventus Domini tempus imminere non putaret: idque satis intelligitur, ipsum Hesychium idem illud tempus ex septuaginta Danielis hebdomadibus, quas secundo adventui Christi accommodabat, eruere voluisse: qua de re Augustinum sententiam rogabat. Huic sapientissimus Praesul per eumdem presbyterum respondit, a ratione alienum videri, eam rem quaerere, quam ipse Christus tectam esse voluisset; neque aliud quidquam certius de hoc affirmari posse, nisi quod evangelica lex nondum per orbem universum esset promulgata. De septuaginta autem hebdomadis non dubitare se, quin eas de primo adventu interpretari oporteret. Cum vero ab Hesychio, ut easdem illi exponeret, esset rogatus, ad eum, quod Hieronymus in Danielem super eodem loco commentatus fuerat, misit, petens ut quid ipsi de hoc videretur, sibi rescriberet. Epistola hoc pulcherrimo fine

clauditur: *Mallem quidem eorum, quae a me inquisisti, habere scientiam, quam ignorantiam; sed quia id nondum potui, magis eligo cautam ignorantiam confiteri, quam falsam scientiam profiteri* **(Epist. 197, n. 5)**. Exstat Hesychiana responsio **(Apud August., Epist. 198)**, eaque ferme in hoc versatur, ut neque diem, neque annum judicii notum habere nos posse, nequaquam eat inficias; contendat vero ejusdem tempus quodam modo sub nostram cadere cognitionem, imo etiam nos ad illud explorandum teneri adstrictos. Tum addit ex prodigiis, quae apparuerant, aliisque calamitatibus ac bellis, quae illis temporibus continuo saeviebant, haudquaquam temere concludi, illud jam non esse remotissimum: populos autem, qui fidem hactenus amplexi non fuerant, ad eam intra spatium non ita magnum adduci posse. Quod ad septuaginta hebdomadas, Hieronymum ait nihil definire, utpote in hoc dubium ac fluctuantem. Ad extremum iis, qui easdem primo adventui adaptarent, difficultatem unam opponit, quam diluant. Hisce litteris Augustinus epistola altera respondet **(Epist. 199)**: ac primum omnium desiderium adventus Dominici ab inquisitione temporis, quo ille fiet, distinguit; alterum ad Christianorum officium pertinere docens, alterum Evangelio adversari; quandoquidem nemo sibi arrogare debet cognitionem eam, quam Apostolis suis negatam Christus voluit. Dein fatetur quidem a Christo nato horam novissimam, hoc est, extremum tempus agi; at vero quamdiu idem producendum sit, ignorari; perinde errari ab eis posse, qui Christum brevi, atque ab eis qui tarde venturum crederent; eosque tutissime facere, atque ab Evangelio recedere propius, qui a pronuntiando super ea re abstinerent: affirmare autem Christum propediem adfuturum, siquidem nonnisi post longum intervallum esset venturus,

periculosum esse; calamitates et bella nihil distare ab eis, quae sub Gallieno atque aliis temporibus visa fuerant: signis item, quae vulgabantur, nihil inesse praeter morem solitum: neque etiam a ratione alienum videri, quae super ea re leguntur in Evangelio, ad intellectum spiritualem traducere. Ad extremum contendit, id quod a Davide pronuntiatum est, *In omnem terram exivit sonus eorum* **(Psal. XVIII, 5)**, sua aetate non fuisse completum, nedum fuerit Apostolicis temporibus. Hujus loci occasione docet, Africam innumeris barbaris nationibus incoli, quibus hactenus Evangelium incognitum esse, ex iis qui Romam in servitutem inde abducebantur, deprehendere quotidie licebat **(Epist. 199, n. 46)**.

5. Nuncupatos comiti Valerio libros de Nuptiis Augustinus in suis Retractationibus secundo post Gesta cum Emerito, quae ad annum quadringentesimum decimum octavum pertinent, loco recenset **(Retract. l. 2, c. 53)**. Ipsi beatus Doctor saepius, et forte jam ab anno quadringentesimo decimo septimo scripserat, ab eo nulla responsione resalutatus; quod ei sollicitudinem aliquam afferebat: sed tandem aliquando tribus ejus epistolis eodem ferme tempore exhilaratus est; prima sibi per Vindemialem episcopum reddita, neque multo post secunda et tertia per Firmum presbyterum, a quo Sixti litteras medio circiter anno post quadringentesimum decimo octavo receperat, quemque hominem Dei vocitat **(Epist. 200, n. 1)**. Comperit eo tempore, ac forte etiam ex eodem illo presbytero, incidisse in Valerii manus commentationem quamdam Pelagianam ipsi illi comiti inscriptam, qua Augustinum originale peccatum astruendo nuptias damnare jactitabant. Quamvis Valerius calumniam illam fide robustissima irrisisset, Augustinus tamen doctrinam Ecclesiae

contra ejusmodi criminationem sibi defendendam esse putavit. Hac igitur de causa primum composuit duorum librorum, quos *De Nuptiis et Concupiscentia* inscripsit. In hoc quae sint nuptiarum bona demonstrat, haec distinguens a concupiscentia, quam esse malum, non de nuptiarum natura, sed in nuptias ex hominis peccato derivatum docet: quo tamen malo conjugalis pudicitia bene utitur ad liberorum procreationem. Id operis post Pelagium atque Coelestium damnatos lucubravit, illudque nuncupavit Valerio comiti, tum quod idem scriptionem a Pelagianis sibi directam recepisset; tum quod ipsis illis haereticis constanter ac efficaciter restitisset; tum denique quod conjugalem castitatem, quae ad hujusce disputationis argumentum pertinebat, coleret quam severissime **(De Nuptiis et Concupiscentia, lib. 1, n. 5)**. Remotis enim tantis rationum momentis, haudquaquam is erat, qui viro ea dignitate conspicuo, necnon impedito negotiis, libros suos non petenti obtruderet; quod impudentiae, quam urbanitati, propius existimabat. Librum hunc epistola comitata est laudum ejusdem comitis plena, in quo ne veritatis limites transilierit, verendum non est. Etenim praeterquam quod nihil erat ejus charitate magis sincerum, ipsum praeterea cavere, ut ipse testatur, oportebat, ne suspicionem adulantis incurreret **(Epist. 200, n. 1)**. Et revera Pelagiani hinc occasionem arripuerunt jactandi, illum non alio consilio scribere ad militarem virum, nisi ut ejus potentiam adversus ipsos concitaret **(Operis imperfecti lib. 2, cap. 14)**.

6. Inter primum hunc librum ad Valerium, et se eundum ad eumdem, Augustinus in Retractationibus suis non parvum librorum numerum interjicit. Horum primi sunt, in septem primos divinae Scripturae libros totidem Locutionum libri,

quibus et septem alios Quaestionum in eosdem divinos libros adjunxit **(Retract. lib. 2, capp. 54, 55)**. Incumbebat eodem tempore utrique operi. Libros Quaestionum, quae in Locutionibus non semel citantur, composuit legendo sanctas Scripturas **(Quaest. in Heptateuchum lib. 2, quaest. 62; lib. 6, quaest. 29; lib. 7, quaestt. 49, 51)** et varia Septuaginta interpretum exemplaria conferendo, interdum etiam adjuncta, cum versionibus Aquilae ac Symmachi, traductione ex hebraeo **(Ibid., lib. 1, Praefat.)**. Hieronymi hanc esse non dubitamus; quando alia nulla hoc titulo exstabat apud Latinos, et cum Vulgata nostra editione consentiunt ea quae ex eadem illa profert Augustinus **(Quaestionum, in Heptateuch. l. 5, qu. 20; l. 6, quaestt. 7, 15, 19, 24, 25; l. 7, quaestt. 21, 55)**. Igitur cum ea ratione Scripturae vacaret lectioni, statuit apud se, quidquid difficultatis occurreret, chartis mandare; contentus interim nonnulla adnotare, cursim expendere alia, et ea duntaxat expedire, quae longioris morae non indigerent. Quapropter commentationem hanc Quaestionum titulo voluit inscriptam: tametsi illarum pleraeque ibi sic disputatae reperiantur, ut abunde illustratae enucleataeque videri queant. Sed ne illae quidem, quas scripto consignare satis habuit, omnino sua utilitate destituuntur; cum sit inveniendi initium, quid investigandum sit cognoscere. Coeperat in libros Regum eadem ratione inquirere; at cum nonnihil in eo labore promovisset, eum ab illo quaedam magis necessaria revocarunt **(Retract. lib. 2, cap. 55, n. 1)**. Quod vero ad libros Locutionum, collectio est phrasium Scripturae propriarum, quae non aliunde, quam ex ratione modoque idiomatis graeci vel hebraei, profluxerunt; quae videlicet cum in latina consuetudine minus usitatae sint, occasionem praebent parum advertentibus, ibi quosdam mysticos sensus captandi.

Qui *nonnunquam,* ait sanctus Doctor, *exsculpunt aliquid quod a veritate quidem non abhorreat; non tamen id sensisse auctor, a quo hoc scriptum est, invenitur* **(Ibid., cap. 54)**. Putavit igitur ad intelligendos locos bene multos, quibus aliquid obscuritatis inesse videbatur, nihil aliud requiri, quam quo sensu in aliis usurparentur locis quorum expeditus esset intellectus, observare, ut idem quoque minus claris locutionibus accommodetur. Dedit ipse operam excerpendis ejusmodi loquendi formis seu idiotismis ex quinque libris Moysis et ex Josue ac Judicibus; unde septem illi libri, qui Locutionum titulo inscribuntur, constant. Interdum easdem locutiones tantummodo exscribit; interdum vero enucleat.

7. Memoratis Quaestionum ac Locutionum libris subjicit quatuor illos occasione Vincentii Victoris in lucem editos, qui *De Anima et ejus origine* inscribuntur **(Ibid., cap. 56)**. Erat hic Vincentius Victor juvenis in Mauritania Caesareensi natus, et ex Rogatistarum factione, quae Donatistarum particula et scissura erat, ad Ecclesiam conversus: qui cum apud Petrum quemdam presbyterum Hispanum esset, incidit in Augustini commentationem, qua Vir sanctus fatebatur (quae ipsius erat modestia) ignorare se, an omnes animae ab una Adami anima propagarentur, anve singulis quibusque hominibus nascentibus singulas Deus crearet; minime tamen dubitare, quin anima spiritus esset, non corpus. Displicuit ex aequo Victori, et quod Augustinus non doceret sine cunctatione quid de animae origine tenendum sit, sed propagationem animarum verisimilem esse duceret; et quod animae naturam indubitanter diceret incorpoream. Ergo hanc in rem binos ille ad eumdem Petrum presbyterum libros, sed Pelagianis aliquot placitis aliisque erroribus refertos,

conscripsit **(De Anima et ejus origine, lib. 3, n. 2)**. Caesareae tunc agebat Renatus monachus **(Retract. lib. 2, cap. 56)**, idem forte qui sancto Augustino in eadem urbe Optati de animae origine inquirentis epistolam anno quadringentesimo decimo octavo exhibuerat: is ergo licet ex laicorum ordine, fide tamen admodum orthodoxa, cum libros, quorum doctrinam minime probabat, et in quibus Augustinum indigne habitum videbat, offendisset, eos diligenter descriptos ad illum curavit perferri **(De Anima et ejus origine, lib. 2, n. 1; lib. 1, n. 35)**. Libros eosdem Caesarea Hipponem transmissos aestiva tempestate, nonnisi extremo tamen autumno, accepit Augustinus; cum videlicet per totum illud tempus, ob iter quodpiam nobis incognitum, abfuisset. Hic solitam et sapientiam et humilitatem exhibuit sanctus Doctor: quae in se Victor aggressus erat, boni consuluit, gratissimumque habuit, quod cum ille sententia ab se dissideret, mentem suam declarasset scriptis etiam editis. Rebatur enim illum forsitan benevolentiae causa id fecisse, ut ipsum ab errore, quo teneri judicabat, expediret. Nam sibi eam regulam Vir sanctus constituerat, ut quoties animum cujusquam minus exploratum haberet, ejus consilium potius approbaret tanquam bonum, quam pro malo condemnaret. *Ubi enim,* ait, *mihi animus erga me hominis ignotus est et incertus, melius arbitror meliora sentire, quam inexplorata culpare* **(Ibid., lib. 1, n. 2)**. Quod Victor alii potius, quam sibi, ut decebat, mentem aperuerat, hoc illius dabat modestiae; praeterquam quod eum, qui opinionem suam minime dubiam esse crederet, ad se consulendum obligari potuisse non ducebat. Si autem juveni laico, inter disputandum, aliquod in Augustini contumeliam verbum exciderat, id eum sanctus Episcopus non conviciantis

voluntate credebat, sed diversa sentientis necessitate fecisse. Attamen ut animi modestia et humilitate ad emendandum malum, quod sibi forte haerere poterat, sanctus Antistes impellebatur: ita veri amor non sinebat, ut quod sanum erat, indefensum relinqueret **(Ibid., lib. 4, n. 1)**: hujus autem generis erant, quae a Victore impugnabantur. Quare pro responsione sua quatuor libros reddidit, unum ad Renatum monachum, alterum ad Petrum presbyterum, et duos ad ipsum Victorem: quanquam ad Petrum epistola erat, sed libri nomen, quia separari a caeteris non debebat, accepit **(Retract. lib. 2, cap. 56)**. In his autem omnibus libris, in quibus multa scitu necessaria disseruntur, defendit de origine animarum, quae singulis hominibus dantur, cunctationem suam, et multos Victoris errores atque pravitates praesumptionis ejus ostendit; ipsum tamen juvenem non praepropere detestandum, sed adhuc docendum putans, praesertim quia audierat eum nuper catholicum factum, quanta potest lenitate tractat **(Ibid., et de Anima et ejus origine, lib. 1, n. 2)**: atque huic agendi rationi et labori sancti Doctoris tam felix respondit exitus, ut ab eodem Victore rescripta correctionis ejus acceperit **(Retract. lib. 2, cap. 56)**.

8. Post libros de Origine animae, duo de conjugiis adulterinis ad Pollentium libri locum in Retractationibus proximum occupant. Pollentius autem ille quis fuerit, nusquam reperias: id solum vere dixeris, virum pietate fuisse insignem, quem videlicet religiosum fratrem nominat Augustinus **(De Conjugiis adulterinis, lib. 2, n. 1)**. Ille igitur cum evolveret eas commentationes, quibus hic ante plurimos annos sermonem in monte a Domino habitum exposuerat, admiratus est contendere, sanctum Praesulem, mulieribus legitime

separatis ab adulteris conjugibus non licere, quoad hi fuerint superstites, aliis nubere, sed ipsis servandam esse continentiam. Quapropter Augustinum rogavit per litteras ut illam sibi dubitationem eximeret: sibi enim ita potius videri, mulieres, quae ob aliam quam fornicationis causam a viris discederent, solas esse, quibus per horum vitam secundo conjugio interdiceretur. Idemque cum accepisset illum parando sibi responso dare operam, quasdam insuper de eadem materia novas quaestiones ad eum misit **(Ibid.)**. His Augustino, postquam opus suum jam absolverat, redditis, cogitaverat Vir sanctus addito supplemento illis respondere: verum cum ejus liber citius, quam optaverat, ab amicis esset evulgatus, novum componere coactus est. In his itaque duobus libris Scripturarum auctoritate quaestionem de conjugio examinat, illam quidem, ipsius judicio, difficillimam **(Retract. lib. 2, cap. 57)**, obscurissimam, implicatissimam **(De Conjug. adulter., lib. 1, n. 32)**. Cum autem ei opponeretur inter alia, viros ab uxoribus separatos, continentiam servare non posse; objectionem evertit adducto praesertim exemplo clericorum, quibus continentiae necessitas, iisque saepenumero ad accipiendum honorem clericalem improvisa vi coactis imponebatur; qui tamen, divina gratia opitulante, istud oneris, de quo subeundo cogitaverant nunquam, religiosissime perferebant **(Ibid., lib. 2, n. 22)**. Praeter haec Augustinum rogarat Pollentius, numquid Baptismum catechumenis, qui morbo correpti illum petere non possent, conferendum crederet **(Ibid., lib. 1, n. 33)**. Sanctus Doctor unicuique liberam esse vult hac in re sequendi, quod sibi optimum videbitur, facultatem: ipse vero id praestare existimat, ut idem sacramentum illis, etiamsi antea nullam illius accipiendi voluntatem aliam prae se

tulerint, quam quae in eorum fide nota est, conferatur. Ad quam sententiam multo efficacius valet id, quod amico cuidam suo evenisse in Confessionibus suis memorat **(Confess. lib. 4, n. 8)**. Imo et gratiam illam ad eos quoque extendit, qui, cum retineant adulterina consortia, ad Baptismum, si sani corpore essent, non admitterentur. Quodque de baptizandis catechumenis constituit, idem in reconciliandis poenitentibus servandum dicit. *Nec ipsos enim,* ait, *ex hac vita sine arrha suae pacis exire velle debet mater Ecclesia* **(De Conjugiis adult., lib. 1, n. 35)**.

9. Contigit sub idem tempus, ut Carthagine venum proponeretur codex anonymus Marcionistae cujuspiam, aut alterius e sectis illis, quae cum Manichaeis Legem ac Prophetas condemnabant, et praeterea mundi creationem daemoni, non Deo, quod dogma alienum erat a Manichaeis, tribuebant **(Retract. lib. 2, cap. 58; Contra Adversar. Legis et Proph., lib. 1, n. 1)**. Hic doctrinam suam a Fabricio quodam, in quem Romae inciderat, et cujus se discipulum esse gloriabatur, sibi traditam fuisse narrabat. Sibi proposuerat auctoritatem detrahere Veteri Testamento, variis adhibitis cum ex eodem, tum etiam e Novo testimoniis **(Contra Adversar. Legis et Proph., lib. 2, nn. 3, 40)**. Utebatur auctoritate scriptorum apocryphorum **(Ibid., n. 14)**; necnon in calce operis haeresim suam a paucitate sectatorum commendabat **(Ibid., n. 41)**. Cum volumen hoc erroribus refertum prostaret, complures curiositate ducti ac delectatione periculosissima, vel illud legebant, vel legentibus aures praebebant: quo cognito fideles quidam animo vere christiano, librum ad Augustinum miserunt, petentes ut illum scripto quamprimum refutaret. Paruit itaque eorum voluntati,

suamque ipsis responsionem, cui titulum fecit, *Contra Adversarium Legis et Prophetarum,* inscripsit. Hanc ille utilitati lectorum consulens, in binos libros partitus est: quorum in primo eos locos veteris Instrumenti, quos iste nebulo irridebat, nihil continere neque mali neque ridiculi defendit; in secundo autem Foederis novi testimoniis, quae adversus vetus, idem haereticus adhibebat, respondet. In primo libro quartum decimum de Civitate Dei citat **(Ibid., lib. 1, n. 18)**. Porro si quatuor libros de Origine animae sub extremum autumnum anni quadringentesimi decimi noni lucubrarit, quominus hosce duos circiter ineuntem quadringentesimum vigesimum scripserit, affirmare nihil prohibebit.

LIBER OCTAVUS. De reliquis Augustini actis ab Christi anno quadringentesimo vigesimo, ad annum quadringentesimum trigesimum.

CAPUT PRIMUM. 1 *Donatistae proprio furore exagitati se interimunt et comburunt. 2 Dulcitius tribunus et notarius Gaudentium ex Donati parte episcopum a consilio cremandi revocare studet, atque ab ipso epistolas duas accipit. 3 Dulcitii rogatu Gaudentio respondet Augustinus. 4*

Librum Consentio scribit contra mendacium, quod eo nec ad investigandos Priscillianistas uti liceat Catholicis. 5 Ejusdem Consentu quaestiones explicat, in primis utrum nunc corpus Domini ossa et sanguinem habeat, et reliqua carnis lineamenta. 6 Ad Ceretium scribit contra Priscillianistas scripturis apocryphis abutentes ac perjurio.

1. Vidimus jam ante quos progressus in Donatistarum schisma, tum Carthaginensis collationis, tum legum ab Honorio muniendis illius decretis latarum ope, fecerit catholica Ecclesia. Vidimus insuper cujusmodi violenta facinora pepererit eorum dolor, qui suam expugnari contumaciam pati noluerunt: atqui furoris ipsorum nequaquam fuit hic terminus. *Sicut enim,* ait Augustinus, *charitas laborat Ecclesiae sic eos ab illa perditione liberare, ut eorum nemo moriatur; sic eorum laborat furor, aut nos occidere, ut suae crudelitatis pascant libidinem, aut etiam se ipsos, ne perdidisse videantur occidendorum hominum potestatem* **(Epist. 185, n. 11)**. Sunt igitur in usum revocatae neces illae horribiles ac lugendae, quas illi quondam exercuerant, quibusque Circumcellionum nomen per orbem universum adeo celebre factum fuerat, imo et hominibus e secta sua paulo moderatioribus odiosum. Imperator in eos solo exsilio animadvertebat **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 21)**: Catholici vero eosdem latere patiebantur non inviti **(Ibid., n. 41)**, quippe quos in exsilium

pelli hoc solum animo postulabant, ne aliorum saluti essent impedimento **(Ibid., n. 12)**. Verumtamen cum extrema supplicia merito jure illorum facinoribus deberentur, haec in se ipsi et statuebant et exsequebantur, facti sui ipsorum judices simul et carnifices. Cumque sancti martyres pro veritate mortem oppetant, hi quo prohiberent, ne veritas annuntiaretur, ne veritas teneretur, ne unitas amaretur, ne charitas susciperetur, ne compararetur aeternitas, interibant **(Serm. 325, n. 2)**. Si fides habenda Gaudentio, infinitam multitudinem abstulit id mortis genus **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 32)**. At vero Augustinus contendit non fuisse tot homines, qui sibi manus violentas afferrent, quot pagi, quot oppida, quot urbes integrae ac populi legum imperialium metu a schismate deficiebant. Illi porro cum se ferrum in vitam propriam conversuros, ac praecipitio vel igni tradituros minabantur, Catholicis hac arte persequendi moram se injecturos, necnon eorum ardorem imminuturos sperabant: sed videbatur Catholicis satius esse paucos exstingui perditos ac desperatos, quam in lethifero discidio innumeros relinqui, quos inde legum, quae non sine divino nutu sibi suppetebant, beneficio eruere potuissent **(Epist. 204, nn. 1, 2)**. Quorum consilio sic aspiravit coelestis favor, ut nemine sibi necem consciscente, ingens numerus tum in Numidia, tum in reliquis Africae provinciis cum Ecclesia in pacem redierit. Sin autem in aliquo loco id mali contingeret, Ecclesia, Davidis instar de Absalone interfecto moestitiam suam pace regni sui acquisita consolantis, dolorem materni cordis leniebat, et sanabat instauratione unitatis ac tantorum liberatione populorum. *Quorum si videas,* ait ad Bonifacium, *in Christi pace laetitias, frequentias, alacritates, et ad hymnos audiendos et canendos, et ad verbum Dei percipiendum*

celebres hilaresque conventus, multorumque in eis cum dolore magno recordationem praeteriti erroris, et cum gaudio considerationem cognitae veritatis, et cum indignatione et detestatione mendacium magistrorum, quod modo cognoscant de nostris sacramentis quam falsa jactaverint; multorum etiam in eis confessiones, quod olim vellent esse Catholici, nec inter homines tanti furoris auderent: horum ergo populorum congregationes per plurimas Africae regiones ab illa perditione liberatorum, si sub uno conspectu videres; tunc diceres, nimiae fuisse crudelitatis, si dum timeretur ne homines desperati, et istorum innumerabili multitudini nulla aestimatione comparandi, suis et voluntariis ignibus cremarentur, isti in aeternum perdendi, et sempiternis ignibus cruciandi relinquerentur **(Epist. 185, n. 32)**.

2. In illis autem, quorum amentia maxime fuit insignis, nobilitavit se Gaudentius Thamugadensis episcopus, celebris illius Optati Gildoniani successor, et unus e septem, quos Donatistae suarum partium in collatione Carthaginensi patronos elegerant **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 52; Retract. lib. 2, cap. 59)**. Is primo cum fugisset, postmodum redierat **(Cont. Gaudent., lib. 1, n. 17)**, dejerans, si cogeretur communicare Catholicis, se incensa propria ecclesia cum aliis aliquot furiosis, qui adhuc eidem adhaerebant, conflagraturum **(Ibid., n. 1, et Retract. lib. 2, cap. 59)**. Honorius imperator legum pro unitate latarum curam Dulcitio mandaverat, laico et militari viro, catholicae communionis, quique, ut paucis ante annis Marcellinus, tribuni ac notarii dignitate ornatus erat **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 12)**. Huic muneris sui ratio non irrogandam illis capitis poenam, sed tantum exsilii, permittebat **(Epist. 204, n. 3)**. Inerat ipsi

lenitatis plurimum; ejusque opera non paucos a schismate ad catholicam unitatem Deus traduxerat. Cum essent Thamugadenses caeteris pertinaciores, Dulcitius adversus eos mansuetudine, ut decebat, uti cogitans, illos officii sui edicto monuit; in quo inter alia, cum eos sciret sese cremandi animum habere, declarabat, ipsos mortem, quam mererentur, toleraturos: quo nimirum dicto necem, quam propriis manibus sibi ipsis afferrent, significabat: illi autem hoc ita sunt interpretati, quasi capitale supplicium ipsis intentasset. At ipse alio edicto promulgato mentem explicatius aperuit. Quin etiam litteras ad Gaudentium, quibus eum ad unitatem catholicam adhortaretur, et incendium, quo se ac suos cum ipsa in qua erat ecclesia consumere minabatur, dissuaderet **(Retract. lib. 2, cap. 59)**. Dicebat esse ibi innocentes, quos ille ad exitium teneret invitos, id est, qui nisi auctoritatis ejus contemplatione ac reverentia inhiberentur, ad catholicam Ecclesiam sponte redirent **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 6)**. Addebat, caveret ne tantum basilicae aedificium, ubi saepius nomen Dei invocaverat, concrematum ab ipso fuisse diceretur: laetatum se, quod in provinciam aut forte etiam in urbem Thamugadensem adveniens absentem illum reperisset: contra vero, quod reversum eumdem videret, moleste ferre; nolle siquidem sibi ejus persequenti occasionem dari, neque illius praesentiam obicem afferre saluti aliorum: si se ille innocentem crederet, fugeret potius juxta dominicum praeceptum, quam se ipse cremaret **(Ibid., n. 12)**. Testabatur se quorumdam relatu cognovisse, virum illum esse prudentia praeditum; ac semper eum honorificentius tractabat, quam haereticum deberet catholicus: sed hunc ea ratione redditum iri dociliorem sperabat **(Ibid., n. 3)**. Accepta Gaudentius hac epistola, actutum brevissime, ne moram, ut dicebat, afferret

perlatoribus, rescripsit **(Contra Gaud., l. 1, n. 12)**. Ibi ille profitebatur, sibi quidem definitum et constitutum esse, si vim ullam imminentem cerneret, intra dominica castra vitae exitum terminare, hoc est, semet cum ecclesia incendere: quod vero ad alios, tantum abesse, ut cogere illos sibi proponeret, ut potius omnibus, qui ex ecclesia decedere cuperent, auctor fuisset, illud palam ac libere declararent **(Ibid., n. 7)**. Postridie ejus diei aliud responsum priori verbosius fecit, in quo nitebatur furorem suum Scripturae defendere testimoniis, in hisque exemplo Razii, cujus mortem liber secundus Machabaeorum narrat **(Ibid., n. 12)**. Memorabat id quoque, quod Emerito contigerat, cum Augustinus vertente anno quadringentesimo decimo octavo Caesaream petierat; sed rei dissimulata veritate **(Ibid., n. 15)**.

3. Dulcitius utramque epistolam Augustino deferendam curavit, orans illas ut refelleret **(Retract. libro 2, cap. 59)**, ac sibi praeciperet, quo pacto ipsi esset haereticis respondendum **(Epist. 204, n. 1)**: id est, nisi nos fallit conjectura, quam rationem eum habere oporteret minarum, quibus in se ipsos ferro flammaque usuros jactitabant. Ad hoc retulit sanctus Antistes, minas hujusmodi nihili faciendas; neque debere illum metu exitii miserorum aliquot deterreri, quominus aliorum saluti, quoad ejus fieri potest, consulat. De refellendis autem Gaudentii epistolis, ait id sibi per occupationes vix licere, aliisque in operibus jam se respondisse iis argumentis, quae istae continerent **(Ibid., n. 4)**: illas tamen se exacte, cum ejus atque Eleusini, qui idem a se postulabat, gratia, tum sua in Thamugadensem populum charitate confutaturum **(Ibid., n. 9)**. Quin etiam easdem, atque in primis adductum Razii exemplum, strictim dissolvit in ea

ipsa ad Dulcitium epistola. Hunc porro Eleusinum, quem Augustinus honorabilem et charissimum filium suum vocat, necnon apud Thamugadenses tribunatum obiisse testatur, haud absurde quis putaverit eumdem illum esse Eleusinum, virum tribunitium, qui praedium in agro Hipponensi possidebat, ubi et beati Stephani aedicula seu memoria erat. Is filium adhuc infantulum, qui morbo fuerat sublatus, super memoriam, seu forte aediculam sacras Martyris reliquias continentem posuit; cumque Deo ubertim lacrymans supplicasset, eumdem vivum ac sospitem retulit **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 19)**. Narrat insuper sanctus Praesul, dilectum atque honorabilem filium suum Eleusinum Hipponensi monasterio villam dono dedisse **(Serm. 356, n. 15)**; quam vel hinc intelligas fuisse proventus non mediocris, quod is illam diceretur vendidisse, cum hoc muneris ab eo gratis profectum nemo facile crederet: sed hunc rumorem falsum declaravit, atque hujus donationis testem se professus est Augustinus. Is ut primum sibi licuit, fidem suam de confutandis Gaudentii duabus epistolis liberavit, inque eam rem librum unum elucubravit, in quo praemissum adversarii contextum sua ipsius responsio sequebatur; ut scilicet imperitioribus quoque clarum fieret, a se sine responso nihil praetermissum **(Contra Gaudent., lib. 1, n. 1)**. Lecto hoc libro Gaudentius ipsimet Augustino rescripsit, non eum ut confutaret, sed tantummodo ne convictum se silentio suo fateri crederetur **(Ibid., lib. 2, n. 1; Retract. lib. 2, cap. 59)**. Verumtamen dum infirmitati suae velum obtendere cogitabat, illam multo manifestiorem reddidit. Quippe animadvertebat quilibet, voluisse quidem eum respondere, attamen nihil sani aut solidi opposuisse. Quo fiebat, ut desperatam ipsius causam esse ambigeret nemo. Haud erat magni negotii etiam

mediocris prudentiae viris, quam inepte Augustino ille responderet, collatis utriusque scriptis cognoscere: istud autem ut per singula capita demonstraretur, prolixiori disputatione indigebat. Erat Augustinus ad hunc laborem, si videretur ita necessarium, paratissimus: at ne interim sine responso Gaudentius relinqueretur, brevissimum dedit, qui secundus est in eumdem liber. Eo satisfactum esse hominum exspectationi inde conjicias, quod Vir sanctus ei nihil postea reperiatur addidisse. Hos ille duos libros quasi Gaudentio ipsimet inscriptos memorat. Possidio vero in Indiculo separatim notatur, *Responsionum contra epistolas duas Gaudentii episcopi Donatistarum, liber unus;* et, *Ad Gaudentium Donatistarum episcopum, epistola una* **(Possid., in Indic., cap. 3)**. Quid Gaudentio caeterisque Donatistis inde ad mortem usque Augustini factum fuerit, nusquam reperimus.

4. Dum Augustinus Gaudentio respondebat, simul etiam operam dabat libro contra Mendacium, quem Consentio, non procul forte ab Hispania, ubi Priscillianistarum haeresis vigebat, agenti, destinavit **(Retract. lib. 2, cap. 60)**. Hic Augustino legenda multa miserat, eaque de Priscillianistarum dogmatibus, quae singillatim, post accuratam inquisitionem et quam plurima ex quodam Frontone cognita, referebat **(Contra Mendacium, nn. 1, 4)**. Ad hosce haereticos investigandos, qui haeresim suam non mendacio tantum, sed perjurio quoque adhibito existimabant occultandam, videbatur Consentio simulatione utendum esse Catholicis, fingendo se esse Priscillianistas, quo sic eorum latebras penetrarent. Id prorsus improbavit Augustinus, scripto hanc in rem libro, cui titulum indidit, *Contra*

Mendacium **(Retract. lib. 1, cap. 27)**, eo quod aperto marte hoc vitium aggrediatur, solvens Scripturae locos eos, quibus nonnulli, et in his forsitan ipse Consentius, eidem patrocinari moliebantur. Sed illud in primis demonstrat, ut maxime verum esset aliquando mentiri licitum esse, id tamen in rebus, quae ad religionem pertinent, haud unquam sine magno crimine ac periculo posse usurpari. Hortatur Consentium, ut contra Priscillianistas, quando viribus ad hanc rem necessariis a Deo esset instructus, stilo decertet; cum supervacaneum foret, illorum explorare atque eruere dogmata, si sine confutatione relinquerentur **(Contra Mendac., n. 25)**. At vero id ante omnia jubet, eorum doctrinam de mendacio in causa religionis usurpando oppugnet, inque eam rem Dictinii episcopi Priscillianistae librum, cui Librae nomen, refellat **(Ibid., n. 5)**. Illud porro contra mendacium opus verno circiter tempore, anni, ut videtur, praesentis elucubratum fuit. Nec est dubium, quin hoc ipsum opus innuerit Augustinus, ubi aiebat: *Verum hic difficillima et latebrosissima gignitur quaestio, de qua jam grandem librum, cum respondendi necessitas nos urgeret, absolvimus* **(Enchirid., n. 6)**. Quod enim attinet ad librum de Mendacio, compositum eum fuisse ad respondendum cuipiam non videmus. Huc adde, eumdem non ante prodiisse in lucem, quam Augustinus ad opera sua retractanda manum admovisset **(Retract. lib. 1, cap. 27)**.

5. Epistolam cujus initium est, *Quantum ad oculos attinet corporales* **(Epist. 205)**, non inviti crediderimus, et ad eumdem Consentium, et eodem quoque anno scriptam: Consentii vero epistolam, cujus ibidem Augustinus meminit, eam ipsam esse, quae scribendo libro, de quo narrabamus, occasionem dederit. Praeter hanc epistolam, separata chartula

Consentius Augustinum quarumdam quaestionum solutionem rogarat: ut puta, utrum nunc corpus Domini ossa et sanguinem habeat, aut reliqua carnis lineamenta: utrum singillatim a creatore Deo corporum, quae nunc fiunt, lineamenta formentur: utrum baptizati omnes veniam aliquando tandem consecuturi sint, etiamsi absque poenitentia variis criminibus irretiti, de corpore exierint: utrum Dei flatus in Adam, ipsa sit ejus anima. His de rebus ad eum rescripsit Augustinus: sed praecipue super statu Dominici corporis ac beatorum in coelo disseruit. Istarum quaestionum auctor idem ille forte est Consentius, qui ante decem circiter annos alia quaedam de Trinitate inquirebat, cui videlicet Augustinus tunc respondens dicebat: *In libris tuis valde sum tuo delectatus ingenio. Ejus quippe es facultatis, ut possis ea quae senseris explicare* **(Epist. 120, n. 1)**. Quemadmodum et ipsi nunc de mendacio rescribens, dicit: *Valde sum tuo delectatus eloquio, et sanctarum memoria Scripturarum, ingeniique solertia* **(Contra Mendac., n. 1)**. Ille anno quadringentesimo decimo insulas quasdam incolebat **(Epist. 119, n. 6)**, et in Africam Augustini videndi causa navigarat **(Ibid., n. 1)**: sed eum rus aliqua necessitate profectum, videre sibi non licuerat. Eo tamen tempore narrabat Augustinus, se quidpiam ab illo audisse; quod nisi ita dixerit, ut non coram, sed alio quodam modo id ab illo didicisse intelligatur, non convenit in eum Consentium, cujus modo quaestiones expendit Augustinus. Hunc enim in eorum numero ponit, quos cum nunquam vidisset, amabat tamen; et quorum conspectum eo animo peroptabat, ut suum in eos amorem expleret **(Epist. 120, n. 1)**.

6. Eamdem Priscillianistarum haeresim Augustinus sua ad Ceretium episcopum epistola **(Epist. 237)**, cujus nos aetatem

ignoramus, aggreditur. Ceretius ille, de quodam Argirio illi significaverat, et ad eum volumina duo miserat, eaque, uti videtur, apocrypha; addito hymno uno, qui ferebatur esse Christi Domini, et super quo praecipue, quid ille sentiendum duceret, ex ejusdem litteris cognoscere cupiebat. Magna et continua negotia, quibus Vir sanctus tantum non opprimebatur, ei vix satis otii reliquerunt, ut horum voluminum alterum decurreret: quod enim ad alterum, id aliquo distractum est, ut illud postea reperire non licuerit. Exacto igitur non ita brevi intervallo respondit Ceretio, eique se existimare nuntiavit, Argirium aut Priscillianistarum sectae nomen dedisse, aut saltem eorum errores sectari imprudentem; sibique neutiquam videri dubium, quin scripta illa, quae ejus missu ad se perlata fuerant, non alia essent ab hisce apocryphis, quibus perinde atque divinis abutebantur. Refert bene multa verba ex eo hymno, quem ipsi haeretici ipsum hunc esse jactitabant, qui finita ultima coena fuerat a Christo dictus, quoque ejusmodi mysteria comprehenderentur, quibus capiendis vulgaris notae homines pares non essent. Eo nihil contineri ostendit, quod canonicae auctoritatis libri non haberent, si ratio qua illum publice interpretabantur, spectaretur: vero tamen simillimum esse, illos haeresis suae dogmata isthic occultare, quae suis tantummodo prodant; quia revera nefaria sunt et detestanda: iis praeceptum quoque, ut occultandorum dogmatum suorum causa, etiam cum falsa juratione mentiantur, tradi in haec verba: *Jura, perjura, secretum prodere noli.* Testatur abunde se id aliaque illius sectae scelera habere cognita ex iis viris, qui cum in illa prius haesissent, inde postea divino beneficio erepti fuerant.

CAPUT II. 1 *Julianus libros adversus Augustinum quatuor, et aliquot pro Pelagianis epistolas scribit. 2 Augustinus excerptas ex primo librorum Juliani sententias refellit, edito ad Valerium libro secundo; necnon contra duas Pelagianorum Epistolas, libris quatuor ad Bonifacium scriptis. 3 Hos omnes Augustini libros in Italiam defert Alypius. 4 Alios sex libros in Julianum Augustinus edit. 5 Rescriptum ab Constantio imperatore promulgatur contra Pelagianos; et Coelestis deae templum solo aequatur.*

1. Vidimus anno superiori, quemadmodum Augustinus ad Valerium comitem librum de Nuptiis et Concupiscentia primum direxerit. Is liber in lucem vix prodierat, cum Julianus e Pelagii factione episcopus Eclanensis libros in illum unum quatuor evulgavit. Illius tamen reipsa ne quidem quartam partem perstringebat, contentus quae debiliora putaret, exagitare, quasi futurus esset nemo qui totum utrumque opus evolveret **(Cont. Julian., lib. 1, n. 2)**. Veritate desertus, ad maledicta convertebatur **(Ibid., n. 3)**: Catholicos injuriose Manichaeorum nomine appellans, atque in primis Augustinum, quem etiam contemptus causa vocitabat Poenum disputatorem **(Ibid., lib. 3, n. 32)**. Obtrectabat quoque nonnullis, qui Pelagiana ejurata haeresi, ad orthodoxam fidem

redierant, quorum aliquos Augustinus asserere videtur sibi notos esse, ac vitam vivere longe castissimam; quod vero ad alios, quinam essent ii, nescire se **(Ibid., lib. 6, n. 35)**: sed Valerium comitem tractabat honorificentius **(Oper. imperf. lib. 1, cap. 10)**. Irrito conatu desudabat **(Ibid., cap. 67)**, quo in suum sensum detorqueret celebria illa verba Apostoli, *Quis me liberabit de corpore mortis hujus?* **(Rom. VII, 24.)** Quaedam Basilii et Chrysostomi dicta, quae contendebat haeresi suae favere, proponebat **(Contra Julian., lib. 6, n. 69)**. Denique se argumentis omnibus a Catholicis ad probandam originalem culpam allatis responsurum pollicebatur **(Operis imperf. lib. 1, n. 1.)** Hos quatuor libros Turbantio nuncupavit, suae factionis episcopo: quem virum magno virtutum fulgore conspicuum praedicat in aliis ad Florum libris. At proxime post editos hosce posteriores libros, postque has a Juliano laudes, eumdem Turbantium Deus, Ecclesiae pro illo precibus exoratus, ab Pelagiano errore liberatum, ad fidem catholicam sua operatione et miseratione convertit, illo ipso forsitan ad id usus opere, quo eum Julianus in haeresi obfirmare studuerat **(Ibid., lib. 2, cap. 11, et lib. 5, n. 4)**. *Sanctus forte Turbantius,* ait Augustinus, *ipso opere tuo lecto, quod ad eum te scripsisse commemoras, etiam propterea in catholicam fidem respiravit, quoniam te in tali causa defecisse cognovit* **(Ibid., lib. 4, n. 30)**. Conscripto hoc opere Julianus, actutum epistolam in Urbem misit per quam quos posset, ut dicit sanctus Doctor, suos aut inveniret, aut faceret **(Cont. Duas Epist. Pelag., lib. 1, n. 3)**. Ibidem audientiae, hoc est synodi, quam Pelagiana factio flagitabat, meminit **(Ibid., n. 12)**. Hanc epistolam Augustinus primo suo libro ad Bonifacium refellit. Quanquam videtur Julianus vana quadam

de causa voluisse illam abdicare; nec prohibuit Augustinus: *Si eam,* inquit, *non agnoscis, ecce non sit tua* **(Operis imperf. lib. 1, n. 18)**. In eadem epistola istud ipsum legere erat, quod Pelagianorum octodecim episcoporum nomine ad Thessalonicensem antistitem missa epistola continebat, scilicet Augustini dicta ab suis ipsorum inimicis in odium veritatis esse suscepta **(Cont. Duas Epist. Pelag. lib. 1, n. 9; lib. 4, n. 20)**: quo e loco utrasque sub hoc idem tempus scriptas fuisse conjicias licet: atqui hoc saltem minime ambiguum est, easdem haudquaquam tardius in lucem prodiisse.

2. Cum utraque haec epistola in manus Bonifacii papae, non sane nisi vigilantissima Catholicorum Romanorum diligentia, venisset **(Ibid., lib. 1, n. 3)**; hic illas Augustino curavit deferendas per sanctum Alypium, qui transmarinam profectionem hac tempestate cur susceperit, nobis ignotum est. Tunc porro ipsi, cum Ravennae esset, litteras ad Augustinum dedit Valerius comes, quibus et gratias de misso sibi libro agebat sancto Doctori, et eum simul admonebat, ut per memoratum Alypium audiret, quid haeretici contra quosdam hujus libri locos jactarent **(De Nupt. et Concup., lib. 2, n. 1)**. Eidem Alypio Ravenna posthac Romam profecto Valerius chartulam misit ad Augustinum deferendam, qua continebantur sententiae de libro primo Juliani, per quempiam ad libitum nonnullis etiam mutatis decerptae, atque ad eumdem Comitem, ut Augustini libro responsum brevius atque expeditius haberet, transmissae (*Operis imperf. Praef.*). Has ergo sententias perferendas ad Augustinum curavit, petens ut easdem, quam maxima posset celeritate, refutaret. Alypius Romae a Bonifacio papa benignissime acceptus est,

ubi cum eo convivens, parvo licet tempore, magno ei junctus affectu, eumdem ipsi quoque Augustino amicitiae strictissimo nexu obligavit **(Cont. Duas Epist. Pelag., lib. 1, n. 1)**. Quapropter Bonifacius Alypio duas illas epistola, ut a nobis jam observatum, alteram quam Julianus Romam, alteram quam octodecim episcopi ad Rufum Thessalonicensem scripserant, ob hoc praecipue tradidit, quod in utraque sanctum Doctorem calumniose habitum cerneret **(Ibid., lib. 2, n. 3)**. Rediit itaque Alypius in Africam duobus hisce libris ac memorata sententiarum chartula onustus. Has Augustinus sententias ex libris Juliani collectas esse conjiciens, melius fore judicabat, si universo ipsi operi ejus refellendo daret operam: verumtamen arbitratus est sibi festinandum, ut Valerio comiti satisfaceret **(De Nupt. et Concup., lib. 2, n. 3)**. Quamobrem in illas sententias alterum eidem Valerio librum, eodem titulo, *De Nuptiis et Concupiscentia,* inscriptum, quantocius edidit, anno jam a primi libri editione uno circiter exacto: atque ibi confutatis Juliani calumniis ostendit, catholicum dogma de originali malo ab Manichaeorum haeresi longissime distare. Libros etiam quatuor duabus memoratis epistolis refellendis elucubravit; ita ut primo libro epistolam quae ipsius, ut ferebatur, Juliani, tribus sequentibus aliam, quae octodecim episcoporum erat, redargueret. Enim vero cum gratiae adversarios a sollicitandis per varias commentationes infirmiorum animis videret non interquiescere, officii sui esse judicavit, iisdem eadem ratione occurrere; tum nec Catholicorum quemquam decipi ab iis pateretur, tum ne ipsi se vel suos in illo nefario errore firmarent Illud operis ipsi potissimum Bonifacio mittere constituit, ut illud, non tam discendi gratia evolveret, quam examinandi emendandique,

quoties in locum aliquem, qui sibi minus probaretur, incideret. Dum ibi injuriosam illam, qua secum agebant Pelagiani, rationem commemorat: *Spero,* inquit, *de Domino Deo nostro, quod non sine mercede, quae in coelis est, illi me lacerant dente maledico, quibus me pro parvulis, ne fallaci laudatori Pelagio perditi relinquantur, sed veraci Salvatori Christo liberandi offerantur, oppono* **(Cont. Duas Epist. Pelag., lib. 1, nn. 2, 3)**.

3. Alypius in Italiam iterum sub ejusdem anni quadringentesimi vigesimi finem aut sub proxime sequentis initium trajiciens, novas illas Augustini adversus Pelagianos lucubrationes, quatuor scilicet ad Bonifacium libros **(Operis imperf. lib. 1, n. 85)** et secundum ad Valerium, detulit **(Ibid., n. 7)**. Contra molestissimos inimicos gratiae Dei venire tunc necesse erat, quando in illis maxime partibus haeresim suam ab interitu vindicare omni studio conabantur. Hanc sane Alypio vel solam vel praecipuam iterandae navigationis causam fuisse arbitrati illi, hinc ad obtrectandum orthodoxis ansam arripuerunt, Juliani stilo eam in rem insolentius abutentes. Criminabatur ille, Alypium hac profectione octoginta et amplius equos tota Africa saginatos tribunis adduxisse **(Ibid., n. 42)**; sibi vero exinde blandiebatur in hunc modum: *Amplissimam esse nostri negotii dignitatem, ut ipsa rerum consideratio et appensio indicat, quas tuemur, ita etiam vester pavor; qui contra nostrorum sanguinem, pecuniarum effusione, haereditatum largitate, equorum transmissione, populorum seditione, potestatum corruptione pugnantes, et fidem vestram, quae a nobis impugnatur, erubescitis profiteri* **(Oper. Imp. l. 1, n. 74)**. Ac post multa ad eamdem calumniandi causam reversus: *Cur ergo,* ait, *tantis*

totam Italiam factionibus commovistis? cur seditiones Romae conductis populis excitastis? cur de sumptibus pauperum saginastis per totam pene Africam equorum greges, quos prosequente Alypio tribunis et centurionibus destinastis? cur matronarum oblatis haereditatibus potestates saeculi corrupistis, ut in nos stipula furoris publici arderet? cur dissipastis Ecclesiarum quietem? cur religiosi Principis tempora persecutionum impietate maculastis? **(Ibid., lib. 3, n. 35.)** Sed impotentiam hominis atque insignem impudentiam Augustinus hac responsione retundit: *Aut calumniaris, aut nescis quid loquaris: et ideo aut mendax, aut temerarius ista loqueris. Quid te autem nequius, si haec ipse finxisti? quid stolidius, si fingentibus credidisti? Jam vero quod etiam scribere ausus es, neque veritus ne ad ea loca libri pervenirent tui, quae terra marique transeuntem seu venientem collegam meum Alypium susceperunt, ubi legi apertissime tua falsiloquia, sine tua irrisione, vel potius detestatione, non possunt; cui non dico impudentiae, sed dementiae comparatur?* **(Ibid., lib. 1, cap. 42.)** Denique improbam Juliani dicacitatem rursum castigans, ait: *Sicut falsa sunt crimina quae objicis nobis; ita falsa sunt dogmata quae fingitis vobis* **(Ibid., lib. 3, n. 35)**.

4. Quatuor Juliani libros nondum viderat Augustinus, cum eorum excerpta refutavit: sed non ita multo post in ejus manus illos venisse hinc intelligitur, quod eorum confutationem proxime post libros ad Bonifacium ponat **(Retractationum lib. 2, cap. 62)**. Episcopus quidam (Claudio nomen erat **[Epist. 207]**), hos ad eum priusquam peteret, misit. Acceptos igitur sanctus Doctor sedulo excussit, ac tales legendo reperit, quales esse antequam eos haberet,

existimaverat, scilicet fallaciis ac mendaciis refertos: et sane non poterant nisi ejusmodi telis veritatem, quam impugnabant, adoriri **(Operis imperfecti lib. 1, n. 17)**. Eadem illa lectione deprehendit, excerpta quae sibi miserat Valerius, in nonnullis ab Juliani opere discrepare. Unde veritus est, ne ipsum Julianus, vel alius quispiam, vulgatam ad ea responsionem conspiciens, fraudis reum ageret **(Retractationum lib. 2, cap. 62)**. Non omisit certe Julianus id ei criminis injuriosissime impingere, quamvis illius criminationes per se confractae corruerent: imo vero sanctum Doctorem non obscure excerptorum, quibus responderat, auctorem designabat **(Operis imperfecti lib. 1, n. 19)**. Ad confutandum igitur Juliani opus, praeter alia, hujus etiam accusationis metus eum impulit: id autem sex libris luculenter praestitit. Ac primum quidem quia Julianus in eos omnes, qui ex Adam trahi peccatum originale dicerent, conferebat impium Manichaeorum dogma, hanc in clarissimos quosque Ecclesiae Patres recidere calumniam ostendit, allatis in eam rem tam Graecorum quam Latinorum testimoniis: quin etiam ipsius potius Juliani temerariis quibusdam sententiis Manichaeos adjuvari demonstrat. Secundus etiam liber ex Patrum sententiis, quae Juliani argutiis ac sophismatis ibi opponuntur, constat. Cum autem Augustinus vereretur, ut tot tam sanctorum tamque eruditorum Patrum auctoritati cederet Julianus; imo neque dubitaret, quin etiam ipsos hac in re errasse dicturus esset; propterea ne quidquam ex toto illius opere non explosum destructumque remaneret, singulos quatuor Juliani libros singulis totidem suis refellit, exquisitis confirmans argumentis et veram esse doctrinam catholicam, et Pelagianis placitis Manichaeorum haeresim stabiliri **(Contra Julianum, lib. 3,**

n. 1). Principio totius operis aperte profitetur, se Juliani contumelias non prorsus contemnere. Verum (quod Catholicos disputatores, qui a gratiae Dei inimicis male habentur, animadvertere juvat) non ob aliud sese iis commotum declarat, nisi quod inde sibi materia praeberetur, tum laetitiae et exsultationis propter mercedem quam habebat uberiorem in coelis, tum moeroris et tristitiae propter periculum Juliani, cujus vicem prae sua in eum charitate, necnon eorum qui ab illo decipiebantur, dolebat **(Ibid., lib. 1, n. 1)**. Quod ad monomachiam sibi oblatam a Juliano attinet, eam ipse nequaquam putat accipiendam. *Absit,* inquit, *ut mihi apud Catholicos arrogem, quod te tibi apud Pelagianos arrogare non pudet. Unus sum e multis, qui profanas vestras novitates, ut possumus, refutamus, sicut unicuique nostrum Deus partitus est mensuram fidei* **(Ibid., lib. 6, n. 22)**. *Absit ut ad monomachiam vos provocem, quos, ubicumque apparueritis, ubique diffusus Christi debellat exercitus; qui debellavit apud Carthaginem Coelestium, quando illic ipse non eram; et rursus Constantinopoli, tam longe a regionibus Africanis: qui debellavit in Palaestina Pelagium, ubi causam vestram suae damnationis timore damnavit* **(Ibid., lib. 3, n. 4)**. In primo libro Hieronymi commeminit tanquam mortalitate jam defuncti **(Ibid., n. 34)**. Atqui sanctus ille presbyter diem obiit anno tantum quadringentesimo vigesimo pridie kalendas octobris: quo fit, ut hosce libros in annum quadringentesimum vigesimum primum referre non dubitemus.

5. Consentiunt inter se chronographi, Constantium imperatorem Honorii levirum e vita hoc anno quadringentesimo vigesimo primo migrasse, cum omnino sex

menses imperasset, septimo secundum Olympioderum inito. Hujus inter alia, quae sui erga Ecclesiam ardoris reliquit monumenta, exstat rescriptum ad Volusianum praefectum Urbi, ut Roma pellatur Coelestius. Cui rescripto Volusianus obtemperans jubet Coelestium, quem divinae fidei et quietis publicae perturbatorem appellat, Roma atque omni vicina regione exturbari, proscriptionis poena illis, qui eumdem occultaverint, intentata. Sub ejusdem principis imperio, tribunus nomine Ursus omnia aedificia celeberrimi templi Coelestis deae Carthaginensium ad fundamenta usque diruit, ac solum illius sepeliendis mortuis destinavit **(Prosper, de Praedestinatione, lib. 3, cap. 38)**. Haec aedes jam fuerat Christianis tradita, necnon in ecclesiam ab Aurelio consecrata: sed nihilo secius infideles ex vani cujusdam vaticinii auctoritate fore sperabant, ut priscas suas superstitiones aliquando in hoc superbo aedificio redivivas cernerent; atque adeo necessum erat, ut Deus hanc illis fiduciam prorsus adimeret.

CAPUT III. 1 *Nonnulli Manichaeorum detecti Carthagine. 2 Victorinum Manichaeum ejicit Augustinus. 3 Enchiridion in gratiam Laurentii componit. 4 Paulino eum consulenti scribit librum de Cura pro mortuis gerenda. 5 Ad octo quaestiones Dulcitii respondet.*

1. Ex proxime allato Prosperi loco, unde Ursum tribunum id temporis in Africa degisse discimus, insuper admonemur, ut

quae ibidem circa Manichaeos hujus ipsius Ursi opera gesta sunt, hic referamus. Cum ille, quem non modo tribunum, verum etiam regiae domus procuratorem nuncupant, fidem catholicam profiteretur, interceptos aliquot e numero eorum, quos Electos atque Electas vocabant Manichaei, in quibus erat puella quaedam nomine Margarita nondum nata annos duodecim, et Eusebia quaedam quasi sanctimonialis, adduxit in ecclesiam apud Carthaginem, ubi et ab episcopis interrogati fuere, atque in primis ab Augustino; qui cum prae caeteris exsecrabilem hanc sectam cognitam haberet, necnon eorum blasphemias ex propriis ipsorum libris demonstraret, eos ad illas confitendas adegit, ac flagitiosarum libidinum, quas inter se exercebant, et quarum levissima erat virginum constupratio, confessionem ex ore Electarum expressit. Margarita turpitudines illas prima confessa est, a qua postmodum Eusebia, quae se virginem esse praedicaverat, dedecus ac propudium suum fateri coacta, alia etiam sectae suae abominanda facinora aperuit. Per omnem illam inquisitionem cuncta ecclesiasticis gestis mandabantur; et forte hinc est, quod Possidius *ad tabulas* auditos esse Manichaeos tradit. Idem etiam subjungit, cura ac diligentia, quam episcopi adhibuere in hoc negotio, Ecclesiam Domini nova accessione locupletatam, necnon armis novis, quibus adversus fures atque latrones defenderetur, instructam. Idem adhuc postea illorum non sacramentum, sed, ut cum Augustino loquamur, exsecramentum episcopi detexere confessione cujusdam inter alios Manichaei nomine Viatoris; cujus rei acta sancto Augustino Quodvultdeus Carthaginensis diaconus misit **(Possidius, in Vita Augustini, c. 16; Augustinus, De Haeresibus, haer. 46)**. Hoc ipsum verisimile est designari ab Augustino, cum anno circiter

quadringentesimo vigesimo septimo eumdem diaconum rogat, se de Theodosio, qui Manichaeos aliquot prodiderat, certiorem faceret, num et ipse et qui detecti ab ipso fuerant, quos dicebat errores emendasse, in catholica fide perseverarent **(Epist. 222, n. 2)**. Exstat fragmentum actorum quorumdam ejusmodi, in quibus de Manichaeis indagandis explorandisque agebatur **(Admon. in lib. de Actis cum Felice, tom. 8)**; siquidem Felix, qui sectam illam ejuraverat, sese jurejurando obligat ad eos omnes, quos eidem superstitioni addictos nosset, deferendos; quam in rem homines duos ac feminas aliquot, qui partim in tractu Caesareensi, partim Hippone-Regio habitabant, nominat. Illius denuntiationem sequitur Commonitorium Augustini nomen prae se ferens, nec ipso auctore indignum, in quo quid circa redeuntes ad Ecclesiam Manichaeos observandum esset, praecipitur **(In Appendice tom. 8)**. Illic eos ante omnia libellum tradere jubet, errores suos pristinos complectentem, quorum suppliciter veniam petent, et Manichaeum cum flagitiosis ipsius deliramentis ea verborum forma detestabuntur, quae praescribitur in Commonitorio. Si libellum eorum probet episcopus, iis qui solum Auditores inter illos fuerint, litteras dabit die et consulatu praesenti subnotatas, quibus eosdem ad Ecclesiae misericordiam confugisse testabitur: ne videlicet aut ad ecclesiastica tribunalia, aut ad laicos magistratus citari possent; quod huic haeresi, quam severissime civiles leges ab ipso etiam Diocletiano latae puniebant, ad id temporis adhaesissent. Qui si denuo redirent ad vomitum; jam in eos, qua digni sunt, juris severitate animadverti Commonitorium jubet, hoc est, fideles ab eorum consortio, vel amicitia, vel quacumque societate christiana se abstinere. Quod vero ad alios spectat, acceptis

episcopi testimonialibus litteris, statuitur eos piis aliquibus viris, sive clericis, sive laicis, commendari oportere, qui una vel juxta habitantes, ipsos ad verbum divinum frequentius audiendum impellerent, testimoniumque redderent eorum vitae, ut intelligeretur quandonam ad Baptismum, si necdum eo essent initiati (nam videbatur Manichaeis Sacramentum hoc supervacaneum), admitti deberent, aut ad reconciliationem, si redacti in ordinem poenitentium fuissent: at generaliter neutrum eis facile concedendum, nisi si mortis periculum aliud persuadeat. Ad Electos porro quod spectat, monet testimonium resipiscentiae nonnisi difficulter eis dandum ab episcopo, ut ne loca ubi probationis causa collocati fuerint, nempe monasteria vel xenodochia, in quibus tam diu manere debent, quoad Baptismum aut reconciliationem illis jam negandam non esse constet, facile deserant.

2. Erat Victorinus nescio quis e secta Manichaeorum, qui simulata fide catholica hypodiaconus Ecclesiae Mallianensis in Mauritania Caesareensi fuerat constitutus **(Epist. 236, n. 1)**. Hic Hipponem venerat, ubi errores suos docuerat haud paucos homines, quibus mentem suam ideo aperiebat, quod ad se discendi gratia eos ventitare arbitraretur. Quapropter re cognita Augustinus in eo convincendo non laboravit. Cum enim de doctrina hominem interrogasset, ille qui sensus suos nimis multis patefecerat, quam ut negationem speraret sibi profuturam, sponte sua Manichaeum se esse confessus est: caeterum non Electis, sed tantum Auditoribus adscriptum se contendit. Quin etiam oravit sanctum Antistitem, ut se in veritatis ac doctrinae catholicae viam reduceret. At vero hic in sene dissimulatam sub sacro honore clericatus haeresim exhorruit: illum coerceri jussit, atque ex urbe ejici. Et ne

provinciam Mauritaniae inficeret, Deuterio Caesareensi episcopo metropolitano rem significavit, quo videlicet praemonitus malo occurreret; caveret ne poenitentia illi, nisi prius detectis omnibus, quos nosset, Mallianae atque adeo totius provinciae Manichaeis, concederetur; illum denique vitari, ac dignitate abdicari, seu denuntiari Hippone abdicatum, juberet **(De Gestis cum Emerito, n. 1)**. Simul eidem Deuterio exponit, quas blasphemias crederent, quamve disciplinam observarent Manichaeorum Auditores.

3. Enchiridion suum seu Manuale non ante hunc annum Christi quadringentesimum vigesimum primum composuit: quandoquidem in eo Hieronymus cum sanctae memoriae laudatur elogio **(Enchirid., n. 23)**. Inscribitur hoc opus ad Laurentium Dulcitii fratrem **(De octo Dulcitii Quaestionibus, quaest. 1, n. 10)**, qui Augustinum per litteras petierat, ut sibi librum conscriberet enchiridii forma, quem semper haberet in manibus: in quo disceret quid maxime nos amplecti oporteat, quidve ob varias haereses prae caeteris fugere; quibus in rebus fidem ratio sequatur ac stabiliat, quibus contra illi refragetur, et solam, utpote ad ejus premenda vestigia impar, deserat; quibus finibus spes nostra contineatur; quae sit christianae doctrinae summa, quodve certum ac proprium fidei catholicae fundamentum. Atqui haec tanta tamque ardua sibi paucis omnia definiri peroptabat **(Enchirid., n. 1)**. Sanctus Augustinus, qui cum ejus eruditione plurimum delectabatur, tum multo vehementius eum adjungi veris sapientibus cupiebat, postulatam institutionem ipsi negare noluit. Cumque omnes illius quaestiones eo pertinerent, ut quid credendum sit, quid sperandum, quid amandum denique cognosceret; sanctus

Praesul, *De Fide, Spe et Charitate* in commentatione sua disseruit; cui etiam hunc ipsum titulum indidit in variis locis: tametsi Laurentii prudentiae permittat, ut illud, si maluerit, *Enchiridion* appellet **(Retract. lib. 2, cap 63; Epist. 231; De octo Dulcitii Quaestion., quaest. 1)**. Testatur autem hic se diligenter de ratione colendi Dei, quae vera hominis sapientia est, disputasse. In quaestione super his quae pro mortuis frequentat Ecclesia, num scilicet ea non essent apostolicae adversa sententiae (quod tunc temporis ab eo Paulinus quaerebat), affirmat sanctus Doctor, illa quibus prosunt, quia cum viverent, ut sibi possent prodesse meruerunt, aut ad hoc prodesse ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilior fiat ipsa damnatio.

4. Enchiridio Augustinus librum illum subjicit, cujus inscriptio est: *De Cura pro mortuis gerenda* **(Retractationum lib. 2, cap. 64)**. Ejus argumentum suggessit Paulinus, qui dubio procul amicitiam Augustini nunquam non coluerat; quanquam a multis retro annis nullum ejus rei specimen advertimus. Contigerat autem ut matrona quaedam Flora nomine, vidua, atque in Africa degens, humando filio, quem sat credibile est haud procul Nola diem obiisse, locum in sancti cujuspiam aede a Paulino peteret. Hanc ille missa epistola solatus est, id simul nuntians, de cadavere fidelis juvenis Cynegii, quod materno et pio affectu desideravit, esse completum, ut scilicet in beatissimi Felicis confessoris basilica poneretur. In hac sancti Felicis basilica, quam Paulinus construxerat, erant sacrae cellae, sive sacella orationi et mortuorum sepulturae destinata. Cum porro Florae Paulinus rescriberet, eadem usus est opportunitate, ut litteras ad Augustinum daret. In his ab eo sciscitabatur, num credat

prodesse cuique post mortem, quod corpus ejus apud sancti alicujus memoriam sepelitur: ac sibi quidem videri dicebat, non esse inanes motus animorum religiosorum atque fidelium pro suis ista curantium: et adjungebat vacare non posse, quod universa pro defunctis Ecclesia supplicare consuevit; ut hinc et illud conjici possit, homini prodesse post mortem, si fide suorum sepeliendo ejus corpori talis provideatur locus, in quo appareat opitulatio etiam isto modo quaesita sanctorum **(De Cura pro mortuis gerenda, n. 1)**. Aliunde vero sibi dubitationem id injicere aiebat, quod non satis videret, quonam pacto illa conciliari queat opinio cum hoc Apostoli pronuntiato: *Unusquisque recipiet prout gessit in corpore* **(II Cor. V, 10)**. Modesta illa inquisitio tam illustris episcopi, tamque in sacris Litteris eruditi, mirum quantum distat ab eorum confidentia, qui ob eamdem difficultatem orationes pro spiritibus dormientium fieri solitas proscripsere. Vim difficultatis ille aeque vidit, atque isti; sed prae istis abjecte de se sentiebat Vir sanctus: siquidem neque Paulum, neque Ecclesiam condemnare ausus, animo tranquillo, quoad sibi cum fide quaerenti rem Deus revelaret, exspectavit; ac tandem ad voti finem Augustini beneficio pervenit. Hic Paulino respondere diu distulit; et forte etiam hujus officii omnino fuisset oblitus, adeo negotiorum aliorum mole premebatur, nisi ipsum ad id Candidianus presbyter nullis datis induciis compulisset **(De Cura pro mortuis gerenda, nn. 1, 23)**. Illic propositum sibi ex Pauli sententia dubium circa orationes pro mortuis solvit **(Ibid., n. 2)**. Quod vero ad sepulturam apud memorias martyrum attinet, eam autumat non ad aliud prodesse defuncto, nisi ut affectus pro illo supplicationis, eum etiam martyrum patrocinio commendans, augeatur **(Ibid., n. 22)**. *Cum ergo,* ait, *fidelis mater fidelis filii defuncti corpus*

desideravit in basilica martyris poni, siquidem credidit ejus animam meritis martyris adjuvari; hoc quod ita credidit, supplicatio quaedam fuit; et haec profuit, si quid profuit. Et quod ad idem sepulcrum recurrit animo, et filium precibus magis magisque commendat, adjuvat defuncti spiritum, non mortui corporis locus, sed ex loci memoria vivus matris affectus **(Ibid., n. 7)**. Narrat oblata vivis multorum defunctorum et sanctorum visa: et tandem quae sua esset animi constitutio in iis difficultatibus, quarum enodationem nondum acceperat, mirum in modum ibi expromit **(Ibid., n. 21)**.

5. Dulcitius in Africa circiter annum quadringentesimum vigesimum, ut supra vidimus, agebat exsequendis adversus Donatistas legibus ab Imperatore praefectus. Idem ibidem adhuc morabatur, cum Augustinum de variis quaestionibus per litteras Carthagine datas consuluit, quae illi per Paschalia festa sunt redditae (*De octo Dulcitii Quaestion., Praefat.*). Tunc quidem responsum eis scribere sancto Doctori neutiquam licuit; eo quod post sacros illos dies statim sese contulit Carthaginem, unde nonnisi tribus mensibus exactis ad suos reverti permissus est. Quin autem eo gravissimis negotiis pertractus sit, nulli ambigendum; tametsi de his nihil compertum habeatur, nisi quod ipse litteris prodidit, ibi se occupationum, quae sibi in hac urbe nunquam deerant, multitudine districtum adeo fuisse, ut ad dictandum quidpiam otium omnino nullum suppeteret. Reversum inde, negotiis quae magis urgebant, nimirum propriae dioeceseos, mentem adjicere per dies quindecim oportuit; quibus peractis nonnihil otii nactus, sine mora ad satisfaciendum Dulcitio incubuit. Rogatus ab eo fuerat super octo quaestionibus Scripturae seu

ecclesiasticae doctrinae; quas omnes, si quintam exceperis, in variis operum suorum locis explicarat. Quapropter quae jam de septem aliis disputaverat, satis habuit excerpere, quo simul et Dulcitii tam laudabile desiderium expleret, et se labore liberaret de integro eadem recudendi; quae sane res, cum permolesta sibi, tum inutilis Dulcitio erat futura. Hoc autem in scripto historiam admodum singularem refert, quam ipsiusmet verbis subjiciemus. *Dicam quod factum est,* inquit, *in Mauritania Sitifensi. Neque enim Deus sanctorum Patrum, non ipse est etiam Deus noster. Viduam in proposito continentiae constitutam Celticchius quidam catechumenus juvenis rapuit, ut haberet uxorem. Antequam concumberent, pressus somno et territus somnio, Sitifensi episcopo eamdem vehementissime requirenti, revocavit intactam. Vivunt adhuc de quibus loquor. Ille baptizatus, et ipso in se facto miraculo conversus ad Dominum, ad episcopatum venerabili probitate pervenit, illa in sancta viduitate persistit* **(De octo Dulcitii Quaest., quaest. 7, n. 3)**. In Carthaginensis concilii epistola ad Coelestinum undecimus inter episcopos Celticchius nominatur. Hujus libri contextus docet, dominicum Paschatis diem hoc anno incidisse in tertium kalendas apriles: quod per episcopatum Augustini annis supra quadringentesimum decimo nono solum et trigesimo contigit. Atqui de ultimo hoc id nullus intelligat, cum secundus Retractationum liber, in quo eadem haec commentatio recensetur, eo usque non perveniat. Superest igitur ut illud anno quadringentesimo decimo nono tribuamus, quo anno mense maio vertente Carthagine erat sanctus Praesul. Verum quominus opinionem hanc, licet ratione tam plausibili fultam, admittamus, facit Enchiridion in hoc eodem tractatu allegatum **(Ibid., quaest. 1, n. 10, et quaest. 2, n. 4)**,

quod ante annum quadringentesimum vigesimum primum, quando illic Hieronymus sanctae memoriae vocitatur, scribi non potuit. Eumdem enim Hieronymum tradit Prosper anno tantum quadringentesimo vigesimo pridie kalendas octobris obiisse, quem et Augustinus adhuc mense septembri anni quadringentesimi decimi octavi in vivis agere ponebat, et nos etiam anno quadringentesimo decimo nono epistolam ad eumdem Augustinum misisse ostendimus. Fatendum tamen est mendum in Augustini contextum irrepsisse, ac pro tertio kalendas aprilis reponendum esse vel septimo kalendas aprilis, quo die Pascha hoc anno quadringentesimo vigesimo secundo evenerat; vel decimo kalendas aprilis, quo die Bucherius asserit fuisse anno quadringentesimo vigesimo quinto celebratum a quibusdam Latinorum, queis Hipponensem Ecclesiam adjungi oportere verisimile est.

CAPUT IV. 1 *Curat Augustinus, ut episcopus Fussalae ordinetur Antonius. 2 Ejusdem Ecclesiae administrationem adimere illi cogitur. 3 Antonius Numidiae primati et Bonifacio papae fucum facit, ut in integrum restituatur. 4 Coelestinum obsecrat Augustinus, ut sententiam in illum latam vigere sinat, ac secum pro Fussalensis Ecclesiae pace collaboret. 5 Alioquin sanctus Vir, quod illius ordinationi per*

imprudentiam suffragatus sit, propriam dignitatem exuere cogitat.

1. Baronius anno quadringentesimo vigesimo tertio mortem Bonifacii papae octavo kalendas novembris, Coelestini vero ejus successoris electionem tertio nonas novembris ponit. Sed hujus rei veritatem cognoscere haud in promptu est: nec minus saltem videtur probabile, sub finem anni quadringentesimi vigesimi secundi desiisse vivere Bonifacium, Coelestinum vero in ejus locum anno quadringentesimo vigesimo tertio suffectum esse. Et haec quidem causa est, cur anno supra quadringentesimum vigesimo secundo historiae Antonii Fussalensis, qua non facile aliam memoratu digniorem in Augustini vita reperias, exordia collocemus. Fussala castellum seu oppidum erat in confinio Hipponensis territorii positum **(Epist. 209, n. 2)**, atque ab ipsa Hippone quadraginta millibus, hoc est leucis sexdecim, distans; quod tamen Hipponensis dioeceseos finibus comprehendebatur, cum ad Augustini tempora proprium episcopum nunquam habuisset. Litteris consignavit aliquot miracula, quae hoc in loco, dum illum idem gubernaret, et post Maximini Sinitensis conversionem, id est, post annum quadringentesimum quintum, evenere **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 6)**. Erat Fussalae locisque finitimis numerosa plebs; sed ea omnis miserrimo casu in schisma praeceps ierat **(Epist. 209, n. 2)**. Restabant solum in ejus agro pauci Catholici; at in oppido ne unus quidem. Primi presbyterorum, quos ibidem Augustinus constituit, spoliati, caesi, debilitati, excaecati, atque etiam trucidati sunt: verum inutiles ac steriles eorum cruciatus non fuere; et post infinitos labores ac pericula tandem aliquando divina aspirante clementia nullus illius regionis locus cum

Ecclesia in pacem non rediit, ac pauci, qui remanserunt Donatistae, non jam de vexandis aliis, sed de occultandis se ipsis cogitabant. Sanctus Hipponensis Antistes, qui timoribus ac doloribus suis alios parturierat, hos quoque Christo Domino lucrari cupiebat **(Ibid., n. 4)**. Quare cum propter loci longinquitatem se tantum curae, quantum oportebat, huic rei impendere non posse intelligeret, nulla suae dignitatis, quam parte illa jurisdictionis resecata ibat imminutum, ratione habita, statuit operam dare, ut ibi constitueretur episcopus **(Ibid., n. 2)**. Quaesivit ergo aliquem non imparem ei muneri, cui etiam obeundo necessaria sive conducibilis erat linguae punicae cognitio **(Epist. 209, n. 3)**. Ad id e clero suo presbyterum, qui ei paratus videbatur, designavit. Tum provinciae Numidiae primati (is vero tunc, nisi fallimur, Silvanus Summensis erat), cujus sedes ab Hippone-Regio longe erat dissita, scripsit, petens ut ad ordinationem hanc accederet. Cumque ille venisset paratis jam rebus omnibus, presbyter, quem Vir sanctus huic episcopatui destinabat, omnino illum accipere noluit. Docuit eventus postea, satius futurum fuisse, rem tanti momenti differri in aliud tempus, quam praecipitari: sed tunc Augustinus sibi non committendum putavit, ut cum gravissimum et sanctissimum senem accersisset e tam longinquo, eum re infecta dimitteret. Quapropter adolescentem Fussalensibus non petentibus obtulit nomine Antonium, quem secum tunc habebat (hoc enim forsan Fussalae gestum est), quemque jam inde a puero educaverat; verum cujus nec aetas satis adhuc matura erat, nec indoles satis probata **(Ibid., n. 9)**; cum eum in nullo officio clericatus, praeterquam lectoris, explorasset **(Ibid., n. 3)**. Hunc tamen ab Antistite suo sibi propositum Fussalani obviis manibus exceperunt, aeque videlicet, atque ille, nescii eorum

quae postea accidere. Ac eo pacto Antonius ordinatus fuit, inque episcopali sede collocatus. Quo tempore facta fuerit haec ordinatio, ignoramus; quanquam tamen a ratione non videtur alienum, eam Carthaginensi collatione, in qua Antonii nomen non legitur, posteriorem dicere. Hunc ipsum in Milevitana synodo, anno quadringentesimo decimo sexto celebrata, nominari inter ultimos, opinio est; atque ita manus ei Silvanum Summensem imposuisse, necessum erit.

2. Id porro dolorem Augustini animo incussit eo acriorem, quod iis, quos filiorum loco habebat, consulere dum voluerat, e contrario maxima damna invitus attulisset. Negat se Antonii, quem aluerat, vitam traducere velle; at fatetur tamen rationem, quam ille tenuerat, tam graves peperisse offensiones, ut de ipsa judicium necessario instituendum fuerit **(Ibid., n. 4)**. In eo rerum capitalium atque adulteriorum ab hominibus non suae dioecesis accusatus est; a Fussalanis vero intolerabilis dominationis, rapinarum, multorumque per vim admissorum postulabatur, negantibus, ut ejus auctoritatem diutius ferrent, induci se posse; et sane dubitabat nemo, quin justo dolore pungerentur **(Ibid. n. 5)**. Verumtamen cum alia graviora crimina, quorum insimulabatur, probari non potuissent, ea res tantum illi conciliavit misericordiae, ut caetera quae deprehensa manifestaque erant, jam minus animos percellerent; nec omnia simul abdicatione digna viderentur. Damnatus igitur tantummodo ad eorum omnium, quae Fussalensibus abstulerat, restitutionem, et communione, quoad illis satisfecisset, privatus est **(Ibid., n. 4)**. Consentienti Antonio huic sententiae honor episcopatus integer relictus est **(Ibid., n. 6)**; quod speraretur scilicet fore, ut qui juventutem necdum esset egressus, ad bonam frugem

emergere valeret **(Ibid., n. 5)**. Quin etiam illud est animadvertere, de permittenda ipsi Ecclesiae suae administratione actum in judicio, eamque rem legatis Fussalensibus esse propositam; hi vero obnixe reclamarunt, professi citius, quam id fieret, ad extrema omnia se descensuros; nimirum vel redituros ad schisma pristinum, vel forte etiam Antonium ipsum interempturos. Celer vir spectabilis, quem sibi infensum esse atque alios in se potentia sua concitasse jactabat Antonius, tunc temporis potestatem nullam gerebat: unde non erat obscurum, Fussalensium abalienationem ab Antonio ex illius instigatione non proficisci. Necesse itaque fuit ei dioecesis suae administrationem adimere, concessa venia ibidem habitandi; ne si inde alio mitteretur, in alienam cathedram contra statuta conciliorum translatus illicite diceretur **(Ibid., n. 7)**. Quidquid in eo judicio decretum est, simul in tabulas referebatur: quod in universa Africa id temporis usu receptum fuisse, dubitet nemo. Fatetur porro Augustinus, hoc judicium ad exactam severitatem minus compositum videri posse; necnon isthic aequo remissius actum esse testatur; an autem alius episcopus Fussalae constitutus interim fuerit, anve redierit ad suam curam, silentio praetermittit. Ultimum tamen a fide minus alienum est, si non omnino certum habeatur: quandoquidem honore episcopali Antonio in propria sede conservato, si alium antistitem illuc induxissent, biceps futura erat haec Ecclesia. Huc et illud adde, ipsum Augustinum sub extremos vitae suae annos litteris commendasse presbyterum quemdam Fussalensem in haec verba: *Non enim possumus necessitates hominum hujusmodi deserere, qui nostri non coloni, sed, quod majus est, fratres sunt, et in charitate Christi ad curam pertinent nostram* **(Epist. 224, nn. 1, 3)**. Quae res nequaquam

prohibet, quominus defuncto Antonio ibidem constitutus fuerit alius episcopus. Quippe ex notitia Africae cognoscere est sedisse Fussalae episcopum nomine Meliorem.

3. Finito judicio, quantum Fussalensibus rependere Antonius deberet, aestimatum est; isque pecuniam illam, ut communionem obtineret, deposuit. Quod vero ad alteram poenae sibi impositae partem, ipsa illa indulgentia, quae adhibita adversus eum fuerat, colorem ei suppeditavit, ut ipsam a Sede apostolica rescindi curaret, obtendens videlicet sese episcopatu, siquidem reus fuisset deprehensus, oportuisse abdicari; quod autem id factum non esset, argumento esse, nec se privari sede sua merito potuisse **(Epist. 209, n. 7)**. Convenit itaque primatem, Valentinum forte Baianensem, qui Silvano Summensi in ea dignitate successit; et quanquam sanctus ille ac venerabilis senex gravitate erat praeditus, ipsi tamen astutia sua, ac forte etiam mendacibus atque interpolatis actis imposuit; ita ut hic eorum, quae ab illo dicebantur, nihil non credens, illum Bonifacio papae tanquam ab omni culpa alienum commendaverit **(Ibid., n. 6)**. Secundum Antonium judicavit Bonifacius, deque illo in jura sua restituendo, si tamen sibi rerum statum in suo libello sincere aperuisset, scripsit in Africam **(Ibid., n. 9)**. Fussalanis jam nihil aliud intentabatur, quam judicum ac magistratuum imperialium potestas; atque adeo militaris manus adhibenda, quae ad parendum Sedis apostolicae judicio miseros adigeret: ita ut infelix ille populus, intra Ecclesiam catholicam, ab episcopo catholico timeret acerbiora iis, quae in schismate a legum Imperatoris catholici auctoritate timuerat.

4. Sublato interim e rebus humanis Bonifacio, Coelestini in ejus locum suffecti opem Fussalenses imploravere, illum per Christi misericordiam obtestantes, ut se ex eis malis eriperet, quae sibi inferebat, aut illaturum minitabatur Antonius **(Epist. 209)**. Quin etiam de Augustino, a quo ejusmodi episcopum acceperant, querebantur: quod jure ab eis factum esse, humiliter ac modeste agnoscit sanctus Antistes. Itaque non solum eis inde non factus offensior, sed contra eorum postulatis fautorem se apud Coelestinum papam praebuit, ad quem et praeclaram ea de re epistolam, quam etiamnum habemus **(Ibid.)**, quaeque hoc anno quadringentesimo vigesimo tertio, pro instituto a nobis ordine, ponenda est, misit. Quin etiam videtur ipsemet primas fraudem, qua deceptus ab Antonio fuerat, intellexisse; quippe qui acta et monumenta omnium, quae ad causam hanc pertinebant, ad Coelestinum perferenda curaverit. Augustinus in suis ad eumdem illum pontificem litteris principio ei gratulatur, quod sine turbis aut ullo discidio ad apostolicae dignitatis apicem fuerit evectus: deinde quanto se dolore Antonii causa afficiat, exponit. Mox narrata rei totius historia, Papam obtestatur, ut ejusdem monumenta ad eum a primate transmissa legat expendatque. Rogat postea, aegritudini suae compatiatur; Fussalensem Ecclesiam ab eo, a quo miserum in modum divexabatur, liberet; ac bene de hoc populo et de Antonio ipso eadem opera mereatur, ne hic ingentia mala inferat, neve illi eadem patiantur, prohibendo, simulque occurrendo illis criminibus, quae ipsius restitutionem erant secutura. Sed per Christi sanguinem et memoriam apostoli Petri, qui Christianorum praepositos populorum monuit, ne violenter dominentur in fratres **(I Petr. V, 3)**, Coelestinum obsecrat, ne Fussalenses ad obediendum Antonio per vim compelli

sinat **(Epist. 209, n. 9)**. Nam apparet illis temporibus accidisse, ut mitterentur ab apostolica Sede, aut saltem peterentur, eorum quorum intererat precibus, mittendi in Africam clerici Romani, qui sententiarum illius exsecutores essent **(Codice Canonum Afric., can. 138)**: quibus haud dubie injungebatur, ut civilium potestatum opem, ubi res posceret, implorarent. Ejusdem Antonii nunquam nisi summa cum moderatione et tanquam filii sui mentionem facit Augustinus; verum quo illum diligebat vehementius, hoc magis damnandae illius cupiditati obsistebat.

5. Quam imprudens culpam incurrerat, Antonium in episcopalem ordinem cooptando, passim fatetur: at quo potuit ultra progredi sancti Viri humilitas ac poenitudo? *Me sane,* inquit, *quod confitendum est Beatitudini tuae, in isto utrorumque periculo, tantus timor et moeror excruciat, ut ab officio cogitem gerendi episcopatus abscedere, et me lamentis errori meo convenientibus dedere, si per eum cujus episcopatui per imprudentiam suffragatus sum, vastari Ecclesiam Dei, et, quod ipse Deus avertat, etiam cum vastantis perditione perire conspexero. Recolens enim quod ait Apostolus, «Si nosmetipsos judicaremus, à Domino non judicaremur»* **(I Cor. XI, 31)**; *judicabo me ipsum, ut parcat mihi qui judicaturus est vivos et mortuos. Si autem et membra Christi, quae in illa regione sunt, ab exitiabili timore ac tristitia recreaveris, et meam senectutem hac misericordi justitia fueris consolatus, retribuet tibi et in praesenti, et in futura vita, bona pro bonis, qui per te nobis in ista tribulatione succurrit, et qui te in illa sede constituit* **(Ep. 209, n. 10)**. Coelestinus dubio procul epistola illa tam vehementi permotus est, omnino que noluit orbare Ecclesiam eo

Praesule, cujus doctrinam ac famam defendit, patronus omnium longe illustrissimus. Quare, cum Augustinus ad extremum usque spiritum Hipponensi Ecclesiae praefuerit, et Fussalensem quoque rexerit anno supra quadringentesimum vigesimo septimo vel vigesimo octavo; hinc judicatur Coelestinum, ut Antonius hujus sedis administratione spoliatus maneret, consensisse. Quod etiam confirmat ejusdem pontificis in Augustinum jam vita functum amor ac veneratio. Atqui licet a Papa in hac aequissima petitione repulsam tulisset, ei tamen licuisset ab illa injustitia vindicare se beneficio professionis ejus, qua Patres Africani declaraverunt nolle se tolerare diutius, ut vel ipsi episcopi in posterum ad curiam Romanam provocarent **(Codice Canonum Afric., can. 138)**.

CAPUT V. 1 *Stephani martyris reliquiae sub annum Christi quadringentesimum vigesimum quartum habentur Hippone. 2 Januarius Hipponensis presbyter, pecuniis quas contra communis vitae propositum retinuerat, Ecclesiae legatis, moritur. 3 Sermonem de hac re ad populum habet Augustinus; haereditatem Januarii respuit, et filiis ipsius relinquit, ac declarat se clericis, qui proprium aliquid habere velint, indulgere ut extra domum episcopalem habitantes gradus sui honorem servent. 4 Altero*

postea sermone testatur suos omnes clericos in vitae communis proposito permanere velle, atque a proprio abhorrere, eosque de clericorum tabula delendos, qui aliquid sibi retinerent; tum etiam eos, qui divites pecuniosique audiebant, apud eumdem populum purgat. 5 Decem liberorum, quibus mater imprecata fuerat, horribilis poena. 6 Ex illis decem Paulus divinitus sanatur apud Hipponem. 7 Alia post die sanatur ibidem Palladia. 8 Gallam et Simpliciolam Quintiliano commendat Augustinus.

1. Nondum exactum erat biennium, ex quo Augustinus Hippone Stephani martyris reliquias habebat, cum librum ultimum de Civitate Dei, quem vertente anno quadringentesimo vigesimo sexto absolutum fuisse supra diximus **(Sup., lib. 7, cap. 4, n. 4)**, elucubrabat **(De Civ. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 20)**. Quocirca non potuit easdem sacras reliquias, nisi sub anni ut minimum quadringentesimi vigesimi quarti finem adipisci. Neque multum a fide abhorreat, sermonem de sancto Stephano quartum **(Serm. 317)** in earum receptione; ac de eodem martyre quintum **(Serm. 318)**, antequam sub ara conderentur, esse pronuntiatum. Etenim venerandum hoc pignus sanctus Antistes in quadam ecclesiae suae cella sacra, quod sacellum vocamus, deposuit, cujus in fornice jussit insculpi quatuor versus, ut inde cuncti fideles admonerentur, insolita illa

prodigia tunc temporis sancti Stephani precibus ac reliquiis perpetrata, ipsi Deo accepta referri oportere **(Serm. 319, n. 7)**. Ad evulganda eadem miracula Augustinus in Africam omnium primus consuetudinem hanc induxit, ut in quorum gratiam facta essent, illud libello coram omni plebe recitando proponerent ac testificarentur **(De Civ. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 20)**. Hujusmodi libelli infra biennium Hippone ad septuaginta ferme dati, atque unum ex eisdem legi jusserat, quo die sermonem de Stephano martyre sextum pronuntiavit **(Serm. 319)**. Inter omnia illa miracula Hippone per duos primos annos, ex quo isthuc beati Protomartyris reliquiae illatae erant, facta, Augustinus tres tantum mortuos ad vitam revocatos nominatim indicat **(Ibid., n. 17-19)**, addita Pauli ac Palladiae curatione **(Ibid., n. 22)**, quam nos sequenti anno memorabimus. Porro si ponamus jam dictas reliquias hoc ipso anno quadringentesimo vigesimo quarto Hipponem allatas fuisse, nihil vetuerit quominus de aedicula, ubi servabantur, id interpreteris, quod sanctus Praesul in sermone de vita et moribus clericorum suorum secundo, circa initium anni quadringentesimi vigesimi quinti non ita multo post Epiphaniam habito **(Serm. 355, n. 7)** dicit, Heraclii diaconi opere ac pecunia memoriam sancti Stephani constructam **(Serm. 356, n. 7)**. Sin autem anno duntaxat quadringentesimo vigesimo quinto sancti Stephani reliquiae Hipponem pervenerint, jam difficilius aedicula, quam excitavit Heraclius, Stephano sacra diceretur. Tunc enim sermo ille, in quo de memoratis reliquiis agitur, haberi nisi ineunte anno post quadringentesimum vigesimo sexto non potuisset: cum tamen idem Heraclius, qui tunc temporis diaconi tantum officio insignitus erat, postmodum ad presbyterii gradum fuerit evectus **(Epist. 213)**, ac deinde ab

Augustino die sexto kalendas octobres anno quadringentesimo vigesimo sexto designatus, ut ei succederet, atque interim res Hipponensis Ecclesiae administraret procuraretque.

2. Quidquid sit, plane constat sanctum Antistitem aetate gravem atque omnino canum fuisse tum, cum de vita clericorum suorum habuit duos celebres illos ad Hipponensem plebem sermones **(Serm. 355, n. 7; Serm. 356, nn. 7, 13)**. Horum isthaec occasio fuit. Vidimus sub exordia episcopatus Augustini, sanctissimum illum virum suos omnes clericos in domum episcopalem coegisse, quibuscum abdicata rei cujuslibet proprietate in perfecta bonorum omnium societate vivebat **(Serm. 355, nn. 1, 2)**. Nemini manus ad clericatum imponebat, nisi hac lege, ut secum vitam illam communem sequeretur **(Ibid., n. 6)**; quod etiam illum apparet coram universo populo disertis verbis declarasse. At satis idem habebat, illud innotuisse omnibus suis clericis, hanc esse vivendi rationem, quam in suo contubernio amplecti tenerentur **(Ibid., n. 2)**: quod vero ad praxim, conscientiae eorum illam permittere malebat, quam nihilne prorsus possiderent, scrupulosius inquirere; propterea quod ejusmodi inquisitio quiddam odiosae suspicionis prae se ferret. Verumtamen imposuit ipsi Januarius quidam presbyter. Hic enim ad eum venit, vitam communem promisit, una habitavit, de facultatibus Ecclesiae sustentatus est. Erant ei liberi duo, filius ac filia; quos in monasteriis Hipponensibus, puerum cum viris, puellam cum feminis, alendos collocavit. Omni omnino possessioni renuntiasse, ac de suis fortunis eo modo constituisse putabatur, quo ejus propositi virum decebat. Minime tamen ignotum erat, certam pecuniae summam eum

reservasse: verum id filiae suae esse praedicabat. Cum autem virgo illa nequedum e pueritia excessisset, nihilque certi ex ejus propensione in coelibem vitam (quamvis ad eam vinculo jam aliquo alligatam fuisse appareat) circa ipsam decerni posset; nemini licebat in sequiorem partem accipere, si pater id quod ejus esse dictitabat, servaret; dum tandem adulta faceret inde, quod virginem Christi deceret, quando optime jam facere posset. Interim autem aegrotare Januarius coepit: de hac pecunia, tanquam de proprio, testamento cavet; liberorum suorum hunc quidem cum vituperio, illam vero cum laude exhaeredat, necnon facultatum suarum haereditate Hipponensi Ecclesiae legata moritur **(Ibid., n. 3)**. Ubi hanc in presbytero societatis suae fraudem deprehendit Augustinus, hinc magnum dolorem anime concepit, detestatusque est factum illud, quod praeter damnum saluti Januarii allatum, offensionem quoque ac scandalum injiciebat Ecclesiae, necnon omnino bonum illum odorem, quem in plebem spargebant ipsius clerici, exstinguebat **(Serm. 356, n. 2)**. Is igitur, qui solebat eas haereditates respuere, quas abdicatis liberis parentes Ecclesiae legatas voluerant, ad hanc recipiendam induci nequaquam potuit **(Serm. 355, n. 4)**. *Filiorum ipsius sit,* ait ille, *quod reliquit, ipsi inde faciant quod voluerint. Videtur enim mihi, quia si eam* (haereditatem) *suscepero, in isto facto, quod mihi displicet, et quod doleo, ejus particeps ero* **(Ibid., n. 3)**.

3. Postquam ad eum modum conscientiae suae satisfecit, ratus est officii sui, propriam existimationem apud populum, cujus sub oculos et cui vivebat, exonerare invidia, et coram eo suam agendi rationem exponere, ne quis inde lapsus arriperet occasionem. Rogavit itaque plebem, in crastinum adesset

frequentior. Cumque jam omnes convenissent, sermonem ad eos plane simplicem ac familiarem habuit, sed permovendis animis maxime accommodum. Hic illis posuit ob oculos illud vivendi institutum, quod una cum clero suo tenere semper decreverat; item Januarii culpam ac suam ipsius voluntatem, qua prohibere, ne memorata haereditas susciperetur ab Ecclesia, statuerat; tum rationes addidit, quibus persuasus apud se proposuerat, alias quoque rejicere, tametsi hocce tam prudens tamque generosum consilium nonnulli improbarent, reprehenderentque **(Serm. 355 n. 1)**. Post haec declaravit, se praecepisse omnibus suis clericis, quibus adhuc aliquid esse proprii videretur, utputa iis qui necdum cum fratribus paternas facultates erant partiti, vel qui aetatem eam, qua liceret de illis statuere, necdum attigerant: declaravit, inquam, istis omnibus se praecepisse, ut sua universa, siquidem in suo contubernio remanere vellent, aut venderent erogarentque, aut donarent mitterentque in commune; eamque rem infra Epiphaniae tempus, quod festum in aliquot forte menses erat celebrandum, fieri edixisse **(Ibid., n. 6)**. Hanc legem antea constituerat, ut cui voluntas esset a proposito vitae communis discedere, eum clericali munere abdicaret; quia desereret sanctae societatis promissum coeptumque consortium. At vero isthic profitetur, sibi, ut eamdem illam legem permutaret, animum induxisse; ac proinde, si quis clericorum habere aliquid proprium, quam Deo et Ecclesia contentum esse malit, eum servato suo gradu posse ubi libuerit, extra domum episcopalem degere: non nescire se hoc esse malum, hoc esse cadere a proposito, hoc esse deserere sanctam professionem, ac votum violare; perinde ac si virgo monasterium quod erat ingressa deserat, virginitatem interim colere perseverans: sed hypocrisim sibi multo deteriorem videri; eoque nolle se illos

ad id necessitatis redigere, ut hac simulatione continua plane corruant; neque causam praebere posse, cur suis illi propter ablatum clericatum querelis, quae forsan aliquibus etiam episcopis non censerentur injustae, Ecclesiam turbari pergant; malle vel claudos habere, quam plangere mortuos **(Serm. 356, n. 14)**: sibi ergo sufficere, illis quantum periculum et quantum malum sit, cadere a proposito, ob oculos posuisse; ac post illa eosdem divino permittere judicio: ipsis clericatus polliceri se conservationem, eorum vero esse, an felicitatis aeternitatem sperare possint, dispicere. Orationi deinde finem imponit, pollicens plebi, ad eam se post Epiphaniam relaturum, quidnam de suis clericis, de quorum obsequio nihil non exspectabat, statuisset, quidve de Januarii liberis, quibus infelix parens praeter alia mala etiam litem reliquerat. Soror enim a patre quidquid fuerat relictum, suum esse, prout ipsemet tam saepe affirmaverat, contendebat; frater vero nitebatur testamento patris, qui de hac pecunia tanquam de propria, non autem tanquam de filiae deposito, quid fieri vellet mandaverat. Decrevit sanctus Praesul quasi communis parens controversiam hanc dirimere, ac probum aliquem virum assumere secum ex laicis, ut illam secundum aequitatis normam simul dijudicarent **(Serm. 355, n. 3)**. At eum ipsi liberaverunt hoc labore: rem amice composuerunt, secutique sunt consilium beati Viri, ut inter se pecuniam partirentur, suadentis **(Serm. 356, n. 11)**. Neque vero plus negotii eidem facessivere sui clerici; sed omnes ille presbyteros, diaconos, subdiaconos, horumque ex ordine Patricium nepotem suum, quales volebat reperit, hoc est, eorum neminem non animo et voluntate pauperem **(Ibid., n. 3)**. Etenim si quis quidpiam habere permittebatur, illud religiosa piaque necessitate retinebat, aliorum causa, non sua, neque ulla in avaritiam

propensione. Quocirca omnes socialem de integro vitam amplexi sunt, laetique excepere Viri sancti consilium, quo e clericorum albo omnes eos, qui deinceps proprium habere deprehenderentur, expungere constituerat **(Ibid., n. 14)**.

4. Transacto igitur Epiphaniae festo gratos hosce nuntios populo, quemadmodum erat pollicitus, retulit; ut quoniam aliorum quidem laudibus, aliorum vero criminationibus, quae sua conditio erat, obnoxium sese intelligebat; qui se diligebant, pudore non perfunderentur ab eis, a quibus non amabatur. Primum itaque jussit Lazarum diaconum ex Apostolorum Actis locum eum, ubi describitur primorum Christianorum vita, ad quam quidem cleri sui mores dirigere cogitabat, recitare; quem locum insuper ipse quoque pronuntiavit. Deinde clericorum suorum omnium, vel qui legitimas ob causas necdum omnino rebus suis renuntiare potuerant, vel qui injuria proprium habere dicebantur, singillatim rationem reddidit. His ita gestis, licentiam qua concesserat, ut illis extra episcopii domum de proprio liceret vivere, revocavit: declaravitque, quandoquidem omnes in socialem vitam consensissent, quisquis deprehensus fuerit habens proprium, eum a se clericali gradu dejectum iri. *Interpellet contra me,* ait Vir sanctus, *mille concilia, naviget contra me quo voluerit; sit certe ubi potuerit: adjuvabit me Deus, ut ubi ego episcopus sum, ille clericus esse non possit. Audistis, audierunt: sed spero in Deum nostrum et misericordiam ejus, quia sicut dispositionem meam istam hilariter acceperunt, sic eam pure fideliterque servabunt* **(Ibid.)**. Initum quoque inter Januarii filios pactum memorat; post quae subdit sperare se, eos a quibus diligitur, audacter laetitiam suam testaturos, alios autem dolorem suum

pressuros silentio: verum si qui sint, qui velint in se quidpiam deblaterare et cavillari, eos se publice, siquidem id res exigere videatur, confutaturum **(Ibid., n. 11)**. *Ante oculos vestros,* inquit, *volo sit vita nostra. Scio quia quaerentes licentiam male faciendi, quaerunt sibi exempla male viventium, et multos infamant, ut socios invenisse videantur. Ideo quod nostrum est, fecimus: plus quid faciamus, non habemus. Ante oculos vestros sumus. Nullius aliquid desideramus, nisi bona opera vestra* **(Ibid., n. 12)**. Ex hoc sermone cognoscere est, quo plerique clericorum ejus in statu essent. Nam de illis solis loquitur, in quibus nonnihil reprehensione dignum videbatur. Quapropter quod ad presbyteros suos attinet, id solummodo asseverat, eos, quidquid de ipsorum opibus vulgo jactetur, pauperes esse, ac nihil secum ad ipsius societatem attulisse, nisi ipsam, qua nihil charius est, charitatem. *Subdiaconi pariter pauperes sunt, Deo propitio,* inquit, *misericordiam Dei exspectant. Unde ipsi faciant, non habent: nullas habentes facultates, finierunt mundi cupiditates. Vivunt nobiscum in societate communi, nemo eos distinguit ab illis, qui aliquid attulerunt. Charitatis unitas praeponenda est terrenae commodo haereditatis* **(Serm. 356 n. 8)**. Ex diaconis autem si qui forte venerant in suspicionem deserti propositi ad habendum proprium; hoc ab istis nominatim singillatimque purgatis crimen amolitur. Orationem denique finit in haec verba: *Nemo laceret servos Dei: quia non expedit lacerantibus. Servis Dei quidem merces falsis detractionibus crescit; sed crescit etiam poena detrahentibus. Nolumus cum detrimento vestro magnam habere mercedem. Minus ibi habeamus, et tamen vobiscum ibi regnemus* **(Ibid., n. 15)**.

5. Curatio Paulo et Palladiae hoc eodem anno divinitus concessa est; quod quidem miraculum non fuit caeteris, quae tunc temporis apud Hipponem per Stephani martyris reliquias facta sunt **(De Civit. Dei, l. 22, c. 8, n. 20, in not. Hinc vero)**, quod ad rem grandius, sed tam clarum atque illustre, ut in ea urbe reperiretur nullus, qui hoc non vidisset vel didicisset, nullus qui oblivisci ulla ratione posset **(Ibid., n. 22)**. Caesareae in Cappadocia familia erat non ignobilis, eaque liberis decem, nimirum septem masculis ac feminis tribus constans; inter quos Paulus sextum sibi locum, Palladia septimum vindicabat. Contigit autem ut patre defuncto, non multis post illius obitum diebus, cum fratres omnes domi essent, natu maximus matrem viduam gravibus atque intolerandis afficeret injuriis, in tantum ut ei etiam manus non dubitaret inferre; nullo interim e fratribus, neque impietatem illam curante, neque verbo saltem fratris insaniam coercente. Hanc tam atrocem injuriam mulier infelix acerbissime tulit, ita ut illis iracundiae motibus, qui sexui isti perquam familiares sunt, aestuans dolorem suum ulcisci primogenito suo dira imprecando constituerit. *Cum autem ad sacri Baptismatis fontem,* inquit in libello curationis suae Paulus, *post gallorum cantus memorato filio suo iram Dei imprecatura properaret; tunc ei nescio quis in patrui nostri similitudine, ut intelligitur, daemon occurrit, et ab ea prior, quo pergeret, requisivit. Cui illa, ad maledicendum filio suo ob intolerabilem contumeliam se ire respondit. Tunc autem ille inimicus, quoniam in mulieris corde insaniente locum facile invenire potuit, ut omnibus malediceret, persuasit. Illa autem vipereis inflammata consiliis, sacrum fontem provoluta corripuit, et sparsis crinibus nudatisque uberibus hoc a Deo potissimum postulavit, ut extorres patria et circumeuntes*

alienas terras, omne hominum genus nostro terreremus exemplo **(Serm. 322)**. Precem, quam ei dolor suggerebat, audivit Deus, et quantumvis scelerata illa foret, se tamen ea passus est exorari: quippe cum is undecumque justus sit, nonnisi justum ipsius judicio haberi potest in filios adversus matrem impietatis reos animadvertere. Major natu e vestigio fuit tremore horribili correptus, quo ipsi etiam inter dormiendum membra quatiebantur. Tum alios fratres sororesque, secundum ordinem quo nati erant, intra unum annum illa eadem omnes poena corripuit **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22)**. Misera ac maledicta parens eo punita severius, quo se promptius pleniusque videbat exauditam, cum neque impietatis suae conscientiam, neque opprobrium hominum ferre diutius posset, laqueo guttur astringens, luctuosam vitam termino funestiore conclusit **(Serm. 322)**. Et sic una familia tum filios, quem honorem obedientiamque parentibus deberent, edocuit, tum parentes, ne sui nominis oblivisceretur, neve iracundiae impetu sese adversus filios abripi sinerent, admonuit. Liberi conspectum civium suorum in lugendo illo statu non ferentes, patria excesserunt, et alius alio, prout cuique placuit, profecti sunt; atque ad eum modum toto pene vagabantur orbe Romano, miseriam suam omnium exhibentes oculis **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22)**, necnon superbos exemplo supplicii sui deterrentes **(Serm. 323, n. 1)**. Secundus fratrum Ravennae reliquiarum sancti Laurentii, quae illic recens collocatae fuerant, ope sanitatem recuperavit. Paulus ac Palladia loca omnia, in quibus fieri miracula dicerentur, magno salutis recipiendae desiderio petituri, sese viae committunt. Quo factum, ut variis in regionibus miseria sua celebres evaderent. Petiere inter alias urbes Anconem in Italia, atque Uzalim in Africa, utramque

propter beati Stephani miracula insignem. Verumtamen in neutra restitui in pristinum statum potuere; aut potius Deus, qui nullo negotio id poterat praestare, noluit, Hipponi-Regio spectandam utriusque curationem reservans. Quare illud eis significavit manifesta quadam ipso kalendarum januariarum die visione, quae tribus ante mensibus, quam hoc fieret, accidit. *Ait enim mihi quidam,* ut Augustinum alloquens Paulus ille testatur, *aspectu clarus, et candido crine venerabilis, quod intra tertium mensem desiderata esset mihi sanitas adfutura. Sorori autem meae in visione Sanctitas tua in ea effigie, in qua te praesentes videmus, apparuit: per quod nobis significatum est ad istum locum nos venire debuisse. Nam et ego Beatitudinem tuam saepius postea videbam per alias civitates in itinere, quo veniebamus, talem prorsus, qualem modo conspicio. Admoniti ergo evidenti auctoritate divina ad hanc venimus civitatem ante dies ferme quindecim* **(Serm. 322)**, nimirum circiter octavo idus martias. Hic diebus singulis ecclesiam, et in ea memoriam sancti Stephani frequentabant, fusis lacrymis comprecantes Deum, ut et sibi peccatum ignosceret, et optatam valetudinem restitueret. Et illic, et quacumque ibant, convertebant in se civitatis aspectum. Et nonnulli, qui eos alibi viderant, causamque tremoris eorum noverant, aliis, ut cuique poterant, indicabant **(De Civit. Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22)**.

6. Venit et Pascha, atque ipso die dominico mane, cum jam frequens populus praesens esset, et loci sancti cancellos, ubi martyrium erat, idem juvenis orans teneret, repente prostratus est, et dormienti simillimus jacuit: non tamen tremens, sicut etiam per somnum solebat. Stupentibus qui aderant, atque aliis paventibus, aliis dolentibus, cum eum quidam vellent

erigere, nonnulli prohibuerunt, et potius exitum exspectandum esse dixerunt **(Ibid.)**. Ipse autem alienatus a sensu, ubi tunc fuerit nescivit. Verum, cum paulo post surrexisset, liberatum se ab agitatione illa et perfecte sanatum esse cognovit **(Serm. 322)**. *Stabat incolumis,* ait Augustinus, *intuens intuentes. Quis ergo se tenuit a laudibus Dei? Clamantium gratulantiumque vocibus ecclesia usquequaque completa est. Inde ad me curritur, ubi sedebam jam processurus: irruit alter quisque post alterum, omnis posterior quasi novum, quod alius prior dixerat, nuntiantes: meque gaudente, et apud me gratias Deo agente, ingreditur etiam ipse cum pluribus, inclinatur ad genua mea, erigitur ad osculum meum. Procedimus ad populum; plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum, Deo gratias! Deo laudes! nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutavi populum, et rursus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem silentio, Scripturarum divinarum sunt lecta solemnia. Ubi autem ventum est ad mei sermonis locum, dixi pauca pro tempore et pro illius jucunditate laetitiae. Magis enim eos in opere divino quamdam Dei eloquentiam, non audire, sed considerare permisi* **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22)**. Habemus etiamnum oratiunculam, quam super hoc eventu pronuntiavit **(Serm. 320)**, aut certe ejusdem orationis compendium: quippe creditu difficile est, ipsum, quominus plura diceret, sibi temperasse. Attamen illic sermonis sui brevitatem excusat, ejusque causam affert defatigationem suam, ac magnitudinem pridiani laboris, cui quidem ferendo se parem futurum fuisse negat, jejunio scilicet maceratum, nisi orationum sancti Stephani subsidium sibi adfuisset. Enimvero observatum a Paulino fuit **(In Vita sancti Ambrosii, n. 38)**, die sabbati, quo sanctus Ambrosius migravit ad superos,

obeundis Baptismi ceremoniis, quas ipse peragere solus consueverat, vix quinque episcopos suffecisse. Paulum Augustino adstitisse proximum ex hoc sermone licet intelligas: quandoquidem hic illum populo ostendit, ejusque conspectum loco esse dicit eorum libellorum, quos alii ad pervulganda beati Stephani precibus obtenta beneficia tradebant. Et sane apparet, Augustinum illa re contentum, libellum a Paulo neutiquam petiturum fuisse **(Serm. 321)**; at cum eumdem domum ad prandium adduxisset, necnon accurate omnem illam suae ac maternae fraternaeque calamitatis historiam narrare jussisset, ratus est eam populo exponi oportere, ut inde providentiam divinam magis suspicerent, atque in sanctorum suorum memoriis admirabilem praedicarent. Quocirca postridie ejus diei, cum verba solito suo more fecisset, oratiunculam, quae etiamnum exstat, habuit; qua pollicitus est, curaturum se, ut narratio haec litteris texeretur, ac postera die recitaretur **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22)**.

7. Feria tertia post Pascha conscensa exedra, unde plebem suam alloquebatur, Paulum quoque ac sororem ejus Palladiam, quae necdum sanitatem receperat, ejusdem suggesti gradus, petita prius quodam modo populi voluntate, jussit conscendere, ut omnium obtutibus permitterentur. *Intuebatur,* ait Vir sanctus, *populus universus sexus utriusque, unum stantem sine deformi motu, alteram membris omnibus contrementem. Et qui ipsum non viderant, quid in eo divinae misericordiae factum esset, in ejus sorore cernebant. Videbant enim quid in eo gratulandum, quid pro illa esset orandum* **(Ibid.)**. Pauli deinde recitatus est libellus, quem ille finiebat orando, ut pro sorore divinae benignitati

supplicarent, pro se autem gratiarum actiones referrent rependerentque. Hac peracta lectione sanctus Praesul utrumque dimisit e gradibus. Palladia ad memoriam memorati martyris oratum se contulit: ipse vero populum, quae modo lectis et auditis conveniebant, docere coepit; idque primum testificatus est, sperare se fore, ut reliquis fratribus sanitas, qua jam Paulus gaudebat, restitueretur **(Serm. 323, n. 1)**. Cum affirmasset in libello suo idem Paulus, frequenter sibi apparuisse beatum Antistitem; hic serio ne suum in honorem illud convertatur, vetat. *Quid enim sumus,* inquit, *quia ego apparui istis nesciens? Illi enim me videbant, et ego nesciebam: et admonebantur, ut ad istam civitatem venirent. Quis sum ego? Homo sum unus de multis, non de magnis* **(Ibid., n. 2)**. Exorsus postea erat loqui de miraculis iis, quae Anconae atque Uzali reliquiarum ejusdem sancti martyris beneficio patrabantur, cum ecce exauditus est subito de ipsius memoria clamor ingeminantium, Deo gratias! Christo laudes! **(Ibid., n. 4.)** Porro acclamationes illas excitaverat curatio Palladiae, quae vix ad cancellos, quibus memoria claudebatur, accesserat, cum fratris instar in solum collapsa erat quasi dormiens, moxque surrexerat perfecta salute recuperata **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22)**. His, qui videre miraculum, illico magno cum plausu Deo gratias acclamantibus, populus, qui Augustinum audiebat, eo concurrit; dumque Vir sanctus, quidnam rei esset, sciscitaretur; in basilicam atque ad suggestum, ex quo verba faciebat, eadem puella adducta est **(Serm. 323, n. 4)**. *Tum vero tantus,* inquit ille, *ab utroque sexu admirationis clamor exortus est, ut vox continuata cum lacrymis non videretur posse finiri. Perducta est ad eum locum, ubi paulo ante steterat tremens. Exsultabant eam similem fratri, cui*

doluerant remansisse dissimilem: et nondum fusas preces suas pro illa, jam tamen praeviam voluntatem tam cito exauditam esse cernebant. Exsultabant in Dei laudem voce sine verbis, tanto sonitu, quantum aures nostrae ferre vix possent. Quid erat in cordibus exsultantium, nisi fides Christi, pro qua Stephani sanguis effusus est? **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 22.)** Ubi sedatus est ille strepitus, nihil aliud sanctus Doctor addidit praeter paucula verba, quibus misericordiam Dei, a quo ipsa eorum vel sola precandi voluntas audita fuerat, commendaret. Die sequenti perrexit, quemadmodum pridie fecerat, inquirere, quid causae esset cur Deus hoc miraculum Hippone potius quam aut Anconae aut Uzali factum voluerat **(Serm. 324)**. Verumtamen quod ex eodem sermone superest, insignis miraculi Uzale in infantulo ante susceptum Baptismum exstincto facti solam relationem continet. Unde conjicias eumdem sermonem ad nostram memoriam integrum non pervenisse.

8. Hoc ipso anno forsitan Augustinus, cum aliquandiu Gallam, quae viduitatem erat professa, et filiam ejus Simpliciolam quae Christo virginitatem suam voverat, divini eloquii cibo pavisset, eas a se dimissas in patriam, Quintiliano, qui episcopale munus ibi gerebat, litteris commendavit. Ferebant illae secum memorati martyris reliquias: *Quas non ignorat Sanctitas vestra,* ut scribit ille ad Quintilianum, *sicut et nos fecimus, quam convenienter honorare debeatis* **(Epist. 212)**. Nec longe etiam ab hoc tempore Uzalim se contulit, ubi Petroniam clarissimam feminam ad miraculum, quod sua causa idem Stephanus ediderat, scripto libello declarandum impulit: auctorque fuit Evodio, ut illud quoque ab iis, qui

sanati eadem ratione essent, exigeret **(De Civitate Dei, lib. 22, cap. 8, n. 21)**.

CAPUT VI. 1 *Severi Milevitani episcopi obitus. 2 De Heraclio presbytero. 3 In eum sibi successorem designatum Augustinus rerum administrationem transfert. 4 Contentiones inter Adrumetinos monachos super quaestione de gratia et libero arbitrio. 5 Liberi arbitrii contra gratiam defensores adeunt ad Augustinum, a quo docentur, et accipiunt cum binis epistolis librum de Gratia et Libero Arbitrio, ad Valentinum et cum illo monachos. 6 Alium ad eosdem librum de Correptione et Gratia mittit sanctus Doctor.*

1. Severus Milevitanus episcopus, Augustini amicus et pernecessarius, sub anni quadringentesimi vigesimi sexti initium ex hac vita migravit **(Epist. 213, n. 1)**. Is ante mortem eum, quem volebat sibi succedere, designarat: sed rem populo, uti par erat, proponere insuper habens, sufficere existimavit, illum coram suis clericis instituisse. Hic autem defectus in causa fuit, cur eo mortuo ne quid turbarum in plebe oriretur, subtimerent. Quocirca fratres, nimirum, ut conjicere licet, clerici atque in primis servi Dei, hoc est monachi, Augustinum rogarunt, ut ad consulendum tranquillitati illo

accederet. Adspiravit ei divina clementia, et quanquam nonnulli offensionem aliquam ob consilium hoc a Severo sibi non communicatum prae se ferebant; tamen haec tristitiae nubecula confestim sereno laetitiae cessit, et cum primum designatum sibi futurum praesulem cognovere, illum volentes lubentesque accepere: quo pacto pacate ac de consensu omnium consecratus est. Inductus fuit hoc eventu Augustinus, ut apud se denuo revolveret turbas illas, quas saepe numero in aliis Ecclesiis post episcoporum mortem, horum ambitione, illorum nato ad contentiones ingenio excitatas non sine dolore aspexerat. Ergo arbitratus natum se duobus supra septuaginta annis vitam multum producere jam non posse, decrevit prospicere Ecclesiae suae securitati, eamque ob rem, quis sibi successurus esset, designare. Id ne fieret, Ecclesia quandoque prohibuit: verum in ejusmodi rebus, quae per se neque inter bona neque inter mala referuntur, eadem Ecclesia rem eamdem modo permittere, modo prohibere potest, prout conducibilius judicaverit. At certe prohibitio illa de successore sibi instituendo id temporis nequaquam obtinebat in Africa; quando sanctus Augustinus et ipse sibi successorem designavit, et idem illud in Severo comprobavit; estque extra omnem controversiam, eum, ut hoc faceret, nec ambitione nec propriae utilitatis studio ductum, sed unum Ecclesiae commodum sibi proposuisse. Itaque reversus Milevo die sabbati, septimo kalendas octobris anni supra quadringentesimum vigesimi sexti, plebem rogavit in crastinum quanta maxima posset frequentia conveniret, de re maximi momenti auditura.

2. Igitur dominico die, sexto kalendas ejusdem mensis, in basilicam Pacis Hipponensium-Regiorum coivit numerosa

plebs: quo etiam Augustinus duobus episcopis, Religiano et Martiniano, septem presbyteris, ac reliquis e clero comitantibus venit **(Ibid.)**. Sermonem, ut sui moris erat, nullum habuit, certus prae impatientia cognoscendi, quae se relaturum promiserat, populum ad alia animum advertere non posse. Quapropter cum paucis proposuisset, quantae sibi esset necessitatis, plebis suae paci consulere; professus est, ut incommodum, quod Milevi obortum erat, fugeret, nullamque ansam querimoniarum cuiquam relinqueret, declarare se voluntatem suam, quam et divinae consonam putabat, hanc esse, ut Eraclius presbyter sibi in episcopatum succederet. Cui statim omnes cum plausu et acclamatione suffragati sunt. Eraclius autem, sive Heraclius, quo nomine interdum appellatur, septem presbyterorum, qui cum sancto Episcopo praesentes aderant in eo conventu, nominatur ultimus, unde colligas eum ex antiquiorum numero non fuisse. Certe quidem erat adhuc juvenis, ac diaconatus officio tantum fungebatur **(Ibid., n. 5)**, quo tempore Augustinus Sermones de vita et moribus clericorum suorum pronuntiavit **(Serm. 356, n. 7)**. Ejus vero jam tum adeo vita eminebat, ut gaudium faceret sancti Praesulis, qui nequaquam habebat necesse populo, cui probe notus ille erat, et a quo nemini non fuisset antepositus, quidquam dicere in ejus commendationem, ne cujus sapientiam praedicaret, laederet modestiam **(Epist. 213, n. 2)**. Ipsius, diaconi adhuc, opera in oculis universi populi radiabant. Apparet haereditatem paternam illi obvenisse admodum luculentam; quam partim excitandae memoriae Martyris, id est sancti Stephani, quemadmodum visum nobis supra, insumpserat, partim Augustino, prout satius esse judicaret, distribuendam tradere voluerat. Et certe, si qua pecuniae cupiditate sanctus Praesul ductus fuisset, nec aliud

nisi pauperum, quorum ad se spectabat cura, indigentiam considerasset, non erat istiusmodi donum rejecturus: verum cum famae suae rationem, non sua, sed plebis sibi commissae causa (ipsi enim sufficiebat propriae conscientiae testimonium), maximam haberet; auctor Eraclio fuit, ut hac pecunia fundum emeret. Paruit ille isti consilio, et agrum hunc Ecclesiae largitus est. Atqui aliud etiam prae oculis habebat idem Sanctus: *Fateor enim vobis,* inquit ille ad populum, *et ipsa suspecta mihi adhuc ejus aetas fuit: et verebar ne forte, ut sunt homines, matri ejus hoc displiceret; et diceret inductum a me fuisse adolescentem, ut bona ejus paterna consumerem, et eum egentem relinquerem. Ideo volui ejus pecuniam in illa possessione servari; ut si aliquid, quod Deus avertat, aliter quam volumus evenisset, redderetur villa, ne culparetur episcopi fama. Scio enim quantum vobis sit fama mea necessaria: nam mihi sufficit conscientia mea. Emit etiam spatium,* pergit Augustinus, *ab ista postea Ecclesia, nolum vobis, et sua pecunia aedificavit domum; et hoc nostis. Ante paucos dies priusquam sermonem de hac re haberem vobiscum, eam donavit Ecclesiae. Exspectabat enim ut eam perficeret, et perfectam donaret. Fabricandi autem domum necessitas illi nulla erat, nisi quia cogitavit matrem suam huc esse venturam; si autem venisset, in re filii sui habitaret: modo si venerit, in opere filii sui habitabit. Testimonium ei perhibeo, pauper remansit: sed in charitatis possessione permansit. Aliqui servuli ei reliqui fuerant, jam quidem in monasterio viventes, quos tamen Gestis ecclesiasticis manumissurus est hodie. Nemo ergo dicat, dives est: nemo existimet, nemo male loquatur, nemo se ipsum vel animam suam suis dentibus laniet. Pecuniam nullam habet servatam, utinam quam debet restituat!* **(Serm. 356, n. 7.)**

3. Hoc apud Hipponensem plebem testimonium servati sancti propositi Eraclio adhuc inter diaconos constituto dedit Augustinus; illius haud dubie virtus incrementum ab eo tempore non modicum ceperat, quando illum Hipponensis Episcopus, non modo presbyterali munere dignum judicavit, verum etiam sibi adoptavit in successorem. Hoc populo, uti diximus, declaravit, et in nomine Christi ad illud munus designavit **(Epist. 213, n. 5)**: atque ut eadem illa res, quod attinet ad homines, firma rataque maneret, ad auctoritatem authenticam actui conciliandam, jussit a notariis ecclesiasticis, et sua ipsius verba, et populi sibi respondentis acclamationes, stilo excipi. Quod vero ad voluntatis divinae placita ac decreta, plebem adhortatur, ut junctis precibus, eorum quae Deus in ipsis operatus fuerat, confirmationem ab eodem impetrare satagant: *Hoc ergo volo,* inquit, *hoc a Domino Deo nostro nunc etiam in aetate frigida votis ferventibus posco; hoc ut mecum oretis, exhortor, admoneo, rogo, ut omnium in pace Christi collatis et conflatis mentibus confirmet Deus, quod operatus est in nobis. Qui misit mihi eum, servet eum, servet incolumem, servet sine crimine; ut qui facit gaudium viventis, locum suppleat morientis* **(Ibid., n. 2)**. Ardentius atque affectu plenius nihil reperias. Heraclium porro sibi successorem designasse contentus, episcopum eum consecrari noluit, in hoc scilicet peccatum esse existimans, quod vivo Valerio ipse fuisset consecratus **(Ibid., nn. 4, 5)**. Illum igitur in ordine presbyterali voluit remanere, nihilo tamen secius omne negotiorum pondus in eumdem contulit, populum obsecrans, perque Christum obstringens, ut in emergentibus negotiis adirent ad Heraclium, quo eis ipse pro sua sapientia provideret, vel a se tanquam a patre, ubi necessarium haberet, consilium et auxilium posceret. Non

enim cogitabat suo se populo subtrahere, aut ei ullo pacto deesse in necessariis: at sibi tantummodo quietem aliquam eo animo quaerebat, non ut otiaretur ac per desidiam tempus tereret, sed ut se totum, quoad in hac vita superesse Deus concederet, Scripturarum studio traderet. Jam ante a nobis observatum est, duo concilia Numidiae et Carthaginis eidem ante paucos annos commisisse hanc provinciam. In eam rem populus illi quinos dies per hebdomadas singulas concesserat. Verum non diu istud servatum est: neque minus mane quam a prandio causas audire Vir sanctus cogebatur. Et hoc quidem fuit, cur plebi supplicaret, molem hanc in Heraclium transferri sineret, annueretque: quam petitionem nihil cunctata plebs gratam se habere significavit **(Ibid., n. 5)**. Petiit demum Augustinus, ut qui possent, rerum in praesentia gestarum tabulas obsignarent, eaque omnia populus ultimo suo suffragio communiret; quod et factum est illico variis acclamationibus, quas quidem in episcopis eligendis usurpari solitas, vero simile est **(Ibid., n. 6)**. Sub haec Vir sanctus perrexit ad offerendum sacrificium, populo prius impense admonito, ut sacrae hujus supplicationis hora se quisque ab aliis curis avelleret, ac sedulo pro Hipponensi Ecclesia, pro se atque Heraclio precarentur **(Ibid., n. 7)**. Et haec porro continent hujusce conventus acta, quae inter Augustinianas epistolas inserta sunt. Extant Heraclii presbyteri sermones duo: unus Augustino praesente habitus, in quo se ille praedicandi verbi Dei provinciam nuper suscepisse necessitate compulsum, atque illud jam ante praedicare coepisse profitetur; alter de verbis Domini, Matthaei capite decimo quarto, ubi Dominus super aquas ambulavit, et Petrus titubavit. Maximinus Arianae sectae episcopus, qui sub idem tempus Hipponem venit, principio disceptavit cum Heraclio

sive Eraclio presbytero, per quem postea ipse Augustinus ad ineundum cum eodem haeretico colloquium vocatus est **(Collat. cum Maximino, n. 1)**.

4. Libri ad monachos Adrumetinos neque post hoc tempus, neque ante conscripti sunt: quandoquidem in Retractationibus circa annum quadringentesimum vigesimum septimum editis comprehenduntur, nec tamen ibi nisi ultimum locum occupant. Erat porro apud Adrumetum, civitatem in Bizacena provincia celebrem, monachorum congregatio, cui tunc abbas praeerat Valentinus. Cum ex ejus alumnis quidam nomine Florus, ad urbem Uzalensem, quae patria ipsius fuit, una cum Felice Adrumetinae item congregationis monacho venisset, is repertam illic Augustini ad Sixtum epistolam **(Epist. 194)**, dictante eodem Felice, transcripsit **(Apud Augustinum, Epist. 216, n. 2)**. Hanc vero, cum Adrumetum allata esset, in alienum sensum rapuerunt nonnulli, quinque forsitan aut non multo plures monachi, qui ab sociis suis, quos rectius epistolam intelligere certum erat, contendebant ita defendi gratiam, ut liberum arbitrium adimeretur; et consequens esset, Dominum in extremo judicio non redditurum unicuique secundum opera ejus **(Ibid., n. 3)**. Ingravescente in dies discidio, cum etiam imperiti illi in monachos innocentes invidiam commoverent, perturbarentque omnia, ratus est Florus officii sui esse, hujus rei tandem Valentinum abbatem admonere. Hic epistolam illam vere Augustini esse, eaque non aliam quam orthodoxam doctrinam tradi minime dubitans, animum induxit operam dare, ut impias illas quaestiones ab inscitia quorumdam e suis alumnis profectas auferret **(Apud Aug. Ep. 216, n. 1)**: eamque ob causam misit ad Evodium Uzalensem episcopum, illius super his quaestionibus rescripta

flagitans **(Ib. n. 3)**. Ubi comperit Evodius, esse inter Adrumetinos monachos tam vehementes super gratia et libero arbitrio vel Dei justitia contentiones, rescripsit, quod ipsi veritatis indagationi studerent, sibi probari id quidem, verum studium istud oportere ab asperitate omni et contentione esse alienum; e contentione turbas nasci, ab amore autem veritatis pietatem requiri. Dein illis secundum Augustini doctrinam exponit, liberum arbitrium esse quidem in homine, sed a perpetrata Adami culpa saucium atque infirmum, eique sanando Christum Salvatorem missum fuisse. Tum additis hanc in rem aliis documentis, illos admonet, si quando inter legendum illustriorum virorum scripta incidunt in ea quae difficulter intelligant, non debere ipsos praecipitanter in eorum condemnationem ferri, sed oratione, ut eadem illa mente assequantur, contendere? **(Tom. 10, Epist. Valent. ad Aug., in not. Rescripsit.)**

5. Imperitorum querelis nec Evodii episcopi responsio, nec etiam a Sabino sancto quodam presbytero data in epistolam, de qua disceptabatur, expositio satisfecit **(Epist. 216, n. 3)**. Hinc Augustinum ipsummet convenere duo, Cresconius duntaxat et Felix, alius hic quidem ab eo qui Flori comes apud Uzalim fuerat; atque horum duorum discessu, alii fratrum quieti remanserunt. Apud sanctum Doctorem conquesti sunt isti, gratiam sic praedicari a quibusdam e suis fratribus, ut ab iis et negetur liberum arbitrium, et affirmetur nos ex nostris operibus judicandos non esse: a pluribus tamen aliis cum gratia liberum arbitrium agnosci testati sunt **(Epist. 214, n. 1)**. Iidem insuper excitatae apud se perturbationis causam in Florum transferebant **(Ibid., n. 6)**. Suam igitur ad Sixtum epistolam illis coram exposuit Augustinus **(Epist. 215, n. 1)**,

ac praeterea epistolam ad Valentinum et ejus congregationis monachos scripsit in arduam illam de voluntate et gratia quaestionem **(Ibid., n. 2)**. Ibi rogabat, sibi mitti Florum, id nimirum conjectans, quod res erat, adversus illum ideo tumultuari nonnullos, quod non satis ab iis intelligeretur, cum difficillimam quaestionem et paucis intelligibilem solvere atque enodare conaretur **(Epist. 214, n. 6)**. Epistolam hanc tradidit monachis reditum parantibus in monasterium suum, ubi Pascha, quod hoc anno quadringentesimo vigesimo septimo in tertium nonas apriles incidebat, celebraturi erant. Verum vel quidpiam ne proficiscerentur intercessit, vel illos Augustinus aliquanto diutius ob id solum apud se tenuit, ut contra novam haeresim Pelagianorum instructiores ad suos redirent **(Epist. 215, n. 1)**. Transacto Pascha, epistolam iis alteram adhuc dedit ad Valentinum et ejus monachos, quos de Floro ad se destinando rursum compellat in haec verba: *Si quid de vobis mereor, veniat ad me frater Florus* **(Ibid., n. 8)**. Illis etiam per eosdem misit duorum conciliorum Carthaginensis provinciae et Numidiae, necnon quinque episcoporum ad Innocentium epistolas, cum tribus ejusdem papae responsis; epistolas quoque Africani concilii ad Zosimum, et Zosimi ad universos totius orbis episcopos; denique concilii plenarii totius Africae constitutiones adversus errores Pelagianos: quae omnia illis dirigenda esse credidit, quibus cognoscerent quemadmodum catholica Ecclesia in Dei misericordia Pelagianae haeresis venena depulerit **(Ibid., n. 2)**. His addidit novum de hac ipsa quaestione, circa quam laborabant, scriptum à se librum in eorum gratiam, cui titulum indidit, *De Gratia et Libero Arbitrio, ad Valentinum et cum illo monachos;* ubi demonstrat quidem copiose, homines libero arbitrio esse praeditos, sed

hoc multo copiosius, liberum scilicet arbitrium gratiae praesidio destitutum nihil posse: atque ad ejus lectionem eos exhortans ait: *Repetite assidue librum istum; et si intelligitis, Deo gratias agite; ubi autem non intelligitis, orate ut intelligatis: dabit enim vobis Dominus intellectum* **(De Gratia et Libero Arbitrio, n. 46)**. Huncce librum et alia supra memorata instrumenta, quae ad Pelagianorum condemnationem spectabant, monachis, per quos mittebantur, ante discessum in praesentia legerat, necnon Cypriani pariter librum in Orationem Dominicam, in quo sanctus ille martyr gratiam luculenter commendat.

6. Augustini litteras librumque sibi et suis fratribus nuncupatum ea qua par erat veneratione accepit Valentinus: neque commisit, quin fratrem Florum ad illum mitteret; data insuper epistola **(Apud Augustinum, Epist. 216)**, qua id omne quod in monasterio suo gestum fuerat, narrabat sancto Praesuli, ac suam ipsius fidem, eamdem et fratris Flori esse affirmans, profitebatur. Augustinus lectis Valentini litteris, quas frater Florus aliique cum eo simul ad ipsum venientes attulerant, egit Deo gratias, quod eorum in Domino pacem, et in veritate consensionem, et in charitate flagrantiam ex illis cognovisset: verum de fratre Floro nominatim, catholicam in eo fidem de gratia et libero arbitrio invenisse se laetatus est. *Unde hi potius corrigendi sunt,* ait, *quos quidem propitio Deo correctos esse jam existimo, qui eum non intelligebant* **(De Correptione et Gratia, nn. 1, 2)**. Accepit tamen sanctus Doctor, idque forsitan ex ipso Floro, esse in Adrumatensi monasterio quemdam, qui diceret: *Si Deus operatur in nobis velle et operari, nequidquam praecipiunt qui praesunt quid agendum vel fugiendum sit; aut saltem*

postquam quod bonum rectumque sit praeceperint, tantummodo orent Deum, ut id discipuli agant; non autem eos corripiant, si non egerint, cum Deus non illis dederit ipsam, qua praecepta ejus fiunt, fidelem Dei et proximi charitatem **(Retractationum libro 2, c. 67, De Correptione et Gratia, n. 3-6)**. Ut hoc etiam telum, quo validius nihil ab iis qui terrena sapiunt intorqueri posse videatur, a tradita doctrina gratiae depelleret Augustinus, alterum librum, qui *De Correptione et Gratia* praenotatur, ad eosdem Valentinum et cum illo monachos scripsit; non quo adversus eos ipsos, quorum rectum erat cor cum Deo, sed adversus ipsas humanas, ut ait, cogitationes pro coelestis et divinae gratiae charitate certaret. Nam ille ipse monachus, cujus animo occurrerat ejusmodi cogitatio, potuit recto in Deum corde non ob aliud mentem de hac re suam aperire, nisi ut istum quoque nodum solertissimus ac perspicacissimus gratiae Doctor explicaret. Explicuit sane perquam diligenter Dei adjutus revelatione; quo fit ut non injuria librum suum hoc fine concludat: *Quae cum ita sint, nec gratia prohibet correptionem, nec correptio negat gratiam: et ideo sic est praecipienda justitia, ut a Deo gratia, qua id quod praecipitur fiat, fideli oratione poscatur, et hoc utrumque ita faciendum est, ut neque justa correptio negligatur* **(De Correptione et Gratia, n. 49)**. Hic quidem liber parvus mole est, sed doctrina maximus; totus mysteriis refertus, universam divinae gratiae oeconomiam oculis subjicit, ut jure merito aureus a doctissimis nuncupetur. *Ego quidem,* eminentissimi viri verba sunt, *hunc librum soleo appellare clavem, qua ad universam Augustini de divina gratia et libero arbitrio doctrinam aditus aperitur* **(Noris, Historiae Pelag. lib. 1, cap. 23)**: quem sane librum sanctus Prosper merito plenum divinae auctoritatis in

epistola ad Augustinum nuncupavit **(Apud Augustinum, Epist. 225, n. 2)**.

CAPUT VII. 1 *Contra Pelagiani erroris reliquias in Vitali deprehensas Augustinus pugnat, et sententias de gratia duodecim profert. 2 Palatinum monet, petendum a Deo gratiae adjutorium ad perseverandum in bono. 3 Leporii contra fidem Incarnationis et gratiae errores in Galliis damnantur. 4 Ad sanam fidem revocatur Leporius opera Augustini. 5 Hic recensendis suis opusculis incumbit. 6 Speculum ex universae Scripturae locis ad conformandos vel emendandos mores idoneis instituit.*

1. Circa quaestionem de gratia Dei et libero arbitrio laborabat Vitalis quidam, perinde atque monachi Adrumetenses. Vir ille in Carthaginensi Ecclesia eruditus **(Epist. 217, n. 2)**, ac vitae forsitan genere ac professione monachus erat; ob idque non alia quam fratris appellatione decoratur ab Augustino; qui etiam ut ad servi Dei, cui salutem dicit, sese modum componat, sibimetipsi servo Christi ac per ipsum servo servorum ipsius titulum sumit. Illum quidem non credebat haereticum esse Pelagianum; sed tam orthodoxum esse volebat, ut nihil istius ad ipsum transiret, vel in ipso relinqueretur erroris **(Ibid., n. 25)**. Pelagiani *quippe omnia ad*

fidelem piamque vitam hominum pertinentia ita tribuunt, inquit sanctus Doctor, *libero voluntatis arbitrio, ut habenda ex nobis, non a Domino putent esse poscenda: tu autem, si ea quae de te audio vera sunt, initium fidei, ubi est etiam initium bonae, hoc est piae voluntatis, non vis donum esse Dei; sed ex nobis nos habere contendis ut credere incipiamus: caetera autem religiosae vitae bona Deum per gratiam suam jam ex fide petentibus, quaerentibus, pulsantibus donare consentis* **(Ibid., n. 29)**. Vitalis ergo divinas auctoritates errori suo contrarias alio detorquebat, ne ex illis gratiam Dei ad initium quoque fidei ac piae voluntatis necessariam esse constaret. Nam ad illud Apostoli, *Deus est qui operatur in vobis et velle et per ficere* **(Philipp. II, 13)**, respondebat, per legem suam, per Scripturas suas Deum operari ut velimus, quas vel legimus vel audimus; sed eis consentire vel non consentire, ita nostrum esse, ut si velimus fiat, si autem nolimus, nihil in nobis operationem Dei valere faciamus **(Epist. 217, n. 1)**. Nec secus interpretabatur Psalmographum, idcirco dictum putans, gressus hominis dirigi a Domino, ut viam ejus velit **(Psal. XXXVI, 23)**; quia ejus doctrinam, suasione praecedente, subsequente consensione sectatur; quod libertate naturali si vult facit, si non vult non facit, pro eo quod fecerit, praemium vel supplicium recepturus. Ad eumdem modum, per legem Dei atque doctrinam Scripturarum fieri dicebatur, quod scriptum est, *Praeparatur voluntas a Domino* **(Prov. VIII, 15)**: ac non per occultam inspirationem gratiae Dei. Contra hunc Vitalis errorem Augustinus in epistola circiter hoc tempus ad eum scripta profert argumentum ex precibus Ecclesiae, judicio suo, ac re quoque ipsa, perquam validum, et persuadendae veritati valde idoneum. Ecclesia quippe et pro infidelibus rogat ut

convertantur, et pro iisdem conversis ad fidem gratias agit; quemadmodum et pro ipsis fidelibus Deum precatur, ut in eo quod esse coeperunt ejus munere perseverent. *Atqui,* ait, *haec a Domino poscenda esse non renuis; quid restat, frater Vitalis, nisi ut ab illo ea donari fatearis, a quo poscenda esse consentis* **(Epist. 217, n. 5 sqq)**. Urget eumdem auctoritate sancti Cypriani de libro in Orationem Dominicam, et libro de Mortalitate. Monens deinde ut, si vere volumus defendere liberum arbitrium, ne oppugnemus unde fit liberum, docet arbitrium eorum, qui fideles fiunt, per Christum liberari a diaboli potestate, ut illo non impediente credant in ipsum libera voluntate. Quoniam tandem quaestio adversus Vitalem tractanda haec omnino erat, utrum praecedat gratia, an subsequatur hominis voluntatem, hoc est, utrum nobis detur, quia volumus, an per ipsam Deus etiam hoc efficiat, ut velimus; proponit illi duodecim sententias de gratia, quae totam hanc quaestionem dirimunt: cum ex illis non solum omnibus, sed etiam singulis id conficiatur, ut confiteamur gratia Dei praeveniri hominum voluntates; et per hanc eas potius praeparari, quam propter earum meritum dari. Haec autem ad numerum duodenarium redigit, ut facilius memoriae mandentur, distinctiusque teneantur. Sese, cum sit propitio Christo christianus catholicus, asserit indubitanter scire, haec illa totidem dogmata esse catholica extra controversiam omnem posita, a quibus recedere nequaquam liceret, quaeve ad fidem pertinere ne Vitalis quidem repugnare posset. Si tamen ex eis aliquod esset, de quo censeret dubitandum, rogabat id sibi significaret; ut eidem ipse pro ea, quam Dominus daret, facultate responderet. Interim quae contra proferre potuit frater Vitalis, et quae partim protulere postea qui vulgo dicuntur Semipelagiani, ea diluit et evertit egregius

gratiae defensor. Denique in extrema epistola hoc addit, si contendat ille pro eis qui credere nolunt, ut velint credere, non orandum esse; itemque gratias Deo non agendas, cum hi, qui credere nolebant, idipsum voluerint; tunc necessum fore, ut is alia via refellatur; qui si perseveret in errore, dandam operam, ne alios in illum pellicere queat, nimirum ut ab Ecclesiae corpore rescindatur.

2. Sub idem forte tempus dabat Augustinus haec Palatino monita: *Ora ne intres in tentationem. Ipsa quippe oratio admonet te, quod indigeas adjutorio Domini tui, ne spem bene vivendi in te ponas. Bonum quoniam jam coepisti, est unde gratias agas. Sciens autem unde acceperis, ab illo pete ut perficiatur, a quo datum est ut inciperetur. Cum timore itaque et tremore tuam salutem operare. Deus est enim qui operatur in te et velle et perficere pro bona voluntate; quoniam praeparatur voluntas a Domino, atque ab ipso gressus hominis diriguntur, et viam ejus volet. Haec cogitatio sancta servabit te, ut sapientia tua pietas sit; id est, ut ex Deo sis bonus et Christi gratiae non ingratus* **(Epist. 218, n. 3)**. Palatinus iste patria, ut videtur, Hipponensis, quidquid in saeculo speraret, Christi operante gratia contempserat, ut exoneratus jugum Domini et sarcinam ejus tolleret: isque in loco ubi necessariae hortationes ei affatim suppetebant, in quodam fortasse monasterio Carthaginensi, Deo serviebat. Augustinus, ad quem ille scripserat miseratque cilicia, eumdem ad perseverandum in bono proposito cohortatur per litteras, atque missa ab eo cilicia se velut servandae humilitatis et frequentandae orationis symbola gratissime accepisse profitetur.

3. Augustinus in supra memorato libro de Correptione et Gratia, cum doceret subveniri nobis per potentiorem gratiam Salvatoris, de Filio Dei incarnato hac occasione disserens, dixit, neminem esse tam caecum, tamque ignarum in fide, ut dicere audeat, quamvis de Spiritu sancto et virgine Maria filium hominis natum, per liberum tamen arbitrium bene vivendo, et sine peccato bona opera faciendo, meruisse ut esset Dei filius **(De Correptione et Gratia, n. 30)**. Quapropter cum in hunc errorem se lapsum esse confiteatur aperte Leporius in emendationis suae libello; haec Leporii emendatio, quae Augustini potissimum labori ac diligentiae tribuitur **(Gennad., De Scriptoribus ecclesiasticis, c. 59)**, secuta sit necesse est supra memoratum librum. Sed et praecessit illa Opus imperfectum in Julianum, ubi sanctus Doctor in hunc ipsum errorem e Pelagiana haeresi emergentem animadvertit. Leporius ergo, professione monachus, vitae innocentiam, qua in Galliis florebat, non auxilio divino, sed libero arbitrio propriisque viribus arrogabat, doctrinam Pelagianam secutus. Quin etiam recensitus est inter primos praecipuosque duces eorum, qui per id tempus e Pelagianae haereseos principiis et antiquam Ebionitarum impietatem renovarunt **(Cassianus, De Incarnatione, lib. 1, cap. 4)**, et Nestorianae jecerunt fundamenta **(Facundus Hermianensis, lib. 4)**. Deum ex virgine natum esse aut hominem factum dicere verebatur, hoc unum concedere animum inducens, Jesum Christum cum Deo perfectum hominem editum fuisse (*Leporius, in libello Emendationis*). Quo pacto proprietates divinas ita disjungebat ab humanis, ut duos Christos efficeret, necnon quartam Trinitati personam adjiceret. Ad haec effutiebat, Christum sibi gloriam comparasse labore, religione, fide,

bonis operibus: ei, quae tantummodo puris hominibus conveniunt, adscribens, ac ipsum ferme ad conditionem sanctorum hominum, licet praeter intentionem, dejiciens. Errores etiam suos evulgavit scripta epistola, quae omnibus orthodoxis offensionem praebuit. Itum est obviam ab eruditis Galliarum viris, qui Leporio, ut pravas suas opiniones corrigeret, persuadere conati sunt: sed frustra. Quapropter impiis ejus dogmatibus Gallorum episcoporum Proculi et Cylinnii auctoritate damnatis, solum vertere cogitur.

4. Expulsus e Galliis Leporius transmisit in Africam cum aliquot erroris sui sociis. Illic Aurelius Carthaginensis, Augustinus et alii nonnulli operam pariter, ut eum ab errore revocarent, suam contulerunt, sed prae caeteris Augustinus. Errorem aliquando tandem agnovit, detestatusque est; ac ejusdem virus vivo cum dolore ac sancta quadam impudentia publice confessus est. Qui cum eo trajecerant, etiam cum eo sententiam mutavere. Porro quemadmodum primo in Galliis vulgatus erat illius error, ita resipiscentiam suam illic palam apparere voluit: ut quos peccati sui testes habuerat, haberet et poenitentiae. Quocirca isthuc libellum misit lacrymis ac gemitibus doloris sui plenum; in quo sic male conceptam persuasionem magnifice condemnavit, ut non minus pene admiranda sit correctio illius, quam illaesa multorum fides **(Cassianus, De Incarnatione, lib. 1, cap. 4)**. Leporius ergo emendationis suae libellum ad Proculum et Cylinnium direxit, eosque ut sibi ignoscerent, comprecatus est. Hanc vero ille in Carthaginensi basilica, ubi proinde haec gesta fuisse colligere est, obsignavit praesentibus episcopis, nimirum saltem Aurelio, Augustino, Florentio et Secundino: quam et Dominus ac Bonus, Leporii forte socii, subscripsere, suam

pariter esse hanc fidem contestati. Iidem quatuor antistites memoratam epistolam, ut et eam Leporii esse testarentur, et ejus doctrinam approbarent, sua quisque subscriptione communierunt. Quin etiam litteras ad Proculum et Cylinnium dederunt super Leporii et consortum ejus conversione **(Apud Augustinum, Epist. 219)**, cujus omnem gloriam redire ad misericordiam divinam volunt. Quam Galli iidem praesules adversus Leporium adhibuerant severitatem, non damnant, contra vero praedicant, fatentes, nisi ea praecessisset, lenitatem qua ipsi postmodum usi sunt, futuram inutilem. Rogant, ut quod factum a se fuerat, illi suo suffragio comprobent; Leporium recipiant per suam ipsius epistolam, seu libellum ad eos missum emendationis ipsius fidem facientem, quemadmodum ipsi per poenitentiam cujus oculati testes erant, eumdem receperant; ejus emendationem omnibus iis, quibus offensionem ejusdem culpa incusserat, significent, ac responsis datis gaudium, quod ex fraterna correctione ceperint, secum communicent. Eorum se exspectare consensum, ut illi communionem, qua privatus ab eis fuerat, restituant, minime significant: sed contra absolute dicunt eumdem a se fuisse receptum, rati dubio procul, quando is pravas opiniones ob quas incurrerat damnationis poenam, ejuraverat, se posse illam sententiam tollere, nec eum esse ad primos suos judices remittendum. Ex hujus epistolae stilo censet Jacobus Sirmundus eam ab Augustino dictatam esse.

5. Omnium qui ab Augustino retractantur librorum seriem, ut jam observavimus, claudit liber de Correptione et Gratia. Inde vero non temere colligas, hunc librum et Retractationum opus uno eodemque propemodum tempore perfecta fuisse, sub

finem videlicet anni quadringentesimi vigesimi septimi. Nam etsi liber ille in Galliis ante visus sit, quam sanctus Doctor Retractationes easdem vulgasset; hanc tamen lucubrationem, siquidem libros contra Maximinum anno quadringentesimo vigesimo octavo confectos non comprehendit, nemo putaverit absolutam multo post exactum superiorem annum: neque etiam diu multoque ante, quippe cum in libro de Doctrina christiana quarto, quem tum fecit, cum secundum librum Retractationum vix inceperat, tradat Augustinus annos ferme octo vel amplius effluxisse, ex quo Caesaream mense septembri anni post quadringentesimum decimi octavi petierat. Augustinus jamdudum proposuerat, suos omnes libros, epistolas ac sermones adhibita judicis severitate recensere; necnon rigidi censoris instar, quidquid in illis reprehendendum putaret, opusculo ad hoc ipsum instituto colligere **(Retractationum prologo, n. 1)**: nec sane pauca erant, quae a se dicta scriptave noluisset. Marcellino jam inde ab anno quadringentesimo duodecimo testabatur, optare se ut incumbere huic labori sibi liceret **(Epist. 143, nn. 2, 3)**; quo palam faceret, quam non esset acceptor personae suae. Igitur indicem pertexuit librorum suorum, quos idcirco secundum aetatem cujusque ordinavit, ut si quibus placeret eosdem ex illa serie evolvere, quomodo scribendo ipse profecerit, animadvertere valerent **(Retractationum prologo, n. 3)**. *Propterea nunc facio libros,* ait, *in quibus opuscula mea retractanda suscepi, ut nec me ipsum in omnibus me secutum fuisse demonstrem; sed proficienter me existimo Deo miserante scripsisse, non tamen a perfectione - coepisse: quandoquidem arrogantius loquor, quam verius, si vel nunc dico, me ad perfectionem sine ullo errore scribendi jam in ista aetate venisse. Sed interest quantum et in quibus rebus*

erretur; et quam facile quisque corrigat, vel quanta pertinacia suum defendere conetur errorem. Bonae quippe spei est homo, si eum sic proficientem dies ultimus vitae hujus invenerit, ut adjiciantur ei, quae proficienti defuerunt; et perficiendus quam puniendus potius judicetur **(De Dono perseverantiae, n. 55)**. Eidem catalogo inserere voluit eas quoque commentationes, quas post conversionem adhuc catechumenus ediderat, eo quod publici juris factae essent, nec sine fructu legerentur, modo quaedam in illis errata excusarentur, aut saltem non putarentur amplectenda **(Retractationum prologo, n. 3)**. Accurate in singulis quibusque operibus, quae vel se ipsum offenderent, vel alios offendere possent, adnotat, illustrando locos obscuros ac pravis interpretationibus obnoxios **(Epist. 224, c. 2)**; et corrigendo quidquid ab ecclesiastica regula alienum putavit **(Possidius, in Vita Augustini, c. 28)** se illis tum immiscuisse, cum Ecclesiae usum vel doctrinam necdum satis esset assecutus. Faciendum sibi putavit, quando ex tot lucubrationum suarum exemplis naevi, qui irrepserant, expungi non possent, ut eorum admoneret omnes homines, atque ita se ipse sub magistro uno judicaret, cujus de offensionibus judicium evadere cuperet **(Retractationum prologo, nn. 2, 3)**. Eo ductus consilio, quidquid homines parum cordati dicturi erant, nihili fecit. Nam de prudentibus id certum exploratumque habebat, eos sibi vitio nunquam daturos, quod errores suos humili modestia corrigeret, cum ad perfectionem humanis viribus superiorem sibi non licuisset pervenire, ut scilicet nusquam laberetur **(Epist. 143, nn. 2, 3)**. Primum librum sanctus Doctor ex iis composuit, quae ante episcopatum; secundum vero, ex iis quae jam episcopus ediderat. Ea ratione comperit (namque hactenus illud

ignoraverat **[Epist. 224, n. 2])** se opera nonaginta tria in libris ducentis triginta duobus in lucem emisisse **(Retractationum lib. 2, cap. 67)**. Duos hosce libros ut ante publici juris faceret, quam epistolas ac sermones suos recensuisset, a fratribus fuit compulsus. Possidius testatur titulum illis inditum fuisse, *De Recensione librorum* **(Possidius, in Vita Augustini, c. 28)**. Verumtamen cum eorumdem meminit Augustinus, ut plurimum verbo Retractare utitur. Itaque hodie *Retractationes* inscribuntur iidem libri, quomodo apud ipsummet Augustinum, et secundum eum apud Prosperum et Cassiodorum inscriptos reperias. Sed cave ne vocem hanc idem sonare putaveris, quod palinodiam, ut dicunt, canere: illa quippe apud Augustinum passim recensere ac secundam curam adhibere significat. Et reipsa quanta quanta severitate hanc exerceat censuram, in hoc ferme occupatur, ut mentem suam aperiat, provideat ne in sequiorem sensum verba quaedam paulo obscuriora accipiantur, aut emendet alia nonnulla; interim errorem, in quem inciderit, nullum retractans, praeter Semipelagianum, ne quem forte deterreret ejus observantia et existimatio, quominus hac in parte a sententia ipsius discederet. Idem ipse varios ex istis duobus libris producit locos, ubi errorem illum, in quem ante episcopatum lapsus fuerat, abjurabat. Sanctum Doctorem recensendis suis operibus desudare, etiam priusquam hac de re quidquam edidisset, ferebatur in Galliis; et illum Hilarius obsecrabat, ut ubi primum ea recensio in lucem exiisset, hanc ad se mitteret **(Epist. 226, n. 10)**. Quocirca Augustinus in suo ad Hilarium responso, eamdem ab eo necdum lectam fuisse, ut certum ponit **(De Dono perseverantiae, n. 27)**. Aggressus est deinde recensionem epistolarum suarum, e quibus multas jam relegerat, cum eum respondere octo Juliani libris

oportuit **(Epist. 224, n. 2)**. Atqui ne tum quidem laborem, quem oppido necessarium judicabat, intermisit: horum operum alteri diem, alteri noctem, cum non aliud majoris momenti negotium obstaret, impertiebatur. Verum quantovis teneretur desiderio memoratum opus perficiendi, illud tamen imperfectum relinquere primum Vandalico bello, dehinc propria sua morte coactus est. Possidius enim duos tantum Retractationum libros agnoscit. Supplevit hoc quodam modo idem Possidius eo indiculo, quem e sancti Viri libris, epistolis ac sermonibus contexuit; quibus omnibus summam mille triginta scriptionum confici affirmat; *exceptis iis,* addit ille, *qui numerari non possunt, quia nec numerum designavit ipsorum* **(Possidius, in Indiculo, cap. 10)**. Innumerabiles esse illius epistolas ac sermones Victor Vitensis auctor est **(De Persecutione Vandal., lib. 1, n. 3)**. Neque hoc profecto sibi quisquam aegre persuadeat de illo Antistite, qui totos triginta annos oraculi loco universae Ecclesiae latinae fuit; qui aliorum rogatu quacumque data occasione verba facere compulsus est **(Retractationum prologo, n. 2)**; qui denique ad extremam usque aegritudinem assidue verbum Dei praedicavit **(Possidius, in Vita Augustini, c. 31)**.

6. Videtur Possidius innuere, Augustinum illud operis quod *Speculum* inscripsit, composuisse circiter idem tempus, quo Retractationes suas, et paulo antequam vel descenderent in Africam, vel Hipponem-Regium accederent Vandali **(Ibid., c. 28)**. Ea commentatio constat excerptis ex utroque Testamento locis, in quibus nobis aliquid a Deo praecipitur aut prohibetur: non enim propterea composita est, ut illa discamus, quae tantummodo nos oporteat credere; neque ut proponantur in quibus sacra quadam obscuritate exerceamur;

verum ut praeceptis simplicibus atque a figurarum involucro liberis, quae fideles omnes servare necesse sit, nostri instituantur mores. Hanc autem collectionem eorum gratia concinnavit, qui jam credentes, obedire Deo volunt; maxime vero, quibus non licet multae lectioni operam dare, quo se ipsos in ea contemplantes, ubi Deo pareant aut non pareant, quantum profecerint in operibus bonis, quidve sibi adhuc desit ad perfectionem, deprehendant: et sic ipsi de bonis, quae in se animadverterint, gratias agant; omnes suas curas ac preces ad eorum conservationem fideli pietate conferant et nervos suos ad ea, quibus se destitutos viderint, comparanda intendant. Et hoc fuit causae, cur eisdem excerptis Speculi titulum inscriberet; quibus duntaxat adjecit praefationem, qua consilii sui rationem reddit. Locos illos secundum ordinem librorum Scripturae refert: cum autem inter ipsos nonnulli videantur sibi invicem contrarii, hos sanctus Antistes, post absolutum Speculum, quaestionibus propositis expositurum se conciliaturumque pollicetur. Lucubrationem hanc nusquam invenias; imo vero eam ab Augustino omnino non fuisse editam hinc judicare est, quod Possidius nullam ejus mentionem facit, tametsi ne praefationem quidem Speculo praefixam ab auctore suentio praeterierit.

CAPUT VIII. 1. *Bonifacius secundam uxorem ducit, et magnis postea calamitatibus conflictatur. 2 Bellum ei hosti Imperii declarato infertur, misso Mavortio aliisque in eum ducibus. 3 Augustinus Bonifacium per litteras ut*

in officium redeat adhortatur. 4 Segisvultus coepti in Bonifacium belli curam suscipit. 5 Effundunt se Vandali in Africam Dei nutu, ut puniantur alii, alii coronentur. 6 Africae per Vandalos ferox et horrenda depopulatio. 7 An episcopis liceat in istiusmodi calamitatibus fuga sibi consulere.

1. Antequam hunc annum claudamus, repetenda est Bonifacii comitis historia; qui nunc mirum quantum mutatus ab illo est, cujus ante aliquot annos fecimus mentionem. Diximus illum in Africa anno quadringentesimo decimo septimo in bello gerendo contra Barbaros occupatum, de abdicandis omnibus cogitasse; at ei persuasisse Augustinum atque Alypium, ut in comitis munere perseverans, Dei et Ecclesiae rebus, quod profecto faciebat, operam praeberet, servans interim propositum colendi perfectam continentiam, ac nihil de fortunae commodis aut vanis honoribus augendis sollicitus **(Epist. 220, n. 3)**. Is Castinum in Hispanias anno vigesimo secundo post quadringentesimum secutus, ibidem cum illo adversus Vandalos depugnavit (*Prosper, in Chronico*); nec dubium, quin militaris ejus peritia funestum hujusce belli exitum avertisset, nisi arrogans ingenium Castini reveritus, in portum Urbis, ac inde in Africam sese recepisset. Prosper certe discessum illum Imperio fuisse multarum calamitatum et malorum subsequentium initium tradit. Hoc tamen non ita statim apparuit: e contra cum Placidia anno quadringentesimo vigesimo tertio ineunte Constantinopolim perfugere esset coacta; Bonifacius, quod ei solus fidem

servaverit, ac necessariam ipsi pecuniam ex Africa transmiserit, ab historicis commendatur. Idem quoque defuncto Honorio, quod quidem decimo octavo kalendas augusti anni hujus contigit, illam in recuperando Occidentali Imperio, quod Joannes occupaverat, juvit **(Ibid.)**. Postquam hic anno quadringentesimo vigesimo quinto victus necatusque esset, ac Valentinianus Romae nono kalendas octobris ejusdem anni Augustus sub matris tutela declaratus; Bonifacium ex Africa in Urbem evocavit Placidia; quem et novis dignitatibus auxit **(Epist. 220, n. 4)**. Ejus ruinam ad tantum istum honorum cumulum plerique omnes retulere; quippe quo in illum Aetii, qui jam tunc in aula plurimum valere coeperat, concitata esset invidentia. Quanquam sanctorum virorum judicio, causa ejusdem casus praecipua fuit, quod cupiditati obsecutus, quam colere instituerat, continentiam deseruisset **(Ibid., n. 5)**, atque iterum uxorem Pelagiam quamdam praedivitem feminam duxisset domum (*Marcellinus, in Chronico*). Haec Arianam haeresim profitebatur; sed eam ille ducere noluit, nisi prius factam Catholicam: quod utcumque Augustino, quem summus dolor ceperat ob nunquam sibi exspectatum harum nuptiarum nuntium, solatio fuit **(Epist. 220, n. 4)**. Porro conjugio huic illud dedecoris accedebat, quod, tametsi uxor ejus catholicam fidem amplexa diceretur, tamen in ipsius domo tantam sibi auctoritatem arrogaverant Ariani, ut ejusdem filiam, ex hoc forte matrimonio natam, baptizarent. Unam quidem, ut superius observatum, ex priore conjuge tulerat, quam nuptui tradiderat Sebastiano comiti: verum cum ille comes fidei catholicae esset addictus, uxorem eum duxisse Arianam, credibile non videtur. Quin etiam ancillas Deo dicatas de domo Bonifacii ferebant ab eisdem haereticis rebaptizatas.

Illum quoque uxore legitima non contentum, pellices etiam domi alere jactabat rumor. At vero, si conjugium hoc scelerum scaturigo exstitit, illud etiam insignium calamitatum innumera consecuta est multitudo: quibus calamitatibus causam ipsemet Bonifacius partim praebuisse dicitur **(Ibid., n. 5)**.

2. Memoriae prodit Prosper, bellum ei publico nomine indictum fuisse, quod redire in Italiam jussus non paruisset (*Prosper, in Chronico*). Rem paulo latius narrat Procopius. Atqui ex Augustino intelligitur, Bonifacium belli causam solitum rejicere in eos, qui illi optime de republica merito malam gratiam et contraria reddidissent **(Epist. 220, n. 8)**; atque in hoc etiam, quod bona saeculi hujus, quae nimirum vel sperabat, vel possidebat, sibi negata aut aliis delegata doleret **(Ibid., n. 5)**. Venit Hipponem eo tempore Bonifacius: at sanctum Antistitem prae corporis imbecillitate vix loquentem reperit: atque ita, quae ad ipsius salutem necessaria erant, audire ab illo nequaquam potuit **(Ibid., n. 2)**. Bellum, quod ille adversus Imperium sustinuit, nova culpa fuit, et aliarum pene innumerarum fons atque origo. *Quis non videat, quod multi homines tibi cohaereant ad tuendam tuam potentiam vel salutem, qui etiamsi tibi omnes fideles sint, nec ab aliquo eorum ullae timeantur insidiae, nempe tamen ad ea bona quae ipsi quoque non secundum Deum, sed secundum saeculum diligunt, per te cupiunt pervenire; ac per hoc qui refrenare et compescere debuisti cupiditates tuas, explere cogeris alienas? Quod ut fiat, necesse est multa quae Deo displicent, fiant. Nec sic tamen explentur tales cupiditates; nam facilius resecantur in eis qui Deum diligunt, quam in eis qui mundum diligunt, aliquando satiantur. Vides tam multa contrita, ut jam vile aliquid, quod rapiatur, vix*

inveniatur **(Ibid., n. 6)**. Ad haec, cum Bonifacius in armis eo solum remansisset, ut provinciam tutaretur ab Afris barbaris, quos omnino perdomitum iri, statim atque summum copiarum imperium obtinuisset, communis erat exspectatio; contra vero tametsi hac jam potestate polleret, numerosumque ductaret exercitum; tamen iidem illi barbari altissime in provinciam irrumpebant, omnia devastabant, expilabant, depopulabantur; ita ut multa, quae plena populis erant, loca in deserta converterent, nec resistente quoquam, nec Bonifacio, ut coercerentur, providente, quippe quem propriae suae salutis cura vehementer occupatum habebat **(Ibid., n. 7)**. Etenim eodem hoste Imperii declarato, curavit Felix in illum ut exercitus mitteretur, ducibus Mavortio, Galbione ac Sinoce; qui cum Bonifacium obsiderent (quonam in loco non exprimitur), Mavortius et Galbio per obsidionem interfecti sunt proditione Sinocis; quem ipsum postea Bonifacius detecta ejusdem perfidia interemit (*Prosper, in Chronico*).

3. Bonifacio, dum versaretur in periculis, non scripsit Augustinus, veritus scilicet, ne vel perlator litterarum in discrimen veniret, vel ipsae litterae, quibus Comitis consilia improbaret, in ejusdem adversariorum manus inciderent **(Epist. 220, n. 2)**. Sed cum postea fidum hominem et ipsimet Bonifacio charum nactus esset, Paulum videlicet diaconum, sua adversus illum charitas beatum induxit Praesulem, ut ipsi pro sua in Christo aeterna salute aliquid loqueretur **(Ibid., n. 1)**. In damnis quae ex bello patiebatur Africa, ad superiores causas potius attendebat Augustinus, ut qui nescius non esset debere homines quidquid mali tolerant, suis peccatis imputare: at vero cum impense Comitem diligeret, optabat ex eorum numero illum non esse, per quos

Deus temporaliter populorum crimina ulciscitur, et quos postmodum aeternis suppliciis punit **(Ibid., n. 8)**. Principio illi in memoriam revocat pristinam pietatem, desiderium omnia relinquendi, et continentiae servandae propositum. Deinde ob oculos eidem summo cum affectu charitatis ponit, quam lugendum in statum adductus esset, cum secundo suo matrimonio, tum bello, quod susceptum ab eo fuisset; quae scelera vel ipse per se committeret, vel sua causa ab aliis committi oporteret. Quod ad rationes, quibus sese purgari Bonifacius existimabat, suum non esse de illis pronuntiare testatur; quando utramque partem non audierat: sed ad Bonifacium pertinere, ut si non apud homines, certe apud Christum ipsum, cujus se fidelem servum profitebatur, et apud conscientiam propriam, in qua se solo saecularis vanitatis amore eo devenisse perspecturus erat, innocentiam suam defendat: tandem ut maxime verum esset, laboribus suis non parem gratiam rependisse Imperium, haud esse christiani, cujusmodi erat, mala sive pro bonis sive pro malis reddere **(Ibid., et n. 5)**. His addit, si se consulat, quid sequendum in tanta necessitate videatur; non habere se quid consilii super dignitatum atque opum ipsius conservatione suggerat: verum si animae, quam caeteris omnibus ipsi oportet esse pretiosiorem, consultum velit, eum a se illud Joannis auditurum: «*Nolite diligere mundum nec ea quae in mundo sunt*» **(I Joan. II, 15)**. *Ecce consilium,* pergit sanctus Vir, *arripe, et age. Hic appareat si vir fortis es. Vince cupiditates, quibus iste diligitur mundus; age poenitentiam de praeteritis malis, quando ab eis cupiditatibus victus per desideria non bona trahebaris* **(Epist. 220, n. 9)**. Eumdem jam ante compellaverat in haec verba **(Ibid., n. 5)**: *Christianus es, cor habes, Deum times: tu ipse considera*

quae nolo dicere, et invenies de quantis malis debeas agere poenitentiam; propter quam tibi credo Dominum parcere, et a periculis omnibus liberare, ut agas eam sicut agenda est; sed si illud audias quod scriptum est, «Ne tardes converti ad Dominum, neque differas de die in dieus **(Eccli. V, 8)**. Bonifacio, ut id temporis ejus res habebant, in proclivi non erat hoc sequi consilium. Quapropter illud ei commendat, Deum etiam atque etiam orare obsecrareque, uti se necessitatum, quibus implicitus erat, vinculis expediret. *Tunc enim,* inquit Augustinus, *finiuntur istae necessitates, quando vincuntur illae cupiditates* **(Epist. 220, n. 10)**. Jungi vult precibus eleemosynas, atque insuper, quantum illius valetudo patietur, jejunium **(Ibid., n. 11)**. Si conjugem ille non haberet, tum se illi dicit auctorem fore, non modo ut continentiam servaret, verum etiam ut ad vitam in societate servorum Dei piis operibus traducendam, quod prius fieri prohibuerat, se reciperet: verum sibi integrum non esse, illum ad hoc vitae genus adhortari, propter conjugem videlicet, quae continentiae ab eodem nuncupatae minime conscia, ipsi nupserat: ut ea refragante votum suum servare haudquaquam posset: felicem illum fore, si se illa ad colendam eamdem virtutem pateretur induci, ut isto pacto, quod se Deo debere noverat, exsolveret; sin autem illud non posset, saltem intra conjugales limites se contineret, atque interim peteret a Deo, ut quod sibi tunc non licebat, liceret aliquando. *Verumtamen,* ait, *ut Deum diligas, non diligas mundum; ut in ipsis bellis, si adhuc in eis te versari opus est, fidem teneas, pacem quaeras; ut ex mundi bonis facias bona opera, et propter mundi bona non facias opera mala, aut non impedit conjux, aut impedire non debet* **(Ibid., n. 12)**.

4. Haec epistola fortasse Bonifacium impulit, ut aliquanto post in officium rediret. At ei tunc morem gerere, nisi gratiae miraculo plane singulari, non poterat. Oportebat eum aut suam ac familiae fortunam omnino deserere, aut ad extrema illa ferri, quo eumdem redactum visuri sumus. Enimvero quibus ejusdem ruina cordi erat, effecere ut coepti contra eum belli cura in Segisvultum comitem transferretur (*Prosper, in Chronico*). Is Gothus, atque Arianus erat, ut videtur: nam Maximini Ariani episcopi, qui cum Gothis in Africam venerat, opera utebatur. Segisvultus, cum non fuerit, nisi post Mavortium cum aliis qui adversus Bonifacium missi fuerant ducibus necatum, huic bello praefectus, difficulter admodum potuit in Africam ante annum quadringentesimum vigesimum octavum trajicere. Maximinum Carthagine Hipponem venisse ipsius jussu cognoscimus **(Collat. cum Maximino, n. 1)**; quod cum ita sit, magnas hasce duas urbes eidem oportet paruisse: caeterum de bellicis ejus facinoribus nihil usquam est invenire. Quin si standum Procopii testimonio, post Vandalorum exscensionem Carthagine erat Bonifacius.

5. In praesentem annum incidit Vandalorum in Africam irruptio, qua nullum toto vitae curriculo eventum insigniorem tristioremve conspexit Augustinus. Bonifacius nempe foedere cum Vandalis sui adversus Imperium defendendi causa inito, illos maio mense anni quadringentesimi vigesimi octavi secundum opinionem propius a verisimili recedentem, ex Hispaniis in Africam evocavit, atque eorum libidini permisit hanc tantam tamque florentem provinciam, quam tribus exceptis urbibus totam biennio occuparunt. Huc trajecere Dei potius quam Bonifacii accitu; nimirum ut a populis admissorum poenas expeterent; ipsique adeo confitebantur, se

hac in expeditione non tam motu proprio, quam divino impulsu agi. Salvianus, quam justus fuisset ille impulsus, ex consuetis ac familiaribus Afrorum sceleribus demonstrat, maxime vero ex impudentia et blasphemiis, hoc est rebus iis, quae Dei religionisque honorem spectant: ac justitiam divinam eo clarius elucere ostendit in hac Vandalorum irruptione, quod hi foedas spurcasque libidines ex ea provincia delevere **(Salvian., de Gub., lib. 7)**. Is quidem hac in re multus est, tamque horribilem Africae imaginem depingit, ut difficulter hic modum tenuisse videatur. Enimvero cum isthic essent complures sanctissimi episcopi; quis dubitet eorum curis ac laboribus in bene multis e populo Deum aspirasse? Atque simul verissimum est, quo pluribus ad salutem praesidiis instructa erat haec provincia, eo fuisse eorum crimen immanius, qui eisdem abusi, vel in infidelitate Paganorum, vel in schismate Donatistarum, vel in Manichaeorum aliorumque popularium haereticorum impiis dogmatibus, vel denique in vitiis et criminibus contumaces permanserunt. Ipsi quoque sancti Africani antistites agnoscunt non sine dolore, perfectum esse hocce flagellum tum ex improborum peccatis, tum etiam e timiditate bonorum; qui, ne facultatum temporalium jacturam facerent, malis, de quibus ingemiscebant, obsistere verebantur **(Serm. de Tempore barbar., cap. 1)**. Cum autem Deus aeque misericors sit ac justus, hasce poenas Africae misericordia perinde atque justitia temperatas fuisse, non immerito dixerimus. Quippe calamitates illae temporales multos dubio procul bonos Christianos, à quibus patienti animo sunt exceptae, perpurgarunt. Ad haec cum Deus plurimos opera sanctorum episcoporum, quos eis praefecerat, maxime vero Augustini, ad martyrium praeparasset, ad ipsius gloriam pertinebat, ut

virtutem, qua eosdem exornaverat, omnium oculis proponeret; et illud sane docuit eventus Nam Vandalorum tyrannis, qua per annos centum Africam tenuere, minus celebris evasit horrenda illius devastatione, quam ingenti numero confessorum atque martyrum, quos illic istorum coronavit immanitas. **(Victor Vitens., de Persec. Vandal., lib. 1, n. 1, sq.)**.

6. Gensericus cum ingenti exercitu, non ex solis Vandalis, verum etiam ex Alanis, Gothis, aliisque omne genus nationibus conflato trajiciens, Africam otio rebusque omnibus affluentem reperit: de qua Salvianus ita loquitur, ut ea ditiorem in provinciis totius Romani Imperii nullam exstitisse significet **(Salvian., de Gub., lib. 7)**. Sed brevi faciem ejus mutavere Barbari. *Divina,* inquit Possidius, *voluntate et potestate provenit, ut manus ingens diversis telis armata et bellis exercitata, immanium hostium Vandalorum et Alanorum, commixtam secum habens Gothorum gentem, aliarumque diversarum personas, ex Hispaniae partibus transmarinis, navibus Africae influxisset et irruisset: universaque per loca Mauritaniarum etiam ad alias nostras transiens provincias et regiones, omni saeviens crudelitate et atrocitate, cuncta, quae potuit, exspoliatione, caedibus, diversisque tormentis, incendiis, aliisque innumerabilibus et infandis malis depopulata est; nulli sexui, nulli parcens aetati, nec ipsis Dei sacerdotibus vel ministris, nec ipsis ecclesiarum ornamentis seu instrumentis vel aedificiis. Et hanc ferocissimam hostium grassationem et vastationem, ille Dei homo, et factam fuisse et fieri, non ut caeteri hominum, sentiebat et cogitabat: sed altius et profundius ea considerans, et in his animarum praecipue vel*

pericula vel mortes praevidens, solito amplius (quoniam ut scriptum est, «Qui apponit scientiam, apponit dolorem» **[Eccle. I, 18]**; *et «Cor intelligens, tinea ossibus)» fuerunt ei lacrymae panes die ac nocte* **(Psal. XLI, 4)**, *amarissimamque et lugubrem prae caeteris suae senectutis jam pene extremam ducebat ac tolerabat vitam. Videbat enim ille homo Dei civitates excidio perditas, pariterque cum aedificiis villarum habitatores, alios hostili nece exstinctos, alios effugatos atque dispersos; Ecclesias sacerdotibus ac ministris destitutas, virginesque sacras et quosque continentes ubique dissipatos; et in his alios tormentis defecisse, alios gladio interemptos esse, alios in captivitate, perdita animi et corporis integritate ac fidei, malo more ac duro hostibus deservire; hymnos Dei et laudes de ecclesiis deperiisse, aedificia ecclesiarum quam plurimis locis ignibus concremata; solemnia, quae Deo debentur, de propriis locis desiisse sacrificia; sacramenta divina vel non quaeri, vel quaerenti qui tradat non facile reperiri; in ipsas montium silvas et cavernas petrarum et speluncas confugientes, vel ad quasque munitiones alios fuisse expugnatos et interfectos, alios ita necessariis sustentaculis evolutos atque privatos, ut fame contabescerent: ipsosque Ecclesiarum praepositos et clericos, qui forte Dei beneficio vel eos non incurrerant, vel incurrentes evaserant, rebus omnibus exspoliatos atque nudatos, egentissimos mendicare, nec eis omnibus ad omnia, quibus fulciendi essent, subveniri posse: vix tres superstites ex innumerabilibus Ecclesias, hoc est, Carthaginensem, Hipponensem, et Cirtensem, quae Dei beneficio excisae non sunt, et earum permanent civitates, et divino et humano fultae praesidio; licet post ejus obitum urbs Hipponensis incolis destituta ab hostibus fuerit concremata.*

Et se inter haec mala cujusdam sapientis sententia consolabatur dicentis: Non erit magnus magnum putans, quod cadunt ligna et lapides, et moriuntur mortales. Haec ergo omnia ille, ut erat alte sapiens, quotidie ubertim plangebat **(Possid., in Vita August., cap. 28)**.

7. Caeterum Vir Dei neque fidem suam, neque episcopalem fortitudinem dolore, quo tantas inter calamitates afficiebatur, frangi debilitarive sinebat: quod quidem is epistola ad Quodvultdeum episcopum data liquido demonstravit. Rogatus enim ab hoc episcopo, praesulum hoc in casu quod esset officium, an eis liceret fugam populis permittere, ac se ipsos recipere periculi vitandi gratia: paucis quidem illi respondit, sed pro ejusdem necessitate sat multis, nempe nec eos esse prohibendos, qui ad loca, si possunt, munita migrare desiderant; nec episcopos ministerii sui vincula illa sacra, quibus eos, ne Ecclesias deserant, Christi charitas alligavit, posse rumpere; atque adeo quamdiu ipsorum praesentia plebi necessaria est futura, eis nihil prorsus aliud relinqui, nisi ut se totos divinae voluntati committant, et spem suam in superno adjutorio collocent **(Epist. 228, n. 1)**. Honoratus Thiabensis episcopus, idemque a Possidio sanctus vir appellatus **(Possidius, in Vita August., c. 30)**, eadem postmodum ab Augustino de praesulibus et clericis sciscitatus est. Hic sancto Antistiti significabat, non videre se, quid aliud remanendo in sedibus suis vel sibi vel populo suo profuturi sint episcopi, nisi ut ante ipsorum oculos viri cadant, feminae constuprentur, incendantur ecclesiae, atque ipsi quoque in tormentis deficiant, cum de ipsis quaeritur quod non habent. Augustinus sufficere putavit, ei suam ad Quodvultdeum epistolam mittere. Sed illi iterum Honoratus hoc sibi

satisfactum non esse significavit, quando Christus et fugere praecepisset, et praeceptum suum exemplo proprio confirmasset. Hoc igitur fuit in causa, cur ei sanctus Doctor novam super ea re scriberet epistolam **(Epist. 228, n. 2)**, quam dicit Possidius instituendis episcopis aliisque Ecclesiae ministris apprime utilem et necessariam, ob idque sibi visum, eam, licet longiusculam, Vitae sancti Praesulis inserere **(Possidius, in Vita August., c. 30)**. Porro id ille in ea docet, fugam episcopis tum demum licitam esse, cum vel ipsi specialiter quaeruntur, et per alios qui non ita quaeruntur, potest impleri necessarium ministerium; vel recessit universa plebs. Ultimo huic approbando quorumdam Hispanorum antistitum exemplum adducit; primo autem Athanasii; cui poterat et Cyprianum adjungere: demptis autem duabus hisce conditionibus, ignorantia sola aut ignavia clericum, maximeque episcopum, induci posse, ut populum ministerio suo, quo tempore potissimum eo indiget, desertum patiatur. Quia vero ab alio praesule fuerat objectum, si Christus in eis persecutionibus, ubi potest fructus esse martyrii, fugiendum praecepit; multo magis fugiendas esse passiones steriles, quando est barbaricus et hostilis incursus: respondet Augustinus, verum esse id quidem de his quos ecclesiastici officii non tenent vincula; secus autem de iis qui, quod fidelibus operam suam debeant, remanent; eos enim charitatis hujus beneficio meritum illustrioris martyrii sibi comparare, quam si retinendae tantum fidei causa paterentur. At cum ipsamet charitas videretur ad id inducere, ut optaretur cleri partem aliquam, ne deessent qui evadentibus barbaricum furorem opitularentur, secedere; monet eos qui sponte consilium hoc essent amplexuri, ne vel notarentur ignavia, vel prae aliis, judicio suo, magis Ecclesiae necessarii viderentur,

sortibus rem committere posse: neque hoc ulli praeterquam ignaris culpatum iri, quamvis eam rationem minus usitatam esse fateretur. Asserit Augustinus hanc animi magnitudinem, qua episcopus cum plebe sibi divinitus credita mediis in periculis perseverat, non mundanae cupiditatis fumo, sed coelestis amoris flamma generari, et amorem hunc a Deo proficisci, necnon ab ipso precibus esse efflagitandum. *Oremus ergo,* ait, *ut ab illo detur a quo jubetur* **(Epist. 228, n. 7)**. Hoc demum addit pro coronide, consilium in his calamitatibus nullum conducibilius relinqui, quam ut confugiatur ad orationis praesidium, atque obnixe divina clementia imploretur. Porro ex hac epistola judicare est, Calamam urbem aliasque complures a civibus omnino desertas ac desolatas fuisse; quando Possidius, qui ab Augustini sententia, quam tot tantisque laudibus prosequitur, discedere nunquam in animum induxisset, sese atque alios finitimos antistites Hipponem perfugisse testatur **(Possidius, in Vita August., c. 28)**.

CAPUT IX. 1 *Ultimum opus in Julianum sanctus Doctor aggreditur. 2 In colloquium venit cum Maximino Arianorum episcopo, quem et editis libris confutat. 3 Maximum ab Ariana haeresi conversum adhortatur, ut suos aliosque eodem errore implicatos ad catholicam fidem adducere studeat. 4 Refellit Sermonem Arianorum. 5 Colloquium cum Pascentio eidem*

Arianae haeresi addicto scriptis ad eumdem litteris evulgat. 6 Elpidio in fide Trinitatis erranti rescribit.

1. In illa totius Africae vastatione, dum eo tantum incumberent plerique omnes, ut vel patriae laboranti opem ferrent, vel sese saltem eriperent ab interitu; sanctus Antistes institutum nihilominus suum in adjuvanda continuis suis labo*ri*bus Ecclesia, propugnandaque adversus illius hostes veritate ac fide, constanter tenebat. Jam ante observatum nobis est, scriptis a Juliano in primum Augustini librum de Nuptiis et Concupiscentia quatuor libris, excerpta quaedam ex illorum primo sanctum Doctorem suo de Nuptiis et Concupiscentia secundo refutasse; ac postea quatuor illos integros adeptum, contra eosdem simul prolixius opus, cujus inscriptio in Retractationibus non alia legitur, nisi: *Contra Julianum libri sex,* edidisse. Alypius librum de Nuptiis et Concupiscentia secundum jam inde ab anno quadringentesimo vigesimo primo, quantum conjectura nobis licet assequi, secum in Italiam tulit. Hoc autem adortus est maturata responsione Julianus, cum sex libros, quibus quatuor sui refutati ab Augustino fuerant, necdum cognitos haberet; quandoquidem an eos Augustinus legisset, addubitat **(Operis imperfecti lib. 4, n. 38)**. Ista Juliani responsio libris octo constabat in quibus erat ille vagabunda loquacitate non copiosus, sed odiosus eis, qui rebus inhaerentes superflua verba contemnunt **(Ibid., lib. 3, n. 20)**. In hoc scite Augustinus jocatur, aitque illum, siquidem eidem viae insistere constituit, amplius mille volumina, ut sex suis libris, quibus illius quatuor confutavit, respondeat, nullo negotio posse conficere **(Ibid., lib. 1, n. 34;**

lib. 4, n. 5). Nihilo tamen minus perpetuo brevitatis studium jactabat, perinde ac si multa, quae potuisset adjungere, reticuisset. Hinc illi Augustinus: *Ideo contra unum librum meum libros octo scripsisti, quia per tua compendia dialectica diu disputare noluisti* **(Ibid., lib. 1, n. 34)**. Sed ne librum quidem Augustini totum octo suis oppugnat **(Ibid., lib. 2, n. 127)**; imo nullam ejus partem refellens, vix tertiam attingit **(Ibid., lib. 4, n. 5)**. Horum sex in Augustiniana refutatione continentur, in quibus Catholicos vix unquam aliter nominat, quam Traducianos et Manichaeos, ac maxime sanctum Antistitem, quem illic quoque Tractatorem Poenum vocitat, Alypium autem Vernulam peccatorum Augustini **(Ibid., lib. 1, n. 7)**. Verum convicia illa nihili sibi, vel potius magni pendenda putat Augustinus; *quia quando pro defensione catholicae fidei ab haereticis contumelias audio,* inquit, *pro laudibus habeo* **(Ibid., lib. 3, cap. 18)**. Julianus opus illud suum inscribit Floro, inter Pelagianae factionis episcopos celebri, cujus rogatu vel potius auctoritate paterna adductum se praedicat, ut misso brevioris operis consilio magnum hoc susciperet **(Ibid., lib. 1, nn. 2, 7)**. Et alio loco illud oneris sibi a sanctis viris et ejus temporis confessoribus, hoc est, ab iis qui Pelagiani dogmatis causa solum vertere jussi fuerant, impositum jactat **(Ibid., lib. 1, n. 51)**. Duos Retractationum libros jam absolverat Augustinus, cum idem illud opus videre sibi contigit. Nempe Alypius sub id temporis tertio Romam profectus, illud ibi cum accepisset, nondum totum descripserat, cum oblatam occasionem noluit praeterire, per quam Augustino quinque ejusdem operis libros deferendos curavit, promittens alios tres cito se esse missurum, multumque instans ne respondere differret **(Epist. 224, n. 2)**. Revocandis ad examen Epistolis ac Sermonibus

suis tunc operam dabat sanctus Doctor, et plurimas epistolarum jam legerat, tametsi nihil adhuc inde dictaverat, cum eum etiam isti Juliani libri occupare coeperunt. At cum operum suorum recognitionem gravioris duceret necessitatis, quam ut dimittenda videretur; duobus hisce laboribus, ut jam observatum, otium suum ita partitus est, ut uni interdiu, alteri nocte incumberet. Aliae tamen supervenientes curae ejus generis ac momenti, ut eas negligere haudquaquam posset, ipsum ab eo quod habebat in manibus averterunt. Juliano eum in modum respondebat, ut primo haeretici illius textum exhiberet, deinde quae ad eum revincendum viderentur apposita, subjungeret **(Ibid., n. 1)**. Haec ratio eum ad iteranda crebro eadem responsa adigebat, eo quod Julianus in inculcandis iisdem erroribus perpetuus esset: sed malebat Vir sanctus nimiam suam diligentiam a celerioribus ingeniis sibi condonari, quam a tardiusculis de neglecta ipsorum tarditate secum expostulari **(Operis imperfecti lib. 6, n. 17)**. Is autem ibi historiam hanc observatu minime indignam refert: *Erat apud nos,* inquit, *Acatius quidam honesto apud suos ortus loco: clausis oculis natum se esse dicebat; sed quia intus sani palpebris cohaerentibus non patebant, medicum eos ferro aperire voluisse, neque hoc permisisse religiosam matrem suam, sed id effecisse imposito ex Eucharistia cataplasmate, cum jam puer quinque fere aut amplius esset annorum; unde hoc se satis meminisse narrabat* **(Ibid., lib. 3, n. 162)**. Huic in Julianum operi sanctus Doctor ad extremam usque vitam operam navavit, cui adhuc instabat in urbe Hippone jam a Vandalis obsessa; sed morte occupatus, idem opus imperfectum relinquere coactus est (*Prosper, in Chronico*), quemadmodum etiam liquido tradit Possidius, ubi mentionem de illo facit in haec verba: *Contra secundam Juliani*

responsionem, imperfectum Opus **(Possidius, in Indiculo, cap. 4)**.

2. Diximus supra jussu Segisvulti Hipponem venisse Maximinum **(Supra, cap. 8, n. 4)**. Venerat autem, ut ipse jactitabat, *contemplatione pacis* **(Collat. cum Maximino, n. 1)**: quod quidem clarius non explicat. Idem testatur infra, se adductum ad respondendum timore Dei et studio colligendi fratres seu discipulos suos, quos Augustinus non exhortationibus tantum privatis, sed et publico tractatu, in quo de invisibilitate Dei disputaverat, sibi eripere Ecclesiaeque reconciliare conatus erat **(Ibid., disput. Maximini, n. 26)**. Innuebat forsitan quosdam Segisvulti Gothos, qui ne Catholicorum partes Hippone potiores essent, neutiquam efficere valebant; quandoquidem Maximinus leges verebatur imperiales **(Collat. cum Maximino, n. 4)**, Augustinus vero tanquam principum auctoritate munitus loquebatur **(Ibid., disput. Maximini, n. 1)**. Ille primum amicum cum Heraclio presbytero colloquium iniit ab ipso, ut inquiebat, provocatus **(Collat. cum Maximino, n. 1)**: at Heraclius postea vocavit Augustinum. Hic rogantibus plurimis in colloquium venire consensit: quod ipsum recusare Maximinus, ne a suis asseclis desereretur, ausus non est **(Possidius, in Vita Augustini, c. 17)**. Convenere igitur coram magna frequentia hominum nobilium aliorumve tam clericorum quam laicorum; necnon et notariorum, qui utrimque dicta exciperent. Maximinus principio adscita quadam modestiae specie palam agnovit, Augustinum sibimet ipsi injuriam vel eo fecisse, quod secum in colloquium venire dignatus sit. Tum Ariminensem fidem tenere se professus est; cujus dehinc diversa capita declaravit: quae sanctus Doctor,

quantum ipsi licuit per tempus, redarguit **(Collat. cum Maximino, n. 1)**. Unde ex ea controversia discere est, quae esset hujus haereseos doctrina, quibusve fallaciis haeretici debilitatem ejus operire et simplicioribus imponere niterentur; ac demum quam de divina Trinitate fidem catholica sequeretur Ecclesia. Illic Maximinus, quae cogitat, non expeditissime tantum effert, sed etiam suaviter atque ornate; licet se nec rhetoricae arti, nec humanioribus litteris unquam studuisse praedicaret. Certe quidem felici memoria erat praeditus, necnon in numerato habebat Scripturae testimonia longe plurima, quae magna linguae volubilitate efferebat: atque adeo multa, eaque pulcherrima dicebat, sed ad rem minime pertinentia. Unde fiebat, ut, cum multum declamitasset, non effecisse quidquam, neque ad interrogata respondisse reperiretur. Hoc se de industria facere postrema sua disputatione, quam ad finem usque diei produxit, abunde ostendit: non enim per tempus licuit eam relegere, ut ab Augustino redargueretur. Sed nec Maximinum inducere, ut colloquium die sequenti continuaret, licebat, eo quod se Carthaginem urgenti necessitate revocari obtenderet. Proindeque oportuit uno verbo illi respondere Augustinum: verum recepit idem hic sanctus, se disceptationem scriptis traditurum, ac Maximino, quam falsa dogmata tueretur demonstraturum: quod promissum subscriptione sua munivit. Maximinus quoque propria manu scripsit in culpa fore se, nisi accepto illius libro singulis capitibus satisfaceret. Augustinus fidem liberavit suam, eoque magis id illum praestare necessum fuit, quod reversus Carthaginem Maximinus, e collatione victorem se discessisse gloriabatur; quia videlicet illic se verbosiorem exhibuerat **(Possidius, in Vita Augustini, c. 17)**. Quamvis autem illius victoria commentum

esset, non erat tamen expeditum tardioribus ac minus in fide eruditis de ipsa judicare. Scripsit itaque Vir sanctus duos libros admodum prolixos, quorum priore iis quae ipsemet proposuerat, Maximinum minime respondisse planum fecit: in posteriore autem, ejusdem haeretici disputationem prolixiorem, cui in colloquio respondere temporis angustia fuerat prohibitus, totam refutavit. Hos libros sanctus Praesul eo reticet in Retractationibus, quod his jam ante summam manum apposuerat. Sed illorum in ejusdem Vita, necnon in Indice mentionem facit Possidius **(Ibid., et in Indiculo, cap. 5)**. Dicta ejusdem Maximini quaedam redarguit sanctus Antistes in sermone ad plebem, qui hoc titulo praenotatur: *Contra quoddam dictum Maximini Arianorum episcopi, qui cum Segisvulto comite constitutus in Africa, blasphemabat* **(Serm. 140)**: sed an sermo ille colloquium superius memoratum praecesserit, an secus, ignotum est.

3. Haec sancti Antistitis cum Maximino disputatio monet, ut alia contra haeresim Arianam opuscula, ea praesertim quorum tempus explorare nobis non licuit, hoc loco velut in fascem colligamus. Erat Maximus quidam, dictus in antiquis codicibus medicus Thenitanus Eunomianista, qui pridem irretitus Arianis dogmatibus, etiam persuasu suo eamdem pestem aliis e familia sua afflaverat **(Epist. 170, n. 10)**. Attamen is jam gravis aetate, divino beneficio inde emersit, seque catholicae Ecclesiae consociavit, Augustino atque Alypio praesentibus; quos ad hoc operam suam contulisse nulli dubitemus. Verumtamen apparet, illum ad reducendos, quos a veritate averterat, atque alios e suis, quos spes fuerat ipsius reditum secuturos, minus ferventem se praebuisse. Atque hoc sanctos antistites impulit ad scribendum eidem

Maximo; quem cohortantur, ut illos urgeat, pro illis oret, illos demum ad Ecclesiam adducat. Reliquam epistolam in explicando divinae Trinitatis mysterio, ut Maximum in fide magis ac magis confirmarent, posuere. Peregrinum quoque episcopum, fortasse Thenitanum, datis simul ad eum litteris **(Epist. 171)** petiere, ut prima nata occasione certiores ipsos faceret, num epistolam Maximus grato accepisset animo, suisque ipsorum monitis obtemperasset. Ad haec eumdem Peregrinum obsecrant, uti suis ipsorum verbis illi significet, prolixas epistolas ad familiarissimos suos, etiam ad episcopos, ea, qua illa scripta erat, forma scribere se solere, ut et cito scribantur, et charta teneatur commodius cum leguntur: *ne forte,* inquiunt, *istum morem nostrum nesciens, factam sibi arbitretur injuriam.*

4. Tametsi haeretici ex Ariana secta nulli alias Hippone degerent; quosdam tamen eo intulerat adventantium frequentia **(In Joan. Evang. tract 40, n. 7)**. Ibi ergo cum aliquando, anno videlicet, ut ex Retractationum serie intelligitur, quadringentesimo decimo octavo, Sermo quidam Arianorum, sive Hipponensium, sive aliorum cura prodiisset **(Retract. lib. 2, cap. 52)**, ac sancto Doctori, a fidelibus catholicis missus esset, hunc ipse quanta diligentia et brevitate potuit, confutavit; atque ne textum cogeretur, quem excutiebat, opusculo suo passim inserere, Sermonem in illius fronte integrum praefixit, numeris adhibitis, quibus refutationis suae loci quique indicarentur **(Cont. Serm. Arianor., cap. 39)**.

5. Pascentius quidam comes domus regiae, addictus Arianae haeresi, *qui,* ut narrat Possidius, *per auctoritatem suae personae fisci vehementissimus exactor, fidem catholicam*

atrociter ac jugiter oppugnabat, et quam plurimos sacerdotes Dei simpliciori fide viventes, dicacitate ac potestate exagitabat et perturbabat **(Possid, in Vita August., c. 17)**, Augustinum provocavit ad sermonem cum ipso conferendum apud Carthaginem, interpositis (id est, praesentibus) honoratis et nobilibus viris **(Epist. 228, n. 9)**. *Sed idem haereticus,* pergit Possidius, *tabulas atque stilum, id est notarios ad excipiendum, quod magister noster* (Augustinus) *et ante congressum et in congressu instantissime fieri volebat, ne adessent, omni modo recusabat. Et dum id pernegasset, dicens quod metu legum publicarum periclitari tabulis scriptis nollet, atque interpositis (hoc est, praesentibus) id placere Augustinus episcopus cum suis qui aderant consacerdotibus videret, ut absque ulla scriptura privatim disputarent, collationem suscepit; praedicens, ut postmodum contigit, quod post solutum conventum esse cuiquam posset liberum forte dicere, nullo scripturae documento, se dixisse quod forte non dixerit, vel non dixisse quod dixerit. Et miscuit cum eodem sermonem, atque asseruit quid crederet, et ab illo quid teneret (id est, quid contra fidem catholicam diceret), audivit (nam alioqui a Pascentio obtinere non potuit, ut suam fidem disertis verbis diceret); et vera ratione atque auctoritate Scripturarum probata docuit, et ostendit nostrae fidei firmamenta: illius autem asserta nulla veritate, nulla Scripturarum sanctarum auctoritate suffulta docuit, et frustravit. Et ut a se invicem partes digressae sunt, ille magis magisque iratus et furens, mendacia multa pro fide sua falsa jactabat, victum esse a se ipso proclamans multorum ore laudatum Augustinum. Quae cum minime laterent, coactus est ad ipsum scribere Pascentium, propter illius metum omissis nominibus conferentium, et in eis litteris*

quidquid inter partes dictum vel gestum fuerat, fideliter intimavit: ad ea, si negarentur, probanda magnam testium habens copiam, clarissimos scilicet atque honorabiles, qui tunc aderant, viros. Atque ille ad duo sibi directa scripta, unum vix reddidit rescriptum, in quo magis injuriam facere, quam suae sectae rationem valuit declarare. Quod a volentibus et a valentibus legere comprobatur **(Possid., in Vita August., c. 17)**.

6. Idem Possidius epistolam quoque ad Elpidium, inter opera adversus Arianos suscepta refert **(Idem, in Indic., cap. 5)**. Et sane hic Elpidius in Trinitate errabat, ac Filium Patri aequalem dicere, stultum ducebat **(Epist. 242, n. 2)**. Is nunquam viderat Augustinum: attamen ei venit in mentem illum benevolentiae ergo, ut praedicabat, ab errore velle revocare **(Ibid., n. 1)**. Eam ob rem cujusdam episcopi suae sectae libellum illi transmisit, hortatusque est ad mare trajiciendum, ut Bonosum ac Jasonem doctissimos viros, quorum e colloquio uberes fructus esset reportaturus, audiret. Quantumvis ridiculum esset Elpidii consilium, ei tamen sanctus Doctor cum benignitate respondit, quod in se benevolentiam testaretur, seque ab errore liberatum vellet, gratiam debere se ac profiteri: verum uter eorum erret in fide vel in cognitione Trinitatis, aliam quaestionem esse dicit; optatque nosse eum Deus faciat, quod nosse se putat. De libello autem ab episcopo Elpidii edito, sese auctoris vanitatem infirmitatemque spondet ostensurum, si per otium singillatim illum excutere sibi sit liberum **(Ibid., n. 5)**. Atqui quominus id operis aggrederetur, prohibuere sine dubio varia illa negotia, quibus distentum se passim conqueritur.

CAPUT X. 1 *In praedestinationis et gratiae doctrinam superioribus libris ab Augustino explicatam insurgunt Massilienses et alii quidam in Galliis haud in totum a Pelagianis abhorrentes. 2 Catholicam fidem contra eos defendit Augustinus scriptis Prosperi et Hilarii impulsu libris de Praedestinatione sanctorum. 3 Quodvultdeus rogat sanctum Doctorem, ut de haeresibus scribat. 4 Urgente Quodvultdeo Augustinus aggreditur opus de Haeresibus, quod imperfectum relinquere cogitur. 5 Dioscori conversionem miraculi plenam narrat per litteras Alypio seni.*

1. Verum quantacumque curarum eum multitudo premeret, non propterea deponebat e memoria sanctus Doctor, sibi defendendae gratiae impositam esse a Deo provinciam. Itaque praeterquam quod stilo decertare cum Juliano ad extremam usque vitam non destitit, novis adhuc non longo ante mortem ipsius tempore surgentibus gratiae inimicis sese sine mora objecit. Multi nimirum servorum Christi, id est, monachorum, qui in Massiliensi urbe consistebant **(Epist. 225, n. 2)**, aliique in aliis Galliarum locis **(Epist. 226, n. 2)** nonnulli Augustini scripta evolventes, quidquid in eis de vocatione electorum secundum Dei propositum disputabat sanctus Doctor, illud Patrum opinioni et ecclesiastico sensui contrarium dictitabant:

atque hoc propositum vocationis Dei, quo vel ante mundi initium, vel in ipsa conditione generis humani eligendorum et rejiciendorum dicitur facta discretio, et lapsis curam resurgendi adimere, et sanctis occasionem temporis afferre: deinde sub hoc praedestinationis nomine fatalem quamdam induci necessitatem: uno verbo, quidquid sibi Augustinus ex adversa parte opponit in libro de Correptione et Gratia, vel in libris contra Julianum; hoc totum ipsi pro se regerebant summa contentione ac pugna: tum doctrinam illam aedificationi audientium contrariam esse dicebant, atque ea propter, etiamsi vera sit, non promendam. Caeterum obstinationem suam vetustatis nomine defendentes, contendebant Paulum, cujus auctoritate nititur Augustinus, a nullo hactenus ita esse intellectum. Quod ad parvulos spectat, in quibus divina elucet praedestinatio, tales aiebant perdi talesque salvari, quales futuros illos in majori aetate, si ad eam pervenirent, scientia divina praevidisset **(Epist. 225, n. 5)**. Nec absimiliter quaestionem de majoribus, cur Evangelium non omnibus praedicetur, enodabant; id affirmantes praescientiae esse divinae, ut ideo quibusdam populis non praedicetur, quod illud non sint recepturi **(Ibid., et Epist. 226, n. 3)**. Praeterea discrimen constitutum ab Augustino inter gratiam Adamo datam, et eam quae nobis datur, moleste ferebant **(Epist. 226, n. 6)**. Nec volebant cuiquam talem dari perseverantiam, a qua non permittatur praevaricari, sed a qua possit sua voluntate deficere, et quae vel suppliciter emereri, vel amitti contumaciter possit **(Ibid., n. 4)**. Quidam etiam ex iisdem Gallis adhuc propius a Pelagiana haeresi recedentes, gratiam salvantem distinguebant ab initiali gratia, et hanc nihil aliud esse ponebant, quam rationem et liberum arbitrium homini nihil prius merenti, quia nec existenti, Creatoris

beneficio concessum; atque ejus ope nihilominus hominem, dum bono naturae bene utitur, ad salvantem gratiam pervenire **(Epist. 225, n. 4)**. Ac sic cum in majoribus, qui libero utuntur arbitrio, duo sint quae humanam operantur salutem, Dei scilicet gratia, et hominis obedientia; priorem volebant obedientiam esse, quam gratiam, ut initium salutis ex eo qui salvatur, non ex eo credendum sit stare qui salvat; et voluntas hominis divinae gratiae sibi pariat opem, non gratia sibi humanam subjiciat voluntatem **(Ibid., n. 6)**. Tandem quantum quisque ad malum, tantum habere facultatis ad bonum praedicabant; parique momento animum se vel ad vitia vel ad virtutes movere, quem bona appetentem gratia Dei foveat, mala sectantem damnatio justa suscipiat **(Ibid., n. 4)**. Haec aliaque contra fidem praedestinationis et gratiae jactabantur a viris qui vitae merito vel sui in Ecclesia gradus dignitate tantum praestabant, ut non facile quisquam, praeter paucos perfectae gratiae intrepidos amatores, obsistere eorum disputationibus auderet **(Ibid., n. 7)**: ac proinde necessarium existimarunt Prosper et Hilarius, vir uterque laicus, Augustinum per litteras admonere, ut suam ipsius auctoritatem illis objiciens, quae in istis quaestionibus obscuriora sunt et ad percipiendum difficiliora, quam lucidissimis expositionibus aperire non gravaretur: quippe qui sperarent, non solum se disputationum ejus praesidio roborandos, sed etiam ipsos adversarios defaecatissimum lumen gratiae recepturos **(Ibid., n. 9)**. *Quidquid,* ait Hilarius, *pro ea gratia, quam in te pusilli cum magnis miramur, volueris aut valueris, gratissime accipiemus, tanquam a nobis charissima ac reverendissima auctoritate decretum* **(Epist. 226, n. 10)**. Eidem significat, a Prospero se obtinuisse epistolam, quam suae conjunctam illi mittit, qua

ipse Prosper, quantum in se fuit, adversariorum dogmata principiaque omnia complexus est. Hujus ille initio declarat sancto Doctori, jam non solo urbanitatis officio, ut in priore quadam epistola fecerat, ad eum scribere se, sed amore fidei, qua Ecclesia vivit. *Excubante enim,* inquit, *pro universis membris corporis Christi vigilantissima industria tua, et adversus haereticarum doctrinarum insidias veritatis virtute pugnante, nullo modo mihi verendum putavi, ne onerosus tibi aut importunus essem in eo, quod ad multorum salutem, ac perinde ad pietatem tuam pertinet: cum potius reum futurum esse me crederem, si ea quae valde perniciosa esse intelligo, ad specialem patronum fidei non referrem* **(Epist. 225, n. 1)**.

2. Moleste tulit Augustinus, quod divinis eloquiis, quibus Dei gratia praedicatur, quae omnino nulla est, si secundum merita nostra datur, tam multis manifestisque non cederetur: Prosperi tamen et Hilarii studio, ac pia erga errantes cura motus est, ut istorum causa, post tot libros et epistolas de hac re suas, adhuc ageret, quod se satis egisse credebat **(De Praedest. sanct., lib. 1, nn. 1, 2)**. Duos itaque ad eosdem Prosperum et Hilarium libros *De Praedestinatione sanctorum* scripsit, hoc ambos titulo (quamvis horum alter nunc vulgo *De Dono perseverantiae* vocitetur) non injuria praenotatos **(Admon. in lib. 2 de Praedest. sanct., et Praefat. in tom. 10, cap. 29)**: cum in utroque sancto Doctori scopus sit, Ecclesiae catholicae de praedestinatione, qua nos Deus elegit, non quia sancti futuri eramus, sed, quemadmodum Apostolus docet, ut sancti essemus **(Ephes. I, 4)**, doctrinam tueri **(De Praedest. sanct., n. 35-39, et De Dono persever., nn. 34, 48, etc.)**; duosque contra illam singillatim convellere errores Gallorum, qui ut ex Prosperi Hilariique litteris intelligere erat, et initium fidei, et

praeterea usque in finem perseverantiam, sic in nostra constituebant potestate, ut Dei dona esse non putarent; neque ad haec habenda atque retinenda Deum operari nostras cogitationes et voluntates: etsi caetera ipsum dare concederent, cum ab illo credentium fide impetrantur **(De Dono persever., n. 42)**. Primo igitur libro docet Augustinus, donum Dei esse non solum incrementum, sed etiam initium fidei: gratia duritiam cordis auferri; et ad Christum venire omnes, qui a Patre docentur ut veniant: quos autem docet, misericordia docere; et quos non docet, judicio non docere. Ostendit quid intersit inter gratiam et praedestinationem: porro praedestinatione Deum ea praescivisse, quae esset ipse facturus. Praedestinationis adversarios, qui se ad incertum voluntatis Dei deduci nolle dicuntur, miratur malle se ipsos infirmitati suae, quam firmitati pro, missionis Dei committere. Gratiae et praedestinationis veritatem docet relucere in parvulis qui salvantur, nullis suis meritis discreti a caeteris qui pereunt; non enim inter eos discerni ex praescientia meritorum, quae si diutius viverent, fuerant habituri: praeclarissimum autem exemplum praedestinationis et gratiae esse ipsum Salvatorem. Denique praedestinatos ante mundi constitutionem electos esse, non quia crediturí praesciebantur et futuri sancti, sed ut tales essent per electionem gratiae. In secundo libro probat perseverantiam illam, qua in Christo usque in finem perseveratur, esse donum Dei: quod quidem donum suppliciter emereri potest, sed cum datum fuerit, amitti contumaciter non potest. Illud non secundum accipientium merita, sed aliis Dei misericordia dari, aliis justo ejus judicio non dari. Cur ex majoribus ille potius quam iste vocetur, quemadmodum et ex duobus parvulis, cur iste assumatur, ille relinquatur, inscrutabile; inscrutabilius vero, cur ex duobus

piis, huic perseverare donetur, non illi: sed illud tamen certissimum, hunc esse ex praedestinatis, illum non esse. Postea refellit quod adversarii jactant, praedestinationis definitionem esse utilitati exhortationis et correptionis adversam: asserit contra praedestinationem utiliter praedicari, ut homo non in se ipso, sed in Domino glorietur. Quae ab illis contra praedestinationem objectantur, eadem vel contra Dei praescientiam, vel contra gratiam illam, quam excepto initio fidei et perseverantiae perfectione, necessariam esse consentiunt, posse objectari. Praedestinationem enim sanctorum nihil aliud esse, quam praeparationem beneficiorum Dei, quibus certissime liberantur, quicumque liberantur. Verum praedestinationem congrua ratione praedicari jubet, ac non eo pacto, ut apud imperitam multitudinem redargui ipsa praedicatione videatur. Postremo illustrissimum praedestinationis exemplum nobis positum ob oculos Dominum Jesum rursus commendat. His praesertim ex libris agnosci voluit Hormisdas papa, quid Romana et catholica Ecclesia de libero arbitrio et gratia Dei profiteatur: cujus auctoritate libros eosdem episcopi Africani pro fide in Sardinia exsules maxime commendant in epistola synodica. *Prae omnibus,* inquiunt, *studium gerite, libros sancti Augustini, quos ad Prosperum et Hilarium scripsit, memoratis fratribus legendos ingerere. Quorum mentionem beatae memoriae Hormisda Sedis apostolicae gloriosus antistes, in epistola quam consulenti se sancto fratri consacerdotique nostro Possessori rescripsit, cum magno praeconio catholicae laudis inseruit. Cujus haec verba sunt: «De arbitrio tamen libero et gratia Dei quid Romana, hoc est, catholica sequatur et servet Ecclesia, licet in variis libris beati Augustini, et maxime ad Prosperum et Hilarium abunde possit*

agnosci, tamen et in scriniis ecclesiasticis expressa capitula continentur» **(Append. tomi 10, episc. African. epist., n. 17)**. illis Pelagiani erroris reliquiis non recordatur Augustinus in libro de Haeresibus: quia partem hanc operis ad Quodvultdeum, quod altero adhuc libro constare debebat, jam fortasse ad umbilicum adduxerat, cum Prosperi et Hilarii litteras accepit.

3. Cum animo reputaret Quodvultdeus Carthaginensis diaconus, quanta gratia Deus Hipponensem Episcopum ad alios instituendos donaverat; interpellare eumdem, senio licet et infirmitate corporis laborantem, constituit, rogaturus ut de omnibus ab Ecclesia condita natis haeresibus narrationem texat; ubi quae sint illarum dogmata, quibus opinionibus a veritate dissentiant, quidnam ad ipsas revincendas Scriptura et ratio suggerat, qua ratione qui eas abjurant, Ecclesia suscipiat, quarum denique illa Baptismum admittat vel respuat, ab eodem exponatur. Quoniam autem Augustino futura erat immensi laboris provincia universas haereses refellere; cogit se continuo intra breviores limites Quodvultdeus, seque contentum fore testatur, modo ille per compendium adnotet, cujusmodi sint earum placita, quamve doctrinam catholica Ecclesia adversus easdem tueatur; qui ampliorem cognitionem cuperent, mittendo ad illas disputationes, quas vel ipse Vir sanctus, vel alii super eodem argumento lucubraverant. Hic labor haud dubie poterat utilitatem non mediocrem, tum rudibus, tum ipsis etiam eruditis afferre: quocirca illum ut sanctus Doctor ne detrectet, eum per Christi nomen, qui doctum sine invidentia esse ipsi concesserat, obtestatur. Non diffitetur quidem gravissimum onus imponere se, meliora cogitanti, et disponenti majora sancto seni, et

querelas corporis sustinenti. *Sed me animavit,* ait ille, *Beatitudinis tuae benevolentia omnibus comprobata: quam dum considero, magis timui, ne non petendo superbus, non quaerendo desidiosus, non pulsando piger a Domino judicarer* **(Epist. 221, n. 1)**. Cogitaverat jamdudum Augustinus, hunc illum laborem suscipere; ac eum utique suscepisset, nisi perpensa rei difficultate, illud oneris vires suas longe superare esset arbitratus (*De Haeres., praefat.*). Nactus igitur opportunitatem Hipponensis cujusdam primarii civis, cui nomen Philocalo **(Epist. 222, n. 1)**, confestim ad Quodvultdeum epistolam, quae temporis injuria perdita est, misit, qua illi postulatum nimii laboris ac negotii esse ob oculos ponebat. Huic aliam paucis post diebus adjecit per suum quemdam hypodiaconum, quem Carthaginem proficisci causa quaepiam adigebat. Hisce litteris haeresum catalogos a Philastrio atque Epiphanio jam concinnatos fuisse testatur; quarum si minorem numerum Epiphanius, Philastrio longe doctior, constitueret, id hinc fieri, quod sit operosissimum, quidnam pro haeresi haberi debeat, pronuntiare **(Ibid., n. 2)**. Paratum se dicit ad eum transmittere Epiphanii librum, graecum illum quidem, sed quem latine qui redderet, Carthagine nullo negotio reperiret. Petit a Quodvultdeo Augustinus, ut sibi de Theodosio, deque Manichaeis quos hic prodiderat, ac de profectione sanctorum episcoporum scribat. De Theodosio isto supra egimus **(Lib. 8, cap. 3, n. 1)**: quod vero ad episcoporum iter, illud eo spectare potest, quod Alypium Romae anno quadringentesimo vigesimo octavo commoratum esse observavimus **(Ibid., cap. 9, n. 1)**; quippe ante hoc tempus eam Augustini epistolam datam fuisse nihil vetat.

4. Quodvultdeus alteram hanc ad Augustinum epistolam tantum receperat, cum infelicitatem suam aliis litteris cum beato Doctore conquestus est, quod videlicet, ne rem tantae utilitatis universae Ecclesiae futuram impetraret, per sua ipsius peccata stetisset. Aiebat nihilominus e Christi misericordia et eis visceribus pietatis, quibus ad bene de aliis merendum nunquam paratus non erat Vir sanctus, sperare se fore, ut alimentum, quod sibi atque aliis postulabat, ille non negaret. Ejus epistola caeteris capitibus, quorum in sua mentionem Augustinus fecerat, minime respondet: at hujus rei videtur haec esse causa, quod ex scriptoribus placuit ea resecare, ut quae pertinebant ad librum de Haeresibus, sola ponerentur. Etenim ne illa quidem salutatiuncula, quam in fine addere manu propria solemne erat, servata est. Ibidem aperte profitetur, nihilominus ei se molestum tam diu futurum esse, quoad sibi postulata ille concessisset: *ut quod non impetrat privilegium, ubi nullum est meritum, saltem indefessa importunitas mereatur* **(Epist. 223, n. 3)**. Asserit Augustinus, ab illo se crebrescentibus petitionibus coactum, ac vehementer urgente illo hoc opus suscepisse, nec sibi unquam alium ullum tantopere institisse poscendo. Igitur cedendum tandem aliquando putavit; in quo etiam divina voluntate, quam nomine ipso idem diaconus significabat, motum se dicit (*De Haeres., praefat.*) Quare cum forte fortuna Fussalensis presbyter Carthaginem esset profecturus, primam Quodvultdei epistolam Vir sanctus relegit, lucubrationem hanc saltem exordiri cogitans, ut quasi specimine transmisso eum doceret, quam difficile onus ille sibi vellet impositum. Atqui nihil omnino scribere potuit ob emergentes occupationes, quae etiam, ut responsum ad Julianum intermitteret, in causa fuerunt. Tunc ergo nihil aliud quam

Fussalensem presbyterum, ejusque causam Quodvultdeo commendavit; addens nihilominus sperare se fore, ut cum primum quae se distinebant expediisset, necnon quinque Juliani libris respondisset, operi, quod ille expetebat, incumberet, ac simul reliquis retractandis opusculis suis, noctem uni, alteri diem impendendo: si tamen tres Juliani libri ad se prius allati non fuissent **(Epist. 224, n, 1)**. Fidem suam demum liberaturus hoc vertente anno quadringentesimo vigesimo octavo vel ineunte sequenti manum admovit operi; cujus quidem binas partes facere cogitabat: primas videlicet de haeresibus quae post Christi adventum et ascensum adversus doctrinam ipsius exstiterunt: posteriores de quaestione perquam utili, scilicet quid faciat haereticum; ut nimirum omne genus haereses sive notas sive ignotas declinare, deque omnibus quae nascerentur in posterum, sententiam ferre in promptu esset (*De Haeres., Praefat.*). Id consilii magnam sane utilitatem praeferebat, siquidem illud adduci potuisset ad exitum: sed res erat plenissima difficultatis, cum generalis nulla regula, quis definiendus sit haereticus ostendere valeat, eo quod non omnem errorem habere oporteat pro haeresi. A Christo passo ad suam usque memoriam octoginta octo haereses in primo libro enumerat: neque proinde quotquot fuere unquam, aut earum de quibus loquitur, dogmata omnia se recensuisse sibi persuadet; quod superare humanam putat facultatem **(Ibid., perorat.)**. Quae dicit, ea potissimum ex Epiphanio, quem tamen non usquequaque sequitur, desumit. Huic Philastrium quoque ac Eusebium a Rufino conversum, quem dedita opera videtur ob hoc ipsum legisse, adjungit; iis praeterea adhibitis cognitionibus, quas per se sibi comparaverat. Postremo loco memorat Pelagianos: nondum satis exploratam habens novam

haeresim Nestorianorum. Librum suum, statim atque ultimam illi manum apposuit, ad Quodvultdeum eo deferendum curavit, ut cum ille, tum alii qui eumdem essent lecturi, inde vehementius accenderentur ad implorandam a Deo gratiam ac lucem, queis ad alteram partem, cujus tanta erat utilitas futura, absolvendam opus habebat. Sed illam ut conscriberet vel perficeret, divinum consilium non concessit: ob idque liber de Haeresibus a Possidio imperfectum opus appellatur.

5. Epistola quae inscripta est, *Alypio seni,* ad hoc fere tempus pertinet: nisi forte alius iste sit ab episcopo Tagastensi, qui profecto ad provinciae Numidiae decanatum seu primatum hac demum aetate pervenisse, non temere existimetur. Caeterum quoquo anno exarata fuerit epistola, rem memoria dignam illic Alypio narrat Augustinus in haec verba: *Archiater etiam Dioscorus christianus fidelis est, simul gratiam consecutus; audi etiam quemadmodum: neque enim cervicula illa vel lingua, nisi aliquo prodigio domaretur. Filia ejus in qua unica acquiescebat, aegrotabat, et usque ad totam desperationem salutis temporalis, eodem ipso patre renuntiante, pervenit. Dicitur ergo, et constat; cum mihi hoc et ante fratris Pauli reditum comes Peregrinus, vir laudabilis et bene christianus, qui cum eis eodem tempore baptizatus est, indicarit: dicitur ergo ille senex tandem conversus ad implorandam Christi misericordiam, voto se obligasse, christianum fore, si illam salvam videret. Factum est. At ille quod voverat, dissimulabat exsolvere: sed adhuc manus excelsa. Nam repentina coecitate suffunditur; statimque venit in mentem unde illud esset: exclamavit confitens, atque iterum vovit, se recepto lumine impleturum esse quod voverat. Recepit, implevit; et adhuc manus excelsa. Symbolum non*

tenuerat, aut fortasse tenere recusaverat, et se non potuisse excusaverat: Deus viderat. Jam tum post festa omnia receptionis suae, in paralysim solvitur multis ac pene omnibus membris, et etiam lingua. Tunc somnio admonitus confitetur per scripturam, ob hoc sibi dictum esse accidisse, quod symbolum non reddiderit. Post illam confessionem redduntur officia omnium membrorum, nisi linguae solius: se tamen didicisse symbolum, ideoque memoria jam tenere, nihilominus in eadem tentatione litteris fassus est: sicque omnis est ab eo deleta nugacitas; quae, ut scis, multum decolorabat naturalem quamdam ejus benignitatem, eumque insultantem Christianis faciebat valde sacrilegum **(Epist. 227)**.

CAPUT XI. 1 *Bonifacius cum Placidia in gratiam redit; idque, praeter alios, agente, ut videbitur, Dario comite; cujus amicitiam quaerit Augustinus. 2 Victus a Vandalis Bonifacius Hipponem-Regium se recipit: eo Vandali ad eum obsidendum admovent: interea morbo corripitur Augustinus. 3 Sanitates divinitus factae ad Augustini preces: animo toto se lacrymis et poenitentiae dedit, ut ad exitum se comparet: moritur; ac oblato pro commendanda ejus depositione sacrificio, sepelitur. 4 Annus obitus Augustini: hoc ipso anno ad Ephesinam*

synodum a Theodosio vocabatur. 5 Hippone-Regio urbe aliquanto post tempore incendio vastata, conservantur nihilominus ibidem ipsius scripta: quorum indiculum Possidius Vitae ejusdem a se litteris commendatae adjunxit. (Vid. tom. ult. hujus edit.).

1. Superiori anno Bonifacium comitem, fortunae temporalis servandae causa, societatem cum Vandalis iniisse vidimus: attamen Deus satis habuit, decretas poenas ab Africa per iniquam hujusce comitis voluntatem exegisse: usus enim est adversus eum elementia, eique admissa sua utcumque reparandi facultatem dedit, ipsum cum Placidia reconcilians. Procopius Bonifacii reditum in gratiam acceptum refert eorum, quos idem in Urbe habebat, amicorum officiis. Placidia Darii comitis forsitan opera in hocce negotio usa est. Is namque post editum anno quadringentesimo vigesimo primo Enchiridion de Fide, Spe, et Charitate, atque ultima Augustini aetate venit in Africam **(Epist. 231, n. 7; Epist. 229, n. 1)**; et eo missus erat ad conciliandam pacem, ad bellum voce componendum, ac ne cujusquam sanguis quaereretur: qua in re illum asserit Augustinus gloria superiorem esse fortissimis et fidelissimis bellatoribus, qui Deo suis ipsorum armis opitulante, fregerunt hostem indomitum, ac reipublicae provinciisque quietem pepererunt **(Epist. 229, n. 2)**. Bonifacium certe cum Imperio reconciliatum esse constat, non ex Procopio solum, verum etiam ex Possidio, a quo ille a Vandalis, anno videlicet quadringentesimo trigesimo, intra Hipponis-Regii muros obsessus dicitur **(Possid., in Vita August., c. 28)**. Neque etiam dubium est, bellum a Dario, sin

minus exstinctum, saltem dilatum fuisse, ac mala, quae tunc ad calamitatum cumulum devenerant, sopita **(Epist. 230, n. 3)**. Ab anno autem quadringentesimo vigesimo primo nulla occasio nobis occurrit, in quam illud queat apte quadrare, nisi dicamus huncce comitem, dum agebat cum Bonifacio, simul etiam cum Vandalis egisse, necnon cum eis fecisse inducias: hac enim belli dilatione nihil aliud videtur significari. Accepit Darius pacis obsidem quemdam Verimodum, patria, quantum conjectura licet assequi, Romanum, aut saltem affinitate cum Bonifacio junctum: quandoquidem ab Augustino salutatur, quem et ille mutuo resalutat, quodque sui meminisset, impendio gaudere se testificatur **(Ibid. et Epist. 229, n. 2; Epist. 231, n. 7)**. Darius christianam religionem sibi a majoribus transmissam profitebatur; nec tamen a vana Paganorum superstitione satis abhorrebat: sed lecto demum Augustino, gentiles ritus, ut nunquam alias, abunde affatimque contempsit **(Epist. 230, n. 4)**. Quin etiam ad eum pietatis gradum pervenit, ut sanctus Praesul de eodem locutus reperiatur, tanquam de magno quodam viro, a quo laudari se ideo gaudebat, quod is propter Christum diligeret servos ejus; necnon vir bonus, et non in superficie, sed in christiana charitate esset christianus **(Epist. 231, nn. 2, 6)**. Quapropter amicitiam ejus sibi comparare sanctus Vir magni putabat. Illi de pace sive induciis, quas fecerat, gratulatum scripsit **(Epist. 229)**, voluptatem fortassis ob id maximam prae se ferens, quod res amico suo Bonifacio obtigisset longe gratissima. De libris autem suis, illos dicit forsitan ipsi non displicuisse, dummodo illis evolvendis plus charitatis adhibuisset, quam severitatis. Ad extremum ut se sua aliqua epistola dignetur petit. Darius illius voluntati morem gessit: ac benevolentiam erga virum sanctum ac venerationem plane singularem litteris

amplissimis testatus est **(Epist. 230)**. Ibi quae ad pacem conciliandam gesserat, illi significat, addens sperare se, votorum ejusdem atque orationum praesidio fore, ut bellum quod ipse duntaxat distulisset, penitus tolleretur. De historia Abagari mentionem facit; et sanctum Antistitem obtestatur, ut ad se scribat, librosque Confessionum una transmittat. Ipse vero per Lazapum presbyterum deferenda ad eum curavit quaedam medicamenta, quae ejusdem valetudinem levare posse medicus affirmarat: his pecuniam quoque adjecisse videtur, ad coemendos illius bibliothecae libros; tametsi hoc silentio praeterierit. Comitis dona et laudes grato animo Vir sanctus accepit; quia bonam dantis et laudantis mentem arguebant: quocirca ei tam incitato tamque tenero affectu respondit, ut in hoc a suo more ipse recederet. Non solas Confessiones ad eum misit; sed ejus postulatum superare cupiens, adjecit quatuor tractatus, quos libros vocat, *De fide rerum quae non videntur, de Patientia, De Continentia, De Providentia,* necnon grande opus *De Fide, Spe et Charitate,* quod vulgo *Enchiridion* appellatur **(Epist. 231, n. 7)**. Rogat, ut sibi suum de hisce lucubrationibus judicium, siquidem illas prius legere potuerit, quam proficiscatur ex Africa, rescribat: sin autem secus, illud Carthagine relinquat, unde ipsum Aurelius dominus suus ac frater ad se deferri jubeat.

2. Bonifacius in gratiam receptus a Placidia, nihil intentatum reliquit, ut Vandalos, cum quibus tam strictam iniisse societatem eum serius aequo poenitebat, qua precibus, qua promissis, ad excedendum ex Africa impelleret: sed frustra fuit; seque deludi ab eo Barbari conquesti sunt (*Procopius*). Itaque arma capere, atque ad eos vi ac ferro ejiciendos aggredi

coactus est. Verum cum manus, forte jam ab anni quadringentesimi vigesimi noni exitu, cum illis conseruisset, victus, atque Hipponem, quae urbs tunc temporis valida erat, ex fuga petere compulsus est. Hoc modo Deus eum Augustino e vivis haud multo post exituro reddidit: unde licet existimes, hanc ipsi gratiam Deum impertitum esse, quod eumdem, uti jam cum Imperio, ita secum reconciliare decrevisset: saltem non est, cur sanctum Praesulem hujus rei causa omni ope conatum, ac sapienter tam opportuna occasione usum fuisse addubites. Hipponem quoque Possidius atque alii complures e vicinis antistitibus confugere. In causa fuit hic Bonifacii receptus in eam urbem, cur illam Vandali sub rege suo Genserico obsessum venerint **(Possid., in Vita August., c. 28)** anno quadringentesimo trigesimo, sub exitum mensis maii vel junii initium, quando beatus Augustinus, qui ad superos quinto kalendas septembris ejusdem anni migravit, tertio obsidionis mense in extremum incidit morbum, quem duas tresve hebdomadas, ut solet, durasse verisimile est; cum is neque diuturnus neque brevior fuisse animadvertatur, atque aliunde certum sit eumdem ultra decem dies productum **(Ibid. c. 31)**. Dolori, quem sanctus Praesul ex aliarum Africae civitatum ruina ceperat, tantum augmenti ex propriae suae urbis obsidione accessit, quantum facile secum quilibet conjiciat. *Tunc,* ait Victor Vitensis, *illud eloquentiae, quod ubertim per omnes campos Ecclesiae decurrebat, ipso metu siccatum est flumen; atque dulcedo suavitatis dulcius propinata, in amaritudinem absinthii versa est* **(Victor. Vitensis, De Persec. Vandal. lib. 1, n. 3)**. Eumdem continuo recreavit hoc solatium, quod tunc plures episcopos, inque iis Possidium, discipulorum illustrissimum, secum habuerit. *Nobiscum,* ait ille, super his infortuniis *saepissime*

colloquebamur, et Dei tremenda judicia prae oculis nostris posita considerabamus dicentes: «Justus es, Domine, et rectum judicium tuum» **(Psal. CXVIII, 137)**. *Pariterque dolentes, gementes, et flentes orabamus miserationum patrem et Deum omnis consolationis, ut in eadem nos tribulatione sublevare dignaretur. Et forte provenit, ut una cum eodem ad mensam constitutis, et inde confabulantibus, nobis diceret: Noveritis me hoc tempore nostrae calamitatis id Deum rogare, ut aut hanc civitatem ab hostibus circumdatam liberare dignetur, aut si aliud ei videtur, suos servos ad perferendam suam voluntatem fortes faciat, aut certe ut me de hoc saeculo ad se accipiat. Quae ille dicens, nosque instruens, deinceps cum eodem et nos, et nostri omnes, et ipsi qui in eadem fuerant civitate, a summo Deo similiter petebamus. Et ecce tertio illius obsidionis mense decubuit febribus fatigatus, et illa ultima exercebatur aegritudine. Nec suum sane Dominus famulum fructu suae precis fraudavit. Nam et sibi ipsi, et eidem civitati, quod lacrymosis depoposcit precibus, in tempore impetravit* **(Possid., in Vita August., cc. 28, 29)**. Quibus verbis id indicare videtur Possidius, quod a Procopio traditur, fessos obsessionis mora Barbaros, ab ea tandem recessisse: quae res civibus deserendae urbis, quod eos fecisse Possidius ait, ac salutis suae asserendae facultatem dedit.

3. Non dubium est quin Possidius ad extremum hunc morbum relata voluerit ea, quae paucis interjectis subjicit in haec verba: *Itemque (novi), ad aegrotantem et lecto vacantem quemdam cum suo aegroto venisse, et rogavisse, ut eidem manum imponeret, quo sanus esse posset: eumque respondisse, si aliquid in his posset, sibi hoc utique primitus praestitisset: et illum dixisse, visitatum se fuisse, sibique per*

somnium dictum esse: Vade ad Augustinum episcopum, ut eidem manum imponat, et salvus erit. Quod dum comperisset, facere non distulit; et illum infirmum continuo Dominus sanum ab eodem discedere fecit **(Ibid., c. 29)**. Visum est divinae clementiae hoc miraculo, quod per eum in ultimo vitae curriculo perpetravit, ejus in agendo sanctimoniam, necnon in scribendo doctrinam ac pietatem quasi obsignare. *Novi quoque,* ait idem auctor, *eumdem et presbyterum, et episcopum, pro quibusdam energumenis patientibus ut oraret, rogatum, eumque in oratione lacrymas fundentem Deum rogasse, et daemones ab hominibus recessisse* **(Ibid.)**. Et haec omnino de exterioribus Sancti hujus nostri miraculis reperias. *Dicere autem nobis,* inquit Possidius, *inter familiaria colloquia consueverat, post perceptum Baptismum, etiam laudatos Christianos et sacerdotes absque digna et competenti poenitentia exire de corpore non debere. Quod et ipse fecit ultima, qua defunctus est, aegritudine: nam sibi jusserat Psalmos Davidicos, qui sunt paucissimi de poenitentia, scribi, ipsosque quaterniones jacens in lecto contra parietem positos diebus suae infirmitatis intuebatur et legebat, et jugiter ac ubertim flebat: et ne intentio ejus a quoquam impediretur, ante dies ferme decem, quam exiret de corpore, a nobis postulavit praesentibus, ne quis ad eum ingrederetur, nisi iis tantum horis, quibus medici ad inspiciendum intrarent, vel cum ei refectio inferretur. Et ita observatum ac factum est; et omni illo tempore orationi vacabat. Verbum Dei, usque ad ipsam suam extremam aegritudinem, impraetermisse, alacriter et fortiter sana mente sanoque consilio in Ecclesia praedicavit Membris omnibus sui corporis incolumis, integro aspectu atque auditu, et, ut scriptum est, nobis astantibus et videntibus, et cum eo pariter*

orantibus, obdormivit cum patribus suis, enutritus in bona senectute; et nobis coram pro ejus commendanda corporis depositione sacrificium Deo oblatum est, et sepultus est **(Ibid., c. 31)**. Prosper ad annum Christi quadringentesimum trigesimum, scilicet Theodosio decimum tertium et Valentiniano tertium consulibus, obitum ejus refert his verbis: *Augustinus episcopus per omnia excellentissimus moritur quinto kalendas septembris, libris Juliani inter impetus obsidentium Vandalorum in ipso dierum suorum fine respondens, et gloriose in defensione christianae gratiae perseverans (Prosper, in Chron. ad ann.* 430). E vita migravit annos natus septuaginta sex, quorum ferme quadraginta in obeundis tum presbyteratus tum episcopatus officiis exegerat, a Deo, videlicet tam producta aetate donatus, ut Ecclesiae utilitati et felicitati serviret. *Testamentum,* pergit Possidius, *nullum fecit; quia unde faceret, pauper Dei non habuit. Ecclesiae bibliothecam, omnesque codices diligenter posteris custodiendos semper jubebat. Si quid vero ecclesia vel in sumptibus vel in ornamentis habuit, fidei presbyteri, qui sub eodem domus Ecclesiae curam gerebat, dimisit, nec suos consanguineos, vel in proposito, vel extra constitutos, in sua vita et morte vulgi more tractavit: quibus, dum adhuc superesset, id si opus fuit, quod et caeteris erogavit, non ut divitias haberent, sed ut aut non, aut minus egerent. Clerum sufficientissimum, et monasteria virorum ac feminarum, continentibus cum suis praepositis plena, Ecclesiae dimisit, una cum bibliothecis, libros et tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus* **(Possidius, in Vita Augustini, c. 31)**.

4. Marcellinus Augustini obitum anno quadringentesimo vigesimo nono consignavit (*Marcell., in Chron.*): sed

Prospero eum anno quadringentesimo trigesimo adscribendi testimonium, quo nobis ad sancti Praesulis consecrandam memoriam ne optari quidem possit ullum aliud splendidius, suffragatur. Etenim cum Nestorianorum haeresis Theodosium juniorem impulisset, ut oecumenicam synodum Ephesum convocaret, eamque ob rem litteras daret ad omnes metropolitanos; misit etiam in Africam per quemdam magistrianum, cui nomen Ebagnio **(Liberat. brev., cap. 5)**, sacrum rescriptum Augustino praecipue, id est, potius quam Capreolo tunc temporis Carthaginiensi episcopo, destinatum **(Capreol., Epist. ad Synod. Ephes., parte 2, act. 1)**: quo rescripto illum, ut accedere ad concilium dignaretur, peculiari ratione rogabat Imperator. Quo hic loco Augustinum haberet, alia quoque declarat epistola, his ipsis metropolitanis, quos ad concilium invitaverat, mense julio anni sequentis missa **(Noris, Hist. Pelag. lib. 2, cap. 9)**. Hic enim clarissimus Praesul proxime post Thessalonicensem antistitem, ante omnes nudos metropolitanos, collocatur. Sacra Imperatoris ad metropolitanos, signatur decimo tertio kalendas decembris anni quadringentesimi trigesimi data **(Concil. Ephes. parte 1, can. 32)**; proindeque Augustinum quinto kalendas septembris anni quadringentesimi vigesimi noni obiisse, jure dixerit nemo.

5. Post Augustini transitum, Hippo-Regius Vandalorum sustinere impetus perseveravit: et quamvis ii portum ipsum interclusissent **(Possidius, in Vita August., c. 28)**, nunquam tamen urbem, neque vi, neque deditione capere potuerunt: ita ut post longum spatium ad ejus muros nullo operae pretio consumptum, obsessionem totos ferme quatuordecim menses productam, solverint (*Procopius*). Haud multo post liberatam

obsidione Hipponem, Bonifacius accepto Roma et Constantinopoli valido subsidio, collatis signis iterum cum Vandalis pugnavit, sed aeque infelici successu: profligati omnino fuere Romani; alius alio fugam capessivit; Bonifacius vero in Italiam vela fecit, anno salutis quadringentesimo trigesimo secundo. Hipponenses omni spe defensionis tum demum, ut vero est simile, destituti, urbem suam deseruere. Hanc hostes incendio deleverunt, excepta tamen, quam Ecclesiae Vir sanctus reliquerat, bibliotheca, quae mediis in flammis Arianisque Barbaris conservata est; quando Possidius eos, quibus cordi fuerit emendatiora Augustini exemplaria legere vel transcribere, ad Hipponensem mittit bibliothecam **(Possidius, in Vita Augustini, c. 18)**: et hoc utique fieri, nisi singulari Dei praesidio non potuit **(Baronius, ad ann. 430, et Rivius, in Vita S. August. lib. 4, cap. 11, § 8)**. Invidus diabolus, cum tanti Doctoris opera per Vandalos abolere haudquaquam valuisset, ut eorum saltem auctoritatem ac doctrinam labefactaret, varias artes et calumnias adhibuit, quas multis in locis diversis hominibus afflavit. Verum non credimus nostri esse instituti, ea de re hoc loco disputare, neque exponere quemadmodum ei praestantissimi defensores continuo in Prospero, Hilario, ac Coelestino papa divinitus excitati sunt; sicut nec laudes, quibus eumdem et vivum et mortuum viri in Ecclesia clarissimi decoraverunt, huc in acervum congerere. Possidius Calamensis episcopus, qui ejus in contubernio annos ferme quadraginta vixerat **(Possid., in Vita August., c. 31)**, ejusdem gesta ex eis quae tum ipse per se observaverat, tum in familiari congressu ab illo audierat, memoriae prodidit; ratus nimirum hanc ad rem adhibendas esse, quas divino munere acceperat, ingenii et sermonis facultates, ut ad Ecclesiae catholicae aedificationem aliquid

conferret. Quin etiam ut sancta veritatis aviditate succensis omni ratione satisfaceret, idem sancti Doctoris vitae attexuit operum illius indiculum, in quo qui terrenis opibus divinam veritatem anteponunt, inter incredibilem illam scriptorum multitudinem, quae sibi magis conducibilia judicarent, seligere, ac sine invidentia communicare cum indigentibus possent **(Ibid., c. 18)**. Elucubravit illud operis jam collapso in cineres Hippone-Regio, mortuoque, uti videtur, Bonifacio **(Ibid., c. 28)**, post annum videlicet quadringentesimum trigesimum secundum: verum ante annum quadringentesimum trigesimum nonum, quo expugnata fuit Carthago a Vandalis, conscriptum fuisse manifestum est; quandoquidem necdum Carthaginem et Cirtam excisas esse, sed divino et humano fultas praesidio, etiam tunc stare significat. Caeterum qualis dono Dei, quantusque in Ecclesia exstiterit, cujus res gestas memoriae ac litteris mandat, videri vult in ipsius pro illa editis libris et tractatibus: in quibus, uti affirmat, semper vivere a fidelibus invenitur. *Et in suis quidem scriptis,* pergit idem Possidius **(Ibid., c. 18)**, *ille Deo acceptus et charus sacerdos, quantum lucente veritate videre conceditur, rectae ac sanae fidei, spei, et charitatis, catholicae Ecclesiae vixisse manifestatur: quod agnoscunt, qui eum de divinis scribentem legentes proficiunt. Sed ego arbitror, plus ex eo proficere potuisse, qui eum et loquentem in Ecclesia praesentem audire et videre potuerunt, et ejus praesertim inter homines conversationem non ignoraverunt. Erat enim non solum eruditus scriba in regno coelorum, de thesauro suo proferens nova et vetera; et unus negotiatorum, qui inventam pretiosam margaritam, quae habebat venditis, comparavit* **(Matth. XIII, 45, 46)**: *verum etiam ex iis ad quos scriptum est, «Sic*

loquimini, et sic facite» **(Jacobi II, 12)**; *et de quibus Salvator dicit, «Qui fecerit et docuerit sic homines, hic magnus vocabitur in regno coelorum*» **(Matth. V, 19)**.